
ACADEMIA REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

ISTORIA ROMÂNIEI

/ I

FEUDALISMUL TIMPURIU OFEUDALISMUL DEZVOLTAT,
ÎN CONDIȚIILE FĂRÎMIȚĂRII FEUDALE ȘI ALE LUPTEI
PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI ♦ FEUDALISMUL
DEZVOLTAT, ÎN CONDIȚIILE ÎNSTAURĂRII DOMINA-
ȚIEI OTOMANE (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI
AL XVI-LEA)

Comitetul de redacție al volumului: acad.
A. OȚETEA, *redactor responsabil*; prof. univ. M. BERZA,
conf. univ. B. T. CÂMPINA și conf. univ. ȘT. PASCU,
redactori responsabili adjuncți. Secretar: ȘT. ȘTEFĂNESCU.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII POPULARE ROMÎNE

PREFAȚĂ

Volumul II din *Istoria României* este închinat studierii orînduirii feudale pe teritoriul patriei noastre în perioada cuprinsă între secolul al X-lea și începutul secolului al XVII-lea. Principalele probleme tratate sînt: cristalizarea relațiilor feudale, formarea statelor feudale românești, fărîmițarea feudală, lupta pentru centralizarea statului, frînarea procesului de dezvoltare a feudalismului ca urmare a căderii țărilor romîne sub dominația otomană, regimul dominației otomane.

Potrivit învățăturii marxist-leniniste despre formațiunile social-economice, feudalismul este o orînduire social-economică, o etapă în dezvoltarea omenirii, caracterizată de un anumit mod de producție.

În ciuda acumulării și sistematizării unui bogat material faptic, a numeroase observații, lucrări și sinteze—ca acelea ale lui A. D. Xenopol și N. Iorga,—noțiunea de feudalism, ca ansamblu al unor relații de producție, a rămas în general străină istoriografiei burgheze românești. Cei mai mulți dintre istoricii din trecut au negat existența relațiilor de producție feudale pe teritoriul patriei noastre, considerînd că la noi au fost cu totul alte condiții social-economice decît în țările din Apusul Europei, că boierimea din Țara Romînească și Moldova nu stăpînea pămîntul ca seniorii feudali din apus. I. C. Filitti, de pildă, care considera « feodalitatea » drept rezultatul unei anarhizări, credea că, întrucît la nord de Dunăre nu a existat o asemenea anarhie, nu a existat nici feudalism. Contradicțiile adînci ale teoriei lui Filitti — care, în lucrările sale, uneori recunoaște și alteori neagă caracterul feudal al proprietății funciare, sau admite structura feudală a societății, dar neagă suprastructura sa feudală — arată ele înșile criza în care se găsea istoriografia burgheză în perioada dintre cele două războaie mondiale.

În cazurile în care unii istorici au admis existența feudalismului pe teritoriul României, ei au redus noțiunea de feudalism la aspectul său formal,

suprastructural, concepându-l ca un fenomen al vieții politice, rupt de baza social-economică, de structura de clasă a societății. S-a afirmat că feudalismul la noi a fost rezultatul unei influențe din Apus.

Alți istorici, considerînd feudalismul numai ca un sistem de relații sociale, au căutat să arate că asemenea raporturi au apărut la noi abia la sfîrșitul secolului al XVI-lea, ca rezultat al unei legiferări de sus, pentru Țara Romînească, a domniei lui Mihai Viteazul (Al. Papadopol-Calimah, R. Rosetti, N. Iorga).

Datorită slabei cercetări a bazei economice a societății romînești dinainte de secolul al XVII-lea, unii istorici au înfățișat în mod idilic, patriarhal, vechea societate romînească, în care — după părerea lor — nu ar fi existat antagonisme de clasă. « Eram atunci (în secolele XIV—XV) — scria N. Iorga — un popor cinstit de țărani harnici, țărani erau boierii noștri și în fruntea statului era țăranul, smerit față de dumnezeu, care stătea pe scaunul domnesc al țării ». Clar exprimată de N. Iorga, această idee se întîlnește mai puțin categoric formulată și în lucrările altor istorici.

Problema proprietății solului și aceea a relațiilor dintre țăranii aserviți și stăpîinii de moșii au fost problemele cele mai dezbătute în istoriografia burgheză, îndeosebi în perioada ce a urmat mării răscoale țărănești din 1907.

Regimul proprietății feudale a fost înfățișat în așa fel încît să explice și să justifice proprietatea burgheză. Istoricii burghezi au examinat problema proprietății de pe poziții metodologice greșite. Ei nu au privit marea proprietate funciară din țările romîne în evul mediu ca bază a relațiilor de producție feudale, ci mai mult ca o categorie juridică de sine stătătoare, a cărei examinare s-a făcut în mod izolat, fără să se țină seama de dezvoltarea relațiilor de producție. Împotriva părerilor formulate de R. Rosetti, care susținea că marea proprietate este rezultatul « unui șir de uzurpațiuni săvîrșite în dauna țăranimii », s-au ridicat G. Panu, C. Giurescu și I. C. Filitti, care — apărînd interesele marilor proprietari funciari — au căutat să arate că proprietatea pămîntului a aparținut de la început boierilor — ca urmare a unei situații anterioare feudalismului — și că țăranii dependenți sînt fie niște simpli chiriași pe pămîntul boieresc (G. Panu), fie urmașii foștilor coloni din vremea romanilor (I. C. Filitti), care nu au fost niciodată proprietari (C. Giurescu).

Deși istoricii burghezi prezentau propriile lor idei ca rezultat al cercetării obiective, imparțiale, departe de orice influență politică, lucrările multora dintre ei apărău în realitate interesele statului burghezo-moșieresc, justificînd structura acestui stat, pe baza unei pretinse tradiții istorice străvechi.

Tributari istoriografiei burgheze din Apus, unii istorici au încercat să rezolve problema nașterii mării proprietăți funciare și a apariției celor două clase prin-

cipale din evul mediu românesc aplicînd realităților de la noi unele teorii ce păreau la un moment dat a fi universal recunoscute. Teoria « cuceririlor », a « violenței », era menită să explice singură și la noi, ca și în alte părți, apariția clasei nobiliare și a țărănimii dependente. În Transilvania, nașterea proprietății feudale era explicată în mod exclusiv prin cucerirea de către nobilimea maghiară a teritoriului acestei țări (Karácsonyi L), negîndu-se procesul istoric obiectiv de naștere a proprietății feudale prin destrămarea obștilor românești, început înainte de cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar. Unii istorici — printre care și A. D. Xenopol — considerînd că de o țărănime dependentă în Țara Românească și Moldova nu se poate vorbi decît după « întemeierea » statelor, susțineau că ea a apărut ca urmare a supunerii populației băștinașe de către « elementul în mare parte nobiliar » venit din Transilvania. Alți istorici, partizani ai aceleiași teorii, socotind că țărănimea dependentă a apărut înainte de « întemeierea » statelor, explicau apariția ei doar ca rezultat al procesului de cucerire, de supunere a populației băștinașe de către slavi, din rîndurile cărora a apărut boierimea (C. Giurescu, P. P. Panaitescu, G. Brătianu).

Încercarea aceasta de a explica un proces social-economic obiectiv prin teoria subiectivist-idealistică a « violenței » a fost combătută de istoricii progresiști. Referindu-se la cei care susțineau că relațiile feudale au apărut în țările romîne prin « descălecarea » lui Radu Negru în Țara Românească și a lui Dragoș Vodă în Moldova, N. Bălcescu a arătat că acești domni n-au putut veni ca niște cuceritori, « n-au putut robi, n-au putut deposeda un popor întreg, ci, dimpotrivă, au trebuit a respecta obiceiurile lui... Feudalitatea — spunea lămurit N. Bălcescu — nu s-a putut introduce cu acești domni ». Condițiile social-economice din acea vreme și slaba bază documentară de care dispunea l-au împiedecat pe marele democrat revoluționar să urmărească în mod concret modul în care s-a desfășurat procesul de feudalizare, de naștere a marii proprietăți feudale. Unele observații ale sale despre feudalism și apariția relațiilor de producție feudale în țările romîne au rămas, însă, în cea mai mare parte, valabile și astăzi.

Folosind concluziile cercetărilor marxiste cu privire la problema proprietății feudale, în prima parte a volumului de față se arată că apariția și creșterea proprietății feudale au avut loc în țările romîne, ca și în alte părți, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție, a destrămării obștilor de țărani liberi, ceea ce a făcut ca o parte a țărănimii să-și piardă pămîntul și să fie aservită în folosul unor reprezentanți ieșiți din sînul obștii, care s-au transformat cu vremea în conducători ai ei și au ajuns să-și transmită ereditar funcțiile. Folosind constrîngerea extraeconomică, ei și-au lărgit puterea economică și și-au întărit rolul politic.

În secolul al X-lea, ca urmare a dezvoltării forțelor de producție, se constituie clasele care caracterizează societatea feudală: țărani dependenti și stăpîni feudali. În această vreme, izvoarele menționează existența pe teritoriul patriei

noastre a unor formațiuni statale — cnezatele și voievodatele — a căror apariție poate fi explicată numai prin dezvoltarea societății din aceste părți.

Procesul de constituire a formațiunilor statale feudale românești a fost frânat în dezvoltarea sa normală de noile valuri ale popoarelor migratoare care s-au abătut asupra teritoriului locuit de români.

Năvălirile pecenegilor și cumanilor și, mai ales, cumplita devastare pricinuită de tătari au provocat distrugeri materiale considerabile. Prin aceste distrugeri și prin așezarea lor pe teritoriul românesc, năvălitorii au frânat progresul societății. Împotriva falsei teorii a istoricilor burghezi care arătau că năvălirea tătarilor a avut un rol pozitiv pentru țările române, oprind expansiunea statului maghiar la sud și est de Carpați (C. C. Giurescu), se arată că principala condiție obiectivă externă a cristalizării procesului de constituire a statelor feudale românești independente — la baza căruia a stat dezvoltarea raporturilor feudale — a fost slăbirea presiunii pe care o exercitau tătarii. Cucerirea Transilvaniei de către maghiari și organizarea ei într-un voievodat depinzând de coroana maghiară a făcut ca dezvoltarea ei ulterioară să se desfășoare în alte condiții istorice decât regiunile de la sud și est de Carpați, de care a continuat însă — în mod firesc — să fie strâns legată.

În capitolul închinat formării statelor feudale românești se ia poziție față de teoria antiștiințifică a descălecatului, prin care parte dintre istoricii burghezi explicau nașterea acestor state, arătându-se că statul feudal a apărut ca rezultat al dezvoltării relațiilor feudale și al adâncirii antagonismelor de clasă. Se demască falsitatea teoriilor vechii istoriografii, care considera statul ca un organ al ordinii sociale, situat deasupra claselor, ca « mijlocul cel mai perfect din câte cunoaște omenirea spre a asigura dezvoltarea liberă a unui popor » (C. C. Giurescu). Formarea statelor feudale a dat un puternic impuls consolidării relațiilor feudale, creșterii mării proprietăți. Începând cu secolele XII—XIII, în Transilvania, și cu secolul al XIV-lea, în Țara Românească și Moldova, proprietatea feudală capătă un caracter ierarhic. Structura ierarhică a proprietății constituia expresia repartizării stăpînirii funciare și a rentei — ca formă economică în care se realiza proprietatea feudală — în sînul clasei dominante, și, în același timp, dădea clasei dominante putere asupra țăranilor dependenți, întărită prin constrîngerea extraeconomică. Ierarhia funciară stătea la baza ierarhiei militare și politice.

În volumul de față se face deosebire între dreptul de stăpînire superioară a domnului asupra întregului pămînt al țării (dominium eminens), marea proprietate (domnească, boierească și bisericească), proprietatea țărănească liberă și dreptul de posesiune al țăranilor aserviți asupra sesiilor sau delnițelor lor. În partea a doua a lucrării se arată că, după formarea statelor feudale, cu ajutorul domniei, stăpînii feudali caută să-și sporească numărul de țărani dependenți și să întărească exploatarea lor. În condițiile în care țăranii erau înzestrați cu mijloace de producție în general și cu pămînt în special, cînd ei

își aveau gospodăria proprie, exploatarea lor nu se putea realiza decât prin constrângere extraeconomică.

Obținând recunoașterea imunității din partea domniei, marile domenii au devenit unități teritoriale aproape independente, stăpînii lor fiind înzestrați cu unele drepturi publice.

În opoziție cu istoriografia burgheză, care socotea că « organizarea de stat a principatelor romîne prezintă de la început și neînterupt un caracter unitar și centralizat », că « domnul concentra, în mîinile sale, pentru întreg teritoriul, puterile legiuitoare, executivă și judecătorească » (I.C.Filitti), în volumul de față se arată că statul feudal a trecut prin mai multe etape: fărîmițarea feudală, centralizarea statului și încercarea de instaurare a unui regim absolutist.

Fărîmițarea feudală — în care o parte a funcțiilor puterii de stat se află în mîna fiecărui mare feudal în parte, rolul domnului fiind redus numai la coordonarea acestor forțe teritoriale — a fost urmarea firească a dezvoltării modului de producție feudal, o etapă în dezvoltarea procesului istoric. Ea a apărut pe baza noilor condiții economice, în care își croia drum legea concordanței relațiilor de producție cu caracterul forțelor de producție.

Negînd existența economiei naturale ce caracterizează mai ales perioada fărîmițării feudale și exagerînd dezvoltarea schimbului în această vreme, istoriografia burgheză considera că românii au practicat de la început o economie « națională », de schimb (G. Zăne). Exponenții acestei teorii extindeau astfel asupra perioadei feudale trăsăturile economiei capitaliste.

Călăuzindu-se de indicațiile clasicilor marxism-leninismului, cercetările recente au stabilit că, încă în perioada fărîmițării feudale, s-au creat premisele economice pentru întărirea puterii centrale. Astfel de premise au fost: adîncirea diviziunii sociale a muncii, dezvoltarea agriculturii și meșteșugurilor, creșterea producției destinată schimbului, dezvoltarea orașelor. Puterea de stat a luat unele măsuri pentru a sprijini atît comerțul, cît și producția de mărfuri.

Dezvoltarea schimbului, a relațiilor marfă-bani, a dus la intensificarea exploatării țăranilor dependenți. Întărirea exploatării feudale și adîncirea contradicțiilor de clasă au determinat ascuțirea luptei de clasă.

Spre deosebire de N. Bălcescu, care arăta că istoria societății este « istoria luptei neconținute a dreptului contra tiraniei, a unei clase desmoștenite de dreptul său în contra uzurpatorilor, luptă arzătoare, fără sfîrșit, care va dura pînă cînd nu va mai fi umbră de tiranie », recunoscînd astfel existența luptei de clasă, istoricii regimului burghezo-moșieresc s-au străduit a dovedi că diferitele clase și categorii sociale din perioada cuprinsă între sec. XIV—XVI trăiau în armonie sau, cel puțin, că țăranimea a avut o situație mai bună decît în țările din Apus, deoarece « boierimea a avut la noi un caracter democratic »- (I. Bogdan). N. Iorga credea chiar că « conștiința publică » a țăranilor se manifesta « prin gradul de credință și de ascultare față de boieri ».

Urmărind să dezbine pe oamenii muncii de diferite naționalități din Transilvania și să servească clasele dominante, interesate în înăbușirea luptei maselor populare pentru drepturi democratice, istoricii burghezi — mai ales aceia din perioada dintre cele două războaie mondiale — au prezentat în mod fals marile răscoale țărănești din această provincie, privindu-le numai ca manifestări ale luptei românilor împotriva asupririi de neam.

Supunând unei atente analize materialul documentar existent, autorii prezintă diferitele forme ale luptei țărănimii împotriva exploataării feudale, luptă care culminează cu marea răscoală a iobagilor români și maghiari de la Bobîlna. Ei demască caracterul naționalist-șovin al istoriografiei burgheze reacționare, care a negat lupta comună a răsculaților români și maghiari. Bogatul material documentar folosit ilustrează faptul că în focul luptelor duse de masele asuprite din Transilvania împotriva exploataților s-au făurit unitatea și frăția dintre oamenii muncii din patria noastră, indiferent de naționalitate. De aici au izvorât tradițiile revoluționare de luptă ale poporului român și ale naționalităților conlocuitoare, tradiții cărora partidul și guvernul țării noastre le acordă o înaltă prețuire.

Dezvoltarea relațiilor feudale și ascuțirea contradicțiilor de clasă, în noile condiții economice, au pus în fața clasei dominante sarcina de a întări organele de constrângere a producătorilor direcți. Această sarcină nu putea fi realizată decât prin întărirea puterii centrale.

Încercările istoricilor burghezi de a lămuri cauzele întăririi puterii centrale în a doua jumătate a secolului al XV-lea au fost de la început sortite eșecului, de vreme ce au rupt istoria politică de cea social-economică. Ignorând istoria dezvoltării forțelor de producție și a relațiilor de producție, ei au considerat întărirea puterii centrale ca rezultat al activității domnilor.

Istoricii burghezi au ascuns principala funcție a statului, care era aceea de a ține în frâu majoritatea populației în interesul minorității exploatare, considerând ca principală funcție a statului pe aceea de apărare a teritoriului de dușmanii săi dinafară. Istoricii burghezi nu au putut să înțeleagă că interesele apărării au grăbit numai, nu au determinat întărirea puterii centrale.

Punându-se accentul pe progresul economic care a dus la nașterea statului centralizat, în volumul de față se arată că întărirea puterii centrale a avut o importanță pozitivă: au încetat luptele feudale care ruinau țara și înlesneau dușmanilor dinafară posibilitatea de a-i invada teritoriul, au fost create anumite condiții pentru creșterea producției agricole, pentru dezvoltarea orașelor și a comerțului.

Această dezvoltare a fost însă amenințată permanent de primejdia otomană. Studiind lupta țărilor române împotriva turcilor, istoriografia burgheză atribuia întregul merit al marilor victorii obținute de poporul român clasei dominante, neglijând rolul maselor populare. Politica trădătoare a marilor feudali, de pactizare cu Poarta, era prezentată ca o politică înțeleaptă, ca un abil joc diplomatic.

Volumul de față înfățișează în adevărata ei lumină lupta maselor populare împotriva primejdiei otomane, arată rolul trădător al mării boierimi, demascând politica ei de înțelegere cu turcii, care a înlesnit aservirea țărilor române intereselor turcești.

Se stabilesc principalele etape în evoluția luptei pentru apărarea independenței țărilor române până la mijlocul secolului al XVI-lea, când au fost aservite de turci. În prima etapă, care ține până la 1428, Țara Românească, în alianță cu țările vecine, a jucat un rol de seamă în organizarea rezistenței la Dunăre, sub conducerea lui Vladislav-Vlaicu, Mircea cel Bătrîn și a lui Dan al II-lea cel Viteaz. O a doua etapă cuprinde ultimele două treimi ale veacului al XV-lea și primii ani ai veacului următor. În condițiile întăririi presiunii turcești la Dunăre, lupta pentru apărarea independenței atinge apogeul sub conducerea lui Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare. În cea de-a treia etapă a luptei pentru apărarea independenței (1521 — 1541), în ciuda eforturilor unor domni ca Radu de la Afumați sau Petru Rareș, de a rezista cotropirii turcești, a avut loc aservirea țărilor române față de Poartă.

În condițiile creșterii presiunii și ale pericolului transformării țărilor române în pașalâcuri, în deceniul al V-lea al secolului al XV-lea, sub conducerea lui Iancu de Hunedoara s-a realizat vremelnic unitatea de luptă a poporului român împotriva turcilor. Ca și Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare au știut să organizeze avântul maselor și îndeosebi al țărânimii, obținând cu ajutorul mobilizării populare strălucite victorii asupra turcilor. Referindu-se la una din aceste victorii, cea dobândită de ostile Moldovei la Vaslui, Karl Marx sublinia caracterul popular al oastei învingătoare. « Armata moldovenească — scria el — (compusă din 40.000 de oameni slab înarmați, țărani care fuseseră luați aproape direct de la plug, 5000 de țărani unguri. . . și 2000 de polonezi), deși mult mai slabă decât cea turcească, a zdrobit-o complet » *.

În lucrare se arată că victoriile obținute de poporul român în lupta anti-otomană la sfârșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea au slăbit puterea turcilor și au amânat pentru mai bine de un secol instaurarea dominației otomane în țările române. Această amânare a îngăduit poporului român în a doua jumătate a secolului al XV-lea un progres economic — cunoscut de altfel întregii Europe — întemeiat pe dezvoltarea producției de mărfuri, a orașelor, care n-ar fi. fost cu puțință în condițiile cuprinderii țărilor române în hotarele Imperiului otoman.

Vorbindu-se de luptele poporului român împotriva primejdiei otomane în vremea lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, lucrarea de față apreciază — în lumina concepției marxist-leniniste — personalitatea acestor domni și meritele lor față de patrie.

¹ *Аpxue Mappcca y dmejibca*, voi. VII, p. 203.

Agravarea contradicțiilor feudale la începutul secolului al XVI-lea în Ungaria și Transilvania a dus la izbucnirea războiului țărănesc condus de Gh. Doja, după înăbușirea căruia țărănimea dependentă a fost legată de glie.

În partea a treia a lucrării se analizează pentru prima dată în istoriografia românească urmările instaurării dominației otomane asupra țărilor române. Sînt cercetate obligațiile economice ale țărilor române față de Poarta otomană, insistîndu-se asupra consecințelor regimului economic al dominației otomane. Sînt prezentate instituțiile politice ale dominației otomane în țările române, situația raialelor și pașalîcurilor de pe teritoriul țărilor române, sînt scoase în evidență formele permanente de luptă ale poporului împotriva jugului otoman și este infierat rolul odios al boierilor, trădători ai intereselor poporului și unelte ale exploatarei otomane.

În volum se arată că, datorită subjugării economice a țărilor române interesele turcești, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea este frînată dezvoltarea liberă a schimbului, a relațiilor marfă-bani. Principalele produse ale țării iau tot mai mult drumul Constantinopolului. În tendința de a mări cantitatea de cereale pe care să le valorifice pe piață, feudalii trec la reorganizarea domeniilor, căutînd să mărească exploatarea țăranilor sub forma rentei în muncă, în centrul atenției feudalilor începe să fie producția pe rezerva feudală, pe care ei o extind de cele mai multe ori în dauna delnițelor țărănești. Birurile tot mai grele care apasă asupra țăranilor, ca urmare a creșterii obligațiilor țărilor române față de Poartă, precum și tendința boierilor de a-și mări domeniile, fac ca un număr tot mai mare de țărani să-și piardă pămînturile în folosul boierilor.

Lărgirea rezervei feudale, accentul care începe să se pună pe clacă, forma cea mai grea de exploatare a țăranilor, făceau ca feudalii să caute să-și asigure forța de muncă absolut necesară creșterii producției de cereale și să-și întărească dreptul de stăpînire asupra țăranilor. Asigurarea forței de muncă neputînd fi făcută atîta timp cît țăranii beneficiau încă de dreptul de strămutare, feudalii din Țara Românească reușesc la sfîrșitul secolului al XVI-lea să desființeze dreptul de strămutare, să lege pe țăranii de pămînt. Legarea de pămînt a țăranilor, legiferată apoi prin «legătura» lui Mihai Viteazul, a contribuit la adîncirea contradicțiilor de clasă, avînd o influență negativă asupra dezvoltării ulterioare a statului.

Situația de dependență politică a țărilor române față de Poarta otomană, obligațiile mereu sporite pe care turcii le pretindeau au determinat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea ridicarea la luptă împotriva lor, care culminează cu marile victorii obținute la sfîrșitul veacului, sub conducerea lui Mihai Viteazul, în vremea căruia se realizează pentru scurt timp unirea celor trei țări românești. Lucrările monografice ale istoricilor burghezi închinată studierii domniei lui Mihai Viteazul vădesc mărginirea istoriografiei vechi în explicarea științifică a fenomenelor istorice complexe. În afară de lucrarea lui P. P. Panaitescu, care încearcă o analiză a situației interne, nici un alt studiu monografic nu explică

politica externă a domniei lui Mihai Viteazul prin cea internă, nu arată pe ce forțe social-politice s-a sprijinit lupta antiotomană a poporului român, așa cum se face în volumul de față.

Un loc important îl ocupă în volum istoria culturii. Spre deosebire de istoricii din trecut, care au studiat fenomenele culturale fără legătură cu viața social-economică, autorii volumului de față explică evoluția culturii prin schimbările petrecute în baza economică a societății.

În lucrare se scoate în relief originalitatea culturii feudale românești, aportul poporului român la comunitatea de cultură a sud-estului european, cât și trăsăturile comune cu cultura popoarelor vecine. Este știut că istoricii burghezi considerau că evoluția culturii românești se datorește mai cu seamă influențelor venite dinafară, reducând în acest chip rolul creator al poporului român. Astfel, de pildă, Sextil Pușcariu afirma că « aproape toate manifestările mai importante au luat ființă în urma unei influențe venite din Apus ». Combătând asemenea concepții, în volum se arată că influențele străine nu pot avea un rol hotărâtor în dezvoltarea culturii sau artei feudale, care este legată în mod nemijlocit de dezvoltarea societății, de necesitățile ei, influențele fiind recepționate și asimilate numai în măsura în care corespundeau acestor necesități.

Vorbindu-se de rolul jucat de biserică în evul mediu, în volum se arată că și în țările române ea a sprijinit întărirea statului feudal și a contribuit la consolidarea relațiilor feudale, că ea apare — așa cum sublinia F. Engels — ca o « chintesență și consfințire a dominației feudale existente ». Ea a susținut un timp eforturile de apărare împotriva cotropirii unor puteri străine — mai întâi a unor state catolice, iar apoi a Imperiului otoman. Biserica a exercitat vreme îndelungată un adevărat monopol al culturii scrise, după cum ea a dat în bună parte și conținutul ideologic al operelor de artă. Sub conducerea bisericii s-au organizat principalele centre feudale de activitate cărturărească și artistică ale evului mediu. Promovînd o cultură ce propovăduia supunerea în fața exploatarei feudale, considerate veșnice, biserica a devenit una din armele clasei dominante în exploatarea maselor muncitoare și în consolidarea poziției ei. Biserica a ajuns unul din cei mai mari proprietari feudali, exploatarea nemilos al muncii țăranilor dependenți, mănăstirile bucurîndu-se de mari privilegii de imunitate, iar clerul înalt de drepturi excepționale.

Fără a se neglija studiul literaturii cu caracter religios — a cărei importanță a fost mult exagerată în trecut și căreia i s-a acordat acum locul ce-i revine — s-a dat o atenție deosebită elementelor de cultură laică, literaturii istorice, juridice etc, precum și acelor indici revelatori ai dezvoltării culturale într-o epocă dată, care sînt învățămîntul, tiparul și bibliotecile.

Se subliniază în mod deosebit importanța și originalitatea creațiilor culturale ale poporului, ignorate în sintezele istoricilor din trecut.

De-a lungul întregului volum, autorii au căutat să scoată în relief strînsele legături economice, politice și culturale dintre cele trei țări românești. Totodată,

ei au arătat rolul și locul poporului român în istoria universală, importanța europeană a luptelor și victoriilor sale împotriva pericolului otoman.

Colectivul de autori este conștient de faptul că unele probleme nu au fost pe deplin rezolvate în volumul de față, deoarece stadiul actual al cercetărilor și lipsa unor monografii nu au permis aprofundarea în egală măsură a tuturor problemelor tratate.

Realizarea acestui volum a fost precedată și pregătită de cercetarea arhivelor din țară și străinătate, de o sistematică publicare a izvoarelor medievale și de o largă acțiune de săpături arheologice.

În jurul problemelor importante, neglijate în trecut, obscure sau controversate, s-au organizat ample discuții, în care s-au confruntat opinii diferite și care s-au dovedit deosebit de utile în lămurirea acestor probleme. În timpul redactării volumului, vii și fructuoase au fost discuțiile purtate asupra fiecărui capitol și paragraf în parte. Observațiile și sugestiile făcute cu acest prilej au dus la îmbunătățirea textelor.

Sub formă de machetă, volumul a apărut în cinstea celui de-al III-lea Congres al Partidului Muncitoresc Român (iunie 1960). Între 15 și 17 noiembrie 1960, a avut loc la București dezbaterile machetei, la care au participat: academicieni, membri corespondenți ai Academiei R.P.R., cercetători de la institutele de istorie din București, Cluj și Iași, de la Institutul de istorie al Partidului de pe lângă CC. al P.M.R., de la bazele Academiei din Sibiu și Tg. Mureș, economiști, lingviști, istorici de artă, juriști, geografi, cadre didactice din învățământul superior, istorici militari, directori de muzee etc.

Analiza amănunțită făcută în cursul dezbaterii și completările propuse au constituit un real ajutor pentru colectivul de autori, care, ținând seama de ele, a acordat mai multă atenție unor probleme ce erau insuficient tratate, a adăugat unele paragrafe și a îmbunătățit conținutul altora.

În redactarea capitolelor, autorii au folosit toate realizările istoriografiei noastre marxiste, căutând, totodată, să valorifice tot ce era pozitiv în istoriografia din trecut. Au fost folosite în manuscris o serie de lucrări — unele din ele întocmite special pentru volumul al II-lea și închinare unor probleme mai dificile, insuficient lămurite și care, ca monografii, vor vedea în curând lumina tiparului. Dintre aceste lucrări amintim: Berza M., *Regimul economic al domi' nației otomane în Moldova și Țara Românească*; S. Goldenberg, *Mineritul și comerțul în Transilvania în prima jumătate a secolului al XVI-lea*; Giindisch G., *Organizarea administrativă a sașilor în sec. XIV—XV*; Idem, *Colonizarea sașilor*; Ionescu Gr., *Istoria arhitecturii românești*, voi. I; Manolescu R., *Evoluția schim' bului de mărfuri al Țării Românești și Moldovei cu Brașovul în secolele XIV—XVI*; Mioc D., *Dezvoltarea agriculturii în Țara Românească și Moldova în veacurile XIV—XVII*; Mioc D.-H. Chircă-Șt. Ștefănescu, *Evoluția rentei feudale în*

Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII; Mioc. D.-N. Stoicescu, *Circulația monetară în Moldova și Țara Românească în secolele XIV—XVII*; Mioc D.-N. Stoicescu-L. Lehr, *Evoluția prețurilor în Țara Românească și Moldova în veacurile XIV—XVII*; Nicolescu Corina, *Contribuții la începuturile culturii feudale românești*; Idem, *Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Antecedente și etape ale evoluției*; Olteanu Șt., *Meșteșugurile din Țara Românească și Moldova în secolele X—XVII*; Panaitescu P. P., *Obștea țărănească în Țara Românească și Moldova în sec. "XIV—XVI*; Pascu Șt., *Țărănimea din Transilvania în perioada feudalismului (sec. X—XVI)*; Stoicescu N., *Rolul curtenilor și slujitorilor în organizarea statelor feudale Țara Românească și Moldova*.

Un prețios îndrumar în munca autorilor — mai ales a celor care și-au asumat răspunderea scrierii în numele lui Barbu Cîmpina a părților care îi revelează acestuia — l-au constituit cursurile, studiile și unele materiale ale sale, rămase inedite, în care regretatul istoric a studiat pentru prima dată în istoriografia noastră marxistă problemele feudalismului timpuriu, fărâmițării feudale și centralizării statului, punînd într-o lumină nouă domniile lui Mircea cel Bătrîn, Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare. Dintre aceste lucrări amintim: *Curs de istorie medie a României predat la Fac. de istorie a Univ. C. I. Parhon din București în anii 1954—1955 și 1958—1959*; *întemeierea domniei feudale în Țara Românească* (comunicare ținută la sesiunea științifică a Academiei R.P.R. din 26 sept. 1957); *Materiale privind feudalismul timpuriu*; *Lupta poporului român împotriva cuceririi otomane*, voi. I; *Rolul lui lancu de Hunedoara în istoria Moldovei și a Țării Românești*; *Războiul Țării Românești din 1462. Rezultatele luptei conduse de Vlad Țepeș împotriva turcilor* și diverse alte materiale.

Au fost folosite de asemenea în manuscris și unele izvoare, pregătite pentru tipar de Institutul de istorie din București: *Informații din cronicile bizantine, rusești, bulgare și sîrbești privitoare la istoria României*, trad. de Al. Elian, N. Bănescu și P. P. Panaitescu; *Călători străini în țările române*, trad. de M. Bulgaru-Dersca, M. Holban și I. Totoiu; *Informații din cronicile turcești privitoare la istoria României*, trad. de M. Guboglu și M. Mustafa și *Documente osmane privitoare la istoria României*, trad. de M. Guboglu.

Comitetul de redacție al volumului a căutat să asigure o cît mai justă proporționare a capitolelor și paragrafelor, în funcție de importanța problemelor tratate, să unifice stilul diferiților autori etc.

La redactarea volumului, pregătirea lui pentru tipar, întocmirea bibliografiei și alegerea materialului ilustrativ, în afara colectivului de redacție, un aport deosebit a adus N. Stoicescu, cercetător la Institutul de istorie al Academiei R.P.R. din București. La pregătirea pentru tipar a volumului a ajutat de asemenea D. Mioc, șef de sector la același institut. Selecționarea și aranjarea materialului ilustrativ au fost făcute cu ajutorul Corinei Nicolescu, șefa secției de artă feudală de la Muzeul de Artă R.P.R. La ilustrarea primei părți a volumului — feudalismul timpuriu — a contribuit și P. Diaconu, cercetător la Institutul de arheo-

logie al Academiei R.P.R. Indicele a fost alcătuit de un colectiv al secției de istorie medie al Institutului de istorie din București, alcătuit din: I. Donat (responsabil), S. Caracas, O. Diaconescu, M. Bălan, D. Mioc, D. Simonescu, L. Lehr, Al. Gonța, St. Olteanu, C. Șerban, G. Cronț și R. Cămărășescu. Hărțile au fost întocmite de P. Polonic, desenator la Institutul de arheologie, pe baza indicațiilor date de: Șt. Pascu (pi. V, VII, XIII, XVI și fig. 81, 146, 147), D. Mioc (pi. XVIII, XIX și XX), P. P. Panaitescu (pi. XIII și XVI), Inst. de arheologie (pi. I), C. Mureșan (pi. XI) și S. Caracas (fig. 100).

Comitetul de redacție aduce călduroase mulțumiri instituțiilor care, prin materiale puse la dispoziție și prin sugestii au contribuit la realizarea prezentului volum: Institutul de istorie a Partidului de pe lângă CC. al P.M.R., Școala Superioară de partid « Ștefan Gheorghiu », Institutul de arheologie al Academiei R.P.R., Muzeul de artă R.P.R., secția feudală, Direcția Monumentelor Istorice, Cabinetul numismatic al Academiei R.P.R., Secția Manuscrise a Academiei R.P.R., Secția Stampe a Academiei R.P.R., Muzeul Militar Central, Muzeul de istorie a orașului București, Muzeul de istorie a Moldovei, Muzeul Regional Constanța etc.

COMITETUL DE REDACȚIE

I Z V O A R E

Cercetătorul epocii feudale din istoria României are la dispoziția sa, în afară de papirusuri, toate categoriile de izvoare care stau la îndemîna celui ce studiază trecutul mai îndepărtat al regiunilor noastre (vezi voi. I, *Izvoare*, p. XXXIX — LXVII). În plus, el poate folosi și unele tipuri noi de izvoare — fie că sînt specifice acestei orînduiri, fie că păstrarea lor nu a fost cu putință pentru vremurile mai vechi. Deosebirea esențială dintre izvoarele istoriei vechi și acelea ale istoriei medii constă în faptul că pe măsură ce devine mai bogată informația pe care o oferă unele categorii de izvoare scrise — îndeosebi cele documentare și narative — rolul izvoarelor arheologice, ca și al celor epigrafice și numismatice, se află în descreștere, fără însă ca ele să-și piardă interesul pentru istoric, în tot cursul perioadei de care se ocupă volumul de față.

1. IZVOARE ARHEOLOGICE

După cum s-a mai amintit (voi. I, p. LI), arheologia feudală este, în țara noastră, o disciplină științifică nouă, constituită în anii puterii populare. Dacă în trecut s-au întreprins săpături la unele monumente medievale — ca, de pildă, acele mai vechi, ale arheologului austriac Romstorfer, la Suceava, sau ale Comisiunii Monumentelor istorice la Curtea de Argeș, unde au fost descoperite morminte cu inventar important și urmele unei vechi curți domnești — ele au avut un caracter oarecum întâmplător. Lipseau atît viziunea clară a posibilităților pe care le oferă cercetările arheologice în studiul societății feudale, cît și un plan de investigații sistematice, elaborat pe baza unor poziții teoretice fundamentate științific. De aceea numai însușirea de către medievistica românească a concepției și metodei marxist-leniniste a istoriei a putut determina constituirea unei arheologii feudale în țara noastră.

Săpăturile arheologice privind perioada feudalismului timpuriu, efectuate mai întîi în vechile centre romano-bizantine din Dobrogea, au fost extinse asupra întregului teritoriu al țării. Încă de pe acum, ele au dat la iveală numeroase

așezări, cetăți, cimitire, îmbogățind cunoștințele noastre asupra acestei perioade și confirmând informațiile izvoarelor scrise. De aceea cititorul acestui volum va întâlni frecvent menționate stațiuni arheologice ca cele de la Garvăn-Dinogetia, Capidava, Păcuilui Soare, în Dobrogea; Dridu și Bucov, în Muntenia; Morești, Someșeni, Moldovenești, Ciumbrud, în Transilvania; Hlincea, Răducăneni, Dănești, în Moldova — pentru a ne rezuma la câteva dintre ele.

Descoperirile arheologice au adus o contribuție substanțială la elucidarea unei serii de probleme de bază pentru istoria veacurilor X—XIII: stadiul de dezvoltare a forțelor de producție, cristalizarea și maturizarea treptată a relațiilor feudale, primele formațiuni politice de tip feudal de pe teritoriul Republicii Populare Române. Datorită săpăturilor arheologice, cunoaștem azi unele urme ale culturii românești din veacul al X-lea și îndepărtatele origini ale artei noastre feudale. Legăturile economice, politice și culturale cu regiunile vecine, raporturile complexe cu Rusia Kieviană și dominația Bizanțului la Dunărea de jos apar și ele într-o lumină cu totul nouă.

Continuarea investigațiilor pe teren și adâncirea interpretării istorice a materialelor descoperite vor constitui și de aici înainte principala cale de îmbogățire a cunoștințelor noastre cu privire la feudalismul timpuriu.

Esențiale pentru studiul acestei perioade, când știrile scrise sînt încă puțin numeroase, izvoarele arheologice aduc un aport prețios și în cercetarea feudalismului dezvoltat. De pe acum, săpăturile de la Suceava, Putna, Piatra Neamț, Vaslui, Bîrlad, București, Tîrgșor oferă date importante cu privire la existența unor așezări rurale pe locul viitoarelor orașe (contribuind astfel la explicarea procesului de formare a orașelor), la dezvoltarea forțelor de producție în domeniul meșteșugurilor, la structura socială a orașului feudal, la formele vieții de curte ca expresie a organizării statului feudal, la sistemul de fortificații etc. Continuarea și extinderea cercetărilor arheologice privind feudalismul dezvoltat va ușura lămurirea problemelor istorice chiar și acolo unde dispunem de izvoare scrise mai abundente.

Contribuția tot mai importantă a arheologiei feudale la dezvoltarea științei istorice în țara noastră se oglindește și în numărul în continuă creștere al rapoartelor de săpături și studiilor din acest domeniu, care se publică în *Studii și cercetări de istorie veche* și *Materiale și cercetări arheologice*, sau în alte periodice. Arheologia medievală românească a ajuns în momentul de față la stadiul publicării de monografii (Capidava, Cetatea Șcheia).

În afara resturilor materiale scoase la lumină prin săpături arheologice, din epoca feudală s-au păstrat și o serie de monumente (uneori atinse în cursul vremurilor de transformări mai mult sau mai puțin importante), precum și numeroase obiecte conservate în muzee și colecții. Ele servesc în primul rînd studiilor de istoria artei — care folosesc deopotrivă și materialele ieșite din săpături — dar aduc și informații de ordin istoric general, ca orice alt material

arheologic. De altminteri, însuși studiul creațiunilor artistice, care formează un capitol important al manifestărilor conștiinței sociale, duce în ultimă analiză la mai buna cunoaștere a procesului de dezvoltare a societății.

2. IZVOARE SCRISE

Izvoarele scrise constituie principala sursă de informare pentru istoria epocii feudale. Ele aparțin unor categorii foarte variate și pot fi clasificate atât după cuprinsul lor, cât și după materialele pe care sînt scrise.

Izvoarele epigrafice. Inscripțiile medievale care ni s-au păstrat sînt scrise pe materiale foarte felurite: inscripții pe piatră, pe cărămidă sau tencuială, pe lemn (construcții sau obiecte), pe vase de ceramică, pe obiecte de metal, precum și inscripții brodate pe veșminte sau obiecte. Ele ajută la datarea construcțiilor și obiectelor și aduc, pe lângă informații cu privire la meșteri sau la difuzarea scrisului în sînul societății, și știri de istorie social-politică (ex.: inscripția de la Mircea Vodă, grafitul din biserica Sf. Nicolae Domnesc din Curtea de Argeș, pisania bisericii din Războieni, piatra de mormînt a lui Radu de la Afumați).

Interesul pe care-l prezintă a făcut ca publicarea lor sporadică să înceapă foarte de timpuriu (S. Gheorghiescul, *Mormintele, odoarele, inscripțiile și clopotele mănăstirii Putna din Bucovina*, în *Arh. Rom.*, t. II, Iași, 1845, p. 399—422). O contribuție de o reală importanță în publicarea inscripțiilor a fost aceea a episcopului Melchisedec (*Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 monastiri și biserici antice din Moldova*, București, 1885) și a lui Gr. Tocilescu (*Raporturi asupra câtoru'va mănăstiri, schituri și biserici din țeară*, în *An. Acad. Rom.*, s. II, t. VIII, secț. II. *Memorii și notițe*, București, 1882). ^{^n trecut} efortul cel mai mare în această privință a fost făcut, însă, de N. Iorga, care în *Inscripții din bisericile Romîniei* (I—II, București, 1905—1908) și în *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene* (București, 1906, voi. XIII din *Studii și documente*) a publicat peste 2000 de inscripții medievale. Adunarea lor sistematică și exhaustivă a fost întreprinsă de un colectiv al Institutului de istorie al Academiei R.P.R. în prezent se află sub tipar primul volum al colecției *Inscripțiile medievale ale Romîniei*, cuprinzînd 1214 inscripții de la monumentele și mai ales din muzeele orașului București.

Izvoarele numismatice. Ca și izvoarele arheologice, cele numismatice prezintă o importanță mai mare pentru istoria feudalismului timpuriu, în care depozitele monetare ne informează asupra curentelor de schimburi comerciale și, indirect, asupra dezvoltării social-economice, dînd și indicații cu privire la unele fenomene politice. Ele își păstrează interesul și pentru perioada feuda-

lismului dezvoltat, în măsura în care materializează și completează informațiile izvoarelor scrise. Dezvoltarea producției de mărfuri în sînul societății feudale face ca problemele circulației monetare să capete tot mai mult interes pentru istoricul medievist. Colecțiile din țara noastră, ca acelea ale Cabinetului numismatic de pe lîngă Biblioteca Academiei R.P.R. și Muzeului arheologic din Cluj, posedă serii deosebit de bogate de monede care au circulat în cursul evului mediu și în primul rînd de monede emise în cuprinsul celor trei țări romînești.

Interesul pentru numismatica Transilvaniei a început să se vădească încă din secolul al XVIII-lea, cînd M. Schmeizel a studiat monedele de aur și de argint emise în această țară, în lucrarea *Erläuterung Qold- und Silberner TsAuntzen von Siebenburgen* (Halle, 1748). La începutul secolului al XIX-lea, St. Schonwisner a publicat monede din Transilvania în *Catalogus nummorum Hungariae et Transylvaniae* (Budapesta, 1807). Un corpus al monedelor din Ungaria medievală, cuprinzînd și pe cele din Transilvania, a fost alcătuit de L. Rethy (*Corpus nummorum Hungariae*, 2 voi., Budapesta, 1899—1907), iar catalogul monedelor și medaliilor bătute în Transilvania cu începere din 1538 a fost întocmit de A. Resch (*Siebenbürgische TsAunzen und M.edaillen vom 1538 bis zur Qegenwart*, Sibiu, 1901).

Pentru Moldova și Țara Romînească, primele materiale numismatice au fost publicate de D. A. Sturdza (*Uebersicht der Mtin?;en und "bAedaillen des Furstenthums Romänien (Moldau und Walachei)*, Viena, 1874 și în B. P. Hasdeu (*h&agnum Etymologicum Romaniae*, III, 1893, sub cuvîntul Ban), apoi de E. Fischer (*Beitrag zur Munzkunde des Fiirstenthumes Moldau*, în *Jahrbuch des Bukowiner Landes'hluseums*, IX, 1901, p. 3—53), N. Docan (Notiță despre monedele lui Petru Mușat, în *Anal. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XXX, 1906 - 1907, p. 117—182 și *Studii privitoare la numismatica Terii Românești*, *ibidem*, s. II, t. XXXII, 1910, p. 459—567) și mai ales de C. Moisil (*Monetăria Țării Romînești în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1924, extras din *An. Inst. ist. naț. Cluj*, III, 1924—1925, p. 107—159, ș.a.), care a îmbrățișat într-un studiu de ansamblu întreg teritoriul patriei (*Istoria monetei în România*, în *Cronica numismatică și arheologică*, I—IV, 1920—1924). În prezent, studiile numismatice se îndreaptă tot mai mult spre elucidarea problemelor economice legate de circulația monetară, fără a părăsi însă preocupările descriptive, de a căror precizie depinde în mare măsură însăși valoarea interpretărilor istorice. Începînd din anul 1957, ele au la dispoziție o nouă publicație proprie, *Studii și cercetări de numismatică*.

Izvoarele sigilografice și heraldice. Sigiliile (pecețile), folosite pentru a garanta autenticitatea actelor, servesc ca izvor istoric atît prin reprezentările (efigiile) pe care le poartă (piese de costum, armament etc), cît și prin legenda ce însoțește efigia, care cuprinde de multe ori știri de istorie politică sau de organizare administrativă, netransmise de alte izvoare. Astfel, de exemplu,

sigiliile ducilor Paristrionului sînt un izvor de bază pentru istoria organizării politice bizantine la Dunărea de jos.

Importante sînt de asemenea sigiliile oraşelor şi ale breslelor (vezi Em. Vîrtosu, *Din sigilografici Moldovei şi a Țării Româneşti*, în *Documente privind istoria Romîniei, Introducere*, II, Bucureşti, 1956, p. 331—558 şi S. Jako, *Sigilo-grafia cu referire la Transilvania (pînă la sfîrşitul sec. al XV-lea)*, *ibidem*, p. 559—633).

Sigiliile poartă adesea reprezentări heraldice, adică stema sau blazonul posesorului (persoană fizică sau instituţie). Stemele figurează uneori şi pe clădiri, mobile, obiecte şi constituie şi ele un izvor istoric, putînd servi la operaţiuni de datare sau de identificare a apartenenţei, la stabilirea unor filiaţiuni sau chiar la lămurirea unor probleme politice.

Izvoarele cartografice. Pe măsura îmbogăţirii cunoştinţelor geografice şi a progreselor metodei de cartografiere, hărţile ajung să dea informaţii tot mai numeroase, nu numai cu privire la cadrul fizic, ci şi de ordin politic şi economic. Regiunile noastre sînt astfel prezentate în mapamonduri cum e acel al arabului Idrisi, din 1154, în unele portulane (hărţi nautice) bizantine şi mai ales, după pătrunderea negustorilor italieni în Marea Neagră, în hărţile italiene şi majorcheze (mai importante, portulanul din 1318 al genovezului Pietro Visconti, acel din 1339 al majorchezului Angelino Dulcert şi harta veneţiană din 1367 a fraţilor Pizzigani). Pentru rolul economic al unor porturi de pe coasta Mării Negre aceste hărţi sînt unicul izvor. Prin hartă a Transilvaniei, datorată lui Honterus, a fost tipărită la Basel, în 1532, iar a Moldovei, de Reichersdorffer, la Viena, în 1541. De la sfîrşitul secolului al XV 1-lea se păstrează şi hărţi ale Țării Româneşti. Culegeri ale informaţiilor cartografice şi reproduceri de hărţi privind regiunile noastre au dat N. Grămadă (*La Scizia minore nelle carte nautiche del Medio Evo*, în *Ephemeris Dacoromâna*, IV, 1930, p. 212 — 256) şi M. Popescu-Spineni (*Romînia în istoria cartografiei*, I— II, Bucureşti, 1938). Portulanele bizantine au fost publicate de A. Delatte (*Les portulans grecs*, 2 voi. Liege-Paris-Bruxelles, 1947 — 1958). Biblioteca Academiei R.P.R. posedă, în albumul lui

I ! Dem. Dimăncescu, intitulat *TsAonumenta cartographica Moldaviae, Valachiae et Transilvaniae*, reproducerile hărţilor medievale privind ţările romîne.

Izvoarele documentare \ Sub numele de izvoare documentare înţelegem actele de diferite categorii, ieşite din activitatea practică a instituţiilor şi a particularilor şi care urmăresc satisfacerea unor interese imediate. După locul lor de emisiune, înlăuntrul sau în afara hotarelor propriiei ţări, documentele se împart în interne şi externe. Ultimul termen se aplică şi actelor privind relaţiile unui

¹ în accepţiunea largă a termenului, prin document se înţelege în istoriografie orice informaţie capabilă să ajute la reconstituirea trecutului.

stat cu alte state sau celor date în folosul unor particulari trăind sub jurisdicția unui stat străin.

Documentele interne constituie principala bază de informație a medievistului. Ele îngăduie elucidarea problemelor esențiale ale epocii căreia îi este închinat volumul de față: formarea proprietății feudale, imunitățile de care se bucura marele domeniu, formele rentei feudale și obligațiile față de domnie, producția meșteșugărească și schimbul de mărfuri etc. Deși emise în general de reprezentanții clasei dominante, exprimând deci interesele și poziția de clasă ale acesteia, ele ne dau totuși și unele știri cu privire la constrângerea extraeconomică și la lupta de clasă.

Pentru Moldova și Țara Românească, din ansamblul documentelor interne, pe primul plan se situează ca importanță actele emise de cancelaria domnească, iar pentru Transilvania, cele emise de cancelaria voievodală, de capitlurile episcopale și de locurile de adeverire. Cel mai vechi act emis de cancelaria Țării Românești pe care îl cunoaștem — a cărui mențiune s-a păstrat într-un document din sec. al XVII-lea — este din 1351-1352; din cancelaria Moldovei, actul cel mai vechi e din¹1384* iar din aceea a voievodului Transilvaniei, din 1248. Din prima jumătate a veacului al XHI-lea s-au păstrat și acte emise de unii dregători din Transilvania (judecătorii din comitatul Bihor). Din Țara Românească și Moldova, astfel de acte nu ni s-au păstrat decât cu începere de la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Pentru istoria social-economică a Transilvaniei în perioada feudalismului timpuriu, un izvor deosebit de prețios este « Registrul de la Oradea », în care sînt consemnate 389 rezumate ale pricinilor judecate în fața capitlului bisericii din Oradea, între anii 1208—1235. Un alt izvor provenind din același loc, anume « Statutele capitlului de la Oradea », cuprinde știri cu privire la relațiile dintre țărănimea dependentă și capitlul episcopal, precum și la veniturile episcopatului de Oradea în secolul al XIV-lea.

O categorie de izvoare fundamentală pentru cunoașterea relațiilor agrare din Transilvania medievală o constituie urbariile. Pentru perioada cuprinsă în acest volum s-au păstrat mai ales conscripții urbariale privind domeniile cetățitorilor: Făgăraș (1508), Hunedoara (primele decenii ale sec. XVI), Șiria-Arad (1525), Gilău-Cluj (ultimele decenii ale sec. XVI).

Pentru istoria economică și legăturile comerciale dintre cele trei țări românești foarte importante sînt registrele vamale ale unor orașe transilvănene: Sibiu (*Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt, 1380—1516*, Sibiu, 1880), Brașov (*Quellen zur Qeschichte der Stadt Kronstadt*, voi. I—III. *Rechnungen aus 1503—1571*, Brașov, 1886—1890), Cluj, Sighișoara (extrase din registre, publicate de N. Iorga, în colecția Hurmuzaki, voi. XI—XII).

Pentru Țara Românească și Moldova dispunem în mult mai mică măsură de izvoare de acest fel, care să privească în chip special istoria social-economică. Din catastifele de venituri ale domniei (dări, vămi), nu ni s-au păstrat decât

prea puține frânturi din veacul al XVI-lea (de ex., acele privind oieritul în vremea lui Petru Șchiopul, încasările vămii de la Hotin în 1592 etc).

Între actele provenite din cancelariile domnești dar privind relațiile externe, menționăm tratatele încheiate cu alte state și instrucțiunile solilor trimiși de domni și principii — izvoare însemnate pentru istoria politică, dar cuprinzând uneori și clauze de natură economică — precum și privilegiile comerciale acordate negustorilor străini, care aduc informații asupra producției, schimburilor și sistemului vamal (ex. privilegiul acordat de Alexandru cel Bun negustorilor lioveni în 1408).

Acte emise de cancelariile orășenești în această epocă s-au păstrat relativ puține din Moldova și Țara Românească, mai numeroase din Transilvania. Ele aduc știri de mare interes cu privire la organizarea orașelor, proprietatea imobiliară, activitatea comercială și meșteșugărească. Primul act orășenesc din Transilvania ajuns până la noi datează din 1292, iar din Moldova — o scrisoare a conducerii orașului Baia către conducerea orașului Liov — e din 1421.

Cel mai vechi act privat din Țara Românească e un act de danie pentru mănăstirea Cutlumuș de la Athos, din 1413; din Moldova, cel mai vechi act privat — de asemenea un act de danie — e din 1448, iar din Transilvania, din 1286. Păstrate în număr redus până în secolul al XV-lea, actele private devin mai frecvente începând din veacul următor. Ele privesc îndeobște transmisiunea proprietății funciare. Și aici e de subliniat raritatea pentru această epocă a catastifelor de averi și venituri ale stăpînitorilor feudali (ex. catastiful Galatei din 1588), precum și lipsa registrelor de socoteli ale negustorilor, despre care avem numai unele mențiuni pentru această epocă.

Pentru istoria Transilvaniei, registrele de breaslă și chiar catastifele unor meșteri conțin date utile cu privire la producția de mărfuri în orașe și la desfășurarea acestora.

Începând din secolul al XV-lea, ni s-au păstrat și unele scrisori particulare (ex. scrisoarea lui Tricolici vornicul, datată din 1481); din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea avem bogata corespondență a familiei lui Mihnea Turcitul.

Între izvoarele documentare interne sînt și pomelnicele, cel mai vechi și mai valoros fiind pentru Transilvania cel aflat în statutele capitlului din Oradea, de la 1374, iar pentru Moldova acela al mănăstirii Bistrița — început 1407 — care cuprinde lista celor dintîi domni moldoveni, rudeniile de la

m
Kiev, Moscova și Bizanț ale lui Ștefan cel Mare, o bună parte din boierime cu filiația ei, clerici, copiiști de manuscrise. Din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea avem pomelnicul frăției blănarilor și cojocarilo'r din Suceava, cu informații despre populația meșteșugărească a orașului. Unele însemnări pe cărți și manuscrise dau și ele informații de ordin politic și cultural. Asupra importanței acestor izvoare a atras atenția N. Iorga încă din 1921 (*Istoria țării prin cei mici*, în *Rev. ist.*, VII, 1921, p. 26—62).

M. Kogălniceanu, în *Arhiva românească* (I, 1840), N. Bălcescu și A. T. Laurian, în *Magazin istoric pentru Dacia* (I, 1845) au fost cei dintâi istorici care, în Țara Românească și Moldova, au întreprins editarea de documente interne privind epoca feudală. În același an când Kogălniceanu începea publicarea « Arhivei românești », se tipărea la Petersburg, prima colecție de acte românești în limba slavă, datorată lui Iurii Venelin (*BAaxo6omapcKue UAU daKOcjiaemcKue epaMomu*). După încetarea atât de timpurie a publicațiilor amintite ale lui Bălcescu și Kogălniceanu, Th. Codrescu a întreprins, în 1852, editarea unei întinse culegeri, cuprinzând materiale istorice foarte felurite, dar cu precumpănire documente interne. Această culegere, intitulată *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, anaforale și alte acte*, este formată din 25 de volume (1852—1895) și, deși lipsită de valoare științifică din punctul de vedere al metodei de editare, a adus multă vreme servicii istoricilor și continuă să aducă, în ce privește documentele care nu au fost reeditate de atunci. Izvoare documentare au fost publicate și de Al. Papiu Ilarian, în *Tezaur de monumente istorice pentru România* (I—III, 1862 —1864), închinat în primul rând izvoarelor narative. Un pas însemnat înainte în editarea documentelor interne este reprezentat de *Arhiva istorică a României* (I — III, 1864 —1867), editată de Hasdeu, în care se publică de asemenea și alte categorii de izvoare.

Lăsată în seama inițiativelor individuale, cu toate eforturile cercetătorilor, publicarea izvoarelor documentare interne, esențială pentru dezvoltarea studiilor istorice, făcea în ultimele decenii ale veacului trecut progrese cu totul lente. Abia la 1901, Nicolae Iorga— care în 1899—1901 publicase două volume de *Documente românești din arhivele Bistriței*, importante nu numai pentru relațiile Moldovei cu acest oraș, ci și ca monumente de veche limbă românească — între-I prindea vasta sa colecție intitulată *Studii și documente* (voi. I—XXXI, 1901—1916), culegere neunitară și aceasta, dar în care documentele interne predomină. Cu toate defectele ei de editare, colecția lui Nicolae Iorga a pus la dispoziția cercetătorilor un material informativ imens, ea rămânând pînă astăzi una din culegerile de bază.

Între publicațiile de documente interne inițiate în primul deceniu al secolului nostru, alături de acele cuprinzând acte oltene ale lui Al. Ștefulescu (în primul rând, *Documente slavo-romme relative la Qorj*, Tg. Jiu, 1908), avem culegerile lui Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și zapise* (I—VI, 1906—1933) și *Surete și izvoade* (I—XXV, 1906—1933). În aceeași vreme, un aport de o deosebită valoare, atât prin bogăția știrilor cuprinse, cât și prin nivelul științific înalt al ediției, îl aducea Ion Bogdan prin publicarea fondului de scrisori ale domnilor și boierilor din Țara Românească, păstrat în arhivele Brașovului (*Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, I, 1413—1508, București, 1905). În același an apăreau de asemenea: *I. Bogdan, Documente moldovenesti din sec. XV și XVI în arhivul Brașovului* (extras din *Convorbiri literare*, XXXIX, 1905, p. 752-774 și 828-868) și St. Nicolaescu,

Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV și XVI (București, 1905). Ediția de documente slavo-române a lui Gr. Tocilescu (*534 documente slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*), deși tipărită la Viena în 1905—1906, nu avea să fie broșată și difuzată decât în 1931, prin îngrijirea lui I. Bianu.

O dată importantă în editarea documentelor interne a fost marcată de apariția în 1913, după ani lungi de pregătire, a celor două volume cuprinzând *Documentele lui Ștefan cel Mare*, tipărită de Ion Bogdan în colecția Comisiei istorice a României. Această culegere, exhaustivă în limitele posibilităților autorului, urma să fie doar începutul unei publicări sistematice a documentelor interne. Proiectul nu va fi reluat decât aproape două decenii mai târziu, de către M. Costăchescu, care va da — cu un supliment pentru domnia lui Ștefan cel Mare — seria documentelor moldovenești pînă la Petru Rareș (*Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, I—II; Iași, 1931—1932; *Documentele moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933, *Documentele moldovenești de la Bogdan voievod (1504—1517)*, București, 1940; *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943). În același timp, P. P. Panaitescu începea o publicație corespunzătoare pentru Țara Românească: *Documentele Țării Românești*, I, *Documente interne (1369—1490)*, București, 1938.

În Transilvania — unde Vasile Pop întocmise încă din 1821—1824 cel dintîi «Diplomatariu românesc», cuprinzînd documente privitoare la toate cele trei țări, pe care însă nu l-a putut tipări — izvoarele documentare interne căpătau un loc tot mai important în publicații ca *Magazin für Qeschichte... Siebenbürgens* (I, 1844), editat de Anton Kurz, sau *Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde*. Apoi, între 1853 și 1857, J. Teleki publică 12 volume de documente — interne și externe — din epoca Huniazilor (*A Hunyadiak kora Magyarországon*), colecție cu multe lipsuri sub raportul metodei de editare, însă folositoare și azi pentru materialul nepublicat în alte colecții, în același timp (1857), G. D. Teutsch și F. Firnhaber dădeau primul volum, cuprinzînd documente din secolele XI-XIII, dintr-un *Urkundenbuch zur Qeschichte Siebenbürgens*, a cărui continuare nu a mai apărut. Numeroase documente referitoare la Transilvania au mai fost publicate în colecții generale privind Ungaria medievală, cum este aceea a lui G. Fejer (*Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, 43 voi., Buda, 1829 — 1844), urmată de altele, care dovedesc progresele metodei de editare (G. Wenzel, *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, 12 voi., Pesta, 1860—1874; *Codex diplomaticus hungaricus Andegavensis*, 7 voi., Budapesta, 1878 — 1920; *Torok'magyarkori dlla'm'okmánytár* — diplome din epoca turco-maghiară — 9 voi., Budapesta, 1863 - 1872 etc).

În ultima treime a secolului trecut, se inițiază colecții speciale, ca aceea privitoare la secui: *Szekely okleveltár*, 8 voi., 1872—1934. Superioară colecției amintite, din punctul de vedere al editării, este de la început colecția de documente cu privire la sași, *Urkundenbuch zur Qeschichte der Deutschen*

in

Siebenburgen (ed. Fr. Zimmermann-C. Werner-Fr. Miiller și G. Giindisch, 4 voi., 1892—1937). Alte publicații strâng documentele referitoare la unele orașe sau comitate, cum sînt: Clujul (E. Jakab, *Okleveltâr Kolozsvâr tortenetehez*, 2 voi., Budapesta, 1870-1888), Carasul (Fr. Pesty, *Krasso vdrmegye tortenete*, 4 voi., Budapesta, 1883 -1885, dintre care ultimele două cuprind documente dintre anii 1339-1853), Timișul (T. Ortway-Fr. Pesty, *Temes vârmegye es Temesvdr vâros tortenete*, volumul al IV-lea, apărut în 1896, cuprinde documente din anii 1183 — 1430). N. Densușianu publică la București, în 1885, *Monumente pentru istoria Țării Făgărașului*, iar I. Mihalyi tipărește la Sighet, în 1900, *Diplome maramureșene din sec. XIV —XV*. La sfîrșitul secolului al XIX-lea începe și publicarea documentelor privitoare la marile domenii feudale, continuată în cursul secolului nostru. S-au pus astfel la dispoziția cercetătorilor arhivele bogate ale domeniilor Károlyi, Teleki, Bánffy, Csáki etc. În sfîrșit, documentele referitoare la românii din Transilvania în sec. XIII - XIV au fost adunate într-un volum de L. Fekete-Nagy și L. Makkai, apărut sub titlul *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia* (Budapesta, 1941), în care se publică regeștele documentelor editate pînă atunci și numeroase documente inedite. Scopurile propagandistice urmărite de această ediție îi scad însă mult valoarea științifică.

Oricît de valoroase ar fi fost unele din inițiativele individuale amintite, ele nu puteau duce la realizarea corpusului complet al documentelor interne, sarcină ce depășea forțele și posibilitățile materiale ale unor cercetători izolați. Editarea unui atare corpus se impunea însă ca o necesitate absolută, ea singură putînd asigura baza de informație care să permită tratarea științifică a istoriei patriei. Tipărirea corpusului de documente interne nu a devenit posibilă decît atunci cînd în țara noastră s-a schimbat însăși concepția despre știința istorică, în regimul de democrație populară, care a pus la dispoziție și întinsele mijloace materiale, cerute de o atît de complexă acțiune științifică. Încă din toamna anului 1948, Prezidiul Academiei R.P.R. a hotărît constituirea, la București, Cluj și Iași, a unor foarte largi colective de specialiști, care să cerceteze în mod sistematic toate fondurile de arhivă din țară și publicațiile de documente, să transcrie, să traducă în romînește, atunci cînd redacția originală e într-o limbă străină, și să pregătească pentru tipar, cu aparatul critic necesar, toate documentele interne pînă la 1700 (după această dată, ținînd seama de bogăția fondurilor arhivistice, publicarea documentelor, care nu mai poate fi exhaustivă, făcîndu-se pe baza altor criterii). Rezultatele acestei munci colective sînt volumele referitoare la evul mediu din *Documente privind istoria Romîniei*, colecție . compusă din trei serii: A. Îîolăbva; B. Țara Romînească; C. Transilvania. În cele 27 volume apărute între anii 1951—1956 sînt cuprinse, în traducere și în mare parte și în facsimile (pentru Transilvania, se dau și originale latine), documentele Moldovei și Țării Romînești pînă la 1625, iar ale Transilvaniei, care dispune de arhive mult mai bogate, pînă la 1350.

Transcrierea originalelor, efectuată pentru Moldova și Țara Românească pînă la 1700, se află în arhiva Institutului de istorie din București și a putut fi folosită, atît la elaborarea a diferite lucrări, cît și la aceea a volumelor închinat evului mediu din *Istoria Romîniei*. Pentru Transilvania, cercetările arhivistice au fost duse pînă la 1437.

Colecția *Documente privind istoria Romîniei* este precedată de două volume de *Introducere* (București, 1956), care constituie o temeinică bază pentru studiul disciplinelor auxiliare ale istoriei (paleografie, diplomatică, cronologie, sigilografie). Seriile de documente sînt însoțite de indici analitici, care pun în valoare informațiile cuprinse în colecții și ușurează cercetarea (au apărut pînă acum indicii de locuri ai seriei Țara Românească).

Paralel cu continuarea colecției, se pregătește în prezent o nouă ediție a volumelor tipărite, cuprinzînd de data aceasta și originalele documentelor, împreună cu achizițiile din ultimul deceniu ale arhivelor publice.

Încă de pe acum, importanța culegerii de documente interne inițiate de Academia R.P.R. se poate judeca după informația incomparabil mai largă care stă la baza studiilor de istorie social-economică apărute în ultimii ani.

Izvoarele documentare externe ale istoriei Romîniei cuprind ansamblul informațiilor referitoare la trecutul patriei, care se află în acte emise în alte țări, fie că adresanții acestora sînt tot străini, fie că ei sînt din țările noastre (instituții sau particulari). Relațiile țărilor romîne cu alte state, rolul lor în viața politică a Europei răsăritene, interesul stîrnit de acțiunile militare ale celor trei țări și în special de lupta lor antiotomană, iar într-o epocă ceva mai tîrzie chiar posibilitățile de legături economice și de exploatare a bogățiilor lor, au făcut ca acest material informativ, care se află răspîndit în arhivele din întreaga Europă, să fie foarte bogat. El completează în chip util informația documentelor interne, îndeosebi în ce privește istoria politică, dar aduce de multe ori și știri de altă natură. Varietatea tipurilor de izvoare documentare externe este de asemenea foarte mare; aici se vor indica numai cele mai importante dintre ele.

Un mare grup de acte este legat de relațiile politice ale țărilor noastre cu alte state. El cuprinde mai întîi documentele emise de cancelariile acestor state cu prilejul încheierii tratatelor de alianță, fie în forma stabilirii de raporturi de vasalitate-suzeranitate, fie sub aceea a unei simple colaborări. Încheierea tratatelor, ca și desfășurarea obișnuită a relațiilor diplomatice comportau schimburi de solii, însoțite de instrucțiuni scrise și încheiate prin rapoarte ale solilor, care cuprind uneori însăși desfășurarea discuțiilor (ex., lungul dialog dintre Ștefan cel Mare și solul polon Firley, în 1503). Cîteodată au fost trimise în țările noastre solii de o durată mai lungă (de ex., reprezentanții împăratului Ferdinand I la curtea lui Despot vodă sau cei ai împăratului Rudolf al II-lea pe lîngă Mihai Viteazul), care trimit rapoarte amănunțite, cu analiza situației generale a țării. Țările romîne sînt cuprinse uneori și în tratatele încheiate între

alte puteri (ex., tratatele regilor Ungariei cu Imperiul otoman). Totodată, conducătorii diferitelor state, ca și unii mari dregători, comandanți militari, prelați, caută să fie cât mai bine informați sau, în ce-i privește pe cei din urmă, informează la rândul lor autoritățile de care țin, după cum se fac schimburi de informații și între curțile aliate. De aici numărul tot mai mare de rapoarte sau scrisori cu caracter informativ, în care sînt pomenite și situații de la noi. Între acestea, un loc deosebit îl au rapoartele ambasadurilor pe lângă Poartă și mai ales acele ale reprezentanților Veneției, observatori atenți ai celor petrecute în țările române și bine informați asupra raporturilor noastre cu Imperiul otoman, asupra obligațiilor materiale față de acesta și, uneori, chiar asupra situației interne de la noi.

Dominația otomană asupra țărilor române a dat naștere unei categorii speciale de izvoare, anume documentele osmane, cuprinzînd felurite porunci ale Porții sau acte în legătură cu livrările de produse sau cu relațiile comerciale stabilite în cadrul regimului de monopol. Foarte numeroase pentru secolele al XVII-lea și al XVIII-lea, ele aduc știri de primă importanță și pentru epoca anterioară. Folosirea lor sistematică, începută abia în ultima vreme, a adus de pe acum servicii prețioase istoriografiei. Despuierea fondurilor arhivistice de documente osmane aflate în țară și pregătirea lor în vederea publicării a fost întreprinsă de un colectiv al Institutului de istorie din București.

În afară de documentele osmane, știri de natură economică cuprind și alte categorii de acte externe. Astfel sînt registrele vamale ale unor țări cu care am avut legături comerciale, registrele de conturi ale negustorilor străini, contractele încheiate în vederea călătoriilor de negoț în părțile noastre (de ex. contractele păstrate în registrele notarilor genovezi), chitanțe și alte acte privind această ramură de activitate. De multe ori, legăturile comerciale au dat loc la procese fie între negustori străini, fie între negustori dintr-o altă țară și negustori de la noi, judecate înaintea unor foruri din străinătate, ca de exemplu numeroasele procese judecate la Liov, ale căror acte ni s-au păstrat. Alteori, potrivit dreptului de represalii practicat în evul mediu, se iau chiar măsuri de stat, ca acele ale Genovei împotriva negustorilor moldoveni din 1444 sau din 1452.

Relațiile bisericii din țările române cu alte biserici, ca și propaganda religioasă catolică sau reformată, au dat de asemenea naștere unor schimburi de informații, care servesc astăzi drept izvoare. Îndeosebi misionarii catolici sau vizitatorii comunităților catolice din țările noastre au trimis rapoarte care de multe ori depășesc în informație problemele strict confesionale.

Publicarea izvoarelor documentare externe a cunoscut un alt ritm decît acela al publicării documentelor interne, fapt ușor explicabil dacă ținem seama de caracterul prevalent politic al informației externe. Chiar atunci cînd e vorba de știri de natură economică, ele privesc îndeosebi, cum s-a văzut, comerțul internațional, căruia burghezia i-a acordat totdeauna un interes deosebit. Aceasta a făcut ca, în vreme ce tipărirea documentelor interne era lăsată în seama iniția-

tivelor individuale — ceea ce oglindește lipsa de interes pentru studiul producției și al relațiilor de producție — s-a putut iniția încă din 1876 — după o scurtă perioadă de publicații sporadice, între care sînt de menționat îndeosebi rezultatele investigațiilor în arhivele din Italia ale lui C. Esarcu — o mare culegere de izvoare externe. Această culegere, intitulată *Documente privitoare la istoria romînilor* și numită în mod curent «Documente Hurmuzaki » (după numele lui Eudoxiu de Hurmuzaki, care a dat* primul fond de documente al noii culegeri), s-a tipărit sub îngrijirea Academiei Romîne. Ea cuprinde, împreună cu seria de supliment⁴⁴ de volume în 4°, iar din punct de vedere cronologic se extinde asupra celei mai mari părți din orînduirea feudală⁴⁵ (XII-XIX⁴⁶ sec. XIX).

Tipărită în condiții științifice inegale, această colecție pune la dispoziția cercetătorilor o masă imensă de material informativ, a cărei folosire este stînjinită de lipsa unor indici analitici. Pornind de la ideea apartenenței statale, colecția Hurmuzaki dă, pe lîngă foarte variate izvoare externe, și izvoare interne (de exemplu, volumul XV, cu aproape 2000 de pagini de documente transilvănene, editat de N. Iorga).

N. Iorga, pe lîngă cele 9 volume pe care le-a dat în colecția Hurmuzaki și izvoarele externe publicate în *Studii și documente*, a tipărit documente externe și în culegerea sa *Acte și fragmente cu privire la istoria romînilor* (I—III, București, 1895—1897). O altă colecție de documente externe a lui N. Iorga, care privește cadrul general în care s-a desfășurat acțiunea politică a statelor romînești în secolul al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, se intitulează *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siecle* (6 voi., Paris-București, 1899-1916).

În cea mai mare parte din documente externe sînt formate și culegerile istoricului maghiar⁴⁷ Vereșs\ *Fontes rerum Transylvanicarum* (5 voi., Budapesta, 1911—1921) și *Documente privitoare la istoria Ardealului, hîldovei și Țării Romînești* (11 voi., București, 1929-1939, documente din anii 1527—1690).

Trebuie menționat, de asemenea, că, în afara colecțiilor amintite și a numeroase documente tipărite în reviste sau în volume separate, izvoare externe privind istoria Romîniei se găsesc răspîndite în multe publicații din străinătate, în special din țările vecine, cu care am avut atît de strînse legături. Materialul inedit aflat în arhivele din diferite țări este și el încă bogat. Cercetări făcute în ultimii ani în arhivele din U.R.S.S., R. P. Ungară, R. P. Polonă, R. P. Bulgaria au dus la rezultate însemnate. Unele din ele sînt în curs de tipărire, în noua serie a colecției Hurmuzaki. O comisie specială sovieto-romînă a fost constituită pentru editarea în comun a actelor din arhivele celor două țări, privind relațiile romîno-ruse.

Izvoarele narative. Numim izvoare narative acele izvoare menite să transmită urmașilor cunoștința unor fapte de caracter istoric. Astfel de izvoare

sînt analele, cronicile, biografiile, jurnalele, memoriile, operele istorice. Inscripțiile au și ele, în mare parte, un caracter narativ, după cum elemente narative se găsesc și în alte categorii de izvoare. Clasificarea acestora s-a făcut însă, fie după materialul pe care sînt scrise, fie după caracterul lor dominant. Deși izvoarele narative nu urmăresc, ca cele documentare, satisfacerea unor interese imediate, ele nu sînt îndeobște lipsite de scopuri practice, în sensul că tind să creeze în mintea cititorului căruia îi sînt destinate imagini asupra prezentului sau trecutului, susceptibile de a-i orienta acțiunea în anumite sensuri. Autorii lor judecă faptele istorice sau chiar le aleg, pentru a le consemna, de pe pozițiile unei anumite clase și aduc în aceste operațiuni, pe lîngă interesele de clasă, interese de grupare politică, de familie sau personale, de comunitate etnică sau religioasă etc. Aceasta face necesară supunerea izvoarelor narative — ca și a celorlalte categorii de izvoare, de altminteri — unei critici, ale cărei principii formează obiectul metodologiei istorice.

Izvoarele narative pot fi împărțite după diferite criterii. Unul dintre ele, foarte important, este acela al caracterului mărturiilor pe care le transmit. Unele izvoare sînt rezultatul unei observații directe — autorul este el însuși martor ocular — altele (sau aceleași pentru anumite părți) consemnează informații primite de autor fie de la alți martori oculari, fie din tradiția orală, fie din izvoare narative redactate anterior, fie, în sfîrșit, din diferite alte documente. Este evident că valoarea informativă a unui izvor narativ depinde de exactitatea mărturiilor pe care autorul le-a avut la dispoziție, de capacitatea de observație a acestuia cînd este el însuși martorul, sau de critică a mărturiilor primite. În linii generale, observația directă este aceea care asigură o mai mare valoare izvoarelor. Însăși consemnarea tîrzie a unor observații directe cuprinde riscul unei alterări tot mai mari. Cu atît mai mult tradiția orală deformează treptat faptele. Povestirile scrise pe baza altor izvoare narative interesează numai în măsura în care acestea din urmă s-au pierdut; altminteri, ele nu au valoare de izvor și păstrează numai un interes de istoria culturii. Folosirea unor documente de arhivă de către autorul izvorului narativ — fapt relativ rar la cronicarii evului mediu — face să crească de bună seamă, dacă acestea s-au pierdut, valoarea informativă a izvorului, dar de fapt este vorba de transmiterea pe această cale a unor informații de altă natură.

Din punctul de vedere al locului unde au fost scrise, izvoarele narative se împart, ca și cele documentare, în interne și externe. Este lesne de înțeles că cele dintîi aduc informația cea mai bogată și mai prețioasă.

În ce privește Moldova și Țara Romînească, nu ni s-a păstrat nici un izvor narativ intern din perioada feudalismului timpuriu. De aici și importanța mai mare, pentru această vreme, a izvoarelor narative externe, ca și, de altminteri, a izvoarelor documentare externe.

Analistica romînească începe numai în jumătatea a doua a veacului al XV-lea — folosind, fără îndoială, unele notițe anterioare — dar originalul letopisețului scris din porunca lui Ștefan cel Mare s-a pierdut, el păstrîndu-se numai

într-o serie de variante, asupra raporturilor cărora cu originalul și între ele s-au dus și se duc încă discuții. În secolul al XVI-lea, pentru Moldova, în afara continuării acestor anale pînă la 1587 — în bună parte pierdută — avem o serie de cronici de curte, care sînt analizate în capitolele privind cultura. Cronica lui Ureche este prețioasă tocmai prin ceea ce ne dă pînă la 1587 din originalele pierdute, ca și prin informația nouă pe care o adaugă în ultima ei parte.

Din istoriografia privitoare la Țara Romînească în sec. XV—XVI, nu ni s-au păstrat decît versiunea rusească a povestirilor despre Vlad Țepeș și povestirile săsești asupra aceluiași domn, împreună cu versiunea latină dată de Balthazar Walter cronicii în romînește a logofătului Teodosie. Alte însemnări analistice au fost integrate în secolul al XVII-lea în cronica internă numită în mod curent *Letopisețul Cantacuzinesc*.

S-au păstrat din secolul al XVI-lea și două scurte cronici murale, una de la Suceava, iar cealaltă de la Bucovăț, care sînt inscripții de caracter narativ.

Prima cronică slavo-romînă editată în țară (după ce fusese publicată de două ori în Polonia) este varianta moldo-polonă a analelor moldovenești, tipărită de Hasdeu în *Arhiva istorică a Romîniei*, III, 1867, p. 1 —15. De o importanță fundamentală pentru utilizarea în istoriografie a izvoarelor interne ale veacurilor al XV-lea și al XVI-lea au fost descoperirile de manuscrise și edițiile lui Ion Bogdan (*Vechile cronic moldovenești pînă la Urechia*, București, 1891; *Cronice inedite atîngătoare de istoria romînilor*, București, 1895; *Letopisețul lui Azarie*, în *Anal. Acad. Rom., Mem. Secț. ist.*, s. II, t. XXXI, 1909, p. 168-181). Letopisețul lui Azarie a fost publicat, în același an cu ediția lui I. Bogdan, și de învățatul rus A. I. Iațimirschi. Varianta rusă a povestirilor despre Vlad Țepeș (*Povestire despre Dracula voevod*) a fost tipărită, începînd din 1860, de mai multe ori în Rusia și la noi, dar cel mai vechi manuscris a fost publicat în ediția critică a învățatului sovietic A. D. Sedelnikov (Leningrad, 1929). Astăzi, cercetătorii au la dispoziție culegerea completă a izvoarelor narative interne în limba slavă din sec. XV—XVI în *Cronicile slavo-romîne din sec. XV-XVI, publicate de I. Bogdan*, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959. Această culegere formează volumul al II-lea din colecția *Cronicile medievale ale Romîniei*, inițiată de Institutul de istorie al Academiei R.P.R. Volumul I al colecției, în curs de apariție, cuprinde catalogul manuscriselor de cronici aflate în bibliotecile din țară, instrument de lucru necesar cercetătorilor istorici. Despre izvoarele narative interne din secolul al XVII-lea, care receptează, cum s-a arătat, și informații din epoca anterioară, se va vorbi în introducerea și în capitolele consacrate culturii din volumul al III-lea al acestei lucrări.

Începuturile istoriografiei interne a Transilvaniei — dacă facem abstracție de acel capitol din Statutele de la Oradea din 1374, numit de unii cercetători și *Chronicon Varadiense*, dar care în realitate e mai mult un pomelnic — se așază, ca și cele ale istoriografiei moldovenești, în cea de-a doua jumătate a

veacului al XV-lea. Este vorba de partea finală a Cronicii de la Dubnic (*Cfironicon Dubnicense*), scrisă pe la 1479 —1480. Secolului al XV-lea îi aparține și scrierea unui transilvănean ajuns în captivitate la turci și de aceea numit *Captivus Septemcastrensis*: *Tractatus de ritu, moribus, condicionibus et nequitia Turcorum*.

Izvoarele narative transilvănene din secolul al XVI-lea sînt mai numeroase și manifestă de multe ori interes și pentru problemele social-economice. Sub influența culturii umaniste, ele sînt scrise de cele mai multe ori în limba latină, cum sînt operele lui G. Szeremi, Taurinus, Nicolaus Olahus, din prima jumătate a secolului al XVI-lea, sau ale lui I. Lebel, I. Sommer, Chr. Schesaeus, M. Sigler, Barovius, Șt. Szamoskozi, din jumătatea a doua a veacului. Secolul al XVI-lea ne-a lăsat și o serie de cronici scrise în limba maternă, cum este cazul acelorale lui G. Heltai, Șt. Szekely, S. Borsos, I. Ostermayer, E. Gyulaffi, S. Tinodi (pentru toate aceste opere, vezi capitolele privitoare la cultură). Se înțelege că și pentru istoria Transilvaniei, știri prețioase referitoare la epoca tratată în volumul de față sînt cuprinse în cronici scrise în secolul al XVII-lea (F. Forgach, Ioan și Wolfgang Bethlen etc).

Din a doua jumătate a secolului al XVI-lea s-au păstrat și două cronici scrise pe pereții unor biserici din Brașov și Sibiu, cunoscute sub titlul: *Breve chronicon Daciae seu Annales templi Coronensis et Cibinensis*.

Preocupări în direcția publicării izvoarelor narative interne se întîlnesc și la unii reprezentanți ai Școlii Ardelene, cum e cazul lui I. Budai-Deleanu, care plănuia reunirea într-un corpus a cronicilor scrise în cele trei țări românești. Începînd din ultimii ani ai secolului al XVIII-lea, au apărut mai multe colecții de cronici transilvănene. Cea dintîi, inițiată de *Societas Philohistorum Transsilvaniae* de la Sibiu, din care făceau parte învățați romîni, maghiari și sași, a fost încredințată spre editare lui I. C. Eder (*Scriptores rerum Transsylvanicarum*, 2 voi., Sibiu, 1797—1840). J. Kemeny și J. Nagyajtai Kovács, în *Erdelyorszdg torteneti țara* (2 voi., Cluj, 1837—1845), au publicat izvoare narative din anii 1540—1613. Totodată, cronicile săsești au fost editate de J. Kemeny, în *Deutsche Fundgruben der Qeschichte Siebenburgens* (2 voi., Cluj, 1839—1840) și de A. Kurz, în *Nachlese auf dem Felde der ungarische und siebenbürgische Qeschichte* (Brașov, 1840). În jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, publicarea cronicilor interne este continuată de J. Miko și K. Szabo, în *Erdelyi tortenelmi adatok* (4 voi., Cluj, 1845—1902), în vreme ce unele din ele erau reeditate în seria *Scriptores* a colecției *Monumenta Hungariae Historica*. Multe din cronicile săsești căpătau și ele noi ediții în *Quellen zur Qeschichte der StadtKronstadt* (voi. IV—VII, Brașov, 1891—1900).

Izvoarele narative externe care transmit știri despre țările noastre sînt prea numeroase pentru a se putea încerca aici o analiză sau chiar o simplă enumerare a tuturor. Multe dintre ele se vor găsi citate în bibliografiile diferitelor capitole. Ne vom mărgini de aceea la indicarea unor caractere generale și a cîtorva opere de o valoare deosebită.

Atît pentru perioada feudalismului timpuriu, cît și pentru sec. XIV—XV, un aport de seamă este acel al cronicilor bizantine. Cronicarii bizantini au fost determinați să se ocupe de regiunile noastre atît de politica urmărită de împărații Bizanțului la Dunărea de jos, cît și de expansiunea otomană, care a atins deopotrivă Imperiul bizantin și statele românești. De aceea știrile care ne privesc sînt frecvente în cronicile bizantine.

Astfel, pentru sec. X—XIII, informații importante se găsesc într-o serie de opere istoriografice, între care amintim pe cele ale lui Constantin Porphirogenetul și Leon diaconul (sec. X), Mihail Attaliates și Kekaumenos (sec. XI), Anna Comnena, Kinnamos și Nicetas Choniates (sec. XII). Știri deosebit de bogate despre țările romîne la sfîrșitul secolului al XIV-lea și în secolul al XV-lea, cu amănunte privind situația politică internă și luptele antiotomane în timpul lui Mircea cel Bătrîn, Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș, ne dau Ducas în *Istoria turco'bizantină, 1341—1462* (ed. critică de V. Grecu în colecția *Scriptores Byzantini*, București, 1958) și Laonic Chalcocondil, în *Expuneri istorice* (trad. rom. de V. Grecu, în aceeași colecție, București, 1958). Pînă azi, colecția cea mai cuprinzătoare de izvoare narrative bizantine și mai larg răspîndită a rămas *Corpus scriptorum historiae Byzantinae* (44 voi., Bonn, 1828-1855, completat cu două volume apărute în 1878 și 1897). Multe opere au primit însă între timp ediții critice moderne. Extrase în limba romînă din cronicarii bizantini a dat G. Popa-Lisseanu, în *Dacia în autorii clasici, II, Autorii greci și bizantini*, Academia Romînă, *Studii și cercetări*, LXIX, București, 1944.

În afara operelor istoriografice bizantine, relațiile noastre cu turcii, lupta poporului romîn împotriva expansiunii otomane și înstaurarea regimului de dominație turcească sînt documentate și de istoriografia osmană. Începînd din secolul al XV-lea, cronicari turci ca Halîi ibn Ismail, Siikrullah, Enverî, Urudj, Neșri, Așîk pașa-zade se ocupă frecvent de țările romîne. Numai pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea sînt circa 20 de cronici osmane care procură informații pentru istoria Romîniei, în afară de știrile referitoare la epoca anterioară, cuprinse în cronicile secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Unele cronici osmane au fost utilizate și în trecut de istoriografia noastră. Într-un articol din 1928, N. Iorga a atras în mod special atenția cercetătorilor în ce privește *Cronicile turcești ca izvor pentru istoria Romînilor* (*An. Acad. Rom., Mem. Secț. ist.*, s. III, t. IX, 1928—1929, p. 1—22). Folosirea sistematică a izvoarelor narrative osmane și recurgerea la cele mai vechi cronici a început însă numai în ultimul deceniu și ea a adus contribuții esențiale la înnoirea cunoștințelor cu privire la istoria politică a țărilor romîne în sec. XIV—XVI. Știri despre istoria patriei noastre se găsesc și în unele izvoare persane și armene.

Începînd din primele decenii ale secolului al XH-lea, cronicile rusești s-au ocupat și ele de unele probleme romînești. Cea dintîi cronică rusească — *IJoecmb epeMemux Jiem* — redactată în jurul anului 1113, este unul din cele mai importante izvoare pentru vremea cristalizării relațiilor feudale pe teritoriul

patriei noastre și de aceea cititorul o va întâlni citată adesea în paginile acestui volum. *Cronica de la mănăstirea Ipatie* conține știri mai ales pentru istoria veacului al XIII-lea. *Cronica cnezatului Suzdal*, cuprinsă în *letopisețul* zis al lui Lavrentie, *Letopisețul Novgorodului* (al patruilea), cel de-al doilea *Letopiseț din Pscov*, *Letopisețul din Tver* și alte cronici rusești continuă să dea informații asupra țărilor române. Legăturile strânse ale Moldovei cu Moscova în timpul lui Ștefan cel Mare și acele cu cazacii din secolul al XVI-lea au dat prilejul pătrunderii unei informații bogate de istorie românească în cronicile rusești și ucrainene. Vechile cronici ale Rusiei se află editate în marea colecție *Июмoe CoBпaуue PyccKUX Jlemonuceu. IJoeemb eпeMeHHbix jietn*, atribuită lui Nestor, a fost publicată în traducere românească în colecția de izvoare narative externe a lui G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, voi. VII, București, 1935; extrase din cronica de la mănăstirea Hustinskaia au fost date de P. P. Panaitescu, în *Studii*, V (1952), nr. 1, p. 141 - 144; extrase din cronicile ucrainene au fost publicate de M. Dan, sub titlul *Știri privitoare la istoria țărilor române în cronicile ucrainene*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 205—287.

Izvoarele narative sud-slave, relativ mai puțin numeroase, aduc și ele în unele cazuri completări ale informației noastre privind istoria politică și militară a veacurilor XIV-XV (I. Bogdan, *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen, Qeschichtsschreibung*, în *Archiv fur slavische Philologie*, XIII, 1890, p. 481—536; Constantin Costenețki, *Jivot despota Ștefana Lazarevicia*, ed. L. Mirkovic, Belgrad, 1936; L. Stoianovic, *Stări srpski rodoslovi i letopisi*, Karlovitz, 1927; Konstantin Mihailovic iz Ostrovice, *Janicarove Uspomene iii Tursha Kronika*, în *Spomnie Srpska Akademia Nauk*, CVII, 1959).

O remarcabilă abundență de știri privind istoria României se găsește în cronicile polone. Foarte prețioasă în acest sens este cronica redactată în jumătatea a II-a a secolului al XV-lea de Jan Dlugosz (*Historia polonica*, ed. Lipsea, 1711 — 1712) care a avut la dispoziție și numeroase acte de arhivă (vezi și I. Minea, *Informațiile românești ale Cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926). Din bogata istoriografie polonă a secolelor al XV-lea și al XVI-lea, sînt încă de reținut în primu rînd Matei Miechowski (*Chronica Polonorum*, Cracovia, 1521), Wapowski (*Chronicorum Bernardi Vapovii 1480—1535*, în *Scriptores Rerum Polonicarum*, t. II, Cracovia, 1874), Cromer (*Polonia sive de origine et rebus gestis Polo-norum libri XXX*, Colonia, 1589), Martin și Ioachim Bielski (Martin Bielski, *Kronika wszystkiego swiata*, ed. din 1550, 1554, 1564, refăcută și continuată de Ioachim Bielski, care o publică în 1597—*Kronika Polska* — tot sub numele său; această din urmă operă a fost larg folosită de Ureche, iar părțile privitoare la istoria noastră au fost traduse de G. I. Năstase, în *Cerc. ist.*, I, 1925, nr. 1, p. 114—158), Al. Guagnin (*Sarmatiae Europaeae Descriptio . . .*, ed. I, Cracovia, 1578; folosit în traducerea polonă a lui M. Paszkowski, de Simeon Dascălul în interpolările sale și de Miron Costin), Strykowski (*Kronika Litewska*, Varșovia, 1766).

De foarte mare importanță pentru istoria României — îndeosebi pentru Transilvania, dar și pentru Moldova și Țara Românească — sînt cronicile maghiare. Ele încep cu *Qesta Hungarorum*, opera notarului anonim al regelui Bela al II-lea, izvor fundamental pentru perioada cristalizării relațiilor feudale în Transilvania. Dintre cele care urmează, sînt de amintit în primul rînd cronica lui Simon de Keza, *Qesta Hunnorum et Hungarorum*, scrisă pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea, apoi, pentru istoria secolului al XIV-lea, *Chronicon pictura Vindobonense*, *Chronicon Dubnicense* (în partea lor mai veche) și cronica de curte, bine informată dar părtinitoare, a lui I. de Kukiillo, *De Ludovico rege*. Compilația lui I. Thuroczy, *Chronica Hungarorum* și opera istoriografului italian al lui Matei Corvin, A. Bonfini, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades quatuor et dimidia* (Colonia, 1690) aduc o informație bogată pentru veacul al XV-lea. Dintre izvoarele narative maghiare ale secolului al XVI-lea, amintim *De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni historia*, largă relatare a evenimentelor care au urmat bătăliei de la Mohács pînă pe la mijlocul veacului, datorată lui A. Verancsics (în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores*, II) și lucrarea lui N. Istvâffy, *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV* (Colonia, 1724), care îmbrățișează răstimpul dintre anii 1490 și 1606.

Prima colecție importantă de cronicile maghiare, folosită de altminteri și azi, a fost dată de I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum*, 3 voi., Pojon, 1746—1748. Cea mai bună ediție a vechilor izvoare narative ale istoriei Ungariei este datorată lui E. Szentpetery, *Scriptores rerum Hungaricarum*, 2 voi., Budapesta, 1937—1938. G. Popa-Lisseanu a dat în *Izvoarele istoriei romînilor*, în voi. I, IV, V, XI, București, 1933, 1935, 1937, textele însoțite de traduceri ale lui Anonymus, Simon de Keza, *Chronicon pictum Vindobonense* și *Carmen miserabile*, scrierea lui Rogerius privind marea invazie tătară din 1241.

Dincolo de țările vecine, cu care legăturile noastre au fost cele mai strînse și de aceea interesul istoriografic pentru problemele românești a fost atît de viu, informații uneori surprinzător de valoroase se găsesc în literatura istorică a mai tuturor țărilor europene. Astfel, de exemplu, o serie de cronicile germane și austriece, ca *Oesterreichische Reimchronik* a lui Ottokar de Styria, *Oesterreichische Chronik* a lui Jakob Unrest (în *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores*, N. S., t. XI) sau relația lui Liborius Nacker despre campania din 1497 (în *Scriptores rerum prussicarum*, V; colecția cuprinde și alte izvoare pentru istoria noastră) aduc completări ale informației pentru sec. XIV—XV. Cronică burgundă a lui J. de Wavrin este unul din izvoarele de bază pentru campania pe Dunăre din 1445 (ed. Iorga, în *Bul. Corn. Ist.*, VI, București, 1926 și Paris, 1927). Numeroase informații sînt cuprinse într-o serie de anale italiene, ca cele venețiene ale lui Malipiero (*Archivio storico italiano*, VII, 1843-1844J, sau în *Historia turchesca* a lui Donado da Lezze, care a folosit notele bogate ale lui Angiolello, italian aflat la curtea lui Mahomed al II-lea și care l-a însoțit pe acesta în campania din Moldova, din 1476 (ed. I. Ursu, București, 1909).

Istoricii Renașterii ne transmit și ei uneori știri contemporane asupra țărilor noastre. Interesul învățaților umaniști pentru îndepărtatul popor romanic începe din secolul al XV-lea. În secolul al XVI-lea, Paolo Giovio, autor a două opere despre Imperiul otoman și al unei «Istории a vremii sale» (*Historiarum sui temporis libri XLV*; extrase în *Arh. ist.*, II, 1865, p. 26—43) ne-a lăsat, între altele, știri despre răscoala din 1514 și despre campania din 1538 a sultanului Soliman I în Moldova. De asemenea, istoricul francez J. Aug. de Thou (Thuanus) înregistrează informații despre români în *Historiae sui temporis, 1546—1607*, reproduse în *Tezaur de monumente istorice*, voi. I, București, 1862.

Institutul de istorie al Academiei R.P.R. a întreprins strângerea sistematică a știrilor privitoare la țările române din izvoarele narative străine. Această operație s-a săvârșit pentru cronicile bizantine, osmane, sud-slave și rusești. În prezent se lucrează la excerptarea izvoarelor narative apusene privind perioada feudalismului timpuriu.

O categorie specială de izvoare narative o formează relațiile lăsate de călători. În sens larg, acest termen se folosește pentru toți străinii care au vizitat țările noastre și au lăsat relații scrise, fie că e vorba de călători în adevăratul sens al cuvântului, fie de persoane care au avut de îndeplinit felurite misiuni: diplomatice, militare, religioase, culturale etc.; și au rămas un timp în țările noastre. În unele cazuri, relațiile au caracterul de rapoarte, astfel că din punctul de vedere al unei clasificări stricte trebuie considerate între izvoarele documentare.

Relațiile de călătorie în țările noastre încep din prima jumătate a veacului al XIV-lea, cu aceea a călătorului arab Ibn Batutah. Ele dau informații foarte variate, privind unele aspecte geografice, producția și schimburile comerciale, înfățișarea satelor și orașelor, viața de curte, monumente etc. De multe ori, autorii unor astfel de relații înregistrează și știri culese la fața locului asupra trecutului mai apropiat sau mai îndepărtat al țării în care poposesc. În unele cazuri, călătorii sînt oameni înzestrați cu un simț deosebit al observației și cu o cultură largă sau, prin situația pe care o ocupă vremelnice în țările române, au ocazia să întrunească informații de cel mai mare interes.

Ca și la alte categorii de izvoare, și aportul adus studiilor istorice de relațiile de călătorie variază după ansamblul informației de care dispunem. De aceea, deși contribuția lor este demnă să fie ținută în seamă și din secolul al XVII-lea înainte, ele sînt cele mai prețioase pentru istoria veacurilor al XV-lea și mai ales al XVI-lea, cînd devin și mai numeroase și mai bogate în știri. Astfel, de ex., o amplă descriere a Transilvaniei, sub variatele ei aspecte: economic, politic, social, cultural, a lăsat florentinul Giovanandrea Gromo, care, fiind în slujba lui Ion Sigismund, a străbătut această țară de la un capăt la altul (G. Gromo, *Compendio di tutto il regno posseduto dai re Qiovanni Transilvana ed di tutte le cose notabili d'esso regno*, în *Apulum*, II, 1943—1945, p. 140—213). Genovezului Franco Sivori, secretarul lui Petru Cercel, îi datorăm de asemenea o lungă rela-

țiune, care cuprinde nu numai istoria obținerii tronului, a domniei și a sfârșitului acestui voievod, ci și cea dintâi descriere mai largă a Țării Românești (ed. Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul secolului al XVI-lea*, Sibiu, 1944). Cu un deceniu înainte, un francez, Pierre Lescalopier, vizitând în 1574 Țara Românească și Transilvania, lăsase, între altele, cea dintâi descriere a Bucureștilor (ed. P. Cernovodeanu, în *St. mat. ist. medie*, IV, 1961, p. 437—462).

Interesul pentru descrierile de călătorie s-a manifestat foarte de timpuriu în istoriografia noastră. Cele mai multe culegeri de documente au publicat și asemenea izvoare narative: *Uricariul*, *Archivu pentru filologie și istorie* al lui Timotei Cipariu, *Tezaur de monumente istorice*, *Arh. ist. a României* etc. Cel mai stăruiitor în acest domeniu a fost N. Iorga, care a publicat în revistele sale un număr mare de relații ale călătorilor și a scris pe baza acestora *Istoria românilor prin călători* (4 voi., ed. a II-a, București, 1928 — 1929). Relațiile călătorilor ruși au fost publicate de G. Bezviconi (*Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947) iar ale celor poloni de P. P. Panaitescu (*Călători poloni în țările române*, București, 1930,). În ultimii ani, avându-se în vedere importanța relațiilor de călătorie ca izvor istoric, s-a procedat în cadrul Institutului de istorie al Academiei R.P.R. la alcătuirea unei culegeri generale a relațiilor de călătorie, în traducere românească, mergând pînă la mijlocul veacului al XIX-lea.

Între izvoarele narative sînt și scrierile hagiografice, care, despuiate de elementele de miraculos, cuprind uneori un fond de date istorice reale. Astfel este cazul, de pildă, al « Legendei sf. Gerard » (ed. Szentpetery, în *Scriptores rerum Hungaricarum*, II) pentru situația din Banat la începutul secolului al XI-lea, al « Vieții sf. Ioan cel Nou de la Suceava » de Gr. Țamblac (ed. Melchisedec, în *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*, III, 1884), pentru Moldova în vremea lui Alexandru cel Bun, sau al « Vieții sf. Nifon » de Gavril Protul, pentru începutul secolului al XVI-lea în Țara Românească (ed. V. Grecu, București, 1944).

Izvoarele *juridice*. Deși în Moldova și Țara Românească, în epoca la care se referă volumul de față, s-a folosit cu precumpănire dreptul nescris, au circulat și în aceste țări, cel puțin din veacul al XV-lea, fiind folosite în anumite cazuri, texte legislative bizantino-slave, în special de drept canonic, dar și cu dispozițiuni de drept penal și civil. La mijlocul veacului al XVI-lea are loc chiar și tipărirea unei asemenea pravile. Receptarea pe această cale a unor elemente de drept romano-bizantin interesează studiul istoriei societății și de aceea pravilele constituie și ele un izvor istoric. Ele vor căpăta însă o importanță mai mare numai din secolul al XVII-lea înainte. În Transilvania de asemenea dreptul obișnuielnic, nescris (*antiqua lex*) și mai ales dreptul vechi românesc (*jus valachicum*) au precumpănit pînă în sec. al XIV-lea. La 1366, regele Ludovic I de Anjou a încercat să înlocuiască acest drept cu legiurile oficiale, dar măsura a stîrnit o împotrivire hotărîtă din partea românilor. După înăbușirea războiului

țăranesc din 1514, dreptul nescris a fost înlocuit tot mai mult cu Tripartitul lui Werboczi, cea mai caracteristică legiuire feudală. Tripartitul a rămas în vigoare chiar și după publicarea Aprobatorilor (*Approbatae Constitutiones regni Transylvaniae*) în 1653, care cuprindeau măsurile cu caracter legislativ începând din anul 1540, după înființarea principatului autonom al Transilvaniei.

Orașele cu populație săsească, pe baza autonomiei de care se bucurau, și-au creat legiuri proprii, sistematizate apoi, de I. Honterus, într-un «compendiu» deosebit (*Compendium juris civilis in usum civitatum ac sedium Saxonicarum in Transilvania*, Brașov, 1544). Aceste legiuri și altele de după aceea au fost cuprinse apoi, în 1583, în «statute» speciale sub titlul: *Stātuta jurium municipalium Saxonum in Transilvania*. În același timp, pe baza unor vechi obiceiuri, se redactează statutele Țării Făgărașului, în care sînt cuprinse practicile juridice de pe domeniul cetății Făgăraș.

O categorie aparte de izvoare juridice sînt hotărîrile dietelor din Transilvania de la 1526 pînă la 1699, care au fost editate de S. Szilágyi sub titlul *Monumenta comitialia regni Transylvaniae — Erdelyi országgyyulesi emlékek*, Budapesta, 1875—1899, 22 voi., dintre care patru se referă la sec. XVI.

Izvoare didactico-științifice. Toate scrierile care formau obiect de studiu sau de lectură instructivă au și ele calitatea de izvor pentru istoric, căci intră ca o parte esențială în istoria culturii. Pe lîngă cărțile tipărite sau manuscrise care ni s-au păstrat, au valoare de izvor și mențiunile sau cataloagele de cărți aflate în biblioteci, programele școlare, matricolele instituțiilor de învățămînt etc. Materiale mai importante ni s-au păstrat în acest domeniu din Transilvania, unde învățămîntul și preocupările științifice au făcut progrese mai de timpuriu. Unele din scrierile științifice depășesc, prin cuprinsul lor, interesul de izvor pentru istoria culturii. Astfel, de pildă, scrierile geografice și etnografice dau istoricului informații pentru o anumită epocă asupra dezvoltării demografice, producției, așezărilor orășenești și altor elemente de istorie social-economică și politică. Pentru vremurile mai vechi, cînd geografia nu se constituise ca știință, trebuie spus că e greu de delimitat scrierile geografice de relațiile de călătorie, despre care s-a vorbit mai înainte.

Dintre scrierile geografice referitoare la țările romîne o mențiune specială se cuvine celor ale lui Honterus (*Chorographia Transylvaniae*, Brașov, 1534), A. Verancsics (*De situ Transylvaniae, Moldaviae et Transalpiniae*, în *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores, 11*), Reichersdorffer (*Chorographia Moldaviae*, ed. I, Viena, 1541, reprodusă de Papiu Ilarian în *Tezaur de monumente istorice*, voi. III, București, 1864, p. 136 - 144, și *Chorographia Transylvaniae quae Dacia olim appellata*, Viena, 1550) și A. Possevino (*Transilvania, 1584*, în *Fontes rerum Transylvanicarum*, III). Țările noastre apar însă frecvent și în lucrări generale de geografie, începînd cu operele persanului Gardizi, din secolul al XI-lea (*Zayn al'achbar*, ed. Barthold, în *Зануку ХМнепамопсКов АхадМУУ Хау*,

(Petersburg, 1897) și ale geografului arab Edrisi din secolul al XII-lea ed. Boris Nedkov, *Eh/ieapun u a>cedHume u 3eMU npe3 XII eetc cnoped Hdpucii*, Sofia, 1960). De la începutul secolului al XIV-lea, avem o descriere a Europei răsăritene, cu referiri și la regiunile noastre (*Anonymi, Descriptio Europae orientalis*, ed. O. Gorka, Cracovia, 1928 și G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, II, București 1934). În secolul al XV-lea și mai ales în cel de-al XVI-lea, asemenea scrieri devin tot mai numeroase. Amintim, astfel, din secolul al XVI-lea, pe acele ale lui Sebastian Münster (*Geographia universalis...* Basel, 1542,) și Gerard Mercator (*Atlas sive cosm.ograph.icae meditationes*, Duis-burg, 1595J, care au cunoscut numeroase ediții. Cea din urmă, sau una apropiată de ea ca cuprins, a fost folosită de Ureche în descrierea țărilor vecine. Deosebit de bogată în informații privind țările noastre este opera geografului italian Giovanni Botero, *Relationi universali divise in quattro parti* (Torino, 1591—1601).

Izvoarele beletristice. Operele literare constituie de asemenea izvoare pentru istoric, și aceasta într-un îndoit sens, ca și acele geografico-etnografice. Literatura este un izvor în ea însăși, prin tot ce ne oferă studiul ei ca elemente de istoria culturii și, prin aceasta, de istoria societății. În acest sens interesează mai întâi operele originale, creațiunile literare proprii ale unui popor, iar în al doilea rând tot ce s-a citit la un moment dat în diferitele pături ale unei societăți, adică circulația manuscrisă sau tipărită a operelor literare, indiferent de proveniența lor. Pentru operele străine, o atenție deosebită se acordă măsurii în care, în cursul traducerii și copierii, ele au fost prelucrate, căpătînd astfel un anumit caracter de originalitate. (Pentru « cărțile populare », care au format principalul tip al literaturii citite în societatea românească din evul mediu, vezi, în afara studiilor lui Hasdeu și Gaster, care au pus baza cercetărilor în acest domeniu, N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, I—II, București, 1929 -1938).

Dar literatura cuprinde și referiri la evenimente, situații și personaje istorice, servind astfel și ca izvor direct pentru istoria societății. În acest sens, în afara producției interne, avem numeroase opere literare străine, în proză sau în versuri, care conțin referiri la istoria regiunilor noastre. Supuse unei critici speciale, ca îndeobște scrierile literare atunci cînd sînt folosite ca izvor istoric, ele își aduc contribuția lor, mai ales pentru epoca feudalismului timpuriu, cînd izvoarele sînt încă relativ puține. O parte din aceste referiri au fost strînse de G. Popa-Lisseanu în *Romîni în poezia medievală* (voi. III din *Izvoarele istoriei românilor*, București, 1935).

Mențiunile despre romîni, aflate în literatura beletristică, științifică sau narativă a altor popoare, interesează și prin aceea că îngăduie să cunoaștem modul cum s-a reflectat istoria noastră în cultura altor popoare și, implicit, ecoul găsit de activitatea istorică a poporului român.

3. IZVOARE ETNOGRAFICE ȘI FOLCLORICE

O categorie foarte importantă de izvoare, care cere însă metode speciale pentru folosirea ei, este dată de tot ce se păstrează încă viu din trecut în viața și creația poporului. Poporul, marele creator al bunurilor materiale, a avut totdeauna și o cultură vie, în dezvoltare și transformare, ca orice reflectare pe plan ideologic a existenței sociale. Ea păstrează însă mai îndelung, transformându-le firește, amintirile trecutului. Studiile de etnografie (aici este vorba de studiile moderne de etnografie, nu de vechile descrieri de caracter etnografic) și folclor dezvăluie persistența unor foarte vechi elemente în modul de viață, costum, locuință, obiceiuri, tradiții, basme, poezie, muzică *etc.* Inițiate încă de la mijlocul veacului trecut de oamenii de cultură progresiști ai generației de la 1848 — în proiectul său de corpus al izvoarelor istoriei României, Bălcescu punea ca cel dintâi despărțământ: « Poesiile și tradițiile populare » (*Magazin istoric*, I, p. 3) — cercetările de folclor au dus la adunarea și fixarea în scris, cu metode tot mai științifice, a unui foarte bogat material. Sînt de amintit, dintre multele culegeri de folclor, cel puțin acelea ale lui S. FI. Marian (*Poesii populare române*, 2 voi., Cernăuți, 1873 — 1875; *Tradițiuni populare române*, Sibiu, 1878 ș.a.), G. Dem. Teodorescu (*Poesii populare române*, București, 1885), Gr. Tocilescu, (*Materialuri folcloristice*, voi. I, București, 1900.), T. Pamfile (*Mitologie românească*, 2 voi., București, 1916 ș.a.), S. T. Kirileanu (*Ștefan Vodă... Istorisiri și cîntece populare strînse la un loc*, ed. a III-a, Mănăstirea Neamțu, 1924), și în ultima vreme *Antologia literaturii populare române*, 2 voi., București, 1956—1958.

În momentul de față, cînd studiile de etnografie și folclor au fost puse pe baze noi, marxist-leniniste, institute speciale își consacră activitatea acestui domeniu de cercetare.

LISTA ABREVIERILOR

- An. Acad. Rom.,
Mem, secf. ist. - *Analele Academiei Române. Memoriile secțiunii istorice.*
- Ân. **Inst.** ist. Cluj - *Anuarul Institutului de istorie din Cluj.*
- An. rom. sov. **Ist.** - *Analele Romino-Sovietice. Istorie.*
- An. șt. Univ. Al.
Cuza-Iași - *Analele științifice ale Universității « Ai. 7. Cuza » din Iași (seria nouă).
Secțiunea III (Științe sociale).*
- An. Univ. C. I. Par-
hon - *Analele Universității «C. I. Parhon », București.*
- Archiv des Vereins ■ - *Archiv des Vereins fur Siebenburgische Landeskunde.*
- Arh. ist. Arh. Olt. I. - *Arhiva istorică a României.*
- Bogdan, Relațiile ■ - *Arhivele Olteniei.*
- I. Bogdan, *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul
și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI.*
- Bull. Sect. hist. - *Bulletin de la Section Historique [de V]Academie Roumaine.*
- Bul. Corn. ist. - *Buletinul Comisiei istorice a României.*
- Cerc. ist. - *Cercetări istorice.*
- Conv. Ut. - *Convorbiri literare.*
- Corp. Script. Hist.
Byz. ■ *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae.*
- Documente ■ *Documente privind istoria României.*
- Fontes Rer. Trans. — *Fontes Rerum Transylvanicarum**
- Mon. Comit. Regni
Transylvaniae - ■ *Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae.*
- Mon. Qerm. Hist.
Script. — *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores.*
- Mon. Hung. Hist. — *Monumenta Hungariae Historica.*
- Rev. **Arh.** — *Revista Arhivelor.*
- Rev. ist. — *Revista istorică.*
- Rev. ist. rom. *Revista istorică română.*
Scriptores Rerum Hungaricarum.
- *Scriptores Rerum Prussicarum.*
- Script. Rer. Hung. —
- Script. Rer. Prus. —

St. art. istorie St.
cerc. ist. artei St.
cerc. ist. Cluj St.
cerc. ist. medie St.
cerc. ist. veche St.
cerc. şt. laşi St.
cerc. numismatică
St. mat. ist. medie
St. ref. ist. României

*Studii şi articole de istorie. Studii şi
cercetări de istoria artei. Studii şi
cercetări de istorie, Cluj. Studii şi
cercetări de istorie medie.*

■ *Studii şi cercetări de istorie veche.*
■ *Studii şi cercetări ştiinţifice, laşi.*

■ *Studii şi cercetări de numismatică.*
- *Studii şi materiale de istorie medie.*

■ *Studii şi referate privind istoria României.*

PARTEA I-A

FEUDALISMUL TIMPURIU

CAPITOLUL I

DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII ȘI A RAPORTURILOR INTERNAȚIONALE ÎN EUROPA RĂSĂRITEANĂ ȘI DE SUD-EST ÎN SECOLELE X — XIII

Societatea de pe teritoriul patriei noastre s-a dezvoltat în strînsă legătură cu aceea din țările vecine. În veacul al X-lea, pe întreg acest spațiu geografic, dezvoltarea societății omenești se afla în stadiul formării statelor feudale, în a căror structură erau păstrate resturi ale «comunităților de marcă»¹.

Încă înainte de veacul al X-lea, formarea unei aristocrații militare — a cărei acțiune neînteruptă uzurpa, treptat, pămîntul deținut de obști — a creat premisele aservirii țărănimii și alcătuirii domeniilor feudale. Procesul consolidării noilor raporturi de producție avea loc în condițiile ascuțirii luptei între forțele social-politice existente, pentru creșterea sau micșorarea exploatării, într-o societate care se diferenția, treptat, în două clase antagoniste.

Statele feudale care înconjurau teritoriul patriei noastre în acel timp — Rusia Kieviană, Moravia Mare, Ungaria Arpadiană, Bulgaria (în perioada celui de-al doilea tarat) — cu toate trăsăturile comune ale dezvoltării lor, au cunoscut însă deosebiri importante, de care trebuie să se țină seama și în cercetarea particularităților feudalismului românesc. F. Engels a arătat că existența istorică a modelului clasic al unei orînduiri — și exemplul pe care-l dă este cel al orînduirii feudale — presupune tocmai varietatea formelor pe care le îmbrăca realitatea istorică². Această constatare caracterizează în primul rînd Europa răsăriteană și de sud-est, regiuni aflate între feudalismul clasic apusean și cel oriental.

Deoarece nu toate aceste regiuni au ajuns sub stăpînirea Imperiului roman, iar asupra acelor care au cunoscut-o, această stăpînire s-a exercitat în grade deosebite, feudalismul nu s-a născut peste tot din descompunerea orînduirii sclavagiste, ci în unele părți din descompunerea orînduirii gentilice, în altele din orînduirea sclavagistă și din cea gentilică coexistente. Aceasta a avut ca urmare varietatea formelor proprietății feudale și a aservirii țărănimii. Evoluția clasică de la alodiu la beneficiu și feud a cunoscut în fiecare din aceste regiuni forme deosebite. În Rusia Kieviană, de pildă, au existat inițial *votcina*

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957, p. 156.

² F. Engels către C. Schmidt, în Marx-Engels, *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953, p. 583.

(asemănătoare alodiului) și *pomestia* (similară beneficiului), care numai ulterior s-au contopit într-o proprietate de tipul feudului. În teritoriile Peninsulei Balcanice aflate sub dominația bizantină, majoritatea obștiiilor aservite au fost multă vreme dependente de stat, ca proprietari feudali; abia în veacurile XI—XII apare proprietatea feudală asemănătoare feudului.

În Moravia, Slovacia, Pannonia, formarea proprietății feudale a fost influențată de migrația popoarelor; aservirea obștilor s-a datorat atât căpeteniilor locale, cât și cuceritorilor. Cu vremea, o parte din căpeteniile locale au fost asimilate de cuceritori și au participat la formarea clasei feudale, iar producătorii direcți din rîndurile cuceritorilor s-au contopit cu populația aservită. În toate aceste regiuni procesul consolidării noilor raporturi de producție s-a desfășurat în condițiile unei rezistențe dîrze a obștilor, care au fost aservite de către feudali și statul feudal numai după lupte îndelungate. Din aceste cauze, în feudalismul timpuriu și categoriile de țărani aserviți sînt foarte diverse.

În perioada feudalismului timpuriu domina economia naturală; domeniile feudale și gospodăriile țărănești produceau mai ales pentru subsistență proprie, nu pentru schimb, iar meșteșugurile nu se desprinseseră încă de agricultură. De aceea, dezvoltarea relațiilor de schimb a fost foarte lentă. Comerțul care se desfășoară în această perioadă se face mai mult între țări decît între regiunile aceleiași țări.

Pentru istoria patriei noastre este important faptul că la începutul acestei perioade, aproape în același timp cu încheierea procesului de formare a poporului român, se încheia și procesul de formare a celorlalte popoare vecine sau apropiate: rus, ucrainean, polon, ceh, maghiar, bulgar etc. Comunitatea de interese a popoarelor din aceste regiuni ale Europei a fost determinată, în oarecare măsură, de faptul că ele s-au format în împrejurări istorice similare, factori interni și externi asemănători acționînd asupra procesului de cristalizare definitivă. Trebuie subliniat de asemenea că aceste popoare s-au format o dată cu structurarea în linii mari a ierarhiei feudale, cu împărțirea societății în exploatatori și exploatați.

Asemănările și deosebirile constatate în dezvoltarea istorică a popoarelor din aceste regiuni ale Europei se manifestă și în organizarea statului feudal. Clasicii marxismului au arătat că modul de organizare a statului în perioada feudală depinde de forma pe care o ia stăpînirea asupra pămîntului. Acolo unde relațiile de obște ocupă un loc important (prin aceasta înțelegîndu-se nu numai obștile libere, ci și cele aservite de stat), puterea centrală e mai autoritară, sau, cum spune F. Engels cu privire la organizarea de stat unde există relații de obște, despotică chiar ¹. Acesta e, de pildă, cazul clasic al Imperiului bizantin pînă în veacul al XI-lea, cînd, o dată cu dezvoltarea puternică a

¹ F. Engels, *Fränkische Zeit — Die Umwälzung der Grundbesitzverhältnisse unter Merovingern und Karolingern*, în Marx-Engels-Lenin-Stalin, *Zur Deutschen Geschichte*, voi. I, Berlin, 1953, p. 88.

marii proprietăți feudale, caracterul despotic al puterii centrale devine mai atenuat, în Rusia Kieviană, pînă la mijlocul veacului al XI-lea, puterea marelui cneaz era însemnată. În această vreme, în Europa estică și sud-estică, monarhia nu a cunoscut scăderea înregistrată în Apus în perioada merovingiană și post-carolingiană. Feste tot încercările monarhiei de a înfrînge forțele centrifuge se aseamănă cu cele ale statului lui Carol cel Mare, pentru că și în părțile estice sau sud-estice ale Europei statele mari feudale s-au născut prin reunirea mai multor teritorii. După cum arată clasicii marxismului, « reunirea unor regiuni mai vaste în regate feudale constituia o necesitate pentru nobilimea funciară. .. De aceea organizarea clasei dominante a nobilimii a avut peste tot în fruntea ei un monarh » ^{*}.

Din această cauză, în perioada feudalismului timpuriu, și în regiunile Europei estice și sud-estice, statul feudal se înfățișează sub forma unor mari uniuni statale de tipul imperiului carolingian, care pot fi mai mari sau mai restrînse. Aceste uniuni statale, în care domina economia naturală și unde schimbul era abia la începutul lui, erau lipsite de coeziune economică. Fragilitatea legăturilor economice interne a făcut ca aceste înjghebări statale să fie inconsistente și vremelnice. Acest tip de state a asigurat, totuși, cadrul politic în care s-a consolidat noua clasă dominantă, nobilimea feudală; în cadrul lor s-a constituit aparatul necesar represiei interne și coterpirii de pămînturi străine, în vederea întăririi puterii economice și politice a feudalilor. Dar, o dată consolidată puterea marelui domeniu feudal, uniunile statale au devenit o frînă în calea dezvoltării acestuia — mai ales din cauza veleităților autoritare ale nucleului central — și, datorită forțelor de fărîmițare, au început să se destrame și să dispară. Conducătorii lor nu mai izbutesc să guverneze decît stimulînd răspîndirea privilegiilor imunitare și pregătind, astfel, organizarea autonomă a provinciilor și marilor domenii.

Fenomenul istoric e deosebit de important, deoarece fărîmițarea feudală — și, ca atare, începutul feudalismului dezvoltat — nu este rezultatul destrămării unor state centralizate, ci a acestor uniuni statale. Chiar și în lăuntru formațiunilor ce se nasc din destrămarea acestor uniuni tinde să domine sistemul fărîmițării feudale; atît în cazul destrămării Rusiei Kieviene, a Moraviei Mari, a monarhiei arpadiene, a taratului bulgar, cît și în acela al Imperiului bizantin — în vremea coteririi hotărîtoare din veacurile XI—XII — fenomenul, în esența sa, este același. Trecerea de la uniunile statale la fărîmițarea feudală, spune F. Engels, a fost grăbită de « .. împărțirea poporului în mari proprietari funciari, vasali, iobagi. Dar cu decăderea obștilor libere a decăzut și vechea organizare militară; cu amîndouă o dată a decăzut și regalitatea ». Aceasta a distrus « ... unica bază a propriei sale autorități » ².

În dezvoltarea feudalismului timpuriu, tipul marilor uniuni statale a jucat, pe de o parte, un rol pozitiv, pentru că, oferind o organizare statală de

¹ K. Marx-F. Engels, *Opere*, voi. III, București, 1958, p. 26.

² Marx-Engels-Lenin-Stalin, *Zur Deutschen Geschichte*, voi. I, p. 108.

ansamblu, a favorizat generalizarea relațiilor feudale, iar pe de altă parte negativ, pentru că a împiedicat multă vreme drumul spre o viață feudală independentă a teritoriilor care făceau parte din cuprinsul lor.

Destrămarea marilor uniuni statale a scos la lumină numeroase formațiuni politice mai mici. În felul acesta, atenția contemporaneității se fixează asupra detaliilor unui spațiu geografic care înainte era cunoscut numai în general; izvoarele istorice încep să pomenească tot mai des astfel de formațiuni regionale și, între ele, firește, pe cele românești.

Rusia Kieviană și cnezatul de Halici

La începutul veacului al X-lea, formațiunile feudale de pe malurile Niprului s-au unit sub autoritatea cneazului Oleg (879—912). Înăuntrul noului stat relațiile feudale se dezvoltă iar teritoriul său se extinde în toate direcțiile. Un moment important în dezvoltarea feudală a statului kievian a fost adoptarea creștinismului, în vremea cneazului Vladimir (980—1015).

Organizarea statală a Kievului, consolidată în vremea lui Iaroslav (1019—1054), a reprezentat încercarea puterii cneziale de a depăși stadiul de uniune statală și de a întări legăturile dintre nucleul central și părțile componente ale statului. Așa se explică importanța Kievului, rolul său activ jucat în politica europeană în cursul veacului al XI-lea, înrudirea marilor cneji cu numeroase familii domnitoare ale timpului.

Autonomia economică câștigată de diferitele regiuni ale Rusiei Kieviene a împiedicat, însă, acțiunea de unificare, întreprinsă câteodată cu violență, ca, de pildă, la începutul veacului al XII-lea, de către Vladimir Monomahul (1113—1125). *Povestea vremurilor de demult* — în care ideea directoare este aceea a unității puterii de stat — și *Cîntecul despre oastea lui Igor* — a cărui idee principală este regretul pierderii acestei unități — oglindesc în mod vădit procesul istoric enunțat mai sus.

Începînd din veacul al XII-lea, pe teritoriul statului kievian apar numeroase cnezate. Dintre aceste formațiuni politice, datorită vecinătății lui cu teritoriile locuite de romîni, o însemnătate deosebită pentru istoria țării noastre a avut-o cnezatul de Halici-Volînia. Vecin nemijlocit cu stăpînirile regilor polon și maghiar, Haliciul a luat parte activă, împreună cu aceștia, la diferite războaie și alianțe. Aflat la încrucișarea unor mari drumuri de negoț, cnezatul de Halici-Volînia a ocupat un loc important în viața economică și politică a acestor părți ale Europei. Progresul intern și expansiunea externă se manifestă mai ales în vremea domniei lui Roman Mstislavici (1199—1205), care, în interior, s-a sprijinit pe mica boierime și pe păturile orășenești, iar în exterior, pe alianța cu Imperiul romano-german.

Dezvoltarea forțelor de fărîmițare a dus, însă, la destrămarea statului. Luptele feudale interne dintre 1205 și 1215 au pus față în față, pe de o parte, boierimea haliciană, aliată cu feudații maghiari și poloni, și, pe de altă parte,

masele populare. Victoria acestora din urmă, sub conducerea cneazului Daniil Romanovici — care a izbutit să reunească pământurile Haliciului și Kievului — a fost, însă, vremelnică; slăbirea lăuntrică era prea mare ca să mai poată fi împiedicată instaurarea jugului tătar.

Dezvoltarea istorică a Rusiei Kieviene și a cnezatului de Halici exteriorizează astfel prefacerile care au loc în structura societății și care se reflectă în organizarea statală. În veacurile XII—XIII, coeziunea relativă din interiorul statului dispare; este epoca începuturilor fărâmițării feudale. Cu oarecare deosebiri, aceeași e linia dezvoltării istorice a tuturor uniunilor statale ce înconjurau teritoriul țării noastre, părți importante ale căruia intrau în componența acestor mari dar fragile înjghebări statale.

Statul polon Același este, în esență, procesul formării statului feudal polon. În veacurile X—XII are loc o creștere lentă, apoi tot mai evidentă, a marii proprietăți funciare, laice și bisericești, prin acapararea pământului stăpinit de obștile de țărani liberi. Creșterea puterii economice a feudalilor a avut ca urmare întărirea influenței lor politice. Numeroase privilegii — obținute de la cneji, începând din secolul al XH-lea — confirmau imunitatea feudală a marilor domenii. Consecința principală a acestei stări de lucruri a fost intensificarea exploatării, căreia țăranii i-au răspuns printr-o aprigă și neîncetată luptă, la care se referea stăruitor așa-zisa *Pravilă* polona de la începutul veacului al XHI-lea.

Progresele cunoscute de meșteșuguri în această perioadă au dus la dezvoltarea orașelor, care aveau un rol important de-a lungul drumurilor pe care se desfășura tranzitul comercial de la Marea Baltică la Marea Neagră, străbătând și teritoriul viitorului stat feudal Moldova. Stîinjenite în dezvoltarea lor de dependența feudală față de cneji, la sfîrșitul veacului al XH-lea, orașele și-au intensificat lupta împotriva acestora.

Ca în toate celelalte formațiuni statale vecine, structura social-economică proprie feudalismului timpuriu a influențat în același sens evoluția istorică a cnezatelor polone. Slaba legătură dintre cnezate făcea ca statul polon — format în vremea lui Mieszko (962—992) și extins teritorial sub Boleslav cel Mare (992—1025) — să fie o înjghebare tot atît de fragilă ca cele ale vecinilor săi, fiind create condițiile obiective ale fărâmițării feudale.

Declanșarea procesului de fărâmițare a dus în chip firesc la frînarea și apoi chiar la anihilarea tendințelor incipiente de centralizare. În urma înăbușirii mișcărilor țărănești din 1037—1038, puterea consolidată a marilor feudali le-a îngăduit acestora să se opună din ce în ce mai mult autorității centrale. Încercările lui Boleslav al II-lea nu au putut să împiedice această evoluție. Luptele feudale interne au slăbit considerabil statul polon, care a început să se fărîmițeze. Rezultatele acțiunilor de unificare din prima jumătate a veacului al XH-lea, ca, de pildă, aceea a lui Boleslav al III-lea, au fost vremelnice. Fărîmițarea feudală

deplină a fost consfințită de așa-zisul statut din 1138, în urma căruia puterea centrală a devenit pur simbolică.

Pentru soarta statului polon în veacurile XIII—XIV, consecințele acestei stări de lucruri au fost deosebit de grave. Începând din a doua jumătate a veacului al XII-lea — după cucerirea pământurilor slave de la est de Elba — feudații germani au început să cucerească teritorii poloneze întinse, fără a întâmpina o rezistență serioasă din partea feudalilor poloni învrăjbiți și, astfel, ușor de învins. Din aceeași cauză, la 1241, în împrejurările marii invazii tătare, nu s-a putut realiza o apărare unitară, organizată, din care cauză Polonia a căzut pradă pustiirilor tătărești.

Moravia Mare în al patrulea deceniu al veacului al IX-lea, a avut loc acțiunea de unificare a mai multor triburi slave, sub conducerea lui Moimir, căpetenia unuia dintre aceste triburi. Urmașul acestuia, Rostislav (846—869), a consolidat moștenirea înaintașului său și, extinzând teritoriul stăpînirii sale, a întemeiat marele stat morav. În a doua jumătate a veacului al IX-lea, victoriile morave împotriva agresiunii germane și activitatea misionară a lui Chirii și Metodiu, de întărire a organizării bisericești, au contribuit la consolidarea statului morav.

Prin poziția sa geografică, Moravia a influențat îndeaproape dezvoltarea feudalismului timpuriu în unele regiuni dunărene. Dieceza Pannoniei, întemeiată în aceste împrejurări istorice, a exercitat o însemnată înrîurire în acest sens.

Caracterul neunitar al Moraviei a ușurat, însă, la sfîrșitul veacului al IX-lea și începutul celui următor, desfășurarea ofensivei triburilor maghiare, care — în urma victoriei din 906 — au copleșit părți întinse din teritoriul Moraviei Mari și, mai ales, Slovacia, ai cărei locuitori slavi ajunseseră pe o treaptă dezvoltată de civilizație.

Slăbirea Moraviei a deschis calea către lupta pentru afirmare în cadrul statului a elementului ceh; ce poate fi considerată încheiată în prima jumătate a veacului al X-lea, în vremea lui Boleslav (929—967), care a izbutit să smulgă pentru o vreme statului ungar teritoriile copleșite, contribuind la oprirea expansiunii maghiare spre apus.

Dezvoltarea economică a țării în veacurile XI—XII a făcut ca, pe lângă orașe mai vechi, ca Praga, să se ridice orașe noi, ca Brno și Olomouc. Cu toate că, la sfîrșitul veacului al XII-lea, Cehia s-a constituit ca regat ereditar, datorită faptului că apar numeroase centre economice autonome noi, legăturile dintre țările ceho-morave slăbesc tot mai mult. De aceea, cuceririle întinse ale lui Ottokar al II-lea, din a doua jumătate a veacului al XIII-lea, nu au putut fi decît de scurtă durată. Și țările ceho-morave depășiseră, ca atare, stadiul feudalismului timpuriu și intraseră în epoca fărîmîțării feudale.

Monumentele vechi de civilizație — ca, de pildă, catedrala de la Hradiște, din veacul al IX-lea, sau vechile orașe-cetăți create în veacurile IX—XIII — atestă

existența la nord-vest de teritoriul țării noastre a unui intens centru de civilizație feudală, cu care poporul nostru s-a aflat un timp în contact.

Ungaria Arpadiană De mare însemnătate pentru dezvoltarea societății din țara noastră, în această epocă, este evoluția regatului feudal maghiar. Pătrunderea maghiară s-a înfipt ca o pană în masa slavă, despărțind-o, folosind în acest sens slăbiciunea înjghebărilor statale din aceste regiuni. Asupra triburilor maghiare — aflate pe o treaptă inferioară de dezvoltare social-economică — s-a exercitat în chip firesc influența populațiilor autohtone de pe teritoriile cucerite, ce se găseau pe o treaptă superioară de dezvoltare. Ca urmare, în veacurile X—XIII, s-a desfășurat cu oarecare rapiditate procesul de cristalizare a relațiilor feudale în societatea maghiară, de formare a clasei nobiliare, rezultată din contopirea căpeteniilor maghiare cu cele bășinașe, și a clasei țăranimii dependente, formată din masele producătoare maghiare și cele autohtone aservite. Desfășurarea acestor procese determină formarea statului feudal timpuriu, care este, de asemenea, de tipul uniunilor statale, ca și Rusia Kievană, statul polon, Moravia Mare și, mai târziu, Cehia.

Feudalizarea statului arpadian a luat un ritm mai grăbit în vremea lui Geza (972—997), care a zdrobit rezistența elementelor tribale, dar mai ales în timpul domniei primului rege maghiar, Ștefan (997—1038), când a avut loc și creștinarea ungurilor. Înlăturarea treptată a rămășițelor tribale, înființarea episcopatelor ca instrumente ale feudalizării și organizarea teritoriului în comitate administrative au determinat o evoluție rapidă în direcția consolidării statului ungar. Victoria obținută de oastea maghiară împotriva celei germane invadatoare, în 1030, și reprimarea mișcărilor populare din părțile de răsărit ale țării, în aceeași epocă, dovedesc acest lucru.

Intensificarea exploatării maselor de producători direcți a făcut să crească împotrivirea lor, dar marile mișcări populare din 1041—1044 și 1046 nu au izbutit să oprească dezvoltarea feudalismului, să împiedice uzurparea pământului obștilor și aservirea țăranimii de către feudali. Legiuirile din vremea regilor Ladislau I (1077—1095) și Coloman (1095—1116), precum și cele din deceniile următoare, oglindesc încheierea procesului de formare a claselor antagoniste în societatea feudală maghiară.

După cucerirea Slovaciei, Croației și Transilvaniei, statul maghiar cuprindea un teritoriu foarte întins, pe care a căutat să-l organizeze din punct de vedere politic, fiind nevoit să recunoască însă o largă autonomie teritoriilor cucerite.

În prima jumătate a veacului al XHI-lea, statul feudal maghiar era pe punctul de a depăși, la rîndul său, stadiul feudalismului timpuriu și de a trece la feudalismul dezvoltat. Această trecere a avut loc într-un moment în care puterea centrală era slăbită și de amestecul Imperiului bizantin și al Imperiului romano-german în treburile sale interne.

În a doua jumătate a secolului al X-lea, alături de marea aristocrație, se dezvoltă o pătură numeroasă de nobilime mică și mijlocie. Luptele dintre păturile nobiliare întrețin în țară o stare de anarhie aproape permanentă, fapt care duce la slăbirea continuă a puterii centrale. La începutul secolului al XI-lea, un anumit rol în crearea acestei situații l-a jucat absența prelungită din țară a regelui Andrei al II-lea (1205—1235), participant la cruciade și expediții războinice departe de hotarele țării. În 1222, forțele de fărâmițare feudală erau destul de puternice ca să smulgă regelui faimoasa Bulă de aur, expresie a anarhiei feudale. Slăbirea lăuntrică a statului maghiar era atât de mare, încât, în împrejurările dramatice ale invaziei tătară din 1241, acesta s-a găsit la un pas de pieire.

Imperiul bizantin în secolele X—XII, cel mai puternic dintre vecinii teritoriului locuit de români, la mijlocul de acest secol, era Imperiul bizantin. Deși pretențiile sale de monarhie universală erau de mult depășite de mersul istoriei — dat fiind că apăruse un al doilea imperiu în Europa, Imperiul romano-german — prestigiul Bizanțului era încă mare. El a putut fi menținut în urma victoriilor militare repurtate în Europa și Asia, în vremea împăraților Nicefor al II-lea Phocas (963—969), Ioan Tzimiskes (969—976) și Vasile al II-lea (976—1025).

Cucerirea Bulgariei răsăritene, în a doua jumătate a secolului al X-lea, și apoi a întregii Bulgarii, la începutul secolului următor, întărirea influenței bizantine în restul Peninsulei Balcanice și în Italia meridională, extinderea hotarelor în Asia, toate acestea ilustrează apogeul expansiunii bizantine. La moartea lui Vasile al II-lea, Bizanțul părea mai puternic decât oricând. Dar prefacerile care aveau loc, începând din secolul al XI-lea, în societatea bizantină au dus la slăbirea iremediabilă a statului bizantin și la ruina marelui imperiu. În câteva decenii, pierderile teritoriale în Asia și Europa s-au succedat cu atât de repeziciune iar ofensiva turcilor selgiucizi dinspre răsărit și mijlocul, a pecenegilor dinspre mijloc-noapte și a normanzilor dinspre apus au fost atât de impetuoase, încât, în 1081, la înscăunarea lui Alexie Comnenul, teritoriul statului bizantin era mult redus.

Încercările făcute de împărații din familia Comnen și, mai ales, de Manuel Comnenul (1143—1180) pentru restaurarea imperiului sînt cu atât mai intense, cu cît era mai evident că puterea bizantină era departe de a fi cea din trecut. La aceasta a contribuit foarte mult extinderea, în secolele XI—XII, a «proniei», prin distribuirea domeniilor statului feudalilor. În același timp, se extinde «escusia» (scutirea de dări) iar dreptul de stăpînire asupra pămîntului începe să devină ereditar și, într-o anumită măsură, imunitar.

Puterea marilor feudali, în necontenită creștere, a avut drept consecință nu numai reducerea tot mai mare a suprafeței de pămînt deținute de obștile de țărani liberi, ci și cîmpirea pămîntului aflat în proprietate ostășească, ceea ce va dezorganiza sistemul militar de apărare a granițelor, cu urmări dintre cele mai nefaste pentru securitatea teritoriului bizantin.

Setea de înavuțire a aristocrației bizantine a dus la sărăcirea țărănimii, la nimicirea micii nobilimi militare. Pe de altă parte, acordarea unor privilegii orașelor comerciale italiene a avut drept rezultat ruinarea orășenimii bizantine, altă dată înfloritoare. Expansiunea venețiană și apoi genoveză a dus, cu vremea, la dominarea întregii economii bizantine și a comerțului din regiunea Mării Negre de către negustorii italieni. Astfel se naște și se dezvoltă dezinteresul unei părți considerabile a societății bizantine pentru apărarea integrității și chiar a ființei statului.

Procesul acesta este îndelungat și, în esență, indică transformarea Imperiului bizantin într-un stat în care ierarhia feudală se bazează pe precumpănirea proprietății imunitare. Ca urmare a acestui fapt, puterea centrală devenea tot mai puțin autoritară, iar unitatea teritorială a Imperiului bizantin tot mai fragilă. Regiunile reocupate de Comneni nu mai erau legate de puterea centrală prin acel sistem de guvernare care asigurase Bizanțului, timp de veacuri, tăria și măreția sa. Începuse decadența, iar contradicția tot mai accentuată dintre clasele dominante și masa producătorilor direcți nu putea decât s-o grăbească.

Reprimarea sângeroasă a mișcării pavlicienilor și bogomililor și eșecul mișcărilor populare îndreptate împotriva dominației economice italiene lipseau Bizanțul de sprijinul maselor populare, atât de necesar în împrejurările grele ce se anunțau, astfel că evenimentele din 1203—1204 — care au dus la ocuparea și împărțirea teritoriului bizantin de către feudalii din cruciada a IV-a — au jucat un rol important în procesul istoric obiectiv de fărâmițare feudală, declanșat încă din veacul al XI-lea.

Caracterul organizării statale a Imperiului bizantin din această perioadă a creat o situație specială posesiunilor bizantine din părțile nord-vestice ale Peninsulei Balcanice și de la Dunărea de jos. Exploatarea acestor teritorii era cu atât mai sălbatică, cu cât, în veacurile XI—XII — sub loviturile provocate de ultimele popoare migratoare — statul bizantin nu mai era în stare să asigure continuitatea stăpînirii sale, nici desfășurarea unei vieți economice normale, și nici să reprime mișcărilor populare, din ce în ce mai dese. Frecvența și intensitatea acestora oglindesc tocmai gradul exploatării și incapacitatea statală tot mai vădită. Răscoala comună bulgaro-sîrbească din 1040—1041, de sub conducerea lui Petru Delian, a fost cu greu înăbușită de către bizantini. Și mai gravă pentru imperiu a fost răscoala din 1071—1073, la care au participat și orașele dunărene, înăbușită numai cu ajutorul mercenarilor normanzi și germani. Eliberarea treptată a teritoriilor sîrbești în veacurile XI—XII și a Bulgariei, în urma marelui război din 1185—1186, arată neputința Imperiului bizantin de a mai păstra în componența sa teritoriile periferice.

Evenimentele din veacurile XI—XII dădeau în acest fel la iveală caracterul contradictoriu al civilizației bizantine: pozitivă cît timp favoriza dezvoltarea forțelor locale, retrogradă cînd începea să împiedice această dezvoltare. În ceea ce privește regiunile limitrofe teritoriilor locuite de romîni, veacurile XI—XII

constituie perioada în care poate fi. datată criza influenței bizantine, care se manifestă prin marile rășcoale antibizantine. Prefacerile structurale din societatea și statul bizantin în veacurile XI—XII au înlesnit lupta pentru neatârnaire a locuitorilor din regiunile de la nord de Balcani și din părțile Dunării.

Bulgaria în vremea do- Dintre popoarele ce suferau dominația bizantină, o minăției bizantine și a luptă necurmată pentru independență a dus poporul celui de-al doilea tarat bulgar. Această luptă devenea tot mai dîră pe măsură ce creștea asupra maselor de către statul feudal și marii feudali. La exploatarea fiscală se adăuga achiziționarea forțată, la prețuri foarte scăzute, a produselor agricole de la țărani, care mărea și mai mult mizeria poporului. Abuzurile administrației bizantine — ai cărei funcționari erau numiți de arhiepiscopul grec Theophilact de Ohrida, «tîlhari și jefuitori » — contribuiau la înrăutățirea situației păturilor largi ale populației. Cele mai bune pămînturi ale Bulgariei fuseseră acaparate de feudali bizantini, clerici și laici. Din această cauză, persistența dominației străine după consolidarea relațiilor de producție feudale în Bulgaria, în veacul al XI-lea, a frînat în chip vădit dezvoltarea forțelor de producție ale țării. La toate acestea se adaugă marile dificultăți create de războaiele Bizanțului, care au secătuit întreg Imperiul, dar mai ales teritoriile recent cucerite.

Un rol însemnat în lupta poporului bulgar pentru independență a avut bogomilismul, care — ca orice mișcare eretică din evul mediu — ascundea sub haina religioasă revendicări sociale *. în 1084 — de pildă — rășcoala din Plovdiv a fost condusă de un grup de bogomili, în frunte cu Traulus; bogomili au fost, de asemenea, cei care au organizat rezistența împotriva cruciadei a III-a, Mișcarea bogomilă era atît de puternică încît, de la 1140 la 1160, au fost convocate patru sinoade pentru combaterea ei.

Acestea au fost, de fapt, premisele eliberării din 1185, cînd, sub conducerea lui Petru și Asan, boieri'din Tîrnovo, populația vlahă și bulgară — ajutată de românii de la nordul Dunării și de cumani — s-a rășculat, izbutind să distrugă garnizoanele bizantine din Bulgaria răsăriteană. Trei mari campanii conduse de împăratul Isac Anghelos—în anii 1186—1187—au rămas fără rezultat; prin tratatul din 1187, Bizanțul a fost nevoit să recunoască independența Bulgariei de nord-est. Mișcarea s-a întins în Macedonia și ținuturile învecinate în asemenea măsură încît, cu toate încercările bizantine, s-au format în aceste regiuni cnezate independente, care au intrat în componența celui de-al doilea tarat.

Cu toate victoriile raportate împotriva Imperiului latin, cu toată expansiunea sa teritorială, statul Asăneștilor nu a izbutit să devină o construcție statală solidă, ceea ce va duce la decăderea sa, în a doua jumătate a veacului al XIII-lea.

¹ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 49.

În veacurile X—XIII, uniunile statale din această parte a Europei nu se caracterizează numai prin mobilitate interioară, ci, în același timp, prin relații externe, politice și economice, instabile. Datorită bogăției și puterii sale, Bizanțul este statul care determină mai ales o anumită circulație de bunuri și de oameni, de la nord la sud și de la sud la nord, solii pașnice și expediții războinice. În 862 o misiune moravă la Constantinopol solicită contribuția Bizanțului la întărirea statului morav, prin trimiterea de misionari. Cu doi ani înainte, se semnala, pentru întâia dată, prezența unei armate ruse în fața capitalei bizantine; în 911, Oleg, cneazul Kievului, încerca stabilirea de relații comerciale cu Bizanțul; în 941 și 944, cneazul Igor căuta să forțeze dezvoltarea acestor relații. În 967, în vremea lui Sviatoslav și Nicefor Phocas, s-a încheiat prima alianță ruso-bizantină împotriva Bulgariei, care s-a transformat, însă, până la urmă, în război, declanșat de către bizantini. O a doua alianță s-a încheiat în 988, pe vremea lui Vladimir și Vasile al II-lea, urmată însă de un nou război ruso-bizantin, în Crimeea. O ultimă expediție kieviană împotriva capitalei Bizanțului a avut loc în 1043. A urmat apoi o lungă perioadă de colaborare culturală, de acțiune comună, politică și spirituală, împotriva catolicismului.

În a doua jumătate a veacului al XH-lea, Haliciul și-a consolidat situația externă prin alianța cu Bizanțul și Ungaria, iar în 1091 a ajutat activ pe bizantini în războiul împotriva pecenegilor. În veacul al XHI-lea, după destrămarea statului bizantin, alianța cu Bizanțul a fost înlocuită cu alianța bulgară. După o scurtă perioadă de colaborare cu feudalii maghiari, spre mijlocul veacului al XIII-lea — în împrejurările grele din ajunul și din timpul invaziei tătare — Haliciul se afla în strînsă alianță cu țările ceho-morave.

Amenințat dinspre nord de Imperiul romano-german, regatul ungar a preferat, de asemenea, de multe ori alianța cu Bizanțul, iar înspre nord, legăturile sale cu țările ceho-morave și cu Haliciul au alternat între război și alianță.

De-a lungul Dunării, amenințate de agresiunea bizantină dinspre sud, formațiunile politice de pe ambele maluri ale fluviului au luptat împreună împotriva pericolului comun.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

MARX, K., *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956.

MARX, K.-ENGELS, F., *Ausgewählte Briefe*, Berlin, 1953.

— *Ideologia germană*, în *Opere*, voi. III, București, 1958.

— *ConUHeuuH*, voi. XVI, partea I-a, Moscova, 1937.

ENGELS, F., *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința*, ediția a III-a, București, 1955.

- ENGELS, F., *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957.
 — Războiul țărănesc german, București, 1958.
 — Rolul violenței în istorie, București, 1958.
 MARX-ENGELS-LENIN-STALIN, *Zur Deutschen Geschichte*, voi. I, Berlin, 1953.

II. Lucrări generale

- BREHIER, L., *Le monde byzantin*, voi. I, Paris, 1948.
 CROSS, S. H., *Les civilisations slaves à travers les siècles*, Paris, 1955.
 GANSHOE, FR. L., *Histoire des relations internationales. Le Moyen Age*, voi. I, Paris, 1953.
Histoire Generale (réd. par G. Glotz), *Histoire du Moyen Age*, voi. III; voi. IV-1, Paris, 1936, 1945.
HcmopUH BoJiBapuu, voi. I, Moscova, 1954. *McmopuH Ha EzAiapux*, voi. I, Sofia, 1954. *HcmopUH Flo/ibiuu*, voi. I, Moscova, 1956.
Hcmopun yexocAoeaKUU, voi. I, Moscova, 1956. *HcmopUH wyicHUX u 3anadw>ix cjiann*, Moscova, 1957. LEVCENKO, M. V., *Hcmopun Bu3anmuu*, Moscova-Leningrad, 1940.
 — *OuepKU no ucmopuu pyccKo-eu3aumuucKux omHouteiiuu*, Moscova, 1956.
OuepKu ucmopuu CCCP. Ilepuod cpeoanu3Ma, IX—XV ee., voi. I, Moscova, 1953.
 OSTROGORSKI, G., *Qeschichte des Byzantinischen Staates*, Munchen, 1952.

III. Lucrări speciale

- DVORNIC, FR., *Les Slaves, Byzance et Rome aux IXe siècle*, Paris, 1926.
 GREKOV, B. D., *La culture de la Russie de Kiev*, Moscova, 1947.
 — *KueeKan Pych*, Moscova, 1949.
 KAJDAN, A. P., *K eonpocy 06 oco6euHocmHx cjienna/ibHoU co6cmeemocmu e Bu3aumuui VUI—Xee.*, în *Bu3aumuucKuu epeMeuHUK*, X, 1956, p. 48 — 65. LEIB, B., *Rome, Kiev et Byzance à la fin du XI-eme siècle*, Paris, 1924. LITAVRIN, G. G., *EoAiapun u Bu3aumuH e XI—XII ee.*, Moscova, 1960.
 UHLIRZ, K.-UHLIRZ, M., *Handbuch der Geschichte Oesterreichs und seiner Nachbarländer Böhmen und Ungarn*, Graz, 1927.

CAPITOLUL II

CRISTALIZAREA RELAȚIILOR FEUDALE ȘI APARIȚIA PRIMELOR FORMAȚIUNI POLITICE PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE ÎN SECOLUL AL X-LEA ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XI-LEA

Începuturile feudalismului pe teritoriul patriei noastre prezintă o mare complexitate, datorită coexistenței și împletirii mai multor elemente, dintre care unele sînt moșteniri ale perioadei precedente, iar altele, vlăstare ale orînduirii sociale ce prindea contururi tot mai vizibile ¹. Ca toate perioadele de formare a unor noi relații sociale, tot astfel și această perioadă de cristalizare a feudalismului cuprinde aspecte variate și disparate. Aceasta se datorește nu numai faptului că relațiile noi nu sînt încă pe deplin cristalizate, dar și împrejurării că această perioadă — secolul al X-lea și începutul secolului al XI-lea — este pe cît de complexă, pe atît de frămîntată. Peste societatea băștinașă se suprapun influențe diverse, rezultate din stăpînirea Imperiului bizantin și a taratului bulgar asupra regiunilor dunărene, din expansiunea spre Dunăre a statului de la Kiev, din așezarea pecenegilor pe teritoriul țării noastre și din pătrunderea maghiarilor în Transilvania.

Din aceste motive, ca și din cauza naturii izvoarelor — puține, lacunare și de multe ori confuze — reconstituirea tabloului societății veacului al X-lea pe teritoriul țării noastre nu este lipsită de greutate. Este adevărat că descoperirile arheologice din anii puterii populare au adus un aport prețios la cunoașterea societății romînești în perioada de cristalizare a raporturilor feudale; în scurta perioadă de cînd interesul lor s-a îndreptat și spre aceste epoci, cercetările arheologice nu au putut cuprinde, însă, decît o mică parte a teritoriului R.P.R. Cu toate acestea, ele aduc dovezi suficiente pentru a infirma teza, susținută de unii istorici burghezi — atunci cînd nu negau cu totul existența feudalismului la noi — a întîrzierii cu veacuri a apariției relațiilor feudale pe teritoriul țării noastre.

1. STRUCTURA SOCIAL-ECONOMICĂ

Izvoarele istorice și descoperirile arheologice din ultima vreme — efectuate în Dobrogea, Muntenia, Moldova și Transilvania — oglindesc modul de viață

¹ Vezi voi. I, p. 799-808.

al locuitorilor din aceste ținuturi în secolul al X-lea. În marea lor majoritate, ei trăiau în așezări rurale mici, în condiții materiale modeste. Asemenea urme de așezări au fost scoase la lumină fie prin săpături sistematice, fie prin descoperiri întâmplătoare. Așezări mai mari, cu caracter de târguri și orașe inci-

Fig. 1. — Fundația unei locuințe de suprafață de la Garvăn, sec. XI—XII.

piente sau cu caracter militar (cetăți), sînt atestate mai ales la Dunărea de jos și, cîteva, în Transilvania.

Populația așezărilor rurale și cu caracter orășenesc începător trăia în locuințe semi-îngropate sau construite la suprafață. În regiunile de platforme, dealuri și depresiuni, predominau, probabil, casele din lemn, iar în cele din cîmpie locuințele semi-îngropate. Asemenea locuințe s-au descoperit în cursul săpăturilor arheologice din ultima vreme în număr destul de mare.

În marea lor majoritate, aceste locuințe se compuneau dintr-o singură încăpere, de formă pătrată sau dreptunghiulară, variind ca mărime, în general, însă, destul de mică. Pereții săpați în pămînt erau fie simpli, fie căptușiți cu bîrne ori cu pietre legate cu lut galben. Partea de la suprafață a pereților locuinței semi-îngropate era făcută din nuiiele împletite sau din paiantă.

Locuințele de suprafață, în cea mai mare parte, se compuneau, de asemenea, dintr-o singură încăpere, în cazuri foarte rare din două, puțin mai mari doar decît ale locuințelor semi-îngropate. Pereții locuințelor de suprafață — din bîrne sau nuiiele împletite — erau lipiți cu lut fățuit; uneori în jurul pereților

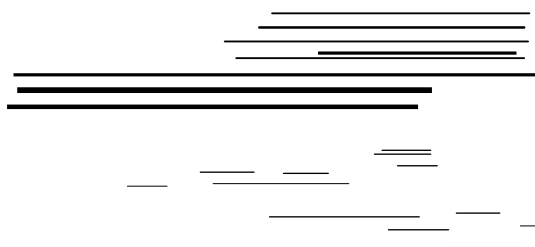

Fig. 2. — Urmele unei locuințe semi-îngropate de la Garvăn, sec. XI — XII.

Fig. 3. — Interiorul unei locuințe semi-îngropate de la Garvăn, sec. XI —XII (reconstituire).

se găseau aglomerări de bolovani, cu scopul de a-i apăra împotriva ploilor, a vînturilor și frigului. Acoperișul, de obicei în două ape, era din stuf sau paie, peste care se punea un strat de lut, pentru a-l apăra împotriva intemperiilor și incendiilor. Într-un colț al locuinței se afla cuptorul sau vatra.

Locuințele de suprafață sau cele semi-îngropate erau dispuse uneori pe rînduri, față în față, cu distanțe între ele, iar altele erau grupate mai multe la un loc. Acest tip de locuințe este propriu unei populații sedentare.

În a doua jumătate a veacului al X-lea și în prima jumătate a sec. al XI-lea, ca urmare a încetării migrației popoarelor și datorită dezvoltării economice, populația Europei apusene înregistrează o creștere apreciabilă. Numeroase documente contemporane vorbesc despre « mulțimea poporului » (*multitudo populorum*) sau despre « neînfrînata mulțime a poporului » (*effrenata populi multitudo*).

Fenomenul acesta, cunoscut în Europa apuseană și centrală pe baza izvoarelor scrise, este dovedit în Europa răsăriteană prin descoperirile arheologice. Arheologii sovietici și poloni au constatat o creștere însemnată a populației din această parte a Europei răsăritene, iar arheologii români au ajuns la aceeași concluzie în ce privește teritoriul țării noastre, mai ales începînd din a doua jumătate a secolului al X-lea. Ei au surprins prezența unei populații relativ numeroase, răspîndite în Transilvania, Muntenia, Dobrogea și Moldova.

Rezultatele săpăturilor arheologice sînt confirmate și de izvoarele scrise. Pe la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul celui următor, un comandant bizantin de la Dunăre, cunoscut sub numele de « Toparhul grec », și-a consemnat observațiile cu privire la împrejurările de aici * într-o lucrare mai mare, din care s-au păstrat doar unele fragmente. Toparhul grec afirmă că în regiunea Dunării de jos existau vreo 500 de sate ²; chiar dacă acest număr este exagerat, el ne dă, totuși, o indicație despre mulțimea așezărilor rurale din părțile dunărene, în acea vreme.

Marea majoritate a așezărilor erau sate mici, locuite de cîteva familii de țărani. Satele erau răspîndite peste tot, în regiunea de cîmpie, de dealuri, sau de munte, densitatea lor variind după timp și împrejurări. Existența platformelor în regiunile muntoase a înlesnit înjgheburile de așezări ome-nești și la altitudini mai mari, unde se putea face puțină agricultură, îmbinată cu creșterea vitelor și cu păstoritul.

Dezvoltarea economică Ocupațiile principale ale locuitorilor erau agricultura, creșterea vitelor și păstoritul; unii dintre ei se mai ocupau și cu pescuitul, cu unele meșteșuguri și cu mineritul.

Izvoarele narative, descoperirile arheologice și cercetările lingvistice sînt concludente cu privire la aceste ocupații practicate de locuitorii patriei noastre

¹ Asupra teritoriului la care se referă textul Toparhului s-au purtat lungi discuții în istoriografie; identificarea acestui teritoriu cu ținuturile de la Dunărea de jos a găsit în ultima vreme o puternică confirmare în rezultatele săpăturilor arheologice.

² Leo Diaconus, *Historia*, p. 501 — 502.

Locuințe din sec. XI- XII

„ incendiate în a E?jum. a sec. XI

>, din I?jum. a sec. XI » din

sec. X-XI

*Zidul cetății
romane refăcut
în sec. X-XI*

Fig. 4. — Planul așezării fortificate de la Garvăn, sec. X—XII.

în secolul al X-lea. Astfel, vorbind despre luptele din anul 971 dintre bizantini și ruși pentru stăpânirea Dobrogei, cronicile bizantine pomenesc despre ieșirea ostașilor ruși din Dîrstor (vechiul Durostorum) — unde erau asediați — cu bărcile pe Dunăre, cu scopul de a aduna din regiunea Dunării de jos, mei, grâu și orz pentru hrana armatei¹. Aceasta înseamnă că populația locală cultiva asemenea cereale și că avea oarecare rezerve.

Ocupația agricolă e atestată de izvoarele narative nu numai la Dunărea de jos, ci și în alte regiuni ale țării. Înfățișînd situația locuitorilor din voievodatul de pe teritoriul Banatului, condus de Ahtum, în primii ani ai secolului al XI-lea, scrierea hagiografică cunoscută sub numele de « Legenda sfîntului Gerard » (*Legenda sancti Qerhardi*) amintește moșiile voievodului și ale oamenilor din jurul său. Moșie înseamnă pămînt agricol, fînaț și pășune. Aceeași « Legendă » pomeneste în satele din Banat de rîșnițele învîrtite de oameni, cu ajutorul cărora se măcinau grînele².

Descoperirile arheologice atestă și ele practicarea agriculturii pe întreg cuprinsul țării, dar mai ales în regiunile de cîmpie. Cuptoarele de făcut pîine, descoperite lîngă locuințe, pietrele de rîșniță — găsite în foarte multe așezări — gropile în care se păstrau grînele — săpate în mijlocul locuințelor sau în afara acestora — semințele carbonizate de mei, grâu, orz, mazăre, bob și cînepă, pleava amestecată cu lut pentru lipitul pereților, fiarele și brăzdarele de plug, precum și alte unelte agricole, ca: seceri, hîrlețe, săpăligi etc. — toate dovedesc că, în veacul al X-lea, agricultura constituia o ocupație importantă a populației de pe teritoriul patriei noastre.

Același lucru îl demonstrează și terminologia agricolă de bază din limba romîină, care este de origine latină, pe cînd termenii agricoli slavi dovedesc o perfecționare a agriculturii în timpul conviețuirii populației băștinașe cu slavii. Cuvinte ca *a ara* (latin), dar *plug* (slav), *a cerne* (latin), dar *sită* (slav), *seceră* (latin), dar *coasă* (slavj etc. sînt o dovadă grăitoare nu numai despre asimilarea slavilor de către populația autohtonă, dar și despre ocupația agricolă a acesteia. Dacă băștinașii ar fi încetat vreodată să are, să semene, să cearnă, nu ar fi păstrat nici cuvintele respective din limba latină, după cum nu s-ar fi păstrat pînă azi în Munții Apuseni termenul latin de *aratru*, pentru plugul mai primitiv. Tot astfel, păstrarea termenilor de *furcă* (latin) și *greblă* (slav) înseamnă că cositul și adunatul finului — îndeletniciri ale unei populații sedentare, agricolă și crescătoare de vite — nu au fost întrerupte niciodată. Termenii de *secure* (latin) și *topor* (slav), unelte folosite la defrișarea pădurilor și transformarea locurilor împădurite în ogoare, confirmă aceeași realitate. Așa se și explică păstrarea unei bogate terminologii de origine latină în legătură cu această muncă: *săcătura*, *curătură*,

¹ Kedrenos-Skylitzes, *Historiarum compendium*, II, p. 402 — 403.

² *Legenda sancti Qerhardi*, cap. 8, în *Script. Ref. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. II, p. 489-492, 498 — 4Q?.. 4QS

wmm

«8p

\$\$■09

I

Fig. 5. — Unelte agricole de la Garvăn și Capidava, sec. X—XI:
1 — 2. Otic și fier de plug; 3. Ramă de hîrleț; 4. Seceră.

răzătură, runc etc, la care s-au adăugat unii termeni de origine slavă: *poiană, prisacă, jariște* etc.¹.

Agricultura se făcea cu plugul, în general din lemn, la care se adaugă apoi brăzdarul de fier. La slavii de răsărit, trecerea de la agricultura primitivă la cea care folosește plugul s-a produs în secolele VII—VIII. Pe teritoriul țării noastre, această schimbare va fi avut loc ceva mai târziu, în vremea asimilării slavilor de către populația băștinașă, atunci când vor fi pătruns și termenii agricoli de origine slavă în limba română și când s-a practicat o agricultură mai înaintată, s-a folosit o tehnică superioară.

Arheologii sovietici au constatat că, în secolele IX—X, agricultura făcuse progrese pe teritoriul R.S.S. Moldovenești, în ceea ce privește uneltele pentru lucrarea pământului și strângerea recoltei, fiind descoperite numeroase fiare de plug, brăzdare de fier, seceri, coase, săpăligi etc. Influența statului kieviaan fiind mai puternică în aceste părți, și dezvoltarea economică a societății a fost mai însemnată; asemenea progrese vor fi pătruns și la apus de râul Prut, chiar dacă nu vor fi atins același nivel de dezvoltare.

În regiunile de munte, unde nu se putea utiliza plugul, se folosea sapa.

Se cultiva mai ales meiul, dar și griul, orzul, secara și mazărea, inul și cânepa. Datorită tehnicii agricole înapoiate — unelte rudimentare, nefolosirea îngrășămintelor și a sistemului asolamentului — pământul secătuia repede, ogorul nu mai dădea roade în chip satisfăcător și de aceea era părăsit; oamenii își căutau alt loc de ogor, deșteleneau alt pământ; lucrul acesta era ușor de îndeplinit, deoarece pământ era de ajuns în raport cu desimea populației. Dar locuitorii nu se depărtau prea mult de vechiul hotar, unde își construiseră locuințe. Păstrarea unor cuvinte vechi, de origine latină, în legătură cu așezările statornice — ca, de pildă, însuși termenul *sat*, de la latinescul *fossatum* — ar fi de neînțeles dacă obiectul la care se refereau ar fi lipsit mai multe veacuri; aceasta ar fi dus la dispariția termenilor respectivi, pe care poporul român ar fi fost nevoit să-i împrumute apoi din alte limbi, de la popoarele care îi foloseau în momentul în care el și-ar fi clădit *case* cu *vetre* și *uși*, gospodării cu *porți* și și-ar fi lucrat *ogoarele*.

Alte ocupații importante ale locuitorilor erau creșterea vitelor și păstoritul.

Izvoarele vremii amintesc de existența cailor în Dobrogea, în a doua jumătate a secolului al X-lea, de hergheliile de cai îngrijiți de slugi la curțile voievodului bănățean din primii ani ai secolului al XI-lea, precum și de turmele nesfârșite de oi. Oasele de bovihe, cai, porci, oi, capre, foarfecile de tuns oile etc., descoperite de arheologi în diferite așezări, confirmă știrile din izvoare cu privire la aceste ocupații practicate în veacul al X-lea. Același lucru e atestat și de terminologia de origine străveche, traco-dacă, *stîină, țarc, zâr* și de cea de origine latină, referitoare la animalele mari și mici: *boi, vaci, cai, oi, porci* etc.

¹ Vezi și voi. I, p. 793.

Păstoritul avea un caracter precumpănitor transhumant, legat de diversitatea de relief, de climă și de vegetație a diferitelor regiuni. Legăturile transhuman-tului cu una din cele două regiuni, de vărat sau iernat, erau statornicite prin așezări omenești stabile. Cazul menționat de un document din anul 1113, în care se amintește, în apropiere de Nitra (R. S. Cehoslovacă), un sat cu numele

Fig. 6. — Tălăngi din bronz pentru vite, descoperite la Garvăn. sec. X —XI.

Staul (*villa Staul*)¹, e semnificativ: era o așezare stabilă, satul fiind desigur mai vechi, întemeiat de păstori pe locul unde la început era staulul oilor. Documentele sîrbești, dalmatine și croate pomenesc adesea de satele vlahilor, care sînt descrise cu hotarele lor, ceea ce înseamnă că erau așezări statornice.

În apropierea apelor curgătoare sau a bălților și lacurilor, pescuitul constituia o altă îndeletnicire de seamă a locuitorilor, după cum dovedesc greutățile pentru plasele de pescuit, gropile care conțin oase și solzi de pește, descoperite la Garvăn și Capidava. Se pescuia cu undița, dar, mai ales, cu plasa și priponul cu carmace.

Pe lângă agricultură și creșterea vitelor, în regiunile bogate în minereuri, locuitorii se îndeletniceau și cu extracția metalelor: aur, argint, fier, și a sării, care au toate nume de origine latină. Notarul regelui Bela al III-lea și cronicile maghiare din secolele XIII-XIV — referindu-se la vremea pătrunderii ungurilor în Transilvania, în secolul al X-lea — vorbesc de bogățiile acestei țări, udată de ape, din nisipul cărora se culegea mult aur, bogată în ocne, din care se extrăgea sarea, atît de necesară oamenilor și animalelor. Aceste știri sînt confirmate de *Legenda sf. Qerard*, care vorbește de faptul că Ahtum vămuia sarea din Transilvania, transportată cu plutele pe Mureș, precum și de cronicile din secolele XIII—XIV, care pomenesc tezaurele găsite la curtea voievodului Gyla, în primii ani ai secolului al XI-lea.

O dezvoltare mai însemnată a cunoscut-o extracția minereului de fier. Dovada acestei activități o constituie descoperirea, într-o serie de așezări din

¹ *Codex diplomaticus patrius*, VIII, p. 7.

Fig. 7. — Unelte de pescuit de la Garvăn, sec X-XII: 1. Undițe; 2. Greutăți pentru plase de pescuit.

secolele X—XI, de pe teritoriul patriei noastre, a numeroase resturi materiale ca: bucăți de minereu de fier, lupe și zgură de fier, rezultate din operațiunea de reducere a minereului. Astfel de materiale au fost descoperite în așezările de la Dridu, Bufta, Bucov, Ciurelu, Garvăn, Capidava, Păcuiul lui Soare etc. Analizele metalografice și chimice efectuate de cercetătorii sovietici au

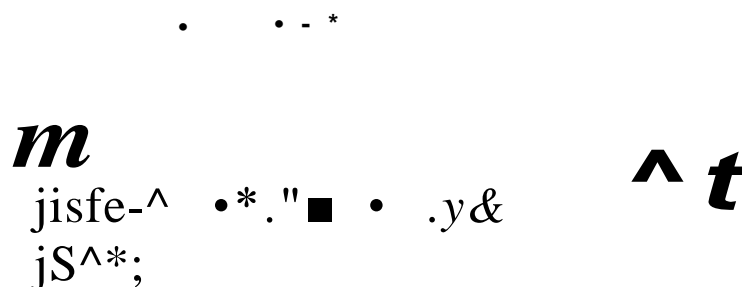

Fig. 8. — Lupă de fier de la Bucov, sec. X.

dus la concluzia că populația Haliciului folosea fierul extras de la Rodna, în Transilvania.

întrebuințarea mai largă a fierului, începînd din secolul al X-lea, se explică prin progresele tehnice în reducerea minereului de fier în cuptoare construite la suprafața solului, cu posibilități mai mari de producție decît cele construite în pămînt.

în legătură cu bogăția minereurilor și cu extragerea acestora, în cadrul gospodăriilor se dezvoltă în această vreme și unele meșteșuguri.

Decăderea sau chiar dispariția orașelor, a meșteșugurilor orășenești și a negoțului în această zonă sud-est europeană, din cauza invaziei diferitelor popoare migratoare și, mai ales, a hunilor și avarilor, au dus la accentuarea îmbinării meșteșugurilor cu agricultura și cu creșterea vitelor în aceeași gospodărie.

în secolul al X-lea, îndeosebi în a doua jumătate a acestui veac, viața economică în această parte a Europei înregistrează o oarecare înviorare. Dar urmările nu se vădesc deodată și nici nu se pot generaliza. Ele sînt vizibile în unele așezări mai dezvoltate de la Dunărea de jos, cum sînt cele de la Garvăn, de pe malul Dunării, din partea nord-vestică a Dobrogei, de la Capidava, de la Pereiaslaveț, din aceleași părți dobrogene, și chiar de la Morisena-Cenad, în Banat.

în secolul al X-lea, populația țării noastre practica meșteșugurile menite să satisfacă nevoile primordiale ale oamenilor: de îmbrăcăminte,

locuință, apărare, nevoile gospodărești și chiar unele de lux. Terminologia în legătură cu diferitele meșteșuguri, în mare parte de origine latină, e și ea o dovadă despre practicarea neîntreruptă a unor meserii de către populația țării noastre.

Fig. 9. — Ciocan de fier de la Bucov, sec. X.

Cel mai important meșteșug din această vreme este al prelucrării metalelor, care stă la baza dezvoltării altor meșteșuguri. Meșteșugarii fierari au fost, de altfel, primii care s-au diferențiat în sînul colectivității, o dată cu începutul separării meșteșugurilor de agricultură.

Fig. 10. — Arme de fier:

1 — 2. Vîrfuri de săgeată de la Garvăn și Bucov, sec. X — XI; 3. Buzdugan de la Garvăn, sec. X; 4. Sabie de la Morești, sec. X.

Prelucrarea metalelor este atestată de numeroasele obiecte de fier, finite sau în curs de prelucrare, descoperite în multe așezări din această vreme: cuțite, topoare, clești, ciocane, foarfeci, dălți, fiare de plug, rame de hîrleț, săpăligi, seceri, cîrlige de undiță, lacăte, chei, catarama, sfredele, cuie, vîrfuri de săgeți,

Fig. 11. — Piese de harnașament de la Garvăn, sec. X —XII.

vîrfuri de lănci, buzdugane, unelte de prelucrat metalele etc. La Garvăn s-a descoperit chiar un atelier de fierărie, iar la Bucov bordeiul unui fierar. Se cunoștea și prelucrarea aramei și bronzului, din care se făceau căldări, tălăngi pentru vite, cîrlige pentru pescuit, obiecte de podoabă.

Fig. 12. - Vase de lut, sec. X-XI: 1. Capidava; 2. Cernavodă; 3. Dridu; 4. Strachină de la Cernavodă.

Olăritul a constituit unul din meșteșugurile importante în așezările feudale timpurii. Din punct de vedere tehnic, începînd cu secolul al X-lea, se produce o generalizare a folosirii roții olarului; ca urmare, ceramica lucrată cu mîna este înlocuită cu aceea lucrată la roată. În această vreme, se constată, de asemenea, un progres în ceea ce privește calitatea pastei și ornamentarea vaselor. Este de subliniat apariția producției locale a ceramicii smălțuite.

O dezvoltare deosebită a cunoscut meșteșugul țesutului; la Garvăn și la Morești s-au găsit dovezi despre folosirea războiului de țesut. Deosebit de însemnată este descoperirea de la Garvăn, care dovedește folosirea războiului de țesut de tip orizontal în secolele X — XII. Această descoperire

Fig. 13. — Unelte și materiale de țesut de la Garvăn, sec. X—XII: 1. Rășchitor din corn de os; 2. Fusaiole din piatră roșie; 3 — 4. Gheme de in.

atestă existența la Garvăn a unor meșteri țesători, separați de meșteșugul casnic. Utilizarea războiului de tip orizontal — care în Apus este cunoscut abia în secolul al XIII-lea — se datorește, desigur, influenței bizantine și este de mare importanță pentru dezvoltarea viitoare a meșteșugului țesutului pe teritoriul patriei noastre.

Nici prelucrarea metalelor prețioase și semi-prețioase sau realizarea unor obiecte din sticlă nu erau străine locuitorilor de la noi din acea vreme. Cercetările arheologice au scos la lumină atât tipare, cât și numeroase obiecte confecționate: brățări și mărgelile de sticlă, cercei și inele de tîmplă din bronz, uneori din argint lucrat în filigran. • Linele căpeteniei politice, ca, de pildă, voievodul Gyla, dispuneau chiar de tezaure bogate.

Prelucrarea lemnului și a pietrei au constituit și ele îndeletniciri importante pe teritoriul țării noastre. Locuitorii erau pricepuți meșteri în construirea fortificațiilor de pămînt, lemn sau piatră. Tot din piatră se confecționau și unele obiecte de uz casnic ca, de pildă, pietre de rîșnițe, pietre de tocilă, greutăți pentru năvod, iar din lemn, linguri, cofe, butii etc.

Fig. 14. — Tipar de lut pentru inele de la Garvăn, sec. X—XII. O parte din producția meșteșugărească locală era destinată schimbului. Descoperirile care atestă răspîndirea pe teritoriul țării noastre a monedelor bizantine și a obiectelor de import — ceramică, podoabe, arme, stofe — cantitățile destul de mari de ceramică locală sau alte produse care întreceau nevoile de consum

Fig. 15. — Obiecte de uz casnic din lemn, sec. X—XII: 1. Lingură de la Garvăn; 2. Căuș de la Căpîndava.

ale comunității în sînul căreia se produceau, dovedesc existența unui negoț local sau chiar mai dezvoltat, cu centre și popoare mai depărtate.

După ocuparea vremelnică a Dobrogei, cneazul Sviatoslav relatea mamei sale Olga, în 969, că la Pereiaslaveț se adunau toate bogățiile: de la greci, aur, țesături, vin și felurite fructe; de la cehi și unguri, argint și cai; din Rusia, blănuri, ceară, miere și oameni (robi)^x. Pereiaslavețul — situat probabil lângă Isaccea —

Fig. 16. — Lacăte de fier de la Moțești și Garvăn, sec. X — XII.

E/

Fig. 17. — Cuțite de fier de la Garvăn, sec. X—XII.

era un centru unde se întretaiau căile de comerț ce duceau în toate direcțiile. Se importau din lumea bizantină podoabe de aur și țesături fine; de la cehi și unguri se aduceau podoabe de argint, asemănătoare cu cele găsite la Ciombrud, în Transilvania, care dovedesc circulația obiectelor de metal

¹ *рјоесmb epeMeHHUx jtem*, p. 48.

_X 'D3S 'UBAJEQ Et 3p
3SJ3AJQ — '8T^s

I

4-
-

;

/

prețios de factură moravă. De la ruși — pe lângă blănuri, ceară și miere — se mai aduceau și alte obiecte de factură kieviană: fusaiole, brățări de sticlă, pandantive din bronz, descoperite în așezările dobrogene. În aceste așezări s-au mai descoperit și obiecte de proveniență orientală, aduse probabil de negustorii ruși.

Dezvoltarea economică de pe întreg cuprinsul țării în veacul al X-lea e confirmată și de răspândirea tezaurilor și a monedelor bizantine în diferite părți ale țării: la Cleja, conținând monede dintre anii 813—945, Urluia, dintre 751—959, Călărași, dintre 960—976, Doinești și Garvăn, dintre 976—1025, Capidava, dintre 969—1056, Isaccea, din secolele X—XI, Plopeni, dintre 969—1056, Sîntandrei, Orșova, Gaiu Mic și Deta, dintre 867—1025, precum și în alte localități (vezi pi. I). Numeroasele tezaure monetare din secolul al X-lea și de la începutul secolului al XI-lea dovedesc creșterea circulației monetare, ca urmare a schimburilor comerciale, precum și dezvoltarea economică asemănătoare pe întreg teritoriul țării.

Dezvoltarea forțelor de producție pe teritoriul patriei noastre, dar, mai ales, cristalizarea relațiilor la Dunărea de jos și în Transilvania, a creat condițiile feudale obiective ale unor prefaceri și în structura societății, condiții care au determinat cristalizarea și generalizarea treptată a raporturilor feudale.

După cum s-a arătat în volumul precedent^x, populația țării noastre trăia în obști sătești. În sînul obștilor s-au format grupuri de familii ce se considerau cobiloritoare dintr-un moș. Noile legături se exprimă în termeni de rudenie, fără ca ele să aibă același conținut vechi și deplin sub raportul rudeniei efective, dar, în același timp, fără ca legăturile economice și teritoriale să fie cu totul străine de raporturile de rudenie în cadrul restrîns al unui sat. Grupurile ce se formează în sînul obștilor alcătuiau neamuri sau cete. Fiecare dintre acestea avea drepturi asupra unei părți din pămîntul obștii, numite «bătrîn». Interesele ce-i legau pe membrii obștii erau mai mult de natură economică decît familiale: de a stăpîni și lucra pămîntul, de a-l spori prin noi defrișări, de a apăra obștea, de a-și îndeplini obligațiile judiciare etc. Dreptul de precumparare și răscumpărare — numit mai tîrziu drept de preemțiune sau protimisis — adică învoirea megieșilor la orice act care putea schimba stăpînirea pămîntului în obște, iar apoi precăderea dată pe rînd rudelor, devălmașilor și megieșilor la dobîndirea pămîntului înstrăinat de vreunul dintre ei, își are originile în aceste vremuri, cînd apăruseră forme de individualizare a stăpînirii pămîntului în obști și cînd obștea era atacată din afară de persoane străine.

Cea mai de seamă caracteristică a structurii obștii romînești este stăpînirea devălmașă a pămîntului, a hotarului satului, de către locuitorii din obște,

¹ Vezi voi. I, p. 799-805.

Fig. 20. - Obiecte de podoabă de proveniență moravă, descoperite la Ciumbrud, sec X.

folosirea în comun a pășunilor, bălților, apelor curgătoare, a pădurilor și terenurilor nelăzuite. Acest sistem a dăinuit multă vreme; de aceea și mai târziu, în perioada de adâncire a destrămării obștii, actele de înstrăinare a delnițelor țărănești nu pot preciza hotarele acestora, deoarece nu erau hotărnicite, nu erau « alese », ci erau stăpînite în devălmășie.

I

~

”

Fig. 21. — Monede bizantine din sec. X — XI:
1 — 2. Nomisma de la Vasile al II-lea și Constantin al VIII-lea; 3—4. Solizi de la Constantin al VII-lea și Roman al II-lea.

Obștea sătească a fost o realitate atât de puternică în viața socială la toate popoarele care au cunoscut această fază în dezvoltarea lor, deci și la romîni, încît ea a dăinuit multă vreme, chiar și după feudalizarea societății, iar rămășițe ale ei se mai păstrează pînă în epoca modernă. Persistența obștilor sătești și după constituirea statelor feudale a făcut posibilă o coeziune locală a țărănimii și a constituit, totodată, un mijloc de rezistență împotriva exploatării feudale¹. Astfel, obștile au putut juca și un important rol politic în evul mediu.

Nașterea raporturilor feudale în sînul obștii a fost precedată de despărțirea în două a pămîntului obștesc: o parte care rămîne în folosința comună a obștii

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957, p. 156.

și pe care-l cultivă împreună țăranii din sînul ei, iar o altă parte alcătuită din loturile stăpînite individual de membrii obștii. Așa cum constată F. Engels, referindu-se la obștea (marca) germană, acest proces constituie baza trecerii spre o nouă formație socială, de la societatea bazată pe proprietatea colectivă la cea bazată pe proprietatea privată, sfîrșind cu apariția claselor.

Obștea sătească își avea conducători proprii, « oameni buni și bătrîni », juzii și cnezii, aleși de membrii comunității respective. Între funcțiile obștii erau și acelea de a-și apăra membrii de furturi, prădăciuni, jafuri, omoruri, de a urmări și prinde pe răufăcători. Obștea mai îndeplinea și unele funcțiuni judecătorești. Pentru îndeplinirea tuturor acestor funcțiuni obștea își creează instituții corespunzătoare.

Datorită funcțiunilor îndeplinite în timp de pace și de război și folosind puterea încredințată lor de obște, conducătorii aleși ai obștii ajung la o situație materială mai bună în raport cu masa locuitorilor. Din rîndurile celor îmbogățiți sînt aleși colaboratorii puterii politice, reprezentată fie de conducătorii popoarelor migratoare din această vreme, fie de conducătorii politici proprii, ei înșiși la început reprezentanți aleși ai obștii. Condițiile constituirii căpeteniilor obștilor într-o pătură dominantă — mai întîi ca aristocrație militară, transformată apoi în clasă feudală — sînt astfel create și uzurparea pămîntului obștesc devine inevitabilă. Uzurparea produce două feluri de consecințe, care sînt, de fapt, două laturi ale aceluiași proces: țăranii continuă să cultive, ca și înainte, loturile de pămînt ce formează fondul comun al obștii, dar acum acest fond nu mai aparține obștii, ci uzurpatorilor, iar țăranii care-l cultivă devin dependenți și au obligații de tip feudal față de uzurpatori, de a da o parte din produse și a presta muncă. Căpeteniile obștilor devin proprietarii pămîntului care odinioară forma fondul comun și ai loturilor țărănești, asupra cărora producătorii direcți nu mai au decît un drept de posesiune.

Actul de uzurpare, săvîrșit prin violență, el singur nu poate explica, însă, nașterea raporturilor feudale, căci violența nu joacă niciodată rolul determinant în dezvoltarea istoriei; violența grăbește numai și adîncește inegalitatea materială, dar nu o creează¹.

Deosebiri de stare materială și socială a membrilor obștii sînt o realitate, constatată de descoperirile arheologice și de izvoarele istorice mai ales la Dunărea de jos și în Transilvania. Numărul însemnat de monede bizantine, obiecte de podoabă, din aur și argint, stofe scumpe, ceramică fină și amfore, aduse de la Bizanț, descoperite în unele locuințe de la Garvăn, Capidava, Isaccea, Iglîța, Păcuiul lui Soare, Turnu Severin etc. — în timp ce în alte locuințe din aceleași așezări s-au găsit doar produse locale inferioare — constituie o dovadă grăitoare a acestor deosebiri de stare materială a locuitorilor din acele așezări și din altele.

¹ F. Engels, *Rolul violenței în istorie*, București, 1958, p. 13 — 15.

Caii și argintul unguresc și ceh, blănurile, ceara, obiectele de podoabă, robii ruși și obiectele orientale, ce se vindeau în orașele dobrogene în a doua jumătate a secolului al X-lea, erau aduse pentru feudali, meșteșugarii și negustorii înstăriți. Aceleași elemente cu o poziție socială superioară puteau avea cantități însemnate de monedă bizantină, pe care uneori o tezurizau, sau bogății ca cele luate de conducătorii maghiari căpeteniilor politice din Transilvania, Menumorut și Gyla. Aceeași diferențiere socială reiese și din rezultatele unor săpături făcute în vara anului 1960 la Limanu, în Dobrogea, unde s-au descoperit două locuințe semi-îngropate și avînd un inventar foarte sărac, situate în apropierea unei locuințe de suprafață, cu pereții din piatră, avînd două încăperi și un inventar bogat.

Existența stratificării sociale în veacul al X-lea, care rezultă în chip neîndoios din descoperirile arheologice, e confirmată de izvoarele istorice contemporane

Fig. 22. — Inscripția slavă de la Mircea Vodă din anul 943.

sau apropiate de această vreme, atît în părțile dunărene cît și în Transilvania. Inscripția din anul 943, descoperită în 1950 în Dobrogea, în apropierea localității Mircea Vodă, pomenește un jupan cu numele Dimitrie. Potrivit opiniilor istoricilor sovietici și bulgari, titlul, de jupan desemna în secolul al X-lea, la sudul Dunării, un puternic feudal laic. Dimitrie nu era, desigur, singurul feudal în aceste părți; pe la sfîrșitul secolului al X-lea, mai erau și alții, chiar dacă izvoarele nu le-au înregistrat numele. Cronicile bizantine, relatînd lupta dintre bizantini și ruși, arată că, în anul 971, s-au prezentat împăratului Ioan Tzimiskes feudali din aceste părți, pentru a i se supune împreună cu cetățile lor ¹. Din

¹ Kedrenos-Skylitzes, II, p. 401.

însemnările Toparhului grec rezultă, de asemenea, existența unor feudali care aveau venituri însemnate, provenind probabil din dările luate de la locuitori. Aceștia erau feudali puternici, cu așezări întărite, în care aveau ostași numeroși, în stare să impună politica lor Toparhului, reprezentantul Imperiului bizantin.

O asemenea dezvoltare pe drumul feudalismului a societății de pe teritoriul țării noastre nu este proprie doar regiunilor de la Dunărea de jos; izvoarele istorice o atestă și în alte părți. Notarul anonim al regelui Bela al III-lea, povestind luptele pe care triburile maghiare le-au purtat la începutul secolului al X-lea cu căpeteniile formațiunilor politice băștinașe din Crișana, Banat și Transilvania propriu-zisă¹, îi prezintă pe acești voievozi ca pe niște feudali puternici, care aveau sub autoritatea lor o mulțime de ostași, călăreți și pedestrași. Aceste căpetenii acumulasera bogății însemnate în cetățile de reședință. Supușii lor, însă, populația de rînd, erau « oameni nevoiași », atît din cauza situației materiale și a obligațiilor militare și de altă natură față de puterea politică și de stăpîinii feudali, cît și din cauza atacurilor repetate ale pecenegilor².

Autorul cronicii *Faptele ungurilor (Qesta Hungarorum)* — ca, de altfel, cei mai mulți scriitori de « geste » medievale — urmărind să înfățișeze doar faptele militare ale stăpînului pe care îl servea, nu a acordat nici o importanță structurii societății în sînul căreia se petreceau evenimentele politice și militare povestite. De aceea, realitățile sociale se pot surprinde doar din puținele știri ce s-au strecurat în narațiunile cu caracter politic și militar; prin urmare și tabloul societății transilvănene de la începutul secolului al X-lea apare mai puțin conturat.

Acest tablou se poate întregi cu știri mai concludente de la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul celui următor, pe baza altor izvoare. Acestea înfățișează o societate cu o structură feudală asemănătoare cu aceea de la Dunărea de jos, din același timp. Scrierea hagiografică despre viața primului episcop de Cenad, Gerard, *Legenda sancti Qerhardi*, cuprinde știri prețioase cu privire la realitățile sociale din Banat. Potrivit acestui izvor, societatea de pe teritoriul Banatului era relativ înaintată pe drumul feudalismului la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul celui următor. Chiar dacă privim cu oarecare rezervă unele știri din *Legenda sf. Qerard*, totuși anumite realități nu pot fi trecute cu vederea. Bogăția în herghelii de cai, în cirezi de vite și turme de oi era o realitate, după cum o realitate era și existența unor feudali în jurul voievodului și a curții sale. Acești feudali (*nobiles*, cum îi numește *Legenda*) și voievodul aveau moșii

¹ Numele de Transilvania a avut două accepțiuni: una mai largă, ce se referă la întreg teritoriul R.P.R. cuprins în interiorul arcului carpatic, și una mai restrînsă, corespunzînd cu teritoriul cuprins între Carpații Răsăriteni, Carpații Meridionali și Munții Apuseni, care în evul mediu a fost organizat mai întîi în voievodat și apoi în principat.

² Anonymus, *Qesta Hungarorum*, cap. XI, XIX-XXI, XXIV-XXVIII și XLIV, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 47-50, 59-63, 65-70, 88-91.

(*allodia*) și curți (*curiae*), erau proprietarii turmelor, cirezilor și hergheliilor amintite, îngrijite de păstori (*pastores*), oameni în dependență, aserviți acestor feudali. Cu toate că termenii privind instituțiile folosiți de izvorul amintit corespund mai degrabă veacului al XII-lea — când a fost redactată versiunea scurtă a lucrării — existența unei stratificări sociale de tip feudal începător nu poate fi pusă la îndoială, fiind adevărată și de alte izvoare.

Rîndurile celor aserviți vor spori mereu cu alte elemente din sînul obștilor; procesul de feudalizare se va dezvolta atît în adîncime, cît și în lărgime, în sensul că aservirea se va accentua și numărul celor ajunși în dependență feudală va spori, pe măsura creșterii puterii feudalilor. Aceștia — bucurîndu-se și de sprijinul puterii politice constituite — pot acapara, prin uzurpare, într-o măsură din ce în ce mai mare, pămîntul obștilor, formîndu-și moșii, pe care le lucrează prin exploatarea țăranilor ajunși în dependență, dintre care unii trăiau la curțile noilor stăpîni. Mănăstirea din Morisena-Cenad, orașul de reședință a voievodului, avea și ea oameni în dependență, o parte dintre locuitorii orașului, chiar dacă nu o treime, cum afirmă *Legenda*.

Același izvor a mai păstrat și o altă știre prețioasă pentru cunoașterea stratificării sociale din Banat. Într-o noapte, episcopul și însoțitorii săi, poposind într-un sat, ar fi auzit o fată, roaba sau servitoarea (*ancilla*) stăpînului la care erau găzduiți, cîntînd în timp ce învîrtea la o rîșniță¹. Alături de oamenii aflați într-o dependență mai ușoară, existau, deci, și robi, cea mai oropsită dintre păturile sociale în feudalism. Robii folosiți de unii feudali pe moșiile lor — proveniți fie din cumpărare (la Pereiaslaveț se vindeau robi), fie din prăzile de război — nu constituie, însă, baza procesului de formare a clasei dependente, care-și are izvorul principal în aservirea țăranimii din obști.

Cele două clase sociale — feudalii și țăranii dependenți — dintre care cea dintîi își însușește o parte a muncii celeilalte, se recunosc pe cuprinsul țării noastre acolo unde izvoarele istorice sau cercetările arheologice au cuprins în unghiul lor de lumină regiunile respective, la Dunărea de jos și în Transilvania; este însă foarte probabil ca ele să fi existat și în alte regiuni ale țării.

Arheologii sovietici au constatat în regiunea Nistrului o diferențiere a populației din punct de vedere social în această vreme. Fără îndoială că, datorită influenței statului kievian, societatea din aceste părți era mai dezvoltată pe drumul feudalismului decît societatea de pe teritoriul dintre Carpați și Prut; totuși, prin analogie, o asemenea dezvoltare este probabilă și pe acest teritoriu. Aceasta înseamnă că, și aici, exista un început de stratificare socială cu caracter feudal, la un nivel asemănător cu restul țării. Se conturează, astfel, pe întreg teritoriul Romîniei, clasele antagoniste ale societății feudale într-o fază incipientă.

Dezvoltarea feudalismului în acest stadiu, în veacul al X-lea, pe teritoriul patriei noastre, rezultă și din existența unor așezări mai importante, care depășesc

¹ *Legenda sancti Qerhardi*, cap. 8, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 489 — 492.

nivelul satelor obișnuite. Dintre cele 80 de cetăți-orașe (*goroduri*), pomenite de cronică rusă *Povestea vremurilor de demult* ca existând pe la 968—969 la Dunăre — chiar dacă numărul e exagerat și nu toate pot fi socotite așezări orașe-

L E G E N D A

% Locuințe din sec. X-XI

^,■~_]locuințe din sec. IX-X —

— Traseul incintei feudale (6)

Zidul cetății romane

23. - Pk_{nu}1 așezării fortificate de

nești propriu-zise, cele mai multe dintre ele fiind doar locuri întărite, curți feudale — unele erau așezări mai dezvoltate. Asemenea așezări vor fi fost la Dunărea de jos: Capidava, Garvanul, Pereiaslavețul, Păcuiul lui Soare, Constantia, apoi în Transilvania: Morisena-Cenad, Biharea, Orșova, cetatea lui Gelu de pe Someș și altele.

Existența unor așezări cu caracter orășenesc e confirmată și de izvoarele bizantine, dintre care Toparhul grec precizează că în Dobrogea existau mai mult de zece orașe (cetăți). Toparhul face deosebire între aceste așezări cu caracter urban și cele 500 de sate amintite de el¹.

Mărturia Toparhului e întărită pe deplin de descrierea și harta geografului arab Edrisi, de pe la mijlocul secolului al XH-lea, din care rezultă existența unor așezări, numeroase și înfloritoare, în părțile dobrogene. Acestea erau așezări militare întărite, unde erau adăpostiți ostașii care le apărau, dar, în același timp, și așezări civile, unde locuiau agricultori, meșteșugari și negustori. Chiar dacă meșteșugarul nu era încă rupt de agricultură, totuși nu ne mai aflăm în prezența satului, ci a unui oraș în germene.

Așezările cu caracter orășenesc și cetățile feudale constituie o dovadă concludentă despre dezvoltarea feudală a societății și despre stratificarea socială, despre împărțirea societății în clase antagoniste, deocamdată într-o fază incipientă, mai bine documentată la Dunărea de jos și în Transilvania, nelipsind însă nici în alte părți ale teritoriului țării noastre, cu toate că izvoarele istorice și descoperirile arheologice sînt mai puțin concludente în stadiul de azi al cercetărilor.

2. PRIMELE FORMAȚIUNI POLITICE DE CARACTER FEUDAL DE PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE

Dezvoltarea forțelor de producție la nivelul înfățișat mai sus a determinat apariția claselor sociale cu interese antagonice de tip feudal. **Formațiunile politice** din Transilvania în secolul al X-lea se vor constitui, treptat, în clase ale societății feudale. De aceea și suprastructura statală, constatată pe teritoriul României, are un caracter corespunzător, de formațiuni politice feudale incipiente.

Ânonymus, notarul regelui Bela al III-lea, ne-a transmis informații interesante cu privire la situația politică a Transilvaniei în prima jumătate a veacului al X-lea. Este adevărat că Ânonymus își scrie lucrarea sa *Faptele ungarilor* (*Qesta Hungarorum*) pe la sfîrșitul secolului al XH-lea, dar el a folosit alte *geste*, de la sfîrșitul secolului al XI-lea, precum și izvoarele ce i-au stat la îndemînă în calitate de mare demnitar la curtea regală, ca și tradiția orală, încă vie în vremea sa. Nu trebuie trecut cu vederea nici faptul că Ânonymus, ca mulți alți cronicari medievali, referindu-se la prima jumătate a secolului al X-lea, amestecă și știri privind vremuri mai tîrzii. Dar ceea ce trebuie reținut în primul rînd din *Qestele* lui Ânonymus este fondul povestirii, esențialul și nu detaliile.

¹ Leo Diaconus, p. 501—502.

PI. II. - Capitolele 24 și 25 din *Qesta Hungarorum*, de Anonymus, cuprinzând informații despre voievodatul român din Transilvania condus de Gelu și lupta acestuia oștirile maghiare pătrunse în Transilvania.

De Terra Ult[ra]siluana

Et dum ibi diuti[us] morarent[ur], tunc Tuhutum pat[er] Horea, sic[ut] erat uir astutus, du[m] cepisset audire ab incolis bonitatem terre Ult[ra]siluane, ubi Gelou qu[ui]dam Blac[us] [domi]nium tenebat, cepit ad hoc hanelare ¹, quod si posse e[ss]et, p[er] gratiam ducis Arpad d[omi]ni sui t[er]ram Ultr[ra]siluanam sibi et suis posteris acq[ui]reret. Quod et sic factum fuit postea. Namiterra[m] Ultrasiluanam posteritas Tuhutum usq[ue] ad temp[us] s[an]c[t]i regis Steph[an]i habuerunt, et diucius habuissent, si minor Gylac[um] duobus filiis suis Biuia et Bucna christiani esse uoluissent et semp[er] [con]trarie s[an]c[t]o regi n[on] fecissent, ut in sequentib[us] diceretur. De prudentia Tuhutj.

Predictus u[er]o Tuhutum uir prudentissim[us] misit qu[ue]ndam uiru[m] astutum, patrem Opaforscos Ogmand, ut furtive ambulans p[re]uideret sibi qualitatem et fertilitatem terre Ult[ra]siluane, et quales essent habitatores ei[us]. Quod si posse esset, bellum cu[m] eis co[m]mitteret. Nam uolebat Tuhutum p[er] se nom[en] s[ibi] et terra[m] acq[ui]rere. Vt dicunt n[ost]ri ioculatores: om[n]es loca s[ibi] acq[ui]rebant, et nom[en] bonum accipiebant. Quod plura? Du[m] pater Ogmand, speculator Tuhutum, p[er] circuitum more uulpino bonitatem et fertilitatem t[er]re et habitatores ei[us] inspexisset, quantum human[us] uisus ualet, ultra qu[ua]m dici po[te]st dilexit, et celerrimo cursu ad d[omi]n[u]m suum reuersus est. Quic[um] uenisset, d[omi]no suo de bonitate illius t[er]re multa dixit. Quod t[er]ra illa irrigaret[ur] optimis fluuiis, qu[ui]o[rum] nom[ina] et utilitates seriatim dixit. Et quod in arenis eo[rum] aurum colligerent, et aurum terre illius optimu[m] esset. Et ut ibi foderet[ur] sal et salgenia, et habitatores terre illius uiliores homines esse[n]t toti[us] mundi. Quia esse[n]t Blasij et Sclauj, quia alia arma n[on] haberent, n[isi] arcum et sagittas, et dux eo[rum] Geleou min[us] esset tenax et n[on] haberet circa se bonos milites, et auderent stare [con]tra audaciam Hungaro[rum], quia a Cumanis et Piicenatis multas iniurias paterent[ur].

¹. Corect: anhelare

2%

Unwam
fyttr

&

tom

fax

titm

4*

*>gm4ji^ • iar fiwtwfr xtrins/

I uns fuidme &Hqurttt2tt*to & faribtmm uto

cH

qnaazum hunuâ wfos «4ier»
«dmimd ««?% 4^ Amu ft
Cm

«r

4

i^twf mAm0 <r

daimmitf w yvatnm\$ audetxmr fax? *vrx
dudxtum han

miatfvis

în privința aceasta, critica istorică a ajuns la concluzia că cele relatate de Anonymus sînt vrednice de crezare, reflectînd realitatea vremii la care se referă.

Așa cum s-a amintit și în voi. I¹, Anonymus pomeneste trei formațiuni politice, trei voievodate: unul în Crișana, condus de «ducele » (voievodul) Menumorut, care cuprindea teritoriul dintre rîurile Someș și Mureș, avîndu-și centrul în cetatea Biharea; al doilea în Banat, între Mureș și Dunăre, în fruntea căruia era «ducele» Glad, care-și avea reședința probabil în cetatea Cuvin (Keve), situată între Timiș și Dunăre, iar al treilea în Transilvania propriu-zisă, ocupînd teritoriul de la Poarta Meseșului pînă la izvoarele Someșurilor, condus de «ducele » Gelu, care-și avea centrul în apropierea Clujului.

Aceste voievodate sînt cele dintîi formațiuni politice cu caracter feudal menționate pe teritoriul țării noastre, mai vechi chiar decît începutul veacului al X-lea, timp la care se referă cronicarul. Ele s-au dezvoltat în condițiile slăbirii dominației politice bulgare la nordul Dunării, contribuind ele înșile la aceasta.

Din știrile relatate de Anonymus rezultă că cele trei voievodate din Transilvania erau formațiuni politice feudale, în frunte cu «duci », adică voievozi, care-și constituiseră o armată formată din țărani din obști. Despre voievodul bihorean Menumorut se spune că deținea puterea în virtutea moștenirii, deoarece și bunicul său fusese «duce»; voievodatul ajunsese, probabil, o demnitate ereditară. Întîlnim aici același proces cunoscut în Europa răsăriteană, anume transformarea puterii acordată de uniunile de obști într-o putere ereditară de tip feudal.

Puterea voievodului bihorean era apreciabilă, dacă el a putut să se împotrivească pretențiilor căpeteniilor triburilor maghiare de a le ceda țara și stăpînirea și să înceapă lupta, care a durat mai multă vreme și care, în prima fază, este victorioasă pentru băștinași, învinși abia la a doua încercare, cînd ungurii vin cu forțe noi, mai numeroase. Luptele s-au dat mai ales în jurul cetăților (*castra*) Satu Mare — cucerit de-abia după trei zile de asediu — și Biharea — care nu a putut fi ocupată decît în a treisprezecea zi. Cetatea Biharea — ale cărei urme, și azi destul de impunătoare, lasă să se vadă cum va fi fost ea în secolul al X-lea — era așezată pe o terasă, în apropiere de Oradea. Ostașii lui Menumorut au apărut-o cu îndrîjire față de atacurile maghiarilor. Învinși, între năvălitori și băștinași se ajunge la o învoială: fiica lui Menumorut se căsătorește cu fiul lui Arpad, iar voievodul bihorean își păstrează stăpînirea.

În Banat era voievodatul lui Glad, care a încercat, de asemenea, să-și apere stăpînirea, concentrîndu-și pe rîul Timiș oastea numeroasă de călăreți

¹ Vezi voi. I, p. 804.

și pedestri, formată din pecenegi, bulgari și români (Cumani * et Bulgari *atque Blachi*). Fiind înfrânt, Glad s-a refugiat în cetatea (castram) Cuvin (Keve), urmărit de năvălitori, care cuceresc mai întâi această cetate, apoi pe cea de la Orșova.

Atacurile maghiarilor se îndreaptă apoi spre Transilvania propriu-zisă, unde era voievodatul locuit de români și de slavi (Blasii et *Sclavi*), condus de

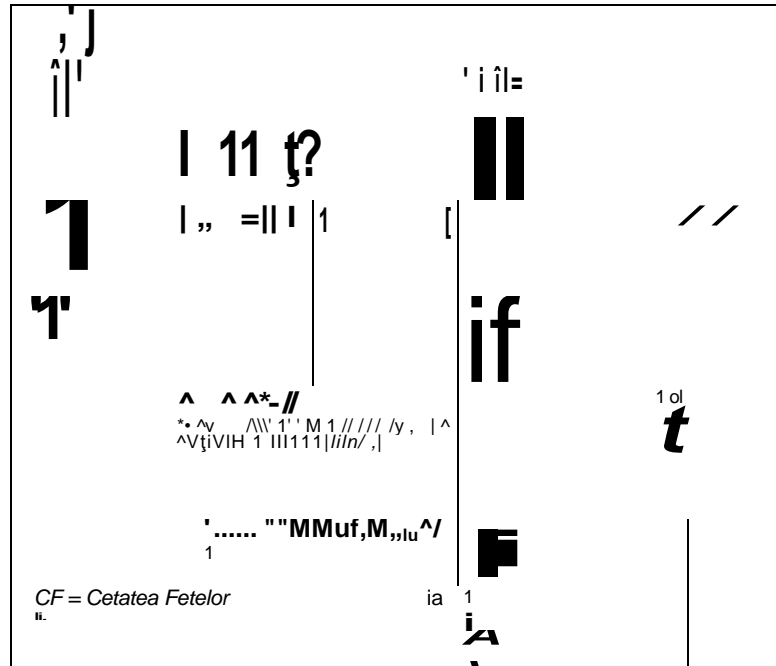

Fig. 24. — Planul cetății Biharea.

voievodul român (*quidam* Blacfius) Gelu. Nereușind să fie oprite la Poarta Meseșului, triburile maghiare au pătruns în voievodatul lui Gelu, urmărind oastea voievodului pînă la râul Almaș, unde a avut loc o luptă; fiind învins, Gelu a încercat să scape cu fuga în cetatea sa (*ad castrum suum*) de pe Someș, dar a fost ucis lîngă râul Căpușului, iar maghiarii și populația băștinașă, « dîndu-și dreapta », au ajuns la înțelegere, alegîndu-și drept conducător pe Tuhutum, căpetenia tribului maghiar ².

Povestirea lui Anonymus prezintă lucrurile în așa fel încît să scoată în evidență cît mai mult meritele eroului principal al operei sale, principele Arpad. Similitudinea desfășurării evenimentelor care au dus la înfrîngerea voievozilor

¹ Anonymus confundă pe pecenegi cu cumanii prezenți la hotarele regatului maghiar în vremea cînd își scria cronică.

² Anonymus, *Qesta Hungarorum*, cap. XX-XXI, XXIV-XXVII, XLIV, L-LI, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 60-63, 65, 67-69, 88-91, 99-105.

amintiți — așa cum sînt povestite de Anonymus — stîrnește o oarecare suspiciune în jurul veracității relatării lor. Chiar dacă evenimentele povestite nu se vor fi întîmplat întocmai în ceea ce privește detaliile — care trebuie privite cu oarecare rezervă (de ex. numele voievozilor, derivate foarte probabil de cronicar din toponimice existente în voievodatele respective) — esența povestirii e vrednică de luat în seamă, cu atît mai mult cu cît anumite relatări au fost verificate prin știrile din alte izvoare: existența urmașului lui Glad, voievodul Ahtum, prin *Legenda sfîntului Qerard*, întîmplările din Transilvania din primii ani ai secolului al X-lea, prin cronicile din secolele XIII—XIV, cucerirea cetății Biharea, evenimentele în legătură cu Gelu etc, prin ultimele săpături arheologice.

Putem socoti, deci, o realitate existența unor formațiuni politice pe teritoriul Transilvaniei la începutul secolului al X-lea, a unor voievodate, conduse de «duci», adică voievozi.

Aceste formațiuni evoluaseră pe calea feudalizării, dacă demnitatea de voievod devenise ereditară, ca în cazul lui Menumorut sau al lui Glad chiar, a cărui moștenire revenea la începutul secolului al XI-lea unui urmaș al său, Ahtum.

Voievozii erau cei mai puternici feudali din cuprinsul formațiunilor politice pe care le conduceau, avînd în subordine jupani și cnezi. Asemenea jupani sînt pomeniți în inscripția de pe vasul din tezaurul de la Sînnicolau Mare (Banat), datat pe la sfîrșitul secolului al IX-lea sau începutul secolului al X-lea și care a păstrat numele a doi dintre ei: Voila jupan și Vataul jupan. Cnezii cîtitori de mai tîrziu din Țara Hațegului și Zarandului, care în inscripțiile bisericilor întemeiate de ei se numesc jupani, erau urmași ai jupanilor pomeniți în secolul al X-lea.

Puterea acestor voievozi rezultă nu numai din faptul că reușiseră să închege asemenea formațiuni politice din care-și strînseseră ostile — în vederea apărării lor — dar și din acela că fiecare dintre ei își construiseră mai multe cetăți: în Crișana sînt pomenite două — Satu Mare și Biharea — în Banat trei — Horom, Cuvin și Orșova — în Transilvania una — pe râul Someș, lîngă Cluj, pe lîngă care vor mai fi existat și altele.

Legăturile acestor căpetenii cu statul morav, taratul bulgar sau cu Imperiul bizantin întregesc dovezile despre puterea lor și despre stadiul de dezvoltare a formațiunilor politice pe care le conduceau. Slăbirea taratului bulgar din cauza tendințelor de autonomie ale feudalilor și a loviturilor din partea bizantinilor, încă din prima jumătate a secolului al X-lea, în vremea țarului Petru, urmașul lui Simeon, a făcut ca acești voievozi să se orienteze spre Imperiul bizantin.

În Transilvania mai erau și alte formațiuni politice, alte voievodate, în afară de cele pomenite de Anonymus. Existența unor cetăți, ca cele de la Țeligrad și Bălgrad, din secolele IX—X, ne îndreptățește să socotim posibilă existența unei formațiuni politice pe valea Mureșului, constituită într-un

Fig. 25. — Jupân Bilea, ctitorul bisericii din Criscior, pictură murală din sec. XIV.

voievodat deosebit de al lui Gelu, deoarece acesta nu a cuprins o regiune atât de vastă, de la Poarta Meseşului pînă la Mureş. Asemenea voievodate vor fi existat şi în regiunile unde pînă tîrziu s-au păstrat puternice urme de autonomie romînească, acele «ţări» pomenite de documentele veacurilor XIII şi XIV: Ţara Bîrsei, Ţara Făgăraşului (*terra Blachorum*), Ţara Amlaşului, în părţile Sibiului, unde era şi pădurea romînilor şi pecenegilor (*Silva Blachorum et Bissenorum*), Ţara Haţegului, Ţara Maramureşului. Aceste ţări nu sînt pomenite de Anonymus, deoarece ele au rămas în afara atingerii cu triburile maghiare în perioada de pătrundere a lor în Transilvania, evenimente la care se referă Anonymus.

Pătrunderea triburilor maghiare în Transilvania trebuie socotită în sensul unor expediţii asemănătoare cu cele întreprinse de triburile maghiare şi în alte părţi ale Europei în acea vreme. Transformările petrecute în sînul societăţii maghiare explică acest fapt. La aşezarea ungarilor acolo, Cîmpia Pannoniei, locuită de slavi, era, în bună parte, teren agricol; centrul ţării devenind proprietatea principelui, terenul rămas pentru păşunatul cirezilor şi hergheliilor — creşterea vitelor fiind ocupaţia principală a ungarilor la aşezarea lor în Pannonia — devenise insuficient. Pentru a-şi spori terenurile de păşune, dar şi pentru a ajunge la bogăţiile subsolului Transilvaniei şi, mai ales, la sarea atât de necesară oamenilor şi animalelor, triburile maghiare întreprind expediţii pentru acapararea de noi teritorii. Căci, aşa cum spune F. Engels, caracterizînd popoarele din această fază de dezvoltare, «bogăţia vecinilor aţîţa lăcomia popoarelor, pentru care dobîndirea de bogăţii a şi devenit unul din scopurile principale ale vieţii » *.

După săvîrşirea acestor expediţii, ungurii — neputînd organiza teritoriile în care pătrunseseră, datorită crizei prin care trecea societatea maghiară şi rezistenţei populaţiei romîneşti — s-au retras în cea mai mare parte. Unii dintre ei — poate chiar şi anumite căpetenii — au rămas în teritoriile în care ajunseseră, convieţuind cu populaţia băştinaşă şi asimilîndu-se în mediul acesteia. Conducătorii triburilor maghiare pierd, astfel, roadele politice ale victoriilor militare raportate asupra voievozilor locali. Aşa se explică faptul că, în toată Transilvania, nu s-au găsit urme sigure ale populaţiei maghiare din secolul al X-lea decît la Biharea-Oradea, Şiclău şi Cluj, de pe la începutul veacului, şi la Gîmbaş şi, eventual, la Lopadea, dintr-o perioadă ceva mai tîrzie a veacului al X-lea. Aceste urme — morminte şi obiecte — pot să fie sau din timpul luptelor dintre populaţia băştinaşă şi triburile maghiare, sau de după aceea. Nu trebuie uitat nici faptul că mormintele unor călăreţi nomazi nu dovedesc că acele teritorii erau stăpînite de către triburile respective, deoarece triburile de călăreţi se deplasează pe distanţe foarte mari de locul de aşezare al masei populaţiei din care fac parte. Acest lucru e confirmat şi de cimitirele descoperite, care sînt foarte mici: 11 morminte în cel de la Cluj, 13 în cel de la Şiclău.

¹ F. Engels, *Originea familiei, a proprietăţii private şi a statului*, Bucureşti, 1957, p. 164.

Populația băștinașă a continuat să trăiască în formațiunile politice conduse de voievozi. Ea a exercitat o puternică influență asupra elementelor așezate în mijlocul său. La Someșeni, Ungă Cluj, s-a descoperit un cimitir slav, care dovedește existența unei așezări importante în jurul anului 800. Peste un veac, în aceste părți stăpînea voievodul român Gelu, « ducele romînilor și slavilor ». Voievodatul lui Gelu apare, astfel, ca o continuare a unei formațiuni politice mai vechi.

Ceramica de tip Ciugud — foarte asemănătoare cu cea descoperită la Chirnoși — poate fi datată din secolul al X-lea și prima jumătate a secolului al XI-lea, dinaintea de cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar și poate fi atribuită populației romînești. Ceramica datată din secolele XI—XII de la Morești, Moldovenești, Lechința de Mureș și Alba Iulia, de care se leagă și descoperirile întîmplătoare de la Orșova, Periam, Mehadia, Sîntimbru, Oradea etc., păstrează anumite caractere slave, dar nu poate fi pusă în corelație directă cu slavii; aceste caractere slave se explică prin faptul că slavii nu fuseseră încă complet asimilați de populația băștinașă în secolele X—XI. Obiectele din secolul al X-lea descoperite la Ciombrud și Teiuș, imitații după modele bizantine, sînt asemănătoare cu unele obiecte descoperite în Moravia și Ungaria nordică; acestea au fost imitate și răspîndite de slavi. Mormintele descoperite în aceste localități, ca și cele de la Galoșpetreu, arată și ele prezența populației romînești. La Lopadea Nouă, Gîmbaș și Rădești s-au descoperit obiecte din a doua jumătate a secolului al X-lea, aparținînd populației locale.

Două izvoare aproape contemporane — cronică rusă cunoscută sub numele de *Povestea vremurilor de demult* și cronică maghiară *Faptele ungurilor* a lui Anonymus — neinfluențate în nici un chip între ele, concordă unul cu celălalt și amîndouă sînt confirmate de rezultatele cercetărilor arheologice. *Povestea vremurilor de demult* pomenește pe romîni și slavi (*Volochi i Sloviani*) cu care triburile maghiare au avut de luptat cu prilejul trecerii peste munții cei înalți, în drumul lor spre Pannonia¹. Anonymus, la rîndul său, amintește pe romîni și slavi trăind împreună în Transilvania, la începutul secolului al X-lea. Ordinea în care sînt înșirați, mai întîi romîinii și apoi slavii (*Blasii et Sclavi*), lasă să se înțeleagă că romîinii erau mai numeroși și că aveau un rol dominant și din punct de vedere politic, deoarece voievodul lor era un român (*quidam Blachus*), Gelu².

Formațiunile politice de la Dunăre în secolul al X-lea Izvoarele narrative și mărturiile arheologice atestă în diferite locuri din Transilvania, Moldova, Muntenia și Dobrogea existența populației romînești predominante în raport cu elementele eterogene. Noile descoperiri arheologice aduc un aport prețios la cunoașterea populației romîne în Muntenia, Moldova și Dobrogea, confirmînd și întregind

¹ *Iloecmb epejueHHUX /tem*, p. 52.

² Anonymus, *Qesta Hungarorum*, cap. XXIV, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 4-65.

informațiile izvoarelor narative. La Dridu, pe Ialomița, s-a descoperit o așezare din secolul al X-lea, locuită de o populație stabilă, de crescători de vite și agri-
cultori, a cărei cultură nu este în totul identică cu a slavilor și a altor populații
așezate în acea vreme în aceste părți (ceramica roșie, de tradiție romano-bizantină,
și ceramica cenușie, de tradiție străveche, avînd însă elemente ce o leagă de întinsa
cultură balcano-dunăreană). La Bucov, lângă Ploiești, arheologii au descoperit
o altă așezare din secolul al X-lea. Descoperirile de la Bucov — prin trăsăturile
lor specifice: bordeiul cu vatra deschisă, ce-și are originea în bordeiele și vetrele
traco-dacice, și ceramica locală lucrată la roată, dezvoltată din olăria romană
provincială, al cărei tip nu se găsește la slavi — sînt considerate de arheologii
romîni, sovietici și bulgari ca aparținînd culturii romînești. Ceramica slavă și
inscripțiile cu caractere chirilice, zgîriate pe pereții atelierului fierarului descoperit
la Bucov, datate de pe la începutul secolului al X-lea, dovedesc, însă, în același
timp, legăturile dintre această populație băștinașă și populația slavo-bulgară.
Numele de Vlașca, dat unui ținut întreg, și, probabil, de codrul Vlăsiei —
care la început se referea la o pădure mai mică și care a fost extins în veacul trecut,
pe cale cărturărească, la vestitul codru din părțile sudice ale Țării Romînești —
dovedesc și ele că aceste regiuni erau locuite intens de romîni. Numele de Vlașca
și Vlăsia au fost date de slavi unor teritorii locuite de romîni, alături de care
existau altele unde locuia o populație slavă¹. Tot în aceste părți se găsesc și satele
Vlașca și Vlășcuța. De această arie se leagă cultura romînească cunoscută prin
descoperirile arheologice de la Dridu și Bucov. Este semnificativ că în această
regiune au existat cele mai multe sate moșnenești din Cîmpia Romînă.

Lipsa informațiilor contemporane asupra restului teritoriului dintre
Carpați și Dunăre nu constituie o dovadă că ținuturile respective nu erau
locuite de populație romînească. Documentele interne ale Țării Romînești
atestă în regiunea subcarpatică, adică în Podișul Getic și în regiunea Buzăului,
cele mai numeroase sate în secolele XIV—XVII. Este foarte probabil că, și în
veacurile precedente, regiunile de platformă și depresiunile erau mai bine populate
decît regiunile de cîmpie, vechi drum de migrații. De altfel, aici s-au păstrat
unele obiceiuri străvechi: este vorba de obiceiul ca femeile să poarte greutatea
pe cap, obicei pomenit de Herodot la femeile trace din Macedonia și de Ovidiu
la cele gete din Dobrogea. E semnificativ că acest străvechi obicei mai era prac-
ticat — în afara platformei muntene și oltene — și în Banat, Țara Hațegului
și Munții Apuseni. Altă practică străveche întîlnită în aceleași părți este coacerea
pîinii sub țest. ceea ce dovedește practicarea, fără întrerupere, a agriculturii de
către o populație sedentară.

Așezările din Moldova, de la Șendreni, Răducăneni și Dănești, datate
din secolele X—XI, dovedesc și pe acest teritoriu existența unei populații

¹ Același fenomen se întîlnește și în Peninsula Balcanică, unde un ținut întreg din Dal-
mația locuit de *Vlasi* se numea *Vlaska*, iar pe litoralul dalmatin alte două se numeau *Donji*
Vlasi (Vlahii de Jos) și *Qornji Vlasi* (Vlahii de Sus).

românești, cu o cultură asemănătoare cu cea din regiunea Dunării inferioare și Dobrogea.

Conviețuirea românilor cu slavii și bulgarii în Dobrogea poate fi dedusă din afirmația cronicarilor bizantini Mihail Attaliates și Gheorghe Kedrenos, care, vorbind despre locurile întărite și cetățile dobrogene și nord-dunărene din vremea stăpînirii bizantine, din secolul al XI-lea, le caracterizează ca așezări « mari și numeroase », locuite de o « populație care vorbește toate limbile »¹. Din spusele cronicarilor bizantini rezultă că în acele părți exista o populație amestecată, ce vorbea limbi diferite, deosebită din punct de vedere etnic.

Descoperirile arheologice confirmă această situație de pe teritoriul Dobrogei. Pe baza analizei descoperirilor de la Garvăn, arheologii au ajuns la concluzia că aici trăia o populație diversă, un rol deosebit avînd populația românească. Prezența acesteia este atestată și la Capidava. Folosirea pietrei în construcția pereților bordeielor, care reprezenta o veche tradiție locală, a fost păstrată prin populația băștinașă și transmisă de aceasta și altor populații care s-au așezat în mijlocul ei.

Societatea din părțile Dunării de jos, aflată pe o treaptă înaintată de dezvoltare pe drumul feudalismului — după cum rezultă din starea forțelor de producție și a stratificării sociale, înfățișate mai sus — își poate constitui formațiuni politice corespunzătoare, asemănătoare cu voievodatele din Transilvania. Astfel de formațiuni sînt adevărate atît de izvoarele narative — mai ales bizantine — cît și de descoperirile arheologice din aceste părți mărginașe, unde, de fapt, se și înregistrează mai multe evenimente istorice. Pe de altă parte, nu trebuie subapreciat nici faptul că aici la Dunăre, datorită și contactului aproape neîntrerupt cu Imperiul bizantin și influenței acestuia, forțele de producție sînt mai dezvoltate și, în raport cu aceasta, întreaga societate e mai evoluată.

Pe la mijlocul secolului al X-lea, la Dunărea de jos viața social-politică e destul de frămîntată: se manifestă tot mai fățiș tendințele centrifuge ale feudalilor locali față de stăpînirea bulgară, paralel cu tendințele similare ale feudalilor din alte părți ale statului bulgar, alimentate, firește, de Imperiul bizantin și înlesnite de loviturile pecenegilor și ungurilor. Aceste împrejurări grăbesc destrămarea taratului bulgar și dau posibilitatea cneazului Kievului, Sviatoslav, de a făuri un plan cutezător: profitînd de destrămarea statului bulgar, acesta urmărea să-și întindă stăpînirea la Dunărea de jos. În aceste condiții, feudalii locali de la Dunărea de jos reușesc să-și cîștige autonomia față de statul bulgar.

Cu prilejul înstăpînirii bizantinilor la Dunăre, în anul 971, istoricul Kedrenos povestește că au sosit la împăratul Ioan Tzimiskes soli din Constantia și din alte fortărețe de dincolo de Dunăre, care s-au supus bizantinilor; împăratul a trimis ostași să ocupe acele fortărețe².

¹ Kedrenos-Skylitzes, II, p. 599 și M. Attaliates, *Historia*, p. 204.

² Kedrenos-Skylitzes, II, p. 401.

PI. III. — Podoabe de aur de proveniență bizantină, sec. XI—XII,
descoperite la Garvăn.

Din această relatare se desprind unele concluzii semnificative: dincolo de Dunăre pentru bizantini (adică la stînga fluviului), existau mai multe fortărețe (<ppoupîoc), dintre care cea mai însemnată era Constantia, ce poate fi identificată cu probabilitate cu Constantiniana Daphne, vechea cetate romano-bizantină de la vărsarea Argeșului în Dunăre. În fruntea fortărețelor se aflau feudali, care se supun bizantinilor, după ce avuseseră o atitudine ostilă, probabil cu prilejul luptelor acestora cu bulgarii sau cu cneazul Kievului, Sviatoslav. Împăratul tratează cu blîndețe pe feudalii nord-dunăreni, pentru a le cîștiga colaborarea în viitor, pe care bizantinii o prețuiau tocmai pentru puterea pe care o reprezentau aceștia.

În Dobrogea, au existat și alte formațiuni politice de tip feudal, în care sînt menționați jupanii, cum era jupan Dimitrie, pomenit în inscripția din anul 943, un feudal din cadrul unei formațiuni politice din acele părți. De altfel, existența unui val de piatră, datînd probabil de la sfîrșitul secolului al IX-lea și începutul secolului al X-lea, pe valea Carasu, între Medgidia și Cernavodă, nu-și găsește explicația decît în legătură strînsă cu asemenea formațiuni politice.

Încheierea ce se poate trage din analiza acestor știri este existența la Dunărea de jos a unor formațiuni constituite din punct de vedere politic. Puterea acestor formațiuni politice deriva din dezvoltarea lor economică, cu o producție meșteșugărească apreciabilă, cu un negoț destul de activ, care depășea cadrul local; puterea căpeteniilor politice se baza pe așezările lor întărite, dintre care unele au fost ocupate de bizantini iar altele, care s-au împotrivit acestora, au fost devastate *.

După anul 971, aceste formațiuni politice de la Dunăre au ajuns sub dominația politică a Bizanțului. Dar, cu toate măsurile luate, stăpînirea bizantină în Dobrogea nu s-a putut consolida, deoarece înțelegerea dintre noii stăpînitoresi și feudalii locali nu a dăinuit mult. Cînd împrejurările îi favorizează (noile mișcări ale bulgarilor, presiunea pecenegilor, tendințele cnejilor de la Kiev de a-și întinde stăpînirea pînă la Dunăre), acești feudali, nemulțumiți și de politica fiscală asupritoare a Bizanțului, se răscoală, așa cum se răscolaseră și împotriva autorității țarului bulgar. Răscoala lor atinge uneori asemenea amploare, încît pun în mare primejdie stăpînirea bizantină în aceste părți, reprezentanții împăratului fiind nevoiți să ducă tratative, să ajungă la o înțelegere cu acești feudali locali. Toparhul arată greutățile prin care trecea stăpînirea bizantină din cauza răscoalei bulgarilor și a atitudinii feudalilor locali, care aveau o oaste numeroasă, pedestrimă și călărime ². Acești răzvrătiți de la Dunăre erau, fără îndoială, niște feudali puternici, refractari față de autoritatea centrală bizantină și luptînd pentru recucerirea autonomiei mai mult decît pentru orice.

¹ Zonaras, *Bpitolmae*, III, p. 529 — 531.

² Leo Diaconus, p. 497-504.

Ca și voievozii din Transilvania în acea vreme, feudații de la Dunăre urmăreau realizarea unei largi autonomii. În aceste condiții, ei intervin pentru a obține protecția marelui țar sau basileu care stăpânea, «la nord de Istru », adică a marelui cneaz al Kievului, Vladimir.

În secolul al XI-lea căpeteniile locale se vor întări și mai mult și se vor constitui la Dunăre formațiuni politice puternice, amenințătoare pentru stăpânirea bizantină în aceste părți.

În Transilvania, voievodatele, slăbite vremelnic prin atacurile triburilor maghiare din prima jumătate a veacului al XI-lea, nu numai că se refac după aceea, dar se dezvoltă atât ca întindere, cât și ca putere politică și economică. Potrivit izvoarelor narative din secolele XII—XIV, în primii ani ai secolului al XI-lea, Transilvania era o

țară foarte întinsă și foarte bogată (*Transilvanum regnum... latissimum et opulentissimum*). Voievodatul Transilvaniei din această vreme continua instituția voievodatului de la începutul secolului al X-lea, ajungând însă la o situație superioară atât din punct de vedere economic, cât și politic. Conducătorul lui era un stăpânitor puternic, pe care cronicarii îl numesc Gyla-Giula-Gyula-Jula. Între conducătorul Transilvaniei și regele maghiar Ștefan s-a iscat un conflict, care a dus la război. Este vorba de un război cu caracter feudal între conducătorii politici a două state, îndemnați și sprijiniți în această acțiune de aristocrația din jurul lor. De o parte, se manifestă tendința de cucerire de noi bogății și teritorii și de subjugare a populației acestora; de altă parte, se încearcă apărarea țării față de cötropitori.

Situația este schimbată în raport cu aceea de la începutul secolului al X-lea; pe când atunci au avut loc expediții ale unor triburi fără posibilități de organizare social-politică a teritoriilor cuprinse în sfera lor de acțiune, cele de la începutul secolului al XI-lea sînt organizate de o putere centrală, de statul feudal maghiar, cu scopul de a cucerii Transilvania, de a o organiza și stăpîni, în interesul regalității și al aristocrației din jurul ei, în vederea exploatării țărilor cucerite și a populației acesteia.

Pretextul războiului împotriva lui Gyla a fost nesupunerea acestuia față de regele Ștefan și refuzul lui de a se creștina. Conflictul, care a avut loc în anii 1002—1003, s-a sfîrșit cu înfrîngerea lui Gyla, care, împreună cu soția, cu cei doi copii și cu întreg tezaurul, a fost dus în Ungaria¹.

Lupte asemănătoare cu cele petrecute în Transilvania au avut loc și în Banat, împotriva lui Ahtum. *Legenda sf. Qerard* cuprinde știri prețioase cu

¹ Anonymus, *Qesta Hungarorum*, cap. XXIV și XXVII; Simon de Keza, *Qesta Hunnorum et Hungarorum*, cartea II, cap. II, par. 7; *Chronicon Henrici de Miigeln*, cap. 14 și 19; *Chronicon Monacense*, cap. 11 și 29; *Chronicon Pictura Vindobonense*, cap. XV și XXXVII; *Chronicon Posoniense*, cap. 28 și 46 — toate în *Script. Rer. Hung.*, voi. I — II.

privire la aceste evenimente. Ahtum, urmașul lui Glad, era un « duce », adică un voievod, botezat la Vidin, în legea grecilor. De aici adusesse călugări greci, pentru care a întemeiat o mănăstire în reședința sa de pe Mureș (*urbs Morisena*). Stăpînirea lui Ahtum cuprindea teritoriul dintre Tisa, Dunăre și Criș. Bizuindu-se pe mulțimea ostașilor săi, voievodul contestă pretențiile regelui Ștefan, vămuind chiar și sarea ce trecea pe Mureș spre Pannonia. Voievodul bănățean nu a putut fi învins decît în urma trădării unei căpetenii din oastea sa, Chanadinus¹. Din relatările izvoarelor se desprind unele constatări de mare importanță. Cea dintîi care trebuie reținută este că voievozii de la sfîrșitul secolului al X-lea și începutul secolului al XI-lea sînt moștenitorii puterii celor din prima jumătate a secolului al X-lea. Aceasta înseamnă că voievodatele evoluaseră, se transformaseră în formațiuni statale cu caracter ereditar. Ahtum — o spune clar Anonymus — este urmașul lui Glad, în ce privește stăpînirea sa. Numele lui e derivat, probabil, dintr-un toponimic, căci în Banat a existat în evul mediu o cetate cu numele Ajtoni (Cenad) și un sat numit Ahton (Caras).

Situația e asemănătoare și în cazul lui Gyla, care stăpînea teritoriul voievodatului lui Gelu. E probabil că și acest nume derivă dintr-o instituție sau demnitate, fiind transformat apoi, de cronicari, într-un nume de persoană, fenomen foarte răspîndit, de altfel, la toate popoarele europene². Un caz similar, din aceeași vreme și în aceleași împrejurări, este al lui Kean, derivat probabil din « khan », titlul țarului bulgar. La unguri, pecenegi și la alte popoare turcice exista o demnitate ce se chema *gylas-gyla*, *dsila-jula*. În lucrarea sa *Despre cîrmui' rea imperiului (De administrando imperio)*³, referindu-se la organizarea ungarilor în vremea așezării lor în Pannonia, Constantin Porfirogenetul spune că aceștia au drept conducător de oaste pe unul din neamul lui Arpad, alături de care mai sînt alți doi, *gylas* (yu^St) și *karchas* (x«pxăt), care au slujbe de judecători. Cronicarul arab Ibn Rusta, din secolul al IX-lea, și scriitorul persan Gardizi, din secolul al XI-lea, știu și ei că ungurii își numeau conducătorul suprem *kende*, iar o altă căpetenie era numită *dsila*.

Referindu-se la pecenegi, descriind organizarea acestora și înșirînd triburile și uniunile tribale pecenege, același Constantin Porfirogenetul precizează că tribul *gylas* (yuXăc) se găsea în vecinătatea Ungariei, cale de patru zile, ceea ce corespunde sud-estului Transilvaniei⁴. Această ipoteză e confirmată și de alte izvoare contemporane. Hartvig — autorul unei *Vieți a sf. Ștefan* — spune că acesta s-a luptat cu pecenegii la Alba Iulia, învingîndu-i și distrugîndu-le bunurile⁵.

¹ *Legenda sancti Qerhardi*, cap. 8, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 490 — 492.

² Ex. germ. *König*, din *König* (rege), *Herzog*, din *Herzog* (duce), magh. *Király* din *kirdly* (rege), *Vajda*, din *vajda* (voievod), rom. *Chinezul*, din *cneaz*, *Boierul*, din *boier*, *Crainic*, din *crajinic*, *Pircălabu*, din *pircălab*, franc. *Comte*, din *comte* (conte) etc.

³ C. Porphyrogenetus, *De administrando imperio*, cap. 40, p. 174—175. Această lucrare a fost scrisă pe la 948 — 951, deci chiar în timpul evenimentelor relatate, și a avut printre izvoare și mărturiile unui oarecare Gabriel, fost sol al Bizanțului la unguri în anii 943 — 944.

⁴ C. Porphyrogenetus, cap. 37, p. 165 — 167.

⁵ *Legenda sancti Stephani regis ab Hartvico episcopo conscripta*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 389.

Coroborarea știrilor cuprinse în izvoarele istorice, confirmate și întregite de rezultatele cercetărilor arheologice, îndreptățește încheierea că, în secolul al X-lea, mai ales în a doua jumătate a acestui veac, așezările omenești de pe teritoriul țării noastre se înmulțesc în chip sensibil, că au o răspândire tot mai generală; ele se constată de la un capăt la altul al țării, fiind cunoscute mai bine în regiunile marginase, la Dunărea de jos și în Transilvania, fără să lipsească nici în restul țării, chiar dacă izvoarele nu le înregistrează în aceeași măsură.

Informațiile istorice și descoperirile arheologice pun în lumină o societate evoluată, cu așezări statornice, de agricultori, crescători de vite, păstori și meșteșugari, trăind în marea ei majoritate în obști sătești. Datorită dezvoltării forțelor de producție, apare posibilitatea diferențierii pe bază de avere a locuitorilor din sânul obștilor, apare proprietatea privată. Apariția ei creează deosebiri de stare socială, condiția formării claselor cu interese antagonice, în această vreme într-un stadiu incipient, dar cu vădite tendințe de a se constitui în clase propriu-zise. La început, elementele suprapuse erau alcătuite din ceata războinicilor din jurul căpeteniilor politice, asemănătoare cu drujina slavilor, cu aristocrația militară din jurul regilor merovingieni din secolele VI—VII, cu aristocrația din jurul ducilor maghiari din a doua jumătate a secolului al X-lea. Aceste elemente se vor constitui, treptat, într-o nobilime de tip feudal, care, cu ajutorul puterii politice, acaparează pământul obștilor, aservind pe locuitorii acestora. Este același proces cunoscut în Europa răsăriteană, anume transformarea puterii încredințate căpeteniilor politice de uniunile de obști într-o putere ereditară de tip feudal. Căpeteniile politice de pe teritoriul țării noastre, sprijinite pe oastea formată din țărani din obști, pe aristocrația militară, pe centrele lor întărite, vor lupta pentru câștigarea și păstrarea autonomiei față de taratul bulgar, Imperiul bizantin și statul feudal maghiar.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- MARX, K., *Capitalul*, voi. III, partea I-a, București, 1953 și partea a II-a, București, 1955.
— *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956.
MARX, K.-ENGELS, F., *CoHUEenun*, voi. XVI, partea I-a și XXVII.
ENGELS, F., *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957.
— *Anti-Dihring. Domnul Eugen Duhring revoluționează știința*, București, 1955.
— *Rolul violenței în istorie*, București, 1958.
LENIN, V. I., Marx, *Engels, marxism*, București, 1958.

II. Izvoare

- ANONYMUS, *Qesta Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. I, Budapesta, 1937.
- ATTAUATES, M., *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1853.
- Chronicon Henrici de Miigeln, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. II, Budapesta, 1938.
- Chronicon Monacense, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. II, Budapesta, 1938.
- Chronicon* Pictum Vindobonense, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. I, Budapesta, 1937.
- CJmmicon *Posoniense*, în *Script. Rer. Hwng.*, ed. Szentpetery, voi. II, Budapesta, 1938.
- Codex diplomaticus *patrius*, voi. VIII, Budapesta, 1891.
- DIACONUS, LEO, *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Bys.*, Bonn, 1828.
- GARDIZI, Zayn al-achbar, publ. de W. Barthold, în *3anucKu HMnepamopcKoi AuadeMuu HayK*, S. Petersburg, 1897.
- KEDRENOS, G.-SKYLITZES, I., *Historiarum compendium*, II, în *Corp. Script. Hist. B??.*, Bonn, 1839.
- KEZAS., DE, *Qesta Hunnorum et Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. I, Budapesta, 1937.
- Legenda maior sancti *Qerhardi*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. II, Budapesta, 1938.
- Legenda sancti Stephani regis ab Hartvico *episcopo conscripta*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. II, Budapesta, 1938.
- PASCU, ȘT.-HANGA, VL., *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, voi. II, I, București, 1958.
- PORPHIROGENETUS, C, *De administrando imperio*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1840 (voi. III al operelor lui C. Pornrogenetul și ed. Gy. Moravcsik, Budapesta, 1949).
- Tloeecmb epejueHHbix item*, Moscova-Leningrad, 1950.
- ZONARAS, I. I., *Epitomae historiarum*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1897.

III. Lucrări generale

- COSTĂCHEL, V.-P. P. PANAITESCU-A. CAZACU, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957.
- DAICOVICIU, C, *La Transylvanie dans l'Antiquite'*, București, 1945.
- DAICOVICIU, C.-ȘT. PASCU-V.CHEREȘTEȘIU-T. MORARU, *Din istoria Transilvaniei*, voi. I, ed. a II-a, București, 1961.
- DRĂGANU, N., *Romîinii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomastice*, București, 1933.
- DRAGOMIR, S., *Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în evul mediu*, București, 1959.
- FLORESCI/, GR.-R. FLORESCU-P. DIACONU, *Capidava*, voi. I, București, 1958.
- GRECOV, B. D., *Țăranii în Rusia. Din timpurile cele mai vechi pînă în sec. al XVII-lea*, București, 1952.
- HOREDT, K., *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV —XIII*, București, 1958.
- *Untersuchungen zur Friihgeschichte Stebenburgens*, București, 1958.
- Hcmopun Eo/ieapu*, voi. I, Moscova, 1954.
- Hcmopun Mondaeuu*, voi. I, Chișinău, 1951.
- Hcmopun rioAbiuu*, voi. I, Moscova, 1956.
- OuepKu ucmopuu CCCP. Kpmuc pa6oejiadenbvecKOU cucmeMU u 3apOMcdeuue <f>eoda/iU3Ma Ha meppumopuu CCCP, III—IX ea.*, Moscova, 1958.
- STAHL, H. H., *Contribuții la studiul satelor devălmașe rominești*, voi. I—II, București, 1958 — 1959.

DEZVOLTAREA FEUDALISMULUI TIMPURIU PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIII-LEA

1. CONDIȚIILE ISTORICE DE DEZVOLTARE A FEUDALISMULUI TIMPURIU ÎN SECOLELE XI—XIII

Așa cum s-a arătat în capitolul precedent, ca Situația ^economică și ^{urmare a} dezvoltării forțelor de producție, în veacul al X-lea se cristalizează pe întreg teritoriul țării noastre relațiile feudale.

În veacurile XI—XII, se constată o creștere relativă a acestor forțe de producție, atât în agricultură, cât și în meșteșuguri.

În legătură cu dezvoltarea agriculturii, se înregistrează oarecari progrese în tehnica morăritului. Este vremea în care forța hidraulică începe a fi utilizată la punerea în funcțiune a morilor. Primul document care menționează existența acestor mori pe teritoriul patriei noastre este cunoscuta diplomă a cavalerilor ioaniți, de la mijlocul secolului al XIII-lea; menționarea morilor în această vreme implică existența lor mai veche, așa încît se poate presupune că această inovație a întrebuintării forței hidraulice pe teritoriul patriei noastre aparține—ca și în țările vecine: Rusia, Polonia etc.—secolului al XH-lea. Numărul mare de mori existent la acea dată arată, pe de altă parte, dezvoltarea pe care o luase agricultura.

În domeniul prelucrării metalelor, se constată, în general, unele progrese; din secolul al XI-lea sau al XH-lea datează trei mici cuptoare de redus minereul de fier, descoperite la Bîrlad, iar din secolul al XIII-lea pare să dateze un alt cuptor de redus minereul de fier, descoperit în săpăturile de la Hlincea-Iași, care funcționa prin introducerea curentului de aer în interior cu ajutorul foalelor. Meșteșugul prelucrării metalelor este atestat și de atelierele de fierărie, de numeroasele deșeuri și obiecte finite, descoperite, în special, în săpăturile făcute la Garvăn și Păcuiul lui Soare.

În meșteșugul olăriei se vădesc de asemenea progrese, în special în domeniul ceramicii smălțuite, care se răspîndește pe o arie tot mai mare. Olăria smălțuită

1.2,3 Cuptorasele ** Zgură de fier și aramă
 V\5al ^l-'P^{dură ars}ă și pământ înroșit ;\v. Cenușăși cărbune
 X* (resturi din cuptorașe) Q Grop^{de par de} '3uștinerea încăperii

Fig. 26. - Planul atelierului cu cuptoarele de redus itnereu de la Bîrlad, sec. XI-XII.

Legenda

E22 Solde la ravinare C²» Lipitură cu nisip
 mn « cenușiu <SP Zgură de Fier
 tH3 - cafeniu &> Piesă de lut de la
 ^ Pământars foaie

Fig. 27. — Secțiune în cuptorul de redus minereu de la Hlincea, sec. XIII.

iincolo
urtărețe
Btificăță ă
de care se
[prilejul
Miratul
area b
repre-

;ra

in care
din
altfel,
IX-lea
iavodă,
ițiuni

ița la
politic.
că, cu o
^depășea
| întărite,
ipotrivit

Lb domi-

Iplnitori
| mișcări
de a-și
politica
npotriva
t:e, încît
zentanții
acești
Ibizantină
laveau o
tre erau,
La cen-
Lt decît

Topor de la Păcuiul
i doua jumătate a
EC XI.

» de la Păcuiul lui Soare,
-XIV.

galben deschis și cea policromă din secolele XI—XII se întâlnește de la Dunărea de jos pînă la Turnu Severin. Olăria locală — răspîdită în Dobrogea, Muntenia, Oltenia și Banat — încearcă să imite ceramica bizantină, așa cum unele podoabe feminine mai simple, din bronz și plumb, produse în mediul local, imită pe

■ral

■ ■ . . . ■ ■ : : * . . ■ >

%

Fig. 30. — Dinari de Friesach și de Carintia din tezaurul de la Filiași, sec. XIII.

cele bizantine, confecționate din metal prețios. Aceste imitații — ca și numeroasele produse bizantine de import — dovedesc pătrunderea civilizației bizantine în mediul local.

Celelalte preocupări meșteșugărești, ca prelucrarea lemnului și a pietrei, în legătură cu construcțiile, țesutul, prelucrarea pieilor etc, continuă să existe cel puțin la nivelul epocii precedente.

Producția locală de ceramică și de unelte de fier întrecea uneori nevoile de consum ale comunității în sînul căreia se producea, astfel încît o parte din aceasta'era destinată schimbului; începe să se formeze, astfel, o piață locală, ceea ce confirmă creșterea forțelor de producție. La aceasta a contribuit și circulația tot mai intensă a produselor de import bizantine, în special pe teritoriul

Fig. 31. — Podoabă din tezaurul de la Streja-Cîrțișoara, sec. XII

Fig. 32. - Bucăți de argint din tezaurul de la Streja-Cîrțișoara, sec. XII.

Dobrogei, unde s-au descoperit numeroase asemenea produse. Se explică, astfel, dezvoltarea unor așezări, ca Garvănul, Pereiaslavețul și Vicina, în părțile nordice ale Dobrogei, precum și orientarea acestora spre regiunile din stînga Dunării, fapt adevărat și de cronicile bizantine din această vreme, precum și de geograful arab Edrisi, de pe la mijlocul secolului al XII-lea¹.

Pentru restul teritoriului țării, unele indicii ne îngăduie să apreciem existența unei dezvoltări asemănătoare, care nu a atins, este drept, peste tot același nivel.

Indicele cel mai sugestiv al acestei dezvoltări economice este acela oferit de răspîndirea monedelor și a tezaurelor monetare. În Moldova, la Doinești, în Țara Românească, la Snagov, Racovița, Rîureni, Copuzu, Balș, în Transilvania^

Banat și Crișana, la Orșova, Caransebeș, Sîntandrei, Teremia Mare, Făgăraș,

cnoped Had'ucu ^eog na' fla' ed- Boris Nedkov . EwapuH u nceduume u aejuu npez XII eex

Streja Cîrțișoara, Hunedoara, s-au găsit asemenea tezaure, cu numeroase monede sau monede izolate, datînd din secolul XI—XII, cînd circulația monetară se intensifică pe întreg teritoriul țării (vezi pi. I).

Pe la sfîrșitul secolului al XI-lea, pe lîngă monedele bizantine și maghiare, apar și alte monede străine, care, în secolul al XI-lea și al XII-lea, sînt tot mai

u II M LA FURCI
// H

•!•!•!•! Teritoriul locuî al așezării »■" Val »»>i Șanț

Fig. 33. — Planul așezării fortificate de la Morești, sec. XI—XII.

numeroase și mai felurite: pfenigi ai diferitelor orașe germane, sterlingi englezești etc. În secolul al XII-lea apar chiar și imitații locale după unele monede străine.

Un fapt cît se poate de sugestiv este existența monedelor tăiate în bucăți, ca monedele bizantine de bronz din secolul al XI-lea, descoperite într-un tezaur de la Balș. Aceasta este o dovadă că, în urma intensificării schimburilor comerciale, se simțea nevoia monedei mărunte ca mijloc de plată pentru obiectele de primă necesitate ce se schimbau în acele locuri.

Deși cercetările arheologice relative la această perioadă sînt de-abia la început, descoperirile din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș: Alba Iulia, Moldovenești-Turda, Hunedoara, Cluj, Mehadia, Deta, Biharea, Sîntion,

Oradea, Vărsând, Șiclău, Sighet, adevăresc, prin inventarul lor de factură locală și maghiară, nu numai existența populației băștinașe și a celei maghiare, dar și un nivel de viață mai ridicat.

Existența unei cetăți înconjurată de valuri, ca cea de la Morești, lângă Tg. Mureș, datată, după inventarul găsit, din secolele XI—XII și locuită de o populație românească, este o dovadă despre organizarea politică și militară a acestei populații.

În marea ei majoritate, populația băștinașă continuă să trăiască în obști satești, în sînul cărora se adîncește tot mai mult procesul de diferențiere economică și socială. Existența meșteșugurilor, a negoțului local și chiar mai cuprinzător, a unor așezări mai dezvoltate, cu caracter de târguri sau orașe în germene, numeroasele tezaure monetare și produsele de import, dovedesc dezvoltarea forțelor de producție și adîncirea stratificării sociale, prin desprinderea unor elemente îmbogățite, cu poziții dominante față de masa populației de rînd; pe măsura întăririi acestor elemente, sporește numărul celor care ajung în dependența feudalilor.

Pecenegii, uzii și cumanii Dezvoltarea societății de pe teritoriul patriei noastre a fost împiedicată într-o măsură însemnată prin așezarea ultimelor popoare migratoare pe o mare parte a teritoriului țării. Între acestea, *pecenegii*—*peceneadzi*, din cronicile rusești, *paținachi*, cum îi numesc bizantinii, *bessi* și *bissenii*, cum li se spune în izvoarele latine — au avut un rol destul de mare.

La așezarea lor pe teritoriul țării noastre, pecenegii trăiau în triburi. Scriitorii bizantini Constantin Porfirogenetul și Gheorghe Kedrenos pomenesc, în repetate rînduri, acest popor numeros și puternic, împărțit în mai multe triburi.¹ După mărturia scriitorului persan Gardizi, ocupația lor de căpetenie era păstoritul și creșterea vitelor, mai ales a cailor. Pecenegii duceau o viață nomadă, cutreierînd, cu corturile lor, regiuni întinse; ei întrebuițau și munca sclavilor, fără ca aceștia să joace rolul principal în producție. Fiecare trib își avea o căpetenie proprie. Între triburi nu domneau întotdeauna înțelegerea și armonia; dimpotrivă, sînt frecvente luptele dintre ele, din cauza tendințelor de dominație a unora asupra celorlalte și a dorinței de acaparare de bogății. În fața primejdiei, uneori triburile se uneau, formînd uniuni puternice.

Pecenegii s-au așezat în Moldova pe la sfîrșitul secolului al IX-lea. La venirea lor și după aceea chiar, între populația băștinașă și pecenegi au avut loc lupte, în cursul cărora au fost distruse multe așezări. Arheologii sovietici au constatat că, în regiunea Nistrului, așezările tîverților au fost distruse de pecenegi în primul pătrar al veacului al X-lea, iar așezarea de la Echimouți a fost distrusă pe la mijlocul secolului al XI-lea.

¹ C. Porphyrogenetus, cap. 37-38, p. 164—171; Kedrenos-Skylitzes, **II**, p. 581.

Din Moldova, pecenegii s-au răspândit apoi în Țara Românească, iar în secolul al X-lea și, mai ales, în cel următor, în Dobrogea și Transilvania. Toponimicile derivate din numele pecenegilor, ca și pomenirea lor în izvoarele istorice ale vremii, atestă răspândirea lor pe teritoriul țării noastre.

Dominația politică a pecenegilor pe teritoriul României a dăinuit pînă la sfîrșitul secolului al XI-lea. Pe la mijlocul secolului al XI-lea (1048), cu învoirea împăratului Constantin Monomahul, unele triburi de pecenegi se așază în Dobrogea, sub conducerea lui Kegenes (Heghen). Dăruindu-li-se pămînt și trei cetăți, pecenegilor așezați în Dobrogea li se încredințează misiunea de a păzi frontiera dunăreană, împotriva celorlalte triburi pecenege rămase la nordul Dunării.

Cea mai mare parte a pecenegilor a rămas însă pe teritoriul viitoarelor state Moldova și Țara Românească. Probabil la acești pecenegi ce locuiau în părțile nord-estice ale Moldovei se referă știrea din cronica lui Dlugosz, cînd, cu prilejul luptelor din anul 1070, dintre cnejii din Poloțk și Kiev, în armata celui dintîi sînt amintiți « ruși, pecenegi și valahi »¹. Sub conducerea lui Tyrach (Tirek), căpetenia unei uniuni tribale, acești pecenegi continuă să facă incursiuni și în Imperiul bizantin, dar sînt înfrinți de bizantini și de pecenegii aliați ai acestora. Cei rămași în urma luptei ajung sub stăpînirea uzilor, alții trec în Transilvania iar o parte sînt așezați în Bulgaria².

Locul pecenegilor în Moldova a fost luat de *uzi*, din aceeași mare familie a popoarelor turcice, înrudiți îndeaproape cu pecenegii, « cei mai însemnați dintre pecenegi, și din punct de vedere al nobleței neamului, și al numărului », cum îi caracterizează izvoarele bizantine (Glykas, Zonaras, Attaliates)³. În anul 1064, uzii năvălesc în număr mare asupra pecenegilor din Dobrogea, iar apoi își continuă incursiunile în Peninsula Balcanică. Primejdia atît de amenințătoare din partea uzilor a putut fi îndepărtată numai prin coaliția organizată de bizantini, în care sînt atrași și pecenegii; la aceasta s-au adăugat și o molimă groaznică, lipsa de hrană și gerul, astfel încît uzii suferă o înfrîngere totală; o parte sînt așezați în Macedonia iar alții reușesc să scape cu fuga la cumani.

Pecenegii așezați în Dobrogea și Transilvania au continuat să domine, din punct de vedere politic, mare parte a acestor regiuni, pînă către sfîrșitul veacului al XI-lea. Cînd statul maghiar trecea prin criza politică dezlănțuită cu putere după moartea regelui Ștefan I, pecenegii și-au întărit dominația în Transilvania. Uneori singuri, alteori împreună cu cumanii, ei pătrund chiar și în Ungaria, cum s-a întîmplat în anul 1068. La întoarcere, însă, pecenegii și cumanii — conduși de Oslu sau Osul — au fost înfrinți de regele Solomon, la cetatea Dobîca. În luptele dintre regele Solomon și principele Ladislau, pecenegii au fost aliații

¹ I. Dlugosz, *Historia Polonica*, I, p. 265.

² Kedrenos-Skylitzes, p. 582-587.

³ I. Zonaras, III, p. 678; M. Glykas, *Annales*, p. 605; M. Attaliates, p. 83.

regelui; dovada acestei alianțe este colaborarea armatei maghiare cu cea pecenegă, condusă de Tzelgu, împotriva Bizanțului, după anul 1070.

Puterea pecenegilor a fost înfrântă în Transilvania la 1085, de regele Ladislau, iar locul lor a fost luat, treptat, de statul feudal maghiar. Cei rămași au continuat să trăiască alături de români. Ei sînt pomeniți în armata comitelui Ioachim, în 1210, împreună cu românii, sașii și secuii. Amintirea acestei conviețuiri a fost păstrată de numele pădurii românilor și pecenegilor (*silva Blachorum et Bissenorum*) din sudul Transilvaniei, menționată în 1224, ca și în satul Lăzărești, despre care un document din secolul al XIV-lea spune că a fost locuit de pecenegi¹.

Printre pecenegii cu care se luptau sau se aliau regii Ungariei în a doua jumătate a secolului al XI-lea erau și mulți cumani.

Cumanii —*polcvții*, cum îi numesc izvoarele rusești, *komanii*, din izvoarele bizantine, cumanii sau curm, din izvoarele latine, *kipceak*, din izvoarele orientale — aparțineau aceleiași familii a popoarelor turcice.

Amintiți, pe la mijlocul secolului al XI-lea, în stepele din sudul Rusiei —care, de la ei, vor primi numele de *Dest'i Kipciak* (Stepa Cumanilor) — spre sfîrșitul aceluiași secol și în cel următor ei au ocupat întreaga zonă de stepă de la nord de Marea Neagră. Ca și cu prilejul pătrunderii pecenegilor în aceste părți, tot astfel și cu ocazia năvălirii cumanilor au avut loc ciocniri între ei și localnici, în cursul cărora au fost distruse unele așezări; resturi ale unor astfel de așezări au fost descoperite pe teritoriul R.S.S. Moldovenești.

Cumanii își fac apariția în părțile Moldovei între anii 1067 și 1071, de unde se răspîndesc apoi în Muntenia, Oltenia și Transilvania.

Stabiliți pe teritoriul țării noastre, cumanii continuă să facă incursiuni cînd spre sud, împotriva Imperiului bizantin, cînd spre răsărit, luînd parte la luptele dintre cnejii ruși, cînd spre apus, împotriva maghiarilor. Din aliați ai pecenegilor împotriva bizantinilor la început, cumanii devin apoi aliații bizantinilor, împotriva coaliției pecenego-paristriene, în lupta de la Lebunion, din anul 1091.

La așezarea lor în părțile noastre, cumanii trăiau în triburi, care se uneau uneori în uniuni puternice. Marea majoritate a cumanilor, numiți « cei de la cotel mării » sau « de la Dunăre », duceau aceeași viață nomadă ca și pecenegii și uzii, ocupîndu-se cu creșterea vitelor, păstoritul și vînătoarea; o parte se găseau în faza de trecere spre îndeletniciri agricole și viață statornică, mai ales aceia dintre ei așezați în regiunile agricole, ca cei din Transilvania, despre care vorbește cronicarul german Otto de Freising, pe la mijlocul secolului al XI-lea².

Treptat, în sînul acestor populații se petrec prefaceri importante, datorită conviețuirii lor cu băștinașii. Ele părăsesc, încetul cu încetul, viața nomadă și

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 209, 338-340; Hurmuzaki, I/2, p. 98.

² Otto de Freising, *Qesta Friderici Imperatoris*, în *Mon. Germ. Hist. Script.*, XX, p. 467.

tri burilor se desprind unele
elemente

pe la miiW secolului al **XMea** Tvrach și Kegenes care s-au ș, cr
l Constantinopol, căutînd să intre în rîndurile clasei feud le A ceas
asimilare în societatea băștinași este, însă, un proces mdelungat, care

Fig. 34. - Scenă de luptă cu cumanii, detaliu de pictură din biserica de la Dîrjiu, 1410.

se desfășoară pînă pe la mijlocul secolului al XH Uea, cînd, datorită
conviețuirii cu băștinașii, cumanii se găseau într-un stadiu evoluat pe drumul
feudalismului.

Toponimicile de origine pecenegă și cumană, întîlnite pe aproape ^Aîntreg
teritoriul patriei noastre-de la uzi nu se cunoaște în mod sigur decît Ozolimna-
Mlaștinile Uzilor, situate probabil la gurile Dunării - dovedesc raspmdirea
mare a pecenegilor și cumanilor pe acest teritoriu: Vaslui[^]ovurlui, Calmatui,
Desnățui, Bahlui, Oituz, Teleorman, Vadul Cumanilor, Comanca, Comanul,
BerifTJelTTecene'agaTPecmeagul etc. în Transilvania, toponimicele de origine
pecenegă: Boiu, Baraolt, Ozun, Tălmaciu, Urkund, Kiikullo **etc.**, sau care pa[^]
trează amintirea pecenegilor: Beșinău, Besenova, Heydendorff etc, atesta aceeași
răspîndire, mai ales în părțile centrale, sudice și estice.

Toponimia de origine pecenegă și cumană dovedește că această populație a locuit lângă ape, deoarece majoritatea se referă la nume de râuri sau la așezări în legătură cu ele; această populație avea nevoie de ape, lucru ușor explicabil, cunoscut fiind faptul că se ocupa cu păstoritul și creșterea vitelor. O altă constatare importantă ce se poate desprinde e că toponimia de origine pecenegă și cumană se află, aproape în majoritatea ei, în regiunea de șes, fiind mai rar întâlnită în regiunile mai înalte. Prin câmpie au trecut, în drumul lor, aceste popoare și tot în câmpie și-au ales loc de popas mai îndelungat. Bariera păduroasă a condiționat în mare măsură drumurile de trecere și locurile de așezare ale acestora. Toponimia pecenegă și cumană din regiunile muntoase se explică prin împingerea ulterioară a unei populații pecenege sau cumane din zona de șes în regiunile păduroase și muntoase.

Aceste popoare ce au locuit vreme atât de îndelungată pe teritoriul țării noastre au lăsat urme și în onomastică. Nume de persoană ca: Toxabă, Talabă, Basarabă, Borcea, Coman etc. sînt de origine cumană. Această influență cumană în onomastică s-a făcut resimțită, în primul rînd, în sînul clasei dominante, datorită colaborării acesteia cu popoarele migratoare. Tot o urmare a conviețuirii romînilor cu pecenegii și cumanii este și împrumutul unor cuvinte de către romîni de la aceștia, cum sînt, de exemplu, *cioban*, *beci*, *dușman*.

Cercetările arheologice din ultima vreme au găsit cîteva urme ale prezenței pecenegilor și cumanilor pe teritoriul țării noastre: un mormînt de călăreț, descoperit la Tangîru, ceramica și alte obiecte de factură pecenegă de la Garvăn.

Dominația pecenegilor, uzilor și cumanilor pe o mare întindere a teritoriului țării noastre a jucat în general un rol negativ în dezvoltarea feudalismului romînesc, stînjinit de aceste popoare aflate pe o treaptă inferioară de dezvoltare față de populația băștinașă, atîta vreme cît ele își păstrează modul lor vechi de viață. Datorită stăpînirii acestora, formațiunile politice existente nu s-au putut dezvolta în mod normal.

Dominația cumanilor la răsărit și sud de Carpați, începînd de la sfîrșitul secolului al XI-lea, și ocuparea Transilvaniei de către statul feudal maghiar, în același timp, au contribuit la adîncirea deosebirilor regionale ale dezvoltării feudalismului timpuriu de pe teritoriul țării noastre. În timp ce Transilvania se organizează ca o țară feudală, societatea de pe teritoriile de la răsărit și sud de Carpați este stînjinită, într-o măsură însemnată, în dezvoltarea sa economică și politică. Popoarele de stepă contribuie la întărirea formațiunilor locale numai atunci cînd și în măsura în care și pierd caracterele de popoare de stepă și se asimilează în mediul local. Aceasta necesită, este adevărat, mult timp, dar se realizează într-o oarecare măsură, ca în cazul celor trei căpetenii din Dobrogea: Tatos, Sestlav și Satza, sau al unor feudali cumani din Moldova și Țara Romînească.

2. DEZVOLTAREA FEUDALISMULUI ÎN TRANSILVANIA DIN SECOLUL AL XI-LEA PÎNĂ LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIII-LEA

După înfrîngerea căpeteniilor locale Ahtum și Gyla, **Cucerirea Transilvaniei** în primii ani ai secolului al XI-lea, din cauza crizei interne de către **statul feudal** prin care trecea regatul maghiar, a luptelor cu feudalii maghiar

germani, a dominației pscenege și a împotrivirii populației băștinașe, Transilvania propriu-zisă nu a putut fi ocupată și organizată de statul feudal maghiar. Pînă către sfîrșitul secolului al XI-lea, stăpînirea acestuia aici nu e atestată de nici un izvor narativ sau documentar contemporan; în schimb, descoperirile arheologice au scos la lumină numeroase urme ale culturii băștinașe. Cele cîteva obiecte de factură maghiară descoperite la Moldovenești, Alba Iulia și Hunedoara și cele cîteva monede emise de regii maghiari din secolul al XI-lea, găsite la Cluj, Hunedoara, Moldovenești, Lancrăm și Slimnic, dovedesc mai ales circulația obiectelor și a monedelor și mai puțin o stăpînire efectivă a purtătorilor acestora.

În acest timp, stăpînirea statului maghiar s-a oprit multă vreme la Poarta Meseșului, dincolo de Piatra Craiului. Cronicile din secolele XII—XIV vorbesc « de porțile de piatră » și de « îngrăditurile mari de copaci » ridicate « la marginea regatului », adică la Poarta Meseșului. *Cronica pictată de la Viena* este foarte explicită în această privință. Referindu-se la perioada de după Ștefan I și vorbind de atacurile cumanilor și pecenegilor în vremea regelui Solomon (1063—1074), se spune că aceștia, « distrugînd prisăcile (întăriturile) din partea de sus a Porții Meseșului, pătrunseră în Ungaria »¹. Pe de altă parte, așezarea secuilor în Bihor, unde au lăsat urme în toponimie, este o dovadă că în aceste părți era granița răsăriteană a stăpînirii maghiare în acea perioadă, fiind cunoscut faptul că secuii erau așezați la hotare.

Numele latin și maghiar al Transilvaniei constituie el¹ însuși o dovadă în acest sens. Numele vechi al Transilvaniei este *Ultrasilva*, *Ultrasilvana*, *Transil*vana* — în limba latină — *Erdeelu*, *Erdeleu*, *Erdeel* și alte forme corupte — în limba maghiară. Atît numele latin, cît și cel maghiar, înseamnă « țara de dincolo de păduri », de « dincolo de codri » (*Trans-silva*, *Erdo-elu*). O țară « dincolo de păduri », « dincolo de codri » nu putea fi decît pentru cei ce erau în afara ei, în fața ei. Și, într-adevăr, dincolo de Poarta Meseșului, exista un ținut păduros, o « Silvana ». La fel a fost numită și Țara Romînească, atunci cînd stăpînirea statului feudal maghiar a ajuns la Carpați: *terra Transalpina*, *Eiava-selu*, din care s-a dezvoltat *Havasalfold*, adică « țara de dincolo de munți ». După un popas destul de îndelungat în fața Transilvaniei, cu unele încercări de a lua în stăpînire și teritoriul acesteia, statul maghiar reușește, pe la sfîrșitul

¹ *Chronicon Pictura Vindobonense*, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 366.

secolului al XI-lea, în vremea domniei lui Geza I (1074—1077) și a lui Ladislau I (1077—1095) și la începutul secolului al XII-lea, în timpul lui Coloman Cărturarul (1095—1116), nu numai să reocupe regiunile cucerite de Ștefan I, dar să le și extindă și organizeze. Victoria puterii regale și, deci, a sistemului feudal și a catolicismului, sprijinitorul acestuia, și înfrângerea împotrivirii elementelor tribale și a « paginilor » în interior, precum și înfrângerea pecenegilor și înlătu-

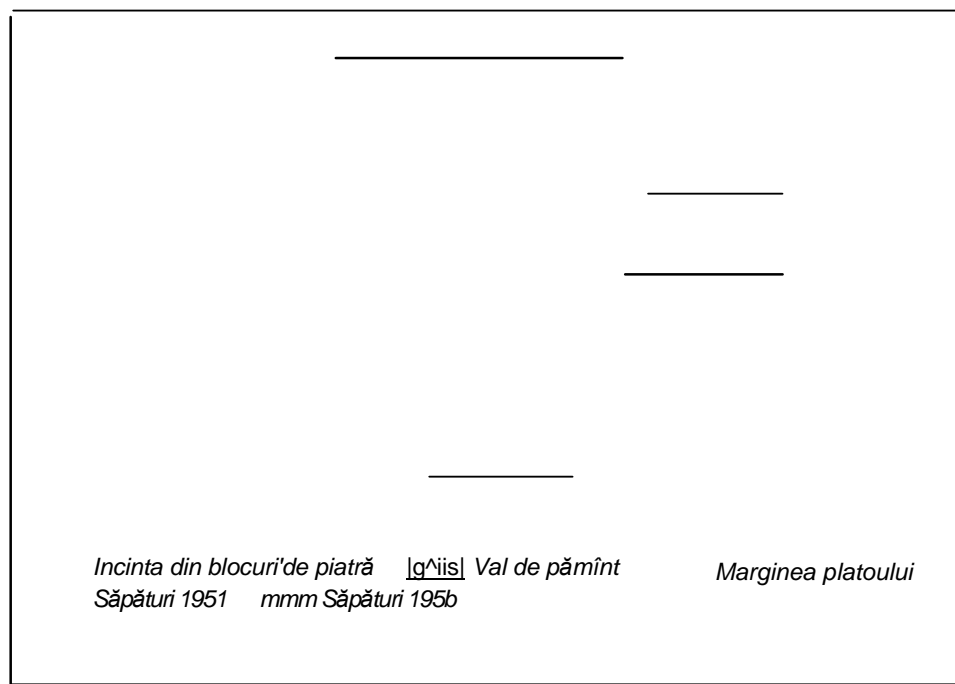

Fig. 35. — Planul cetății de la Moldovenești, sec. XI.

rărea dominației lor în Transilvania, au creat condiții prielnice pentru înaintarea statului feudal maghiar în interiorul Transilvaniei, pe văile râurilor Someș, Mureș și Târnave.

Pentru a-și păstra cuceririle și a preîntâmpina repetarea întâmplărilor de la începutul secolului al XI-lea — cu atât mai mult cu cât la răsărit și sud de Carpați se statornicește o nouă stăpânire, a cumanilor — statul maghiar caută să organizeze Transilvania din punct de vedere politic. Mai întâi, au fost organizate unele regiuni cu important rost economic, strategic și administrativ, au fost construite unele cetăți noi sau au fost întărite altele mai vechi, « grad-urile » găsite la pătrunderea maghiarilor. Acestea vor constitui nucleele în jurul cărora vor lua ființă unitățile administrative, comitatele regale, în secolele XII—XIII.

La început, stăpînirea statului maghiar asupra Transilvaniei era mai mult nominală și nu putea cuprinde întreaga țară, din cauza greutăților din interior, a împotrivirii populației băștinașe și a numărului mic al cuceritorilor.

Pentru a-și putea întări stăpînirea asupra țării cucerite, regii maghiari au căutat să atragă de partea lor căpeteniile populației locale și au așezat în teritoriile de la marginea Transilvaniei grupuri de populații alogene.

Dezvoltarea societății în Transilvania pe drumul feudalismului era relativ înaintată încă din secolul al X-lea. Voievozii, conducătorii organizațiilor politice, erau feudali destul de puternici, avînd în jurul lor alți feudali, cnezi și jupani. Chiar dacă din punct de vedere politic, din cauza împrejurărilor nefavorabile — stăpînirea maghiară și cea pecenegă — acești feudali nu mai aveau rolul din veacul precedent, din punct de vedere economic și social ei ocupau aceeași situație dominantă față de masa țăranilor din obștile satești.

Interesele și năzuințele unora dintre ei corespundeau cu cele ale feudalilor maghiari, de a se institui o putere de stat feudală, care să le asigure dominația și să-i ajute în acțiunile lor de uzurpare a pămîntului obștilor și de aservire a țăranimii libere. Se ajunge astfel la o colaborare între unii feudali romîni și feudali maghiari cuceritori, așa cum s-a întîmplat și la alte popoare. Dintre acești conducători băștinași vor fi. acei fii ai cnezului Bela (poate Bîlea) care, pe la 1204 - 1205, aveau moșii întinse, unde se aflau mai multe mănăstiri ortodoxe, organizate într-un episcopat, sau acei oameni puternici, comiți, șutași, cu numele Voievod (*Vajvoda*, *Voivoda*), pomeniți la 1214 și 1219 în nord-vestul Transilvaniei². Datorită colaborării cu noii stăpîni, acești conducători băștinași devin proprietari de sate, de moșii, fie ca urmare a daniilor regale, fie prin uzurparea obștilor satești. Numeroase sate cu numele de *Kenez* și de *Voievod* (cu diferite variante), răspîndite în toate părțile Transilvaniei, amintesc numele întemeietorilor sau stăpînitorilor acestora, cnezii și voievozii romîni.

Cele relatate de canonicul Rogerius în amintirile sale despre invazia tătară din 1241, cuprinse în cunoscutul «Cîntec de jale» (*Carmen miserabile*), pot constitui un indiciu pentru înțelegerea colaborării dintre unii conducători băștinași și noii stăpîni, în general. Potrivit relatărilor lui Rogerius, au fost aleși cnezi, intermediari între tătari și localnici, care îndeplineau atribuțiuni fiscale, administrative și judecătorești³. Relatările lui Rogerius sînt caracteristice nu numai pentru timpul invaziei tătare, ci și pentru vremea cuceririi Transilvaniei de Arpadieni, cînd asemenea căpetenii, datorită colaborării lor, au înlesnit cucerirea și înaintarea acestora în interiorul țării. Unii dintre conducătorii băștinași au acceptat această colaborare, care le asigura întărirea poziției lor sociale și

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 28-29.

² *Ibidem*, p. 93, 95, 116, 126.

³ Rogerius, *Carmen miserabile*, cap. XXV, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 581.

politice, obținerea unor privilegii de natură feudală și dreptul la proprietate și rentă. Asemenea exemple de colaborare între regalitatea maghiară și unii conducători locali se cunosc în tot timpul evului mediu; dintre ele, concludent este acela al colaborării dintre regii din dinastia angevină și unii voievozi maramureșeni și cnezi hunedoreni și bănațeni, în vederea asigurării victoriei feudalismului în aceste părți.

Așezarea secuilor în — 41 — întărirea stăpînirii statului feudal maghiar în Transilvania ;
a fost urmărită și prin așezarea secuilor, a sașilor și a jf
cavalerilor teutoni.

Problema secuilor și împrejurările așezării lor în Transilvania au fost foarte mult discutate. Cele mai noi cercetări au ajuns la concluzia că secuii sînt rezultatul unui amestec de elemente etnice diferite: turcice, orientale, maghiare. Numele secuilor — *szekelyek* — nu înseamnă o ocupație, aceea de păzitori ai graniței, și nici locuitori ai scaunelor (*sedeS'Szekek*), deoarece scaunele secuiești s-au organizat mult mai tîrziu decît pomenirea secuilor. Numele de secui — *szekely* — derivă din cuvîntul turc *szkil-sikil*, care înseamnă om de neam ales. Sensul inițial al acestui termen era acela de om nobil, de demnitar înalt. La popoarele turcice se cunosc multe cazuri cînd numele unei demnități a ajuns să desemneze un trib.

În decursul așezării lor în Transilvania, secuii erau o populație de limbă maghiară. Aceasta dovedește că, înainte de a se așeza în teritoriile unde locuiesc astăzi, secuii au conviețuit timp îndelungat cu ungurii. Păstrarea scrierii runice de către secui dovedește că această conviețuire a avut loc într-o perioadă cînd maghiarii erau încă păgîni, căci însușirea acestei scrieri de către secui ar fi fost o imposibilitate după creștinare.

Conviețuirea secuilor cu ungurii în această perioadă este atestată de mai multe izvoare medievale. Atît Anonymus, cît și cronicarul Simon de Keza, afirmă că, înainte de pătrunderea maghiarilor în Cîmpia Pannonică, secuii le-au ieșit înainte și au cucerit împreună Pannonia *, Apoi au trăit laolaltă acolo, luînd parte la diferite expediții și războaie ale ungurilor, luptînd la 1116, în războiul dintre Ștefan al II-lea și cehi, și la 1146, în cel dintre Geza al II-lea și germani.

Izvoarele — *Qesta Hungarorum* a lui Anonymus, *Chronicon Pictum Vindobonense* și *Chronica Hungarorum* a lui Thuroczi — relatînd aceste întîmplări, mai subliniază un fapt demn de reținut, anume că secuii luptau în fruntea armatei maghiare, în avangardă. După vechile obiceiuri ale nomazilor, popoarele ce se atașau altora erau datoare a lupta în frunte; astfel, vorbind despre cabari, Constantin Porfirogenetul spune că aceștia, atașîndu-se ungurilor, mergeau la luptă înaintea lor. Secuii, ca populație aderentă, deosebită de maghiari, aveau aceeași obligație de a lupta în avangardă, iar la retragere în ariergardă.

¹ Anonymus, *Qesta Hungarorum*, cap. L— LI, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 99—105; S. de Keza, *Qesta Hungarorum*, cartea I, cap. IV, par. 6, *ibidem*, p. 162.

Acest obicei s-a păstrat multă vreme și după așezarea secuilor în sud-estul Transilvaniei, în această calitate de luptători în avangardă au fost așezați secuii la hotarele stăpînirii statului maghiar, pentru apărarea acestuia.

Granița răsăriteană a acestei stăpîniri fiind în părțile Bihorului, pe secui îi vom găsi mai întîi în aceste locuri; acolo-i pomeneste Simon de Keza, în cîmpia Cigla, trăind alături de romîni; acolo se păstrează numeroase toponimice și tot acolo exista, la începutul secolului al XIII-lea, centurionatul secuilor, aparținînd cetății Oradea; toate acestea amintesc de popasul secuilor în acele părți. Cînd stăpînirea statului ungar se extinde mai în spre răsărit, prin secolul al XII-lea, secuii sînt stabiliți în acele părți, unde există o numeroasă populație romînească, pentru ca, la începutul secolului al XIII-lea, să ajungă pînă la Carpați, pînă unde se întinsese granița statului maghiar.

În feudalismul timpuriu și la începutul perioadei feudalismului dezvoltat, la secui din Transilvania se cunosc două feluri de organizații: urmele organizației vechi, tribale, pe triburi și neamuri sau «generații», împărțite pe «ramuri», și organizația teritorială, mai nouă, potrivit căreia teritoriul unde au fost așezați secuii era împărțit în scaune. Rămășițele vechii organizații tribale s-au mai păstrat un oarecare timp și după organizarea lor teritorială; o amintire a acestei vechi organizații se mai păstrează și în ce privește dreptul de proprietate la secui, unde pămîntul era considerat un bun comun, ceea ce înseamnă că, la așezarea lor, secuii nu cunoșteau proprietatea privată.

Din aceleași motive — numărul mic al maghiarilor, Colonizarea sașilor — nevoia pazei frontierelor sudice — ca și din dorința de a ridica valoarea economică a unor ținuturi, precum și în scopul sprijinirii statului feudal, au fost aduși în Transilvania coloniști germani. În istoriografia transilvăneană și, mai ales, în cea săsească, s-a încetățenit teza că primul grup de populație germană a fost colonizat în Transilvania în vremea regelui Geza al II-lea (1141—1161). Această teză se întemeiază pe o bulă papală din anii 1192—1196, în legătură cu înființarea prepoziturii din Sibiu, cu care prilej sînt pomeniți *flandrenzii* ce ar fi fost aduși de regele Geza; știrea e cuprinsă apoi în diploma andreiană din anul 1224, prin care sînt reînnoite vechile privilegii ce le-ar fi fost dăruite sașilor de același rege *K*

Nu toți coloniștii germani au venit în același timp și din aceleași locuri. Cei dintîi par să fi venit din Flandra; de aceea în cele mai vechi documente ei se numesc fiandrenzi (*Flandrenses*); alții, cei mai numeroși, au venit mai ales de pe valea rîului Mosela și din Luxemburg; aceștia sînt numiți în documente teutoni (*Teutonici*). Au participat la colonizări și elemente din dreapta Rinului, din Saxonia de atunci, care au dat apoi, probabil, coloniștilor germani din Tran-

¹ *Documente*, C, veac. XI—XIII, voi. I, p. 11-12, 208-210.

silvania numele generic de sași (*Saxones*), cum sînt numiți acești coloniști mai ales de la sfîrșitul secolului al XM-lea.

Plecarea acestor elemente din diferite părți, pe la mijlocul secolului al XH-lea, nu a fost cauzată, cum susținea istoriografia burgheză, în primul rînd de marile inundații maritime și fluviale, care ar fi distrus gospodăriile țărănești și ar fi provocat o mare foamete, ci, mai ales, de motive de ordin social-economic. Cauza principală ce a putut provoca această emigrare de populație se datorește urmărilor ce le-au avut asupra țărănimii transformările social-economice petrecute în diferite părți locuite de germani. Vechile raporturi de obște apuseseră; proprietatea feudală sporea și se întărea în detrimentul proprietății obștilor, care sînt cotropite de feudații laici și bisericești. Tot mai mulți țărani rămîn cu pămînt neîndestulător sau lipsiți complet de pămînt. Începutul transformării rentei în natură în rentă în bani a ruinat masa țărănimii, care, pentru a plăti feudalului renta în bani, este silită să-și vîndă pe piață nu numai plus-produsul, ci și parte din produsul necesar. Dările către stat și dijma bisericească, ce se adăugau la obligațiile țărănimii față de stăpînul de pămînt, au înrăutățit și mai mult situația acesteia. Pe măsură ce cotropirea pămînturilor obștești ia proporții tot mai mari, sărăcirea masei țărănești se accentuează și cuprinde un număr tot mai mare de țărani.

Țăranii cu pămînt puțin sau lipsiți cu totul de pămînt, nemaiputînd înduija noua situație, luptă împotriva exploatarei. Una din formele de luptă este fuga sau emigrarea. Curentul migrator se îndreaptă spre toate țările Europei centrale și răsăritene. Coloniștii germani se stabilesc, astfel, între Elba și Marea Baltică, între Oder și Munții Metaliferi, în Prusia Orientală și în Polonia Mică.

O parte dintre acești țărani emigranți au fost așezați, pe baza unei învoielii, de regii Ungariei, în Transilvania. În 1148, la Merckstein, în apropiere de Aachen, un țaran cu numele Hezelo și-a vîndut gospodăria, casa și pămîntul unei mănăstiri « ca să plece în Ungaria, unde a rămas toată viața »^x.

Alți țărani, meșteșugari și negustori, pentru a scăpa de primejdia iobăgirii, precum și unii iobagi chiar, i-au urmat pilda și s-au așezat în Ungaria și Transilvania. Aceștia întemeiază sate după dreptul german (*iure teutonico*, *iure saxonico*).

La așezarea în sat, fiecare colonist era înzestrat cu loc de casă și grădină, care se trăgea la sorți. Pămîntul din jurul satului era împărțit în mod egal și era dăruit cu drept de moștenire, în schimbul unor obligații fiscale mici. La început, obștea își păstra, se pare, dreptul de proprietate asupra hotarului satului; mai tîrziu, pămîntul de arătură a devenit proprietate privată a țăranilor, rămînînd în proprietatea obștii pădurea, pășunea și fînațele.

Conducătorul satului de coloniști, greavul, se bucura de anumite privilegii (*ius grebatus* sau *grebionatus*): el își rezerva un lot dublu de pămînt pentru gospodăria proprie, scutită de dări către fisc, își reținea o parte a dării

¹ Mon. *Qerm. Hist. Script.*, XV, p. 720.

(*censum*) pe care o plăteau țăranii colonizați vistieriei regale și o parte a amenizilor penale; uneori obținea dreptul de a avea moară și circiumă. Datorită acestor privilegii, greavii (*comites*) au avut un rol dominant în sate și chiar în scaune, manifestând tendința de a deveni nobili, fără să reușească, însă, în scaunele săsești, din cauza privilegiilor acordate totalității nașilor; și-au atins scopul doar cei așezați în comitate și care au atras după ei o parte dintre coloniști.

Cei dintâi coloniști germani au fost așezați în satele Ighiu, Cricău și Romos. Teritoriul celor dintâi colonizări masive de populație germană în Transilvania a fost în jurul Sibiului și între văile râurilor Hârtibaciu și Olt, acolo unde se găsesc cele mai vechi biserici săsești în stil romanic. De aici, coloniștii s-au răspândit și în alte direcții. Un al doilea grup de coloniști germani a fost așezat în jurul Bistriței și în centrul minier de la Rodna, probabil tot în secolul al XI-lea. Un alt grup a fost așezat, ceva mai târziu, cu ajutorul cavalerilor teutoni, în Țara Bârsei.

La așezarea lor, coloniștii germani — ca și secuii — au găsit în acele locuri o veche populație românească, de la care au împrumutat unele toponimice, folosind împreună cu românii și pecenegii pădurea acestora, sau slujind ia oaste împreună cu ei, cum s-a întâmplat la 1210^x. Noțiunea de «desertum» din unele documente referitoare la regiunile unde au fost așezați coloniști germani nu trebuie înțeleasă în sensul că acele teritorii nu erau locuite, ci că nu fuseseră organizate din punct de vedere administrativ și politic ^ie statul feudal maghiar; fiind teritorii de graniță, nu ajunseseră încă în stăpânirea regalității sau a vreunui feudal, dar nu .erau, nicidecum, lipsite de locuitori.

Drept răsplată pentru slujbele îndeplinite ca apărători ai granițelor și pentru contribuția față de vistieria regală, sașilor așezați în Transilvania li s-au acordat privilegii întinse, economice, politice și religioase. Ei obțin largi privilegii fiscale și comerciale, sînt scoși de sub jurisdicția voievodului, își întemeiază o prepozitură scoasă de sub dependența episcopiei Transilvaniei. Pe baza acestor privilegii, sașii au putut dezvolta o activitate economică mai susținută în raport cu ceilalți locuitori, lipsiți de astfel de privilegii; de asemenea, datorită privilegiilor obținute, ei se pot organiza în scaune (*sedes*), încă de la sfîrșitul secolului al XIII-lea sau la începutul celui următor.

Colonizarea cavalerilor teutoni în anul 1211 au fost colonizați cavalerii teutoni în Țara Bârsei, cu scopul de a apăra Transilvania de primejdia cumană, a ajuta expansiunea regalității și nobilimii maghiare și a catoliciza populația românească din acele regiuni. Este însă o mare deosebire între caracterul colonizării cavalerilor teutoni și între așezarea unor mase producătoare — maghiari, secui și sași; acestea au contribuit, prin munca lor pașnică, la dezvoltarea societății, pe cînd teutonii au urmărit scopuri de cîmpire, atît în Transilvania, cît și în regiunile Mării Baltice, unde s-au așezat ulterior.

^x Documente, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 338-340.

■

l * ' ' suo

ii» ayjH^.
■ l »i
——

l * ' ' suo ■ »i

i

Fig. 36. — Fragment din diploma acordată cavalerilor teutoni de regele Andrei al II-lea în 1211.

Cavalerii teutoni erau un ordin călugăresc militar, înființat la 1190, în Palestina. Acest ordin era alcătuit din « frați cavaleri », recrutați din rîndurile nobilimii germane, care formau elementul ostășesc, din « frați preoți », ce alcătuiau clerul ordinului, și din « frați slujitori », care aveau anumite obligații de caracter feudal față de nobilimea ordinului.

La 1211, cavalerii teutoni au fost chemați de regele Andrei al II-lea și așezați în Țara Bîrsei, care nu era organizată de statul maghiar la acea dată. Ca și teritoriile unde s-au așezat secuii și au fost colonizați sașii, tot astfel și Țara Bîrsei era locuită în acel timp de o numeroasă populație românească.

Drept răsplată a îndeplinirii funcțiunilor pentru care au fost așezați, cavalerilor teutoni li s-au acordat privilegii economice, politice și bisericești: scutire de vămi și dări, scoaterea de sub jurisdicția voievodului Transilvaniei și dreptul de a-și alege dintre ei judecătorii, de a ridica cetăți și orașe din lemn, de a încasa dijma bisericească de la toți locuitorii acelei « țări », cu excepția maghiarilor și secuilor care se vor așeza în Țara Bîrsei și care urmau să plătească dijma episcopului Transilvaniei. Pentru a-și realiza scopurile propuse, teutonii au așezat în Țara Bîrsei coloniști germani, agricultori în marea majoritate, unii meșteșugari și negustori^x.

Cavalerii teutoni au călcat însă înțelegerea stabilită cu regele Ungariei: au depășit limitele teritoriale acordate la așezarea lor, au construit cetăți de piatră, nu numai de lemn, au ademenit pe unii supuși ai regelui, pe care i-au așezat în Țara Bîrsei. Din această cauză — la care s-a adăugat dorința feudalilor maghiari ce voiau să acapareze teritoriile concesate teutonilor—în 1221 izbucnește un conflict între teutoni și puterea regală, urmat de o împăcare, în urma insistențelor papei². Dar împăcarea a fost de scurtă durată, deoarece cavalerii teutoni nu au respectat nici noua înțelegere, urmărind să-și creeze o stăpînire independentă de regatul Ungariei.

Un nou conflict a izbucnit în anul 1225, cînd regele, intrînd cu armata în Țara Bîrsei, a alungat pe teutoni³. Aceștia s-au așezat apoi în Prusia, unde au continuat să cotopească teritoriile locuite de alte populații. În Țara Bîrsei a rămas populația băștinașă, aflată acolo la așezarea teutonilor, la care s-au adăugat coloniștii germani aduși de aceștia.

Stăpînirea statului maghiar ajunge, astfel, pînă la Carpați, atît în sud, prin sași și cavalerii teutoni, cît și în răsărit, unde secuii de pe linia Oltului fuseseră mutați în Ciuc și Trei Scaune, pe la începutul secolului al XIII-lea.

•

După cucerirea Transilvaniei de statul maghiar, feudalismul în această țară se dezvoltă într-un ritm tot mai accelerat. Noua stăpînire a organizat țara din punct de vedere politic. Elementele feudale aduse de cuceritori se suprapun

¹ Documente, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 150-151, 154, 157.

² *Ibidem*, p. 182-184, 187-188.

³ *Ibidem*, p. 214-216.

peste cele ale băştinaşilor. Se petrece acelaşi fenomen întâlnit şi în Anglia, unde dezvoltarea feudalismului a fost grăbită datorită cuceririi normande. Constatînd acest fapt, K. Marx şi F. Engels au subliniat că un proces similar are loc «în cazul cuceririlor, atunci cînd în ţara cucerită este transpusă de-a gata o formă de relaţii dezvoltată pe un alt teren. În timp ce în patria ei, această formă mai este împovărată de interese şi relaţii moştenite de la epocile precedente, aici ea poate şi trebuie să fie impusă în întregime şi fără piedici, fie şi numai pentru a asigura cuceritorilor o dominaţie îndelungată »¹.

Instituţiile specifice ale feudalismului băştinaş vor continua însă să dăinuiască. De aceea, în Transilvania se vor întâlni două aspecte ale feudalismului: unul, băştinaş, dezvoltat din obştile şi voievodatele existente încă dinainte de venirea ungarilor, ale cărui urme vor supravieţui multă vreme şi peste care se suprapun elemente feudale aduse prin cucerirea maghiară.

Formarea domeniilor
..... „ „ „
clasei feudale

Teritoriile cucerite în Transilvania au devenit, în mare parte, proprietatea regilor maghiari. Aceasta se datoreşte faptului că ■ — la data cuceririi — feudalismul nefiind încă pe deplin dezvoltat, proprietatea feudală era modestă, obştile săteşti, în care trăia ţărănimia romînă liberă, fiind încă puternice.

Ţărănimia din obştile aflate în jurul cetăţilor şi curţilor (*curiae*) regale locale — centre administrative şi economice mai mici — a ajuns în dependenţă faţă de stat, avînd îndatoriri în muncă şi în produse. Pe lîngă domeniile cetăţilor şi moşiile regale, răspîndite peste tot, în proprietatea regelui au intrat apoi minele şi ocele din Transilvania. Importanţa domeniilor regale rezultă, atît din numărul mare de cetăţi, cît şi din daniile numeroase pe care regii le fac unor oameni din jurul lor, nobili laici şi clerici, din patrimoniul statului. Regele avea, apoi, un drept de stăpînire superioară (*dominium eminens*) asupra întregului pămînt al ţării.

Pe măsură ce feudalismul se întăreşte, uzurparea pămînturilor ţărănimii ia forme tot mai grave. Uzurparea este săvîrşită atît de rege, cît şi de colaboratorii acestuia: aristocraţia maghiară şi clerul catolic, care-1 însoţesc şi-1 ajută la cucerirea ţării şi la cîmpirea obştilor săteşti, precum şi de unele elemente dominante dintre băştinaşi, care sprijină, de asemenea, aceste acţiuni. Toţi aceştia acaparează — prin uzurpare directă sau prin daniile regale din pămîntul uzurpat — moşii numeroase.

Constituirea marilor domenii feudale prin astfel de mijloace marchează o etapă nouă în dezvoltarea feudalismului şi în creşterea aservirii şi exploatarea ţărănimii din Transilvania.

Biserica catolică fiind cea mai importantă sprijinitoare a regalităţii, a statului feudal, va fi răsplătită cu daniile numeroase şi însemnate. Este semnificativ faptul

¹ K. Marx şi F. Engels, *Opere*, voi. III, Bucureşti, 1958, p. 75.

că cele dintîi documente referitoare la Transilvania, din anii 1075^x și 1138, sînt acte de danie pentru unele mănăstiri. Se constituie, astfel, domenii cu caracter feudal, proprietate a bisericii, care obține nu numai dreptul de a sili pe țărani la îndeplinirea unor obligații în munca și produse, dar și dreptul de judecată asupra acestora. Pe la mijlocul secolului al XH-lea, o mănăstire relativ modestă, cum era cea de la Sîniob, stăpînea 28 de sate sau părți de sate, avînd aproape 300 de gospodării. În primii ani ai secolului al XIII-lea, capitlul bisericii din Arad avea în stăpînire numeroase moșii, dintre care într-un fragment de document păstrat, sînt pomenite cu numele 14 sate; în realitate, numărul acestora era cu mult mai mare ².

Organizarea episcopiilor catolice în Transilvania: Cenad, Oradea și Alba Iulia, precum și constituirea proprietății bisericești, au contribuit în chip neîn-
doios la dezvoltarea relațiilor feudale în Transilvania. Atît țărănimea aservită, în diferite grade, cît și cea liberă din obști, vedea în biserica catolică cea mai mare primejdie ce-i amenința libertatea.

Alături de marile domenii bisericești și pe aceleași căi, se formează în această perioadă marile domenii feudale laice. Aristocrația din jurul regelui, pentru care mobilul cuceririlor a fost tocmai acapararea de bogății, nu a fost uitată, ci s-a împărțășit și ea din plin din teritoriile cucerite, acaparînd moșii și aservind populația din obști. Pe la sfîrșitul secolului al XH-lea, regele Bela al III-lea răsplătea cu 9 moșii în comitatul Dobîca pe doi nobili ce luptaseră «în Grecia ». În prima jumătate a secolului al XIII-lea, tot mai mulți nobili stăpîneau zeci de sate, cum e cazul unui comite Nicolae, care, pe la 1230, avea 27 de moșii, răsîndite în 8 comitate, sau Belenyc, care stăpînea, pe la mijlocul secolului al XIII-lea, 91 de sate în Ungaria și Transilvania³.

Proprietatea feudală se întărise în așa măsură, încît stăpînii feudali smulg regelui însemnate privilegii, cum este Bula de aur din 1222, confirmată și lărgită în 1231 ⁴. Încă din primii ani ai secolului al XIII-lea, unele domenii, laice și bisericești, obțin imunități fiscale, judecătorești și administrative.

Alături de proprietatea funciară de moștenire (*allodium*), care era în stăpînirea deplină a feudalilor, apare și proprietatea condiționată de slujbă. Încă de pe acum se observă tendința de transformare a feudului în alodiu.

În măsura în care își măresc moșiile, feudalii își sporesc și puterea, constituindu-se într-o clasă, cu interese proprii. Din a doua jumătate a veacului al XH-lea, se formează în Transilvania o aristocrație laică și clericală bogată și puternică.

Feudalii reușesc să-și consolideze tot mai mult situația, în detrimentul regalității, mai ales cînd aceasta trecea prin momente de criză — cum s-a întîm-

¹ în jurul autenticității acestei diplome s-au purtat discuții lungi fără să se fi ajuns încă la o concluzie acceptată de toți istoricii.

² *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 1-2, 3, 4-6, 25-27.

³ *Ibidem*, p. 240-241, 242-243, veac. XIII, voi. II, p. 21-23.

⁴ *Ibidem*, veac. XI-XIII, voi. I, p. 189-193, 247-251.

plat în deceniile 5 — 7 ale veacului al XII-lea. În secolul al XIII-lea, ca urmare a întăririi poziției nobilimii, marii feudali acaparează principalele dregătorii, pretind privilegii de imunitate pentru moșiile lor. Aceasta înseamnă că procesul de fărâmițare feudală—apărut în forme incipiente încă de pe la mijlocul secolului al XII-lea — se accentuează tot mai mult. Noul sistem de danie pe vecie (*iure perpetuo*), în locul daniilor obișnuite (*donatio*), inaugurat de regele Andrei al II-lea (1205—1235), contribuie la grăbirea acestui proces.

În acest timp, regalitatea, urmărind să contrabalanseze puterea marii nobilimi, caută să promoveze interesele păturilor nobiliare inferioare, ale cavalierilor (*milites*) și slujitorilor (*servientes*). Numărul acestora a sporit prin ridicarea în rândul nobilimii a unor elemente dintre iobagii de cetate. Se disting tot mai clar categoriile nobiliare cu interese proprii: a marilor dregători și proprietari de moșii (*potentes, iobagiones*)^x și a nobilimii mijlocii și mici (*servientes, familiares*).

**Procesul de aservire
a țărânimii și
stratificarea ei**

Creșterea continuă a marii proprietăți feudale și întărirea clasei feudalilor au avut urmări însemnate pentru țărănime, în măsura în care sporește marea proprietate feudală și nobilimea se întărește din punct de vedere economic și politic, situația țărânimii se schimbă în două sensuri: numărul țăranilor membri liberi ai obștilor scade și starea populației rurale dependente se înrăutățește.

În această perioadă de transformări în baza economică a societății, de consolidare a societății feudale, păturile țărânimii nu sînt încă pe deplin diferențiate. Deosebiriile dintre ele, în ceea ce privește raporturile lor față de mijloacele de producție și situația lor juridică, nu apar suficient conturate.

În această vreme, țărănimea se împarte în trei pături principale: țăranii liberi, țăranii ajunși în dependență feudală și robii. Pe lângă aceste pături ale țărânimii, mai existau unele categorii intermediare.

Majoritatea populației rurale era formată din țărănimea liberă și din cea dependentă. Pînă la mijlocul veacului al XIII-lea, mai numeroasă era țărănimea liberă, din obști.

În această perioadă, în Transilvania mai existau încă numeroase obști libere. Obștea satească continuă să mai trăiască un oarecare timp — este adevărat, mult slăbită din cauza prefacerilor petrecute înlăuntrul ei — chiar și după ce ajunge, în întregime sau în parte, în stăpînirea regelui sau a vreunui feudal, în documentele de danie sau de confirmare se pomenesc cazuri de stăpînire în devălmîșie a pămîntului de către acești oameni (*populi*) și de stăpîn

¹ În actele din secolul al XII-lea și din prima jumătate a secolului al XIII-lea, *iobagiones* se numeau nobilii cei mai de seamă, mari dregători la curtea regală. Accepțiunea primordială a termenului era de supus al regelui. Prin aservirea țărânimii, termenul și-a schimbat sensul inițial, desemnînd, în cele din urmă, doar țărănimea dependentă de un stăpîn feudal.

feudal¹. Este faza de trecere, cînd feudalul (mai ales biserica catolică) pătrunde în obștile libere, împărțind cu acestea un oarecare timp stăpînirea pămîntului. Pe măsura întăririi puterii feudalilor, obștile sînt cotoprite iar locuitorii acestora sînt aserviți. Alteori pămîntul obștii e dăruit de-a dreptul feudalilor și în acest caz locuitorii lor ajung dintr-odată în stare de dependență.

Obștea sătească liberă continua să existe mai ales în regiunile mărginașe ale Transilvaniei, unde, în schimbul slujbelor militare, țăranilor le-au mai fost lăsate vechile libertăți, bucurîndu-se pînă tîrziu de o oarecare autonomie în raporturile lor cu organizațiile politico-administrative locale.

Asemenea obști sătești libere, locuite de populație romînească — atestate de numeroase documente în secolul al XIII-lea — existau în regiunea Aradului, în Banat și Zarand, în Bihor, în Țara Maramureșului, Țara Hațegului, Țara Făgărașului, iar în Secuime cele locuite de secui. Mai existau obști libere locuite de populație băștinașă chiar și în comitatele din interiorul Transilvaniei, dintre care sînt pomenite cele din Alba și Solnoc, care-și apărau cu dîrzenie libertatea împotriva tentativelor de cotopire din partea feudalilor.

Documentele din această vreme atestă și existența unei păтури de oameni « liberi » (*liberi*). În condițiile dezvoltării feudalismului, acești oameni « liberi » nu se mai bucurau de o adevărată libertate; trăind în cadrul unei proprietăți feudale, ei erau supuși la anumite obligații față de stăpînul de pămînt. Chiar dacă aceste obligații erau mai puțin grele decît ale oamenilor aserviți, aceasta nu schimbă în esență starea lor socială de oameni dependenți. Libertatea lor constă numai în posibilitatea de a părăsi moșia respectivă, pentru a trăi «liberi» la alt stăpîn. Pe măsura dezvoltării feudalismului, țăranii liberi sînt transformați în iobagi.

Cei amenințați cu aservirea își apărau libertatea prin toate mijloacele ce le stăteau la îndemînă, reușind uneori să scape de cotopirea feudală; de cele mai multe ori, însă, rezistența lor era înfrîntă. Registrul de la Oradea — în care sînt consemnate cazurile judecate acolo prin proba fierului roșu între anii 1208 și 1235 — oferă exemple numeroase și concludente despre procesul de aservire a țăranilor și lupta acestora împotriva silniciilor clasei stăpînitoare.

Transformarea țăranilor liberi în dependenți nu se petrece dintr-odată, ci treptat; pe de altă parte, aservirea nu este uniformă, ea luînd cele mai variate forme. Din actele de danie de la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul veacului următor rezultă diversitatea păturilor țărănești dependente.

Țărănimea dependentă cuprindea mai multe categorii deosebite ca stare economică și juridică: iobagii propriu-ziși, jelerii, slugile de curte și robii.

¹ *Documente*, veac. XI-XIII, voi. I, p. 23-27.

Numărul țăranilor aserviți în Transilvania a sporit și cu țărnimea maghiară așezată de stăpînii feudali pe moșiile lor din această țară. Țărnimea aservită era destul de numeroasă încă din secolul al XI-lea, de îndată ce e amintită în actul de danie din 1075, referitor și la unele sate din Bihor, în care se spune că țăranii rătăcitori și fugari care ajungeau pe moșiile mănăstirii, fie singuri, fie cu animalele lor, urmau să rămînă în stăpînirea acesteia, în « familia » ei, neavînd asupra lor nici un drept regele sau vreun dregător¹. E de presupus că nu numai mănăstirea respectivă beneficia de acest drept, ci toți proprietarii feudali pe moșiile cărora ajungeau asemenea fugari.

Iobagii propriu-ziși trăiau pe lotul, pe sesia, lăsată lor de stăpînul feudal din pămîntul uzurpat țăranilor și transformat în moșie nobiliară sau bisericească. Pe această sesie țăranul își avea gospodăria, pe care o putea transmite urmașilor.

Prin cotropirea obștilor sătești, o parte a țărnimii își pierde complet mijloacele de producție, fie că rămîne și mai departe în același loc, fie că pară' sește satul. Se formează, astfel, o altă categorie de țărani, numită jeleri (*inquilini*), lipsită în general de sesie și de multe ori chiar și de alte mijloace de producție. Rîndurile acestei pături țărnești aservite cresc prin robii eliberați. Categoria jelerilor, pomenită încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea², se va dezvolta mai ales în veacurile următoare.

O numeroasă categorie de țărani în dependență feudală, care locuiau mai ales la curțile feudale — regale, nobiliare și clericale — îndeplinind felurite munci servile: meșteșugari, camerari, grăjdari, pitari, vînători, pescari, vieri, pădurari, cărăuși, clopotari etc., era aceea a slugilor de curte (*condiționării, udvornici, famuli, sulgak*). Aceștia proveneau fie din prizonierii de război sau din robii eliberați, fie din rîndurile țărnimii sărăcite.

Trăind pe lîngă curțile feudale, slugile nu aveau la început gospodării și nici inventar propriu; erau întreținute de feudalul respectiv, făceau parte din « familia » acestuia. Cînd numărul slugilor a crescut, ele au fost întrebuințate și la muncile agricole, pe moșia stăpînului feudal, unde li se dădeau loturi pe care-și întemeiau gospodării. În această situație, slugile se apropie tot mai mult, ca stare economică și juridică, de iobagi, cele două categorii ajungînd pînă la urmă să se contopească.

Cea mai oropsită categorie socială în această perioadă este aceea a robilor (*servi, mancipia, ancillae*). Izvoarele robiei sînt mai multe. Erau considerați robi cei născuți din părinți robi, prizonierii de război, persoanele libere căsătorite cu robi, cei care nu-și plăteau datoriile sau care săvîrșeau unele fapte considerate de justiția feudală drept crime.

Robii sînt pomeniți pe teritoriul Transilvaniei în cele dintîi documente referitoare la această țară, iar menționarea lor este tot mai frecventă pe măsură

¹ *Documente, C*, veac. XI-XIII, voi. I, p. 1 — 2.

² *Ibidem*, p. 327-328, 334-335.

ce se înmulțesc actele juridice, mai ales în secolul al XH-lea și în prima jumătate a celui următor.

În această vreme, robii ocupau un loc însemnat în procesul de producție. Trăind pe moșiile regelui, ale nobilimii și bisericii și având gospodării și inventar propriu, robii lucrau pământul stăpînului, alături de diferitele categorii de țărani dependenți. În perioada de declin a robiei, începînd din a doua jumătate a veacului al XHI-lea, robii trăiau mai ales pe la curțile regelui, bisericii și feudalilor, îndeplinind slujbe servile, alături de slugile de curte; de aceea, aceste două categorii sînt foarte apropiate ca situație economică și stare juridică.

Încă din această perioadă, o parte a robilor erau dăruți de stăpînii lor laici bisericilor și mănăstirilor pentru «mîntuirea sufletului», devenind *dușnici*, iar o mică parte erau eliberați chiar, devenind *libertini*. Aceștia se vor contopi în scurt timp cu alte categorii țărănești: iobagi, liberi, slugi.

Din punct de vedere juridic, robul era socotit ca un obiect, fiind lipsit de orice drepturi civile. El era legat de pământ și de stăpînul acestuia, față de care avea obligații în muncă și produse. Robul putea fi vîndut, dăruit, lăsat moștenire sau transmis cu orice alt titlu, ca și celelalte lucruri.

Există însă o mare diferență între situația sclavului din societatea antică și aceea a robului din societatea feudală. Pe cînd sclavul avea rolul principal în procesul de producție, robul medieval nu a putut îndeplini un asemenea rol, deoarece robia s-a dezvoltat în alte condiții istorice, cînd locul principal în producție aparținea la început țaranului liber din obști, iar mai tîrziu celui dependent. Alte deosebiri între sclav și rob constau în faptul că, pe cînd sclavii erau lipsiți de avere, robii dispuneau uneori de avere; sclavii puteau fi uciși, în timp ce în feudalism, în mod legal, stăpînii nu aveau acest drept asupra robilor,, chiar dacă, prin abuz, asemenea cazuri se petreceau uneori.

Clasele și păturile sociale, nobiliare și țărănești, își sporeau rîndurile în această vreme prin intrarea în sînul lor a elementelor provenite din păturile intermediare, pe cale de dispariție: iobagii naturali sau ai sfîntului rege, iobagii de cetate și oamenii cetăților.

Iobagii naturali sau ai sfîntului rege (*iobagiones naturales*, *iobagiones sandi regis*) erau oameni liberi din naștere, care trăiau pe domeniile cetăților. Ei aveau, însă, o situație mai bună decît aceea a iobagilor de cetate; de aceea se împotrivesc din răspunderi încercărilor de a fi asimilați cu aceștia. Dintre iobagii naturali mulți vor reuși să pătrundă în rîndurile nobilimii mici și mijlocii, să acapareze pământ din domeniul cetății, comportîndu-se ca adevărați feudali față de oamenii cetății. Alții vor cădea în rîndurile iobagilor de cetate și apoi ale țărănimii propriuzise. Vremea de înflorire a acestei păтури sociale a fost secolele XI—XII; în secolul al XHI-lea, ea era pe cale de dispariție.

Iobagii de cetate (*iobagiones castri*) erau în primul rînd ostași, cu obligații militare față de rege și față de cetate, pe care nu o puteau părăsi după voie. Ei locuiau pe domeniul cetății, împreună cu iobagii naturali și cu oamenii cetății,

avînd o situație intermediară între aceste două pături: inferioară celei dintîi și superioară celei din urmă.

Unii iobagi de cetate, mai ales cei ce dețineau funcțiuni de comandanți (decurioni, centurioni), erau mici nobili. În secolul al XII-lea și, mai ales, în prima jumătate a secolului al XIII-lea, în vremea Bulei de aur (1222), numărul acestora sporește; devin slujitori ai regelui (*servientes regis*), fiind asimilați cu familiarii liberi ai regelui sau ai unor feudali laici și clerici (vasali aflați în slujba unor nobili mari sau a regelui). Cei mai mulți se pierd în rîndurile oamenilor de cetate și apoi în acelea ale țărănimii propriu-zise.

Oamenii cetății (*castrenses, civiles*) trăiau, de asemenea, pe domeniile cetăților, avînd obligația de a întreține cetatea în timp de pace, iar în timp de război de a participa la lupte. În timp de pace, oamenii cetății erau obligați să se ocupe și cu agricultura pe domeniul cetății respective; ei lucrau pămîntul în comun, aprovizionau cetatea cu produse agricole și animale. Astfel, cea mai mare parte a pămîntului din jurul cetății, care mai înainte aparținea obștilor țărănești libere, a devenit domeniu al cetății, proprietate a regelui, iar oamenii cetății au fost siliți să îndeplinească anumite obligații față de puterea centrală. Oamenii cetății au fost nevoiți să ducă o luptă neînteruptă împotriva comandanților lor, care se comportau față de ei ca și feudali față de supușii lor, căutînd, prin abuzuri și silnicii, să le răpească privilegiile, să-i împovăreze cu sarcini grele, să le știrbească dreptul de posesiune a pămîntului. Oamenii cetății puteau fi dăruiați — și au fost dăruiați deseori ■ — împreună cu pămîntul, unor feudali, devenind, astfel, țărani aserviți acestora.

Cea mai mare parte a populației trăia în sate. În această vreme, satul era destul de mic. Pe la mijlocul secolului al XII-lea, în cele 28 sate ale mănăstirii din Sîniob, trăiau aproape 300 familii, ceea ce înseamnă în medie 10 familii sau circa 50 locuitori într-un sat. Cea mai mică așezare avea două familii, deci 10 locuitori iar cea mai mare 50 familii, deci circa 250 locuitori. Pe la începutul secolului al XIII-lea, în cele 14 sate ale bisericii catolice din Arad, locuiau 365 familii, adică circa 1800 locuitori, revenind în medie unui sat 28 familii, deci circa 150 locuitori; cel mai mic sat avea trei familii sau 15 locuitori, iar cel mai mare 98 familii sau circa 500 locuitori¹. Se constată, deci, o creștere a numărului locuitorilor în a doua jumătate a secolului al XII-lea și în prima jumătate a secolului al XIII-lea.

În fruntea satului era un jude (*villicus, judex*), care reprezenta satul în fața oficialității și a stăpînului feudal. În conducerea satului, judele era ajutat de un sfat, alcătuit din fruntașii satului, numiți oameni buni și bătrîni.

¹ *Documente, C.*, veac. XI — XIII, voi. I, p. 5 — 6, 23 — 26. În aceste documente se indică numele capului familiei, uneori și membrii de familie: frați, fii, probabil cei capabili de muncă.

începutul separării
meșteșugurilor de
agricultură și formarea
orașelor

La începutul feudalismului, meșteșugurile erau o simplă anexă a agriculturii. Pe măsură ce se dezvoltă forțele de producție, meșteșugurile se desprind tot mai mult de agricultură, ceea ce nu înseamnă că meșteșugarii au părăsit cu totul ocupațiile agricole, care rămân importante încă multă vreme. În secolul al XI-lea și în prima jumătate a secolului al XII-lea, cei mai mulți meșteșugari lucrau exclusiv pentru comunitatea în sânul căreia trăiau sau pentru curtea feudalului, când se aflau în dependență feudală.

Documentele din a doua jumătate a secolului al XII-lea și prima jumătate a celui următor atestă existența unui număr destul de mare de meșteșugari (*artifices, opifices*) în satele Transilvaniei și o varietate relativ mare a meșteșugurilor, putând fi satisfăcute nevoile de îmbrăcăminte (cojocari, tăbăcari, cizmari, piuari), de locuință și unelte agricole (lemnari-strungari, fierari, dogari-butnari, olari), de hrană (morari, pitari) etc. Numeroasele obiecte meșteșugărești descoperite la Șelimbăr (unelte de fierar, unelte agricole) dovedesc dezvoltarea meșteșugurilor în prima jumătate a secolului al XII-lea, în general, și a fierăriei, îndeosebi.

Dezvoltarea meșteșugurilor sătești era însă împiedicată de amestecul feudalilor în viața și producția meșteșugărească. De aceea, pentru a scăpa de exploatarea feudală și de piedicile puse în calea activității lor, meșteșugarii se statornicesc în număr tot mai mare în jurul unor cetăți regale (*castra*), ale căror ziduri și conducere le ocroteau viața, bunurile și munca, și a căror populație le cumpăra produsele. Alții se așază în locuri mai potrivite pentru desfacerea produselor, locuri de încrucișare a drumurilor. Se pun, astfel, bazele unor așezări mai dezvoltate, orașele. În această perioadă, asemenea așezări aveau un pronunțat caracter semiagrar, fiind locuite de soldați, meșteșugari, negustori, dregători, dar și de țărani agricultori.

Cele dintîi așezări mai dezvoltate în Transilvania sînt din vremea primelor voievodate. O dată cu înființarea episcopiei de Oradea, Cenad și Alba Iulia, în secolul al XII-lea și la începutul celui următor, reședințele acestora capătă un caracter orășenesc, ca centre administrative și bisericești. Alte orașe au apărut în secolele XII—XIII în jurul unor cetăți regale (Cluj, Satu Mare, Timișoara etc.) iar cele mai multe prin dezvoltarea unor așezări sătești mai importante, situate la locurile de încrucișare a unor drumuri comerciale (Sibiu, Brașov, Bistrița, Sebeș, Mediaș, Sighișoara, Orăștie etc.) ori a unor așezări miniere (Baia Mare, Rodna, Dej, Turda, Zlatna etc.).

În prima jumătate a secolului al XII-lea sînt amintite în izvoare mai multe orașe: Sibiu, Alba Iulia, Cluj, Oradea, Rodna. Cu prilejul invaziei tătară din anul 1241, aceste așezări au fost distruse, trebuind să fie refăcute în a doua jumătate a secolului al XII-lea și, mai ales, în veacul al XIII-lea.

Tot prin munca țaranului erau exploatate diferitele minereuri și sarea. Pe lângă țărani băștinași de pe domeniile regale, în minele de aur, argint

Fig. 37. - Obiecte meșteșugărești descoperite la Șelimbăr, sec. XIII.

Fig. 37. - Obiecte meșteșugărești descoperite la Șelimbăr, sec. XIII.

și fier și în ocnele de sare, mai lucrau și «oaspeți», coloniști aduși din regiunile unde mineritul era mai dezvoltat și așezați, pe baza unor privilegii, la Cojocna, Turda, Dej, Sic, Ocna Sibiului, Rimetea, Zlatna, Abrud, Baia Mare, Baia de Arieș, Rodna etc.

În această perioadă, țăranimea din Transilvania era Obligațiile țăranimii exploatată de stat, de stăpînul feudal — atunci cînd ajunsese în dependență — și de biserica catolică, dacă făcea parte dintre credincioșii acesteia.

Față de stat, țăranimea avea obligații în produse, în muncă și în bani. Izvoarele sînt lipsite de precizie în legătură cu obligațiile țăranimii în această vreme, încît e greu de știut cantitatea și varietatea lor. Totuși, cercetarea izvoarelor permite o apreciere relativă a acestor sarcini.

Țăranii dădeau dare din produse agricole, probabil a 20-a parte, după cum rezultă din privilegiul regelui Andrei al II-lea, din anul 1231, în care se spune că, în afară de a 20-a parte (*vigesima*), pe care din vechime o au regii, nu se vor cere alte dijme. Această dare în produse, cînd era vorba de grîne, se dădea după numărul de clăi (*pro capetiis*)¹, uneori ea se răscumpăra în bani, cu 12 dinari pentru o claie, cum precizează privilegiul acordat oaspeților din Satu Mare la 1230.

Țăranii mai dădeau regelui darea din vin, socotită în vedre (*collecta chybriionum*), care pare să fi fost, de asemenea, a douăzecea parte. Uneori darea vedrelor se putea plăti în alte produse sau în bani. Pentru strîngerea acestei dări se instituie dregători speciali, ceea ce constituie o dovadă în plus despre importanța dării din vin.

Țăranii plăteau dări și din animale; între acestea este amintită dijma din porci (*decima porcorum*), din oi (*quingagesima ovium*), din boi (*boves regis*). Țăranii mai dădeau piei de animale, mai ales de jderi, care — ca și darea din vin — erau strînse de dregători speciali.

Țăranii erau obligați și la dări în bani. Darea dinarilor liberi sau a fumurilor (*liberi denarii qui vulgo fumării vocantur*) era plătită atît de țăranii liberi, cît și de iobagii și libertinii de pe moșiile regale; ea însemna, probabil, 8—12 dinari anual de gospodărie. Aceleași categorii sociale mai datorau vistieriei regale darea pondurilor (*pondera*), care varia de la unu la trei ponduri, adică 6—18 dinari de gospodărie, potrivit situației economice a contribuabilului. Pentru strîngerea acestor dări existau dregători speciali, numiți strîngătorii dinarilor liberi și ai pondurilor. Obligațiile în produse și în bani ale țăranimii față de vistieria regală mai poartă și alte numiri, după cum purtau și strîngătorii lor. Dările în bani se adunau în cămara regală și constituiau un venit al acesteia.

¹ Claia în acea vreme era mai mare decît claia obișnuită din zilele noastre.

Obligația în muncă a țăranilor față de stat consta în zile de lucru la cetăți, la întărituri, pe moșiile și în atelierele regelui.

O obligație grea a țăranilor era găzduirea (*descensus*) regelui și reginei, cu diferite prilejuri, care însemna întreținerea cu toate cele necesare a numeroasei suite, a cailor, câinilor, șoimilor de vânătoare etc. Pe lângă ce se consuma, ceea ce se prăda cu asemenea prilejuri însemna un adevărat jaf pentru satele unde era găzduită suita regală.

Pe lângă obligațiile către vistieria regală, locuitorii de credință catolică aveau obligații grele și față de biserică — dijma din grâne și animale (*decima annonis et bestiaris*). Din Bula de aur (1222) reiese că biserica încerca să impună țăranilor plata dijmei în bani, ceea ce constituia o greutate în plus pentru țăranii lipsiți de bani, într-o vreme când schimbul era puțin dezvoltat.

Dacă față de vistieria regală aveau obligații toți țăranii, fără deosebire de starea lor socială și juridică, iar față de biserica catolică numai țăranii de credință catolică, pe umerii țăranimii dependente mai apăsa o sarcină ce devenea tot mai greu de suportat: renta feudală, adică obligațiile față de stăpînul feudal, pe moșia căruia locuia. Renta feudală în această perioadă îmbrăca cele trei forme cunoscute: în muncă, în produse și în bani.

« Renta în muncă — spune K. Marx — este forma cea mai simplă și mai primitivă a rentei,... renta este aici forma primitivă a plusvalorii și coincide cu ea... munca producătorului direct pentru sine însuși este încă distinctă, în spațiu și în timp, de munca lui pentru moșier, ultima înfățișându-se nemijlocit sub forma brutală a muncii silite pentru un terț » \

În secolul al XH-lea și în prima jumătate a secolului al XHI-lea, cea mai mare parte din renta în muncă — care consta în munci agricole și care mai târziu se va numi robotă sau clacă — era prestată mai ales de slugile de curte și de robi. Aceștia fiind numeroși în perioada respectivă, munca constituia o parte însemnată a rentei feudale. La o cantitate de muncă gratuită — mai mică este adevărat — ■ erau obligate, de asemenea, și celelalte pături țărănești aservite, în orice grad de dependență ar fi fost. Țăranii de pe moșiile bisericii și nobilimii feudale trebuiau să are, să cosească și să adune fînul, să lucreze viile, să taie lemnele din pădure, să care vinul, sarea, lemnele și alte lucruri la curtea feudalului, să îngrijească curtea și animalele stăpînului; meșteșugarii trebuiau să lucreze tot felul de obiecte pentru curtea feudalului. Dintre obligațiile în muncă, deosebit de grea pare să fi. fost cărăușia, îndeosebi pe moșiile bisericii, deoarece feodalii au început să facă negoț cu sare, cu vin și cu pește, din prisosul provenit din dări sau din produsele realizate de pe proprietățile lor.

În această vreme, țăranii așa-zisi « liberi » și iobagii datorau stăpînului de moșie mai ales renta în produse. Renta în produse se deosebește de renta în muncă « prin aceea că supramunca nu mai trebuie prestată sub forma ei naturală,

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea a II-a, București, 1955, p. 745.

adică sub directa supraveghere și constrângere a moșierului și a reprezentanților lui», ci pe propria răspundere a producătorului direct, constrâns «de forța relațiilor în locul constrângerii directe și de dispozițiile legii în locul biciului». Se înțelege că, prin aceasta, nu dispărea constrângerea extraeconomică, ce se menținea în întreaga orînduire feudală. «Munca producătorului pentru sine însuși și munca lui pentru proprietarul funciar nu se mai disting între ele în mod evident, în timp și spațiu»¹.

Documentele din această vreme pomenesc adeseori renta în produse datorată de țăranii dependenți stăpînului de pămînt. Ea era dată din aproape toate produsele, dar mai ales din cele agricole și animale: grîne, fîn, boi, porci, găini, miere, bere, sare, piei de animale (jder, urs), coarne de bour etc. Meșteșugarii plăteau renta în produse meșteșugărești. Renta în produse era repartizată de stăpînul feudal fie pe satul întreg și apoi pe fiecare gospodărie de juzii sătești, cînd se dădea din animale mari, fie direct pe familii, cînd era vorba de grîne sau găini și alte dări mai mărunte. În general, în această vreme, darea în produse nu devenise încă dijmă, adică a zecea parte, deoarece feudalismul era doar la începuturile sale și, deci, aservirea țăranimii nu luase forme atît de apăsătoare.

La sfîrșitul secolului al XH-lea e pomenită și renta în bani, alături de cea în muncă și produse. În această perioadă, renta în bani e puțin răspîndită, mai mult sporadică, dar nu e lipsită de importanță, indicînd calea de dezvoltare a rentei.

Oricare ar fi formele specifice ale rentei, toate au o notă comună, anume că însușirea rentei este forma economică sub care se realizează proprietatea funciară².

Obligațiile înfățișate mai sus erau cele legale sau intrate în obicei. Pe lîngă așa-zisa lege feudală, exista însă o practică feudală, adică bunul plac al stăpînului, deseori mai puternic decît legea și obiceiul. Abuzurile și silniciile în ce privește dările, rapturile, cotropirile, maltratările și chiar uciderile de oameni erau lucruri obișnuite. Împotriva acestor silnicii și abuzuri, țăranul iobag era nevoit să apeleze tot la stăpînul său sau la alți feudali, constituiți în foruri de judecată.

Caracterul de clasă al justiției feudale este evident; ca și celelalte instituții, și cele juridice serveau dominației de clasă. Normele de drept, scrise și nescrise — în această vreme mai mult nescrise — au fost ridicate la rang de lege prin puterea claselor dominante. Caracterul de clasă al justiției feudale rezultă și din judecata probei fierului roșu (ordaliile), cînd, pentru a-și dovedi nevinovăția, țăranul era obligat să poarte o bucată de fier înroșit în mînă, în timp ce feudalul putea să pună pe altcineva să poarte fierul în locul său, sau să presteze jurămînt în fața mormîntului regelui Ladislau din catedrala de la Oradea; tot astfel, nici clericii nu erau obligați la proba fierului roșu, ci doar la prestarea jurămîntului.

Prin astfel de procedee, feudalii căutau să-și «legalizeze» cotropirile săvîrșite în dauna obștilor libere.

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea a II-a, București, 1955, p. 748.

² *Ibidem*, p. 605.

Pentru a scăpa de aceste asupriri și spolieri, țărănimii nu-i mai
Lupta țărănimii rămânea altă cale decât lupta. Și, într-adevăr, țărănimea
împotriva exploatării exploatată — mai întâi cea română, iar după cucerirea țării
de statul ungar, alături de ea și cea ■ a dus o luptă neîncetată
maghiară împotriva exploatării.

Lupta maselor populare împotriva exploatării a îmbrăcat în această vreme
forme diferite, de la răzbunarea individuală până la răzvrătirea colectivă.
Răzbunarea se manifestă fie prin furtul sau distrugerea bunurilor stăpînului, care
erau realizate din exploatarea țărănimii, fie chiar prin uciderea feudalului și a slu-
jitorilor săi. Din cele 389 de pricini judecate între anii 1208—1235 în fața capi-
tlului ¹ din Oradea, aproape jumătate se referă la aceste forme de luptă ale
țărănimii.

Lupta țărănimii din Transilvania în această vreme nu se reduce doar la
răzbunare, ci îmbracă și celelalte forme cunoscute: haiducia, fuga și răzvrătirea.

Țăranii își părăseau gospodăriile, luînd drumul codrului, devenind haiduci.
Cazuri de haiducie sînt pomenite de mai multe ori în prima jumătate a secolului
al XHI-lea.

Cît privește fuga țăranilor, ea este un fenomen tot atît de vechi ca și aser-
virea lor. În vremea în care țărănimea nu fusese încă aservită decât într-o mică
măsură, fuga a constituit o formă de luptă specifică a robilor. Robii fugari și
dreptul stăpînului de a-i căuta și readuce la urmă apar încă în legiuirile celor
dintîi regi ai Ungariei (Ștefan I, Ladislau I, Coloman Cărturarul), iar fuga de pe
moșie face obiectul mai multor procese dezbătute în fața capitolului din Oradea,
ceea ce dovedește intensitatea acestei forme de luptă.

Pe măsură ce procesul de aservire a țăranilor liberi din Transilvania se
adîncește, fuga acestora ia o amploare tot mai mare. Astfel, la sfîrșitul secolului
al XH-lea (1181) iobagii unei mănăstiri de pe Someș fug și se așază pe moșiile
unor nobili, dar regele, la plîngerea călugărilor, ia măsuri pentru readucerea
fugarilor ². Uneori fuga țăranilor ia caracter de masă, după cum rezultă din mai
multe documente emenate fie din cancelaria regelui Ungariei, fie din cea papală.
Prin cele regale se interzice cavalerilor teutoni (1222) și ioaniți (1247) de a primi
fugari din Transilvania în teritoriile de la sud și est de Carpați, iar în cele papale
este pomenită populația maghiară și săsească, așezată în părțile sudice ale
Moldovei și în cele răsăritene ale Munteniei, unde se amestecase cu românii
de acolo (1234).

Alteori țăranii se răzvrătesc. Astfel, la 1219, iobagii și robii din
zece sate de pe Mureș, iar dintr-unul « toți sătenii udvornicilor » se răzvrătesc
împotriva stăpînului feudal ³.

¹ Colegiu de canonici care ajutau pe episcop în administrarea diecezei.

² *Documente*, C, veac. XI—XIII, voi. I, p. 6—8.

³ *Ibidem*, p. 15-16.

în scopul consolidării stăpînirii statului feudal maghiar asupra Transilvaniei au fost constituite comitatele regale,

SSS

siivatviei ca unități administrative-politice, cărora li se acordă unele drepturi. Numele comitatului — care m limba maghiară se numește meg^e — derivă din tetraervul slav

medja, iar al comitelui — demnitarul așezat în fruntea sa, care în limba maghiară se numește *ispăn* — derivă din jupanul slav. Aceasta este încă o dovadă despre influența exercitată asupra maghiarilor de instituțiile populației slave găsite m Pannonia și de acelea ale populației ro mine ști aflate în Transilvania la ocuparea lor de maghiari.

La început, teritoriul comitatelor nu era limitat, era teritoriul cetății, domeniul acesteia, mai mult sau mai puțin întins.

în veacul al XH-lea, sînt pomenite documentar zece comitate sau comiții acestora, cuprinzînd Banatul, Crișana și cea mai mare parte a Transilvaniei propriu-zise. E semnificativ faptul că, în prima jumătate a secolului al XII-lea, e pomenit documentar un singur comitat, al Bihorului (1113); toate celelalte sînt amintite de-abia în a doua jumătate a secolului al XIII-lea: Dobîca și Crasna (1164), Solnoc (1166), Cluj, Alba și Timiș (1177), Satu Mare (1181), Cenad (1197), Caras (1200).

Transilvania a putut fi organizată de statul feudal maghiar de-abia în a doua jumătate a secolului al XII-lea, datorită, pe de o parte, împotrivirii populației băștinașe, care-și apăra propriile instituții, iar pe de altă parte greutății pentru regalitate de a organiza teritorii atît de vaste. în veacul al XIII-lea, sînt amintite și alte noua comitate transilvănene.

în fruntea fiecărui comitat era un comite, numit de rege — în comitatele apusene și în Banat — și de voievod — în Transilvania voievodală. El era ajutat în conducerea comitatului de un vicecomite, ales de acesta din rîndurile familiilor săi. întărindu-și tot mai mult situația economică și politică, nobilimea a încercat să transforme comitatul regal într-un organism politico-administrativ propriu, în comitat nobiliar. Cea dintîi încercare în acest sens se observă în Ungaria pe la 1232, cînd feudalii reușesc să obțină recunoașterea organizării din punct de vedere juridic a nobilimii ce-și avea moșiile într-un comitat. Acest proces a avut loc mai tîrziu în Transilvania, pe la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul celui următor. Calea ce duce spre comitatul nobiliar era indicată, și de aci pînă la transformarea comitatului regal în comitat nobiliar nu era decît un pas.

Populațiile alogene — secuii și sașii — se organizează și ele din punct de vedere administrativ-teritorial. La început, terminologia acestor unități nu era precizată, ele numindu-se cînd pămînt (*terra*), cînd district (*districtus*), cînd comitat (*comitatus*). în privilegiul acordat de regele Andrei al II-lea sașilor, în anul 1224, se vorbește de comitatele ce existau pe teritoriul locuit de sași, care se desființează cu acel prilej, păstrîndu-se doar comitatul Sibiului. în a doua

jumătate a secolului al XIII-lea și, mai ales, în secolul al XIV-lea, este pomenită organizația teritorială a « scaunelor », cu funcțiuni administrative, judiciare și militare, organizație proprie acestor populații.

În fruntea Transilvaniei, e pomenit în 1111 cel dintâi conducător politic, în persoana lui Mercurius «principele Transilvaniei», amintit a doua oară în 1113 în aceeași calitate¹. Acest demnitar se pare că nu și-a exercitat însă atribuțiunile în Transilvania, ci a stat la curtea regelui, deoarece la acea dată Transilvania nu era decât parțial cucerită. Așa se și explică faptul că, după această dată, vreme îndelungată, documentele nu au păstrat numele nici unui conducător politic al Transilvaniei. După consolidarea stăpînirii regatului maghiar în această țară, pe la 1176, documentele amintesc un alt conducător, cu numele de Eustațiu, purtînd însă titlul de voievod al Transilvaniei (*Leusta-chius waywoda Transilvaniae*)².

Prin numirea unui voievod al Transilvaniei, regalitatea a fost nevoită să recunoască puterea vechilor instituții băștinașe, și să accepte pentru reprezentantul său aici numele de voievod, așa cum îl avuseseră conducătorii băștinași de multe veacuri și cum vor continua să-l aibă și mai tîrziu. Această hotărîre a fost impusă și de lupta populației romînești pentru a-și păstra vechile instituții. Pentru a înlătura această rezistență, regalitatea a mai fost nevoită să caute colaborarea elementelor feudale romînești, atrăgîndu-le pe unele în slujba ei. Organizarea Transilvaniei ca voievodat, supraviețuirea în afară de acesta și a altor instituții romînești: cnezatele, «țările», obiceiul pămîntului (*jus valachicum*), acordarea unei largi autonomii districtelor romînești, scaunelor sășești și secuiești etc, toate acestea au întărit și mai mult autonomia voievodatului Transilvaniei în raport cu regatul maghiar, într-o vreme de fărîmîtare feudală accentuată, care a înlesnit și ea dezvoltarea separată a voievodatului transilvănean.

3. TERITORIUL MOLDOVEI SUB DOMINAȚIA CNEJILOR RUȘI

Dominația pecenegă asupra unor regiuni de pe teritoriul țării noastre a slăbit pe măsura apariției unor noi factori pe arena relațiilor internaționale din sud-estul Europei. Dintre aceștia, rolul cel mai important l-a avut statul kievian, sub a cărui dominație s-a aflat un timp o parte a teritoriului țării noastre.

Pe la sfîrșitul secolului al IX-lea, fără a înlătura prezența pecenegilor din stepele ponto-dunărene, ostile kieviene au ajuns pînă la țărmul Mării Negre. Încă de pe atunci, cetele cnejilor ruși, îmbarcate în monoxile ușoare, coborau pe cursul Niprului și apoi de-a lungul coastelor mării, pe la gurile Dunării,

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 2.

² G. Wenczel, *Codex diplomaticus*, VI, p. 486.

ajungînd pînă la Constantinopol¹. Ele erau capabile să se măsoare cu forțele navale bizantine, care dispuneau de armament și tehnică de luptă superioare. În prima jumătate a secolului al X-lea, intervențiile statului kievian în părțile Dunării au devenit mai frecvente.

Vechea cronică rusă *Povestea vremurilor de demult* ne informează că, în această vreme, în regiunea Nistrului se afla tribul slav al tiverților, care locuiau în așezări întărite (goroduri). Este probabil că tiverții s-au întins și la apus de Prut, unde exista o populație băstinașă, cu care au conviețuit.

Tiverții sînt amintiți ca alcătuiind un trib (*ruieMSi*). În veacul al X-lea, însă, vechea organizare tribală fusese depășită la toți slavii răsăriteni; obștile gentilice, constituite pe legăturile de rudenie dintre membrii lor, se transformaseră în obști sătești, care aveau la bază legături de vecinătate și interese economice.

Pe baza cercetărilor întreprinse de arheologii sovietici în regiunea Nistrului, s-a constatat că în sînul societății din aceste părți se realizase o însemnată creștere a forțelor de producție, mai ales în domeniul agriculturii.

Informația istorică nu ne permite să cunoaștem în mod sigur natura relațiilor care s-au stabilit între populația de pe teritoriul Moldovei și conducătorii statului kievian. Vechea cronică rusă, referindu-se la cneazul Oleg, arată că acesta a impus triburile supuse la plata unui tribut (*dam*). Specificul acestuia depindea de ramura predominantă în economia societății respective. Triburilor periferice li se cereau dări mai ușoare; se agravau însă sarcinile celor care se revoltau sau manifestau vreo rezistență oarecare. Se poate presupune că obligația tributului a fost impusă și tiverților, amintiți ca participanți alături de ostile cnejilor ruși la expedițiile acestora împotriva Imperiului bizantin.

În urma stabilirii triburilor pecenege în stepele ponto-dunărene, extinderea stăpînirii marilor cneji din Kiev în aceste părți devenise dificilă. Unele din triburile pecenege, așezate în nordul Dunării, pe teritoriul țării noastre, au atacat chiar în mai multe rînduri statul kievian, la începutul domniei lui Igor, dar au fost respinse².

Potrivit relatării lui Constantin Porfirogenetul, pe la jumătatea secolului al X-lea, tribul peceneg Ertem, care locuia pe teritoriul viitorului stat Moldova, avea ca vecine spre nord triburile slave ale ultinilor (ulicilor), dervleninilor (drevleanilor) și lenzeninilor³, tributare cnejilor din Kiev. Tiverții nu mai sînt amintiți; atunci cînd îi menționează, autorul vechiului letopiseț rus afirmă că « cetățile tiverților au rămas pînă în ziua de azi ». Asemenea constatări îndreptățesc presupunerea că această populație dispăruse sau era foarte rară în vremea cînd se scria cronică amintită. Acest fapt s-a întîmplat în urma deselor atacuri ale pecenegilor din prima jumătate a secolului al X-lea, cînd o parte

¹ C. Porfirogenetus, p. 74—79.

² *Illoeanb epeMeuuux Aem*, p. 31.

³ C. Porfirogenetus, p. 166.

a acestei populații a fost distrusă, iar restul supus dominației triburilor nomade din stepă. Ipoteza unei distrugerii totale a acestei populații nu se poate admite și pentru faptul că stăpînitorii nomazi aveau nevoie de

Fig. 38. — Vase de lut din așezarea de la Răducăneni, sec. XI — XII.

populația sedentară, pentru a o exploata sub diferite forme, în vederea procurării celor necesare traiului.

Ultimele cercetări arheologice duc, de asemenea, la concluzia că, începînd din secolul al X-lea, s-au produs și sub raportul culturii materiale însemnate schimbări în aceste părți. Numeroase așezări—ale căror resturi arheologice seamănă cu cele descoperite pe teritoriul țării noastre la Dridu — indică aici prezența unei populații, care, în unele aspecte ale culturii ei materiale, se lega de cea din Dobrogea. Resturile semnalate aparțin secolelor X—XII, adică tocmai perioadei în care scriitorii bizantini Nicetas Choniates și Kynnamos» semnalează prezența românilor în regiunile de la Dunărea de jos.

Cu ocazia săpăturilor arheologice executate la Dănești, Spinoasa, Șendreni, Hlincea, s-a constatat, pe teritoriul Moldovei, existența unei culturi

¹ N. Choniates, *Historia*, p. 117; I. Kynnamos, *Historia*, p. 260.

datînd din secolele X—XII, caracterizată prin așezări deschise și prin prezența unei ceramici în care predomină borcanele fără toartă, cu marginea gurii mult răsfrîntă în afară, tăiată drept sau rotunjită, și uneori cu șanțuire pentru capac. Decorul lor este alcătuit din linii orizontale incizate, din linii în formă de val, întretîind pe cele orizontale, sau din alveole dispuse în jurul gîtului.

Cercetările întreprinse la Răducăneni au scos la lumină resturi de cultură materială din secolele X—XII, prezentînd aceeași tradiție sudică, alături de unele elemente răsăritene; și aici ceramica este reprezentată prin numeroase borcane, cu semne de olar și cu același decor de linii orizontale, de alveole și împunsături, executate cu roțița dințată. Alături de acestea, căldările de lut cu gura plată, prevăzută cu găuri pentru sfori, imită vasele de metal executate de meșteri din orașele pontice și dunărene. Atribuirea lor pecenegilor rămîne încă o problemă de lămurit. Bordeiele cu vetre deschise, de formă pătrată, sînt asemănătoare cu cele de la Dridu. Obiectele descoperite dovedesc că această populație se ocupa cu agricultura și că avea legături de schimb cu orașele dunărene și cu statul kievian. «Drumul de la varegi la greci », care trecea prin regiunile de la gurile Dunării, a avut și în aceste părți o oarecare influență. Tezaurul de la Voinești, aparținînd, probabil, unei căpetenii locale și datat ca anterior invaziei tătărești, conține obiecte de podoabă feminină, din care unele sînt de factură kieviană, iar altele prezintă asemănări cu obiectele venite din sud.

Puterea statului kievian s-a consolidat și a crescut mult în vremea lui Igor și a urmașilor săi, dar atingerea țărmlui Mării Negre și a Dunării rămîne pînă la mijlocul secolului al XI-lea numai incidentală. Ostile marilor cneji — fie că aceștia aveau sau nu legături pașnice cu pecenegii — puteau străbate stepa, pentru a ajunge la țărmlul mării sau la Dunăre; în vreme de pace, negustorii puteau circula pe «drumul de la varegi la greci », dar o dominație efectivă și de mai lungă durată în regiunile de la sud-vest de statul kievian nu s-a putut instaura decît pe la mijlocul secolului al XI-lea. Pecenegii au rămas în stepele dunărene și după anii 958—971, cînd Sviatoslav a încercat să-și mute centrul stăpînirii sale la Dunăre. În acest timp populația băștinașă din Moldova se găsea sub dominația pecenegilor, cărora le plătea tribut.

În prima parte a domniei sale, marele cneaz Vladimir I a purtat lupte grele cu pecenegii de la răsărit de Nistru, care, după înfrîngerea suferită în anul 1036, au fost împinși spre Dunăre, de unde apoi, în urma unor tulburări ivite în rîndurile lor, au trecut în sudul fluviului, în primii ani de domnie a împăratului Constantin Monomahul (1042—1055) *.

Se poate constata, deci, că, pe la mijlocul secolului al XI-lea, dominația marilor cneji de Kiev ajunsese pînă în regiunea Dunării de jos; mai mult încă,

¹ Kedrenos-Skylitzes, II, p. 581.

V-„

'nr

Fig. 39. — Obiecte de podoabă de la Voinești, sec. XII—XIII.

Fig. 40. — Engolpioane de tip vechi rusesc de la Trifești și Ibănești, sec. XII —XIII.

însemnatele forțe militare de care dispuneau le permiteau să ia sub protecția lor unele părți din Dobrogea.

Curînd după aceasta, situația din sudul Rusiei și din regiunile dunărene s-a schimbat. Un nou val de triburi nomade a acoperit întregul teritoriu dintre Ural și cursul inferior al Dunării. Pe la 1064, uzii (*torcii*) au trecut prin aceste părți în Imperiul bizantin, unde au suferit o grea înfrîngere. În stepele ponto-dunărene au rămas însă cumanii. Populația din Moldova a suferit dominația lor timp îndelungat. Triburile cumane s-au așezat în regiunile de stepă, însă populația din vecinătatea acestora, sub amenințaia expedițiilor pustiitoare ale nomazilor, a fost supusă la plata tiibutului.

Timp de o jumătate de secol, statul kievian a trebuit să poarte lupte grele pentru a stăvili atacurile cumanilor. Abia în timpul domniei lui Vladimir Monomahul, cnejii ruși au reușit să-și concentreze forțele și să reia ofensiva împotriva nomazilor. În urma unor grele lovituri din partea oștilor ruse, între 1103 și 1111, dominația cumanilor a slăbit foarte mult — în special asupra regiunilor din partea sud-vestică a statului kievian — și a rămas în această stare pînă prin anul 1136. În acest timp, puterea marilor cneji ruși de la Kiev s-a întins din nou pînă la Dunăre.

Vladimir Monomahul a încercat să-și întindă stăpînirea și asupra unor regiuni din sudul acestui fluviu. În anul 1116, el a sprijinit pretențiile ginerelui său Leon, fiul împăratului Roman al IV-lea Diogene, la tronul Imperiului bizantin. Ajutat de ostile ruse, acesta s-a instalat la Silistra, dar, în scurt timp, a fost asasinat acolo. Cu acest prilej, Vladimir Monomahul a trimis, în două rînduri, însemnate forțe militare ca să-și instaleze dregătorii (*posadnicii*) săi în orașele dunărene. În vechea cronică rusă se adaugă, însă, că această încercare nu a reușit. Ea este reluată apoi de cnejii ruși, care au obținut un oarecare succes, însă de scurtă durată; din cauza anarhiei și a luptelor feudale interne, ei nu și-au mai putut exercita dominația în aceste părți.

După domniile strălucite ale lui Vladimir și Iaroslav
 Dominația cnezatului cel înțelept, statul kievian a intrat într-o nouă fază,
 de Halici asupra caracterizată prin fărîmițarea puterii politice, specifică
 Moldovei multor state mari din Europa acelei vremi. În urma dezvoltării unor centre economice și a consolidării domeniilor feudale, statul kievian s-a fărîmițat într-o serie de state mai mici, dependente mai mult sau mai puțin de Kiev. Din astfel de state, ca Novgorodul, Rostov-Suzdalul, Cernigovul, Haliciul și altele, s-au desprins apoi, ca urmare a continuării procesului de fărîmițare, formații politice mai mărunte.

Dintre statele pomenite mai sus, Haliciul cuprindea regiunile subcarpatice de lîngă granițele sudice ale Poloniei. Tîncmîzîdu-se spre răsărit, peste cursul superior al Prutului și Nistrului, el ocupa teritorii prin care trecea principalul drum comercial ce lega centrul Europei cu Kievul. Constituirea cnezatului de

Halici a fost, pe de o parte, rezultatul acțiunii de desfacere din statul kievian a teritoriului din jurul orașelor «cervene»¹, iar pe de altă parte, urmarea procesului de unificare a unor cnezate care se constituiseră în a doua jumătate a secolului al XI-lea, în jurul unor orașe ca Perîmîșli, Terebovli și altele. Pe la 1078, aceste formațiuni politice au fost cedate de cnejii kievieni lui Volodar și Vasilko, fiii cneazului Rostislav. Stăpînirea lor a fost confirmată în adunarea cnejilor ruși de la Lubeci (1086). Volodar și Vasilko au murit în jurul anului 1124, iar urmașii lor și-au¹ împărțit din nou teritoriul halician. Fărîmîțarea feudală amenința să ia proporții din ce în ce mai mari, însă în anii următori, printr-o acțiune dîrză de unificare, cneazul Vladimirko a reușit să-i pună capăt temporar. Acesta a fost nevoit să poarte lupte grele, mai ales cu un nepot al lui Vasilko, cu Ivanko Rostislavici, care, sprijinit de orașenii din Halici, se răzvrătise. A fost însă învins și silit să se refugieze în regiunile din sudul Moldovei.

Dominația cnezatului de Halici nu s-a întins asupra Moldovei decît pe la jumătatea secolului al XII-lea, dar, încă de pe la sfîrșitul secolului precedent, datorită legăturilor comerciale cu regiunile dunărene, cnejii halicieni au început să manifeste tendințe de a supune regiunile de la hotarele sudice ale stăpînirii lor. În această privință, sînt de menționat legăturile întreținute de Vasilko, în ultimele decenii ale secolului al XI-lea, cu cumanii din sudul Moldovei și cu Imperiul bizantin, precum și planurile sale în vederea ocupării temei Paristrion, probabil în vremea răscoalei populației locale împotriva stăpînirii bizantine².

După moartea lui Vladimirko, în timpul urmașului său Iaroslav Osmomîslî (1152—1187), Haliciul a ajuns o mare putere. Autorul fragmentului epic cunoscut sub numele de *Cîntec despre oastea lui Igor* îi adresează cuvintele: «Tu, Iaroslave Osmomîsle, stai sus pe auritul tău tron, după ce ai închis munții ungurești cu ostile tale de fier, după ce ai tăiat calea regelui (maghiar), după ce ai închis porțile Dunării și ai pus judecătorii tăi la Dunăre»³. Din acest pasaj rezultă că, în a doua jumătate a secolului al XII-lea, autoritatea cnejilor halicieni se întinsese spre sud pînă la malurile marelui fluviu și că dregătorii cneazului Iaroslav își exercitau atribuțiile lor în unele puncte de pe teritoriul Moldovei. Unele căpetenii locale vor fi fost atrase, probabil, spre o colaborare cu cnejii din Halici; cete cumane intraseră în relații de dependență politică față de cnezatul de Halici, fiind considerate de cnejii acestuia ca « pîgînii lor » (*ceou nozanu*).

Dominația Haliciului asupra Moldovei este confirmată și de izvoare bizantine. Din analiza unor date păstrate în operele scriitorilor bizantini Nicetas Choniates și Kynnamos⁴, se poate trage, de asemenea, concluzia că stăpînirea cnejilor halicieni atingea spre sud granițele Imperiului bizantin.

¹ Numele acestora derivă de la unul dintre ele, Cerven.

² *Tloecmb epeMeumix nem*, I, p. 182, 201, 483.

³ *Cjioeo o tiojixy Mzopeee*, p. 22 — 23.

⁴ N. Choniates, p. 171; I. Kynnamos, p. 260.

Cnejii din Kiev nu au privit cu indiferență această lărgire teritorială a cnezatului de Halici. Cu sprijinul lui Iziaslav Davidovici, cneazul Kievului, Ivanko Rostislavici, vechiul pretendent la tronul Haliciului, a revenit în Moldova și a provocat aici mari tulburări. Cronicile rusești arată că, pe când stătea în orașele de la Dunăre, acesta ar fi. atacat, în vreme ce navigau pe fluviu, două corăbii și ar fi luat « marfă multă » ¹. În anul 1159, ajutat de un mare număr de cumani și de berladnici — nume sub care trebuie să înțelegem pe locuitorii din sudul Moldovei și, mai ales, pe cei din valea râului Bîrlad — el a organizat o expediție împotriva unchiului său Iaroslav, însă nu a izbutit să-l detroneze; în timpul asedierii unor orașe din sudul Haliciului, a fost părăsit de aliații săi și s-a văzut nevoit să se refugieze în Imperiul bizantin.

Nu putem ști cît timp s-au menținut în Moldova dregătorii puși de Iaroslav.

Dominația politică a cnejilor de Halici asupra Moldovei nu a însemnat o stăpînire efectivă a ei. În izvoarele rusești se face deosebire între ceea ce însemna « țara rusă », în adevăratul sens al cuvîntului, și teritoriul de la est de Carpați, intrat în sfera de influență a « țării ruse ». Pe la 1174, urmărind să îndepărteze de pe propriul său teritoriu niște cneji ce-i tulburaseră stăpînirea, cneazul Bogoliubski porunca unuia din aceștia, lui David Rostislavici, să se retragă la Bîrlad, deoarece nu-i mai putea îngădui să stea « în țara rusă ».

Cronicile ruse mai menționează pe « berladnici » și după dispariția lui Ivanko Rostislavici: în anul 1161, berladnicii au atacat și au jefuit Oleșia, înfloritorul port de la gurile Niprului. Asemenea acțiune lovea în interesele marelui cneaz din Kiev, din care cauză ostile lui i-au urmărit și înfrînt în apropiere de o localitate numită Dițin, care nu poate fi. alta decît Vicina — menționată în izvoarele medievale uneori sub forma « Ditzina » — situată nu prea departe de drumul urmat de berladnici după jefuirea Oleșiei.

Berladnicii dispuneau de forțe militare însemnate. Ei erau în stare să pună la dispoziția lui Ivanko Rostislavici o oaste de 6000 de oameni. Acest număr de ostași nu se putea aduna numai din regiunea Bîrladului. Exista, deci, în acea vreme, o formațiune politică locală, care cuprindea, probabil, un întins teritoriu din centrul și sudul Moldovei.

Faptul că pe Dunăre navigau corăbii ale cnejilor din Halici încărcate cu mărfuri permite concluzia că era folosit, încă din a doua jumătate a secolului al XH-lea, drumul comercial care lega, prin Moldova, gurile Dunării de orașele haliciene de pe cursul superior al Nistrului. Trebuiau să existe din loc în loc așezări pentru adăpostirea și întreținerea cărașilor și pentru asigurarea unor măsuri de securitate. Începuturile unor orașe ca Tecuciul, Bîrladul, Vasluiul se pot pune în această vreme.

Pe la începutul secolului al XIII-lea, în părțile sudice ale Moldovei se pomenește o « țară » a brodnicilor. Mai multe documente emise de cancelaria

¹ ИоАНое коѡпауие рѹсскѹХ ѵеѡнуеу, VII, p. 68.

regilor maghiari și de cea papală, în legătură cu privilegiile acordate cavalerilor teutoni sau cu misiunile catolice trimise în teritoriul de la răsărit de Carpați în vederea convertirii la catolicism a cumenilor, menționează « hotarele brodniciilor » și o « țară a brodniciilor » în aceste părți *.

Dominația Haliciului asupra teritoriului Moldovei a durat până în primele decenii ale secolului al XIII-lea. La această dată, profitind de tulburările provocate de ~feuc!ălii halicieni după moartea lui Roman Mstislavici (1205), regatul maghiar a încercat să-și extindă dominația asupra teritoriului de la răsărit de Carpați. Întărirea temporară a cnezatului de Halici sub Daniil Romanovici (1238—1264) nu a avut urmări asupra Moldovei, din cauza invaziei tătarilor și a întinderii dominației lor pe teritoriul viitorului stat feudal Moldova.

Dominația cnezatului de Halici asupra Moldovei, ca și aceea a statului kievian, a avut de multe ori caracterul de flux și reflux: în perioadele de consolidare a puterii politice, ea ajungea până la Dunăre, retrăgându-se în vreme de anarhie și lupte interne. Ea a constituit, totuși, un factor pozitiv în dezvoltarea societății din această parte a țării; asigurând locuitorilor mai multă liniște, a permis o dezvoltare mai rapidă a raporturilor feudale și a creat condițiile necesare consolidării formațiunilor politice locale. Influența culturii și civilizației Haliciului asupra vieții feudale din Moldova a fost destul de puternică și a lăsat urme până târziu, în secolele XIV—XV.

4. DOBROGEA ÎN TIMPUL STĂPÎNIRII BIZANTINE

În veacurile XI—XIII, teritoriul țării noastre dintre Dunăre și Marea Neagră s-a aflat sub stăpânire bizantină. Această stăpânire nu a fost continuă și nu s-a exercitat decât vremelnic asupra întregului teritoriu dobrogean.

Societatea omenească de pe acest teritoriu nu a avut o existență istorică izolată; legături strânse cu regiunile nord-dunărene și cu cele bizantine de la sudul Dunării au determinat participarea societății dobrogene la marile evenimente ale acestor veacuri.

În perioada stăpînirii bizantine, Dobrogea cunoaște o anumită dezvoltare economică ². Datorită producției proprii, dar și poziției sale geografice, Dobrogea a cunoscut un intens trafic comercial. Necesitatea de a achiziționa produsele locale și cele ale ținuturilor dunărene și ușurința navigației de-a lungul hotarului pontic, prin gurile Dunării, pe cursul marelui fluviu, au atras aci un mare număr de negustori. Interesul negustorimii europene și orientale pentru ținuturile dobrogene se vede din stăruința cu care sînt consemnate localitățile și mai ales porturile dobrogene pe hărțile unor călători arabi, ca Edrisi și Abulfeda, sau în portulanele negustorilor italieni. Despre Vicina, de pildă,

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 183, 187-188, 228.

² Vezi cap. II, p. 18-34 și III, p. 60-65.

Edrisi scrie în a doua jumătate a veacului al XH-lea că « are mulți locuitori și un ținut fertil. Orașul are venituri însemnate din comerțul său » ¹. Intensitatea circulației mărfurilor este dovedită și de tezaurele monetare din veacurile XI—XIII descoperite în Dobrogea. Nivelul traficului comercial e pus în lumină de numărul mare de monede de aur în raport cu cele de bronz și argint. Cantitatea obiectelor de lux atestă existența unei clase feudale, ale cărei necesi-

Fig. 41. — Sigiliul lui Simeon, katepan al temei Paradunavon, prima jumătate a sec. al XI-lea.

tați în această direcție erau satisfăcute de comerțul local și de tranzit, desfășurat în aceste părți. Creșterea e continuă până la mijlocul veacului al XH-lea, când începe o descreștere lentă. De pe la mijlocul veacului al XI-lea, peste teritoriul Dobrogei au trecut ultimele valuri ale populațiilor migratoare, ce se îndreptau spre Imperiul bizantin. Din această cauză, așezările rurale încep să se împrăștie.

Prosperitatea economică a Dobrogei și poziția sa geografică de mare însemnătate strategică-militară au determinat interesul Imperiului bizantin pentru această regiune. După cucerirea Bulgariei răsăritene de către Ioan Tzimiskes (969—976) și a celei apusene de către Vasile al II-lea (976—1025), pentru a se da o organizare politică și militară mai stabilă regiunilor de curând cucerite, a fost înființată, o dată cu tema Bulgariei, tema bizantină numită Paradunavon, Paradunavis sau Paristrion (de la Trapa 'Icrrpov—pe lângă Dunăre). Începuturile acesteia pot fi socotite ca datînd de la sfîrșitul veacului al X-ilea, o dată cu întinderea stăpînirii bizantine pînă la Dunăre. Teritoriul acestei teme cuprindea Dobrogea și o parte a Bulgariei estice, dintre Balcani și Dunăre. Strategul temei Paristrion — care în izvoare apare cu titlul de « arhon », « katepan » sau « duce » — avea misiunea de a apăra ținuturile sudice, precum și litoralul pontic, de la gurile Dunării pînă la sud de orașul Varna de azi, și de a împiedica trecerea Dunării de către triburile invadatoare.

¹ Edrisi, *Geografia*, p. 78-79.

Ca orice temă de graniță, tema Paristrion avea un pronunțat caracter militar. Izvoarele vorbesc adesea de numărul mare de fortărețe și așezări întărite de pe cursul inferior al Dunării; strategul temei apare chiar cu titlul de « comandant al fortărețelor ». Aci staționau forțe militare importante, întreținute de populația locală ¹.

În prima jumătate a secolului al XI-lea, cu ajutorul forțelor militare locale, armatele bizantine au putut face față situației. În înfrângerea noului atac rus din 1043, efortul militar al regiunilor din tema Paristrion a fost deosebit de important. Același lucru se poate spune și despre respingerea pustiitoarelor invazii pecenege din 1034, 1035 și 1036. Invazia pecenegă din 1048 nu a mai putut fi, însă respinsă cu promptitudine; ea a declanșat războiul dintre anii 1048—1054, ultimul în care bizantinii, până la Alexie Comnenul, au mai putut obține o victorie clară. După această dată — în absența forțelor imperiale — importanța forțelor militare locale a crescut mereu.

Datorită numărului mare de fortărețe și de orașe comerciale existente, strategul temei Paristrion nu apare denumit în izvoare ca atare, ci « arhon », « katepan », sau « dux » al orașelor de lângă Dunăre ². Tot de aceea forțele social-politice care tindeau spre autonomie au devenit atât de puternice în secolul al XI-lea. Criza dominației bizantine la Dunărea de jos a fost determinată într-o anumită măsură de aceste tendințe.

Fenomenul istoric la care ne referim se explică în primul rând prin transformările interioare care se petrec în acest timp în statul bizantin. Începând din vremea domniei lui Constantin al IX-lea Monomahul (1042—1055) — îndeosebi după insurecția militară condusă de Leon Tornikios (1047) — guvernarea Bizanțului a fost preluată de facțiunea « senatorială » a aristocrației, ostilă celei militare din provincie. Politica acestei facțiuni a distrus în cea mai mare măsură sistemul tradițional de apărare, bazat pe obligațiile militare ale stratiotilor și ale obștilor țărănești; prin aservirea obștilor țărănești și nimicirea proprietății stratiotice, s-au deschis, în fapt, granițele imperiului, punându-se în gravă primejdie securitatea populațiilor din regiunile de frontieră mai amenințate, încercarea de a înrola pe « barbari » în armata bizantină s-a dovedit de la început infructuoasă. În acest fel, soluția de căpetenie a rămas mobilizarea mijloacelor locale. Din această cauză, tendințele de autonomie ale regiunilor paristriene s-au accentuat și mai mult, iar când Constantinopolul, la începutul celui de-al 8-lea deceniu, nu a mai putut acorda nici un ajutor, s-au desprins pur și simplu de imperiu.

Războiul dintre bizantini și pecenegi din anii 1048—1054 a pus în lumină gravitatea situației de la frontiera dunăreană. Intervenind în lupta pentru putere dintre căpeteniile pecenege Kegenes și Tyrach, colonizând triburile conduse de primul în Dobrogea și încorporându-le în armată, Bizanțul a transformat aceste

¹ M. Attaliates, p. 204.

² Kedrenos-Skylitzes, II, p. 555, 585; M. Attaliates, p. 97.

Fig. 42. — Amforă sferoidală de proveniență bizantină și ștampile de pe amfore de la Garvăn.

Fig. 43. — Amforă și ulcioare de la Garvăn, sec. XI —XII.

teritorii în teatrul unor pustiitoare lupte, care au slăbit și mai mult imperiul. Misiunea încredințată de imperiu lui Kegenes — cu care se inaugura o nouă politică bizantină, « de a păzi cu strășnicie malurile Dunării »^x — s-a dovedit a fi numai în parte eficace, deoarece respingerea invaziilor dinspre nord a asigurat o liniște de scurtă durată. În timpul domniei împăratului Isac Comnenul (1054—1059), pecenegii au reluat ofensiva, fiind însă învinși de uzi, care au năvălit, în 1067, și au jefuit Paristrionul. În aceste condiții, nesiguranța teritoriilor de la frontiera dunăreană tindea să devină permanentă.

Pe de altă parte, instituirea de către împăratul Mihail al VH-lea (1071—1078) a monopolului de stat asupra griului, pe care autoritățile imperiale îl vindeau apoi cu preț de speculă, precum și încetarea plății subsidiilor financiare, au creat o stare de nemulțumire atât de mare în regiunile paristriene, încât locuitorii orașelor dunărene au hotărât să se desprindă de imperiu; «... s-au gândit la răscoală și au trimis solii pecenegilor... »². Dregătorul imperial însărcinat cu înăbușirea răscoalei a trecut de partea răsculaților și a recunoscut starea de fapt.

Formațiunile politice autonome s-au organizat în jurul principalelor orașe; izvoarele au păstrat chiar numele căpeteniilor locale din fruntea lor: Tatos, numit și Chalis, Sestlav și Satza, unul stăpânind Dîrstorul, ceilalți Vicina și alte orașe³. Timp de două decenii, ei au reprezentat, la Dunărea de jos, singura autoritate de stat constituită. La mijlocul deceniului 9, ca să poată trece Dunărea pentru a prăda provinciile bizantine, cumanii au trebuit să capete învoirea celor trei căpetenii.

Bizanțul nu a izbutit să învingă decît cu multă greutate rezistența paristrană, în urma războiului din 1088-1091 — purtat de bizantini aliați cu cumanii, împotriva coaliției pecenego-paristriene — care a avut drept urmare restabilirea dominației bizantine în părțile Dunării de jos.

Desfășurarea războiului a arătat, însă, că în aceste regiuni se dezvoltase o situație nouă de care Bizanțul trebuia să țină seama în viitor. Orașele paristriene dispuneau de forțe militare puternice și erau în stare să desfășoare cu iscusință operațiile militare. Atît evenimentele dintre 1088 și 1091, cît și cele ulterioare, au arătat că exista o legătură strînsă între cele două maluri ale Dunării. Din această cauză, Bizanțul nu și-a putut restabili dominația decît prin alianța cu triburile nomade, care, în timpul războiului, au pustiit teritoriul dobrogean.

Marea ofensivă bizantină din 1088, condusă de Alexie Comnenul (1081—1118)—concepută ca o vastă operație militară bazată pe cooperarea armatei de uscat și a flotelor maritime și fluvială — a avut la început numai eșecuri.

¹ Kedrenos-Skylitzes, II, p. 585.

² M. Attaliates, p. 205.

³ Ana Comnena, *Alexiada*, cartea a Vi-a, p. 323.

Bizantinii nu au izbutit, după un lung asediu, să cucerească Dîrstorul și în retragere au suferit din partea pecenegilor și a căpeteniilor dobrogene o înfrîngere zdrobitoare. Abia după ce forțele dobrogene au pătruns în Balcani, depărtîndu-se de bazele lor, bizantinii, sprijiniți de cumani, au izbutit să obțină victoria. În aceste împrejurări, formațiunile politice din Dobrogea au fost silit să accepte din nou — în anumite condiții — dominația bizantină.

Timp de un veac și mai bine — de la sfîrșitul veacului al XI-lea pînă la începutul veacului al XII-lea — dominația bizantină în Dobrogea a fost relativ stabilă. Ea se menține, în veacul al XII-lea, sub forma sistemului inaugurat de Comneni și care, la Dunărea de jos, se exprimă prin existența autonomiilor orășenești, a imunităților cu caracter feudal acordate unor căpetenii, a lărgirii autorității bisericești locale.

Dezvoltarea unor orașe, ca Vicina — care avea o organizare autonomă — acordarea de privilegii unor episcopii, ca cea de Dîrstor și apoi de Vicina, rolul unor căpetenii locale asupra cărora autoritatea de stat exercita numai un control relativ, toate acestea învederează procesul fărîmîțării feudale, care a dus la acordarea din partea puterii imperiale a unor concesiuni din ce în ce mai largi forțelor social-politice locale. Cu ajutorul acestora s-au putut rezolva unele situații militare grele. Împreună cu aceste forțe locale, a putut Ioan Comnenul (1118—1143) să distrugă puterea pecenegilor. În politica sa, în ce privește frontiera de nord, Manuel Comnenul (1143—1180) a fost preocupat, mai ales, de problema raporturilor cu Ungaria. Cu aceleași mijloace ca și înaintașul său, el izgonește, în 1148, pe cumanii care pătrunseseră în regiunile dunărene și dobrogene din Paristrion.

Capacitatea acestor regiuni de a furniza imperiului forțe militare importante reiese clar din ordinul dat de Manuel Comnenul lui Leon Vatatzes de a întreprinde un atac împotriva Ungariei dinspre Dunăre, prin mobilizarea unei mari mulțimi de romîni din ținuturile de lîngă Pontul Euxin¹, adică din Dobrogea, ceea ce indică într-o anumită măsură și componența etnică a Dobrogei în veacul al XII-lea. Cu toate acestea, dominația bizantină nu a izbutit să asigure deplina liniște în ținuturile dobrogene. În timpul în care dominația Haliciului se întindea pînă la gurile Dunării, au avut loc adesea lupte în aceste regiuni, ca, de pildă, între 1159 și 1174, cu participarea forțelor dobrogene, sprijinite de statul bizantin.

Este probabil că la lupta pentru eliberarea Bulgariei și la întemeierea celui de-al doilea tarat să fi participat și locuitori din Dobrogea.

Răscoala bulgarilor și vlahilor din 1185—1186 și eliberarea Bulgariei nu au înlăturat, însă, de la început, stăpînirea bizantină din Dobrogea. Un deceniu și jumătate flota bizantină — care continua să controleze hotarul pontic — a asigurat încă dominația bizantină între Dunăre și mare. Abia după 1201, cînd

¹ I. Kynamos, VI, p. 260.

Pl. IV. — Ceramică smălțuită
de proveniență bizantină, de la
Garvăn, sec. XI—XII.

a fost cucerit orașul Vama, o dată cu progresele celui de-al doilea tarat bulgar, s-a putut instaura stăpînirea acestuia în Dobrogea, înlăturată apoi ■de invazia tătarilor.

5. FEUDALISMUL TIMPURIU ÎNTRE CARPAȚI ȘI DUNĂRE ÎN SECOLUL AL XII-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA

Dominația cumanilor pe o bună parte a teritoriului țării noastre în secolul al XII-lea și în prima jumătate a secolului următor, deși a constituit o frînă în calea dezvoltării firești a societății bășinașe, nu a putut împiedica prefacerile cu caracter feudal constatate încă din secolul al X-lea, aceasta cu atât mai mult cu cît asemenea prefaceri se înregistrează chiar și în sînul societății cumane; o parte a cumanilor încep să părăsească viața nomadă și pastorală, trecînd la o viață sedentară și agricolă, mai ales în regiunile de șes.

Dezvoltarea feudalismului în secolul al XII-lea în această vreme, cumanii au reușit să-și întindă dominația peste un teritoriu foarte vast. Contemporanii caracterizează teritoriul stăpînit de cumani ca fiind foarte mare și întins, cuprinzînd ținuturile de la Ural pînă la Dunăre.

Dominația asupra acestui imens teritoriu nu trebuie înțeleasă însă ca o stăpînire efectivă, organizată din punct de vedere politic-administrativ, de o putere centrală. Întrucît cumanii ■— popor de stepă •— nu erau în stare să organizeze o asemenea stăpînire, teritoriile periferice se bucurau de o relativă autonomie. De aceea, contemporanii cunoșteau existența a două Cumani: Cumania Albă, alcătuită din teritoriile răsăritene, dintre Ural și Nipru, unde se găsea și centrul politic, și Cumania Neagră, nume sub care erau cunoscute teritoriile periferice. La popoarele turcice era obiceiul de a se da capitalei atributul *alb* și, prin extindere, și teritoriului unde se găsea aceasta, iar, prin contrast, atributul *negru* teritoriilor mărginașe, supuse mai tîrziu și care se bucurau de o oarecare autonomie față de centrul stăpînirii.

Amintirea întinderii Cumaniei Negre asupra teritoriului Moldovei și Țării Românești s-a păstrat multă vreme. Chiar și în secolul al XV-lea, cronicarului Thuroczi îi era cunoscută Cumania Neagră, pe care o situează pe teritoriul Moldovei, iar într-o diplomă a regelui Sigismund de Luxemburg, din anul 1435, se spune că teritoriul locuit odinioară de cumanii negri, iar acum de romîni — numit în document Cumania — se întindea la răsărit de rîul Olt, între Carpați și Dunăre, cuprinzînd o parte a Țării Românești și a Moldovei.

Cumania Neagră cuprindea, deci, partea sudică a Moldovei și Țara Românească de la răsărit de Olt. În momentele de maximă expansiune spre apus, pe la sfîrșitul secolului al XII-lea, cumanii au trecut și la dreapta Oltului, în

Cîmpia Olteană, amintirea acestei dominații păstrîndu-se în Vadul Cumanilor (*Cumanski Brod*).

În timpul dominației cumane, românii participă alături de cumani la unele evenimente de seamă, cum sînt luptele pe care bulgarii și vlahii din Peninsula Balcanică le-au purtat contra Imperiului bizantin, la sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor.

La sfîrșitul anului 1185 sau la începutul celui următor, din cauza fiscalității excesive, în nordul Bulgariei a izbucnit o răscoală a maselor populare, sub conducerea unor mici nobili, frații Petru și Asan, împotriva Imperiului bizantin. Mișcarea a căpătat forță și amploare datorită participării păturilor largi ale țărănimii și orășenimii exploatate de bizantini. După o luptă zadarnică timp de doi ani împotriva acestei puternice mișcări, împăratul bizantin Isaac Anghelos a fost nevoit să recunoască independența statului Asăneștilor. După alungarea stăpînirii bizantine, elementele feudale balcanice izbutesc să culeagă roadele acestei victorii, organizînd noul stat pe baze feudale. Această victorie se datorește atît luptei maselor populare din Peninsula Balcanică (din munții Haemus mai ales), cît și ajutorului dat de românii și cumanii din nordul Dunării, în toate momentele importante ale desfășurării acestui eveniment istoric.

Cronicarul bizantin Nicetas Choniates —martor ocular și, deci, un izvor cît se poate de veridic cu privire la aceste evenimente — pomeneste în repetate rînduri de ajutorul pe care conducătorii răscoalei antibizantine, Petru și Asan, apoi urmașul lor, Ioniță (Kaloian), l-au obținut de la căpeteniile din nordul Dunării. Încă de la începutul răscoalei, Petru și Asan « s-au repezit spre Dunăre și, trecînd-o cu luntrile, s-au dus la vecinii lor cumanii ». Tot la nordul Dunării, a găsit ajutor, în 1187, Asan, amenințat de o nouă armată bizantină; la cererea lui, au venit conducători de la nord de Dunăre, « cu totul hotărîți să dea împărăției Romeilor cea mai puternică lovitură și să impună domnia vlahilor și a bulgarilor, precum a fost odinioară » *K*

Dacă în ce privește pe cumani și căpeteniile lor, istoricii au fost și sînt de acord că erau cei din nordul Dunării, din sudul Moldovei și din Cîmpia Romîna, în legătură cu românii s-au emis diferite ipoteze cu privire la regiunea unde trebuie localizați, anume în sudul sau în nordul Dunării. Aceleași izvoare bizantine ne ajută la lămurirea acestei probleme. Povestind fuga lui Andronic Comnenul, la 1164, Nicetas Choniates spune că a fost prins de niște romîni pe cînd se îndrepta spre hotarele Haliciului². Cum dominația cnezatului de Halici se întindea în acea vreme și în Moldova, este cît se poate de verosimil ca acești romîni să fi locuit în sudul Moldovei sau în răsăritul Munteniei.

¹ N. Choniates, *Historia*, De Isaccio Angelo, I, p. 489- 491.

² Idem, *Historia*, De Manuele Comneno, IV, p. 171.

Pe românii din aceste părți nord-dunărene îi cunoaște și doctorul (varda-petul) armean Vardan, ca locuind în vecinătatea rușilor, în a doua jumătate a secolului al XII-lea ¹.

Despre românii de la Dunărea de jos este vorba și în relatarea istoricului bizantin Ioan Kynamos, care spune că, în armata împăratului Manuel Comnenul, ce se pregătea să atace pe maghiari dinspre răsărit, în anul 1166, se găsea și «un mare număr de români, despre care se spune că ar fi vechi coloni din Italia» ².

Această mulțime de români din oastea împăratului bizantin era adunată, organizată și condusă la luptă de căpeteniile ei proprii. Aceste căpetenii nu puteau fi decât feudații români care, sub dominația cumanilor, își putuseră păstra situația privilegiată, datorită colaborării lor cu căpeteniile cumane. Dintre acești feudați români vor fi fost și conducătorii cetelor de români de la nordul Dunării, care participă în repetate rânduri alături de cumanii din aceleași părți, la lupta antibizantină a bulgarilor și vlahilor balcanici.

Conducătorii feudali români și-au putut păstra nu numai situația lor sub dominația mai mult nominală a cumanilor, dar și-au menținut chiar și organizațiile lor politice.

Situația politică și militară a acestor formațiuni la sfârșitul veacului al XII-lea și la începutul celui următor poate fi înțeleasă și din faptul că, în luptele pe care Ioniță (1197—1207) le poartă cu bizantinii și apoi cu cruciații, românii și cumanii sînt pomeniți totdeauna cu rol principal, nu numai la 1199, cînd se precizează în chip limpede acest lucru, dar și cu celelalte prilejuri.

Asimilarea cumanilor în mediul băștinaș, încă de pe la mijlocul secolului al XII-lea, poate fi constatată cu probabilitate din episodul petrecut în 1148, cînd împăratul bizantin Manuel Comnenul atacă pe cumani și cînd un conducător al acestora, Lazar, ce cade în luptă, era creștin ³. Lazar poate fi un reprezentant al populației băștinașe de la nordul Dunării sau un conducător creștinat sub influența acesteia.

Cumania Neagră reprezentînd părțile periferice ale stăpînirii cumane, elementul cuman — puțin numeros încă din timpul extinderii dominației cumane în aceste părți — nu putea fi întărit și îmborsărit mereu, mai ales că dominația cnezatului de Halici în Moldova constituia o piedică în contactul direct dintre diferitele triburi cumane.

În această situație, cumanii se asimilează și mai grabnic în societatea băștinașă, chiar dacă, din punct de vedere politic, ei mai constituie încă elementul dominant.

¹ Vardan, *Geographia*, în *Kiemoires historiques et geographiques sur VArmenie*, II, p. 451-452.

² I. Kynamos, VI, p. 260.

³ *Ibidem*, III, p. 95.

Dezvoltarea feudalismului în prima jumătate a secolului al XHI-lea

Cînd puternicul stat al Asăneștilor manifestă semne de slăbire sub Asan Borilă (1207—1218), urmașul lui Ioniță, căpeteniile feudale încearcă să-și cîștige autonomia, să se elibereze de sub această stăpînire. Este cît se poate de semnificativ episodul petrecut în anul 1210, relatat destul de succint, dar totuși mdeaiuns de explicit, de un act al regelui Ungariei Bela al IV-lea, din 1250. Confirmînd o danie a regelui Andrei al II-lea făcută lui Ioachim, cornițele de Sibiu, între meritele vrednice de răsplată ale acestuia se pomenesc și vitejiile săvîrșite în anul 1210, cînd, cu o armată formată din sași, romîni, secui și pecenegi, a fost trimis în ajutorul lui Asan Borilă « împotriva necredincioșilor săi de la Vidin ». în drum spre Vidin, armata comitelui Ioachim a fost atacată de «trei conducători din Cumania », dintre care doi au fost uciși iar al treilea a fost trimis legat la rege. Ajungînd la Vidin, comiteie sibian a trebuit să dea o luptă grea, în care el a fost rănit și mai mulți ostași ai săi omorîți. Răsculații fiind învinși, cetatea Vidinului a fost redată lui Asan Borilă *. Actul dezvăluie o puternică mișcare centrifugă a căpeteniilor feudale din sudul Dunării față de puterea centrală, reprezentată de țarul Asan Borilă, mișcare cu care se solidarizează și feudalii din nordul fluviului, din Cumania. Trebuie subliniat faptul că actul care pomeneste acest episod nu spune că acele căpetenii care au încercat să se opună armatei comitelui Ioachim erau cumane, ci din teritoriul cunoscut sub numele de Cumania; aceasta înseamnă că ele puteau să fie căpeteniile populației băștinașe din Cumania, din apropierea Oltului, căci pe valea acestui rîu a trecut, probabil, armata pornită din sudul Transilvaniei. Deși numele căpeteniei prinse este cuman, Karas, acest lucru nu împune cu necesitate și apartenența sa etnică cumană, cunoscut fiind faptul că romînii, îndeosebi clasa dominantă, au împrumutat deseori nume de la stăpînitori, ca de ex. Talabă, Toxabă și chiar Basarabă. încercarea lor de a se opune armatei comitelui Ioachim dovedește că aceste căpetenii erau destul de puternice, că și ele se luptau pentru autonomia locală, că stadiul de dezvoltare a relațiilor feudale între Carpați și Dunăre era apreciabil.

Tendințele de autonomie ale conducătorilor de la nordul Dunării nu au putut fi. însă realizate deocamdată, din cauza coaliției dintre regele Ungariei și țarul bulgar, care au înfrînt împotrivirea feudalilor nord și sud-dunăreni.

Dezvoltarea puterii feudalilor dintre Carpați și Dunăre a fost stîmjenită nu numai de dominația cumană, ci și de tendințele, de stăpînire manifestate de regele Ungariei. Acesta încredințează cavalerilor teutoni, colonizați la 1211 în Țara Bîrsei, misiunea de a deschide drumul expansiunii statului feudal maghiar și catolicismului la răsărit și sud de Carpați (*ultra montes nivium*, cum se spune în actul de confirmare a daniei, din 1222). în diploma regelui Andrei al II-lea din 1222, se precizează care erau ținuturile « de dincolo de munți » asupra cărora

teutonii își puteau extinde dominația: înspre răsărit, pînă la hotarele brodniciilor, ^3eci în Moldova sudică pînă la Șiret, iar înspre sud, pe o linie ce unea apa Bîrsei cu Dunărea, deci cu aproximație pînă pe Ialomița sau Dîmbovița ¹.

Cavalerii teutoni au trecut, într-adevăr, la sud și est de Carpați, unde au întemeiat «cetăți puternice » (ale căror urme nu au fost însă descoperite), au ocupat unele teritorii, în urma luptelor purtate cu cumanii « nu cu puțină primejdie », suferind pierderi însemnate în bunuri și oameni². Planurile cavalerilor teutoni au stîrnit invidia marilor feudali maghiari, laici și clerici. Aceștia rîvneau teritoriile cucerite de teutoni, care nu se arătau dispuși să le cedeze regelui, ci urmăreau să le stăpînească singuri, ca pe o țară autonomă.

După alungarea teutonilor (1225), regele Ungariei și nobilimea feudală maghiară au căutat să-și întindă ei înșiși stăpînirea asupra teritoriilor « de dincolo de munți », cucerind o cetate pe care cavalerii o ridicaseră cu multă trudă și cheltuieli. Aceste succese s-au concretizat în atragerea la catolicism a unor feudali locali și în întemeierea episcopiei Cumaniei, în părțile răsăritene ale Țării Romînești și în cele sudice ale Moldovei.

În părțile apusene ale Țării Romînești și cele sudice ale Banatului, cu scopul de a avea un punct de sprijin în politica sa balcanică, statul maghiar a organizat banatul de Severin, care cuprindea sudul Banatului, «țara Severinului» (*terța Zeurini*), din jurul cetății cu același nume. Pomenirea celui dintîi ban de Severin e din anul 1233, dar organizația condusă de el este mai veche, fiind înființată la 1230, ca urmare a războiului dintre principele Bela și Ioan Asan al II-lea. Organizat pe locul unor vechi formațiuni politice băștinașe, a unei vechi «țări» romînești, banatul de Severin și-a putut păstra o situație aparte, bucurîndu-se de o semi-autonomie în cadrul regatului feudal maghiar, în tot timpul evului mediu.

Asupra restului teritoriului de la sud de Carpați, regele Ungariei și nobilimea au fost nevoiți să se mulțumească deocamdată cu planuri de viitor, înfăptuirea acestor planuri a fost urmărită pe căi diferite de regalitatea maghiară. Mai întîi au fost atrași la religia catolică unii feudali. Căpeteniilor care au acceptat să colaboreze cu regalitatea maghiară le-au fost confirmate teritoriile uzurpate obștilor sătești. Unii cumani au fost convertiți cu sila la catolicism, de către cavalerii teutoni, pe la 1224, în urma înfrîngerii suferite ³. Alții au fost atrași la catolicism prin făgăduieli îmbietoare de călugării dominicani și prin intervenția directă a principelui moștenitor Bela. Este cît se poate de semnificativ că **cei** dintîi care au primit catolicismul, în 1227, au fost unii nobili și fruntași cumani, apoi chiar un principe cuman cu numele Bortz ⁴. Pentru aceștia, îmbrățișarea

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 182-183.

² *Ibidem*, p. 214-216.

³ *Ibidem*.

⁴ *Ibidem*, p. 228.

creștinismului însemna cîștigarea unui sprijin puternic în scopul întăririi dominației lor de clasă, a stăpînirii de moșii și a exploatării supușilor lor. De aceea, feudații trecuți la catolicism nu întîme să-și silească supușii să se creștineze și ei, căci creștinismul, mai mult decît șamanismul, vechea religie cumană, învață la supunere și la acceptarea exploatării de către clasa dominantă, biserică și statul feudal. Răsplata nu a întîrziat nici ea, deoarece regele Andrei al II-lea și asociatul său la domnie, Bela, printr-o diplomă solemnă din 1227, au dăruit nobilimii convertite la catolicism libertăți și scutiri și i-au întărit dreptul de stăpînire asupra pămîntului. Aceste privilegii au fost recunoscute și de papalitate, care a luat sub ocrotirea sa pe toți cei creștinați, împreună cu bunurile lor. De aceleași privilegii se bucurau și biserica și clerul catolic, înzestrate cu întinse moșii și cu dreptul de a aduna dijmele bisericești¹.

Studierea actelor privitoare la catolicizarea unei părți a populației din Cumania permite unele concluzii prețioase în ce privește starea societății dintre Carpați și Dunăre, de pe teritoriul « Cumaniei Negre », în prima jumătate a secolului al XIII-lea. Sub influența populației băștinașe, societatea cumană era în plină prefacere, pe calea feudalizării. De la viața nomadă sau seminomadă, cumanii trec la viața sedentară, își construiesc case, întemeiază așezări stabile, sate și orașe (*villae et civitates*); se întărește pătura dominantă feudală, de nobili (*nobiles*), care aveau numeroși supuși (*suhditi*), pe care-i exploatau; acești nobili stăpîneau moșii, ca și feudații din regatul Ungariei, recunoscîndu-li-se printr-o « bulă de aur », din 1227, privilegii feudale largi, asemănătoare cu imunitățile feudale, asigurîndu-li-se întreaga autoritate fiscală, administrativă și judecătorească asupra supușilor de pe aceste moșii. Nu este, deci, surprinzătoare și nici inexplicabilă colaborarea acestor feudați cu statul maghiar, dispus să le asigure condiții de dezvoltare pe drumul feudalismului, cum nu puteau nădăjdui sub stăpînirea cavalerilor teutoni.

În cadrul acestei suzeranități nominale a regatului feudal maghiar, formațiunile politice dintre Carpați și Dunăre, cnezatele și voievodatele, au reușit să-și păstreze o largă autonomie.

Documentele contemporane adevăresc, fără putință de tăgadă, existența unor asemenea formațiuni politice ale băștinașilor, atît pe teritoriul Moldovei, cît și pe cel al Țării Romînești. În legătură cu întinderea stăpînirii cavalerilor teutoni este pomenită de mai multe ori « țara brodnichilor » (*terra Brodnic*), o uniune de obști din sudul Moldovei. Populația romînească e pomenită în aceleași părți unde e localizată țara brodnichilor și în răsăritul viitoarei Țări Romînești în chip explicit într-o bulă papală din anul 1234. Acești romîni (*Walati*), creștini ortodocși, disprețuind autoritatea episcopului catolic din acele părți, recunoșteau autoritatea unor episcopi de rit grec; « iar unii, atît

¹ *Documente, C. veac. XI—XIII, voi. I, p. 235 — 236.* Cuprinsul acestui important document nu este cunoscut decît dintr-o bulă papală din 1229.

.....

■ V . 4

Fig. 44. — Fragment din bula papală din anul 1234, în care sînt amintiți românii (Walathi).

unguri, cât și teutoni, împreună cu alți dreptcredincioși (catolici) din regatul Ungariei, trec la dînșii, ca să locuiască acolo și astfel, alcătuind un singur popor cu pomeniții romîni», au părăsit credința catolică și au îmbrățișat religia ortodoxă; papa cerea principelui Bela să rînduiască un episcop catolic pentru romîni și să-i silească să se convertească la catolicism și să dea dijme bisericești *.

Din acest document rezultă că în sudul Moldovei și în răsăritul Țării Românești exista o populație românească foarte numeroasă, de rit ortodox, aflată într-un stadiu înaintat de dezvoltare, asemănător cu al ungarilor și sașilor din Transilvania, căci altfel cei trecuți peste Carpați nu s-ar fi amestecat cu ei; această populație românească avea o mare putere de asimilare, datorită nu numai superiorității sale numerice, dar și stadiului de dezvoltare social-economică și politică.

Stadiul de dezvoltare a societății românești dintre Carpați și Dunăre rezultă în mod concludent din cunoscuta « diplomă a ioaniților », acordată de regele Bela al IV-lea călugărilor ioaniți sau ospitalieri, în anul 1247, în vederea așezării lor în aceste părți. Deși diploma e emisă cu șase ani după năvălirea tătarilor, cuprinsul ei reflectă, fără nici o îndoială, o situație existentă și înainte de acest eveniment, căci năvălirea mongolă din 1241, datorită caracterului ei distrugător, nu a facilitat dezvoltarea societății, ci, dimpotrivă, a împiedicat-o într-o mare măsură. De altminteri, se spune chiar în diplomă că voievodatele lui Litovoi și Seneslau sînt lăsate romînilor « așa cum le-au stăpînit aceștia și pînă acum ».

Din cuprinsul diplomei ioaniților constatăm, încă înainte de 1241, un nivel ridicat al forțelor de producție, existența a numeroase mori, a semănăturilor, a fînețelor și pășunilor pentru vite și oi — ceea ce atestă ocupațiile principale ale populației, agricultura, creșterea vitelor și păstoritul — a pescăriilor naturale și a heleșteielor amenajate de mîna omului, dovedind îndeletnicirea cu pescuitul a locuitorilor; banii care circulau atestă și existența negoțului în acele părți. Romîniile aveau oastea lor, capabilă să apere, la nevoie, țara.

Societatea era înaintată pe drumul împărțirii ei în clase antagoniste caracteristice orînduirii feudale: stăpînii de moșii (*maiores* terme), pomeniți în diplomă, aveau dreptul de apel la judecata regelui, așa cum aveau și nobilii din regatul feudal maghiar.

Dezvoltarea feudalismului între Carpați și Dunăre, împărțirea în clase antagoniste, au impus cu necesitate organizarea politică a societății. Cele cinci formațiuni politice: țara Severinului, cnezatele lui Ioan și Farcaș, țările sau voievodatele lui Litovoi și Seneslau — amintite în diploma ioaniților, dar care au existat și înainte de pomenirea lor documentară — erau mici stătulețe care se bucurau de o autonomie mai largă sau mai restrînsă în raport cu statul feudal maghiar.

Situația reflectată în diploma ioaniților din anul 1247 este o dovadă concludentă cu privire la dezvoltarea societății feudale românești dintre Carpați și Dunăre în prima jumătate a secolului al XIII-lea.

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 275-276.

între dezvoltarea societății de pe cele două versante ale Carpaților asemănarea este destul de mare, fără să meargă pînă la identitate. În Transilvania, feudalismul este mai dezvoltat, manifestîndu-se fenomenul caracteristic al fărîmițării feudale, ca urmare a constituirii marilor domenii nobiliare și bisericești, înzestrate cu largi privilegii de imunitate, datorită întăririi clasei feudale care se opunea puterii centrale, cotopea pămîntul obștilor sătești și aservea populația acestora. Această nobilime manifestă tendințe centrifuge tot mai vădite în cadrul voievodatului transilvănean, cu pronunțate caracteristici proprii, dezvoltate din realitățile locale mai vechi.

Între Carpați și Dunăre, societatea evolua pe același drum al feudalismului, atingînd și aici un stadiu înaintat, cunoscînd împărțirea în clase antagoniste, dintre care cea dominantă reușește să-și constituie moșii feudale, prin uzurparea pămînturilor țărănimii libere din obști, să obțină privilegii de natura imunităților, să formeze organizații politice care luptă neîncetat pentru autonomie, fie în cadrul stăpînirii cumane, fie față de tendințele de dominație ale statului vlaho-bulgar, ale cavalerilor teutoni sau ale statului feudal maghiar.

6. INVAZIA ȘI DOMINAȚIA TĂTARĂ PE TERITORIUL ȚĂRII NOASTRE

Dezvoltarea societății de pe teritoriul patriei noastre, în plin avînt în prima jumătate a secolului al XIII-lea, a primit o grea lovitură în anul 1241, prin marea invazie a tătarilor care s-a abătut asupra popoarelor din sud-estul Europei.

Cuceririle mongole pînă la 1241	La sfîrșitul secolului al XII-lea și începutul celui următor, tătarii se găseau în faza de trecere de la societatea gentilică la cea feudală. Procesul formării unei nobilimi de stepă, care-și supune masele, se terminase pe la sfîrșitul secolului al XII-lea, o dată cu formarea unor uniuni tribale. Temugin sau Ginghis-han, ales mare han în anul 1206, reușește să dea mongolilor o formă de organizare politică superioară punînd, astfel, bazele imperiului mongol. Mongolii aveau o organizație militară, condusă de noiani, reprezentanți ai nobilimii nomade. Dispunînd de o puternică armată, Ginghis-han a purtat numeroase războaie de pradă, urmărind, în același timp, și scopul de a sili popoarele subjugate la plata tributului.
------------------------------------	---

În 1211 începe cucerirea Chinei, după care sînt cotoprite alte țări și popoare din Asia. În anul 1223, pe rîul Kalka, are loc lupta dintre tătarii și cnejii ruși, aliați cu cumanii. Datorită dezbinării dintre cnejii ruși și părăsirii luptei de către cumani, pe de o parte, precum și tehnicii de război și disciplinei remarcabile

a armatei tătare, pe de altă parte, mongolii cîștigă o mare biruință. Le era deschis, astfel, drumul spre alte regiuni ale Europei.

Cuceririle reîncep în anul 1236, sub conducerea lui Bătu și a lui Subotai — poate cel mai capabil dintre conducătorii militari ai mongolilor. În curs de patru ani au fost cîștigate, rînd pe rînd, cnezatele rusești, aceasta datorită, în mare măsură, și certurilor și dezbinării dintre cneji, care s-au dovedit lipsiți de înțelegerea gravității situației, contribuind astfel la succesele mongolilor. Aceeași soartă a avut și Dest'i Kipciak (Stepa Cumanilor). Cumanii scăpați din acest dezastru au luat drumul pribegiei. Unii — sub conducerea căpeteniilor Ionas și Soronius — au fost primiți în Imperiul bizantin; alții, nobili și țărani, conduși de hanul Kotian (Cuten), au fost primiți și așezați, cu tot avutul lor — corturi, căruțe și numeroase cirezi și turme — în Ungaria, de regele Bela al IV-lea, căruia i-au făgăduit supunere și adoptarea catolicismului.

Pe la 1236—1237, pe teritoriul uriaș cucerit de mongoli, Bătu întemeiază o puternică stăpînire, numită Hoarda de Aur, al cărei centru era chiar în Dest'i Kipciak. Jefuirea regiunilor cucerite și a altor țări din Europa a devenit scopul principal al hanilor Hoardei de Aur și al feudalilor mongoli.

După ocuparea, în decembrie 1240, a celui mai important oraș rusesc de atunci, Kievul, și a întregului cnezat, în ianuarie 1241 sînt cîștigate de mongoli Volînia și Haliciul. de sud-est

Tătarii sîlesc apoi populația din « țara Bolohov » la colaborare, după cum spune letopisețul de la mănăstirea Ipatie. Subotai nu întîrzie să-și concentreze armata — apreciată de contemporani la peste 200 000 de oameni — în Halici, pentru a porni spre noi cuceriri, împărțiți în mai multe corpuri de oaste, tătarii încep atacul simultan în direcții diferite. Ei aplicau un sistem de învăluire a dușmanului, cu scopul de a face imposibilă primirea unor eventuale ajutoare. O armată străbate Polonia, de la răsărit spre apus, în lunile februarie și martie, trecînd-o prin foc și sabie de la un capăt la altul.

După ce înving la Lignitz, la 9 aprilie, armatele de cavaleri poloni, sile-zieni, moravi și teutoni, comandate de ducele Henric de Silezia, armatele mongole se despart din nou: unele continuă înaintarea în direcția apuseană — în urmărirea oștirii lui Venceslav, regele Boemiei, care întîrziase la lupta de la Lignitz — pentru ca apoi să se îndrepte spre sud, traversînd Boemia, spre a ajunge la Buda, către care pornise direct de la Lignitz, traversînd Moravia, o altă armată. Oastea comandată personal de Bătu și de Subotai se îndreaptă direct spre Ungaria, pe drumul cel mai scurt din Halici, ajungînd la Buda la începutul lunii martie.

Armata a treia, sub comanda lui Kadan, se îndreaptă spre sud-est. După ce devastează partea nordică a Moldovei, pe la sfîrșitul lunii martie, pătrunde, prin nord, în Transilvania, distrugînd tot ce întîlnește în cale, mai ales așezările

mai mari, întărite sau neîntărite: Rodna (31 martie) — după o încercare nereușită a minerilor de acolo de a li se împotrivi și care au fost siliți apoi să-i însoțească și să le servească drept călăuze—Bistrița (22 aprilie), Dejul, Clujul, Oradea etc, trecînd apoi în Ungaria, unde se întâlnește cu celelalte armate sosite acolo, în sfîrșit, o altă armată se îndreaptă spre sud, pătrunzînd în Moldova, pe care o străbate de la nord la sud. Distrugînd totul în calea lor, învingînd o

Fig. 46. — Invazia tătarilor, gravură din cronica lui Thuroczi, sec. XV. •

încercare de împotrivire, tătarii ajung în episcopia cumanilor, în sudul Moldovei, care este devastată cu totul, după mărturia canonicului de la Oradea Rogerius ¹. După un scurt popas în sudul Moldovei, această armată străbate prin pasul Oituzului, pentru a pătrunde în Transilvania. Potrivit unei informații a cronicarilor Ioan de Ypres și Marino Sanudo cel Bătrîn, românii și secuii au întărit paza trecătorilor carpatice, încercînd să oprească armata tătară ². Încercarea nereușind, tătarii pătrund în Transilvania, înving pe sași și înaintază în Țara Birsei, ocupînd Brașovul (31 martie). După o ciocnire cu armata voievodului Transilvaniei, care a încercat și el, fără succes, să li se opună, tătarii își continuă înaintarea, devastînd ținuturi și ocupînd cetățile și orașele întîlnite în cale: Sibiu (11 aprilie), Alba Iulia, Sebeșul, Orăștia, Aradul etc, pentru a trece apoi Tisa și a se îndrepta spre Buda.

¹ Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Script, Rer. Hung.*, II, p. 563 — 564.

² Gombos A., *Catalogus fontium historiae Hungariae*, II, p. 1332, 1558.

Din această armată se desprinde o coloană care trece munții pe drumul « românilor negri» (*Karaoulag*). Potrivit cronicii persane bine informate, din primii ani ai secolului al XIV-lea, scrisă de Rașid-ed-Din, românii care au încercat să oprească înaintarea tătarilor au fost învinși, iar năvălitorii și-au putut continua înaintarea pînă la hotarele lui « Mishelav » *.

Din felul cum este relatat acest episod de cronica persană se poate înțelege că este vorba fie de românii din sudul Transilvaniei, fie de cei din sudul Carpaților. Faptul că sînt numiți români negri ne face să înclinăm spre a doua ipoteză, căci epitetul de negri dat românilor trebuie pus în legătură cu Cumania Naagră, adică cu teritoriul de la sud de Carpați. De altfel, izvoarele orientale vor numi și mai tîrziu Țara Românească țara românilor negii (*Kara iflak*).

După aceste victorii, tătarii, străbătînd Banatul, trec rîul Tisa și se îndreaptă spre același punct, capitala Ungariei.

După cum arată Rogerius, martor ocular al evenimentelor, puterea de rezistență a regatului feudal maghiar era cu totul slăbită, datorită contradicțiilor dintre rege și marea nobilime, nemulțumită de politica lui Bela al IV-lea, care a încercat să-i îngrădească privilegiile și posibilitățile de a-și spori moșiile. Așezarea cumanilor în Ungaria a stîrnit și mai mult dușmănia nobilimii față de rege. Ajutoarele solicitate papei și împăratului romano-german au rămas fără răspuns, deoarece între papalitate — reprezentată de Grigore al IX-lea — și Imperiul romano-german — reprezentat de Frederic al II-lea — se desfășura un război pentru supremație în Europa.

În aceste împrejurări, armatele mongole, sub comanda supremă a lui Bātu și Subotai, întrebunțînd tactica obișnuită — simulai ea retragerii dezorganizate — au atras armatele regelui maghiar pe rîulețul Sajo, un afluent pe dreapta al Tisei. Aici, la localitatea Mohi, la 11 aprilie 1241, armata maghiară a suferit o înfrîngere totală; regele Bela de-abia și-a putut salva viața din acest dezastru. Nobilimea mare, în loc să se grăbească spre locul luptei pentru a încerca salvarea țării, dorea înfrîngerea armatei regelui și chiar moartea acestuia, pentru a înlătura orice piedică din calea realizării scopurilor sale; de aceea, unii nobili refuză să-și ducă oastea pe cîmpul de luptă, alții întîrzie în mod voit sosirea, așteptînd nepăsători, și unii și alții, dezastrul.

După cum ne informează letopisețul rusesc numit Voskresenskaia, o parte a mongolilor — care urmăreau pe regele fugar Bela — ajungînd la Dunăre, au avut război cu românii (volohii)². Această știre e deosebit de prețioasă, deoarece atestă și ea lupta românilor cu tătarii. Izvorul rusesc nu precizează locul de pe Dunăre unde a avut loc lupta, dar armata pomenită trebuie să fi fost dintr-un voievodat românesc din părțile apusene ale Țării Românești, unde existau asemenea formațiuni politice.

¹ Rașid-ed-Din, *Istoria mongolilor*, în *CâopnuK Aemonuceu*, III.

² *IlojiHoe coSpame pyccKux jiemonuceă*, VII, p. 145.

în istoriografia noastră s-a purtat o lungă discuție în legătură cu o știre păstrată în cronica persană a lui Rașid-ed-Din, care pomeneste o luptă a cetelor mongole conduse de Orda cu un « Bazaramban », din țara « Ilaout » ¹. Nume-roși istorici — începînd cu Hașdeu și Onciul, pe drumul cărora au mers apoi mulți alții — au identificat pe acest « Bazaramban » cu Basarab și țara lui cu Țara Oltului; alții au crezut că este vorba de banul Severinului (*Zeurenban*). Precizarea lui Rașid-ed-Din că Orda conducea aripa dreaptă a oastei mongole, ceea ce corespunde cu drumul armatei mongole prin Polonia, a ridicat unele îndoieli cu privire la identificarea lui « Bazaramban » cu Basarab și țara « Ilaout » cu Țara Oltului. Informația cronicii rusești « Voskresenskaia » sugerează formularea unei ipoteze verosimile. Se știe că toate armatele mongole, orice regiuni ar fi. străbătut, s-au întîlnit la Buda, colaborînd la dezastrul oastei maghiare. După înfrîngerea acesteia, cetele tătare și-au continuat acțiunile în diferite părți; unele s-au îndreptat spre apus, altele au urmărit pe regele maghiar. Este posibil ca o ceată condusă de Orda să fi sosit la Dunăre. În acest caz, știrile cronicii ruse și persane se referă la același eveniment și « Bazaramban », ca și țara « Ilaout », pot fi considerate ca aparținînd istoriei Romîniei. În acest caz, ar fi vorba de un Basarab și de țara Litua — adică de țara pomenită la 1247 în diploma ioani-ților ca avînd în frunte pe voievodul Litovoi — și de un voievod romîn, înain-țașul celui din 1247 și al lui Basarab, care peste cîteva decenii va fi marele voievod al Țării Romînești. Este adevărat că țara voievodului Litovoi nu se întindea pînă la Dunăre, la locul de ciocnire cu tătarii, dar cum acesta era vasal al regelui maghiar, va fi mers cu oastea sa la Dunăre, pentru a împiedica pe tătari să-l urmărească pe regele Bela. E de presupus că, dacă Litovoi avea în 1247 o oaste în stare să dea ajutor ioaniților, această oaste nu-i va fi lipsit nici înain-țașului său, în 1241.

O parte a tătarilor, sub conducerea lui Kadan, trece Dunărea și săvîrșește distrugeri în Peninsula Balcanică. În acest timp, călăreții lui Bătu fac alte incursiuni de pradă spre apus, ajungînd pînă la Viena; după aceea se întorc, plini de prăzi, în Ungaria.

Lupta popoarelor cotropite, greutatea de a organiza teritorii atît de vaste și de a stăpîni popoarele subjugate, i-au determinat pe tătari să părăsească o parte din ținuturile cotropite.

Armatele lui Bătu traversează, la întoarcere, Transilvania, trec pe teritoriul viitoarelor state romînești, devastînd încă o dată ținuturile, satele și orașele întîlnite în cale. Cu acest prilej, tătarii au avut alte ciocniri cu locuitorii din ținuturile străbătute. Cronica rimată a lui Filip Mousket conține, pentru anul 1242, o știre deosebit de importantă, anume că lumea a fost cuprinsă de bucurie, cînd « regele din țara vlahilor » a învins pe tătari ². Știrea se poate referi atît la statul

¹ Rașid-ed-Din, *Istoria mongolilor*, în *CdopnuK Aemonuceu*, III.

² Mon. *Qerm. Hist. ScripU*, XXVI, p. 818.

Asăneștilor, cât și la românii din nordul Dunării; titlul de rege dat conducătorului acestora se explică prin faptul că cronicarului francez îi era familiar acest titlu, dar îi era necunoscut acela de voievod, pe care-l purtau căpeteniile formațiunilor românești.

Ajunși la Dunărea de jos, tătarii lui Bătu așteaptă sosirea armatelor lui Kadan, care, după ce devastaseră Dalmația pînă la sud de Ragusa și Cattaro, apoi Bosnia și Serbia, unde locuitorii se ascuseseră în peșteri și păduri, își fac apariția pe neașteptate în Bulgaria. După cîteva înfrîngeri, feudații bulgari ce conduceau țara în numele țarului minor Căliman se supun năvălitorilor și acceptă plata unui tribut.

Europa a cunoscut astfel ce însemna invazia mongolilor. Potrivit tacticii de luptă a acestora, cel dintîi șoc avea drept scop să semene panică, pentru a paraliza puterea de rezistență-a adversarului. În timpul luptelor, tătarii foloseau o tactică superioară cavalerilor apuseni. Obişnuiți cu acțiuni desfășurate pe o suprafață foarte întinsă, mișcîndu-se cu o repeziciune uimitoare, cu care cavalerii în armuri grele nu se puteau măsura, tătarii puteau distruge într-o zi ținuturi foarte întinse, pentru ca a doua zi să fie adunați toți în același loc, spre a porni un nou atac nimicitor.

Țările și popoarele aflate în calea năvălitorilor tătari au cunoscut vremuri grele. Bunurile materiale erau devastate sau prădate, femeile tinere și meșteșugarii erau duși în robie, cei capabili să lupte erau obligați să-i însoțească în invaziile lor, iar cei ce puteau scăpa de robie siliți să muncească, pentru a satisface nevoile noilor stăpîni.

Rogerius — care a cunoscut personal suferințele vieții de prizonier timp de un an și jumătate — înfățișează un tablou sumbru al Transilvaniei după retragerea tătarilor: drumurile și potecile se stricaseră și fuseseră acoperite cu totul de iarbă și bălării; în orașul Alba Iulia nu au rămas decît zidurile bisericilor și caselor dărîmate, care erau stropite cu sînge; în orașul distrus se vedeau o mulțime de cranii și oase ale celor uciși; într-o peșteră, la zece mile depărtare de Alba Iulia, erau adăpostiți numeroși bărbați și femei, care se hrăneau cu pîine neagră, făcută din făină și coajă de stejar *K*

Distrugerile cauzate de tătari au fost foarte mari. După cum rezultă din mărturiile păstrate de unele documente de după retragerea năvălitorilor, referitoare la Transilvania, în care se vorbește de uciderea a numeroși locuitori și de ducerea altora în robie, țara a fost prefăcută în multe locuri într-o pustietate; clădirile au fost ruinate, moșiile devastate. Episcopia de Alba Iulia ajunsese într-o astfel de lipsă de locuitori, încît și la 1246 se mai aflau foarte puțini oameni în oraș și pe moșiile sale ^a. Chiar dacă admitem că mărturiile contemporane cuprind oarecare exagerări — explicabile prin groaza ce cuprinsese Europa în

¹ *Carmen miserabile*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 586.

² *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 327-328, 336-337, 343-344; voi. II, p. 5-6, 100, 199-200.

fața acestei invazii — nu se poate nega faptul că năvălirea mongolă a fost deosebit de distrugătoare.

După retragerea tătarilor din unele țări cوتropite, pe la sfârșitul anului 1242, sînt stabilite marginile apusene ale stăpînirii Hoardei de Aur: Bulgaria rămîne vasală tătarilor, feudații mongoli amestecîndu-se în treburile interne ale acesteia de cîte ori o cerea interesul lor; teritoriile viitoarelor state romînești de la răsărit și sud de Carpați rămîn sub dominația tătaiă. Celelalte teritorii cوتropite vremelnic au fost părăsite de tătari dar ținute neconținut sub amenințare, deoarece invaziile se repetă mereu în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, în Transilvania, Ungaria, Polonia, Lituania. Guvernarea ținuturilor de margine a fost încredințată puternicului feudal mongol Nogai, care stăpînea cu armata sa regiunea Mării Negre.

Dominația tătară pe teritoriul țării noastre în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, pe teritoriul țării noastre se disting trei zone deosebite în ce privește raporturile cu tătarii: cea mai mare parte a teritoriului viitorului stat Moldova a rămas sub o dominație mai apăsătoare a Hoardei de Aur; pe o parte a teritoriului viitoarei Țări Romînești și îndeosebi în Oltenia, dominația mongolă se exercită într-o formă mai ușoară; asupra Transilvaniei, ea nu s-a mai exercitat în nici un fel după retragerea din anul 1242. Această constatare e confirmată și de descoperirile monetare: monedele tătărești descoperite sînt mai numeroase în Moldova și Dobrogea, mai puține în Oltenia și Banat și inexistente în Transilvania.

Gradul diferit de intensitate a dominației mongole explică în bună parte dezvoltarea inegală a societății de pe teritoriul țării noastre în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, deoarece și la noi, ca și pe teritoriul cnezatelor ruse, stăpînirea mongolă a frînat într-o măsură foarte mare dezvoltarea societății. Așa cum constată F. Engels, « orice cوتropire de către un popor mai înapoiat stînjește, se înțelege, dezvoltarea economică și nimicește numeroase forțe de producție » ¹.

în teritoriile și țările rămase sub dominația tătarilor, aceștia au avut raporturi diferite cu populația locală. Masa populației era silită să cultive mai departe ogoarele, să crească vite, să practice meșteșugurile și negoțul, pentru a aproviziona pe cوتropitorii mongoli cu produse agricole, animale și meșteșugărești. Tătarii căutau să obțină colaborarea unor reprezentanți ai clasei stăpînitoare, pentru ca — cu ajutorul acestora — să poată ține în supunere și exploatare masele producătoare. De aceea și clasele și păturile sociale au avut o atitudine diferită față de cوتropitori. Pe cînd masa populației era silită să muncească pentru cوتropitori, reprezentanții clasei stăpînitoare colaborau cu aceștia, pentru a-și menține privilegiile sau a și le spori chiar.

F. Engels, *Anti-Duhring*, București, 1955, p. 202.

Aceste obligații însemnau o grea povară pentru populația de rînd, care nu va înceta nici un moment lupta împotriva cötropitorilor.

De la început, Bātu, urmărind să obțină venituri cît mai mari de la populația supusă, a întrebuițat metode crunte de exploatare. Împreună cu trupele mongole au fost trimiși dregători pentru strîngerea dărilor. În 1257 s-a făcut cel dintîi recensămînt al populației din cnezatele rusești — probabil și de pe teritoriul țării noastre aflat sub dominația tătară — cu scopul de a fi înregistrați toți locuitorii care trebuiau să plătească dări și să presteze munci. Atît conscrierea populației ca atare, cît și obiceiul de a încasa birurile și dările cu ajutorul baskakilor ¹, au produs nemulțumiri în mijlocul populației.

Feudalii tătari, oglanii și noianii, care erau și mari demnitari civili și militari, pun stăpînire asupra bunurilor răpite populației, animale și pășuni. Guillaume de Rubrouck, care a călătorit la tătari pe la 1253, arată că tătarii au împărțit între ei Scithia (*Scithia*), adică Cumania care se întinde de la Dunăre spre răsărit; fiecare conducător (*capitaneus*) știa, după cum avea mai mulți sau mai puțini oameni sub stăpînirea sa, care sînt hotarele pășunilor sale, unde trebuia să-și pască turmele ². De multe ori, acești feudali obțineau de la han iarlıkuri-tarkan, adică privilegii de imunitate, prin care locuitorii erau scutiți, total sau parțial, de dări către han, rămînînd beneficiarilor cea mai mare parte a produselor supramuncii producătorilor direcți.

Cu ajutorul constrîngerii extraeconomice, acești feudali exploatau munca unui mare număr de oameni aflați în dependența lor, îi obligau să dea dări din produsele agricole, precum și din vite, să dea cai de olac și mertice, să facă podvezi, să participe la războaiele de pradă ale tătarilor. Ceea ce constituia o greutate în plus pentru populația supusă era faptul că, uneori, dările erau arendate, la început tătarilor și apoi localnicilor. Și într-un caz și în altul, arendarea însemna o creștere a exploatării, datorită arendatorilor.

Tătarii aveau și un mare număr de robi, proveniți în primul rînd din prizonierii de război; aceștia nu constituiau însă elementul principal în producție, chiar dacă erau folosiți la tot felul de munci, ocupînd un loc de seamă în economia casnică a nobililor mongoli. Cu timpul, robii erau eliberați și așezați în sate, unde li se atribuia pămînt, sau în orașe, ca meșteșugari; foarte mulți erau însă vînduți.

Feudalii, negustorii și clerul au găsit repede un limbaj comun cu tătarii. Masa populației, pe care apăsa greutatea principală a tributului și a celorlalte obligații față de tătari, se găsea sub o îndoită exploatare, a forțelor unite ale cötropitorilor și ale vechilor ei stăpîni, ce se sprijineau pe oastea tătară. Istoricii sovietici B. D. Grecov și A. I. Iacubovschi au dovedit în chip concludent raporturile de colaborare dintre tătari, cnejii și feudalii ruși, în timpul stăpînirii Hoardei de Aur.

¹ Dregători mongoli din regiunile cu populație sedentară. ³
Sinica franciscana, ed. A. van den Wyngaert, I, p. 172.

Cît privește teritoriul patriei noastre, asemenea dovezi sînt mai puține, dar, din cele existente, se poate, totuși, cunoaște această colaborare. După cum ne informează Rogerius, relațiile între cotropitori și localnici erau reglementate de așa-numiții *canesi* (cnezi), reprezentanți ai obștilor și intermediari între acestea și năvălitori și care aveau îndatorirea să facă dreptate locuitorilor, dar mai ales să adune cai, animale, arme, daruri și îmbrăcăminte pentru tătari. Din cele adunate pe seama noilor stăpîni, cnezii își rețineau o parte pentru ei: oi, boi, cai \

îndeplinind rolul de intermediari între cotropitori și populația locală, căpeteniile obștilor își îmbunătățesc poziția materială și și-o întăresc pe cea socială. În plus, ei erau scutiți de obligațiile grele la care erau supuși ceilalți locuitori. Guillaume de Rubrouck a întâlnit la curtea lui Sartaș, fiul lui Bătu, soli ai popoarelor supuse, ruși, bulgari și romîni (*Blaci*) care duceau daruri hanului tătar². Este vorba, probabil, de cnezi și voievozi romîni, vasali ai tătarilor, ca și cnejii ruși și țarii bulgari, care — în schimbul recunoașterii dominației tătare, materializată în dări, tribut și alte obligații — se bucurau de oarecare autonomie.

Hanii mongoli acordau ținuturilor cucerite autonomie din punct de vedere politic, lăsîndu-le conducătorii lor proprii, dependenți de han, obligați la plata unui tribut. Aceștia trebuiau să obțină de la han iarlîk³ și să asigure liniștea și ordinea în ținutul de sub conducerea lor și plata la timp a tributului și a dărilor.

Orașul de reședință a lui Bătu devine loc de pelerinaj pentru căpeteniile supuse și splendoarea curții sale a dat imperiului numele de Hoarda de Aur. Legătura dintre diferitele părți ale vastului imperiu se făcea prin mijlocirea ștafetelor, care circulau neconținut dintr-o parte în alta; în acest scop, tătarii au organizat un sistem de comunicații cît se poate de rapid și perfecționat față de mijloacele de atunci.

Cu toate aceste măsuri și cu toată cîrmuirea autoritară, despotică, a hanilor tătari, unitatea unui asemenea stat era greu de menținut, cu atît mai mult cu cît nu putea fi vorba de o mongolizare a țărilor cucerite. Tătarii constituiau doar o mică pătură privilegiată, reprezentată prin mai multe mii de ostași însoțiți de familiile lor. Pentru a-și asigura stăpînirea, mongolii au fost nevoiți să țină seama de modul de viață al supușilor lor, iar unii dintre ei au fost asimilați chiar în mediul populației băștinașe. După cum constată F. Engels, «în imensa majoritate a cazurilor de cuceriri durabile, cuceritorul mai înapoiat trebuia să se adapteze « situației economice » superioare, așa cum reiese ea în urma cuceririi; el este asimilat de către cei cucerți și de cele mai multe ori trebuie să adopte chiar și limba lor »⁴.

¹ Rogerius, *Carmen miserabile*, în *Script. Rer. Hung.*, II, p. 581.

² *Sinica franciscana*, I, p. 209.

³ Actul de numire sau de confirmare într-o demnitate.

⁴ F. Engels, *Anti-Duhring*, București, 1955, p. 202 — 203.

7. PROCESUL DE FĂRÎMIȚARE FEUDALĂ ÎN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIII-LEA ȘI TENDINȚELE DE AUTONOMIE ALE VOIEVODATULUI TRANSILVĂNEAN

Dezvoltarea economică Perioada din istoria Transilvaniei ce începe cu a doua jumătate a secolului al XHI-lea, adică după retragerea tătarilor, se caracterizează prin creșterea nivelului de dezvoltare a forțelor de producție și prin accentuarea separării meșteșugurilor de agricultură, proces început în perioada precedentă. Meșteșugarii nu-și mai pot asigura prin muncă proprie toate produsele agricole necesare, în timp ce din produsele meseriei practicate au un oarecare prisos. Schimbul între cele două categorii de produse devine tot mai mult o necesitate. În punctele mai potrivite pentru a-și schimba produsele, se întâlnesc tot mai adesea meșteșugarii și țăranii agricultori, dar și oameni ai nobililor și ai bisericii, ba chiar unii negustori.

Schimbul făcându-se mereu în aceleași locuri și în anumite zile, iau naștere târgurile; unele dintre ele sînt mai vechi și se refac după distrugerile provocate de tătari, iar altele iau naștere acum. Unele din aceste așezări își păstrează în tot cursul evului mediu caracterul de târg (*oppidum*), așezare agrară-meșteșugărească și negustorească; altele se dezvoltă, ajungînd la situația de orașe (*civitates*) iar altele decad în vechea situație de sat. Astfel, după marea invazie tătară din 1241, pe la sfîrșitul veacului al XHI-lea, începe să se înfiripe din nou o viață orășenească, pentru ca în veacul următor așezările mai dezvoltate să se transforme în orașe propriu-zise.

Acest proces a fost înlesnit și de unele măsuri luate de regele Bela al IV-lea, care a acordat privilegii «oaspeților» (*hospites*) stabiliți în sate, târguri, orașe și așezări miniere. Sub numele de «oaspeți» nu trebuie să se înțeleagă doar coloniști străini, mai ales germani — cum susținea istoriografia burgheză, pusă în slujba imperialismului german — ci și țăranii meșteșugari și negustori din rîndul populației Transilvaniei: romîni, maghiari, germani etc.

În a doua jumătate a secolului al XHI-lea, în așezările mai mari din Transilvania, existau toate meșteșugurile de bază care satisfăceau nevoile locuitorilor; față de perioada precedentă, crește nu numai numărul lor, dar sporesc și branșele meșteșugărești cu altele noi: brutari (*pistores*), măcelari (*macellarii*), casapi (*carnifices*), dulgheri (*carpentarii*), săbieri sau șlefuitori de săbii (*eruginatores*), zidari-pietrari (*muratores, lapicidae*) etc.

Pe piața orașelor Transilvaniei se vînd și mărfuri străine, mai ales levantine, aduse din Orient de negustorii străini, în timpul existenței Imperiului latin de răsărit și după aceea. Încă din această vreme, negustorii din părțile sudice ale Transilvaniei vor fi vîndut produse meșteșugărești dincolo de Carpați, unde, pe la 1300, sînt pomenite unele așezări orășenești, ca Baia și Cîmpulung.

Dezvoltarea feudalismului în această perioadă a generat Accentuarea fărîmîţării „, I J - J I ti „ ! „ „

... şi în regatul reudal maghiar, ca şi în alte ţări, procesul economic şi politic al fărîmîţării feudale. Început în prima jumătate a secolului al XHI-lea, acest fenomen ia proporţii tot mai mari în a doua jumătate a acestui secol, după marea invazie tătară. Această invazie a cauzat ruinarea într-o măsură mai mare a unor nobili (a celor ce-şi aveau moşiile în calea năvălitorilor) şi mai mică a altora (a celor cu moşii aşezate în locuri mai ferite). După retragerea tătarilor, deosebirile de avere între feudali se adîncesc şi din cauza politicii sociale a regelui Bela al IV-lea, care, sub presiunea mării nobilimi, face numeroase danii de moşii. Beneficiarii noilor danii sînt mai ales dregătorii de la curte şi comiţii din fruntea comitatelor. Cu un singur prilej, în 1249, regele Bela al IV-lea dăruieşte judei curţii regale 17 moşii numai în Transilvania *. Se întăreşte, astfel, aristocraţia feudală cu tendinţe centrifuge, accentuîndu-se procesul de fărîmîtare feudală.

În faţa acestei situaţii, puterea centrală caută sprijin în oraşele ce se înfiripau şi în pătura slujitorilor, primejduite amîndouă de puterea mării aristocraţii. Dar fărîmîţarea feudală — care a dus la împărţirea ţării în 1266, între « regele cel bătrîn » Bela şi « regele cel tînăr » Ştefan — slăbind puterea centrală, a sporit-o în aceeaşi proporţie pe a marilor nobili, care au putut zădărnici lupta nobilimii mici şi mijlocii.

Decretele comune ale celor doi regi, din anii 1266 şi 1267, care reînnoiesc Bula de aur din 1222, oglindesc noua situaţie. Termenul de nobil, care mai înainte avea accepţiunea de mare feudal, acum cuprinde doar pe nobilii mici, pe slujitori, iar nobilii mari sînt numiţi baroni ². Termenul de baron se întrebuintează încă de la începutul yeacului al XIII-lea cu acest sens, dar distincţia, cu caracter juridic, între «nobil» şi «baron» abia acum se generalizează.

Fărîmîţarea feudală continuă în acelaşi ritm, recunoscîndu-se existenţa comitatului nobiliar, subordonarea nobilimii mici, mijlocii şi a slujitorilor, faţă de puterea mării nobilimi. Aceasta îşi întăreşte în aşa măsură puterea, încît îşi constituie organe economice şi juridice proprii, se răzvrăteşte împotriva regelui, duce o politică externă deosebită de a puterii centrale, îşi formează oşti proprii din « familiarii » şi « slujitorii » săi. Cei slabi sînt siliţi astfel să se supună celor puternici sau să ceară protecţia unor nobili mari, sfîrşind prin a deveni « familiarii » acestora. Autoritatea centrală priveşte neputincioasă la această subminare a propriilor sale poziţii. Regele Ladislau Cumanul e arestat chiar de mării nobili, în 1279, apoi asasinat de aceştia, în 1290, deoarece a încercat să li se opună.

Prin aducerea pe tronul Ungariei a lui Andrei al III-lea, veneţian înrudit cu familia arpadiană, nobilimea mare îşi vedea realizate scopurile, deoarece noul rege, fiind străin, nu se bucura de sprijin în ţară. Anarhia feudală primejduind chiar integritatea statului, Andrei al III-lea a încercat să-i pună stavilă.

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 335-337.

² *Ibidem*, voi. II, p. 82-84 şi 92-94.

Cele două decrete, din 1290 și 1298, urmăreau tocmai acest scop. De aceea, la dieta în care se aprobă decretul din 1298, unii baroni nu au participat (*exclusis baronibus*)

Regele caută un sprijin în comitatul nobiliar, pe care dorea — acordând drepturi nobilimii mijlocii — să-l organizeze împotriva atotputerniciei marii nobilimi și a jafurilor săvârșite de aceasta, cu scopul de a o sili să restituie moșiile **răpite**. Dar puterea centrală nu a fost în stare să-și aplice legile, să înfrîngă puterea marii nobilimi feudale, și, astfel, nici comitatul nobiliar; așa cum îl concepea regele Andrei, nu a devenit o realitate; juzii nobililor (*judices nobilium*) din comitate, amenințați și terorizați, nu îndrăzneau să ia vreo măsură împotriva marii nobilimi, care îi putea aduce oricînd la ascultare.

În perioada ce a urmat după moartea lui Andrei al III-lea (1301), fărîmițarea feudală a atins punctul culminant, ajungîndu-se la o adevărată desmembrare a țării. Grupările nobiliare își caută candidați la tron din dinastiile europene, dar în așa fel aleși încît aceștia să rămînă simple unelte în mîinile lor.

Continuarea procesului de cîmpire a obștilor și de creștere a domeniilor feudale Silniciile marii nobilimi au pus în primejdie obștile satești romînești care putuseră scăpa cîmpirii feudale în anumite părți ale Transilvaniei: Țara Hațegului, Țara Făgărașului, Banat, Țara Oașului, Țara Maramureșului, precum și obștile secuilor.

În Țara Hațegului procesul de feudalizare a întîmpinat greutăți mari în calea dezvoltării sale, din cauza împotrivirii obștilor satești. Cea dintîi pomenire documentară, din anul 1247, considera aceste părți ca o « țară a Hațegului », în strînsă legătură cu « țara Litua » a voievodului Litovoi de pe versantul sudic al Carpaților². În același timp, se pomeneste, însă, și un feudal care pătrunsese în obște și acaparase pămînt³. Vreme de 20 de ani apoi, Țara Hațegului nu mai apare în izvoare. La 1265 e pomenit arhidiaconul de Hunedoara, reprezentantul bisericii catolice; aceasta înseamnă că, sprijinit de puterea centrală, catolicismul reușise să-și introducă un reprezentant, care să ușureze calea de pătrundere a forțelor cîmpitoare în aceste regiuni. Și, într-adevăr, peste patru ani, în 1269, este amintită cetatea regală Deva, ceea ce înseamnă că reprezentantul statului feudal pătrunsese în aceste părți, pe care le organizează într-un comitat, al Hunedoarei, pomenit pentru întîia oară la 1276⁴. Prezența noilor elemente feudale în Țara Hațegului, pe la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, dovedește începutul procesului de cîmpire a obștilor și în părțile sudice ale Transilvaniei, proces ce va continua într-un ritm mai grăbit în veacul următor.

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. II, p. 443.

² *Ibidem*, voi. I, p. 331.

³ *Ibidem*, veac. XIV, voi. I, p. 14.

⁴ *Ibidem*, veac. XIII, voi. II, p. 72, 184.

Situația este asemănătoare și în Țara Făgărașului, unde obștile țărănești erau încă puternice. Pătrunderea feudalismului și coteropirea obștilor satești din Țara Făgărașului au urmat același drum. Mănăstirea de la Cîrța, mai întâi, în 1223, coteropește unele pămînturi de pe malul drept al Oltului. Rezistența obștilor a împiedicat, însă, vreme de aproape o jumătate de veac, pătrunderea puterii feudale de stat în aceste părți. La 1291 adunarea obștească (*congregatio generalis*), întrunită la Alba Iulia, în prezența regelui, hotăra să-i fie restituite lui Ugrinus două moșii: Sîmbăta și Făgărașul, pe care acesta le deținuse de mai înainte ¹, probabil de pe la 1276, cînd ocupa demnitatea de voievod al Transilvaniei, calitate în care a putut coteropi cele două sate din Făgăraș. Coteropirea pămînturilor și iobăgirea țăranilor care se bucurau de mai multă libertate au fost motivele colaborării probabile a făgărășenilor la lupta voievozilor romîni din sudul Carpaților, din anul 1277.

În Transilvania, au reușit să-și mai păstreze în acest timp vechile libertăți și țăranii secuiei, care sînt pomeniți de mai multe ori în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. De primejdia coteropirii nu au putut scăpa, însă, nici obștile secuiești, încă din prima jumătate a secolului al XIII-lea, o bucată de pămînt din regiunea secuiască ajunsese în stăpînirea unui sas (probabil greav), iar înainte de 1270 două sate fuseseră răpite obștii din Tileagd și dăruite unui nobil, care cerea sprijinul regelui pentru a le putea stăpîni « după legea și așezămîntul » secuilor. Din porunca regelui adresată obștii, de a primi în sînul ei pe noul « vecin », rezultă împotrivirea acesteia față de coteropire ². Cu toată împotrivirea obștilor secuiești, pătrunderea feudalilor în sînul lor se făcuse, ceea ce amenința existența lor liberă.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, o altă regiune unde obștile satești se mai păstrau puternice era nordul Transilvaniei, Țara Oașului și Țara Maramureșului.

În Țara Oașului, cea dintîi pomenire a pătrunderii feudalilor — de altfel singura din veacul al XIII-lea — este din anul 1270, cînd regele Ștefan confirmă unui nobil cinci moșii în Țara Oașului ³. Aceasta era o știrbire însemnată a integrității obștilor locale; datorită însă împotrivirii dîrze a țăranilor, ajutați și de condițiile geografice, obștea lor se va menține încă multă vreme.

Maramureșul oferă un exemplu foarte asemănător cu Țara Oașului. Pomenit pentru întîia oară ca loc de vînătoare regală în 1199, de-abia peste 32 de ani e amintit din nou, cu sens foarte vag, « obîrșia Maramureș »; alți 40 de ani au trebuit să treacă, pentru ca, în 1271, să fie pomenite « întăriturile pădurii Mara-

¹ *Documente*, C, veac. XIII, voi. II, p. 369. ^s

Ibidem, p. 129.

³ *Ibidem*, p. 132. Documentul de danie se păstrează numai sub formă de rezumat, într-un act din 1409.

mureșului »¹. Pînă la această dată nu avem o dovadă despre pătrunderea reprezentanților statului feudal maghiar și despre cōtropirea obștilor romînești maramureșene. Prezența regelui în Maramureș, la 1272, constituia însă o mare primejdie; sub scutul puterii centrale, oaspeții, care în 1271 aveau dreptul să pescuiască doar pînă la întăriturile Maramureșului, vor pătrunde și în Maramureș deschizînd drumul statului feudal, bisericii catolice și nobilimii. Pentru dreptul de a strînge dijmele de la oaspeții din Maramureș se certau, în 1299, episcopii Agriei și Transilvaniei, ceea ce înseamnă că oaspeții se așezaseră de cîțiva ani acolo; în 1300 aceștia sînt pomeniți din nou ca locuitori ai Maramureșului². Începutul era făcut și în Maramureș; obștile satești de aici făcuseră cunoștință cu noul dușman, iar lupta împotriva acestuia va fi grea și îndelungată.

împotrivirea obștilor și criza politică prin care a trecut statul feudal maghiar după 1301 a slăbit, vremelnice, ofensiva împotriva lor, obștile putîndu-și prelungi existența, atît în regiunile mărginașe pomenite, cît și în alte părți. Acestea, neintrînd în sfera de interese a claselor stăpînitoare, nu au constituit obiectul unor relații juridice și, deci, nu au fost menționate, în vreun fel oarecare, în actele ce consfințesc aceste relații.

Adîncirea procesului de destrămare internă a unor obști și de cōtropire de către feudații, laici și clerici, a altora a avut urmări tot mai grele pentru țărănime. Mulți țărani ajung în stare de iobăgie, iar alții părăsesc obștile, pentru a scăpa de aservire. Chiar și țărani numiți « liberi » — lipsiți de mijloace de producție ■ — ce se așezau pe o altă moșie și care, la început, se bucurau de unele avantaje, în scurtă vreme ajung în stare de iobăgie.

Pe la sfîrșitul secolului al XHI-lea, termenul de oameni (*populi*) — care în perioada precedentă era sinonim cu acela de oameni liberi — devine sinonim cu termenul de iobagi (*iobagiones*), după cum se precizează într-un act din 1283 (*populi seu iobagiones*). Sinonimi devin și termenii de țărani (*rustici*) și de iobagi, în « constituția » din 1298 (*quilibet rusticus seu iobagio*)³. Cele de mai sus constituie dovezi concludente cu privire la extinderea relațiilor feudale în Transilvania. Numărul iobagilor sporește în această vreme și prin ajungerea în rîndurile lor a unor slugi și robi, ca urmare a prefacerilor petrecute în sînul acestor pături țărănești. Slugilor — în general — le sînt date în folosință de către stăpînii lor loturi de pămînt, pe care își întemeiază gospodăriile, unele sînt dăruite altor stăpîni care le așază pe moșia lor; și într-un caz și în celălalt, acești oameni își pierd situația de slugi domestice, devenind iobagi, avînd obligații în produse, în muncă și în bani față de proprietarul feudal.

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. T, p. 16, 252; veac. XIII, voi. II, p. 145, 147.

² *Ibidem*, veac. XIII, voi. II, p. 461, 467, 476-477.

³ *Ibidem*, p. 244-245, 453.

La rîndul lor, robii urmează o evoluție asemănătoare. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, se dă lupta între cele două tendințe: pentru menținerea sau desființarea robiei. În a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în prima jumătate a celui următor, forța de muncă a robilor e înlocuită tot mai mult cu aceea a iobagilor. Procesul de transformare a robilor în iobagi, prin intermediul categoriei *dușnicilor* și *libertinilor*, ia o amploare tot mai mare în această vreme; procesul nu s-a petrecut în mod pașnic, ci de multe ori în condițiile luptei dintre robi și stăpînii lor.

În această perioadă, cînd fărîmițarea feudală atinge reșerea exp[onantă] culminant, exploatarea țărănimii ia proporții deosebite. Atotputernicia nobilimii, în condițiile fărîmării feudale, a dus la reducerea proprietății regale și la însușirea de către nobili a dărilor cuvenite vistieriei, prin înmulțirea actelor de imunitate.

Obligațiile țărănimii față de vistieria regală nu înregistrează în această vreme o creștere în comparație cu perioada precedentă. Țăranii continuă să dea darea în produse, în bani și să presteze diverse munci.

Dacă obligațiile țărănimii față de stat nu s-au mărit în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, o creștere sensibilă înregistrează obligațiile sale față de biserica catolică și de stăpînul feudal. Din privilegiile acordate bisericii, în 1261 și 1291, precum și din socotelile de dijmă ale episcopiei de Oradea din anii 1291—1294, cunoaștem în ce constau obligațiile de dijmă ale locuitorilor catolici în a doua jumătate a secolului al XIII-lea: dijma (a zecea) din vin, din grîne, din animale mici (miei, iezi, porci) și din stupi, din legume, în și cînepă¹. Dijmele din grîne se răscumpărau uneori în bani, un groș după o claie (*capetia*), cele din vin, legume, în și cînepă se dădeau în natură, după cum probabil tot în natură se dădeau dijmele din animale.

La rîndul lor, obligațiile față de stăpînul feudal înregistrează un spor în această perioadă. Stăpînii feudali lasă cea mai mare parte a moșiilor în folosința iobagilor, slugilor și robilor eliberați, în schimbul unor obligații. Rezerva seniorială² fiind neînsemnată în acest timp, obligațiile de muncă sînt mai mici, predominînd renta în produse. În acest caz, «supramunca nu mai trebuie prestată sub forma ei naturală, adică sub directă supraveghere și constrîngere a moșierului sau a reprezentanților lui; dimpotrivă, producătorul direct trebuie s-o presteze pe propria lui răspundere, îndemnat de forța relațiilor în locul constrîngerii directe și de dispozițiile legii în locul biciului»³. În locul muncii la curtea feudalului, sau în alte părți unde porunea stăpînul, țăranii lucrează acum cea mai mare parte a timpului pe lotul lor; ei au o mai mare libertate de a-și alege timpul pentru realizarea plusprodusului.

¹ *Documente*, C, veac. XIII, voi. II, p. 335 — 347.

² Partea de moșie cultivată în regie proprie de feudal.

³ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea a II-a, București, 1955, p. 748.

Din izvoarele contemporane se poate reconstitui cu aproximație tabloul obligațiilor feudale ale țăranimii din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Țăranii trebuiau să dea o parte din produsele agricole, din vin și din bere, din animalele mari și mici și din stupi. Obligația de găzduire" (*descensus*) a feudalului se răscumpăra tot în produse agricole și animale, mari și mici. Daruiile de trei ori pe an — la paști, rusalii și crăciun—se dădeau tot în produse: unt, ouă, găini, claponi, pîini etc.

Renta în bani apare și ea ca o obligație tot mai importantă, alături de cea în produse. Pentru lotul de pământ aflat în folosința iobagului se plăteau două ponduri (16 dinari) anual de familie. În bani se mai plătea, de asemenea, răscumpărarea unor drepturi feudale: de cârciumărit, pășunat.

Pe lângă agravarea sarcinilor feudale, se tinde chiar la restrîngerea dreptului de liberă strămutare. Numeroasele condiții și obligații pe care trebuia să le îndeplinească cel ce voia să plece: obținerea învoirii stăpînului, obligația vinderii agoniselii și plata unei dări pentru pământ (*terragium*), însemnau în realitate împiedicarea liberei strămutări.

Creșterea exploatarei prin sporirea obligațiilor țăranimii
Formele luptei de clasă a provocat o reacție puternică din partea celor exploatați, în această perioadă, lupta maselor populare îmbracă diferite forme: răzbunarea individuală sau colectivă, neîmplinirea obligațiilor, fuga pe alte moșii sau peste graniță, haiducia și chiar răzvrătirea.

La 1295, episcopul Transilvaniei aruncă afurisenia asupra locuitorilor din Altdorf (lîngă Bistrița) pentru vina de a fi omorît, unul după altul, trei preoți *.

Pe la 1279, oamenii în dependența mănăstirii din Cenad refuzau să asculte de abate și să-și îndeplinească obligațiile față de abație, fiind necesară intervenția comitelui². În același timp, refuzau plata dijmei și oamenii de pe moșiile Verocze și Lipova.

Pentru a scăpa de exploatare, țăranii fugeau pe alte moșii și chiar peste hotare. Fuga țăranilor în a doua jumătate a secolului al XIII-lea e înlesnită și de dezvoltarea târgurilor, unde găseau adăpost, precum și de scăderea populației, în urma invaziei tătare. Înspre cetăți și târguri se îndreptau mai ales meșteșugarii, care găseau acolo de lucru și posibilități mai bune pentru desfacerea produselor lor, dar și țăranii agricultori. Pe de altă parte, proprietarii feudali pe moșiile cărora populația se rărise din cauza invaziei tătare ofereau la început condiții mai avantajoase țăranilor fugari ce voiau să se așeze pe aceste moșii. Dintr-o poruncă a regelui Andrei al III-lea, din anul 1293, rezultă că un număr însemnat de iobagi romîni fugiseră de pe

¹ *Documente*, C, veac. XIII, voi. II, p. 407 — 408.

² *Ibidem*, p. 224.

moșiile regelui pe ale unor nobili, trebuind să fie readuși cu forța la gospodăriile părăsite¹.

Ca să scape de asuprirea feudală, mulți țărani își părăsesc gospodăriile, luînd drumul codrului, devenind haiduci. Judele curții regale Pavel își câștigase merite deosebite și prin acțiunea sa de a fi « nimicitor pe tâlharii și pe hoții ce se înmulțiseră peste măsură în Ungaria și Transilvania » după retragerea tătarilor²; rezultă de aci amploarea acestei forme de luptă, căci cei numiți de nobilime « hoți și tâlhari » nu erau, în fond, decît haiduci ce luptau împotriva ei.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea, istoria Transilvaniei cunoaște și o formă superioară a luptei de clasă, răzvrătirea. Asemenea mișcări au cuprins, pe la 1277, centrul și sudul Transilvaniei. Un document din 5 februarie 1302 pomenește tulburările din vremea lui Ladislau Cumanul, cînd au fost distruse bunuri și biserici în părțile sudice, în Hunedoara³. Tot atunci se răzvrătesc sașii, amenințați în privilegiile lor de episcopul Transilvaniei. Mișcarea sașilor e îndreptată, în primul rînd, împotriva capitulului din Alba Iulia, din cauza dijmelor episcopale. Conduși mai întîi de Alard, greavul de la Ocna Sibiului, și apoi, după uciderea acestuia, de fiul său Gaan (Ioan), răzvrățiții pătrund în Alba Iulia « cu multă furie și turbare », atacă reședința episcopului și catedrala, unde pierd mare mulțime de oameni — izvoarele dau numărul de 2 000, între care numeroși canonici, arhidiaconi și alți clerici — ard cărțile, documentele și alte lucruri aflate acolo⁴.

De aceste tulburări și de altele asemenea, petrecute în alte părți, încearcă să profite și voievozii romîni de peste munți, Litovoi și Bărbat, care găsesc în lupta lor împotriva regelui Ungariei sprijinul populației din sudul Transilvaniei, din Țara Hațegului și a Făgărașului.

Accentuarea tendin-¹ ^n domeniul politic, fărîmîțarea feudală se manifestă prin
"țelor de autonomie tendințele centrifuge ale mării nobilimi în raport cu
ale voievodatului puterea centrală. în aceste împrejurări, tendințele spre
Transilvaniei autonomie ale voievodatului Transilvaniei, pe care tot
timpul le-a manifestat în chip vădit, au putut să se realizeze într-o mare măsură.

În a doua jumătate a secolului al XIII-lea și în primele două decenii ale veacului următor, Transilvania făcea parte doar formal din regatul Ungariei; în realitate, era o țară (*regnum*) deosebită. La 1257, în urma stăruințelor și presiunilor fiului său Ștefan, regele Bela al IV-lea e nevoit să-i cedeze acestuia Transilvania. Vreme de 13 ani « regele cel tînăr », Ștefan, în calitate de « duce »,

¹ *Documente*, C, veac. XIII, voi. II, p. 400 — 401.

² *Ibidem*, veac. XI-XIII, voi. I, p. 335-336

³ *Ibidem*, veac. XIV, voi. I, p. 14-

⁴ *Ibidem*, veac. XIII, voi. II, p. 187, 190—191, 193-194, 309-310.

asumându-și prerogative suverane, a cîrmuit Transilvania ca pe o țară autonomă. Cînd « regele cel bătrîn », Bela, a încercat să-i știrbească autoritatea, între cei doi regi s-a ajuns chiar la lupte, cum au fost cele din 1262 și 1265; înfrîngînd oastea tatălui său, trimisă împotriva sa, cu ajutorul nobilimii locale, Ștefan și-a recucerit drepturile, silindu-l pe « regele cel bătrîn » să accepte, la 1266, condiții de pace ca între doi suverani și două țări deosebite * -.

Cu toate că puterea centrală a încercat, după aceea, să pună stavilă tendințelor spre autonomie ale Transilvaniei, acestea s-au manifestat cu tot mai mare putere. În timpul domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul, Transilvania continuă să fie o țară deosebită de regatul ungar iar voievodul ei, Roland Borșa, reușește să-și asume unele prerogative foarte largi: confirmă privilegiile, hotărăște în principile cele mai importante dintre nobili, numește vice-voievozi. Urmașul lui Roland Borșa, Ladislau Kan (1294—1315), sporește și mai mult puterea țării Transilvaniei. În cetatea sa de la Deva, el își constituie o adevărată curte: cu juzi, notari, stolnici etc.; stăpînește în chip necontestat cetăți, orașe, domenii regale, ocne, mine etc.; numește și destituie episcopi; acordă și desființează privilegiile; se amestecă în succesiunea la tronul Ungariei, cu rol de arbitru, confiscînd chiar coroana regală, și înfruntă poruncile papei; pentru recunoașterea lui Carol Robert ca rege al Ungariei, pune condiții ca un suveran, iar cînd acestea nu sînt respectate, nu pregetă să înceapă o luptă îndelungată împotriva regelui, încheind înțelegeri cu alți feudali și chiar cu suverani străini, ca Ștefan Uros al II-lea Miliutin, cneazul Serbiei.

Un alt semn al acestei tendințe de autonomie — ca și în alte provincii ale regatului Ungariei cu o situație asemănătoare Transilvaniei (Croatia și Slavonia) — e întărirea rolului « adunării generale » a nobililor, convocată și prezidată de voievod sau de împuternicitul acestuia, așa cum regele convoca și prezida dietele Ungariei. Această instituție, pomenită pentru prima oară la 1288, nu va putea fi desființată niciodată după aceea, întrunindu-se periodic, ori de cîte ori se ivea nevoia, pînă la separarea completă de Ungaria, în 1541, cînd Transilvania se constituie în principat autonom, sub suzeranitate turcească.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

MARX, K., *Capitalul*, voi. III, partea a II-a, București, 1955.

MARX, K.-ENGELS, F., *Opere*, voi. II, București, 1958.

ENGELS, F., *Anti-Duhring*. Domnul Eugen Duhring revoluționează știința, București, 1955.

LENIN, V. I., *Statul și revoluția*, în *Opere*, voi. 25, București, 1954.

¹ *Documente*, C, veac. XIII, voi. II, p. 92 — 94.

II. Izvoare

- ANONVMUS, *Qesta Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. I, Budapesta, 1937.
- ATTALIATES, M., *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1853.
- CHONIADES, NICETAS, *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1835.
- Chronicon Pictum Vindobonense*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. I, Budapesta, 1937.
- COMNENA, ANA, *Alexiada*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1839 și ed. B. Leib, tom. I—III, Paris, 1937-1945.
- Corpus Juris Hungarici, 1000 — 1526*, Budapesta, 1899. DIACONUS, LEO, *Historia*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1828. DLUGOSZ, L., *Historia Polonica*, I, Leipzig, 1711.
- Documente privind istoria României*, B, Țara Românească, veac. XIII—XV, voi. I; C, Transilvania, veac. XI-XIII, voi. I, veac. XIII, voi. II, veac. XIV, voi. I. EDMSI, *Geografia*, ed. Boris Nedkov, *EtjiapUH u nceduume u seMu npe3 XII eeK cnoped Hdpucu*, Sofia, 1960.
- FREISING, OTTO DE, *Qesta Friderici Imperatoris*, în *Mon. Qerm. Hist. Script.*, voi. XX. GARDIZI, Zayn al-achbar, publicat de W. Barthold, în *3anucKU lĭMnețamopcKou AxabeMuu HayK*, S. Petersburg, 1897.
- GLYKAS, M., *Annales*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1836. GOMBOS, A., *Catalogus fontium historiae Hungariae*, voi. II, Budapesta, 1937. HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria rominilor*, voi. I, partea I, București, 1887. KEDRENOS, G.-SKYIITZES, I., *Historiarum compendium*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1839. KEZA, S. DE, *Qesta Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. I, Budapesta, 1937. KYNNAMOS, I., *Historia*, III, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1836.
- Legenda maior Sancti Qerhardi*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. II, Budapesta, 1938.
- Jlemonuch no unamcxoMy cnucxy*, S. Petersburg, 1871.
- Jlemonuch no eocKpeceucKOAty cnucxy*, în *Ilomoe coCpanue pyccnux jietnonuceii*, t. VII, S. Petersburg, 1856.
- MARCZALI, H., *Enchiridion fontium historiae Hungarorum*, Budapesta, 1901.
- Monumento Qermaniae Historica, Scriptores*, voi. XV și XXVI.
- MURNU, G., *Din Nichita Acominatos Honiatul. Traducere a părților privitoare la istoria Asanizilor*, în *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XXVIII, 1906, p. 357-467.
- PASCU, ȘT.-HANGA, VL., *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, voi. II-1, București, 1958. PORPHIROGENETUS, C., *De administrando imperio*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1840 și ed. Gy. Morâvcsik, Budapesta, 1949.
- Iloeecmb spcjueHHUx Aem*, Moscova-Leningrad, 1950.
- RAȘID-ED-DIN, *Istoria mongolilor*, în *CâopHUK jiemonuceu*, voi. III, Moscova, 1946.
- Regestrum Varadinense*, ed. I. Kardcsanyi și S. Borovszky, Budapesta, 1903. ROGERIUS, *Carmen miserabile*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpetery, voi. II, Budapesta, 1938 și în *Izvoarele istoriei rominilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, voi. V, București, 1935. *Sinica Franciscana*, ed. A. van den Wingaert, Quaracchi, 1929. *CAOBO o noAKy Hzopeee*, Moscova-Leningrad, 1950.
- SZENTPETERY, I., *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica*, voi. I, Budapesta, 1923.
- THUROCZI, L., *Chronica Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. G. Schwandtner, I, Viena, 1766.
- VARDAN, *Qeographia*, în *Memoires historiques et geographiques sur Varmerie*, voi. II, Paris, 1812.
- WENCZEL, G., *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*, voi. VI, Budapesta, 1870.
- ZIMMERMANN, F.-C. WERNER, *Urkundenbuch zur Qeschichte der Deutschen in Siebenbiirgen*, voi. I, Sibiu, 1892. ZONARAS, I., *Epitomae historiarum*, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1840.

III. Lucrări generale

- ACSÁDY, L., *A magyar jobbdgysdg tortenete*, ed. a II-a, Budapesta, 1948.
- DAICOVICIU, C.-ȘT. PASCU-V. CHERESTEȘIU-T. MORARU, *Din istoria Transilvaniei*, voi. I, ed. a II-a, București, 1961.
- HOREDT, K., *Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, București, 1958.
- IORGA, N., *Istoria rominilor*, voi. III, București, 1937. —
- HcmopuB EoAiapuu*, voi. I, Moscova, 1954.
- HcmopuM Mojidaeuu*, voi. I, Chișinău, 1951.
- HcmopuH Ilojibuuu*, voi. I, Moscova, 1956.
- LEVCENKO, M. V., *HcmopuH Biawnuu*, Moscova-Leningrad, 1940. MOLNÁR, E., *A magyar tdrsadalom tortenete az Árpádkortól Mohdcsig*, Budapesta, 1949. *OnepKU ucmopuu CCCP. IJepuod <f>eodami3Ma, IX—XV ee.*, voi. I, Moscova, 1953. PASCU, ȘT., *Meșteșugurile din Transilvania pînă în sec. al XVI-lea*, București, 1954. PUȘCARIU, S., *Limba romînă*, voi. I, București, 1940.
- SACERDOȚEANU, A., *Considerații asupra istoriei rominilor în evul mediu*, București, 1936.
- BceMUpHan ucmopuH*, voi. III, Moscova, 1957. XENOPOL, A. D., *Istoria rominilor din Dacia Traiană*, voi. II, ed. a III-a, îngrijită de I. Vlădescu, București, < 1925 >.

IV. Lucrări speciale

1. Condițiile istorice de dezvoltare a feudalismului timpuriu în secolele XI—XIII

- CONDURACHI, E., *Monnaies byzantines coupees*, în *Cronica numismatică și arheologică*, 1940, nr. 117-118, p. 227-229. CONEA, I.-DONAT, L., *Contribution à l'etude de la toponymie petchenegue-comane de la Plaine roumaine du Bas-Danube*, în voi. *Contributions onomastiques*, București, 1958, p. 139-169. FEDOROV, G. B., *Rezultatele și problemele principale ale cercetărilor arheologice din sud-vestul U.R.S.S. referitoare la primul mileniu al e.n.*, în *St. cerc. ist. veche*, X, 1959, nr. 2, p. 371-408.
- FERENȚ, L., *Cumanii și episcopia lor*, Blaj, < 1931 >. GHERGHEL, I., *Zur Qeschichte Siebenburgens*, Viena, 1891. NECȘULESCU, C., *Ipoteza formațiunilor politice romine la Dunăre în sec. XI-lea*, în *Rev. ist. rom.*, VII, 1937, p. 122-150.
- NĚMETH, J., *Zur Kenntnis der Petschenegen*, în *Korb'si Csoma Archivum*, I, 1922. RASSOVSKI, D. A., *Peceniagi, Torki i Berendeii na Ruși i v Ugri*, Praga, 1933 (extras din *Seminarium Kondakovianum*, VI, 1933, p. 1—66).

2. Dezvoltarea feudalismului în Transilvania din sec. al XI-lea pînă la mijlocul sec. al XIII-lea

- BAKO, G., *Cavalerii teutoni în Țara Bîrsei*, în *Studii*, X, 1957, nr. 1, p. 143 — 160.
- BEKEFI, R., *A rabszolgaság Magyarorszdgon az Árpádok alatt*, Budapesta, 1901.
- BOLLA, I., *Az Aranybullakori tdrsadalmi mozgalmak a Vdradi Regestrum megvildgitsdban*, în *Annales Universitatis Budapestiensis, Secția historica*, I, 1957, p. 84 — 105.
- GYORFFY, Gy., *A szekely tdrsadalom*, în *Tanulmányok a parasztsdg történetéhez Kiagyarorszdgon a 14. szdzadbm*, Budapesta, 1953, p. 104—114. LEDERER, E., *A feudalizmus kialakuldsa Magyarorszdgon*, Budapesta, 1959 (un rezumat în limba franceză cu titlul: *La structure de la société hongroise au debut du moyen-âge*, în *Etudes historiques*, voi. I, Budapesta, 1960, p. 197 — 216).

- LEVIȚCHI, I., Problema orașului *feudal timpuriu din Anglia și Cartea Judecării de apoi*, în An. rom.-sov., Ist., VI, 1953, nr. 1, p. 88-106. MOGA, I., Contribuțiuni la istoria colonizărilor din Transilvania, în An. Inst. ist.-Cluj, IX, 1943-1944, p. 448-476. MULLER, G., Di'e Qrâven des Siebenburgen Sachsenlandes, în Festschri/t fur Bischof D.Dr. Fr. Teutsch, Sibiu, 1931. SCHUNEMANN, K., Die Stellung des Sudostens in der *Qeschichte der mittelalterlichen deut-scKen Kolonisation*, în Siebenbürgische Vierteljahrschri/t, LVII, 1934, nr. 1, p. 1-16.
- TAGÂNYI, K., *A foldkozosszeg tortenete Magyarorszâgban*, ed. a II-a, Budapesta, 1950.
- TARJÂN, K., *A szolgdlâ nepek Szent Istvâdn kordtâl az Aranybulldig*, Deva, 1914.

3. Teritoriul Moldovei sub dominația cnejilor ruși

- ANDRIJASEV, ALEXANDRU, *Jlimonucne Enjioxoeckt KHH3Î*, în *ZanucKU icmopunuo ceKifî eceyKpaîHCbKoî HayK*, XXXII, 1929, p. 20 — 31. FRANCES, E., *Slavii pe pâmîntul patriei noastre în veac. al XII-lea*, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 3, p. 65-80. IORGA, N., *Brodnicii și romînii*, București, 1928 (extras din An. Acad. Rom., Mem. secf. ist., s. III, t. VIII, 1927-1928, p. 147-174). PANAITESCU, P. P., *Diploma bîrlădeand din 1134 și hrisovul lui Jurg Koriatovid din 1374*, în *Rev. ist. rom.*, II, 1932, p. 46-54.
- PAȘUTO, V. T., *OiepKU no ucmapuu raJiuuKo-Bonbmckou Pycy*, Moscova, 1950. POPA-LISSEANU, G., *Brodnicii în izvoarele istorice medievale*, București, 1939. ȘAHMATOV, A. A., *Pa3ucKaHUY o dpeeux pyccKUX jimonucHbix ceodax*, S. Petersburg, 1908. ȘTEFĂNESCU, ȘT., *întemeierea Moldovei în istoriografia romîneascd*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 6, p. 35-54. TIHOMIROV, M. N., *CnucoK pyccnux eopodos daîbuux u 6AUIICHUX*, în *HcmopuuecKue 3anucKu*, voi. 40, 1952, p. 214-259.

4. Dobrogea în timpul stăpînirii bizantine

- BĂNESCU, N., *Changements politiques dans les Balkans aprh la conquete de l'Empire Bulgare de Samuel (1018). Nouveaux duch.es byzantins: Bulgarie et Paristrion*, București, 1923 (extras din Bull. Sect. fiist., X, 1923, p. 49-72).
- *La domination byzantine sur les regions du Bas-Danube*, în Bull. Sect. fiist., XIII, 1927, p. 10-22.
- *Precizări istorice cu privire la ducatele bizantine Paristrion (Paradunavon) și Bulgaria*, București, 1943 (extras din An. Acad. Rom., Mem. secf. ist., s. III, t. XXVI, 1943, mem. 3).
- *Les duches byzantins de Paristrion (ParadounavonJ et de Bulgarie*, București, 1946.
- IORGA, N., *Cele dinții cristalizări de stat ale romînilor*, în *Rev. ist.*, V, 1919, p. 103 — 112.

5. Feudalismul timpuriu între Carpați și Dunăre în sec. al XII-lea și în prima jumătate a sec. al XIIMEa

- BĂNESCU, N., *Un probleme d'histoire medieval: Creation et caractere du second Empire Bulgare (1185)*, București, 1943.
- DRĂGANU, N., *Romînii în sec. IX—XIV pe baza toponimiei și onomasticii*, București, 1933.
- GHERGHEL, I., *Zur Frage der Urheimat der Rumanen*, Viena, 1910.

MOISESCU, G., *Catolicismul în Moldova până la sfârșitul veacului XIV*, București, 1942. ONCIUL, D., *Radul Negru și originile Principatului Țării Românești*, în *Opere complete*, ediție critică adnotată de A. Sacerdoțeanu, t. I, București, 1946, p. 88—174.

— *Originile Principatelor Române*, în *Opere complete*, t. I, București, 1946, p. 175-310.

PASCU, ȘT., *Contribuțiuni documentare la istoria românilor în sec. XIII—XIV*, Sibiu, 1944.

6. Invazia și dominația tătară pe teritoriul țării noastre

GRECOV, B. D.-IACUBOVSKI, A. L., *Hoarda de aur și decăderea ei*, București, 1953.

GROUSSET, R., *Histoire de l'Extreme Orient*, voi. II, Paris, 1929.

— *L'Empire de steppes. Attila. Qengis-Khan. Tamerlan*, Paris, 1939.

ILIESCU, O., *Monede tătarăști din secolele XIII — XV, găsite pe teritoriul Republicii Populare Române*. Notă preliminară, în *St. cerc. numismatică*, III, 1960, p. 263 — 277.

PRAWDIN, M., *L'empire mongol et Tamerlan*, Paris, 1937. SACERDOȚEANU, A., *Quillaume de Rubrouck et les Roumains au milieu du XIIIe siècle*, Paris, 1930.

— *Marea invazie tătară și sud-estul european*, București, 1933.

ȘOTROPA, V., *Tătarii în valea Rodnei*, în *An. Inst. ist. Cluj*, III, 1924-1925, p. 255-274.

SPULER, B., *Die Goldene Horde. Die Mongolen in Russland, 1223 — 1502*, Leipzig, 1943.

— *Die Mongolenzeit*, Leiden-Köln, 1953?

STRAKOSCH-GROSSMANN, *Der Einfall der Mongolen in Mitteleuropa in den Jahren 1241 — 1242*, Innsbruck, 1892.

7. Procesul de fărîmitare feudală în Transilvania în a doua jumătate a sec. al XIII-lea și tendințele de autonomie ale voievodatului transilvănean

ECKHART, F., *A kirdlyi adázás története Magyarországon 1323-ig*, Budapesta, 1908.

ERDŐLYI, L., *Árpádkori társadalomtörténetünk legkritikusabb korszakai*, Budapesta, 1916.

MOGA, I., *Les Roumains de Transylvanie au moyen-âge*, Sibiu, 1944.

— *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944.

VÂCZI, P., *A kirdlyi serviensek és a patrimoniális királyság*, Budapesta, 1927.

FORMAREA STATELOR FEUDALE
ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI MOLDOVA

Problema formării statelor feudale Țara Românească și Moldova este una din cele mai însemnate din întreaga istorie medie a poporului român. De aceea e firesc să fi constituit de mult timp o preocupare deosebită a istoricilor. Lipsiți, însă, de o orientare științifică, istoricii vechi — chiar cei mai însemnați — nu au putut pătrunde întru totul adevărul istoric, necunoscând legile fundamentale de dezvoltare ale vieții sociale premergătoare apariției statului, cauzele interne care au făcut posibilă organizarea statală. Formarea statelor feudale românești era văzută prin prisma teoriei antistiintifice normaniste.

Locul criticii izvoarelor istorice l-a luat adesea încrederea deplină în legenda despre formarea statelor feudale românești ca rezultat al « descălecătului » lui Radu Negru din Făgăraș, în Țara Românească, și a lui Dragoș vodă din Maramureș, în Moldova. Concluziile istoricilor nu depășeau prea mult cunoștințele cronicarilor. Istoria Țării Românești și a Moldovei începea astfel — pentru mulți istorici, ca și pentru cronicari — cu « descălecătul » lui Radu Negru și Dragoș vodă. Acordând încredere știrilor cuprinse în legendă, istoricii din trecut nu au înțeles procesul formării claselor sociale, cauzele apariției statului și nu au putut să explice esența acestuia.

Alți istorici au încercat ca, în explicarea apariției statelor feudale românești, să opună teoriei « descălecării » o alta numită « pluralistă », potrivit căreia, la formarea Țării Românești și a Moldovei, ar fi contribuit mai multe elemente românești, printre care un rol deosebit l-ar fi avut cele din Peninsula Balcanică, în Țara Românească, sau de la nord de Nistru, în Moldova.

Unii istorici au socotit drept factor determinant al « întemeierii » statelor feudale Țara Românească și Moldova activitatea negustorilor genovezi de la gurile Dunării sau a celor transilvăneni, considerând drumurile comerciale « creatoare ale statelor românești ».

Se știe, însă, că formarea statului nu este rezultatul luării în stăpânire a unui teritoriu de către un grup de oameni, care ar fi venit — indiferent de unde — pe acest teritoriu; apariția lui nu poate fi explicată nici prin existența unor drumuri comerciale. Statul este produsul contradicțiilor de neîmpăcat dintre

clasele sociale, instrument al dominației de clasă ¹. « Statul nu este deci nici-decum o putere impusă societății din afară... El este, dimpotrivă, un produs al societății ajunse la o anumită treaptă de dezvoltare » ². Cît privește statul feudal, el a fost instrumentul cu ajutorul căruia nobilimea a ținut în jug pe țărani iobagi; la baza procesului de constituire a lui a stat dezvoltarea relațiilor feudale și, o dată cu ele, a conflictului dintre cele două clase fundamentale în feudalism: țărani dependenți și stăpîni feudali.

Din capitolele anterioare s-a putut vedea că, încă din veacurile IX—X, pe teritoriul țării noastre au apărut raporturi feudale. În secolul al X-lea, procesul de formare a raporturilor feudale și a instituțiilor politice corespunzătoare ajunsese pe o treaptă înaintată. Rezultatul acestui proces a fost apariția primelor formațiuni statale de tip feudal, frîmate însă în dezvoltarea lor de ultimele popoare migratoare care s-au abătut asupra teritoriului locuit de romîni. Năvălirile pecenegilor și cumanilor în secolele X—XII și marea invazie tătară de la mijlocul secolului al XIII-lea, nu numai că au cauzat devastări și distrugerii materiale considerabile, dar, prin așezarea năvălitorilor pe teritoriul romînesc, au împiedicat progresul societății de pe teritoriul țării noastre.

În secolele XIII—XIV, înmulțirea știrilor privitoare la căpeteniile feudale romînești indică activitatea crescîndă a acestora; aptitudinea lor de organizare arată, totodată, că se apropia momentul în care aceste căpetenii vor putea să se constituie în state feudale proprii.

Condiția obiectivă principală externă a cristalizării acestui proces a constat în slăbirea dominației tătare. Slăbirea și apoi înlăturarea stăpînirii tătare s-a realizat în urma luptei victorioase duse de popoarele subjugate de tătari și de cele care sufereau deseori jafurile lor. În această luptă un rol hotărîtor a avut poporul rus, care lovea Hoarda de Aur în chiar centrul puterii sale. Ca urmare a luptei comune a popoarelor din estul Europei împotriva tătarilor s-a putut desfășura, astfel, cu succes și lupta de eliberare a poporului romîn și de constituire în state proprii mai mari.

1. FORMAREA STATULUI FEUDAL ȚARA ROMÎNEASCĂ

Formarea statului feudal Țara Romînească este rezultatul firesc al dezvoltării societății dintre Carpați și Dunăre pe calea feudalismului. Cuprinsul diplomei ioaniților din 1247, care reflectă o situație existentă încă înainte de năvălirea tătarilor din anul 1241, este concludent în ce privește stadiul în care se găsea această societate, dezvoltarea forțelor de producție la un nivel apreciabil, existența claselor antagoniste și a unor instituții cu caracter feudal. Analiza importanțului document dezvăluie existența unor formațiuni politice, a unor cnezate și

¹ V. I. Lenin, *Statul și revoluția*, în *Opere*, voi. 25, p. 381.

² F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957, p. 170.

voievodate. Încheierea procesului de unificare a acestor stătuțe, început în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și care a durat circa o jumătate de veac, este însăși formarea statului feudal Țara Românească.

Situația social-politică în regiunea dintre Carpați și Dunăre la mijlocul secolului al XIII-lea

Pentru preîntâmpinarea unei noi invazii tătarăști și fiindcă banul Severinului se dovedise incapabil să apere hotarele Ungariei în aceste părți, regele Bela al IV-lea intenționa să așeze la vadurile Dunării pe cavalerii ospitalieri sau ioaniți.

Potrivit înțelegerii din 2 iunie 1247, încheiate între regele Ungariei și Rembald, preceptorul ordinului ioaniților, în schimbul ajutorului dat pentru apărarea regatului și a catolicizării populației din regiunile respective, ioaniților li se dăruiește țara Severinului (*terra de Zeurino*), împreună cu cnezatele lui Ioan și Farcaș (*cum kenezatibus loannis et Farcasii*) până la râul Olt, afară de țara voievodului Litovoi (*terra kenezatus Lytuoy woiavode*), care este lăsată românilor în aceleași condiții în care o stăpîniseră până atunci. În condițiile în care le-a fost cedată țara Severinului, le este dăruită și toată Cumania de la răsărit de Olt, cu excepția țării lui Seneslau, «voievodul românilor», care e lăsată acestora, în aceleași condiții ca și țara voievodului Litovoi. Unele foloase și venituri urmau să se împartă între rege și cavaleri, altele rămân în întregime acestora din urmă.

Românii din ținuturile concesate ioaniților aveau obligația să dea ajutor cavalerilor pentru apărarea țării și înfrîngerea dușmanilor, după cum cavalerii, la rîndul lor, trebuiau să ajute pe români în împrejurări asemănătoare. Regele încuviințează măsurile ce urmau să fie luate de cavaleri cu privire la libertățile și judecata nobililor (*nobiles*) și a altor persoane care se vor așeza în acele teritorii, dar, în cazul judecării pricinilor pentru vîrsare de sînge, stăpînii feudali ai acelei țări (*maiores terrae*) aveau dreptul să facă apel la scaunul de judecată al regelui. Nu trebuiau lăsați să se așeze, fără încuviințarea regelui, în ținuturile dăruite, țărani (*rustici*) din regatul Ungariei și nici sașii sau teutonii. Cavalerii erau datori să dea ajutor oastei regelui în cazul vreunei năvăliri dușmane, prada împărțindu-se între părți proporțional cu numărul ostașilor participanți *. Această importantă diplomă înfățișează — exagerînd în mod evident drepturile de suzeranitate ale regelui maghiar — situația socială și politică a ținuturilor dintre Carpați și Dunăre, unde existau cinci formațiuni politice: țara Severinului, cnezatele lui Ioan și Farcaș și voievodatele lui Litovoi și Seneslau; Litovoi mai stăpînea peste Carpați, în Transilvania, Țara Hațegului. Formațiunile politice pomenite erau în raporturi de vasalitate față de regele Ungariei; regele nădăjduia, cu ajutorul cavalerilor ioaniți, să-și întindă stăpînirea asupra acestora. Stăpînirea regilor Ungariei s-a întins numai asupra malului Dunării din banatul de Severin, unde erau acele pescării naturale pomenite în diplomă.

¹ *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 1-5 și C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 329-333 și 418-426.

tnc

~.1.. ? ..■**

Fig. 47. — Fragment din diploma cavalerilor ioaniți, 1247.

Cîmpia olteană nu se afla sub această stăpînire, ci rămînea un teritoriu asupra căruia regii Ungariei manifestau veleități de stăpînire, prin extinderea banatului de Severin, fără ca aceste proiecte să se realizeze vreodată. Așa se explică faptul că nici în diploma ioaniților și nici în alte documente de după aceea, aceste ținuturi nu sînt amintite.

Localizarea formațiunilor politice romînești pomenite în diplomă este destul de dificilă. În legătură cu cnezatul lui Ioan pot fi luate în considerare două ipoteze: după cea dintîi, așezarea acestui cnezat ar fi fost în partea de sud-est a Olteniei, prin Romanați, acolo unde există o localitate Celei, pomenită în diplomă; potrivit celei de-a doua ipoteze, care pare mai verosimilă, cnezatul lui Ioan ar fi fost în nordul Olteniei, în una din depresiunile carpatice, unde exista, de asemenea, o localitate Celei.

Cnezatul lui Farcaș era așezat, probabil, în fostul județ Vîlcea, al cărui nume amintește antroponimicul Vîlc-Farcaș-Lupu.

Într-o altă depresiune, mai mare, depresiunea Tîrgu Jiului, tăiată prin mijloc de râul Jiu, prelungindu-se spre apus pînă în depresiunea Tismanei, iar spre răsărit pînă la Olt, era centrul țării Litua, condusă de voievodul Litovoi. Țara Litua era un voievodat întins, care cuprindea ambele versante ale Carpaților iar spre sud cobora spre cîmpie.

În depresiunile în care se găseau centrele formațiunilor politice romînești exista o populație deasă, terenuri potrivite pentru cultivarea cerealelor și pentru creșterea animalelor, mari și mici, condiții esențiale ale dezvoltării economice și, ca urmare, politice a societății.

În stînga Oltului exista o altă țară romînească, stăpînită la 1247 de voievodul Seneslau. Centrul ei se găsea în aceeași regiune subcarpatică, într-o altă depresiune, a Titeștilor sau a Arefului. Ca și țara lui Litovoi, tot astfel și aceea a lui Seneslau se întindea în sud, spre cîmpie.

« Cumania », situată la sud și răsărit de țara lui Seneslau, se afla sub dominația tătarilor. Asupra acesteia, regii Ungariei — ca urmare a expansiunii cavalerilor teutoni, a creștinării cumanilor și a întemeierii unei episcopii catolice — ridicau pretenții de stăpînire, nerealizate însă vreodată.

Căpeteniile formațiunilor politice amintite se găseau în raporturi de vasalitate față de regele maghiar, raporturi cunoscute în toată lumea feudală încît formau o caracteristică a acesteia. Între situația politică a țării Severinului și a cnezatelor lui Ioan și Farcaș față de regele Ungariei, pe de o parte, și a voievodatelor lui Litovoi și Seneslau față de același rege, pe de altă parte, exista o deosebire importantă: pe cînd raporturile cu cele dintîi erau mai strînse, voievodatele lui Litovoi și Seneslau erau lăsate romînilor așa cum le avuseseră aceștia și pînă atunci, trebuind să dea cavalerilor jumătate din foloase și venituri, dar nu să presteze și slujbe; ele aveau oști capabile să lupte alături de aceea a regelui și a cavalerilor, o nobilime locală, din mijlocul căreia cei doi voievozi își vor fi ales dregătorii de la curțile lor și pe cei ce adunau dările. Cele două voievodate se

bucurau de o autonomie largă, pe care și-o sporesc de câte ori li se oferă împrejurări prielnice.

Cavalerii ioaniți nu au intrat însă în stăpânirea teritoriilor dăruite; nici o dovadă sigură, nici o urmă materială nu atestă prezența lor între Carpați și Dunăre înainte de sfârșitul anului 1250. În actul de confirmare a diplomei ioaniților de către papa Inocențiu al IV-lea din 20 iulie 1250 — deci după trei ani împliniți — nu se face nici o aluzie că beneficiarii daniei ar fi luat în stăpânire ținuturile cuprinse în ea. Dar într-o scrisoare desădăduită a lui Bela al IV-lea din 11 noiembrie 1250, adresată papei sub amenințarea unei noi invazii a tătarilor, se spune că ioaniții au luat armele împotriva paginilor și schismaticilor, pentru apărarea Ungariei și a catolicismului, și că o parte a acestora a fost așezată într-un ținut mai primejduit, anume în «vecinătatea cumanilor, de dincolo de Dunăre, și a bulgarilor», prin care ținut au pătruns, la 1241, tătarii în Ungaria. Prin acest ținut în care a fost așezată o parte a ioaniților se poate înțelege mai degrabă ținutul Sirmului, care se afla în vecinătatea cumanilor așezați în Ungaria sudică și a bulgarilor, decât teritoriul dăruit prin diploma din 1247.

Prima fază a procesului de formare a statului feudal Țara Românească Formațiunile politice românești de la sud de Carpați au folosit, cu bune rezultate, orice împrejurare prielnică pentru dezvoltarea lor. Regatul feudal maghiar trecând prin mari greutăți după distrugerile pricinuite de tătari, amenințat necontenit de alte invazii ale acestora, de tulburări interne, care au dus la împărțirea țării între regele Bela și fiul său Ștefan, de răscoale ale cumanilor așezați în Ungaria, nu-și putea înfăptui politica de expansiune spre sud. Este probabil că, în neînțelegerile urmate de atacuri armate, dintre țarul bulgar și regele maghiar, voievozii români vor fi contribuit, în mod direct chiar, participând la lupte, la slăbirea regatului feudal maghiar și, astfel, la întărirea propriei autonomii. La aceasta a contribuit și slăbirea dominației tătare, manifestată mai ales după moartea lui Bătu (1256) și îndeosebi după moartea lui Berke (1266), când luptele interne în sânul Hoardei se intensifică. Aceste lupte au slăbit dominația tătară, iar expedițiile din Asia au orientat în altă direcție forțele militare mongole. Profitând de această stare de lucruri, unii dintre supușii tătarilor încearcă să scuture stăpânirea mongolă prin răscoale armate, cum făcea cneazul Daniil al Haliciului în 1257, fără să-și poată duce la îndeplinire deocamdată planurile. Situația se schimbă, însă, după 1280, când adevăratul conducător al Hoardei de Aur ajunge Nogai, care orientează politica tătarilor spre Europa, amestecându-se direct în treburile interne ale Bulgariei și Serbiei, organizând invaziile prădalnice din 1285 în Transilvania și Polonia și întărind dominația tătară la gurile Dunării.

¹ *Documente*, C, veac. XI - XIII, voi. I, p. 344-347.

Slăbirea influenței bulgare, ca și a celei maghiare, constituie prilejuri potrivite pentru întărirea organizațiilor românești dintre Carpați și Dunăre, care nu ajung însă să se unească într-un singur stat. Panegiricul atribuit retorului bizantin Manuel Holobolos, din anii 1272—1273, adresat împăratului Mihail al VUI-lea Paleologul, vorbește de Pannonian (regele Ungariei), de Alan (hanul alanilor) și de « pământul nesfârșit al dacilor »¹.

Două documente de la sfârșitul secolului al XIII-lea — unul din 8 ianuarie 1285 și al doilea din 6 octombrie 1288 — relatează un eveniment de cea mai mare însemnătate pentru înțelegerea procesului de formare a statului feudal Țara Românească. În cel dintâi — un act de danie al regelui Ladislau al IV-lea Cumanul — se amintesc unele merite ale magistrului Gheorghe, între care și acela că, la începutul domniei lui Ladislau, a fost trimis împotriva voievodului român Litovoi (*Lythuoi*), care, împreună cu frații săi, își extinsese stăpânirea peste un teritoriu asupra căruia ridica pretenții de suzeranitate regele maghiar. Cu toate insistențele regelui, voievodul român a refuzat să predea « veniturile » pretinse de acesta. În lupta care a avut loc, Litovoi a fost ucis iar fratele său Bărbat (*Barbath*) a fost făcut prizonier. Pentru răscumpărarea sa, Bărbat a fost nevoit să plătească o mare sumă de bani². În al doilea document — un act de danie al magistrului Gheorghe în favoarea comitelui Petru — amintindu-se faptele de viteză ale acestuia, se pomenește lupta împotriva lui Bărbat, voievodul din Litua, cu care prilej cornițele Petru și-a vărsat sângele³.

Motivul luptelor dintre regele Ungariei și Litovoi a fost ocuparea de către acesta a unor teritorii din sudul Carpaților, asupra cărora regele Ladislau ridica pretenții de suzeranitate. Litovoi, nerecunoscându-i acest drept, refuza să plătească tributul pretins. Teritoriile ocupate de români — pe care documentul se mulțumește să le indice foarte vag, cu expresia « dincolo de munți » — puteau fi atât cnezatele lui Ioan și Farcaș, cât și vreo parte a voievodatului lui Seneslau. Anarhia feudală resimțită cu putere în regatul maghiar a fost un bun prilej pentru ca voievodatul condus de Litovoi să încerce să-și extindă hotarele. Dezvoltarea economică a voievodatelor în toate domeniile: agricultură, creșterea vitelor, păstorit, pescuit, intensificarea negoțului, au constituit baza puterii politice a acestora. Dezvoltarea lor economică și politică rezultă și din faptul că voievozii acumulaseră mari sume de bani, cu o parte din care Bărbat a reușit să se răscumpere din captivitate, că dispuneau de o oaste destul de puternică, capabilă să se măsoare în luptă cu armata regelui Ungariei, căreia i-a cauzat pierderi grele, după cum rezultă din actul din 6 octombrie 1288.

În ce privește timpul când a avut loc acest eveniment important din procesul de formare a statului feudal Țara Românească, prin ocuparea unor noi

¹ L. Previale, *Un panegirico inedito per Michete VIII Paleologo*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XLII, 1942, p. 38.

² *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 7 și C, veac. XIII, voi. II, p. 272. ³ *Documente*, C, veac. XIII, voi. II, p. 303—304.

teritorii de către voievozii români, documentul din 8 ianuarie 1285 precizează că el s-a petrecut la începutul domniei lui Ladislau al IV-lea Cumanul, după moartea tatălui său, Ștefan al V-lea, ceea ce corespunde anilor 1272—1273. Lupta nu a avut loc însă imediat. Mai întâi s-au dus tratative, în cursul cărora regele a încercat să-l aducă pe Litovoi la supunere, la recunoașterea suzeranității, la plata tributului, pe cale pașnică. Aceste încercări rămânând fără rezultat, s-a ajuns la luptă. În cele două documente care o pomenesc, lupta e amintită după războiul dintre regele Boemiei, Ottokar, și regele Ungariei, Ladislau, care a avut loc între 21 noiembrie 1276 și 6 mai 1277. După încheierea războiului, deci în vara sau toamna anului 1277, regele Ladislau își va fi trimis oastea împotriva voievozilor români, după ce au fost înăbușite răzvrătirile izbucnite în diferite părți ale regatului maghiar.

Data și locul luptei trebuie puse în legătură cu unele întâmplări petrecute în părțile sudice ale Transilvaniei. Voievozii români din sudul Carpatilor au stăpinit neîntrerupt pe cele două versante ale munților pînă în preajma anului 1277. Organizarea feudală a regiunilor sudice, Țara Hațegului și Țara Făgărașului — puternice vetre de obști sătęști — pătrunderea reprezentanților regelui — cornițele și castelanul — ai bisericii — abatele și arhidiaconul — și ai feudalilor laici, însemna o mare primejdie pentru aceste obști, pentru țărănimea din sînul lor care-și mai păstra o parte din pămînt și o seamă din libertățile pe care țaranii din comitatele transilvănene și le pierduseră în mare măsură. În fața acestei primejdii, cei amenințați se răzvrătesc — așa cum vor face și maramureșenii în împrejurări asemănătoare, peste o jumătate de veac — solidarizîndu-se cu lupta condusă de Litovoi și frații săi; aceasta cu atît mai mult cu cît între locuitorii de pe cele două versante ale Carpatilor legăturile erau foarte strînse atunci și au rămas astfel de-a lungul veacurilor. Tulburările pomenite în documentul din 5 februarie 1302, cu care prilej a fost distrusă biserica din Peștiș¹, au avut loc în aceste împrejurări și în acest an, 1277.

Voievozii români, sprijinind această luptă și sprijinindu-se, la rîndul lor, pe rezistența țăranilor, pe de o parte, căutînd să împiedice pătrunderea oștilor străine în țară, pe de altă parte, vor fi întîmpinat oastea condusă de magistrul Gheorghe la trecătoarea munților de pe versantul transilvănean. La aceste evenimente se referă același document din anul 1302, în care se vorbește de tulburările ce au avut loc și după distrugerea bisericii din Peștiș. Sfirșitul luptei fiind defavorabil voievozilor români, unii dintre participanții la luptă s-au retras probabil peste munți, unde pămînt era îndeajuns, unde feudalismul nefiind atît de dezvoltat, nici exploatarea nu ajunsese la un grad atît de accentuat ca în Transilvania. Amenințarea cu aservirea și frica de pedeapsă i-au putut determina să treacă munții, fenomen cu totul obișnuit, pomenit de mai multe ori în documentele din secolul al XHI-lea (1222, 1234, 1247 etc).

¹ *Documente*, C, veac. XIV, voi. I, p. 14.

Potrivit mărturiei celor două documente ce o amintesc, sfârșitul luptei a însemnat reînnoirea obligației de plată a tributului, pretins voievozilor români în calitate de vasali ai regelui Ungariei. Voievodatul lui Litovoi nu a suferit însă nici o știrbire, în ce privește întinderea și situația lui politică. În fruntea lui a rămas Bărbat, eliberat în schimbul unei mari sume de bani și a obligației de a plăti tribut. Voievodatul românesc se bucura de mare putere în momentul conflictului cu regatul feudal maghiar, care i-a recunoscut autonomia și stăpânirea asupra teritoriilor ocupate, l-a eliberat pe Bărbat, în schimbul recunoașterii vasalității.

Reîntărirea dominației tătare în ultimele două decenii ale
Desăvârșirea **procesu-** veacului al XHI-lea, mai ales la gurile Dunării, a stîmjenit
lui de formare a statu- dezvoltarea formațiunilor politice românești de la sud de
lui feudal Țara Romî- Carpați dar nu a putut să o împiedice cu totul. Dovadă este
nească și consolidarea pomenirea în documente, în această perioadă a târgurilor
sa Cîmpulung (1300) și Argeș (1330), ale

căror începuturi sînt desigur mai vechi. Spre aceste târguri se îndreptau cei ce aveau un prisos de produse, pentru a le schimba cu altele ce le lipseau.

O viață economică mai dezvoltată, pe o arie geografică mai cuprinzătoare, nu se putea asigura decît prin crearea unor legături mai trainice între diferitele zone economice ce se completau reciproc: muntele cu produsele animale, mai ales, podișul cu cele agricole și animale, cîmpia cu produsele agricole, în primul rînd, și balta cu marea bogăție de pește. Feudalii locali erau interesați în stăpînirea acestor regiuni, cu scopul de a le exploata în beneficiul lor. Realizarea acestei dorințe nu era posibilă decît prin crearea unui stat feudal, care să le cuprindă în cadrele lui.

Necesitatea unei autorități politice mai puternice o simteau feudalii locali și din alte motive. Deoarece dezvoltarea forțelor de producție, creșterea moșiilor feudale și intensificarea negoțului se făceau în beneficiul exclusiv al stăpînitorilor feudali și al negustorilor străini, țărănimea liberă din obști era tot mai mult amenințată să-și piardă pămîntul și libertatea, iar cea aservită să fie supusă la obligații feudale tot mai grele.

Împotriva acestor tendințe se va ridica țărănimea, liberă și aservită, luptînd prin mijloacele ce-i stăteau la îndemînă. Izvoarele cunoscute azi nu reflectă decît palid această luptă. Unele știri din documentele papale permit, totuși, cunoașterea unor frămîntări ale maselor populare. Se vorbește în aceste scrisori — de pildă în aceea din 1319 — de «rătăcirile» și «uneltirile tainice» (*clandestina machinamenta*), ale «schismaticilor» și «ereticilor» din regatul Ungariei și din unele părți învecinate^x — care puteau fi sau din Țara Romînească sau din teritoriile supuse regatului maghiar din Peninsula Balcanică.

¹ Șt. Pascu, *Contribuțiuni documentare la istoria rominilor în sec. XIII—XIV*, p. 18.

Aceste motive l-au determinat pe papa Ioan al XXII-lea să adreseze, în 1327, scrisori cu conținut identic lui Carol Robert, regele Ungariei, lui Toma Szecseny, voievodul Transilvaniei, lui Solomon, cornițele de Brașov, lui Mihail, cornițele secuilor, lui Mikch, banul Slavoniei, altor mari demnitari din regatul Ungariei, precum și «lui Basarab, voievodul Țării Românești». Prin aceste scrisori cei de mai sus erau îndemnați să ia sub ocrotirea lor pe dominicanii trimiși în acele părți ca închizitori «împotriva ereticilor, a celor ce cred în ei, a sprijinitorilor, ocrotitorilor și tănuitorilor lor» și să-i ajute pentru a-și putea îndeplini misiunea încredințată^{*}.

Este vorba de o mișcare ce se dezvoltă în Transilvania, Bosnia, Slavonia și în sudul Carpaților, de o ridicare a maselor împotriva feudalismului și a bisericii catolice. Faptul că Basarab se găsește între cei solicitați să participe la o asemenea acțiune dovedește extinderea mișcării și în părțile stăpânite de el.

Ascuțirea luptei de clasă și primejdia externă au grăbit procesul de formare a statului feudal Țara Românească. Sub presiunea acestor amenințări, feudații au trebuit să caute soluția cea mai potrivită pentru apărarea intereselor lor de clasă, forma de organizare politică corespunzătoare împrejurărilor de atunci. În locul unor stăpîniri străine — mongolă, maghiară, bulgară — ce nu mai corespundeau cu interesele feudaților locali, se impunea o stăpînire politică unitară, proprie, care să-și întindă autoritatea peste toate formațiunile locale și peste ținuturile cu populație românească ce nu erau încadrate încă în asemenea formațiuni, să țină în frâu masele exploatate și să asigure apărarea țării de atacurile din afară.

Procesul închegării statului feudal Țara Românească poate fi urmărit în această nouă etapă, începînd cu ultimii ani ai veacului al XIII-lea, cînd, profitînd de luptele interne din hanatul Hoardei de Aur, diferite forțe supuse pînă atunci tătarilor caută să se elibereze de sub această stăpînire.

Sub conducerea vreunuia din voievozii romîni, urmași ai celor pomeniți la 1277, poate a lui Tihomir (*Togomer*), tatăl lui Basarab, stăpînirea politică a statului român dintre Carpați și Dunăre continuă drumul început sub Litovol și Bărbat, cu 20—30 de ani în urmă. Alte ținuturi, înspre apus și răsărit, înspre nord și sud, sînt cuprinse în noua stăpînire; pe văile rîurilor ce străbat întreaga regiune de la nord la sud autoritatea voievodului se întinde în toate direcțiile, în dorința de a găsi un hotar mai ușor de apărat, dar și de a ajunge la vadurile pe care tot mai des le cercetează negustorii.

Întinderea autorității politice a voievozilor romîni a continuat fără întrerupere, începînd cu ultimii ani ai secolului al XIII-lea. Existența unor monumente arhitectonice, datate din ultimul deceniu al secolului al XIII-lea și din primele decenii ale secolului următor, descoperite în mai multe locuri, în dreapta și stînga Oltului, constituie o dovadă a desfășurării active a procesului de încheagare într-un organism politic mai cuprinzător a teritoriilor dintre Carpați și Dunăre:

¹ *Documente*, C, veac. XIV, voi. II, p. 212 — 213.

biserica veche a mănăstirii Negru Vodă din Cîmpulung, biserica și curtea domnească de la Argeș etc.

În fața feudalilor dintre Carpați și Dunăre se pune problema constituirii lor într-o forță politică cu ajutorul căreia să poată continua cîmpulirea obștilor

Fig. 48. — Ruinele curții domnești de la Argeș, sec. XIV.

țărănești, să țină în supunere și exploatare masele producătoare și să-și lărgască stăpînirea. Atunci se întîmplă un fenomen caracteristic multor societăți feudale pe drumul constituirii lor în state mai puternice: recunoașterea unuia din marii feudali care-și extinsese stăpînirea și asupra altor organizații politice drept căpetenie a statului în plin proces de constituire. Acest feudal a fost Basarab, fiul lui Tihomir. Prin recunoașterea sa, acesta devine mare voievod, adică comandantul oștirii, și domn, adică stăpînul pămîntului, al țării, suzeranul celorlalți feudali. Alegerea lui Basarab ca mare voievod și domn a avut loc înainte de 1324, cînd el este pomenit cu titlul de voievod al Țării Romînești de regele maghiar.

Recunoașterea de către feudații locali a unui mare voievod în persoana lui Basarab s-a dovedit potrivită cu interesele feudaților, pe care acesta le-a reprezentat în toate împrejurările, reușind să le consolideze situația economică și politică. Oastea « ungr o-vlahilor » (a românilor din Țara Românească) e pomenită de istoricul bizantin Ioan Cantacuzino, după alegerea lui Basarab, participând la luptele dintre bulgari și bizantini ce au avut loc în anul 1323.

Autoritatea la care ajunsese Basarab și statul pe care-l conducea s-a impus și regelui Carol Robert, care înțelege să adapteze raporturile cu voievodul român situației reale existente. De aceea îi trimite, în mai multe rânduri, solii purtate de un personaj de vază, magistrul Martin, cornițele Sălajului, care și-a « îndeplinit slujba în chip credincios și vrednic de laudă » \ Pentru ca aceste solii să fie încredințate unui mare dregător, să fie înșirate într-un act alături de acțiuni politice și militare însemnate, ca expedițiile de la Zagreb și de la Mehadia, luptele cu boemii și germanii, pentru ca cel ce le-a îndeplinit să fie răsplătit cu danii însemnate și rezultatele lor să fie un motiv de mulțumire pentru rege, ele trebuie raportate la o personalitate politică ce reprezenta cel mai mare interes pentru regalitatea maghiară. Este adevărat ca Basarab e numit de Carol Robert « voievodul nostru », ceea ce indică raporturi de vasalitate față de regele Ungariei, dar el nu mai e un vasal oarecare, cum erau Litovoi și Seneslau, «voievozii românilor», sau Litovoi și Bărbat, «voievozi ai țării Litua».

În anii următori, hotarele statului feudal Țara Românească s-au extins mai ales spre răsărit, prin luarea în stăpânire a teritoriilor eliberate de sub dominația mongolă. Acest proces s-a desfășurat în condițiile luptei neîntrerupte cu tătarii ce mai stăpâneau în ținuturile răsăritene. Atât tradiția literară, cât și unele acte de danie ale regelui Carol Robert pomenesc în această perioadă de primejdia tătară la hotarele Transilvaniei și de unele lupte ale oastei maghiare împotriva tătarilor ². În anii 1324—1328 au avut loc probabil lupte conduse de Basarab împotriva tătarilor din aceste părți. Cu acest prilej, Basarab va fi avut și sprijinul lui Carol Robert. Rezultatul a fost întinderea stăpînirii Țării Românești spre răsărit, pînă probabil aproape de Chilia.

Pe la sfîrșitul deceniului al patrulea al secolului al XIV-lea, cînd ostile emirului Umur-beg și-au făcut apariția la Dunăre, locuitorii acestor părți ar fi chemat în ajutor, pentru a-i apăra de noua primejdie ce se abătuse asupra lor, pe «ghiauri» (creștini), care erau probabil locuitorii Țării Românești³.

Noul domn român e tot mai respectat și legăturile cu el — politice și matrimoniale — sînt tot mai prețuite de suveranii balcanici, care-l socoteau deopotrivă cu ei, numindu-l «gospodar », adică domn.

Dar ascensiunea noului stat și politica sa de sine stătătoare în raport cu țările vecine nu conveneau regelui maghiar, cu pretenții de suzeranitate, aceasta

¹ *Documente*, C, veac. XIV, voi. II, p. 129—130.

² *Ibidem*, p. 129-130, 135; *Script. Rer. Prus.*, I, p. 213.

³ Enveri, *Dusturname*, p. 42 — 43 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.PJR..).

"AIX-III^X"^D

|

cu atât mai mult cu cât în Ungaria se găseau numeroși nobili puternici care rivneau «țara lui Basarab», în întregime sau părți din ea.

Știrile contemporane, diplomatice și narative, interne și externe, cuprind amănunte cu privire la cauzele războiului pornit de regele Ungariei împotriva voievodului Țării Românești. Mai întâi se subliniază stăpânirea «pe nedrept» de către Basarab a unor ținuturi considerate de Carol Robert ca aparținând coroanei maghiare. Basarab s-a arătat «necredincios», «nesupus» și «răzvrătit», împotrivindu-se regelui maghiar. Prin ținuturile ocupate de Basarab se înțelege, foarte probabil, Țara Severinului, pe care regele a cucerit-o la începutul expediției. «Nesupunerea», «răzvrătirea» lui Basarab trebuie socotită politica sa de independență față de regatul Ungariei. Cronica oficială relatează, de asemenea, faptul că regele a fost îndemnat la această expediție de Toma, voievodul Transilvaniei, și de Dionisie, fiul lui Nicolae, cu scopul de a alunga din domnie pe Basarab și de a dăruia Țara Românească unuia dintre curtenii regelui. Rolul jucat de Toma și de nobilii din slujba sa în această împrejurare, numirea lui Dionisie în demnitatea de ban de Severin, după ocuparea acestui ținut, la începutul expediției, confirmă spusele cronicii.

Aceleași izvoare menționează participarea la acest război a numeroși clerici superiori, printre care prepozitul de Alba Regală — vicescambiar al regelui — cel de Alba Iulia, precum și alți preoți și călugări. Clerul catolic, participant la expediție, avea misiunea de a desfășura o acțiune de catolicizare a populației «schismatice» din țara ce urma să fie cucerită.

Insuccesul românilor și bulgarilor în lupta de la Velbujd, din 28 iulie 1330, împotriva sîrbilor, a fost considerat de feudații maghiari prilej potrivit de a începe expediția împotriva lui Basarab. Aceasta a avut loc în toamna anului 1330. Ea este povestită de însuși regele Ungariei, în mai multe rînduri, între 1331—1336, și cu mai multe amănunte de *Cronica pictată de la Vierul (Chronicon Pictura Vindobonense)*, un izvor aproape contemporan, dar nu întru totul obiectiv, în luna septembrie 1330, regele și nobilii din jurul său, cu o puternică armată, au intrat în Țara Românească. Potrivit relatării cronicii oficiale, după ocuparea Severinului — în fruntea căruia este numit ban Dionisie, unul din inițiatorii războiului — Basarab ar fi trimis lui Carol Robert o solie, oferindu-i o despăgubire de 7000 de mărci de argint, cedarea Severinului, trimiterea unui fiu al său la curtea regelui și plata tributului anual. Condițiile de pace oferite de Basarab erau într-adevăr foarte favorabile, dar se impune multă rezervă în ce privește relatarea cronicii, neconfirmată de alte izvoare, narative sau diplomatice. Respingînd oferta de pace, oastea regelui a înaintat în interiorul țării. După tactica de luptă obișnuită, care și-a dovedit eficacitatea în atîtea rînduri, a fost distrus totul în calea oastei invadatoare, care a fost lipsită, astfel, de posibilitatea de aprovizionare. O diplomă din noiembrie 1336 conține știrea că o parte a oastei regelui maghiar ar fi ajuns pînă sub cetatea Argeș (*sub castro Argys*), iar o altă parte, comandată de un nobil Bako, trimis de voievodul

Transilvaniei Toma, a cutreierat alte ținuturi, în scopul împlinirii «unor solii și fapte tainice ». Această știre, neconfirmată de alte izvoare, ca și lipsa de concordanță între datarea actului și unele evenimente descrise în el ridică unele îndoieli cu privire la veridicitatea știrii respective, precum și la autenticitatea acestui act.

După aceste întâmplări, potrivit izvoarelor narative și diplomatice, s-ar fi încheiat o pace, cu condiția ca Basarab să indice oștirii maghiare drumul de ieșire din Țara Românească. Dar domnul Țării Românești și fiii săi nu voiau să piardă prilejul pedepsirii acelor ce le pustiiseră țara.

Așteptată «într-un loc crîngos și păduros, închis cu dese întărituri », într-un loc întărit de la natură, de stîncile ce-l împrejmuiau din două părți, la care românii au adăugat alte întărituri, oastea regelui maghiar, atacată de două ori, între 9—12 noiembrie, a suferit o grea înfrîngere. Cățărați pe stînci, cum spun izvoarele și cum îi înfățișează și miniaturile din *Cronica pictată*, țărani (*rustici*) — cum îi numește cronica lui Petru de Dus burg — au rostogolit bolovani și au aruncat o ploaie de săgeți asupra armatei maghiare, care se frămînta ca « pruncii în leagăn » sau « ca trestia în bătaia vîntului ». S-a vărsat mult sînge și de o parte și de alta, au pierit mulți nobili și clerici maghiari, iar o mare parte dintre aceștia au fost făcuți prizonieri. Românii au luat o pradă bogată ¹. Lupta s-a dat într-un loc al cărui nume nu e indicat de izvoare; el e cunoscut, însă, în istoriografie sub numele de Posada — care înseamnă, de fapt, loc întărit — și e situat probabil pe drumul de ieșire din Țara Românească, în Loviștea.

Prin victoria militară obținută, poziția Țării Românești se consolidează tot mai mult, iar solidaritatea majorității feodalilor munteni în jurul lui Basarab devine mai trainică. Aceasta nu înseamnă că fuseseră înlăturate toate greutățile interne din fața domniei, că unii feudali nu vor mai încerca să se opună politicii acesteia. Asemenea greutăți s-au ivit și după 1330 și Basarab e nevoit să țină seama de puterea marilor feudali, căpeteniile formațiunilor politice unificate, dintre care unele cu greu acceptau întărirea autorității domnului. E semnificativ faptul că în fruntea boierilor fugiți din Țara Românească în Transilvania, în anul 1374, se afla Stoican, fiul lui Dragomir, fiul lui Voinea de Loviștea ², deci un cnez sau voievod de Loviștea, care nu era mulțumit cu starea de lucruri nici după o jumătate de veac; și ca acesta mai erau, probabil, și alții.

După 1335, cînd ostile hanului Uzbek devastează Țara Românească, primejdia tătară a determinat pe Basarab să se apropie din nou de regele maghiar. Reluarea raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria a fost posibilă deoarece după moartea lui Carol Robert (1342), fiul și urmașul acestuia, Ludovic I, înțelegea să ducă o politică antimongolă, ce convenea întru totul lui Basarab,

¹ *Documente, C.*, veac. XIV, voi. III, p.283, 286-287, 291 -292, 324, 350, 355, 398-399, 473 ; *Chronicon Pictura Vindobonense*, în *Script. Rer. Hung.*, I, p. 496 — 498 ; *Script. Rer. Prus.*, I, p. 218-219.

² *Szdzadok*, XXXIV, 1900, p. 614.

PI. V. — Bătălia de la Posada. Reproduceri din *Cronica pictată de la Viena*.

Fig. 50. — Portretul ctitorului din biserica domnească de la Argeș, sec. XIV.

precum și fiului și asociatului său la domnie, Nicolae Alexandru. În acest scop, în 1344, Nicolae Alexandru se întâlnește cu regele Ungariei. Pe de o parte, se recunoaște autoritatea regelui maghiar în lupta împotriva tătarilor; la rândul său, regele recunoaște existența statului românesc dintre Carpați și Dunăre; de amândouă părțile, apoi, se vedește necesitatea unirii forțelor împotriva puterii hanilor tătari. În baza acestei înțelegeri, participă, probabil, după 1345, oști din Țara Românească la ofensiva împotriva tătarilor, inițiată de Ludovic pe teritoriul Moldovei. Aceste relații explică soliile trimise de mai multe ori, începând cu anul 1345, de regele maghiar în Țara Românească și scrisorile papei adresate, în același an, domnului muntean, unor cnezi și voievozi din Transilvania, Țara Românească și banatul Severinului, solicitându-i să sprijine propaganda catolică la românii din acele părți¹; domnul muntean este din nou în stăpânirea Severinului și autoritatea lui se întinde și asupra « Cumaniei », deci asupra teritoriilor de la răsărit, cucerite de la tătari.

Relațiile bune dintre Ungaria și Țara Românească au creat condiții favorabile consolidării instituțiilor feudale în Țara Românească și au permis domniei de la Cîmpulung — reprezentată după 1352, când moare Basarab, de fiul său Nicolae Alexandru — să ia unele inițiative în politica externă. În aceste condiții a avut loc și intensificarea activității negustorilor din Transilvania, îndeosebi a celor din Brașov, între Carpați și Dunăre; această activitate devine mai bogată, astfel încât, în 1358, regele Ungariei a socotit necesar să le acorde un privilegiu. Din acest privilegiu rezultă că ei treceau prin teritoriul dintre râurile Buzău și Ialomița, mergînd apoi spre Dunăre, unde activitatea lor se desfășura între gurile râurilor Ialomița și Șiret². Fără a se exagera rolul acestor negustori, trebuie subliniat faptul că în Țara Românească existau plusproduse pe care feudații români le vindeau, cumpărînd în schimb produse meșteșugărești din Transilvania. Este un indiciu despre dezvoltarea economică, iar apariția monedei băștinașe peste un deceniu nu face decît să confirme această realitate.

Ca urmare a consolidării statului feudal Țara Românească, în 1359 biserica Țării Românești ajunge la o organizare de sine stătătoare, prin înființarea mitropoliei, cu sediul în capitala țării, la Curtea de Argeș. Ca mitropolit a fost numit episcopul Iachint de la Vicina. Înființarea mitropoliei este o dovadă în plus a consolidării domniei în Țara Românească. Marea boierime, cu tendințe centrifuge — provenită din foștii cnezi și voievozi — se găsea astfel în fața unei domnii mai puternice. Cei nemulțumiți — dintre care un act din 29 august 1359 pomenește șase fii ai lui Ladislau, fiul lui Zarna³ — nu mai pot desfășura acțiuni de subminare a domniei în interiorul țării, fiind siliți să o părăsească de frica pedepsei și să caute refugiu în Ungaria. Acest fapt demonstrează că domnia era consolidată în așa măsură, încît se puteau

¹ *Documente*, C, veac. XIV, voi. IV, p. 266-267.

² Zimmermann-Werner-Muller, *Urkundenbuch*, II, p. 153.

³ Hurmuzaki, 1/2, p. 60.

aplica pedepse capitale și confisca bunurile celor « hicleni », ca în orice alt **stat** feudal.

Asemenea cazuri ca cel pomenit mai dovedesc însă că relațiile dintre domnul Țării Românești și regele Ungariei erau mai puțin amicale, dacă nu **chiar** de dușmănie, cum o spune Ludovic I însuși, într-un act din 1365. Schim-

Fig. 51. — Podoabe de aur găsite în mormintele din biserica domnească de la Argeș, sec. XIV.

barea raporturilor dintre cei doi suverani își găsește explicația în două evenimente de mare însemnătate pentru dezvoltarea statelor feudale românești, ambele petrecute simultan, în anul 1359: recunoașterea lui Bogdan de către feudalii moldoveni ca domn al Moldovei și întemeierea mitropoliei Țării Românești. Amândouă evenimentele constituiau o piedică în calea expansiunii statului maghiar și a catolicismului spre sud și răsărit de Carpați.

Înființarea mitropoliei și organizarea unei ierarhii bisericești proprii chiar în anul 1359 pot fi puse în legătură cu un proiect de coaliție balcanică antiotomană. Așezarea turcilor pe continentul european, în 1354, însemna o mare primejdie

Fig. 52. — Aplice de bronz aurit și inel de aur găsite în mormintele
din biserica domnească de la Argeș, sec. XIV.

nu numai pentru popoarele din Peninsula Balcanică, ci și pentru cele de la nordul Dunării. Această primejdie a produs o reacție a feudalilor din aceste părți, care, sub conducerea țarilor bulgari, mai întâi, sub îndrumarea patriarhului din Constantinopol, după aceea, își unesc eforturile pentru a determina pe împăratul Bizanțului la organizarea unei acțiuni comune împotriva turcilor. La această acțiune din 1359 a luat parte și Nicolae Alexandru, domnul Țării Românești *, care avea legături politice și de rudenie cu casele domnitoare din sud-estul Europei: o fiică a sa era căsătorită cu Srațimir, țarul bulgar de la Vidin, alta cu Ștefan Uroș, cneazul sîrbilor, iar a treia cu ducele Ladislau de Opolia, ruda regelui și palatinul Ungariei. Legăturile de rudenie avînd în acea vreme și o semnificație politică, rezultă din aceste înrudiri locul deosebit de important pe care ajunsese să-l ocupe, la mijlocul secolului al XIV-lea, Țara Românească în cadrul relațiilor internaționale din sud-estul Europei.

2. FORMAREA STATULUI FEUDAL MOLDOVA

Moldova în timpul dominației tătare

Dominația tătarilor în Moldova s-a exercitat mai puternic decît la sud de Carpați și în sudul Dunării. La răsărit de Carpați, tătarii au organizat anumite centre de administrație proprie, au influențat asupra vieții politice și economice a populației locale și au lăsat urme de cultură materială. Astfel, în satul Oțeleni a fost găsit un tezaur cu obiecte și monede tătarești, cele mai tîrzii fiind din vremea hanului Toktai (sfîrșitul secolului al XHI-lea). În organizarea vămilor din Moldova s-au păstrat pînă tîrziu unele practici care își găsesc originea în vremea stăpînirii tătare. Termenul *tarkan*, prin care sînt desemnate în cele mai vechi documente moldovenești, din secolele XIV—XV, produsele scutite de vamă și, în genere, scutirea de vamă, este de origine tătară; amintirea dominației tătare s-a păstrat și în unele toponimice din Moldova ca, de ex.: Tătarca, Tătărani, Tătărășani, Tătărești, Tătăruși etc.

Deși stînjinite în dezvoltarea lor, formațiunile politice locale au continuat să existe și să se dezvolte într-o oarecare măsură și în vremea în care teritoriul de la răsărit de Carpați era sub dominația tătarilor. Faptul că sînt puține știrile privitoare la formațiunile politice locale în perioada de apogeu a dominației Hoardei de Aur, pînă către începutul secolului al XIV-lea, nu poate fi interpretat în sensul că ele ^au dispărut, deoarece se știe că, în genere, izvoarele amintesc mai ales pe stăpîni și mai puțin pe supuși. De multe ori, pe aceștia îi găsim în documentele emise de cancelaria papală sau de cea a regatului maghiar sub denumirea generică de « schismatici », « necredincioși », « brodnici », uneori

¹ Saadeddin (**Hodja efendi**), *Tadj ut Tevârih*, voi. I, p. 58 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

chiar sub numele de cumani, care erau obligați să însoțească pe tătari în expedițiile lor în Transilvania.

Pentru amintirea românilor sau a organizațiilor lor sub numele de *vlahi*, sau în forme derivate din acest termen, au fost invocate în trecut două știri: prima din 1247 și a doua din 1277.

Fig. 53. — Monede tătărești descoperite la Oțeleni, sfârșitul sec. XIII.

1. Dirhem de argint al hanului Toktai; 2. Dirhem de aur al hanului Toktai.

Unii istorici au considerat că sub numele *Olah* — dat unui voievod întâlnit în 1247 de misionarul franciscan Giovanni da Pian del Carpine în drum spre curtea hanului ¹ — se ascunde, de fapt, un voievod român, ceea ce este foarte probabil; alții au socotit că este vorba de un voievod rutean.

În perioada în care elemente feudale de la sud de Carpați participau la frământările politice din Transilvania și Ungaria (în deceniul al VUI-lea al secolului al XIII-lea) o știre din cronica lui Thomas Tuscus amintește, în anul 1277, un conflict între bruteni (probabil ruteni) și români (*Blaci*) ² (foarte

¹ Ystoria Mongalorum, cap. IX, 49, în *Itineraria et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, p. 429.

² Thomas Tuscus, *Questa imperatorum et pontificum*, în *Mon. Germ. Hist. Script.*, t. XXII, p. 525.

posibil de pe teritoriul din nordul Moldovei), care ar fi împiedicat pe primii să participe la luptele pe care le susținea statul boem împotriva feudalilor **maghiari** și germani.

Luate izolat, cele două știri menționate sînt destul de vagi; numai pe bara **lor** nu se pot trage concluzii certe. Ținînd însă seama de faptul că ele sînt

Fig. 54. — Obiecte de podoabă din tezaurul de la Oțeleni, sfîrșitul sec. XIII.

concomitente cu unele știri ce atestă rolul crescînd al căpeteniilor politice din Țara Romînească și că în izvoare apare, îndată ce se manifestă o slăbire a presiunii tătare (la începutul secolului al XIV-lea), mențiunea unor căpetenii politice locale destul de puternice, este în afară de orice îndoială continuitatea unor organizații politice pe teritoriul Moldovei în vremea dominației tătare.

În urma unei oarecare reglementări a raporturilor dintre supuși și stăpînitori, cărora periodic li se dădeau anumite dări, a unei relative stabilități a societății de pe teritoriul Moldovei, papalitatea reia politica de expansiune a catolicismului la răsărit de Carpați. La 7 octombrie 1279, papa Nicolae al III-lea scria legatului său din Ungaria, Filip, episcop de Fermo, să organizeze episcopia Milcoviei, așezată la hotarele tătarilor, unde de 40 de ani nu se mai aflau episcopi, nici alți locuitori catolici, și să cerceteze «veniturile» revenind scaunului apostolic, «dacă ar putea să rezulte vreunul» *K* în 1288, papa Nicolae al IV-lea trimitea călugări din ordinul predicatorilor în mai multe țări din Răsărit, printre care și în «Țara Vlahilor»².

¹ *Documente*, C, veac. XIII, voi. II, p. 220-223.

² *Ibidem*, p. 302.

Slăbirea treptată a dominației mongole, la sfârșitul secolului al XHI-lea, a făcut posibilă învierea vieții economice. Aceasta se oglindește în documentele genoveze, singurele izvoare, de altfel, care vorbesc despre situația economică de pe teritoriul moldovean în jurul anului 1300.

Negustorii genovezi, stabiliți în a doua jumătate a secolului al XIII-lea la Vicina, au organizat aci un intens comerț mai ales de tranzit și au dominat, cîțva timp, procesul de schimb pe întregul teritoriu din răsăritul țării noastre, în 1281, activitatea comercială a genovezilor de la Vicina depășea ca valoare suma de 25 000 de florini lunar. Negustorii din Pera trimiteau în 1281 la Vicina peste 1 000 suluri de postav lunar; se pomenește în contracte postavul « de Lombardia » sau cel « frîncesc », adică bine cunoscutul postav produs în țeșătoriile din Flandra. Acest fapt arată că, la sfârșitul veacului al XHI-lea, regiunea gurilor Dunării forma unul din principalele centre ale comerțului prin care Genova își asigura uriașele beneficii ce caracterizau activitatea negustorilor săi.

Amploarea comerțului genovez de la Vicina presupune în chip necesar existența în sudul Moldovei, în Dobrogea și în șesul muntean, a unor stăpîni teritoriali care cumpărau cantități mari de postav, mătase, mirodenii și vindeau genovezilor grîne, ceară și miere. Interesați să vîndă cantități cît mai mari de produse, ei căutau să ia în stăpînire noi pămînturi. O importantă știre în acest sens cuprinde documentul din 4 octombrie 1332, emis de cancelaria papală, în care papa își manifestă grija pentru reorganizarea episcopiei catolice a Milcoviei. În document se spune că episcopia Milcoviei, ce se afla «în ținuturile tătarilor », și teritoriul ei au fost devastate de tătari, catedrala dărîmată, « moșiile, bunurile și drepturile episcopiei și ale bisericii » cotropite de « puternicii acelor părți » (*a potentibus illarum partium*)¹.

Înainte, deci, de 1332, în urma unei năvăliri a tătarilor, avusese loc o uzurpare a drepturilor episcopiei Milcoviei, de către feudali locali. Aceștia sînt cumpărătorii mărfurilor de lux pe care le puteau desface în cantități atît de mari, încă din 1281, negustorii de la Vicina sau cei cu care colaborau tătarii pentru a prinde, în 1299, pe Ceaka, fiul lui Nogai, refugiat, după uciderea tatălui său, în «țara romînilor» (*Avalac*).

Comerțul practicat de genovezi făcea ca ei să obțină « cîștigul principal... nu prin exportul propriilor produse ale țării, ci prin intermedierea schimbului de produse între comunitățile nedezvoltate din punct de vedere comercial și în general economic și prin exploatarea ambelor țări producătoare ». Acest gen de comerț, cu izvorul său specific de beneficii, « decade... pe măsură ce progresează dezvoltarea economică a popoarelor pe care le exploata din ambele părți și a căror stare înapoiată constituia baza existenței lui »^a.

Natura comerțului genovez atestă faptul că numeroasa clientelă a negustorilor de la Vicina nu era din mediul orășenesc, ci feudal, cu alte cuvinte

¹ *Documente*, C, veac. XIV, voi. III, p. 279.

² K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea I, cartea a III-a, București, 1953, p. 322.

excluse existența unei pieți pe teritoriul Moldovei și al Țării Românești. E vorba de acea treaptă de dezvoltare a forțelor de producție care încă nu creează piață; rezultă că avem de-a face cu o dezvoltare economică (explicabilă prin slăbirea jafului tătăresc), încadrată în tiparele unei economii domeniiale, producătoare de un « prisos » al muncii, care este sporadic aruncat în circulație.

Pe măsură ce slăbește dominația tătară —■ și fenomenul e vizibil la sfârșitul secolului al XIII-lea — crește autoritatea «puternicilor», a feudalilor locali. O dată cu moartea lui Nogai (1299), în ansamblul raporturilor politice din regiunea carpato-dunăreană a avut loc o puternică prefacere, caracterizată prin intrarea în acțiune a unor noi forțe feudale, care se eliberează, profitând de criza Hoardei de Aur. Succesiunea lui Nogai este preluată de aceste forțe, mai întâi în sudul Dunării. Aci, Feodor Svetislav înlătură pe Ceaka, fiul lui Nogai, și se înscăunează pe tronul bulgar, sprijinindu-se îndeosebi pe feudalitatea vidineană. Începeau, astfel, să se emancipeze în primul rând regiunile care erau mai greu controlabile de către Hoardă.

Lupta dintre Ceaka și Toktai, ajutat de Svetislav, înlesnește și ridicarea forțelor feudale de la nordul Dunării, care contribuie la formarea statului lui Svetislav și fac ca acesta să se extindă pentru puțin timp (până la moartea lui, în 1322) și asupra unei părți din ținuturile românești de la nordul Dunării. Era singura soluție de protecție împotriva Hoardei, compatibilă cu situația istorică de la începutul secolului al XIV-lea.

Stăpânirea lui Svetislav la nordul Dunării — destul de superficială — s-a fărâmițat după moartea sa tot atât de repede după cum luase naștere. Cronica bizantină Nicefor Gregoras arată că Mihail, urmașul lui Svetislav, a început să domnească peste Bulgaria « de dincoace de Dunăre » ², adică de la sud de Dunăre. Reiese din cele spuse de cronicar că, la moartea lui Svetislav, imperiul efemer constituit pe vremea acestuia se împărțise. La nordul Dunării, feudații locali își întăresc puterea, iau în stăpânire pământul pe care se găseau țăranii, a căror aservire crește. ■—

În legătură cu ridicarea căpeteniilor românești, care profită de criza Hoardei de Aur pentru a prelua « succesiunea » lui Nogai, este de pus o importantă știre din cronică rimată a lui Ottokar de Stiria. Vorbindu-se de luptele pentru tronul Ungariei ce au avut loc după moartea lui Andrei al III-lea între Carol Robert și Otto de Bavaria, în cronică se amintește că acesta din urmă — încercând în 1307—1308 o apropiere de Ladislau Kan, voievodul Transilvaniei, în i care scop vine în Transilvania — este prins de acesta și trimis ca prizonier la un voievod «valah» care stăpânea « peste munți» (*iiber Walt*). După cîtva I timp, el reușește să scape în cnezatul Haliciului, cu cneazul căruia se înrudea, și să se întoarcă apoi în țara sa. Semnificativ e faptul că în cronică se spune

¹ *Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, în *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, II, p. 27, 53.

² Nicephor Gregoras, *Byzantina Historia*, I, p. 390.

că voievodul « valah » de peste munți era « domn » (*herr*) « peste ceilalți » (feudali); ținutul stăpînit de el se numea « țara romînilor » (*Walachen lant*)¹. Știrea se referă la un voievod de pe teritoriul Moldovei (probabil din nord-vestul ei) și este concludentă în a arăta că stăpînitorii locali, foștii supuși ai lui Nogai, se emancipaseră după 1299.

Stăpînirea căpeteniilor romînești din Moldova avea în prima jumătate a secolului al XIV-lea toate caracteristicile unei puteri feudale. Participarea în 1325 a unei armate romînești, recrutată de pe teritoriul Moldovei, alături de ostile polone, rutene și lituaniene, împotriva markgrafului de Brandenburg² constituie expresia consolidării puterii feudale pe teritoriul de la est de Carpați, făcînd dovada posibilităților militare ale conducătorilor locali.

Dezvoltarea economică pe teritoriul Moldovei, în prima jumătate a secolului al XIV-lea, este dovedită și de existența unor târguri, în special pe valea Șiretului și la apusul ei. Portulanul lui A. Dulcert³, alcătuit în 1339 pentru nevoile marin arilor ce străbăteau Mediterana și Marea Neagră, notează de-a lungul drumului comercial care trecea prin Moldova, legînd Liovul de Marea Kleagră, mai multe târguri care luaseră naștere înainte de data întocmirii hărții. Orașul Baia datează în mod cert din această vreme; de asemenea târgul Șiret, pomenit în 1340, cînd au fost uciși aci de către « barbari » — după cum relatează cronica franciscană — doi călugări minoriți⁴. Este vorba de lupta dusă de populația locală—și care continuă în tot cursul secolului al XIV-lea — împotriva încercărilor de a fi convertită la catolicism. Pe lângă aceste târguri și orașe mai erau și altele; unele din cele amintite în *Lista orașelor rusești de departe și de aproape*, alcătuită pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea, existau probabil încă din această vreme.

O dată cu apariția unor târguri, au luat naștere pe teritoriul Moldovei fenomene economice constatate încă din secolul al XHI-lea la sud de Carpați, în Oltenia; s-au născut schimburi comerciale care, deși nu aveau o extensiune prea mare, erau în măsură să contribuie la consolidarea autonomiei ținuturilor, care capătă, datorită existenței iarmaroacelor, o bază economică proprie fărîmițării feudale. În târgurile Moldovei veneau periodic țărani cu produsele muncii lor pentru a cumpăra în schimb ceea ce le lipsea din gospodărie. Solidaritatea între locuitorii aceluiași teritoriu, întemeiată și pe legăturile economice, a constituit baza luptelor duse de către căpeteniile locale împotriva încercărilor regali tății maghiare de a-și extinde stăpînirea la răsărit de Carpați, ca și împotriva tătarilor.

Amintirea existenței la est de Carpați, în perioada premergătoare formării statului moldovean de sine stătător, a unor formațiuni teritoriale mai mari sau

¹ *Oesterreichische Reimchronik*, în *Mon. Germ. Hist.*, V, 1 — 2, vers. 88 539 — 88 543, 88 697.

² I. Dlugosz, *Historia Polonica*, I, p. 989.

³ N. Grămadă, *Vicina. Izvoare cartografice*, în *Codrul Cozminului*, I, 1924, p. 442.

⁴ Waddingus, *Annales Minorum*, tom. VII, ed. a II-a, p. 242.

mai mici s-a păstrat pînă și în unele documente din secolul al XV-lea. Ele purtau numiri diferite, ca «ocoale» (*okrug*), «cîmpuri» și «ținuturi» (*volosti*).

întărirea raporturilor feudale, ca și pericolul extern — lupta împotriva tătarilor și a regatului maghiar — au determinat concentrarea acestor formațiuni în jurul uneia mai puternice, în interesul stăpînitorilor de pămînt, ajunși să se constituie ca o clasă.

După consolidarea domniei lui Carol Robert de Anjou, regatul maghiar organizează într-o măsură mai mare decît pînă atunci lupta contra tătarilor și caută să-și extindă stăpînirea la sud și est de Carpați. Căpeteniile politice din aceste părți, dornice să înlăture stăpînirea tătară, sprijină lupta regatului maghiar împotriva tătarilor, răspund însă, totodată, prin luptă încercărilor acestuia de a înlocui, la sud și est de Carpați, stăpînirea tătară cu una maghiară.

Formarea statului feudal Țara Romînească a exercitat o influență puternică în grăbirea procesului de încheiere a unui stat asemănător și pe teritoriul Moldovei. Știrile privitoare la mișcările «schismaticilor» din vecinătatea regatului maghiar, amintite în 1319 și în 1325¹, se referă, probabil, și la evenimente similare petrecute în Moldova. Conflictele dintre regatul maghiar și «schismaticii» din regiunile vecine sînt aproape permanente în vremea lui Carol Robert. La 17 ianuarie 1339, papa Benedict al XH-lea, informat de rege că el e nevoit să ducă «un război aproape necurmat cu păgînii și schismaticii din vecinătatea regatului său și, mai ales, cu niște schismatici ce s-au abătut de la supunerea datorată bisericii romane», acorda iertare de păcate pentru cei care și-ar pierde viața în războiul pentru apărarea credinței catolice, în regatul Ungariei sau în alte ținuturi de lîngă acest regat, împotriva «schismaticilor»².

Lupta împotriva tătarilor și formarea statului feudal Moldova

în dorința lor de a-și crea condiții prielnice dezvoltării autonome) feudalii locali de pe teritoriul de la est de Carpați căutau să profite de orice prilej pentru a

înlătura apăsătoarea dominație a tătarilor. Succesele dobîndite de Basarab împotriva tătarilor — în urma cărora el întinde hotarele țării pînă aproape de Chilia — au făcut să crească nădejtile căpeteniilor romînești din Moldova de a se elibera de sub dominația mongolă. Curînd, însă, pe la 1335, tătarii, sub Uzbek, reușesc să pună stăpînire pe unele ținuturi din sudul Moldovei. Aici, ca și în regiunea Dobrogei de nord, în cursul luptelor care au lichidat autoritatea Hoardei de Aur (după 1352—1359), a apărut guvernarea unui «principe» local, Dimitrie, de origine tătară, dar care se asimilase în mediul stăpînitorilor feudali locali. El continuă să mențină cîtva timp legăturile cu unele căpetenii ale Hoardei. Loviturile primite de tătari din partea lui Olgierd, cneazul

¹ *Documente*, C, veac. XIV, voi. II, p. 159.

² *Ibidem*, voi. III, p. 499.

Lituaniei — care, după 1365, a reușit să cucerească de la tătari și Kievul — au slăbit aceste legături. Teritoriul stăpînit de Dimitrie își păstrează pînă tîrziu, în secolul al XV-lea, tradiția autonomiei sale politice.

După moartea regelui Carol Robert, tronul Ungariei a fost ocupat de Ludovic de Anjou, care, spre deosebire de predecesorul său, a dat dovadă de un mai larg orizont politic. El organizează mult mai temeinic lupta împotriva tătarilor și antrenează în energica sa acțiune externă și forțele feudale din vecinătatea regatului maghiar.

În luptele pe care Ludovic de Anjou le-a purtat contra tătarilor, un rol important au jucat elementele românești din Maramureș, al căror aport în eliberarea teritoriului de la est de Carpați a fost deosebit de însemnat. De altfel, între nord-vestul Moldovei și Maramureș au existat legături istorice străvechi. În perioada feudalismului timpuriu, în cadrul unei incontestabile unități culturale, pe măsură ce se adîncea procesul de feudalizare, instituțiile îmbrăcau un caracter similar pe cele două laturi ale Carpaților. Instituția « vitejilor », care desemnează feudali înzestrați cu domenii și îndeplinind atribuții politico-militare corespunzătoare, atestată de cele mai vechi documente ale cancelariei moldovenești, este cunoscută și în Maramureș, ca, de altfel, și în Țara Românească. Termenul « viteaz », de origine slavă, comun tuturor limbilor slave vii, cît și limbii slave bisericești, a fost împrumutat în limba romînă, prin intermediul maghiarilor, în secolele XIII—XIV.

Știrile din izvoare menționează aportul « vitejilor », al păturii feudale din Maramureș, la constituirea statului feudal moldovean, care nu era de fapt altceva decît cristalizarea unui îndelungat proces istoric de dezvoltare a forțelor feudale în sînul aceleiași largi comunități de viață economică și culturală.

În primii ani ai secolului al XIV-lea, pe teritoriul viitorului stat feudal Moldova, situația politică și militară era dominată de două forțe îndemnite să colaboreze: « vitejii », din nord-vestul Moldovei și din Maramureș, și forțele feudale din podișul și cîmpia Moldovei, între care un rol însemnat jucau cele din regiunea Bîrladului.

În anul 1343, sau, mai probabil, în 1345, într-un moment în care tătarii intraseră în conflict cu negustorii italieni de la Marea Neagră și erau angajați în război cu Polonia, Ludovic organizează împotriva lor o mare expediție. Conducerea operațiunilor militare a fost încredințată lui Andrei Lackfy, cornițele secuiilor, ajutat de « vitejii » din Maramureș și, probabil, și de oști din Țara Românească. Revenea, astfel, forțelor românești greul luptei împotriva tătarilor. Pe măsură ce teritoriul Moldovei era eliberat de sub dominația tătară, regatul maghiar căuta să-și extindă stăpînirea la est de Carpați.

Pentru consolidarea stăpînirii maghiare în Moldova, Ludovic de Anjou încearcă, la 1347, să reînființeze episcopia catolică a Milcoviei. În 1351 el cere și obține consimțămîntul papei Clement al VI-lea, pentru a ridica biserici, a

scuti de dijme pe « schismatici », « păgâni » și alți locuitori din Ungaria sau din vecinătatea ei care vor trece la catolicism *.

În anii 1352—1353 —în urma unor noi victorii obținute împotriva tătarilor, cu sprijinul populației locale — s-a constituit pe versantul răsăritean al Carpaților

Fig. 55. — Biserica de lemn de la Volovăț (azi la Putna).

o marcă militară, care prelunga zona de dominație maghiară în direcția noilor acțiuni antimongole și care avea menirea să împiedice năvălirea tătarilor în regatul maghiar.

În fruntea noii mărci, cu centrul probabil la Baia (*Civitas Moldaviae*), regele maghiar așază un dregător al regatului, pe Dragoș, care se trăgea din rîndul « vitejilor » maramureșeni ce s-au acoperit de glorie în lupta împotriva tătarilor. Desemnat de rege, Dragoș este acceptat de căpeteniile politice locale,

¹ Hurmuzaki, 1/2, p. 10.

interesate să continue lupta antimongolă, în condițiile formării unui organism politic mai cuprinzător decât cele de la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea.

Noua formațiune politică era încă departe de a cuprinde întreg teritoriul Moldovei. Dragoș se înfățișa ca un « duce » al noii mărci de graniță a statului feudal maghiar, constituită în lupta împotriva tătarilor.

Faptul că lui Dragoș, căruia tradiția îi atribuie ridicarea bisericii din Volovăț, îi urmează la conducere fiul său Sas, moștenit, la rîndu-i, și el de un fiu, Bale, dovedește crearea în Moldova a unei dinastii, a Dragoșeștilor. Moldova începea să fie altceva decât o simplă marcă de graniță, guvernată prin dregători ai regatului maghiar.

Inscripția pusă de Ștefan cel Mare, la 1473, pe mormîntul lui Dragoș și care a fost transportată o dată cu biserica de lemn de la Volovăț la Putna, evocă și ea crearea de către Dragoș a unei dinastii în Moldova. Cu acest prilej, Ștefan cel Mare, urmînd un obicei foarte răspîndit în acea vreme, numește pe Dragoș voievod «strămoșul» său.

Dependența Moldovei de regatul maghiar în timpul lui Dragoș și a fiilor săi a înlesnit, probabil, trecerea în Moldova a unor feudali maghiari din Transilvania, care au acaparat aici pămînturi, supunînd pe locuitori și încercînd să le impună credința catolică. S-a întărit, astfel, asupra social-economică și religioasă. O dată cu aceasta, a crescut însă și împotrivirea, atît din partea feuda-
lilor locali, cît și din partea țăranilor.

Desăvîrșirea procesului de formare a statului feudal moldovean în vremea în care în Moldova creșteau nemulțumirile populației față de politica regatului maghiar și a feudalilor veniți de peste Carpați și se manifesta tendința noului stat de a se desprinde de Ungaria, creîndu-și ierarhia

sa feudală proprie, în Maramureș se petrecea un fapt oarecum asemănător. Politica dusă de regii maghiari de a desființa vechile autonomii romînești maramureșene, de a le încadra ierarhiei feudale a regatului maghiar, de a înlocui organizația voievodatului cu comitatul — menit să dea mai multă unitate regatului—întîmpină o puternică împotrivire din partea căpeteniilor locale. Exponentul forțelor de rezistență din Maramureș era voievodul Bogdan, amintit în izvoare ca răzvrătit și necredincios față de rege, încă din 1343¹. Folosind contradicțiile din sînul feudalilor romîni din Maramureș, regele maghiar Ludovic I de Anjou a reușit să-l înlocuiască pe Bogdan din funcția de voievod; el nu a putut însă desființa instituția, care, cu mici întreruperi, a continuat să existe.

Înfrînt în încercarea sa de a apăra autonomia Maramureșului, Bogdan se alătură mișcării din Moldova, îndreptată împotriva feudalilor supuși regelui

¹ Documente, C, veac. XIV, voi. IV, p. 157-158.

Fig. 56. — Biserica de lemn din Cuhea-Maramureș.

maghiar, și ajunge, ales fiind de boierii moldoveni, conducătorul forțelor locale de rezistență. Profitând de conjunctura politică internațională favorabilă pentru a desprinde teritoriul de la est de Carpați de regatul maghiar, de faptul că regele Ludovic era preocupat de conflictul cu Veneția și de problemele balcanice ce surveniseră după moartea lui Ștefan Dușan, precum și de slăbirea presiunii tătare, Bogdan îndepărtează pe Bale, urmașul lui Sas, credincios regelui maghiar, și reușește, în 1359, să pună capăt dependenței Moldovei față de regatul maghiar.

Încercările regelui maghiar de a readuce Moldova sub dominația sa s-au dovedit zadarnice. Frecvente expediții întreprinse în acest scop s-au izbit de împotrivirea hotărâtă a populației. Cronicarul maghiar Ioan de Tîrnave arată că « regele Ludovic mai în fiecare an pornea război împotriva rivalilor și rebelilor și mai adeseori în contra moldovenilor » **

În expedițiile purtate în Moldova, cu scopul de a readuce această țară în situația de supunere față de coroana maghiară, regele Ludovic de Anjou a fost ajutat de o parte a feudalilor români din Maramureș, care îi rămăseseră credincioși și care reușesc să aducă la ascultare față de rege pe unii dintre răzvrățiți. La 20 martie 1360, regele dăruia lui Dragoș, fiul lui Gyula, «credinciosul român din Maramureș », mai multe sate «pentru slujbele dovedite în cele mai multe treburi și războaie ale noastre, încredințate și date în seama lui și mai cu osebire în reșezarea țării noastre a Moldovei, potrivit iscusitei sale vrednicii, când a întors cu veghetoare grije și cu neobosită strădanie pe calea statorniceii credințe ce trebuie păstrată către coroana regească, pe mulți români răzvrățiți, rătăciți din calea credinței datorate » ^a.

În 1359, situația lui Bogdan în Moldova era asemănătoare cu aceea a lui Basarab, voievodul Țării Românești, în 1330, și ulterior cu a fiului acestuia, care, continuând politica tatălui său, caută — în aceeași perioadă în care voievodul Bogdan lupta împotriva regatului — să rupă și el legăturile de dependență a țării față de coroana maghiară.

Coincidența de date e deosebit de importantă pentru a arăta paralelismul și un oarecare sincronism, observate și cu alte prilejuri în dezvoltarea istorică a celor două țări românești. Situate la sud și est de Carpați, ele s-au desprins treptat de sub suzeranitatea regatului feudal maghiar, pe măsură ce se consolidau raporturile feudale și creștea puterea căpeteniilor politice locale. La mijlocul secolului al XIV-lea, stadiul de dezvoltare al celor două țări era destul de avansat ca să permită crearea unor ierarhii feudale proprii.

În anii ce au urmat după 1359 se vedește același sincronism în efortul de emancipare politică a celor două state de la est și sud de Carpați, de consolidare a noii organizări feudale. În 1364—1365, Ludovic de Anjou este silit pentru moment să renunțe la hotărîrea de a îngenunchia pe Vladislav-Vlaicu, noul domn

¹ *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, I, p. 193.

² Hurmuzaki, 1/2, p. 61 — 62.

al Țării Românești, care nu a putut fi adus în situația în care fusese Basarab la începutul stăpînirii sale.

Cît privește Moldova, din cauza eșecului încercării din anul 1365 de a-l supune pe Bogdan — care, « spre paguba majestății sale », continua să dom-

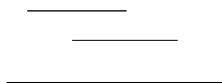

Fig. 57. — Biserica domnească din Rădăuți, sec. XIV.

nească aci — regele maghiar se resemnează, încetează presiunea militară la răsărit de Carpați și se mulțumește numai cu confiscarea averii lui Bogdan din Maramureș, pe care o dăruiește voievodului Bale, cel alungat de pe tronul Moldovei¹. După 1365, data morții lui Bogdan, regele maghiar, restabilind pacea cu Moldova, recunoștea de fapt schimbările petrecute la răsărit de Carpați.

În vremea domniei lui Bogdan, noul stat de sine stătător Moldova începe să-și întindă hotarele înspre nord, sud și est, prin înglobarea altor formațiuni politice existente pe teritoriul de la est de Carpați.

În legătură cu modul de organizare a statului moldovean, Misail Călugărul, interpolator al cronicii lui Grigore Ureche, ne-a păstrat o caracterizare plastică și veridică. Despre primele domnii ale Moldovei, el spune: « Și-ntr-acea începătură a fost domniia ca o căpitănie »². Interpolatorul avea în vedere atît

¹ I. Mihalyi, *Diplome maramureșene*, p. 56 — 58; Hurmuzaki, 1/2, p. 294.

² Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 72.

limitele teritoriale ale statului condus de primii domni moldoveni, cât și organizarea lăuntrică a acestui stat.

Deși anul 1359 însemnează un moment hotărâtor în desăvârșirea procesului de formare a statului feudal independent moldovean, consolidarea deplină a acestuia se va desfășura până aproape de sfârșitul secolului al XIV-lea, când hotarele sale ajung până la Marea Neagră. Sfârșitul acestui secol marchează momentul de cristalizare a cadrului politic în care avea să se desfășoare istoria medievală a Moldovei.

Formarea statelor feudale românești reprezintă un moment de cea mai mare importanță în istoria patriei noastre. Procesul de cristalizare a lor cunoaște un paralelism care trebuie subliniat.

Ca rezultat al dezvoltării societății de la sud și est de Carpați pe calea feudalismului, pe la mijlocul secolului al XHI-lea, învingând piedicile dominației tătare, în Moldova, și tendințele de stăpânire ale regatului maghiar, în Țara Românească, apar formațiuni politice încheiate: cnezatele și voievodatele.

Dezvoltarea forțelor interne și slăbirea presiunii externe au dat posibilitate acestor formațiuni să se consolideze și să-și lărgescă teritoriile în ultima treime a veacului al XIII-lea (1272—1288), când voievodatele dintre Carpați și Dunăre luptă pentru autonomie, iar la răsărit de Carpați apare o « țară a românilor ».

Procesul de constituire a acestor formațiuni în state feudale a urmat apoi un drum mereu ascendent, înlesnit și de împrejurările externe: slăbirea dominației tătare la răsărit de Carpați și anarhia feudală din regatul Ungariei. Astfel, la începutul secolului al XIV-lea, statul feudal Țara Românească se găsea pe o treaptă evoluată, iar în nordul Moldovei, « țara românilor » juca un rol însemnat în viața politică din aceste părți răsăritene.

Recunoașterea lui Basarab, în primii ani ai deceniului al treilea al veacului al XIV-lea, ca mare voievod în Țara Românească a constituit un moment de mare însemnătate, care a influențat și procesul de constituire a statului feudal moldovean, a cărui oaste lua parte în același timp la războaiele feudale din nordul și estul Europei.

Cucerirea independenței Țării Românești, în urma victoriei armatei sale la 1330, a dat un nou îndemnul desfășurării procesului de formare a statului feudal Moldova; feudații moldoveni apar la 1332 destul de puternici, manifestând tendința de a lua în stăpânire noi teritorii.

Lupta alături de armatele maghiare, împotriva tătarilor, în deceniul al cincilea al secolului al XIV-lea, a constituit o etapă superioară în procesul de extindere a statului feudal Țara Românească înspre răsărit și de încheiere într-o formațiune statală mai puternică și mai cuprinzătoare a teritoriului Moldovei. La capătul acestei etape, în 1359, Țara Românească apare pe deplin consolidată, iar Moldova ca un stat de sine stătător, care-și va asigura independența prin victoria obținută împotriva încercărilor regelui maghiar de a o supune.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- MARX, K., *Capitalul*, voi. III, partea I, București, 1953.
ENGELS, F., *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957.
LENIN, V. I., *Statul și revoluția*, în *Opere*, voi. 25, București, 1954.

II. Izvoare

- Anonymi Descriptio Europae Orientalis*, în *Izvoarele istoriei românilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, voi. II, București, 1934.
Chronicon Pictum Vindobonense, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Szentpötery, voi. I, Budapesta, 1937.
Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959. DLUGOSZ, I., *Historia Polonica*, I — II, Leipzig, 1711 — 1712. *Documente privind istoria României*, B, Țara Românească, veac. XIII—XV; C, Transilvania, veac. XI—XIII, voi. I, veac. XIII, voi. II, veac. XIV, voi. I—IV.
ENVERI, *Diisturname*, Istanbul, 1928.
GREGORAS N., *Byzantina Historia*, I — II, în *Corp. Script. Hist. Byz.*, Bonn, 1829 — 1830.
HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. I, partea 1 și 2, București 1887 — 1890.
MIHALYI, I., *Diplome maramureșene din sec. XIV și XV*, tom. I, Sighet, 1900.
Oesterreichische Reimchronik, în *Mon. Germ. Hist. Script.*, tom. V, 1 — 2. PREVIALE, I., *Un panegirico inedito per Michele VIII Paleologo*, în *Byzantinische Zeitschrift*, XLII, 1942.
SAADEDDIN (HODJA EFENDI), *Tadj ut Tevârih*, voi. I, Istanbul, 1861. *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. I. G. Schwandtner, voi. I, Viena, 1766. *Scriptores Rerum Prussicarum*, voi. I.
TUSCUS, T., *Questa imperatorum et pontificum*, în *Mon. Germ. Hist. Script.*, tom. XXII.
URECHE, GR., *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958.
WADDINGUS, *Annales Minorum*, tom. VII, ed. a II-a, Roma, 1733. *Ystoria Mongalorum*, în *Itineraria et relationes fratrum minorum saeculi XIII et XIV*, Quaracchi, 1929. ZIMMERMANN, F. — WERNER, C. — MULLER, FR., *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, voi. I, Sibiu, 1897.

III. Lucrări generale

- HcmopuH Mo/idaeu*, voi. I, Chișinău, 1951.
VĂTĂȘIANU, V., *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959. XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a III-a, voi. III, ed. de I. Vlădescu, București [1925].

IV. Lucrări speciale

- ALEXANDRESCU-DERSCA, M., *L'expédition d'Umur beg d'Aydin aux bouches du Danube, (1337 ou 1338)*, în *Studia et Acta Orientalia*, II, 1960, p. 3-23.
BALASCEF, G. D., *Împăratul Mihail VIII Paleologul și statul Oguzilor de pe țărmul Mării Negre*, Iași, 1940.

- CÂMPINA, B., *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, VI, 1953, nr. 1, p. 191-236, nr. 3, p. 79-119. CONEA, I., *Basarabii din Argeș. Despre originea lor teritorială și etnică*, București, 1935.
- *Corectări geografice în istoria rominilor*, voi. I, *Pe Olt; în Oltenia*, București, 1938.
- *O problemă veche încă nerezolvată — originea numelui Muntenia*, în *Probleme de geografie*, 1960, voi. VII, p. 27-51.
- CONSTANTINESCU, N. A., *Bătăliile mari ale rominilor. I. Bătălia de la Posada, 1330*, 9 — 12 noiembrie, București, 1930.
- GRĂMADĂ, N., *Vicina. Izvoare cartografice*, în *Codrul Cosminului*, I, 1924, p. 435 — 459.
- GRECOV, B. D.-IACUBOVSCI, A. I., *Hoarda de Aur și decăderea ei*, București, 1953.
- IORDAN, IORGU, *Nume de locuri românești în Republica Populară Română*, voi. I, București, 1952.
- IORGA, N., *Imperiul cumanilor și domnia lui Basarabă*, București, 1928 (extras din *An. Acad. Rom.*, Mem. secț. ist., s. III, t. VIII, 1927-1928, p. 97-103). LAURENT, V., *La domination byzantine aux bouches du Danube sous Michel VIII Paleologue*, în *Revue historique du sud-est europe'en*, XXII, 1945, p. 184—198. LĂZĂRESCU, E., *Despre lupta din 1330 a lui Basarab voievod cu Carol Robert*, în *Rev. ist.*, XXI, 1935, p. 241-246.
- *Despre voievodul rominilor din 1307—1308, amintit în cronica lui Ottokar de Styria*, în *An. Acad. Rom.*, Mem. secț. ist., s. III, t. XXVII, 1944-1945, p. 309-323.
- MINEA, I., *Războiul lui Basarab cel Mare cu regele Carol Robert (noiembrie 1330)*, în *Cerc. ist.*, V-VII, 1929-1931, p. 324-343.
- MOGA, I., *Voievodatul Transilvaniei. Fapte și interpretări istorice*, Sibiu, 1944. ONCIUL, D., *Originile Principatelor Române*, în *Opere complete*, ediție critică adnotată de A. Sacerdoțeanu, t. I, București, 1946, p. 175-309.
- *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, București, 1903.
- PASCU, ȘT., *Contribuțiuni documentare privitoare la istoria rominilor în sec. XIII—XIV*, Sibiu, 1944.
- SACERDOȚEANU, A., *Comentarii la diploma din 1285 privind pe magistrul Qheorghe*, în *An. Univ. C. I. Parhon*, București, Șt. soc, 1957, p. 27-43. ȘTEFĂNESCU, ȘT., *întemeierea Moldovei în istoriografia românească*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 6, p. 35-54.

CULTURA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI TIMPURIU

Săpăturile arheologice recente au scos la iveală urme de cultură românească încă din veacul al X-lea, din vremea încheierii procesului de formare a poporului român și a cristalizării relațiilor feudale pe teritoriul patriei noastre. Deși elementele acestei culturi sînt încă insuficient cunoscute, ele permit, totuși, două constatări importante. Cea dintîi se referă la prezența unor trăsături provenind din vechea tradiție locală, ceea ce a permis definirea ei ca cea mai veche cultură românească. În ce privește ceramica, mai multe tipuri de vase atestă persistența în mediul populației băștinașe a unor forme, motive ornamentale și tehnici de lucru caracteristice ceramicii romane provinciale din veacurile IV—VI. Sub anumite aspecte, legăturile în timp ale acestei ceramici se întind adînc în urmă, ea putînd fi considerată în același timp ca o bază de dezvoltare a ceramicii bine cunoscute din veacul al XIV-lea. În afara persistenței elementelor locale în ceramică, se pare că tipul de locuință — așa cum e atestat la Bucov — este de origine dacică, el perpetuîndu-se, pînă în vremea noastră, în colibeile păstorilor din munți, de pildă din Parîng sau din regiunea Bicăzului.

Cea de-a doua constatare privește aria de răspîndire a acestei culturi. Larg extinsă în cîmpia munteană și în Dobrogea, ea este prezentă de asemenea în Transilvania și Moldova, acoperind astfel — în grade și forme care urmează a fi precizate de cercetările viitoare — întregul teritoriu locuit de romîni. Caracterului unitar — cu unele deosebiri după regiuni ■— al procesului de dezvoltare social-economică îi corespunde, astfel, în epoca cristalizării relațiilor feudale, o bază unitară de dezvoltare a culturii.

Săpăturile arheologice au putut surprinde însă numai unele aspecte — în special de cultură materială — ale culturii populare romînești din epoca feudalismului timpuriu. În fapt, ea a fost mult mai bogată; pe de altă parte, pe același teritoriu au coexistat și culturile grupurilor etnice încă neasimilate sau ale populațiilor venite ulterior. Trebuie să amintim, totodată, că, datorită asupririi feudale, masele producătoare nu și-au putut manifesta în mod liber toată puterea lor de creație literară și artistică.

Studiul culturii populare este foarte anevoios atunci cînd căutăm să o încadrăm în limite cronologice precise, din pricina modalităților sale specifice de realizare, determinate de condițiile de viață ale claselor exploatate. Producția literară a poporului, datorită transmisiunii ei orale, este greu databilă și suferă continue transformări; realizările arhitectonice sînt din materiale ușor perisabile, îndeosebi din lemn, ca și întreaga sculptură țărănească; piesele vestimentare, scoarțele, obiectele de uz casnic, de atîtea ori împodobite artistic, sînt și ele supuse aceluiași vicisitudini.

În atare condiții, problemele culturii populare prezintă deosebite dificultăți, chiar pentru perioade mai noi ale orînduirii feudale. În ce privește feudalismul timpuriu, există puține indicii documentare databile cu oarecare certitudine, fiind siliți astfel mai ales la deducții logice, bazate pe faptul că unele forme sau motive, mai cu seamă artistice, de incontestabilă origină străveche, au supraviețuit pînă în zilele noastre. Aceste supraviețuiri arată că poporul păstra, în construcția locuințelor, în port, în ceramică, în ornamentica folosită sau în producția sa literară, tradiții culturale, urcînd pînă în cele mai îndepărtate timpuri, îmbogățite în cursul vremii, atît prin opere de creație proprie, cît și prin contactul cu alte populații.

Pe măsură ce se adîncește diferențierea socială, din acest fond comun al culturii populare se desprinde, treptat, cultura clasei feudale, care va ajunge să exprime, într-un chip tot mai complex, poziția și interesele acestei clase, servind la întărirea dominației ei în cadrul societății.

Cunoașterea culturii clasei dominante în feudalismul timpuriu este astăzi mult înlesnită de o serie de descoperiri arheologice, care întregesc în chip fericit informațiile sporadice ale izvoarelor literare. Totuși, izvoarele ce ne stau la îndemînă sînt încă departe de a putea lămuri toate problemele; în acest domeniu, situația capătă o complexitate deosebită prin caracterul multiplu al surselor de inspirație la care se recurge. Fără îndoială că nici cultura populară nu e refractară schimburilor culturale cu lumea din afară; legături importante se vor stabili mai ales între culturile populare din cadrul teritoriului românesc. Dar, datorită lentei evoluții a condițiilor de viață ale țărănimii medievale, cultura populară apare mai strîns legată de tradiție decît cultura clasei feudale.

După constituirea ei, clasa feudală avea nevoie de dezvoltarea unei ideologii care să susțină noua bază feudală, de cetăți pentru asigurarea dominației sale politice, de construcții religioase impunătoare, de desfășurarea unui fast care să satisfacă propriile-i exigențe de viață și, în același timp, să insufle respect și teamă celor aflați în dependență. Acolo unde tradițiile locale nu puteau să i le ofere, clasa feudală a fost nevoită să-și caute modele în afară. Înriirile atît de puternice care au fost primite în cursul feudalismului timpuriu nu trebuie însă privite ca simple împrumuturi care nu se încadrau în procesul de dezvoltare internă, ci, dimpotrivă, ele au putut fi receptate numai în măsura în care se

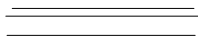
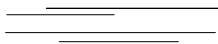

Fig. 58. — Motive vechi (sec. X—XVII) folosite în arta populară.

dovedeau necesare și găseau aici un teren social-economic prielnic pentru a prinde rădăcini.

Între aceste influențe, unele au avut o importanță deosebită. Astfel este cazul influenței slave, exercitate sub dubla formă a civilizației feudale ruse și a civilizației feudale sud-slave, bulgare și sârbești, la care trebuie adăugată, pentru începuturile feudalismului timpuriu, aceea moravă. În formarea sintezei culturale românești un rol de seamă a avut Bizanțul, ale cărui elemente de cultură ne-au fost transmise fie direct — în prima epocă îndeosebi prin Dobrogea — fie prin intermediul slavilor sudici. În sfârșit, după cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar și așezarea coloniștilor sași, contactul cu Europa centrală și apuseană a devenit tot mai puternic. El contribuie, în primul rând, la formarea caracterului specific al culturii feudale maghiare și al celei săsești, dar ajunge să-și exercite influența și asupra culturii românești.

Numeroasele contacte culturale dau un aspect relativ neunitar epocii, îndeosebi în ce privește monumentele de artă, și fac dificilă urmărirea liniei de evoluție, devenită și mai grea prin pierderea celor mai multe dintre mărturiile care serveau drept inele de legătură.

În aceste condiții se desfășoară activitatea proprie a elementelor locale. Ele învață, experimentează și adaptează împrumuturile culturale la propriul fond moștenit, dezvoltând în mod creator elementele receptate. De aceea, veacurile feudalismului timpuriu se prezintă ca o epocă de pregătire, în care se capătă deprinderi tehnice, se aleg modele, se primește ceea ce e mai potrivit cu propria dezvoltare social-economică. Rezultatele acestor experiențe se vor vedea doar mai târziu, în vremea feudalismului dezvoltat; încheierea atunci a unei culturi feudale românești — și îndeosebi a unei arte românești — cu caractere originale bine definite va fi rezultatul unei remarcabile capacități de integrare și prelucrare creatoare a numeroase elemente de origini diferite, pe un fond oferit de bogatele tradiții ale culturii populare. Realizările de la sfârșitul veacului al XIV-lea și din veacul al XV-lea nu ar fi fost posibile fără lunga epocă de pregătire pe care o reprezintă feudalismul timpuriu.

Rolul bisericii în societatea feudală. Organizarea Bisericească

Biserica a jucat un rol însemnat în formarea culturii feudale. Ceea ce afirma Engels cu privire la biserica romano-catolică este valabil în mare parte și pentru cea ortodoxă: «Ea învăluia orînduirea feudală cu aureola grației divine. Ea își întocmise ierarhia ei proprie după modelul feudal și, în sfârșit, era cel mai mare dintre seniorii feudali... » *. Tot Engels explica, în *Războiul țărănesc german*, modul cum biserica a ajuns să dețină « monopolul asupra pregătirii intelectuale », cum « cultura însăși a căpătat un caracter esențialmente teologic », subliniind că « această supremație a teologiei pe întregul

¹ F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. Marx-F. Engels *Despre religie*, Buc., 1960, p. 270.

tărîm al activității intelectuale era în același timp consecința necesară a poziției bisericii ca chintesență și consfințire a dominației feudale existente » \

Biserica a exercitat vreme îndelungată și în țările noastre un adevărat monopol al culturii scrise. Sub conducerea bisericii s-au organizat principalele centre de activitate cărturărească și artistică ale evului mediu, care au fost timp de câteva veacuri marile mănăstiri.

Principal sprijin al feudalismului, consfințind exploatarea maselor populare, biserica a promovat dezvoltarea relațiilor feudale și a contribuit, la sud și est de Carpați, la păstrarea formațiunilor politice proprii. În același timp, biserica va sprijini eforturile de apărare împotriva tendințelor de cotropire ale unor puteri străine, care încercau să impună o altă credință, fie ea catolică, fie mai târziu mahomedană.

În astfel de condiții, organizarea bisericii este una dintre problemele importante ale istoriei societății și culturii feudalismului timpuriu.

Atît pentru organizarea ierarhică a bisericii, cît și pentru formele de cult și, mai ales, pentru limba însăși a slujbei bisericești—fapt cu profunde urmări asupra întregii culturi feudale — dominația bulgară asupra unei părți din teritoriul de la nordul Dunării (veacurile IX—X) a avut o mare însemnătate.

Atestat cu certitudine în sînul populației băștinașe daco-romane încă din veacul al IV-lea, creștinismul s-a răspîndit în regiunile din nordul Dunării în forme populare². Legăturile acestor comunități cu cele existente în Dobrogea sau eventual pe malul stîng al fluviului, în punctele stăpînite de Imperiul roman de răsărit — pentru a nu mai vorbi de cetățile episcopale din nordul Peninsulei Balcanice — deși nu sînt cunoscute astăzi, vor fi fost, totuși, destul de strînse.

Analiza lexicului privitor la viața religioasă nu lasă a se vedea însă urmele unei adevărate organizări bisericești. Singurul termen de păstorire transmis în limba noastră din epoca creștinismului primitiv este acela de preot (*presbyter*). Legăturile ierarhice ce vor fi existat în această epocă au fost întrerupte în secolul al VH-lea, o dată cu încetarea activității centrelor episcopale de la Dunăre și țărmul pontic. Începuturile de organizare bisericească mai temeinică se leagă, astfel, de cristalizarea unor formațiuni feudale, care au simțit nevoia sprijinului pe care îl putea aduce biserica. Aceste începuturi s-au realizat sub egida statului bulgar, a cărui dominație a favorizat, și pe această cale, dezvoltarea noilor relații înăuntrul societății de la nordul Dunării. Faptul e atestat și de originea slavo-bulgară a termenului de *vlădică* sau a altora care privesc slujba religioasă (*utrenie*, *vecernie* etc).

Remarcabila operă de organizare bisericească începută în Bulgaria sub Boris-Mihail urmărea două țeluri pozitive. Pe plan intern, biserica era chemată să uniformizeze « legea » — civilă ca și religioasă — sub care trăiau grupurile atît de pestrițe din statul lui Boris. Aflate pe trepte diferite de civilizație, aceste

¹ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 48 — 49.

² Vezi voi. I, p. 629-637.

populații: greci, protobulgari, vlahi și slavi au primit o organizare comună de feudalism timpuriu. Pe planul relațiilor internaționale, Boris a căutat să ridice poziția Bulgariei; de aici îndelungata sa căutare între Roma și Constantinopol, în vederea recunoașterii unei patriarhii — sau măcar a unei arhiepiscopii — autocefale proprii. Rezultatele politicii lui Boris, asigurate încă din 893, se vor desăvârși sub Simeon, cu ajutorul discipolilor lui Chirii și Metodiu. Avem a face, în toate privințele, cu o sinteză culturală slavo-bizantină, a cărei înrîurire se manifestă în chip neîndoielnic în mediul românesc.

Încadrată mai întâi în ierarhia constantinopolitană cu titlul de arhiepiscopie autocefală, biserica bulgară capătă, în 932, rangul de patriarhat, când mitropolitul Damian al Dîrstorului a fost proclamat patriarh de senatul imperial, din ordinul împăratului Romanos Lekapenos. Sediul conducerii bisericii bulgare a cunoscut în cursul veacului al X-lea mai multe strămutări, pentru ca, trecînd prin Vidin, să ajungă la Ohrida.

Stăpînitorii bulgari nu puteau să se dezintereseze de teritoriile situate la nordul Dunării. Dacă nu avem nici o informație despre organizarea unui episcopat deosebit pentru aceste ținuturi, sub obediența patriarhiei bulgare, știm, de pildă, că autoritatea episcopiei de Branicevo se întindea și în Banat. Aceeași trebuie să fi fost situația și pentru Vidin, ca și pentru marele centru eclesiastic de la Dîrstor.

Informații mai bogate avem asupra organizației religioase dobrogene, legate de scaunul Dîrstorului. Cucerirea bizantină a Bulgariei a dus la subordonarea Dîrstorului — redus la gradul de episcopie — față de Ohrida, pentru ca apoi, între 1059—1063, să fie înălțată la rangul de mitropolie. În veacul al XI-lea, această mitropolie a « orașelor paristriene » devine simbolul autonomiei tot mai depline de care se bucură acest teritoriu. În veacul următor, se ridică tot mai mult în importanță un centru din nordul Dobrogei, dezvoltat în secolele anterioare, anume Vicina. Aici întîlnim, în cursul veacului al XIII-lea, o arhiepiscopie, ridicată apoi — la începutul celei de-a doua jumătăți a acestuia — la rangul de mitropolie.

Organizarea eclesiastică de la Vicina a reprezentat una din căile importante de pătrundere a culturii bizantine în părțile noastre. De la Vicina a fost adus primul mitropolit al Țării Românești, Iachint, atunci când consolidarea statului feudal Țara Românească a impus prezența pe lîngă domnul ei a unui ierarh de rang superior. Chemarea lui Iachint este, probabil, urmarea unor legături mai vechi între Țara Românească și regiunea Dobrogei.

În ce privește Moldova, subordonarea bisericească pe care o constatăm față de Halici, în veacul al XIV-lea, îndreptățește ipoteza că o bună parte a teritoriului ei va fi cunoscut această dependență încă din vremea dominației cnejilor Haliciului. Într-adevăr, Petru I trimite spre sfințire ca episcopi pe Iosif, viitorul mitropolit al Moldovei, și pe Meletie, la mitropolitul Antonie al Haliciului *.

¹ Hurmuzaki, XIV/x, p. 21-22 și 32-33.

Tot din vremea dominației bulgare în nordul Dunării și din aceea a revenirii Bizanțului în stăpânirea regiunilor dunărene au rămas și cele mai vechi urme arheologice sau mențiuni documentare cu privire la viața monastică în părțile noastre. Așezarea mănăstirească descoperită de curînd la Basarabi datează de la sfîrșitul secolului al IX-lea și exista încă la sfîrșitul celui de-al X-lea, după cum o atestă inscripția cu data de 992. Pe de altă parte, *Legenda sfîntului Qerard* amintește de mănăstirea cu « călugări greci », întemeiată de Ahtum la Morisena-Cenad, căreia acesta îi acorda importante drepturi feudale *K*

**Limba slavă — limbă
a culturii feudale românești**

Strîns legată de începuturile organizării bisericești sub egida taratului bulgar este și introducerea limbii slave în biserică la romîni.

Vreme de mai multe veacuri, comunitățile creștine din părțile noastre au avut ca limbă a cultului limba latină². După cum au dovedit-o cercetările mai noi ■—■ împotriva tezei care vedea introducerea limbii slave la romîni abia în veacul al XH-lea sau al XHI-lea — înlocuirea vechii liturghii latine cu aceea slavă a avut loc în veacul al X-lea, în timpul dominației bulgare la nordul Dunării. Adoptarea ei de către romîni din Transilvania arată că fenomenul s-a petrecut înainte de cucerirea maghiară și de extinderea în această regiune a autorității bisericii catolice. Argumente de ordin lingvistic și istorico-cultural ne îndreptățesc să afirmăm că, pe lîngă răspîndirea liturghiei slave din sud, un curent cu puțin mai vechi — de la sfîrșitul veacului al IX-lea ■— și-a exercitat acțiunea în același sens, venind din nord, din statul morav, unde-și desfășuraseră activitatea Metodiu și Chirii. Dacă influența acestui curent s-a putut exercita asupra Maramureșului și a Transilvaniei de nord, principalul impuls rămîne acel venit din sud.

în Moldova, pătrunderea limbii slave în biserică s-a putut datora atît contactelor cu elementele din celelalte regiuni românești care foloseau această limbă de cult, cît și dominației cnejilor ruși.

Adoptarea limbii slave în biserică a contribuit într-un mod esențial la integrarea culturii feudale românești, pentru multe veacuri, în comunitatea de cultură feudală slavă. Ținînd seama de rolul bisericii în ansamblul activităților culturale, limba slavă a devenit, pentru un timp, limba de cultură scrisă a clasei dominante românești și, prin aceasta, și a statului.

Este de presupus că, în măsura în care formațiunile politice care au precedat statele feudale Moldova și Țara Romînească au practicat o cît de redusă activitate de cancelarie pe bază de acte scrise, această activitate s-a desfășurat în limba slavă; numai astfel se explică de ce limba de cancelarie apare ca o limbă formată încă de la începuturile ei documentare, în ultimele decenii ale veacului al XIV-lea.

¹ *Legenda maior sancti Qerhardi, în Script. Rer. Hung., II, p. 389-392.*

² *Vezi voi. I, p. 632-637.*

>f

•■т

Fig. 59. — Fragmente de inscripții chirilice.

1. De pe o amforă de la Garvăn, sec. X —XI; 2. De pe o cărămidă descoperită la temelia bisericii din Niculițel, sec. XI — XII.

Integrarea culturii feudale românești în comunitatea culturală slavă mai are și o altă semnificație. Atât bulgarii, cât și sîrbii și rușii receptaseră în cultura lor scrisă și în artă numeroase elemente bizantine iar stăpînirea bizantină asupra Bulgariei în veacurile XI—XII a întărit această influență. Prin intermediul culturii slave, avem a face și la noi cu un spor al aportului bizantin în formarea culturii, această importantă cale indirectă adăugîndu-se căii directe. Stăpînirea Bizanțului în Dobrogea și chiar — pe întinderi mai mari sau mai mici și cu întreruperi — pe malul stîng al Dunării a creat o bază de pătrundere a civilizației romano-bizantine, care se așternea peste tradiția încă puternică a civilizației romane provinciale.

Rezultatele săpăturilor arheologice impun, pe de altă parte, constatarea unor legături economice și culturale cu Bizanțul anterioare reinstaurării stăpînirii bizantine asupra Dobrogei în ultima treime a veacului al X-lea. Această stăpînire va deschide calea pentru pătrunderea directă a elementelor de cultură bizantină, sprijinită, probabil, și pe extinderea stăpînirii exercitate de tema Paristrionului asupra unor regiuni de pe malul stîng al Dunării. Legăturile culturale ale Dobrogei cu Bizanțul continuă și în veacurile următoare.

Adoptarea limbii slave ca limbă a bisericii și a culturii feudale mai prezintă încă un aspect care trebuie subliniat, și anume extinderea ei pe întregul teritoriu românesc, fără a se primejdui unitatea de cultură a celor trei provincii istorice românești. Pe de altă parte, adoptarea unei limbi străine ca limbă de cultură a avut și efecte negative: ea a îngreuiat exprimarea liberă a unei gîndiri și simțiri originale și, mai ales, a reprezentat o piedică în calea răspîndirii culturii scrise în straturile mai largi ale societății.

Folosirea scrisului. Literatura slavo-	Folosirea scrisului pare să nu se fi întrerupt niciodată la populația de pe teritoriul patriei noastre, după indicațiile
-	i j « • i j . . i .

. » romina	pe care le dau în aceasta privința cuvintele de origine latina ^ « i i T^
---------------	--

« a scrie » și « carte » (în sensul de text scris). Documentar, existența scrierii este atestată cu începere din a doua jumătate a secolului al IX-lea.

O serie de descoperiri arheologice, mai vechi și, mai ales, foarte recente, aduc tot mai multe dovezi despre răspîndirea scrisului, precum arată și folosirea unor caractere variate — grecești, runice, glagolitice și chirilice — uneori amestecate între ele, ceea ce denotă o epocă de căutare. Dacă cele mai vechi inscripții, din veacul al IX-lea, ale schitului de la Basarabi, sînt în caractere runice, altele, de la sfîrșitul acestui secol și începutul celui următor, întrunesc caractere runice, glagolitice și chirilice, pentru ca, din cursul veacului al X-lea, să avem apoi o serie de inscripții chirilice. Din secolele IX—X datează și două inscripții în limba greacă provincială, găsite la Axiopolis, una săpată pe o cruce de piatră, pomenind o persoană cu nume slav, iar cea de-a doua scrisă cu caractere grecești, amestecate cu chirilice.

*—

Fig. 60. — Litere zgîriate pe pereții unui atelier de fierărie de la Bucov, sec. X.

Tot în Dobrogea s-au mai găsit inscripții din secolul al X-lea, fragmentar păstrate, pe frânturi de amfore, și, mai ales, inscripția chirilică — atât de importantă nu numai ca conținut, ci și din punct de vedere epigrafic și lingvistic — a jupanului Dimitrie, din 943, descoperită la Mircea Vodă. La celălalt capăt al teritoriului românesc, în Banat, constatăm folosirea scrisului grecesc și runic în inscripțiile tezaurului de la Sînnicolau Mare, de lângă Cenad, amintind numele a doi jupani și datînd probabil din a doua jumătate a veacului al IX-lea sau de la începutul secolului al X-lea.

De un deosebit interes sînt cele trei însemnări în chirilică, găsite la Bucov. Ele au fost zgîriate pe pereții unui atelier de fierărie - două pe lutul crud, iar cea de-a treia ulterior—și aparțin secolului al X-lea.

Dacă începuturile scrisului chirilic și ale folosirii limbii slave în veacul al X-lea sînt azi suficient de bine documentate — fapt care confirmă introducerea liturghiei slave în această epocă — nu ne lipsesc indicii nici pentru dezvoltarea culturii slavo-romîne în veacurile următoare ale evului mediu timpuriu. E drept că nu e vorba de scrieri localizate și datate cu certitudine. Numeroși specialiști consideră însă că aceste scrieri aparțin teritoriului românesc. Este vorba mai întîi de scrierea a două dintre cele mai vechi manuscrise slave, datate din veacul al XI-lea: *Savina Kniga*, manuscris pe pergament, cuprinzînd evangheliile, păstrat azi în Biblioteca Lenin din Moscova, și *Codex Suprasliensis*, scris de asemenea pe pergament și cuprinzînd textul unui minei și un număr de omilii. Fragmente dintr-un manuscris, copiat în secolele XII—XIII, se mai află la Moscova, iar un altul se găsește în Biblioteca națională de la Sofia.

Un grup relativ important de manuscrise pe pergament, aparținînd aceleiași epoci a feudalismului timpuriu, se păstrează în Biblioteca Academiei R.P.R. Între acestea, se află un Apostol din veacul al XHI-lea, un Octoih ajuns la Caransebeș venind din Moldova (secolele XIII—XIV), fragmentele de minei care au aparținut mănăstirii Neamț (secolul al XHI-lea), fragmentul de evangheliar găsit la Rîșnov (secolele XIII—XIV) și acel din Vechiul Testament (secolul al XIV-lea), de aceeași proveniență. Unii cercetători consideră ca fiind scrise pe teritoriul românesc și alte manuscrise din aceeași epocă. Desigur că studii mai amănunțite vor aduce noi precizuni în ceea ce privește producția literară de pe teritoriul țării noastre, înainte de constituirea statelor feudale. Ceea ce se cunoaște pînă acum — chiar cu acest caracter ipotetic — este suficient pentru a ne încredința că larga activitate cărturărească desfășurată în veacul al XV-lea avea la bază pe aceea din perioada feudalismului timpuriu.

Literatura slavo-romînă ¹ cunoaște, deci, o importantă circulație manuscrisă și apoi tipărită, în ansamblul căreia vor dobîndi un loc tot mai însemnat realitățile originale. Acestea, împreună cu numeroasele adaptări la condițiile proprii

¹ Se înțelege prin acest termen literatura în limba slavă din țările romîne.

— IIIIX 'D9S ' ,

³p UOABʼS

uṭp e

r f ■

i u t i MV ' ,
JM

· > · ■

Jir ■
»v11»a
i^i

■^*
_

t>iu^m »> m
M- | twn?
i. ?

V r ^ V

• «nn v
i-
: «*
I >lf

îl

V «:

j. r VN v

|

social-culturale, vor determina caracterele specifice ale literaturii slavo-române și poziția ei aparte în cadrul literaturilor slave.

Paralel cu dezvoltarea culturii feudale slavo-române în regiunile de la est și sud de Carpați, după cucerirea maghiară lua naștere în Transilvania — alături de persistența aceluiași forme culturale de pe restul teritoriului românesc, dovedită aci prin manuscrisele slave copiate pînă tîrziu sau prin inscripțiile medio-bulgare din ctitoriile jupanilor romîni — o puternică cultură feudală în limba latină, sprijinită de biserica catolică.

Organizarea ierarhiei bisericești și întemeierea mănăstirilor au jucat și în Transilvania un rol important în dezvoltarea culturii feudale scrise, așa cum îndeobște prezența bisericii catolice a favorizat dezvoltarea într-un ritm mai rapid a relațiilor feudale.

Organizarea bisericii catolice în Transilvania a urmat același curs ca însăși înaintarea stăpînirii maghiare și ea se concretizează în crearea a trei episcopate, corespunzînd în linii generale celor trei formațiuni politice băștinașe, constatate încă de la începutul veacului al X-lea. Episcopia de Cenad, cu reședința în vechea Morisenă a lui Ahtum, a avut drept prim titular, la începutul veacului al XI-lea, pe episcopul Gerard, canonizat apoi către sfîrșitul aceluiași secol. Un alt episcopat își avea, în veacul al XI-lea, reședința în Biharea lui Menumorut, pentru a fi mutată apoi la Oradea. Cel de-al treilea episcop, purtînd titulatura de episcop al Transilvaniei, și-a stabilit scaunul la Alba Iulia, Bălgradul slavo-romîn. La sfîrșitul veacului al XI-lea, se organizează prepositura de Sibiu a coloniștilor sași. Progresele organizării bisericești merg paralel cu acelea ale vieții monastice, întreg teritoriul Transilvaniei a fost împînzit de fundațiuni religioase, dintre care unele — ca mănăstirea Sîniob din Bihor sau conventul din Cluj-Mănăștur — datează încă din veacul al XI-lea.

Centre de exploatare feudală, lacome de pămînt și de iobagi, episcopiile și mănăstirile catolice din Transilvania au fost în același timp și centre de cultură, în primele veacuri ale orînduirii feudale și în mediul catolic din Transilvania s-a exercitat același monopol cultural al clerului. În instituțiile bisericești se copiau manuscrisele și aici au ființat primele școli. *Legenda sfîntului Gerard* amintește existența unei asemenea școli la Cenad, în prima jumătate a veacului al XI-lea, care ar fi fost frecventată de 30 de elevi.

Cultura în limba latină din Transilvania s-a dezvoltat în strînsă legătură cu aceea din regatul maghiar și, împreună cu aceasta, cu cultura bisericească din centrul și din apusul Europei. Numeroși membri ai clerului catolic și-au făcut studiile în școlile superioare din marile centre de cultură ale vremii. Dacă pînă la mijlocul veacului al XIII-lea a fost frecventată universitatea din Paris — cum a fost cazul lui Pavel, notar regal spre sfîrșitul secolului al XII-lea și apoi episcop al Transilvaniei — într-o a doua etapă, universitățile cele mai frecventate au fost

cele italiene, în primul rând universitatea din Bologna, iar apoi cele din Padova și Ferrara. Această schimbare a centrului de atracție este semnificativă, căci pe când la Paris învățământul era dominat de scolastică, la Bologna se învăța în primul rând dreptul roman, iar la Padova — în limitele vremii — științele naturii. Noua orientare înseamnă, astfel, un spor al cunoștințelor cu caracter laic, chiar la membri ai clerului.

Progresele culturale se văd și printr-o tot mai largă difuziune a actelor scrise, ca și prin transformările cunoscute de grafia lor. Răspândirea actului scris se face sub presiunea unor tot mai simțite nevoi sociale, semnificative ele însele pentru stadiul de dezvoltare a unei societăți. Cererea crescândă în acest domeniu a avut drept consecință, pe de altă parte, înființarea de școli și formarea unei păături de mînuitori ai condeiului, recrutați din rîndurile clerului. De la începutul veacului al XIV-lea, școlile capitulare — care din jumătatea a doua a secolului precedent începuseră să dea o atenție tot mai mare pregătirii juridice necesare redactării actelor — încep să fie frecventate și de laici.

Încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea apar primele mențiuni privind existența unor învățători la sate, cum e acel întîlnit la 1332 la Juc, în apropiere de Cluj. Doi ani mai tîrziu, în 1334, documentele semnalează două școli satești și în mediul sașilor din scaunul Orăștiei.

Numărul cancelariilor emițătoare de acte, atît laice cît și eclesiastice, este foarte mare în Transilvania în secolele XIII—XIV: cancelaria voievodului și vicevoievodului — cuprinzînd cancelari, protonotari, notați speciali — a comitelui secuilor, cancelariile comitatelor, episcopatelor, orașelor etc. În prima jumătate a veacului al XIV-lea, se întîlnește în documente și un notar particular al nobilului Toma, fiul lui Dionisie din Reghin¹.

Cele mai importante centre de elaborare a actelor scrise erau așa-numitele locuri de adeverire, apărute în veacul al XHI-lea și care eliberau acte fie la cererea părților, fie din porunca autorităților feudale. Apariția lor la această dată și largă activitate pe care au desfășurat-o sînt semnificative pentru transformările cunoscute de clasa feudală în practica și în concepțiile ei juridice. Cele mai însemnate dintre aceste locuri de adeverire au fost capitlurile episcopale din Alba Iulia, Oradea și Cenad și conventurile (mănăstirile) din Cluj-Mănăstur și Dealul Oradiei.

Semnificativă pentru răspîndirea culturii e și natura materialelor de scris folosite. Dacă pînă în veacul al XIV-lea se întrebuița exclusiv pergamentul, lărgirea necesităților aduce în acest secol două schimbări: cea dintîi e producerea locală a pergamentului — înainte provenit numai din import — iar cea de-a doua, și mai importantă, constă în folosirea — după o perioadă de ezitare și de adaptare, în prima jumătate a acestui secol — a hîrtiei pe o scară tot mai largă, astfel că în ultimul pătrar actele pe hîrtie precumpănesc

¹ Documente, C, veac. XIV, voi. IV, p. 19, 82-83.

s i-.neHi «fc«KS-, «fl^uț aj,,

-,

· < <

Fig. 62. — Document în limba latină, emis de capitlul bisericii din Alba Iulia, în 1296.

numeric, chiar fără a ține seamă de numărul proporțional cu mult mai mare al acelor care se vor fi pierdut.

Alături de literatura scrisă a clasei dominante, a existat

Literatura orală în evul mediu timpuriu și o producție literară orală.
populară populară Caracterul și amploarea ei sînt însă
foarte greu de

stabilit, din pricina pierderilor și transformărilor pe care le suferă în chip natural o literatură de acest gen.

Literatura orală a circulat deopotrivă în sînul populației românești, ca și la cea maghiară și săsească. Ea a cuprins două mari categorii, menite să exprime poziția și interesele celor două clase cu interese antagonice: literatura populară și literatura feudală de curte. Producții ale literaturii populare, cum sînt poveștile, au circulat fără îndoială și în mediul feudal, după cum s-a observat adesea tendința ca unele teme ale literaturii rapsodice de curte să fie preluate de păturile populare. Dar ceea ce rămîne fundamental și permite astăzi însăși clasarea într-o grupă sau alta a operelor literare care au supraviețuit pînă în momentul înregistrării lor în scris sînt elementele specifice mediilor în care au luat naștere aceste opere, poziția de clasă pe care ele o reflectă și rolul ideologic pe care l-au jucat în lupta dintre cele două clase fundamentale ale evului mediu.

Foarte fecunde au fost legăturile — constatabile, natural, într-o vreme mai tîrzie — care s-au stabilit între literaturile orale, ca și între alte manifestări artistice — ale populațiilor romînă, maghiară și săsească din Transilvania. Ele constituie una din formele concrete ale colaborării stabilite spontan în sînul maselor populare, indiferent de caracterul lor etnic.

Creația literară orală a poporului român are origini străvechi și este neîndoiebnic că tipurile și genurile ei principale existau și în vremea feudalismului timpuriu. Basmelor, care constituie principala producție populară în proză, cuprind elemente ce merg uneori adînc în preistorie. Ele aparțin unui fond comun, datorită largii circulații a temelor folclorice, dar prezintă importante particularități locale, produse ale capacității de prelucrare originală a temei inițiale. Nu numai fabulația capătă variante noi, ci întreg veșmîntul de reprezentări derivă din combinarea — de multe ori fantastică — a unor date izvorîte dintr-o experiență directă sau exprimă năzuințe și sentimente proprii.

Creația populară în acest domeniu este neîntreruptă și ea nu poate fi decît tot atît de veche ca și poporul însuși. Un fond păgîn, atestînd marea lor vechime, supraviețuiește și în descîntece, vrăji, blesteme.

Încă din vremea feudalismului timpuriu, între creațiile literare ale poporului s-au numărat, fără îndoială, și producțiunile lirice sau epice. Cercetări mai noi au dovedit că structura metrică a liricii populare românești este aceeași cu structura versului latin și se aseamănă cu aceea a versului popular francez și spaniol. Această constatare pune în lumină caracterul de continuitate al creației lirice populare.

în ce privește literatura populară maghiară, Anonymus arată că, în veacul al XH-lea, se păstrau încă vii tradiții istorice din vremea lui Arpad *,

Cea mai veche mențiune a cântecului popular în părțile noastre se găsește în *Legenda sfântului Qerard*, unde se vorbește de mirarea clericului catolic atunci când a auzit, într-un sat bănățean, o roabă cântînd în vreme ce învîrtea la o rîșniță.

În literatura populară săsească se găsesc tradiții folclorice apusene, din regiunile de baștină ale sașilor, pe care ei le-au conservat și dezvoltat prin capacitatea proprie de creație, dar și prin contactul cu tradițiile romînilor și ale maghiarilor.

Literatura orală a clasei stăpînitoare Clasa stăpînitoare a avut și ea de timpuriu literatura sa de curte, preamărind în cîntecele însoțite de alăută ale rapsozilor faptele feudalilor și tinzînd să întărească caracterul războinic și capacitatea de dominație ale acestei clase.

Cele mai vechi informații le avem pentru feudalitatea maghiară. Anonymus, care pomenește de tradiția țărănească despre vremurile lui Arpad, amintește și de baladele cîntăreților (*joculatores*). Avem a face cu existența paralelă a două tipuri de prelucrare a tradițiilor istorice, deosebite nu numai ca formă, ci și ca conținut, după cum se vede din modul în care cronicarul își exprimă disprețul față de « povestirile false ale țăranilor », pe cînd cîntăreții — fie ei și « guralivi » (*garruli*)—sînt « cîntăreții noștri »².

Pentru literatura de curte a clasei feudale romînești, informațiile de care dispunem sînt mai tîrzii, dar tradiția pe care o dezvăluie este de bună seamă și aici mai veche. La începutul veacului al XV-lea, un scriitor bizantin, Mazaris, într-o satiră în proză imitată după Lucian, pune în scenă un cîntăreț care fusese în Țara Romînească și se înapoiase de aici încărcat de cîștig. Firește că dacă nu ar fi. avut nici un fel de cunoștințe despre gradul de dezvoltare a societății feudale de la nordul Dunării, scriitorul bizantin nu ar fi. dat asemenea rosturi personajului său, cu scopul de a opune buna primire de la curtea domnului Țării Romînești tratamentul de care se bucurau cîntăreții la Bizanț.

Cîteva decenii mai tîrziu, la curtea lui Petru Aron se afla un diac, Gheorghe, care iscălea « sîrb și cîntăreț »³, adică era unul din acei guslari sîrbi care perpetuau pe pămînt moldovenesc o mare tradiție rapsodică.

Bogomilismul Antagonismele de clasă s-au manifestat în domeniul culturii și sub forma ereziilor, deoarece în epoca feudalismului «toate doctrinele revoluționare, sociale și politice, trebuiau să fie în același timp și cu precădere erezii teologice »⁴.

¹ *Qesta Hungarorum*, cap. XLII, în *Izvoarele istoriei romînilor*, ed. G. Popa-Lisseanu, I, p. 55-56.

² *Ibidem*, cap. XXV și XLII, p. 44 și 55-56.

³ *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 272.

⁴ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 49.

Bogomilismul — erezie populară îmbrăcînd în haină religioasă revendicările păturilor exploatate — concepea lumea sub forma luptei dintre principiile binelui și răului, cel din urmă — reprezentat de satana — fiind generatorul asupririi și silniciei. Bogomilii negau tainele, ierarhia și ritualul bisericii și au dus, în activitatea lor practică, o puternică luptă antifeudală. Apărut la începutul veacului al X-lea în Bulgaria, bogomilismul a rezistat vreme de secole celor mai aprige persecuții, care nu au reușit să-l distrugă, ci, dimpotrivă, au ajutat la o largă răspîndire a lui în țările învecinate. Legăturilor continue cu sudul Dunării și imigrării elementelor bogomile venite de acolo — dintre care unele au fost așezate în Transilvania — li se datorează răspîndirea credințelor acestei secte și la noi, unde le constatăm sub forma unor povești impregnate de idei bogomilice. Apariția acestora în folclorul românesc poate fi pusă în legătură cu pătrunderea fugarilor din sudul Dunării, petrecută în vremea marilor persecuții din veacul al XIII-lea. Reflexe bogomilice se vor întîlni și mai tîrziu, atît în literatura scrisă, cît și în pictură.

Datorită mai ales descoperirilor din ultima vreme, Artă în vremea feudalismului timpuriu sîntem astăzi mai bine informați asupra artei clasei feudale decît asupra celei populare. Totuși, și în domeniul manifestărilor de artă puse în slujba clasei dominante, sîntem încă departe de a cunoaște toate conexiunile, iar forma în care s-au păstrat multe monumente ale epocii ne luminează mai curînd asupra aspectelor de cultură materială, decît asupra acelor care țin cu adevărat de fenomenul artistic.

În cursul evului mediu, cea mai importantă dintre arte a fost arhitectura. Legată în chip nemijlocit de nevoile materiale ale vieții — locuință și apărare — și de acelea ale cultului religios, arhitectura s-a dezvoltat cel mai de timpuriu și și-a subordonat veacuri de-a rîndul celelalte arte.

Tradițiile romano-bizantine în domeniul construcțiilor, Artă în Dobrogea . . . — « „ T, T ■ TI „ „ . puternice încă în veacurile IV—VI m Dobrogea și pe malul stîng al Dunării, au fost părăsite o dată cu încetarea stăpînirii Imperiului bizantin și cu ruralizarea ultimelor centre care mai cunoscuseră o viață orășenească. Vreme de circa trei secole, a predominat, pe întreg teritoriul patriei noastre, o arhitectură în pămînt și lemn.

Dezvoltarea forțelor de producție, care se' vădește la sfîrșitul acestei perioade și care duce la încheierea noilor relații de tip feudal, a adus cu sine și nevoi noi în sînul clasei feudale în formație și mijloacele tehnice pentru satisfacerea lor. În aceste condiții s-a făcut trecerea treptată spre o arhitectură în materiale durabile — piatră și cărămidă — care constituie forma majoră a realizărilor arhitectonice. Procesul a cunoscut o lungă durată și ritmul lui a fost determinat de factori istorici complecși și de multe ori diferiți după regiuni. Începuturile sale se

pot observa, însă, tocmai acolo unde formarea relațiilor feudale — generală pentru întreg teritoriul țării — se dovedește a fi fost mai rapidă și mai puternică.

în Dobrogea — unde dezvoltarea forțelor de producție cunoaște un avânt deosebit — încă din veacul al X-lea, dacă nu de la sfârșitul celui precedent, se

Fig. 63. — Intrarea în biserica din Basarabi.

observă eforturi de reluare a vechilor metode de construcție. În stadiul actual al cunoștințelor, e greu de deslușit în ce măsură au colaborat la această acțiune contactul direct cu monumentele părăsite ale epocii romano-bizantine — eventual supraviețuirea, în anumite puncte, a unor practici mai evoluate — și adoptarea unor sisteme folosite în alte regiuni ale țării bulgar, din care făcea parte, la acea dată, și Dobrogea. Nu trebuie exclusă nici posibilitatea unui anumit rol jucat de contactele cu Bizanțul, care se arată a fi fost anterioare, pentru Dobrogea, cuceririi bizantine din ultima treime a veacului al X-lea.

Existența unor numeroase fortificații în regiunea Dunării de jos, înainte de această dată, e confirmată atât de izvoare rusești — cele « 80 de goroduri » menționate de *Povestea vremurilor de demult* — cât și bizantine, care precizează că asemenea puncte întărite se aflau și pe malul stîng al fluviului.

Vestigiile arheologice ne dau mai întâi importanta informație a reluării locuirii, la începuturile feudalismului timpuriu, a vechilor centre fortificate romano-bizantine. Cu acest prilej, se folosesc chiar materialele cetăților rămase în ruină și noile ziduri urmăresc în bună parte traseul celor precedente.

Este foarte probabil că prima incintă din epoca feudală de la Capidava — construită prin refolosirea vechilor materiale și păstrînd chiar în parte zidul roman — datează din epoca anterioară noii stăpîniri a Bizanțului. La fel, valul de piatră, întărit cu castre, de pe valea Carasu (între Medgidia și Cernavodă) exista în cursul secolului al X-lea, cînd este pomenit într-un text bogo-

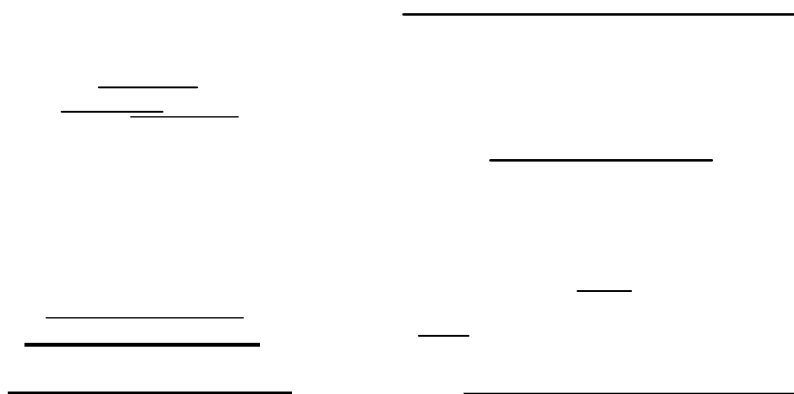

Fig. 64. — Biserica din Garvăn (plan și secțiune).

milic bulgar. Amîndouă aceste monumente folosesc o tehnică destul de rudimentară, care se întîlnește și în Bulgaria acelei vremi și fusese practică chiar și la unele refaceri din sec. IV - VI. Constînd din legarea pietrelor brute și a fragmentelor refolosite cu pămînt sau cu lut galben, această tehnică era întrebuițată și la unele locuințe și va supraviețui, de altminteri, recuceririi bizantine.

Progresele economice de pe teritoriul Dobrogei din veacurile X -XII, dezvoltarea așezărilor orășenești și contactul direct cu civilizația bizantină explică și răspîndirea cunoscută de construcțiile în materiale durabile. Semnificativă pentru această epocă este cetatea bizantină de la Păcuilui Soare, o construcție puternică, cu ziduri groase de 4,20m și înalte azi încă de 3—3,50m. La ridicarea lor au fost folosite procedee tehnice mai înaintate, cum e legarea cu mortar a blocurilor de piatră, de dimensiuni variabile, fățuite și cioplite.

Pămîntul Dobrogei a oferit de curînd cercetătorilor artei feudale cele mai vechi vestigii databile cu destulă certitudine și în domeniul arhitecturii religioase. Complexul de construcții mănăstirești de la Basarabi a avut o existență care poate fi urmărită pe o durată de un secol, de la sfîrșitul veacului al IX-lea pînă în ultimul deceniu al celui de-al X-lea. El cuprinde, săpate într-un masiv calcaros, o mică biserică, trei paraclise, camere funerare, chilii și galerii de comunicație. Biserica este de plan dreptunghiular și cu toate dimensiunile ei reduse, reunește cele trei despărțăminte fundamentale ale edificiilor de cult

ortodoxe: pronaosul și naosul — acoperite aici de o stângace boltă semicilindrică și separate, așa cum se va păstra pînă tîrziu tradiția în bisericile românești, printr-un zid străpuns de o ușă — și altarul, boltit în sfert de sferă. Bolți semicilindrice se regăsesc și la cele două capele funerare din apropierea bisericii, în afară de interesul arhitectonic, construcțiile de la Basarabi păstrează și cele

Fig. 65. — Fundația bisericii din Niculițel.

mai vechi urme de pictură, constînd din chipuri de sfinți în atitudine de oranți, realizate cu o culoare de humă roșie-cărmizie, aplicată peste un strat de mortar. Se găsesc, de asemenea, zgîriate sau în ușor relief, numeroase cruci și reprezentări de animale, reale sau fantastice.

Un interes deosebit prezintă, de asemenea, biserica din cimitirul de la Garvăn, aparținînd veacului al XI-lea. De dimensiuni foarte modeste, ea cuprindea o singură încăpere de plan pătrat, cu o absidă — servind drept altar — pe latura de răsărit. Sistemul de boltire cuprindea patru arce semicilindrice, care susțineau o cupolă sau, eventual, o turlă. Zidurile, care s-au păstrat pe o înălțime de 0,30—0,80 m, denotă un sistem de construcție larg folosit în arhitectura bizantină și balcanică a epocii, constînd din alternarea unor straturi de piatră brută înecată în mortar, cu straturi de cîte trei rînduri de cărămizi. Acest procedeu îl vom regăsi și pe malul stîng al Dunării și va deveni caracteristic pentru arta feudală din Țara Românească. Fragmentele de mortar păstrînd culori de tempera, care au fost găsite în săpătură, arată că și acest monument a avut o pictură interioară, executată cu metode tehnice superioare acelor de la

Basarabi. Un fragment de placă de ceramică smălțuită lasă să se întrevadă posibilitatea și a unei decorații exterioare.

Foarte prețioasă e și descoperirea urmelor bisericii de la Niculițel, datînd din secolele XI—XII. Așezată cu fundațiile direct pe stîncă, această construcție reprezintă cea mai veche documentare a existenței planului treflat pe teritoriul țării noastre. Compus dintr-o navă dreptunghiulară, încadrată în partea dinspre răsărit de trei abside semicirculare, acest plan de origine orientală, folosit încă din veacul al IV-lea, va fi — în varianta triconcului, în care absidele sînt adosate unui dreptunghi ale cărui colțuri rămîn aparente — planul de predilecție al construcțiilor religioase românești.

Dobrogea ne oferă, astfel, o documentare tot mai bogată pentru începuturile arhitecturii feudale din țările noastre, ca și unele indicii, încă foarte vagi, asupra acelorale ale picturii.

Arta în Transilvania Mențiuni documentare, ruine sau monumente supraviețuind transformate în decursul vremurilor, ne dezvăluie și în Transilvania, în regiuni mai bine cunoscute și sub raportul cristalizării relațiilor feudale, aceleași începuturi de încheiere a unei arte feudale.

Cronica notarului anonim păstrează amintirea a nu mai puțin de șapte cetăți de la începutul veacului al X-lea, dintre care trei, în frunte cu Biharea, în voievodatul lui Menumorut, una aparținînd lui Gelu, pe Someș, și trei în voievodatul lui Glad K La acestea trebuie adăugată cetatea Morisena-Cenad a lui Ahtum, cu construcțiile ei laice și religioase. După informațiile care se dau asupra lor, se pare că la unele din aceste construcții s-a folosit și piatra.

Pe pămîntul Transilvaniei se cunosc mai multe fortificații din pămînt și lemn, datînd din secolele IX—XI. între cele mai însemnate, cetatea de la Morești era construită pe un plan triunghiular, cu laturile de 80—100 m și se compunea dintr-un val de pămînt cu palisade și un șanț. Cetatea Biharea reprezintă un tip mai evoluat. De plan dreptunghiular, cu laturile de circa 115 și 150 m, ea forma o întăritură foarte puternică, cuprinzînd un val a cărui înălțime se păstrează încă de 5—7 m, încadrat pe trei laturi de un șanț lat de 15—20 m și străjuit pe cea de-a patra de un turn semicircular. Actualul zid, ale cărui urme se mai ridică deasupra valului, s-a dovedit, însă, dintr-o epocă mai tîrzie.

Unele monumente religioase din Transilvania, greu databile cu precizie, denotă și ele, prin structura lor, o origine foarte veche. Astfel este cazul bisericii din Densuș, refăcută și cu adaosuri mai tîrzii, care — prin forma și dimensiunile planului, ca și prin structura ei — amintește de martirioanele construite în Asia Mică și în Siria în veacurile IV—VI. Acest curios monument, la înălțarea căruia s-au folosit, ca și în Dobrogea, pietre și cărămizi scoase din ruinele romane, este o construcție de plan central, cuprinzînd o încăpere pătrată

¹ Anonymus, *Qesta Hungarorum*, cap. XIX-XXI, XV, XVII, XLIV.

(6 X 6 m) încoronată de o turlă de secțiune de asemenea pătrată, sprijinită prin intermediul unui trunchi de prismă și a unor arce în plin cintru, pe patru stâlpi. O construcție de plan central este și biserica din Gurasada. Dar aci, în locul unei singure abside spre răsărit, ca la Densuș, patru abside încadrează pe toate laturile

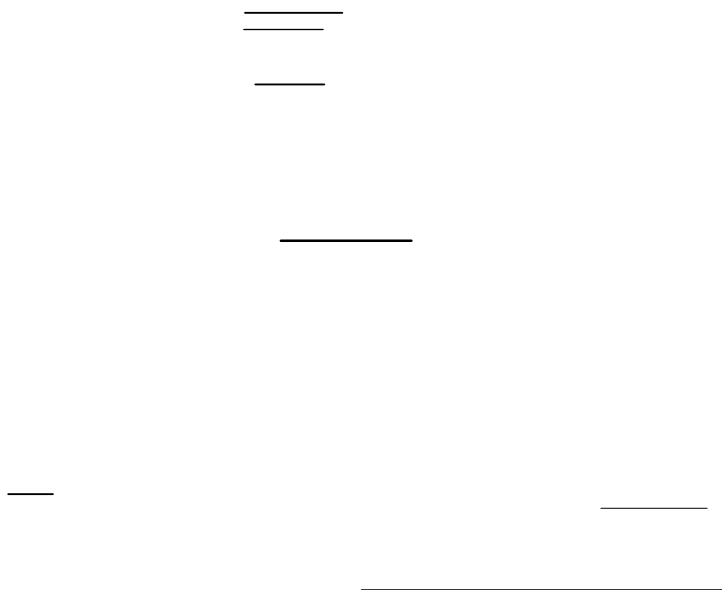

Fig. 66. — Planurile celor mai vechi biserici din Transilvania: 1. Strei-Sîngeorgiu; 2. Strei; 3. Gurasada; 4. Densuș.

încăperea pătrată, încoronată de o turlă. Și biserica din Gurasada a suferit numeroase refaceri și adăugiri.

Tradiții foarte vechi se regăsesc și în programul iconografic al unor monumente mai târzii, ridicate de jupanii români din Hațeg și Zarand. Prezența în decorația acestora a unor teme și tipuri iconografice de origine orientală, păstrate în arta bizantină din Italia până în veacul al XII-lea, nu se explica decât prin reproducerea unor modele luate din ansamblurile picturale care au împodobit monumente ridicate în aceleași locuri în veacurile XI—XII.

După cucerirea Transilvaniei de către statul ungar, legăturile economice și politice ale feudalității maghiare cu apusul Europei și ale sașilor cu ținuturile de cultură germană și, mai ales, caracterul universal al bisericii catolice au făcut ca marile curente artistice ale Occidentului să-și răsfrângă ultimele valuri până la poalele Carpaților. Natural, nici aici nu e vorba de simple împrumuturi sau

v

*

Fig. 67. — Biserica din Densuș.

ții. Preluând experiența meșterilor veniți din afară, meșterii locali au ajuns să creeze un romanic sau un gotic cu unele trăsături proprii, pe marea hartă a **acestor** stiluri artistice.

Monumentul care deschide seria bogată a construcțiilor romanice din **Transilvania** este prima biserică episcopală de la Alba Iulia, ale cărei urme —

Fig. 68. — Biserica din Cislădioara.

Indicând o bazilică cu o absidă — s-au găsit sub pardoseala actualei catedrale. De la această veche clădire, care datează de la începutul veacului al XI-lea, s-a păstrat timpanul portalului principal, a cărui sculptură reprezintă pe Iisus tronând între doi îngeri (*Maiestas Domini*).

Un grup numeros de biserici romanice ni s-a păstrat în regiunile de colonizare săsească; socotite uneori de istoricii de artă ca aparținând primelor decenii de după colonizare, ele par a nu fi mai vechi de veacul al XII-lea.

Construcții masive din piatră și cărămidă, cu aspect de multe ori monumental, ele sînt îndeobște basilici cu trei nave, despărțite prin arcade pe stâlpi, nava centrală fiind mai înaltă decît cele laterale. Spre răsărit, una sau trei abside încheie construcția. Un cor dreptunghiular sau pătrat face de obicei legătura între nava centrală și absida mediană. Caracterul monumental este sporit de unul sau două turnuri aflate în fațada de apus. În genere, aceste vechi biserici romanice au suferit transformări sau au fost cuprinse în construcții mai tîrzii,

Fig. 69. — Catedrala din Alba Iulia.

Fig. 70. - Basorelief de la catedrala din Alba Iulia, reprezentînd pe arhanghelul Mihail.

păstrându-se uneori numai porțiuni din vechea clădire. Între exemplarele cele mai reușite sînt de amintit bisericile din Cîsnădioara, Cîsnădie, Herina și Sebeș.

Cea mai importantă realizare a arhitecturii religioase romanice din Transilvania este catedrala din Alba Iulia, ridicată în urma pustiirilor tătărești din 1241 și construită în etape, între anii 1247 și 1291. Se păstrează pînă azi contractele încheiate, în 1287, cu meșterul pietrar Ioan din Saint-Die și în 1291, cu un grup de meșteri lemnari locali, din Cricău, Alba Iulia, Gîrbova și Cîlnic, pentru unele construcții, refacerea acoperișurilor vechi și învelirea corpurilor noi ale clădirii *.

De dimensiuni impresionante (70 X 25 X 36 m), catedrala din Alba Iulia este o biserică cu trei nave, transept și cor. Brațele transeptului se deschid spre răsărit în abside. Absida centrală actuală și cel de-al doilea cor, în stil gotic, datează din secolul al XIV-lea. Întreaga clădire e boltită pe arce de ogivă, sprijinite pe stupii care despart navele între ele sau în pereții navelor laterale. La întretăierea transeptului cu nava centrală, se ridică un turn lanternă, iar la intrarea dinspre apus alte două turnuri.

În afara interesului ei arhitectonic, catedrala din Alba Iulia este un monument valoros și prin decorația sa sculptată, în care se deslușește tendința de individualizare a figurilor și de a se crea o iluzie a spațiului în care trăiesc personajele evocate. Un relief ca acela ce reprezintă pe arhanghelul Mihail ucigînd balaurul este remarcabil prin expresia de energie a figurii și libertatea gestului.

Trecerea spre gotic — ale cărui elemente își fac apariția și în catedrala de la Alba Iulia — este bogat ilustrată de complexul mănăstiresc, astăzi în ruină» de la Cîrța, construcție încheiată la începutul veacului al XIV-lea.

În epoca dominației romanicului în Transilvania s-au construit și o serie de importante cetăți de piatră sau cărămidă, fie de către cavalerii teutoni, în scurta lor ședere în Țara Bîrsei, fie de către regele sau feudalii maghiari. Aceste cetăți, așezate pe înălțimi, pentru a domina văile de acces, sînt legate ca tip de construcție de fortificațiile din Europa centrală. Piatra folosită e piatră brută, legată cu mortar, aceea de talie întrebuițîndu-se numai la muciile zidurilor și la încadrarea deschiderilor. Cetățile erau construite din ziduri groase și înalte, precedate de un șanț și flancate de turnuri dreptunghiulare sau pătrate. Donjonurile erau de asemenea pătrate sau poligonale și, mult mai rar, cilindrice. La partea superioară a curtinelor se afla un drum de strajă, iar în zid se deschideau metereze sau creneluri. Cele mai importante cetăți ridicate în veacul al XIII-lea sînt cele de la Feldioara, Codlea și aceea descoperită în substrucțiunile castelului Huniazilor, de la Hunedoara.

¹ Documente, C, veac. XIII, voi. II, p. 288-289 și 372-374.

Fig. 71. — Biserica din Strei.

Fig. 72. — Biserica din Sîntămăria-Orlea.

Influența romanicului și a romanico-goticului se regăsește și la unele biserici construite de mici feudali români, care au mai fost amintite pentru interesul programului lor iconografic. Din punct de vedere arhitectonic, ele reprezintă o adaptare la tradițiile locale ale construcțiilor în lemn a tipurilor de construcție ale clasei dominante maghiare. Ca plan, ele cuprind un naos, o absidă pătrată spre răsărit și un turn înalt și mai îngust decât nava — cu un pronaos la parter — în fațada de apus. Astfel de exemplare găsim la Sântămăria-Orlea și Strei și, cu oarecare deosebiri în construcție, la Strei-Sîngeorgiu.

Arta în Țara Românească și Moldova Legăturile dintre bogatele începuturi ale artei feudale din Dobrogea și din Transilvania și geneza artistică petrecută pe teritoriul Țării Românești sînt încă foarte greu de stabilit. Că ele au existat, însă, o dovedește unitatea de dezvoltare istorico-culturală dintre cele două maluri ale Dunării, pe de o parte, dintre teritoriul Țării Românești și acela al Transilvaniei, pe de alta.

S-au amintit într-un capitol precedent fortărețele stăpînite de feudali locali în cîmpia munteană și legăturile pe care le stabilesc ei cu Bizanțul în jumătatea a doua a veacului al X-lea \ Extinderea dominației bizantine și asupra unor puncte de la nordul Dunării și legăturile permanente cu Dobrogea au favorizat și aici — cu toată stînjenirea cauzată de așezarea pecenegilor și apoi a cumanilor — pătrunderea culturii materiale și a formelor de artă bizantine. Desfășurarea procesului de asimilare al acestora — între elementele căruia trebuie să includem și pe cele provenind din legăturile cu Bulgaria — nu ne este încă cunoscută.

În partea de apus a teritoriului viitoare Țări Românești, la Turnu Severin, s-au descoperit vestigiile a două biserițe, înălțate în secolul al XIII-lea, pe un plan dreptunghiular, încheiat spre răsărit cu o absidă; regăsim aici alternanța rîndurilor de piatră și de cărămidă, întîlnită încă de la Garvăn. Secolului al XIII-lea pare să-i aparțină și biserica Sîn Nicoară, ale cărei ruine se văd încă la Curtea de Argeș. De același plan dreptunghiular ca bisericile din Turnu Severin, cu care este înrudită — ca și, de altminteri, cu numeroase monumente din sudul Dunării, din secolele XII—XIII — biserica Sîn Nicoară poartă încă, pe zidurile cu fațade de piatră de rîu și cărămidă aparentă, urmele bolților semicilindrice, sprijinite în naos pe arce dublouri.

Tot la Curtea de Argeș se găsesc urmele unui ansamblu monumental de o importanță excepțională pentru cunoașterea moștenirii artistice a feudalismului timpuriu. Este vorba de complexul vechii curți voievodale de la Argeș, dat la iveală prin săpăturile executate în 1911—1920 și cuprinzînd, pe lîngă

¹ Vezi cap. II, par. 2, p. 50 — 51.

fundațiile unei biserici aflate sub pardoseala actualei construcții a Sf. Nicolae Domnesc (ridicată la mijlocul veacului al XIV-lea), și două construcții civile. Una dintre ele — probabil locuința voievodului — era o clădire de formă dreptunghiulară (27 X 23 m), cu o prispă largă spre miază-zi și așezată pe un rând de pivnițe; din această construcție s-au păstrat pivnițele și temeliile prispei.

Fig. 73. — Ruinele bisericii din incinta cetății de la Turnu Severin.

Din cea de-a doua — situată pe latura opusă a incintei care le cuprindea și tot de formă dreptunghiulară (31,50 X 21 m) — s-au păstrat, de asemenea, pivnițele, acoperite probabil cu bolți semicilindrice. Ca un amănunt de un deosebit interes, relevăm faptul că și această construcție avea la fațada principală o prispă largă, aici cu adaosul unui foișor la mijloc, sub care se afla gârli-ciul pivniței.

E lesne de recunoscut, în această așezare domnească, tipul casei țărănești din regiunile de deal, cu prispă și foișor, sau acela al casei din Muscel, precedată de prispă și ridicată pe un soclu înalt. Se dovedește, astfel, de la cele mai vechi urme ale arhitecturii feudale în domeniul locuinței, influența exercitată de arhitectura populară, pe care o vom regăsi constant — în afara unor palate boierești mai târzii — în tot cursul evului mediu.

Pentru Moldova, informația e și mai săracă pînă acum decît pentru Țara Romînească. Dacă se cunosc și pe acest teritoriu numeroase cetăți de pămînt și lemn, nu avem încă urmele unor construcții în piatră, anterioare celei de-a doua jumătăți a veacului al XIV-lea. Faptul se explică ■— în afara unor posibile descoperiri viitoare ■— prin apartenența Moldovei — împreună cu Maramureșul,

L. E. OENDA
 ■MI Ziduri existente din sec. XIV
 "i Temelii din sec. XIV \\\w
 Ziduri din sec. XVII -XIX mzn
 Ziduri restaurate în 191b

Fig. 74. — Planul curții domnești de la Argeș.

de care apare strîns legată din punct de vedere cultural — la o zonă de puternică « cultură a lemnului », care va face ca atît construcțiile civile, cît și cele religioase, să continue vreme îndelungată a fi înălțate cu precumpănire din lemn. Tradiția indică aproape la fiecare construcție mănăstirească din piatră preexistentă unui schit de lemn, iar orașele moldovenești sînt descrise de călători, pînă în veacul al XVII-lea, ca fiind durate aproape în întregime din lemn. În aceste condiții, nu e de mirare că, în epoca feudalismului timpuriu, atît locuințele clasei feudale, cît și bisericile din Moldova și Maramureș, au fost construite din lemn. De altminteri, trebuie amintit că și în celelalte regiuni romînești procesul înlocuirii lemnului cu piatra și cărămida e departe de a fi fost rapid, ca și de a fi însemnat eliminarea lemnului ca material principal de construcție. Puternica și persistenta « cultură a lemnului » din Moldova explică și influențele, care se vor observa mai tîrziu, ale arhitecturii de lemn asupra aceleia de piatră; legăturile vor exista, însă, și în sens invers.

între caracteristicile artei moldovenești — ale căror origini trebuie căutate în această perioadă de gestație a feudalismului timpuriu — sînt și mai accentuate legăturile cu arta rusă și orientală, pe de o parte, cu aceea dezvoltată în Transilvania, pe de alta. În sinteza artistică moldovenească, îndeosebi, vor intra și elemente venind din alte regiuni: acelea ale Europei apusene și centrale, primite prin intermediul Transilvaniei.

Artele decorative în afară de arhitectură, și alte manifestări ale artei dovedesc atingerea unui nivel superior de cultură. Păturile înstărite din aceste ținuturi utilizau pe scară întinsă olăria smălțuită bizantină, a cărei tehnică a fost curînd preluată și de ceramica locală.

Prin folosirea smălțului, prin îmbogățirea formelor, a procedeelor tehnice și a repertoriului decorativ, meșterii locali realizează o ceramică cu tot mai vădite însușiri artistice. Ea se va răspîndi din Dobrogea în regiunea dunăreană, pînă la Turnu Severin, iar în veacul al XIV-lea va fi produsă în centrele orașenești importante din Țara Romînească și Moldova.

În afară de ceramica smălțuită, numeroasele podoabe descoperite în săpături (brățări, cercei, engolpioane etc), din metale prețioase sau bronz, dovedesc, de asemenea, tendința de lux a clasei dominante. Unele dintre aceste obiecte erau de import; multe dintre cele găsite la Garvăn, ca și în unele așezări din Moldova, sînt produse în renumitul centru meșteșugăresc de la Kiev, altele sînt de proveniență bizantină iar o a treia categorie este alcătuită din imitații și adaptări ale meșterilor locali.

Arta populară Capitolul închinat creației populare în domeniul artei s-ar cuveni să fie deosebit de întins, dacă ținem seama de bogăția și varietatea acestei producții în epocile în care ea este databilă. Din păcate, construcții de această categorie ne lipsesc cu desăvîrșire pentru epoca feudalismului timpuriu. Este cert, însă, că în ceea ce privește, de pildă, locuința, ea a cunoscut și în această vreme tipuri care există și azi și care-și au originea în antichitatea dacică. O dovadă a existenței celui mai frumos tip de casă țărănească — cu prispă lată și pridvor — a putut fi văzută în înrudirea cu acest tip a celor mai vechi locuințe feudale romînești pe care le cunoaștem azi. Este de presupus, de asemenea, că stîlpii care sprijineau pridvorul erau și atunci sculptați cu măiestrie. Bogata sculptură în lemn țărănească își va exercita influența și asupra sculpturii în lemn executate pentru clasa feudală, pe care vom începe să o cunoaștem din secolele XV—XVI.

Piese de costum, din care multe au iarăși o origine antică — lucru dovedit în mod indiscutabil — erau în esență asemănătoare cu cele păstrate pînă azi, după cum ne confirmă, la mijlocul veacului al XIV-lea, miniatura din *Chronicon Pictum*. Împodobirea lor cu broderii continuă o tradiție atestată de unele statuete din epoca bronzului. Și în acest domeniu, bogata ornamentală a artei populare își va exercita influența binefăcătoare asupra celei culte.

Fig. 75. — Diferite motive zoomorfe de-pe ceramică de factură bizantină,
sec. XIII-XIV.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- MARX, K. — F. ENGELS, Ideologia germană, în Opere, voi. III, București, 1958.
MARX, K. — F. ENGELS, Despre artă și literatură, București, 1953.
ENGELS, F., Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință. Prefață la ediția engleză, în K. Marx — F. Engels, Despre religie, București, 1960.
— Războiul țărănesc german, București, 1958.
LENTN, V. I., Despre cultură și artă, București, 1957.

II. Izvoare

- ANONYMUS, Qesta Hungarorum, în Script. Rer. Hung., ed. Szentpetery, voi. I, Budapesta, 1937 și în Izvoarele istoriei româniilor, ed. G. Popa-Lisseanu, voi. I, București, 1934.
Documente privind istoria României, B, Țara Românească, veac. XIII — XV; C, Transilvania, veac. XI-XIII, voi. I — II, veac. XIV, voi. I-IV.
HUKMUZAKI, E., Documente privitoare la istoria româniilor, voi. XIV, partea I, București, 1915.
KEDRENOS, G. — SKYLITZES, I., Historiarum compendium, în Corp. Script. Hist. By?, Bonn, 1839.
Legenda maior Sancti Qerhardi, în Script. Rer. Hung., ed. Szentpetery, voi. II, Budapesta, 1938.
PANAITESCU, P. P., Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R., voi. I, București, 1958.

III. Lucrări generale și speciale

- BARNEA, I., Relațiile între așezarea de la Bisericuța-Qarvân și Bizanț, în sec. X—XIII, în St. cerc. ist. veche, IV, 1953, nr. 3-4, p. 641-671.
— Byzance, Kiev et l'Orient sur le Bas-Danube du X-e au XII-e siècle, în Nouvelles études d'histoire, présentees au X-e Congrès des sciences historiques, Rome, 1955, București, 1955, p. 169-180.
BARNEA, I. — V. BILCIURESCU, Șantierul arheologic Basarabi (reg. Constanța), în Materiale și cercetări arheologice, VI, 1959, p. 541 — 566.
BOGDAN, D. P., Din paleografia slavo-română, în Documente privind istoria României. Introducere, voi. I, București, 1956, p. 81-149.
— Qra/îtele de la Basarabi, în An. Univ. C. I. Parhon., Șt. soc, istorie, nr. 16, anul IX, 1960, p. 33—47.
CHISVAȘI-COMȘA, M., Contribuții la cunoașterea culturii străromâne în lumina săpăturilor de la Bucov, în St. cerc. ist. veche, X, 1959, nr. 1, p. 81 — 99.
CÂMPINA, B., Le probleme de l'apparition des fiefs féodaux roumains, în Nouvelles études d'histoire, présentees au X-e Congrès des sciences historiques, Rome, 1955, București, 1955, p. 181-207.
COMȘA, E., Cîteva descoperiri arheologice din raionul Medgidia, în Materiale și cercetări arheologice, IV, 1957, p. 325-334.
FLORESCU, GR. — R. FLORESCU — P. DIACONU, Capidava, voi. I, București, 1958.
GÂLDI, L., A român verstorte'net korszakai, Budapesta, 1960 (extras din Filoldgiai Kb'zlemy).
GRECU, AL. [Panaitescu P. P.], Bulgaria în nordul Dunării în veacurile al IX-lea—X-lea, în St. cerc. ist. medie, I, 1950, nr. 1, p. 223 — 236.

- HOREDT, K., *Contribuții în istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958.
- IORGA, N., *Istoria literaturii românești*, ed. a II-a, voi. I, București, 1925.
- *La creation religieuse du sud-est europeen*, Paris, 1929.
- Istoria bisericii romine*, voi. I, București, 1957.
- JAKO, S., *Les debuts de l'écriture dans les couches laïques de la société féodale en Transylvanie*, în *Nouvelles études d'histoire, présentées au X-e Congrès des sciences historiques*, Rome, 1955, București, 1955, p. 209-223.
- *Paleografia latină cu referire la Transilvania (sec. XII—XV)*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, voi. I, București, 1956, p. 171 — 229.
- NĂSTUREL, P. S., *Vne reminiscence roumaine de la messe latine à l'époque de la liturgie slave* în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 198 — 209. NESTOR, I., *Contributions archeologiques au problème des Proto-Roumains. La civilisation de Dridu*, în *Dacia*, S. N., II, 1958, p. 371-382. NICOLESCU, C., *Începuturile artei feudale din țara noastră în lumina ultimelor descoperiri arheologice*, în *St. cerc. ist. artei*, VI, 1959, nr. 1, p. 47 — 59.
- *Ceramica smălțuită din secolele X—XIV în lumina ultimelor cercetări arheologice*, în *St. cerc. ist. artei*, VI, 1959, nr. 2, p. 75-104.
- OLTEANU, P., *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du Nord et le Maramureș*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 169-197. PALL, FR., *Diplomatica latină cu referire la Transilvania (sec. XI—XV)*, în *Documente privind istoria României. Introducere*, voi. II, București, 1956, p. 228 — 320.
- *Cancelaria voievodului Transilvaniei la începutul secolului al XIV-lea*, în *Rev. Arh.*, I, 1960, p. 267-277.
- PANAITEȘCU, P. P., *La littérature slavo-roumaine des XV-e — XVIII-e siècles et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga, 1931. VĂTĂȘIANU, V., *Istoria artei feudale în țările romine*, voi. I, București, 1959.

/• ^/ ^W¹,

PARTEA A II-A

FEUDALISMUL DEZVOLTAT,
ÎN CONDIȚIILE
FĂR ÎMIȚĂRII FEUDALE
ȘI ALE LUPTEI
PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI

DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII ȘI A RAPORTURILOR INTERNAȚIONALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI ÎN SECOLELE XIV—XV

Dezvoltarea societății de pe teritoriul patriei noastre în secolele XIV—XV este strâns legată de aceea a statelor vecine. Succesele obținute în consolidarea situației economice și politice de unele țări din răsăritul și centrul Europei—ca Rusia, Polonia și Ungaria—și eforturile acestora pentru stăvilirea agresiunilor tătarilor, teutone și turcești au influențat dezvoltarea societății din țara noastră. La rezolvarea acestor probleme de politică internațională—ca și a altora—și-au adus contribuția și țările române. Ele au participat activ la lupta comună pentru apărarea independenței statelor și a culturii popoarelor din răsăritul și sud-estul Europei.

În vederea apărării propriilor lor state sau urmărind copleșirea unor teritorii străine, feudalii din țările vecine au desfășurat o largă activitate politică, formând coaliții și uniuni statale, care au pus deseori în primejdie independența unor state mai mici, cum erau Moldova și Țara Românească. În același timp, însă, datorită contradicțiilor dintre statele vecine, se creau condiții prielnice pentru apărarea și păstrarea independenței Moldovei și Țării Românești.

Problemele cele mai importante de politică internațională ce au influențat dezvoltarea procesului istoric pe teritoriul patriei noastre în secolele XIV—XV sînt: problema răsăriteană, legată de decăderea Hoardei de Aur și formarea statului centralizat rus; problema statelor feudale vecine —Polonia și Ungaria—care reușesc să-și asigure o oarecare consolidare economică internă, să obțină unele rezultate în întărirea puterii centrale și, deci, să poată urmări o politică de expansiune; problema expansiunii și copleșirii turcești, ca rezultat al consolidării imperiului sultanilor și a crizei prin care treceau statele feudale din Peninsula Balcanică.

În răsăritul Europei, în regiunile populate de ruși, invazia și apoi dominația Slăbirea Hoardei de îndelungată a tătarilor au avut urmări grele pentru

Aur și constituirea dezvoltarea societății. Năvălirea mongolă găsisese Rusia la statului centralizat rus un nivel înaintat de dezvoltare. Distrugerile provocate de invazie și dominația mongolă asupritoare au contribuit la decăderea vremelnică, economică și politică, a Rusiei, încetul cu încetul, societatea rusă și-a revenit de pe urma loviturilor primite

și a reușit să învingă piedicile din calea dezvoltării sale. Chiar și în condițiile dominației mongole, a avut loc o oarecare creștere a forțelor de producție, accentuarea diviziunii sociale a muncii, dezvoltarea meșteșugurilor și a schimbului. Această dezvoltare economică a creat premisele eliberării de sub jugul străin și formării unui stat unitar rus în jurul Moscovei. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, avântul manifestat în toate domeniile economiei a făcut posibilă desfășurarea unei politici hotărâte în vederea lichidării fărâmițării feudale de pe teritoriul Rusiei. Acest proces a fost grăbit de necesitatea luptei împotriva crotopitorilor mongoli.

Încă din a doua jumătate a secolului al XIII-lea, apăruseră în sânul Hoardei de Aur tendințe de fărâmițare a puterii politice și de întărire a unor stăpîniri locale, ale căror legături cu centrul deveneau tot mai slabe. Germenii destrămării Hoardei de Aur se născuseră o dată cu constituirea vastului imperiu al marilor hani, care era în realitate o uniune militaro-administrativă a nobilimii mongolo-tătare nomade. Bazată mai ales pe jefuirea popoarelor vecine și pe exploatarea crîncenă a populației supuse, această înjghebare artificială era condamnată la fărâmițare și slăbire, nu numai din cauza condițiilor economice și sociale interne, ci și ca urmare a loviturilor primite din partea popoarelor supuse, care voiau să scuture jugul feudalilor mongoli. Tendințele de fărâmițare în sânul Hoardei s-au accentuat în cursul secolului al XIV-lea, îndeosebi după moartea hanului Uzbek (1342) și au atins punctul culminant între 1360 și 1380, cînd în fruntea Hoardei s-au perindat numeroși hani. Luptele feudale între diferitele grupări ale nobilimii nomade au sporit și mai mult anarhia internă.

În timpul și ca urmare a acestor lupte, cnezatul Moscovei a rupt legăturile de vasalitate față de Hoardă și a refuzat să mai plătească tribut. Încercarea lui Mamai de a restabili vechea stare de lucruri prin forța armelor a eșuat. În anul 1380, la Kulicovo, pe Don, ostile cneazului Dimitrie Donskoi au cîștigat o strălucită și hotărîtoare victorie asupra armatelor tătare. Lupta de la Kulicovo a slăbit mult puterea Hoardei de Aur. Starea de fărâmițare feudală din Rusia și luptele dintre cnejii ruși au înlesnit, totuși, menținerea dominației tătare asupra Rusiei încă un oarecare timp după această luptă. La sfîrșitul secolului al XIV-lea, după înfrîngerile suferite din partea mongolilor conduși de Timur Lenk, Hoarda de Aur nu s-a mai putut redresa și pe ruinele ei s-au constituit și s-au întărit treptat hanatele de la Kazan, Astrahan și din Crimeea.

Slăbirea Hoardei de Aur și lupta poporului rus împotriva asupririi tătarilor au permis cnejilor lituanieni să-și întindă stăpînirea asupra Ucrainei. Încercările unor hani mongoli de a opri expansiunea feudalilor lituanieni spre sud-est s-au terminat cu o gravă înfrîngere a mongolilor, la Sînie Vodî, în anul 1363. După această luptă, Kievul și o mare parte din Ucraina au ajuns sub stăpînirea cneazului lituanian Olgierd. În urma altor lupte, unul din urmașii acestuia, Vitold, a întins hotarele statului lituanian în regiunile dintre Nistru și Nipru, pînă la țărmul Mării Negre (1416).

în secolul al XV-lea, după o perioadă de frământări interne și de noi agresiuni din partea tătarilor, lupta pentru unificarea statului rus a fost reluată cu o deosebită energie de marele cneaz Ivan al III-lea Vasilievici (1462—1505), înfrângând în interior rezistența cnejilor și a marii nobilimi cu tendințe centrifuge și luptând în afară împotriva agresiunilor tătare și lituaniene, Ivan al III-lea a reușit să facă din statul rus o putere de care trebuia să se țină seama în politica internațională.

**Întărirea poziției
Poloniei și Ungariei** în urma loviturilor primite de Hoarda de Aur din partea poporului rus se creau condiții favorabile pentru consolidarea statelor feudale românești și pentru menținerea independenței lor. Întărirea poziției Ungariei și Poloniei și tendințele de expansiune ale feudalilor din aceste țări au pus însă în primejdie independența statelor feudale românești.

În secolul al XVI-lea, în regiunile Vistulei, dezvoltarea agriculturii și a meșteșugurilor, creșterea relativă a orașelor și întărirea legăturilor economice dintre diferitele regiuni au creat premisele necesare unificării statului feudal polon. Regii poloni de la sfârșitul veacului al XIII-lea au reușit să-și întindă stăpânirea asupra unor formațiuni politice mărunte, însă nu au ajuns să realizeze un stat centralizat. Monarhia polonă — ca și cea maghiară, de altfel — s-a sprijinit pe clasa stăpînitorilor de domenii, acordându-le mari privilegii, și a împărțit puterea cu reprezentanții acesteia, rolul predominant în stat deținându-l marea nobilime.

Opera de unificare a statului polon s-a desfășurat în cadrul unei lupte îndârjite împotriva marșagrafilor de Brandenburg și pentru stăvilirea agresiunilor cavalerilor teutoni. Pretențiile regilor Boemiei din dinastia de Luxemburg de a alipi Polonia la posesiunile lor au determinat o apropiere politică a acestei țări de Ungaria.

Statul feudal polon a cunoscut o perioadă de expansiune în timpul domniei lui Cazimir al III-lea (1333—1370), care — renunțând la unificarea deplină a teritoriilor polone și la eliberarea pământurilor cotoprite de cavalerii teutoni și lăsând Silezia și Pomerania sub stăpânire străină — a cedat stăruințelor feudalilor din Polonia Mică și a întreprins, în anii 1349—1352, cucerirea Haliciului. Rezultatul acestei politici de cotopire a fost transformarea Poloniei într-un stat locuit de mai multe popoare, slăbit de puternice contradicții interne.

Pentru istoria țării noastre, mai ales a Moldovei, noua direcție a politicii de expansiune a panilor poloni din această perioadă are o deosebită importanță.

Expansiunea statului polon spre răsărit venea în contradicție cu interesele cnejilor lituanieni. Din această cauză, între feudații din cele două țări au izbucnit războaie de lungă durată, pentru stăpânirea Haliciului și Volîniei, tocmai în vremea când Moldova reușise să scape de sub suzeranitatea statului feudal maghiar și lupta pentru a-și menține independența de curînd cîștigată. Statul

polon ieșind învingător din luptele purtate, domnii și boierii moldoveni au trebuit să țină seama de prezența acestei noi puteri la granițele Moldovei și de tendințele manifestate în politica externă de panii poloni.

În veacul al XIV-lea, succesele înregistrate în Ungaria în domeniul agriculturii, dezvoltarea meșteșugurilor și a comerțului au contribuit într-o mare măsură la consolidarea economică a țării și la întărirea vremelnică a puterii centrale. Regii din dinastia de Anjou — Carol Robert și Ludovic I — au desfășurat o politică de expansiune pe un vast teritoriu, care se întindea de la Marea Baltică pînă în sudul Italiei.

Magnații poloni — ca și cei maghiari, de altfel — foloseau orice împrejurare pentru a limita cît mai mult puterea regală. La moartea lui Cazimir al III-lea, în 1370, ei au preferat să recunoască pretențiile lui Ludovic I la tronul Poloniei și să sprijine înfăptuirea uniunii dinastice polono-maghiare. Ludovic s-a ocupat mai mult de treburile statului maghiar și a neglijat pe cele ale Poloniei. Mai mult încă, pentru a satisface interesele feudalilor maghiari, el a aplicat prevederile convenției încheiate cu regele Cazimir în 1350 și a despărțit Haliciul de Polonia, atribuindu-l ca feud, în anul 1372, palatinului Ladislau de Opolia. Acest fapt, precum și lipsa de interes manifestată de rege față de problemele Poloniei, au mărit nemulțumirea nobilimii polone și au accentuat tendințele ei separatiste. Pentru a-i da satisfacție, regele s-a văzut nevoit să-i acorde, în 1374, largi privilegii, în detrimentul puterii regale. În schimbul acestora, a obținut promisiunea din partea nobilimii ca tronul Poloniei să fie lăsat, după moartea sa, uneia dintre cele două fiice ale sale.

Magnații poloni și-au dat curînd seama că uniunea dinastică polono-maghiară nu le era de nici un folos în lupta împotriva agresiunii cavalerilor teutoni din regiunile baltice, de unde venea cea mai mare primejdie pentru statul polon. Pentru a face față acestei primejdii, era mai avantajoasă strîngerea legăturilor politice cu Lituania. O astfel de schimbare în orientarea politicii polone, cu urmări însemnate pentru țările romîne, s-a produs după moartea lui Ludovic I, în anul 1382. Problema succesiunii la tron a dezlănțuit noi tulburări și lupte cu caracter feudal în Ungaria. Războaiele feudale interne au durat pînă în 1387, cînd Sigismund de Luxemburg — căsătorit cu Măria, fiica lui Ludovic — a reușit să înfrîngă, vremelnic, partida adversă și să obțină recunoașterea sa ca rege. Dar asemenea tulburări s-au mai produs și după această dată, slăbind mult poziția statului feudal maghiar în politica internațională.

Anarhia feudală din Ungaria a fost folosită de panii poloni pentru înfăptuirea uniunii dinastice polono-lituaniene. Proclamînd regină pe Hedviga, a doua fiică a lui Ludovic I (1384), au căsătorit-o apoi cu Iagello, marele cneaz al Lituaniei, care a fost încoronat ca rege al Poloniei, sub numele de Vladislav al II-lea (1386).

Realizarea uniunii polono-lituaniene din 1386 constituia mijlocul cel mai potrivit pentru a se pune capăt acțiunilor agresive ale cavalerilor teutoni, dar,

în același timp, ea urmărea consolidarea stăpînirii lituaniene în Ucraina și Bielorusia, precum și cucerirea unor noi teritorii în est. Totodată, începe o perioadă de rivalități și lupte între Polonia și Ungaria.

Situația politică internațională era în această vreme favorabilă planurilor magnaților poloni, care s-au grăbit să o folosească în interesul lor. În anul 1387, ei au organizat o expediție în vederea realipirii Haliciului la Polonia. Dregătorii maghiari au fost izgoniți, iar Haliciul a devenit o provincie a coroanei polone, bucurîndu-se pînă la 1434 de o largă autonomie.

Statul polon atinge, astfel, din nou granițele Moldovei, fapt ce a determinat o nouă orientare politică a domnilor din Moldova și Țara Românească. Atitudinea lor față de Ungaria și Polonia rivale a variat, pe de o parte, în raport cu creșterea amenințării turcești din sud, iar pe de alta, cu ascuțirea sau slăbirea contradicțiilor dintre feudații maghiari, poloni și lituanieni. În conflictele care au izbucnit între aceste tabere rivale, ei au intervenit adeseori.

Timp de patru decenii, după constituirea ei, uniunea polono-lituaniană a fost slăbită de acțiunile separatiste ale feudaților lituanieni, conduși de Vitold, vărul regelui Vladislav Jagello. După moartea lui Vitold (1430), aceeași politică a desfășurat-o, ca mare cneaz al Lituaniei, Svidrigaillo, fratele mai mic al regelui polon. Războiul provocat de feudații lituanieni, în anul 1431, a durat, cu mici întreruperi, timp de opt ani. Abia în timpul domniei regelui Cazimir al IV-lea (1445—1492), Lituania a fost inclusă mai organic în componența statului polon.

Urmărind realizarea planurilor sale de slăbire a Poloniei, regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, nu s-a folosit numai de nemulțumirea și rezistența nobilimii lituaniene, ci și de alianța cu cavalerii teutoni, pe care i-a ațîțat împotriva vecinilor lor. În anul 1409, a re izbucnit războiul dintre Polonia și teutoni. Lupta hotărîtoare a avut loc la Griinwald (1410). Forțele militare polone, lituaniene, ruse, cehe și românești au cîștigat aici o victorie decisivă, care marchează începutul declinului puterii teutonice în regiunile baltice. Sigismund de Luxemburg nu a intervenit la timp în ajutorul aliaților săi; ostile sale au atacat tîrziu Polonia, după înfrîngerea teutonilor. Ales împărat romano-german, în anul 1410, din cauza complicațiilor ivite în imperiul său, îndeosebi datorită intensificării mișcării husite în Boemia, Sigismund nu a mai putut continua războiul împotriva Poloniei.

În asemenea împrejurări, s-a încheiat tratatul de la Lublau (1412), prin care cele două state rivale — Polonia și Ungaria — renunțau la politica lor ostilă unul față de celălalt și se angajau la o acțiune comună împotriva turcilor. Tratatul mai cuprindea o clauză cu privire la împărțirea Moldovei în cazul în care domnul acesteia ar fi refuzat să participe la campaniile puse la cale de cei doi aliați împotriva Imperiului otoman.

Contradicțiile dintre feudații maghiari și poloni nu au încetat prin încheierea acestui tratat. Sigismund a continuat, mai ales după congresul de la Luck (1429), să încurajeze acțiunile separatiste ale feudaților din Lituania. După moartea

lui Sigismund de Luxemburg, în 1437, a urmat la tron ginerele său, Albert de Habsburg (1438—1439), care a dus o politică similară cu aceea a predecesorului său.

În vremea lui Matei Corvin (1458—1490), Ungaria reprezenta o forță capabilă să facă față agresiunii turcești la Dunăre, dar feudali din această țară, ca și cei din Polonia, urmăreau cotorpirea unor teritorii străine, sporirea privilegiilor lor și asuprirea țărănimii și nu țineau seama de adevăratele interese ale țării. E destul de caracteristică în această privință atitudinea politică a statului polon în ultimele decenii ale secolului al XV-lea, când regele Cazimir al IV-lea a desfășurat o politică primejdioasă pentru toți vecinii săi: în răsărit s-a opus acțiunilor întreprinse de marele cneaz al Moscovei, Ivan al III-lea, în vederea centralizării statului rus, susținând pe cnejii separatiști, a luptat să pună stăpânire pe Boemia și să înlăture pretențiile lui Matei Corvin la tronul acestei țări, reușind, în cele din urmă, să impună pe fiul său Vladislav ca rege al Boemiei (1479), apoi și al Ungariei (1490), rămânând el însuși și mare cneaz al Lituaniei.

Planurile iagellonice, amenințătoare pentru toți vecinii Poloniei, au determinat constituirea unei coaliții antipolone, formată din Ungaria, Rusia, Moldova și hanatul Crimeei, care a împiedicat realizarea unei uniuni de state sub conducerea iagellonilor și a permis statului feudal moldovean să-și păstreze independența în fața tendințelor de cotorpire ale panilor poloni.

În timp ce nobilimea feudală din Polonia și Ungaria lupta pentru interese meschine sau pentru cotorpirea de teritorii străine, urmărind întărirea privilegiilor ei și asuprirea maselor țărănești, din sud se ridica o forță care avea să doboare statul feudal maghiar și să dea grele lovituri Poloniei. Această nouă putere, care a intrat pe arena relațiilor internaționale din sud-estul Europei pe la jumătatea secolului al XIV-lea, a fost Imperiul otoman.

Statul militar-feudal al turcilor osmanli sau otomani a luat ființă și s-a consolidat în a doua jumătate a secolului al XHI-lea, în Asia Mică. Slăbiciunea Imperiului bizantin, sfîșiat de puternice contradicții interne, a permis armatelor cotorpitoare turcești să se instaleze, în anul 1354, pe teritoriul Peninsulei Balcanice și să întreprindă apoi cucerirea ei. În anul 1362, a fost ocupat orașul Adrianopol, de unde sultanul Murad I (1359—1389) avea să dirijeze acțiunile de cotorpire și pustiire a țărilor balcanice.

Curînd după aceea, prezența oștilor turcești pe valea râului Marița a constituit o grea amenințare pentru sîrbi și bulgari și a provocat o vie neliniște chiar în apusul Europei. Cruciada organizată împotriva lor de papa Urban al V-lea nu urmărea ajutorarea efectivă a statelor balcanice, pentru a rezista agresiunii otomane, ci sprijinea acțiunile cotorpitoare ale regelui Ludovic I, îndreptate împotriva Bulgariei, slăbind într-o mare măsură puterea de rezistență a statelor slave din această parte a Europei.

în ajunul cuceririi turcești, fărâmițarea feudală luase o mare amploare în statele balcanice. După moartea cneazului sârb Ștefan Dușan (1355), se desprinseseră din statul său mai multe stăpîniri feudale mărunte: Macedonia, Tesalia, Albania și Epirul. Urmașul său, Ștefan Uroș al IV-lea (1355—1371), luptînd împotriva politicii agresive a regelui maghiar Ludovic I, a reușit să refacă în parte unitatea statului, astfel încît, la moartea sa, în 1371, acesta constituia principala forță care putea să înfrunte atacurile cotorpitorilor turci. În această luptă, el avea în banul Bosniei Ștefan Tvartko (1353—1391) un aliat de nădejde.

Mai grea de cît situația Serbiei era aceea a Bulgariei. Pe la sfîrșitul secolului al XHI-lea, puterea statului bulgar era în declin. Lupta cu Serbia pentru hegemonie în Balcani a slăbit mult puterea celui de-al doilea tarat bulgar. În lupta de la Velbujd, din 1330, ostile țarului bulgar Mihail au fost înfrînte. După această luptă, a crescut influența Serbiei în regiunile sud-dunărene. Faptul că între diferitele regiuni ale Bulgariei nu existau legături economice strînse a contribuit la accentuarea tendințelor lor separatiste. În anul 1363, țarul Ivan Alexandru (1331—1370) a împărțit țara între cei doi fii ai săi, Srațimir și Șișman. În regiunile dobrogene, pînă la sud de Varna, se constituise un al treilea stat independent. În această situație, Bulgaria nu putea opune decît o slabă rezistență înaintării turcești.

În anul 1387, ostile sîrbo-bosniace au cîștigat la Plocnik o frumoasă victorie împotriva turcilor. Evenimentul acesta a avut un larg ecou și a redeșteptat mari speranțe în rîndurile popoarelor balcanice. Pentru a împiedica realizarea unei coaliții a popoarelor sud-dunărene împotriva lor, turcii au atacat, în anul 1388, Tîrnovo și alte orașe bulgare, care au fost cumpălit pustiite. În anul următor, Serbia a fost și ea invadată. Ostașii sîrbi și bosnieci au luptat la Kossovopolje cu mult eroism, însă nu au putut înfrînge forțele superioare ale agresorilor. Victoria turcilor la Kossovopolje a dat posibilitate noului sultan Baiazid I să consolideze și să extindă cuceririle turcilor în Peninsula Balcanică. Sub Ștefan Lazarevici (1389—1427) — urmașul despotului Lazăr, căzut în lupta de la Kossovopolje — Serbia a devenit tributară sultanului. În 1393, în urma unei noi invazii turcești, Bulgaria centrală a fost prefăcută în provincie turcească. În același timp, stăpînirea turcilor s-a întins și asupra Dobrogei.

În urma acestor evenimente, țările romîne și Ungaria ajung să fie direct amenințate de turci. Statul feudal maghiar nu a acordat un ajutor efectiv popoarelor din Balcani pentru a rezista invaziei otomane. Numai în fața pericolului devenit iminent pentru Ungaria, regele a luat inițiativa unei ofensive împotriva turcilor, dar cruciada organizată de el s-a sfîrșit cu dezastrul de la Nicopole (1396). După această luptă, Bulgaria apuseană, cu centrul la Vidin, a fost transformată și ea în provincie turcească.

Dezastrul suferit în 1402 de ostile turcești la Ankara — unde au fost înfrînte de mongolii conduși de Timur Lenk — luptele interne care au urmat în Imperiul otoman și răscoalele populației din regiunile cotorpitate nu au fost folosite de

puterile europene pentru izgonirea turcilor din Europa. Bizanțul, Veneția și Genova au sprijinit pe turci, iar Sigismund de Luxemburg s-a îngrijit în această perioadă de obținerea coroanei imperiale și de sprijinirea acțiunilor de cotropire ale teutonilor. În aceste condiții, intervențiile domnului Țării Românești Mircea cel Bătrîn și ale despotului sîrb Ștefan Lazarevici nu au avut drept rezultat decît slăbirea turcilor, nu izgonirea lor din Europa.

Ocupat în războiul cu husiții din Boemia (1419—1434), Sigismund de Luxemburg a preferat să apere acolo interesele nobilimii feudale și ale papalității și a lăsat deschisă calea agresiunilor turcești. Abia mai tîrziu, după moartea lui Sigismund și a urmașului său Albert de Habsburg, Iancu de Hunedoara, voievodul Transilvaniei, s-a preocupat în mod serios de problema stăvilirii înaintării turcești și chiar de izgonirea acestor cotropitori de pe teritoriul Europei. În căutarea mijloacelor necesare înfăptuirii planurilor sale, el a luptat pentru realizarea uniunii dinastice polono-maghiare (1440) și pentru constituirea unei coaliții antiotomane, formate din cele trei țări românești. Victoriile sale din Peninsula Balcanică au pus Imperiul otoman într-o situație grea.

În anul 1453, Constantinopolul a fost cucerit de ostile lui Mahomed al II-lea (1451—1481), iar la trei ani după moartea lui Iancu de Hunedoara, Serbia a devenit provincie turcească (1459). Rezistența opusă cotropitorilor de masele populare din țările romîne și Ungaria a împiedicat vreme de aproape un secol înaintarea țuicilor în Europa.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări generale

- IORGA, N., *Qeschichte des osmanischen Reich.es*, 2 voi., Gotha, 1908 — 1909.
История Османской империи, voi. I, Moscova, 1954.
История Османской империи, voi. I, Sofia, 1954.
История Османской империи, voi. I, Moscova, 1954.
Очерки истории Османской империи, IX—XV вв., Moscova, 1953.
Боснийская империя, voi. III, Moscova, 1957.

II. Lucrări speciale

- BAZILEVICI, K. V., *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a sec. al XV-lea*, București, 1955. DOSTEAN, I. S., *Описание турецкой империи в XIV—XV вв.*
 în *Боснийская империя*, VII, 1953, p. 32 — 49. LEVCENKO, M. V.,
Описание турецкой империи в XIV—XV вв.
 în *Боснийская империя*, VII, 1953, p. 3 — 8.
 MINEA, I., *Principatele Romîne și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919.
 PANAITESCU, P. P., *M-ircea cel Bătrîn*, București, 1944.

DEZVOLTAREA FEUDALISMULUI ÎN TRANSILVANIA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

1. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ

Chipul în care a fost înfățișată istoria regatului feudal maghiar în veacul al XIV-lea oferă unul din cele mai grăitoare exemple despre modul tendențios, neștiințific, în care istoriografia burgheză înțelegea dezvoltarea societății. Slujitoare credincioasă a politicii expansioniste și a consolidării orânduirilor sociale bazate pe exploatare, istoriografia burgheză vedea în regii din dinastia de Anjou niște « genii », care au consolidat regatul maghiar și au făcut din el un mare « imperiu », cu sprijinul unor nobili « geniali » și al bisericii catolice. Veacurile XIV și XV erau socotite o « epocă de aur » pentru populația țării. Această interpretare urmărea un scop cât se poate de evident, acela de a ascunde exploatarea și mizeria maselor populare, măsurile brutale de convertire a locuitorilor de religie ortodoxă la catolicism. Pentru clasa dominantă această vreme a fost, într-adevăr, o « epocă de aur »; pentru masele populare ea a fost, însă, foarte întunecată.

Dacă în veacul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea se petrec unele prefaceri în Transilvania, ele se datoresc evoluției firești a societății, dezvoltării forțelor de producție. Măsurile cu caracter economic, social și juridic, precum și acțiunile politice și militare înfăptuite în acest timp, nu urmăreau decât să asigure clasei feudale întregul profit al acestei dezvoltări și să țină mai departe în supunere și exploatare masele populare.

Fărîmițarea feudală rămîne și în această vreme o caracteristică a istoriei Transilvaniei, tendințele centrifuge ale nobilimii manifestîndu-se cu putere mai ales cînd împrejurările le permiteau. Totuși, față de a doua jumătate a secolului al XIII-lea și primele două decenii ale celui următor, puterea centrală a reușit să se întărească relativ și astfel să frîneze anarhia nobiliară, fără a izbuti, însă, să anihileze fărîmițarea propriu-zisă.

Această relativă și vremelnică îmbunătățire a situației a înlesnit înfăptuirea unor măsuri menite să contribuie la dezvoltarea economică a țării.

Agricultura, ocupația principală a locuitorilor Transilvaniei, români, maghiari, secui și sași, înregistrează în această perioadă noi progrese. Terenurile de agricultură se extind tot mai mult, atât prin cultivarea de noi pământuri, nelucrate până atunci, cât și prin defrișări de locuri împădurite. Numeroase documente din secolul al XIV-lea pomenesc pământurile defrișate (terme *extirpatitiae*, *prata extirpata*).

Agricultura se dezvoltă într-o măsură apreciabilă chiar și în regiunile cu relief mai înalt. Suprafețele însemnate cu grâne ocupă părți însemnate din hotarul satelor. La 1326, o așezare (azi dispărută), situată în hotarele satului Juc se numea «Locul cu grâu»¹. Importanța agriculturii e dovedită și de cantitățile însemnate de produse agricole posedate de unii țărani. Astfel, unui iobag din Dîrlos, stăpînul feudal abuziv i-a luat 13 cîble de grîne în 1391, iar iobagilor din Sînmihai alți feudali abuzivi le-au luat cu sila 62 de căruțe de bucate, în 1380.

Cererea de cereale în cantități tot mai însemnate pe piața orașelor a putut fi satisfăcută datorită creșterii producției de cereale. Acest lucru a fost cu puțință în urma dezvoltării generale a forțelor de producție, a îmbunătățirii metodelor de cultivare a pământului, a perfecționării uneltelor agricole.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, se amintește practicarea sistemului de cultură trienal sau în trei hotare: o parte a terenului agricol era semănat cu cereale de toamnă, altă parte cu cereale de primăvară, iar a treia era lăsată în pîrlog. Și în această vreme, rămîne însă dominant sistemul de cultură bienal sau în două hotare, potrivit căruia o parte a pământului era semănat un an iar în al doilea era lăsat să se odihnească.

Un procedeu nou trebuie să fi fost și îngrășarea pământului, înregistrată în documente. Cea dintîi mențiune datează din anul 1322 și se referă la niște pământuri de arătură gunoite (*terrae fimatae* și loci *fimatl*) din Banat²; pe la mijlocul și în a doua jumătate a aceluiași veac, sistemul îngrășării ogoarelor prin gunoie se va răspîndi tot mai mult, fiind pomenit mai ales în părțile bănățene (Oravița, Caras) și în cele bihorene; este foarte probabil că acest sistem era cunoscut și practicat și în alte regiuni ale țării.

Se realizează în acest timp unele progrese și în repartitia plantelor în hotarul satului, ceea ce contribuie la creșterea productivității muncii. Se constată înlocuirea treptată a culturii meiului cu a griului, orzului, secării și ovăzului, sporirea producției de cîneapă și în și cultivarea plantelor leguminoase și a zarzavaturilor.

În ce privește perfecționarea uneltelor agricole, plugul — principala unealtă de muncă — a fost în chip simțitor îmbunătățit. Unele părți ale plugului de lemn

Documente. C, veac. XIV, voi. II, P- 194.
Ibidem, p. 54.

sînt înlocuite pe o scară tot mai largă cu piese de fier, dintre care cea mai însemnată a fost brăzdarul. Faptul acesta e dovedit de numărul mare de fiare de plug produse de meșteșugarii transilvăneni. E probabil ca în această vreme să se fi folosit și grapa cu dinți de lemn, alături de cea din spini. Posibilitatea cultivării unei întinderi mai mari de pămînt, datorită perfecționării uneltelor de muncă, pe de o parte, și a uneltelor folosite la defrișarea pădurilor (secura, toporul, hîr-lețul, tîrnăcopul), pe de altă parte, a făcut să crească suprafața noilor terenuri folosite pentru agricultură, prin deștelenire, defrișare și lăzuire.

O altă dovadă despre dezvoltarea agriculturii și, în același timp, a forțelor de producție, este sporirea considerabilă a numărului morilor. Dacă în întreg veacul al XIII-lea sînt pomenite în documente doar 26 de mori, în

Fig. 76. — Plug din sec. XV (după o stemă din Dîrjiu).

amintesc 159 de mori, dintre care zece cu cîte două roți și șase cu trei roți; tot în acest veac, în 20 de sate, existau cîte două mori și în alte 33 cîte trei sau mai multe, fără să se precizeze numărul acestora. Fără îndoială că numărul morilor a fost mai mare de 26 în secolul al XHI-lea și cu mult mai mare de 159 în veacul al XIV-lea, cîte sînt pomenite în documente; totuși, proporția este grăitoare.

În secolul al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor o dezvoltare însemnată a înregistrat și pomicultura, mai ales în regiunile de dealuri și coline. Documentele vremii pomenesc de nenumărate ori livezile de nuci, meri, perl, piersici, pruni, vișini, cireși, în toate părțile Transilvaniei. Se practica, în această vreme, chiar și altoirea pomilor pădureți, obținîndu-se astfel soiuri superioare de fructe. Într-o măsură tot mai însemnată se cultivă acum și vița de vie, atît pe domeniile feudale, cît și, mai ales, pe loturile țărănești. Cultura viței luase o extensiune deosebită, ocupînd suprafețe întinse, mai ales în comitatele Bihor, Arad, Timiș, Alba, Tîrnava, Cluj, Bistrița, Făgăraș etc. Orășenii, la rîndul lor, se ocupau cu viticultura în hotarele orașelor. Cînd terenul din hotarul unui sat sau oraș nu era potrivit pentru viticultură, țăranii și orășenii cultivau vița de vie în hotarele altor sate.

Pădurile întinse și pășunile bogate ofereau locuitorilor Transilvaniei posibilitatea creșterii unui număr foarte mare de animale, mari și mici. Dezvoltarea creșterii animalelor, paralel cu aceea a agriculturii, este pe deplin explicabilă,

interdependența dintre cele două ocupații fiind atât de strânsă. Animalele satisfăceau numeroasele nevoi de hrană și îmbrăcăminte ale țăranului, după cum ele erau necesare muncilor agricole, cărăușilor etc. În plus, ele puteau fi valorificate cu ușurință în târgurile și iarmaroacele țării. De aceea, animalele constituiau o bogăție de seamă în acea vreme, iar dările din animale (boi, porci, oi) erau obligații importante ale iobagilor și surse însemnate de venituri ale statului, bisericii și stăpînului feudal. Din aceste motive — la care trebuie să adăugăm și calitatea inferioară a animalelor, precum și starea relativ înapoiată a forțelor de producție, împrejurare ce impunea înjugarea unui număr mai mare de animale de tracțiune — întâlnim țărani mai înstăriți care aveau cîte patru boi, zece vaci și doi cai.

Valoarea economică a animalelor explică, pe de altă parte, de ce stăpînii feudali, clerici și laici, aveau numeroase cirezi de vite, herghelii de cai sau turme de oi « multe și alese ». Caii crescuți de romîni erau apreciați în Transilvania. Documentele pomenesc în mod deosebit «hergheliile romînești », ca aceea amintită în părțile Oradiei în anul 1354 ¹.

Multiplele foloase, ca și posibilitățile lesnicioase de valorificare, explică și existența unui număr mare de animale mici: porci și oi. Romînii de pe domeniul cetății Solyomko — se înțelege din mai multe sate — aveau importante turme de porci, din care le-au fost luate cu sila, în 1357, nu mai puțin de 2 000; în aceleași părți nordice ale Transilvaniei, pe la sfîrșitul secolului alXIV-lea, alți nobili răpesc dintr-un sat al voievodului Drag 260 de porci ².

Turmele de oi sînt pomenite în toate satele Transilvaniei. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, de pildă, iobagii din Sînboleni aveau 1 200 de oi. În regiunile de coline și la poalele muntelui se creșteau toate felurile de animale, mari și mici. Astfel din satul Hida din părțile Clujului, cu un singur prilej, la 1364, au fost luați 250 de boi, 200 de vaci, 700 de porci, 1 500 de oi, 33 de cai și 560 alte animale ³. Animalele — îndeosebi oile — erau și mai numeroase în părțile sudice și răsăritene ale Transilvaniei, din Rodna pînă în Banat, unde pășunile carpatice ofereau vara condiții foarte lesnicioase de hrană, iar cele din Moldova și Țara Romînească o completare necesară iarna. De aceea transhumanta continuă să fie practică și în această perioadă. În 1404, regele Sigismund oprea trecerea oilor grase din Transilvania la sud și răsărit de Carpați, iar în 1418, Mihail, domnul Țării Romînești, reînnoind un privilegiu mai vechi, permitea locuitorilor din Cîsnădie să-și pască turmele în munți. Aceste știri constituie dovezi concludente despre existența transhumantei.

Ar fi, însă, cu totul greșit ca, din aceste exemple, să se tragă concluzia că în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor toți țăranii din Transilvania aveau atât de multe animale. Un număr mai mare de animale posedau doar puțini țărani, cei mai înstăriți — diferențierea de srure materială în sînul

¹ *Anjoukori okmánytdr*, VI, p. 157.

² *Documenta Valachorum*, p. 135, 439.

* *Ibidem*, p. 181-183.

țărănimii fiind o realitate în această vreme; majoritatea țăranilor posedau puține animale, iar unora dintre ei le lipseau cu totul, după cum se arată în cea de-a doua înțelegere dintre țăranii răsculați și nobili, încheiată la Apatiu, la 6 octombrie 1437.

Heleșteiele numeroase pe care nobilii le amenajează pe domeniile așezate pe cursul apelor, precum și obligația țăranilor iobagi de a prinde pește pe seama stăpînului de moșie și de a-i da dijmă din pește, adevăresc dezvoltarea pescuitului în Transilvania. Totuși, cantitatea de pește oferit de apele și heleșteiele din Transilvania era insuficientă pentru satisfacerea nevoilor întregii populații; de aceea o mare parte din aceste nevoi erau acoperite cu peștele sărat importat mai ales din Țara Românească.

Albinăritul era, de asemenea, relativ dezvoltat în Transilvania; de pildă, pe la 1363, un iobag din Alba Iulia datora trei putini de miere capitlului bisericii din acest oraș. Ca și în cazul peștelui, însă, Transilvania rămînea într-o mare măsură debitoare Țării Românești și Moldovei în ceea ce privește mierea și ceara.

Alături de agricultură și de creșterea animalelor, o dezvoltare deosebită a **Dezvoltarea mineritului**- înregistrat în acest timp și mineritul. Pentru exploatarea lui și meșteșugurilor, a bogățiilor subsolului (aur, argint, fier, comerțului și orașelor sare etc), care se găseau în cantități mari în această țară, pe lîngă minerii băștinași — cunoscători vechi ai acestei îndeletniciri — au fost colonizați mineri străini, cărora li s-au acordat privilegii și care au fost așezați la Turda, Sic, Dej, Cojocna, Rimetea, Abrud, Zlatna, Roșia, Baia de Arieș, Baia Mare, Baia Sprie, Rodna; unele așezări de mineri au obținut privilegii orășenești: Rodna, Roșia, Baia Mare, Baia Sprie etc. Aceasta dovedește nu numai intensificarea mineritului, ci și o perfecționare a tehnicii miniere. Metalele prețioase se exploatau în Munții Apuseni (Abrud, Zlatna, Roșia, Baia de Arieș, Baia de Criș), la Baia Sprie, Rodna, în Țara Lăpușului (Lăpuș, Băița), în Banat (Păuliș); se extrăgea apoi aur din nisipul unor râuri ce-și aveau obîrșia în regiunile miniere (Arieș, Chișindia-Arad). De la Rimetea, Hunedoara și Cebza (Banat) se extrăgea fier. Din aceleași locuri de unde se extrăgeau metalele prețioase și fierul se mai scotea plumb, aramă și mercur.

Exploatarea minieră se baza pe munca țăranilor băștinași, care practicau de veacuri această îndeletnicire. Minereul se extrăgea din gropile făcute de țărani sau — în cazul aurului — se culegea din nisipul râurilor, mai ales din al celor de munte, prin spălarea acestuia cu ajutorul uneltelor tradiționale făcute din coji de copac (*lintres*). Alături de mineritul țărănesc se practica acum și un minerit mai dezvoltat, în minele statului, ale unor orașe și în cele particulare, cu ajutorul unor unelte mai perfecționate, de către specialiști aduși din străinătate și așezați în localitățile cu exploatare minieră, pe baza unor privilegii.

Măsurile luate de regele Carol Robert în anii 1327—1328 au contribuit și ele, fără îndoială, la dezvoltarea mineritului în întreg regatul Ungariei și,

îndeosebi, a celui din Transilvania. Potrivit sistemului de pînă atunci, din toate metalele prețioase exploatate, regele lua a opta parte din aur și a zecea din argint (*urbura*). Dacă se descoperea vreo mină pe proprietățile particulare, regele lua în stăpînire pămîntul respectiv, acordînd proprietarului alte moșii în schimb.

Fig. 77. — Pecetea orașului Baia Mare reprezentînd o scenă de minerit (sec. XIV).

Din această pricină, feudalii nu erau interesați să caute și să exploateze asemenea bogății, chiar dacă acestea existau pe domeniile lor. Potrivit măsurilor luate în 1327—1328, însă, terenurile pe care se descopereau metale prețioase rămîneau proprietarilor lor, căroră li se acorda o treime din urbură, regele luînd două treimi. Rezultatul a fost că stăpînii de moșie s-au întrecut în căutarea și exploatarea bogățiilor subsolului, iar mineritul a luat, în aceste condiții, o dezvoltare deosebită.

•

În acest timp, o dezvoltare însemnată au înregistrat și meșteșugurile. Dezvoltarea meșteșugurilor din sate, tîrguri și orașe e un semn vădit al adîncirii diviziunii muncii.

În satele Transilvaniei, meșteșugarii sînt tot mai numeroși și tot mai feluriți; nu lipsește nici unul din meșteșugurile menite să satisfacă nevoile de toate zilele ale populației sătești. În unele cazuri, meșteșugarii de la sate produceau și pentru piață, cum făceau fierarii din Slimnic, Rimetea etc. Piața de

¹ Documente, C, veac XIV, voi. II, p. 219-220, voi. III, p. 477, 538-539.

desfacere a produselor meșteșugarilor de la sate rămîne totuși limitată la satele unde se produc și la unele din vecinătate. Distanța dintre producător și consumator este încă neînsemnată. Cei mai mulți dintre meșteșugarii sătești erau agricultori ca ocupație principală, meșteșugul fiind doar o îndeletnicire complementară. Majoritatea acestora erau desprinși doar într-o mică măsură de ocupațiile agricole (olarii, lemnarii, morarii și chiar cojocarii); alții au tot mai mult ca ocupație principală meșteșugul (fierarii, cizmarii, pielării).

Un avînt tot mai mare iau în această perioadă meșteșugurile din târgurile și orașele transilvănene. Cu toate acestea, nici în târguri separarea meșteșugurilor de agricultură nu a fost completă, târgurile păstrînd încă un caracter agricol predominant; aici s-a depășit însă nivelul de dezvoltare al meșteșugurilor sătești. În unele târguri — ca, de pildă, la Cîsnădie, Agnita, Biertan, Rupea, Teaca, Cojocna — existau de 5—10 ori mai mulți meșteșugari decît în satele propriu-zise.

În târguri se dezvoltă mai ales meșteșugurile în legătură cu îmbrăcămintea și nevoile gospodărești: fierăria, lemnăritul, țesătoria, postăvăritul, pielăritul, cizmăria, olăritul.

Începînd mai ales din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, populația orașelor mai mari — Cluj, Sibiu, Brașov, Bistrița, Sighișoara, Oradea — a părăsit în cea mai mare parte agricultura, practicînd tot mai mult îndeletnicirile orășenești propriu-zise, de meșteșugari și negustori, chiar dacă își mai păstrează locurile de pășunat și de fină — necesare întreținerii animalelor — viile, care se întindeau pe o mare suprafață a hotarului orașului, și chiar unele locuri de arătură. Pentru îngrijirea animalelor și cultivarea pămîntului, orășenii înstăriți foloseau însă muncă străină, jeleri și oameni fugiți de pe domeniile feudale.

Spre sfîrșitul secolului al XIV-lea, separarea dintre meșteșuguri și agricultură generalizîndu-se în orașele din Transilvania, populația orășenească este tot mai mult silită să facă apel la produsele agricole țărănești, cu atît mai mult cu cît populația orașelor e în continuă creștere, datorită atît sporului natural, cît și așezării în orașe a fugarilor de pe domeniile nobiliare și bisericești. Pe la mijlocul secolului al XV-lea, populația Brașovului număra, de pildă, peste 6 000 de locuitori, a Clujului, în același timp, între 4 500—5 000, a Sibiului circa 4 500, iar a Bistriței circa 3 500 locuitori.

În orașe locuiau atît maghiari și sași, cît și romîni. Datorită politicii puterii regale și mai ales a patriciatului, care acaparează conducerea orașelor, după obținerea autonomiei de către acestea, se pun tot mai multe piedici așezării romînilor în lăuntru zidurilor care înconjurau orașele. Cu toate acestea, învingînd opreliștile, romîni se așază mai întîi la marginea orașelor și apoi, treptat, și în lăuntru zidurilor.

Baza populației orășenești și a activității economice a orașelor transilvănene o constituie, mai ales din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, meșteșugarii și meșteșugurile. Numărul branșelor meșteșugărești crește, ca urmare a diviziunii muncii în sînul meșteșugurilor. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea,

la Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie, sînt pomenite 25 de branșe meșteșugărești, organizate în 19 bresle \ pentru ca, pe la mijlocul secolului al XV-lea, la Cluj, Brașov, Sibiu, și Bistrița, branșele meșteșugărești să ajungă la peste 40, datorită desprinderii din meșteșugul de bază a unor noi specialități. Așa, de pildă, din meșteșugul fierăriei se desprinde branșa turnătoriei, care necesita o tehnică mai înaintată și un utilaj mai complex, iar meșteșugul pielăriei se dividează în opt branșe (a tăbăcarilor, pielarilor, blănarilor-cojocarilor, cizmarilor, șelarilor, curelarilor, mănușarilor și trăistarilor).

Pe măsura dezvoltării luxului și a creșterii pretențiilor clasei dominante și ale patriciatului, meșteșugurile artistice iau un avînt apreciabil, fie că e vorba de lucrări în filigran și email, sau de turnarea metalelor prețioase.

Dezvoltarea meșteșugurilor impune necesitatea organizării lor în bresle. Bresla meșteșugărească era o asociație alcătuită din meșterii patroni care lucrau în aceeași branșă sau în branșe înrudite, avînd, deci, interese economice comune. Breslele — corporații cu caracter feudal — au apărut atunci cînd forțele de producție au ajuns la un asemenea nivel de dezvoltare încît au făcut posibil un avînt deosebit al producției meșteșugărești, cînd numărul meșteșugarilor din aceeași branșă crescuse în așa măsură încît concurența unor noi meșteșugari — de la sate sau din alte orașe — constituia o primejdie pentru meșteșugarii orașenești, cînd nobilul feudal — avînd tot mai mare nevoie de produsele meșteșugarilor din orașe — încerca să și le însușească prin silnicie. Breslele nu au luat ființă în același timp în toate orașele și nici nu s-au organizat deodată, ci rînd pe rînd, pe măsura dezvoltării branșelor respective, a creșterii numărului de meșteri, a producției și, deci, a concurenței.

În Transilvania, cele dintîi bresle se organizează în veacul al XIV-lea, pe baza unor statute care reglementau toate problemele în legătură cu activitatea meșterilor, cu apărarea împotriva concurenței și amenințărilor nobilimii feudale, cu procesul de producție — începînd de la procurarea materiei prime pînă la desfacerea produselor — cu modalitatea primirii membrilor în bresle, obligațiile acestora, raporturile dintre bresle etc.

Din primele statute de bresle meșteșugărești — ca, de pildă, ale celor 19 bresle din Sibiu, Sighișoara, Sebeș și Orăștie din anul 1376 — rezultă că breslele erau mai vechi decît data întocmirii statutelor respective, în care se vorbește despre unele rînduieli vechi, deci reglementări învechite, necorespunzătoare stadiului de dezvoltare a meșteșugurilor din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. În același timp, documentele mai amintesc existența breslelor la Bistrița, Cluj, Timișoara, Oradea.

La început, organizarea breslelor era mai simplă, mai patriarhală, devenind tot mai rigidă, mai exclusivistă, pe măsura dezvoltării meșteșugurilor, a

¹ Zimmermann-Werner-Muller, *XJrkundenbuch*, II, p. 449—452.

Fig. 78. — Pagini din statutele aurarilor
din Cluj (sec. XV), privind pe meșteri,
calfe și ucenici.

! ' pM*W uJF mm»») I

r . . .

9u,..<*r*r* ■ ,,-.

"i

creșterii numărului meșteșugarilor și a producției meșteșugărești, a luptei pentru piață.

În secolele XIV—XV, breslele au jucat un rol progresist, contribuind la dezvoltarea tehnicii și la desfacerea produselor. Dar tendința de a menține cu orice preț mica producție a devenit o frână în calea progresului tehnic. Breasla devine — mai ales din veacul al XV-lea — din ce în ce mai mult un instrument în slujba unei minorități îmbogățite, alcătuită din meșterii patroni, îndreptată împotriva calfelor, ucenicilor și chiar a meșterilor săraci.

Breslele din Transilvania apar în izvoarele veacului al XIV-lea și al XV-lea sub o diversitate de numiri: frății (*fraternitates*), societăți (*societates*), asociații (*confederationes*), comunități (*communitates*), bresle (*cehae*, *cehek*, *Ztin/te*). Pentru ca cineva să poată ajunge membru al breslei, trebuia să învețe un număr de ani la un meșter breslaș, să facă ucenicie. Anii de ucenicie variau după greutatea însușirii meșteșugului. La început, anii de ucenicie erau mai puțini, dar cu timpul sporesc.

La terminarea anilor de ucenicie, tânărul obținea un certificat, pe baza căruia devenea calfă. Situația acestuia se schimba numai întrucât el își putea vinde forța de muncă unui meșter patron, în schimbul unei remunerații în bani și în natură, stabilită de breaslă. Folosind u-se de situația privilegiată în sânul breslei, meșterii își exploatau calfele la adăpostul statutelor întocmite de ei, însușindu-și munca acestora, în schimbul unei retribuții cu totul necorespunzătoare. De frica concurenței, meșterii încep să pună calfelor unele piedici pentru a deveni meșteri și membri ai breslelor, căutând să-i țină în situația de lucrători toată viața. De aceea calfele, organizate în frății (*Bunde*), se răzvrătesc, cum au făcut calfele de croitori din Sibiu în 1449, atrăgând de partea lor și pe ucenici¹.

Calfa care reușea să depășească aceste piedici devenea membru al breslei, mai întâi în calitate de meșter tânăr, lipsit de unele drepturi, pe care le aveau doar meșterii bătrâni: dintre aceștia se alegeau conducătorii breslei, starostii, « părințele » calfelor, controlorii sau supraveghetorii, consilierii, notarul.

Toate problemele importante ce interesau breslele: organizarea, procurarea materiei prime, producția și desfacerea produselor, raporturile dintre membri, dintre breaslă și oraș etc. se dezbăteau în adunările de breaslă, la care erau obligați să participe toți membrii breslei respective.

Asemenea organizații puternice au jucat un rol important în viața orașelor din Transilvania. Ele îndeplineau mai întâi un rol economic, de organizare a producției de mărfuri din orașe, de aprovizionare a orașului și împrejurimilor cu produse meșteșugărești, îndepărtînd, în același timp, de pe piața orașelor produsele străine și pe cele ale industriei casnice țărănești, care le făceau concurență. În al doilea rînd, breslele au jucat un rol politic și militar în viața orașelor și chiar a întregii țări; ele apărau orașele în caz de primejdie, supra-

¹ Arhivele Statului din Sibiu, Protocoalele breslelor, nr. 76.

veghind porțile de intrare în orașe, din turnurile situate în punctele principale ale acestora. De aceea aceste turnuri purtau numele breslelor cărora li se încredința îngrijirea și apărarea lor (turnul fierarilor, croitorilor, cizmarilor, aurarilor etc).

Fig. 79. — Pecetea orașului Cluj din 1507.

Pe măsura întăririi și creșterii puterii lor economice, breslele reușesc să acapareze treptat conducerea orașelor, îndepărtînd-o pe cea veche a feudaliilor, începută în secolul al XIV-lea, lupta pentru conducerea orașelor dintre feudali și orășeni — meșteșugari și negustori — se sfîrșește în secolul următor cu victoria acestora din urmă. După această victorie, orașele luptă pentru a fi socotite și ele între « stările » țării, cu drept de a participa la conducerea politică a acesteia.

Puterea centrală era interesată în creșterea rolului politic al orașelor, în care avea un aliat în lupta împotriva mării nobilimi. Așa se explică sprijinul de care se bucură orașele din partea lui Sigismund de Luxemburg și a lui Iancu de Hunedoara, în tendința lor de a deveni o « stare » politică.

Dezvoltarea orașelor a avut loc în condițiile unei lupte continue între orășeni și nobilimea feudală locală și biserică, pe de o parte, și între elementele orășenești îmbogățite — ce tind să se constituie într-un patriciat — și masele

populare, pe de altă parte. Tendințele feudalilor și ale bisericii de a se amesteca în viața orașelor, exploatarea pe diferite căi a orașenilor de către biserică și imoralitatea clerului înalt au provocat o reacție vie din partea orașenilor; se răzvrătește mai ales plebea orășenească, provenită în cea mai mare parte din sărăcimea alungată de nevoi de pe domeniile feudale ¹.

Dezvoltarea generală a forțelor de producție, desțelenirea și defrișarea unor terenuri tot mai întinse, introducerea în unele părți a sistemului trienal de cultură, îngrășarea ogoarelor și perfecționarea uneltelor de muncă au făcut posibilă creșterea producției agricole, nu numai a stăpînului feudal, dar, într-o oarecare măsură, și a producătorului direct. Dezvoltarea orașelor a pus la dispoziția producției agricole și animale o piață de desfacere, unde asemenea produse puteau fi valorificate. Se întâlnesc țărani care vînd pe piața orașelor produse agricole, animale, miere, ceară, vin.

Legătura dintre sat și oraș nu se face numai într-un singur sens, adică prin vînzarea cerealelor și a animalelor pe piața orașelor, dar și în celălalt sens, anume prin cumpărarea de către proprietarii feudali și chiar de unii țărani — firește într-o măsură mai modestă, în cazul celor din urmă — de pe piața orașelor a unor produse meșteșugărești.

Dacă în veacurile precedente, feudalii își procurau din afara domeniului doar articole de lux, arme și mirodenii, celelalte necesități fiindu-le îndeștulate ele propria moșie, începînd din această vreme cumpără și alte produse, de necesitate zilnică. Așa, de pildă, pe la 1380, nobilii Himffy cumpărau, probabil din Timișoara, vase, piese de harnașament, încălțăminte, haine și chiar vin și carne. Aceasta înseamnă că economia naturală suferă breșe, că producția de mărfuri în satele și orașele transilvănene era o realitate, se înțelege într-un stadiu deo-camdată incipient.

Dezvoltarea comerțului intern era împiedicată însă în mare măsură de exploatarea țărănimii, căreia i se lua o bună parte a produselor, sub formă de dijme, de stăpînii feudali, de biserică și de stat. Alte piedici rezultau din starea rea a drumurilor și din sistemul vămuirii mărfurilor, în diferite locuri, la trecerea peste moșiile feudale.

Cu toate aceste piedici, înmulțirea meșteșugarilor, diviziunea muncii în sînul meșteșugurilor și creșterea populației orășenești, în general, au contribuit la dezvoltarea pieții orașelor, unde meșteșugarii își desfăceau produsele proprii și cumpărau produse agricole și materii prime de la țărani din împrejurimi. Dezvoltarea pieții orășenești se datorează și dreptului de tîrg acordat orașelor, potrivit căruia negustorii străini nu puteau cumpăra în afara pieții orășenești mărfurile negustorilor sau ale producătorilor ce se îndreptau cu ele spre orașul

¹ Vezi par. 2 al acestui capitol.

respectiv. Unele orașe au obținut și dreptul de depozit (*jus stapuli*), potrivit căruia negustorii care treceau cu mărfurile prin aceste orașe erau obligați să-și desfacă marfa în oraș, pentru a se putea aproviziona mai întâi orășenii cu cele necesare. Locuitorii din alte orașe mai depărtate erau astfel siliți să se aprovizioneze în aceste orașe privilegiate.

Ca și în restul Europei, puterea centrală a jucat un rol pozitiv în dezvoltarea orașelor, atât prin privilegiile acordate multora dintre ele (Cluj, Sibiu, Brașov, Bistrița, Oradea, Arad, Timișoara etc.) cât și prin ocrotirea orășenilor în fața silniciilor nobililor și ale clerului. Orașele sînt întărite cu noi ziduri înconjurătoare, li se acordă largi drepturi, meșteșugarii și negustorii obțin privilegii cu privire la exercitarea activității lor (înlesniri în circulația mărfurilor, scutiri de vămi, întărirea statutelor mai vechi și aprobarea de statute noi pentru breslele nou create). Urmînd această politică, regele nu avea în vedere atât interesele orășenilor, cât, mai ales, sporirea veniturilor vistieriei din dările plătite de aceștia.

Tehnica confecționării unor obiecte dovedește trecerea meșteșugarilor de la producția la comandă la producția pentru piață. Înmulțindu-se meșteșugarii, are loc o întrecere în ce privește calitatea produselor, fapt ce a contribuit la confecționarea de obiecte de calitate superioară. Piața deservită de meșteșugarii orașelor crește tot mai mult. Obiectele produse într-un oraș se vînd și pe piața altor orașe, dezvoltîndu-se, astfel, piața internă. Unele orașe, ca Sibiu, Brașovul, Bistrița, Clujul, exportă o parte din produsele lor mai ales în Moldova și Țara Romînească.

În tot acest timp, ca și mai tîrziu, celelalte două țări romînești au întreținut strînse relații comerciale cu Transilvania. Postavurile, încălțăminte, uneltele agricole și obiectele de uz casnic, arcurile și săgețile, ca și obiectele de lux confecționate în Transilvania, sînt vîndute în cantități tot mai mari în Țara Romînească și Moldova.

Negustorii din Transilvania se bucură de privilegii întinse, acordate de domnii celor două țări, începînd cu Vladislav-Vlaicu și cu Alexandru cel Bun. Pe baza acestor privilegii, negustorii desfășoară o activitate intensă, stînjenind activitatea meșteșugărească și negustorească locală. Pe de altă parte, din Țara Romînească și Moldova se aduceau în Transilvania piei (de miel, dar și de animale sălbatice), miere, ceară, pește, vin și chiar animale vii (oi, porci, cai).

Legăturile comerciale intense dintre cele trei țări romînești sînt dovedite în același timp și de direcția drumurilor de negoț care străbăteau Transilvania, pentru a se prelungi apoi la sud și răsărit de Carpați: de la Sibiu pe la Turnu Roșu, un drum trecea în Țara Romînească, pe care o străbătea pentru a ajunge la Dunăre, la Turnu; de la Brașov, un drum important trecea în sud, pe la Rucăr-Dragoslavele, iar altele străbăteau văile râurilor Prahova, Teleajen și Buzău, pentru a ajunge la Brăila; drumul moldovenesc, care străbătea Moldova de la

nord la sud, era legat de Transilvania fie prin nord, pe la Suceava, spre Bistrița, fie prin sud, prin Brețcu, spre Brașov.

În acest timp, comerțul Transilvaniei era orientat și spre apus, într-o măsură mai mică decât față de cele două țări românești. Negustorii din Cluj, Sibiu, Brașov obțin privilegii pentru Buda, Praga, Viena, Liov, Cracovia. Din aceste orașe se aduceau mai ales postavuri, unelte agricole, arme și obiecte de lux, care se desfăceau, în parte, pe piața orașelor din Transilvania, iar altă parte era dusă în Țara Românească și Moldova.

Negustorii străini duceau din Transilvania sare și mai ales metale prețioase, aur și argint. Metalele prețioase din Transilvania au jucat un rol important în Europa Centrală în evul mediu.

Dezvoltarea circulației mărfurilor a avut ca urmare inten-Circulația monetară sificarea circulației monetare. Moneda de bază în Transilvania, ca și în celelalte părți ale Europei, a fost marca.

Greutatea mărcii de Transilvania era de 206,7 g. Ea era asemănătoare cu marca de Colonia și a fost adusă în Transilvania de către coloniștii veniți din regiunea Rinului. Tipul acesta de marcă a fost răspândit și în alte părți ale Europei răsăritene, în Prusia, Polonia, Rusia etc. În Transilvania, întâlnim și marca de Buda, care era o monedă după tipul mărcii de Troyes și avea o greutate de 245,5 g.

Moneda divizionară principală era dinarul. El reprezenta o anumită parte dintr-o marcă (între a 200-a și a 400-a parte). Spre deosebire de greutatea mărcii, care era stabilă, greutatea dinarilor a variat foarte mult, datorită străduinței regelui de a bate dintr-o marcă un număr cât mai mare de dinari. Foarte răspândiți au fost în această epocă — în afară de dinarii emiși de monetăria regală — dinarii banali, băuți de monetăria de la Zagreb, capitala banilor Slavoniei. Datorită schimburilor comerciale, au pătruns pe teritoriul Transilvaniei și dinari străini. Dintre aceștia cei mai importanți au fost dinarii de Friesach și dinarii vienezi, avînd o valoare apropiată celor de Friesach.

Dezvoltarea vieții economice a impus emiterea unor monede divizionare de valoare mai mare, cum a fost groșul sau solidul. O circulație mare au avut groșii de Boemia sau de Praga, care au pătruns și în Transilvania (56—64 groși = o marcă de Buda).

Ca urmare a numeroaselor schimbări de monede și a introducerii monedelor străine, a căror echivalare necesita calcule permanente care îngreunau folosirea lor, în primele decenii ale secolului al XIV-lea circulația monetară în Transilvania a fost nestabilă. În această perioadă, întâlnim pe teritoriul Transilvaniei peste 60 de numiri de monede, unitare sau divizionare: diferite mărci (de Transilvania, de Alba, de Bistrița, de Cluj, de Sebeș, de Sibiu, de Buda) și dinari (vechi, noi, de Ungaria, banali, banali de Cluj etc). Spre sfîrșitul perioadei, apar monede de aur: marca, dinarii imperiali, florinul și

m

· ;

Fig. 80. — Monede din sec. XIV, găsite în tezaurul de la Obad. 1. Dinar emis de Carol Robert (1330); 2. Dinar banal; 3. Obol emis de Carol Robert.

monedele de aur ale orașelor italiene de pe țărmul Mării Negre, puse în circulație și de către tătari și cunoscute în Transilvania sub numele de dinari tătărești de aur.

Pentru a pune capăt haosului monetar, care constituia o piedică serioasă în calea dezvoltării vieții economice a țării, între anii 1323 și 1338, regele Carol Robert a luat o serie de măsuri pentru reglementarea circulației monetare. Rezultatul principal al acestor măsuri a fost emiterea, alături de moneda de argint, a celei de aur, a florinului, imitat după moneda cu același nume, bătută prima oară în Italia, la Florența. Un florin avea la început circa 100 de dinari, ajungând apoi la peste 400 de dinari, pe măsura devalorizării acestora.

Monedele se băteau în cele patru cămări regale aflate în Transilvania: camera Transilvaniei (de la Sibiu), din Satu Mare, Oradea și Lipova.

Rolul banilor în viața economică a crescut foarte mult. Ei îndeplineau în această perioadă funcții felurite: în primul rând, banii serveau ca mijloc de schimb și circulație a mărfurilor, apoi ca mijloc de evaluare a bunurilor și valorilor, ca mijloc de tezurizare și formare a capitalului cămătăresc și comercial, de plată a cheltuielilor și slujbelor și, într-o măsură din ce în ce mai mare, la plata rentei în bani.

2. SITUAȚIA SOCIALĂ

Prefaceri în structura socială a Transilvaniei. Transformări în sinul clasei stăpînitoare Dezvoltarea producției de mărfuri în orașe și pe domeniile feudale a avut drept rezultat accentuarea contradicțiilor sociale. Datorită plusprodusului și, de multe ori, a produsului necesar chiar, ce se lua de la țărani sub forma rentei în bani, s-a petrecut o schimbare în raporturile dintre diferitele pături ale clasei dominante, fiind posibilă îmbogățirea unui mic număr de nobili, a celor cu iobagi mai numeroși. Veniturile acestor nobili au crescut tot mai mult și datorită dregătoriilor înalte pe care le dețineau, precum și însușirii unor venituri ale statului (vămi și gloabe), ca și jafului săvârșit cu prilejul numeroaselor războaie de cotropire, organizate tocmai în acest scop de statul feudal. În mâinile acestora se concentrează averi considerabile: ei acaparează noi moșii, fie din domeniile regelui, fie din proprietățile feudalilor mai slabi, precum și prin cotropirea obștilor țărănești libere, care sînt înghițite de marile domenii înconjurătoare. Se ridică, astfel, în Transilvania noi familii de feudali puternici, care reușesc, prin mijloacele amintite, să-și formeze mari domenii și să joace un însemnat rol politic în veacul al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor.

Noua nobilime își sporește atît de mult puterea, încît curînd ajunge să dețină rolul politic predominant în stat — cum au fost familiile Gali de Omor și Himffy din Banat — reușind să întemeieze adevărate dinastii de mari dregă-

"*Chat*,

Fig. 81. — Domeniul capitolului din Oradea în sec. XIV.

tori: Toma Szecseny, comite al Sibiului și atotputernic voievod al Transilvaniei timp de 20 de ani, nobilii Lackfy, voievozi ai Transilvaniei timp de 30 de ani, apoi comiți ai secuilor și ai Bistriței, nobilii Szechy, multă vreme bani ai Severinului, ai Croației și Slavoniei, comiți palatini, episcopi ai Transilvaniei.

După moartea lui Ludovic I mai ales, acești mari feudali duc o politică potrivnică față de puterea centrală. Se întâmplă, și în acest caz, ceea ce constata Engels pentru alte țări ale Europei feudale, acel joc alternativ «cînd de atracție a vasalilor spre centrul regal, singurul care îi putea apăra împotriva celor din afară, precum și pe unii împotriva altora, cînd de repulsie în care se transforma în mod continuu și inevitabil această atracție; de aici, lupta neîntreruptă dintre regalitate și vasali. .*■»*.

Lipsind încă o orășenime puternică, în stare să poată constitui un sprijin economic și politic însemnat, regii din dinastiile de Anjou și de Luxemburg n-au putut împiedica fărîmițarea feudală, ci au reușit doar să întărească, într-o oarecare măsură, puterea centrală. În vederea realizării acestui scop, puterea centrală caută sprijin, în afară de orășenime, și în nobilimea de slujitori și familiari regali, din mijlocul cărora sînt aleși comiții și comandanții cetăților, sprijinind, în același timp, și numeroasa și eterogena pătură a «nobilimii de rînd». Pentru acești nobili și în acest scop, regele Ludovic I emite decretul din 11 decembrie 1351, prin care confirmă Bula de Aur a regelui Andrei al II-lea, din anul 1222. Aceasta înseamnă, însă, o recunoaștere a puterii nobilimii și, totodată, o premisă a sporirii și mai mult a acestei puteri, a accentuării fărîmițării feudale, într-un moment de criză a puterii centrale, după insuccesele campaniei din Italia. Fărîmițarea feudală nu a putut fi împiedicată de alte dispoziții ale legii, prin care se proclamă principiul egalității în drepturi a nobilimii. «Libertățile noi» ce se adaugă drepturilor nobiliare cuprind și pe aceea de a-și judeca singuri supușii chiar și în pricini majore. Aceasta înseamnă recunoașterea «stării» nobilimii, pe lângă aceea a clerului înalt și a baronilor.

Cu prilejul luptelor pentru tron începute după moartea lui Ludovic I (1382), nobilimii i s-a oferit un nou prilej de a-și afirma și întări pozițiile. Rezultatul acestor lupte a fost creșterea puterii economice și politice a marii nobilimi și scăderea puterii regelui și a nobilimii de rînd. În secolul al XIV-lea, mulți nobili de rînd sînt constrînși să intre în serviciul noii nobilimi mari, în calitate de slujitori și familiari (*servientes, familiares*), devenind vasalii ei. În schimbul slujbelor îndeplinite, li se dăruiesc pămînturi, numite predii (*praedia*), sau sînt răsplătiți cu o parte din veniturile slujbelor încredințate. Astfel, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și la începutul celui următor, fărîmițarea feudală se accentuează din nou.

¹ F. Engels, Despre destrămarea *feudalismului* și apariția statelor naționale, în anexă la *Războiul fărânesc german*, București, 1958, p. 189.

Politica social-economică a statului feudal, a nobilimii și a bisericii catolice, dezvoltarea relațiilor bănești și a producției de mărfuri au avut consecințe și în ce privește situația țărănimii; pe de o parte, se tinde la uniformizarea țărănimii din punct de vedere juridic, iar pe de alta, se creează posibilități de diferențiere a ei din punct de vedere economic. Numeroasele legiuri din veacul al XIV-lea și din prima jumătate a secolului al XV-lea urmăreau, în primul rând, uniformizarea țărănimii din punct de vedere juridic, cu tendințe de a o supune la aceleași obligații. În același timp, în sînul țărănimii se petrece o stratificare de natură economică: o pătură subțire reușește să-și creeze o situație materială mai bună, în timp ce marea majoritate a țărănimii sărăcește din ce în ce mai mult. Fenomenul își găsește explicația în realitățile societății transilvănene din acea vreme. Obștile țărănești din ținuturile marginase (Banat, Hațeg, Făgăraș, Maramureș și Secuime) suferă în veacul al XIV-lea transformări esențiale, atât datorită prefacerilor dinlăuntrul lor, cît și a cotropirii dinafară. Tendința unor membri ai obștilor de a se îmbogăți în dauna celorlalți este tot mai vădită. În al doilea rînd, o parte a cnezilor și voievozilor romîni, a frunțașilor secui și a greavilor sași, încearcă, prin felurite mijloace, să intre în rîndurile nobilimii maghiare, să obțină diplome de proprietate asupra satelor obștești. Datorită colaborării lor cu puterea centrală, unii dintre cnezii și voievozii romîni reușesc să devină nobili, înzestrați cu privilegii prin diplome regale, cum au fost familiile Dragoșeștilor și Giuleștilor maramureșeni, Cîndeștilor și Huniazilor hunedoreni, Bizereștilor și Mutniceștilor bănațeni etc.

Este concludentă din acest punct de vedere diploma regelui Ludovic I din anul 1366, în care cnezul întărit în cnezatul său, printr-o diplomă regească, era « socotit ca un adevărat nobil », iar cnezul de rînd, ca « un jude » (sătesc) *. Poziția juridică a persoanelor sau a unor categorii de oameni reflectînd situația socială a acestora, deosebirea ce se face în document între cele două pături ale cnezilor înseamnă sublinierea stării lor sociale deosebite. Marea majoritate a cnezilor de rînd vor reprezenta mai departe interesele obștilor, conducînd lupta acestora împotriva cotropirii, fie din partea voievozilor și cnezilor înnobilați, fie din partea altor feudali.

Situația e întrucîtva asemănătoare și la secui. În prima jumătate a secolului al XV-lea continuă diferențierea între păturile populației secuiești, care vor deveni mai tîrziu tot mai distincte: frunțașii (*seniores, primores*), călăreții (*prinitipili*) și populația de rînd (*pixidarii*); dregătoriile sînt deținute într-o măsură tot mai mare de frunțași și călăreți, secuii de rînd fiind îndepărtați și de la participarea la scaunul de judecată.

Frunțașii secui merg pe același drum cu unii cnezi romîni, reușind, cu ajutorul puterii regale, cu care colaborează, să fie înnobilați și să cetropească

¹ Hurmuzaki, 1/2, p. 120-122.

pământul obștilor, transformând pe unii membri ai acestora în iobagi și chiar în jeleri. Împotriva cotorpirii obștilor, a iobăgirii membrilor lor, luptă și țărani secui, cum fac cei din scaunele Arieșului, Sepsi etc.

Transformări asemănătoare se petrec și în sînul populației săsești, unde greavii (*Qrăven, comites*) și patriciatul orășenesc manifestă tendințe de cotorpire a obștilor săsești. Cei dinții vor folosi toate mijloacele pentru a supune masele populare la felurite obligații cu caracter feudal. Totuși, datorită privilegiilor acordate sașilor la venirea lor în Transilvania și reînnoite apoi periodic, obștea sașilor și-a putut păstra libertatea. Unora dintre greavii sași, care reușesc să intre în rîndurile nobilimii, li se dăruiesc proprietăți în afara scaunelor săsești, în comitate. Țărănimea săsească din scaune a putut astfel scăpa de iobăgire în marea ei majoritate; cea așezată pe teritoriile organizate în comitate a avut, însă, aceeași soarta ca și țărănimea romînă, maghiară și secuiască. Așa se explică lupta pe care țărănimea săsească a dus-o neînterupt — singură sau în unire cu cea romînă majoritară și cu cea secuiască — împotriva patriciatului și a greavilor sași.

O stratificare din punct de vedere economic se petrece și în rîndu țărănimii aservite. Semnul cel mai evident al acestui fenomen este fărîmițarea sesiilor. În documentele vremii întîlnim țărani cu sesii întregi, proprietari de mori, cu situație materială bună, în stare să zălogească pămînturi nobiliare, cum făcea, la 1335, un iobag al capitlului din Oradea, care primea ca zălog o jumătate de moșie, pentru 15 mărci *,

Tot mai des apar, însă, în aceleași documente, fracțiunile de sesie: jumătate, o treime sau chiar o pătrime. În condițiile înăspririi exploatații feudale și a dezvoltării producției de mărfuri, pierderea animalelor, recolta proastă, luptele feudale împingeau pe țărani săraci la împrumuturi, pe care nu le mai puteau plăti. Nefiind în stare să facă față datoriilor și obligațiilor feudale, ei ajung să piardă bucata de pămînt pe care o posedau și să sporească rîndurile jderilor.

Pătura țărănească a jderilor înregistrează o creștere în secolul al XIV-lea, atît în satele, cît și în orașele Transilvaniei (la Oradea este pomenită în 1312, la Cluj în 1316 etc). În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, proporția jderilor față de celelalte pături țărănești sporește, datorită înmulțirii obligațiilor feudale, a introducerii dării de război și a cotorpirii obștilor. Numărul lor era mare de îndată ce au fost incluși și în înțelegerea din 6 octombrie 1437 dintre țărani și nobili, ca unii care, neavînd animale, erau siliți să-și cîștige hrana prin muncă cu brațele la alții.

Numărul satelor și locuitorilor Ca urmare a dezvoltării economice, populația crește în această vreme. Numeroase sate noi apar în regiunile cu relief muntos: Munții Apuseni, Zarand, Maramureș, în părțile muntoase ale unor comitate, în Hunedoara, Caras, Bihor, Sălaj, Secuime.

¹ Documente, C, veac. XIV, voi. III, p. 347.

Cea mai frecventă modalitate de a întemeia noi așezări, prin mutarea unor locuitori în regiuni cu populație mai rară, sau prin defrișarea pădurilor, a fost aceea de a acorda cnezilor români, greavilor sași și obștilor secuiești încuviințarea de a întemeia sate după dreptul cnezial (*jus keneziatus*), grevial (*jus grebionatus*) și secuiesc. În întreg veacul al XIV-lea, numeroase documente atestă fenomenul întemeierii de sate de către cnezii români, în toate părțile Transilvaniei (Hațeg, Banat, Bihor, Maramureș), ca și colonizări de sași și maghiari în Maramureș, sau întemeieri de sate noi cu populație săsească, în părțile muntoase din sudul Transilvaniei, și secuiască, în regiunile muntoase ale secuimii.

Întemeieri de sate au fost făcute și de nobili, prin strămutarea populației din alte părți și prin așezarea în chip silnic a unor locuitori sau sate întregi pe moșiile lor mai puțin populate. Puterea centrală urmează și ea o cale asemănătoare, acordând scutiri parțiale sau totale de dări celor ce se așezau în noile sate. Este concludent cazul din anul 1329, când regele Carol Robert acordă largi privilegii « oaspeților » unguri și sași din Maramureș, asigurându-le dreptul de proprietate asupra pământurilor lăzuite, dreptul de liberă strămutare, de a-și alege singuri juzii și preoții, precum și alte avantaje de natură fiscală și judiciară ^K

Înmulțirea populației a dus la o « roire » a vechilor sate, în căutare de ogoare noi, după secătuirea celor vechi. În acest caz, noul sat păstrează uneori numele celui vechi, la care se adaugă un apelativ — de Jos, de Sus, Mic, Nou — în raport cu așezarea geografică și cu mărimea noului sat față de cel vechi; alteori i se dă un nume deosebit de al vechii așezări.

Datorită înmulțirii populației și apariției unor noi așezări, numărul satelor crește într-un ritm deosebit. Până la 1400 în Transilvania sînt atestate documentar circa 3 900 de sate, țîrguri și orașe. Față de cele 1 112 sate, țîrguri și orașe pomenite în secolul al XIII-lea, în veacul al XIV-lea sînt atestate 2 780 așezări noi, dintre care 10 orașe, 16 țîrguri și 2 754 sate. Nu poate fi însă nici o îndoială că numărul satelor a fost mai mare decît al celor pomenite în documente, atît în secolul al XIII-lea, cît și în secolul al XIV-lea, deoarece documentele nu reflectă întreaga realitate socială, pe lîngă faptul că multe documente s-au pierdut sau nu sînt încă publicate. Cele circa 3 900 așezări pomenite în documentele publicate au intrat, într-o formă oarecare, în angrenajul relațiilor juridice feudale între anii 1075—1400 și, astfel, documentele le-au păstrat amintirea.

Urmărirea pe hartă a așezărilor pomenite permite unele încheieri deosebite de prețioase. În primul rînd, se poate constata pătrunderea mai adînc a relațiilor feudale și în zonele unde acestea nu pătrunseseră pînă la sfîrșitul secolului al XIII-lea, unde deci, obștile sătești își mai putuseră păstra ființa, în general în ținuturile muntoase și în regiunile mărginașe. Pînă la 1300, teritoriul a 17 din cele 58 raioane actuale ale Transilvaniei nu intrase încă în relații juridice feudale, iar satele acestora nu fuseseră pomenite în documente. Acestea sînt cele

¹ Documente, C, veac. XIV, voi. II, p. 283-286.

•amaiA BaoB nxjuad Bttra
 -tsoi3A tñioj no aiBjisup 'z^{vay}/ ad uoiñnoo] / BOJO ap Btpai B| aSunfB as 'BṬUBA
 -JISUB.TL3JB 110jUI>[£g££01 ³PBJBJBidns BJ BZJIO BJSB30B pUIJJOdB^J "Baj-^IX [B
 tñtñjooas jroṭsjys Bṭ ad pñiBAjisuEij^ joṭuoiñDoj JB QOQ QOZ, BOJD ap jruBuirra fñjtj -
 tñBaj puizundsajoo uipooos 'jBsaosu aiBiijiqEqoid ap tñjuapipoD 'pap 'pupjjdB
 'BIUBAJISUBJJ^ uip jojunSap iṣ jopjBS JB JBIOJ tñjEuinu uip %0S'l J -aidaj
 'ajBOAziap BjBoipui ajsa aiJBṭndod JOJBD B 'ijgzaṣB ap gg aṭao JBI— aAijoui uip —
 OO^T ³P ⁹l^ui^{BU} S^{DU} EajBdṣtp jmnd ns 'ajnaBdṣtp IZB 'ajuauinoop m aṭṭuauiod
 aṭiJBzaṣB uip apun 'BSUI 'uin^ "tjojinDOj ap Q00 08Z, ^B3jp BJ '00^1 B\ ad 'BaSunṭB
 3JBD 'PṬUBAJISUBJJ^ piiBjndod tñjBuinu aṭiBunxoṭdB no ajṣBouriD Bap BiJBmṭs ui
 uiajurs '(006 £ ^oip) aiuauiinoop ui ajiuauiod joṭunSap ṭs aṭajBs JB JBIOJ ṭruBinnu no
 ajBzaṣB o-Jiuṭp uoiṭnooṭ ap QOZ ³P ³ṭP^{3UI} BJ puii[nuiuj •BJBJ EgBajiui najuad
 aṭBii]Bjauaṣ ap BIBO^BA o nB BzṭpuB BISB3DB uip SSBODS aṭiiz -npuoo jpui ja^JSB
 'PIUBAJISUBJJ^ a]B raniSṣj ajuajip ui aiipuidṣṭu JUIS jBzpaad a ipBp -odsoS ap aEuinu
 JOJBO]B UBZSSB ap gg apo BD jrudBj jnupaa ap uuiap ajsḡ *uojmboṭ ap ooz BOJP BoipB
 'iijBpodsoS ap ifo B3AB aaBzaiB o 'aipam ui 'pap! Z9LZ ^BI riBaSunfB 3JBD 'unSiiḡ gnop iṣ
 niuauiop un 'ajBS ap 55 uip JojiuBpodsoS jnjBiunu BZBazpaid ap:juauinooQ
 •tñṭnaojapuiajui apuinu nBjand aiBO ṭṣ 'ṭuiuioa nzauo ap ṭqasoapui 'juaoaa
 ajBpuiajui ajao nBia BSBoaauinu uijnd IBUI aṭJBṭndod no ajajBg "iJojinDoj ap 000 T
 sisad no pap \QH — niiṭS] '55^—souio-jj 'Z5Z— Eunx) ṭuEpodsoS ap QSṭ ajsad
 ajiuauiod JUIS SJBD ui UBZ3ṣB nBjsixa — jaojmoo] Q?—01 P^ui^{AE} S^DIP^B —
 ṭUBpodsoS oi—ZND 3IF^{7Z3^B} 5ṣ^{UI} ³<i "S^fṭP ³P 3ṭ3Jlṣiṣaj ap ajuajo ajnznpuoD
 JJOdB JS3DB qns pUIUIIUOD 'BṬUBAṭSUBJ^ Uṭp 3JBS JOJmui ṭṭUUBUI B 'ajB^ṭqBq
 -cad no 'BaiajṣBounD osausajui au ajuauinDop a^jnra IBUI ap ajuajo aṭajBQ

•iqjjs iṣ ṭuajnj uip 'IUIUIOJ uip sap IBUI BJBUIJOJ
 'Bxopouo aiSiṭaj ap BSBoaauinu ajjBOJ apBjndod o iṣ BIṣII 'Buiṭip BJ auiaaA B3DB
 UI Bsndns 'IṣBS iṣ inoas 'uBiṭjSBui : BOJIOIBD aiṣipj ap BijBjndod BSUI ad 'EDJIOIBO
 aiqoaBd no apjBs ui aoaiBoap 'ap aojuip ḡjBuuiasui Baiiqasoap iṣ aopjBs B IUIUBUI
 BajajṣBOun3 ipap iuijad su nu Buifp ap aṭipioDog *IIBUI ap jnjsap 3]3jp ao duuij
 ui 'piui ajjBoj SJBS 'ajBunn uijd 'nBjsixḡ MiBuip ap Q9I BjojṭB IB 'uBuṭp oi—9
 nBajBjd Bioun IB ! IṣO3 ap 09 nBṣeṭd BIOṭJB IB SD duuij ui 'ISOJS ian BJ Buid jnun asop
 ḡuifip jdaap nBaiBṭd ijoajd JOJEO IB ajBs BIUBAJISUBJJL UI nBjsixa 'L££l—ZffT H^{UB}
^UIP apdBd auifṭp ap mñnjjsiâai IṭAIXIOJ njojinDoj sp iṣuinu BD iṣ auiḡui BO
 ajiqasoap awBoj nBja apjBS 'juapaoajd jnDsaA ui iṣ E3

•JBJS iṣ i|Bpnaj
 axiBD ap loṭijSḡo iO|unjuuiBd BaiBdjzn ṭṣ EiuBAṭisuBJ^ ui appnaj JojniBjsj Baiap -
 upxa BUUIIUOD 'ajBoiaajuB aṭimoB3A ui ajpuuiE spo no ApBJBduioo 'ṭṭuBAṭṣuBjj^
 ṭnuojuaj Saaui ad 'Ba]-A.IX I^B PpoBaA spiuauinoop ui ajiuauiod aiBS ap tñnj -
 Buinu BaatijnuuiT -appnaj niB|aj ṣjiou ui SSBJB JUIS 'ajidouoo puṭij 'ajBD ijsajḡ
 jojijsḡo BAṭjjoduii aAisusjo poiuiajnd BauiaiA ajss Baj-^jx JB jnoB3y\

•3uimo3ḡ uip BSEOjunui Bauniṣaj iṣ sajnuibJBjAj 'ṭuasndy
 ṭṭiunra uip 'inppuEJB2 ṭs paBopaun^ 'inñnjBUEḡ B BSBOiunui BauniSaa uṭp

Satele aveau ulițe care le străbăteau în lung și lat. Ulițele din centrul satului, adică din vatra lui de la întemeiere, erau mai populate, aveau case pe două rînduri, adică pe amîndouă părțile; ulițele laterale, mai noi, tăiate pe măsura dezvoltării satului, aveau, de multe ori, un singur rînd de case; tot un rînd de case aveau și ulițele care urmau cursul unei ape ce trecea prin sat sau pe lîngă sat.

În centrul satului, exista un loc mai larg, unde în satele mai mari se ținea și tîrgul. Tot în acest loc, judele (*villicus*) — care în sudul Transilvaniei se mai numea și *sînd* — împreună cu « oamenii buni și bătrîni » sau cu « cinstiții și chibzuiții bătrîni », cum se mai numeau — aleși dintre locuitorii înstăriți ai satului — judeca pricinile mărunte dintre locuitori, care, cele mai adeseori, erau în legătură cu hotarele sesiilor, rezolvîndu-le de cele mai multe ori în favoarea păturii înstărite.

Agravarea exploataării Urmările dezvoltării economiei bănești și a producției de mărfuri s-au resimțit nu numai asupra orașenilor și feudalilor, ci și asupra țărănimii. Datorită dezvoltării pieții, țărănimea are posibilitatea să-și desfacă o parte din produse; pe de altă parte, ea este silită la acest lucru pentru a-și putea plăti dările tot mai mari față de feudali, biserică și stat.

Crearea posibilităților de a cîștiga bani a sporit și mai mult lăcomia feudalului, a statului și a bisericii. Drept urmare, toți aceștia se întrec în străduințele lor de a spori sarcinile iobăgești și îndeosebi renta în bani. O emulație — cu atît mai păgubitoare pentru țărănime și orașenime, cu cît cei trei exploataori sînt mai avizi de cîștiguri — se desfășoară în întreg veacul al XIV-lea și în cele următoare.

Dintre obligațiile față de cei trei exploataori, cele către stăpîinii de moșie au cunoscut o creștere mai însemnată, iar dintre cele trei forme de rentă feudală, cea în produse și cea în bani au sporit mai mult. Fenomenul este explicabil, deoarece produsele agricole și animale se puteau valorifica în condiții tot mai avantajoase, datorită dezvoltării orașelor și a pieții.

Creșterea obligațiilor față de stat. Războaiele purtate de regatul feudal maghiar în Italia și în Peninsula Balcanică au secătuit vistieria regală. Aceasta trebuia mereu umplută; izvorul principal rămîn tot dările, plătite mai ales în bani, ale țărănimii și orașenimii, nobilimea și clerul fiind scutite de dări.

Obligația numită venitul cămării (*lucrum camerae*) s-a transformat într-o dare propriu-zisă în bani și a fost fixată, prin diploma regală din anul 1336, la 3 groși sau 18 dinari pentru o poartă iobăgească întreagă, « pe care poate intra și ieși un car încărcat cu fîn sau cu bucate », adică pentru o gospodărie mare. De această dare erau scutiți slujitorii (*condiționarii*), juzii satelor (*villici*) și slugile (*servi*) regelui, bisericii și nobilimii.

Cei ce se sustrăgeau de la plata acestei dări erau pedepsiți cu o gloabă de trei mărci¹. Această pedeapsă atât de aspră urmărea să înfricoșeze pe cei ce ar fi încercat să nu respecte legea; pe de altă parte, ea dovedește că numărul acelor care nu voiau sau, din cauza sărăciei, nu puteau plăti nu era mic. Prin hotărârile dietelor din 1342 și 1351, această dispoziție a fost legiferată. Darea numită venitul cămării cunoaște o creștere neîntreruptă; pe la începutul secolului al XV-lea ajunge la aproape îndoitul sumei din 1336. Prin decretul din 1411 al regelui Sigismund de Luxemburg, darea pentru o « poartă mare » (probabil o gospodărie mai mare) se stabilește la 30 de dinari, iar pentru o « poartă mică » la 15 dinari².

Țăranii plăteau apoi darea pe pământ (*terrarium*), care se transformă în cens, plătit uneori global, pe scaune, cum plăteau, în 1318, locuitorii din scaunele Mediaș, Șeica Mare și Șeica Mică, 400 de mărci de argint; în această sumă se cuprindea și răscumpărarea obligației de găzduire și de participare la oaste³. Când se plătea pe gospodării, era de o jumătate de fertun (48 de dinari) anual pentru o gospodărie întreagă, cum plăteau oaspeții din Maramureș în 1329 *. În 1395, juzii scaunelor săsești statorniceau darea regească la 8 dinari anual, pentru un jugăr de pământ, iar pentru anii următori la 4 dinari⁵, ceea ce înseamnă aproximativ tot o jumătate de fertun de gospodărie.

Pe la mijlocul secolului al XIV-lea se pomenește și o dare a țăranilor față de vicevoievodul Transilvaniei, de 4 dinari anual de fiecare gospodărie⁶. *Cens* sau *collecta* se numea și darea datorată de orășeni. Această dare era plătită de obicei global, de întreaga comunitate. Uneori se repartiza pe gospodării și atunci se ridica la un fertun pentru cei ce aveau pământ, la trei ponduri pentru cei ce aveau doar casă și la un pond și jumătate pentru jeleri, cum plăteau clujenii, în 1316⁷. Obligația de găzduire a orășenilor se transformă și ea într-o dare în produse, strînsă de trei ori pe an. Pe măsură ce orașele se dezvoltă, sporesc și dările extraordinare, taxa sau ajutoarele (*subsidia*), care apar în vremea regelui Ludovic I.

Pentru sporirea veniturilor vistieriei, regii maghiari recurg la dări extraordinare. La început ocazionale — cerute cu prilejul chemării oastei pentru vreo acțiune militară în afara țării sau pentru apărarea acesteia împotriva primejdiei turcești — aceste obligații se transformă apoi în dare obișnuită, anuală. Această dare a fost, în general, de un fertun de argint de poartă iobăgească; în cazuri speciale, ea era sporită. Darea își schimbă și ea numele, pe măsură ce-și schimbă caracterul: din dare, venit sau plată cu accețiune generală (*collecta*,

¹ *Documente, C*, veac. XIV, voi. III, p. 378-379.

² *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 242.

³ *Documente, C*, veac. XIV, voi. I, p. 284—285.

⁴ *Ibidem*, voi. II, p. 283-286.

⁵ Zimmermann-Werner-Müller, *Urkundenbuch*, voi. IV, p. 154 — 155.

⁶ *Documente, C*, veac. XIV, voi. III, p. 311.

⁷ *Ibidem*, voi. I, p. 251-253.

exactio), cum se numea la început, devine ajutor (*subsidium*). Deoarece această **dare** era plătită și de iobagii nobililor și ai clerului, aceștia au protestat în mai multe rînduri. Protestele lor n-au putut anula însă darea, dar au determinat contopirea în ea a obligațiilor de găzduire (*descensus*) a regelui și a suitei sale.

Puterea centrală, ca să facă fața greutăților financiare, a căutat mijloace noi pentru a ieși din impas. Unul din acestea era și schimbarea periodică a monedei, măsură pe cît de avantajoasă pentru vistierie, pe atît de greu de suportat de masele populare, căci vistieria, cu prilejul schimbării monedei, impunea noi **dări** asupra acestora, fiecare poartă iobăgească și fiecare gospodărie a locuitorilor din orașe și tîrguri trebuind să plătească cîte o jumătate de fertun de argint.

Dintre dările în natură, țărani romîni continuă să plătească darea oilor (*quingagesima ovium*), adică o oaie cu miel și o mioară din 50 de oi, iar țărani secui darea boilor (*signatio boum*).

Locuitorii de pe domeniile cetăților mai erau datori să presteze muncă gratuită la construirea și întreținerea cetăților, obligație apăsătoare, datorită numărului mare de zile de muncă. La 1371—1372, la construirea cetății Orșova, de pildă, a participat un număr de 313 oameni din 49 de sate, patru orașe și trei districte bănățene¹.

Creșterea obligațiilor feudale. Politica fiscală apăsătoare a regatului maghiar împiedica pe stăpînii de moșie să sporească și ei obligațiile feudale ale țărănimii în măsura în care ar fi dorit-o. Din această cauză, nobilimea își manifestă nemulțumirea. Pentru a fi pe placul nobilimii nemulțumite, regele nu pregetă să arunce o nouă povară pe umerii țărănimii, măbind cuantumul rentei în produse. Prin decretul din 1351 al regelui Ludovic I, darea din produsele agricole este stabilită la unu din nouă (*nona*), în loc de unu din zece, cît fusese înainte. Urmărind uni' formizarea acestei obligații, art. 6 al decretului din 1351 prevedea ca toți agricultorii și cultivatorii de vii de pe moșiile regelui, reginei, nobililor și bisericii, cu excepția locuitorilor din orașele înconjurate cu ziduri, să dea a noua parte din toate produsele agricole și din vin². Erau pedepsiți acei feudali care n-ar fi aplicat legea. Prin această dispoziție se urmărea ocrotirea nobilimii de rînd împotriva nobilimii mari, pentru ca aceasta să nu atragă pe moșiile ei iobagii celei dintîi. Această nouă apăsare a stîrnit o puternică nemulțumire a țărănimii iobage. Intensificarea luptei antifeudale în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor trebuie pusă în legătură directă și cu mărirea obligațiilor țărănimii.

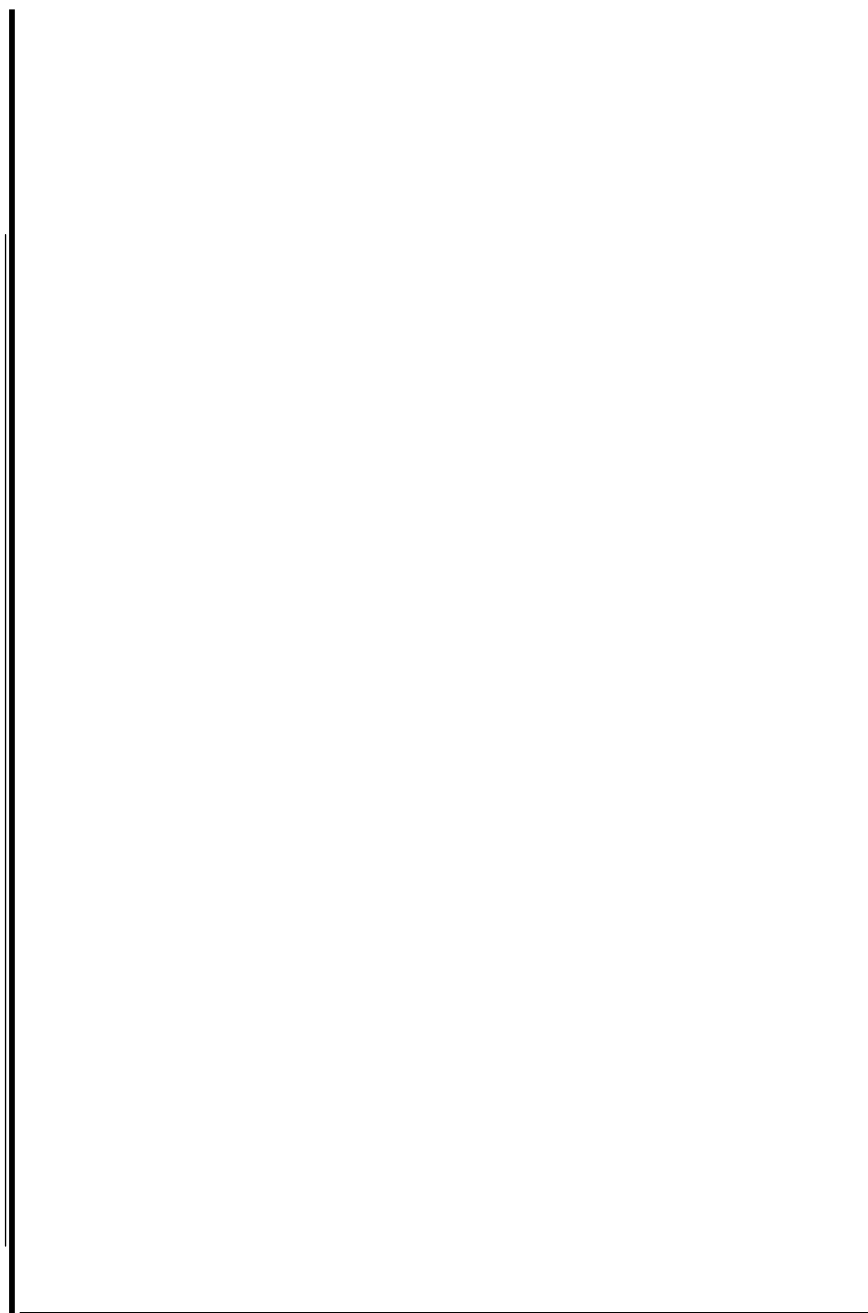
Statutele capitlului din Oradea din anul 1374 constituie un prețios izvor pentru cunoașterea în mod amănunțit a obligațiilor orășenilor și țăranilor de pe moșiile capitlului, în calitate de stăpîn feudal, obligații care erau în genera]

¹ *Documenta Valachorum*, p. 239 — 244.

² *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 172.

—.

Fig. 82. — Pagină din statutele capitolului din Oradea din 1374,
privind obligațiile țărănimii.

aceleași cu ale tuturor iobagilor față de stăpînii lor. Aceste obligații erau: darea fertunilor, darea pe pămînt și darurile. Cuantumul dării fertunilor era în raport cu mărimea sesiei țărănești — întreagă, jumătate, o treime sau o pătrime — și se plătea cîte 14 groși pentru un fertun. Darea pe pămînt se ridica la patru groși pentru o poartă iar darurile se răscumpărau cu doi groși.

Darea din grîne — care se numea găleată (*modius*) — era de patru găleți sau cîble (*cubuli*) pentru gospodăriile orășenilor și de două găleți pentru o familie de jeleri și se dădea parte în grîu, parte în secară. Țăranii iobagi dădeau a zecea din grîne (grîu, secară și ovăz), care se putea răscumpăra în unele locuri cu 12 dinari clăia. Pe lîngă darea din vin obișnuită, se mai plătea un fertun de fiecare teasc vechi și o jumătate de fertun pentru fiecare teasc nou.

La această dată, pe domeniile episcopiei de Oradea nu se aplicase încă dispoziția decretului din 1351 de a se lua nona, sub motiv că această hotărîre, fiind recentă, putea să fie anulată; în realitate, ezitarea capitlului are alte cauze și anume accentuarea rezistenței țărănimii, care refuza să plătească nona în loc de dijmă și dorința de a atrage țăranii de pe moșiile nobililor pe cele bisericesti. Că era vorba doar de o diversiune rezultă din alte paragrafe ale statutelor, în care se prevede strîngerea nonei *.

Dijmele din animalele mici constau din un miel sau un ied din zece; cei ce aveau mai puțin de zece trebuiau să răscumpere mielul sau iedul cu un dinar. Tot a zecea se dădea din stupii tineri (roi), ca și din porci.

Cei ce ascundeau o parte din grîne și animale pentru a nu plăti dijmă și erau descoperiți erau pedepsiți cu asprime: li se lua nouă părți din zece din bunurile ascunse. Dacă se recurgea la asemenea pedepse aspre înseamnă că această formă de luptă a țărănimii luase o mare amploare. Toți cei ce plăteau aceste dări mai erau datori cu un pui și o gîscă din zece, probabil partea ce se cuvenea strîngătorilor acestor dări.

Iobagii romîni erau obligați să dea capitlului din Oradea darea oilor, a zecea din oi, care, în mod obișnuit, era o obligație față de stat, dar în acest caz — probabil ca o concesiune făcută episcopiei — se dădea bisericii din Oradea; acesteia îi mai dădeau și dijmă din porci, probabil a zecea. Pentru răscumpărarea cheltuielilor de găzduire, țăranii erau datori să dea o oaie, iar întreaga obște, de Anul Nou, trebuia să dea un cal; cnezii dădeau dijma din oi și din porci, apoi o jumătate de țol, păr pentru o șa și un caș. Încă din acest timp, țăranii romîni erau supuși unei exploatare tot mai grele, care în a doua jumătate a secolului al XV-lea, după încheierea uniunii celor «trei națiuni», se va agrava.

Renta în muncă a locuitorilor din orașe consta în repararea podurilor, iar a țăranilor, din transportul la curtea capitlului a tuturor grînelor, a vinului și a finului, provenite din dare.

¹ V. Bunyitay, *A vdradi kdptalan legregibb statutumai*, p. 49—50, 53.

După cum rezultă dintr-un document, datînd cu probabilitate din anul 1367, care se referă la obligațiile iobagilor din comitatul Satu Mare, aceștia datorau stăpînului feudal o piele de jder anual sau răscumpărarea acesteia cu un florin de aur, a cincizecea din oi și capre și diverse daruri: patru găini, o gîscă și 10 ouă. La acestea se adăuga obligația de a face căraușie: cîte patru familii întovărășite trebuiau să transporte sare sau vin cale de trei zile sau să răscumpere această obligație cu 7 florini de aur \

Rezerva cuprinsă în unele documente cu privire la nonă a fost înlăturată, aplicîndu-se tot mai mult dispozițiile decretului din 1351. Izvoarele de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din prima jumătate a celui următor adeveresc existența nonei, fie că se dădea în produse — grîne și vin — fie că se răscumpăra în bani. Nona era luată atît pe moșiile bisericii — ale episcopilor de Oradea și Alba Iulia, ale conventului din Cluj-Mănăstur — cît și pe ale nobilimii. Din documentele care atestă existența nonei rezultă că aceasta era generalizată în Transilvania, mai ales în comitate ². Decretul din 1398 — care îl reînnoia pe cel din 1351 — confirmă această realitate. Cu acest prilej, s-a adăugat și o altă obligație foarte apăsătoare, darea din pește: a treia parte din peștii pescuiți în apele curgătoare și jumătate din cei pescuiți în heleșteie. Greutatea dărilor și, mai ales, generalizarea nonei au contribuit în mare măsură la sporirea nemulțumirii țărănimii, care, între cauzele răscoalei de la Bobîlna, pomenea și perceperea nonei.

La începutul secolului al XV-lea, în timpul domniei regelui Sigismund de Luxemburg, datorită creșterii puterii nobilimii, renta feudală înregistrează un spor sensibil, atît cea în produse, cît și cea în bani. Greutatea obligațiilor feudale a devenit atît de apăsătoare pentru țărănimea iobagă din Transilvania, încît aceasta, nemaiputînd-o suporta, s-a răsculat în anii 1437—1438.

Cele două înțelegeri dintre țărani și nobili — încheiate la sfîrșitul lunii iunie și la 6 octombrie 1437 — arată care erau obligațiile țărănimii iobage față de stăpînii feudali în ajunul mării răscoale: în primul rînd, se lua a noua parte din toate grînele și din vin; toți cei ce lucrau pe moșiile altor feudali plăteau apoi o dare pe pămîntul de arătură și pe cel plantat cu viță; se dădea apoi a zecea din porci și din stupi. Renta în bani se plătea pe gospodării sau pe plug, în raport cu mărimea sesiei și cu numărul animalelor de jug. Potrivit celei de-a doua înțelegeri dintre țărani și nobili din 1437, țăranii iobagi din Transilvania plăteau un florin de aur de fiecare plug cu opt boi, o jumătate de florin pentru unul cu patru boi și 25 de dinari pentru un plug cu doi boi sau doi cai. Nu scăpau nedijmuiți nici iobagii lipsiți de inventar agricol și de animale, cei care-și cîștigau existența prin munca brațelor; aceștia trebuiau să dea 12 dinari anual, drept rentă feudală în bani.

¹ A. Szirmay, *Szatzmár vdrmegye*, I, p. 8.

² Hurmuzaki, I/Z, p. 316; Zimmermann-Werner-Muller, *Urkundenbuch*, II, p. 638; III, p. 475-477; E. Mályusz, *Zsigmondkori okleveltár*, I, p. 131, 207 și 378.

Renta în muncă era redusă — o zi de clacă anual la coasă, seceră sau alte munci agricole ■ — deoarece rezerva seniorială era puțin dezvoltată la acea dată. Pe lângă obligația amintită, țăranii iobagi mai erau siliți la zile de muncă în gospodăria feudalului: repararea morilor, a iazurilor, a curții.

Darurile (*munera*) se dădeau stăpînului feudal de trei ori pe an și constau din o găleată de ovăz, șase colaci și un pui *.

Obligațiile față de biserică. Pe lângă obligațiile față de statul feudal și față de stăpînul de moșie, locuitorii catolici mai aveau obligații și față de biserică. Așa cum o arată numele — *decima* — dijma față de biserică însemna una din zece din produsele agricole, din vin și din animalele mici. Ceea ce făcea ca dijma față de biserică să fie din ce în ce mai apăsătoare era convertirea ei în bani. Pe la mijlocul secolului al XIV-lea, clăia de grîne se răscumpăra cu un pond. Dijma se plătea pe gospodării, pe fumuri; la începutul secolului al XIV-lea se stabilise la o marcă de argint pentru 60 de fumuri. De această obligație erau scutite doar slugile bisericii, clopotarul, păstorul și bucătarul. După cum rezultă din socotelile de dijma ale decanatului Orăștiei din anul 1334, mărimea dijmei se menține cu aproximație aceeași, o marcă pentru 57—70 de fumuri. Cei ce nu-și îndeplineau obligațiile de dijma pînă la sorocul statornicit erau pedepsiți, gloaba variind între un dinar, la cel dintîi soroc, și trei mărci, la al treilea. Pe deasupra, fiecare gospodărie era obligată să mai dea cîte un pui, probabil pentru strîngătorul dijmei².

Dijma față de biserică a urmat aceeași evoluție ca și obligațiile față de stăpînul feudal. În prima înțelegere dintre țărani și nobili, încheiată la Bobîlna în 1437, această dijma se fixează la un florin pentru 20 de clăi de grîne. Pentru aprecierea greutății dijmei în ajunul răscoalei trebuie să ținem seama de faptul că această sumă a fost impusă de țărănimea victorioasă, ceea ce înseamnă că înainte de încheierea înțelegerii era cu mult mai mare. Că dijma față de biserică reprezenta o mare greutate pentru țărănimea iobagă rezultă și din faptul că una din cauzele principale și imediate ale răscoalei țărănești din 1437 a fost tocmai această dijma, abuzurile episcopului catolic în legătură cu strîngerea ei și încercările de a o impune și țăranilor de religie ortodoxă.

Mijloacele prin care clerul încasa dijma bisericească au produs mari nemulțumiri în sînul maselor populare și au constituit o piedică în plus în atragerea țărănimii ortodoxe la catolicism. O bulă papală din anul 1328 e concludentă în această privință: papa reproșa clerului catolic din Transilvania că storcea dijme cu prea mare strășnicie de la cumani, romîni și sîrbi, încît aceștia erau convinși că motivul pentru care sînt îndemnați să treacă la catolicism era acela de a li se răpi bunurile de către preoți³. Clerul catolic a continuat însă să strîngă cu aceeași severitate dijma, stîrnind mînia maselor populare, care alungă și chiar

¹ Hurmuzaki, I/2, p. 614-619, 623-627.

² *Documente*, C, veac. XIV, voi. III, p. 341-342.

³ *Ibidem*, voi. II, p. 257.

maltratează pe dijmuitori. Amenințările adresate țăranimii de adunarea nobilimii de la Turda, din anul 1389, nu au intimidat pe țărani, care au continuat să se împotrivescă, refuzînd să plătească dijma față de biserică.

Abuzurile feudalilor. Numeroasele obligații ale țăranimii iobage față de stat, de stăpînul feudal și de biserică apăsau foarte greu pe umerii ei. Pe lîngă aceste obligații, însă, abuzurile și silniciile nobilimii, ale strîngătorilor de dijme, ale dregătorilor puterii centrale, stăpînului feudal și bisericii făceau și mai apăsătoare aceste sarcini. Mulțimea plîngerilor împotriva abuzurilor strîngătorilor de dări, ale feudalilor și ale reprezentanților lor sînt cît se poate de grăitoare. Silniciile și abuzurile celor puternici puneau în primejdie nu numai bunurile țăranimii, ci și viața acesteia, căci feudalii — laici și clerici — nu se mulțumeau să răpească averea țăranului iobag, ci de multe ori îl schilodeau sau îl omorau. Această situație a pus pe gînduri chiar și puterea centrală care constata, pe la 1316, că în unele părți feudalii săvîrșeau numeroase abuzuri și silnicii, «încît cei săraci și fără putere erau apăsați fără nici o milă de cei bogați și puter-nici»; orășenii și țăranii, despre care se bănuia că au vreo avere, erau prinși și chinuiți pînă ce erau storși de bunurile lor; nobilii așezau după bunul lor plac dări grele asupra țăranilor ¹.

În veacul al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor, dreptul de liberă strămutare a iobagilor este tot mai mult îngădît de stăpînii feudali. Aceștia se împotriveau plecării țăranilor de pe moșiile lor, chiar și după ce ei plăteau darea pentru pămînt (*terragium*). Poruncile regelui de a îngădui strămutarea țăranilor după îndeplinirea obligațiilor erau nesocotite de nobilime. Aceasta, aducînd învinuiri nedrepte țăranimii, o împiedica să plece chiar și după ce îi dăduse învoirea și țăranii își plătiseră darea pentru pămînt și celelalte datorii, și, «împotriva legii firii », se străduiau să o « aducă sub jugul serbiei ».

Prin porunca din 1391, regele Sigismund hotărăște ca iobagii să se poată strămuta de pe o moșie pe alta, după ce-și vor fi plătit datoriile ². Această poruncă a fost dată, fără îndoială, în urma intensificării luptei țăranimii pentru respectarea dreptului de liberă strămutare. Cu toate că porunca regelui prevedea pedepse aspre pentru cei ce nu ar fi respectat-o, nobilimea continuă să împiedice strămutarea iobagilor. Decretul regelui din anul 1405 dezvăluie practicile folosite de nobili pentru a împiedica strămutarea țăranilor: luni de zile aceștia refuzau primirea gloabei țăranilor ce voiau să plece, nu adunau darea pentru pămînt de la aceștia, născocneau învinuiri împotriva lor în ultimul moment etc. ³.

În ajunul răscoalei din 1437, dreptul de strămutare al iobagilor era desființat în realitate și aceasta a constituit una din cauzele principale ale răscoalei de la Bobîlna.

¹ Documente, C, veac. XIV, voi. I, p. 246 și III, p. 479—482.

² E. Malyusz, *Zsigmondkori okleviltér*, I, p. 219 — 220.

³ *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 214.

Răspunsul țăranimii la accentuarea exploatării nu putea fi decît intensificarea luptei împotriva exploatatorilor. Și, după cum exploatarea în orînduirea feudală e un fenomen continuu, lupta de clasă are și ea un caracter permanent, manifestîndu-se sub diferite forme.

În veacul al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor, lupta de clasă a țăranimii din Transilvania îmbracă toate formele, de la cea cu caracter economic — rezistența la îndeplinirea obligațiilor feudale — pînă la forma superioară, răscoala.

Una din cele mai răspîndite forme ale luptei de clasă în această vreme a fost fuga. Documentele veacului al XIV-lea amintesc în nenumărate rînduri fuga țăranilor, care uneori ia caracter de masă, lăsînd cu totul pustii așezările, cum se întîmplă cu moșia regală Periam, în 1347 \ sau cu moșia Sombor, în 1396. Uneori țăranii fugari căutau adăpost la mari depărtări, pentru a nu fi descoperiți și readuși cu forța pe moșia părăsită, cum făceau iobagii din Nadăș, de lîngă Cluj, găsiți în apropiere de Tîrgu Mureș.

Fuga țăranilor iobagi, aducînd după sine o reducere a forței de muncă pe unele domenii feudale, a determinat pe mulți nobili, mai ales din rîndurile marii nobilimi, să-și sporească iobagii prin ademenirea sau răpirea acestora de pe alte moșii, ale nobililor mai slabi.

Prin amploarea ei, fuga țăranilor în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea a avut drept consecință o oarecare nivelare a exploatării în întreaga țară. Fuga a mai contribuit, în același timp, la dezvoltarea orașelor și a mineritului, prin așezarea unui însemnat număr de fugari în orașe sau ca lucrători la mine și ocne.

Nu toți fugarii se așezau însă pe alte moșii sau în orașe; mulți dintre ei își căutau scăparea în codri, constituindu-se în puternice cete de haiduci, care atacau și jefuiau nobilimea sau negustorimea bogată. Documentele vremii califică pe acești haiduci drept «hoți» (*latrones*) sau «tîlhari» (*fures*), iar acțiunile lor «răutăți» (*maleficia*). În realitate, ei erau luptători împotriva exploatatorilor, iar acțiunile lor erau forme ale luptei de clasă.

Haiducia a luat o amploare deosebită, constituind o mare primejdie pentru feudali, care caută să ia măsuri împotriva haiducilor, cum făceau nobilii din comitatele Zarand și Bekes la 1347 ². Aceștia se înmulțiseră foarte mult, cum constată adunarea nobililor din comitatul Caras, în 1370, care identifică 56 de haiduci din 28 de sate din Banat, în marea lor majoritate iobagi, țărani fugari, cnezi ajunși în stare de iobăgie, în primul rînd romîni, apoi maghiari și sîrbi ³. O altă numeroasă ceată haiducească, bine organizată, în frunte cu Alexe de Gepiș «căpitan și conducător» (*capitaneus et ductor*) — formată din iobagi, cnezi

¹ Documente, C, veac. XIV, voi. IV, p. 347.

^a Ibidem, p. 391.

⁸ Hurmuzaki, 1/2, p. 164-166.

și chiar voievozi români, din unguri, sași și sârbi — e pomenită în 1386, luptând în părțile sudice ale Transilvaniei¹. Amploarea luptei haiducilor și a celorlalți țărani a determinat pe orașenii din Sebeș să ceară, în 1387, regelui aprobarea — ce le-a fost acordată — de a-și întări orașul cu ziduri. O altă ceată de haiduci prilejuia multă îngrijorare și teamă nobililor din părțile nord-vestice, în ultimii ani ai secolului al XIV-lea². Aceste exemple, din numeroasele cazuri pomenite sau nu în documente, permit cunoașterea amploarei acestei forme de luptă care a fost haiducia.

Țărănimea din Transilvania nu s-a mărginit doar la aceste forme de luptă. Ea a folosit cu aceeași hotărâre și altele: împotrivirea parțială, răzvrătirea și chiar răscoala. Când împrejurările erau prielnice, țărănimea nu pregeta să pună mîna pe uneltele agricole, pe care le transforma în arme împotriva exploataților ei, clerici și laici.

Documentele veacului al XIV-lea amintesc numeroase asemenea acțiuni armate ale țărănimii, multe din ele îndreptate împotriva bisericii catolice. Fenomenul este pe deplin explicabil, deoarece biserica își exploata supușii de două ori: o dată în calitate de stăpîn feudal și a doua oară în calitate de instituție spirituală; pe de altă parte, din dorința de a-și spori veniturile, clerul catolic încerca să constrîngă țărănimea ortodoxă, prin mijloace silnice, să treacă la catholicism. Răspunsul țărănimii la exploatarea materială și la siluirea spirituală a fost răzvrătirea și răscoala.

În 1322, abatele mănăstirii cistercite de la Cîrța arata regelui, cu «lacrimi și plîngere amară», jignirile, pagubele și necazurile pe care le sufereau, fără încetare, în felurite chipuri, călugării și bunurile mănăstirii «din cauza loviturilor oamenilor răi». Regele, luînd sub ocrotirea sa mănăstirea, «învăluită din toate părțile de lovituri», poruncește comitelui de Sibiu să dea ajutor călugărilor, să-i apere și să pedepsească pe neascultători în așa fel încît pedeapsa «să stîrnească groaza tuturor celor ce o văd și o aud», iar răufăcătorii «să fie făcuți una cu pămîntul»³. Mînia regelui, asprimea pedepselor, chemarea comitelui de Sibiu și a întregii «provincii» în ajutorul mănăstirii, toate acestea dovedesc proporția mișcării și adîncimea antagonismelor dintre stăpînul feudal — mănăstirea de la Cîrța — și țărănimea de pe moșiile stăpînite de ea sau din apropierea acestora. La această mișcare și la altele ce i-au urmat se referă și un document din anul 1343, în care se spune că mănăstirea de la Cîrța a fost greu «lovită» de «schismatici», țărani români ortodocși, și chiar de «răi păzitori ai credinței», țărani maghiari și sași catolici, fiind «despuiată cu desăvîrșire de bunurile ei»⁴. Amenințările regelui nu au avut însă darul să înpăimînte țărănimea, așa cum credeau exploatații; dimpotrivă, lupta antifeudală și antibisericască se

¹ Zimmermann-Werner-Mtiller, *Vrkundenbuch*, II, p. 605. ^a

Mályusz, *Zsigmondkori okleveltdr*, I, p. 664 — 665.

³ Documente, C, veac. XIV, voi. II, p. 29 — 34.

⁴ *Ibidem*, voi. IV, p. 160-161.

intensifică. Moșiile mănăstirii din marginea Clujului, de la Mănăstur, au fost atacate și ele, în mai multe rânduri (1344, 1375) de țărani, români și unguri, din satele de sub stăpânirea ei sau din vecinătate (Gîrbou, Nușfalău și Crasna) *. Aceste acțiuni, care în aparență se manifestă sub forma unor conflicte pentru folosirea hotarelor, arată, lupta țărănimii iobage din satele respective împotriva mănăstirii care îi cotropise pământurile sau o înlăturase de la folosirea pășunilor și pădurilor.

În lupta ei, țărănimea nu făcea deosebire între exploatare; ea lupta cu aceeași îndrăzneală și împotriva feudalilor laici, ca și a celor bisericești. Un act din 1326 pomenește o acțiune a cnezilor, însoțiți probabil și de alți locuitori, din Filești-Alba, care au năvălit asupra cetății Sfîncă Sf. Mihail, săvîrșind multe pagube, rănind și ucigînd mai mulți nobili ². În 1339, o acțiune asemănătoare se petrece în regiunea Aradului, condusă de voievodul Bogdan, care — împreună cu frații săi și cu alți locuitori — năvălește pe moșiile Gyos și Seleuș, de unde ia bunuri, săvîrșește distrugeri și rănește oameni ³. O altă răzvrătire e pomenită în 1352, în părțile Albei: « schismaticii » — adică țărani români — de pe domeniul cetății Piatra Craivii pricinuesc multe pagube nobililor din Galda și Geoagiul de Sus *.

În a doua jumătate a secolului al XIV-lea, se înregistrează tot mai multe asemenea acțiuni, în diferite părți ale Transilvaniei.

O altă formă de luptă a țărănimii a fost împotrivirea față de aplicarea normelor juridice oficiale în locul vechilor obiceiuri, ultimele vestigii ale autonomiei obștești. În 1371, un sat întreg din părțile Năsăudului, în frunte cu cnezul sătesc, s-a ridicat pentru eliberarea unui țaran osîndit la spînzurătoare, pe baza legilor feudale, iar în părțile Hunedoarei toți românii din cele patru districte aparținînd cetății Deva, în frunte cu cnezii lor, se împotrivesc judecării altui țaran pe baza legilor oficiale, pretinzînd judecata după « legea romînilor » (*jus valachicum*). Asemenea fapte sînt pomenite și în anul 1398, cînd țărani români din Șoimuș, conduși tot de cnezi, năvălesc înarmați asupra curții feudale, unde era închis un țaran, îl eliberează și rănesc pe slujitorii ce-l păzeau pe cel închis. În anul următor, locuitorii din Ocna Dejului se ridică înarmați și distrug clădirea unde era judecat unul dintre ei, pe care-l eliberează ⁵.

Pentru păstrarea vechilor autonomii și împotriva tendințelor de desființare a acestora de către puterea centrală, au loc mișcări de mare amploare în ținuturile amenințate. O astfel de mișcare izbucnește în 1324 în scaunele săsești, cînd, sub conducerea greavului Henning din Petrești, se ridică « mare mulțime de sași », care-și vedeau primejduită autonomia din partea atotputernicului voievod Toma Szecheny, care obținuse și demnitatea de comite al Sibiului și

¹ *Documenta Valachorum*, p. 105; Hurmuzaki, 1/2, p. 225 — 226.

² Documente, C, veac. XIV, voi. II, p. 174-175.

³ *Ibidem*, voi. III, p. 504.

⁴ *Documenta Valachorum*, p. 123.

⁵ *Ibidem*, p. 230-233, 503-504.

cetatea de la Sibiel. Pentru înăbușirea acestei mișcări, au trebuit adunate oști numeroase, a trebuit să pornească însuși regele în fruntea unei armate; de-abia în urma unei lupte la Rupea, mișcarea a putut fi înfrântă, la începutul toamnei *.

O mișcare asemănătoare, pornită din aceleași motive, a avut loc în Maramureș. La începutul secolului al XIV-lea, țara Maramureșului — una din cele mai vechi și mai puternice autonomii românești — vedea apropiindu-se primejdia pierderii libertăților sale, prin apariția comitelui, prin colonizarea unor «oaspeți» — cărora li se dăruiseră privilegii și părți din pământul răpit obștilor țărănești — și prin dăruirea altor pământuri ale obștilor unor voievozi locali, colaboratori ai puterii centrale. Noua ofensivă împotriva autonomiilor românești, pornită de Ludovic I îndată după ocuparea tronului, a dezlănțuit mișcarea, care izbucnește în anul 1343, sub conducerea voievodului Bogdan, caracterizat într-un document emis de cancelaria regală la 21 octombrie 1343, ca «fost voievod de Maramureș, necredincios al nostru»². Sprijinul maselor țărănești care-și apărau autonomiile, cât și condițiile geografice, explică rezistența îndelungată a răsculaților și chiar unele succese împotriva colaboratorilor puterii centrale.

Nerespectarea dreptului de liberă strămutare, urmărirea iobagilor fugari, pe de o parte, înăbușirea împotrivilor și a răzvrătirilor, pe de alta, au determinat țărănimea să pornească la o luptă mai organizată. În anii 1364—1366, au izbucnit o serie de mișcări în mai multe părți ale Transilvaniei, care nu au putut fi însă încheiate într-un efort unitar, cu o conducere centralizată. După cum rezultă dintr-o scrisoare a castelanului de la Ciceu, adresată țăranilor români de pe domeniul cetății, în acest timp circulau în diferite părți ale Transilvaniei «răzvrățitori» sau «tulburători» care îndemnau țărănimea la «tulburări»³. Acțiunea aceasta putea avea urmări primejdioase pentru nobilime; de aceea castelanul a socotit oportun să se adreseze în scris țăranilor, îndemnându-i să rămână «liniștiți».

Activitatea acestor «tulburători» (*perturbatores*) nu a rămas lipsită de rezultate, deoarece mișcări izbucnesc în mai multe părți ale Transilvaniei.

În 1366, mănăstirea de la Cluj-Mănăstur a fost atacată de țăranii din Florești, uniți cu meșteșugarii din Cluj, care «îmbrăcați în zale, platoșe, coifuri, mănuși de fier, înarmați cu sulite, ca niște cavaleri, iar alții dintre ei cu săbii, cu lănci, cu scuturi și cu felurite alte arme... au năvălit cu o răutate precuge-tată... cu mare îndrăzneală asupra pomenitei mănăstiri și cloastru, spărgînd ușile casei și sălii de mîncare», au scos de acolo pe feudalul din Suceag, cu care țăranii erau în conflict, și i-au tăiat capul fără nici o judecată⁴.

În sudul Transilvaniei documentele amintesc în această vreme unele mișcări ale țăranilor sași împotriva nobililor așezați în mijlocul lor, care căutau să le cotopească pământurile.

¹ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 392.

² *Documente*, C, veac. XIV, voi. IV, p. 157-158.

³ *Documenta Valachorum*, p. 178.

⁴ L. Makkai, *Oklevelek Kolozsvár történetéhez*, p. 7-

Vor fi fost, desigur, în acei ani și alte mișcări, care nu ne sînt cunoscute **încă, sau** nu au fost înregistrate în documentele păstrate. Aceste numeroase mișcări explică emiterea actului din 28 iunie 1366, care, prin măsurile cuprinse în el și prin tonul neobișnuit de aspru, confirmă o stare de răzvrătire generală în țară. De aceea se acordă nobilimii dreptul de a nimici « pe făcătorii de rele de orice neam, și mai ales pe romîni » \ adică pe țăranii răsculați, pe care regele și nobilimea îi caracterizează cu asemenea calificative.

Ținînd seama de relațiile neîntrerupte dintre locuitorii din Transilvania și cei din Țara Romînească și Moldova, se pot pune în legătură mișcările țară' **nești** din Transilvania, și îndeosebi cele ale romînilor, cu raporturile dintre regele Ungariei, pe de o parte, și Vladislav-Vlaicu, domnul Țării Romînești, și Bogdan, domnul Moldovei, pe de alta. Nici unul din aceștia nu se arăta supus regelui maghiar; de aceea, în anul 1365, Ludovic I pregătea o expediție, nerealizată, împotriva domnului muntean și întreprinsese chiar, în anul precedent, o altă expediție, lipsită de succes, împotriva domnului moldovean.

Lupta țăranimii se dezvoltă neîncetat, pe măsura creșterii exploatării. Astfei, în 1380, circa 2000 de iobagi, romîni și unguri, din 20 de sate din părțile Satului Mare, s-au ridicat înarmați împotriva feudalilor din acele părți, fiind îndemnați și de alți feudali, care voiau să profite de această mișcare ². Furia cu care țăranii atacă domeniul Oșvarău al nobilului Toma și numărul mare al participanților la această acțiune dovedesc ascutirea contradicțiilor de clasă și nu doar un conflict obișnuit între doi feudali. Țăranii sparg ușile curții nobiliare, tîrăsc afară pe slujitorii aflați, pe care apoi îi decapitează, ridică lucrurile de preț, actele de proprietate, iau în prinsoare pe stăpînul moșiei, ținîndu-l prins trei zile și supunîndu-l la felurite cazne.

În același timp, o mișcare a țăranilor romîni izbucnește în părțile sudice **ale** Transilvaniei. Cotropirea pămîntului obștilor romînești din « Margine » și, mai ales, a pășunilor de către greavii și patriciatul săsesc, pentru a le transforma în ogoare, împiedicarea pășunatului în acele părți, au produs nemulțumirea țăranimii, care se vedea amenințată prin asemenea cotropiri. Aceste conflicte s-au sfîrșit cu devastări, incendieri și chiar ucideri de oameni în întreg scaunul Sibiului, făcute de romîni ce-și apărau obștile împotriva cotropirii lor de către patriciatul și fruntașii sașilor, îndeosebi de comiții din Cîsnădie.

În 1382 a avut loc o mișcare de proporții mai mari, la care au participat locuitorii romîni din părțile Sibiului, avînd o oarecare organizare, în frunte cu Vladimir (*Fladmerus*) și cu un cnez din Sibiu, cu numele Cîndea. Au avut loc ciocniri, care s-au sfîrșit cu morți și răniți de amîndouă părțile. Între cele două părți s-a ajuns la o înțelegere, consemnată în scris la Cristian, în ziua de 13 ianuarie 1383, în prezența a 24 reprezentanți ai romînilor din Sibiu și împrejurimi și a doi reprezentanți ai greavilor și ai tîrgului Cîsnădie. Cele două părți făgăduiesc

¹ Hurmuzaki, I/2, p. 120-122.

^a *Documenta Valachorum*, p. 289 — 290, 448 — 455.

să dea uitării toate neajunsurile și relele săvârșite de unii împotriva altora, românii să-și pască vitele și oile pe pământul sașilor numai cu învoirea acestora, să străjuiască munții între Tâlmăciu și Săliște, să nu poarte arcuri decât pentru pază și să fie pedepsiți aspru incendiatorii și alți răufăcători, precum și cei ce i-ar găzdui. Ceea ce merită să fie subliniat este participarea la această mișcare a unor femei, dintre care una e pomenită cu numele, Drosa, și a unor locuitori din Țara Românească *.

Participarea unor locuitori din Țara Românească la lupta țărănimii din Transilvania dovedește nu numai legăturile neîntrerupte dintre locuitorii de pe cele două laturi ale Carpaților, dar și solidaritatea de luptă a acestora.

În secolul al XIV-lea, lupta țărănimii și a orășenimii sărace din Transilvania împotriva exploatării a luat o amploare și a cunoscut o intensitate cu mult mai mare decât în secolele precedente, încadrându-se, astfel, în lupta generală antifeudală a țărănimii din celelalte țări europene. Ca și în cazul acestora, ieșirea din izolarea determinată de predominarea economiei naturale, transformările intervenite în situația țărănimii în urma creșterii rentei în bani, accentuarea exploatării, care a dus la sărăcirea țărănimii etc, explică atât intensitatea, cât și amploarea deosebită a mișcărilor țărănești din Transilvania veacului al XIV-lea. Aceleași cauze accentuându-se în veacul următor, luptele țărănimii vor spori și ele, atât ca număr, cât și ca intensitate, culminând cu marea răscoală populară de la Bobîlna.

3. ORGANIZAREA POLITICĂ, ADMINISTRATIVĂ, JUDECĂTOREASCĂ ȘI MILITARĂ

Voievodatul transilvănean în secolul al XIV-lea, voievodatul Transilvaniei manifestă aceleași tendințe de largă autonomie față de regatul Ungariei, ca și în secolul precedent. Deși încercarea lui Ladislau Kan de a transforma Transilvania într-un voievodat aproape autonom față de puterea regală din Ungaria eșuase, datorită consolidării vremelnice a puterii centrale, sub noua dinastie, angevină, totuși Transilvania continuă în veacul al XIV-lea să se bucure de o quasi-autonomie.

Pentru a împiedica realizarea tendințelor de autonomie ale Transilvaniei, regele a numit voievozi dintre marii dregători verificați în ceea ce privește credința față de coroană prin slujbele anterioare. Urmărind să îngrădească puterea voievodului, în 1324, regele Ungariei a scutit nobilimea din Transilvania de anumite dări pe care i le plătea până atunci.

Cu toate acestea, unii voievozi au reușit să-și întărească puterea, deținând această demnitate timp îndelungat, cum a fost Toma Szecheny (1322—1342);

¹ Zimmermann-Werner-Muller, *Urkundenbuch*, II, p. 565 -566.

alții au reușit să constituie chiar dinastii de voievozi; între 1344 și 1376, demnitatea de voievod a fost ocupată, cu mici întreruperi, de șase membri ai familiei Lackfy, iar între 1415 și 1437, voievodatul a fost deținut de doi membri ai familiei Csăki.

Voievodul, numit și revocat de rege, își alegea subalternii — de la vicevoievod și comiți până la notari — dintre « familiarii » săi, oameni aflați în slujba sa personală, care depindeau de el și răspundeau numai față de el, în virtutea acelei *familiaritas*, formă specifică a raporturilor vasalice în regatul Ungariei. De obicei, când se schimba voievodul, se schimbau și subalternii săi.

Voievozii și vicevoievozii nu aveau o reședință stabilă. Ei stăteau de obicei la curțile de pe moșiile lor, având un număr de slujbași ce îndeplineau diverse servicii la curțile lor.

Deoarece de la începutul veacului al XV-lea, voievozii stăteau tot mai des și mai îndelung în afara granițelor Transilvaniei, mai ales la curtea regală, ei lăsau conducerea țării aproape exclusiv pe seama vicevoievozilor; de pildă, vicevoievodul Lorand Lipes a cîrmuit Transilvania peste 20 de ani (1415—1438).

De la mijlocul secolului al XV-lea, în absența lor din Transilvania, voievozii încredințau conducerea unor « guvernatori », care, la rîndul lor, puteau să aibă viceguvernatori. Astfel, Lorand Lipes a fost guvernator în anii 1444—1445, când voievod era Iancu de Hunedoara.

Pe la mijlocul secolului al XIV-lea — ca și uneori în veacul precedent — se întîlnește și un «duce al Transilvaniei», Ștefan (13[^]9—1351), fratele regelui Ludovic I. Demnitatea aceasta fiind superioară celei de voievod, acesta din urmă devine subalternul ducelui, membru al familiei regale.

Începînd din veacul al XV-lea, demnitatea de voievod și cea de vicevoievod erau exercitate de doi sau chiar trei demnitari în același timp.

Voievodul întrunea în mîinile sale atribuțiile administrative, judiciare și militare cele mai înalte din Transilvania.

Autoritatea voievodului a fost limitată treptat de puterea regală la cele șapte comitate ale Transilvaniei de sub jurisdicția lui proprie. Acestea erau următoarele: Solnocul Interior, Dobîca, Cluj, Turda, Tîrnava, Alba și Hunedoara.

Între 1263 și 1465, voievozii Transilvaniei au purtat aproape în permanență și titlul de comiți de Solnoc, iar în timpul voievodatului lui Toma Szecheny, acesta a deținut un timp și funcția de comite al Sibiului.

Pe teritoriul celor șapte comitate transilvănene existau, însă, enclave scutite — integral sau parțial — prin privilegii regale, de jurisdicția voievodală, îndeosebi o seamă de așezări orășenești din jurul ocnelor și al minelor: Ocna Dejului, Dej, Turda, Baia de Arieș. Clujul se bucura de o scutire similară. Numeroasele moșii ale episcopului și capîtlului de Alba Iulia, precum și ale mănăstirii din Cluj-Mănăstur, erau și ele, de obicei, scoase de sub jurisdicția voievodului, ceea ce a dat naștere cîteodată la contradicții violente între voievod și episcopia Transilvaniei, mai ales către mijlocul veacului al XIV-lea. Printr-o hotărîre regală

din 1344, confirmînd în 1395, imunitatea judecătorească a episcopiei Transilvaniei a fost limitată, în favoarea voievodului *.

Comitatele apusene: Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc și cel Exterior, Bihor, Zarand, Arad, precum și comitatul Maramureșului și comitatele din Banat, nu făceau parte din voievodatul Transilvaniei, ci aveau o organizare aparte.

Teritoriile în care au fost așezați secuii și sașii nu intrau nici ele sub jurisdicția obișnuită a voievodului Transilvaniei. El nu putea interveni în treburile acestor colectivități înzestrate cu privilegii decît pe temeiul unei împuterniciri regale, date de la caz la caz, convocîndu-le uneori în adunări obștești. În timp ce sașii au reușit să-și consolideze tot mai mult autonomia față de autoritatea voievodală, autonomia secuilor a devenit iluzorie de pe la mijlocul secolului al XV-lea, de cînd voievozii—începînd cu Iancu de Hunedoara (1441)—ocupau și demnitatea de comite al secuilor. Acest fapt a contribuit la întărirea puterii voievodului, mărind forțele militare de sub comanda sa, necesare pentru a face față primejdiei turcești.

Jurisdicția teritorială a voievodului a fost îngădită, treptat, în secolul al XIV-lea, de către regalitate, în tendința ei de a restrînge puterea prea mare a acestui înalt demnitar și de a lega nemijlocit față de « coroană » pe secuii și sașii, ținînd seamă de necesitățile economice și strategice ale regatului. Dar această politică regală de îngădire a puterii voievodului se izbea adeseori de tendințele de autonomie ale voievodatului.

Din motive politice, ținutul Făgărașului și al Amlașului au fost conferite de Ludovic I ca feude domnilor Țării Romînești, situație care a dăinuit pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea. Spre sfîrșitul aceluiași veac, Ciceul și Cetatea de Baltă au fost donate de Matei Corvin ca feude domnului Moldovei Ștefan cel Mare. Existența unor feude ale domnilor Moldovei și Țării Romînești în Transilvania a contribuit și mai mult la strîngerea legăturilor multilaterale și neîntrerupte dintre aceste țări.

Adunările obștești (congregațiile generale) Adunările obștești ale Transilvaniei erau de mai multe categorii și au suferit transformări în decursul timpului.

De obicei, ele erau adunări cu caracter judiciar; mai rar, se ocupau și cu alte probleme, economice sau administrative, ca: reglementarea raporturilor dintre biserică și nobilime cu privire la dijmele eclesiastice, problema vămilor feudale, verificări de acte de danie etc. Uneori, în legătură cu caracterul lor judiciar, puteau să aibă și unul legislativ; cunoaștem un singur caz în această privință, pe cel menționat la 8 mai 1342, cînd se acordă nobilimii dreptul de judecată asupra iobagilor².

Convocarea congregațiilor nobilimii din comitatele Transilvaniei voievodale era motivată uneori și prin necesitatea de a înfrîna pe « tîlhari » și « răufăcă-

¹ *Documente*, C, veac. XIV, voi. II, p. 45-49, 63-66, 307-308, 313-314; Zimmermann-Werner-Müller, *Vrkundenbuch*, voi. III, p. 143.

² *Documente*, C, veac XIV, voi. IV, p. 84 — 86.

tori », precum și pe alți «tulburători», prin acești termeni nobilimea numind, în general, pe țăranii care luptau împotriva exploatării.

Adunările obștești din Transilvania erau convocate în mod obișnuit de voievod; puteau fi convocate însă și de rege sau, mai rar, de vicevoievod. Ele corespundeau adunărilor comitatelor apusene, întrunite uneori tot de rege, dar de regulă de către palatin sau vicepalatin. Prima mențiune cunoscută despre cele din Transilvania datează din 1288, din timpul lui Lorand Borșa, unul dintre cei mai puternici voievozi; e vorba de o adunare obștească a « nobilimii țării Transilvaniei », convocată lângă Turda de vicevoievod, în numele voievodului. Majoritatea «congregațiilor generale» următoare, din secolul al XIV-lea și de la începutul celui următor, prezintă sau dezvoltă caracteristicile acestei adunări din 1288.

Din adunări ținute la început în mod neregulat, după 1320, în urma măsurilor administrative ale lui Carol Robert și a întăririi puterii regale, ele au devenit adunări judiciare, unde rolul principal îl juca nobilimea celor șapte comitate transilvănene*. Aceste adunări se țineau de obicei lângă Turda, anual sau chiar de două ori pe an. Prin atare adunări, voievodul ținea în supraveghere nobilimea comitatelor.

În afară de nobilimea celor șapte comitate, la adunările obștești luau parte deseori și alte elemente interesate în procesele sau în celelalte treburi dezbătute acolo: secuii și sașii, precum și « oamenii de orice stare și seamă din părțile Transilvaniei », «nobili și nenobili», «prelați, baroni, nobili și ceilalți oameni de orice condiție, avînd posesiuni». Aceste adunări aveau, deci — ca toate adunările similare din evul mediu — un pronunțat caracter de clasă, deoarece la ele nu participa țăranimea iobagă, lipsită de proprietate funciară și supusă jurisdicției senioriale.

Deși românii alcătuiau majoritatea populației din Transilvania, ei nu participau, în genere, la aceste congregații, fiind în cea mai mare parte aserviți. Uneori sînt menționați însă printre participanți și românii — desigur cnezi și alți oameni liberi — precum și reprezentanții ȋrgurilor și orașelor, cînd acestea aveau procese sau alte interese de susținut. Românii sînt amintiți, astfel, la congregația generală din 1355, ținută la Turda, la care au participat «toți prelații, baronii, nobilii, secuii, sașii, românii și ceilalți oameni de orice stare sau seamă, așezați și aflători în... părțile Transilvaniei » *K*

În timp ce adunările la care participa numai nobilimea erau convocate de voievod din proprie inițiativă, în virtutea atribuțiilor sale, cele la care luau parte și alte pături și categorii sociale sau etnice erau convocate de el — sau, în mod excepțional, de alți mari demnitari ■ — numai din porunca regelui.

În unele cazuri, cînd regele călătorea prin țară, convoca personal adunări obștești largite, cu caracter judiciar, asemănătoare celor palatiale. Astfel, în

¹ *Anjoukori okmdnytdr*, VI, p. 321 — 322.

martie 1291, Andrei al III-lea a ținut la Alba Iulia o adunare cu « nobilii, sașii, secuii și românii din părțile Transilvaniei », pentru «îndreptarea stării lor » ¹ K în secolul următor, regele Ludovic I a prezidat, în 1366, o congregație generală la Turda, la care a luat parte și voievodul.

În afară de adunările de la Turda, voievodul sau vicevoievodul mai convocau din proprie inițiativă — după cum arată câteva mărturii dintre anii 1330 și 1340 — și congregații ale nobilimii din două sau trei comitate învecinate.

Uneori sînt amintite și adunări ținute pe districte și convocate de voievod, vicevoievod sau chiar de rege. La 1 iunie 1360, a fost convocată de vicevoievod o congregație a « obștii cnezilor și a oamenilor de orice altă stare sau seamă » din districtul Hațegului, «pentru restabilirea drepturilor » lor, iar în 1428, regele Sigismund de Luxemburg a ținut o adunare obștească cu nobilimea, cnezii și cei « de altă stare » din districtul românesc al Mehădiei.

O adunare obștească deosebită se cunoaște și în cazul sașilor; ea era ținută la Sibiu, în 1372, din porunca regelui Ludovic I, de voievodul Transilvaniei, « cu obștea sașilor celor șapte scaune ».

În ceea ce privește comitatele apusene, palatinul sau, mai rar, un alt mare dregător, convocau și ei—dar numai din însărcinarea regelui—adunări obștești, la care luau parte reprezentanți din mai multe comitate. De altminteri, în secolele XIV—XV, aceste comitate își țineau adesea, pe lângă congregațiile palatinală, și propriile lor adunări generale, întrunite de comite sau vicecomite, asistat de juzii nobililor, la început din proprie inițiativă, apoi din mandat regal. Aceste adunări se țineau pentru judecarea pricinilor mai importante ale nobilimii locale, care depășeau competența scaunului de judecată al comitatului, probabil și pentru judecarea pricinilor urgente, care nu puteau fi amânate pînă la călătoriile periodice ale palatinului, făcute cam din doi în doi ani, iar de la sfîrșitul secolului al XIV-lea la intervale și mai mari.

Cornițele de Timiș, care, de obicei, reunea sub autoritatea lui și o serie de comitate vecine (Caras, Cenad, Arad, Zarand etc), ținea congregații pentru teritoriile respective, iar banul Severinului cu nobilii și cnezii districtelor românești de sub jurisdicția sa.

Pe la mijlocul secolului al XV-lea, în locul congregațiilor voievodale, au apărut « congregațiile generale ale nobilimii » sau «ale locuitorilor țării» (de fapt, ale stărilor privilegiate). Aceste adunări nu mai aveau, însă, numai un caracter judiciar. Întrunite prima oară în 1437, cu scopul de a lua măsuri pentru repri-marea răscoalei de la Bobîlna, nobilimea maghiară și păturile înstărite ale secui-lor și sașilor — devenite « stări » privilegiate — se adunau din cînd în cînd, din inițiativă proprie, la Turda sau la Mediaș, pentru luarea de hotărîri comune, în vederea apărării poziției lor privilegiate față de masele exploatate (întocmirea unor statute, votarea de subsidii, st-rîngerea de trupe etc). Dacă pînă la 1437

¹ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 177

puteau să participe la congregațiile generale și cnezii și voievozii români, după această dată ele devin adunări exclusive ale acestor trei « stări » privilegiate, dintre români participând numai cei care ajunseseră în rîndurile nobilimii. Deși populație majoritară în Transilvania, românii erau excluși astfel de la viața politică a țării.

Dintre categoriile de adunări obștești de care a fost vorba mai sus, cele mai importante pentru dezvoltarea autonomă a Transilvaniei au fost congregațiile voievodale lărgite, care au contribuit la strîngerea legăturilor dintre clasele dominante ale populațiilor conlocuitoare, sub conducerea voievodului. Ele sînt o formă premergătoare a dietelor din secolul al XVI-lea, diete cu care o parte a vechii istoriografii a identificat, în chip greșit, toate aceste adunări obștești.

Organizarea teritorială a voievodăului

Organizarea politică-administrativă a voievodatului Transilvaniei se conturează treptat, ajungînd la forma ei deplină la începutul secolului al XIV-lea. În această vreme, apar, în general, bine închegate, atît comitatele, cît și celelalte organizații administrative: districtele romînești și scaunele secuiești și săsești.

Districtele. Românii își aveau propriile lor organizații administrative, judiciare și militare, dintre care unele — cnezatele și voievodatele — erau vechi instituții autohtone; altele, districtele — care erau unități ce cuprindeau un număr de cnezate sau voievodate locale — s-au format paralel cu alte organizații administrative și judecătorești, cu comitatele, cu scaunele secuiești și săsești, primind cîteodată și ele numele de «scaun». Aceste organizații asigurau obștilor romînești autonomii locale, mai largi sau mai restrînse, variabile după timp și loc.

Se cunosc zeci și zeci de asemenea districte, în diferite părți ale Transilvaniei, fiecare cuprinzînd un număr de sate. Cele mai multe districte se aflau în Banat, dar cele mai vechi sînt menționate în părțile Făgărașului și ale Hunedoarei în secolul al XIII-lea; acestea nu sînt însă pomenite de la început cu termenul de district, ci de țară (*terra*), prin care se indica, probabil — ca și în cazul scaunelor secuiești — o organizație teritorială mai puțin închegată din punct de vedere administrativ, premergătoare districtului.

Majoritatea districtelor se găseau în jurul cetăților regale de margine, depinzînd de castelanii lor, dar bucurîndu-se, totuși, de o anumită autonomie, împreună cu cetățile respective, o parte din aceste districte au trecut, ca danii regale, în posesiune particulară. Un număr relativ mai redus de districte continuau să existe pe întinsele domenii ale unor mari feudali, eclesiastici sau laici.

În organizarea lor internă, în judecăți, districtele se conduceau după obiceiurile străvechi, după «legea romînilor », pe care a fost obligată să o respecte și stăpînirea feudală maghiară. Scaunele de judecată districtuale — compuse din jurați, cnezi, sau, mai tîrziu, nobili, uneori figurînd alături de ei preoți și romîni

de rînd, cum se constată la scaunul de judecată din anul 1360 din districtul Hațegului — aveau dreptul să judece pricinile mărunte. Numărul juraților era de 12, ca și în alte părți ale Transilvaniei. Scaunele de judecată erau prezidate în districtele din dependența cetăților regale de castelanii acestora; în Hațeg, prezida cîteodată voievodul sau vicevoievodul Transilvaniei; în districtele bănățene, banul Severinului sau chiar regele, iar în districtul cetății Beiuș, voievodul sau vicevoievodul acestui district.

În aceste instanțe apar uneori și crainicii, intermediari între populația romînească și autoritățile cetăților sau comitatelor. În atribuțiile lor intra și strîngerea gloabelor (amenzilor).

Nu putem aminti aici decît districtele romînești cele mai importante, în ordinea în care apar în documentele cunoscute. Existența lor e, de bună seamă, mai veche, căci primele documente care le menționează nu vorbesc despre înființarea lor, ci doar le constată existența. Este posibil ca unele dintre ele — numite *terme*, adică țări — să-și aibă origina chiar în vechile formațiuni politice băștinașe, asemănătoare celor atestate în secolele X—XI.

În ordine cronologică apar mai întîi districtul Făgărașului, menționat ca *terra Blachorum* (țara romînilor) în 1222, și *terra Fugaras* (țara Făgărașului), în 1372; cu numele de district, îl întîlnim prima oară în 1428. Urmează districtul Hațegului, menționat în 1247 ca *terra Hatszoc*, apoi, în 1360, cu termenul propriu de district. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea (pînă la 1377), alături de districtul cetății Hațegului, în comitatul Hunedoarei, apar alte patru districte: ale cetăților Hunedoara și Deva, al tîrgului Dobra și cel de pe cursul superior al Streiului, grupate și bucurîndu-se de o relativă autonomie teritorială. Autonomia acestor districte din cadrul comitatului Hunedoarei se manifesta prin acțiuni comune sau prin afirmarea solidarității în fața autorităților comitatului. Astfel, în 1371, «toți cnezii și romîinii din cele patru scaune, districte ale cetății Devei» pretind ca romîinii să fie judecați după «legea romînilor, și nu după alte legi ale țării». Invocarea străvechilor obiceiuri juridice arată rezistența populației romînești la încercările statului feudal maghiar de a-i știrbi autonomia. În 1387 «juzii, jurații și toți oaspeții, cnezii și crainicul» celor cinci districte — arătate cu numele — întruniți la Deva, adeveresc zălogirea morii unui cnez hunedorean*.

O organizare mai bine conturată și o autonomie deosebit de largă au dobîndit districtele bănățene, aflate sub autoritatea banului de Severin, care apar în documente pe la mijlocul secolului al XIV-lea (1343—1347). Ele erau situate în vecinătatea celor din Hunedoara, tot în jurul unor cetăți regale: Iladia, Almaj, Sebeș (devenită Caransebeș după unirea cu tîrgul și districtul Caran), Crașova, Bîrzova, Comiat, Lugoj și Mehadia. Începînd din 1391, se constată o tot mai strînsă legătură administrativă-judiciară între cnezii și nobilii acestor opt districte romînești de pe teritoriul comitatelor Timiș și Caras. În 1457, regele confirmă

¹ *Documenta Valachorum*, p. 233, 326—327.

« nobililor și cnezilor, precum și celorlalți români » din cele opt districte — considerate ca o unitate politică și administrativă — vechile lor privilegii, drept răsplătă a participării la războaiele contra turcilor ¹. Ca al nouălea district se poate socoti «provincia » sau districtul Găvoșdia, menționat din 1348, care, însă, ajungând în proprietate particulară în 1405, nu a urmat evoluția celorlalte districte de sub dependența regală.

Forul de judecată principal al acestor districte îl constituia târgul scaun al Sebeșului. Consolidarea autonomiei acestor districte românești a fost împiedicată, probabil, și de faptul că nobilimea lor, de origine cnezială, fiind asimilată cu « adevărații nobili ai regatului », se va încadra în comitatele nobiliare maghiare.

În Banat mai existau o serie de alte districte românești, dar ele nu erau înzestrate cu privilegii. Sînt pomenite, de asemenea, districtele din comitatul Zarandului și cele din Bihor. Alte districte existau pe domeniile regale și particulare, din comitatele Crasna, Satu Mare, Cluj, Solnoc și Dobîca.

Cea mai puternică organizație teritorială românească din secolul al XIV-lea în Transilvania era voievodatul Maramureșului. Acest ținut apare în documente uneori sub forma simplă de Maramureș, alteori ca *terra* (1300), pentru ca, începînd din secolul al XIV-lea, să poarte denumirea de district (1326) sau comitat (1368). Începuturile comitatului sînt însă mai vechi, căci « comiții » de Maramureș sînt menționați de la 1303, deși cu întreruperi, dintre care cea mai lungă e aceea dintre 1328—1348.

Anterior comitatului, a existat un voievodat al Maramureșului, străveche organizație românească. Regalitatea a căutat să subordoneze acest voievodat comitatului, care reprezenta interesele stăpînirii feudale maghiare. Aceste tendințe ale politicii regale au întîmpinat însă rezistență din partea populației românești : daniile sau privilegiile — unele neobișnuit de mari — acordate de regii angevini unor voievozi și cnezi, nu se pot explica numai prin meritele cîștigate de beneficiari în luptele împotriva tătarilor din părțile Moldovei, ci, probabil, și prin încercările de a înfrînge această rezistență. Accentuarea acestei împotriviri a determinat regalitatea să renunțe la numirea de comiți în Maramureș, între 1328—1348. Carol Robert și Ludovic I nu au izbutit să atragă decît o parte din pătura conducătoare a voievodatului, în frunte cu Dragoșeștii: o altă parte, în frunte cu însuși voievodul Maramureșului, Bogdan, s-a răsculat în 1343. Voievodatul maramureșean a continuat să existe și după ce Bogdan s-a retras cu oamenii săi în Moldova. Voievozi ai Maramureșului, oficial recunoscuți de Ludovic, sînt amintiți și în 1349 și 1360, cînd este vorba de doi nepoți ai lui Bogdan, rămași credincioși regelui. Voievodatul lor, însă, coexistă cu comitatul maramureșean, ceea ce însemna de fapt punerea organizației teritoriale românești sub controlul acestei dregătorii, deținute de mari feudali maghiari.

¹ Hurmuzaki, II/2, p. 92-93.

*8i —Si <d 'Z "IBd 'III 'dBD
 *Z£9 'd 'A 'FA 'AIX 'B3A 'O ' 'f
 '£8 69 'Z9 '3uai3xnuvxvm

Ŕ²³A_E

mñjsoi B BjuaiduiB BOŦuiajnd- o ŦS BjjBod jojinoas BSIBZŦUESIQ

•Bjp nBS ajiBd o-uutp gwao Bjuanjjui o BisaiE Bajnd as B ŦuŦy 'appjBd U
 pun BJUOJBp '3JBOJBUBU13SB ajiBd UT 3}S3 IOjinOSS ŦS aOTŦSBS B3JBZIUB

•IIS9JIAUd 3p 3U3S O ŦŦU3A JOJŦOU

BJBiiŦgBin B3jBjŦŦB83J 'BDSB3UIUIOJ aijBjndod ESBOJauinu o ap jinoot npojpaj
 un ad BiuBAyŦSUBJjL UT ŦJBZ3\$B ISOJ nB ŦŦ\$BS Ŧ\$ nnoag 'xo\\no3s v3xv2iuv3xQ

•ajBpipnf S3|B iBui nBJ3 — BjBogpnf ap jnunBos Ŧ4 Ŧi\$aj\$Ŧo aŦpranpB — **ninj** -
 psuŦ snop JojsaoB 3|ŦŦinqpjy 'ññnjBjirao |B (*vuvpipnC sdipds*) BjBoapnC ap
 {nunBos Ŧ\$ nBuiaoj posasB niBanC Ŧ\$ ao|ŦŦŦqou nznf 'apiŦUioaoŦA nBS

'z Bpanj^ B| ap ŦŦ\$ai\$Ŧo ao^U

tn poAaŦoA ad nBjŦsB |i UBauBApsuBJj JBŦUIOD aiBoag ap ŦiBint asB\$ po Ŧ\$ -Ŧqou ŦB
 Ŧznf iop po JBI 'ajBjŦuiOD ajsaoB UT ajnuŦi p\$aj\$Ŧo aotpranpB Baiaonpuco UT
 upBŦBd ad nBjŦsB |i auasnds apjBjiuioo utp JoŦiŦŦqou nznf i\$ apiŦuioDaoiA nBS
 apjŦuio^ •aujŦjrqou ap ;\$ap Bp\$aoB Ŧ\$ '9 ap auauBATjsuBjj apo UT JBŦ suasndB
 apiBjŦuioo UT posasB Ŧ| ap jŦnuŦŦqo pouj UT IVBISTSB neia joŦŦŦŦqou nznC Ŧ\$ apjraico
 nBS 3|a}Ŧuioo 'BaT-y|x JB pŦoas utp pujdaouj uojŦŦŦqou ŦB Ŧznf ajjEppo aBŦ 'Ŧop ajp
 nBaAB ajBpoAaŦoA PŦUBA^ŦSUBIJL

•3|BS aŦpnup mp sap ag BS apiŦuiODaoŦA Ŧs BO BUŦiqo BS aj\$asñaj BaujŦŦqou
 'B3|-y|x p mñŦoas ŦnjŦsays E| aQ *BJSB3DB no Eaiaind pap pupjBdui 'p Ŧnurs utp
 'ññnjBjixiioD nuiŦŦŦqou E3j\$Ŧo ap ŦsajB 'joŦŦŦŦqou nznf ap jBinfB 'ñnjBjŦxuoD
 Baonpuoo 'apiŦuioaoŦA 'nBS ŦniojniDOT nBS apjŦuio^

•aŦuiouojnB aiBoaaBO ap

nBjnonq as ao aaBŦŦŦqou ŦUBZIUBSIO UT BuiaojBaj as ap — BjBpnai BaaBhuiUBj
 ap 'aŦBjjuao Ŧpajnd BajŦqBjs ap Ŧ\$ BIBZUOABJ — ^aŦ-jjŦx I^B pŦŦoas ŦnsanD ui
 ajBpnaj ŦŦuiŦŦŦqou Bajugiur is BaiBuiioj upj -aŦESai joŦnuaiop Ŧs aoŦŦiBiao ap
 niEziub\$Jo aŦŦqaaA JUJS IBUI nu auiaiA BisBaoB uip apjBjiuio^ 'a

•x aBjŦŦqou ŦmEiŦuioD no as-npuŦdojuoo 'ññjBdsip B UBasamuiJBUI ynjBpoAaioA 'a
 ap BjBSpfip putg OJOOB ap pSaiuiioa ajBOjBonpuoo uanjBd B ajiEd Bunq Q
 anuiBjBjAŦ ŦB IZOASIOA ŦŦUiptn puŦŦi SBjQ ŦS Ŧiipg 'ajBOjBUiin aŦŦiuaop ui jŦq -josqB i\$
 E-Ŧ ajBD ad 'uBasajnuBiBUi ŦññnjBpoAaioA loap BaundBidns as — Ŧs gppoAaioA
 BJIA ap « nSaiiau » axiŦp ap ajnuuiap nBia aiaonpuoo ap ui iniBo ap —
 p4BiŦuic>3 *BOSBaiuiioa Bia — joŦiŦiqou p iznf najBd Ŧ3D 'aiuiioaoŦA •aŦuiioo —
 ŦññmBiŦuioo B aaonpuoo B\$BSXIUI 'ggf\ UŦp apnjiEUi o BdnP 'saanui
 -BJBJAJ UT *\$BJQ nBS SptBJJ IS ŦBŦDOSB JSOJB 'pOJBUIjn ŦIUB UI '3IBD B| ŦUOŦBSajp
 gnop ajao sps ŦŦiuiira ui Eaunaa 'sajnuBiBjB| ap aiŦuioD jixnnu puuii 'giŦpg '£L£\
 UIQ -161111103 ap aŦŦpB\$aaŦuoD is joŦiŦŦqou ŦŦznf ŦOTB ŦS ŦŦŦUŦUB IUIS pup '89£Ŧ^BI
 ad ap jpap IBZŦUBSJO ja^duioD BSUT aiBdB nu inp\$3anuiBjB|Aj

resc cu care aceștia au fost stabiliți de regii Ungariei în părțile răsăritene ale Transilvaniei. Acest teritoriu era împărțit în unități administrative-judiciare, numite « scaune » (*sedes*). Începând din anul 1224, documentele menționează organizarea secuilor sub numele de *terra*, *districtus* etc, probabil forme premergătoare scaunelor. Termenul de scaun (*sedes*) cu referire la Secuime apare numai în veacul al XIV-lea — mai întâi într-un act care poate fi datat cu aproximație între 1321 și 1327, apoi în 1366 — generalizându-se în secolul următor.

Folosirea concomitentă a diferiților termeni arată că aceste organizații teritoriale nu s-au definitivat decât în cursul veacului al XIV-lea, cu câteva decenii mai târziu decât scaunele săsești. Numele lor derivă din termenul « scaun de judecată » (*sedes judiciaria*), întrebuințat în toată Ungaria medievală. Prin extinderea sensului, termenul s-a raportat asupra întregului ținut supus jurisdicției unui scaun de judecată, nu numai în cazul secuilor, ci și în acela al sașilor, precum și în al românilor hațegani și bănațeni. La 1424 este pomenit chiar un « scaun » al cumanilor, în comitatul Cenad.

Documentele amintesc, de regulă, șapte scaune secuiești. Același număr de șapte scaune se regăsește în cazul organizațiilor similare săsești din sudul Transilvaniei, al celor românești din Banat, precum și al celor cumane din Ungaria. Cel mai important dintre scaunele secuiești era Odorhei (numit la început Telegd); urmau apoi Mureș, Ciuc, Arieș — acesta din urmă fără continuitate geografică cu restul scaunelor secuiești — Sepsî, Chizdi și Orbo. Ultimele trei s-au unit mai târziu, în secolul al XVII-lea, într-unui singur, numit de aceea Trei Scaune. Scaunele secuiești s-au format treptat; au luat naștere și câteva scaune filiale, unele datorându-și înființarea privilegiilor regale.

Fiecare scaun avea doi dregători proprii: căpitanul și judele scaunului. Primul, care era cel mai important, purta printre alte denumiri, mai vechi, pe aceea de *primipilus*. El apare în izvoare în 1324, la început sub denumirea de conducător al armatei (*maior exercitus*). Cel de-al doilea se numea judele pământean (*judex terrestris*), fiind atestat începând din 1381¹, mai întâi cu acest titlu, și abia din secolul al XVI-lea cu acela de jude al scaunului (*judex sedis*). Acesta prezida forul de judecată al scaunului, avînd alături pe căpitanul scaunului. La judecată putea asista, la început, întreaga obște a scaunului, deși, pe măsură ce se destrămau legăturile gentilice, în pronunțarea sentinței aveau tot mai multă greutate fruntașii; dintre aceștia se recrutau, începând din secolul al XV-lea, jurații asesori, de obicei în număr de 12.

La început, căpitanul și judele erau reprezentanții obștii scaunului. Cu timpul, cele două dregătorii au ajuns să fie rezervate numai primelor două stări secuiești (fruntașilor și călăreților), devenind prerogative legate ereditar de moșiile unor familii înstărite din cadrul « neamurilor ». Aceste două dregătorii erau

¹ *Szekely okleveltdr*, IV, p. 78.

deținute succesiv, într-o anumită ordine, în fiecare scaun de cele 24 de « ramuri » menționate mai înainte¹. Drept urmare, ele se perindau la conducere la intervale de tot atîția ani. Secuii de rînd pierzînd cu vremea dreptul de a ocupa cele două slujbe, împărțirea pe « neamuri » și pe « ramuri » nu mai avea pentru ei nici o însemnătate. Pe măsură ce cădea sub dependența economică a celor « mai cu stare », obștea secuilor de rînd a fost înlăturată, pînă la începutul secolului al XVI-lea, și dintre jurații asesori (*jurați assessores*).

La începutul secolului al XV-lea (1426), apare în documente și dregătoria de jude regal. Ca reprezentant în scaun al comitelui secuilor — și, prin aceasta, fiind totodată și reprezentant al regelui — acesta controla justiția scăunală, veghea la îndeplinirea poruncilor comitelui și strîngea gloabele ce i se cuveneau acestuia. El era numit de comite dintre « familiarii » săi.

Cornițele secuilor — pomenit încă din secolul al XIII-lea — era numit și revocat de rege. El nu era ales dintre secuii, ci din marea nobilime maghiară, în calitate de înalt dregător, întrunea în mîinile sale atribuțiile militare, judiciare și administrative. Sub jurisdicția comitelui secuilor au stat multă vreme și unele ținuturi colonizate cu sași: districtele Bistriței și Brașovului, scaunele Mediaș și Șeica. Uneori cornițele secuilor — bunăoară Andrei Lackfi (1342—1351), devenit mai tîrziu voievod al Transilvaniei — era și titularul altor comitate: Maramureș și Satu Mare. Adeseori, îndeosebi în secolul al XV-lea, această dregătorie era ocupată în același timp de doi demnitari. Pe cînd voievodul Transilvaniei cumula dregătoria de comite, vicevoievodul, la rîndul său, era și vicecomite al secuilor.

Cornițele convoca congregații, fie pentru toate scaunele, fie numai pentru o parte sau unul din ele. Asemenea congregații — amintite cu începere din 1344 — serveau ca for de apel în pricini judiciare; din a doua jumătate a secolului al XV-lea, ele puteau lua și hotărîri de interes general pentru Secuime. Din privilegiul regelui Vladislav al II-lea, din 1499, care confirmă « libertățile și străvechile obiceiuri » ale secuilor, reiese că adunarea obștească a secuilor putea fi convocată și de căpitanul scaunului de Odorhei, la cererea fruntașilor secuii. Din izvoare rezultă că secuii de rînd nu se bucurau de « libertățile » confirmate, fiind amenințați tot mai mult cu aservirea."

Organizarea sașilor. Coloniștii sași din Transilvania aveau o organizare socială mai dezvoltată decît a secuilor. La stabilirea lor în această țară, ei depășiseră demult rînduielile gentilice, fiind organizați în obști sătești. În secolele XIII și XIV, datorită dezvoltării meșteșugurilor și negoțului, unele sate s-au transformat în tîrguri și orașe. În secolele XIV și XV, patriciatul orășenesc a izbutit să-și impună controlul asupra organizațiilor teritoriale săsești, înlocuind pe greavi (*Qiäven*). Prin dezvoltarea vieții orășenești, organizațiile săsești ajung

¹ Vezi mai sus p. 76.

să se deosebească de comitatele nobiliare, de scaunele secuiești și de districtele românești, care aveau târguri și orașe mai puțin dezvoltate.

Cele dintâi obști săsești, amintite de documente, constituiau, totodată, unități judiciar-administrative mărunte, numite «comitate».

Prin reorganizarea din 1224, fostele «comitate» s-au transformat, se pare, în subunități judiciar-administrative, numite «scaune» (*sedes*). Documentar acestea apar, pe rând, între anii 1302 și 1349, cel mai devreme fiind menționat scaunul de Sibiu, căruia îi urmează cel de Sebeș, Cincu, Rupea (Cohalm sau Kozd), Sighișoara, Orăștie, Nocrich (Alțina) și Mercurea.

Un veac după diploma regelui Andrei al II-lea, cam între 1325 și 1329, sistemul judecătoresc și administrativ al regiunii Sibiului a trecut printr-o nouă reorganizare. Probabil că ea a fost făcută în legătură cu răzvrătirea sașilor din 1324. După înăbușirea acestei mișcări, regele a desființat dregătoria de comite al Sibiului. De altminteri, în lipsa unei nobilimi săsești propriu-zise, comitatul Sibiului nu a urmat evoluția celorlalte comitate regale, care s-au transformat în comitate nobiliare, fiind desființat de puterea regală.

În fruntea scaunelor săsești, Carol Robert a numit câte un jude regal (*judex regis*), atestat pentru întâia oară în 1329. Juzii regali exercitau, fiecare în scaunul său, atribuțiile pe care le avuseseră mai înainte, peste tot cuprinsul comitatului sau « provinciei » Sibiului, cornițele sau locțiitorii săi *. Până în a doua jumătate a secolului al XV-lea, juzii regali ai « provinciei » sibiene au fost numiți de rege aproape totdeauna din rândurile greavilor. Pe lângă juzii numiți de rege, se aflau în fiecare scaun și juzi scaunali (*judex sedis*), aleși de obștea scaunului. Ei erau subordonați juzilor regali. Deși izvoarele cunoscute îi amintesc abia din 1413 — mai întâi ca «juzi ai scaunului», apoi, din 1440, și ca «juzi pământeni» (*judex terrestris*) — din documente rezultă indirect că și instituția juzilor scaunali exista încă din secolul al XIV-lea.

Juzii regali și cei scaunali ai sașilor, ca și cei ai secuilor, judecau în prezența întregii obști a scaunului. Cu timpul, datorită adâncirii diferențierii sociale, în pronunțarea sentinței au început să aibă un rol tot mai important fruntașii obștii, adică oamenii cei mai înstăriți, care apar ca jurați asesori. Dregătorii scaunului judecau pricinile mai mari, cele mărunte fiind de competența juzilor sătești. Ei aveau și atribuții administrative-fiscale, ca repartizarea și strângerea dărilor, precum și militare, de a strânge contingentul de ostași pe care trebuiau să-l dea sașii în oastea regală. Totuși, scaunele săsești nu au avut un caracter pronunțat militar ca cele secuiești, deoarece sașii nu au jucat un rol ostășesc comparabil cu al secuilor. De aceea, printre dregătorii lor nu găsim nici unul asemănător căpitanului de scaun din Secuime.

Totalitatea scaunelor « provinciei » Sibiului poartă — ca și în cazul Secuimii — denumirea de «șapte scaune», pe care o întâlnim în izvoare tot mai des, înce-

¹ Documente, C, veac. XIV, voi. II, p. 266.

pînd din anul 1355. în cadrul lor, scaunul Sibiului, cu centrul în acest oraș, și-a păstrat poziția dominantă, dobîndită încă din timpul colonizării. « Provincia » Sibiului se compunea în realitate din opt scaune; în noțiunea de șapte scaune, scaunul Sibiului s-a inclus implicit, ca for conducător al întregii « provincii ».

Organul reprezentativ al « provinciei » era congregația scaunelor sale. în răstimpul dintre două congregații, conducerea « provinciei » revenea consiliului orașenesc din Sibiu, care era și instanță de apel, nu numai pentru întreaga « provincie », ci și pentru alte grupuri de coloniști germani.

Pe la mijlocul secolului al XIII-lea, dreptul sibian sau « libertatea sibiană » (prin care se înțelege totalitatea drepturilor confirmate coloniștilor prin actul din 1224) a fost adoptat de sașii din Vinț și Vurpăr, iar ceva mai tîrziu — probabil în a doua jumătate a aceluiași secol — de cei din scaunele Mediaș și Șeica — cu toate că acestea din urmă se aflau sub jurisdicția comitelui secuilor. Cele șapte scaune — reprezentînd gruparea de coloniști cea mai numeroasă și mai importantă din punct de vedere economic — serveau și ca for de apel pentru scaunele Mediaș și Șeica ¹.

Districtele. în districtul Brașovului puterea regală era reprezentată de asemenea de un jude regal sau comite, care de obicei era chiar cornițele secuilor. Pentru pricinile mărunte, districtul avea un jude sau comite propriu, ales de obștea « oaspeților » din acest ținut. Prin încetarea jurisdicției comitelui secuilor, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, atribuțiile comitelui regal al Brașovului au fost preluate de judele orașului și, totodată, al districtului, ales de comunitatea orașenească ².

O dezvoltare asemănătoare se poate observa în districtul Bistriței, care apare documentar, ca posesiune a reginei, încă din secolul al XIII-lea. în anul 1330, la cererea coloniștilor de aici, regina Elisabeta dispune ca aceștia să nu mai fie judecați decît de cornițele sau judele lor, ales de obște, fiind scoși de sub jurisdicția voievodului sau a altor dregători. în anul 1366, regele Ludovic I le întărește acest drept, dispunînd ca juzii și jurații să judece pricinile împreună cu cornițele regal sau lociitorii săi și le stabilește ca for de apel Sibiul. Jurisdicția comitelui regal (a comitelui secuilor) dispare și în districtul Bistriței în a doua jumătate a secolului al XV-lea³.

Desființarea jurisdicției comiților regali în districtele Bistriței și Brașovului, precum și deținerea dreptului de alegere a juzilor regali, în cele Șapte și Două scaune, au creat condițiile unificării acestora într-o organizație teritorială și politică mai largă. Astfel s-a format treptat, spre sfîrșitul secolului al XV-lea,

¹ Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 77, 316, 322; II, p. 111, 167, 228, 326, 449, 501, 536; III, p. 155, 289-290; IV, p. 23, 35; *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 334-335; veac. XIV, voi. I, p. 240-241, 284-285.

² Zimmermann-Werner-Miiller, *Urkundenbuch*, II, p. 94, 364, 368, 536; IV, p. 164.
³ *Ibidem*, I, p. 438; II, p. 250.

« Universitatea sașilor » (*Univeristas Saxonum*), adică autonomia teritorială a scaunelor săsești, care se va cristaliza însă definitiv numai în veacul următor, în frunte cu cornițele sașilor (*Sachsengraf*), care era judele regal al Sibiului.

Organizarea orașelor Unitățile administrative și judiciare amintite: scaunele, districtele, comitatele, precum și episcopiile, își aveau reședințele în târguri și orașe. Organizarea administrativă și judecătorească a orașelor este în legătură cu dezvoltarea economică și socială, atât a lor, cât și a unităților teritorial-politice mai mari din care făceau parte. Aspectul administrativ-judecătoresc era rezultatul prefacerilor petrecute în viața economică și socială a orașelor. În organizarea și conducerea orașelor se înregistrează anumite schimbări, determinate de evoluția raporturilor dintre oraș și sat, de transformările din baza social-economică a orașului, de intensificarea luptei de clasă dintre orășeni și feudali și de contradicțiile dintre păturile populației orășenești, precum și de legăturile dintre orașe și puterea centrală.

Orașele se bucurau de o oarecare autonomie, recunoscută de puterea centrală prin privilegii scrise, similare chartelor comunale ale orașelor apusene. Unele orașe erau scutite de jurisdicția voievodului sau de aceea a comitelui. Orașele aveau dreptul de autocîrmuire, putînd să-și aleagă organele de conducere, care exercitau atribuțiile administrative, judiciare, fiscale și militare în orașe.

Orașul era condus de un sfat — numit mai târziu și « magistrat » — în frunte cu judele (*iudex*). Juzii unor orașe și târguri mai mici se numeau villici. Sfatul se compunea de obicei din 12 jurați, recrutați, ca și judele, dintre orășenii cei mai înstăriți. Atît ei, cât și judele, erau aleși anual de orășeni, după modalități care variau aproape de la oraș la oraș.

Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în unele orașe (Sibiu, Sighișoara, Mediaș, Orăștie, temporar și la Brașov), alături de «jude » — de regulă identic cu judele regal al scaunului sau districtului, numit de rege — apare și un burgărmășter (*Burgermeister, magister civium*), ales de orășeni. În repetate rînduri, însă, de la sfîrșitul secolului al XV-lea, cele două demnități se găseau reunite în mîinile aceleiași persoane.

Pe lîngă jude și, după caz, burgărmășter, în unele orașe exista și un administrator (*Hann, villicus*), care avea, printre altele, grija bunurilor orașului și judeca pricinile mărunte, iscate în legătură cu tranzacțiile de pe piața locală. Cauzele mai importante erau rezervate judeului și sfatului, care judecau după dreptul orășenesc, un ansamblu de obiceiuri juridice, consfințite prin privilegii regale.

Pe la mijlocul secolului al XV-lea, sub presiunea meșteșugarilor care reveneau o parte tot mai mare la conducere, este amintit în orașele Transilvaniei — mai întîi la Cluj, în 1458, iar din 1495 la Sibiu, Brașov și în alte centre urbane — *centumviratul*, adică un consiliu mai larg, de o sută de bărbați, aleși din orășenii

if ^f^^^W""» 3

Fig. 83. — **Turnul** clădirii sfatului orășenesc din Sibiu, sec. XIV-XV.

cu stare, de către jude și consiliul orășenesc, în preajma expirării mandatului acestora. Centumvirii alegeau apoi pe judele și jurații noi; se ocupau cu repartizarea dărilor și cu diferite alte sarcini privind administrația orașului.

În unele orașe, jurisdicția era împărțită între dregători aleși de acestea și reprezentanții regelui; așa era la Cluj în primele decenii ale secolului al XIV-lea și în alte orașe ¹. Autonomia orașelor episcopale era și mai îngrădită, juzii și jurații lor aflându-se sub dependența episcopilor sau a capitlurilor. În anumite orașe — Oradea, Satu Mare — au existat multă vreme comunități separate, având fiecare judele și jurații lor. Oradea, bunăoară, nu avea un jude comun pentru întreg orașul decât începând din 1557.

Uneori solidaritatea de interese dădea naștere la confederații de orașe. Astfel, la mijlocul secolului al XV-lea, se cunoaște confederația celor patru orașe miniere din Munții Apuseni, Abrud, Baia de Arieș, Baia de Criș și Băița, având un for comun de judecată și plătind în comun dările.

Deși privilegiile au fost conferite întregii comunități a orașului, cu vremea de ele au beneficiat numai păturile înstărite. Conducerea orașelor a fost acaparată treptat de o pătură restrânsă, formată din patriciat. În secolul al XIV-lea, la Cluj, câteva « neamuri » — a căror putere se întemeia mai ales pe proprietățile lor de pământ din hotarul orașului — căutau să transforme dregătoria de jude și consiliul orășenesc în funcțiuni ereditare. Încăierările sîngeroase ale acestei aristocrații urbane ² — deosebite de manifestările tipice ale anarhiei feudale doar prin faptul că se desfășurau pe străzile orașului — evocă manifestările similare, clasice, din comunele italiene ale epocii.

Ca urmare a dezvoltării negoțului și meșteșugurilor, acest patriciat de tip agrar, seminobiliar, a cedat, treptat, locul unui patriciat nou, recrutat mai întâi din marii negustori, apoi și din meșteșugarii înstăriți. Astfel, încă de la mijlocul secolului al XIV-lea, încep să pătrundă în conducerea orașelor din Transilvania tot mai multe elemente meșteșugărești, nu numai ca jurați, ci și ca juzi ³. Cu vremea, acest patriciat nou, comercial și meșteșugăresc, caută să monopolizeze cîrmuirea și veniturile orașelor în interesele sale de clasă.

În unele orașe cu populație meșteșugărească și negustorească mixtă din punct de vedere etnic, antagonismele sociale se împleteau cu contradicții și conflicte între elementele săsești și maghiare pentru conducere. Din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, această conducere fiind acaparată la Cluj de orășeni sași, bogați, elementele maghiare înstărite revendicau și ele o participare la dregătorii. În cele din urmă, în 1458, prin mijlocirea puterii centrale, s-a ajuns la împărțirea funcțiilor de conducere, pe bază de paritate, între patriciatul săsesc și cel maghiar.

¹ *Documente*, C, veac. XIV, voi. I, p. 251 — 253.

² *Ibidem*, voi. III, p. 608-609.

³ *Ibidem*, voi. IV, p. 245; Zimmermann-Werner-Muller, *Urkundenbuch*, II, p. 33, 85, 611; voi. III, p. 48.

Organizarea judecătorească Caracterul de clasă al justiției feudale rezultă nu numai din procedura de judecată și din conținutul legiuirilor, dar și din faptul că stăpînii feudali erau și judecătorii oamenilor aflați în dependența lor.

În secolele XIV—XV, vechile obiceiuri juridice ale autonomiilor românești, săsești și secuiești sînt înlocuite tot mai mult cu legiuirile feudale ale statului. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al XV-lea, țărani romîni se plîng mereu că nu se ține seama de obiceiurile lor juridice, cuprinse în obiceiul pămîntului (*jus valachicum, lex Olachorum*), de scaunele lor de judecată, formate din cnezi, preoți și «oameni de rînd», care erau o supraviețuire, sub acest raport, a situației din obștile sătești, păstrată în autonomiile românești din Transilvania.

Prin organizarea și consolidarea comitatului nobiliar și în aceste regiuni (Țara Hațegului, Țara Făgărașului și a Maramureșului), prin numirea judei regal în scaunele săsești, iar mai tîrziu și în cele secuiești, s-a extins peste tot sistemul juridic al statului feudal maghiar. Diploma din iunie 1366 a regelui Ludovic I este deosebit de importantă pentru cunoașterea acestui proces de uniformizare a sistemului juridic. Regele voia să desființeze obiceiurile juridice vechi și să încadreze pe toți locuitorii în legile oficiale. Puterea judiciară a nobilimii și a scaunelor de judecată nobiliare e sporită în chip considerabil, atît prin această diplomă, cît și prin numeroase privilegii acordate după aceea nobilimii din Transilvania.

În ceea ce privește organizarea judecătorească a Transilvaniei voievodale, ea cunoaște mai multe instanțe, fără să se poată vorbi totdeauna de o delimitare precisă a competenței lor.

Prima instanță era jurisdicția seniorială, exercitată de stăpînul feudal asupra țaranului dependent, în cauzele judiciare mai simple. Pe măsură ce se agrava exploatarea și creștea lupta de clasă a țărănimii, se înăspreau și mijloacele de reprimare judecătorească ale feudalului; de pe la mijlocul secolului al XIV-lea, un număr tot mai mare de feudali din Transilvania au obținut de la rege dreptul de justiție majoră, «dreptul paloșului» (*jus gladii*) și pe acela de a ridica spînzurători pe domeniile lor, pentru ținerea în frîu a țărănimii.

După jurisdicția seniorială urma scaunul de judecată al comitatului, ca instanță de apel pentru cei nemulțumiți cu judecata feudalului în pricinile cu oamenii aserviți acestuia sau împotriva feudalului însuși. Iobagii nu aveau dreptul de apel contra stăpînului lor; în cazul în care un feudal aducea vreo vătămare iobagilor unui alt feudal, acesta putea însă ridica pîră împotriva lui.

De la comitat se putea face apel la justiția voievodală, adică la scaunul de judecată al voievodului sau al vicevoievodului. Scaunul de judecată al voievodului sau vicevoievodului se ținea de obicei la « octave », adică a opta zi de la data unor sărbători. Pînă la începutul veacului al XIV-lea, voievodul judeca personal, dar, pe măsură ce adunările obștești de la Turda cîștigau în importanță,

el își exercită atribuțiile judecătorești tot mai mult în cadrul acestor adunări, lăsînd judecata de la « octave » pe seama vicevoievodului.

În afară de aceste instanțe de judecată, în secolul al XIV-lea și la începutul celui următor, un rol judiciar important l-au jucat adunările obștești, care erau uneori foruri de primă instanță, iar alteori chiar instanțe de apel de la judecata vicevoievodului sau chiar a voievodului.

În sfîrșit, ca ultimă instanță de apel era curtea regală.

Organizarea militară

Printre atribuțiile pe care le exercita voievodul Transilvaniei era și aceea de comandant militar de căpetenie; el conducea în oastea regală (*exercitus genemlis, exercitus regalis*) trupele strînse din comitatele supuse jurisdicției sale. În calitate de mare feudal și înalt dregător al regatului, voievodul își avea « steagul » sau « banderiul » lui propriu, compus din cetele sale de « familiari ». Astfel se amintește steagul voievodului Nicolae, în 1268, și al voievodului Ladislau, în 1270.

Ceilalți mari nobili laici, precum și episcopii și abații, în virtutea imunităților de care se bucurau, își aveau, de asemenea, steagurile pe care le conduceau la luptă. În 1436, se menționează, astfel, steagul lui Gheorghe Lipes, episcopul Transilvaniei. Marii nobili și înalții dregători de origine romînească — bunăoară Baliță și Drag — aveau, ca și ceilalți baroni, steagurile lor¹.

Nobilii de rînd erau obligați la serviciul militar personal în războaiele de apărare a hotarelor regatului, fără a fi datori să participe la expedițiile conduse de rege în afara regatului, decît pe cheltuiala acestuia. Precizarea acestor îndatoriri militare și-au asigurat-o prin Bula de aur din 1222; ea se reîntîlnește, cu mici variante, în confirmările ei ulterioare. Prin măsurile cu caracter militar ale regelui Sigismund de Luxemburg, nobilii din comitatele apusene, care nu făceau parte din « familiarii » unor nobili mai puternici, participau la oastea regală sub conducerea comiților.

Un rol militar important au jucat cnezii și voievozii romîni, precum și boierii făgărășeni, ca reprezentanți ai organizațiilor romînești. După extinderea stăpînirii maghiare asupra organizațiilor autohtone, romîni, în frunte cu cnezii și voievozii lor, erau supuși la obligații militare față de castelanii cetăților regale sau față de stăpînul feudal, laic ori ecleziastic, pe domeniile cărora se aflau. Slujbele la cetăți și în oaste pe care le făceau, ca și atribuțiile lor administrativ-fiscale și judiciare, au favorizat ascensiunea socială a cnezilor și voievozilor. În secolele XIV—XV, pentru meritele cîștigate în paza granițelor Transilvaniei, în luptele cu tătarii și turcii sau pentru colaborarea cu puterea regală împotriva cnezilor și voievozilor răzvrățiți, unii dintre ei — mai cu seamă cei din Maramureș, Hunedoara, Banat — au obținut de la rege, de la voievodul Transilvaniei sau de la banul Severinului danii și înnobilări, în urma cărora ei

Documenta Valachorum, p. 267, 442.

s-au apropiat și apoi asimilat cu feudații maghiari, avînd aceleași îndatoriri militare.

La sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, cnezii înnoiți erau obligați să servească, în caz de război, în oastea regelui cu o « lance ».

« Lancea » era o unitate — cunoscută și în țările apusene — cuprinzînd pe cavaler (călărețul greu înarmat, înzestrat cu lance, care purta și o flamură), împreună cu suita sa, compusă din mai multe persoane, care, însă, contau ca un singur luptător *K* în organizarea militară a Transilvaniei un rol însemnat aveau, după cum s-a văzut, și secuii, care mergeau la oaste sub comanda comitelui lor, luptînd de obicei în avangarda sau ariergarda armatei regale. Cînd voievodul Transilvaniei deținea și această dregătorie, cetele secuiești se găseau sub conducerea sa directă.

Sașii au jucat un rol mai puțin important decît secuii în organizarea armatei. Prin privilegiul acordat de regele Andrei al II-lea, în

1224, sașii erau obligați să trimită un număr mic de ostași în caz de război: 500

în țară, 100 dacă regele conducea în persoană expediția peste graniță și 50 dacă oastea era comandată de un locțiitor al său.

Pe temeiul privilegiilor acordate în secolul al XIII-lea sau la începutul celui următor, orașele Satu Mare, Dej și Cluj — în care se găseau « oaspeți » sași din afara teritoriului de colonizare masivă săsească — erau obligate să trimită în armata regală un număr foarte mic de ostași.

Din timpul regelui Ludovic I, se obișnuia răscumpărarea obligațiilor de oaste ale orașelor; din 1378, Clujul plătea vistieriei regale 200 de florini în anii cînd se pornea o expediție. Suma putea fi încasată, în numele regelui, și de

¹ Pesry, *A szorenyi bdnsg*, III, p. 11; Mihalyi, *Diplome maramureșene*, p. 196; Zimmermann-Werner-Muller, *Vrkundenbuch*, III, p. 149.

voievodul Transilvaniei, care beneficia și de o anumită cantitate de provizii, procurate de orașe, în virtutea dreptului feudal de găzduire. Regele Sigismund de Luxemburg a mărit din an în an dările pretinse de la orașe pentru cheltuieli militare. În 1405, clujenii se plîngeau că voievozii Transilvaniei îi obligau și la serviciul militar *.

De la sfîrșitul secolului al XIV-lea, expansiunea otomană amenințînd din ce în ce mai mult statul feudal ungar, Sigismund de Luxemburg a trebuit să adopte o strategie defensivă, bazată pe cetățile dunărene din părțile sud-estice. Printr-un decret regal din 1405, s-a hotărît ca orașele să se înconjoare cu ziduri. Pe de altă parte, după dezastrul de la Nicopole, dîndu-și seama de incapacitatea învechitei organizații militare a nobilimii, care, de altfel, încerca să se sustragă de la obligațiile sale ostășești, Sigismund a încercat s-o completeze, căutînd să impună nobilimii trimiterea sub arme a unei părți din iobăgime, în raport cu mărirea proprietății feudale. Ca urmare, el a obținut la dieta din Timișoara,, în 1397, hotărîrea ca să se echipeze cîte un arcaș de fiecare număr de 20 de iobagi»

În proiectul de organizare militară elaborat de Sigismund și sfetnicii săi în 1433, pentru a combate primejdia otomană, la luptele împotriva turcilor trebuiau să participe și forțele militare din Transilvania și comitatele apusene. În cazul expedițiilor spre Transilvania, urmau să ia parte — alături de steagul regelui, format din 1000 de călăreți — două steaguri ale voievodului Transilvaniei, steagul episcopului Transilvaniei, precum și sașii și secuii. Cu privire la efective, se prevedea ca aceștia din urmă să strîngă împreună 4000 de ostași, nobilimea din Transilvania 3000, iar comitatele Bihor, Satu Mare, Maramureș, Crasna, cele două comitate Solnoc — de Mijloc și Exterior — precum și alte comitate apusene vecine, fiecare între 50 și 600 de ostași. În cazul cînd oastea ar fi trebuit să meargă spre părțile bănățene, luau parte, alături de steagul regelui, și contingente ale episcopilor de Oradea și Cenad, ale comitatelor Timiș, Zarand, Arad, Cenad, Torontal, Caras, precum și «romîinii, filisteii (iașii) și cumanii »².

În 1435, Sigismund cerea înarmarea unui arcaș călare de fiecare număr de 33 de iobagi³. Această măsură nu s-a înfăptuit însă, din cauza opoziției feudalilor, care se temeau desigur ca armele date în mîinile iobagilor să nu fie întoarse împotriva lor și să nu li se scadă veniturile prin plecarea acestora la oaste.

Regele a căutat să facă față situației militare critice și prin angajarea — într-o măsură mai mare decît predecesorii săi — a unor contingente de mercenari,, soldați de profesie, tocmiți cu plată. Mercenarii apar în număr mai mare în timpul expedițiilor lui Ludovic I în Italia, la mijlocul secolului al XIV-lea,

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 32, 209, 328; voi. II, p. 34, 138; Zimmermann-Werner-Muller, *Urkundenbuch*, II, p. 495; Jakab E., *Okleve'ltár*, I, p. 119.

² M. G. Kovachich, *Supplementum ad vestigia comitiorum*, I, p. 432 — 433, 446 — 447.

³ *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 246.

regele cerînd în acest scop subsidii extraordinare de la orașe. Poate și sub influența victăriilor engleze din războiul de o sută de ani, Ludovic instalează arbaletieri englezi în noua cetate de la Bran, ridicată în ultimii ani ai stăpînirii sale ¹. Probabil că tot el a așezat mercenari și în celelalte cetăți regale din Transilvania. Numărul

Fig. 85. - Castelul Bran, sec. XIV.

lefegiilor străini crește în vremea lui Sigismund, care trimite asemenea trupe și în ajutorul domnilor Țării Românești, Mircea cel Bătrîn și Dan al II-lea. Ști bor, voievodul Transilvaniei, Nicolae Perenyi, banul Severinului, și alți mari dregători aveau, de asemenea, în ostile lor mulți mercenari ². Deși foarte costisitori, mercenarii ar fi reprezentat — ca și în alte țări — un sistem militar mai înaintat decît cel feudal și un sprijin important pentru întărirea puterii centrale, dacă aceasta ar fi avut posibilități financiare suficiente pentru plata lor. Vistieria fiind însă într-o criză permanentă în timpul lui Sigismund, el a trebuit să lase recrutarea mercenarilor pe seama marilor feudali, care dispuneau de bani,

¹ Thur6czi, *Chronica Hungororum*, partea a III-a, cap. 38, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, 1, p. 240.

² Zimmermann-Werner-Muller, *Urku.ndenbu.ch*, III, p. 149.

zălogindu-le, în schimb, moșiile și veniturile regale. În astfel de condiții, în loc de a ajuta la întărirea puterii centrale, oastea de mercenari întărea și mai mult puterea oligarhiei nobiliare.

Ostile din Transilvania aveau un armament foarte variat, care ținea pas cu schimbările ce interveneau în dezvoltarea tehnicii militare a epocii.

Fig. 86. — Cetatea Rîșnov, sec. XIV. •

Nobilii, mai ales cei mari, erau înarmați și echipați ca și cavalerii din Ungaria și din țările apusene. Purtau cămașă de zale și platoșă. Luptau călări, cu sabie sau cu lance și se apărau cu scutul. Ei alcătuiau cavaleria grea. Nobilimea mică, cnezii și pătura mijlocie a secuilor — care alcătuiau cavaleria ușoară — erau înarmați, pe lângă sabie, cu arc și săgeți. Cavaleria — grea și ușoară — forma baza oștirii și juca rolul principal în luptă. Arcul și sabia, uneori și lancea, zalea, scutul, constituiau și armamentul pedestrimii. Orașele trimiteau, din secolul al XHI-lea, în oastea regală arcași, uneori și ostași cu platoșă. Din veacul al XIV-lea apar, după cum am văzut, în Transilvania și arbaletieri (*ballistarii*), mercenari cu arbalete, adică arcuri grele, perfecționate, cu care se putea trage mai departe decât cu arcurile simple². Mercenarii puteau fi și călăreți.

La asediul cetăților se foloseau diferite mașini cu care se aruncau pietre asupra apărătorilor de pe ziduri și se întrebuintau scări pentru asaltarea acestora.

¹ *Documente*, C, veac. XI-XIII, voi. I, p. 238; II, p. 138.

² *Quellen zur Geschichte Siebenburgens aus sächsischen Archiven*, I, p. 1 — 2.

|S
W*»*** | 'i

;! ■' * î*-v-

.....

Fig. 87. — Cetatea țărănească din -Rupea
Stampă veche; Vedere actuală.

itre mijlocul secolului al XV-lea, încep să se răspîndească armele de foc, mai **întrii sub** formă de tunuri rudimentare (bombarde), de fontă sau aramă, cu **ghiulele** de piatră sau fier. Bombardele și armele de foc manuale au jucat un **rol** relativ redus chiar și în luptele lui Iancu de Hunedoara.

O mare parte a armamentului era produs în Transilvania, Brașovul și Sibiul avînd armurieri vestiți, care lucrau și pentru Țara Romînească și Moldova. După un izvor bizantin, Urban, constructorul unui tun mare folosit de **turci** la asediul Constantinopolului în 1453, era «dac », adică român din Transilvania¹.

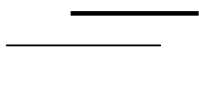

Fig. 88. — Biserica fortificată din Prejmer.

În organizarea militară a Transilvaniei un rol de seamă au jucat cetățile din interior și de la marginile țării. Dintre acestea, în veacurile XIII—XV, mai Importante erau: Chioar, Unguraș, Ciceu, Cetatea de Baltă, Șoimuș, Feldioara, Piatra Craivii, Orșova, Hunedoara, Deva, Tâlmaciu, Rîșnov, Bran (cetate importantă și pentru paza trecătorii și drumului comercial spre Țara Romînească) etc. Orașele înconjurate cu ziduri începînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și din secolul următor, precum și bisericile fortificate (bisericile-cetăți) din numeroase sate **cu** populație săsească, jucau de asemenea un rol important în sistemul de apărare. Apărarea orașelor era încredințată breslelor.

Organizarea militară a Transilvaniei în timpul orînduirii feudale era menită să servească interesele clasei dominante și a păturii înstărite de la orașe și să asigure apărarea față de pericolul extern.

¹ Laonic Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 225-226; Ducas, *Istoria turco-bizantină*, JUO—* /IU.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la Războiul țărănesc german, București, 1958, p. 183 — 194.
— *Războiul țăărănesc geiman*, București, 1958.

II. Izvoare

- Anjoufori *okmdnytdr*, voi. VI, Budapesta, 1891.
BUNYITAY, V., *A vdradi kdptalan legregibb statutumai*. Oradea, 1886.
CHALCOCONDIL, LAONIC, *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, București, 1958.
Corpus Juris Hungarici, voi. I, Budapesta, 1899.
Documenta kistoriam Valachorum in Hungaria illustrantia. Budapesta, 1941.
Documente privind istoria României, C, Transilvania, veac. XI — XIII, voi. I—II, veac. XIV, voi. I-IV.
DUCAS, *Istoria turco-bizantina*, trad. V. Grecu, București, 1958.
hunyadmegye torte'neti e's re'ge'szeti tdrsulat e'vkonyve, 1882, 1888.
HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria româniilor*, 1/2, II/2, București, 1890 — 1891.
JAKAB, E., *Okleve'ltdr Kolozsvar torte'nete elsâ kotete'hez*, voi. I, Buda, 1870. KOVACHICH, M. G., *Supplementum ad vestigia comitiorum*, voi. I, Buda, 1798. MAKKAI, L., *Kiadatlan oklevelek Kolozsvar koze'pkori torte'nete'hez*, Cluj, 1947. MIHALYI, I., *Diplome maramureșene din sec. XIV—XV*, Sighet, 1900. MÁLYUSZ, E., *Zsigmondkori okleve'ltdr*, voi. I—II, Budapesta, 1951—1958. PASCU, ȘT.-VL. HANGA, *Crestomafie pentru studiul istoriei statului si dreptului R.P.R.*, voi. II. 1, București, 1958.
PESTY, FR., *A szore'nji bdnsg e's Szoreny vdrmegye torte'nete*, voi. III, Budapesta, 1878.
Quellen zur Qeschichte Siebenbiirgens aus sâ'chsischen Archiven, voi. I, Sibiu, 1880.
Scriptores Rerum Hungaricarum, ed. I. G. Schwandtner, I, Viena 1766. *Szekely okleveltdr*, voi. IV, Cluj, 1895.
SZIRMAY, A., *Szatmdr vdrmegye fekvese*, torte'neti es polgrfri ismerete, I, Budapesta, 1809. THEINER, A., *Vetera monumenta Kistorica Hungariam sacram illustrantia*, I, Roma, 1859. ZIMMERMANN-WERNER-MiLLER-Gi)Nniscn, *Urkundenbuch zur Qeschichte der Deutschen in Siebenburgen*, I-IV, Sibiu, 1891-1937.

III. Lucrări generale

- DAICOVICIU, C. — ST. PASCU — V. CKERESTEȘIU — T. MORARU, *Din istoria Transilvaniei*, voi. I, ed. a U-a, București, 1961.
MOGA, I., *Voievodatul Transilvaniei*, Sibiu, 1944.
MOLNÁR, E., *A magyar tdrsadalom tortenete az Arpddkortl Mohdcsig*, Budapesta, 1949.
PASCU, ȘT., *Meșteșugurile dm Transilvania pînd în sec. al XVI-lea*, București, 1954.
SZÁDECZKY, L., *A szekely nemzet tortenete e's alkotmdnja*, Budapesta, 1927.

IV. Lucrări speciale

- BELENYESY, M., *Adatok a tanyakialafeulds kerdesehez*, Budapesta, 1948.
— *A foldmuvels Majjyarorșdgon a XIV. szdzadban*, în *Szdzadok*, XC, 1956, nr. 4-6, p. 517-555.

- M., *Der Ackerbau und seine Produkte in Ungarn im 14. Jahrhundert*, în *Acta Ethnographica*, t. 6, 1958, p. 265-321.
- Bonn**, G., *Hiiberiseg e's rendiseg a kozepkori magyar jogban*, Aiud, 1945. COWNERTH, M., *Die Stuhlverfassung im Szeklerlande und auf dem Konigsboden bis zum Unde des 15. jahr.*, Sibiu, 1906.
- Ditt, J., *Zsigmond kirdly honvedelmi politikdja*, Budapesta, 1936.
- DEMENY, L., *Introducerea nonei în Transilvania*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 5, p. 179—190.
- DKAGOMIR, S., *Cîteva urme ale organizației de stat slavo-romine*, în *Dacoromania*, I, 1920 — 1921, p. 147-161.
- OÂBOR, GY., *A megyei intezmeny alakulâsa es mukodese Lajos aliat*, Budapesta, 1905.
- GUNDISCH, G., *Deutsche Bergweikssiedlungen in dem siebenburgischen Erzgebirge*, Sibiu, 1942.
- JANITS, I., *Az erdelyi vajdák igazsdgszolgáltatâ es okleveladâ miikodese 1526-ig*, Budapesta, 1940.
- METEȘ, ȘT., *Din istoria dreptului rominesc din Transilvania*, București, 1935 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. XVII, 1935-1936). MULLER, G., *Die sächsische Nationsuniversität*, Sibiu, 1928 (extras din *Archiv des Vereins*, XLIV, 1928).
- *Stuhle und Distrikte*, Sibiu, 1941.
- PASCU, ȘT., *Răscoale țărănești în Transilvania*, Cluj, 1947.
- *Rolul cnezilor din Transilvania in lupta antiotomană a lui îancu de Hunedoara*, în *St. cerc. ist.*, Cluj, VIII, 1957, p. 25-67.
- *Die mitte lalterlichen Dorfsiedlungen in Siebenbürgen (bis 1400)* în *Nouvelles etudes d'histoire*, II, București, 1960, p. 135—148.
- SZENDREI, J., *Magyar hadtortenelmi emlekek*, Budapesta, 1896.
- Tanulmdnyok a parasztsdg tortenetehez Magyarorszdgon, a 14.szdzadban*, şubred. Székely, Gy., Budapesta, 1953.

FĂRÎMIȚAREA FEUDALĂ ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN SECOLUL AL XIV-LEA ȘI ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

1. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ

Documentele emise de cancelariile statelor feudale Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XV încep să dea o imagine mai clară asupra dezvoltării economice, organizării social-politice și instituțiilor feudale din această vreme.

Din aceste mărturii documentare, ca și din altele mai târzii, rezultă că, în secolele XIV—XV, trăsătura caracteristică a vieții economice era economia naturală, căreia îi corespundea în domeniul social-politic fărîmițarea feudală.

Agricultura și creșterea
vitelor

Deși în documente nu găsim date suficiente care să ne permită o analiză defalcată a vieții economice a celor *

două țări române — așa cum a fost posibil în cazul Transilvaniei — totuși din ele putem constata că principalele ramuri ale economiei Țării Românești și Moldovei continuă să rămână agricultura și, strâns legată de ea, creșterea vitelor.

Existența unor întinse și mănoase terenuri agricole, fânețe și pășuni a făcut ca agricultura și creșterea vitelor să ocupe locul principal în economia celor două țări.

Cerealele care se cultivă — atât în satele libere, cât și pe domeniile feudale — sînt: grîul, orzul, meiul, secara, ovăzul și sorgul. Ca plante furajere cultivate sînt cunoscute trifoiul și dughia, iar dintre cele care servesc industriei casnice, cînepa și inul. Între toate, în această vreme, ca și în secolele următoare, locul principal îl ocupă grîul.

În veacurile XIV—XV, cultura grîului în Țara Românească este atestată de actele interne în 11 din fostele județe ale sale, iar în celelalte, indirect, prin existența a numeroase mori. Situația este asemănătoare și în Moldova.

Un act al lui Dan I, din 3 octombrie 1385 — primul dintr-o întreagă serie ¹ — prin care domnul dăruia mănăstirii Tismana 400 de găleți de grîu din dijma

¹ Documente, B, veac. XIII-XV, p. 40, 42, 45, 47, 53-54.

domnească a județului Jaleș, ne dă o imagine clară asupra răspîndirii culturii griului, precum și a cuantumului recoltelor la sfîrșitul veacului al XIV-lea. Din acest act reiese că producția anuală de grîu a județului Jaleș era de cel puțin 4000 de găleți, sau aproximativ 3600 hi. Ținînd seama de faptul că Jaleșul era un mic județ de munte (numai o parte a fostului județ Gorj) și că cele 4000 de găleți reprezintă recolta minimă numai a satelor libere din județ — după cum reiese din documente — dată fiind și tehnica agricolă înapoiată a vremii, se poate conchide că grîul cunoaște în această epocă a răspîndire largă.

După un calcul aproximativ, la sfîrșitul veacului al XV-lea, domnia Țării Romînești dăruia anual unor mănăstiri o cantitate importantă de grîne, de peste 800 de găleți de grîu (uneori, acestea fiind dublate de găleți de orz), obținute numai din dijma luată de domnie de la țăranii liberi.

Cronicarul burgund Wavrin a lăsat, de asemenea, prețioase știri cu privire la cultura cerealelor în Țara Romînească, către mijlocul veacului al XV-lea. El precizează că flota burgundă venită pe Dunăre împotriva turcilor, în 1445, se hrănea cu făina și grîul aduse de domnul Țării Romînești, Vlad Dracul; acesta cere «cruciaților» să împiedice pe turci să prade țara pînă ce se va recolta grîul, făgăduindu-le, în schimb, o răsplată bogată. Tot Wavrin amintește și de obiceiul păstrării cerealelor în gropi special amenajate¹. Asemenea gropi au fost descoperite și în cursul săpăturilor arheologice efectuate în diferite părți ale țării.

Aceeași importanță avea cultivarea griului și în Moldova și Dobrogea, unde izvoarele atestă, încă de la jumătatea veacului al XIV-lea, existența unui comerț cu grîne romînești la gurile Dunării; la începutul veacului următor, se menționează în Moldova daniile de grîu făcute unor mănăstiri², sau existența unor brutării la orașe³.

Actele interne ale vremii amintesc frecvent cîmpurile și poenile cultivate, curaturile, țarinele și ogoarele, dar, îndeosebi, morile de apă, răspîndite pe întreg teritoriul țării, atît în hotarele satelor, cît și în acelea ale tîrgurilor. Astfel, un document intern din Țara Romînească, din 19 iunie 1421, arată că, în 15 sate ale mănăstirii Cozia, existau la acea dată nu mai puțin de 12 mori⁴.

Într-un alt document intern, din 22 iunie 1418, înșirîndu-se elementele din care se compunea o gospodărie țărănească la acea dată—adică averea «oamenilor de jos», cum se precizează în document — se arată că acestea erau, în ordinea menționată în act: via, ogoarele, moara (de bună seamă că este vorba de părți de moară), casa, vitele⁵.

Atunci cînd domnia precizează obligațiile țăranilor dependenți față de stăpînii de moșii, acestea se înșiruie într-o ordine care evocă, de

¹ *Bul. Corn. ist.*, VI, p. 52, 65.

² *Documente*, A, veac. XIV-XV, voi. I, p. 24.

³ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 636, 639.

⁴ *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 76.

⁵ *Ibidem*, p. 70.

asemenea, aceleași ocupații sedentare: «...grâu sau vin sau stupi sau alte orice...» \

Numărul mare de ogoare, țărini și mori, amintite în documente, ordinea evocării în acte a elementelor ce alcătuiesc o gospodărie țărănească și a obligațiilor țăranimii aservite față de stăpînii feudali dovedesc că agricultura ocupa un rol esențial în economia feudală.

4

Fig. 89. - Unelte agricole din sec. XIV-XV. 1. Ramă de hîrleț; 2. Seceră; 3. Săpăligă. 1 și 3. Suceava; 2. Zimnicea.

Tehnica agricolă folosită în aceste veacuri era cea a moinei sălbatice și a deștelenirilor permanente: pămîntul era pus în valoare ca teren agricol un anumit număr de ani, pînă la secătuire, lăsîndu-se apoi în pîrloagă, pentru refacere, un alt număr de ani. În acest timp, se foloseau pentru cultură alte terenuri, fie nou deștelenite, fie din cele anterior lăsate spre odihnă. Obținerea de noi terenuri agricole se făcea, ca și în perioada precedentă, prin defrișarea pădurilor, prin lăzuri și curături.

Unelte principale de muncă folosite în agricultură — cunoscute îndeosebi prin săpăturile arheologice, dar și documentar — sînt: plugul, tîrnăcopul, hîrlețul, securea, sapa și săpăligă, coasa și secera. Ca vite de muncă sînt folosiți mai ales boii și bivolii, dar și caii.

Practicarea din cele mai vechi timpuri și pe scară largă a unor culturi agricole superioare, ca aceea a viței de vie sau grădinăritul, culturi care necesită prezența permanentă a omului, dovedește, o dată mai mult, caracterul agricol al populației de bază a Țării Românești și Moldovei.

În toată această epocă, abundă știrile privind cultivarea viței de vie pe un teritoriu destul de întins: în documente sînt menționate frecvent dările din vin, însemnatele danii de vin din desetina sau vinăriciul domnesc, făcute unor mănăstiri, sau vînzarea vinului în interior sau peste hotare. La sfîrșitul veacului al

¹ *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 225.

XV-lea domnia acorda anual unui număr de 11 mănăstiri (șase din Moldova și **cinci** din Țara Românească) o cantitate de vin echivalentă cu peste 1000 de hectolitri. **Chiar** dacă întreaga cantitate de vin provenită din dijmă ar fi fost dăruită mănăstirilor — ceea ce nu este de crezut — producția anuală minimă a Moldovei și **Țării** Românești, recoltată numai din viile supuse la dijmă, era, spre sfârșitul veacului al XV-lea, de peste 10 000 de hectolitri, ceea ce, pentru epoca respectivă, reprezintă o cantitate însemnată. Ținând seama însă de faptul că nu tot vinul provenit din vinărici era dăruit mănăstirilor, precum și de faptul că nu toți proprietarii de vii erau obligați să plătească vinărici — stăpînii feudali fiind scuțiți — rezultă că producția anuală de vin a celor două țări întrecea cu mult cantitatea de mai sus.

Regiunile viticole mai importante ale Moldovei, care produceau vinuri renumite, ce se și exportau, erau Cotnarii și Hîrlăul. Cultura viței de vie este pomenită în această epocă și în ținuturile Neamț și Bacău. În Țara Românească, viile sînt atestate documentar, în această vreme, în fostele județe: Vîlcea, Dîmbovița, Mehedinți, Gorj, Ilfov și Argeș. Pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul veacului al XV-lea, se constată o preocupare de lărgire a suprafețelor cultivate cu viță de vie, manifestată deopotrivă de țărani, cît și de tîrgoveți. În ce privește tehnica viticolă, sînt amintite în documente: teascurile, obiect important în vinificație, precum și butoaiele și pivnițele, pentru păstrarea vinului. Ca ocupații agricole ale locuitorilor de pe teritoriul Moldovei și Țării Românești, în veacurile XIV—XV, mai sînt de amintit grădinăritul—cu însemnate culturi de varză, mazăre, linte, bob, ceapă, usturoi — și cultura pomilor roditori, ca: pruni, meri, peri, nuci, cireși, vișini ș.a.

O a doua ramură importantă a economiei Țării Românești și Moldovei—strîns legată de agricultură — o constituia creșterea vitelor. În toată această epocă, începînd chiar de la mijlocul veacului al XIV-lea, izvoarele cuprind numeroase știri despre bogăția în cai, boi și porci a Țării Românești și Moldovei. Creșterea vitelor mari era legată mai ales de ocupația agricolă, iar a porcilor și oilor de necesitățile de hrană și îmbrăcăminte ale populației.

Însemnătatea acestei ramuri economice reiese din locul important pe care-l ocupă, în cadrul veniturilor domnești, dările din oi și din porci (vama oilor și vama porcilor), precum și din faptul — care oglindește, de altfel, mai ales slaba dezvoltare a pieții interne — că vitele sînt des amintite în acte ca mijloc de schimb, ținînd loc de monedă.

Din privilegiile comerciale acordate unor negustori străini la începutul veacului al XV-lea rezultă că un însemnat număr de animale era vîndut peste hotare. Privilegiul comercial acordat de Alexandru cel Bun liovenilor, în 1408, stabilind taxele vamale, pomenește ca mărfuri de export ale Moldovei: caii, boii și vacile, oilor, porcii, pieile de bou, de oaie și de miel și lîna *, în privilegiile

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 630 — 637.

lui Mircea cel Bătrîn din 1413, pentru negustorii din Braşov, figurează ca mărfuri cumpărate de aceştia din Ţara Românească : porcii, boii, vacile, caii, oile, pieile de oaie şi de vite mari, burdufele de brînză ¹. Din vînzarea acestor animale şi a produselor lor feudalii realizau venituri importante.

Alte ramuri ale eco- Pe lîngă agricultură şi creşterea vitelor, alte ramuri ale
nomiei economiei feudale erau albinăritul, pescuitul şi mineritul. Albinăritul era foarte răspîndit, atît în Moldova, cît şi în Ţara Românească. Frecvenţa pomenire în actele interne a dijmei din stupi, precum şi a prisăcilor sau stupinelor, cu terenurile pe care acestea se întindeau, indică marea însemnătate a albinăritului în această vreme. Acelaşi lucru îl arată şi privilegiile acordate liovenilor şi braşovenilor, amintite mai sus, în care figurează ca mărfuri romîneşti de export atît mierea, cît şi ceara.

Pescuitul cunoaşte şi el, încă din această vreme, o dezvoltare însemnată, îndeosebi în regiunea Dunării şi a bălţilor ei, peştele constituind unul din alimentele principale ale populaţiei. Daniile făcute de domnie unor mînăstiri, constînd din bălţi şi pescării la Dunăre sau din venitul acestora, din peşte şi chiar icre, precum şi numeroasele iazuri şi heleşteie amintite, mai ales în Moldova, pe domeniile feudale, dovedesc importanţa acestei ocupaţii. Însemnătatea pescuitului mai este relevată de aceleaşi privilegii comerciale, în care figurează şi poverile purtate de cai, cu care se transporta peştele în Transilvania sau în Polonia.

În secolele XIV — XV, are loc şi o oarecare dezvoltare a mineritului, îndeosebi a exploatării sării şi aramei. Încă din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, există unele ştiri despre exploatarea şi exportul sării din Ţara Românească. În timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn, sînt amintite atît salinele de la Ocele Mari, cît şi minele de aramă de la Bratilov, de lîngă Baia de Aramă. Sarea era exploatată de domnie şi constituia un obiect de export în sudul Dunării încă din această epocă, iar exploatarea aramei era concesionată unor meşteri străini. În Moldova, principala exploatare organizată a sării era la Tîrgul Troţuş. În ambele ţări, însă, se mai practica şi scoaterea sării de către ţărani, din anumite locuri unde ea se găsea la suprafaţă, constituind adevărate « maluri de sare ». Această exploatare se făcea numai pentru satisfacerea nevoilor proprii ale gospodăriei ţărăneşti şi domeniiale, nu şi pentru piaţă. În această vreme, este amintită în documente şi exploatarea păcurii.

Dezvoltarea meşteşu- Nevoile ţăranului privitoare la produsele meşteşugăreşti
gurilor, a comerţului — fie că e vorba de îmbrăcăminte sau încălţăminte, fie
şi oraşelor chiar de unelte de muncă — erau satisfăcute, în general, prin propriile sale mijloace, prin activitatea meşteşugărească pe care el o desfăşura paralel cu muncile agricole. Pentru nevoile mai deosebite existau la sate unii

¹ I. Bogdan, *Relaţiile*, p. 1—5 şi Hurmuzaki, XV/1, p. 8—10.

meșteșugari specializați, de obicei supuși stăpînului feudal. Este ușor de înțeles că, în asemenea condiții, schimbul de mărfuri în afara moșiei nu era o necesitate socială. Lipsa aici condiția de bază a dezvoltării schimburilor pe scară largă, adică diviziunea muncii între unități de producție specializate.

Economia naturală nu cunoaște, însă, niciodată forme absolute, cu excluderea completă a oricăror relații de schimb; există totdeauna unele prisoase ale gospodăriei care fac obiectul unor acte întîmplătoare de schimb, după cum există anumite produse, cum e sarea, de pildă, care sînt necesare în toate gospodăriile. Cu atît mai mult, stăpînii de domenii vor căuta să-și procure, pe această cale a schimbului, cele necesare vieții de curte sau activității lor militare, și care nu se puteau obține în cadrul domeniului (îmbrăcăminte de lux, podoabe, armament, condimente etc). Pe de altă parte, pe măsura creșterii forțelor de producție, se poate observa tendința de separare a meșteșugului de agricultură, fie prin înmulțirea meșteșugarilor care lucrează «la comandă » la sate, fie prin formarea unor grupuri tot mai numeroase de meșteșugari în înseși centrele de schimb care se organizează treptat, adică la tîrguri și orașe.

Vechea istoriografie—atît romînă, cît și străină — minată de tendințe fie cosmopolite, fie șovine, a făcut să circule o serie de idei greșite cu privire la începuturile vieții orășenești în regiunile de la sud și est de Carpați. Pornind de la afirmația lui Miron Costin, referitoare la Moldova, că « orașele mai toate au fost întemeiate de sași »¹, ca și de la rolul jucat în comerț și în conducerea unor orașe de elemente venite dinafară, ea a considerat foarte adesea vechile noastre așezări orășenești drept creațiune'a unor coloniști străini, îndeosebi germani, considerați purtători de civilizație pe aceste meleaguri. Rupînd procesul formării orașelor de procesul general al dezvoltării societății, istoriografia burgheză a ajuns fie la subestimarea factorului urban, fie la opunerea lui arbitrară față de ansamblul vieții social-economice căruia i-a aparținut.

Formarea orașelor, în Moldova și Țara Românească, se datorează, ca peste tot ², unor necesități interne, care au putut fi servite într-o anumită măsură și de pătrunderea unor elemente străine. Acest fapt este dovedit atît de caracterul de generalitate al fenomenului, care se petrece și acolo unde nu este atestată prezența unei populații de colonizare, cît și de durata lui, care nu se datorează venirii treptate a unor noi valuri de imigranți purtători ai unor forme de viață urbană, ci desfășurării normale a proceselor social-economice interne. Într-o epocă mai nouă, avem posibilitatea studiului pe bază de documente a transformării unor sate în tîrguri sau orașe. Pentru așezările veacurilor XIV și XV dovezi concludente în acest sens au fost aduse de cercetările arheologice, care au dovedit preexistența pe aceleași locuri — la București, Tîrgșor și Iași — a unor sate, care s-au transformat apoi în orașe.

¹ Miron Costin, *Opere*, p. 233.

² Vezi și mai sus, partea I, cap. III, p. 88.

Originea rurală a orașelor este dovedită și de modul de stăpânire a moșiei târgului ca o proprietate devălmașe. Călătorul italian Niccolo Barsi relatează, încă în prima jumătate a secolului al XVII-lea, că, la vremea semănăturilor, orașenii ieșeau la câmp, unde șoltuzul și pîrgarii procedau la redistribuirea anuală a ogoarelor, după numărul membrilor familiei¹.

Fig. 90. — Pecetea târgului Baia, sec. XIV.

Obștea târgoveților și drepturile ei asupra pământului apar astfel ca fiind mai vechi decât domnia, care a suprapus drepturile sale feudale peste moșia și activitatea târgoveților, printr-o uzurpare ca cea practică în dauna țăranilor liberi. Ca urmare a acestei suprapunerii, orașele au intrat în stăpânirea domniei, care își exercită autoritatea prin intermediul unor instrumente de constrângere extraeconomică, cum sînt vornicii de târguri. Astfel se explică de ce situația orașenilor față de domnie a fost asemănătoare, din multe puncte de vedere, cu aceea a țăranilor dependenți. Raporturile de exploatare, care generează forme specifice ale luptei de clasă în mediul târgoveților, nu exclud însă și unele raporturi de colaborare cu domnia, atunci cînd, datorită dezvoltării orașelor — în a doua

¹ *Le voyage de Nic. Barsi*, în *Melanges de l'Ecole roumaine en France*, 1925, p. 307 — 308.

jumătate a veacului al XV-lea — se va ajunge și la o schimbare a politicii domnești față de orașe.

În Moldova și în Țara Românească orașele s-au format pe măsura dezvoltării activității meșteșugărești, a separării meșteșugurilor de agricultură și a intensificării schimbului de produse. După cum arată clasicii marxism-leninismului, adevăratele cauze ale apariției și dezvoltării orașului și ale diferențierii sale de sat trebuiesc căutate înăuntrul procesului de separare a meșteșugurilor de agricultură, precum și în apariția schimbului și a pieții interne.

Dacă originea îndepărtată a celor mai multe orașe — cum însuși cuvântul *tîrg* o arată — poate fi căutată în fixarea în anumite locuri a operațiunilor sporadice de schimb ale țăranilor (la care s-a adăugat apoi activitatea specializată a negustorilor), ceea ce a determinat rolul lor activ în dezvoltarea generală a societății a fost concentrarea meșteșugurilor și progresele cunoscute de acestea în noul cadru al așezărilor orașenești.

În trecerea de la sat la oraș, un rol important l-a jucat de multe ori existența unor puncte fortificate — cetăți sau centre militare organizate, de tipul « curților » — care contribuiau la asigurarea securității persoanelor și a bunurilor. Nu trebuie nesocotit, firește, nici aportul comerțului extern și, într-o oarecare măsură, a celui de tranzit, în dezvoltarea ulterioară a orașelor.

După cum s-a arătat într-unui din capitolele precedente unele dintre orașele Moldovei și Țării Românești sînt anterioare constituirii celor două state feudale. Judecînd după situația constatată către sfîrșitul veacului al XIV-lea și la începutul celui de-al XV-lea, cînd izvoarele cuprind mențiuni mai numeroase despre viața orașenească, este de bănuît că numărul acestor așezări va fi fost mai mare decît cel cunoscut din documente.

Către mijlocul veacului al XV-lea, lista orașelor și tîrgurilor din Moldova și Țara Românească cuprindea cea mai mare parte a centrelor urbane pe care le-au cunoscut aceste țări în epoca feudală. În Moldova, sînt atestate documentar: Tîrgul Trotuș, Bacău, Piatra, Roman, Neamț (Tg. Neamț), Baia, Suceava, Șiret, Cernăuți, Dorohoi, Hîrlău, Tîrgul Frumos, Iași, Vaslui, Bîrlad, Tecuci, Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Orhei, Hotin. Pe apa Putnei se afla, în veacul al XV-lea, tîrgul cu același nume. Un tîrg se formase probabil și în punctul de vamă de la Lăpușna. Tîrgul Sărații, pe Sărata, în apropiere de Prut, dispăruse încă din jumătatea a doua a veacului al XV-lea².

În Țara Românească, existau următoarele orașe sau tîrguri: Brăila, Orașul de Floci (lîngă Piuța Petrii), Giurgiu, Turnu, Tîrgul Jiu, Rîmnic, Slatina, Pitești, Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște, Tîrgșor. E probabil că același era cazul Buzăului, al Gherghiței și al Calafatului, la vadul Dunării, în fața Vidinului.

¹ Vezi partea I, cap. IV, p. 148, 164.

² *Documente*, A, veac. XV, voi. II, p. 109.

Cu tot numărul lor relativ mare, târgurile și orașele aveau un caracter semi-rural — semnul unei insuficiente diferențieri a meșteșugurilor de agricultură — care este dovedit nu numai de însemnările călătorilor prin părțile noastre, ci și de existența moșiei târgului, uneori foarte întinsă, pentru stăpânirea căreia orășenii vor purta pînă tîrziu lupte împotriva tendințelor de cîmpire ale feudalilor, sprijinite, în unele epoci, de autoritatea domniei. Chiar pentru Suceava, capitala Moldovei, aflăm dintr-un document din 1453 că domnul încuviința locuitorilor unui sat întemeiat de mănăstirea lui Iațco «să fie slobozi să-și are și să-și semene grîu și să cosească fîn în țarina târgului Suceava, ca și oamenii târgoveți» K Starea de relativă înapoiere a tehnicii — atît în agricultură, cît și în meșteșuguri — îi împiedică pe orășeni să-și procure cele necesare hranei zilnice prin schimbul produselor lor cu cele ale satelor, silindu-i astfel să-și asigure prin propriile lor mijloace această hrană, să facă deci agricultură, viticultură, grădinărit, albinărit etc.

Prin natura însăși a activității desfășurate de meșteșugari, care nu implică totdeauna menționarea ei în scris, știrile documentare cu privire la aceștia sînt mai puțin numeroase decît cele care se referă la operațiunile negustorilor.

Fig. 91. — Lîngură de turnat metal, din sec. XV, de la Suceava.

Aceste mărturii documentare, împreună cu rezultatele săpăturilor arheologice, ne îngăduie să surprindem, totuși, progresele continue obținute în acest domeniu. Unul dintre progresele tehnice de o mare importanță pentru dezvoltarea generală a forțelor de producție a fost folosirea energiei hidraulice în procesul metalurgic, care a permis obținerea fontei. Faptul este documentat de numeroasele bucăți de fontă descoperite în săpăturile arheologice de pe grindul dunărean, de la Păcuiul lui Soare, datînd de la începutul secolului al XIV-lea. Noua metodă tehnică a folosirii energiei hidraulice în metalurgie este atestată, la sfîrșitul aceluiași secol, și la reducerea minereului de aramă de la Bratilov. În Moldova, în prima jumătate a veacului următor, sînt atestate documentar, la Baia, morile de sfărîmat minerale (crSna), care foloseau ciocane acționate de forța apei. La Suceava, Iași și Piatra Neamț, s-au găsit în săpături bucăți de zgură și lupe de fier și de aramă, precum și forme de turnat metalele.

În domeniul metalurgiei, pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea, se constată începutul separării în spațiu a operațiilor de reducere de acelea de prelucrare, acestea din urmă desfășurîndu-se mai ales în orașe.

¹¹ Documente, A, veac. XIV-XV, p. 260-261.

Săpăturile arheologice au dat la iveală numeroase unelte de meșteșugari — ciocane, nicovale, clești, dălți — precum și obiecte de uz casnic — cuțite, lacăte, chei, belciuge etc. — sau piese de armament și harnașament. Deosebit de importante pentru cunoașterea stadiului de dezvoltare a forțelor de producție în agricultură sînt uneltele agricole găsite în săpături, ca brăzdare și fiare de plug, seceri, săpăligi etc.

Progrese însemnate s-au înregistrat și în domeniul construcțiilor. Folosirea lemnului ca material principal în construcțiile de locuințe a dus la formarea unor meșteșugari specializați, a căror tehnică înaintată poate fi cunoscută prin rezultatele săpăturilor arheologice. Remarcabile sînt construcțiile în piatră, fie că e vorba de edificii religioase, fie, mai ales, de cetăți, cum e aceea de scaun de la Suceava.

^ttă^--

H f1 ^ ^ .

Pre lucrarea pieilor de animale domestice sau sălbatice — atît de **îliffeff** numeroase la noi, ceea ce nu va împiedica, însă, în cursul veacului al XV-lea, aducerea de piei crude și din Transilvania — legată de nevoile de îmbrăcăminte și de încălțăminte, a constituit obiectul unei importante activități meșteșugărești în cadrul orașelor. La începutul secolului al XV-lea, un curelar din Baia obținea dreptul de cetățenie la Liov. La mijlocul veacului al XV-lea, actele ne arată existența unui număr Fig. 92. — Lacăt din sec. XV, de la Suceava. relativ important de cojocari la sate, cum sînt acei de pe domeniile mănăstirii Probota. În săpăturile efectuate, s-au găsit unelte ale acestor meșteșugari, ca, de pildă, clești de cizmărie și ace de cusut în piele. Unele din aceste unelte proveneau din import.

În ce privește meșteșugurile legate de îmbrăcăminte, pe lîngă torcătoriile care foloseau, probabil, și forța hidraulică, documentele menționează dîrstele și ștezele, utilizate la finisarea țesăturilor. Un act din 1421 amintește pe Iokusch țesătorul din Baia, împreună cu doi croitori din același oraș, Iost și Mertan ¹. În 1436, un croitor din Roman își avea fiul la Brașov, pentru a învăța meșteșugul tunderii postavului ².

Potrivit unei clauze a privilegiului comercial acordat negustorilor lioveni în 1408, aceștia erau obligați ca în antrepozitul din Suceava « să nu ție cîrciumi,

¹ *Acta Qrodzkie i Ziemskie*, IV, p. 108-109.
Hurmuzaki, XV/1,- p. 22.

nici să facă bere, nici mied, nici măcelărie să nu ție, nici pîine să nu vîndă. Iar dacă ar ține ceva din acestea, atunci să sufere (să plătească) cu tîrgul »¹. Rezultă de aici că, în anumite tîrguri, facerea pîinii, măcelăria, pregătirea berei și a

Fig. 93. — Piese de harnașament din sec. XIV — XV, de la Suceava.

miedului ieșiseră din sfera activităților casnice, pentru a trece în aceea a meșteșugurilor alimentare.

între meșteșugarii de artă, alături de cei folosiți la decorarea construcțiilor, sînt de amintit zlătarii — ale căror creuzete de topit metalul au fost descoperite

Fig. 94. — Mistrie de zidar din sec. XIV, de la cetatea Șcheia.

în săpături la Suceava sau la Piatra Neamț, unde s-au găsit și numeroase obiecte de podoabă — și olarii, care realizau o remarcabilă ceramică smălțuită, precum și plăcile și discurile de ceramică folosite în decorul interior sau exterior, la clădiri laice și biserici.

Dezvoltarea comerțului. Pe lângă o dezvoltare tot mai importantă a activității meșteșugărești, orașul e și centrul principal al schimburilor comerciale.

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 636.

Pl. VII. — Ceramică din sec. XIV descoperită la Zimnicea.

.

Fig. 95. — Vase de lut din sec. XV, de la Suceava.

Moldova și Țara Românească cunosc în acest timp toate cele trei forme ale comerțului: intern, extern și de tranzit. Importanța acestor trei forme de activitate comercială este diferită pentru ansamblul vieții economice și raporturile dintre ele sînt într-o continuă mobilitate în cursul acestor veacuri.

În secolul al XIV-lea și în cel următor, comerțul intern are mai ales caracterul unor schimburi sporadice de prisoase ale domeniilor feudale și gospodăriilor țărănești. Către mijlocul veacului al XV-lea, se observă o creștere a cantității produselor destinate pieții, care duce la schimburi mai frecvente și mai importante între oraș și sat. Un rol important în schimbul de produse agricole și meșteșugărești jucau, încă din această vreme, târgurile periodice sau iarmaroacele. Pentru circulația produselor în interiorul țării, știri prețioase ne aduc unele documente din Țara Românească și Moldova, ca, de pildă, privilegiul acordat tîrgoviștenilor de Dan al II-lea, la < 1420—1424 >, cel din 1453 pentru slobozia mănăstirii lui Iațco, sau cel din 1469, prin care un sat din apropiere de Tîrgoviște este scutit de « vama tîrgului ».

La sfîrșitul veacului al XIV-lea și în prima jumătate a celui următor, comerțul extern consta, în primul rînd, în schimbul între produsele economiei moldovene și muntene și produsele meșteșugarilor transilvăneni și lioveni: stofe, arme, unelte agricole și meșteșugărești, obiecte de îmbrăcăminte etc.

Negustorii străini practicau un comerț care se bucura de privilegiu din partea domniei. Aceste privilegii ne dau știri importante cu privire la produsele pe care le desfac și cumpără negustorii brașoveni sau lioveni din Țara Românească și Moldova. Cel mai vechi privilegiu comercial acordat de un domn român, care ni s-a păstrat, este acel dat de Vladislav-Vlaicu negustorilor brașoveni, în 1368. Numeroase și mai bogate în informații sînt privilegiile din prima jumătate a secolului al XV-lea, începînd cu cele ale lui Mircea cel Bătrîn pentru lioveni, din 1409, și pentru brașoveni, din 1413. În Moldova, cel mai vechi privilegiu comercial este cel acordat de Alexandru cel Bun negustorilor din Liov, în 1408.

În privilegiul acordat brașovenilor, în 1413 ¹, întîlnim menționate atît mărfuri de tranzit, cît și produse ce se schimbau între cele două țări. Negustorii brașoveni desfaceau în Țara Românească sau duceau la Brăila, pentru a fi trimise mai departe, postavuri flamande — de Ypres și Louvain — postavuri de Colonia (Koln) și de Cehia. Pentru desfacerea în Țara Românească, se aduceau, de asemenea, postav de producție locală (bobou), pînzeturi, «șepci frîncești » (pălării lucrate la Brașov), cojoace, încălțăminte, cuțite, săbii, arcuri, funii, trăiști etc. Din produsele venite pe mare, se treceau prin Țara Românească: piper, șofran, țesături de bumbac și de păr de cămilă, piei fine etc. Din Țara Românească se cumpărau: porci, oi, vaci și boi, cai, pește, piei de miel și de cerb, ceară, miere, burdufe de brînză.

¹ Textul slavon, la I. Bogdan, *Relațiile*, p. 3—4 ; acel latin, în Hurmuzaki, XV/1, p. 8—10.

$H^*.\rangle y^k l\hat{l}$;

"f.. .

$i^* X^* M'$,

Fig. 96. — Privilegiul comercial acordat liovenilor de Mircea cel Bătrîn la 1409.

Privilegiul liovenilor din 1408 menționează postavurile atît ca marfă de desfacere în Moldova, cît și de tranzit, spre Transilvania și Țara Romînească, precum și, desigur, peste mare. « Marfa tătărăscă » (produsele orientale) se cumpăra de la Cetatea Albă, dar și din Suceava și din alte tîrguri, precum și din Țara Romînească, de la Brăila și, la această dată, de la Chilia. Din Țara Romînească se exportau, de asemenea, lînă, ceară, pește. Din Transilvania, negustorii lioveni cumpărau ceară, cai, piei de jder. Din tîrgurile Moldovei ei luau felurite animale — oi, porci, vite cornute, cai — piei crude, blănuri de veveriță și de vulpe, lînă. În schimb ei aduceau, pe lîngă postavuri, « lucruri mărunțele, șepci, pantaloni, săbii ungurești, paloșe »¹.

Comerțul de tranzit — anterior, ca și cel extern, formării statelor feudale — urma căile internaționale, organizate în bună parte de negustorii italieni, încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Ele legau, pe de o parte, trecînd prin Moldova și Polonia, Marea Neagră de Baltica, iar pe de alta, prin Țara Romînească, Buda și Viena, puneau în contact regiunile de intensă producție de mărfuri ale Europei apusene cu drumurile comerțului răsăritean care ajungeau la țărmurile pontice. Din cea de-a doua, se desfășeau ramuri care se îndreptau, către Dunăre, pentru a continua în Peninsula Balcanică, făcînd legătură cu orașele de pe țărmul Adriaticei.

Drumurile care serveau desfășurarea comerțului de tranzit erau folosite și de cel extern, precum și de comerțul intern.

În Țara Romînească, cea mai importantă cale urmată de carele cu mărfuri ale negustorilor era aceea care mergea de la Brașov la Brăila, trecînd prin Bran, Rucăr, Cîmpulung, Tîrgoviște, Tîrgșor. Într-o mai mică măsură erau străbătute văile Prahovei, Teleajenului și Buzăului. Un drum însemnat urma valea Ialomiței, pînă la Orașul de Floci. Alte căi străbăteau Țara Romînească în lat, legînd centrele meșteșugărești și de negoț ale Transilvaniei cu Dunărea. Astfel, pe drumul care lega Brașovul de Giurgiu, se va ridica în cursul secolului al XV-lea orașul București, menționat documentar cu începere din 1459. Sibienii treceau în Țara Romînească pe la Cîineni, pentru a se îndrepta apoi, prin Slatina, către Turnu sau, prin Argeș, către Pitești și Tîrgoviște. Se folosea, de asemenea, calea care trecea munții pe la Vîlcan, coborînd apoi prin Tîrgul Jiu spre Calafat, la Dunăre.

În Moldova, drumul principal era acel care lega Cracovia și Liovul de Cetatea Albă și Chilia, trecînd prin Cernăuți, Șiret, Suceava, Iași. O ramură a acestui drum se îndrepta, prin Lăpușna, spre Tighina, de unde continua pe uscat, ca și un alt drum care pleca de la Cetatea Albă, spre Crimeea, pe coasta mării. O a doua cale de legătură cu Polonia trecea prin Camenița, Hotin, Dorohoi, Iași. De la Iași, un drum important cobora spre Dunăre, prin Vaslui, Bîrlad, Tecuci. Pentru viața economică a Moldovei, o mare însemnătate avea drumul de pe malul drept al Șiretului, care cobora de la Suceava. El făcea și principala

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 630 — 633.

Fig. 97. — Monede de aur din sec. XIV —XV, găsite în tezaurul de la Brăești.

1. Ducat venețian de la Bartolomeu Gradenigo (1339 — 1342); 2. Ducat venețian de la Antonio Venier (1382-1400); 3. Ducat de la Ludovic I regele Ungariei (1342-1382).

legătură cu Țara Românească. Pe la Baia și Moldovița se treceau munții spre Bistrița, în Transilvania, iar pe la Trotuș și Brețcu se mergea către Brașov. Sub toate formele lui, comerțul era supus unor numeroase taxe vamale, care-i îngreuiau desfășurarea, dar aduceau venituri importante domnului și unora dintre feudali. În ce privește comerțul extern și cel de tranzit, punctele

Fig. 98. - Perper de la Mihai al VUI-lea Paleologul (1261-1282).

de vamă și taxele încasate sînt specificate în privilegiile acordate negustorilor străini de domnii celor două țări. Ele constau în vămi de margine și în vămi percepute în târgurile din interior. În cea dintîi categorie, avem, pentru Țara Românească, vămile din porturile de la Dunăre, iar către Transilvania, acelea de la Vîlcan, Genune (Cîineni), Rucăr și, fără îndoială, la trecerea pe văile Prahovei, Teleajenului și Buzăului.

În Moldova, vămile de margine erau la Trotuș și Moldovița, pentru Transilvania, la Cernăuți și Hotin, pentru comerțul cu Polonia, la Tighina și Cetatea Albă, pentru acel cu Răsăritul și Mediterana, la Tecuci și Putna, către Dunăre și Țara Românească. Privilegiul liovenilor din 1408 numește vama de la Suceava «vama principală». Pentru desfacerea postavurilor, se constituise dreptul de depozit în folosul Sucevei, negustorii lioveni neavînd îngăduința de a le desface în alte orașe sau târguri.

Vămile pentru comerțul extern se plăteau în bani și doar într-o foarte mică măsură în natură.

În afară de vămile domnești, existau în Moldova și Țara Românească, drept consecință a stării de fărîmițare feudală, numeroase vămi interne, pe domeniile mănăstirilor și ale marilor boieri, în special în punctele de trecere a apelor. Astfel, în 1429, dăruind mănăstirii Neamț un iezer la Nistru, Alexandru cel Bun poruncea ca, atunci cînd călugării își vor trimite carele, « să nu li se ia nicăieri vamă, în țara noastră, în oricare loc, nici la vad să nu se ia nimic »¹.

¹ *Documente*, A, veac. XIV—XV, voi. I, p. 85.

Foarte lămuritor în privința existenței vămilor pe domeniile feudale este actul din 8 sept. 1457, prin care Ștefan cel Mare, confirmând mănăstirii Bistrița vama de la Tazlău, dăruită de Alexandru cel Bun, poruncește ca « nici un boier al nostru, nici sluga noastră, nici nimeni altul să nu aibă a pune niciodată altă vamă în dreptul acelei vămi »^x.

Comerțul de tranzit — interesînd mai ales prin taxele vamale care se încasau în folosul domniei și al feudalilor și prin veniturile realizate din cărăușie — nu prezenta o importanță prea mare pentru dezvoltarea economiei românești. El consta îndeosebi în produse de lux, mirodenii, mătăsuri orientale, stofe fine. Dominat la început de negustorii italieni, comerțul de tranzit este preluat într-o tot mai mare măsură de negustorii lioveni și transilvăneni, pentru ca, în cele din urmă, să-și facă un loc destul de însemnat, în cadrul lui, și negustorii din orașele noastre.

Dacă negustorii italieni sînt încă prezenți în comerțul de tranzit, ei sînt aproape cu totul eliminați din comerțul de schimb cu produsele țărilor noastre, înlocuirea lor cu negustorii transilvăneni și lioveni a însemnat un progres, deoarece ea reprezintă trecerea de la formele prădalnice ale comerțului bazat pe exploatarea de către capitalul comercial al curtierilor marelui tranzit a unor regiuni încă slab dezvoltate din punct de vedere economic, la un comerț în care vînzarea produselor se face mai aproape de valoarea lor. Pe de altă parte, în ceea ce privește importul, noul comerț liovean și transilvănean cuprinde « mărfuri mărunte », produse meșteșugărești folosite de pături mai largi ale populației și, prin aceasta, contribuie — datorită întrebuițării unor unelte agricole mai bune — la creșterea forțelor de producție, ca și la lărgirea schimburilor, ajutînd astfel la formarea pieții interne.

Datorită privilegiilor acordate negustorilor străini de către domnie — privilegii de care nu se bucurau negustorii și meșteșugarii locali — activitatea celor din urmă era stînjinită. Către mijlocul secolului al XV-lea, aceasta va face ca negustorii străini să intre în conflict cu cei locali. Într-o scrisoare din 1435, domnul Moldovei se adresa sudeților din Bacău și din Trotuș : « Ni se jeluiesc brașovenii că, prin aceste părți, multe pagube și piedici se fac oamenilor și neguțătorilor lor »². O a doua scrisoare a aceluiași voievod, Ștefan al II-lea, era adresată « tuturor șoltuzilor și pîrgărilor din toate tîrgurile », cărora li se atrăgea atenția asupra plîngerii acelorași negustori brașoveni « că nu-i lăsați să-și vîndă mărfurile lor mărunte, cum au vîndut pe vremea părintelui nostru »^{*}.

Începe, astfel, un proces de afirmare a produselor meșteșugărești locale pe piața internă care se înfiripează, ca și unul de înlocuire treptată a negustorilor străini cu cei localnici în schimburile externe. Dar acest proces va lua amploare în jumătatea a doua a veacului, o dată cu dezvoltarea cunoscută de piața internă.

¹ Documente, A, veac. XIV-XV, voi. I, p. 291.

² M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 678.

^s *Ibidem*, p. 695.

De altminteri, spre mijlocul veacului, izvoarele încep să ne aducă informații mai bogate despre rolul negustorilor și meșteșugarilor din țările noastre în comerțul extern și în acel de tranzit. Astfel, în 1449, întâlnim pe un Petruman din Suceava, care încheia tranzacții în valoare de mii de ducăți *; la Liov, negustorii moldoveni aveau o casă a lor. Deosebit de importantă, în această vreme, este organizarea transporturilor în Mediterana orientală pe corăbii moldovenești, așa cum o găsim confirmată de privilegiul acordat, în 1456, de către sultanul Mahomed al II-lea, negustorilor din Cetatea Albă.

Manifestările tot mai puternice ale unei vieți propriu-zis orășenești nu înseamnă însă că dezvoltarea cunoscută de meșteșugurile de la orașe și de activitatea comercială a izbutit să realizeze diferențierea totală a orașului de sat, să elimine într-o măsură hotărâtoare aspectele rurale ale acestuia, deoarece este vorba doar de începutul formării pieții interne, proces al cărui ritm se va intensifica abia în jumătatea a doua a veacului al XV-lea. În măsura în care progresele evidente ale producției de mărfuri, care se vor manifesta atunci, sînt pregătite în etapa precedentă, se poate spune însă de pe acum că târgoveții din Moldova și din Țara Românească sînt factorul «care întruchipa mersul înainte al producției și schimbului, al formării instituțiilor sociale și politice» ².

2. STAREA SOCIALĂ

În secolele XIV—XV, societatea din Țara Românească și Moldova era împărțită în două clase principale, antagonice: pe de o parte, feudalii — boierimea și clerul înalt — pe de altă parte, țăranii aserviți. În afară de aceștia, mai exista o numeroasă țărănime liberă, orășenimea și categoria socială a robilor.

În secolele XIV—XV, țărănimea este numită în documente cu termeni care au o accepțiune generală, m \ ara
Țărănimea
Românească sînt folosiți mai des termenii: *sate* (CIAA), *liudi* (AK\H), *siromahi* (cHp©AU)fH) și *horane* (*opaNe). În Moldova, denumirea obișnuită pentru țărani este de *liudi* (AI«A^H), uneori *ubogîe liudi* (SSKerwe AK>AH).

Către sfîrșitul secolului al XV-lea, țăranii dependenți încep să fie cunoscuți în Țara Românească sub un nume ce le va deveni propriu: *vecini* (KIMHJU), iar mai tîrziu, în actele românești din ultimul sfert al secolului al XVI-lea, și rumîni. În Moldova, abia de la mijlocul secolului al XVI-lea, se folosește pentru ei un termen propriu, cel de vecin, sub forma slavă de *sused*.

Țăranii aserviți — ca și cei liberi — continuă să trăiască în forma străveche de organizare a obștilor satești, în sate formate din grupuri mici de gospodării, de circa 20.

¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 27 — 30.

² V. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Rdîboiul țărănesc german*, București, 1958, p. 184.

în secolele XIV—XV, satele aservite păstrează încă aspectul unor grupuri sociale strâns legate, atât de strâns încât satul era considerat de feudal ca un întreg, asupra căruia el nu-și putea îngădui încă unele abuzuri. Feudalul nu putea sparge unitatea satului și înstrăina părți din el; putea împărți doar venitul lui cu cel căruia îi dăruia sau îi vindea o parte din sat.

În urma cotropirii obștii, peste dreptul de proprietate al țăranilor asupra pământului, se suprapusese cel al feudalilor, țăranii rămânând numai cu dreptul-de posesiune. În proprietatea particulară continuă să rămână, însă, inventarul gospodăriei lor, uneltele de muncă și vitele.

Dependența țăranilor față de stăpînul feudal decurgea din dreptul de proprietate a feudalului asupra pământului și din proprietatea necompletă asupra producătorilor direcți. Această dependență avea două laturi principale: prima era cea social-economică iar a doua cea personală.

Expresia materială esențială a dependenței social-economice o constituia ansamblul dărilor și slujbelor la care erau obligați țăranii față de feudali. În legătură cu această latură a dependenței feudale, trebuie socotită « forma economică specifică sub care este stoarsă supranumea neplătită de la producătorii direcți » \ forma de exploatare a țăranilor dependenți de către stăpînii feudali, adică renta feudală. Aceasta a cunoscut în dezvoltarea ei mai multe forme. K. Marx a stabilit, în mod teoretic, succesiunea acestora: el a deosebit, mai întâi, o formă inferioară, primitivă—renta în muncă—apoi o formă de tranziție—renta în produse — și, în sfîrșit, o altă formă, superioară primelor două—renta în bani. De cele mai multe ori, aceste forme de rentă coexistă, cu precumpănirea însă a uneia dintre ele. Din izvoare reiese că, în secolele XIV—XV, în Țara Românească și Moldova forma predominantă a rentei feudale era renta în produse, sub forma dijmii. Țăranii erau obligați să dea stăpînului feudal dijma din majoritatea produselor obținute în gospodăria lor proprie.

În afara acestei obligații, țăranii dependenți trebuiau să presteze muncă gratuită pe partea de pământ rezervată stăpînului feudal — pe așa-numita rezervă seniorială — la arat, semănat, secerat, strîngerea recoltei, cositul și strînsul finului etc. În secolele XIV—XV, rezerva feudală agricolă fiind restrînsă ca proporții, numărul zilelor de muncă la care erau obligați țăranii era redus. El va crește cu timpul, pe măsură ce se va mări rezerva feudală. Pe lîngă muncile agricole, țăranii mai erau obligați la diferite alte munci: să taie lemne pentru feudali, să transporte cu vitele lor la curtea feudală produsele agricole și materiale de construcție, să repare iazurile și morile etc.

În unele cazuri — destul de rare pînă la mijlocul secolului al XV-lea — țăranii datorau feudalilor și dări în bani.

Obligațiile țăranilor dependenți față de feudali nu erau aceleași peste tot; ele variau de multe ori de la sat la sat. Aceste obligații se stabileau în funcție

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea a II-a, București, 1955, p. 745.

de intensitatea luptei țăranilor împotriva exploatării, de particularitățile regionale, de tradițiile locale etc.

Cea de-a doua latură a dependenței țăranilor de stăpînul de pămînt era cea personală, numită în feudalismul apusean servaj. În evul mediu, țăranul aservit era supus unei obligații, exprimată în documentele noastre vechi prin termenul de « ascultare », care oglindește starea de dependență personală față de feudal, constrîngerea extraeconomică pe care o exercita acesta asupra țăranului.

Formele și gradul acestei constrîngeri — care este una din trăsăturile comune ale orînduirii feudale în diferite țări — pot fi, dintre cele mai variate, în prezentarea sa teoretică cu privire la orînduirea feudală, V. I. Lenin acorda o atenție deosebită constrîngerii extraeconomice. «Dacă moșierul — scria V. I. Lenin — n-ar avea putere directă asupra persoanei țăranului, el n-ar putea obliga să muncească pentru el un om înzestrat cu pămînt și care își duce gospodăria proprie »¹. Faptul că țăranii dependenți dispun, în general, de mijloace de producție și că păstrează dreptul de posesiune asupra principalului mijloc de producție care este pămîntul, implică nevoia pentru feudal de a folosi mijloace de constrîngere care să-i garanteze exploatarea țăranilor, perceperea regulată a rentei feudale.

Actele dîmnești din secolele XIV—XV vorbesc de « ascultare » ca de o obligație demult cunoscută în Țara Romînească și Moldova. În această privință, este caracteristic un document din Țara Romînească de la Alexandru Aldea. Adresîndu-se sătenilor din Borușani, domnul le scria: «... astfel vă poruncește domnia mea ca să fiți < ascultători >... jupanului Voicu, pentru că îi sînteți veche ocină dreaptă... să-l ascultați și să-l cinstiți »².

Creșterea dependenței țăranilor de feudali a dus la îngrădirea treptată a drepturilor producătorilor direcți asupra pămîntului, ca și a dreptului lor de strămutare de pe o moșie pe alta, îngrădire care se manifestă încă din prima jumătate a secolului al XV-lea.

Folosind și constrîngerea extraeconomică, feudalii au mărit obligațiile țăranilor, au făcut să crească exploatarea lor, care a atras după sine intensificarea luptei de clasă. Deși aceasta nu se oglindește în documentele care ni s-au păstrat, emanele din cancelaria domnească, care reflectă deci punctul de vedere al clasei exploatoare, interesată să ascundă lupta celor exploatați, e sigur că împotrivirea țăranilor față de feudali s-a manifestat și în această vreme. Feudalii reușeau însă să reprime lupta celor exploatați cu ajutorul propriului lor aparat de constrîngere extraeconomică, fără să fie necesar încă sprijinul sistematic al puterii centrale. Acesta este motivul principal pentru care lupta țăranimii împotriva exploatării nu apare în această vreme în documente.

Poruncile pe care le adresează domnia țăranilor dependenți cu începere din prima jumătate a secolului al XV-lea ca « să asculte » de orice le vor da

¹ V. I. Lenin, Dezvoltarea capitalismului în Rusia, în Opere, voi. 3, București, 1951, p. 171.

² Documente, B, veac. X11I-XIV, p. 92 —91.

« învățătură » (poruncă) stăpînii lor arată o creștere a împotrivirii țăranilor față de obligațiile la care erau supuși, fapt ce făcea necesară acum intervenția tot mai frecventă a domniei.

Țăranii liberi. În afară de țăranii dependenți, în secolele XIV—XV, existau numeroase sate de țărani liberi, care alcătuiau în unele ținuturi adevărate insule, de întindere destul de mare. În Moldova, de pildă, se cunosc astfel de regiuni în Vrancea, Tigheci și Cîmpulung, care au păstrat pînă relativ tîrziu o tradiție deosebit de vie despre libertatea lor, înregistrată de D. Cantemir în *Descriptio Moldaviae*. În Țara Romînească, asemenea obști de țărani liberi se păstrau în special în regiunea subcarpatică.

Pămîntul obștii era împărțit în două părți cîstigate: vatra satului — în care erau grupate casele sătenilor — și hotarul satului, format din terenul agricol, păduri, izlazuri și fînețe.

În vatra satului, țăranii aveau în stăpînire proprie locurile de casă, de livadă și grădină. Pădurile, izlazurile și fînețele constituiau proprietatea obștească a întregului Sat. Terenul agricol se împărțea într-un număr de loturi, corespunzător numărului de gospodării, care se distribuiau periodic, de obicei prin tragere la sorți — de unde și numele de « soartă » ce se dădea acestor loturi. În Țara Romînească, ele se mai numeau delnițe, iar în Moldova jirebii. Reîmpărțirea periodică a loturilor de pămînt — cunoscută în toate țările Europei în perioada de cristalizare a relațiilor feudale — avea ca scop să împiedice formarea unei proprietăți private prin folosință îndelungată, prin transmiterea an de an și din generație în generație a acelorași loturi pentru muncă aceleiași gospodării. Reîmpărțirea loturilor urmărea să mențină în conștiința oamenilor convingerea că ei sînt proprietari numai în grup, iar cît privește folosirea individuală ea se schimbă periodic.

Pădurile, izlazurile, fînețele și apele formau proprietatea obștească a întregului sat.

Solidaritatea obștii, întemeiată pe stăpînirea comună a unor bunuri, se extinde și pe tărîmul organizării judecătorești și administrative, obștea prezentîndu-se, și din acest punct de vedere, ca un organism autonom.

Satul era condus de reprezentanții lui, numiți cnezi, juzi sau vătămăni. Aceștia erau judecătorii pricinilor mărunte ivite în sat, repartizau dările cuvenite domniei asupra locuitorilor din sat, strîngeau aceste dări etc. Alegerea lor se făcea de obștea satului. La început, funcția de cnez nu era ocupată, se pare, de aceeași persoană mai mulți ani în șir; este probabil că ei erau aleși periodic, la intervale scurte. Mai tîrziu, ea a putut fi deținută mai multă vreme de aceeași persoană, ceea ce a făcut ca funcția să devină chiar ereditară.

Cu vremea, în sînul obștilor sătești libere se accentuează diferențierea de avere, care va duce pînă la urmă la destrămarea lor. În perioada de fărîmîtare feudală, diferențierea înăuntrul obștilor sătești nu pare să fi atins încă proporții

Rg. 99. - Moldoveni participanți la conciliul de la Constanța din 1415, după Ulrich von Richental, *Concilium zu Costencz*, Augsburg, 1483.

însemnate. În a doua jumătate a secolului al XV-lea, o dată cu prefacerea societății de pe teritoriul țării noastre, ca urmare a dezvoltării producției de mărfuri și a schimbului, se accentuează și diferențierea de avere înăuntrul obștilor, care este semnul vădit al destrămării lor.

Locuitorii târgurilor și orașelor Locuitorii târgurilor și orașelor proveneau în cea mai mare parte din rîndurile țăranilor și, în secolele XIV—XV, nu se deosebeau prea mult de aceștia. Cei mai mulți dintre locuitorii târgurilor și orașelor erau romîni. Chiar și în orașele în care existau străini, majoritatea populației o formau romîinii. De pildă, la Baia, unde trăia un număr însemnat de sași, o bulă papală din 1413 arată că, încă de atunci, cea mai mare parte a locuitorilor erau « schismatici și necredincioși » (adică romîni ortodocși)¹.

Robii Categoria socială a robilor era formată, în Țara Romînească, din țigani; în Moldova, alături de țigani, mai erau și robi tătari.

Țigani au venit în Europa din India, limba lor asemănîndu-se cu unele dialecte din nordul acestei țări. Prezența a numeroase cete de țigani nomazi în Peninsula Balcanică, unde apar în veacul al XHI-lea, denumirea de « ațigani », de origine bizantină, întîlnită în cele mai vechi documente din Țara Romînească, existența unor influențe grecești în limba țăganilor din Țara Romînească și Moldova, sînt dovezi că țigani au venit în țara noastră din sudul Dunării, la sfîrșitul secolului al XHI-lea sau în cursul celui următor.

Pe țigani robi îi găsim menționați prima dată în documentul din 3 octombrie 1385, prin care Dan I întărește mănăstirii Tismana, printre alte dani, și «40 de sălașe de ațigani »², dăruite de Vladislav-Vlaicu. După această dată, daniile de țigani făcute de domni feudaliilor (mănăstirilor mai ales) sînt deseori amintite în documente. Frecvența mențiune a daniilor de robi făcute de domnie mănăstirilor, precum și numărul mare de robi dăruți, duc la concluzia că, în secolele XIV—XV, în Țara Romînească și Moldova, robii erau destul de numeroși.

Numărul lor a crescut atît prin cumpărări, cît și prin prăzile de război. Cronică moldo-germană cuprinde știrea că, în urma luptei de lîngă Soci (1471) cu Radu cel Frumos, domnul Țării Romînești, Ștefan cel Mare « a luat 17 000 de țigani cu dînsul în robie »³. Cifra e, fără îndoială, exagerată; totuși, ea constituie o dovadă despre numărul mare al robilor țigani.

Țigani trăiau în sălașe, care cuprindeau mai multe familii; toate documentele din secolele XIV—XV care amintesc de țigani îi pomenesc ca trăind în asemenea grupuri.

¹ Despre locuitorii orașelor vezi și paragraful precedent.

² *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 33.

³ *Cronicile slavo-romîne*, p. 30.

Existența unei organizări a țăganilor este dovedită de unele documente din secolele XIV—XV, care menționează un « cnez de ațigani »^x. Acesta judeca neînțelegerile mărunte dintre țăgani, îi ducea la diferite munci pentru domnie, strângea dăjdiile care se cuveneau domnului etc. în secolul al XVI-lea, strângerea dăjdiilor de la țăgani se făcea de către globnici, recrutați adesea chiar din rândurile țăganilor. Ei țineau evidența țăganilor, urmăreau și aduceau înapoi pe cei fugiți etc.

În cadrul gospodăriei feudale, țăganii erau obligați la diferite munci pentru stăpînii lor. O parte a meșteșugarilor de pe domeniile feudale, în special fierarii, erau țăgani; mulți țăgani, mai ales cei din apropierea salinelor, erau folosiți la scoaterea sării. Din lîndurile lor erau recrutate adesea slugile de curte, dintre care unele îndeplineau anumite atribuții administrativ-fiscale pe moșia feudalului.

Unii robi dispuneau de avere proprie, constînd mai ales din vite², aveau gospodării și realizau venituri, din care o parte revenea stăpînilor feudali³.

Robii erau considerați ca o parte din averea stăpînilor. Feudalii puteau să facă cu ei orice vroiau, fără însă să-i poată omorî, deși, prin abuz, uneori se întîmplau și asemenea cazuri. Robii puteau fi vînduți, cumpărați, schimbați și, în rare cazuri, eliberați⁴.

Exploatați crunt de feudali, tratați de multe ori ca animalele, robii țăgani își căutau adesea scăparea în fuga de pe un domeniu feudal pe altul sau chiar peste hotare. Prin aparatul lor de constrîngere, feudalii urmăreau pe cei fugiți și aduceau cu forța pe moșia de unde fugiseră. Împotrivirea robilor, ca și cea a țăranilor dependenți, deși înfrîntă de feudali, a contribuit la limitarea și fixarea în anumite proporții a rentei feudale.

Clasa dominantă în Țara Romînească și Moldova era Boierimea și marele domeniu feudal alcătuită din boierii mari, posesori de întinse domenii, din clerul malt și din boierimea mică și mijlocie.

După formarea statelor de sine stătătoare Țara Romînească și Moldova, proprietatea feudală — baza relațiilor de producție feudale — a crescut, s-a consolidat și a căpătat un caracter ierarhic. Structura ierarhică a proprietății feudale constituia expresia repartizării ei și a rentei, ca formă economică în care se realiza această proprietate în sînul clasei dominante; în același timp, ea dădea acestei clase putere asupra țăranilor dependenți, putere întărită prin constrîngerea extraeconomică. Ierarhia funciară era, totodată, o ierarhie militară și politică.

În cadrul ierarhiei funciare feudale, locul principal îl ocupa proprietatea domnească. Ea cuprindea atît satele personale ale domnului, cît și pămînturile care aparțineau domniei, ca instituție: locurile pustii, braniștile, hotarele tîrgurilor și orașelor, ocinile care se confiscau boierilor pentru diferite vini, precum și pămînturile cumpărate de domni?

¹ Documente, B, veac. XIII-XV, p. 129. ^a

² Ibidem, A, veac. XIV-XV, p. 183, 213.

³ Ibidem, p. 112; B, veac. XIII-XV, p. 81.

⁴ Ibidem, A, veac. XIV-XV, p. 213, 369.

în secolele XIV—XV, nu se făcea deosebire între proprietatea domniei și cea personală a domnului. Toate veniturile de pe moșiile domnești (prin aceasta înțelegându-se atât moșiile personale ale domnului, cât și cele ale domniei) erau folosite atât pentru nevoile statului, cât și, mai ales, în interesele personale ale domnului.

Apărută ca rezultat al dezvoltării societății de pe teritoriul Țării Românești și Moldovei pe o treaptă superioară, domnia a întărit prin acte emise din cancelaria domnească drepturile boierilor asupra proprietății funciare, pe care ei și le transmiteau ereditar. Proprietatea de pământ boierească poartă denumirea de « ocină » sau « baștină », termeni de origine slavă, care înseamnă proprietate ereditară, moștenită de la părinți. Boierul era liber s-o vîndă, s-o lase moștenire, s-o dăruiască lăcașurilor religioase sau altor persoane. Pentru legalizarea unor astfel de schimbări în domeniul stăpînirii funciare era necesară, însă, confirmarea din partea domniei. Domnul putea **să-și** însușească ocina boierilor numai în cazuri speciale, cum era « hiclenia » (**trădarea**), sau în cazurile de desherență (cînd lipseau moștenitorii direcți).

Alături de proprietatea feudală moștenită — existentă la data constituirii domniei și confirmată prin acte domnești după organizarea acesteia — în secolele XIV—XV au apărut noi forme de proprietate: cea bisericească (a mănăstirilor și episcopiilor) și cea laică de danie. Deținătorii proprietății de danie — denumită în documentele moldovenești « vislujenia » — erau asemănători întrucîtva vasalilor din feudalismul apusean. Daniile de pământ pentru diferite « slujbe » se făceau, probabil, atât din domeniul personal al domnului, cât și din pămînturile domniei. În Țara Românească și Moldova, ca și în alte părți, este foarte greu să se deosebească unde și cînd domnii acționează ca deținători ai puterii supreme și unde și cînd ca proprietari ai domeniului lor particular.

Marii feudali puteau să dăruiască și ei pămînturi, creîndu-și în acest fel proprii lor vasali — numiți în documente « slugi » — de care erau înconjurați și în fruntea cărora porneau la război. Daniile pe care le făceau marii boieri «slugilor » lor, ca, de altfel, și cele făcute bisericii, trebuiau confirmate de domnie *.

Domnul urmărea orice schimbare în stăpînirea pămîntului, în virtutea dreptului său de supremă stăpînire a întregului pămînt al țării (*dominium eminens*). În legătură cu acest drept, au existat în Țara Românească două instituții feudale: *prădalica* și *darea calului*.

Prădalica era dreptul domniei de a lua pe seama sa moșia al cărei stăpîn murea fără să aibă urmași în linie bărbătească. În documente, ea este amintită de cele mai multe ori sub o formă negativă. Întărind ocinile feudalilor, domnia precizează uneori: « și cine dintre dîșșii moare, iar ocinile să fie ale celor rămași, la ei prădalica să nu fie ». Prezența acestei clauze în documente constituia garanția dată de domn, în calitatea sa de stăpîn suprem al pămîntului, că atât proprietatea

¹ Documente, B, veac. XVI, voi. II, p. 74, voi. III, p. 32, 98 passim.

moștenită, cât și cea primită sub formă de danie, precum și cea obținută prin cumpărări sau înfrățiri, va rămîne, după moartea titularului ei, celui sau celor cărora el, titularul, hotărăște să le rămînă, de obicei rudelor mai apropiate.

Darea calului se cuvenea domniei în cazurile în care aceasta — în urma solicitării boierilor — le confirma stăpînirea asupra pămîntului. În documentele Țării Romînești, cînd este vorba de confirmări de moșii din partea domnului, se întîlnește frecvent mențiunea că domniei i s-a dat de către beneficiarul privilegiului « un cal bun » sau « un cal foarte bun » sau « un cal și o cupă ». Uneori se spune și cît valora calul: « un cal bun de 300 aspri ». Alteori se dădeau chiar doi cai, indicîndu-se, în anumite cazuri, valoarea lor: « doi cai buni de 2000 aspri ». Cîteodată se plăteau domniei bani în locul dării calului. Se întîmpla deseori ca domnul să renunțe la darea calului.

Darea calului apare ca o cumpărare de la domnie a moșiei, pe care ea o confirmă pe seama celor care cer aceasta. Simbolică la început, darea calului s-a transformat cu vremea într-o «răscumpărare» a pămîntului de la domnie. În afară de marele domeniu domnesc și boieresc, exista, încă din secolele XIV—XV, și un mare domeniu mănăstiresc. Născut din daniile domnești sau boierești, domeniul mănăstiresc a crescut apoi, atît prin daniile care i se adăugau din partea puterii centrale sau a boierilor, cît și prin cumpărări și cotropiri. Domeniile feudale variaua ca mărime: unele cuprindeau mai mult de 50 de sate, răspîndite pe un teritoriu de cîteva zeci de mii de hectare. Astfel erau în Moldova, în prima jumătate a secolului al XV-lea, domeniile boierului Mihail de la Dorohoi și ale logofătului Mihu. Tot în Moldova, la începutul secolului al XV-lea, Oană vornicul stăpînea circa 30 de sate, iar Ivan Cupcici peste 20 de sate și o întinsă pustie. În Țara Romînească, la mijlocul secolului al XV-lea, mănăstirea Tismana avea peste 30 de sate iar mănăstirea Cozia peste 25. Unii feudali stăpîneau adesea numeroase sate în același hotar, domeniile lor alcătuiind enclave întinse pe teritoriul țării.

: în această vreme, cînd densitatea populației era relativ mică, cînd criteriul bogăției îl constituia atît pămîntul cît și, mai ales, numărul locuitorilor, feudalii căutau să-și sporească prin toate mijloacele posibile numărul de țărani dependenți, singurii care, prin munca lor, făceau să crească nu numai veniturile feudailor, dar și puterea lor, situația lor în societate, rolul lor în viața politică. « Forța seniorului feudal — scria K. Marx — nu se întemeia pe mărimea rentei, ci pe numărul supușilor săi, iar acesta depindea de numărul țăranilor ce-și lucrau singuri pămîntul » *K*

Marele domeniu era format din două părți distincte: o parte rezervată feudalului (rezerva feudală), care cuprindea curtea, locuința, atît a feudailor cît și a slugilor lor, și o parte din terenul agricol, încă redusă ca proporții, pusă

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. I, București, 1948, p. 637.

Fig. 100. — Domeniul mănăstirii Tismana în sec. XIV—XV.

în valoare de țărani dependenți, pe baza muncii sub formă de clacă. Restul domeniului — cea mai mare parte — era format din vetrele satelor, unde se găseau locuințele țăranilor, și din delnițele țărănești, terenurile agricole aflate în posesia țăranilor. Această împărțire a domeniului corespunde societății feudale și o regăsim la toate popoarele din Europa în evul mediu. « în toate țările Europei, producția feudală este caracterizată prin împărțirea pământului între un număr cât mai mare de țărani neliberi »¹. Pentru a obține plus-produsul, seniorul — în cazul nostru boierul — trebuia să aibă pe pământul său țărani care să dispună de o parcelă de pământ, de inventar agricol și de vite. «Gospodăria „proprie” a țăranilor pe lotul lor — arăta V. I. Lenin—era o condiție a gospodăriei moșierești, avînd ca scop nu pe acela de „a asigura” pe țăran cu mijloace de existență, ci de a asigura pe moșier cu brațe de muncă »².

Pe marea întindere de pământ stăpînită de feudalii din Țara Romînească și Moldova lucrau țărani care-și aveau delnițele lor, socotite ca stăpîniri străvechi. Numai rezerva feudală se găsea în deplină proprietate a boierului; asupra delnițelor țărănești el avea un drept destul de limitat. Țăranii aveau un drept de posesiune, de folosință, asupra delnițelor, care diferea de dreptul de proprietate, în sensul că țăranul nu era liber să dispună după plac de delniță: el nu putea să o înstrăineze, dar putea să o lase moștenire. Deasupra dreptului de posesiune al țăranului exista, deci, un drept de proprietate al boierului. Potrivit acestui drept, boierului îi revenea o parte din roadele pe care le dădea pământul.

Dreptul de stăpînire al boierului asupra pământului făcea să rămînă pe seama rezervei boierești delnițele țăranilor care mureau fără moștenitori; boierul putea să lase aceste ocine în folosința altor țărani.

Raportul dintre întinderea totală a delnițelor țărănești și aceea a « rezervei » boierului era direct proporțional cu raportul dintre forma muncă și forma produse a rentei feudale.

întregul sistem de exploatare ce asigura veniturile feudale se întemeia pe o îmbinare a diferitelor ramuri de producție economică în gospodăria țăranului, îndeosebi pe îmbinarea agriculturii și a meșteșugurilor. « Această formă de îmbinare a „meșteșugului” țărănesc cu agricultura — sublinia V. I. Lenin — este cea mai tipică pentru regimul economic medieval, ea fiind o parte integrantă a acestui regim »³.

Documentele din secolul al XV-lea oglindesc această îmbinare a meșteșugurilor cu agricultura. Astfel, printre produsele vîndute pe la mijlocul acestui secol de țăranii din satul Negoești, dependenți de episcopia Romanului, se

¹ K. Marx, *Capitalul* vol. I, București, 1948, p. 637. V. I. Lenin, Dezvoltarea capitalismului în Rusia, în *Opere*, vol. 3, București, 1951, p. 170.

² *Ibidem*, p. 353-354.

menționează: pînza, postavul, plutele, oalele, vasele de lemn și obiectele de fier \

Pe domeniul feudal existau însă și unii meșteșugari specializați, aserviți feudalilor. Confirmînd, în 1448, mănăstirii Probota stăpînirea ei asupra satelor Ciulinești, Bereșteni și Roșea, domnul Moldovei preciza: « și oricîți jocari sînt în aceste sate sau orice meșteri, să fie întreg acest venit al mănăstirii »². Alte ori, pe moșiile unor feudali, apar adevărate instalații meșteșugărești, ca torcătoria de lînă sau piua de bătut sumane. Într-un document din 1443, de pildă, se arată că mănăstirea Moldovita stăpînea o piuă de bătut sumane³. Asemenea instalații se găseau și pe domeniile boierești. În 1448, Petru voievod dăruia lui Mihaile logofăt locul morilor domnești de la Baia « ca să-și facă mori și orice va fi voia lui, fie torcătorie de lînă (JKfpCTKHAO)⁴ sau pive de sumane sau orice, sau stupă »⁵.

Datorită acestui fapt, domeniul tipic al epocii de fărîmîțare feudală era un organism economic larg cuprinzător și de aceea nu simțea în general nevoia de a-și schimba produsele cu alte unități economice.

În vremea fărîmîțării feudale, cînd domeniul se înfățișa ca o unitate economică, feudalii dispuneau de o serie de drepturi numite « monopoluri senioriale », sau, în terminologia Europei apusene, « banalități ». Monopolurile senioriale constituiau pentru boieri și mănăstiri — pe lîngă surse de importante venituri — și adevărate mijloace de constrîngere a țăranilor dependenți. Astfel, țăranii care căutau să se sustragă obligației de a măcina la moara feudalului erau pedepsiți, într-un document din 1448, se spune în mod categoric: « Și să fie volnic pan Mihail logofăt să pedepsească și să ia de la acel om care este în hotarul lui și nu va căra la aceste mori »⁶ (pe care el urma să le construiască). În afară de monopolul morii, feudalii dispuneau și de monopolul instalațiilor de tipul torcătoriilor, pivelor sau dîrstelor, aflate pe domeniu.

La veniturile însemnate care se realizau din aceste monopoluri, se adăugau cele ce proveneau de la vămile interne, existente pe domeniu.

Economia închisă a domeniului feudal făcea ca, în acea vreme, unele grupuri de sate să trăiască aproape în izolare față de grupurile vecine; ele erau atît de slab legate, îneît fiecare călătorie devenea o întreprindere dificilă și plină de riscuri.

În asemenea condiții, domeniile feudale — a căror organizare economică se apropie în practică de o adevărată autarhie — trebuiau să reprezinte și pe tărîm politic o forță aproape de sine stătătoare. Ele dădeau stăpînilor lor o putere

¹ Documente, A, veac. XIV-XV, p. 342-343.

² *Ibidem*, p. 227.

³ *Ibidem*, p. 201.

⁴ Tradus astfel de M. Costăchescu (*Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 314), acceptat cu același înțeles și în colecția Documente, A, veac. XIV—XV, p. 228. Nu s-a stabilit încă precis natura acestor instalații.

⁵ Documente, A, veac. XIV—XV, p. 228 ; pentru alte exemple, cf. p. 229, 295, 321 passim. ⁶ *Ibidem*, p. 228.

foarte întinsă, atât în timp de pace, cât și în timp de război; nu e vorba de bogăția pe care o produceau veniturile moșiei, ci, mai cu seamă, de autoritatea judecătorească și militară legată de ele.

H ^ f

«ПРИ» x* «^.

C^*

Fig. IOI. — Document de la Vladislav-Vlaicu, pentru mănăstirea Vodița, privind scutirea de dări a satului Jidovștița.

Imunitatea feudală. Corolarul economiei naturale și al fărâmițării feudale în toate țările în evul mediu a fost imunitatea feudală.

Feudalii care se bucurau de imunitate — marii boieri și mănăstirile — concentrau în mîna lor exercițiul tuturor drepturilor suverane pe teritoriul stăpînit de ei. Imunitatea atrăgea pentru feudali dreptul de administrare locală, precum și pe acela de a judeca pe locuitorii care se aflau pe domeniu.

Imunitatea consta în două clauze esențiale, foarte bine oglindite în documentele vremii. Pe de o parte, ea însemna scutirea pentru locuitorii de pe domeniul feudalului cu drept de imunitate — în beneficiul acestuia — de dările — în natură și bani — și de muncile datorate domniei. Astfel, în documentul prin care Vladislav-Vlaicu dăruia mănăstirii Vodița satul Jidovștița, se spune că satul să fie «slobod de toate dările și muncile domnești și de toate și cu totul ohabă»¹. Reiese din acest document că mănăstirea se bucura la acea dată de o imunitate deplină. Ulterior, domnia caută să mărginească dreptul de imunitate. Scutirea de dări și obligații nu mai este generală: se fac unele rezerve în ceea ce privește obligația de oaste și darea în bani (birul) către domnie.

Pe de altă parte, imunitatea atrăgea după sine interdicția amestecului reprezentanților puterii centrale, dregători și slugi domnești, cu atribuții administrative, judecătorești și fiscale, de a intra pe domeniul care se bucura de privilegiul imunității; prin urmare, aceste drepturi treceau asupra feudalului, care le exercita cu ajutorul « slugilor » sale. Feudalul se prezenta astfel pe teritoriul stăpânit de el nu ca un simplu proprietar, ci ca un fel de suveran.

Actele prin care domnia confirmă în Țara Românească « ohabele » boierilor și mănăstirilor cuprind în mod obișnuit formula « să nu cuteze a turbura acele sate nici un dregător al domniei mele, fie că este judecător, fie că este globnic, fie birar »². Înțelesul acestei formule, prin care li se întărește boierilor dreptul de a se substitui ei înșiși tuturor organelor puterii centrale, este însă și mai limpede redat în unele documente moldovenești. Astfel, într-un document din 1467, după ce confirmă mănăstirii Bistrița stăpânirea asupra satelor ei, domnul adresează dregătorilor săi următoarea poruncă: « nici gloabă să nu ia de la dînșii (din satele mănăstirii), nici pentru dușegubină mare, nici pentru urmărire (de răufăcători), nici pentru răpire de fecioară, nici pentru rană sîngeroasă și nici pentru lovituri cu vînătăi și nici pentru altceva... , nici pentru faptă mare, nici pentru mică, să nu îndrăznească dregătorii să-i judece pe acești oameni ai mănăstirii și nici să nu-i turbure, nici să nu ia gloabă de la dînșii, nici preț de un groș, ci călugării noștri de la Bistrița să judece ei singuri pe oamenii lor și gloaba s-o ia de la oamenii lor egumenul și cu călugării. Și pe alt sudeț să nu aibă asupra lor, pentru că am dat tot venitul ce va cădea în aceste sate mănăstirești, să fie neclintit mănăstirii noastre de la Bistrița »³.

Este redat aci unul dintre principiile esențiale ale regimului fărîmițării feudale, astfel cum acest regim se înfățișa în vremea lui de dezvoltare la toate popoarele europene. În primul rînd, veniturile judiciare (gloaba, adică amenda prin care se pedepsea orice delict) sînt asimilate cu toate celelalte venituri rezultînd din renta feudală; în al doilea rînd, de aceste venituri sînt în chip firesc legate atribuții judiciare, datorită cărora stăpînul locului apare drept judecătorul

¹ *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 27.

² *Ibidem*, p. 71.

³ *Ibidem*, A, veac. XIV-XV, p. 356.

natural al supușilor lui. Este vorba de funcționarea unui sistem ale cărui principii se oglindesc în chip plastic în vorbirea vremii, când se folosesc, drept sinonime cuvintele « județ » și « mai marele locului » *.

În evul mediu, la toate popoarele europene, proprietarul feudal îi revin și sarcinile de « județ », misiunea de a judeca pe țărani dependenți din satele sale. Un asemenea proprietar feudal este în toate privințele « mai marele locului », nu numai prin faptul că el își domină și exploatează supușii pe tărâm economic, dar și pentru că se găsește, totodată, în fruntea întregului mecanism de guvernământ de pe teritoriul domeniului său. Dreptul de judecată al proprietarului feudal nu este decât una dintre manifestările dominației sale. « În epoca feudală — scrie K. Marx — comanda supremă în război și jurisdicția erau atribute ale proprietății funciare »².

În evul mediu, judecata era strâns legată de acțiunea administrativă necesară fie pentru prinderea infractorului, fie pentru pedepsirea lui.

Curțile. Organele de represiune care asigurau îndeplinirea acestor funcțiuni sînt exact aceleași forțe care servesc și în timp de război ca temei ai ostirii: este vorba de așa-numiții « curteni » sau « slugi », oameni liberi înarmați, cărora li se încredințează misiunea de a face respectată « autoritatea » acelor care exercită puterea.

Sub denumirea generală de « slugi » documentele cuprind pe toți dregătorii și boierii subordonați, care, întocmai ca cei de la curtea domnească, se aflau la curțile boierești. Slugile reprezentau pentru boieri un semn deosebit al puterii lor.

Expresia cea mai limpede a fărîmării puterii politice în secolele XIV—XV consta tocmai în modul de organizare al acestor curteni. Fiecare dintre marii feudali ai Moldovei și Țării Românești dispunea de asemenea curteni, aflați în subordonare nemijlocită față de el însuși. Domnia, deși avea de asemenea curtenii săi, nu face să intervină autoritatea sa pe moșiile privilegiate cu imunitate decât în cazuri foarte rare și începînd de-abia din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Cuvîntul A^{KJP}^h (curte) din documentele vremii desemnează atît locul de unde își exercită puterea feudalul, cît și aparatul cu ajutorul căruia își exercită această putere. Curțile îndeplineau în numele boierului și în folosul său particular toate funcțiile care-i reveneau acestuia pe baza privilegiilor de imunitate.

Curțile boierești existau încă din secolul al XIV-lea³ și ele au ajuns în prima jumătate a secolului al XV-lea la apogeul lor. Decăderea curților boierești începe în a doua jumătate a secolului al XV-lea și continuă în secolul al XVI-lea, ele păstînd, însă, unele rămășițe ale vechilor lor atribuții.

Curțile celor mai mari boieri semănau cu cea domnească ; ele erau înzestrate cu toate mijloacele de care avea nevoie o administrație și care erau menite să

¹ *Lexiconul din 1649 al lui Mardarie Cozianul*, p. 103.

² K. Marx, *Capitalul*, voi. I, București, 1948, p. 352.

³ Documente, B, veac. XIII-XV, p. 42.

scoată în relief fastul legat de persoana stăpînului, să sublinieze prestigiul lui. Unul dintre marii boieri moldoveni din prima jumătate a secolului al XV-lea, Ivan Cupcici, își avea chiar o cancelarie proprie; în perioada luptelor pentru tron ce au urmat după moartea lui Alexandru cel Bun, cînd cancelaria domnească era oarecum dezorganizată, un diac al său, Pașco, era folosit la scrierea actelor domnești \

Pe lîngă existența curtenilor și slugilor, subordonați boierilor, actele domnești menționează, de asemenea, organizarea acestora sub conducerea unor comandanți speciali, cu atribuții militare, numiți vornici, care existau atît pe moșiile feudalilor, cît și pe cele ale domnului.

Pe mai toate marile domenii feudale se găsea de obicei o construcție fortificată, care îndeplinea, sub toate raporturile, funcțiunea castelului medieval clasic. Uneori era vorba chiar de o cetate; în Moldova, pe la mijlocul veacului al XV-lea, este pomenit într-un document din 1462 locul « unde a fost cetatea lui Duma Negru².

Existența pe marele domeniu a unor întărituri de genul cetăților, sedii ale unor forțe militare capabile să respingă atacurile dinafară, dădea stăpînului feudal înfățișarea unei puteri politice și militare de sine stătătoare și în măsură să-și apere la nevoie priv.legiile împotriva cricui le-ar fi pus în discuție.

Relațiile dintre boieri și domn Datorită acestor largi atribuții și mijloacelor materiale pe care le aveau marii feudali, se năștea posibilitatea unei stări de anarhie.

La noi, ca și în alte țări, instituțiile clasice ale epocii de fărîmîtare feudală, în primul rînd imunitatea, dădeau naștere unor interminabile lupte pe care feudalii le purtau între ei, cu mijloacele de forță ce întreținea fiecare pe domeniul său. Nu rareori, de la simple conflicte pentru hotare, se ajungea la un adevărat « război privat » între boieri. Teamă permanentizării unei astfel de stări, care ar fi putut pune în primejdie propriile interese de clasă ale feudalilor, a născut necesitatea creării ierarhiei feudale.

Marile domenii feudale — deși constituiau organisme aproape autonome sub raport economic și chiar administrativ sau militar — nu erau lipsite, totuși, de legături între ele. În lupta împotriva primejdiei dinăuntru sau dinafară — înăbușirea luptei de clasă sau respingerea unor invazii străine — oricît ar fi fost de dornici să-și apere particularismul feudal, boierii simt totuși nevoia unei organizări, menite să asigure, în caz de primejdie, ajutorarea reciprocă.

O astfel de organizare — cunoscută în toată Europa medievală — a fost gruparea ierarhică ce poartă numele de vasalitate. Potrivit acesteia, stăpînii de moșii se recunosc « vasali » ■ — în diplomatica slavo-romînă « slugi » — față de un feudal mai puternic, căruia îi încredințează o autoritate superioară, numită

¹ *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 97.

² *Ibidem*, p. 326.

în terminologia apuseană suzeranitate. Acest feudal superior sau suzeran era în Țara Românească și Moldova domnul, numit și mare voievod, care era el însuși, în primul rând, un mare boier, stăpînitor de sate și curți, cel mai mare dintre ■boierii țării. Domeniile sale particulare, în care domnul se înfățișează ca orice boier pe moșiile sale, îi conferă venituri, puteri administrative și mijloace militare. Asemenea venituri și atribuții sînt importante atît prin ele însele, cît și, mai ales, prin faptul că justifică menținerea domnului în fruntea ierarhiei feudale a stăpînitorilor de pămînt.

între domn și boieri se încheie un fel de contract cu obligații bilaterale, boierii recunoscînd că sînt datori cu « credincioasă slujbă » față de domn, în schimbul confirmării și garantării de către acesta a privilegiilor lor de imunitate.

Principala îndatorire a vasalilor față de suzeran — ca în toată Europa — consta în « sfat și ajutor » (*consilium et auxilium*), ceea ce însemna participarea la sfatul domnesc și la oastea domnească. La rîndul său, și domnul avea îndatoriri față de boieri.

în practică, pe baza ierarhiei feudale, se încredința domniei o activitate de coordonare a forțelor deținute de boieri; puterile teritoriale continuau, de altminteri, în acest cadru să funcționeze în particularismul lor. « Credincioasa slujbă » la care se obligau boierii nu implica nici un fel de restrîngere a autorității lor asupra locuitorilor de pe moșie; dar ea împiedica pe boieri să folosească privilegiile lor particulare într-un chip ce ar fi putut să devină dăunător intereselor lor de clasă.

Aspectul cel mai de seamă al guvernării statului consta într-un arbitraj asigurat de către domn între stăpînii teritoriali; e vorba de un arbitraj căruia i se cerea, însă, să respecte privilegiile particulare ale fiecărui stăpîn în parte, în măsura în care utilizarea dată acestor privilegii nu dăuna intereselor generale ale clasei stăpînitoare. Se poate lesne înțelege cît era de complexă, în viața politică de fiecare zi, sarcina de a menține un echilibru atît de instabil între tendințele contradictorii ce agitau marea boierime.

Referindu-se la relațiile dintre suzeran și vasalii săi, Fr. Engels arăta că suzeranul era « vîrful întregii ierarhii feudale, un vîrf de care vasalii nu se pot lipsi, dar față de care ei se află totuși, în același timp, într-o stare de permanentă rebeliune »*.

3. ORGANIZAREA POLITICĂ, ADMINISTRATIVĂ, JUDECĂTOREASCĂ ȘI MILITARĂ

Organizarea politică, administrativă, militară și judecătorească a Țării Românești și Moldovei — ca și dezvoltarea lor economică și socială — este foarte asemănătoare, atît în timpul fărîmițării feudale, cît și mai tîrziu.

¹ F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 188.

Domnia După cum s-a văzut din paragraful precedent, în fruntea celor două state feudale se găsea un mare voievod și domn. Domn derivă din latinescul *dominus* și înseamnă stăpîn (al țării), iar voievod, **cuvînt** slav, conducătorul oștilor. La aceste titluri de mare voievod și domn, pe care le purtau conducătorii celor două state feudale, se adaugă particula Io, derivat din Ioan, care avea semnificația — în concepția feudală — de cel ales de Dumnezeu pentru a domni și menirea să ridice prestigiul domnului în fața supușilor săi.

În epoca fărîmîțării feudale, posibilitățile domniei de a asigura guvernarea țării sînt foarte reduse, datorită faptului că o bună parte din teritoriul acesteia era alcătuit din marile domenii feudale, care se administrau în chip autonom, pe baza imunității feudale, precum și din cauza lipsei unui aparat de stat centralizat.

Administrația fiind, în acest timp, un atribut al proprietății, activitatea administrativă a domniei era proporțională cu drepturile de proprietate pe care aceasta le deținea în diferite părți ale țării. De aceea, exercitarea puterii de către domnie în epoca de fărîmîțare feudală poate fi mai ușor înțeleasă dacă o raportăm la cele trei zone în care putem împărți teritoriul țării, din acest punct de vedere.

O primă zonă ar fi aceea care cuprinde satele aflate în stăpînire domnească, unele din ele încă de la întemeierea domniei și al căror număr a crescut pe măsura consolidării acesteia. În aceste sate, domnul se comporta ca oricare boier pe domeniul său; le administra prin intermediul vornicilor locali și ai curților sale. În această privință, între domnul stăpîn de sate și marii feudali din țară nu exista nici o deosebire.

A doua zonă poate fi considerată aceea alcătuită din domeniile marilor boieri și ale mănăstirilor, răspîndite pe întreg teritoriul țării, unde administrația era asigurată de proprietari — pe baza privilegiilor de imunitate feudală — și unde domnul exercita numai drepturile ce decurgeau din situația sa de suzeran, folosind dreptul de *dominium eminens*. Aupra acestei zone, domnul exercita, deci, o autoritate destul de slabă, pe care o pune mereu în discuție puterea aproape de sine stătătoare a marilor boieri. Ca urmare a procesului de centralizare a statului din a doua jumătate a secolului al XV-lea, privilegiile de imunitate vor fi restrînse și domnia va cîștiga, treptat, dreptul de a asigura și administrarea teritoriului ocupat de aceste domenii.

În sfîrșit, cea de-a treia zonă ar cuprinde satele libere, moșiile micilor boieri — care nu dispuneau de privilegii de imunitate feudală — și târgurile țării — considerate și ele proprietate domnească, dar avînd o situație mai bună decît satele domnești. În secolele XIV—XV, în această zonă domnia exercita o autoritate politică asemănătoare cu aceea a unei guvernări în sensul propriu al cuvîntului. Existența acestei zone face, de altfel, ca domnul să fie mai mult decît un mare boier al țării; sprijinul tîrgoveților, al micii boierimi și al țăranilor liberi va fi de o importanță hotărîtoare în întărirea autorității domnești, în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

în perioada fărîmîţării feudale, oraşele — care au fost, în general, în toată Europa, sprijinul de seamă al puterii centrale — erau prea slabe pentru a ajuta pe domn împotriva mării boierimi. Nici mica boierime sau ţărănimea liberă nu constituiau, în această vreme, forţe pe care s-ar fi putut întemeia o autoritate centrală puternică. De aceea, pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, domniei i-a lipsit instrumentul de guvernare ce ar fi. fost cu adevărat eficace în lupta pentru îngrădirea puterii marilor feudali, domnul fiind silit să se înţeleagă cu marea boierime şi să conducă ţara după placul acesteia.

Din această cauză, *atribuţiile domniei* erau limitate de drepturile şi puterea marilor feudali: domnul era comandantul suprem al armatei, dar autoritatea sa era îngrădită — uneori chiar anulată — de existenţa steagurilor particulare ale marilor boieri; el era judecătorul suprem al ţării, dar judecata se făcea împreună cu sfatul boierilor şi ţinînd seama de obiceiul pămîntului; tot în atribuţiile domniei intra şi emiterea hrisoavelor — care se întocmeau, de asemenea, numai cu consensul sfatului domnesc — şi în care se preciza şi întărea sistemul de exploatare feudală al marilor boieri şi mănăstirilor, domnul asigurînd pe beneficiarul actului — pe « credinţa » lui şi a tuturor membrilor sfatului — cu privire la stăpînirea netulburată a domeniului său; în sfîrşit, actele de politică externă a ţării se încheiau numai sub controlul sfatului boieresc, care garanta — uneori prin acte separate de ale domnului, ca cele date de boierii moldoveni regelui polon, în 1387, 1433, 1434 şi 1435 ¹ — că domnul îşi va îndeplini obligaţiile asumate faţă de suzeranul său, sau se angaja chiar faţă de acesta să împiedice pe domn să pună ceva la cale împotriva sa.

Veniturile *domniei* proveneau atît din dările pe care domnul le percepea de la satele aflate în proprietatea sa şi din muncile prestate de locuitorii acestora, cît şi, mai ales, din dările şi muncile la care erau obligaţi locuitorii satelor libere şi ai tîrgurilor.

Veniturile domniei proveneau în primul rînd din dijele care se percepeau în natură din produsele realizate de locuitorii ţării. Principalele dări erau: cîbla sau găleata — numită iliş în Moldova — care se percepea din cereale, vama sau desetina (zeciuala) din oi, porci şi din stupi, precum şi vinăriciul, numit în Moldova şi desetina din vin. Nu sînt amintite în această vreme dările ce se vor plăti mai tîrziu din animalele mari.

Este interesant de subliniat faptul că, în această vreme, cînd domina economia naturală, chiar cei ce făceau comerţ plăteau dările faţă de domnie tot în natură; în Moldova cei ce deţineau prăvălii erau obligaţi să plătească domniei o dare numită camăna, constînd din pietre de ceară.

în prima jumătate a secolului al XV-lea, a început să se perceapă — atît în Țara Romînească, cît şi în Moldova — o dare în bani, numită bir (BHți) sau

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 601 — 603, 650 — 652, 665-667, 689-690.

simpliciter dare (A<^{HK}) - Documentele din această vreme nu ne dau știri despre cuantumul birului. În condițiile economiei naturale, birul — chiar dacă nu a atins proporțiile din secolul al XVI-lea, când a devenit o povară strivitoare — constituia cea mai grea obligație fiscală a locuitorilor țării, la care domnia nu renunța, de obicei, nici în cazul când acorda scutiri pentru satele unor feudali.

În afară de dările în bani sau în natură, locuitorii țării erau dator să presteze diverse munci în folosul domniei, ca: transporturi (podvoade, povozi sau căraturi), cositul finului și păscutul cailor domnești, tăiatul lemnului necesare curții domnești, reparatul morilor și iazurilor aflate în proprietate domnească etc.

Toate aceste obligații — în produse, în bani și în muncă — față de domnie alcătuiau o povară destul de grea pentru locuitorii din Țara Românească și Moldova, de care boierii erau în general scutiți.

Venituri însemnate realiza domnia și din vămile și ocnele țării, ca și din amenzile sau gloabele încasate de la locuitorii ei.

În perioada fărâmițării feudale, toate aceste venituri — în natură sau în bani — erau considerate veniturile personale ale domnului, nu ale țării. Din numeroase mărturii ale vremii rezultă că domnul considera vistieria țării drept proprietatea sa personală. Astfel, în tratatul încheiat în 1449 de Bogdan al II-lea, domnul Moldovei, cu starostele Podoliei, domnul prevede cazul când va fugi din țară « împreună cu vistieria noastră » *,

Veniturile realizate din țară erau întrebuințate în interesul domniei; aceasta făcea numeroase danii, mai ales în natură (găleți sau coloads de grâu, poloboace de vin, măji de pește, burdufe de brânză etc.) mănăstirilor din țară, care le întrebuințau în folosul lor particular; astfel, în anul 1482, domnul Țării Românești cedează mănăstirii Snagov birul din satele acesteia, ce urma a fi folosit « pentru lucrarea viilor mănăstirii »².

De la 1417, în Țara Românească, și 1456, în Moldova, o parte din ce în ce mai însemnată din veniturile țării a început să fie întrebuințată pentru plata tributului către Imperiul otoman.

Modul succesiunii la tron se baza pe un sistem mixt, ereditar-electiv, întemeiat pe drepturile ereditare ale unei familii domnitoare, dar, totodată, și pe dreptul de alegere al boierilor.

În secolele XIV—XV — ca și mai târziu, de altfel—nu exista un sistem bine statornicit de succesiune la tron, transmiterea sa depinzând de voința boierilor, care puteau alege ca domn pe unul sau altul dintre membrii familiei domnitoare: fii — legitimi sau naturali — și frați ai domnului în scaun.

Această posibilitate ca — prin voința și sprijinul marilor boieri — oricine pretindea că este «os domnesc» să ocupe tronul a fost una din împre-

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 748; vezi și I. Bogdan, *Relațiile, p. 117* ■, Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 77 etc. ² *Documene*, B, veac. XIII -XV, p. 172.

jurările care au favorizat luptele pentru domnie și au slăbit autoritatea puterii centrale.

Pentru a consolida dreptul de moștenire (principiul eredității), prin înlăturarea jocului periculos al pretendenților, și a da un caracter formal dreptului de alegere al boierilor, unii dintre domni au căutat să-și desemneze urmașii încă din timpul vieții, prin asocierea acestora la domnie; așa au procedat Basarab cu fiul său Nicolae Alexandru, Mircea cel Bătrân cu fiul său Mihail, Alexandru cel Bun cu fiul său Iliș sau chiar Ștefan cel Mare cu fiul său Bogdan, urmărind să asigure succesiunea la tron a unuia dintre fii și să evite luptele dintre ceilalți copii și partizanii lor. Asocierea la domnie a fiului avea menirea să anuleze unul din efectele negative ale fărâmițării feudale, făcând ca alegerea domnului să nu depindă de voința marii boierimi.

În afară de asocierea la domnie a fiilor domnului în scaun, se practica uneori și asocierea fraților săi. Această asociere la tron nu se făcea, de obicei, în vederea înlăturării luptelor pentru succesiunea la tron, ci era o urmare a presiunilor sau chiar a luptelor dintre partizanii fratelui asociat și aceia ai domnului în scaun. Cazul cel mai cunoscut de astfel de asociere este cel al lui Iliș și Ștefan, fiii lui Alexandru cel Bun, care își împart domnia și teritoriul Moldovei, în urma câtorva războaie purtate între ostile partizanilor lor. Este posibil ca și asocierea la tron a unor frați ai domnilor Moldovei sau Țării Românești din ultima treime a secolului al XIV-lea să fie tot rezultatul unor lupte sau contradicții interne—propriei perioadei de fărâmițare feudală — pe care documentele vremii nu le amintesc, în afară de cazul menționat mai sus, a domniei duble a lui Iliș și Ștefan și, poate, a asocierii dintre Viadislav-Vlaicu și Radu I, asocierile la domnie nu au dus la împărțirea teritoriului țării între domnii asociați, ci doar la împărțirea temporară a suveranității.

Dreptul boierimii de a alege pe domn trebuie să se fi manifestat deosebit de puternic de îndată ce, în 1504 — deci după înfăptuirea cunoscutelor sale măsuri de întărire a autorității domnești — Ștefan cel Mare a trebuit să intervină cu toată hotărîrea pentru a face ca boierii, întruniți în vederea alegerii domnului, să recunoască drept urmaș al sau pe Bogdan. Mai mult încă, acest drept al boierimii se manifesta chiar și atunci cînd domnul obținea tronul prin puterea armelor, ca în cazul lui Ștefan cel Mare, în 1457, sau al lui Vlad Țepeș, în 1476; și în aceste cazuri, domnii erau « aleși » — sau, mai bine-zis, trebuiau să fie recunoscuți — de boierimea țării. Faptul că, în 1476, Vlad Țepeș a cerut recunoașterea fiecărui mare boier în parte dovedește că domnul nu putea conduce țara fără concursul acelor care dețineau puterea în cuprinsul domeniilor lor. Necesitatea alegerii — izvorînd dintr-un astfel de raport de forțe dintre boieri și domn — va fi fost cu atît mai simțită în secolul al XIV-lea.

Cu privire la modul cum se făcea această alegere, izvoare mai tîrzii — din secolul al XVII-lea — spun că la ea participau « boierii țării și mari și mici și

Fig. 102. — Document moldovean din 1393, cosigilat de boieri.

altă curte mărunță »¹ (este vorba de alegerea lui Ștefan cel Mare); în Țara Românească, alegerea se făcea, de asemenea, de către «boierii toți, și mari și mici, și toată curtea »².

După alegere, boierii veneau și se «închinău » domnului ales, față de care depuneau jurământul de credință, în calitate de vasali ai noului lor suzeran.

Sfatul domnesc Sfatul domnesc era instituția care ajuta domnia în conducerea țării și, totodată, instrumentul prin care se realiza în practică controlul boierilor asupra politicii domnești. El era alcătuit din stă-pîni de domenii feudale, care, prin participarea la sfat, își îndeplineau obligația de *consilium* față de suzeranul lor. Uneori, participau și mitropolitul și episcopii țării, precum și egumenii marilor mănăstiri.

Actele principale ale domnului — fie de politică internă sau de politică externă — nu aveau putere dacă nu se obținea și consimt ămîntul marilor boieri. Atîrnarea peceților boierești la actele emise de cancelaria domnească sau menționarea boierilor ca martori reprezentau încredințarea dată de fiecare dintre aceștia în parte că este de acord cu măsura luată prin documentul respectiv.

În Moldova, se obișnuia chiar ca marii boieri să adauge la consimțămîntul ce și-l dădeau și « credința » fiilor lor; menționarea acestora în asemenea împrejurări avea menirea să arate că boierii erau membri ai sfatului domnesc nu în calitate de dregători sau auxiliari ai domniei, ci ca stăpîni ai domeniilor lor. Cînd un astfel de boier era și dregător, « credința » fiilor săi nu era adusă în calitate sa de dregător al domniei, ci de stăpîn de domeniu, deoarece fiii nu moșteneau dregătoria, ci doar domeniul.

De altfel, nu rareori, marii boieri apar în sfatul domnesc — ca și feudalii apuseni — cu numele proprietății sau domeniului principal (Ivan de la Tulova, Giurgiu de la Frătăuți, Dragomir de la Șegarcea etc), tocmai pentru a preciza că sînt membri ai sfatului în calitatea lor de stăpîni ai acestor domenii.

Influența marilor feudali în sfatul domnesc depindea de averea lor, de numărul satelor ce stăpîneau. O situație deosebită aveau, de pildă, în Moldova, marii boieri Mihail de la Dorohoi, proprietar a peste 50 de sate—care apare primul între membrii sfatului — Ivan de la Tulova — care avea 38 de sate — sau Cupcici vornicul, posesor a peste 20 de sate. O influență puternică exercitau și boierii bătrîni, care fuseseră membri ai sfatului vreme îndelungată — unii pînă la 20—25 de ani — precum și rudele domnului. Numai acestor mari boieri li se dădea titlul de pan sau jupan, titlu pe care îl purtau uneori și membrii familiei domnești³. Mai tîrziu, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, acești mari boieri vor fi numiți vlastelini.

¹ Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 91.

* *Istoria Țării Românești*, p. 44-

* *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 56, 165.

în Moldova, numărul membrilor sfatului era mai mare decît în Țara Romînească; aici întîlnim pînă la 20, uneori chiar 30 de boieri în sfat, față de 10—15, cîți participă de obicei în Țara Romînească.

în împrejurări deosebite, cînd trebuiau să se ia unele hotărîri importante — ca, de pildă, în 1421, cînd Alexandru cel Bun încredințează Rimgailiei, fosta sa soție, tîrgul Șiret și alte venituri, sau în 1456, cînd domnul Moldovei acceptă să plătească tribut turcilor — se convoca un sfat mai larg, care cuprindea uneori peste 50 de membri.

Hotărîrile obișnuite ale sfatului domnesc se luau în numele tuturor boierilor mari și mici ai țării; în acte nu se menționează, însă, decît numele marilor boieri și al unor dregători, pînă la stolnic și postelnic; ceilalți erau cuprinși în formula « și credința tuturor boierilor noștri mari și mici ». Faptul că domnul invoca « credința » tuturor boierilor țării arată că toți aceștia aveau dreptul să participe la cîrmuirea ei, că boierimea guverna ca clasă.

Dregătorii curții domnești. Alături de marii boieri, posesori de domenii feudale, în sfatul domnesc apar și alți boieri care au titluri de dregători ai domniei.

în afară de curțile sale locale, domnul avea și o curte centrală — la Baia, Șiret apoi Suceava, în Moldova, la Argeș, Cîmpulung, Tîrgoviște și apoi București, în Țara Romînească — unde se întruneau de obicei boierii ■ — a căror absență îndelungată de la curte era considerată hicleie — și unde domnul căuta să organizeze un întreg aparat menit să asigure fastul necesar pentru a pune în evidență — atît față de clasa stăpînitoare, cît și față de ceilalți supuși ai săi — caracterul deosebit al puterii care se întruchipa în persoana sa. în modul de organizare a fastului curții domnești se simte o puternică influență bizantină.

Din aceste nevoi de asigurare a fastului domniei au luat naștere dregătoriile de curte, al căror rol este subliniat de formula unor acte din Țara Romînească din secolul al XV-lea și cel următor, în care deținătorii lor sînt numiți dregători din « casa » domnească ¹.

Dregătorii de curte — care apar în documente mai cu seamă în timpul lungilor domnii ale lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun, cînd a avut loc o mai temeinică organizare a funcțiilor lor — nu pot fi asemănați cu funcționarii administrativi din vremea statelor moderne — cu miniștrii, de pildă — așa cum îi prezenta istoriografia burgheză. O dovadă elocventă în acest sens este faptul că — în afară de dregătorii de la curtea domnului ■ — și doamna, care, evident, nu putea guverna, își avea — din aceleași nevoi de fast — curtea ei, cu paharnic, vistier, diac etc. ².

în secolele XIV—XV, cînd nu exista o diferențiere între dreptul public și privat, atribuțiile unor dregători ca spătarul, comisul, stolnicul etc. sînt numai

¹ *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 176, 204, 217, 220. ¹

Ibidem, A, veac. XIV-XV, p. 62, 95, 186.

simbolul participării lor la viața de curte, care cuprinde și ansamblul nediferențiat al gospodăriei statului.

Nediferențierea atribuțiilor administrative între dregătorii curții domnești rezultă din faptul că fiecare dintre aceștia putea fi ispravnic (executor) al unei porunci domnești, indiferent de natura ei. Ispravnic putea fi oricare dintre membrii sfatului, fie că era comis și avea, deci, grija grajdurilor domnești, fie că era vornic, logofăt etc.; ei îndeplinea, în acest caz, o delegație dată ad-hoc de domn și de sfatul domnesc, care precizau în documentul respectiv limitele competenței administrative a ispravnicului.

O oarecare diferențiere exista, totuși, între atribuțiile unor dregători ca logofătul, vornicul și vistierul, care nu făceau parte din categoria dregătorilor personali ai domnului.

Vornicul era conducătorul curții domnești — fie al curții centrale, sau al uneia locale (Roman, Bîrlad, Hîrlău etc.) — fiind mai marele « slugilor » și curtenilor care asigurau administrația curții respective și a teritoriului ce depindea de această curte. Vornicul curții centrale avea atribuțiile cele mai cuprinzătoare, administrative, militare și judecătorești. În calitatea sa de conducător al curtenilor, el comanda armata, în timp de război, în lipsa domnului. Tot în această calitate, prin slugile și curtenii săi, el strîngea gloabele, avînd dreptul de judecată în țară.

Logofătul era mai marele cancelariei domnești, cel care îngrijea de redactarea hotărîrilor luate de domn și de sfatul său de boieri și care întărea cu pecetea domnului aceste hotărîri. Vornicul și logofătul erau dregătorii cei mai însemnați și ei apăreau de obicei printre primii în sfat, alături de boierii fără dregătorii.

Vistierul ținea socotelile veniturilor domniei.

În afară de aceștia, mai erau o seamă de alți mari dregători, care îndeplineau diverse slujbe pentru domn: spătarul purta la ceremonii spada domnului, simbolul puterii sale militare de comandant al oștirii; stolnicul avea grija mesei și a ospetelor domnești, iar paharnicul sau ceașnicul o grijă asemănătoare în ceea ce privește aprovizionarea cu vinuri a curții; comisul era îngrijitorul grajdurilor și al echipajelor domnești iar postelnicul sau stratornicul al camerei de culcare a domnului; cu timpul, acesta din urmă a devenit unul din sfetnicii cei mai apropiați de persoana domnului.

Aceștia sînt dregătorii care, începînd de la sfîrșitul secolului al XIV-lea, apar de obicei în sfatul domnesc, alături de marii boieri fără dregătorii și de dregătorii teritoriali, pîrcălabii sau starostii. Tot un asemenea dregător teritorial este în această vreme și banul de Severin, care apare în sfatul domnesc al Țării Romînești în timpul domniei lui Mircea cel Bătrîn (în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea și în primele două ale celui următor).

Pe lîngă acești mari dregători, în cursul secolului al XV-lea, sînt amintiți în documente o seamă de alți demnitari care îndeplineau diverse atribuții la curtea domnească și care sînt menționați și ei uneori între membrii sfatului: clucerul era dregătorul care ținea cheile magaziiilor cu alimente; slugerul se ocupa

de aprovizionarea cu carne a curții domnești; pivnicerul era mai mare peste pivnițele domnești; cămărașul avea grija monetăriei, mai târziu și a cămării (averii personale a domnului); medelnicerul se îngrijea de veselă și de obiectele de spălat ale domnului etc.

Un dregător care este menționat prima oară în documente în a doua jumătate a secolului al XV-lea și a cărui apariție poate fi legată de procesul de întărire a autorității centrale, fiind simbolul dezvoltării aparatului represiv al domniei, este armașul — executorul pedepselor hotărâte de domn — amintit prima oară în timpul domniilor lui Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare. Tot în vremea lui Ștefan cel Mare apare și noua dregătorie de portar de Suceava, cu rosturi importante în conducerea armatei.

În decursul secolului al XV-lea, mai ales în a doua jumătate a sa, are loc transformarea treptată a sfatului domnesc, care va fi constituit la sfârșitul acestui secol și începutul celui următor numai din dregători sau foști dregători ai domniei. Eliminarea treptată din sfatul domnesc a boierilor fără dregătorii și reducerea numărului participanților la sfat sînt strîns legate de procesul de întărire a autorității centrale din a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Deosebirea dintre dregătorii feudali și funcționarii statului burghez constă nu numai în faptul că atribuțiile lor nu sînt complet diferențiate, dar și în acela că nici un asemenea dregător — mare sau mic — nu avea leafă. Toți acești dregători primeau pentru serviciile lor — pe lîngă danii de sate sau pămînturi domnești — venituri în natură sau, mai rar, în bani, din slujbele pe care le îndeplineau; ei primeau o parte din dările sau amenzile ce încasau în numele domniei. În această privință, un document din 1487 este revelator; dăruind la acea data mănăstirii Snagov găletăritul din județul Brăila, domnul arată că gălețile vor fi strînse și scrise de două slugi domnești, numiți găletari, care vor primi pentru slujba lor cîte 4 găleți « să le ajungă la amîndoi 8 găleți » ¹.

Cei care încasau gloabele sau amenzile își opreau, de asemenea, o parte pentru ei; în Moldova o treime din amendă (tretina), iar în Țara Romînească o parte nedefinită, pe care documentele o numesc « ce le este dreptul (dregătorilor) și cum va fi gloaba » ².

În condițiile economiei naturale, acesta era singurul mod de răsplătire pe care și-l putea îngădui domnia. Se înțelege că un asemenea sistem de plată dădea naștere la un nesfîrșit cortegiu de abuzuri.

Organizarea administrativă Ceea ce caracterizează organizarea statului în perioada fărîmițării feudale este faptul că mijloacele nediferențiate ale puterii se găsesc în posesia fiecărui stăpîn de pămînt în parte, fiind coordonate doar de domn. Statul de fărîmițare feudală nu comportă deci o activitate administrativă diferențiată, controlată de un centru

¹ Documente, B, veac. XIII-XV, p. 187. ^s
Ibidem, p. 172.

organizator, capabil de o intervenție activă. Nu există mijloace diferite pentru ducerea războiului sau pentru administrarea propriu-zisă: cei care au ca sarcină apărarea statului — deci funcția sa externă — o îndeplinesc în egală măsură și pe cea internă, de aparat de represiune. De aceea, curtenii formează, în același timp, baza oștirii în vreme de război și temeiul administrației în timp de pace. Acest fapt rezultă atât din caracterul militar pe care îl are funcția represivă îndeplinită de curteni, cât și din participarea acestora în oastea țării, și una și cealaltă fiind făcute sub comanda vornicilor.

« Curtea » — ca principal mijloc de represiune feudală — intra în funcțiune de fiecare dată când se cerea o intervenție militară, fie că era vorba de apărarea țării contra unui dușman extern, sau dacă « ordinea » feudală era primejduită de masele exploatare. Chiar atunci când atribuțiile puterii centrale s-au dezvoltat, aparatul de guvernare nu a cunoscut o adevărată diferențiere, slujitorimea îndeplinind și ea atât atribuțiile militare, cât și pe cele administrative.

Curtenii sînt, deci, cei care asigură administrația — în sensul de aparat de represiune — în cele trei zone pe care le putem deosebi pe teritoriul țării în ceea ce privește modul cum se realizează administrația. Este caracteristic în această privință faptul că, pentru interpolatorul cronicii lui Ureche, « a dvori » este termenul care desemnează toate slujbele administrative — deși acesta scria în secolul al XVII-lea — iar în *Lexiconul* lui Mardarie Cozianul — alcătuit pe la 1649 — termenul « a curteni » se explică prin a porunci \ ceea ce arată că activitatea curtenilor îngloba în chip nediferențiat toate manifestările guvernării și că aceste curți erau centrele de administrare de unde veneau poruncile de îndeplinire a unor obligații, care implicau o constrîngere.

Curtenii — ca principale organe de administrare a țării — sînt instrumentul represiunii de clasă, care nu are în sarcina sa preocupări de ordine publică, întrucît asemenea preocupări de poliție internă — ca prinderea și aducerea la domnie a răufăcătorilor sau chiar paza (straja) la hotare sau în interiorul statului — cădeau în sarcina locuitorilor, liberi sau aserviți, ai țării, curtenii nu interveneau decît pentru a supraveghea modul cum se îndeplineau asemenea obligații sau pentru a sili pe locuitori să le îndeplinească și pentru a globi (amenda) pe vinovați.

O altă atribuție principală a lor — în afară de reprimarea împotrivirii celor exploatați — era și aceea de a strînge veniturile datorate domniei de locuitorii țării și de a-i sili să îndeplinească prestațiile în muncă în folosul acesteia.

Ca organe de execuție, curtenii nu îndeplineau funcții diferențiate după natura activității administrative. Pererubți, osluhari, pripășari sau desetniceri³ sînt doar nume diferite date acelorași curteni, care constituiau centrul nedife-

¹ *Lexicon*, ed. Gr. Crețu, p. 601.

^a Pererubții sileau la munci în folosul domniei pe locuitorii țării și însemnau pe răboi muncile executate; osluharii încasau amenda numită osluhă de la cei care nu se supuneau poruncilor domnești; pripășarii adunau — în numele domniei — vitele pierdute de stăpînii lor, iar desetnicerii sau dijmarii strîngeau dijmele din țară.

rențiat de coercițiune administrativă, chemat a îndeplini toate poruncile domnești, prin folosirea, în caz de nevoie, a unor mijloace militare de represiune.

Ținuturile și județele; dregătorii din fruntea lor. Administrarea sub controlul domnesc, în satele libere și pe moșiile micilor boieri, se realiza prin intermediul unor dregători teritoriali, în cadrul așa-numitelor județe — în Țara Românească — și ținuturi — în Moldova.

Județele sînt vechi împărțiri ale teritoriului țării, care își au începuturile, probabil, în perioada dinainte de formarea statelor feudale, în uniunile de obști, grupate de obicei pe valea unui râu, al cărui nume l-au împrumutat, sau într-o regiune naturală. În secolele XIV—XV, județele nu aveau încă caracterul unor diviziuni administrative organizate de domnie, ci mai mult pe acela de grupări teritoriale, pe care domnia le-a transformat, treptat, în unități administrative ale activității organelor ce reprezentau puterea centrală. Transferarea lor treptată în unități administrative organizate de o putere centrală este rezultatul creșterii autorității și a posibilităților acestei puteri de a asigura administrarea întregii țări. Organizarea treptată a ținuturilor și județelor din cele două țări este, astfel, o latură a procesului de întărire a puterii domnești.

O situație deosebită aveau ținuturile din Moldova; numele acestora, A[^]pJKdKa — derivînd de la verbul *fi, f*OKATH — a stăpîni, a ține — arată că aci avem de-a face — încă din această vreme — cu unități teritoriale ce depindeau de o cetate sau curte domnească, al cărei nume l-au împrumutat în cele mai multe cazuri.

În această vreme, ținuturile și județele erau, probabil, mai numeroase decît în secolele XVI—XVII, avînd în vedere tendința descreșterii numărului lor în aceste veacuri, cînd existau 24 de ținuturi în Moldova și 16 județe în Țara Românească.

În perioada fărîmițării feudale nu erau considerați ca făcînd parte din ținuturi — din punct de vedere administrativ — decît țărani liberi și micii boieri, adică tocmai aceia asupra cărora domnia exercita — prin reprezentanții săi — autoritatea administrativă propriu-zisă. Faptul că domeniile feudale nu erau considerate ca aparținînd județului pe teritoriul căruia se găseau arată că dregătorii ținutului respectiv nu aveau dreptul să intervină pe aceste domenii și că locuitorii lor nu erau socotiți a face parte din ținut, în ceea ce privește administrația. Același regim îl au în Moldova ocoalele — în care sînt grupate satele domnești — care apar în documente ca unități separate de ținuturi, administrația lor fiind asigurată de vornicii și de curțile domnești locale, de care « ascultă » satele respective.

Județele și ținuturile aveau în fruntea lor dregători stabili, reprezentanți ai autorității centrale, care îndeplineau atribuțiunile de administrație, judecată și strîngerea dărilor.

Acești dregători au numiri diferite, precum diferite în parte le sînt și atribuțiile. în ținuturile din Moldova care au în cuprinsul lor cetăți, ei se numeau pîrcălabi sau starosti (termenii sînt sinonimi); în celelalte ținuturi li se spunea sudeți¹ și aveau atribuții mai puțin cuprinzătoare decît ale pîrcălabilor, care erau, în plus, și membri ai sfatului domnesc. în Țara Romînească, unde — cu excepția comandantului cetății Poenari — pîrcălabii erau reprezentanții puterii domnești în tîrguri, dregătorii teritoriale se numeau, de asemenea, sudeți și aveau atribuții asemănătoare cu ale pîrcălabilor din Moldova. Aceștia din urmă — în calitatea lor de comandanți ai cetății domnești din cuprinsul teritoriului ce li se încredința spre administrare — aveau, însă, în plus, și atribuții militare: de a asigura paza cetății și ținutului respectiv și de a aduce la luptă contingentul de trupe din acel ținut.

Autoritatea pîrcălabilor nu cunoștea alte limite decît cele teritoriale, acelea ale ținutului ce le era încredințat, în cadrul căruia ei îndeplineau toate atribuțiile suveranității. Faptul că autoritatea exercitată de ei se exprimă în acte prin același termen care desemnează și puterea boierului în satele sale, precum și suveranitatea domnului asupra țării, oglindește nediferențierea puterii încredințate acestor reprezentanți ai domniei în ținutul respectiv. Dregătorii cărora li se încredințau aceste împărțiri administrative ale țării — ei înșiși mari boieri — se bucurau, deci, de o putere deosebită.

Cuvîntul sudeț — ca și sudstvo, cum este numit județul în Țara Romînească — derivă de la cuvîntul slav CS^{HTH} — a judeca, ceea ce înseamnă că sudeții erau mai marii județelor, asupra cărora aveau și dreptul de judecată, pe lîngă acela de a administra și de a strînge dările².

Pentru a îndeplini aceste atribuții, pîrcălabii și sudeții aveau la dispoziția lor un aparat represiv local, alcătuit din curtenii din ținutul respectiv — cum era Dragoș Urlat, care « ținea » de steagul de la Tutova³ — și care sînt numiți uneori în documente dregători (urednici) sau globnici (cei care îndeplineau funcția — deosebit de importantă în acea vreme — a globirii sau încasării amenzilor).

Pînă în a doua jumătate a secolului al XV-lea, însă, organele cele mai importante ale puterii administrative nu erau grupate pe ținuturi sau județe, ci țineau de anumite curți domnești, de unde erau trimise în țară, după cum cereau nevoile domniei. De aceea, în numeroase documente din Țara Romînească se vorbește de slugile domnești și dregătorii mărunți trimiși pentru strîngerea dărilor și executarea muncilor cuvenite domniei.

Organizarea orașelor. Tîrgurile și orașele se bucurau de o relativă autonomie, avînd dreptul de a-și alege o conducere proprie, cu atribuții multiple, peste care se suprapunea autoritatea vornicului sau pîrcălabului de tîrg, ca reprezentant al domniei.

¹ Documente, A, veac. XIV-XV. p. 227, 284. 304-305.

² Ibidem, B, veac. XIII-XV, p. 50, 52. 83, 200.

³ Ibidem, A, veac. XIV-XV, p. 96.

Conducerea orășenească se afla în mâinile unui reprezentant ales al obștii târgoveților, care purta în Moldova numele de șoltuz sau voit, iar în Țara Românească pe acela de județ. În îndeplinirea atribuțiilor sale, județul era ajutat de un sfat de 12 pîrgari. Alături de acest sfat restrîns, apare menționat în documente și unul mai larg, ai cărui membri sînt numiți pMAHH (sfetnici) sau «oameni buni și bătrîni». Aceasta este o supraviețuire a conducerii vechii obști rurale, peste care s-a suprapus organizarea specific orășenească.

Conducerea orășenească avea atribuții foarte variate. Ea îndeplinea funcțiuni administrative — între care supravegherea activității negustorilor și a meșteșugarilor — judiciare, fiscale (organizarea veniturilor și cheltuielilor orașului și repartizarea dărilor către domnie); ea reprezenta orașul față de domnie și întreținea relații cu conducerile altor orașe, ca cele ale Liovului sau Brașovului.

În cadrul orașului ia naștere și un drept specific, menționat sub numele de « obiceiul târgoveților » și care constituia un complex de norme juridice izvorîte din practica zilnică și din contactul cu negustorii din alte țări.

Organizarea judecătorească în decursul secolelor de cristalizare și dezvoltare a relațiilor feudale, s-a elaborat și în Moldova și Țara Românească o serie de norme juridice, care corespundeau noilor relații, fiind menite să apere « ordinea » socială existentă și interesele stăpînilor de pămînt.

Dreptul feudal, care reglementează relațiile dintre oameni bazate pe exploatare, are un pronunțat caracter de clasă, ilustrat și prin condițiile inegale în care sînt apărute interesele feudalilor și ale populației dependente. În această privință este foarte grăitoare convenția încheiată de domnul Moldovei cu polonii, în 1540, în care se prevede că « nu se va da credință podanului (țăranului aservit) împotriva stăpînului său; stăpînul va fi crezut întotdeauna împotriva podanului său »¹. Țăranul aservit era lipsit astfel de posibilitatea de a-și apăra interesele. În secolele XIV—XV, țărani aserviți erau, de altfel, judecați chiar de stăpînii lor; se înțelege cu ușurință că ei nu puteau obține dreptate de la acest nemilos stăpîn feudal.

Nediferențierea între puterile statului feudal privește și organizarea judecătorească; aceleași persoane — stăpîn feudal sau dregător domnesc — aveau dreptul să administreze și să judece. Mai mult încă, dreptul de judecată îl cuprinde și pe acela de a aplica pedeapsa și a încasa amenda, toate aceste aspecte confundîndu-se într-un singur act: globirea. Pentru cei care aveau dreptul de judecată în țară — fie domn, dregător domnesc sau stăpîn feudal — principalul lucru era gloaba (amenda) ce se încasa pentru orice fel de vină, dreptul de judecată — ca atribut esențial al puterii ■ — fiind considerat — atît de domn cît și de stăpînii feudali — ca o sursă de venituri. Din această pricină, gloaba

¹ Hurmuzaki, Supl. H/1, p. 134.

este enumerată întotdeauna alături de celelalte venituri realizate de stăpînii feudali din satele lor: dijma din cereale, vinăriciul etc, constituind, împreună cu acestea, tot venitul ce « cade » în aceste sate.

Gloaba era termenul generic dat tuturor pedepselor care presupuneau o amendă, indiferent dacă ele se aplicau pentru folosirea fără voia stăpînului a unei proprietăți, sfadă, bătaie, furt, tîlhărie, răpire de fecioară sau ucidere. În ultimul caz, ea se numea dușegubină (pierderea sufletului) și se plătea pentru răscumpărarea de la moarte, cu care se pedepseau astfel de delictе. Tot dușegubină se numea și amenda — ce se plătea de obicei cu un număr mare de vite — pe care erau obligate să o plătească domniei satele pe hotarul cărora se găsea un om mort, al cărui ucigaș nu fusese descoperit. Mai tîrziu, această obligație a devenit unul din mijloacele obișnuite de aservire a satelor libere.

Judecătorul suprem al țării era domnul — singurul care putea pronunța pedepse capitale — în care calitate avea în atribuția sa arbitrajul între marii boieri, în condițiile « violenței feudale », specifice perioadei de fărîmițare feudală.

În secolele XIV—XV, nu întîlnim în documente decît astfel de procese purtate între feudali, în care aceștia apelează la arbitrajul domniei. Țăranii liberi fiind supuși jurisdicției dregătorilor domnești (sudeți, vornici, starosti, pîrcălabi) și judecății reprezentanților obștii, iar cei aserviți stăpînului lor feudal, în această vreme nu găsim nici un caz în care țăranii — liberi ori aserviți — sau tîrgoveții să ajungă a fi judecați de domn; în cîteva documente moldovenеști, din 1453, 1456 și 1458 ¹, se prevede posibilitatea ca judecata stăpînului feudal să fie înlocuită cu a domnului, dar nu cunoaștem nici un document din această vreme privind asemenea judecăți. Singurul caz cunoscut în care intervine domnia între un boier și un tîrgoveț este cel judecat la 5 iunie 1449, între Costea pîrcălabul și Gheorghe heregariul ².

În materie de drept penal, pentru pedepsirea ucigașilor — cînd victimele erau de condiție modestă — se folosea răzbunarea chiar de către rudele victimei, în documente se întîlnesc cazuri în care domnul cere părților « să nu mai aveți nici o vrăjmășie, pentru că ați făcut moarte pentru moarte ».

Crimele se puteau răscumpăra cu bani, vite sau pămînt, făptașul căzînd la învoială cu rudele victimei. Atît răzbunarea din partea rudelor, cît și răscumpărarea capului de la aceste rude, sînt rămășițe ale vechiului obicei gentilic, pe care statul feudal le tolera, în măsura în care nu-i contraziceau interesele.

În materie de drept civil, fiecare parte putea reîncepe procesul, apelînd la aceeași instanță. Printr-o astfel de procedură se neagă însăși noțiunea de dreptate, pe care feudalii o înlocuiesc prin practica unui arbitraj, la care arbitrul (domnul) participă cu persoana sa. De aceea, după moartea arbitrului, se recurge în mod legiuit la urmașul său, care poate da o altă soluție procesului, cu aceeași îndreptățire.

¹ Documente, A, veac. XIV-XV, p. 260, 284, 294. *
Ibidem, p. 241-242.

Din timpul domniei lui Alexandru cel Bun, în Moldova, a început să se perceapă o taxă numită zavescă (mai târziu ferîie) de la cei ce redeschideau un proces. Zavesca constituia —■ pe îngă o sursă de venituri a domniei — și o piedică serioasă pentru cei lipsiți de bani de a reîncepe un proces pierdut, în procesele mărunte ale țăranilor și atunci cînd împricinații erau de aceeași condiție socială, se întrebuntau așa-numiții jurători; aceștia mărturiseau care din părțile în cauză avea dreptate iar hotărîrea lor era apoi confirmată de domn sau de celelalte instanțe de judecată. Procedura jurătorilor — adevărită documentar încă din secolul al XV-lea — este o rămășiță a unui vechi obicei, care a căpătat, treptat, un caracter feudal, de clasă, cu timpul numai oamenii liberi și proprietari avînd dreptul să fie jurători. Se înțelege că ■— în aceste condiții — țăranii aserviți găseau cu greu boieri care să jure pentru ei.

În timpul fărîmitării feudale nu existau legi scrise, deoarece nu se simțea nevoia, în această vreme, de o formulare în scris a principiilor curente ale dreptului feudal. Aceste principii erau cunoscute sub forma așa-numitului *obicei al pămîntului, legea țării sau legea romînească* (KOAOCKH 3aKon, 3aK0H KAdUiKH), alcătuit din practici străvechi ce se aplicau în obștile țărănești, peste care s-au suprapus apoi normele feudale elaborate în vremea feudalismului timpuriu și cristalizate în secolul al XIV-lea.

Singura manifestare în scris a raporturilor de drept se mărginea la actele domnești, date fiecăruia în parte dintre boieri sau mănăstiri. Domnul « legiferează », deci, numai în cazuri particulare, hrisovul domnesc fiind ■— în această vreme — singurul act scris cu caracter juridic.

De la mijlocul secolului al XV-lea, au început să fie copiate din porunca domnului și unele culegeri de legiuri bizantine: este vorba de *Zakonicul* (culegere de legi), copiat la Tîrgoviște în anul 1451, și de *Syntagma* lui Matei Vlastares — cuprinzînd legi și dispoziții penale și civile bizantine — scrisă în Moldova, la 1472.

Obiceiul pămîntului este deseori invocat în documentele secolului al XV-lea — sub numele de lege sau obicei — ca fiind atît de cunoscut contemporanilor, încît nu mai era necesară o explicație a sa. De pildă, în 1452, este amintit « obiceiul țării noastre » (este vorba de Moldova) în legătură cu emiterea de către domn a privilegiilor de proprietate ale boierilor¹; alteleori—la 1445 și 1470 — este invocată « legea romînească » după care urmau să trăiască niște robi tătari eliberați, ce trebuiau să plătească dările tot « după legea romînească »². La aceeași lege se referă un document de la Mircea cel Bătrîn, în care se spune că satul Pulcovăț al mănăstirii Strugalea fusese obligat să pescuiască, « cum este legea », trei zile pentru domnie³; în sfîrșit, în 1470, se precizează

¹ *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 252.

² *Ibidem*, p. 213, 369.

* *Ibidem*, B, veac. XIII-XV, p. 64.

uip BUTSBJ — *foi "St

I

|

liV

; ;

,0

.,;%mmw^ ^ yyi

|

•f-w l

că țăranii care foloseau munții mănăstirii Tismana urmau să plătească călugărilor « ce este legea românească »¹»

Rezultă clar din exemplele de mai sus că relațiile feudale ce se cristalizaseră în cursul secolelor anterioare, ca și obligațiile clasei aservite și « drepturile » celei dominante, intraseră în obiceiul sau legea nescrisă, invocate în aceste documente.

Tot de acest obicei al pământului țineau și o seamă de instituții moștenite din vechea organizare a obștilor, ca, de pildă, sistemul jurătorilor — întrebuințat și el « după legea țării » sau « cum este drept și lege » — precum și o serie de practici folosite la fixarea hotarelor (brazda încap, trăiștile cu pământ etc), amintite însă mai târziu în documente, dar care se vor fi folosit și în această vreme.

în secolele XIV—XV, oastea Țării Românești și a Moldovei — ca și alte armate din aceasta vreme — avea un

caracter tipic feudal: ea se compunea din curtenii și « slugile » domnului, din cetele sau steagurile marilor boieri și din țăranii liberi și tîrgoveții, aduși la oaste de dregătorii domnești.

în vremea fărîmîțării feudale, elementul cel mai important al armatei îl alcătuiau cetele particulare ale marilor boieri, care veneau la război sub comanda directă a stăpînilor lor. F. Engels arată că, într-o asemenea oaste, « soldații erau mai strîns legați de seniorii lor feudali direcți decît de comandamentul regal al armatei » (în cazul nostru, de domn). Din această pricină, arată mai departe F. Engels, fără ajutorul nobilimii « nu se putea duce nici un război, nu se putea da nici o bătălie »².

într-adevăr, deși oastea țării se găsea sub comanda supremă a domnului, autoritatea sa era ușor anulată în practică de existența acestor cete particulare ale marilor feudali, care puteau refuza să le pună la dispoziția domnului. De aceea, soarta războaielor depindea în mare parte de măsura în care boierii cu cetele lor rămîneau

Fig. 104. — Cavaler în armură medievală (reconstituire după o cahlă de la Suceava, sec. XV).

credincioși domnului țării, nu numai în timpul bătăliilor, dar și după terminarea acestora.

¹ Documente, B, veac XIII-XV, p. 145.
² F. Engels, *Despre desirul marea feudalismului și apariția statelor*

la Războiul țărănesc german, București, 1958, p. 190.
 naționale, în anexă
 il ăă Bi 1958 190

Existența cetelor sau steagurilor proprii ale marilor boieri este dovedită de modul în care, în diferitele tratate încheiate cu polonii, boierii moldoveni se angajau cu « puterile » lor ^x — se înțelege cu propriile lor forțe armate — să ajute pe rege în caz de război, precum și de desfășurarea ceremonialului de prestare a jurământului față de același rege, unde boierii veneau — ca și domnul lor —

cu steaguri în mână, pe care le închinau regelui în semn de omagiu², steaguri ce simbolizau cetele (banderile) de oameni înarmați aflați în slujba lor. Faptul că marii boieri din Țara Românească și Moldova au putut întreține, cu mijloace proprii, timp atât de îndelungat luptele feudale interne ce au izbucnit după moartea lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun confirmă în chipul cel mai sigur existența unor cete înarmate aflate în slujba acestora.

Izvoare mai târzii, din secolul al XVI-lea — care reflectă, însă, o stare de lucruri mai veche — vorbesc și ele de « ostașii călări pe care boierii sînt datori să-i trimită în bătaie timp de trei luni pe an din stăpînirile lor și pe cheltuiala lor » ⁸. Tot din acest secol, ne-au rămas numeroase documente prin care marii boieri dăruiau diverse proprietăți unor « slugi » ale lor, arătînd că dania se face « pentru credincioasă slujbă și cu vărsare de sînge »*. Este vorba aci, în chip evident, de servicii

Fig. 105. — Săbii moldovenești, prestate pe cîmpul de luptă, în oastea proprie a boierului.

în secolele XIV—XV, aceste cete înarmate erau adăpostite în curțile întărite, aflate pe domeniile boierești, alcătuiind, în timp de pace, aparatul represiv al domeniilor respective. Fiecare domeniu feudal — laic sau mănăstiresc — era astfel organizat încît să-și poată asigura propria sa apărare în cazul unui atac prin surprindere, sau chiar în cazul unor lupte interne, de felul celor ce se purtau adesea între marii feudali. Această apărare era asigurată mai întîi prin straja sau posada pe care țăranii dependenți erau obligați să o facă și apoi prin curtea sau

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 614.

² *Arh. ist.*, 1/2, p. 23 — 24; Diugosi, *Historia Polemica*, I, col. 691.

³ Veress, *Documente*, V, p. 95.

⁴ *Documente*, B, veac. XVI, voi. 1, p. 119.

mănăstirea întărită și înzestrată adeseori cu arme grele; de pildă, în anul 1407, boierul Mihail de la Dorohoi își procurase de la Liov o balistă ¹. Marile domenii feudale dispuneau, deci, de o forță militară apreciabilă. La război, însă, boierii veneau de obicei cu cetele lor înarmate, cu « curtea » lor proprie, nu aduceau toți locuitorii satelor de pe domeniile lor, ale căror obligații militare principale rămîneau straja și posada.

În afară de cetele boierilor — pe care aceștia le aduceau la luptă pe baza obligațiilor de credincioasă slujbă față de domn — mai exista și oastea care depindea direct de voievodul țării. Din această oaste făceau parte curtenii domnului și steagurile de ținut — ca cel pomenit la Tuto va, în 1432 ² — alcătuite din mici proprietari de pământ, care veneau la oaste sub comanda dregătorilor teritoriali.

Rareori, începînd din secolul al XV-lea, la oastea de curteni și mici boieri a domnului se adăuga un număr restrîns de mercenari. Primii asemenea ostași plătiți sînt amintiți de documente în armatele lui Dan al II-lea, Iliaș, fiul lui Alexandru cel Bun, și Vlad Țepeș. În secolul al XV-lea, acești mercenari aveau un rol puțin important, deoarece condițiile economiei naturale împiedicau pe domni să facă din sistemul mercenarilor o armă împotriva puterii boierilor. De-abia în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, mercenarii vor juca un rol de seamă în oastea țării, îndeplinind, totodată, și funcția de represiune internă, în această vreme, țăranii și tîrgoveții sînt, în general, chemați la oaste doar în cazuri de mare primejdie pentru țară sau cînd se cerea un efort militar deosebit, ca în timpul luptelor cu turcii din ultima parte a domniei lui Mircea cel Bătrîn, sau în războiul moldovenilor cu polonii din pădurea Crasna, din 1450; numai în asemenea cazuri se chema sub arme « oastea cea mare » a țării. Războaiele feudale erau purtate, în general, de « oastea cea mică », alcătuită din cetele boierilor și din oastea domnului. Este adevărat că, în numeroase scutiri de obligații față de domnie ale satelor unui boier sau mănăstiri, se arată că se exceptează de la o astfel de scutire « oastea cea mare », pe care țăranii dependenți din satele respective erau datori să o facă. Existența acestei obligații nu înseamnă, însă, că aceștia erau chemați la toate războaiele; domnia avea dreptul să o facă, dar nu apela la o asemenea oaste decît în cazuri de primejdie extremă.

De cele mai multe ori, țăranii îndeplineau doar diverse servicii de pază sau strajă și diferite munci pentru întreținerea și construirea cetăților și a punctelor întărite. Aceste obligații de pază sau strajă, posadă și muncă la cetate sînt foarte adesea pomenite în documente în secolele XIV—XV, printre obligațiile de seamă ale țăranilor. Marea boierime ținea, deci, să păstreze monopolul armelor, de care vorbește F. Engels.

Din această pricină, pînă la mijlocul secolului al XV-lea, efectivele oastei Țării Romînești și Moldovei nu numărau mai mult de 10 000 de oameni, care

¹ A. Czolowski, *Pomniki dziejowe Lwouia z Archivum miasta*, II, p. 48, 54.

² *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 96.

reprezentau, în mare parte, călăreții pe care îi aduceau boierii sub steagurile proprii. De-abia mai târziu — din domnia lui Vlad Țepeș, în Țara Românească, și a lui Ștefan cel Mare, în Moldova — au început să fie chemați la oaste în mod sistematic țăranii. Ca și Iancu de Hunedoara, acești domni și-au dat seama că numai cu sprijinul unei asemenea armate — nu a oastei feudale, care-i ținea

Fig. 106. — Cămașe de zale.

la discreția marilor boieri — pot rezista cotropitorilor. După cum se știe, numai mobilizarea țăranilor la lupta de apărare a Moldovei a făcut posibile strălucitele victorii ale lui Ștefan cel Mare asupra turcilor. Din momentul chemării sub arme a unor asemenea forțe, efectivele oastei s-au ridicat de la 10 000, la 40 000 de oameni.

Recrutarea oștirii se făcea prin intermediul boierilor — pentru cetele lor particulare — și al dregătorilor domniei — pentru oastea de curteni și țărani liberi. La începutul secolului al XVI-lea, sînt amintiți în Țara Românească dregători care aveau sarcina de a «trage» la oaste*.

Comandantul armatei țării — în lipsa domnului — era de regulă marele vornic. Documente mai târzii — din secolele XVI—XVII — arată că domnul făcea periodic « căutare » (inspecție) oștirii, cu care prilej avea loc, probabil, și instruirea oștenilor. Oastea era chemată la luptă de obicei în timpul verii. De aceea, atacurile prin surprindere se dădeau mai ales în cursul iernii. De pildă,

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. I, p. 176.

în 1514, pretendentul Trifăilă 1-a atacat pe Bogdan cel Orb, domnul Moldovei, în vreme de iarnă, «cînd fiecare ostaș se odihnește și războiul încetează»¹.

Sistemul de aprovizionare al oastei feudale se reducea la încuviințarea de a jefui teritoriile prin care trecea o astfel de armată. Un document din 1426, prin care Alexandru cel Bun stabilește condițiile de trecere a oștirii polone prin Moldova, este revelator în acest sens: se prevede aci că locuitorii țării nu aveau voie să se răzbune asupra polonilor, chiar dacă aceștia ar pricinui nenorociri, certuri, lupte etc, «cum se întîmplă adesea»². Asemenea relații erau considerate, deci, ca firești, chiar între o armată prietenă și locuitorii țării prin care trecea.

Prada juca, de altfel, un rol important în purtarea războaielor, fiind considerată chiar venitul legal al ostașilor chemați mai tîrziu «în dobîndă». Prada sau jaful era una din manifestările principale ale războaielor feudale, atît a celor duse pe teritorii străine, cît și a luptelor interne. Wavrin povestește cum s-au bătut românii și burgunzii pentru robii capturați după cucerirea Turtucaiei în 1445; pentru a liniști pe luptătorii dornici de înavuțire a trebuit ca toți acești robi să fie uciși³. Jaful în asemenea împrejurări era considerat legal. De pildă, întărind lui Hanco ceașnic un țigan cu femeia sa, luați din Țara Romînească în timpul campaniei din 1470, Ștefan cel Mare recunoaște că țiganii sînt «drepti» (cîști-gați pe drept) ai boierului său⁴.

Ostașii veneau la război cu propriile lor arme⁵; pe cînd marii boieri se prezentau la luptă îmbrăcați, ca și cavalerii apuseni, cu cămăși de zale și armuri⁸, armele pedestrimii țărănești erau confecționate în mare parte de ei înșiși sau de meșteri locali: arcul cu săgeți — întrebuințate cel mai adesea — sulia, uneori chiar coasele, topoarele etc.

În secolul al XV-lea, armele de foc aveau o slabă întrebuințare în țările noastre. Prima mențiune cunoscută despre folosirea unor asemenea arme este din 1445, cînd burgundul Wavrin arată că, la asediul Giurgiului, oastea Țării Romînești dispunea de două bombarde mari, care făceau mai mult zgomot decît stricăciune. Mai tîrziu, numărul armelor de foc se va înmulți. Se știe, de pildă, că, în celebra bătălie de la Vaslui, Ștefan cel Mare dispunea de 20 de tunuri⁷.

În sistemul de apărare al Țării Romînești și Moldovei, cetățile de la hotare sau din interior au jucat un rol însemnat. Construite din puternice ziduri de piatră, ele asigurau domniei controlul drumurilor importante sau al punctelor obligatorii de trecere și-i puneau la îndemînă posibilitatea de a reprima eventualele încercări de răscoală ale populației din regiunea înconjurătoare. Ele erau,

¹ Cronicile *davo-romîne*, p. 92.

² M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 644.

³ *Bul. Com. ut.*, VI, p. 120.

⁴ Documente, A, veac. XIV-XV, p. 394. ⁶ I.

Długosz, *Historia Polonua* II, col. 417.

⁶ Hurmuzaki, 1/2, p. 567; M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*,

II, p. 785.

⁷ N. Iorga, *Acte fi fragmente*, III, p. 92.

în același timp, centre administrative, unde ședeau pîrcălabii, avînd domenii și venituri proprii. În caz de război, ele constituiau un sistem de apărare a hotarelor țării și loc de refugiu.

Cu privire la modul cum erau construite vechile cetăți, menționăm că atît timp cît artileria nu constituia un pericol, modelul ideal al fortificațiilor era

Fig. 108. — Ruinele cetății Poenari.

acela cu diametrul cel mai mic al incintei ce trebuia apărată de garnizoană, pentru a nu da posibilitate asediatorilor să atace în număr mare; așa se explică faptul că cetățile ocupau la început o suprafață redusă. Pe măsura generalizării întrebuințării artileriei ca armă de asediu, s-a impus mărirea incintei prin ziduri din ce în ce mai largi și groase, care cuprindeau în mijlocul lor vechea cetate.

Cele mai vechi cetăți moldovenești sînt amintite în documente în a doua jumătate a secolului al XIV-lea sau la începutul celui următor: Neamț, Suceava, Hotin, Țețina, Cetatea Albă, Șcheia. Unele din acestea au fost construite la început din pămînt și lemn, iar mai apoi din piatră. O deosebită importanță a acordat cetăților Ștefan cel Mare, care a întregit sistemul de apărare al Moldovei și a adaptat vechile cetăți la progresele tehnicii militare, mărind incinta cetăților

Fig. 109. - Planurile cetăților Neamț și Suceava din sec. XIV,
cu adăsurile făcute de Ștefan cel Mare.

Suceava și Neamț cu ziduri groase și bastioane semicirculare. Marele domn a zidit o cetate de piatră la Roman, în locul celei vechi, din lemn, o altă cetate la Chilia, pe malul stîng al Dunării, cetatea de la Orhei și a cucerit de la munteni cetatea Crăciuna, aflată la hotarul dintre cele două țări. Tot lui i se datorește și reorganizarea acestor cetăți, în fruntea cărora a pus cîte doi pîrcălabi.

Țara Romînească dispunea de un număr mai mic de cetăți decît Moldova; pe Dunăre erau cetățile de la Severin, Turnu, Giurgiu (construită de Mircea cel Bătrîn) și Brăila. Referindu-se la cetatea Giurgiu, Vlad Dracul arăta brașovenilor că ea este « țaria și a voastră și a noastră și a tuturor creștinilor » *. Prin pierderea acestor cetăți, s-au redus mult posibilitățile de apărare ale țării pe linia Dunării. În partea dinspre munte a țării, se găseau cetatea Poenari și cetatea Dîmboviței.

În afară de aceste cetăți, mai existau desigur și altele, aflate fie în stăpînirea domniei, fie în aceea a unor mari boieri, ca cetatea lui Duma Negru, amintită în 1462, sau numeroasele cetăți și gorodiști, pomenite în documente, atît în Moldova, cît și în Țara Romînească.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- MARX, K., *Capitalul*, voi. I, București, 1948, și III, partea a II-a, București, 1955.
MARX, K.-ENGELS, F., *Opere alese*, voi. I, ed. a II-a, București, 1955.
ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958.
— *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957.
LENIN, V. I., *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, voi. 3, București, 1951.
— *Revoluția proletară și renegatul Kautsky*, în *Opere*, voi. 28, București, 1955.
— *Statul și revoluția*, în *Opere*, voi. 25, București, 1954.

II. Izvoare

- Acta Qrodzkie i Ziemske*, voi. IV, Liov, 1873.
BOGDAN, I., *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, în sec. XV și XVI, București, 1905.
COSTĂCHESCU, VI., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 1 voi., Iași, 1931 — 1932.
COSTIN, MIRON, *Opere*, ed. P. P. Panătescu, București, 1959.
Cronica lui Wavrin și rominii, ed. de N. Iorga, în *Bul. Corn. ist.*, VI, 1927, p. 57—148.
Cronicile slavo-romîne, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panătescu, București, 1959.
CZOŁOWSKI, A., *Pomniki dziejowe Lwowa z Archiwum miasta*, voi. II.
DLUGOSZ, I., *Historia Polonica*, 2 voi., Leipzig, 1711 — 1712.

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 80.

- Documente privind istoria României*, A, Moldova, veacurile XIV—XV, și B, Țara Românească, veacurile XIII-XVI.
- HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria românilor*, 1/2, XV/1, S. H/1, 1890, 1891, 1911.
- Istoria Țării Românești, 1290—1690. *Letopiseșul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.
- IORGA, N., *Acte și fragmente*, voi. III, București, 1897.
- Lexiconul din 1649 al lui Mardarie Cozianul, ed. Gr. Crețu, București, 1900.
- TOCILESCU, GR., *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul*, 1346—1603, București, 1931.
- URECHE, GRIGORE, *Letopiseșul Țării Moldovei*, ed. P. P. Poniștescu, ed. a II-a, București, 1958.
- VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, voi. I, București, 1929.
- Le voyage de Niccolò Barsi en Moldavie (1633), ed. C. C. Giurescu, Paris-București, 1925 (extras din *Mémoires de l'École roumaine en France*, Paris, 1925).

III. Lucrări generale

- COSTĂCHEL, V. — PANAITESCU, P. P. — CAZACU, A., *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (sec. XIV-XVIII), București, 1957. *Hcmopun*
- Mojidasuu*, voi. I, Chișinău, 1951. PORȘNEV, B. F., *Studii de economie politică a feudalismului*, București, 1957.

IV. Lucrări speciale

- ARION, C. D., încercare asupra domeniului eminent în principatele Munteniei și Moldovei în sec. XIV—XV, în voi. închinare lui N. Iorga, *cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani*, Cluj, 1931, p. 12-31.
- *Despre prerogativele marilor boieri moldoveni, înainte de Ștefan cel Mare*, în *Omăgiu prof. C. Stoicescu*, București, 1940, p. 506-527.
- BOGDAN, I., Ohabă-ohabnic, în *Conv. lit.*, XL, 1906, p. 295-299.
- Cîteva observațiuni asupra îndatoririlor militare ale cnejilor și boierilor moldoveni în sec. XIV și XV, în *An. Acad. Rom., Mem. secf. ist.*, s. II, t. XXIX, 1907, p. 613-628.
- Documentul Rîzenilor din 1484 și organizarea armatei moldovene în sec. XV, în *An. Acad. Rom., Mem. secf. ist.*, s. II, t. XXX, 1908, p. 361-441.
- BOGDAN, D. P., Origina clauzei БК НННН и)и>.viAHiu A<> N-ker din documentele slavo-române, în *Rev. ist. rom.*, III, 1933, p. 269-270.
- CÎMPINA, B. T., Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. al XV-lea în Moldova și Țara Românească, București, 1950 (extras din *Lucrările sesiunii generale științifice a Acad. R.P.R. din 2-12 iunie 1950*).
- *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, VI, 1953, nr. 1, p. 192-236 și nr. 3, p. 79-119.
- *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 11 — 111.
- COSTĂCHEL, V., Les immunités dans les Principautés Roumaines aux XIV-ème et XV-ème siècles, București, 1947.

- Bum. I. C.**, *Proprietatea solului în principatele române pînă la 1864*, București, 1935.
- Gtouscu, C.**, *Studii de istorie socială*, București, 1943.
- Gruuscu, C. C., *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV și XV*, București, 1925.
- *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în sec. XIV și XV*, București, 1926.
- IUESCU, OCT.**, *Domnii asociați în țările române în sec. al XIV-lea și al XV-lea*, în *St. cerc. ist. medie*, II, 1951, nr.1, p. 39-60. IO»GA, N., *Istoria comerțului românesc*, I, *Epoca veche*, ed. a II-a, București, 1925.
- *Le caractere commun des institutions du Sud-Est de VEurope*, Paris, 1929.
- *Istoria armatei românești*, ed. a II-a, voi. I, București, 1929.
- LEHR, LIA, *Organizarea administrativă a orașelor din 'Țara Românească' în anii 1500—1650*, în *Studii*, IX, 1956, nr. 2-3, p. 57-75.
- 1-_-NGU, V., *Ținuturile moldovenești pînă la 1711*, Iași, 1928. PANAITESCU, P. P., *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române*, în *Studii*, X, 1957, nr. 3, p. 152-165.
- PÎNTEA, V., *Impozite, taxe și amenzi moldovenești pînă la 1504*, Iași, 1940. ROSETTI, R., *Istoria artei militare a romînilor fiind la mijlocul veacului al XVII-lea*, București, 1947. STAHL, H., *Contribuții la studiul satului devălmaș românesc*, voi. I — II, București, 1958—1959.
- ȘTEFĂNESCU, ȘT., *Evoluția proprietății feudale în Țara Românească, pînă în sec. al XVII-lea*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 1, p. 53-65.
- *Considerațiuni asupra termenilor «vlah» și «rumîn» pe baza documentelor in terne ale Țării Românești din veac. XIV—XVII*, în *St. mat. ist. medie*, IV, 1960, p. 63-75.
- VÎRTOSU, EMIL, *Titlatura domnilor și asocierea la domnie în Țara Românească și Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, București, 1960.

**CONSOLIDAREA POZIȚIEI INTERNAȚIONALE
A ȚĂRII ROMÎNEȘTI ȘI MOLDOVEI ȘI
LUPTA ÎMPOTRIVA TURCILOR
ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIV-LEA
ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL .XV-LEA**

1. CONSOLIDAREA POZIȚIEI ȚĂRII ROMÎNEȘTI (1364—1386)

În a doua jumătate a veacului al XIV-lea, în întreg sud-estul european procesul fărâmițării feudale este în plină desfășurare. În Peninsula Balcanică statele mari — Imperiul bizantin, Serbia, Bulgaria — se desfac în stătuțe învrăjbite între ele, împărțite, la rîndul lor, în numeroase despotate și cnezate aproape autonome. În condițiile economiei naturale și a consolidării privilegiilor imunității, clasa stăpînitoare lupta pentru slăbirea autorității puterii centrale. Destrămarea Imperiului bizantin, a statelor sîrbesc și bulgar, a căror întindere și bogăție asigurau suveranilor lor o putere deosebită, a fost opera acestei clase, îndrumată în toate acțiunile ei politice de interesele centrifuge, ce decurgeau direct din condițiile ei materiale de viață.

Rolul pe care îl joacă Țara Românească la mijlocul veacului al XIV-lea în desfășurarea evenimentelor din Peninsula Balcanică dovedește o creștere a prestigiului ei pe plan internațional.

Vladislav-Vlaicu (1364 — circa 1377), urmașul lui Nicolae Alexandru, ridică și mai mult poziția țării sale în cadrul acestor raporturi.

Începînd cu deceniile șase—șapte ale veacului al XIV-lea, forțele-de producție marchează o însemnată dezvoltare. Izvoarele vorbesc despre creșterea populației, despre un « mare popor », « aproape nenumărat », fapt care a dus — după documentele vremii — la înființarea unei a doua mitropolii a Țării Românești, una avînd drept reședință Argeșul, alta Severinul. *K* Reala prosperitate a Țării Românești în această vreme este mărturisită de dezvoltarea comerțului extern, de fastul clasei stăpînitoare, ca și de amestecul eficient al țării în rosturile statelor balcanice și în organizarea unei apărări împotriva turcilor.

În 1368, Vladislav-Vlaicu confirmă brașovenilor un privilegiu comercial mai vechi ², arătînd astfel că statul pe care-l conducea încuraja activitatea unor negustori din afară hotarelor.

¹ Documente, B, veac. XIII-XV, p. 22.

² Hurmuzaki, XV/1, p. 1.

Fig. 110. — Monede emise de Vladislav-Vlaicu:
1. Ducat; 2. Dinar; 3. Ban.

Cumpărarea unor excedente ale produselor marilor domenii feudale din Țara Românească și vânzarea aci a unor mărfuri de lux nu este prea extinsă. Totuși, prin taxele vamale, domnia obține venituri mai mari decât în vremea lui Basarab sau Nicolae Alexandru.

Moneda care pare să fi circulat cu mai multă intensitate în această vreme este perperul, care imita hiperperperul bizantin, dar avea o valoare mai mică. Spre sfârșitul domniei, Vladislav-Vlaicu bate monede proprii, marcînd și în acest fel independența statului său și dezvoltarea economică la care se ajunsese.

Prosperitatea economică a țării a dus la întărirea poziției sale politice, îndeosebi în rezolvarea problemelor balcanice. De la anumite proiecte vagi, Vladislav-Vlaicu va trece la acțiuni concrete, la intervenții militare, terminate cu succese hotărîtoare pentru dezvoltarea politică ulterioară a țării; ele vor transforma, în favoarea Țării Românești, raporturile cu statele vecine.

În acest timp, și în regatul maghiar forțele de fărîmițare feudală căutau să împiedice realizarea măsurilor luate de regele Ludovic, pentru întărirea autorității centrale, amenințînd să pricinuiască o gravă criză internă. Pentru a frîna tendințele centrifuge ale marilor feudali, Ludovic caută să devieze cursul presiunii acestora și să-l îndrume înspre acțiuni de politică externă, spre războaie de cuceriri.

Sprijinit de papalitate, Ludovic începe unele acțiuni de cotropire a teritoriilor popoarelor balcanice, împotriva locuitorilor statelor ale căror căpetenii se gîndeau la sprijinirea « opoziției ortodoxe » din Bizanț, prin alcătuirea unei coaliții balcanice puternice, avînd de scop alungarea turcilor din Europa. Bătăliile înverșunate și întreaga activitate diplomatică dintre 1365 și 1371 sînt dominate de contradicțiile din Imperiul bizantin, dintre așa-zișii « unioniști » (cei ce doreau unirea cu biserica apuseană) — ajutați de papă, de angevini și, în general, de catolici — pe de o parte, și « opoziția ortodoxă » — numită astfel deoarece conducerea o avea patriarhul din Constantinopol — ajutată de statele balcanice și, îndeosebi, de Țara Românească, pe de altă parte.

La începutul anului 1365, în scopul impunerii suzeranității sale, Ludovic plănuiește un război împotriva Țării Românești. Pretenția regelui este păstrată în textul unei declarații, în care se arată că domnul Țării Românești s-a făcut vinovat de nesocotirea îndatoririlor sale de vasalitate, ca și predecesorul său, înscăunîndu-se fără consimțămîntul regelui și purtînd un titlu pe care și-l arogase cu de la sine putere părintele său; este vorba de titlul de *samodîrjeț*, cu semnificația politică de domn al unui stat de sine stătător. Fie că Vladislav-Vlaicu a cerut confirmarea în scaun, fie că Ludovic I a fost silit să renunțe la acest gînd, fapt sigur este că el nu mai atacă Țara Românească, ci se îndreaptă împotriva Bulgariei.

În acest timp, taratul bulgar se despărțise în trei state: taratul de Tîrnovo, cel de Vidin și despotatul dobrogean. Între aceste state se purtau uneori chiar

lupte. în condițiile creșterii forțelor de fărâmițare feudală, la baza acestor lupte se afla întărirea continuă a marilor domenii, unități aproape autonome de producție economică și de organizare social-politică, răspândite pe întreg teritoriul Peninsulei.

În iunie 1365, Ludovic atacă Vidinul, unde stăpânea Srațimir, fiul țarului de la Tîrnovo, Alexandru, și cumnat al lui Vlaicu. Statul vidinean este cucerit și dat apoi unora dintre cei mai agresivi baroni ai regatului maghiar. În acest timp, izbucnește o violentă criză de durată, menită să prefacă raporturile Țării Românești cu Ungaria și cu alte state. Ea a fost pregătită de unele procese, ce se vor desfășura paralel. Mai întâi, întărirea poziției Țării Românești, ca bază materială a rolului pe care-l va pretinde Vlaicu; puterea reală a țării nu mai corespundea stării anterioare, de supunere față de un alt stat. Apoi, procesul de fărâmițare feudală care se desfășura în Ungaria, unde contradicțiile dintre nobili și rege nu mai puteau fi stăvilit prin mijloace simpliste de felul ocupării Vidinului și unde adversarii puterii centrale se întăriseră mult. În al treilea rând, amestecul direct al lui Vladislav-Vlaicu în rezolvarea problemelor balcanice ridică împotriva sa un nou dușman, papalitatea.

În fața încercărilor de convertire forțată la catolicism a populației din Peninsula Balcanică, « opoziția ortodoxă » caută ajutoare. La curtea lui Vladislav-Vlaicu, trimișii patriarhului găsesc înțelegere, domnul român promițând ajutor locuitorilor din Vidin, împotriva acțiunilor sălbatice ale franciscanilor.

Ludovic află de amestecul vasalului său în treburile ce priveau noua sa cucerire și consideră că problema nu poate fi tranșată decât prin război. La sfârșitul anului 1368, din cauza relațiilor domnului român cu « opoziția ortodoxă » și a îndemnurilor papei către Ludovic, acesta își începe campania împotriva Țării Românești. Cu o parte a armatei vine însuși regele spre Severin, iar alta, condusă de voievodul Transilvaniei, trece Carpații și se îndreaptă spre Cetatea Dîmboviței. Pîrcălabul cetății, Dragomir, îi iese în cale și, în urma unei lupte victorioase, oastea regală este pusă pe fugă, iar conducătorul ei ucis. Regele nu a putut nici el să intre în țară și s-a retras. După această luptă, chemat de locuitorii din Vidin, Vlaicu trece Dunărea și ocupă orașul, sfărîmînd forțele ce stăruiau pentru catolicism.

Domnul Țării Românești și-a dat seama că amenințatoarea primejdie otomană nu trebuie să-I găsească singur și cu forțe dușmane în spatele său. De aceea, în august 1369, se încheie un tratat de pace între Vladislav-Vlaicu și Ludovic, acesta recunoscînd ființa politică de sine stătătoare a Țării Românești, precum și titlul lui Vlaicu, iar domnul român acceptînd să fie vasal al lui Ludovic, care-i concede două feude în Transilvania, Făgărașul și Amlașul. La Vidin este reînscăunat Srațimir, pe garanția lui Vlaicu.

În acest timp, țarul de la Tîrnovo, Alexandru, încearcă să refacă unitatea statului bulgar cu ajutorul turcilor. La cererea lui, turcii atacă pe neașteptate Vidinul, trec chiar Dunărea și încep să prade în Țara Românească. Atunci se

petrec evenimentele relatate de domnul român în diploma prin care răsplătea, trei ani mai târziu, slujbele nobilului Ladislau de Dobca. « Am poruncit — scrie Vlaicu — să se ridice o oaste puternică împotriva necredincioșilor turci și a împăratului de la Tîrnovo, . . . Ladislau de Dobca . . . năvălind cu noi și cu oastea noastră, s-a luptat vitejește împotriva prea cruzilor și necredincioșilor turci și a împăratului de la Tîrnovo, săvîrșind acolo isprăvi ostășești prea strălucite și vrednice de cinste . . . »¹. Turcii sînt respinși peste fluviu și siliți să renunțe la Vidin².

Astfel, cea dintîi incursiune otomană pe teritoriul de la nordul Dunării, cunoscută pînă acum de istoriografie, coincide cu prima victorie romînească asupra acestor noi forțe de cotropire a țării (noiembrie—decembrie 1369).

Ca urmare a acestor evenimente din 1368—1369, prestigiul Țării Romînești crește tot mai mult. Se manifestă acum semnele unei acțiuni balcanice de mai mare amploare, îndreptate atît împotriva turcilor, cît și a sprijinitorilor lor din Bizanț și din Apus, acțiune în care lui Vladislav-Vlaicu i se acordă un rol important, în această vreme, el este chemat de ierarhii persecutați ai bisericii ortodoxe din nordul Peninsulei Balcanice, acum vine, atras de faima domnului român, Nicodim, organizatorul vieții monastice în Țara Romînească, și tot în această vreme patriarhia din Constantiopol rezolvă în favoarea lui Vlaicu un conflict al acestuia cu călugării unei mănăstiri de la Athos, fapt care dovedește nevoia pe care o avea « opoziția ortodoxă » de ajutorul său. Mai însemnat decît acestea este faptul că tot acum cneazul Macedoniei, Uglieșa, începînd pregătirea unei acțiuni antiotomane, intră în legătură cu Vladislav-Vlaicu, considerînd Țara Romînească principala forță politico-militară în stare să ia asupra sa rosturile organizării, în bune condiții, a unei asemenea importante expediții.

Domnul român se asociază străduințelor unor stăpînitori balcanici mai clarvăzători — cnejii sîrbi Uglieșa și Vucașin — de a ocupa bazele de plecare din Europa ale sultanului Murad, pentru a împiedica astfel campania pe care acesta o pregătea. Dar și acest efort deosebit a fost paralizat — spune un raport raguzan din ajunul bătăliei — « de nestăvilita creștere a dezbinării cnejilor »³. În timp ce în apusul Peninsulei continuă luptele feudale, iar în Bulgaria se manifestă o rezervă, favorabilă, în fond, forțelor otomane, aristocrația anarhică a Bizanțului făurea planuri de atac, chiar sub ochii turcilor, a teritoriilor stăpînite de Uglieșa.

În aceste condiții, s-a dat, la 26 septembrie 1371, bătălia istorică de la Cirmen, pe râul Marița. Oastea creștină — în rîndurile căreia se aflau și contingente romînești, trimise de Vlaicu⁴, dar pe care majoritatea feudalilor din sudul

¹ Documente, B, veac. XIII-XV, p. 23-25.

² Hurmuzaki, I/2, p. 158-159 și N. Iorga, Studii fi documente, III, p. LXII.

³ Diploniatarium re/ationum reipublicae Ragusinae, p. 54.

⁴ Sa'ad ed-din, *Tadj-ui-tevanh* (*Coroana isiviilor*), I, p. 58 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.); Hurmuzaki, I/2, p. 194.

Dunării au refuzat s-o ajute — este surprinsă de unul din comandanții lui Murad **și, într-un** atac de noapte, complet nimicită. Cu această înfrângere, se sting **nădejdi**le de organizare a unei cruciade balcanice și se deschid larg, în fața oștilor otomane, porțile întregii Peninsule.

Datorită condițiilor de fărâmițare feudală, nici unul din stăpînitorii politici ai vremii nu a fost în măsură să organizeze cooperarea eficace a forțelor existente, **contra** lui Murad, care, după bătălia de pe râul Marița, a lansat o chemare, analoagă cu cea a sultanului Urcan, azapilor și achingiilor de pe întreg teritoriul Asiei Mici, făgăduindu-le pradă și pămînturi (timaruri) în Peninsula Balcanică. Aceste cete prădalnice răspund chemării, aruncîndu-se asupra întregii Peninsule și devastînd cumplit totul în calea lor.

În 1372—1374, pe căile deschise de acțiunile de pradă și pustiire, urmează ofensiva lui Murad de anexare a unor întinse teritorii din Peninsula Balcanică, prefăcute în timaruri pentru spahiii săi. Hotarele micului său teritoriu din **1371** sînt împinse mult spre miazănoapte, răsărit și apus, cuprinzînd întreaga Tracie, cea mai mare parte din Macedonia, depășind în unele puncte Balcanii.

În fața oștilor turcești, dintre adversarii de la Cirmen, mai rămînea Vladislav-Vlaicu neînvins încă. În cursul ofensivei din 1374, Murad se decisese să atace și Țara Romînească, dar a fost împiedicat de răzvrătirea fiului său, care, împreună cu un fiu al împăratului bizantin, se ridicase cu pretenții de a-și înlocui tatăl.

După 1374, contradicțiile feudale din Peninsula Balcanică se accentuează. Cneazul Lazăr caută să reunească ținuturile foste ale statului lui Ștefan Dușan, ducînd necurmăte lupte, de la Adriatica și pînă la Dunăre, fără vreun succes deosebit. În schimb, se creau condiții pentru adîncirea învrăjbirii numeroșilor stăpînitori sîrbi și macedoneni, fapt care a ușurat sarcinile militare ale cotorpitorilor turci. În Bulgaria, după moartea țarului Alexandru (1371), fiul său, Șişman, continuă politica de ostilitate față de Srațimir și Dobrotici, conducătorii celorlalte două formațiuni statale.

După 1371, procesul fărîmițării se manifestă destul de puternic și în Țara Romînească, astfel încît Vladislav-Vlaicu îi face față cu destulă greutate. Pentru a preîntîmpina destrămarea statului său, el recurge — se pare — la împărțirea lui în două, asociindu-și la domnie pe fratele său Radu, căruia îi lăsa probabil Oltenia, păstrîndu-și pentru sine Muntenia, precum și conducerea supremă a statului. Încercarea lui Vladislav-Vlaicu nu a putut însă frîna pe deplin dezvoltarea tendințelor centrifuge ale boierimii. În 1374, o parte din marii boieri fug la regele Ungariei Ludovic, căruia — pentru a-i obține ajutorul împotriva domnului român — îi duc vestea că acesta s-ar fi aliat cu turcii. Știrea aceasta — provenind de la niște dușmani ai lui Vladislav-Vlaicu, pusă în comparație cu politica sa consecvent antiotomană de pînă atunci, precum și cu Faptul că Murad plănuise tocmai acum o expediție împotriva sa — nu este de luat în considerație.

Instigat de boierii fugari, Ludovic pornește un război împotriva lui Vlaicu, de la care smulge, în 1375, cetatea Severinului, dar nu pentru multă vreme, căci, în 1376—1377, românii o recuceresc.

Cu prilejul acestor lupte, se pare că și-a găsit sfârșitul Vladislav-Vlaicu, urmându-i la tron fratele și asociatul său, Radu I (circa 1377—circa 1384). Războiul continuă, fără vreun rezultat hotărâtor, dar cu răsunet pînă în lumea apuseană. În legătură cu acest război, au rămas unele știri despre felul de luptă al oștirilor Țării Românești. O cronică a timpului vorbește despre zece mii de cavaleri, îmbrăcați în armuri, cumpărate din Venetia. Deși cifra pare mult exagerată, folosirea armurilor de către boierii din Țara Românească este confirmată și de alte izvoare; ea oglindește posibilitățile acestora de a-și comanda armament la Venetia, ceea ce dovedește cît de însemnate erau acum mijloacele economice și, pe baza lor, puterea militară a marilor boieri din Țara Românească.

În condiții destul de neclare, în anii imediat următori, se restabilesc raporturile politice, dacă nu de colaborare, de neutralitate și de oarecare bună-voință reciprocă, între Ungaria și Țara Românească. Perioada dintre 1378 și 1386, caracterizată prin concesiuni reciproce, este întreruptă uneori de conflicte. Profitînd de anarhia politică reizbucnită în Ungaria după moartea lui Ludovic (1382), Dan I, urmașul lui Radu, a atacat Mehadia, cu gîndul recuceririi unor teritorii din jurul Severinului, însă fără vreun succes mai de seamă ¹. O adevărată alianță între Țara Românească și Ungaria s-a restabilit de-abia în 1394—1395, sub imperiul amenințării turcești.

În raporturile cu popoarele balcanice, politica urmașilor lui Vladislav-Vlaicu, anume a lui Radu I și a fiului și asociatului său la domnie, Dan, nu s-a deosebit de aceea a celorlalți conducători ai statelor balcanice. Atît Radu cît și Dan au dus acțiuni politico-militare în sudul Dunării, pentru cîmpirea unor teritorii ale taratului de Tîrnovo. Dan I, în special, a purtat un lung război în contra lui Șişman, cucerind unele cetăți din dreapta Dunării, dar în cele din urmă și-a găsit moartea în luptă. Aceste războaie între cele două state au contribuit indirect la consolidarea poziției turcilor în Peninsula Balcanică și le-au înlesnit condiții pentru o largă ofensivă care, de altfel, a și pornit în 1383.

2. CONSOLIDAREA POZIȚIEI MOLDOVEI (1365—1400)

Statul feudal moldovean s-a consolidat și și-a desăvîrșit organizarea în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, în mijlocul rivalităților și a tendințelor de stăpînire din partea unor puteri vecine.

La nord-est, între feudații poloni și cei lituanieni, izbucniseră lupte înverșunate pentru acapararea teritoriilor cnezatului de Halici, încheiate printr-un

¹ Hurmuzaki, I/2, p. 331.

compromis: Haliciul propriu-zis a rămas Poloniei, iar părțile răsăritene, cunoscute **adb numele** de Podolia, au fost ocupate de cnejii lituanieni (1366). În perioada «**ie accentuare** a contradicțiilor dintre cele două tabere și atât timp cât stăpânirea **lor** în aceste părți, în permanență slăbită de răscoalele populației ucrainene, **mm ajunsese** la o deplină consolidare, o agresiune împotriva Moldovei din **{■ițea** vecinilor săi din nord era mai puțin de temut. •

După alegerea regelui Ungariei Ludovic I ca rege al Poloniei, în 1370, **Moldova** era amenințată, însă, să cadă pradă cotropirii feudalilor maghiari.

E foarte probabil că, în vremea luptelor pentru dobândirea independenței **Matului** și după aceea, cu scopul de a contrabalansa pretențiile feudalilor maghiari, domnii Moldovei vor fi căutat adesea sprijin la cnejii lituanieni, cu care unii dintre ei aveau legături de rudenie.

După cum rezultă din documentele contemporane, Bogdan I a avut mai mulți fii, care au sprijinit eforturile tatălui lor în vederea asigurării independenței țării. După moartea lui Bogdan, a urmat la tron Lațcu, unul din fiii săi. Temându-se de o nouă intervenție a regelui maghiar Ludovic I la răsărit de Carpați, Lațcu a căutat să se apropie de regatul polon. Cu toate că această intervenție nu a avut loc și nu sînt dovezi că Lațcu ar fi recunoscut suzeranitatea regelui Ungariei, totuși cronicarii maghiari afirmă că domnii Moldovei erau vasali ai coroanei ungare ¹, iar în tratatul încheiat în 1370 cu regele Boemiei, Carol al IV-lea de Luxemburg, Ludovic I număra Moldova printre țările vasale Ungariei ².

Ofensiva regatului feudal maghiar împotriva teritoriilor de la sud și răsărit de Carpați — înfățișată de regii Ungariei ca o misiune apostolică, îndreptată de papalitate în vederea convertirii « schismaticilor » la catolicism — rămînea, totuși, o primejdie reală. Atîta timp cât Moldova nu obținuse recunoașterea lumii feudale catolice, existența sa ca stat de sine stătător era mereu amenințată. Lațcu a încercat să obțină această recunoaștere și să înlătore primejdia care izvora pentru Moldova din această situație. În acest scop, el a intrat în legătură cu curtea papală de la Avignon, arătîndu-se dispus să treacă la catolicism și a cerut să i se trimită un episcop catolic în capitala sa de la Șiret. Cererea domnului moldovean a fost încuviințată și, în 1371, a fost numit episcop de Șiret Andrei Wassilo din Cracovia ³. Nu se știe sigur dacă acesta a sosit într-adevăr în Moldova.

Domnia lui Lațcu în Moldova, precum și evenimentele care au urmat după moartea sa (1373) sînt puțin cunoscute. Din unele știri păstrate în cronica polonă a lui Jan Diugosz, reiese că în această perioadă domnea în Moldova un voievod Ștefan, după moartea căruia ar fi izbucnit certuri pentru domnie,

¹ Ioan de Kukullo (Ioan de Tîrnave), în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, III, cap. 49, p. 173.

² Monumenta *historica Bohemiae*, II, p. 385.

³ Hurmuzaki, 1/2, p. 160-161, 162-163, 168-171.

între cei doi fii ai săi, Petru și Ștefan. Cel din urmă, fiind izgonit, ar fi revenit în țară, însoțit de o puternică oștire feudală, adunată în Polonia Mică și Halici, pe care Petru — sprijinit de moldoveni și cu ajutorul « provincialilor » unguri¹ — a atras-o într-o cursă și a nimicit-o, în codrii numiți « Plonini ».

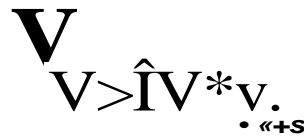

Fig. 111. — Groși emiși de Petru Mușat.

În aceste împrejurări, care au avut loc între anii 1373—1377, tronul Moldovei a fost ocupat de Petru, căruia cele mai multe din letopisește îi atribuie o domnie de 16 ani *.

Propaganda catolică în Moldova a continuat și după moartea lui Lațcu, fiind încurajată îndeosebi de Margareta (Mușata), mama lui Petru I.

După moartea lui Ludovic I (1382), în Ungaria au izbucnit tulburări și lupte interne între diferitele facțiuni ale magnaților, fiecare dintre ele susținând la tron câte un pretendent. Criza politică din Ungaria a fost folosită de panii poloni pentru a ridica prestigiul Poloniei în viața internațională din centrul și răsăritul Europei, mai ales după înfăptuirea uniunii polono-lituaniene.

¹ *Cronicile slavo-române*, p. 39, 48, 61, 160.

1387, după izgonirea dregătorilor maghiari din Halici, acesta a fost ia Polonia. Cu acest prilej, probabil, țara Sepenițului (*Terra Sepeni** ■■B), adică teritoriul din jurul cetăților Hotin, Hmielov și Țețina (lângă Gcnăoți), a ajuns sub stăpânirea statului moldovean.

Pentru a asigura această extindere a granițelor statului moldovean spre ■ocd și pentru a înlătura primejdia unui eventual atac din partea regatului polon, Ifaiu I a fost nevoit să trateze cu ruda sa, regele Poloniei Vladislav-Iagello. În 1557, însoțit de un grup de boieri, el s-a prezentat la Liov, unde a depus, ca vasal, jurământul de omagiu *.

Prin acest act de omagiu, boierimea din Moldova se pune la adăpost și împotriva unor eventuale atacuri din partea feudalilor din Ungaria, unde Sigismund de Luxemburg reușise să îngrădească, într-o oarecare măsură, anarhia nobiliară; el constituia, în același timp, un succes și pentru feudalii poloni, deoarece aveau acum în domnul Moldovei un aliat care dispunea de importante resurse financiare și militare.

Încă din 1387, regele Poloniei trata la Luck cu noul său vasal obținerea unui împrumut de bani, pentru a putea face față greutăților prin care trecea întinsa sa stăpânire. În 1388, Petru îi acordă împrumutul solicitat, în suma importantă de 3 000 de ruble de argint, a cărei restituire era garantată prin punerea ca zălog a orașului Halici și a teritoriului înconjurător.

În vremea aceasta, Moldova ajunsese să aibă spre sud graniță comună cu Țara Românească, care era amenințată tot mai mult de turci. În anul 1389, Petru I a mijlocit încheierea unui tratat de alianță între Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Românești, și regele Poloniei, Vladislav-Iagello ².

În cadrul relațiilor internaționale, Moldova a început să se bucure de un prestigiu din ce în ce mai mare, datorită consolidării ei pe plan intern. Ca urmare a dezvoltării economice a țării, Petru I bate chiar monedă proprie, care ajunge să circule și în afara hotarelor țării.

Pentru consolidarea statului său, Petru I s-a îngrijit și de construirea unor puternice cetăți, ca acelea de la Neamț și Suceava, unde și-a strămutat reședința. În același scop, domnul Moldovei a acordat un deosebit sprijin bisericii. În timpul domniei lui, au fost fondate câteva mănăstiri, ca Probota, Neamțu, probabil și altele, pe care domnul le-a înzestrat prin danii de sate. Petru I a căutat să organizeze ierarhia bisericească a Moldovei, în care scop a înființat o episcopie, supusă mitropoliei de la Halici. Când a cerut însă patriarhiei de Constantinopol recunoașterea ei ca mitropolie a țării, patriarhul a refuzat să recunoască pe Iosif, cel sfințit la Halici, și a numit ca mitropolit pe un grec, care nu a fost primit în țară, ceea ce a dus la un conflict între domnul Moldovei și patriarh ³.

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 599—603.

² Hurmuzaki, I/2, p. 315-316, 324-325.

³ *Ibidem*, XIV/1, p. 19-21, 25, 31-37.

Petru I a întreținut legături de prietenie cu marele cneaz al Moscovei. În anul 1386, Vasile, fiul marelui cneaz Dimitrie Donskoi al Moscovei, a reușit să fugă de la hanul Hoardei de Aur, care îl ținea ca ostatic, și, trecând prin Podolia,, a găsit adăpost « în marea Valahie, la Petru voievod ». Vasile Dimitrievici s-a bucurat puțin timp de ospitalitatea domnului moldovean, deoarece, în anul 1389, la moartea tatălui său, el s-a întors la Moscova, unde a fost încoronat mare cneaz.

if4**f*

• II - A 1

4 i M i

Fig. 112. — Document de la Roman I, din 1392 martie 30.

După moartea lui Petru I (înainte de 30 martie 1392), domnia a revenit fratelui său, Roman I. Acesta se intitula pentru prima oară «marele domn, singur stăpînitor al țării Moldovei, de la munte pînă la mare »¹. Se constată, deci, că, în timpul domniei lui Roman — dacă nu încă mai dinainte — statul moldovean se întinsese spre sud și atinsese țărmul Mării Negre.

Domnul Moldovei a reînnoit, în 1393, omagiul de vasalitate față de regele Poloniei. În actul încheiat cu această ocazie, se fac unele rezerve în privința ajutorului militar pe care se îndatora să-l dea, în caz de nevoie, suzeranului său². Aceasta înseamnă că Roman avea o altă poziție față de regele polon decît predecesorul său, datorită, fără îndoială, consolidării statului moldovean.

Domnul Moldovei a intervenit în conflictul dintre marele cneaz al Lituaniei Vitold și cneazul Teodor Coriatovici din Podolia. Acesta din urmă, ajutat de ostile maghiare și moldovene, precum și de populația rusă, s-a răzvrătit în anul 1393 împotriva lui Vitold. Letopisețele ruse arată că Teodor Coriatovici și-ar fi « întărit cetățile cu moldoveni și cu unguri ». Mai mult încă, spre a-și sprijini aliatul, Roman a trecut cu ostile sale în Podolia, unde a fost însă învins, în lupta de la Braclaw. Aceeași soartă a avut-o și aliatul său Teodor Coriatovici, care a fost silit să se refugieze în Ungaria³. O parte din ostile acestuia s-au adăpostit în Moldova⁴.

¹ *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 2-3.

² M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 607 — 609.

³ *FlotHoe coopauue pycci<ux Jiemonuceu*, XVII, p. 83 și 454 — 455.

⁴ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 616 — 617.

Nu se cunosc bine împrejurările în care a încetat, în prima parte a anului **1394**, domnia lui Roman I. E foarte probabil că boierimea a profitat de înfrângerea sa în Podolia și a reușit să-l înlăture. În urma lui Roman I, rămăseseră doi fii, probabil minori, Alexandru și Bogdan, singurii menționați de tatăl lor în puținele documente păstrate de la el. În Polonia, se adăpostea un alt pretendent la tronul Moldovei, Ivașcu, fiul lui Petru I, cu foarte puțini partizani. Atitudinea acestuia,

V " " < . ' • : " . . ' ; * < * ' ,

Fig. 113. — Piatra de mormânt a lui Ștefan I, pusă de Ștefan cel Mare, în care se amintește lupta de la Hindău.

plină de renunțări față de pretențiile feudalilor poloni, se pare că nu a fost pe placul boierimii moldovene, care a acceptat ca domn pe un anume Ștefan (1394-1399).

Atitudinea dușmănoasă a regelui Ungariei, Sigismund de Luxemburg, față de Moldova l-a determinat pe noul domn să caute o mai strânsă apropiere de Polonia. Pentru restabilirea influenței politice a feudalilor maghiari în Moldova, Sigismund de Luxemburg s-a hotărât să intervină. Spre sfârșitul anului 1394, el a concentrat în Transilvania puternice forțe militare. În fața primejdiei iminente, Ștefan a reînnoit, în ianuarie 1395, omagiul de vasalitate față de regele Poloniei. Actul încheiat cu această ocazie a fost dus în Polonia de o delegație de boieri, care trebuia să negocieze obținerea unui ajutor grabnic pentru ca Moldova să poată face față agresiunii feudalilor maghiari. Regele Poloniei a profitat de situația grea a vasalului său și a cerut boierilor un act de renunțare definitivă la stăpânirea Pocuției, pusă ca zălog în schimbul Haiciului, pentru suma împrumutată de Petru I. În ceea ce privește țara Sepenițului, problema rămânea deschisă și se prevedea rezolvarea ei prin tratative ulterioare ¹.

Ajutorul așteptat de moldoveni din Polonia se pare că nu a venit. Ștefan a trebuit să facă față singur agresiunii feudalilor maghiari. După unele mici succese, ostile lui Sigismund au ajuns aproape de capitala Moldovei. Pe drumul întoarcerii spre Transilvania, ostile maghiare, atacate de moldoveni, au suferit

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 610 — 614.

însă o grea înfrângere, în februarie 1395, lângă localitatea Hindău ^x (probabil satul Ghindăoani, în apropiere de Tg. Neamț). Victoria aceasta a întărit poziția Moldovei, asigurând independența țării față de pretențiile feudalilor maghiari, în anul 1398, se constată că raporturile dintre cele două țări se îmbunătățiseră.

Nu se cunosc împrejurările în care a luat sfârșit domnia lui Ștefan I. în toamna anului 1399, domnea în Moldova Iuga vodă (1399—1400), care avea ca asociați la domnie pe Alexandru și Bogdan, fiii lui Roman I ^a.

Iuga vodă a întreținut relații de prietenie cu marele cneaz al Lituaniei, Vitold, pe care l-a ajutat în lupta împotriva tătarilor, la Worskla.

Domnia lui Iuga a luat sfârșit datorită intervenției lui Mircea cel Bătrîn, care a sprijinit împotriva sa pe Alexandru, fiul lui Roman, numit mai târziu « cel Bun » ³.

3. FORMAREA STATULUI FEUDAL DE SINE STĂTĂTOR DOBROGEA

Încă înainte de împărțirea taratului bulgar în două formațiuni politice distincte — un tarat cu capitala la Vidin și altul cu capitala la Tîrnovo — izvoarele menționează spre litoralul pontic, pe teritoriul Dobrogei de azi — care făcuse parte din tema bizantină Paristrion — un mic stat, desprins și el din cel bulgar. Acest stat — cu o însemnată populație românească — grupa orașele de la Marea Neagră într-o organizație politică și asigura legătura lor cu Imperiul bizantin. Nucleul statului era vechea « țară a Cavarnei », amintită într-o diplomă a lui Ioan Asan al II-lea. În împrejurările fărâmițării « imperiului » lui Svetislav, imediat după 1320—1322, vechile tradiții particulariste renasc; fosta « țară a Cavarnei », ținutul dintre Varna și Caliacra, s-a constituit într-o formațiune politică proprie, care, sub raport bisericesc, apare la 1325 legată de autoritatea bisericească a Bizanțului. La această dată, un act al patriarhiei numește pe arhiereul Metodie « mitropolit de Varna și Carbona ».

În anii următori, frământările din Bizanț prilejuiesc un fel de « legitimare » a existenței noului stat.

În 1346, Balica, conducătorul statului dobrogean, intervine în luptele din Bizanț. El trimite 1000 de ostași, sub conducerea lui Dobrotici și Teodor, să sprijine pe împărăteasa bizantină Ana de Savoia, mama lui Ioan al V-lea Paleologul, împotriva lui Ioan al VI-lea Cantacuzino, pretendent la tronul imperial. Rolul deosebit pe care îl va fi avut oastea trimisă de Balica în aceste lupte a făcut ca unul din conducătorii ei, Dobrotici, să capete titlul de strateg, conducător suprem în armata imperială, și să se căsătorească cu fiica puternicului dregător

¹ Cronicile slavo-române, p. 44, 48.

² *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 6-7.

³ Cronicile slavo-române, p. 6, 14.

bizantin din acea vreme, Apokaukos. Prin poziția și legăturile sale politice, Dobrotici ajunge în « rîndul celor mai vestiți romei ».

În 1354, după ce Balica dispăre în împrejurări necunoscute, Dobrotici îi urmează la conducerea statului. Intervenind în conflictele ce măcinau statele balcanice, într-un moment în care presiunea otomană se făcea tot mai mult

< ? ■ ■ ■ ■ ■

Fig. 114. — Cetatea Ienisala (Heracleea) de pe malul lacului Sinoe, sec. XIII —XIV.

simțită, Dobrotici lărgeste posesiunile statului, care probabil, după numele său, se va numi mai târziu Dobrogea. El duce o îndelungată luptă cu țarul Alexandru, pentru stăpînirea porturilor Mesembria și Anchialos.

Un loc deosebit în activitatea de consolidare a statului dobrogean îl ocupă luptele lui Dobrotici cu Bizanțul și cu coloniile genoveze. Năzuind să reia fostele posesiuni din Peninsula Balcanică și de la Dunărea de jos, împăratul Ioan al V-lea Paleologul caută să obțină sprijinul regelui maghiar Ludovic I, dornic, de altfel, și el să-și extindă stăpînirea în Peninsula Balcanică. Împăratul întreprinde o călătorie la Buda, unde are loc o înțelegere între el și Ludovic I. La întoarcere, Ioan al V-lea Paleologul este prins la Varna și întemnițat de Dobrotici.

O expediție cruciată din 1366, inițiată de papă împotriva turcilor, a cărei conducere a fost încredințată feudalului italian Amedeo de Savoia — căruia legenda i-a dat numele de Conte Verde, după armura pe care o purta — se transformă în expediție de eliberare a împăratului prizonier. Împins în lupta împotriva lui Dobrotici de papă, care căuta să profite de orice prilej pentru a realiza unirea celor două biserici — ortodoxă și catolică — Conte Verde este sprijinit în această luptă de venețieni și genovezi, care, prin politica pe care o

duceau, urmăreau să împiedice întărirea « opoziției ortodoxe », unirea forțelor militare ale stăpînitorilor balcanici, în vederea organizării unei cruciade împotriva turcilor. La această unire — pe care orașele italiene căutau s-o împiedice, ajutate de vîrfurile feudale bizantine și, într-o oarecare măsură, de regele maghiar, Ludovic I — aderase foarte probabil și Dobrotici.

Amedeo de Savoia atacă, timp de mai multe luni, castelele stăpînite de Dobrotici pe malul mării, reușind să cucerească parte dintre ele. Fiota sa ajunge pînă în fața Chilie. Cu toate încercările feudalului italian de a o ocupa, Vama,, locul unde se afla împăratul prizonier, rezistă. Acest fapt, ca și apropierea iernii, îl determină pe Amedeo de Savoia să înceapă tratative de pace cu Dobrotici. Războiul se încheie cu eliberarea împăratului de către Dobrotici, căruia i se recunoaște autonomia politică. Prin apropierea sa de familia imperială, el obține apoi și titlul de «despot », pe lîngă cel de strateg, pe care-l avea dinainte. O fiică a lui Dobrotici se căsătorește cu Mihail, fiul împăratului Ioan al V-lea Paleologul.

După împăcarea cu Bizanțul, problemele politice și militare cărora urma pe viitor să le facă față Dobrotici vor fi nu atît la sud, cît mai ales la nord. Nu se cunoaște exact hotarul de nord al teritoriului stăpînit de el și nici chipul în care a evoluat acest hotar. Ceea ce se știe este că, în această perioadă (a doua jumătate a secolului al XIV-lea), exista în nordul Dobrogei stăpînirea militară și politică a negustorilor genovezi.

În urma scăderii veniturilor acestor negustori la Vicina, determinată de acțiunile politice și militare ale populației locale, ca și de concurența negustorilor din orașele Transilvaniei și din Liov, genovezii se deplasează, la mijlocul veacului al XIV-lea, spre nord, caută să întărească organizarea politică și militară a teritoriului coloniilor lor, acordînd o atenție deosebită cetății Chilia, care devine o puternică așezare militară. Aici la Chilia, vechea cetate Licostomo, îi întîlnim pe genovezi în anul 1359, stăpînind cu garnizoanele lor și interzicînd venețienilor să participe la comerțul cu grîne.

Interesați în acest comerț, genovezii organizează pe pămînturile ce aparțineau coloniei domenii producătoare de cereale, pe care le lucrează foarte probabil cu țărani localnici aserviți. Ei manifestă tendința de a-și întinde stăpînirea cît mai la sud de gurile Dunării, intrînd în conflict pentru pămînt cu feudații dobrogeni. La contradicțiile ce existau între stăpînii feudali și cei ai coloniei genoveze de la gurile Dunării se adaugă antagonismul mult mai puternic care se dezvoltă în a doua jumătate a secolului al XIV-lea între genovezi și populația Dobrogei, interesată în stăvilirea traficului de sclavi pe care negustorii genovezi continuau să-l facă în aceste părți.

În urma ciocnirilor cu genovezii și, desigur, a victoriei repurtate împotriva lor, Dobrotici cucerește în 1366, pentru puțin timp, Chilia și devine protectorul orașelor de la Dunărea de jos. În această calitate, după 1374 pînă în 1385, el se află într-un război permanent cu genovezii, război ce-și găsește explicația în

dorința firească a locuitorilor Dobrogei de a se emancipa de sub tutela economică și politică a unor conducători străini, de a împiedica expansiunea militară a genovezilor, ce avea un caracter de pradă și furt de sclavi.

Războiul în care s-a angajat Dobrotici se încadra în lupta cu caracter general care se purta în această vreme în sud-estul Europei, îndreptată împotriva genovezilor, exponenți ai comerțului de tranzit. Dobrotici duce o politică de largă perspectivă, intră în alianță cu diferiți stăpînitori din sud-estul Europei și chiar din ținuturi mai depărtate.

În 1376, împreună cu Ioan al V-lea Paleologul și solicitînd sprijinul Veneției, care era în conflict cu Genova, el caută să înscăuneze pe tronul din Trapezunt pe ginerele său, fiul împăratului bizantin, urmărind, prin aceasta, să lovească în interesele genovezilor, care dețineau poziții importante în Trapezunt. Detronarea în același an a lui Ioan al V-lea Paleologul de către genovezi, cu ajutorul turcilor, zădărnicește realizarea acestui plan. Ridicînd împărat în locul lui Ioan Paleologul pe fiul acestuia, Andronic al IV-lea, genovezii urmăreau să realizeze beneficii deosebite, noul împărat fiind dispus la orice concesie, atît față de genovezi cît și față de turci.

În anii următori, în Bizanț se dezlănțuie o înverșunată luptă pentru tron. Dobrotici sprijină împotriva lui Andronic, unealta genovezilor și a turcilor, pe Ioan al V-lea Paleologul, căruia îi vin în ajutor și venețienii. În 1379, flota lui Dobrotici participă la blocada Constantinopolului, luptînd cu cea genoveză»

Intervenția despotului dobrogean în treburile ce depășeau granițele statului său arată poziția sa puternică și amploarea deosebită pe care o căpătase în acel moment politica externă a acestuia. Ea explică de ce genovezii erau interesați în înlăturarea lui Dobrotici, în nimicirea puterii statului feudal dobrogean de sine stătător, în care scop folosesc sprijinul turcesc.

Alianța negustorilor italieni cu turcii se consolidează în ultimele două decenii ale secolului al XIV-lea. Prin pacea de la Torino, din 1381, se pune capăt conflictului dintre Genova și Veneția. După această dată, prin politica pe care o duc, ele înlesnesc cîmpul de acțiune al popoarelor din sud-estul Europei de către turci. La îndemnul lor, turcii dezlănțuie în 1383 o mare ofensivă de cucerire în Peninsula Balcanică, lovind, printre alte state, și pe cel dobrogean.

În 1386, în împrejurări necunoscute, lui Dobrotici îi urmează fiul său Ivanco, care poartă și el titlul de « despot ». Acesta, deși strîns între presiunea a două forțe dușmane superioare, hotărîte să distrugă statul dobrogean — la nord genovezii, la sud turcii — caută să păstreze, dacă nu să consolideze, stăpînirile pe care le organizase înaintașul sau. El bate monedă proprie, de aramă, cu legendă în limba greacă.

În cursul anului 1386, Ivanco acceptă pacea cu turcii și tot în acel an, la Pera, încheie un tratat de pace și de comerț și cu genovezii¹. În anul următor,

¹ *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 34-40.

sultanul Murad cere lui Ivanco și țarului bulgar de la Tîrnovo, Șişman, să-l ajute în expediția contra sîrbilor. Aceștia nu răspund, dar nu sprijină nici pe sîrbi, care reușesc, totuși, să înfrîngă pe turci la Plocnik.

În 1388 are loc o mare expediție turcească, condusă de vizirul Aii pașa și îndreptată împotriva celor doi stăpînitari. Ivanco, ultimul conducător al Dobrogei autonome, cade probabil în luptă cu turcii. După moartea lui Ivanco, un rol deosebit în istoria Dobrogei, la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, îl are Mircea cel Bătrîn, domnul Țării Românești.

4. ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI MIRCEA CEL BĂTRÎN (1386—1418)

În 1383, turcii își reîncep ofensiva împotriva unor teritorii pe care le mai deținea Bizanțul în Peninsula Balcanică, precum și a unor state și stătuțe sîrbești și bulgărești. Turcii atacă la început Salonicul, care rezistă cu dîrzenie mai mulți ani, apoi pe unii feudali albanezi și bulgari, pătrunzînd pînă în ținuturile muntoase din Pind și Zeta, și ocupînd poziții strategice importante, în 1386, ei cuceresc prin surprindere cetatea Niș, una din cele mai importante chei ale căilor de comunicație din centrul Peninsulei, ceea ce le înlesnește posibilitatea de a-și întări presiunea asupra unui întins teritoriu, ce mergea de la Adriatica la Marea Neagră și de la Marea Egee la Dunăre.

În aceste împrejurări, se produce o reacție a majorității stăpînitorilor balcanici, amenințați deopotrivă de primejdia cotropirii otomane. Înfrîngerea turcilor la Plocnik, în 1387, dă speranțe că turcii pot fi alungați din Europa, mai cu seamă că ei suferă eșecuri și în alte părți. Salonicul, după ce capitulase, reușește, printr-o răscoală, să alunge garnizoana otomană.

Tocmai acum, în anii 1387—1388, cînd se constată unele încercări de unire în lupta împotriva turcilor, negustorii italieni, genovezii și venețienii, încheie cu Murad tratate de alianță, a căror principală menire era să le asigure dominația comercială asupra teritoriilor atacate de turci.

Împotriva lui Șişman și a lui Ivanco, bănuîți de alianță cu cneazul Lazăr al Serbiei, Murad poruncește unuia din vizirii săi ca, «luînd cu sine 30 000 de ostași, să prefacă în pustiu » țările de la Dunăre¹. Ostile turcești, care întreceau ca număr puterea obișnuită a expedițiilor de cucerire de pînă atunci, aveau să beneficieze și de împrejurarea că, în momentul declanșării ofensivei, criza ce se pregătea de atîta vreme la sudul Dunării ajunsese la apogeu, paralizînd puterea de rezistență a Bulgariei. Taberele învrăjbite din sînul clasei stăpînitoare făceau imposibilă organizarea unei apărări eficiente. În fața corpului expediționar otoman nu stăteau decît unități fărîmițate, a căror rezistență, deși dîră, este repede sfărîmată.

¹ Leunclavius, *Historia Musulmana*, col. 266.

Cei care s-au opus înaintării otomane cu mai mult succes au fost locuitorii orașelor; ei au reușit să grupeze în jurul lor largi mase populare, dornice de a-și apăra libertatea cu orice preț. Locuitorii Venzinei se răscoală contra turcilor pătrunși aci, iar cei ai Varnei rezistă cu succes presiunii otomane.

În această fază de început a războiului, cu tot numărul mare al turcilor și cu toate înlesnirile ce i le puneau înainte fărmicițarea forțelor adversarului, ofensiva vizirului nu înregistrează succese, datorită dârzeniei cu care luptă poporul. Vorbind despre eșecul ofensivei vizirului, o cronică turcească recunoaște că « Aii pașa a fost silit să lase nerăzbunată necuviința » locuitorilor din Varna ¹, ceea ce arată că turcii puteau fi opriți printr-o împotrivire mai energică.

În a doua fază a războiului, intervine însuși Murad, care, cu o oaste numeroasă, sosește în ajutorul vizirului său, determinînd un nou avînt al ofensivei. Se produce acum o regroupare a forțelor otomane, organizîndu-se cu energie asediul cetăților și al orașelor bulgărești, care cad rînd pe rînd, în mîinile lui Murad. Marii feudali bulgari, adunați de Șişman pentru a fi consultați în privința atitudinii ce trebuia luată, îi răspund cu toții că « nu poate fi nimic mai bun și mai folositor de făcut decît să se supună stăpînirii sultanului »; devenind vasali ai lui Murad, ei nădăjduiau că își vor primi înapoi cetățile pierdute ². Împins de această hotărîre a boierimii sale, Șişman se închină lui Murad, care-i lasă mai departe domnia, cerîndu-i în schimb să-i dea în stăpînire vestita cetate a Dîrstorului (Silistra), cea mai bogată și mai puternic întărită dintre cetățile dunărene ale Bulgariei. Șişman e nevoit să accepte, dar, în momentul în care turcii încearcă să o ia în stăpînire, orașenii refuză să o predea.

Acest brusc reviriment, prin care se deschidea ultima fază a războiului, arată că, în timp ce boierii erau dispuși să capituleze, silindu-și reprezentantul să se umilească în fața sultanului, în rîndurile poporului se pregătiseră condițiile unei reluări a luptei. Masele populare nu aveau motivele marii boierimi de a se socoti mulțumite cu un rezultat ce consta numai în confirmarea privilegiilor social-economice ale feudalilor bulgari.

Pentru succesul luptei era nevoie mai mult decît oricînd de un conducător energic și tocmai un astfel de conducător, care să poată grupa în jurul lui poporul dornic de libertate, lipsea pe atunci la sudul Dunării.

Șişman se refugiază la Nicopole, unde așteaptă resemnat ostile turcești. O serie de cetăți dunărene, printre care și Șiștovul, cad în mîinile turcilor. În acest moment are loc intervenția hotărîtă a oștilor Țării Românești, îndreptată împotriva cotorpitorilor.

După moartea lui Dan I, pe tronul Țării Românești ajunsese fratele său, Mircea, numit de cronicile interne de mai tîrziu «cel Bătrîn». Încă din primii ani ai domniei, în fața lui Mircea stătea amenințătoarea putere

¹ Leunclavius, *Historia Musulmana*, eol. 270 — 272. ¹
Ibidem, col. 273.

1

f

Q

,

Fig. 115. — Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihail, pictură murală
de la mănăstirea Cozia, sec. XIV, refăcută în sec. XVII.

otornană în plină expansiune, gata s"ă-i cotopească țara, așa cum se întâmplase și în sudul Dunării, în Imperiul bizantin, Serbia și Bulgaria.

După cum s-a văzut, forțele sud-dunărene, dornice să respingă agresiunea otomană, dobândiseră unele succese locale, însă asemenea victorii parțiale nu puteau fi valorificate din cauza fărâmițării puterii politice. Rezulta de aci nevoia obiectivă a unei intervenții din afara statelor bulgar și dobrogean, a unui stăpânitor puternic, care să organizeze rezistența împotriva turcilor.

Izvoarele arată că Mircea a fost atras în vârtejul războiului, intervenția sa fiind stimulată îndeosebi de împrejurările din Dobrogea. Ivanco dispăruse la începutul luptelor, iar forțele în stare de luptă ale țării sale se regroupaseră printr-un avânt spontan în jurul lui Mircea cel Bătrîn. Situația din anii următori arată că domnul Țării Românești a fost chemat de către forțele locale, în mijlocul frământărilor de la sudul Dunării; era urmarea firească a faptului că Mircea se dovedise a fi conducătorul în jurul căruia aceștia se puteau strînge, pentru a respinge pe cotropitorii otomani. El a devenit astfel « domn » al cetății Dîrstorului și « despot » al țării lui Dobrotici, prin voința supușilor lui Șişman și Ivanco. O cronică bulgară de mai târziu, dar care cuprinde probabil anale contemporane acestor lupte, precizează că o parte a oastei lui Murad, care se îndrepta spre Țara Românească, a fost bătută de « vlahi, și toți turcii pînă la unul s-au înecat în Dunăre; așa au scăpat în acea vreme bulgarii și vlahii de cotropirea turcească » *.

Intervenția lui Mircea pune astfel capăt, vremelnic, luptelor din sudul Dunării. Turcii se mulțumesc cu o nouă închinare a lui Șişman și, apoi, oastea lor « s-a grăbit să se întoarcă » ². Victoria oștilor românești, în alianță cu forțele populare sud-dunărene, anulase aproape toate succesele obținute de turci în aceste părți; la Silistra și pe teritoriul Dobrogei, în locul unor garnizoane otomane, se găseau luptători hotărîți să-și apere libertatea.

Pentru a lupta cu succes împotriva primejdiei otomane, Raporturile Țăm Ro- Mircea cel Bătrîn a căutat să mînești cu Moldova, întrețină raporturi bune cu țările vecine și să-și asigure, Polonia și Ungaria în caz de nevoie, sprijinul acestora.

Cu domnii Moldovei Petru I și Roman I, Mircea întreține relații de strînsă prietenie. Cele două țări duc în această vreme o politică comună în raporturile lor cu Ungaria și Polonia. Prin intermediul domnului Moldovei, Mircea cîștigă și prietenia regelui Poloniei. După 1395, însă, datorită politicii pe care o duce Ștefan, domnul de atunci al Moldovei, de sprijinire a dușmanilor interni ai lui Mircea și de luptă împotriva aliaților acestuia, relațiile dintre cele două țări se înrăutățesc, fără să se ajungă însă la un conflict armat. După moartea lui Ștefan, Mircea intervine în treburile interne ale Moldovei, înlăturînd de la

¹ Paisie Ieromonahul, *НсmопyM c/iaemo-6oMapKaH*, p. 55.

² Leunclavius, *op. cit.*, col. 276.

domnie pe Iuga și punînd în locul său pe Alexandru, fiul lui Roman I *, cu gîndul de a avea în Moldova un sprijin împotriva turcilor. Intervenția aceasta — care a avut loc la începutul anului 1400 — cu rezultatele dorite de Mircea, scoate în evidență și ea poziția politică solidă a Țării Romînești în această vreme.

În 1390, Mircea încheie un tratat de alianță și cu Vladislav Iagello, regele Poloniei, prin care se leagă reciproc să se apere împotriva unui eventual atac al regelui Ungariei. După 1395, Viadislav Iagello sprijină pe rivalul lui Mircea, Vlad, fapt care duce la înrăutățirea raporturilor dintre Țara Romînească și Polonia. La începutul veacului al XV-lea, în 1403, Mircea reînnoiește tratatul de alianță cu regele Poloniei, acordînd acum, ca și mai tîrziu, în 1409, o serie de privilegii comerciale negustorilor din Polonia și Lituania.

Raporturile dintre Țara Romînească și Ungaria, în vremea lui Mircea cel Bătrîn, au fost, în general, bune, ambele țări avînd interese comune în lupta împotriva primejdiei otomane. Nu se cunosc împrejurările în care domnul Țării Romînești a reintrat în stăpînirea Severinului, Amlașului și Făgărașului. În primele hrisoave emenate din cancelaria lui Mircea, ele nu figurează în titlul său. care este numai de: « domn a toată țara Ungrovlahiei ». Se pare că, în cursul anului 1389, profitînd de luptele interne care măcinau regatul maghiar, el a pus din nou stăpînire pe ele. Deși la început relațiile dintre Mircea și Sigismund au fost dominate de oarecare neîncredere, ulterior regele Ungariei, considerînd că domnul Țării Romînești este un element de bază în lupta împotriva turcilor, îi recunoaște acestuia stăpînirea asupra posesiunilor de peste munți. În 1395, se încheie la Brașov un tratat de alianță între Mircea și Sigismund, îndreptat împotriva turcilor, cuprinzînd o serie de clauze din care rezultă poziția importantă pe care o deținea Țara Romînească în această vreme în sud-estul european. Cu această ocazie, foarte probabil, regele i-a dăruit lui Mircea cetatea Bologa de lîngă Cluj și Branul, care rămîne în stăpînirea domnului Țării Romînești pînă în 1425. În tot timpul domniei lui Mircea, raporturile cu Ungaria au rămas bune, nefiind tulburate de conflicte mai importante.

Războiul de apărare a După 1388, turcii își continuă cuceririle în Peninsula independentei Țării Ro- Balcanică. La 15 iunie 1389, are loc o importantă luptă mînești față de turci. între forțele creștine, în special sîrbești, conduse de înctona de Ia Rovine cneazu] Lazăr, și cele otomane, sub conducerea personală a sultanului Murad. Lupta ce se dă la Kossovopolje se încheie cu moartea ambilor conducători, dar cu victoria turcilor. însemnătatea acestei bătălii constă în afirmarea superiorității militare osmane, care folosea, împotriva cavaleriei feudale, arcașii pedestri ai corpului de ieniceri, recent constituit de către Murad. Aceștia au hotărît, de fapt, rezultatul luptei, cu tot numărul lor relativ mic.

¹ Cronicile *slavo-romine*, p. 6, 14.

După victorie, noul sultan, Baiazid, transformă provinciile din vestul și sud-vestul Serbiei în sangeacuri, în care se instalează reprezentanții guvernării otomane directe, în strînsă dependență de sultan.

În 1390—1391, unul din comandanții turci primise din partea lui Baiazid misiunea de a ocupa Vidinul și de a preface ținutul înconjurător în provincie turcească. După ce îl alungă pe Srațimir, Firuz bei își trimite bandele prădalnice de achingii și peste Dunăre, în Țara Românească, unde acestea jefuiesc cumplit. Tradiția literară bulgară adaugă și de această dată că Mircea cel Bătrîn a condus la victorie ostile sale, care au participat alături de Srațimir la reluarea ofensivei împotriva turcilor: « Mircea, voievodul valah, i-a lovit < pe turci > și i-a nimicit râu și abia au scăpat »¹. Firuz bei a fost alungat din Vidin, iar Srațimir, reinstalat, păstrează Vidinul pînă în 1396. Se dovedea din nou că forțele aliate româno-bulgare, de care pomenește cronica, pot lupta cu succes împotriva primejdiei turcești.

În Peninsula Balcanică, înaintarea otomană continuă, înlesnită de frămîntările politice ale feudalilor locali. Teritoriile bizantine sînt reduse la orașul Constantinopol cu împrejurimile sale și o îndepărtată posesiune în Peloponez. În Tesalia, Epir și Albania, feudații mărunți, care își disputau înfrîntatea, cad sub stăpînirea turcilor, în perioada anilor 1391—1396. În nordul Peninsulei Balcanice, în condițiile reizbucnirii conflictelor dintre Șişman și Srațimir, cad în mîinile turcilor și cetățile de la Dunăre. În 1393, turcii cuceresc teritoriul ce mai rămăsese în stăpînirea lui Șişman. Țarul e luat în captivitate, patriarhul izgonit, iar marii feudali siliți să aleagă între trecerea la islamism și confiscarea averilor. Se instalează, astfel, pentru o jumătate de mileniu, crîncenul jug otoman.

În urma evenimentelor din 1393, Țara Românească a devenit vecină a Imperiului otoman. Primejdia transformării ținuturilor de la nordul Dunării în pașalîcuri, de felul celor instalate pe pămîntul Bulgariei, devenea în acest fel iminentă. Expediția împotriva lui Șişman lovise și unele posesiuni ale lui Mircea cel Bătrîn; Silistra căzuse în mîinile turcilor, ca și o parte din fostele ținuturi ale lui Ivanco. Din cauza frămîntărilor din sînul clasei stăpînitoare a Țării Românești, tipice pentru fărîmițarea feudală, localnicii din Silistra sînt siliți să lupte singuri și, în cele din urmă, să capituleze².

În primăvara anului 1394, domnul Țării Românești trimite o oaste pentru a întări cetățile din dreapta Dunării, atît de importante pentru apărarea propriei sale țări. Sfărîmînd bazele otomane de la Cavarņa, unde în 1393 se instalase o garnizoană turcească, Mircea își creează condiții favorabile în vederea respingerii marelui asalt, care se arăta a fi iminent, din partea forțelor principale ale Imperiului otoman.

Preocuparea primordială a domnului Țării Românești era însă de a scoate din forțele interne disponibile tot ce puteau ele să dea în condițiile unei epoci

¹ *Cronica de la mănăstirea Zografu*, ed. V. Zlatarski, p. 640.

² Leundavius, *op. cit.*, col. 308 și urm.

de fărîmițare a puterii armate. Succesul său a fost în această privință înlesnit de teama boierilor din Țara Românească față de măsurile luate de Baiazid la sudul Dunării, în anul precedent. Deposdarea de moșii și desființarea clasei stăpînitoare bulgare a pus frînă conflictelor feudale din Țara Românească, în momentele decisive ale asaltului otoman. Aceste împrejurări favorabile i-au îngăduit lui Mircea să elaboreze și o tactică specială de luptă, care a constituit multă vreme forma clasică a rezistenței militare românești împotriva agresorului turc.

Îndreptățind numele ce i s-a dat, de Ilderim-Fulgerul, Baiazid se aruncă, cu iuțea ce caracterizează toate campaniile sale, asupra Țării Românești, avînd sub comanda sa aproximativ 40 000 de oameni, la care se adăuga oastea vasalilor săi din Serbia și Macedonia: Ștefan Lazarevici, Marco Cralevici și Constantin Dejanovici, care singură însuma peste 8 000 de oșteni. Oastea Țării Românești, ce nu trecea de 10 000 de oameni, era amenințată cu distrugerea. Atunci, Mircea a opus masei năvălitorilor o formă de apărare menită să restabilească echilibrul de forțe dintre adversari. Ferindu-se să dea lupta îndată după pătrunderea turcilor în țară, domnul a creat condițiile unei treptate slăbiri a forțelor agresorului. Evacuînd satele pe o mare întindere, în regiunea străbătută de Baiazid și strămutînd pe locuitori în ținuturile muntoase din nordul țării, Mircea și-a lăsat dușmanul să înainteze prin pădurile aflate în calea sa, fără însă a pierde contactul cu el. Domnul a aplicat o energică apărare activă, sleind forțele dușmanului prin atacuri date prin surprindere, de obicei în timpul nopții. Pe măsură ce se răzlețeau din grupul principal de trupe otomane cete care își căutau hrana sau prilejuri de a jefui, misiunea armatei lui Mircea era ușurată căci, nimicindu-le pe rînd, se măcina și puterea de atac a agresorului. Hărțuit și chinuit de întregul șir de încercări la care-l supusese oastea domnului Țării Românești, oastea turcească atinge malurile Argeșului, nu departe de cetatea de scaun a țării.

Aici, la Rovine, s-a dat, la 10 octombrie 1394, una din cele mai grele și mai glorioase bătălii din istoria războaielor turco-romîne. Înceleștarea celor două oști a fost extrem de sîngeroasă. Asaltul turcilor și vasalilor lor s-a zdrobit de înverșunarea cu care luptau românii, pentru apărarea libertății țării lor. În luptă cade și Marco Cralevici, eroul atît de cîntat al baladelor sîrbești. Cronicile turcești povestesc că « din ambele părți s-a prăpădit o mulțime de oameni »². Alte cronică, bulgărești și bizantine, scriu că « lănci nenumărate s-au frînt și s-au tras atîtea săgeți, încît cerui nu se putea vedea de mulțimea lor »³. Ele precizează, de asemenea, că Baiazid — înspăimîntat de pierderile pricinuite de romîni în această grozavă înceleștare — a fugit. Lovitura oștilor lui Mircea

¹ Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 64.

² Urudj, *Tevarih-i-al-i-Osman* (Cronica dinastiei otomane), p. 27 și 98 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

³ *Archiv fur slavische Philologie*, XIII, p. 530.

cel Bătrîn a epuizat astfel rămășițele forței de atac a oștirii otomane și a înlăturat orice perspectivă de restabilire a situației în favoarea turcilor. În asemenea condiții, amenințat fiind de a i se tăia retragerea de către ostile maghiare ale lui Sigismund, aliatul lui Mircea, care sosise la Timișoara, Baiazid părăsește orice gând de cucerire la nordul Dunării și se retrage în mare grabă.

Victoria lui Mircea se datorește în primul rând jertfelor aduse de popor, atât în lupta propriu-zisă, cât și în pregătirea ei. Pustiirea teritoriului aflat în calea dușmanului, distrugerea bunurilor materiale, însemnau pentru țărănime mari sacrificii, la care ea, prin felul cum a luptat la Rovine, a arătat că a consimțit total. Sub presiunea evenimentelor din sudul Dunării, a desființării boierimii lui Șişman, boierii Țării Românești au dat și ei un concurs vremelnic la eforturile generale ale țării. Și în cursul evenimentelor viitoare, presiunea otomană a jucat rolul de regulator al atitudinii lor: în măsura în care întrezăreau că turcii îi vor lichida, așa cum au procedat în Bulgaria, boierii, deținători ai principalelor mijloace militare ale țării în acea epocă, participau și ei la apărarea împotriva cuceririi otomane; îndată însă ce primejdia se îndepărta, reîncepea anarhia, cu certurile și luptele ei sterile și, în același timp, primejdioase pentru integritatea țării.

Așa s-a întâmplat și acum. O dată cu plecarea turcilor, a dispărut și unirea dintre feudali, pe care nimic nu-i mai silea să suporte stăpânirea de tendințe autocratice a lui Mircea cel Bătrîn. Se constituie în țară o tabără de boieri nemulțumiți de Mircea, care se grupează sub conducerea unuia dintre ei, numit Vlad. Domnul Țării Românești primește însă și o altă lovitură puternică: aliatul său, domnul Moldovei Roman voievod, este răsturnat din domnie, iar urmașul acestuia, Ștefan, încă de la începutul anului 1395, își manifesta, prin tratatul încheiat cu regele Poloniei, adversitatea față de Mircea, ca și față de Sigismund. Se pare că Vlad s-a pus de la început sub scutul domnului Moldovei, al cărui ajutor îi era necesar și despre care unele cronici pomenesc că ar fi fost în această vreme « domn în amîndouă Valahiile » *. Vlad însuși recunoștea că la înscăunare a primit ajutorul Poloniei². Contrar afirmațiilor vechii istoriografii, aceste mărturii arată că Mircea a fost alungat din scaun de forțele boierești interne, ajutate de blocul politic moldo-polon, sprijinitor al lui Vlad și al partidei sale, și nu de către turci.

În jurul lui Mircea rămăseseră, totuși, o parte din boierii țării, care continuau să-l sprijine, alături de ostile regelui maghiar. În aceste împrejurări tulburi, se încheie la Brașov, în martie 1395, — în condiții de egalitate deplină — tratatul de alianță dintre Mircea și Sigismund, în care se stabilea un plan amănunțit de cooperare a forțelor romîno-maghiare într-un viitor război împotriva turcilor, pentru izgonirea lor deplină din Peninsula Balcanică. Nădejtile în acest sens erau acum mult sporite de victoria obținută la Rovine de ostile Țării Românești.

¹ Leunclavius, *op. cit.*, p. 18. ¹
Hurmuzaki, 1/2, p. 374.

Imediat după încheierea tratatului, forțe maghiare și românești izbutesc să recucerească Dobrogea, unde turcii își reinstalaseră garnizoanele. Sub presiunea acestor succese, tabăra lui Vlad și Ștefan al Moldovei părea slăbită. În acest moment, se produce o lovitură cu totul neobișnuită, necunoscută pînă atunci țărilor române: o cerere de ajutor adresată turcilor, de către Vlad, după unele cronici ¹, de către Ștefan, după altele ². Este de reținut că acesta este cel dintîi act de făurire a unei înțelegeri între reprezentanții clasei stăpînitoare românești și turci, acțiune inițiată de boieri, care se va repeta din ce în ce mai des în veacurile următoare. Din partea lui, Baiazid îi asigură pe noii săi aliați că nu va generaliza pe teritoriul Țării Românești sistemul politic aplicat în Bulgaria și Serbia și că boierii își vor păstra mai departe privilegiile lor de clasă. Trebuie precizat că în înțelegerea dintre Vlad și Baiazid nu a fost vorba de aservirea Țării Românești și nici măcar de plata vreunui tribut, ceea ce a dat boierilor iluzia că se poate ajunge la înțelegeri acceptabile cu turcii. De fapt, brusca scădere a agresivității otomane nu era decît efectul înfrîngerii de la Rovine.

Ostile turcești răspund în grabă chemării și, în luptele care se dau, înfrîng forțele romîno-maghiare, care-l sprijineau pe Mircea, alungîndu-l pe acesta din domnie și instalîndu-l pe Vlad. O încercare a lui Sigismund de a restabili situația rămîne fără succes. Ostile sale cuceresc cetatea Turnu, unde este lăsată o garnizoană maghiară, dar, la întoarcerea spre casă, Sigismund suferă o înfrîngere din partea lui Vlad.

Bilanțul acestor campanii din cursul anului 1395 arată o însemnată victorie a forțelor de fărîmițare feudală; beneficiarul acestor stări de lucruri a fost Vlad, exponentul unei puternice grupări boierești. Acesta, în primăvara anului următor, este solicitat să intre într-o alianță cu Sigismund, care își calcă astfel obligațiile ce și le luase față de Mircea. Vlad însă respinge oferta, declarîndu-se, în 1396, vasal al regelui Poloniei, pe care-l recunoaște ca singurul său suzeran. În felul acesta, el rupe legătura politică cu sultanul, consecință a ultimei campanii a acestuia în Țara Românească, rămînînd credincios alianței moldo-polone.

Pe plan intern, domnia lui Vlad a însemnat întărirea particularismului local, ce se întemeia pe organizarea domeniilor feudale. Respectarea autonomiei stăpînitorilor de mari domenii — care era însuși programul ce l-a adus la putere — l-a silit pe Vlad să îngăduie poziția de sine stătătoare și a unor mari boieri rămași credincioși lui Mircea și care îi vor pune acestuia la dispoziție steagurile lor de oaste, în lupta de la Nicopole. Edificiul politic ridicat de boierii lui Vlad se bazuia și pe un fragil echilibru între marile puteri: Ungaria, Polonia și Imperiul otoman. El se va prăbuși o dată cu ruperea acestui echilibru, care, în 1396, devenise inevitabilă.

¹ J. Thur6czi, *Chronico Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, I, p. 290 — 291.

² Leunclavius, *op. cit.*, p. 18—19.

Bătălia de la Nicopole În vara anului 1396, se realizează expediția cruciată
din 1396. împotriva turcilor pe care Sigismund o plănuise cu câțiva
Reînscăunarea lui Mir* „ - T . ■ • I I.I. • • T- n
. . . „ am în urma. Peste zece mii de nobili, veniți din Bur-
cea și luptele cu turcii gundia, Anglia, Germania, în tabăra de la Timișoara, făuresc
planuri îndrăznețe de cucerire a întregului imperiu turcesc. Din Transilvania
coboară de asemenea oști, cu misiunea de a ajuta cruciata, dar și de a întări pozițiile

Fig. 116. — Bătălia de la Nicopole (după Schiltberger, *Reisebuch*, Nürnberg, 1540).

lui Mircea, pe al cărui sprijin Sigismund se bizuia destul de mult. Se ajunge la unele ciocniri cu oastea lui Vlad, care însă n-au rezultate decisive. Vlad continuă să stăpânească cea mai mare parte a țării, iar Mircea cu un corp de o mie de oșteni, se alătură cruciatei.

Între timp, după câteva succese mărunte, cruciații asediază cetatea Nicopole, unde le ieșise în întâmpinare și Baiazid cu oastea sa, inferioară ca număr și, mai ales, ca armament forțelor creștine. În lupta de la Nicopole, hotărâtor a fost refuzul cavalerilor apuseni de a accepta un plan de ansamblu, menit să coordoneze mișcările grupurilor lor pe câmpul de bătaie, după nevoile generale ale operațiilor. Marii feudali apuseni nu au putut fi convinși să renunțe la privilegiul de a-și conduce singuri vasalii, în timpul bătăliei, așa cum nu s-au învoit nici în ziua luptei să acorde lui Mircea un rol de frunte în desfășurarea operațiilor, să permită ca românii să înceapă atacul, potrivit cu propria lor dorință.

Folosind o tactică de luptă puțin cunoscută de apuseni, în care accentul era pus pe pedestrima formată din ieniceri, Baiazid a reușit să-i înfrângă pe

cavaleri, cu toată incontestabila vitejie de care aceștia au dat dovadă. Sigismund a încercat la început să le vină în ajutor, dar apoi, o dată cu ivirea pe câmpul de luptă a trupelor auxiliare ale sultanului, s-a retras în mare grabă. Cu aceasta, vestita bătălie de la Nicopole, din 25 septembrie 1396, care a pus față în față două tipuri de oaste și două sisteme deosebite de luptă — cel al cavaleriei grele apusene și cel al infanteriei ușoare a turcilor — prin catastrofa cu care s-a soldat pentru cruciați, a dat încă o dată câștig de cauză pedestrimii.

În fața acestui dezastru, care vădea o apropiată amenințare otomana, clasa stăpînitoare din Țara Românească n-a întârziat să-și revizuiască pozițiile politice.

La adîncirea reacției ce se pregătea în rîndurile ei a contribuit noua expediție a lui Baiazid împotriva statului autonom al lui Srațimir, care mai dăinuia încă la Vidin. Acesta este înlocuit cu spahii credincioși sultanului, moșiile boierilor sînt confiscate și dăruite turcilor, iar cetățile din stăpînirea lui Srațimir transformate în puncte de sprijin pentru incursiunile devastatoare ale azapilor și achingiilor lui Baiazid.

În felul acesta, sultanul risipea ultimele iluzii ale boierilor munteni. El dăduse la iveală caracterul imperios al unei alternative de care depindea întreg viitorul raporturilor dintre Imperiul otoman și Țara Românească. Existau numai două perspective posibile: în cazul dăinuirii politicii lui Vlad, aservirea țării trebuia să se producă în chip inevitabil, urmată de lichidarea clasei stăpînitoare locale; dacă boierii se decideau să-și apere propriile rînduiri social-economice, nu exista altă soluție decît să adopte metodele de luptă preconizate de Mircea.

În retragerea sa de la Nicopole, Sigismund a încercat să ajungă în Transilvania sau Banat, trecînd prin Țara Românească. Aci, însă, a întîlnit împotrivirea lui Vlad și a partizanilor săi ¹, care l-au silit să facă un ocol ce a durat trei luni, mergînd cu un vas pe Dunăre, iar apoi pe mare, pînă la Ragusa. Aceasta arată că, în Țara Românească, erau în acel timp încă puternici cei care-l susțineau pe Vlad.

La sfîrșitul lui decembrie 1396, situația se prezenta însă altfel: în țară domnea Mircea cel Bătrîn, iar Vlad se refugiase în cetatea Dîmboviței, împreună cu familia sa ². Producîndu-se acum o nouă intervenție a oștilor transilvănene în sprijinul lui Mircea, deși fără obiect, căci acesta ocupa deja tronul cu ajutorul Intern, Vlad este prins și dus în Transilvania.

Prăbușirea lui Vlad se datorește revirimentului produs în mijlocul boierimii muntene, în octombrie și noiembrie 1396, ca o consecință indirectă a luptei de la Nicopole și a evenimentelor petrecute în Bulgaria. Sfârșirea mijloacelor militare ale nobilimii apusene și lichidarea feudalilor bulgari a contribuit la înlăturarea sistemului politic instaurat în nordul Dunării de partizanii fărîmîțării feudale.

¹ Hurmuzaki, I/2, p. 396, 416.
² Ibuiem, XV/2, p. 1852.

Poziția lui Mircea se consolidează în tot cursul anului 1397. Sosindu-se vestea despre reîntronizarea vechiului său dușman și de adeziunea în masă a boierilor la noua domnie, Baiazid se îndreaptă repede cu o oaste spre Dunăre, «împotriva ghiaurilor, pentru a nu li se da răgaz»¹ să se organizeze. În acest război al Țării Românești împotriva turcilor pentru apărarea independenței, care s-a desfășurat în cursul lunii septembrie sau octombrie 1397, Mircea și-a condus oastea la o nouă și categorică victorie. Alungind pe agresorul otoman din țară, domnul a reluat de asemenea cetatea Turnu, în care se instalează oștenii Țării Românești, după mai bine de doi ani de schimbătoare stăpîniri străine, Chemat în ajutor, Sigismund n-a putut veni, deoarece, ca și înainte de Rovine, nobilii cu ostile lor n-au voit să-l urmeze.

Învingînd din nou pe turci, s-a făcut clar dovada că rolul principal în stăvilirea înaintării otomane începea să treacă treptat asupra acestui sector al frontului pe care-l reprezenta Țara Românească, care-l înfrînsese a doua oară pe Baiazid.

Integrarea luptei Țării Românești în cadrul acțiunii duse de celelalte forțe din întreg sud-estul Europei împotriva cuceririi otomane capătă, în anii care au urmat bătăliei) de la Nicopole, un conținut nou, evidențiind una dintre caracteristicile cele mai de seamă ale primei faze din istoria războiului turco-român. Necesitatea unei uniri balcanice împotriva cuceritorilor turci se vădise limpede încă de la jumătatea veacului al XIV-lea. Ea a crescut în deceniile următoare, în ciuda condițiilor grele pe care le crease accentuarea fărîmării feudale la sudul Dunării. Rolul Țării Românești a crescut, de asemenea, treptat, în procesul bătăliei desfășurate împotriva înaintării otomane; intervențiile oștilor sale au făcut, în 1369—1371, 1388—1390 și 1394—1397, dovada posibilităților ei militare, marcînd, totodată, ascensiunea puterii sale politice. Dar, la începutul veacului al XV-lea, Țara Românească joacă un rol cu totul nou în raporturile internaționale. Nevoia strîngerii legăturilor cu vecinii ei apropiați sau chiar mai îndepărtați s-a prefăcut în cerința neapărată a preluării inițiativei luptei împotriva turcilor în mâinile sale.

Sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn, Țara Românească a jucat atunci rolul unui centru organizator al ofensivei împotriva puterii turcești. Însși conducătorii otomani apreciau, în preajma anului 1410, că domnul român este «dintre creștini, principele cel mai puternic și cel mai viteaz»². Acțiunea politică de mare amploare pe care a constituit-o ofensiva poporului român în această vreme nu a fost posibilă decît prin situația ce se crease la nordul Dunării, în Țara

¹ Enverî, *Düsturname*, p. 89—90 (în trad.

Inst. de istorie al Acad. R.P.R.)

² Leunclavius, *op. cit.*, col. 418.

■M(P*< |

.....

.....

Si

Fie 117. - Monede emise de Mircea cel Bătrîn.

p

i

J-

.i>,ra-

^

Ducat cu chipul lui Mircea.

1. Ducat cu legendă latină; 2. Ducat cu legenda slava , 3. Ducat

Românească și care se caracteriza prin prosperitatea economică și printr-un oarecare echilibru politic.

În vremea lui Mircea cel Bătrîn se constată un însemnat progres al forțelor de producție în Țara Românească. În această vreme are loc deschiderea minei de aramă de la Bratilov; ocele de sare își sporesc activitatea, procurând domniei venituri însemnate, se întemeiază târguri noi, semn vădit al unei dezvoltări economice generale și al creșterii populației. La creșterea puterii statului a contribuit și lărgirea treptată a teritoriului țării în direcția ultimelor stăpîniri tătarăști și otomane de la gurile Dunării. Aceste ținuturi, împreună cu Dobrogea, intră în hotarele Țării Românești, creînd condiții de expansiune pentru boierii munteni, întinderea proprietății feudale a putut să joace un rol însemnat în această epocă numai pentru că a coincis și cu o creștere sensibilă a producției pe aceste domenii, drept urmare a intensificării muncii și a exploatarei sporite a țăranilor.

Creșterea cantității produselor obținute prin munca gratuită a țăranilor dependenți se oglindește în existența unui surplus, pe care stăpînii de moșii îl desfac pe piață. Privilegiile comerciale acordate brașovenilor și liovenilor în această vreme arată varietatea mărfurilor aduse din afara hotarelor țării, pe care le cumpăra clasa stăpînitoare. Pentru a dobîndi banii necesari, boierii și mănăstirile vînd din produsele domeniului lor, îndeosebi vite, vin, pește, miere, ceară. Progresul ce se desprinde din aceste date își avea limitele sale; schimbul se mărginea la vînzarea unor prisoase și la cumpărarea unor mărfuri de lux ¹. Despre o activitate comercială importantă a orașenilor localnici în vremea lui Mircea cel Bătrîn nu poate fi vorba, și nici de un rol politic de sine stătător al orașelor.

Din acestea a rezultat faptul că Mircea a beneficiat de condiții care i-au îngăduit să organizeze un echilibru politic relativ înăuntrul țării, prin atenuarea contradicțiilor dintre diferitele pături ale clasei dominante.

Politica internă a domnului s-a adaptat întru totul condițiilor obiective ale vremii lui. Mircea a desăvîrșit sistemul de obligații (credincioasa slujbă) și de privilegii (imunitatea) ale marilor feudali din țară. În timpul domniei lui s-a stabilit formularul actelor de proprietate emise de cancelaria domnească a Țării Românești, ceea ce înseamnă în practică fixarea în scris a regulilor juridice cu privire la proprietatea feudală. Fără îndoială că sistemul « stăpînirilor superioare» (*dominium eminens*) funcționa de mai multă vreme în Țara Românească, asigurînd, atît cît o putea face în condițiile fărîmițării, exercițiul puterii suverane². Acum, însă, se preciza limpede în acte că boierul își stăpînește țăranii numai cu condiția respectării autorității domnești; se întărise, cu alte cuvinte, dreptul domnului de a coordona activitatea măruntelor puteri teritoriale ale feudalilor săi.

¹ Vezi mai sus, cap. III, par. 1-2, p. 289, 296, 313.

² Vezi mai sus, cap. III, par. 2, p. 309—310.

În cadrul măsurilor sale politice și administrative, Mircea s-a preocupat și de organizarea dregătoriilor. Esența acestei măsuri consta în încredințarea dregătoriilor de curte (stolnic, comis, paharnic etc.)¹ unor membri ai sfatului domnesc. Pe măsură ce deținătorii unor astfel de slujbe domină sfatul, rezulta că ideea unui rol deosebit al domniei fusese primită și de marea boierime.

Mircea cel Bătrîn a știut să justifice acest rol printr-o activitate neconținută de organizare a mijloacelor unei apărări eficace împotriva turcilor, care devenise imperios necesară. După 1397, presiunea otomană asupra Țării Românești s-a caracterizat prin numeroase acțiuni de pradă, organizate sistematic, prin jefuirea și pustiirea țării de către bandele de azapi și achingii, care-și aveau bazele de pornire pe teritoriile din dreapta Dunării.

În vederea organizării apărării, Mircea a luat o serie de importante măsuri și anume: a întărit sistemul de cetăți de la Dunăre, a întemeiat o dregătorie specială cu caracter militar, bănia Severinului, și a organizat « oastea cea mare ». Banului îi revenea paza părții apusene a țării, mai expusă atacurilor turcești, precum și conducerea la luptă a forțelor locale, sub autoritatea domniei.

Pentru a respinge incursiunile de jaf, cele câteva cetăți ale țării nu erau suficiente. Era nevoie de o mobilizare aproape permanentă a populației împotriva acestor bande, care năvăleau prin surprindere, în grupuri adesea foarte mari și care se deplasau uimitor de repede în căutarea prăzii. Datorită acestui fapt, a devenit necesară o schimbare a organizării militare în ansamblul ei. În primul deceniu al veacului al XV-lea, la oaste încep să fie chemați sistematic membri ai categoriilor sociale mijlocii, boiernași și țărani liberi, care rareori fuseseră mobilizați în războaiele din veacul anterior. Oastea cea mare cuprindea și o parte din țăranii dependenți. Cele două instituții cărora Mircea le-a acordat o atenție deosebită, bănia Severinului și oastea cea mare, organizate între 1398 și 1409, și-au îndeplinit cu prisosință rosturile pentru care fuseseră create.

Nu trebuie însă să se creadă că Mircea cel Bătrîn a putut depăși limitele condițiilor obiective ale vremii lui. El nu a avut intenția și nici mijloacele să se împotrivescă marilor feudali. Măsurile sale cu caracter militar au fost cu puțință numai prin consimțământul feudalilor și numai atâta timp cât a durat acest consimțământ. Ele au dispărut în anii 1419—1420, în vădită legătură cu încetarea relativului echilibru pe care se întemeiasse domnia lui.

Ofensiva împotriva Turcilor. Amestecul lui Mircea în frământările interne din Imperiul otoman După victoria din 1396—1397, Baiazid ajunsese să stăpânească un imperiu a cărui întindere o depășea de câteva ori pe cea avută sub înaintașii săi. Pentru guvernarea unui asemenea imperiu erau necesare mijloace înaintate, pe care sultanii, datorită înapoierii în care se găsea societatea turcească, nu le aveau. Pentru acest motiv, la sfârșitul secolului al XIV-lea, clasa conducătoare otomană a făcut eforturi deosebite pentru

¹ Vezi mai sus, cap. III, par. 3, p. 325 — 326.

aflarea căilor celor mai potrivite de organizare a noului imperiu. În ce îi privea pe feudații turci, ei ar fi dorit să joace rolul pe care îl aveau în Europa marii baroni, să-și întărească drepturile de stăpânire feudală în ținuturile ce li se încredințaseră spre administrare. Împotriva acestei tendințe, ce ducea vădit la fărâmișarea inevitabilă a imperiului sau, Baiazid a încercat să reacționeze și să pună bazele unui imperiu autocrat, fără însă a reuși.

Marii feudați turci au hotărât să folosească orice mijloace pentru a înlăcui stăpânirea aspră, devenită tot mai amenințătoare, a sultanului. Ei recurg atunci la trădarea directă, chemând împotriva lui Baiazid pe vestitul cuceritor mongol, Timur Lenk. În 1402, se dă o luptă mare la Ankara, în care, trădat de ai săi, Baiazid este înfrânt, luat prizonier și purtat de învingător prin toată Anatolia.

După 1402, în Imperiul turcesc se dezlănțuie lupte feudale interne, care, ca și în alte state din Europa, îmbracă forma luptei pentru tron.

Criza Imperiului otoman era importantă nu numai pentru soarta acestuia, ci și pentru interesele tuturor popoarelor din sud-estul european. Slăbind puterea de rezistență a imperiului, criza stimula voința de eliberare a popoarelor balcanice, căzute sub jugul otoman, și, totodată, dădea posibilitate lui Mircea cel Bătrân să făurească proiecte din cele mai cutezătoare. Sporirea autorității marilor feudați turci din Peninsula Balcanică, la începutul veacului al XV-lea, îi împingea pe aceștia la incursiuni de pradă tot mai dese în Țara Românească, ceea ce a dus, în mod firesc, la o reacție puternică din partea lui Mircea.

Pentru înțelegerea deplină a ofensivei Țării Românești din această vreme, crebuie precizat că interesele unor puteri mediteraneene, Veneția și Genova, cereau ca moștenirea lui Baiazid să nu fie definitiv destrămată. De aceea, ele au căutat să împiedice atât acțiunile de revoltă ale popoarelor subjugate, cât și încercările lui Sigismund de Luxemburg și ale lui Mircea de a forma o nouă coaliție antiotomană.

Mircea a înțeles că efortul său de stăvilire a atacurilor devastatoare ale bandelor turcești nu se putea mărgini la măsurile interne pe care le inițiasă; întărirea sistemului de cetăți, crearea unor dregătorii de tipul băniei Severinului și întărirea oastei erau, desigur, mijloace importante, dar nu întru totul suficiente unei apărări eficace. În 1401, o mare oaste de pradă, condusă de Evrenos be, devastează sudul Transilvaniei și Țara Românească, luând numeroși robi. Cu acest prilej, Mircea se vede silit, prin forța împrejurărilor, să-i urmărească pe turci, zdrobindu-i în Dobrogea, în așa fel, încât puțini dintre ei au mai reușit să scape cu fuga¹. Succesul acesta al oștilor românești nu rezolva totuși problema, ci era o indicație pentru domn că, pentru a se pune definitiv capăt incursiunilor, trebuia luptat împotriva celor care ațîțau și sprijineau pe devastatori și ale căror centre le constituiau atunci Chilia și unele cetăți dobrogene. Chilia fusese cedată de Sigismund, în 1399, genovezilor, în cadrul unui

¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 4 — 5.

planuri de colaborare cu negustorii italieni; în Dobrogea, unii feudali întrețineau legături cu bandele de azapi și achingii, pe care le sprijineau.

Pentru a-și asigura o deplină libertate de acțiune, Mircea reînnoiește acum vechiul tratat de alianță cu Polonia. Reconstituirea vechii alianțe cu Moldova și Polonia îi îngăduie domnului Țării Românești să reînceapă lupta. În 1402, cu oastea sa și cu trupe transilvănene și moldovenești ¹, Mircea pune stăpânire pe Chilia, izgonindu-i pe genovezi de la hotarele țării sale. Apoi, în **1404**, recucerește și cea mai mare parte a teritoriului dobrogean, ocupând și Silistra. În 1406, se încheiase o primă etapă a ofensivei Țării Românești împotriva cotoritorului și a aliaților săi, ceea ce îi îngăduia lui Mircea să se intituleze: « mare voievod și singur stăpînitor, domn a toată țara Ungrovlahiei și a părților de peste munți, încă și spre părțile tătarești, și herțeg al Amlașului și Făgărașului, și domn al Banatului Severinului și de amîndouă părțile, peste toată Podunavia, încă pînă la Marea cea Mare, și singur stăpînitor al cetății Dîrstor » ².

Fiecare din elementele acestui titlu indică cele trei etape prin care stăpînirea sa a depășit marginile țării al cărei tron îl moștenise.

Trebuie precizat că Mircea a acordat o largă autonomie teritoriilor din afara Țării Românești propriu-zise și le-a respectat tradițiile administrative. La Silistra, de pildă, cîrmuiau dregători locali, intitulați chefalia. Din acest motiv, el nu a fost privit de localnici ca un cuceritor, aceștia preferind stăpînirea domnului Țării Românești celei a turcilor. Mărturie stau cîntecele populare care exprimau recunoștința față de domnul român, precum și o inscripție din 1408 de la Silistra, scrisă în limba greacă. Locuitorii țineau să amintească urmașilor cele trăite de ei, cînd « Io Mircea, marele voievod și domn a toată Ungrovlahia, a izbăvit < Silistra de turci > » ³. Este o mărturie prețioasă cu privire la colaborarea ce domnul român a căutat în genere la vecinii săi.

Țara Românească atinsese la începutul secolului al XV-lea un asemenea prestigiu, încît prietenia domnului ei era căutată atît de Ștefan Lazarevici, despotul Serbiei, cît și de unii emiri turci, care luptau împotriva încercărilor unui fiu al lui Baiazid, Soliman, de a reface imperiul tatălui său. Spre Mircea se îndreaptă acum nu numai претенzii la tronul sultanului, ci și comandanți de oaste, căpetenii administrative locale sau elemente turcești ce năzuiau să reformeze instituțiile Imperiului. Sub conducerea lui Mircea, Țara Românească ajunsese în această vreme o putere însemnată, datorită întinderii teritoriului ei, măsurilor de organizare internă și politicii de colaborare a domnului cu vecinii. Pe astfel de trainice temelii, Mircea a putut să clădească planul atît de cutezător al intervenției sale în Imperiul otoman.

La sfîrșitul anului 1406, a avut loc la Severin o întîlnire între Mircea și Sigismund, pentru a preciza detaliile cooperării forțelor romîno-maghiare în

¹ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 116—117.

² *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 51.

³ *Studia et acta Orientalia*, I, 1958, p. 239-247.

lupta împotriva turcilor. Ofertele primite de Mircea din partea emirilor asiatici și atacurile prădalnice ale turcilor, care se iviseră din nou la nordul Dunării, arătau domnului că reluarea ofensivei se impunea ca o necesitate vitală pentru Țara Românească.

Se hotărăște astfel începerea unei noi ofensive împotriva Imperiului otoman, intrat într-o fază de anarhie feudală. Se încep pregătirile necesare unei

Fig. 118. — Inscripția în limba greacă din anul 1408, descoperită la Silistra, amintind de luptele lui Mircea cel Bătrîn cu turcii.

întreprinderi de amploarea celei proiectate, dar, în momentul punerii ei în practică, intervin alți factori politici, externi, care o zădărnicesc cu totul. Este vorba de atitudinea negustorilor italieni, a împăratului de la Constantinopol și chiar a lui Sigismund însuși. Venețienii nu se mulțumesc cu pacea și alianța pe care o încheiaseră cu turcii, ci socotesc necesar să ia sub scutul lor ansamblul intereselor otomane. Prin tot felul de complicații diplomatice, negustorii apuseni reușesc să împiedice încercările principalilor conducători de state care — profitând de acest moment prielnic — se arătaseră dispuși să colaboreze la alungarea turcilor. Împăratul bizantin Manuel al II-lea Paleologul, după ce încearcă cu multă stăruință să obțină un ajutor apusean, se lasă și el antrenat în planul de a-i aduce pe urmașii lui Baiazid la o unire deplină cu Bizanțul, sub un fel de protectorat grecesc. În 1409, împăratul bizantin devine și el un partizan al folosirii turcilor împotriva popoarelor balcanice și a lui Mircea cel Bătrîn. Sigismund, antrenat în lupta pentru ocuparea tronului Imperiului romano-german, căruia îi subordonează întreaga sa activitate, lasă pentru mai târziu înfăptuirea celor hotărâte împreună cu Mircea la Severin. Mircea se hotărăște să răspundă solicitărilor ce i se făceau atât de către unii feudali turci din Rumelia, cât și de către o serie de conducători asiatici ai

'Z8I 'T8Ĭ
'HI

uauntfxgf

eo îaŧBS Ƨpajnd ƧnaSodB Bŧ aguntB psauirao^ ƧUBJ, ƧnuuioQ 'apojg ap Buŧuint
ejBJBAapB o-xwi 3JBCJB ƧƧ-^Ƨ mp Bao-irjAi mŧ msaoons 'gidnŧ ap uiBjgoid misaaB
euisud upd jBDapnf "aiBuiBzisap ap Ƨao ad onuajnd Bŧnuips B ap iŧ Ƨnŧnpadun
murs mp ajBjŧun ap loŧpojoBi Bjuajsizaj pnuBpBz B ap :apadimŧ pj un gQ^l
m asBxg iŧi « Bjbjuapo Buiatqojd » m uŧajBg po BaDiip^ Ƨnŧ BOIII]OJ

•pŧŧaujrao" g Ƨp?^ jnuuiop ap jBjntB Ƨnjuapuaajd 'Bsny^ Ƨnŧ B JOIII Ƨnuoji ad
BaiBunBDstij uud Ƨŧ 'n^I ^{UJ} <^{BS} Bajappn uud Buun uip apo uj n as jnŧoqzBJ
'uBuiŧpg mŧ ap aiBoiBoau asaoons ayaun BdnQ •, ruonj ƧS UI Ba 'uBuiŧog ad
ajJBdap ƧBUI amfuds j-BS j-npuxuuiapui 'x -Bduix B JojnfB ap Baaaiao BSUI
aSuŧdsaj 3JBD 'Biiaua^ no aiBioqBjoo uj 'pjnj BJBj uiajŧŧ Ƨnun BajBzŧuBfio aojaDui
BS sndŧp nou uŧp BJBjDap as jnBoŧoapj •Biuods aiajnd o ro Bjdnŧ Bŧ Boŧpu as
ajBgñfqnŧ anŧiBŧndod 'Biqiag {ŧ BŧuopaoEj^ 'BiuBqjv uj 'aŧŧqasoap nJDBaj puizajj
'Bŧiaua^ Bŧ 'ŧodoupuBjsuo^ Bj 'ŧOIJ\ Bisy ux sunŧB nB urjjBg po Baojŧy^ Ƨnŧ \e
oiŧŧod injnsaMns aŧunoog

•pŧpuin" g JB ujdBjs BO as-npuipjsui 'ajSajiaDno j-aiBo ad
'ajodouBupy BJ Burd aSunŧB BsntAj 'UBuiŧog mŧ Ƨaopuipaaoo ISEUIBJ pa no ajdnŧ
aŧjnos pun Euun UT 'Biuaistŧzaj o pŧu pujundoau IUBUIOJO ƧŧBooŧ loŧuojBonp -
UOD B ajJBd ajBui IBUI Bao 'BaBOŧn JSOJ B BoiuBoŧEg Bŧnsuiuj UT BajBjuiBm

*_T BDSBaUIUIOJ B3JSBO Uip 'saŧB IBTII 'jBp
'pŧAaaBZB'j UBjajg mŧ aŧB psaqais aŧaiuaSuŧjuoo uŧp 'pŧpuin" g Ƨpq uŧp BJBUIOJ
'BDŧujajnd ap Ƨnjsap ajsBo o aguujŧ as 'Bsnt/^ Jnŧ Ƨnanf UT 'uŧi Bnop 3\ao aajuip
BjuBŧŧB puiooupj 'pŧuoŧOjj aŧagaa 'oŧŧaSBj ABŧsipBŧy\ Bŧ aŧŧos o ajiuiuj Ƨa 'Bsni/^ mŧ<
fB ap aŧpijBŧaid no BjBp o 'doos jsaoB uj -astiiDaŧoad o aaBD ad papupdaajuj iŧ
ƧnunfB UT 'auadoina pajnd aŧpBui mp Bpun B JBDBUI BaaBJoqBŧoo BS }BjnBD B
Baojŧj/^ 'Bjŧqasoap Bopiŧod Biuapmd o puuapaAuŧ

•joŧ aotŧnoipBJiuoD Ƨnijunŧm 'ajnSuis iod*
;BupBm ƧJ JB-S agnjppuaD aiaoj ajsaoB 'ajBŧnuips iBrŧp Bq 'jaqit aaBOŧBjsap as BS
ajBSBŧ i auBmojo aotaiuoj B ajBuiBjsap ap mŧnsaoojd BaiiqBaS Bŧ ƧpBuuiasm ajiBoj
aŧjnpjuoo o BaonpB EsnjAj mŧ majEg po BaojŧT/sj ap jsp Ƨnjojnfy 'ajEŧnoŧuBd iot
ipajnd BaauEjm ipap nBajBuun nu BŧjsaoB 'aŧBpna^ IUEIŧUIUBJ aŧnJŧpuoo UT JOJ
ajsad BD 'auiaadns Ƨpajnd mŧmuEjuazaada j ŧUEqmiqos ŧB ootCŧui ƧnoisEŧo uud
' mŧnpaduiŧ Buup Bŧ Ƨuapuaajaad ƧnjsaDE nBjnjbŧB as Bŧŧauin^ mp i[Bpna^ UBUI
ap BuiBas o 'B-usŧŧŧg Bŧ '(Q\r\ mŧnuB Ƨnjŧŧjŧjs Bq •mŧnpaduiŧ aŧamij aŧBS aŧranui ui
3JBD 'UBuiŧog nŧŧ mŧajBJi BApiodiui guŧŧpds ŧj aiBD ad 'Bsnt^ auiran mŧ nxj mp
Ƨnun ad BosEammo^ BJB^ UJ BuiBaiŧo Ƨa 'doos JSSDB UT •joŧajuamŧuaAa BajBinsBjsap
azaŧoziuoos BS ajBod BD Ƨŧ ajoŧŧiuoo JojsaoB {B nntqiB 'aŧEs pznBD Ƨnsajaŧuŧ UT
'tuaAap ajEod Ƨp Bjapŧsuoo EaDaŧjAj 'aŧBS IUBJ eaaaind ap îs pmg juapŧuoo
'auBuiojo ipaind BajBjŧmuBj uj ajEsaiajux nEia
-31S3DB 34BOJ BO pUTZBy\ 'huaduŧ Uŧp Epupdsap as BS nBapUŧJ 30

îndrumător al luptelor ce amenințau să ruineze puterea turcească, el dobândește o poziție privilegiată și față de rămășițele balcanice ale statului otoman. Musa, și după înscăunarea sa, se găsea în oarecare raporturi de dependență politică față de protectorul său de la nordul Dunării, datorită mai ales faptului că acesta a păstrat în continuare un contact nemijlocit cu elemente otomane din anturajul sultanului. Astfel, în 1412, Mircea cel Bătrîn ajunge arbitru al situației din Imperiul otoman. Se întrezărea acum momentul atingerii scopului final al strădaniilor lui Mircea: izgonirea turcilor din Europa. S-au împotrivit însă realizării pînă la capăt a unui asemenea program o serie de factori, ca, din nou, opoziția negustorilor italieni și a Bizanțului, dar și politica de clasă a boierilor Țării Românești.

Trebuie avut în vedere faptul că succesele politice și militare ale lui Mircea au provocat în sudul Dunării extinderea răscoalelor populare pe un teritoriu Incomparabil mai mare ca înainte; focare pînă atunci izolate tindeau să se unească într-o largă mișcare, care însă era dominată de acțiunea unor elemente vădit antifeudale. În fața unei asemenea situații, boierii Țării Românești s-au temut pentru propriile lor privilegii de clasă și au dat îndărăt, oprindu-l și pe domn de a merge mai departe pe un asemenea drum, plin de neprevăzute primejdii pentru ei toți. Această bruscă schimbare de atitudine în momentul decisiv al crizei, cînd ar fi fost nevoie de încordarea tuturor forțelor de luptă pentru a da turcilor lovitură supremă, s-a vădit deplin cu prilejul nimicirii de către Musa a răsculaților de la Provadia; un cumplit masacru a pus capăt, în anul 1412, mișcării de eliberare din Bulgaria, fără ca ostile osmane de represiune să fi fost stînjinite în vreun fel de intervenția domnului Țării Românești. Raporturile politice dintre Musa și protectorul său arată că o intervenție a lui Mircea l-ar fi putut opri pe sultan de a săvîrși o asemenea faptă, dacă domnul ar fi încercat să o facă. După aprecierea martorilor celor mai pătrunzători ai vremii, Imperiul otoman se afla în mare primejdie. Silit de condițiile istorice obiective a se mărgini la alianța cu boierii, Mircea nu numai că nu a reușit să-și dezvolte succesul inițial, dar nici măcar nu a putut să-și mențină poziția politică la nivelul cucerit în anul 1411.

Rezultatul cu care s-a încheiat acțiunea politică și militară a Țării Românești în criza orientală are două aspecte bine distincte. Pe de o parte, succesul ofensivei lui Mircea a pus în evidență rolul jucat de lărgirea cadrelor oaste! Țării Românești, prin recrutarea țăranilor și boiernașilor, de a căror intervenție în luptă a depins tot timpul dezvoltarea treptată a succeselor țării în războaiele ce le purta. Aportul militar al acestor păături sociale a fost condiția principală a inițierii ofensivei, cît și a desfășurării ei pînă în anul 1411. Se făcuse astfel dovada că lupta dusă pentru păstrarea independenței putea izbîndi numai în măsura în care rîndurile luptătorilor erau întărite prin chemarea unor elemente din afara boierimii. Pe de altă parte, conducerea luptei de către feudali, cu excluderea din oaste a unor largi mase populare și, îndeosebi, poziția politică reacționară a mării boierimi din 1412, explică, alături de piedicele puse de puterile străine interesate, mărginirea acestui rezultat al ofensivei Țării Românești. Se dovedise,

așadar, că sub conducerea boierimii erau compromise pînă la urmă chiar și victoriile atît de răsunătoare ca cele care au purtat pînă la Adrianopol steagul lui Mircea cel Bătrîn.

Ultimii ani ai domniei lui Mircea cel Bătrîn. Personalitatea sa Printre forțele care au contribuit la întreruperea ofensivei romînești, în 1412, alături de negustorii italieni, de Bizanț și de boierii din Țara Romînească, un rol însemnat a jucat și acțiunea politică negativă a lui Sigismund în această vreme. Ajuns împărat, el devine un apărător tot mai zelos al intereselor în numele cărora primise noua sa demnitate. Din această pricină, el duce și un război împotriva lui Vladislav Iagello și a aliaților lui, printre care erau și domnii romîni, terminat, de altfel, cu înfrîngerea cavalerilor teutoni în bătălia de la Giiinwald (15 iulie 1410). Urmează o împăcare între Sigismund și Vladislav, consfințită prin tratatul de la Lublau, în 1412.

Cînd contradicțiile feudale din nord-estul Europei dăduseră astfel naștere unei confuzii politice cu totul improprii pentru o acțiune antiotomană, Manuel Paleologul a căutat la rîndul său să distrugă opera lui Mircea în statul otoman. Gestul împăratului bizantin a provocat deznodămîntul crizei, în 1412—1413. El a chemat în Europa pe un alt fiu al lui Baiazid, Mahomed, căutînd să obțină unificarea Imperiului otoman și să-i restituie echilibrul care-i era atît de necesar și care se întemeia, în mare parte, pe menținerea stăpînirilor din Anatolia și Rumelia sub o singură conducere. Mahomed se înfățișa ca unealta ideală în vederea înfăptuirii acelei uniuni greco-turcești, sub patronajul Bizanțului, care i se părea acum și mai necesară împăratului Manuel.

Prin intermediul împăratului bizantin, cea mai mare parte a feudalilor turci din Peninsula Balcanică, dornici de o nouă schimbare, îl părăsesc pe Musa, trecînd de partea lui Mahomed. După unele lupte cu succese schimbătoare, sultanul Musa este înfrînt și apoi ucis, în vara anului 1413, pe cînd se îndrepta către Dunăre, în căutarea unui sprijin.

Înscăunarea lui Mahomed a constituit o lovitură dintre cele mai grele pentru forțele antiotomane conduse de Țara Romînească. Una dintre primele măsuri ale noului sultan a constat în organizarea unei uriașe expediții de devastare a ținuturilor de la nordul Dunării. Deși și-a însoțit oastea pînă în dreptul Giurgiului, sultanul nu a cutezat să treacă fluviul cu grosul forțelor lui¹. Pustiirile săvîrșite cu acest prilej de azapi și achingii au satisfăcut voința de răzbunare a noului sultan, alcătuind, totodată, baza pe care, probabil la îndemnul lui Manuel, Mahomed a oferit pace grupului de state conduse de Vladislav Iagello, Sigismund și Mircea cel Bătrîn.

La sfîrșitul anului 1414 sau la începutul celui următor —cînd Sigismund se afla încă la faimosul conciliu de la Constanța, la care și Mircea își avea repre-

¹ Urudj, *op. cit.*, p. 43 și 109 și Așikpașa-zade, *Tevarih-i-al-i Osman* (Cronica dinastiei otomane), p. 19 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

tentanții săi — Mahomed trimite o solie în Polcna, prin care cerea lui Vladislav Jagello să mijlocească o înțelegere cu puterile din răsăritul Europei, între care Polonia ocupa acum o poziție dominantă. Regele răspunde favorabil soliei sultanului, fiind îndemnat stăruitor la aceasta de către însuși Sigismund. Se pregătea, astfel, o înțelegere, care cuprindea probabil și Moldova și Țara Românească. La începutul anului 1415, Mircea plătea primul său haraci unui sultan al turcilor, ceea ce reprezintă urmarea politică inevitabilă a tuturor acțiunilor pe care le-au făcut, în parte sau împreună, Sigismund și Vladislav Jagello, începând din 1411.

Trebuie subliniat aici că haraciul plătit de Mircea în 1415 lui Mahomed nu înseamnă supunere față de turci. Pe lângă faptul că raportul de forțe dintre Țara Românească și turci în anul 1415 exclude el singur ipoteza istoriografiei burgheze a stabilirii unor raporturi de suzeranitate otomană, există și unele dovezi directe despre independența țării față de turci, imediat după încheierea legăturilor amintite. Cea mai importantă constă în refugiul pe care-l caută în Țara Românească o serie de elemente potrivnice lui Mahomed, chiar în vara anului 1415 și în anul următor. Ca Mircea era și acum un suveran deplin liber în țara și pe mișcările lui o arată în chip concludent deliberările senatului Veneției, din anul 1416; fruntașii negustorilor italieni se pun de acord ca, în caz de rupere a legăturilor cu turcii, să fie trimisă o solie la Mircea, care era socotit cel mai puternic dintre dușmanii europeni ai sultanului¹.

Pacea dintre Mircea și Imperiul otoman din 1415 reprezintă doar un armistițiu, încheiat pe câțiva ani, care cuprindea obligații bilaterale: din partea lui, Mircea se obliga la plata unei dări anuale, în bani, în schimbul căreia sultanul îl asigura că cetele de azapi și achingii nu îi vor jefui țara. Asemenea sume de bani plăteau turcilor și alte state, fără a se socoti prin aceasta micșorate în prestigiul lor.

Armistițiul din 1415 consacră independența politică a Țării Românești, pe care însuși sultanul a recunoscut-o, înfățișând propuneri ce implicau tocmai libertatea deplină a suveranului de la nordul Dunării. Prin această latură a lui, armistițiul era consecința directă a victoriilor obținute de ostile și de politica Țării Românești în tot cursul ofensivei de după 1400. Această dare de bani — care va crește în decursul timpului — va constitui o grea povară pentru populația de birnici din satele și târgurile țării. Armistițiul din 1415 oglindește toate greutateile bătăliei purtate la începutul veacului al XV-lea, în condițiile poziției dominante a negustorilor italieni în raporturile diplomatice internaționale și ale stăpânirii principalelor mijloace interne de luptă de către boierii români.

În anul următor, folosindu-se de noile manifestări ale crizei orientale, Mircea cel Bătrân refuză plata haraciului și reia lupta. Ca și în cazul lui Musa, domnul a pus la dispoziția altui pretendent la tronul sultanilor, anume Mustafa,

¹ Hurmuzaki, 1/2, p. 501.

ostile țării sale. Cu acesta, el pătrunde în inima Imperiului, ajungând pînă la Salonic, în apropiere de care, însă, contingentele românești, mult inferioare ca număr sînt înfrînte de armata sultanului.

În ultimul an al vieții sale, Mircea cel Bătrîn a dat un exemplu politic remarcabil despre felul în care trăsesse singur concluziile întregii lui experiențe în lunga și rodnică sa domnie: el nu pregetă chiar să sprijine unele forțe anti-feudale din Imperiul otoman. Adăpostește în țara sa pe șeicul Bedr-ed-Din, vestit gînditor politic și reformator religios otoman. Acesta a formulat ideea că vina tuturor suferințelor vremii sale o purta puterea stăpînilor pămîntului și a tras de aid încheieri radicale, propovăduind comunitatea bunurilor și frăția între oameni, Bedr-ed-Din este adăpostit în Țara Românească, de unde, cu ajutorul lui Mircea, încearcă o răscoală în Peninsula Balcanică, împotriva ordinii de stat otomane.

Fără îndoială că domnul Țării Românești nu părăsise pozițiile de clasă ale unui feudal și nici nu aderase la ideile reformatorului. El continua să apere interesele feudalilor săi împotriva țăranilor dependenți. A înțeles, însă, că adevărații aliați ai bătăliei pentru independența poporului român nu pot fi găsiți printre elementele feudale otomane.

Această mișcare, ca toate cele asemănătoare din evul mediu, a fost înfrîntă și, o dată cu ea, și ostile românești ce-l ajutau pe Bedr-ed-Din, ca și cetele de țărani balcanici răsculați.

În urma noului amestec al lui Mircea în treburile Imperiului, prin sprijinirea lui Mustafa și, apoi, a lui Bedr-ed-Din, ca și a refuzului domnului de a plăti haraciul, Mahomed pornește o mare expediție împotriva Țării Românești. Se dau unele lupte în Dobrogea, încheiate cu victoria turcilor; apoi — ca și în 1414 — bandele de achingii trec Dunărea și pradă cumplit Țara Românească. După unele izvoare, se pare că tot atunci ar fi căzut în mîinile turcilor și cetatea Giurgiu.

Domnul Țării Românești este nevoit să încheie pace, făgăduind să plătească de aci înainte tributul. Mulțumit cu această ofertă, sultanul se retrage. La scurt timp după aceste evenimente, la 31 ianuarie 1418, Mircea moare.

Între figurile cele mai de seamă din trecutul de luptă al poporului român pentru păstrarea independenței țării, un loc de frunte i se cuvine lui Mircea cel Bătrîn. Toate acțiunile sale, toate înfăptuirile pe plan intern și extern din lunga lui domnie, Mircea le-a subordonat aceleiași idei centrale: independența țării. Prin măsurile sale cu caracter politic și militar, Mircea cel Bătrîn s-a dovedit un remarcabil om politic. Prin felul cum a știut să-și conducă oștenii la victorie în mai multe rînduri, dar mai ales la Rovine, prin noutatea tacticii și strategiei aplicate în luptele contra turcilor, Mircea a dovedit și vitejie neînfricăță și capacitate militară deosebită. În politica externă, el s-a arătat a fi un diplomat remarcabil, stimat de contemporani.

în aprecierea personalității lui Mircea cel Bătrîn, trebuie ținut seama de faptul că, în cadrul istoric obiectiv al epocii, el nu putea fi decât un domn feudal, într-o orînduire pe care o sprijinea și care se baza pe exploatarea țărănimii dependente de către stăpînii feudali.

5. REZISTENȚA ANTIOTOMANĂ A ȚĂRII ROMÎNEȘTI ÎN CONDIȚIILE LUPTELOR INTERNE (1418—1428)

La moartea lui Mircea cel Bătrîn, ca urmare a luptelor glorioase conduse de marele domn, Țara Romînească reușise să-și păstreze independența față de Imperiul otoman. În 1418, însă, bazele pe care se consolidase această independență se arătau a fi șubrede.

Pe plan intern, epoca ce a urmat morții lui Mircea se caracterizează prin reluarea luptelor feudale interne și prin destrămarea treptată a puterii domnești înjghebate de Mircea cel Bătrîn. Aceste lupte, purtate de grupările boierești interesate în consolidarea propriei lor puteri prin veșnica răsturnare a domnilor, au slăbit Țara Romînească, tocmai în vremea cînd ea avea să facă față unei puternice presiuni otomane. Mai mult încă, turcii au găsit în acest timp, în persoana unor domni ca Radu Praznaglava sau Alexandru Aldea, unelte docile ale unei politici de aservire a Țării Romînești.

Pe de altă parte, criza din Imperiul otoman, cauzată de războaiele interne — care a fost atît de abil folosită de Mircea cel Bătrîn în politica sa externă — spre sfîrșitul domniei lui fusese depășită, astfel încît nu mai putea fi vorba de folosirea unor pretendenți împotriva altora. Dimpotrivă, în timpul domniei lui Mahomed I (1413—1421), dar mai ales în vremea lui Murad al II-lea (1421—1451), Imperiul otoman a dobîndit posibilitatea de a fi aproape permanent în ofensivă împotriva țărilor vecine.

După 1418, se produce, deci, o schimbare a raportului de forțe la Dunăre, în defavoarea Țării Romînești. Această schimbare avea să-și manifeste urmările chiar în primii ani de după moartea lui Mircea cel Bătrîn, astfel încît fiul și urmașul său, Mihail, a condus țara în condiții excepțional de grele, în timpul domniei acestuia turcii atacînd în mai multe rînduri teritoriul Țării Romînești.

Primele atacuri turcești, din 1419, au fost respinse de armatele conduse de Mihail; turcii au revenit însă în august 1419 și au invadat Țara Romînească, fiind respinși din nou cu ajutorul ungurilor. În toamna aceluiași an, au loc noi lupte cu turcii în jurul Severinului, unde venise și Sigismund de Luxemburg¹, pentru a organiza apărarea regatului amenințat. Cu acest prilej, profitînd și de situația grea a țării, regele Ungariei a anexat Severinul, pe care, împreună cu Mehadia și Orșova, l-a pus sub comanda lui Pippo Spano, conducătorul forțelor militare menite să apere Dunărea în această regiune.

¹ *Documente*, B, veac. XIII—XV, p. 74.

La pierderea Severinului, s-a adăugat apoi și anexarea Dobrogei la Imperiul otoman, în urma mării expediții din primăvara anului 1420, când turcii au devastat cumpănit Țara Românească \ luînd în robie numeroși locuitori. În iulie 1420, regele Poloniei considera Țara Românească supusă turcilor, iar în Moldova se luau măsuri de apărare împotriva cotorpitorilor, care asediau Cetatea Albă.

Pierderile teritoriale suferite de Țara Românească în acești ani au dezlănțuit o violentă criză politică în lăuntru țării, o mare parte a boierimii susținînd, împotriva lui Mihail — care dispare în cursul luptelor — pe un anume Radu, alt fiu al lui Mircea cel Bătrîn, ce se arăta dispus la concesiile față de turci, înscăunarea acestuia reprezintă victoria unui grup de mari boieri, care—în cadrul luptelor feudale dezlănțuite după moartea lui Mircea — a profitat de expediția turcească din 1420, căutînd să guverneze pe bază de înțelegere cu turcii.

Noul domn a încheiat o înțelegere cu sultanul, prin care a sacrificat condițiile obținute prin luptă de Mircea cel Bătrîn, admițînd nu numai să plătească haraci, dar și să permită trecerea prin Țara Românească a trupelor turcești, care, în anul 1421, au prădat sudul Transilvaniei².

Atitudinea sa era nefirească pentru Țara Românească, unde existau forțe capabile să ducă o politică de rezistență față de turci. Așa se explică de ce Radu a fost disprețuit chiar de unii din contemporanii săi, care l-au numit Praznaglava (cap gol, prost).

Împotriva acestei politici ce tindea să transforme Țara Românească într-un stat vasal turcilor, are loc o largă acțiune, la care aderă și o bună parte a mării boierimi și care — în toamna anului 1422 — reușește să aducă pe tron pe Dan al II-lea, fiul lui Dan I. Înscăunarea acestuia era semnul reluării luptei împotriva turcilor, în scopul restabilirii unor raporturi compatibile cu situația Țării Românești. În numele acestui program a fost ales Dan al II-lea, care, pentru modul cum a condus lupta vreme de cîțiva ani, merită numele de cel Viteaz. În timpul acestor lupte, Țara Românească a primit și ajutorul regatului maghiar.

Înscăunarea lui Dan al II-lea a fost privită de turci ca un gest de rupere a relațiilor stabilite de Radu. De aceea, la începutul anului 1423, o mare oaste turcească a trecut Dunărea, cu scopul de a alunga pe domn și de a-l înlocui din nou cu Radu Praznaglava. Turcii au fost însă înfrinți, la 26 februarie 1423, lăsînd pe cîmpul de luptă — după un izvor contemporan³ — 36 000 de morți. O nouă expediție turcească din același an—venită să aducă pe tron pe același Praznaglava, unealta turcilor — a fost respinsă de oastea lui Dan al II-lea, cu ajutorul lui Pippo Spano. Trupele celor doi au trecut apoi Dunărea, iar cetățile

¹ Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 148 și N. Iorga, *Studii și documente*, III, p.

² Hurmuzaki, I/2, p. 515.

³ Rev. ist., 1936, p. 112.

de pe malul stîng al fluviului au fost recucerite *. Aceasta este prima expediție ofensivă împotriva turcilor la care a participat oastea Țării Românești după moartea lui Mircea cel Bătrîn, ale cărui zile glorioase păreau să reînvie.

Dan al II-lea a încercat chiar să imite exemplul marelui său predecesor, căutînd să organizeze o acțiune ofensivă mai largă împotriva turcilor. În anul 1425, domnul Țării Românești, însoțit de Pippo Spano, a trecut Dunărea, în fruntea unei puternice armate, ocupînd cîteva cetăți și obținînd o frumoasă victorie asupra turcilor lîngă Vidin. Această oaste era însoțită de un fiu al fostului țar bulgar Șișman, care urma să fie înscăunat ca țar al Bulgariei eliberate. Amintirea acestor lupte purtate de trupele Țării Românești dincolo-de Dunăre — care au trezit speranțe de eliberare în rîndurile populației — a fost păstrată în folclorul balcanic, în care domnul este numit Dan cel Viteaz

Victoriile obținute de oastea Țării Românești dovedeau cu prisosință că în această țară existau forțe capabile de a lupta cu succes împotriva turcilor, dacă energia unui conducător ca Dan al II-lea știa să le organizeze și folosească. Un rol de seamă în aceste lupte l-a jucat mica boierime și țărănimea ². Tot acum sînt amintiți primii mercenari folosiți în armata Țării Românești.

În anul 1426, însă, în Țara Românească apar semnele unei noi crize. O parte a marii boierimi, dornică de a pune capăt luptelor împotriva turcilor, se declară gata a relua vechea politică de înțelegere cu turcii, acceptînd ca domn pe Radu Praznaglava, venit din nou în țară cu ajutorul trupelor sultanului și ca instrument al unei politici filoturcești. Dan reușește să reziste la început, « făcîndi mare măcel între dușmanii săi și cîștigînd un glorios triumf », dar, în mai 1426, este înfrînt și silit să fugă; armatele lui Radu ocupă o bună parte din țară ³. Au urmat o serie de lupte, în care Radu a fost ajutat de turci, iar Dan de Sigismund de Luxemburg — cu care încheiase un tratat de alianță — și unul și celălalt avînd și sprijinul cîte unui grup de boieri. În cursul acestui lung război, susținut cu ajutorul unor puteri străine, au avut loc, deci, și lupte feudale interne, între taberele boierești, grupate în jurul celor doi domni.

În cele din urmă, cu ajutorul lui Sigismund, Dan al II-lea a reușit să izgonească pe turci și unealta lor, ocupînd din nou tronul, în primăvara anului 1427-

În timpul acestui război, trupele lui Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, au ocupat cetatea Chilia — aflată pînă atunci în stăpînirea Țării Românești -, încercările lui Dan al II-lea de a recuceri cetatea, în anii 1429 și 1430, au rămas fără rezultat.

Luptele interne care sîngeraseră Țara Românească în anii 1426—1427 dovediseră lui Dan al II-lea că politica de rezistență împotriva turcilor nu mai, avea prea mulți sprijinitori în sînul clasei stăpînitoare din țară. Cum nici din-afară țării, Dan al II-lea nu putea aștepta un ajutor prea mare, deoarece Sigismund

¹ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 347; Hurmuzaki, VIII, p. 3.

² *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 83; Hurmuzaki, 1/2, p. 551.

³ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 80 — 81.

at̩t̩uaop rap 'BJIBOJ no aiagapiui ap 't̩t̩uiuaŋoq B ajBojBpBXi t̩pt̩t̩t̩tod Bauŋguo ajsa
 •jot̩pjni BAŋxjoduii Bjdnj anuŋjuoo IBUI BS Bagspjm nu t̩p,pna.i JOJUBUI
 'jBgŋisp t̩mBjjnzai no Biŋt̩uirqtn^ -t̩uBunQ [npjou B] oijBSBd t̩nun
 IUBt̩BISUŋ BtpCauit̩ld BJBjmt̩TUI BI3 'pj 1S30B UI'. t̩UIUaŋoq t̩UEUI 3JB BSBp ap aŋt̩tgaj
 Aŋsnpuŋ t̩t̩p̩npuu p a^xtfoaA no 'p̩̩smuio^ IUB^ B JBJS ap Bjujg arpadsaj BS
 t̩pinj 't̩nuuiop 3seŋT̩jqo as ajBD Bt̩ m̩jn̩nquj jnquinps ux ap JOJjo^t̩ŋaŋT̩Axid
 B m̩nuBjtns BajjBd ut̩p B3JBUIJT̩UOO t̩s-npuungtsB 'j -uud t̩nAi:paiqo supB nB-t̩ŋ
 i|Bpnaj| IBUI 'juauioi jsaoB ui 'UBD 't̩uiuxoq IUBUI jBj̩iŋui aot̩unjiop \e JBUI
 t̩niound BZBaxt̩DJBUi aDBd BjsBaoy

•ipinj no

ap BOiŋit̩od o oŋuiojEjs d̩t̩t̩o XII BAouicad BA 3JBD 'ajuBuŋuiop psBp JOJt̩jquiara
 BajBjuofBUI azadnag BS apuŋi ao 't̩rauaxoq B BiBqBj o BZBauuoi as BjsBaob uxp
 puxdaouj •t̩uiuxoq XXJBUI B pinj ap BIBJ Bjuajst̩zajau ap pun apAipadsaad
 Bapxx̩tosap aoBd xsBaoB JBQ 'Baŋ-jj \v UBQ t̩ŋ uxxiBg po ap ajnuŋiqo xpojoia
 aojajpn^Bjjs BZBq ad 'uBUiojopuB jnuoxi ui BDSBau -IUIO"JJ BIBJ^ ap jBonf
 jBuuiasux \n\oi Bapuit̩So EaDBd 'at̩BS ant̩jT̩puoD uuŋ *_x ipanj nD Smquiaxnq ap
 punuisxgt̩g ap iBpipux '6Z^T̩ ^UTP IXUBJBjJ ui ŋs BjBUiŋguoD ajsa IUBJ Biuapudapuj
 •BOSBaut̩uio"g BJBj^ Bjdnj uud asBJBdB o-is 3JBO ad giuapudapuŋ ap Eiiizod BJOBSUOD
 Ba pgo 'osaDinj m̩t̩nt̩oDiiad B aaŋunQ BJ ap pjdnt̩ ap ajubjaodui| IBUI apo mp
 BjBp o Bjuizaidaj g^fl ut̩p
 •ijsauuiuo-g IUB^L pjuapudapuŋ BajBiBdB najuad 'B3|-JJ JB UBQ ap ŋŋnp -uoo
 BaaDB ap Bjuajip ^BjuaiBpun^ Baa Bjdn̩t̩ BauamasB o BD agaŋajui ag -BiuBq̩ty uip
 ajaBd o t̩s Biusog 'BUBgpg ut̩p ajBiBuint̩ 'BDSB3UIUIO^J BJB^ BAiazaŋ t̩ŋj 3JBD
 uud 'ŋŋfyX ui jojp̩inj BjnoBj aoBd ap Bjiajo uip apadunt̩ poui ui Bjuxpuaj BjsBaoy
 'BOTOBO|Bg Bt̩nsuiua^ mp S|t̩JBj p no Bunaiduii iidoajoo U IB 'ipinj no BpioAUi Bt̩
 Baptp jn̩nd t̩j JB BOBp '. xunisuBdxa JO| pudoid Bapo ux Bpt̩paŋd o nBia Bt̩jsaoB
 aiBo ux BinsBUI ui iBuinu io|p̩nj maundo as aaBo appnaj aijoj ap jndniS
 Bjuazaidai ganquiaxn-j ap punuisxgxg 'Bjdnj BISBBOB UI •io|p̩nj BAXxiouix
 Bunuiio Bt̩dn̩t̩ Bt̩ sps IUBJ B ajBjxyxui xuBdppjBd B BjBai Baaso^BA t̩njaip eap̩p ix 3JBO
 Bt̩ Boxjxpd ajBjjaqx̩t̩ BaoB uuiop m̩t̩nzBajiA aoiziajm B ap t̩nt̩niBjBdui Biiuajaidmp
 ŋnosBU 'jBiq̩gBui pjBgsj iŋ BosBauuiuo^ BJBj^aajuip apqBjiAsm aopjuaS -aaAip B
 Bjuapt̩AS Bisaadxs ajsa Baj-jj p UBQ sp BIBJ punuisigt̩g t̩nt̩ Bsuŋpmpy

•gjn̩quiaxnq ap punmsigt̩g ŋs BJSSOB ajjm pBjijpso
 pun m̩t̩njndaoui BznBO isoŋ B uuiop t̩nzBSj̩t̩A sp BjBpqoui BSOBJ -auairanp
 pjuBip t̩npjBO m pŋsauuiuo^| IUB^ p̩t̩uiouojnB B3JBJSJIUBUI puij BjsBaob 'punui -
 sigig ap jBiBdas aoBd ŋnoty B Baj-jj p UBQ BO t̩mdB^ jnm̩jaj sp uuiŋp •g^| t̩nuB ui
 't̩p̩nj no 30Bd iBp̩it̩om B t̩nuuiop JSOJ nB auimoi t̩s aiBt̩i{gBui apjBuuB 3JBO ui
 — 'Bt̩q̩iag ui 'oBq̩nt̩oQ BJ ap Bjdn̩t̩ Bdn̩p 'jopoim BIJUOO B }dn̩j IBUI nu —
 t̩i^Bd ajp ui jBdn̩oo — gmquiaxnq ap

6. MOLDOVA ÎN VREMEA LUI ALEXANDRU CEL BUN (1400—1431)

În urma campaniei întreprinse de Mircea cel Bătrîn în Moldova, la începutul anului 1400, Iuga vodă a fost înlăturat din domnie, iar locul său a fost luat de Alexandru — numit mai târziu în cronici « cel Bun » — fiul mai mare al lui Roman 1.

Îndelungata domnie a lui Alexandru cel Bun constituie o perioadă de însemnate realizări în consolidarea statului și a relațiilor feudale în interior, în politica internațională, Moldova a devenit acum un factor important.

Domnia lui Alexandru este o perioadă relativ liniștită din istoria Moldovei. Intervențiile din afară ale oștirilor feudale au fost rare, iar invazii ale tătarilor din stepele pontice nu sînt amintite în izvoarele istorice. În această vreme, Moldova se găsea la adăpost de primejdia otomană, ca urmare a luptelor de stăvilire la Dunăre a pericolului turcesc, purtate de Țara Românească.

Datorită dezvoltării meșteșugurilor și comerțului, orașele au cunoscut o vreme de prosperitate.

Această lungă perioadă de stabilitate politică și de prosperitate în diferite ramuri ale economiei a permis domniei să ia diferite măsuri în vederea consolidării statului feudal și pentru a mări prestigiul domnului.

Atît în domeniul organizării sfatului domnesc, cît și în acela al administrației teritoriale, Alexandru moștenise de la predecesorii săi unele realizări, pe care le-a completat și consolidat. Diferite instituții feudale au luat naștere și s-au dezvoltat pe aceleași baze și în aceleași condiții ca și în Țara Românească. De aici rezultă marea lor asemănare. E posibil ca în multe privințe Alexandru să fi urmat exemplul vecinului său Mircea cel Bătrîn.

Pentru a apăra teritoriul țării față de invaziile din afară și a asigura « ordinea » feudală în interior, domnii din a doua jumătate a secolului al XIV-lea și din primele decenii ale secolului al XV-lea au construit o rețea de cetăți, iar în alte centre importante, ca, de pildă, la Iași, Hîrlău, Vaslui, Bîrlad și altele, au ridicat curți, care erau și puncte de concentrare a forțelor militare ale domniei.

Din puținele documente păstrate din ultimii ani ai secolului al XIV-lea se constată în calitate de colaboratori ai domniei la conducerea statului un număr de mari proprietari de pămînt, numiți uneori viteji. În afară de aceștia, existau o serie de alți mari boieri dregători, dintre care un rol important aveau vornicii curților provinciale și starostii sau pîrcălabii cetăților din țară.

Sistemul de coordonare a activității acestor dregători teritoriali era greoi, nepractic și complica sarcinile domniei. Pe de altă parte, prezența la curte a dregătorilor regionali dăuna bunului mers al administrației locale. Aceste dificultăți l-au determinat pe Alexandru să ia unele măsuri în domeniul funcționării aparatului de stat. În primul rînd, a scos din sfatul domnesc pe vornicii și starostii regionali. A urmărit apoi să aibă în permanență în jurul său un grup

- ^ ^ K

vi*

Fig. 119. — Monede emise de Alexandru cel Bun.
1. Dublu groş; 2. Groş; 3. Jumătate de gros.

de boieri dregători, care să dirijeze activitatea slujitorilor de la curte. Se menționează în această vreme în documente funcțiile îndeplinite de unii din acești dregători, aflați în serviciul personal al domnului, în calitate de stolnici, vistieri, ceașnici, postelnici și logofeți. Unele din aceste dregătorii fuseseră create, probabil, în timpul domniilor anterioare.

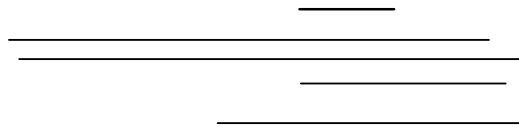

Fig. 120. — Document din 1409 noiembrie 18, de la Alexandru cel Bun.

Cancelaria domnească a fost mai bine organizată; ea cuprindea un număr mai mare de grămăticici, iar logofătul a devenit un dregător de frunte. Tot în timpul domniei lui Alexandru cel Bun s-a stabilit și formularul privilegiilor emise de domn pentru boieri sau mănăstiri, care s-a păstrat și în veacurile următoare. Prin aceste privilegii se precizau mai clar decât înainte raporturile dintre domn și boieri, pe de o parte, și dintre aceștia și țăranii dependenți, pe de alta.

În izvoare lipsesc informațiile în legătură cu împărțirea administrativă a țării în această vreme. Prima mențiune documentară apare la câțiva ani după moartea lui Alexandru. Este foarte probabil că ea nu s-a putut efectua în perioada de lupte și de anarhie feudală care a urmat după 1432. E cu mult mai sigur

că în această privință Alexandru cel Bun a completat unele măsuri luate încă de înaintașii săi. În jurul cetăților și a curților regionale s-au organizat ținuturile și ocoalele.

Pînă în anul 1407, Alexandru a împărțit puterea cu fratele său Bogdan, care îi era asociat la domnie *. În această perioadă, s-au manifestat din plin tendințele anarhice ale marilor feudali. Boierul Costea, de pildă, aflat în Polonia în 1402, dădea un act prin care se angaja să fie credincios regelui, să mai atragă și pe alți nemulțumiți din Moldova și să constrîngă pe domn să păstreze credința față de regele Poloniei².

Urmărind relațiile domnului cu biserica — ca și pe acelea cu boierii — se poate constata aceeași lipsă de autoritate a domniei în primii ani de guvernare ai lui Alexandru, precum și consolidarea ei ulterioară. În anul 1407, în titulatura unui document dat mănăstirii Neamț, mitropolitul Iosif menționa pe domn în locul al doilea — după el — și trimitea, în numele acestuia, pentru a face ordine în gospodăria sus-numitei mănăstiri, un dregător al domniei³. În 1428, cînd subordona mănăstirii Bistrița un număr de 50 de biserici din diferite sate, Alexandru dispunea însă ca « nici un mitropolit, nici slugile lui, nici dregătorii lui, să nu se amestece » *. Se vede de aci că, între 1407 și 1428, autoritatea domnului în interiorul statului se întărise considerabil.

Predecesorii lui Alexandru cel Bun se străduiseră să organizeze ierarhia bisericească a Moldovei, din care cauză intraseră în conflict cu patriarhia din Constantinopol. Pentru a înlătura dificultățile care izvorau din această situație, în anul 1401, Alexandru a intrat în tratative cu patriarhia și — în urma unei anchete făcute de cîțiva prelați, printre care și Grigore Țamblac — a reușit să obțină recunoașterea lui Iosif ca mitropolit al Moldovei⁸.

Alexandru cel Bun a acordat un sprijin deosebit bisericii, înzestrînd mănăstirile Neamț, Bistrița, Probota și Moldovița cu numeroase sate, mori și pescării. În timpul domniei lui Alexandru, s-a mai organizat, pe lîngă episcopia de Rădăuți — existentă încă din a doua jumătate a secolului al XIV-lea — o altă episcopie, la Roman. În 1401, domnul aproba înființarea unei episcopii armene la Suceava. Datorită legăturilor sale cu Polonia și cu Lituania, Alexandru a făcut unele concesiuni catolicismului, ca și unii din înaintașii săi.

Sucesiunea la tron constituia o problemă spinoasă și putea dezlănțui tendințele anarhice și centrifuge ale marii boierimi, așa cum se întîmplase către sfîrșitul secolului al XIV-lea. În actele date de el, Alexandru a arătat limpede voința sa de a se ajunge la o transmitere regulată a tronului, desemnînd ca urmat pe fiul său mai mare, Iliăș.

¹ *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 8-16.

² M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 623 — 624.

³ *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 15-16.

⁴ *Ibidem*, p. 66-67.

⁸ Hurmuzaki, XIV, p. 18-22, 25, 31, 34, 37.

Alexandru cel Bun a urmărit să înalțe prestigiul domniei atât în interior, față de boierime, cât și în cadrul relațiilor internaționale, prin încheierea unor legături de familie cu suveranii străini, legături care aveau și o deosebită importanță politică. Căsătoria sa cu Rimgailla, sora lui Vitold, marele cneaz al Lituaniei, și a fiului său Iliș cu Marinca, cumnata regelui Poloniei, Vladislav Iagello, urmăreau astfel de scopuri.

C

!

At — X_«'

Fig. 121. — Bătălia de la Grunwald (1410), după un desen din sec. XV.

Începutul domniei lui Alexandru cel Bun coincide cu un moment critic în desfășurarea relațiilor dintre Ungaria și Polonia, între care existau contradicții puternice. Instalarea lui Alexandru ca domn al Moldovei s-a făcut împotriva voinței feudalilor poloni și lituanieni. Marele cneaz al Lituaniei, Vitold, susținea ca pretendent la tronul Moldovei pe Ivașcu, fiul lui Petru I, refugiat la curtea sa. La 25 martie 1400, numai la câteva luni de la înscăunarea lui Alexandru, Ivașcu depunea jurământul de omagiu regelui Vladislav Iagello și marelui cneaz al Lituaniei, Vitold. Actul său, plin de renunțări, nu a avut nici o urmărire. Din cauza mișcărilor țărănești, feudalii poloni și lituanieni nu au putut interveni

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 619.

pentru a-și impune în Moldova protejatul și au ajuns la convingerea că este preferabil să trateze cu noul domn. În 1401, Alexandru relua legăturile cu Vitold, iar la 2 martie 1402 el da din Suceava un act, prin care se recunoștea vasal al regelui Poloniei, Vladislav Jagello *.

Nu se cunoaște atitudinea adoptată de Alexandru în vremea tulburărilor provocate de Svidrigaillo în Podolia; la scurt timp după prăbușirea planurilor acestuia și după fuga sa la cavalerii teutoni, domnul Moldovei, însoțit de un numeros grup de boieri, s-a prezentat, în august 1404, la Camenița, unde a depus jurământul de omagiu față de regele polon, reînnoind actul în 1407, la Liov ². În anul următor, el a acordat un larg privilegiu comercial negustorilor din acest oraș și din alte părți ale regatului polon.

Relațiile dintre Polonia și Ungaria se înrăutățiseră foarte mult în această vreme. Regele Ungariei, Sigismund de Luxemburg, ajuta acum pe cavalerii teutoni, cei mai înverșunați dușmani ai statului polon, și plănuia cu ei readucerea Moldovei la vechea stare de dependență față de statul feudal maghiar. Victoria obținută de ostile regelui Vladislav la Grinwald (1410) a pus capăt puterii acestora în regiunile baltice. La această luptă hotărâtoare au participat și ostași moldoveni. După luptă, marele magistrul al cavalerilor teutoni a fost constrâns să încheie, în februarie 1411, pacea de la Torun cu Polonia. Ostilitățile polono-maghiare au continuat și după această dată. În mai 1411, se încheie la Roman un tratat între domnul Moldovei și regele Poloniei, în scopul unei apărări comune împotriva Ungariei ³. Cu câteva zile mai înainte, Mircea, domnul Țării Românești, făcuse același lucru. Ambii domni se străduiau să mențină echilibrul în politica internațională din această parte a Europei, căci schimbarea acestui echilibru ar fi constituit o mare primejdie pentru Moldova și Țara Românească. Spre a face față unei agresiuni a feudalilor maghiari, Alexandru trimite în ajutorul Poloniei un alt corp de ostași, care, în 1411, staționa undeva pe Vistula.

Cheltuielile mari făcute de regele polon în timpul războiului cu ordinul teutonic îi sleiseră vistieria. Domnul Moldovei l-a împrumutat cu suma de 1000 de ruble de argint, pe care Vladislav s-a obligat să i-o restituie în termen de doi ani sau să-i dea Pocuția, cu orașele Sniatyn și Colomeea.

Zdrobirea cavalerilor teutoni, greutatea prin care trecea statul feudal maghiar și perspectivele unei intervenții în Imperiul otoman, sfîșiat de criza politică internă, au determinat în cele din urmă pe Sigismund de Luxemburg să ajungă la o înțelegere cu Polonia, cu care a încheiat tratatul de la Lublau, în 1412. În acest tratat se prevedea participarea statelor contractante la o acțiune comună împotriva turcilor, la care trebuia să ia parte și Alexandru cel Bun. În caz contrar, Moldova urma să fie împărțită între Polonia și Ungaria. Mai târziu, sub diferite

¹ M. Costăchescu, *op. cit.*, II, p. 621-622, 625—626.

² *Ibidem*, p. 628-629, 630-636.

³ *Ibidem*, p. 637-639.

Pl. IX. — Alexandru cel Bun și curtea sa în fața cetății Suceava. Pictură murală din sec. XVI.
de la mănăstirea Șucevița.

pretexte, Sigismund de Luxemburg a cerut în mai multe rînduri să se aplice prevederile acestei clauze, dar feudații poloni s-au opus *.

În războaiele ulterioare purtate de Polonia cu ordinul teutonic, Moldova a continuat să ajute pe poloni. În 1414, trupe moldovene au luptat din nou, alături de cele polono-lituaniene, împotriva teutonilor. În același timp, delegații Moldovei au participat la conciliul de la Constanța, unde au prezentat un punct de vedere comun cu solii lui Vitold, respingînd învinuirile aduse de teutoni. Mai tîrziu, în 1422, ostașii moldoveni, trimiși de Alexandru în ajutorul polonilor, s-au distins în mod deosebit la asediul cetății Marienburg. Vitejia acestui corp de cavalerie moldoveana este relatată cu admirație în cronica lui Dlugosz.

Se vede, deci, că Alexandru cel Bun și-a respectat obligațiile înscrise în tratatele încheiate. La rîndul său, el avea nevoie de sprijinul militar și politic al regelui polon, nu numai pentru a dejuca planurile de dominație ale regelui Sigismund, dar și împotriva turcilor.

În anul 1420, cînd turcii au atacat Moldova, Alexandru a cerut în trei rînduri ajutor regelui Vladislav. Acesta a poruncit dregătorilor din regiunea de sud a țării, precum și lui Vitold, să adune oști spre a veni în sprijinul Moldovei. Nu se știe dacă acest ajutor a sosit sau dacă a ajuns la timp.

În 1426, conform înțelegerii de la Lublau, trupe moldovene și polone au așteptat la Brăila timp de două luni sosirea contingentelor maghiare, spre a porni lupta pentru apărarea Țării Romînești împotriva agresiunii otomane. Ajutorul lui Sigismund însă nu a sosit.

În această vreme, datorită luptelor dintre Dan al II-lea și Radu Prazn-glava, situația din Țara Romînească era destul de tulbură. În împrejurări puțin cunoscute, pentru a împiedica căderea în mîinile turcilor a Chilie — cetate de o deosebită importanță economică și strategică pentru Moldova — trupele moldovene au ocupat-o. Faptul acesta a provocat dușmănia lui Dan al II-lea împotriva vecinului său de peste Milcov. Domnul Țării Romînești era aliatul lui Sigismund de Luxemburg, care intenționa să aducă aci și în alte cetăți ale Țării Romînești pe cavalerii teutoni.

La întrevvedere de la Luck, din 1429, cu regele Poloniei, Sigismund de Luxemburg a adus noi învinuiri domnului Moldovei. Regele Vladislav i-a luat apărarea și răspunsul dat de dînsul regelui Ungariei a produs o deosebită satisfacție în rîndurile delegaților moldoveni.

Tot la Luck, Sigismund de Luxemburg a tratat cu Vladislav Iagello și cu Vitold problema restituirii Chilie, obținînd ca această chestiune să fie discutată de o comisie de arbitraj, dar delegații lui Sigismund nu s-au prezentat. Anexarea Chilie la Moldova și insuccesul tratativelor lui Sigismund au mărit dușmănia lui Dan al II-lea împotriva acestei țări. În două rînduri, în 1429 și 1430, ostile sale au pătruns pe teritoriul moldovenesc și l-au devastat.

¹ Hurmuzaki, I/2, p. 483-487.

în ultimul an de domnie, atitudinea domnului moldovean față de vecinii săi de la nord s-a schimbat. Ca și predecesorii săi, Alexandru și-a dat seama de primejdia pe care o constituiau pentru Moldova planurile lui Vladislav Iagello, de întărire a monarhiei polone și de transformare a ei dintr-o federație de state, slab legate între ele, într-un stat unitar. Aceste planuri contraziceau, pe de altă parte, năzuințele legitime ale populației ruse și ucrainene, supuse de panii poloni și lituanieni, de a-și recâștiga independența pierdută. Primejdia a determinat strângerea legăturilor dintre domnul Moldovei și cnejii ruși din Podolia.

După moartea lui Vitold, în octombrie 1430, a ajuns mare cneaz al Lituaniei Svidrigaillo, fratele regelui Poloniei, care susținea însă candidatura vărului său Sigismund. Sprijinit de populația rusă, Svidrigaillo a început lupta pentru separarea Lituaniei de Polonia. Împotriva acestei țări s-a format o coaliție, în care intrau Moldova, Lituania și cavalerii teutoni. Aliații nu au întreprins însă o acțiune bine coordonată împotriva Poloniei și au fost înfrinți pe rând. Ostile lui Alexandru au pătruns în regiunile de sud ale Poloniei, dar au fost învinse.

Un armistițiu s-a încheiat la 1 septembrie 1431. Cu această ocazie, Sigismund de Luxemburg a reînnoit propunerile de a se împărți Moldova. Ele au fost respinse de regele Poloniei, care nu dorea întinderea statului feudal maghiar spre gurile Dunării. La scurt timp după aceste evenimente, la sfârșitul anului 1431, Alexandru a murit.

Domnia lui are în istoria Moldovei o însemnătate deosebită. Ca și contemporanul său Mircea cel Bătrîn, Alexandru a fost o mare personalitate. El a reușit timp îndelungat să stăvilească tendințele anarhice și centrifuge ale marii boierimi, să consolideze domnia și aparatul de stat. Ca domn feudal, el a sprijinit consolidarea relațiilor feudale, a favorizat creșterea marii proprietăți și a urmărit să cîștige sprijinul bisericii, căreia i-a făcut numeroase dării.

În domeniul relațiilor externe, el a luptat pentru menținerea independenței țării sale, folosind contradicțiile dintre puterile vecine.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- ENGELS, F., *Anti-Dühring. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința*, București, 1955.
— *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, București, 1957.
LBNIN, V. I., *Despre stat*, București, 1953.
— *Statul și revoluția*, în *Opere*, voi. 25, București, 1954.

II. Izvoare

- AȘÎKPAȘA-ZADE, Tevarih-i-al-i-Osman, ed. Fr. Giese, sub titlul *Die Altosmanische Chronik des Asik Pasa Zade*, Leipzig, 1929. BOGDAN, L., *Documente și regește privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, Jn veac. XV-XVI, București, 1905.

- BOGDAN, I., *Ein Beitrag zur bulgarischen und serbischen Qeschichtschreibung*, în *Archiv fur slavischen VUologie*, XIII, 1890, p. 481-543.
- CHALCOCONDIL, L., *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, 1958. COSTĂCHESCU, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, voi. I—II, Iași, 1931-1932. *Cronicle slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată* de P. P. Panaitescu, București, 1959. *Diplomatarium relationum rei publicae Ragusinae cum regno Hungariae*, ed. I. Gelcich și L. Thalloczy, Budapesta, 1887.
- DLUGOSZ, I., *Historia Polonica*, voi. I—II, Leipzig, 1711 — 1712. Documente privind istoria României, A, Moldova, veac. XIV — XV, voi. I; B, Țara Românească veac. XIII-XV.
- DUCAS, C., *Istoria turco-bitantind*, ed. V. Grecu, București, 1958.
- HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria româniilor*, voi. 1/2, XIV.
- IOMCĂ, N., *Acte si fragmente*, voi. I—III, București, 1895-1897.
- *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades*, voi. I—V, Paris, 1899—1916.
- *Studii si documente*, voi. III, București, 1901.
- LEMERLE, P., *Actes de Kutlumus*, Paris, 1946.
- LEUNCLAVIUS, *Historia musulmana Turcorum de monumentis ipsorum excriptae libri XVIII*, Frankfurt, 1591. *Liber Cancelariae Stanislai de Cziolek*, ed. I. Caro, în *Archiv fur Oesterreichische Qeschichte*, XLV și LII.
- Monumenta historica Bohemiae, ed. Dobner, voi. II. Monumenta medii aevii historica res gestas Poloniae illustrantia, VI (Codex epistolarii Vitoldi), ed. A. Prochaska, Cracovia, 1882.
- [JoAHoe cobpauue pyccKux Aemonuceu, voi. XVII, S. Petersburg, 1907. *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. G. I. Schwandtner, voi. I și III, Viena, 1746. *Scriptores Rerum Prussicarum*, III—IV.
- STOJANOVIC, L., *Stare srbslca rodoslovi i letopisi*, Belgrad, 1927. THIRIET, F., *Re'gestes des deliberations du Senat de Venise concernant Ia Românie, I (1329 — 1399J*, Paris, 1958.
- URUDJ, ADU, *Tevarih-i-al-i-Osman*, Hanovra, 1925. ZIMMERMANN-WERNER-MULLER-GUNDISCH, *Urkundenbuch zur Qeschichte der Deutschen (n Siebenbiirgen*, voi. I-IV, Sibiu, 1891-1937.

III. Lucrări generale

- IORGA, N., *Istoria romfnilor*, voi. HI —IV, București, 1937-1939.
- McmopuH Eojtiapuu*, voi. I, Moscova, 1954. *HcmopuH na EiAiapux*, voi. I, Sofia, 1955. *Hcmopun FloAbuiu*, voi. I, Moscova, 1954.
- XENOPOL, A, D., *Istoria româniilor din Dacia Traiană*, ed. III, ed. de I. Vlădescu, voi. III, București <f.a.>.

IV. Lucrări speciale

- ANDREEV, M.-VL. KUTIKOV, *JJozoeopim na Jlo6pydjKaHCKun SAademeA HeauKo c Tenyeixtım* om 1387 e.*, Sofia, 1960.
- AUNER, C., *Episcopia de Șiret*, în *Revista catolică*, II, 1913, nr. 2, p. 226 — 245. BOGDAN, D. P., *Despre domnii moldoveni Ștefan I si luga*, în *Rev. ist. rom.*, IX, 1939, p. 165 — 177.

- CONDURACHI, I., *Suzeranitatea ungaro-polonă și efectele ei asupra suveranității Principatelor Române până la 1500*, Cernăuți, 1923.
- CONDURATU, GR., *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria până la anul 1526*, București, 1898.
- DUZINCHEVICI, G., *Precizări în legătură cu Ștefan I și luga Ologul*, în *Însemnări ieșene*, IX, 1939, nr. 2, p. 291-303.
- HOLBAN, M., *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria angevină*, în *St. mat. ist. medie*, I, 1956, p. 7 — 62.
- IORGA, N., *Lupta pentru stăpânirea Vidinului în 1365 — 9 și politica lui Vladislav vodă față de unguri. Un episod din cucerirea Peninsulei Balcanice de turci*, în *Conv. lit.*, XXXIV, 1900, p. 962-999.
- *Observații de cronologie cu privire la Moldova în epoca lui Alexandru cel Bun*, în *Conv. lit.*, XXXIX, 1905, p. 746-751.
- *Veneția în Marea Neagră. I. Dobrotici*, București, 1923.
- *Un prinț portughez cruciat în Țara Românească a secolului al XV-lea*, București, 1926 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. sect. ist.*, s. III, t. V, 1926, p. 333—337).
- LAURENT, V., *Aux origines de l'Eglise moldave*, în *Revue des e'tudes b^antines*, V, 1947.
- MINEA, I., *Urmașii lui Vladislav și politica orientală a Ungariei*, în *Conv. lit.*, L, 1916, p. 685 — 698.
- *Principatele Române și politica orientală a împăratului Sigismund*, București, 1919.
- *În brmațiile românești ale cronicii lui Jan Dlugosz*, Iași, 1926.
- MOISESCU, G., *Catolicismul în Moldova până la sfîrșitul sec. al XIV-lea*, București, 1942.
- MOISIL, G., *Monetăria Țării Românești în timpul dinastiei Basarabilor*, Cluj, 1925 (extras din *An. Inst. ist. Cluj*, 1924-1925).
- MOTOGNA, V., *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924. ONCIUL, D., *Titlul lui Mircea cel Bătrîn și posesiunile lui*, București, 1903. PANAITESCU, P. P., *Diploma bîrlădeană din 1134 și hrisovul lui Jurg Coriatovici din 1374*, în *Rev. ist. rom.*, II, 1932, p. 46 — 54.
- *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au moyen âge*, în *Rev. ist. rom.*, III, 1933, fasc. 2-3, p. 172-193.
- *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944.
- *Din istoria luptei pentru independența Moldovei în sec. al XIV-lea*, în *Studii*, IX, 1956, nr. 4, p. 95-115.
- *Legăturile moldo-polone în sec. XV și problema Chilieii*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 95-115.
- PASCU, ȘT., *Contribuțiuni documentare la istoria romînilor în sec. XIII — XIV*, Sibiu, 1944.
- RACOVITĂ, C., *Începuturile suveranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *Rev. ist. rom.*, X, 1940, p. 237-332. ȘTEFĂNESCU, ȘT., *Participarea romînilor la lupta de la Qrunwald (15 iulie 1410)*, în *Studii*, XIV, 1961, nr. 1, p. 5-22. VASILESCU, AL., *Urmașii lui Mircea cel Bătrîn până la Vlad Țepeș (1418—1456)*, București, 1915.

CRIZA FĂRÎMIȚĂRII FEUDALE ÎN ȚĂRILE ROMÎNE LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XV-LEA. RĂSCOALA DE LA BOBÎLNA

1. AGRAVAREA SARCINILOR FEUDALE ȘI A CONTRADICȚIILOR DINTRE CLASELE ȘI PĂTURILE SOCIALE DIN TRANSILVANIA. RĂSCOALA DE LA BOBÎLNA

Urmarea dezvoltării producției de mărfuri, a relațiilor bănești și a creșterii puterii feudalilor în Transilvania ^x s-a resimțit, pe de o parte, în înrăutățirea situației țărănimii și în ascuțirea contradicțiilor antagonice dintre aceasta și dasa dominantă, mai ales în primele decenii ale veacului al XV-lea, iar pe de **altă** parte, în accentuarea contradicțiilor dintre diferitele pături nobiliare, dintre robilime și biserică și dintre nobilime și orășenime.

În veacul al XV-lea, creșterea rentei feudale se manifestă îndeosebi prin sporirea obligațiilor în bani față de stăpînul feudal, față de biserică și de stat. Acum cînd țăranul poate avea bani, datorită unor legături mai frecvente cu piața, feudalii folosesc toate mijloacele pentru a-l jefui de ei: se impun țărănilor taxe pentru pădurit, pășunat etc.; obligațiile excepționale se transformă în obligații obișnuite; țărăniile erau închiși deseori de stăpînii lor și eliberați doar în schimbul răscumpărării. Dorința de a avea cît mai mulți bani determină nobilimea să recurgă la diferite alte abuzuri și silnicii. La moartea iobagului lipsit de moștenitori direcți, chiar dacă rămîneau soția sau rude colaterale, stăpînul feudal îi răpea bunurile, în întregime sau în bună parte.

Biserica catolică din Transilvania extinde tot mai mult dijma, provocînd nu numai nemulțumirea țărănimii, dar și a orășenimii și a micii nobilimi. Cu toate că la 1415 nobilimea a fost scutită de dijma în totalitatea ei, biserica a continuat să o pretindă nobilimii mici. Pentru a sili la plata dijmei pe cei ce se împotriveau, biserica recurge la afurisenie și excomunicare. Folosind asemenea mijloace, biserica catolică căuta să-și asigure dominația asupra masei producătorilor direcți și să-și sporească veniturile.

La rîndul său, puterea regală caută să-și mărească și ea veniturile, folosind adeseori schimbarea monedei. În timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg, dinarul a fost devalorizat de mai multe ori; la un moment dat, florinul ajunge

¹ Vezi mai sus cap. II, par. 2 — 3.

să valoreze 500 de dinari și chiar mai mult, în loc de 100, cât valora mai înainte. Consecințele devalorizării monedei au fost resimțite de masele populare, obligate la dijmă față de biserică și la rentă feudală în bani. Aceste obligații au rămas nestrânse ani de-a rândul, așteptându-se să fie pusă în circulație monedă bună, cu valoare mai mare, în timp ce orășenii și țărani erau siliți să primească pentru produsele lor vândute pe piață bani devalorizați. Gheorghe Lepes, episcopul Transilvaniei, de pildă, nu a adunat dijmele în bani devalorizați, puși în circulație în anul 1433, pentru ca peste trei ani să le pretindă în bani noi. Țăranii refuză îndeplinirea acestei pretenții abuzive, pe care cei mai mulți nu o pot satisface din cauza sărăciei. Porunca regelui Sigismund din anul 1436, privitoare la strângerea dijmelor în bani noi sau în bani vechi recalculați la valoarea celor noi, nu a avut rezultat. Atunci episcopul excomunică pe cei ce nu voiau sau nu puteau plăti. Ajung în conflict cu episcopul catolic și țărani români ortodocși, de la care, prin abuz, Gheorghe Lepes pretindea, de asemenea, dijmă. Rezistență manifestă și nobilimea mică, impusă la dijmă, socotind această obligație ca o pretenție nelegală. Așa se explică împrejurarea că țărănimea, orășenimea săracă și nobilimea mică formează, vremelnice, un front comun de luptă împotriva bisericii.

Lupta este îndreptată, în același timp, și împotriva marii nobilimi care, în fața primejdiei, dând uitării neînțelegerile cu clerul înalt, face cauză comună cu acesta. Nobilimea mică avea serioase motive de nemulțumire împotriva marilor feudali, care îi cotoceau moșiile și îi răpeau bunurile și iobagii. Nobilimea mică manifestă, de asemenea, dorința de a participa la viața politică alături de nobilimea mare, tendință care se lovea de împotrivirea hotărâtă a acesteia. De aceea mica nobilime ia uneori poziție alături de masele populare, în lupta anti-feudală a acestora, urmărind să exercite, în acest fel, o presiune asupra marii nobilimi, fără să se gândească la vreo concesie de seamă în favoarea țărănimii.

Contradicții accentuate se manifestă în această vreme între locuitorii orașelor și târgurilor, pe de o parte, și nobilime și biserică, pe de altă parte. Feudalii — laici și clerici — se amestecă în viața orășenilor, cu scopul de a-i supune autorității lor, de a le răpi bunurile și iobagii, de a-și însuși, prin abuz, produsele meșteșugarilor și mărfurile negustorilor. Toate acestea constituiau o piedică pentru dezvoltarea orașelor, pentru libertatea locuitorilor acestora. De aceea orășenii și târgoveții se vor împotrivi tentativelor feudale, își vor apăra drepturile și libertățile și vor sprijini, uneori prin participare activă, lupta antifeudală a țărănimii.

Mișcări premergătoare răscoalei de la Bobilna. Nemulțumirile țărănimii, în primul rând, ale orășenilor și nobilimii mici, în al doilea rând, s-au manifestat printr-o serie de răzvrătiți și răscoale, care au izbucnit în prima jumătate a secolului al XV-lea. Mișcările *sociale stat neîntrerupte, începând* cu anul 1400, pe întreg teritoriul Transilvaniei. Haiducia ia o mare amploare. Documentele pomenesc,

în anii 1402—1410, puternice cete de haiduci mai ales în părțile nord-vestice ale Transilvaniei (Satu Mare, Solnoc, Crasna, Maramureș), jefuind **bunurile** feudalilor¹. În același timp, sînt atestate mai multe răzvrătiri și **răscoale**. În 1400, se răzvrătesc țărani romîni și sîrbi din comitatul Aradului, **atacă** pe nobili și pe orășenii mai bogați, le ard casele și le pradă bunurile. În primăvara anului 1417, izbucnește o răzvrătire a țăranilor din părțile sudice ale Transilvaniei, sub conducerea «căpitanului suprem» (*capitaneus principalis*) **Kardos** János. Existența unui căpitan principal presupune, în chip necesar, existența altor conducători, a altor « căpitani », presupune o mișcare organizată, **o formă** superioară de luptă. Mișcarea a fost îndreptată mai cu seamă împotriva **patriciatului** săsesc. În fața primejdiei, acesta face apel la ajutorul forței de reprimare. La 26 aprilie, voievodul Transilvaniei răspunde chemării patriciatului săsesc și își trimite armata împotriva « răufăcătorilor » și « jefuitorilor » — cum **sînt** numiți răzvrătiții de reprezentanții clasei exploatare. Nu cunoaștem nimic **mai** mult despre această mișcare. Se știe, însă, că nici la 1419 liniștea nu era **restabilită** în aceste părți sudice. De aceea, regele Sigismund porunca nobilimii din Transilvania să pornească în ajutorul sașilor, să prindă și să pedepsească pe răsculați. E probabil că răsculații din 1419, care acționau în aceleași părți și împotriva aceluiași patriciat săsesc, erau aceiași țărani răsculați de la 1417, conduși de Kardos János sau de alți conducători ridicați din mijlocul lor *.

Cotropirea obștilor secuiești de feudali proprii sau de alții din afară, cu sprijinul puterii centrale, a constituit motivul răscoalei țăranilor secuiei din anul 1430. Țăranii secuiei, « cuprinși de semeție și de îndrăzneală », înainte de a porni acțiunea, se adunară și se sfătuiră, « conspirară », cum se spune în scrisoarea regelui Sigismund, adică se organizează. După aceasta izbucnește răscoala, țăranii secuiei atacînd curțile nobilimii. Printre faptele săvîrșite de secuiei răsculați se amintesc unele cu totul semnificative: ei au ocupat pămînturile nobililor și au distrus semnele de hotar, ceea ce înseamnă că urmăreau să reocupe propriile pămînturi cotropite de feudali. Asemenea acțiuni puneau în primejdie noile rînduiri introduse în societatea secuiască, amenințînd să se extindă și să ia forme tot mai grave pentru feudali. Aceștia caută să preîntîmpine o asemenea primejdie prin toate mijloacele, « să strîngă frînele », deoarece se temeau că « țăranii vor ajunge la îndrăzneală și mai mare »³. Cu alte cuvinte, aceasta însemna că trebuiau trimise forțe armate mai numeroase pentru înăbușirea « îndrăzneței răscoale a secuilor ». Armata comitelui secuilor, a voievodului Transilvaniei și a scaunelor săsești a înăbușit și această răscoală, așa cum au fost reprimare și celelalte, dinainte sau de mai tîrziu.

Țăranii romîni din Țara Bîrsei și Țara Făgărașului s-au răsculat și ei în anul 1433. Dacă copistul anonim al tratatului despre vicii și virtuți al fericitului

¹ E. Mályusz, *Zsigmondkori oklevél*, II, 1, p. 285-286, II, 2, p. 344.

² Zimmermann-Werner-Müller-Giindisch, *Urkundenbuch*, IV, p. 34 — 35.

³ *Szekely oklevél*, III, p. 47-49.

Augustin — contemporan cu această răscoală — nu găsește alt eveniment mai de seamă pe care să-l pomenească cu prilejul terminării lucrării sale decît răscoala țăranilor romîni din Făgăraș, înseamnă că pe contemporani acest eveniment i-a impresionat în mod deosebit, și pe bună dreptate, deoarece răscoala a luat o amploare destul de mare, căci nici în vara anului 1434 nu era încă înăbușită. Scrisoarea comitelui secuilor Mihail Jakch, adresată sașilor din districtul Brașovului, constituie o confirmare deplină a acestui fapt. Cuprinsul și tonul scrisorii, ca și pedepsele grele cu care erau amenințați răsculații, sînt cît se poate de semnificative. Brașovenii erau îndemnați să pornească în mare grabă, cu întreaga lor oaste, în munți, să distrugă pe răsculații romîni din Făgăraș, retrași acolo, să prindă pe soțiile și pe copiii acestora; cornițele secuilor urma să plece și el cu aceeași grabă în acele părți *. Armata comitelui secuilor și a patriciatului săsesc a reușit să îngusteze teritoriul răscoalei, să împingă pe răsculați înspre munte, unde aceștia, ajutați și de condițiile geografice, se pot menține încă un oarecare timp. Existența unui focar- de răscoală la hotarul dinspre Țara Romînească, de unde răsculații puteau fi ajutați, cum au fost ajutați și cei de la 1382—1383, constituia o mare primejdie. De aceea, cornițele secuilor a fost atît de necruțător în măsurile preconizate, cerînd uciderea bărbaților și prinderea femeilor lor. Probabil că aceste măsuri și-au ajuns scopul; răscoala țăranimii romîne din Țara Făgărașului și a Bîrsei a fost înăbușită în sînge în chip barbar.

Lupta antifeudală a țăranilor se extinde, cu toate măsurile luate de clasa feudală. În timp ce răscoala țăranilor din Țara Bîrsei și a Făgărașului era înăbușită, izbucnește o altă mișcare, în Țara Hațegului, provocată de intensificarea ofensivei împotriva obștilor hațegane. În fruntea acestei mișcări sînt cnezii de rînd și preoții de sat. Lupta lor era îndreptată nu numai împotriva feudalilor cotropitori, dar și împotriva regelui și a voievodului Transilvaniei, sprijinatorii acestei politici. Răsculații au pustiit și au prădat domeniile nobililor și regelui. Revolta țăranimii hațegane fiind înăbușită de forțele feudale, conducătorii își găsesc scăpare probabil în Moldova, unde aveau loc în această vreme mari frămîntări politice și sociale ² și de unde, împreună cu alți « dușmani și vrăjmași », făceau incursiuni în Transilvania și săvîrșeau « multe neajunsuri ». Din această pricină, la 1435, sînt confiscate toate bunurile fugarilor, care sînt dăruite altor cnezi, credincioși regelui ³.

Simultan cu aceste mișcări, o răzvrătire de proporții însemnate se înregistrează în Maramureș. Lucrătorii de la ocnele maramureșene, din cauza abuzurilor cămărașilor regali, se revoltă în anii 1435—1436. Acești cămărași se comportau față de lucrători ca și stăpînii de moșie față de iobagii lor: le pretindeau munci peste cele legale, îi pedepseau pentru cele mai neînsemnate abateri, îi maltratau și-i băteau, le rețineau din plată etc. Față de asemenea abuzuri și silnicii,

¹ Zimmermann-Werner-Muller-Gundisch, *Urkundenhuch*, IV, p. 500, 523.

² Vezi mai jos, par. 2.

³ Hurmuzaki, I/2, p. 592-594.

lucrătorii de la ocnele maramureșene caută mijloacele de înlăturare a lor. Noul regulament al ocnelor maramureșene din anul 1435 amintește de adunări ale minerilor și de organizarea lor. Două căi întrevăd minerii pentru a scăpa de exploatarea cămărașilor: fuga și revolta. Amândouă implicau însă riscuri foarte mari: fugarii prinși erau schingiuiți iar revolta și chiar simpla întrunire erau pedepsite și mai aspru; inițiatorii și participanții la adunări erau arestați, chinuți în chip barbar și deposezați de toate bunurile.

În aceste condiții, ideile husite găsesc o stare de spirit foarte prielnică, atât în Transilvania, cât și în Moldova. Răspîndirea husitismului și însemnătatea lui în lupta maselor populare din țările române nu se pot explica decît ținînd seama de condițiile interne din aceste țări. Nu este vorba de un simplu împrumut de idei și programe; aceste idei antif feudale corespundeau și dorinței de luptă a maselor exploatate din țările române.

Legăturile dintre țările române — mai ales Transilvania — și Cehia, pe de o parte, situația social-economică internă, pe de altă parte, explică influența puternică exercitată de husitism asupra luptei maselor populare din țara noastră. Relațiile comerciale dintre cele mai de seamă orașe ale Transilvaniei (Cluj, Sibiu, Brașov, Bistrița) și chiar dintre țărgurile moldovene — direct sau prin intermediul Cracoviei — cu Praga au înlesnit cunoașterea frămîntărilor, a luptei, a scopurilor urmărite de masele populare cehe. Tinerii transilvăneni — din Cluj, Sibiu, Tg. Mureș, Satu Mare etc. — și moldoveni — din Baia — ce învățau la universitatea din Praga, reîntorși acasă, devin propagatori ai ideilor husite.

Pe de altă parte, participarea ostașilor transilvăneni la înăbușirea mișcării husite din 1419 le-a dat posibilitatea de a cunoaște direct această mișcare. Ținînd seama de faptul că țăranii secui răsculați la 1430 au ocupat pămînturile nobililor și au desființat hotarele — așa cum învățau și făceau husiții — este de presupus că această răscoală a fost influențată de mișcarea husită.

Răspîndirea husitismului s-a făcut, de asemenea, prin intermediul unor propagatori direcți. Pe la 1420, potrivit unei știri din cronica de la Levace, sosesc în Moldova cei dintîi husiți. Aceștia propagau husitismul în mijlocul populației băștinașe ortodoxe și a populației maghiare și germane catolice, așezate în Moldova. Un oarecare Iacob din Baia și un preot franciscan răs-pîndeau husitismul și sistemul de luptă taborit în această țară.

Propagatorii husiți își fac apariția în același timp și în Transilvania, reușind să cîștige numeroși aderenți. Rezultatele acestei propagande trebuie să fi fost însemnate, dacă au stîrnit nu numai îngrijorarea episcopilor catolici din Moldova și Transilvania, dar chiar și pe a regelui Poloniei. Episcopul de Baia se adresa, în 1431, episcopului din Liov, rugîndu-l să ceară ajutorul regelui Poloniei, Vladislav Jagello, împotriva « ereticilor » moldoveni și a lui Alexandru cel Bun, care tolera activitatea husiților. Viadislav se adresează domnului Moldovei, amenințîndu-l că, dacă va continua să tolereze pe husiți, va cădea, împreună cu boierii moldoveni, sub « tiranica stăpînire a țăranilor și preoților lor. ..., va îndura

mizeria și foamea și nimeni nu-l va putea salva »¹. Alexandru nu se lasă impresionat de amenințarea regelui, ci tolerează în continuare desfășurarea activității husiților, deoarece mișcarea husită slăbea puterea țărilor catolice, între care și Polonia, ce manifesta tendințe de dominație față de Moldova. Din unele știri contemporane rezultă că husitismul s-a răspândit chiar și în Țara Românească*.

Măsurile luate de urmașii lui Alexandru cel Bun împotriva « ereticilor » au stîmjenit activitatea husiților în Moldova. De aceea, unii vor trece în Transilvania, unde husitismul a cuprins mase populare numeroase. Pentru a combate răspîndirea ideilor husite, la cererea vicarului de la Cenad și a episcopilor de Oradea și Alba Iulia, a fost trimis în Transilvania crudul inchiizitor Iacob de Marchia, din ordinul franciscanilor. Folosind metodele barbare ale inchiiziției și cu ajutorul armatelor organizate de biserică și de nobilime, acesta a reușit să silească o parte dintre «eretici» să părăsească erezia. În ascuns, însă, masele populare continuă lupta, pregătind o mare răscoală antibisericască și antifeudală, în unele locuri, Iacob de Marchia a fost întîmpinat de țărani înarmați.

Tezele husiților din Transilvania și Moldova conțineau idei revoluționare. Ideologia husită și, mai ales, cea taborită, atunci cînd enunța egalitatea oamenilor, ataca feudalismul și legile care consfințeau relațiile feudale. Husiții luptau de asemenea împotriva cultului sfinților, a icoanelor, a ceremoniilor bisericii catolice și împotriva slujitorilor bisericii, inclusiv a papei. Dacă țărănimea transilvăneană nu a îngenunchiat în fața pedepselor pronunțate de episcopul Gheorghe Lepes împotriva ei, la 1436, aceasta se dăturește, în bună parte, și influenței ideologiei husite, care nega efectele excomunicării bisericești.

În această atmosferă de luptă, repetatele invazii turcești în regiunile sudice și centrale ale Transilvaniei au impus concentrarea forțelor feudale în această direcție, slăbind, astfel, forța de represiune îndreptată împotriva țăranilor, chiar în ajunul izbucnirii răscoalei populare din 1437.

Răscoala populată din anul 1437—1438.
Prima fază

Sporirea rentei feudale în general și îndeosebi a cele în bani, extinderea dijmei față de biserică, barbariile inchiiziției, ca și măsurile episcopului Gheorghe Lepes au constituit cauzele care au provocat izbucnirea răscoalei, la sfîrșitul primăverii anului 1437. Concomitent se răscoală țăranii din părțile Satului Mare, pînă în Ugocsa, sub conducerea unui țăran sau jude sătesc, cu numele Martin, și cei din părțile someșene, care se adună pe dealul Bobîlna, de pe moșia Olpret, de lîngă Dej.

Despre răscoala din părțile Satului Mare avem puține informații. Ea nu fusese încă reprimată în vara anului 1437, palatinul Ungariei fiind nevoit să amine, la 18 iunie, judecarea unor procese în comitatele Satu Mare și Ugocsa din cauza «răscoalei țăranilor», a «războiului țăranilor» (*propter guerram rusticorum*).

¹ Mon. hist. Pol., voi. XII, p. 254-255.

² Hurmuzaki, 1/2, p. 604-605.

Potrivit relațiilor cronicarului Ioan Thur6czi, s-a adunat o mare ceată de țărani **răsculați**, care s-au răspîndit apoi peste tot. Între conducătorii răscoalei, se aflau juzi sătești, ca acel Martin, meșteșugari, ca Valentin din Satu Mare, elemente **din** mica nobilime și orășeni. În cele din urmă, ostile feudale au reușit să înăbușe această răscoală, să risipească pe răsculați și să-i pedepsească pe cei prinși. Reprimarea mișcării a fost ușurată de faptul că răsculații nu și-au unit forțele *cu* cele ale țăranilor adunați la Bobîlna.

În acest timp, în părțile someșene, mulțimea țăranilor răsculați continua să se îndrepte spre dealul Bobîlna. De la început, răscoala a luat o mare amploare și intensitate. Țăranii răsculați au atacat castelele și curțile nobiliare, au dat foc actelor privilegiale și au pedepsit pe nobilii prinși. Așa, de pildă, a fost atacată moșia Feiurdeni, abația de la Cluj-Mănăstur, au fost arse privilegiile moșiilor Socol, Luna etc. Într-o bulă din noiembrie 1437, pe baza știrilor primite din Transilvania, papa Eugen al IV-lea arăta că răscoala a fost provocată de elemente de jos, care refuzau plata dijmelor și că acestea s-au unit și s-au ridicat cu braț armat împotriva clerului și a nobilimii. Papa își dădea seama că răscoala nu este o simplă « rătăcire religioasă », ci o mișcare generală, îndreptată împotriva bisericii catolice și a nobilimii feudale.

Răsculații își ridică, pe dealul Bobîlna, o tabără după sistemul husit. Apoi căpeteniile se sfătuiesc îndelung asupra acțiunilor ce urmau să fie întreprinse. Concluzia sfatului a fost să se încerce obținerea ușurării situației iobăgimii pe calea tratativelor. În vederea acestui scop, răsculații au trimis soli în tabăra nobililor, așezată în aceleași părți nordice ale Transilvaniei, dar solii au fost uciși în chip barbar, din porunca voievodului Ladislau Csâki.

Cele două tabere se găseau față în față, gata de luptă. Unii dintre tinerii baroni și nobili doreau să grăbească începerea luptei împotriva țăranilor; aceștia, la rîndul lor, îndârjiți de purtarea barbară a nobililor, o așteptau hotărîți să-și câștige pe calea armelor drepturile pierdute. Fiecare dintre cele două părți se pregătea pentru măsurarea puterilor.

Pe la sfîrșitul lunii iunie, a avut loc la Bobîlna o mare luptă, care s-a încheiat cu victoria hotărîtoare a răsculaților. A fost cea dintîi mare biruință a țăranilor romîni și unguri din Transilvania asupra nobilimii exploatoare. Țărănimea înfrățiță în luptă, sprijinită de orășenimea săracă și de lucrătorii de la mine și ocne — romîni, maghiari și germani — a dovedit astfel că unită poate înfrînge clasele dominante coalizate.

La lupta de la Bobîlna au participat, în primul rînd, țăranimea din părțile nordice ale Transilvaniei, apoi lucrătorii de la ocnele de sare (Ocna Dejului, Sic și Cojocna), orășenii din Dej și Cluj și mica nobilime din aceleași părți. Dintre cele 11 căpetenii ale răscoalei, pomenite în înțelegerea dintre țărani și nobili: Ladislau Byro, judele Vincențiu, Ladislau Bana din Olpret, Anton din Bogata Ungurească, Anton cel Mare din Deuș, Mihail cel Mare și Gal din Chendru, Toma cel Mare din Sic, Ioan din Cluj, Ladislau din Antăș și Pavel cel Mare din

Voievoden¹, unii erau în mod cert iobagi, doi juzi sătești și unul orășean; altora nu li se precizează starea socială; erau poate țărani sau mici nobili. E semnificativ faptul că în înșiruirea căpeteniilor răscoalei, mai întâi sînt pomeniți țăranii iobagi și apoi ceilalți. Dintre cele 11 căpetenii, un rol însemnat au avut Pavei din Voievodeni, stegarul (*vexillifer*) răsculaților, și Ioan, fiul magistrului Iacob din Cluj.

Ca și în alte răscoale țărănești, răsculații nu au știut să profite de biruința lor; ei s-au lăsat ademeniți de propunerile nobilimii, îndemnați fiind, probabil, și de mica nobilime, care, din motive tactice, participa la luptă în tabăra țărănească în această fază și care se temea, ea însăși, de urmările unei victorii a țărănilor răsculați. În aceste împrejurări, între reprezentanții răsculaților și ai nobilimii încep tratative, care se încheie cu o înțelegere, adevărată la 6 iulie de conventul de la Cluj-Mănăștur.

Înțelegerea de la Bobîlna dezvăluie toate frămîntările țărănimii înainte de izbucnirea răscoalei și chiar după obținerea victoriei. Se invocă mai întâi cauzele care au împins țărănimea în răscoală: dijmele bisericești pretinse pe trei ani în urmă în monedă nouă, « mare și grea », afurisenia aruncată asupra țărănilor de episcopul Lepes, desființarea dreptului de liberă strămutare a țărănilor dependenți, sporirea dărilor față de stăpîinii de moșie și, mai ales, introducerea nonei, desființarea dreptului de a-și lăsa bunurile rudelor, chemarea la oaste fără motive întemeiate, luarea fără plată a bunurilor țărănești pentru oaste, abuzurile și silniciile nobililor și ale dregătorilor asupra țărănilor iobagi și cele ale cămărașilor de la ocne și mine asupra iobagilor mineri și, în sfîrșit, uciderea trimișilor țărănimii de către voievodul Transilvaniei.

Răsculații victorioși formulează apoi scopul urmărit: « dobîndirea vechilor libertăți », « scuturarea greutății poverilor de neîndurat », « scuturarea jugului nesuferit al serbiei », precum și raporturile viitoare dintre ei și proprietarii feudali, biserică și stat.

Dijma față de biserică este fixată la un florin pentru 20 de clăi de grîu; nona din grîne și din vin e desființată, ca și dijma din porci și din albine, luată de la locuitorii romîni și unguri mai ales din jurul cetăților; se desființează, de asemenea, și darea numită « acău ».

Obligațiile țărănilor iobagi față de stăpîinii lor se fixează la 10 dinari anual, daruri de trei ori pe an (o găleată de ovăz, 6 colaci sau turte și un pui) și o zi de coasă sau de seceră anual, precum și zile de muncă la repararea morilor și iazurilor. Țărani impun dreptul de liberă strămutare după plata dării pe pămînt (*terragium*) și a altor datorii, dreptul de a-și lăsa bunurile, în lipsa moștenitorilor, soției și rudelor, obligația de a li se plăti, la prețul curent, toate lucrurile luate cu prilejul vreunei expediții, apoi de a nu fi chemați la oaste fără motive

¹ L. Demeny, *Textele celor două înțelegeri, încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documentele originale*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 1, p. 94. Apelativul «cel Mare» redă adjectivul *magnus* din original.

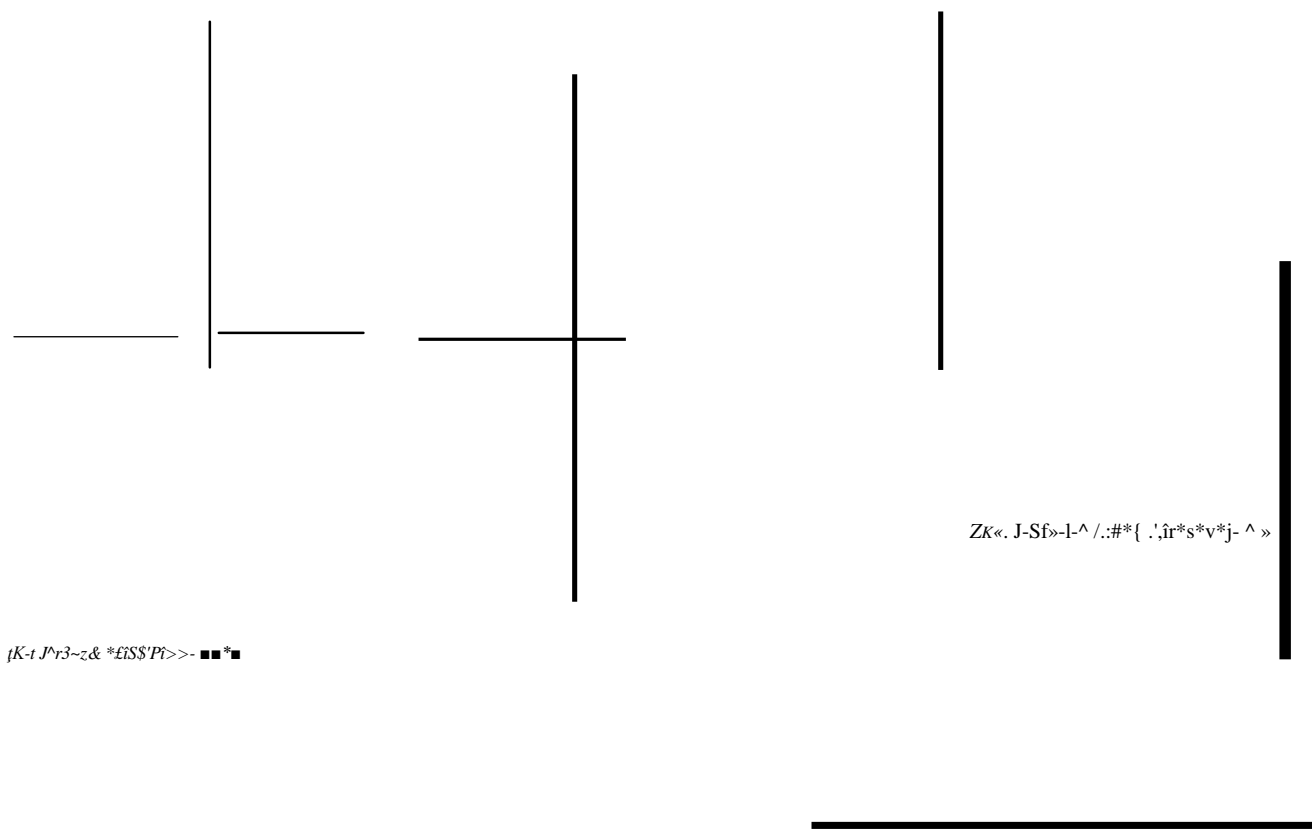

Fig. 123. — Prima înțelegere dintre țăranii răsculați și nobili, iulie 1437.

serioase, de a fi pedepsiți nobilii ce ar săvârși silnicii asupra țăranilor și căpeteniilor lor. În sfârșit, țăranii mai înscriu în înțelegere un punct deosebit de important și anume ca în tot anul, din fiecare sat și târg, să se adune, în luna mai, pe dealul Bobîlnei, câte doi bătrâni, împreună cu căpitani răscoalei, pentru a cerceta dacă nobilii au respectat înțelegerea *.

Cele mai importante rezultate obținute de răsculați erau: dreptul de liberă strămutare, desființarea nonei, micșorarea rentei feudale în bani, în produse și în muncă, ca și a dijmei față de biserică, creîndu-se, astfel, condiții mai prielnice dezvoltării producției țărănești.

Pe lângă problemele social-economice amintite, răsculații înscriu în înțelegere și unele probleme politice de mare însemnătate: țăranii sînt recunoscuți locuitori ai țării, alături de nobili (*nobiles et regnicolae*); ei se socotesc o obște, ca și obștea nobililor (*universitas nobilium*). Considerîndu-se locuitori ai țării, răsculații pretindeau drepturi politice, manifestau tendința de a fi recunoscuți și ei din punct de vedere politic, ca « obște a locuitorilor maghiari și romîni în aceste părți ale Transilvaniei » (*universitas regnicolarum Hungarorum et Valachorum in his partibus Transilvaniae*). Adunarea anuală a reprezentanților țăranimii și orășenimii pe dealul de la Bobîlna era o contrapondere a adunării nobililor; această adunare a reprezentanților țăranimii avea menirea nu numai să controleze purtarea și acțiunile nobilimii, ci să-i și îngrădească puterea.

Conținutul înțelegerii de la Bobîlna reflectă interesele categoriilor sociale participante la răscoală în această fază: țăranimea iobagă și liberă, lucrătorii de la ocne și mine, orășenimea săracă și mica nobilime, romîni și maghiari, deopotrivă. Toți aceștia erau interesați în îngrădirea puterii economice și politice a marii nobilimi și a clerului înalt și în limitarea privilegiilor acestora.

Faza a doua a răscoalei Biruința răsculaților, ca și înțelegerea ce i-a urmat, au constituit lovituri grele pentru nobili și biserica catolică. După înfrîngere, aceștia făuresc planuri pentru transformarea ei în victorie, ceea ce nu era posibil decît prin slăbirea taberei răsculaților și întărirea celei feudale. Planul a putut fi realizat, pe de o parte, prin ruperea nobilimii mici de tabăra răsculaților și atragerea ei în oastea feudală — lucru ușor de obținut, datorită intereselor de clasă ale nobilimii mici și a temerii de avîntul luat de răscoală — iar pe de altă parte, prin amăgirea țăranimii de a părăsi tabăra. În fața primejdiei, neînțelegerile dintre diferitele pături nobiliare sînt uitate, după cum au fost date uitării, vremelnice, și contradicțiile dintre nobilime și biserică. În coaliția privilegiatilor au fost atrași și fruntașii secui și patriciatul săsesc, ale căror interese de clasă erau asemănătoare cu acelea ale feudalilor. Toți aceștia, sub conducerea lui Lorand Lapes, vice-voievodul Transilvaniei și fratele episcopului, întruniți la Căpîlna, în aceleași părți someșene, după lungi dezbateri, încheiau, la

¹ Hurmuzaki, 1/2, p. 614-620.

6 septembrie 1437, Jo « unire frățească » (*fraterna unio*), îndreptată împotriva tuturor dușmanilor lor dinăuntru și dinafară, părțile fiind datorare să alerge în grabă una în ajutorul alteia în ca/ de primejdie ¹.

În actul de unire a privilegiatilor din Transilvania nu se spune în chip fățiș că « uniunea » era îndreptată împotriva țăranilor, dar, din spiritul actului, rezultă că răzcoala a rprovoct-o și că împotriva ei era îndreptată, deoarece prin acele « împrejurări grele » (*arduae causae*), pomenite în actul de unire de la 16 septembrie 1437, trebuie înțeleasă răzcoala țăranilor; dușmanii țării, de orice stare (*cuiuscumque condilionis inimici*), nu erau alții decât țăranii răzculați, împotriva cărora trebuiau să lupte cei uniți; numai răzculații puteau fi cei ce atacau cu dușmănie pe nobili și cei cu care aceștia aveau neînțelegeri (*hostilitatis impug' natio seu controversiae*). Dacă în actul de « unire frățească » a privilegiatilor se ocolește precizarea dușmanului împotriva căruia era îndreptată aceasta, expli' cația se găsește în cauze de ordin tactic, anume în teama de a nu trezi bănuielele și, deci, îndrjirea țărănimii, pe care nobilii se străduiau să o înșele.

Confirmarea faptului că uniunea de la Căpîlna era îndreptată împotriva țăranilor răzculați a venit chiar din partea celor ce au încheiat-o. La 2 februarie 1438 are loc congregația nobililor, a fruntașilor sași-șTsecu7 la Turda. Hotărârile acestei congregații au fost aduse la cunoștința publică peste patru zile, de același vice-voievod Lorand Lipes, care a patronat și uniunea de la Căpîlna. În scrisoarea sa, vorbind despre adunarea de la Căpîlna, din 16 septembrie, Lorand Lipes arăta în mod răspicat că acolo cei adunați au dezbătut măsurile i distruge răutatea și răzcoala țăranilor blestemați» (*protervie et rebellionis nefandissimorum rusticorum contridone et iradicacione*) ². Adevărul, îmbrăcat în forme echivoce la 16 septembrie 1437, când răzcoala nu fusese încă înăbușită, era astfel proclamat cu glas tare, la 2 februarie 1438, când răzculații erau înfrinți.

Uniunea de la Căpîlna, înnoită la Turda și de mai multe ori după aceea, a pus bazele uniunii privilegiatilor din Transilvania, cunoscută în istorie sub numele de *Unio trium nationum*, iare va juca veacuri de-a rândul un important rol în reacționarea și dezvoltarea social-politică a acestei țări. Ea s-a răsfrint în mod negativ îndeosebi asupra rominilor din Transilvania. Aceștia, deși formau majoritatea populației, au fost excluși din « unire », fiind împiedicați astfel să participe la viața politică a țării. Exploatarea socială și asuprirea de neam se manifestă tot mai accentuat.

Acțiunile nobilimii după înțelegerea de la Bobîlna și, mai ales, uniunea de la Căpîlna au constituit o dovadă evidentă că privilegiatii au acceptat înțelegerea cu țărănimea numai de nevoie, că nu se gîndiseră nici o clipă să respecte cuprinsul ei, că nu erau dispuși să facă nici cea mai mică concesie țărănimii, să-i ușureze situația, să respecte legile și obiceiurile vechi. Față de asemenea

¹ Zimmermann-Werner-Muller-Gundisch, *Urkundenbuch*, IV, p. 638 — 640.

² Hurmuzaki, XV/1, p. 24-25.

acțiuni, țărănimea a reacționat cu toată hotărîrea. Dar, în a doua jumătate a lunii septembrie, situația forțelor din cele două tabere era alta decît în luna iunie. Din cauzele înfățișate mai sus, tabăra nobilimii se întărise, iar a țărănimii slăbise într-o oarecare măsură; totuși, țărănimea era încă în stare de alte acțiuni mari.

La chemarea căpeteniilor, s-au adunat din nou cetele țărănești, lucrătorii de la ocne și mine și orășenimea săracă. E posibil să fi venit în ajutorul acestora și o parte dintre răsculații din părțile Satului Mare, după înfrîngerea răscoalei de acolo. Din faptul că la cea de-a doua înțelegere dintre țărani și nobili apar cu cinci căpetenii mai mult decît la Bobîlna — 16 în loc de 11 — și de pe o arie geografică mai vastă: Mihail Romînu din Florești, Benedict Gazda din Deuș, Mihail Alcz din Ceh, Anton cel Mare din Buda, Toma cel Mare din Sic, Mihail și Gal din Chendru, Ioan meșterul din Cluj, Pavel cel Mare din Voievodeni, Valentin fierarul din Uifalău, Grigore Chegeu, Blasiu Greb din Buza, Ilie cel Mare din Almaș, Ștefan Hencz din Jimbor, Ladislau Bana din Olpret și Nicoiaie Yalkai din Huedin ¹, se poate deduce că teritoriul cuprins de răscoală în această fază se lărgise mult față de faza precedentă.

În această situație, pe la sfîrșitul lunii septembrie, are loc o altă mare bătălie între țărani și nobili, la Apatiu. Pregătirii și înarmării superioare a nobililor, țărănimea i-a opus încă o dată dîrzenia, vitejia și hotărîrea de a se sacrifica pentru cauza ei dreaptă. Lupta n-a adus țărănimii o victorie atît de hotărîtoare ca cea de la Bobîlna. Dar nici nobilimea nu a repurtat succesul așteptat, căci dacă nobilimea ar fi fost victorioasă nu ar fi tratat cu țărănimea, ci ar fi procedat așa cum a făcut după înfrîngerea răscoalei.

Cea de-a doua înțelegere dintre țărani și nobili, încheiată la Apatiu, în ziua de 6 octombrie și adeverită de conventul de la Cluj-Mănăstur peste patru zile, reflectă acest sfîrșit al luptei. Obligațiile țărănimii față de stăpînul feudal sînt sporite: de la 25 de dinari pînă la un florin, în raport cu întinderea sesiei și cu numărul animalelor, în loc de 10 dinari cît se statornicise la Bobîlna; în plus, la Apatiu sînt impuși la dare cu 12 dinari și țăranii lipsiți de avere, care-și cîștigau hrana din munca brațelor la alții. Nona, care fusese desființată la Bobîlna, aici nu se mai amintește în nici un fel, ceea ce înseamnă că era din nou introdusă. Dijma din grîne și din animale, desființată la Bobîlna, e și ea omisă la Apatiu. Potrivit înțelegerii de la Bobîlna, iobagul decedat își putea lăsa averea oricui; în înțelegerea de la Apatiu această problemă e și ea omisă. Nu se vorbește de asemenea, în această înțelegere, de dijma față de biserică, reglementată la Bobîlna la un florin pentru 20 de clăi, reintroducîndu-se, probabil, dijma dinainte de răscoală. Nimic nu se spune despre ocrotirea țăranului față de jafurile armatei feudale. E anulat și dreptul adunării anuale pe dealul Bobîlnei, a reprezentanților țărănimii, care fusese impus la prima înțelegere ².

¹ L. Demeny, *op. cit.*, p. 95.

² Hurmuzaki, 1/2, p. 623-627.

înțelegerea de la Apatiu înseamnă o restrângere serioasă a succeselor obținute de țărănime la Bobîlna; libertățile și drepturile țărănimii, prevăzute în prima înțelegere, sînt mult reduse, în schimb, obligațiile feudale și cele bisericești sînt sensibil sporite. Ca arbitru între țărani și nobili era ales regele Sigismund de Luxemburg, cel ce înăbușise în sînge mișcarea husită și alte răscoale țărănești izbucnite în diferite părți.

Înțelegerea de la Apatiu a fost doar o întrerupere temporară a luptelor. Nici una din cele două părți nu era mulțumită cu situația creată, dar fiecare avea nevoie de un scurt răgaz, pentru a se putea pregăti în vederea unor noi lupte.

În luna noiembrie, răscoala se reaprinde cu aceeași putere. În fruntea răsculaților se impune în această nouă fază Anton cel Mare din Buda. Răscoala se extinde, căpătînd caracter de război țărănesc. La apelul căpeteniilor, care trimit emisari cu săbii însîngerate prin sate și tîrguri, chemînd la arme pe toți cei în stare să lupte, se adună mulți țărani, orășeni săraci, lucrători de la mine și ocne. Astfel « s-a declanșat un război al țăranilor, cu nimic mai prejos decît războiul sclavilor și războiul social » (*bellum... rusticorum emersit servili socialique bello haud quamquam inferius*), după caracterizarea lui Bonfini.

Răsculații au reușit să realizeze o conducere mai unitară; în același timp, o asemenea organizare înfăptuiesc și nobilii, sub conducerea lui Dezideriu de Losoncz. Cele două oști se găseau din nou față în față.

Este demn de relevat faptul că, în această fază a răscoalei, cei mai conștienți dintre conducătorii ei urmăresc obiective superioare celor din fazele anterioare, însemnarea din registrul de la Sibiu și cronicarul Thuróczi arată că Anton cel Mare a voit să-și supună toată Transilvania și mai ales pe nobili, iar Bonfini spune că Anton, adunînd mare mulțime de țărani înarmați, «sub cuvînt de a desființa serbia, a părăsit credința față de rege » (*sub pretextu exeunde servitutis, a regia fî. de defedt*) și a urmărit să întroneze o « nouă libertate » (*liber' tatis nova speties*). Însuși episcopul Gheorghe Lapes, reamintindu-și de răscoală după doi ani, scria că războiul țăranilor « necredincioși » s-a îndreptat împotriva stăpînilor lor¹.

Războiul țărănesc din Transilvania atinge în această fază nivelul marilor răscoale țărănești din Europa veacurilor XIV—XV.

Cu ajutorul populației orășenești, răsculații reușesc să ocupe unele orașe, dintre care în mod sigur sînt pomenite Aiudul — ocupat la începutul lunii decembrie — și Clujul, pe la mijlocul aceleiași luni. Aiudul e stăpînit de răsculați timp de circa două săptămîni, iar Clujul vreme de aproximativ o lună.

¹ J. Eder, *Observationes criticae et pragmaticae ai. historiam Transilvaniae*, p. 99; I. Thuróczi, *Chronica Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, I, p. 295 — 296; A. Bonfini, *Rerum Hungaricarum decades*, p. 426—427.

Fig. 124. - Aria de răspîndire a răscoalei de la Bobîlna, 1437-1438.

Conștientă de primejdia mare pe care o reprezentau țăranii întăriți în orașe, nobilimea își concentrează toate forțele împotriva orașelor ocupate. Pe la mijlocul lunii decembrie, forțele coalizate la Caprina reușesc să reocupe Aiudul, cauzând răsculaților pierderi mari. Atacul asupra Clujului a fost pregătit cu ajutorul călugărilor de la Cluj-Mănăstur. Răsculații rezistau cu hotărâre, iar uneori organizau ei înșiși atacuri contra nobililor, pricinuindu-le pierderi grele. Dintr-o plângere a abatelui de la Cluj-Mănăstur rezultă că, pe la sfârșitul lunii decembrie, răsculații, conduși de Anton, au ucis numeroși nobili; alte atacuri ale țăranimii sînt pomenite în împrejurimile Clujului.

Prin concentrarea oastei feudale în jurul orașului, răsculații din Cluj au fost tot mai izolați de restul țării. Oastea nobiliară este întărită datorită ajutoarelor primite de la fruntașii secui și de la noul rege, Albert de Habsburg. Această solidaritate a regelui cu nobilimea a avut darul să spulbere și încrederea pe care o mai aveau răsculații în regalitate, concepție aproape generală ideologiei răscoalelor țărănești. În fața acestei situații, răsculații refuză să recunoască autoritatea regelui, urmărind «răsturnarea rînduieiilor țării ». Ce alte rînduieiii trebuiau puse în locul celor răsturnate, nu știau mulțimile răscolate și nici conducătorii lor. De aceea, apogeul răscoalei înseamnă și declinul ei. Răsculații se închid între zidurile orașului Cluj, lucru ce se va dovedi fatal pentru ei, ca și în alte împrejurări analoage pentru alți răsculați.

La începutul lunii ianuarie 1438, oastea feudală reușește să pătrundă în suburbiile Clujului. Pătrunderea înăuntrul zidurilor a fost împiedicată un oarecare timp, datorită rezistenței țăranilor. De aceea, la 9 ianuarie, invocînd numele regelui, nobilii aflați sub zidurile orașului cer patriciatului săsesc ajutoare grabnice, pentru « nimicirea țăranilor necredincioși » (*ad extirpandos infideles rusticos*). Cu forțe noi și armament superior, pe la mijlocul lunii ianuarie, atacul oastei feudale a înfrînt rezistența țăranilor, cauzînd acestora pierderi grele. Armata feudală, condusă de Desideriu de Losoncz, a reușit să închidă în orașul Cluj pe conducătorii răsculaților. Cu acest prilej, și-a găsit moartea și Anton cel Mare, care a fost prins de nobili, ucis și apoi tăiat în bucăți. Alți nouă conducători ai răscoalei, prinși, au fost uciși la Turda și apoi spînzurați pe dealul din fața orașului, pentru a fi văzuți de toți cei ce treceau pe acolo ².

Infrîngerea răsculaților la Cluj a însemnat sfîrșitul marii răscoale din H37—1438. Cetele țărănești rămase, răspîndite în diferite părți ale Transilvaniei, nu mai reprezentau o primejdie prea mare pentru nobilime. Totuși, aceasta se temea că, o dată cu sosirea primăverii, va avea loc o nouă ridicare a țăranilor. De aceea, nobilimea ia unele măsuri, menite să preîntîmpine o asemenea eventualitate. Cea mai importantă dintre acestea a fost înnoirea uniunii de la Căpîlna,

¹ L. Dem6ny, *Documente noi referitoare la răscoala de la Bobilna*, în *St. mat. ist. medie*, IV, p. 412.

² J. Eder, *op. cit.*, p. 99.

care se dovedise a nu fi fost respectată întru totul de parteneri, patriciatul săsesc așteptând repetate cereri pînă să pornească în ajutorul nobililor la Cluj. Pentru înlăturarea acestor neajunsuri, reprezentanții celor trei « națiuni » se întrunesc la Turda, la 2 februarie 1438. Caracterul uniunii și scopul principal al ei e mărturisit acum fără înconjur: stîrpirea și distrugerea răscoalei și a « răutății » țăranilor. O altă măsură luată de nobili a fost construirea unor castele înconjurate cu ziduri și întărirea celor existente.

Călcînd cele două înțelegeri cu țăranii, nobilii se răzbună în chip barbar asupra acestora: căpeteniile au fost ucise cu cruzime, alte sute și mii de țărani au fost mutilați, li s-au tăiat nasurile, urechile, buzele și mîinile, li s-au scos ochii. Nu au scăpat de pedeapsă nici orașenii din Cluj, sprijinitori ai răscoalei, cărora li s-au desființat privilegiile, fiindu-le restituite, după multe stăruințe, de-abia în 1444, în urma insistențelor lui Iancu de Hunedoara.

Între cauzele obiective ale înfrîngerii țăranimii trebuie menționate în primul rînd cele izvorîte din condițiile de viață ale ei: izolarea și fărîmîțarea forțelor țăărănești, neputința organizării lor sub o conducere unitară, tactica lor de luptă mai înapoiată decît a nobilimii și armamentul inferior. O altă cauză a înfrîngerii a constituit-o lipsa unei clase conducătoare conștiente de scopurile urmărite. Meșteșugarii de rînd și calfele din Cluj și Aiud și din alte orașe și tîrguri, care au luptat alături de țăărănime, erau prea slabi pentru a conduce lupta. Mica nobilime — participantă la răscoală în prima fază — a trădat răscoala, contribuind în mare măsură la înfrîngerea ei. Cele două înțelegeri dintre țăărani și nobili au dus și ele la slăbirea țăărănimii, deoarece, pe cînd nobilii le-au socotit simple petice de pergament și le-au folosit pentru a obține răgaz să se întărească, țăărănimea, încrezătoare, a părăsit lupta în bună parte.

În urma răscoalei, țăărănimea a obținut, ca o concesie de moment, dreptul de liberă strămutare. Acest drept a fost, însă, curînd limitat din nou, sarcinile feudale au fost sporite, abuzurile și silniciile celor puternici intensificate.

Răscoala populară din 1437—1438 are o mare însemnătate, atît pentru vremea desfășurării ei, cît mai ales privită în perspectiva dezvoltării istorice a societății de pe teritoriul patriei noastre. Prin programul maximal urmărit de cei mai înaintați dintre conducătorii ei: îngrădirea puterii nobilimii, dreptul de strămutare, instituirea unei noi « libertăți » pentru țăărani, drepturi politice pentru țăărănime, asemănătoare cu ale nobilimii, răscoala submina înseși relațiile feudale existente în acel moment în Transilvania. Răscoala a dat țăărănimii — romîne și maghiare — conștiința puterii sale, dovedindu-i că, unită, poate învinge armata feudală, că nobilimea poate fi înfrîntă pe cîmpul de luptă. «În istoria luptei de clasă din țara noastră, răscoala de la

Bobîlna reprezintă una din cele mai luminoase pagini. în focul acestor lupte de clasă duse de masele asuprite împotriva asupritorilor s-a făurit unitatea și frăția dintre oamenii muncii din patria noastră, indiferent de naționalitate»¹.

2. LUPTELE FEUDALE INTERNE DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ

Criza fărîmîțării feuda- Perioada cuprinsă între moartea lui Alexandru cel Bun și
le în Moldova (1432— urcarea pe tron a lui Ștefan cel Mare — ca și aceea dintre
1457) moartea lui Mircea cel Bătrîn și domnia lui Vlad Țepeș — se
caracterizează prin criza regimului de fărîmîțare feudală, ce se manifestă prin
luptele purtate înăuntrul țării, între grupările boierești.

Nu întîmplător aceste lupte feudale au izbucnit cu violență la sfîrșitul unor domnii atît de lungi, ca cele ale lui Mircea cel Bătrîn și Alexandru cel Bun. în cursul celor peste 30 de ani de domnie ai fiecăruia, aceștia au reușit să stăvilească anarhia feudală internă, canalizînd energiile războinice și poftele de cucerire ale marilor feudali în afara țării, stabilind deci un echilibru în sînul clasei dominante. La sfîrșitul unor astfel de domnii, anarhia feudală, ținută în frîu timp îndelungat, izbucnește cu violență, sub forma luptelor dintre grupările boierești, ce-și susțin fiecare candidatul la tron.

Luptele feudale dintre grupările boierești au dus în chip fatal la slăbirea Moldovei, care, la capătul acestui sfert de secol, va trebui să plătească, pentru prima oară în istoria sa, tribut Imperiului turcesc. Pe de altă parte, excesele la care au dat naștere aceste lupte au dovedit că regimul de fărîmîțare feudală din Moldova — ca și cel din Țara Romînească — devenise anacronic.

Istoriografia burgheză nu a cercetat cauzele mai adînci ale acestui fenomen, mulțumindu-se să afirme că luptele interne dintre 1432 și 1457 s-ar fi datorat ambiției și poftei de putere a numeroșilor urmași ai lui Alexandru cel Bun, precum și intervenției puterilor străine ce-i susțineau. Imaginea astfel prezentată de istoriografia burgheză este, însă, neconformă cu realitatea.

Din faptul că претенденții la tron erau niște tineri — cel mai în vîrstă fiind cu puțin peste 22 de ani, iar cel mai mic cu ceva mai mare de 10 ani — rezultă că nu aceștia au putut provoca frămîntările din Moldova, ei fiind niște simple instrumente în mîna unor forțe mult mai eficace. Polonia și Ungaria — de ale căror intervenții se vorbea adesea în vechea noastră istoriografie — nu s-au amestecat în aceste lupte interne decît în ultima parte a lor, deși, datorită unor legături de familie, regele Poloniei ar fi fost interesat să intervină pentru unul din претенденți, chiar în anul izbucnirii războaielor interne.

¹ Cuvîntarea tovarășului Emil Bodnăraș, în *520 de ani de la răscoala populară de la Bobîlna*, București, 1958, p. 49.

Din cele de mai sus apare în chip limpede că inițiativa războaielor interne **din** Moldova a aparținut marii boierimi care, singură, dispunea de mijloacele **militare** și politice necesare.

Semnele crizei regimului de fărâmițare feudală începuseră să apară încă **din** ultimii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun. Domnul știuse, însă, să înde-e;e pericolul ce amenința Moldova, trimițând ostile boierești în afara granițelor țării, amestecându-se în războiul dintre Lituania și Polonia sau în luptele din Țara Românească.

La moartea lui Alexandru, a fost ales domn unul dintre fiii săi, Ilie, ce îi fusese asociat la domnie și care a continuat războiul cu Polonia. Încetarea acestui război — în 1433 — a fost urmată de dezlănțuirea unor lupte între grupările boierești, care continuă în interiorul Moldovei aceleași prădăciuni ce încetaseră acum în afară. Grupându-se în două tabere vrăjmașe, ce susțineau fiecare propriul său candidat la tron, boierimea moldoveana găsea astfel prilejul de a-și mări posesiunile, tabăra învingătoare depozitând de pământurile lor pe boierii înfrinți, sub pretextul hicleției. Așa se explică faptul că, în perioada luptelor feudale, unele domenii boierești cresc în mod considerabil, unul din marii boieri ai vremii, Mihail de la Dorohoi, ajungând să stăpânească peste 50 de sate *. De altfel, studiind privilegiile acordate de domnie în această vreme, rezultă o creștere sensibilă a numărului actelor emise pentru marii boieri, creștere realizată în dauna boierilor mijlocii și a celor mici.

Este, de asemenea, sigur că marii boieri — profitând de starea de haos din țară, creată de ei înșiși — și-au mărit domeniile nu numai prin depozitarea taberei vrăjmașe învinse, dar și prin cotorpirea satelor libere de țărani, față de care puteau întrebuința acum mijloace militare.

Luptele au început chiar în toamna anului 1433, când un grup de boieri au sprijinit împotriva lui Ilie pe fratele său, Ștefan. În lupta ce se dă la Loloni (poate Podul Iloaiei), în octombrie 1433, boierii îl părăsesc pe Ilie, trecând de partea lui Ștefan, care este recunoscut domn al Moldovei. Fostul domn, înfrânt, se refugiază în Polonia, unde cumnatul său, regele Vladislav Jagello, sub presiunea dietei, a fost silit să-l dezavueze, ca urmare a războiului de jaf ce dusesse contra țării sale. Regele recunoaște ca domn al Moldovei pe Ștefan, pe care îl iartă de « paguba » adusă regatului de tatăl său.

În februarie 1434, Ilie revine din Polonia și, cu sprijinul unui grup de boieri, încearcă să-și recâștige tronul, dar este învins din nou la Dărmănești, lângă Suceava. După luptă, Ștefan recunoaște, într-o scrisoare către regele Poloniei, că fratele său nu a avut decât sprijinul unor boieri moldoveni, nu și pe al regatului, și cere regelui să-l țină sub pază pe Ilie ². Acesta se refugiază din nou în Polonia, unde este închis într-o cetate. El reușește, însă, să fugă din închisoare, glsind în Moldova un număr destul de mare de boieri dispuși să-i

¹ *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 147.

² *Rev. istorică*, 1934, p. 258 — 260; I. Długosz, *Historia Polonica*, I, cartea X, col. 679.

pună la îndemână mijloacele necesare unei a treia încercări militare. Lupta între cele două tabere s-a dat, la 4 august 1435, la Podraga, unde Ilie a obținut o victorie incompletă asupra oastei boierești conduse de Ștefan. După luptă, o bună parte din boierii țării grupându-se în jurul său, Ilie este recunoscut domn la Suceava.

Cum forțele ce susțineau pe Ștefan erau încă destul de puternice, la intervenția regelui Poloniei, se realizează o împăcare între cei doi frați: în schimbul recunoașterii sale ca domn de către Ștefan, Ilie încredințează acestuia un întins teritoriu, care cuprindea aproximativ o treime din Moldova, și anume partea de sud a țării, cu orașele Vaslui, Bîrlad Tecuci și Chilia, unde se pare că se găsea majoritatea partizanilor fostului domn. Acest teritoriu este dăruit de noul domn «uric cu tot venitul» fratelui său¹, care devenea stăpîn—dar nu domn—peste o bună parte din Moldova. Cum, în sudul țării, Ștefan avea numeroși vasali, situația sa era, de fapt, domnească. În felul acesta, se constituie două tabere feudale, aflate într-un echilibru nestabil, servindu-se fiecare de unul dintre frați. O asemenea situație nu putea dura.

Ilie își inaugurează domnia printr-o politică de depozedări a partizanilor lui Ștefan și de înzestrare a susținătorilor săi². Boierimea moldoveana, nemulțumită de această situație, continuă luptele interne.

În țară au loc manifestări puternice ale luptei de clasă: documentele înregistrează cazuri de fugă a robilor « în această răzmeriță »³. La rîndul lor, tîrgoveții — a căror activitate comercială era stînjinită atît de războaiele feudale, cît și de privilegiile acordate de domnie negustorilor brașoveni — caută să împiedice prin forță activitatea acestora *. Încercarea tîrgoveților moldoveni de a-și apăra singuri drepturile, tocmai într-o vreme de anarhie feudală și de carență a autorității centrale, este și o formă de protest împotriva acestei stări de lucruri.

În Moldova, însă, elementele care ar fi putut cere « încetarea certurilor dintre seniorii feudali, care permanentizau războiul intern » — de care vorbește F. Engels, referindu-se la Europa apuseană⁶, — erau încă prea slabe. Totuși, marea boierime a trebuit să țină seamă de intensificarea luptei de clasă, în timpul și ca urmare a luptelor feudale.

După o ultimă încercare de a rezolva pe calea armelor problema stăpînirii tronului Moldovei, prin lupta de la Chiperești, din martie 1436, cele două tabere boierești au ajuns la concluzia că singura soluție acceptabilă era aceea a asocierii celor doi frați la domnia Moldovei: Ilie rămîne domn la Suceava, exercitînd o autoritate superioară asupra lui Ștefan, care este recunoscut ca al doilea domn, avînd

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 681 — 683.

² Documente, A, veac. XIV-XV, p. 119.

³ *Ibidem*, p. 138.

⁴ I. Bogdan, *Documente moldovenești din sec. XV și XVI din arhivul Brașovului*, p. 13, 19-20.

⁶ Fr. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 186.

curtea la Vaslui, în partea de țară ce-i fusese dată cu un an în urmă și unde el obținea, astfel, drepturile ce decurgeau de fapt din situația ce i-o crease Ilie.

Marii feudali înțeleșeseră că, prin continuarea luptelor interne începute după moartea lui Alexandru cel Bun — prin care urmăreau să-și sporească

1

Fig. 125. — Monedă emisă de Iliaș și Ștefan ca domni asociați ai Moldovei.

privilegiile particulare — puneau ei înșiși în primejdie interesele lor generale, de clasă, datorită intensificării luptei maselor exploatare. De aceea, au hotărât să pună capăt, măcar pentru un timp, luptelor feudale. Așa se explică acordul la care au ajuns cu privire la domniile asociate, care le păstra și întărea chiar beneficiile realizate în dauna puterii domnești — împărțită acum între cei doi frați — și le asigura, în același timp, privilegiile lor de clasă.

Domniile asociate au durat 9 ani (1436—1445).

În timpul domniei lui Ilie și Ștefan, ambii frați aveau dreptul de a emite privilegiile domnești: Ilie dă acte singur pentru partea de nord a țării; la rândul lui, • pentru sudul Moldovei, Ștefan rezolvă singur, cu sfatul său, pricinile obișnuite aduse în fața scaunului domnesc. Cele mai multe documente — fie că sînt emise la Suceava sau la Vaslui — sînt date în numele celor doi domni, în ele menționîndu-se « credința » boierilor din sfatul fiecăruia. În acelea emise la Suceava, Ilie apare cu titlul de voievod și domn al Moldovei iar Ștefan doar cu acela de voievod, pe cînd în cele scrise la Vaslui cei doi apar ca voievozi și « domnii țării Moldovei ». Faptul că Ștefan apare și ca primul membru al sfatului domnesc al lui Ilie — domnul superior al țării — asigura o oarecare unitate politică a Moldovei, care, de fapt, era împărțită între cei doi domni.

Împărțirea țării *m* între cei doi frați a fost înregistrată și de Grigore Ureche, care afirmă că aceștia « s-au împărțit cu țara »¹. La această împărțire

¹ Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 76.

administrativă și politică a Moldovei se adaugă și aceea religioasă, vechea episcopie a Romanului devenind a doua mitropolie a țării, numită mai târziu « mitropolia de jos », adică a « țării de jos ».

În politica externă a Moldovei, fiecare dintre cei doi domni reprezenta partea sa de țară. Așa se explică faptul că Ilie și Ștefan depun separat omagiu regelui Poloniei^x sau întăresc — fiecare pentru « țara » sa — privilegiile negustorilor brașoveni². Și în relațiile externe se manifesta, astfel, împărțirea de fapt a Moldovei între cei doi frați.

Încercarea celor doi domni de a face fiecare din stăpânirea sa o țară separată — încercare încurajată, se înțelege, de marea boierime — a slăbit Moldova. Profitând de această situație, în anii 1439 și 1440, hoardele tătare au prădat nestingherite țara, prima oară din sud pînă la Botoșani, iar a doua oară arzînd Vasluiul și Bîrladul.

Aceste prădăciuni tătarești scot în evidență incapacitatea militară a celor două părți ale Moldovei ce se guvernau aproape separat. Era vădit că lipsa posibilităților de rezistență se datora, în bună parte, sistemului politic ce consacrase victoria mării boierimi moldovene, în dauna puterii domnești. În ciuda faptului că acest sistem își dovedea și netemeinicia și urmările sale nefaste, clasa stăpînitoare din Moldova era hotărîtă să-1 mențină.

Cum această stare de lucruri a dus la o gravă scădere a puterii Moldovei și a prestigiului său internațional, s-a creat astfel prilejul intervenției regelui Poloniei în treburile țării, prin susținerea unor pretendenți la tron; pe de altă parte, aceeași scădere a puterii de apărare a Moldovei a dus la necesitatea intervenției lui Iancu de Hunedoara în aceste lupte dintre pretendenți, în vederea asigurării apărării de pericolul turcesc.

Din momentul în care în războaiele feudale din Moldova au intervenit puterile vecine, solicitate de taberele aflate în luptă, pretendenții la tron și grupările boierești ce îi susțineau — care pînă atunci purtasera lupta numai cu mijloace proprii — au devenit, într-o măsură mai mare sau mai mică, instrumente ale politicii feudalilor maghiari sau poloni. Cetele particulare boierești au continuat, însă, să joace un rol de seamă în desfășurarea evenimentelor.

Pentru istoria Moldovei de după 1442, un rol deosebit de important l-a avut politica lui Iancu de Hunedoara, care, fiind conștient de faptul că ungurii și românii împreună puteau să oprească pericolul turcesc la Dunăre, a încercat să asocieze pe domnii Moldovei și Țării Românești la lupta glorioasă ce conducea împotriva cotorpitorilor turci. Ca și în Țara Românească, și în Moldova, marele comandant de oști a căutat să se folosească de unii dintre domnii care se declarau de acord cu orientarea sa politică.

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 712 — 715. ^s
Ibidem, p. 709-711.

Pl. X. — Pagina de început din Tetraevangelul manuscris ferecat
de Lațcu Cîndea din Hațeg și dăruit mănăstirii Neamț, 1435 — 1436.

La sfârșitul anului 1442 sau începutul lui 1443, Ilie a fost înlăturat din domnie, apoi orbit de fratele său Ștefan *. În actele de după această dată, domnia Moldovei apare din nou împărțită între Ștefan — care domnește la Suceava, cu autoritate asupra întregii țări — și alt frate al său, Petru. Acesta are însă o altă situație decât aceea pe care o avusese Ștefan față de Ilie: și el avea, ca și fratele său, un sfat propriu, dar purta titlul de «voievod moștenitor al țării Moldovei», nu de domn. Probabil că înlăturarea lui Ilie se va fi făcut pe baza unei înțelegeri între Ștefan și Petru, cel din urmă primind drept compensație asocierea la domnie. Această asociere s-a transformat însă, curînd, într-o luptă surdă, apoi fâțișă, între cei doi domni, Ștefan și grupul de boieri ce-l susțineau fiind ostili colaborării cu Iancu de Hunedoara, pentru care se pronunțase Petru al II-lea. După 5 aprilie 1445, pentru a pune capăt influenței crescînde a lui Iancu, boierimea moldoveana îl înlătură pe Petru al II-lea, care era sprijinit probabil de ostile transilvănene.

Între 1445 și 1457 se succed, confuz și rapid, numeroase schimbări de domnie, cu o durată medie mai mică de un an.

Ștefan rămîne singur domn al țării pînă în iulie 1447, cînd, la rîndul său, este ucis de Roman al II-lea, fiul lui Ilie, după părerea cronicarului Grigore Ureche, chiar cu ajutorul propriilor săi boieri.

Curînd, însă, intervine Petru al II-lea, care, cu sprijinul lui Iancu de Hunedoara, ajunge domn la Suceava, în august 1447, cînd are însă în sfat și pe nepotul său Roman ². Au urmat o serie de lupte, în care Roman este sprijinit de regele Poloniei și de Vlad Dracul, domnul Țării Romînești, precum și de un grup de boieri, iar Petru al II-lea de un alt grup de boieri și de cumnatul său, Iancu de Hunedoara, căruia îi cedează stăpînirea cetății Chilia. În acest fel, Iancu de Hunedoara capătă posibilitatea de a-și instala garnizoanele la gurile Dunării, căutînd să asigure apărarea ei împotriva turcilor, de la Belgrad pînă la vărsare. Amintirea influenței exercitate de acest mare comandant de oști în Moldova s-a păstrat atît într-o scrisoare a fiului său, regele Matei Corvin —care afirma că tatăl său « făcuse » domni în Moldova ³ — cît și în cronicile interne, unde este menționat ca stăpîn al țării, vreme de două luni, un reprezentant al său, Csupor, trimis probabil în ajutorul lui Petru al II-lea, și care a fost păstrat de tradiție sub numele de « Ciubăr vodă ».

Iancu avea de luptat aci cu politica Iagellonilor, care susțineau împotriva lui Petru pe Roman și — după otrăvirea acestuia de către boieri — pe fratele său, Alexandrei. În 1448, numai energica intervenție a lui Iancu de Hunedoara a amînat expediția polonă în Moldova. Înfrîngerea de la Kossovopolie, din toamna aceluiași an, a făcut, însă, ca, o dată cu influența lui Iancu, să înceteze și domnia protejatului său din Moldova. La începutul anului 1449, domnea aci

¹ *Cronicile slavo-române*, p. 15.

² *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 224.

³ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 5 — 6.

《#

i.

! î

3

■

°
i

w o

1 A

•a.

&

i

|

Alexandrei, susținut de feudații poloni și pus sub tutela boierului Mihai. Curînd însă, în octombrie 1449, oastea tînărului domn a fost învinsă, în lupta de la Tămășeni, lîngă Roman, iar el izgonit din țară de către Bogdan al II-lea, un alt fiu al lui Alexandru cel Bun, susținut de un grup de boieri, ostili politicii promovate de boierii lui Alexandrei, precum și de Iancu de Hunedoara.

Ca și Petru al II-lea, noul domn întreține relații strînse cu Iancu de Hunedoara, singurul ce-l putea sprijini în lupta contra feudaților poloni. Cele două tratate încheiate cu acesta, în februarie și iulie 1450¹, arată nu numai dorința lui Bogdan de a urma politica lui Iancu, dar formulează, totodată, și alianța cea mai strînsă dintre cele două țări, care urmau să fie « ca una singură ». Mai mult încă, Bogdan a înțeles să întrebuințeze chiar mijloacele militare utilizate de Iancu, mobilizînd, ca și acesta, forțele țărănești. Cu ajutorul acestor forțe — față de care reprezentanții feudaților, ca, de pildă, cronicarul polon Dlugosz, au cuvinte pline de ură, numindu-i « hoți »² — în septembrie 1450, în pădurea de la Crasna, lîngă Vaslui, Bogdan obține o frumoasă biruință asupra oștilor feudaților poloni, ce intraseră în Moldova ca să-l reinstaleze în scaun pe Alexandrei. Merită a fi reținut faptul că, în dieta polonă, se cerea, în această vreme, chiar anexarea Moldovei la regatul polon. La Crasna s-a dovedit cu prisosință eficacitatea întrebuințării cetelor țărănești în războiul de apărare a Moldovei împotriva tendințelor de cotropire ale regatului polon.

Folosirea acestor cete a ridicat, probabil, marea boierime împotriva lui Bogdan, care, nu mult după această biruință ce întărise prestigiul Moldovei, a fost ucis, în octombrie 1451, la Răuseni, de Petru Aron.

Domniile alternative ale lui Alexandrei — adus din nou de feudații poloni — și Petru Aron au restituit marii boierimi moldovene întreaga putere de care se bucurase înainte de Bogdan al II-lea,

Boierii ce susțineau domnia lui Alexandrei au încercat să ducă o politică de echilibru între Iancu de Hunedoara — căruia îi promisă să nu facă nimic « fără porunca domniei sale » — și regele Poloniei, vărul lui Alexandrei, căruia i se făgăduiește credință³.

Anii 1452—1455 constituie o nouă perioadă de lupte interne între grupările boierești ce susțineau pe Alexandrei sau pe Petru Aron. În primăvara anului 1455, Petru Aron reușește să rezolve în favoarea sa conflictul, învingînd, la Mohile, pe partizanii lui Alexandrei, care moare curînd după aceea.

Înscăunarea lui Petru Aron înseamnă schimbarea politicii de alianță cu Iancu de Hunedoara, noul domn fiind sprijinit de un grup de boieri ostili orientării politice promovate de acesta. Așa se explică faptul că Petru Aron se pregătea

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 749 — 752, 755 — 759.

² I. Dlugosz, *op. cit.*, II, cartea XI, col. 59.

³ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 762 — 764, 765—768.

să ocupe Chilia, apărată încă de garnizoanele lui Iancu ¹. Pe de altă parte, nici relațiile sale cu Polonia nu erau atât de bune ca cele ale predecesorului său. Noul domn se găsea, astfel, fără sprijin, tocmai în momentele cele mai grele prin care trecea țara de la începutul luptelor feudale.

În anii 1454—1455, Moldova are de făcut față unor serioase agresiuni turcești, care o găseau lipsită de posibilitatea de a se apăra. Rezistența neorganizată a maselor populare care se opun turcilor nu a putut împiedica devastarea țării.

În loc de a organiza împreună cu Iancu de Hunedoara lupta împotriva acestor agresiuni, în toamna anului 1455, Petru Aron trimite o solie la Poartă, în fruntea căreia se găsea Miha logofătul, unul din marii proprietari de sate acumulate în perioada luptelor feudale, al căror principal beneficiar a fost. Rostul soliei era acela de a cere turcilor pace, cu promisiunea de a li se plăti tribut.

În octombrie 1455, sultanul scria lui Petru Aron că a primit solia trimisă și că îi fixează un termen de trei luni, pentru ca, în schimbul păcii, să-i trimită drept haraci 2 000 de galbeni anual. În fața acestei situații, în primăvara anului 1456, marii feudali moldoveni se strâng la Vaslui, unde, constatând « cotropirea și pieirea țării... mai ales de la turci, care au prădat și pradă de atâtea ori » și văzând că « a ne apăra nu este cu putință, pentru că nu avem sprijin și nici ajutor în nici o parte », hotărăsc « să ne plecăm capul în fața acelei păgînătăți, să găsim și să dăm ce vom putea să-i înlăzăm » ².

Capitularea boierilor moldoveni la Vaslui este expresia lamentabilei curențe ce se manifesta în funcționarea statului de fărâmițare feudală și a organizării sale militare. Marea boierime recunoștea ea însăși că este incapabilă să se apere cu mijloacele de care dispunea. Această apărare ar fi putut fi, însă, organizată — cum a și fost mai târziu, și cu atât succes, de Ștefan cel Mare — prin chemarea sub arme a maselor de țărani. Marea boierime a preferat, însă, ca țara să plătească tribut turcilor, decât să apeleze la oastea de țărani, care-i făcuse faima lui Iancu de Hunedoara.

Lipsa sprijinului extern invocat la Vaslui nu se putea referi decât la poloni, deoarece marea boierime și domnul refuzaseră ajutorul lui Iancu de Hunedoara, care, tocmai în această vreme, căuta să oprească înaintarea otomană la Dunăre.

Marea majoritate a populației moldovene — care trebuia să plătească acest tribut — era ostilă acceptării tributului. De aceea, marea boierime a trebuit să promită că această capitulare este vremelnică.

Acceptând capitularea de la Vaslui, în interesul privilegiilor sale de clasă, marea boierime dovedea încă o dată că pune aceste privilegii mai presus decât independența țării.

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 784.

² *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 286-287.

Fig. 127. — Privilegiul acordat negustorilor din Cetatea Albă de sultanul Mahomed, la 1456 iunie 9.

Situația Țării Românești între 1430—1456 Istoria Țării Românești în această perioadă prezintă aproximativ aceleași caracteristici ca cea a Moldovei: și aici au loc lupte feudale între taberele boierești, care susțin la tron pe unul sau altul dintre pretendenți, pentru ca așezarea acestora în scaun să fie «spre folosul lor», cum spune cronicarul Chalcocondil ¹. Observația acestuia se întemeiază pe constatarea că, la schimbarea de domnie din 1442, noul domn «a suprimat» pe partizanii lui Vlad Dracul, fostul domn. Ca și în Moldova, cazurile de confiscări pentru hiclenie erau acum un simplu pretext pentru satisfacerea clientelei feudale a pretendenților, care era scopul principal al ridicării de noi domni.

Spre deosebire de Moldova, aceste lupte feudale au avut loc în condițiile creșterii presiunii turcești, contribuind în chip deosebit la slăbirea țării, tocmai într-o vreme când aceasta avea mai multă nevoie de concentrarea tuturor forțelor pentru a putea face față primejdiei.

Cum Țara Românească era un avanpost înaintat în lupta împotriva expansiunii turcești, aici a fost necesară o intervenție mai activă decât în Moldova a lui Iancu de Hunedoara, care s-a străduit să organizeze lupta de stăvilire la Dunăre a pericolului otoman.

Luptele feudale interne au reizbucnit cu o deosebită violență, în împrejurări destul de neclare, în anul 1430, când taberele boierești, ce-și susțineau fiecare candidatul la tron, au apelat și la ajutor străin. În timp ce o parte a boierimii se grupează în jurul boierului Aldea, care se intitula fiu al lui Mircea cel Bătrîn, și pe care-l sprijinea și Alexandru cel Bun, domnul Moldovei, împotriva lui Dan al II-lea, o delegație a altor boieri e trimisă la Sigismund de Luxemburg, cerînd ca domn pe Vlad Dracul, un alt fiu al lui Mircea cel Bătrîn, pe care împăratul îl și încoronează ca domn la Niirnberg, în februarie 1431.

Încoronarea lui Vlad Dracul ca domn al Țării Românești de către Sigismund pune într-o nouă lumină politica agresivă a acestuia față de țările române, manifestată prin proiectul de împărțire a Moldovei din 1412, prin anexarea Severinului, în 1419, și prin încercarea de a aduce pentru paza Dunării pe cavalerii teutoni, în 1429; tendința împăratului de a lua în stăpînire regiunile de la Dunăre era dublată de încercarea de catolicizare a acestor regiuni, acțiune pe care Vlad Dracul se angaja să o sprijine ².

Reizbucnirea luptelor feudale din Țara Românească a dus la slăbirea mijloacelor de rezistență antiotomană pe care reușise să le organizeze Dan al II-lea. Profitînd de această situație de haos, turcii au reluat expedițiile de jaf la nordul Dunării. În cursul unei astfel de expediții, Dan al II-lea a căzut «luptînd vitejește împotriva ismailitenilor» — cum spune o cronică sîrbească — iar Aldea a rămas singur domn, luîndu-și numele de Alexandru Aldea (vara anului 1431).

¹ Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 158; cf. și Ducas, *Istoria turco-bizantină*, p. 252.

² Hurmuzaki, **1/2**, p. 749.

înscăunarea lui Alexandru Aldea și domnia acestuia sub epitropia marelui **boier Albu** sînt rezultatul dorinței marii boierimi de a avea ca domn o unealtă **docilă** a politicii sale de nerezistență față de turci. În timpul domniei lui Aldea, **forțele** de fărîmițare feudală dețin o supremație deplină. Cazul boierului Albu — citat în documentele vremii alături de domn, ca un coregent și protector al **său** ¹ — este caracteristic pentru puterea pe care o exercita marea boierime, **cit** și pentru modul cum ea înțelegea să-și folosească privilegiile. Acest boier **Albu** — pe care documente mai tîrzii îl vor numi în chip foarte semnificativ « **cel mare** » ² — era, de fapt, conducătorul politic al țării.

În asemenea condiții, are loc marea expediție turcească din vara anului **1432**, cînd Aldea și boierii au supus țara sultanului. Vreme de 10 ani după această dată, Țara Romînească a fost considerată de cercurile diplomatice europene ca fiind căzută în stare de supunere față de turci, datorită, desigur, faptului că boierii au acceptat în această vreme unele condiții care limitau mult suveranitatea țării, ca: închinarea domnului și prezentarea sa la Poartă la cererea sultanului — în 1432, 1437 și 1442 — cooperarea turco-munteană la campaniile îndreptate împotriva Transilvaniei, ca și trimiterea de către Aldea de ostateci la Poartă, dintre fiii boierilor. Aceasta a fost o perioadă din cele mai grele ale istoriei Țării Romînești, care părea să ducă în scurtă vreme la supunerea ei deplină, sau poate chiar la cucerirea țării de către turci.

Noua situație în care se găsea Țara Romînească era însă departe de a fi acceptată de toți factorii politici din țară. De aceea, unii dintre boieri — încețînd să mai îngăduie politica de capitulare a lui Aldea și Albu — au fugit peste munți, în Făgăraș, unde Vlad Dracul aștepta momentul prielnic de a ocupa tronul. Grupîndu-se în jurul lui Vlad, acești boieri dovedeau că sînt dornici să reia lupta împotriva turcilor.

Înscăunarea lui Vlad Dracul a fost precedată de o perioadă destul de lungă de destrămare treptată a poziției lui Aldea, provocată în mare parte și de expedițiile turcești de jaf din anii 1434—1435, care dovedeau încă o dată că turcii nu respectau pacea nici cu prețul umilințelor la care se pretaseră boierii și domnul. Aldea însuși — care scria brașovenilor în 1432 că a trebuit să se ducă la Poartă pentru a face « liniște » țării — recunoștea că turcii « mi-au risipit toată țara, după ce se juraseră cu credință și cu blestem » ³.

Înscăunarea lui Vlad Dracul, vechi exponent al luptei antiotomane, în toamna anului 1436 — cu ajutorul transilvănenilor ⁴, aliați prin orientare politică — trebuie privită, deci, ca rezultatul unei mișcări a forțelor politice din țară, care vedeau că singura ieșire din situația umilitoare în care ajunsese Țara Romînească era reluarea luptelor împotriva turcilor.

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 58, 60, 250-251.

² *Documente*, B, veac. XVI, voi. III, p. 4.

³ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 44, 51.

⁴ Hurmuzaki, XV/1, p. 23-24; I. Bogdan, *Relațiile*, p. 57, 63.

încercarea pe care o fac ostile turcești de a răsturna pe noul domn, ce refuzase să plătească haraciul Porții ¹, a fost respinsă în toamna aceluiași an, după ce turcii prădaseră cumplit țara ².

Răsunetul acestei victorii avea să se mențină ani dea rândul. În 1439, Ioan Torzelo, unul din principalii sfetnici ai împăratului bizantin, alcătuind un

Fig. 128. — Monede emise de Vlad Dracul.

memoriu cu privire la posibilitățile organizării unei cruciade împotriva turcilor, afirma că la această expediție trebuie să participe și cei 15 000 de călăreți din Țara Românească, considerați printre oamenii cei mai viteji din lume ³. Aceasta dovedea — ca și în vremea lui Dan al II-lea — că în Țara Românească existau forțe în stare să se opună turcilor; aceste forțe erau alcătuite mai ales din boierimea mijlocie și mică și din țărănimea liberă, pe care s-a sprijinit Vlad Dracul.

Totuși, în vara anului 1437, domnul a trebuit să meargă la Poartă și să se închine sultanului, așa cum făcuse Alexandru Aldea în 1432. Trebuie subliniat faptul că nu sînt dovezi că domnul a fost constrîns la un asemenea act de presiunea otomană; lucrurile nu se explică decît printr-o nouă răsturnare internă, ale cărei împrejurări sînt mai lesne de reconstituit în lumina evenimentelor ulterioare. Cum mica boierime nu era îndeajuns de puternică pentru a impune politicii țării cursul dorit de ea, domnul a fost silit să urmeze orientarea contrarie a unui grup puternic de mari boieri.

După mărturia categorică a lui Wavrin, în țară existau două mari orientări politice: prima era aceea a unei tabere dornice de a se împotrivi turcilor cu puterea armelor — pe care cronicarul burgund o numește a boierilor tineri — iar cealaltă este reprezentată de elementele dominante ale marii boierimi (boierii bătrîni), care stăruiau pentru menținerea păcii, prin obișnuita plată a haraciului ⁴.

¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 82 — 83.

² Ducas, *op. cit.*, p. 254.

³ Bertrandon de la Broquiere, *Le voyage d'outremer*, p. 265.

⁴ *Bul. Corn. ist.*, VI, p. 76.

Marea boierime se declara cu hotărîre împotriva angajării Țării Românești în războiul de mari proporții ce avea să înceapă între turci și coaliția anti-otomană, condusă de Iancu de Hunedoara.

În expediția care a devastat Transilvania vreme de 45 de zile, în 1438, Vlad Dracul a fost silit să slujească drept călăuză turcilor *.

Situația putea deveni de-a dreptul critică, dacă forțele consecvent anti-otomane care existau în Țara Românească nu ar fi găsit o căpetenie pe măsura sarcinilor ce se puneau locuitorilor din regiunea Dunării. Acest mare conducător al luptei împotriva turcilor a fost Iancu de Hunedoara, care, răspunzînd cerințelor generale ale apărării pe frontul dunărean, a luat conducerea forțelor dornice de luptă și le-a purtat la biruință.

Ilustrînd proporțiile primejdiei turcești ce amenința Țara Românească, ia începutul anului 1442, Vlad Dracul a fost invitat la Poartă, unde sultanul — sub impresia tulburătoare a veștilor primite despre înfrîngerile suferite în Transilvania și așîțat de sfetnicii săi, care îl acuzau pe domn de înțelegeră cu Transilvănenii—a hotărît să destituie și să întemnițeze pe domnul Țării Românești, ca pe un simplu dregător turc; în locul său, un pașă avea să guverneze țara ². În acest scop, o mare armată turcească se îndreaptă spre Țara Românească.

În fața acestei situații, o reacție larg cuprinzătoare — mai amplă decît acelea asemănătoare din anii 1422 și 1436 — a răsturnat raporturile politice dinăuntrul țării; orientarea mării boierimi pierduse orice înțeles, de îndată ce sultanul plănuia anexarea teritoriului țării la imperiul sau și confiscarea pămînturilor stăpînite de boieri.

În atare împrejurări, cu consimțămîntul probabil al marilor feudali — după cum relatează cronicarul burgund Wavrin — «romînii s-au adunat în număr mare și au ales drept căpitan al lor pe Iancu de Hunedoara », încredințînd acestuia conducerea rezistenței împotriva turcilor ³. Se realiza astfel o conștopire a mijloacelor de luptă ale Ungariei, Transilvaniei și Țării Românești, sub autoritatea acestui « căpitan al romînilor » (*capitaine des Valaques*), exercitată în Țara Românească prin intermediul unui domn numit Basarab — fost comandant de oști în Ungaria — pe care Iancu și boierii l-au așezat pe tronul devenit liber prin arestarea lui Vlad Dracul.

Rezultatul acestei regroupări a forțelor de luptă a fost alungarea oștilor turcești care încercau să cuprindă țara, în iulie 1442. O nouă încercare turcească de a înscăuna pe un fiu al lui Vlad Dracul ⁴ s-a încheiat cu un mare dezastru: datorită intervenției lui Iancu de Hunedoara, turcii au fost înfrînți în lupta dată pe Ialomița, la 6 septembrie 1442. Alungarea turcilor a fost considerată de contemporani drept eliberarea Țării Românești.

¹ Ducas, *op. cit.*, p. 258.

² N. Iorga, *Les aventures sarrasines*, p. 40; *Studii și documente*, III, p. XIX.

³ *Bul. Corn. ist.*, VI, p. 63.

⁴ Chalcocondil, *op. cit.*, p. 63.

Campania din 1442 dovedise în chipul cel mai limpede cu putință că politica de înțelegere cu turcii — prin tot felul de concesii, umiliri și sacrificii — nu-l putea determina pe sultan să renunțe la planul său de expansiune. Departe de a înlătura primejdia, șirul tuturor capitulărilor consimțite îl încurajaseră pe Murad al II-lea să se considere stăpînul Țării Românești.

Pe de alta parte, se dovedise din nou că înaintarea otomană putea fi stăvilită prin luptă. Această luptă cerea însă utilizarea unor oștiri noi — ca acelea mobilizate de Iancu de Hunedoara — pe care marii feudali refuzau cu încăpăținare să le cheme sub arme.

Curînd după aceste evenimente, Vlad Dracul — scos din temnița turcească, cu promisiunea că va păstra pacea * — reușește să reocupe tronul, în anul 1443. După informații contemporane, la expediția cea lungă condusă de Iancu de Hunedoara ar fi luat parte și 20 000 de oșteni din Țara Românească ² (cifra e, desigur, exagerată), iar la lupta de la Vama 7 000.

În anii ce au urmat, domnul a susținut cu energie limitarea războiului antiotoman condus de Iancu de Hunedoara, fiind împotriva continuării acestui război în momentul în care turcii ar fi consimțit la condiții mulțumitoare de pace. De aceea, Vlad Dracul se va strădui să se mențină pe pozițiile păcii de la Seghedin, participînd la campania burgundă pe Dunăre, din 1445 — descrisă pe larg de Wavrin — pentru a putea apoi să încheie cu turcii o nouă pace, în condiții mai bune.

Reputația de vitejie și înțelepciune pe care i-o atribuie Wavrin ³, ca și laudele lui Callimachus ⁴, corespund modului în care domnul și-a realizat acest plan în anii 1444—1446.

Prin poziția adoptată, însă, Vlad Dracul a intrat în curînd în conflict cu Iancu de Hunedoara, care îl acuza de înțelegere cu turcii. După ce Vlad Dracul și-a definit politica de pace față de turci — căutînd să împiedice și Moldova să ia parte la coaliția antiotomană, prin susținerea lui Roman al II-lea împotriva lui Petru al II-lea, aliatul lui Iancu de Hunedoara — conflictul a izbucnit cu violență.

În anul 1447, Iancu de Hunedoara a sprijinit împotriva lui Vlad Dracul pe un nou pretendent, un urmaș al lui Dan al II-lea, Vladislav-Dan, susținut de o parte a boierimii. Rezultatul luptelor pentru tron a fost favorabil acestuia din urmă, ca urmare a trecerii în tabăra sa a partizanilor lui Vlad Dracul ⁵. Este de reținut din nou faptul că, în aceste lupte, nu trupele lui Iancu de Hunedoara au jucat rolul hotărîtor, ci forțele boierești grupate în jurul unuia sau altuia dintre pretendenți.

¹ *Bul. Corn. ist.*, VI, p. 78.

² N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 11.

³ *Bul. Corn. ist.*, VI, p. 61.

⁴ *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, II, p. 509 — 510.

⁵ Chalcocondil, op. cit., p. 200.

Ca urmare a acestor lupte, Vlad Dracul a fost ucis împreună cu fiul său Mircea, iar Vladislav a rămas domn pentru o perioadă de aproape 10 ani. Însă-unarea sa a fost însoțită de cortegiul obișnuit al represaliilor feudale ce loveau în partizanii lui Vlad Dracul, care sînt înlocuiți și din sfatul domnesc.

În timpul domniei lui Vladislav, se încheie pacea de la Adrianopol, ratificată la Seghedin, între Imperiul otoman și Ungaria ¹, prin care se garantează din nou independența Țării Românești. Țara plătea mai departe tribut turcilor, dar — în același timp — domnul trebuia să-și îndeplinească vechile îndatoriri feudale față de regatul maghiar. Nici sultanul, nici regele Ungariei, nu puteau numi domn în Țara Românească, acesta urmînd a fi ales mai departe de boieri. Tratatul din 1452 — încheiat în uima marilor campanii conduse de Iancu de Hunedoara — repunea astfel Țara Românească în situația juridică dinainte de expediția sultanului Murad, din 1432.

Deoarece poziția lui Vladislav se întărise în timpul negocierilor de pace — în care și domnul pare să fi jucat un oarecare rol ² — și cum acesta încerca să ducă o politică de echilibru între turci și regatul maghiar, Iancu de Hunedoara a căutat să întărească posibilitățile de a ține sub ascultare pe domnul Țării Românești. El a primit în Transilvania pe Vlad Țepeș, fiul lui Vlad Dracul, care aștepta acolo momentul prielnic de a cuceri tronul, și a confiscat lui Vladislav cele două vechi feude ale domnilor Țării Românești, Amlașul și Făgărașul.

În urma încheierii păcii, relațiile dintre Iancu de Hunedoara și domnul Țării Românești s-au îmbunătățit, la aceasta contribuind, fără îndoială, și stăruințele brașovenilor, interesați în păstrarea păcii, datorită relațiilor lor comerciale cu țara de peste munți. În 1453, Vladislav a consimțit chiar să permită transportul unor arme trimise de Iancu de Hunedoara la Chilia, făgăduind acestui «domn și părinte al nostru» (*dominus et pater noster*) —cum îl numește domnul — să-i slujească cu credință ³.

Raporturile dintre Iancu de Hunedoara — numit căpitan al regatului maghiar — și domnul Țării Românești s-au înrăutățit brusc în anul 1455, cînd expirau cei trei ani de la încheierea păcii cu turcii. Sub presiunea taberei turcofile din Țara Românească — care mergea pînă la colaborarea la acțiunile turcești de pradă în Transilvania ⁴ — Vladislav a atacat regiunea Făgărașului, în primăvara anului 1456.

Semnificația acestui atac rezultă și din legăturile lui cu evenimentele ivite concomitent în Moldova, unde boierii preferă să se închine turcilor, în loc să se alăture luptei conduse de Iancu de Hunedoara. Dușmănia lui Vladislav și închinarea boierilor moldoveni față de turci dovedeau cu prisosință lipsa voinței marii boierimi din ambele țări de a participa la această luptă. La lipsa interesului

¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p.

² Hurmuzaki, XV/1, p. 36.

³ *Ibidem*, p. 38.

⁴ *Ibidem*, p. 42.

pentru continuarea luptei se adaugă avantajele pe care un număr tot mai mare de boieri le vor trage din această orientare politică; generalizarea treptată a înțelegerilor particulare sau colective dintre marea boierime și turci va sili domnia să unească în același efort lupta pentru independență și lupta pentru centralizarea statului.

3. CONSOLIDAREA VOIEVODATULUI TRANSILVANIEI ȘI LUPTA ANTIOTOMANĂ A ȚĂRILOR ROMÎNE SUB CONDUCEREA LUI IANCU DE HUNEDOARA (1441—1456)

În prima jumătate a veacului al XV-lea, primejdia cotorpirii otomane a început să amenințe direct Transilvania și Ungaria. Încă de la sfârșitul secolului precedent, probabil în 1395, un detașament turcesc a întreprins cea dintâi incursiune în Transilvania, prin pasul Bran, în Țara Bîrsei, unde i s-a împotrivit o oaste recrutată în parte dintre localnici.

Timp de aproape un sfert de veac nu se înregistrează alte atacuri turcești în Transilvania. Le punea stavilă, în primul rînd, rezistența poporului din Țara Romînească, sub conducerea lui Mircea cel Bătrîn. După moartea lui Mircea, luptele feudale din Țara Romînească au lăsat drum liber trecerii turcilor peste Dunăre și de aci în Transilvania.

E probabil că forțele turcești care-1 sprijiniseră pe Radu Praznaglăva în lupta cu Mihail sînt aceleași care, în septembrie 1420, invadează partea de sud-est a Transilvaniei, învingînd o oaste transilvăneană, sub comanda voievodului Nicolae Csăki. Lupta a avut loc la « Poarta de Fier ». După două zile, turcii ard Orăștia și apoi se retrag, ducînd cu ei un mare număr de robi din Țara Hațegului și din scaunul Orăștiei. În același timp, sînt indicii și despre prădăciuni turcești în părțile Banatului.

În aprilie 1421, o incursiune asemănătoare se abate asupra Brașovului și împrejurimilor sale. Pustiirile provocate au fost atît de grave, încît regele Sigismund de Luxemburg a scutit de dări orașul și cîteva localități învecinate, pe timp de 10 ani.

Apare evidentă, prin urmare, legătura dintre situația Transilvaniei și evenimentele politice din Țara Romînească, posibilitatea apărării hotarelor ei prin rezistența opusă turcilor de locuitorii Țării Romînești. Așa se explică eforturile lui Sigismund de Luxemburg de a-și asigura, în deceniul al treilea al veacului, un aliat temeinic în Țara Romînească, în persoana lui Dan al II-lea, în scopul protejării hotarelor sudice ale Transilvaniei de invaziile otomane.

După 1431, cînd în Țara Romînească domnea Alexandru Aldea, problema respingerii atacurilor turcești asupra Transilvaniei devine acută. Incursiunile otomane se repetă în vara anului 1432, în Țara Bîrsei, iar în 1438 este devastat

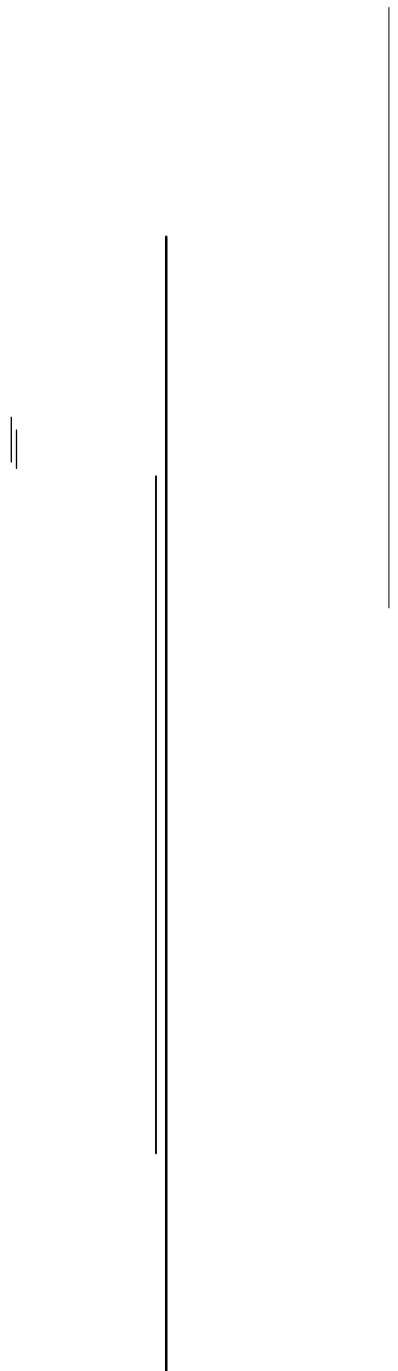

Fig. 129. — Iancu de Hunedoara.

întreg sudul Transilvaniei, din Hațeg pînă în Țara Bîrsei. Cu această ocazie, a fost prădat Sebeșul și asediat Sibiul, fără a putea fi cucerit.

Această expediție — condusă de însuși sultanul Murad al II-lea — s-a desfășurat prin iunie—iulie 1438, pricinuind grele suferințe populației din Transilvania. Au fost duși în robie circa 30—40 000 oameni; unele sate au suferit pierderi atît de mari în locuitori și bunuri, încît se vor resimți pînă către sfîrșitul veacului al XV-lea.

În toamna anului 1438, turcii au săvîrșit o nouă invazie în secuime. Deși de scurtă durată, ea s-a soldat cu ducerea în robie a altor zeci de mii de locuitori.

Aceste incursiuni reprezentau o mare primejdie pentru regiunile atinse de ele. De aceea, organizarea luptei împotriva expansiunii otomane era necesară în interesul maselor țărănești — amenințate cu jaful și robia — al orășenimii — prejudiciată în activitatea ei economică de nesiguranța creată de incursiunile turcești — și chiar al nobilimii — interesată în menținerea dominației sale de clasă.

Pentru o organizare cu adevărat eficace a apărării împotriva pericolului otoman era necesară întărirea puterii centrale, frînarea anarhiei feudale; marea nobilime se declara însă cu hotărîre împotriva acestei politici.

Exponentul cel mai de seamă al politicii de frînare a anarhiei feudale, de întărire a autorității centrale a statului, în vederea organizării apărării țării, a fost Iancu de Hunedoara.

După rezultatele cercetărilor mai recente, Iancu de Hunedoara era originar dintr-o familie de cnezi romîni hunedoreni. Tatăl lui se numea ȘVoicu și ajunsese « oștean al curții regelui », adică un curtean de categorie mijlocie. Pentru meritele sale militare, a fost înnobilit de regele Sigismund de Luxemburg. Cu acest prilej, regele i-a dăruit, în 1409, castelul și importantul domeniu al Hunedoarei. Rămîne însă posibilă și o altă versiune — aflată în majoritatea izvoarelor narative, începînd cu cronicarul Ioan Thuroczi, din a doua jumătate a veacului al XV-lea — potrivit căreia familia lui Iancu ar fi de origine boierească, din Țara Romînească. Ea s-ar fi strămutat în Transilvania, în vremea regelui Sigismund de Luxemburg, la o dată neprecizată de izvoare.

În tinerețe, Iancu de Hunedoara a îndeplinit diferite slujbe militare, în serviciul lui Sigismund de Luxemburg, pe care l-a însoțit și în Italia, cu ocazia călătoriei acestuia în vederea încoronării sale ca împărat. Cu un grup de oaste, a rămas cîtva timp în serviciul ducelui Milanului, pentru ca apoi, în 1434, tot în suita lui Sigismund, să se afle scurtă vreme la Basel, unde se desfășurau lucrările unui îndelungat și important conciliu al bisericii catolice. În anii următori, participă la unele lupte din Boemia, împotriva husiților.

În aceste peregrinări, la care îl obligase slujba sa ostășească, Iancu de Hunedoara a dobîndit o temeinică experiență militară, atît în timpul petrecut în Italia, cît și în campania din Boemia, care i-a atras cu siguranță atenția asupra valorii militare a elementelor populare și asupra tacticii de luptă a husiților.

Și-a câștigat, de asemenea, o oarecare avere; la sfârșitul acestor ani, îl găsim în fruntea unor detașamente de 50—100 de ostași, întreținuți pe cheltuială proprie. Totodată, e în măsură să împrumute lui Sigismund o apreciabilă sumă de bani, pentru care regele îi dă ca zălog niște moșii. Acești bani, precum și recompense primite pentru meritele sale militare, sub forma daniilor regale de moșii,

Fig. 130. — Castelul Hunedoara — vedere dinspre vest.

au pus bazele întinselor domenii ale lui Iancu, care ajunge, pe la 1450, unul din cei mai mari proprietari feudali din regatul maghiar, fiind stăpînul unor domenii în întindere de circa 5 milioane de jugăre. Prin dobîndirea unor atît de imense proprietăți, Iancu s-a ridicat în rîndurile nobilimii mari.

În anul 1438, i s-a încredințat prima demnitate mai importantă, aceea de ban al Severinului, pe care a deținut-o împreună cu fratele său Ioan. În această calitate, el a avut misiunea grea de a organiza apărarea unuia din ținuturile cele mai direct amenințate de atacurile turcești.

În timpul luptelor pentru tron din Ungaria, între partizanii regelui minor, Ladislau, și cei ai regelui Poloniei, Vladislav, Iancu de Hunedoara s-a distins în calitate de comandant al oștirilor acestuia din urmă și, drept urmare, a fost înălțat în demnitatea de voievod al Transilvaniei, pe care o ocupă efectiv în primăvara anului 1441.

În noua sa calitate, Iancu de Hunedoara s-a preocupat în mod deosebit de organizarea apărării țării. În acest scop, el a luat măsuri energice pentru

frînarea anarhiei feudale, mergînd pînă la pedepsirea nobililor cu confiscarea moșiilor și impunîndu-le respectarea obligațiilor militare. De asemenea, s-a ocupat de întărirea oștirii, prin organizarea militară a « slujitorilor », elemente din mica nobilime și din rîndurile cnezilor din Hunedoara și Banat.

Măsurile luate de Iancu de Hunedoara erau cu atît mai necesare cu cît evenimentele petrecute în 1442 în Țara Romînească puneau în mare primejdie Transilvania. În martie 1442, o oaste turcească, sub conducerea lui Mezid, begul din Vidin, a năvălit în Transilvania, surprinzînd nepregătită armata lui Iancu. În fața primejdiei, acesta a luat o măsură excepțională: ridicarea generală la oaste. După cum spune cronicarul Bonfini, Iancu de Hunedoara « a adunat ostași din sate și orașe, a poruncit secuilor să ia armele și tuturor, săteni și orășeni, le-a impus, prin decret public, să slujească în oaste, spre mîntuirea comună »¹.

Întreaga semnificație a acestei măsuri reiese din faptul că Iancu recurgea la ea abia la patru ani după ce se stinsese flacăra mării răscoale țărănești de la Bobilna. Cu toate acestea, el nu șovăie să facă apel la masele populare, iar acestea l-au ajutat, în vederea respingerii primejdiei cotropirii otomane.

Pînă la adunarea oștirilor, Iancu de Hunedoara înfruntă pe Mezid-beg lîngă Alba Iulia, la Sîntimbru, în ziua de 18 martie 1442, dar a fost înfrînt și a trebuit să se retragă în cetate. Turcii s-au împrăștiat după pradă, pe valea Mureșului, retrăgîndu-se apoi în direcția Sibiului. Între timp, cu forțele proaspete care îi soseau din tot cuprinsul Transilvaniei, Iancu atacă din nou pe turci, la 22 martie, repurtînd o strălucită victorie, care costă viața lui Mezid-beg și a fiului acestuia. Izvoarele narative fixează această bătălie tot într-un loc numit « Poarta de Fier », ceea ce a făcut pe mulți istorici să considere că atît atacul cît și retragerea turcilor ar fi avut loc, și de astă dată, tot prin vestul Transilvaniei. E mai probabil, însă, că lupta s-a dat undeva între Alba-Iulia și Sibiu.

După victoria asupra lui Mezid-beg, apare pentru întîia dată la lumină rolul activ pe care l-a jucat Iancu de Hunedoara și în conducerea politică a țărilor rromne de la sud și est de Carpați, pe care a încercat să le unească în lupta împotriva pericolului otoman. Oștirile sale pătrund în Țara Romînească, contribuind la înscăunarea lui Basarab. Aceasta a prilejuit din partea sultanului organizarea unei mari expediții de pedepsire, sub conducerea beglerbegului Rumeliei, Sehabedîn. Oastea lui Iancu trecu munții în ajutorul oștirii Țării Romînești, obținînd, în septembrie 1442, pe rîul Ialomița, o mare victorie, care marchează începutul campaniilor ofensive ale lui Iancu de Hunedoara împotriva turcilor. Lupta s-a dat «în locuri muntoase și strîmte », ceea ce pare să indice cursul superior al Ialomiței. În mîinile învingătorilor a căzut o pradă uriașă, compusă din steaguri, corturi, circa 5000 de cămile, cai și catîri, haine scumpe și alte lucruri, încît se spunea — desigur cu exagerare — că toți locuitorii Țării Romînești ajunseseră bogați. Un sangiac-bei și patru begi au căzut pe cîmpul

¹ Bonfinius, *Rerum Hungaricarum decades*, dec. III, cartea V.

de luptă. Sehabedin a scăpat cu fuga, dar pentru înfrângerea suferită a fost destituit de sultan din înalta sa demnitate. Victoria de pe Ialomița a coincis cu o puternică ridicare antiotomană a populației Țării Românești. Bonfini spune ca «parte dintre fugari (turci), rătăcind prin păduri, poeni și câmpii, au murii de foame, iar parte au fost uciși de românii în mâinile cărora au căzut »*.

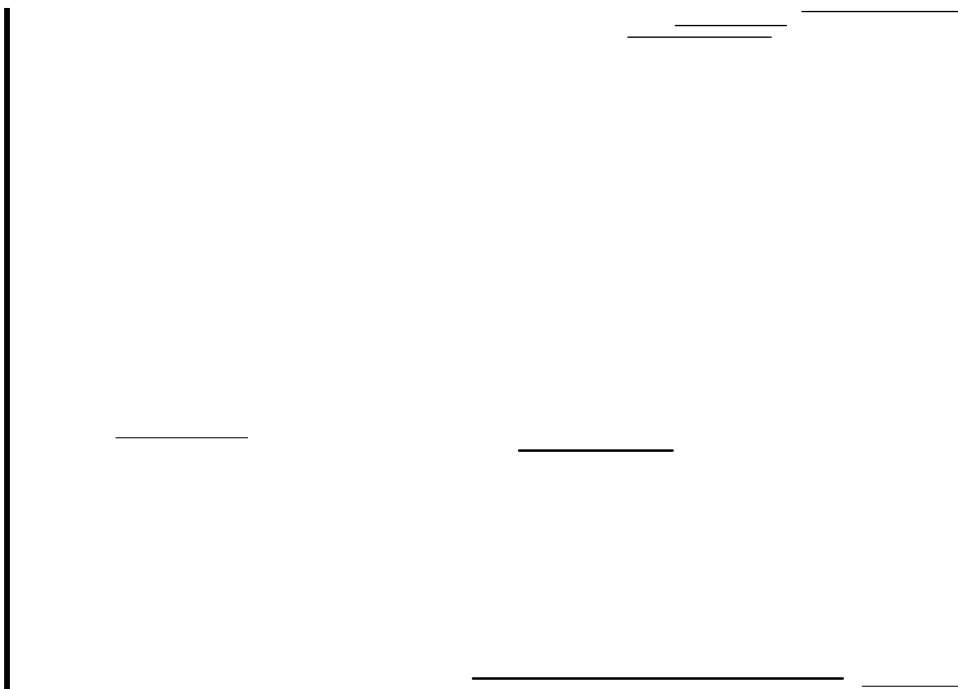

Fig. 131. — Lupta de la Zlatița, 1443 (după Bonfinius, ed. Berna, 1543).

După alungarea turcilor din Țara Românească, Iancu de Hunedoara a pătruns în sudul Dunării, într-o scurtă incursiune. El a atacat Vidinul, fără să-l cucerească, întorcându-se prin Serbia.

Victoria de pe Ialomița a impus pentru întâia dată numele lui Iancu de Hunedoara atenției întregii Europe, care începe să vadă în el pe cel mai potrivit conducător al luptei pentru eliberarea popoarelor subjugate din Balcani și pentru alungarea turcilor din Europa. Renasc planurile unor coaliții europene în vederea realizării acestui scop. Venețienii celebrează victoria printr-o procesiune solemnă în piața San Marco, la care participă și dogele.

Turcii înșiși, impresionați de înfrângere, se vor arăta pe viitor mai dispuși la pace. Țara Românească se alătură mai trainic alianței cu Transilvania, al cărei promotor era Iancu.

¹ Bonfinius, *Rerum Hungaricarum decades*, dec. III, cartea V.

Urmarea acestui moment important din istoria luptelor antiotomane de sub conducerea lui Iancu a fost organizarea expediției din Balcani, așa-numita « campanie lungă », din toamna și iarna anului 1443. Ea este legată și de propaganda pe plan european a unei « cruciade » împotriva turcilor, prin care papa-litatea urmărea să concretizeze rezultatele mai mult formale ale conciliului de la Florența, din 1439, unde împăratul bizantin Ioan al VIII-lea Paleologul și câțiva reprezentanți ai bisericii răsăritene acceptaseră unirea cu biserica apuseană.

Prima chemare la organizarea unei atare expediții se înregistrează la 1 ianuarie 1443, deci la scurtă vreme după ce victoria lui Iancu în Țara Românească deschisese posibilitatea unor campanii ofensive, în vedere a alungării turcilor din Europa. În acest scop, au loc tratative cu Polonia, Burgundia, Veneția și Aragonul. Asediul Constantinopolului de către turci, în 1442, deși nereușit, a contribuit și el la această febrilă pregătire diplomatică a campaniei. Diferitele contradicții politice dintre statele europene au redus însă foarte mult proporțiile ajutorului promis inițial. Deși Iancu de Hunedoara își asigurase alianța despotului sârb Gheorghe Brancovici, el s-a văzut constrâns pînă la urmă să se sprijine în primul rînd pe forțele proprii.

Orașele din Transilvania — îndeosebi Brașovul — i-au furnizat, la cererea sa, importante cantități de pulbere și echipament de război. Oastea lui Iancu, însumînd circa 35 000 de oameni, se compunea din trupele sale de slujitori și cnezi transilvăneni, din mercenari și chiar din iobagi, precum și dintr-un contingent din Țara Românească.

Campania s-a desfășurat pornind de la Dunăre, pe valea Moravei, în direcția Niș, Sofia, ajungînd pînă la localitatea Zlatița, la răsărit de acest din urmă oraș. În cursul acestei campanii, oastea condusă de Iancu de Hunedoara a obținut șase victorii, atît în cursul înaintării, cît și în timpul retragerii.

În victoriile dobîndite cu acest prilej, un rol important l-au jucat detașamentele de oaste recrutate din păturile populare, îndeosebi ale romînilor din Transilvania și Banat, conduse de cnezii lor. Numeroase danii prin care asemenea cnezi sînt înnobilați, ca recunoaștere a meritelor lor militare, dovedesc acest fapt¹.

Masele populare din Balcani au sprijinit expediția condusă de Iancu de Hunedoara. Într-o scrisoare din noiembrie 1443, acesta arăta că, pînă în acel moment, oastea sa nu trebuise să consume nimic din alimentele aduse, deoarece populația locală — sîrbi, bulgari, albanezi — întîmpina armata cu daruri și diferite lucruri². Asprimea iernii, greutățile terenului muntos al Balcanilor și concentrarea tot mai considerabilă de forțe turcești, conduse de însuși sultanul Murad al II-lea, au determinat oprirea înaintării și retragerea.

« Campania cea lungă » a pus în pericol cuceririle otomane din Europa, în notele sale cronologice, K. Marx consideră că « din vremea lui Timur, nu l-a mai amenințat pe turci o asemenea primejdie... Ienicerii și spahiii lui

¹ Hurmuzaki, I/2, p. 432, 653, 655, 671, 675, 685. *
Ibidem, p. 687.

Murad au fost în mare parte nimiciți în această campanie» *. Sultanul însuși recunoștea, în toamna anului 1443, că « ungurii și românii uniți sînt o mare putere » *. Succesul obținut în campania cea lungă determină o nouă propagandă de cruciadă, în scopul alungării turcilor din Europa. Regele Ungariei și nobilii

Fig. 132. — Armatele creștine în drum spre Varna, 1444 (după Barletius, *De vita Qiorgi Castrioti*, Augsburg, 1533).

din jurul său — încrezători în promisiunile de ajutor pe care le făcea legatul papal în Ungaria, cardinalul Giulio Cesarini — se arătau grăbiți să plece la luptă. Iancu de Hunedoara nu împărtășea graba plecării într-o nouă expediție. Oștean experimentat și precaut, el înțelegea că, după eforturile depuse în campania din Balcani, oastea sa avea nevoie de o perioadă mai lungă de refacere și pregătire, în promisiunile de ajutor ale Apusului el nu credea prea mult. Conta în primul rînd pe forțele locale, îndeosebi ale celor trei țări romîne, singurele care, sub imperiul primejdiei permanente și grave, puteau oferi garanția unei colaborări militare eficace. Într-adevăr, pînă la urmă, s-a văzut că din promisiunile de ajutor nu s-a realizat decît trimiterea mai multor galere venețiene, burgunde și raguzane în Bosfor și Dardanele, care ar fi trebuit să împiedice trecerea pe malul european a trupelor turcești, angajate într-o campanie în Anatolia. Turcii oferiseră condiții de pace avantajoase, pe care Iancu socotea oportun să le accepte.

¹ *Apxue MapKca u SmeAbca*, voi. VI, Moscova, 1939, p. 198.

² *hui. Corn. ist.*, VI, p. 76.

Presiunea lui Cesarini și a anturajului regal determină însă ruperea tratatului încheiat cu turcii la Seghedin (iulie 1444) și reînceperea războiului.

Oastea lui Iancu înainta de data aceasta pe malul drept al Dunării, pentru a face joncțiunea, la Nicopole, cu oastea Țării Românești, condusă de Vlad Dracul. Pe baza experienței din iarna precedentă, Iancu voia să evite, în înaintarea spre

Fig. 133. — Scenă de luptă între ostile lui Iancu de Hunedoara și turci (basorelief pe sarcofagul lui Iancu de Hunedoara din catedrala de la Alba Iulia).

Constantinopol, terenul accidentat și greu de străbătut al Balcanilor, ocolind pe la răsărit acest lanț de munți. Vlad Dracul, venit la Nicopole în întâmpinarea lui Iancu, văzând cât de slabă ca număr și organizare era oastea acestuia, nu a participat personal la expediție. El a declarat că sultanul pleacă chiar la vânătoare cu mai mulți ostași decât are regele Ungariei. De aceea, el a trecut fiului său comanda corpului de oaste promis. Oastea Țării Românești s-a distins în câteva rânduri, în înaintarea către țărmul Mării Negre, la atacarea unor cetăți întărite de turci.

Între timp, însă, flota aliată nu-și îndeplinise misiunea. Beneficiind, pe cât se pare, de concursul unor corăbii ale genovezilor, rivalii Veneției, sultanul Murad al II-lea a reușit să-și treacă toată oștirea din Asia Mică în Peninsula Balcanică și, cu forțe incomparabil mai mari decât ale regelui Ungariei, îl întâmpină lângă Vama, la 10 noiembrie 1444.

În această mare bătălie, în care — după cum spune contemporanul Andrea del Palatio — Iancu a comandat « oastea valahilor » — adică trupele sale transilvănene, compuse în mare parte din români, precum și pe cele din Țara Românească — turcii au repurtat victoria, pe care talentul militar și vitejia lui Iancu nu au putut-o evita. Uciderea în luptă a regelui Vladislav a demoralizat oastea creștină. Străduințele lui Iancu primeau astfel o grea lovitură, fără a fi însă compromise.

Cele trei țări române continuă a fi unite în lupta împotriva turcilor. Chiar în cursul desfășurării acestei campanii, Iancu întărește, la 20 septembrie 1444, moșiile mănăstirii Tismana din cuprinsul Țării Românești*. E o dovadă că

¹ *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 113-115.

persoana și politica sa erau considerate de călugării de la Tismana drept o garanție a continuității și stabilității politice în Țara Românească, în opoziție cu dese schimbări de domnie de aci.

În toamna anului 1445, Iancu de Hunedoara a întreprins o nouă expediție pe Dunăre, cu sprijinul unei mici flote burgunde și papale. Armata sa a fost

Fig. 134. — Iancu de Hunedoara primind o solie turcă la Seghedin, în iulie 1444
(după Barletius, *De vita Qiorgi Castrioti*, Augsburg, 1533).

întărită cu 5—6 000 de oșteni, conduși de Vlad Dracul. În cursul acestei campanii, a fost recucerită cetatea Giurgiu.

Moartea regelui Vladislav al Ungariei și Poloniei a redeschis posibilități largi tendințelor anarhice ale marii nobilimi. Strălucitele merite militare pe care și le câștigase Iancu de Hunedoara îi asiguraseră un atare prestigiu încât marele conducător de oști a fost ales guvernator al Ungariei de către dieta țării, întrunită, în iunie 1446, la Râkos, lângă Buda, avînd să conducă regatul pînă la majoratul regelui Ladislav Postumul. Cu ocazia aceasta, a ieșit în evidență puternicul sprijin de care se bucura Iancu de Hunedoara în rîndurile nobilimii mijlocii și mici. Reprezentanții acesteia în dietă au impus prin aclamații alegerea sa, silind marea nobilime, ostilă lui Iancu, să accepte, fără alte formalități obișnuite, proclamarea acestuia ca guvernator.

Și în calitate de guvernator al Ungariei, Iancu de Hunedoara și-a concentrat eforturile în scopul înlăturării primejdiei otomane. La începutul anului 1447, încearcă să strîngă legăturile sale cu Țara Românească și Moldova, urmărind o coordonare a politicii acestora cu politica sa, pentru organizarea unei rezistențe comune împotriva turcilor. Semnificativ în acest sens este un act din 1447, în care, pe lângă titlurile sale obișnuite, Iancu îl poartă și pe acela de

« voievod al Țării Românești » *. Deoarece Vlad Dracul încheiase pace cu turcii, lancu de Hunedoara sprijină împotriva sa, în ianuarie 1447, pe Vladislav-Dan. Încercarea sa de a pune în fruntea Țării Românești un domn ostil turcilor nu a reușit, deoarece, încă din august 1447, Vladislav-Dan se afla în bune relații cu begii turci de la Dunăre și căuta să ducă o politică de echilibru între Ungaria și Imperiul otoman.

Cu toate acestea, necesitatea legăturilor strânse dintre Transilvania și Țara Românească a făcut ca, într-o bună parte a domniei lui, Vladislav-Dan să se încadreze în sistemul politic unitar al țărilor române pe care tindea să-l realizeze lancu de Hunedoara. Turcii înșiși continuau să-l considere pe lancu ca pe o autoritate suprapusă aceleia a lui Vladislav-Dan. Aceasta rezultă din faptul că prin pacea din 13 aprilie 1452 — deși încheiată după un șir de victorii otomane — sultanul recunoaște totuși lui lancu, ca drepturi câștigate, « slujbele, ascultarea și supunerea » domnului Țării Românești².

În Moldova, lancu de Hunedoara a întreținut relații strânse cu Petru al II-lea — care i-a cedat Chilia — și Bogdan al II-lea. În timpul domniei acestuia din urmă, cele două țări românești se socoteau « ca una singură ». În 1453 Alexandrei vodă îl numea pe lancu « protector » al său.

Ca guvernator al Ungariei, activitatea lui lancu de Hunedoara — dominată de necesitatea organizării luptei antiotomane — are și o importantă latură internă. El a depus eforturi considerabile pentru înlăturarea anarhiei feudale și apărarea hotarelor. A luat măsuri cu caracter economic, de administrare a veniturilor regale, în scopul întăririi unităților militare formate din ostași mercenari. De asemenea, a protejat întrucâtva interesele comerciale ale orașenimii, a cărei activitate constituia o resursă în vederea dotării oștilor cu echipament și armament. A autorizat întărirea zidurilor ce împrejmuiau Sibiu și Brașovul. Datorită lui au fost redată clujenilor vechile privilegii, desființate ca pedeapsă pentru participarea lor la răscoala de la Bobîlna.

Lancu de Hunedoara s-a preocupat — într-o măsură mai mică, însă — și de limitarea abuzurilor săvârșite de nobili în exploatarea țăranimii, probabil cu scopul de a preveni repetarea unor noi mișcări țăărănești. În mai multe rânduri, hotărârile luate de dietă — influențată de autoritatea sa — recomandă respectarea dreptului de liberă strămutare a țăranului, în condițiile obișnuite, plătindu-și în prealabil darea pe pământ (*terragium*).

El a acordat o mare atenție sporirii veniturilor moșiilor proprii, ce constituiau o bază a puterii sale. Printre altele, a încurajat mineritul pe domeniul Hunedoarei și în jurul localităților Baia Mare și Baia Sprie, care intraseră de asemenea în posesia sa.

Prin cămărașii ocnelor, a luat măsuri de a se spori plata tăietorilor de sare din Maramureș și de la Dej. Nicicând, până la sfârșitul veacului al XV-lea,

¹ D. Csánki, *Magyarország torienelmi foldrajza o Hunyadiak kordban*, V, p. 212. ² N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 23.

tăietorii de sare nu au avut o retribuție mai bună decât în vremea guvernării sale.

Iancu întreprinde toate aceste acțiuni în vederea organizării unei noi campanii antiotomane, în care el se baza acum și pe posibilitatea colaborării militare cu poporul albanez, care, în acest timp, dădea turcilor grele lovituri, sub conducerea lui Scanderbeg. El conta, de asemenea, pe un sprijin de câteva mii de ostași din partea Țării Românești. În cursul pregătirii acestei campanii, a ieșit încă o dată în evidență caracterul popular al armatei și al tacticii militare a lui Iancu de Hunedoara.

Deși suferise unele insuccese în perioada anilor 1444—1447, Iancu se hotărăște, totuși, pentru o acțiune ofensivă de mari proporții, dincolo de hotarele regatului Ungariei. O asemenea expediție — la care marea nobilime, invocând limitele obligației sale militare, nu vroia să participe — nu se putea susține decât cu trupe de mercenari și de «slujitori», ultimii subordonați direct, în ordinea ierarhiei vasalice, lui Iancu de Hunedoara. În rândurile slujitorilor existau numeroase elemente cneziale și țărănești.

Iancu de Hunedoara și-a adaptat în chip strălucit tactica sa de luptă cerințelor pe care le impunea caracterul popular al armatei și al acțiunii sale ofensive. El și-a întemeiat planul de luptă și de deplasare a armatei nu atât pe cavalerie — armă prin excelență nobiliară — cât pe pedestrimea transportată cu ajutorul căruțelor, care, după metoda răspîndită cu puțin înainte de husiți, puteau servi și ca centură improvizată de apărare, în contra repezilor șarje de cavalerie ale spahiilor. Totodată, Iancu s-a adaptat și cerințelor tehnicii de luptă celei mai înaintate a vremii, întărindu-și considerabil artileria, datorită sprijinului activ al orașenimii, al meșteșugarilor din orașele transilvănene îndeosebi, cărora le adresează numeroase și urgente comenzi de tunuri, ghiulele, pulbere etc.

În septembrie 1448, cu o armată de circa 22 000 de ostași, Iancu porni în campanie, pe valea Moravei, spre Niș, iar de aici se îndreptă către Macedonia, intenționînd să se unească cu forțele lui Scanderbeg și să ajungă — în prima fază a expediției — pînă la Salonic, iar de aici — într-o a doua fază a operațiunii — să înainteze către Constantinopol.

Și în cursul acestei campanii, în trecerea prin Serbia, oastea lui Iancu s-a bucurat de sprijinul populației. În schimb, despotul sîrb Gheorghe Brancovici, care încheiase pace cu turcii, a refuzat să-l ajute. Mai mult încă, el a înștiințat pe sultan despre mișcările armatei lui Iancu.

Cu forțe de câteva ori mai mari, turcii îl atacară pe Iancu la Kossovopolje, în același loc unde se dăduse bătălia din 1389. Lupta a ținut trei zile (17—19 octombrie 1448). Cu toate că tactica populară, a întăriturii de căruțe, folosită de Iancu, s-a dovedit de o mare valoare, permițîndu-i să reziste atacurilor otomane, pînă la urmă superioritatea numerică a turcilor a făcut ca victoria să încline de partea acestora. Prin durata ei, prin rolul jucat de artilerie, prin felul manevrelor executate de cele două oștiri și prin numărul mare de ostași aruncați

în luptă de ambele părți, bătălia de la Kossovopolje, din anul 1448, poate fi considerată una din primele operațiuni militare de tip modern, în opoziție cu tactica de luptă feudală.

O dată cu această înfrângere, încetează faza războaielor ofensive împotriva turcilor, Iancu de Hunedoara fiind constrâns la o luptă de apărare.

Faptul acesta s-a datorat și împrejurărilor interne din Ungaria și Transilvania, împăcându-se destul de greu cu regimul autoritar și cu tendințele de centralizare reprezentate de Iancu de Hunedoara, marea nobilime a profitat de acest ultim eșec al său pentru a-i submina autoritatea. Una din manevrele folosite în acest scop a fost aducerea pe tron a regelui Ladislau, deși încă nevîrstnic, determinînd astfel încetarea misiunii lui Iancu de guvernator al țării. Grupul marilor nobili, în frunte cu familia Cillei, dobîndește o puternică influență pe lângă tînărul rege și pune astfel în umbră, din punct de vedere politic, pe Iancu. Nu-i putea fi însă smuls prestigiul său militar, care-l menține în fruntea oștirilor regatului, în calitate de căpitan suprem.

În acești ani, în care dificultățile interne l-au împiedicat să continue acțiunile sale militare, Iancu de Hunedoara a dus o intensă activitate diplomatică, pentru preîntîmpinarea primejdiei otomane. La 20 noiembrie 1451 s-a ajuns la un armistițiu cu turcii, întărit prin pacea pe trei ani, încheiată la Adrianopol, în aprilie 1452, prin care sultanul promitea să înceteze atacurile asupra Țării Românești, Transilvaniei, Ungariei, Serbiei și Ragusei și să nu ridice noi întărituri de-a lungul Dunării. Tratatul a fost confirmat de noul sultan, Mahomed al II-lea.

Această pace nu a fost considerată durabilă de către Iancu. Experiența sa îndelungată de ostaș și om politic nu-i mai îngăduia nici o iluzie asupra intențiilor cotropitoare ale turcilor. Așa se explică acțiunea sa diplomatică la Constantinopol, curînd după încheierea tratatului amintit. În toamna anului 1452, au sosit la curtea bizantină, pe mare, trimiși din partea lui Iancu, care promiteau Bizanțului ajutor militar și schițau planul unei colaborări pentru despresurarea Constantinopolului. Oferta a fost respinsă de împăratul Bizanțului, deoarece cuprindea condiția cedării temporare a unor cetăți lui Iancu. În primăvara anului 1453, împăratul Bizanțului, amenințat de asediul început de turci asupra capitalei, a revenit asupra refuzului său. În urma acestui fapt, se pare că o nouă solie a lui Iancu a mers în tabăra sultanului, punîndu-i în vedere să înceteze asediul Constantinopolului și amenințîndu-l cu denunțarea tratatului din anul precedent.

În anul 1456, sultanul Mahomed al II-lea — care, în 1453, prin cucerirea Constantinopolului, consolidase stăpînirea otomană în Europa — a organizat o mare expediție împotriva regatului maghiar, începînd prin a asedia cetatea Belgrad, cheia strategică ce deschidea drumul spre Cîmpia Ungariei.

În luptele din jurul Belgradului, din iulie 1456, a apărut mai vădit ca ori-cînd caracterul profund popular al luptei de apărare împotriva turcilor. Oastea

lui lancu a fost întărită printr-un număr mare de luptători, veniți sub steagul său atât din Ungaria, cât și din alte țări.

« Cruciada » la care chema din nou în acele momente în special călugărul franciscan Ioan de Capistrano s-a transformat într-un adevărat război popular, susținut de masele largi nu din considerente religioase, ci din necesitatea apărării existenței lor. Temându-se de cursul ce l-ar fi putut lua evenimentele, nobilii au încercat să pună piedici spontanei mobilizări a maselor, refuzând să dea arme, mijloace de transport și călăuze detașamentelor populare. Nici acest fapt nu a putut stăvili entuziasmul popular. Mărturiile contemporane notează trecerea prin orașele din Europa centrală a acestor cete, alcătuite din meseriași și oameni săraci, care se îndreptau pe jos spre Belgrad. Autorul uneia din aceste mărturii se întreba: « Unde este Imperiul roman, care întotdeauna s-a luptat cu toți barbarii?... Unde este regele francez, care vrea să se intituleze rege prea creștin? Unde sînt regii Angliei, Danemarcei, Norvegiei, Suediei, Cehiei, Poloniei? Țărani neînarmați, potcovari, croitori, meseriași merg în fruntea armatelor... ».

După unele izvoare, numărul acestor elemente populare ar fi atins cifra de 60 000 de oameni; altele — probabil mai apropiate de adevăr — dau numărul de cel puțin 27 000. Când această oștire se apropia de Belgrad, comandantul garnizoanei, privind-o din înălțimea zidurilor cetății, spunea că: « Niciodată n-ar fi crezut, dacă n-ar fi văzut cu ochii lui, că în Ungaria este atîta popor, care se adună ca zăpada mînată de viscol... »¹.

Mișcarea aceasta, care a cuprins Transilvania, Ungaria, Polonia, Cehia și Germania, ilustrează solidaritatea popoarelor împotriva agresiunii și invaziei turcești, peste indiferența sau chiar ostilitatea claselor dominante.

Sultanul dispunea de o oștire, apreciată de unii contemporani între 100 000 și 200 000 de oameni. El a înconjurat Belgradul și a început asediul propriu-zis în ziua de 4 iulie 1456.

lancu de Hunedoara a reușit să facă o spărtură în cercul asediatorilor, datorită victoriei pe care flota sa a obținut-o, la 14 iulie, pe Dunăre, asupra flotei turcești. El a izbutit, pe această cale, să strecoare însemnate întărituri în cetate.

Cu ajutorul trupelor populare — care au luptat cu o însuflețire deosebită — lancu de Hunedoara a dobîndit o strălucită victorie, în zilele de 21 și 22 iulie. Asaltul general dezlănțuit de turci în prima zi a fost respins cu prețul unor mari eforturi, pricinuind, în același timp, oastei turcești mari pierderi și o oarecare demoralizare. A doua zi, după unele hărțuieli, unitățile populare au atacat pe turci din proprie inițiativă, obținînd succese locale însemnate. lancu a folosit acest moment favorabil și a dezlănțuit la rîndu-i atacul general și concentric asupra taberei turcești. Armata otomană, în frunte cu sultanul Mahomed al II-lea, s-a retras în dezordine, lăsînd o pradă bogată în mîinile învingătorilor.

¹ N. Iorga, *Notes et extraits*, I, p. 137 — 142.

în timp ce întreaga Europă sărbătorea această mare biruință, Iancu de Hunedoara murea de ciumă, în tabăra de lângă Belgrad, la Zemun, în ziua de 11 august 1456.

*

Sub conducerea lui Iancu de Hunedoara, lupta antiotomană a înregistrat mari succese care, împreună cu cele repurtate de Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare, au întârziat cu peste o jumătate de secol pătrunderea turcilor în Europa centrală. Această luptă a avut un larg caracter popular, atât prin participarea maselor țărănești, cât și prin colaborarea popoarelor din sud-estul continentului la acest mare efort de apărare împotriva cotropirii otomane, ce reprezenta o formă din cele mai grele ale opresiunii și exploatării feudale.

Prin punerea talentului său militar și de om politic în slujba acestei cauze juste, Iancu de Hunedoara se ridică în rîndurile personalităților de seamă din Istoria patriei noastre și din istoria universală.

El a fost primul conducător de stat care, pentru a face față primejdiei otomane, a încercat să creeze un sistem politic bazat pe strîngerea legăturilor dintre cele trei țări romîne, determinate de dezvoltarea relațiilor lor economice și de interesele comune ale apărării lor împotriva turcilor.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

- MARX, K. — F. ENGELS, *Ideologia germană*, București, 1956.
ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 183 — 194.
— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.
GHEORGHIU-DEJ, GH., *Articole și cuvîntări*, București, 1955.

II. Izvoare

- BEHEIM, MICHAEL, *Qedicht iiber den Woiwoden Wlad II. Drakul*, ed. Gr. Conduratu, București, 1903.
BOGDAN, L., *Cinci documente siavo-romîne din Arhiva Curfii imperiale de la Viena*, București, 1889 (extras din An. Acad. Rom., Mem. sect. ist., s. II, t. XI, 1888-1889, p. 29-64).
— *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905.
— *Documente moldovenești din sec. XV și XVI din arhivul Brașovului*, București, 1905.
BONFINIUS, A., *Rerum Hungaricarum decades quator cum dimidia*, Viena, 1744.
BROCQUIERE, BETRANDON de la, *Le voyage d'outremer*, ed. Scheffer, Paris, 1892.
CHALCOCONDIL, LAONIC, *Expuneri istorice*, trad. V. Grecu, București, 1958.

- COSTACHESCU, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, 2 voi., Iași, 1931 — 1932.
- Cronica lui Wavrin și rominii*, ed. de N. Iorga, în *Bul. Corn. ist.*, VI, 1927, p. 57 — 148.
- Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu*, București, 1959.
- DBMENY, L., *Textele celor două înțelegeri încheiate în 1437 între răsculați și nobili, după documente originale*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 1, p. 91 — 111.
- *Documente noi referitoare la răscoala de la Bobilna*, în *St. mat. ist. medie*, voi. IV, p. 395-421.
- DLUGOSZ, L., *Historia Polonica*, 2 voi., Leipzig, 1711 — 1712.
- Documente privind istoria României*, A, Moldova, veac. XIV—XV; B, Țara Românească, veac. XIII-XV.
- DUCAS, *Istoria turco-bizantină (1341 — 1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958. EDER, J., *Observationes criticae et pragmaticae ad historiam Transilvaniae*, Sibiu, 1803. GERE, L. — SZEKELY, GY., *A magyar paraszthboruk irodalma, 1457—1514*, Budapesta, 1950. HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. 1/2, XV/1. IORGA, N., *Acte și fragmente*, III, București, 1897.
- *Notes et extraits*, I, Paris, 1899.
- Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, voi. XII.
- Szekely okleveltár*, III, Cluj, 1889.
- THUROCZI, J., *Chronica Hungarorum*, în *Script. Rer. Hung.*, ed. Schwandtner, I, Viena, 1766.
- ZIMMERMANN-WERNER-MÜLLER-GUNDISCH, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, IV, Sibiu, 1937.

III. Lucrări generale

- IORGA, N., *Istoria românilor*, IV, București, 1937.

IV. Lucrări speciale

1. Agravarea sarcinilor feudale și a contradicțiilor dintre clasele și păturile sociale în Transilvania. Răscoala de la Bobilna
- BERZA, M., *Răscoalele în evul mediu. Considerații generale în lumina tezelor marxism-leninismului*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 4, p. 79-93.
- CSÂNKI, D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, voi. V, Budapesta, 1913.
- DEMENY, L., *Despre unele aspecte ale răscoalei de la Bobilna*, în *Studii și referate privind istoria României*, partea I, București, 1954, p. 573 — 598.
- *Az 1437—38-as bdbolnai ne'pi felkeles*, București, 1960.
- DEMENY, L. — I. PATAKI, *A huszita forradalmi mozgalom elterjedése hazánkban és hatása a parasztok 1437—1438 évi felkelesére*, în *Bolyai Tud. Egyetem*, Cluj, 1956, p. 223-234.
- *Husitoke revolucni hnutí na území < Lidové republiky rumunské*, în *Mezinárodní ohlas Kusitství*, Praga, 1958, p. 185-223.
- DIACIUC-DĂSCĂLESCU, M., *Răscoala iobagilor de la Bobilna*, ed. a II-a, București, 1957.
- GOMBOS, F. A., *A? 1437'-ik évi parasztlázadás története*, Cluj, 1898.
- IVÂNYI, B., *Két középkori szabnya statútum*, în *Századok*, XLV, 1911, p. 10 — 30, 98 — 113, 187-195. PĂSCU, ȘT., *Răscoale țărănești din Transilvania*, Cluj, 1947.
- *Bobilna*, București, 1957.

PATAKI, L., Az 1437-es *felkeles* farobbana'sa'nak torte'nete'hez, în *Studia Univ. Babeş-Bolyai*, seria istorie, Cluj, III, 1958, nr. 2, p. 55 — 66. SOROS, P., Ai 1437-iki *erdelyi pârladzadds tortenetehez*, în *Erde'lyi Muzeum*, XXVII 1910, nr. 3, p. 182.

2. Luptele feudale interne din Moldova şi Ţara Românească

- BOGDAN, I., Contribuţiuni la istoria Moldovei între anii 1448 — 1458, Bucureşti, 1907 (extras din An. Acad. Rom., Mem. secţ. ist., s. II, t. XXIX, 1907, p. 629-643).
- IORGA, N., Les aventures « sarrasines » des *Frangais de Bourgogne au XV-e siècle*, în *Melangei d'histoire ge'ne'rale*, Cluj, 1927, p. 9 — 56.
- MINEA, I., Din trecutul stăpînirii româneşti *asupra* Ardealului. Pierderea Amlajului şi *Făgăraşului*, Bucureşti, 1914 (extras din Conv. lit., XLVIII, 1914).
- Vlad Dracul şi vremea sa, Iaşi, 1928.
- Despre domnia lui Roman II *Vodă*, în *Cerc. ist.*, VIII-IX, 1932-1933, nr. 1, p. 222-227.
- GRECU, AL., [PANAITESCU P. P.], Pe marginea folosirii izvoarelor cu privire la impunerea Moldovei la tributul turcesc (Vaslui, 1456), în *Studii*, V, 1952, nr. 3, p. 187—198.
- PÂRVAN, V., Alexandrei voievod şi Bogdan voievod. Şapte ani din istoria Moldovei (1449 — 1456), Bucureşti, 1904.
- VÎRTOSU EMIL, *Titulatura domnilor şi asocierea la domnie în "Ţara Românească" fi Moldova (pînă în secolul al XVI-lea)*, [Bucureşti], 1960.

3. Consolidarea voievodatului Transilvaniei şi lupta antiotomană a ţărilor române sub conducerea lui Iancu de Hunedoara (1441 — 1456)

- CÎMPINA, B. T., *Dezvoltarea economiei feudale şi începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. al XV-lea în Ţara Românească şi Moldova*, Bucureşti, 1950.
- DAN, M. P., Armata şi arta militară a lui Iancu de Hunedoara, în *St. cerc. ist.* Cluj, VIII, 1957, p. 69-118.
- ELEKES, L., Hunyadi, Budapesta, 1952.
- GUNDISCH, G., Die Turkenein/alle in Siebenbtirgen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts, în *Jahrbu'cher für Qeschichte Osteuropas*, voi. II, 1937.
- MÁLYUSZ, ELEMÉR, A magyar rendi dllam Hunyadi korciban, în *Szdzadok* 1957, nr. 1—4, p. 46-123 şi nr. 5-6, p. 529-602.
- MORAVCSIK, GY., Ungarisch-byzantinische Beziehungen zur Zeit des Falles von Byzanz, în *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1954, tom. II, fasc. 3 — 4, p. 349-360.
- MUREŞAN, C., Rolul lui Ioan de Hunedoara în mobilizarea maselor populare împotriva expansiunii otomane, în *Studii*, IX, 1956, nr. 4, p. 55 — 72.
- Ioan de Hunedoara şi vremea sa, Bucureşti, 1957.
- PALL, FR., Ştiri noi despre expediţiile turceşti din Transilvania în 1438, în *An. Inst. ist. Cluj*, I — II, 1958-1959, p. 17-22. PASCU, ŞT., Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara, în *St. cerc. ist.* Cluj, VIII, 1957, p. 25-67.
- POPA, T., Iancu Corvin de Hunedoara, Bucureşti, 1928.

LUPTA PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI FEUDAL ÎN ȚĂRILE ROMÎNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XV-LEA

1. DEZVOLTAREA PRODUCȚIEI DE MĂRFURI ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI MOLDOVA ȘI URMĂRILE EI PE PLAN POLITIC

În a doua jumătate a veacului al XV-lea, în Țara Românească și Moldova — ca, de altfel, în toată Europa — acumulările cantitative ale progresului forțelor de producție din perioada precedentă au dat naștere unor însemnate schimbări economice. Conținutul procesului istoric nu a fost identic pe întregul teritoriu european. În principalele țări din apusul Europei începea să se facă trecerea de la feudalism la capitalism, în timp ce în răsăritul Europei se manifesta tendința de agravare a relațiilor feudale, de intensificare a exploatării țăranilor pe bază de clacă.

Elementul cel mai important din viața societății feudale est-europene din a doua jumătate a secolului al XV-lea a constat în faptul că, sub influența dezvoltării pieții interne și a creșterii exportului de grâne, agricultura s-a transformat într-un sector al economiei producătoare de mărfuri. În Țara Românească și Moldova, ca și în țările vecine cu ele, principalele moșii feudale au început să producă cereale destinate vânzării. Acest fenomen se generaliza pe măsură ce creștea diviziunea socială a muncii — în primul rând cea dintre sat și oraș — și, totodată, pe măsură ce erau solicitate cerealele pe piața externă.

Pătrunderea la sate a economiei bănești, exprimată prin transformarea produselor agricole în marfă, a dat naștere unui fenomen complementar: consumul rural de mărfuri confecționate în orașe. Pe măsură ce apăreau la sate cumpărători de mărfuri artizanale, creștea numărul și diversitatea acestor articole. O importanță deosebită prezintă menționarea uneltelor agricole printre mărfurile care se vînd în mediul rural, deoarece ea subliniază legăturile reciproce dintre dezvoltarea schimbului și creșterea productivității muncii în agricultură. Din privilegiul acordat de Ștefan cel Mare liovenilor, la 3 iulie 1460, reiese că aceștia desfăceau în țară, pe lingă unele articole de lux, și altele de mai largă întrebuințare: coase, seceri și fiare de plug¹.

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 277 — 278.

Ansamblul progresului economic în agricultură se exprimă în tendința de creștere a prețului satelor cumpărate și vândute de boieri. Dacă, de exemplu, în 1440—1450, un sat valorează în Moldova în medie 52 zloți și jumătate, în 1501 — 1505 el valorează peste 250 zloți; prețul lui crește deci de circa cinci ori. Creșterea prețului satelor înseamnă sporirea generală a veniturilor produse de locuitorii acelor sate în beneficiul boierilor. La aceasta a contribuit creșterea populației, lărgirea suprafețelor agricole, creșterea cantității de cereale și, mai ales, de cereale-marfă, produse pe moșii în condițiile unei sporite productivități a muncii.

Dezvoltarea schimbului, antrenarea domeniilor feudale în relațiile marfă-bani au dus la modificări în organizarea teritorială și economică a moșiilor, la manifestarea unei tendințe generale de transformare și creștere a rentei feudale, expresie a creșterii sub diverse forme a obligațiilor țărănești față de feudali, în anumite regiuni, renta feudală este convertită, în unele cazuri, din muncă și produse în bani.

Pe lângă tendința de a-și spori numărul țăranilor dependenți, feudații urmăresc să-și întărească dreptul de stăpânire asupra acestora, să le limiteze dreptul de strămutare, să asigure permanența pe pământurile lor a forței de muncă, absolut necesară creșterii producției de cereale. La sfârșitul secolului al XV-lea, ca să împiedice plecările țăranilor dependenți de pe moșie, feudații impun acestora, în cazul în care ar voi să se strămute, o dare specială numită « găleata de ieșire » *.

Transformările ce au avut loc în societatea românească în a doua jumătate a veacului al XV-lea nu au putut rămâne fără consecințe asupra schimbului pe piața externă. Producția de cereale-marfă, o dată apărută sub imboldul dezvoltării pieții interne, a trebuit să se îndrepte de asemeni și în afara granițelor țării. Spre sfârșitul veacului al XV-lea, izvoarele de care dispunem înregistrează o creștere a exportului de grâne. Cea mai veche mențiune cunoscută cu privire la organizarea producției de cereale în vederea exportului de către una din moșiile feudale datează din 15 august 1471: este o carte de scutiri vamale pe care domnia o acordă călugărilor mănăstirii Probota, la cererea acestora, pentru grânul și miera pe care ei le vor vinde la Chilia ².

Printr-un raport din 14 septembrie 1474, consulul cetății Caffa asigură pe superiorii săi că, în depozitele de la Moncastro (Cetatea Albă), cereale «sînt destule » ³, fapt ce arată acumularea unei cantități însemnate de grâne în porturile de la gurile Dunării. Bogăția de grâne oglindește ea însăși legăturile dintre negustorimea din aceste porturi și producția de cereale-marfă pe moșiile din Moldova, în 1478, prin solia trimisă puterilor europene de către Ștefan cel Mare, acesta subliniază importanța apărării Chilie și Cetății Albe. în afară de importanța

¹ *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 252.

² *Ibidem*, A, veac. XIV-XV, p. 380.

³ Vigna, *Codice diplomatico tauro-ligure*, III, p. 121.

lor militară, desigur precumpănitoare, Ștefan cel Mare avea în vedere și rolul lor economic; el era perfect conștient de consecințele economice pe care urma să ie aibă ocuparea lor de către armatele sultanului. Veniturile feudalilor scad

Fig. 135. — Unelte de meșteșugari lemnari din sec. XV —XVI, de la Suceava.

îndată ce negustorii și corăbierii Moldovei, care înlocuiseră pe genovezi, au fost înlăturați din bogatele porturi. Pentru cîtva timp dispar, de pildă, privilegiile vamale privind negoțul mănăstirilor, legat de cele două orașe. Foarte curînd după pacea dintre Imperiul otoman și Moldova, din 1487, s-au creat condițiile în care exportul grînelor Moldovei — mai cu seamă în Turcia — a fost din nou

posibil. În ultimii ani ai veacului al XV-lea exportul de grâne în Imperiul otoman crește.

Urcarea prețului satelor în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în primii ani ai celui următor, reapariția privilegiilor vamale pentru negoțul mănăstirilor coincid cu dezvoltarea cumpărăturilor turcești de grâne de la nordul Dunării și a circulației monetare otomane în aceste părți. În noiembrie 1502, hanul Mengii Ghirei scria marelui cneaz Ivan al III-lea al Moscovei că « la Ștefan voievod umblă banii turcești »¹. Această știre dovedește că moneda turcească ajunsese la acea dată un important mijloc de schimb în Moldova. Este vădit că vânzarea în Turcia a produselor moldovenești începuse să capete o însemnătate economică deosebită.

Negustorii din Moldova sînt antrenați tot mai mult în relațiile comerciale moldo-turcești. Afacerile încheiate în Turcia de unul dintre ei, Ștefan armeanul din Suceava, sînt evocate în fața autorităților liovene cu prilejul unei lichidări de datorii la 24 august 1502².

În Țara Românească procesul este asemănător. În privilegiile de la începutul secolului al XVI-lea, prin care se dăruiesc sau se întăresc mănăstirii Tismana veniturile vămii de la Calafat și în care se fixează tariful vamal pentru produsele ce se exportă în sudul Dunării, se arată că, alături de vite (cai, boi, vaci, oi), sare și vin, se exporta în sudul Dunării și grâu³. Exportul de grâne în Imperiul otoman la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea, într-o vreme în care comerțul cu turcii era liber, neîngrădit încă de vreun drept de monopol al acestora, stimula în Țara Românească și Moldova creșterea producției de cereale-marfă. Vânzarea în Turcia a grînelor produse pe domeniile feudale de la nordul Dunării a avut un rol deosebit de însemnat în orientarea filoturcă a unor mari boieri.

Pe măsură ce se dezvoltau relațiile comerciale turco-romîne, pătrund și mărfurile din Imperiul otoman la nordul Dunării. Unii domni, ca, de pildă, Basarab Laiotă, sprijină desfacerea mărfurilor turcești în țară⁴. Protestînd' la 5 iulie 1495 împotriva greutăților pe care le fac brașovenii comerțului muntean, Vlad Călugărul le scria: « oare credeți că nu putem aduce postav sau fier și din alte locuri ? în Moldova și în Turcia găsim atît cît este voia noastră »⁵. Influența turcească în viața comercială a Țării Românești se manifestă prin denumirile mărfurilor care circulă pe piață, prin pătrunderea în limba de cancelarie a termenilor turcești privind organizarea comerțului, ca hoget (act de vânzare-cumpărare)⁶.

Pozițiile economice pe care le cîștigă turcii la nordul Dunării înlesnesc, în secolul al XVI-lea, aservirea politică a Țării Românești și Moldovei, frînează

¹ *CdopHUK MMnepamopCKOZo PyccKozo licnopimecKozo OStifscmea*, t. XLI, p. 446.

² N. Iorga, *Studii fi documente*, XXIII, p. 329.

³ *Documente*, B, veac. XVI, voi. I, p. 14, 46, 57.

⁴ Gr. Tocilescu, 534 *documente*, p. 90 — 91.

⁵ Hurmuzaki, XV/1, p. 143.

⁶ Gr. Tocilescu, 534 *documente*, p. 183-184, 313, 330.

dezvoltarea producției de mărfuri și a pieții interne, frânează apariția efectului la care dezvoltarea producției de mărfuri ducea în mod normal, și anume centralizarea statului.

Progresul realizat în agricultura Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea este un aspect al progresului general economic din acea vreme, determinat în mare măsură de dezvoltarea orașelor, unde diviziunea socială a muncii îndrepta tot mai mult populația spre activitatea meșteșugărească și comercială.

În a doua jumătate a secolului al XV-lea se constată o creștere a populației orașelor, atingând în unele cazuri proporții comparabile cu ritmul de dezvoltare al unor orașe din țările apusene. În ajunul cuceririi sale de către turci, Chilia, de exemplu, ajunsese la o populație de circa 20 000 locuitori, cifră foarte mare dacă ținem seamă de faptul că cele mai însemnate orașe ale Flandrei, Bruges și Gând, au avut în momentul maximei lor expansiuni 50 000 locuitori, iar Ypres avea sub 40 000 locuitori; pînă în veacul al XVI-lea, majoritatea orașelor din Țările de Jos au avut o populație de 10 000 locuitori.

Dezvoltarea unor orașe rezultă în mod limpede din izvoare. Elocvent în acest sens este cazul orașului Șiret. Moșia acestui străvechi oraș — pomenit încă din anul 1340 de cronica franciscanilor — forma, împreună cu ocolul Volhovățului, un fel de « apanaj » al soțiilor domnilor Moldovei. La 13 decembrie 1421, Alexandru cel Bun dăruia Rimgaillei orașul Șiret și Voihovățul împreună cu satele și cătunele « atîrnătoare de orașul mai sus-zis și de Volhovăț »*. La 29 iunie 1456, aceeași moșie este descrisă în termeni care subliniază diferențierea elementelor sale alcătuitoare; se vorbește de « orașul Șiret împreună cu suburbia și cu satele care atîrnă de el, precum și satul Oihovăț împreună cu celelalte sate care atîrnă de acesta din vechime »². Reiese că între datele celor două acte s-a produs pe teritoriul « apanajului » domnesc un fenomen din pricina căruia deosebirea calitativă între ocolul Șiretului și acela al Volhovățului a fost mult accentuată. Este vorba de apariția unei suburbii, adică a cartierelor în care se strîngea sărăcimea tîrgurilor, pe măsură ce se dezvolta economia orașenească. În condițiile dezvoltării generale a meșteșugurilor, apariția noilor cartiere din Șiret reprezintă creșterea unei populații neagricole, a cărei alimentare presupune cumpărări de grîne.

Dezvoltarea meșteșugurilor și gruparea meșteșugarilor în orașe au dus la întărirea rolului acestora. Creșterea numărului de știri privind activitatea unor meșteșugari și negustori din Țara Românească și Moldova în a doua jumătate a secolului al XV-lea oglindește dezvoltarea unei piețe interne. « Piața — scria V. I. Lenin — apare acolo unde și în măsura în care apare diviziunea socială a muncii și producția de mărfuri. Mărimea pieții este indisolubil legată de gradul

¹ *Documente*, A, veac. XIV—XV, p. 43.

² M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 781.

de specializare a muncii sociale »¹. Această din urmă precizare, mai ales, este deosebit de prețioasă. Se vede de aci că intensitatea schimburilor este direct proporțională cu gradul de dezvoltare pe care l-a atins diviziunea socială a muncii.

Fig. 136. — Detaliu de sculptură de pe scaunul domnesc de la mănăstirea Voroneț, sec. XV-XVI.

În comparație cu situația din perioada anterioară, în a doua jumătate a secolului al XV-lea, în Țara Românească și Moldova, s-au înmulțit ramurile de activitate meșteșugărească, a crescut diferențierea și specializarea în interiorul acestora.

Printre meșteșugarii cel mai frecvent menționați în documente se întâlnesc: pielari, ciubotari, cojocari, croitori, pietrari, lemnari, zidari. În 1475, Iacob

¹ V. I. Lenin, CM privire *la așa zisa problemă a piețelor*, în *Opere*, voi. I, București, 1950, p. 91.

Fig. 137. — Obiecte de podoabă din sec. XV, descoperite în cimitirul
de la Suceava.

armeanul, pielar din Suceava (*pellifex de Sczavia*) accepta jurisdicția tribunalului armenesc din Liov. în același an, devenea cetățean al Liovului Stepan ruteanul meșter de ciubote roșii din Suceava (*rubricerdo de Sczavia*). în 1477 era amintit de asemenea la Liov «Gheorghe croitorul din Moldova, fratele lui Petru croitorul» (*Georgius sartor de Walachia, frater Petri sartoris*)¹. Cronica moldo-germană cuprinde știrea că, la 22 iunie 1479, Ștefan cel Mare a început « să zidească Chilia și a isprăvit-o în aceeași vară, cu 800 de zidari și 17 000 de ajutoare »². Mărturii documentare și arheologice indică prelucrarea metalelor. Sînt indicii că și armamentul se confecționa, în parte, în țară; dovadă importul de salpetru pentru praful de pușcă și de metale pentru arme. La 13 mai 1475, de pildă, se trecea în socotelile Liovului tranzacția încheiată între municipalitatea de acolo și Mihail « *der Salnittersyder* » al domnului Moldovei³. E vorba de vînzarea unei cantități de salpetru.

În această vreme se întîlnesc chiar meșteri moldoveni în măsură să satisfacă în parte nevoile vieții de fast a boierilor. Un document din 29 mai 1484 amintește de un Stanciu aurar. în secolul al XVI-lea, urmași ai acestuia au ajuns să dețină însemnate dregătorii; Teodosie, nepotul lui Stanciu, este arătat ca « fost ceașnic », la 5 aprilie 1558⁴.

Pe măsură ce se dezvoltă meșteșugurile, se manifestă tendința de înlocuire a importului de obiecte finite, prin importul de semifinite și de materii prime. La 22 aprilie 1466, Matei Corvin dădea satisfacție plîngerilor unor negustori și meșteșugari sași, care arătau că se trimit piei crude, nelucrate, în Moldova și Țara Romînească. Aceștia — precizînd că astfel de cumpărături se fac «în mare cantitate» — amintesc privilegiul lor străvechi după care acest comerț era interzis, ca măsură de protecție în favoarea tăbăcarilor locali. La cererea lor, regele confirmă acest interdict, pentru a nu lipsi pe meșteșugarii orașelor din Transilvania de materie primă și pentru a nu înlesni în apropiere concurența tăbăcarilor moldoveni și munteni. La 10 februarie 1489, aceleași plîngeri ale tăbăcarilor sași aduceau repetarea actului lui Matei Corvin în aceeași termeni⁵.

Se învedera, astfel, că măsurile protecționiste ale regelui Ungariei nu puteau învinge progresul economic din Moldova și Țara Romînească; el ducea cu necesitate la o nouă reglementare a raporturilor dintre ele și orașele din Transilvania. Privilegiile regale sînt destul de grăitoare, ele singure, pentru a dovedi rolul în creștere al orașenilor moldoveni și munteni, cumpărători de piei brute, din care urmau să confecționeze singuri o încălțăminte pînă aci adusă în parte din Transilvania.

Consumul de produse meșteșugărești crease o bază atît de solidă pentru activitatea meșteșugarilor din Țara Romînească și Moldova, încît concurența negustorilor din Transilvania a putut fi îngăduită într-un număr tot mai mare de

¹ Czolowski, *Pomniki dziejowe Lwowa z Archiwum miasta*, II, p. 337, 355.

² Cronicile *slavo-romine*, p. 34.

³ N. Iorga, *Studii fi documente*, XXIII, p. 309.

⁴ *Documente*, A, veac. XVI, voi. II, p. 105.

⁵ Hurmuzaki, XV/1, p. 60-61, 130-131.

Fig. 138. — Cuptor de ars var din sec. XV—XVI, descoperit la Suceava.

ramuri ale producției meșteșugărești și ale comerțului. Tot mai des se aud pîngeri împotriva unor brașoveni care încearcă să oprească aducerea de peste munte a unor unelte, materii prime sau semifinite, chiar după ce fuseseră cumpărate în Țara Bîrsei și plătite în bună rînduială¹.

Vlad Călugărul denunța rostul acestor procedee cînd scria brașovenilor despre un meșter al său de curte, plecat în Transilvania ca să-și aducă unelte: « meșteșugarii domniei voastre nu l-au lăsat să-și cumpere din ceea ce îi trebuiește pentru măistoria lui »². Intenția de a stînjiți pe toate căile activitatea meșteșugarilor munteni este vădită, de asemenea, și cînd sînt oprite la Bran cele 20 de obezi de fier cumpărate de către Costea din Tîrgoviște « pentru ferecarea carelor » în țară³.

În legătură cu dezvoltarea orașelor, întemeiată pe producția meșteșugărească, se explică și ridicarea negustorilor locali. Pe măsură ce se dezvoltă schimbul de mărfuri și crește piața internă, aceștia înlocuiesc treptat pe negustorii străini, în domeniul comerțului cu cereale, negustorii genovezi sînt înlocuiți încă înainte de 1475 de negustori localnici, reprezentanți direcți ai progresului producției de mărfuri în Moldova. Ruinarea activității negustorilor italieni la gurile Dunării a fost urmarea firească a dezvoltării economice locale; această activitate a decăzut ca urmare a progresului forțelor de producție și a circulației interne de mărfuri pe acest teritoriu. Succesul luptei pe care negustorii moldoveni o duceau împotriva concurenților lor genovezi, prin înlăturarea acestora de pe piața internă, este rezultatul legăturii dintre negustorii localnici și producția de mărfuri care creștea în satele și orașele de la nordul Dunării. Eliminarea definitivă, cu prilejul unor evenimente militare, a genovezilor din Marea Neagră fusese anunțată printr-o lungă pregătire economică anterioară.

Către sfîrșitul secolului al XV-lea își fac apariția la Brașov numeroși negustori din Moldova și Țara Romînească. Afacerile lor se înmulțesc, făcînd posibilă acumularea primelor capitaluri comerciale de unii dintre ei. În jurul anului 1500, de pilda, Rădilă din Cîmpulung cumpăra 39 000 « cuțite de Stiria », vindea șofran la Sibiu, iar unui tîrgoveț din Brașov îi vindea un număr de cuțite, suficient de mare pentru ca 18 000 bucăți să rămînă neplătite⁴.

Noua politică a domniei față de orășeni. Unii dintre domni, recunoscînd în orășeni un factor politic important, ale căror interese trebuiau apărute, manifestă o deosebită grijă pentru ei, și, prin măsurile pe care le adoptă, contribuie la creșterea veniturilor și a rolului lor în viața politică.

Restrîngerea privilegiilor de imunitate în Moldova, Ștefan cel Mare manifestă preocupări de apărare a intereselor tîrgoveților țării, pe care nu le întîlnim în vremea niciunuia

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, I, p. 94, 124-125.

² *Ibidem*, p. 208-209.

³ *Ibidem*, p. 241.

⁴ *Ibidem*, p. 221-223.

Fig. 139. — Cuțite și furculiță din sec. XV —XVI, de la Suceava.

Fig. 140. - Cîntar din sec. XV-XVI, de la Suceava.

dintre predecesorii marelui voievod. Sprijinul pe care-l acordă domnia orașenilor îmbracă diferite forme și privește atât activitatea lor în interiorul țării — unde li se acordă o serie de avantaje economice — cât și în afară. În privilegiul acordat orașului Bîrlad, Ștefan cel Mare declară în 1495: « am miluit pe șoltuzii și pîrgarii și pe toți oamenii săraci din tîrgul nostru Bîrlad și le-am întărit legea lor veche, ca nici unul din oamenii ce trăiesc în Bîrlad să nu plătească vama cea mică acolo la Bîrlad, de la nici o marfă, afară de acei ce vor aduce pește: aceștia vor avea să dea, de o maie, un pește și de un car tot un pește, altceva nimic » *K*

în tratatele internaționale — în locul indiferenței arătate de domnii de pînă la Ștefan cel Mare pentru lupta grea a orașenilor Moldovei, supuși presiunii concurenței externe — surprindem în vremea acestuia primele semne ale unei protecții a intereselor lor. Din anul 1475, domnul începe să includă în textul tratatelor internaționale unele clauze — deocamdată destul de mărginite — cu privire la interesele tîrgoveților moldoveni în Transilvania. În tratatul încheiat la 12 iulie 1475 cu regele Matei Corvin, Ștefan cel Mare vorbește despre garanțarea reciprocă a libertății negustorilor din Moldova și Ungaria, pe teritoriile ambelor părți contractante ². Către sfîrșitul secolului al XV-lea, încep să apară și în tratatele cu Polonia clauze speciale care prevăd protecția negustorilor. La 13 iulie 1499, Ștefan cel Mare introduce în tratatul său cu regele Poloniei Ioan Albert dispoziții amănunțite de organizare a administrației comerciale. În cazul ivirii unor « neînțelegeri sau pagube » în desfășurarea comerțului moldo-polon, Ștefan obligă pe vecinii săi să admită participarea activă a starostilor de Hotin și Cernăuți în judecarea proceselor, fixarea despăgubirilor etc. În cazul în care « s-ar întîmpla vreo mare strîmbătate și neînțelegere între starosti », regele Poloniei era obligat să admită ca diferendul să se rezolve printr-un arbitraj al stăpînitorilor ambelor părți interesate, deci cu participarea directă a lui Ștefan ³.

De asemenea și în Țara Romînească, începînd din vremea lui Vlad Țepeș, domnia — constatînd că vechea concurență a negustorilor transilvăneni aducea prejudicii negustorilor munteni — se solidarizează cu aceștia din urmă. Spre sfîrșitul domniei — prin 1480-1482 — Basarab Țepeluș interzice cu desăvîrșire intrarea brașovenilor în țară. Arătînd înmulțirea peste măsură a procedeelor comerciale incorecte: întîrzierea plăților, pagubele cauzate negustorilor munteni etc, el ia hotărîrea de a organiza la graniță iarmaroace la care transilvănenii urmau să vină și să-și schimbe mărfurile cu localnicii ⁴. Cam în aceeași vreme, o scrisoare domnească elaborează o adevărată teorie a protecționismului

¹ *Documente*, A, veac XV, voi. II, p. 212.

în același fel era redactat desigur și privilegiul analog pe care-l primeau locuitorii Vasluiului la 15 oct. 1491 ; cf. pasajul corespunzător din actul cu data amintită, păstrat numai într-o traducere romînească tirzie, într-o redactare foarte apropiată însă (*ibidem*, p. 166).

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 333.

³ *Ibidem*, p. 433.

⁴ Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 134—135.

comercial, completînd știrile de mai sus prin explicații larg cuprinzătoare, ceea ce arată o nouă orientare a politicii domnești. Respingînd cererea brașovenilor de a face comerț în Țara Romînească în vechile condiții, domnul adăuga: « aceasta nu < o > putem face, căci vedeți bine și domnia voastră: dacă vă vom slobozi negustorii să cumpere și să vîndă prin orașele noastre, atunci săracii

Fig. 141. — Planul și secțiunea, reconstituite, ale unei locuințe de orășean din Suceava, sec.XV.

și negustorii noștri cum se vor mai hrăni și cui vor vinde peștele și cum se vor înlesni să se plătească de dajdia domniei mele? » ¹. Partea cea mai caracteristică a răspunsului dat de domn constă în limpezimea cu care își formulează ideea despre interesele sale; el luptă pentru a asigura prosperitatea supușilor săi, conștient fiind de profitul ce avea să se nască pentru el de aci. Creșterea bogăției produse de orășenii localnici determină domnia ca, în folosul chiar al

¹ Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 257.

propriilor sale venituri, să sprijine târgoveții și să adopte punctele lor de vedere în materie negustorească.

La adăpostul politicii protecționiste a domniei, orașenii se organizează într-un fel de « autonomii comunale », se dezvoltă atribuțiile sfatului fiecărui oraș, care îndeplinește funcțiunea unui scaun de judecată, precum și foarte numeroase alte misiuni impuse de gospodărirea complexă a comerțului. Sfatul orașenesc elaborează o serie de norme și principii după care se călăuzește activitatea lui; încep să se folosească sistematic « catastișele », condicile de evidență, fapt ce confirmă grija pentru o scrupuloasă înregistrare scrisă a oricărei activități orașenești.

*

Susținând interesele orașenilor și contribuind la creșterea puterii lor politice, domnia urmărea să se sprijine pe ei în lupta pe care o ducea pentru centralizarea statului, care se întemeia pe dezvoltarea producției de mărfuri și a pieții. Prin politica pe care o duce, domnia caută să restrângă privilegiile de imunitate ale domeniilor feudale, care stânjeneau nu numai acțiunile politice ale domniei, dar și producția de mărfuri și comerțul liber, cerut de interesele meșteșugarilor și negustorilor.

Restrângerea privilegiilor de imunitate a fost o politică statornică a domniei și s-a aplicat ori de câte ori domnul a avut posibilitatea să o facă. Din conținutul privilegiilor acordate marilor mănăstiri, mai ales, se vede tendința dregătorilor domnești de a interveni tot mai des pe moșiile feudale. Astfel, în măsura în care apar fenomene legate de producția de mărfuri pe domeniul privilegiat al Rădăuților — sat supus episcopiei cu același nume — Ștefan cel Mare caută să modifice regimul judecătoresc al acestui domeniu. La 23 august 1481, confirmând episcopiei privilegiile feudale, el precizează că în zilele de târg, când vor avea loc bîlciuri la Rădăuți, anumite pricini vor fi supuse autorității unor dregători ai domniei, « vornicii de târg »¹; cu alte cuvinte, domnul își rezerva beneficiul social-politic al procesului care se dezvoltă în economia moșiei episcopale.

În Țara Românească se observă, de asemeni, același proces. La 23 martie 1482, Basarab Țepeluș proceda la o importantă restrîngere a privilegiilor mănăstirii Snagov: «iar cînd se fac gloabe asupra acelor sate (stăpînite de mănăstire), să nu meargă călugării singuri să prade, ci să trimită egumenul pe unul din frați la marele vornic ca să trimită vornicul o slugă domnească și alta vornicească, ca să prade ei »². Deși venitul gloabei rămîne al mănăstirii, actul de urmărire administrativă a « răufăcătorului » este controlat de domnie și de dregătorii ei.

Sînt cuprinse aci idei de mare însemnătate pentru politica domniei în ultima treime a veacului al XV-lea. Se urmărește ca funcțiunile statului — deținute pînă atunci de către fiecare feudal în parte — să fie îndeplinite tot mai mult de

¹ *Documente*, A, veac, XV, voi. II, p. 30.

² *Ibidem*, B, veac. XIII-XV, p. 172.

<*t
}

-V

«^.*ŁÎ*t 1e0& ««*

Fig. 142. - Scrisoare din 10 aprilie 1481 a sfatului din Suceava către cel din Bistrița, amintind pe Petroman măcelarul.

slujbași ce administrează «interesele publice», adică interesele comune ale clasei stăpînitoare, care pot fi, totuși, distincte de interesele private ale fiecărui feudal.

Pe baza acestor transformări apare și ideea statului distinct de persoana domnului. Ea se manifestă în chip izbitor în legătură cu problema vistieriei

Fig. 143. — Aspru de la Mahomed al II-lea (1451), găsit într-un tezaur din Moldova.

statului, confundată înainte vreme cu averea privată a domnului și care începe să fie considerată acum ca un lucru public.

În vara anului 1479, Basarab Laiotă — pribeag în Transilvania — izbutește, trecînd munții, să ia prin surprindere vistieria rivalului său Basarab Țepeluș. În tot ceea ce întreprind Țepeluș și boierii lui, pentru recuperarea vistieriei, se distinge lămurit apariția ideii de « avere publică », ce servește intereselor de stat, o avere distinctă de persoana domnului. Astfel, în iarna anului 1479—1480, în timp ce domaul se gîlea în tabîra turcească, boierii săi reclamiu de la brașoveni « acea vistierie care este a Țării Romînești », amenințîndu-i că, dacă nu o vor restitui, « voi pace nu veți avea cît va fi Țara Rominească »¹. Țepeluș însuși, cerîndu-și vistieria, arăta că îi este necesară « ca să mă apăr cu ea » și o socotea avere « ce era să fie scut creștinilor »². Pentru prima oară vistieria apare ca un bun ce servește interesele de stat ale unei țări, ba chiar ale unui sistem politic ce înglobează mai multe state.

Sub imperiul necesităților stringente ale luptei împotriva turcilor și ale reprimării luptei de clasă, domnia fusese obligată să organizeze un aparat politic al cărui instrument indispensabil era fiscalitatea. Resursele bănești strînse în vederea intereselor de stat, ale luptei antiotomane, nu puteau fi considerate ca aparținînd persoanei domnului.

Revendicarea boierilor lui Țepeluș, atît de limpede și hotărîtă, scoate în relief faptul că vistieria ajunsese să fie considerată un « bun public », a cărui

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 271.

² *Ibidem*, p. 152, 158.

soartă nu poate fi solidară cu aceea a domnului. Boierii se declară hotărâți, în numele țării (adică al unor interese publice), să apere acest bun.

Succesele obținute la sfârșitul secolului al XV-lea pe plan politic în direcția centralizării statului, transformarea unor vechi instituții și apariția altora noi nu sînt altceva decît expresia, pe plan suprastructural, a transformărilor social-economice care se petreceau în acea vreme, a eforturilor domniei pentru apărarea și consolidarea producției de mărfuri.

Z. LUPTA CONDUSĂ DE VLAD ȚEPEȘ PENTRU CONSOLIDAREA REZISTENȚEI ȚĂRII ROMÎNEȘTI ÎMPOTRIVA PRIMEJDIEI OTOMANE (1456—1462)

începuturile domniei Personalitatea deosebit de puternică a lui Vlad Țepeș — unul dintre domnii cei mai remarcabili din istoria Țării Românești — s-a afirmat în condiții cu adevărat excepționale. Încă înainte de înscăunare, Vlad a avut parte de o experiență neobișnuit de complexă, care i-a grăbit maturizarea politică. În 1442, el este închis în temnițele turcești, la Galipoli, împreună cu tatăl său, Vlad Dracul. După eliberarea și reînscăunarea acestuia, în 1443, Vlad rămîne ca ostatic la turci pînă în 1449, cînd, în urma morții lui Vlad Dracul, turcii încearcă să-l înscăuneze pe tronul Țării Românești.

Incursiunea turcească din 1449 eșuează; în cursul desfășurării ei, Vlad fuge de la turci și se refugiază în Moldova, unde domnea Bogdan al II-lea, unul dintre puținii urmași ai lui Alexandru cel Bun care a încercat — fără succes, de altminteri — să se împotrivească marii boierimi.

Vlad a cunoscut în Moldova și a legat prietenie cu cel ce avea să fie mai rîmu marele domn Ștefan, de care îl va apropia atît de mult programul politic pe care-l va adopta și în care lupta pentru independență era solidară cu tendința centralizării statului. Din Moldova, Vlad pribegeste în Transilvania, unde rămîne sub protecția lui Iancu de Hunedoara pînă în 1456, anul mării victorii de la Belgrad împotriva turcilor și, totodată, al închinării boierilor moldoveni față de Poartă.

Marea înfrîngere a sultanului, dovedind încă o dată că rezistența împotriva turcilor era posibilă, a dat naștere, în sînul societății muntene, la serioase frămîntări. La 22 august 1456, profitînd de împrejurările externe și ajutat de o parte a boierimii, Vlad îl înlătură pe Vladislav-Dan și se înscăunează domn.

Urcarea pe tron a lui Vlad Țepeș avea loc într-un moment în care, cu toată înfrîngerea suferită de turci la Belgrad, primejdia otomană creștea ca amploare, luînd o formă precisă și direct amenințătoare, în parte, chiar pentru clasele stăpînitoare de la nordul Dunării. Tulburările politice la care au dat naștere simultan, în Peloponez și în Serbia, luptele feudale locale, au îngăduit turcilor reluarea cuceririlor în ambele direcții. Cu sprijinul feudalilor greci,

sultanul ocupă treptat ultimele stăpîniri ale Paleologilor din Peloponez, prin expediții care s-au prelungit pînă în 1460.

În 1459, în urma expediției conduse de sultan, se pune capăt existenței statului feudal sîrbesc, care este transformat în pașalic, clasa stăpînitoare feudală fiind înlocuită cu timarioți turci. Totul arăta că Mahomed al II-lea era hotărît să extindă cît mai departe cu putință sistemul de stăpînire turcească sub formă de pașalîcuri.

Cuceririle turcești în Balcani confirmau neputința militară a feudalilor creștini de a rezista în condițiile veșnicelor tulburări pe care ei le pricinuiau, închinarea boierilor moldoveni arăta incapacitatea feudalilor de la nordul Dunării de a se opune, prin propriile lor mijloace, turcilor, refuzul lor de a apela și la alte mijloace mai eficace de apărare, ca ridicarea maselor de țărani, organizate odinioară, pe vremea lui Mircea cel Bătrîn, în « oastea cea mare ».

Politica internă Anii de pribegie în preajma lui Iancu de Hunedoara i-au îngăduit lui Vlad să realizeze în chip lucid legătura necesară dintre țelurile sale de politică internă și externă. Mărturia categorică pe care o aduce în acest sens cronica lui Chalcocondil — în care se subliniază că Vlad Țepeș și-a început domnia printr-un masacru de boieri * — se întregeste în lumina propriei lui mărturii din 10 septembrie 1456. Domnul arată brașovenilor greutățile prin care trece din cauza turcilor, explicîndu-le, totodată, programul său de acțiune. « Și țineți seama de aceasta — scrie Vlad — cînd un om sau domnitor este tare și puternic < înlăuntru >, atunci el poate să obțină pacea pe care o dorește; dar cînd este fără de putere, unul mai tare va veni asupra lui și va face cu dînsul ce va pofti »². Este neîndoielnic că, încă de la urcarea sa pe tron, Vlad urmărea să consolideze independența Țării Romînești, eliberînd-o de obligațiile față de turci. El a hotărît să înceapă prin consolidarea bazelor interne ale rezistenței, acceptînd să păstreze, vremelnic, raporturile tradiționale cu Poarta, plătind tributul de 10 000 de galbeni.

Primele măsuri ale politicii de consolidare internă se oglindesc în reacțiile negustorilor sași, îndeosebi ale sibienilor; tranzacția acestora cu unii pretendenți la tronul Țării Romînești arată că Vlad își inaugurase domnia prin măsuri de sprijinire a orașenilor. Căutînd să înlăture prin violență orice participare a orașenilor din Țara Romînească la comerțul de tranzit, negustorii sași inițiază în 1457 înlocuirea lui Vlad printr-un « popă al romînilor » (*sacerdos Valachorum*), care este, probabil, viitorul Vlad Călugărul. Pretendentul se înfățișează ca unealta unor interese exclusiv negustorești, căci el intervine «în concurență» cu pretendentul « politic » Dan, sprijinit de Ladislau de Hunedoara. În schimbul ajutorului acordat de negustorii sași, « călugărul » făgăduiește concetățenilor lor

¹ L. Chalcocondil, *Expuneri istorice*, p. 283.

² Hurmuzaki, XV/1, p. 46.

Fig. 144. — Vlad Țepeș — după o broșură germană din sec. XV —XVI.

Peterman și Petru Gereb de Vereșmort concedarea vămilor de la Rucăr și Brăila. Beneficiarii daniei urmau « să stăpânească pe veci și să strângă veniturile » acestor vămi *. Negustorii sași încercau astfel să folosească și să valorifice singuri drumul comercial de la Rucăr la Brăila. Răspunsul dat de domn — atacul îndreptat împotriva Sibiului și a împrejurimilor sale — este manifestarea hotărârii lui de a nu tolera asemenea pretenții.

Măsurile inițiate de negustorii sași de a împiedica pe negustorii români să participe la organizarea comerțului de care ei beneficiaseră pînă atunci făceau ca primii să apară chiar și în ochii conducătorilor regatului maghiar ca adevărați agresori. Prin două scrisori, din 3 și 6 martie 1458, trimise brașovenilor de către Matei Corvin și unchiul său Mihail Szilágyi, guvernatorul regatului, autoritatea de stat ia poziție în conflictul dintre Vlad Țepeș și negustorii sași, subliniindu-se că vina o poartă aceștia și nu Țepeș. Se precizează natura vinei care se impută acestora și care nu are nici o legătură cu pretențiile, ci decurge din raporturile comerciale. Se arată limpede negustorilor sași că, dacă au suferit din partea lui Vlad, « a principelui nostru sincer iubit » (*nostro sincere dilecto ... principi*), multe pagube și suferințe, « de acestea voi sînteți vinovați în bună parte » (*de quibus vobis non mediocriter imputamus*). Amintindu-le că și Țepeș a fost rugat să țină pacea, se adaugă: « vă poruncim cu hotărîre că, dacă ați pricinuit strîmbătăți și pagube supușilor lui < Vlad >, să le îndreptați, iar pe viitor sînteți datori să întrețineți și să cultivați pacea și liniștea cu acest voievod și cu supușii lui » (*cum eodem Wayvoda et ad eum pertinentibus pace et bona tranquillitate uti et frui debeatis*) ². Vexațiunile negustorilor sași par să fi continuat însă și după această dată ³.

Încurajat de cursul luat de politica regatului maghiar după înscăunarea lui Matei Corvin și de primele măsuri ale regelui, Vlad întărește presiunea asupra sașilor; la 13 iunie 1458, el trimite Brașovului un sol, căruia i se înmînaseră unele cereri ultimative. La începutul anului 1459, întemeind « iarmaroacele de graniță », Vlad strînge pe toți negustorii sași găsiți în lăuntruul Țării Românești și trage în țeapă un număr însemnat dintre ei ⁴.

Organizarea « iarmaroacelor » era o încercare de statornicire a unui nou monopol comercial — de data aceasta în favoarea orășenilor din Țara Românească. Se hotăra că negustorii străini nu au voie să intre în țară, rezervîndu-li-se doar trei locuri unde urmau să vină o dată pe an. Acolo permitea domnia să se organizeze un tîrg anual sau iarmaroc. « Iarmaroacele » urmau să alcătuiască pe viitor cadrul obligatoriu al schimburilor dintre Transilvania și Țara Românească. Nicăieri altundeva în Țara Românească nu le mai era îngăduit negustorilor sași să vîndă sau să cumpere mărfuri. Prin intermediul « iarma-

¹ Hurmuzaki, XV/1, p. 47.

² *Ibidem*, p. 48, 49.

³ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 94.

⁴ *Ibidem*, p. 101-102 și 103; Hurmuzaki, XV/1, p. 50-51.

roacelor de graniță», orășenii din Țara Românească încep să desfășoare o activitate incomparabil mai vie ca înainte, care le va permite, în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XV-lea, să ia în stăpânire piața internă.

Ca răspuns la măsurile luate de Vlad, brașovenii sprijină împotriva sa pe pretendentul Dan, ceea ce provoacă reacția lui Țepeș, la sfârșitul anului 1459 și în tot cursul anului 1460. În trei expediții succesive, ostile Țării Românești au atacat Țara Bîrsei, luând prizonieri pe negustorii cei mai puternici ai Brașovului sau trăgându-i în țeapă. În martie-aprilie 1460, Dan năvălește în Țara Românească cu ajutor din Transilvania, sprijinit fiind și de un puternic grup de boieri din țară.

După ce Dan este xnfînt și ucis, Vlad trece munții în expediția sa de pedepsire îndreptată împotriva Brașovului. El silește pe negustorii sași la o pace — amintită de Vlad însuși la 26 iulie 1460 ^x — prin care aceștia se obligau și la plata unor despăgubiri în valoare de 15 500 florini, din care 4 000 au fost plătiți imediat, «iar pentru ceilalți — le va aminti Radu cel Frumos — v-ați fost legat să-i plătiți într-un an și în trei rînduri » ². Regele Matei confirmă pacea dintre Țepeș și brașoveni, întărind și clauza prin care aceștia se obligau la plata despăgubirilor, deși cu un an înainte el însuși, dînd dreptate brașovenilor împotriva lui Vlad, îi îndemnase pe aceștia să pună sub poprire bunurile negustorilor din Țara Românească și încurajase chiar pe pretendentul Dan. Matei Corvin se convinsese, deci, din nou de dreptatea cauzei lui Țepeș.

Atitudinea regelui arată că el trebuie să fi admis punctul de vedere al lui Țepeș, care ucisese pe negustorii transilvăneni aflați în Țara Românească, acuzîndu-i de nerespectarea « iarmaroacelor de graniță ». Este vădit că « povestirile sășești » — scrise în vara anului 1462 — ascund adevărul cînd, la baza ostilităților dintre negustorii transilvăneni și Vlad Țepeș, pun cruzimea exagerată a acestuia; politica lui Matei Corvin ar deveni în acest caz cu totul inexplicabilă. Motivele ostilităților rezultă a fi, dimpotrivă, cele comerciale; făcîndu-și un adevărat program politic din apărarea intereselor negustorilor locali, Vlad Țepeș a intrat în conflict cu negustorii transilvăneni, care dominau pe atunci piața Țării Românești. Prin măsurile sale, el a contribuit la progresul vieții orășenești de la sud de Carpați.

În aceiași ani în care Vlad Țepeș ducea campania împotriva negustorilor din Țara Bîrsei, apărînd interesele celor localnici, el își preciza definitiv poziția politică și față de marea boierime. În 1459, o dată cu prefacerea resturilor de autonomie sîrbească în pașalîc, s-a vădit cerința imperioasă a înfăptuirii schimbărilor interne ce erau indispensabile organizării apărării față de turci. Trebuiau înlăturate, fără întîrziere, primejdiile ce izvorau din politica marilor feudali. Măsurile de felul celor luate încă de la începutul domniei, cînd Vlad Țepeș pune capăt abuzurilor pe care boierul Albu « cel Mare » le considera drept normale de

¹ Hurmuzaki, XV/1, p. 56. * I.
Bogdan, Relațiile, p. 107.

peste 25 de ani și care-i asiguraseră o poziție aproape domnească în țară, se generalizează într-o politică de îngrădire a imunității feudale.

Vlad Țepeș a luptat cu hotărîre împotriva poziției aproape autonome, cucerită de marii feudali pe tărîm politic, administrativ și judecătoresc. Expresia, poate cea mai vizibilă, a privilegiilor împotriva cărora Vlad Țepeș se ridică era alcătuită de forța militară particulară ce stătea la dispoziția fiecărui boier, sub forma unor curteni înarmați, supuși prin legăturile dependenței feudale față de stăpînul moșiei și care reprezentau o mare parte din armata țării.

În tendința de a întări puterea domniei, de a o slăbi și domina pe a boierilor, Vlad Țepeș caută să-și creeze o armată proprie, capabilă să reziste și să înfrîngă la nevoie cetele întreținute de marii boieri. Știri dintr-o serie de izvoare interne, săsești, maghiare și bizantine, amintesc constituirea de către Țepeș a unor formațiuni militare speciale, compuse din slujitori și țărani, prezente în permanență pe lîngă domn și care i-au servit drept sprijin în lupta sa împotriva marii boierimi.

Vremea în care Vlad Țepeș își organiza puterea militară coincide cu momentul în care izvoarele amintesc uciderea, la un banchet, a unui număr de mari boieri. Actul în sine ar fi fost precedat de o discuție în care se întrevăd limpede motivele principale ale acțiunii domnești. Vlad Țepeș ar fi pus boierilor o remarcabilă întrebare politică: « *cîți domni au apucat să cunoască în scaunul Țării Romînești* »? Constatînd că « *nici unul nu era atît de tînăr încît* (să fi cunoscut) *numai șapte* », domnul a adăugat o nouă întrebare, cerîndu-le boierilor să explice cui se datoresc aceste numeroase schimbări în domnie. Răspunzînd de altfel singur, el denunță cauza slăbirii puterii de stat, aruncîndu-le boierilor acuzația: « *vina o poartă rușinoasele voastre dezbinări* ». Apoi i-a luat pe toți, «în număr de cinci sute », și

i-a tras în țeapă ¹.

Lupta contra turcilor

Loviturile date de Țepeș marii boierimi și alcătuirea unei oștiri făceau parte din pregătirea politică în vederea luptei împotriva turcilor, la care domnul se gîndea încă de la înscăunarea lui. În 1459, el încetează de a mai plăti turcilor tributul, declarînd astfel pe față ruperea legăturilor cu Poarta. Un martor al vremii subliniază că Vlad a pornit lupta cînd i s-a părut că situația « Daciei » (adică a Țării Romînești) este sigură, și- anume la puțină vreme după ce a nimicit pe fruntașii țării, care ar fi luat parte la trădare cu prilejul schimbărilor de domnie².

Refuzul de a plăti tribut turcilor a determinat intervenția sultanului. Unei încercări neizbutite a turcilor de a-l prinde, Țepeș îi răspunde cu o energică acțiune de preîntîmpinare a ofensivei otomane ce amenința Țara Romînească.

¹ Michael Beheim, *Qedicht iiber den Woiwoden Wlad II. Drakul*, ed. Gr. Conduratu, versurile 443-480, p. 40-41; cf. versurile 478-480.

² L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 283.

în iarna anului 1461—1462, el a lovit ținuturile de graniță ale Imperiului otoman care se mărgineau cu Țara Românească; a nimicit de-a lungul Dunării, de la gurile ei și pînă la Zimnicea, pe malul drept al fluviului, toate garnizoanele turcești și tot ce ar fi putut servi sultanului pentru expediția plănuită împotriva Țării Românești. În scrisoarea pe care o trimite regelui Matei Corvin, la 11 ianuarie 1462, Țepeș amintește moartea a 23 809 turci, « afară de 884 care au fost uciși în casele lor și ale căror capete n-au putut fi înfățișate ».

În primele luni ale anului 1462, Țepeș și-a întregit planul de apărare într-un ritm tot mai accelerat; a consolidat raporturile sale cu Matei Corvin, stabilind împreună un plan minuțios de acțiune — militară și politică — împotriva turcilor. În sfîrșit, cînd s-a apropiat venirea sultanului și acesta a trecut pe pămîntul Țării Românești, Țepeș a luat măsurile necesare în interior: a întărit armata și a organizat țara în vederea unei rezistențe pînă la ultimele puteri. El a aplicat atunci, încă o dată și pe scară mult mai largă decît predecesorii lui, sistemul pustiirii țării în calea năvălitorilor, întregind o experiență de luptă practică încă din vremea lui Mircea cel Bătrîn.

În primele luni ale anului 1462, sultanul stabilește planul de supunere a Țării Românești, fixîndu-și ca scop transformarea acesteia în pașalic turcesc. Mahomed al II-lea intenționa astfel să prelungească la nordul Dunării acțiunea pe care în anii precedenți o desfășurase cu atîta energie în Peninsula Balcanică, pe teritoriul Serbiei și Bosniei. Temîndu-se că acest scop nu s-ar realiza — în cazul în care Țepeș nu ar fi fost înfrînt — sultanul s-a gîndit ca cel puțin să-1 înlocuiască pe domn cu fratele său, Radu cel Frumos, ostatic la Constantinopol de cînd era copil. Mahomed al II-lea a pregătît din vreme înscăunarea lui Radu; încă din momentul în care sultanul a hotărît expediția împotriva Țării Românești, « a trimis vorbă în Dacia la boierii cu trecere la conducerea țării »¹ ca să ia puterea în mîinile lor. Cunoscînd, probabil, frămîntările politice din țară, refuzul boierilor de a sprijini întărirea puterii lui Țepeș — care era strîns legată de conducerea fermă a luptei antiotomane — sultanul spera că, în ura lor împotriva domnului, boierii vor primi pe noul candidat la tron și se vor supune lui de îndată ce ostile otomane vor trece Dunărea.

La 26 aprilie 1462, Mahomed al II-lea declara oficial, la Adrianopol, începerea campaniei împotriva Țării Românești. O uriașă oaste de 250 000 de oameni — cifră, probabil, exagerată — (cea mai puternică, spune un contemporan, de la cucerirea Constantinopolului), împărțită în trei grupuri, era îndreptată spre Dunăre. Un prim grup, pe care îl transporta flota, urma să debarce în estul Țării Românești; obiectivul lui era să ocupe cetatea Chilia, unul din punctele de seamă ale rezistenței românești împotriva amenințării otomane. La începutul lunii mai, flota otomană s-a oprit la Brăila și a debarcat trupe în nord-estul Țării Românești. Acestea au zăbovit acolo pînă la sfîrșitul campaniei,

¹ L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 287.

fără să facă legătura activă și eficace cu restul forțelor turcești, angajate direct în lupta cu Țepeș. Celelalte două grupuri de oaste erau comandate unul de marele vizir Mahmud pașa, și forma avangarda, celălalt — grosul armatei — de însuși sultanul,

în fața primejdiei turcești, Țepeș nu numai că a pustiit totul cale de trei zile de mers de la Dunăre spre nord, dar a poruncit ridicarea întregii țări, inclusiv a țăranilor liberi și dependenți, pe care i-a strâns sub steagurile domnești, organizându-i în vederea marelui război de apărare. Cu toate acestea, judecând după cifrele pe care ni le dau știrile vremii cu privire la forța numerică a armatei turcești, măsurile luate de domn în vederea înfruntării dușmanului nu i-au pus la dispoziție o forță militară prea mare; oastea sa era departe de a se compara cu cea a sultanului. Ea era alcătuită mai ales din elemente populare, mulți dintre boieri refuzând să aducă steagurile lor de curteni, să participe la uriașa luptă care începea.

La 14 iunie 1462, Petrus de Thomassiis, solul Veneției pe lângă Matei Corvin — exprimând îngrijorările de la curtea regală maghiară în momentul începerii luptelor din Țara Românească — raporta dogelui că la Buda se credea că Vlad Țepeș va fi învins, dacă nu va primi ajutor, « pentru că ai lui (ostașii munteni) sînt oameni din popor, pe cînd ai pașei sînt oameni aleși și deprinși cu armele » (*«Peroche i suo<i> sono popoli et quelli del Bassa sono homini electi et esercitati nelle arme »*)¹.

În ciuda grelei situații în care se afla, Vlad Țepeș a izbutit să organizeze efortul întregului popor în așa fel, încît a obținut una dintre cele mai strălucite victorii din istoria patriei noastre.

Campania întreprinsă de Mahomed al II-lea în Țara Românească s-a desfășurat în mai multe etape; dintre ele principale sînt trei: în prima etapă, Vlad Țepeș a avut să facă față, pe de o parte, oștilor turcești debarcate în răsăritul țării, la Brăila, pe de altă parte, armatei de avangardă conduse de Mahmud pașa, care trecuse Dunărea între 20—25 mai. Marele vizir a fost lăsat să înainteze în țara pustiită de Țepeș, să-și sleiască forțele. Slăbit într-adevăr, el a opus o rezistență foarte mică în momentul în care Vlad Țepeș l-a lovit după «trei zile » de la trecerea fluviului. Ostile turcești au fost nimicite. Din cei 30 000 de ostași pe care-i adusese cu sine marele vizir, n-au mai scăpat decît 1 000. Urmărind armata turcească înfrîntă, Vlad Țepeș a ajuns la Dunăre în momentul în care sultanul, cu grosul forțelor turcești, se pregătea să treacă în Țara Românească. La începutul lunii iunie, are loc lupta de la Turnu, în urma căreia turcii pătrund pe teritoriul țării. Cu aceasta începea a doua fază a războiului condus de Țepeș pentru consolidarea independenței Țării Românești.

Față de oastea condusă de sultanul Mahomed al II-lea, Vlad Țepeș a aplicat în toate detaliile —pe o scară mult mai largă decît se făcuse pînă atunci —

¹ Mon. Hung. hi*, t. I, p. 145-147.

tactica devenită clasică pentru Țara Românească: aceea a apărării active prin hărțuiri neconținute în timpul unei retrageri dinainte pregătite.

Din izvoare variate ■ — cronici, rapoarte diplomatice, corespondența particulară, acte diverse — se desprind o mulțime de știri de tot felul cu privire la războiul din 1462; ele oglindesc interesul stîrnit de eveniment printre martorii vremii. Mărturiile stăruie asupra desfășurării excepționale a loviturilor pe care le dădea Vlad Țepeș oastei lui Mahomed al II-lea, făcînd ca acesta să înainteze cu greu. Timp de două săptămîni de hărțuiri, o însemnată parte a armatei turcești a fost nimicită. Cu mare greutate, la mijlocul lunii iunie, sultanul se apropie de Tîrgoviște. În acel moment se pare că mai mult de jumătate din oastea lui pierise, fie de foame, fie datorită acțiunilor organizate neconținut de Țepeș, care, cu forțe restrînse, lovea prin surprindere cetele turcești răzlețite sau grosul armatei, ce începuse să sufere de ciumă.

Lipsite de posibilități de aprovizionare, înaintînd într-un ținut pustiit, ostile turcești slăbeau pe măsură ce trecea timpul, creau mari dificultăți sultanului în conducerea campaniei.

În condițiile unei demoralizări ce tindea să se generalizeze în armata turcească, în timp ce sultanul înainta spre Tîrgoviște, Vlad Țepeș desăvîrșește, la 16 iunie 1462, acțiunile sale de pînă atunci printr-un atac de noapte, rămas vestit. Nu s-a păstrat numele localității unde s-a dat acest atac, al cărui rezultat a fost cel dorit de Vlad Țepeș: completa demoralizare a armatei turcești. Pătrunzînd noaptea în tabăra sultanului, Vlad Țepeș a creat o panică atît de mare în oastea turcească, încît turcii au început să se ucidă între ei, crezînd că lovesc în dușmanul care năvălise în chip neașteptat asupra lor. În zorii dimineții următoare, Vlad Țepeș s-a retras la nord de Tîrgoviște, lăsînd sultanului drum liber spre capitală.

Ajuns acolo, Mahomed al II-lea s-a văzut în fața unui spectacol deosebit: capitala era pustie, ca și ținutul de la sud pe care-l străbătuse pînă atunci oastea turcească. În jurul ei se găsea o adevărată pădure de țepi, ridicate de domn, în care erau trași numeroși turci. În fața spectacolului care i se oferea, sultanul ar fi declarat celor mai apropiați sfetnici « că nu poate să ia țara unui bărbat care face lucruri așa de mari și, mai presus de fire, știe să se folosească astfel de domnia și de supușii lui... că acest bărbat care face astfel de isprăvi ar fi vrednic de mai mult »¹. Dincolo de acest elogiu, era vădit că spectacolul de la Tîrgoviște era de natură să demoralizeze complet armata turcească. « Și ceilalți turci, văzînd mulțimea de oameni trași în țepă — spune L. Chalcocondil — s-au înspăimîntat foarte »².

Era în afară de orice îndoială că rezistența statului condus de Vlad Țepeș depășea cu mult așteptările sultanului. Sub conducerea energică a domnului, ridicarea poporului silise pe boieri să se abțină cel puțin de la acțiuni dușmănoase față de domn, făcuse ca ei să nu încerce acte fățișe de alianță cu turcii

¹ L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 289. *
Ibidem.

decît în proporții atît de restrînse, încît au putut fi nimicite în ajunul campaniei. Numărul boierilor dispuși să primească ca domn pe Radu cel Frumos va fi fost atît de redus, încît forța lor a putut fi, lesne înfrîntă de către Vlad Țepeș; ca mărturie a victoriei acestuia stăteau țepile în care se aflau partizanii lui Radu. În urma unei experiențe de luptă purtată timp de două săptămîni pe teritoriul Țării Romînești, impresionat de forța pe care i-o opunea Țepeș, consta-tînd că oastea sa, sleită de putere, era incapabilă de luptă și așteptîndu-se la acțiuni din partea lui Matei Corvin, Mahomed al II-lea, aflat în fața Tîrgoviștei, a dat ordin de retragere. El a hotărît să se îndrepte spre Brăila, unde îl așteptau flota și oastea trimise aci încă de la sfîrșitul lunii aprilie 1462 și pe care nu le putuse folosi în împrejurările create de Vlad Țepeș; împreună cu acest rest de oaste, urma să treacă apoi Dunărea.

La sfîrșitul lunii iunie, Vlad Țepeș lovește într-o nouă bătălie pe turci și precipită retragerea lor, transformînd-o într-o fugă dezastruoasă.

Expediția condusă de sultan la nordul Dunării se încheia, în primele zile ale lunii iulie 1462, cu o strălucită victorie romînească. Curțile europene încep îndată să vuiască de răsunetul înfrîngerii turcești. Evenimentul este anunțat pînă pe mări îndepărtate de corăbieri romîni, confirmat în cîteva rînduri de minuțioșii diplomați ai Veneției și sărbătorit în cele mai diverse medii, la curți princiare sau de către sclavi fugiți din captivitatea turcilor. În persoana lui Vlad Țepeș, dușmanii ca și prietenii vedeau pe gloriosul biruitor al lui Mahomed al II-lea, așteptînd cu temere sau bucurie urmările politice ale evenimentului.

În aceste împrejurări, căutînd să culeagă pentru ei roadele victoriei, boierii din Țara Romînească trec la acțiune, fixînd un program politic privind raporturile cu turcii, care a fost respectat timp de cel puțin două veacuri. Ei au hotărît atunci să se folosească de turci împotriva potrivnicilor lor dinlauntru țării; aceștia erau, pe de o parte, masele celor exploatați, pe de altă parte, acțiunea politică a domniei, politica de centralizare a statului dusă cu atîta energie de Vlad Țepeș.

Prezența în armata lui Țepeș a « oamenilor din popor » — cum spunea solul venețian de la Buda — făcuse dovada vie că monopolul meseriei armelor, deținut de marea boierime, fusese desființat. Ea arăta nu numai că era posibilă creșterea în oastea domnească a elementelor populare, ci și faptul că era posibil ca această oaste să cuprindă numai astfel de elemente, în stare să asigure o victorie deplină. Deși era unica garanție pentru păstrarea independenței Țării Romînești față de turci, oastea ridicată de Vlad Țepeș, prin însăși victoria repurtată împotriva dușmanilor, era considerată de marea boierime ca o amenințare.

Pentru a lichida această amenințare, boierimea apelează la turci. Trebuie subliniat faptul că boierii nu au făcut acest lucru mai de vreme, nici în ajunul campaniei întreprinse de Mahomed, nici chiar atunci cînd sultanul se găsea,

în iunie, în Țara Românească. Boierimea înțelegea că o victorie ușor câștigată de turci ar fi dus foarte probabil la aplicarea în Țara Românească a programului «< maximal » cu care plecase sultanul, la transformarea țării în pașalic, la lichidarea boierimii muntene. De aceea, boierii au așteptat ca sultanul să plece înfrint și umilit, cum nu mai fusese un alt sultan turcesc până în vremea înscăunării lui Mahomed al II-lea. Ei au apelat la turci într-un moment în care aceștia simțeau ei înșiși nevoia de a colabora cu boierii, când erau în măsură să prețuiască o astfel de colaborare.

La 27 iulie 1462 — aproape la o lună de zile de la izgonirea sultanului — boierii, complotînd împotriva domnului, hotărâu înlocuirea lui cu Radu cel Frumos, care, încă înainte de această dată, le oferea o alianță politică ale cărei trăsături principale trebuiau să fie « prietenia » cu sultanul și alungarea domnului care le-a adus atît de mare « nenorocire » *.

Cu data de 27 iulie se deschide a treia fază a războiului Țării Românești din 1462. Ajudat de unele oști turcești și de boierii nemulțumiți, Radu cel Frumos începe lupta pentru ocuparea tronului, care se prelungește, cu rezultate schimbătoare, pînă în noiembrie 1462.

Deși ajutat de turci și de o mare parte din boieri, Radu cel Frumos n-a putut să-l înlăture imediat pe Țepeș. Mai mult încă, se pare că, la sfîrșitul lunii august, Țepeș dobîndește o nouă victorie împotriva dușmanilor săi. La 1 septembrie, într-un raport cu caracter oficial alcătuit la Veneția, se înregistrează recenta victorie obținută de Țepeș împotriva turcilor ². Cu rezultate schimbătoare, lupta dintre Radu și Țepeș continuă; ea culminează la 8 septembrie cu o mare bătălie, în care, cu ajutorul moldovenilor, sînt nimicite forțele otomane de sprijin păstrate de Radu pînă aci. Vestea victoriei lui Țepeș se răspîndește repede în Balcani și în insulele Mediteranei, dînd naștere unui nou val de entuziasm popular, tot atît de puternic ca și cel de după înfrîngerea lui Mahomed al II-lea. În octombrie, în insula Rodos, un călător care se întorcea din pelerinaj vedea cum la primirea acestei știri călugării « au tras clopotele în semn de bucurie și au cîntat Te Deum spre lauda și gloria domnului » ³.

Bătălia de la 8 septembrie constituie momentul culminant al ultimei faze a războiului. O dată cu uciderea celor 30 000 de turci, au fost nimicite și planurile de « prietenie » cu turcii făurite de boieri. Pe baza întregirii, cu acest prilej, a înfrîngerii turcilor, Țepeș a consolidat poziția Țării Românești în raporturile internaționale la un nivel atît de înalt, încît urmările victoriilor din 1462 nu s-au șters decît după mai mult de o jumătate de secol de concesi și trădări ale clasei stăpînitoare.

Victoria de la 8 septembrie, îndeapărtînd orice amenințare imediată din partea turcilor, « elibera » tendințele de destrămare manifestate în tabăra lui

¹ L. Chalcocondil, *op. cit.*, p. 291.

² N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 86.

* *The itineraries of W. Wey*, p. 101.

Țepeș, pe care le îngrădise pînă aci rămășița de primejdie otomană care sprijinea pe Radu. « Oamenii din popor », elementele populare — credincioși domnului cîtă vreme era vie primejdia turcească — încep și ei să-l părăsească.

Desprinderea din tabăra lui Țepeș a forțelor populare ce formaseră temeiul armatei sale era rezultatul contradicțiilor politicii sale interne, al exceselor pe care el le săvîrșise în cursul domniei, adeseori în dauna partizanilor săi.

S-a văzut mai sus că ajutorul primit din partea elementelor de jos a fost baza primelor succese ale lui Țepeș; un timp, el a satisfăcut unele dintre cerințele principale ale acestora, îndeosebi ale orășenimii, pe care a căutat să o susțină față de concurența ce i se făcea de către negustorii din Țara Bîrsei.

În ce privește țărănimea, sprijinul lui Țepeș a luat forme destul de vagi: aceasta a beneficiat numai indirect de guvernarea sa, în urma îngrădirii abuzurilor boierești. Ca în cazul oricărui feudal, puterea domnului s-a întemeiat pe exploatarea muncii țăranilor dependenți, întărind chiar raporturile de clasă din care rezulta aservirea lor. Este caracteristic, astfel, că pînă și măsurile antiboierești ale lui Țepeș nu schimbau situația țăranilor dependenți; satele confiscate de la boierii mari nu erau eliberate din vecinie, ci dăruite favoriților domnului.

În Povestire *despre Dracula voievod* este amintit episodul uciderii tuturor celor care erau lipsiți de orice avere; pretextul cinic care ar fi fost formulat de Țepeș — ca « nimeni să nu fie sărac în țara mea, ci toți bogați » * — oglindea clar hotărîrea domnului de a nimici «elementele plebeene», desprinse din cadrele societății feudale. Se constată, de asemenea, că Vlad Țepeș nu s-a ferit să întoarcă și împotriva altor categorii sociale unele dintre cele mai grozave fulgere ale vestitelor sale represiiuni ².

Mărturiile vremii — inclusiv cele care oglindesc opinia unor simpatizanți ai guvernării lui Țepeș — stăruie asupra faptului că domnul sublinia cu fiecare prilej că întreaga putere se află în mîinile lui; de aci și ideea lui Țepeș că are dreptul de a nu ține seama decît de el însuși și de felul în care el înțelege interesul de stat. Acestui drept domnul i-a subordonat interesele cu adevărat vitale ale păturilor populare. Oricărei împotriviri i se răspundea din partea lui cu o furie ce nu putea decît să adîncească treptat prăpastia dintre domnie și categoriile sociale pe care se sprijinea.

Dezacordul dintre mijloacele și scopurile politice ale lui Țepeș a dus la slăbirea puterii sale, a făcut ca, în lunile septembrie-octombrie 1462, în ciuda victoriei obținute și a unor condiții externe aparent mai favorabile decît oricînd, Țepeș să nu poată îndepărta pe Radu. Prin intermediul negustorilor brașoveni — însuflețiți de o veche ură împotriva lui Țepeș — acesta ajunge să obțină protecția regelui Matei Corvin.

¹ *Cronicile slavo-romîne*, p. 209.

² I. Bogdan, Vlad "Țepeș și narațiunile germane asupra lui", p. 102; Hurmuzaki, XV/1, 55-56.

Pentru a convinge pe rege, negustorii brașoveni i-au prezentat acestuia — exagerînd desigur — toate excesele domnului Țării Romînești. Au adăugat chiar, pentru a-l hotărî pe Matei Corvin, o plăsmuire menită să-l determine la o declarație de război împotriva gloriosului biruator al turcilor. Este bine cunoscut falsul alcătuit cu acest prilej de orașenii sași, acea scrisoare ■ — a cărei ticluire absurdă învederează graba unei plăsmuiri neîndemînatice — pusă în seama lui Țepeș, care s-ar fi adresat, la 8 noiembrie, lui Mahomed al II-lea pentru a-i oferi alianța împotriva Ungariei \ Este sigur că, prefăcîndu-se a crede în autenticitatea scrisorii, regele avea de fapt în vedere în primul rînd situația politică generală, atît din Transilvania, cît și din Țara Romînească.

La mijlocul lunii noiembrie, ridicarea împotriva lui Țepeș era aproape unanimă. Evenimentele se precipită cînd Vlad Țepeș — îndreptîndu-se probabil cu rămășițele oastei sale către locul în care îl știa pe rege, de la care spera ajutor — este întîmpinat pe drum de armata trimisă împotriva lui de către Matei Corvin. Nu departe de Piatra Craiului, pe cînd se afla încă pe teritoriul Țării Romînești, Țepeș, părăsit și de ultimii lui aderenți, «a fost predat de ai săi, după răscoală »în mîinile căpitanului lui Matei Corvin. Pentru un timp îndelungat el va fi întemnițat în Ungaria, la Buda.

Deși a avut o domnie de scurtă durată, prin politica sa internă de întărire a puterii centrale, ca și prin viguroasa rezistență pe care a opus-o agresiunii otomane, mobilizînd la luptă forțele populare, Vlad Țepeș s-a bucurat de o extraordinară faimă în toată Europa. El a constituit pentru stăpîinii feudali ai %remii — pentru cneazul Moscovei, de pildă — modelul adevăratului conducător de stat, reprezentantul demn de urmat al ideii de centralizare a puterii de stat ².

Hotărît și viteaz, Vlad Țepeș — arată marele revoluționar democrat N. Bălcescu — se numără printre « generalii cei mai vestiți ce au comandat armatele romînești ».

Înțelegînd necesitatea luptei antiotomane, conducînd această luptă, dusă de masele populare, și repurtînd strălucite victorii — care au slăbit puterea turcilor și au amînat instaurarea dominației otomane în țările romîne — Vlad Țepeș se înscrie printre personalitățile de seamă ale istoriei patriei noastre.

3. TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A VEACULUI AL XV-LEA

Moartea lui Iancu de Hunedoara, la cîteva zile după victoria de la Belgrad, a prilejuit o puternică revenire a tendințelor anarhice ale marilor feudali;

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. XXXI.

² *ОуерКУ учопуу СССР, КОЕу XV е. — uauajio XVII s., p. 177.*

pe de altă parte, pericolul turcesc — deși stăvilit la Belgrad — rămânea încă de temut. La aceasta se vor adăuga curînd încercările Imperiului romano-german și ale Poloniei de a se amesteca în viața internă a Ungariei, îndeosebi după moartea regelui Ladislau al V-lea Postumul, în noiembrie 1457.

Pe plan intern, marea nobilime se ridică din nou, în scopul de a-și asigura dominația ei exclusivă, combătînd partida condusă de urmașii lui Iancu de Hunedoara, care reprezenta nobilimea mijlocie și mică și, într-o oarecare măsură, orășenimea. În fruntea partidei marilor nobili stătea familia Cillei, aliată cu familiile Garai și Ujlaki. Ei au alcătuit din nou o «ligă a baronilor», care ținea cu totul sub influența ei pe tînărul rege Ladislau al V-lea. Instalarea partidei nobilimii mari la conducerea statului ar fi însemnat anularea străduințelor depuse în vremea lui Iancu de Hunedoara, în vederea asigurării posibilităților de rezistență pe frontul antiotoman; ea ar fi însemnat întărirea anarhiei feudale și slăbirea puterii centrale.

Forțele sociale pe care se sprijinise guvernarea lui Iancu de Hunedoara și care rămîneau interesate în continuarea politicii sale se grupează în jurul lui Ladislau, fiul mai mare al lui Iancu. În primăvara anului 1457, liga baronilor a prins pe Ladislau de Hunedoara și l-a executat, după un simulacru de judecată. Actul baronilor a atras, pe de o parte, primejdia unor mișcări populare, care erau de temut chiar în Buda, iar pe de altă parte o organizare mai temeinică a partizanilor familiei de Hunedoara, în frunte cu Mihail Szilágyi și sora lui Elisabeta, văduva lui Iancu. Între cele două tabere era iminentă izbucnirea luptelor feudale. În aceste împrejurări, a survenit moartea neașteptată a regelui, fapt care, deschizînd problema succesiunii la tron, a slăbit poziția marii nobilimi.

Marii nobili au intrat în tratative cu Mihail Szilágyi, arătîndu-se mai concesiivi — în schimbul anumitor avantaje personale — față de candidatura la tron a lui Matei, al doilea fiu al lui Iancu de Hunedoara. Cu sprijinul nobilimii mijlocii și mici și sub presiunea exercitată de trupele de mercenari ale lui Mihail Szilágyi, dieta l-a ales ca rege pe Matei Corvin, în ianuarie 1458.

Victoria nobilimii mijlocii, prin impunerea pe tron a lui Matei Corvin, marchează o întărire a puterii regale, ale cărei urmări le va resimți și Transilvania.

Această politică, legată de numele regelui Matei Corvin, corespundea intereselor nobilimii mijlocii și mici, ale orășenimii și țărănimii, de a curma anarhia feudală și a asigura apărarea hotarelor. Nu era vorba de o simplă rivalitate în politica internă, între anumite pături sociale; politica de centralizare avea o premisă obiectivă: dezvoltarea producției de mărfuri și a schimbului, care impunea o organizare internă mai stabilă, mai unitară.

În veacul al XV-lea, în Transilvania se dezvoltă producția de mărfuri, fapt ce se reflectă și în creșterea numărului breslelor și al meșteșugarilor. Se intensifică, de asemenea, activitatea comercială a orășenimii transilvănene. Ea consta

din vânzarea atît de produse autohtone: postavuri, pielărie, arme, cuțite etc, **cît** și de produse achiziționate din orașele din centrul și apusul Europei.

Pentru a lărgi baza puterii sale, Matei Corvin a sprijinit dezvoltarea negoțului, obținînd colaborarea orășenimii în politica sa internă. În 1464, de pildă,

Fig. 145. — Matei Corvin, gravură contemporană.

regele confirmă și lărgeste autonomia politică a « Universității » și a orașelor de pe teritoriul scaunelor săsești, legîndu-le mai strîns de autoritatea centrală. Orășenimea bogată exploatează, ca și nobilimea feudală, țărănimea iobagă din împrejurimile orașelor sau din locuri mai îndepărtate, formată în majoritate din romîni. Ea reușește să-și întindă dominația politică asupra unor teritorii sau așezări rurale importante din afara pămîntului crăiesc.

Braşovenii obţin de la Matei Corvin patru sate din Țara Făgăraşului, iar la 1498 ajung să stăpânească cetatea şi domeniul Branului. În felul acesta, pe lângă veni-

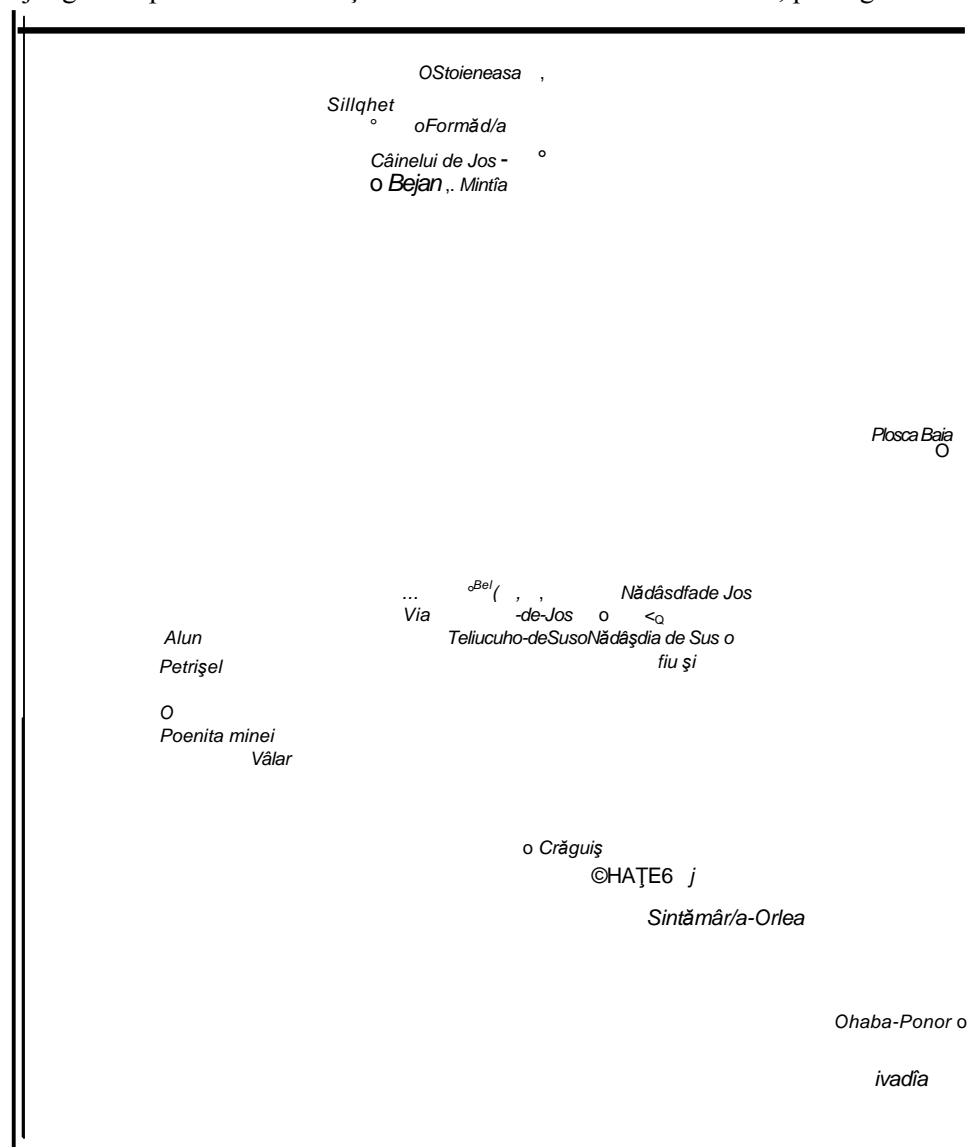

Fig. 146. — Domeniul cetății Hunedoara la sfârșitul sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea.

turile obținute din exploatarea iobagilor români din satele respective, patriciatul brașovean își însușește și pe acelea ce rezultau din negoțul desfășurat pe acest important drum comercial. Sibienii, la rândul lor, ajung să stăpânească mai multe sate românești ale unor mănăstiri din scaunul Sibiului și din Țara Făgărașului,

Fig. 147. — Domeniul oraşului Sibiu (sfârşitul sec. XV — începutul sec. XVI).

domeniul Amlășului cu cinci sate și domeniul Tălmaciului cu alte șase sate românești. Ei pun stăpânire pe al doilea drum comercial important ce lega Transilvania de Țara Românească, pe la Turnu Roșu, însușindu-și, ca și brașovenii, atît veniturile ce rezultau din exploatarea iobăgimii romîne din satele amintite, cît și pe cele comerciale de pe artera pomenită.

Orașele din Transilvania erau însă departe de a se încadra într-un sistem de relații comerciale și politice care să le lege de Ungaria. Ele rămîn atașate pieții locale, și, în măsura în care sînt antrenate în relații cu piețe mai îndepărtate, continuă a se sprijini mai ales pe legăturile cu țările romîne de la sud și est de Carpați, urmărind cu atenție, și din punct de vedere politic, evenimentele din Țara Românească și Moldova.

Atitudinea lui Matei Corvin față de iobăgime a fost considerată în trecut favorabilă chiar de tradiția populară, care a creat imaginea regelui Matei « cel drept». Faptul acesta e de admis doar într-o mică măsură. Exagerarea intențiilor lui Matei în acest sens se explică prin ecoul unor măsuri luate de el, precum și al contradicțiilor dintre puterea regală și nobilime, în cadrul cărora actele de autoritate ale regelui față de unii feudali nesupuși au putut fi interpretate ca avînd, implicit, și o tendință favorabilă țărănimii.

În situația țărănimii, în ceea ce privește obligațiile ei, nu a survenit nici o schimbare în bine. Politica lui Matei Corvin față de țărăimea iobagă trebuie înțeleasă în legătură cu problemele interne care i se puneau: limitarea puterii marii nobilimi, întărirea autorității centrale, sprijinită pe nobilimea mijlocie și mică și pe orașe, sporirea veniturilor statului. În funcție de aceste scopuri, măsurile regelui au limitat întru cîtva abuzurile din partea feudalilor și a bisericii; în schimb, au fost sporite obligațiile țăranilor față de stat, îndeosebi cele în bani. Contradicțiile dintre regalitate și marea nobilime se explică, în parte, prin această concurență în exploatarea țărănimii.

În anii 1460- 1461, voievod al Transilvaniei a fost Mihail Szilágyi, unchiul regelui, care a reprezentat politica acestuia cu multă autoritate, atrăgînd nemulțumirea marii nobilimi și provocînd oarecare frămîntări în rîndurile păturii înstărite a secuilor. De aceste frămîntări se pare că nu a fost cu totul străin Ștefan cel Mare, în incursiunea sa în părțile răsăritene ale Transilvaniei din 1461. Asemenea mișcări ale secuilor se repetă în 1463 —fiind prilejuite de un ordin al regelui privind obligațiile militare ale stărilor privilegiate — precum și în 1465, cînd regele a fost nevoit să intervină, întărindu-le vechile drepturi. Prin aceasta, frămîntările nu au încetat; ele erau determinate de diferențierea din cadrul societății secuiești, de contradicțiile dintre pătura înstărită și masa secuilor săraci.¹ În 1466, ca urmare a mișcărilor țăranilor secui, a trebuit să fie confirmat dreptul lor de liberă strămutare și să se ia măsuri aspre contra abuzurilor comise de judecători \ Aceste măsuri au avut însă un caracter vremelnic.

¹ *Szekely okleveltdr*, III, p. 82-86.

În primăvara anului 1467, urmărind întărirea puterii regale prin sporirea veniturilor statului, Matei Corvin a luat o serie de măsuri cu caracter fiscal, măririi dărilor față de stat și supunând la plata lor și o parte a nobilimii. Aceste măsuri fiscale au fost cauza directă a izbucnirii unei mișcări a nobililor, al cărei teatru cel mai important a fost Transilvania, care tindea să se constituie într-un stat independent.

\

Fig. 148. — Ducat de aur emis în timpul lui Matei Corvin în monetăria de la Baia Mare.

În fruntea mișcării stăteau unii conducători ai marii nobilimi, cum erau comiții de Szepes, Ștefan și Emerik Zăpolya. Ei au atras în mișcare pe voievozii Transilvaniei, Berthold Ellerbach, Sigismund și Ioan de Szentgyorgy. Celui din urmă i s-a promis titlul de rege al Transilvaniei. Au mai fost amestecați și câțiva înalți prelați și demnitari, precum și conducătorii sașilor, nemulțumiți de unele măsuri în legătură cu vămile.

Regele, care se găsea la Buda, a aflat cu destulă întârziere despre mișcarea separatistă a nobilimii transilvănene și a luat măsuri de înăbușire a ei. La 17 august 1467, Matei a scris regelui Cehiei, Gheorghe de Podebrady, dându-i asigurări că va respecta pacea cu Cehia, cerându-i în schimb să nu sprijine pe răzvrătiții din Transilvania. Această măsură a regelui se datora faptului că nobilii răzvrătiți încercaseră să obțină și un sprijin extern. Ei aveau legături cu regele Poloniei.

La 18 august 1467, conducătorii mișcării au ținut o adunare la Cluj, la care au participat opt reprezentanți ai fruntașilor secui și sași. Întrunindu-se în fața conventului de la Cluj-Mănăstur, ei s-au angajat în chip solemn să combată ceea ce numeau: « asuprirea pe care o sufereau ei și, cu ei împreună, toți locuitorii țării », relele ce rezultau din încălcarea vechilor privilegii date de regii Ungariei, și și-au exprimat hotărârea de a lupta « pînă ce binele și fericirea vor fi restabilite » (este vorba, se înțelege, de binele și fericirea marii nobilimi).

Regele a acționat însă cu multă hotărîre și repeziciune. Mai înainte ca ostile celor « trei națiuni » să se fi. adunat în întregime, el a apărut la Cluj, surprinzînd forțele nobililor răsculați și împrăștiindu-le. Ioan de Szentgyorgy renunță la împotrivire (23 septembrie 1467), cerînd iertare lui Matei. Atît el cît și partizanii lui au fost îndepărtați din demnități. Voievod a fost numit din nou Ioan Pongrâcz, împreună cu Nicolae Csupor. Mulți din conducătorii răzvrătiților au fugit peste hotare. Acestora și altora, chiar dacă făcuseră act de supunere, li s-au confiscat bunurile. Mai multe vechi familii nobiliare au fost depose date de moșiile lor, care au trecut în mîinile unor devotați ai regelui. Spre a-și consolida victoria, legînd de puterea regală nobilimea rămasă credincioasă, Matei a redus întru cîtva dările la care fuseseră obligați nobilii prin măsurile luate în primăvara aceluia an. Fără a mai întâmpina rezistență, el a mers pînă la Brașov.

E probabil că și Ștefan cel Mare a sprijinit mișcarea nobililor transilvăneni; acesta ar fi. unul din motivele expediției nereușite a lui Matei împotriva sa, din noiembrie-decembrie 1467.

Au fost amestecați de asemenea în mișcare unii boieri din Țara Romînească, cum a fost acel Mihail « Transalpinul », « născut din neam de voievozi », pe care regele Matei I-a executat la Brașov, după întoarcerea sa din campania împotriva lui Ștefan¹.

Raporturile ulterioare ale regelui Matei și ale Transilvaniei cu Moldova s-au îmbunătățit, sub amenințarea pericolului turcesc. în toamna anului 1476, la un an după încheierea unui tratat de alianță între Ștefan cel Mare și Matei Corvin, apropierea oștirii trimise în ajutor, comandată de voievodul Transilvaniei Ștefan Băthory, a contribuit la retragerea turcilor din Moldova.

La 26 aprilie 1478, la știrea despre unele pregătiri turcești de a năvăli în Transilvania, brașovenii se adresează lui Ștefan cel Mare, scriindu-i printre altele: « parcă ai fost ales și trimis de Dumnezeu pentru cîrmuirea și apărarea Transilvaniei... de aceea, cu mare dor și dragoste rugăm pe măria ta ca să binevoiești a te grăbi și a te apropia de părțile acestea spre a le apăra de mai suszișii turci prea cumpliți »². Ei recunoșteau în acest fel importanța luptei antiotomane conduse de Ștefan cel Mare și pentru apărarea Transilvaniei, în anii 1479—1481, brașovenii au purtat o corespondență foarte vie cu Ștefan, în legătură cu mișcările turcilor și cu pericolul unei invazii în Transilvania sau Moldova.

în timpul domniei lui Matei Corvin, Transilvania a avut de suferit o singură invazie turcească importantă, în toamna anului 1479, condusă de begii dunăreni Aii și Skender, la care a participat și domnul muntean Basarab Țepeluș. Turcii au fost înfrînți, la Cîmpul Plinii, lîngă Orăștie, în ziua de 13 octombrie

¹ A. Bonfinius, *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, p. 397.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 354.

1479, de oastea transilvăneană comandată de voievodul Ștefan Băthory și de cornițele Timișoarei, Pavel Chinezul, care au repurtat o izbândă completă. Transilvania a fost bine apărată de incursiunile turcești, bazându-se pe alianța cu Moldova și beneficiind de încercările repetate ale lui Ștefan cel Mare de a face din Țara Românească un avanpost al luptei antiotomane. Succesele regatului Ungariei în luptele din Serbia și Bosnia au contribuit și ele, indirect, la apărarea hotarelor Transilvaniei. La aceasta s-a adăugat și faptul că, după mișcarea nobiliară din 1467, Matei Corvin a ales cu multă grijă voievozii Transilvaniei, ținându-i sub o strictă supraveghere și obligându-i să se intereseze îndeaproape de apărarea hotarelor.

Stăvilirea anarhiei interne și a invaziilor turcești, tendințele de centralizare politică, încurajarea activității economice a orașelor și o oarecare frînare a abuzurilor feudale, nu au fost de lungă durată, neavînd o bază obiectivă îndeajuns de trainică.

Orășenimea nu era încă suficient de dezvoltată, pentru a oferi un sprijin temeinic puterii regale și politicii ei de centralizare. Interesele ei rămîneau mai mult locale. Pătura conducătoare a orașelor cu populație săsească era încadrată în sistemul politic creat prin « Uniunea celor trei națiuni » și legată, astfel, de interesele nobilimii.

Nobilimea mijlocie și cea mică, prin tendința ei de a se ridica în rîndurile nobilimii mari, nu era decît în parte interesată în limitarea puterii acesteia și în întărirea puterii regale. Politica fiscală a lui Matei Corvin a dus la îndepărtarea ei de regalitate.

După moartea lui Matei Corvin, survenită la Viena, la 6 aprilie 1490, în Ungaria și Transilvania va reîncepe o perioadă de « reacțiune nobiliară », care va duce la adîncirea contradicțiilor de clasă și la grave frămîntări interne.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, voi. I — III, București, 1948-1955.

— *Contribuții la critica economiei politice*, București, 1954.

— *Forme premergătoare producției capitaliste*, București, 1956.

MARX, K. — ENGELS, F., *Ideologia germană*, București, 1956.

ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958. LENIN, V. I., *Cu privire la așa zisa*

problemă a piețelor, în *Opere*, voi. 1, București, 1950.

— *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*, în *Opere*, voi. 3, București, 1951.

II. *Izvoare*

BEHEIM, MICHAEL, *Qedicht iiber den Woivoden Wlad II. Drakul*, ed. Gr. Conduratu, București, 1903.

- BOGDAN, I., *Vlad Țepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896.
- *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV—XVI*, București, 1905.
- *Documentele lui Ștefan cel Mare*, voi. I—II, București, 1913.
- BONFINIUS, A., *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, Colonia, 1690.
- CHALCOCONDIL, LAONIC, *Expuneri istorice*, ed. V. Grecu, București, 1959.
- COSTĂCHESCU, M., *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, voi. I—II, Iași, 1931-1932. *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu*, București, 1959.
- CZOŁOWSKI, AL., *Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta*, II. DLUGOSZ, I., *Historia polonica*, voi. I—II, Leipzig, 1711—1712. *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veac. XIV—XV, voi. I, II; B, Țara Românească, veac. XIII-XV.
- DUCAS, *Istoria turco-bizantină, (1341—1462)*, ed. V. Grecu, București, 1958.
- ENVERI, *Diisturname*, ed. M. Halii, Istanbul, 1928. HELTAI, G., *Chronica az magyaroknak dolgairâl*, Cluj, 1575. HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. XV, partea I și II. IORGA, N., *Acte și fragmente*, III, București, 1897.
- *Studii și documente*, III și XXIII, București, 1901, 1913.
- LEZZE, DONADO DA, *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, București, 1910.
- MODRUSSA, NICOLAE DE, *De bellis Qothorum*, ed. C. Mercati, în *Opere minori*, IV. *Monumenta Hungariae Historia*, t. I. Budapesta, 1874.
- Pomietniki Janczara czyli Kronica Turceska Konstantego z Oztrowicy*, Cracovia, 1912.
- CâopHUK HMnepamoțKoeo PyccKoeo HcmopuncKoio O6uteamea*, t. XLI. *Stări srpski rodoslavi i letopisi*, ed. L. Stoianovic, Carlovitz, 1927. *Szekely oklevekd*, voi. I și III. *The itineraries of W. Wey*, Londra, 1857.
- TOCILESCU, GR., *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul, 1346—1603*, București, 1931. VERESS, A., *Fontes rerum transylvanicarum*, IV, Budapesta, 1914. VIGNA, *Codice diplomatico tauro-ligure*, III.

III. Lucrări generale

- IORGA, N., *Istoria românilor*, voi. IV, București, 1937.
- ОуерКу учморуу СССР, noneu XV e. — науано XVII «.*, Moscova, 1955.
- XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, voi. IV, ed. a III-a.

IV. Lucrări speciale

- BABINGER, FR., *Mahomed II le Conaerant et son temps*, Paris, 1954.
- CÂMPINA, B., *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a sec. al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, București, 1950. (Extras din lucrările sesiunii generale științifice din 2—12 iunie 1950).
- *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, VI, 1953, nr. 1, p. 191-236 și nr. 3, p. 79-119.
- *Complotul boierilor și «răscoala» din Țara Românească din iulie—noiembrie 1462*, în *St. ref. ist. României*, partea I, București, 1954, p. 599-624.

- CÂMPINA, B., Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 11 —IU.
- ELEKES, L., *Mdtyds es kora*, Budapesta, 1956,
 — Essai de centralisation de l'Etat hongrois dans la seconde moitié du XV-e siècle, în *Etudes historiques publiées par la Commission Nationale des Historiens hongrois*, I, -Budapesta-, 1960, p. 437-468.
- FRANKO, V., *Hunyadi Matyás király, 1440—1490*, Budapesta, 1890. IORGA, N., *Lucruri noi despre Vlad Țepeș*, în *Conv. Ut.*, XXXV, 1901, p. 149-161. KARADJA, C, Incunabile povestind despre cruzimile lui Vlad Țepeș, în închinare lui N. Iorga, Cluj, 1931, p. 196-206. PASCU, Șt., Relațiile economice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 203 — 217. SABĂU, I., Relațiile politice dintre Moldova și Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 219 — 241.

LUPTA ANTIOTOMANĂ ȘI PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI ÎN VREMEA LUI ȘTEFAN CEL MARE (1457—1504)

În aprilie 1457, tronul Moldovei a fost ocupat de fiul lui Bogdan al 11-lea, Ștefan, supranumit de urmași, scurtă vreme după moartea sa, « cel Mare » *.

Lunga și glorioasă domnie avea să reprezinte nu numai epoca de cel mai înalt prestigiu al Moldovei pe plan internațional, ci și o vreme de transformări în structura statului feudal moldovean. Istoriografia burgheză, dominată de concepții idealiste, l-a [atribuit pe cel dintâi îndeosebi personalității lui Ștefan cel Mare și le-a ignorat pe cele din urmă. Îndreptându-și privirile aproape cu exclusivitate asupra [politicii externe a marelui domn, ea a considerat epoca lui Ștefan cel Mare ca o vreme de liniște internă și de colaborare armonioasă a tuturor claselor sociale, succedând brusc intenzelor frământări din timpul urmașilor lui Alexandru cel Bun. Marea operă de guvernare a domnului care a stăpânit Moldova timp de o jumătate de veac a fost însă rezultatul unei aprige lupte pe toate planurile, care nu poate fi înțeleasă — în formele și în rezultatele ei — decât în lumina materialismului istoric.

Ne lipsește orice precizie asupra locului unde și-a petrecut Ștefan anii de pribegie, de la uciderea tatălui său, în 1451, până la sosirea sa în Țara Românească, către sfârșitul anului 1456. Ținând seama de legăturile lui Bogdan al II-lea cu Iancu de Hunedoara, e de presupus că Ștefan își va fi găsit adăpost pe lângă acest mare conducător al luptei antiotomane. Sprijinirea lui Ștefan de către Vlad Țepeș — continuatorul politicii lui Iancu de Hunedoara — împotriva domnului care, în vremea când el însuși lua în stăpânire Țara Românească, închinase Moldova turcilor indică și ea sensul pe care urma să-l aibă noua domnie.

Ocuparea tronului de către Ștefan cel Mare se explică în primul rând prin situația internă din Moldova. Închinarea de la Vaslui a stîrnit fără îndoială

¹ *Stephanus iile magnus* îl numește regele Poloniei Sigismund I, în scrisoarea sa către Petru Rareș, din 3 febr. 1531 (Hurmuzaki, II/1, p. 22).

o puternică reacție împotriva grupului de mari boieri, în frunte cu logofătul Mihai, care o impuseseră și care formau principalul sprijin al domniei lui Petru Aron. Această reacție, prevăzută de marii boieri încă din momentul luării deciziei de închinare către turci — după cum lasă limpede să se înțeleagă însuși actul întocmit la Vaslui — a cuprins și o bună parte a boierimii, ceea ce o va determina să treacă de partea noului pretendent. Omagiul prestat regelui Cazimir la 29 iunie 1456, prevăzând condiții neobișnuite până atunci în raporturile cu Polonia, a făcut să scadă și mai mult prestigiul lui Petru Aron.

Un adevărat proces de destrămare politică se vădește în Moldova la sfârșitul anului 1456 și începutul anului următor. Ascuțirea luptei de clasă, în aceste condiții, duce la o răscoală a țăranimii din nordul țării, care a cuprins și Pocuția. Sub căpetenia lor, Leu, țăranii răsculați ajung până la Sniatyn, iar apoi — scria Petru Aron la 1 aprilie 1457 comandanților poloni de margine — Leu «s-a întors în țara noastră, Moldova, cu acei răufăcători»¹. Prins, conducătorul țăranilor a fost predat polonilor pentru a fi pedepsit acolo, domnul promițând că va urmări și restitui tot ce s-a luat din Polonia. Mai mult decât atât, el își recunoștea incapacitatea de a mai guverna, acordând starostilor din Polonia dreptul de amestec în problemele interne ale statului moldovenesc².

Clasa stăpînitoare a Moldovei a înțeles că nu-și mai poate salva supremația de clasă, ordinea feudală însăși, în cadrul unei politici ca cea dusă între 1432 și 1456. De aceea, înlocuirea lui Petru Aron și încetarea luptelor feudale interne se impuneau cu evidență.

Efectivele și compunerea oștirii cu care Ștefan înaintase spre Suceava ne sînt cunoscute datorită Cronicii moldo-germane. Ea ne vorbește de un total de circa 6 000 de luptători, compus din oastea dată de Vlad Țepeș și din oameni ridicați din Țara de Jos³, ceea ce arată adeziunea populației moldovene la lupta tînărului voievod pentru ocuparea tronului.

Bătălia hotărîtoare cu forțele lui Petru Aron s-a dat în ziua de 12 aprilie, «la locul numit Hreasca, la Doljești»⁴. Victoria relativ ușoară obținută asupra lui Petru Aron — care nu fusese luat pe nepregătite, căci cu două săptămîni înainte vestea de primejdie pe prietenii săi poloni — dovedește tocmai acuitatea crizei prin care trecea Moldova la acea dată. Forțele cu care a învins Ștefan au fost în special forțe moldovenești, căci elementul decisiv — în victoria militară și, mai ales, în aceea politică — nu a putut să fie mica oaste pusă la dispoziția sa de Vlad Țepeș. Aceasta se vede, de altminteri, atît din incapacitatea lui

¹ M. Costăchescu, *Doc. mold. înainte de Ștefan cel Mare*, II, p. 811.

² *Ibidem*, p. 812.

³ *Cronicile slavo-române*, p. 28.

⁴ *Ibidem*, p. 15.

Petru Aron și a partizanilor săi de a mai organiza — atunci sau în anii imediat următori — vreo acțiune militară în Moldova, cât și din ceremonialul înscăunării, care a urmat îndată după victorie.

Cronicarul Grigore Ureche adăuga desigur elemente din propriile sale cunoștințe atunci când descria cu amănunțime adunarea de pe câmpia de la Direptate. Versiunea putneană a vechiului letopiseț nu spune decât că « s-a adunat toată țara cu prea sfințitul mitropolit, chir Theoctist, și 1-a uns pentru domnie, pe Șiret, unde se numește Direptate pînă în ziua aceasta »¹. Deși cronica insistă numai asupra solemnității religioase a ungerii, este evident că a avut loc și o alegere — în fapt, o recunoaștere — după cum o dovedește prezența a «toată țara » (e vorba, se înțelege, de boierime)².

Nu avem nici un mijloc pentru a cunoaște ideile, simțămintele sau experiența cu care Ștefan cel Mare a venit la cîrma Moldovei. Ceea ce se poate înșă bănuî — atît din întreaga activitate pe care o va desfășura, cît și din reacțiunile sale violente, de cîte ori erau în joc interesele țării — este dorința sa de a asigura independența statului moldovenesc, conștient că țara dispunea de mijloace suficiente pentru a-și apăra libertatea.

Una din problemele principale ale societății moldovene, începînd de la mijlocul veacului al XV-lea, a fost aceea a ieșirii din criza fărîmițării feudale, care ajunsese să amenințe înseși temeliile statului. Soluția acestei probleme a fost indicată de însuși mersul obiectiv al desfășurării procesului istoric.

Programul de guvernămînt al lui Ștefan cel Mare s-a încheat în contact cu realitățile și sub presiunea acestora, iar cariera sa de om de stat a străbătut un drum lung și pe alocuri sinuos, pînă să ajungă la marile realizări care i-au creat faima. De aici și etapele care se detașează în ansamblul domniei sale, etape ce nu fac decît să exprime în domeniul vieții statale fazele înseși ale procesului de transformare social-economică.

1. LUPTA ÎMPOTRIVA TUTELEI MARII BOIERIMI

Grigore Ureche, redactîndu-și cronica la un veac și primii ani de domnie „... j - 1 • ev r i \ / • i. jumătate după moartea lui Ștefan cel Mare, scria, sub impresia celor « 36 de bătălii » care au defînit pentru urmași rosturile acestei domnii: «... luo Ștefan Vodă steagul țării Moldovei și să duse la scaunul Sucevii. Decii Ștefan vodă, gătindu-să de mai mari lucruri să facă, nu cerca să

¹ *Cronicile slavo-romine*, p. 49, 61.

* Vezi și mai sus, cap. III, par. 3, p. 322—324.

așeze țara, ci de războiu să gătia, că au împărțitu oștii sale steaguri și au pus hotnogi și căpitani, carile toate cu noroc i-au venit» *K*

Pe lângă faptul că Ștefan nici nu putea veni cu planuri militare astfel încheiate, noul domn era departe de a se bucura de libertatea de acțiune pe care i-o presupunea cronicarul. Situația politică internă a Moldovei la acest început de domnie era destul de confuză. În fața puternicei crize care se declanșase, clasa stăpînitoare l-a sacrificat pe Petru Aron, al cărui faliment politic nu era decît rezultatul luptelor de un sfert de veac ale marii boierimi. Ea nu înțelegea să renunțe, însă, la prerogativele sale de guvernare directă, așa cum izvorau ele din autarhia economică a domeniului feudal, investit cu privilegiul imunității. De aceea, foarte curînd după înscăunare, marea boierime avea să-l facă pe Ștefan să înțeleagă cu ce condiții anume l-a primit domn în locul lui Petru Aron. Ținînd seama de faptul că, în acel moment, Ștefan nu posedea mijloace de guvernare în afara colaborării marii boierimi, aceasta avea să izbîndească în scurt timp în străduința sa de a limita inițiativa domnului și de a se impune ca principalul factor politic.

Presiunea exercitată de boierime se vede mai întîi din atitudinea lui Ștefan față de boierii fugiți în Polonia cu Petru Aron, care erau cei mai apropiați colaboratori ai acestuia și principalii responsabili ai actului de la Vaslui. În fruntea lor se afla Miha logofătul, purtătorul legăturilor cu turcii și uneltitorul împotriva lui Ștefan însuși, în vremea cînd se afla în Țara Romînească. Repetatele rugăminți de înapoiere trimise în Polonia lui Miha logofătul și fraților săi nu sînt decît indiciul slăbiciunii poziției interne a lui Ștefan în această vreme.

De aceea, numai presiunea boierimii — care va fi mărturisită de Ștefan însuși într-unul din ultimele acte date lui Miha — și șantajul practicat de boierime prin menținerea legăturilor cu fugarii pot să explice de ce, la cinci luni după biruință, domnul trimitea primul salv-conduct acelui care nu-l ceruse și pe care avea tot dreptul să-l considere dușman, și al său și al țării. Cu o formulă care dezvăluie ea însăși adevărata situație, Ștefan se adresa « credinciosului nostru boier dumnealui Mihail logofătul », promițîndu-i că « te vom ținea la mare cinste și dragoste, deopotrivă cu boierii noștri cei credincioși și de cinste » și că îi va restitui satele confiscate ².

Aceleiași presiuni a marii boierimi și acelorași limite înguste lăsate de ea acțiunii domnului li se datorează și tratatul încheiat la 4 aprilie 1459 cu reprezentanții regelui polon.

În cursul anului 1458, Ștefan întreprinsese prima acțiune militară în afara Moldovei, trimițînd cete rapide de călăreți în părțile de peste Nistru, unde își desfășurau activitatea partizanii lui Petru Aron. Prin tratatul încheiat la Overchelăuți — fără ca nici o presiune militară să fi intervenit din exterior —

¹ Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 91.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 259.

jao uejpg mj

•«Fi

Ștefan se declara vasal regelui Poloniei, în condiții pe care numai raporturile existente între el și marea boierime le pot explica. Domnul Moldovei — care nu obținea decât îndepărtarea lui Petru Aron din imediata apropiere a graniței sale — nu numai că promitea să nu stînjenească stăpînirea polonă asupra Hotinului, care data din timpul domniei predecesorului său, dar făcea regelui Poloniei o făgăduială ce amintește de vremea succesorilor lui Alexandru cel Bun: el promitea că va restitui stăpînirile « boierilor moldoveni, care, cu învoirea maiestății regale, slujesc lui Petru voievod »¹. Acceptînd o asemenea condiție, Ștefan renunța la aplicarea principiului clasic al pedepsirii « hicleției », după care rămînerea unui boier în pribegie justifica în chip automat confiscarea domeniilor lui. El recunoștea, totodată, autoritatea regelui polon în conflictele interne din Moldova și dreptul noului său suzeran de a ține în rezervă un rival la propriu-i tron. Mai mult încă, el accepta să legalizeze manifestarea fățișă a unei voințe de complot, de vreme ce nu poate încăpea îndoială asupra intențiilor politice ale pribegilor aflați în slujba lui Petru Aron. De aici rezultă în chip limpede că, în primii ani după înscăunarea sa, Ștefan nu dispunea nici măcar de mijloacele care au asigurat guvernării lui Alexandru cel Bun reputația ei de ordine și echilibru.

În ce-l privește pe Petru Aron, regele Poloniei nu va face nici o încercare pentru a-i reda tronul. Fostul domn trece în cele din urmă sub protecția lui Matei Corvin, care manifesta el însuși dorința de suzeranitate asupra Moldovei. Prezența sa în Transilvania — de unde regele Ungariei va cere, în 1462, să fie trimis la curtea sa de la Buda — explică, probabil, expediția întreprinsă cu un an înainte de Ștefan în regiunile răsăritene ale Transilvaniei, despre care ne informează o notiță laconică a vechilor anale.

Asediul Chilie din 1462. Evoluția relațiilor cu Polonia și Ungaria a contribuit fără îndoială și la înfăptuirea uneia dintre acțiunile militare cele mai felurite judecate ale lui Ștefan. Este vorba de încercarea sa de a readuce Chilia sub stăpînirea Moldovei, la sfîrșitul lui iunie 1462.

Cedată încă din 1448 de către Petru al II-lea lui Iancu de Hunedoara, cetatea Chilie făcea parte la această dată din sistemul defensiv al lui Vlad Țepeș, deși e probabil că păstra încă garnizoana maghiară a suzeranului acestuia, Matei Corvin². Încercarea lui Ștefan de a relua Chilia se face tocmai în cadrul unui conflict cu domnul Țării Românești, de care se aflase la Caffa încă din primele zile ale lui aprilie 1462. În declanșarea acestui conflict, un îndemn i-a venit lui Ștefan și din partea regelui Poloniei, interesat, atît din punct de vedere comercial cît și politic-militar, în stăpînirea Moldovei asupra cetății de la Dunăre. Astfel se explică de ce, printre obligațiile luate de Ștefan prin actul de omagiu

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II p. 268.

² *Cronicile slavo-române*, p. 178.

dat regelui polon la 2 martie 1462, se afla și aceea de a recupera orice posesiune înstrăinată, fie ea și « un oraș »¹.

Se vede, deci, că starea de ostilitate dintre Ștefan și Vlad era mai veche decât începutul campaniei lui Mahomed al II-lea și independentă de aceasta. Două izvoare — raportul bailului venețian din Constantinopol, din 28 iulie 1462² și *Expunerile istorice* ale bizantinului Laonic Chalcocondil³ — vorbesc, totuși, de o colaborare moldo-turcă la asediul Chilieii. Lucrul nu e cu puțință, pentru că fiecare dintre părți dorea Chilia pentru sine și nici una nu avea vreun interes să ajute celeilalte să o cucerească. Mahomed al II-lea afirma chiar în cursul acestei campanii că una dintre condițiile înfrângerii creștinilor era ca Chilia să nu se mai afle în mâinile românilor⁴. A crede că el dorea să o treacă în stăpânirea lui Ștefan este deci tot atât de absurd ca a presupune că acesta din urmă ar fi dorit să o vadă în stăpânirea turcilor. De altminteri, nici ceea ce cunoaștem despre cronologia expediției lui Mahomed al II-lea în Țara Românească nu se potrivește cu această colaborare, căci atacul lui Ștefan avea loc la 22 iunie, când campania turcească era aproape terminată — după cronicarul otoman Enverî, participant la expediție, sultanul a petrecut ziua de 29 iunie la Brăila⁵ — iar flota era necesară pentru trecerea trupelor peste Dunăre. Așa cum reiese din raportul bailului venețian, asediul turcesc al Chilieii, care a durat opt zile, se plasează la sfârșitul campaniei, după plecarea sultanului, adică în primele zile ale lui iulie 1462.

Intervenția domnului Moldovei împotriva lui Vlad Țepeș, într-o vreme când oștirea turcească se afla încă pe teritoriul Țării Românești, arată, totuși, limitarea înțelegerii politice a lui Ștefan cu acest prilej, când se impunea unirea tuturor forțelor românești împotriva inamicului comun.

Un izvor rămas nefolosit pînă de curînd arată însă că Ștefan a știut în cele din urmă să depășească această îngustă înțelegere a interesului propriei sale țări. Împăcîndu-se cu Vlad Țepeș, el i-a dat ajutor împotriva lui Radu cel Frumos și a forțelor turcești care-l sprijineau⁶. Acest ajutor venea, din păcate, prea tîrziu pentru a mai putea salva domnia lui Țepeș, amenințată acum, în primul rînd, din interior.

Redobîndirea Chilieii în 1465. Politica externă a lui Radu cel Frumos. Redobîndirea Chilieii, urmărită de Ștefan în 1462, nu va avea loc decît trei ani mai tîrziu, în ianuarie 1465. Faptul se va petrece în împrejurări cu totul diferite, datorită cărora va căpăta o semnificație de deosebită importanță.

¹ I. Bogdan, *op. cit.*, II, p. 287.

² Mon. Hung. Hist., I, p. 168.

³ L. Chalcocondil, *Expunerile istorice*, p. 266.

⁴ *Arh. Ut.*, 1-2, p. 10-11.

⁵ Enverî, *Diisturname*, p. 100 (în trad. rom. la Institutul de istorie al Acad. R. P. R.).

⁶ *The itineraries of Wiliam Wey*, p. 100-101.

Izvorul care ne dă cele mai întinse informații asupra acestui eveniment este cronica lui Jan Dlugosz, care are probabil la bază și aici, ca și în alte locuri, o scrisoare a domnului Moldovei adresată suzeranului său polon. După Dlugosz, inițiativa schimbării de stăpânire a venit din partea târgoveților din Chilia, care, nemaivoid să rămână sub ascultarea lui Radu cel Frumos, au cerut regelui Poloniei să treacă sub protecția sa. Cu scrisori obținute din partea acestuia din urmă, Ștefan pregătește, în înțelegere cu târgoveții, pătrunderea trupelor moldovenești în orașul dunărean, pe care îl cucerește cu ajutorul acestora ¹.

Dacă rolul regelui Poloniei apare exagerat de cronicar, nu rămâne mai puțin adevărat că și această acțiune militară a lui Ștefan, pornită din interesele propriului său stat, este în legătură cu preocupările constante ale Poloniei de a dispune de Chilia pentru comerțul său. În ce-i privește pe târgoveții din Chilia, povestirea [cronicarului polon ne aduce știrea prețioasă a mișcării organizate de ei în favoarea stăpînirii domnului Moldovei. Avem aici prima afirmare viguroasă, pe plan politic, a păturilor orășenești, unul din acele acte care vor atrage tot mai stăruitor atenția domniei asupra lor, ca factor de ținut în seamă în orientarea generală a acesteia.

Știrea dată de Dlugosz asupra rolului hotărîtor jucat de târgoveți în evenimintele din ianuarie 1465 este confirmată de modul cum s-a desfășurat atacul lui Ștefan cel Mare, potrivit cronicii interne. Este evident contrastul între rezistența din 1462 față de cele două asedii consecutive la care e supusă cetatea, din partea lui Ștefan și a turcilor, și predarea din 1465, după un asediu de o zi. El nu se poate explica decît prin rolul jucat de orășenii din Chilia.

Ceea ce-i îndemna pe aceștia la o asemenea atitudine au putut fi și anumite interese care-i legau de Polonia, dar mai ales cunoașterea caracterului precar al situației din Țara Românească, în raport cu tendințele de expansiune otomană. Că aceasta era primejdia căreia noua stăpînire avea să-i facă față ne-o arată de asemenea Letopisețul anonim, care încheie relatarea activității lui Ștefan la Chilia cu aceste cuvinte: « Și le-a pus acolo pe Isaia și pe Buhtea pîrcălăbi și i-a învățat să păzească cetatea de limbile necredincioase » ².

Către aceeași concluzie duc și alte informații din povestirea lui Dlugosz, care vorbește de aștîrea lui Mahomed al II-lea, împotriva lui Ștefan, de către Radu cel Frumos, care ar fi ținut Chilia « pentru sultan ». Pentru a preveni reacția acestuia din urmă, Ștefan trimite, după Dlugosz, un sol cu tributul și cu daruri, dar solul e aruncat în închisoare. Față de ridicarea în masă a moldovenilor, sub conducerea lui Ștefan, și temîndu-se de regele Poloniei, sultanul renunță la gîndul unei expediții de pedepsire și primește « satisfacțiile » oferite de domnul Moldovei pentru cucerirea Chilieii.

¹ I. Dlugosz, *Historia Polonica*, II, col. 344 — 345.

² *Cronicile slavo-romine*, p. 16.

Radu cel Frumos nu stăpînea la acea dată Chilia pentru sultan. Ideea caracterului consecvent filoturc al domniei acestui fost favorit al sultanului, așa cum a stăruit ea în vechea istoriografie, se cere revizuită în lumina ansamblului informației de care dispunem.

Urmărind să ocupe scaunul Țării Românești cu ajutoarele lăsate de Mahomed al II-lea și bazîndu-se pe programul de alianță cu turcii la care se raliase cea mai mare parte a marii boierimi, Radu cel Frumos reușește în cele din urmă să-l înlăture pe Vlad Țepeș, în noiembrie 1462, cu sprijinul regelui Ungariei, al cărui vasal devenise *K*

Relațiile dintre Radu cel Frumos și Matei Corvin par să fi fost multă vreme deosebit de strînse. Cronicarul turc Enverî amintește și pe românii din Țara Românească între trupele lui Matei Corvin care luptau împotriva turcilor în campania din Bosnia, din toamna anului 1464 ². De altminteri, atunci cînd, în toamna anului 1466, aveau loc tratative pentru încheierea unui armistițiu turco-maghiar, regele Ungariei cerea să fie cuprins în tratat și domnul Țării Românești, socotit între « recomandații » (vasalii) săi, alături de Scanderbeg, eroul albanez al luptei antiotomane. Aceste relații strînse se oglindesc și în intervenția, încununată de succes, făcută de Radu pe lângă regele Ungariei în favoarea conducătorilor unor orașe după răzvrătirea din 1467 ³.

În aceste condiții, este de presupus că, în prima parte a domniei, Radu cel Frumos nici nu a plătit tribut turcilor. Dar, în fața amenințărilor turcești, fără a fi avut de înfruntat, după cît se cunoaște din izvoare, vreo campanie, Radu reia legăturile cu turcii, ceea ce va duce în cele din urmă la strînsa colaborare care se constată la sfîrșitul domniei lui și la ajutorul repetat pe care-l va primi, din partea acestora, pentru menținerea în scaun. Situația aceasta, din ultima parte a domniei, cunoscută de Dlugosz atunci cînd își redacta scrierea, îl va face pe cronicarul polon să considere pe Radu devotat turcilor în întreaga sa domnie.

Dacă admitem informația lui Enverî — care e greu de pus la îndoială — ■ e posibil ca tocmai temerea de reacția lui Mahomed al II-lea împotriva lui Radu să fi făcut pe tîrgoveții din Chilia — cunoscători ai stării de spirit a boierimii din Țara Românească — să încerce, la două luni după campania din Bosnia, să treacă sub stăpînirea lui Ștefan cel Mare. În acest chip se explică și atitudinea sultanului în fața faptului împlinit — cucerirea Chilie fiind unul dintre obiectivele urmărite stăruitor de Poartă pînă în 1484 — și putem accepta și cealaltă informație dată de Dlugosz, cu privire la avîntul războinic antiotoman, verificat în Moldova cu acest prilej. Confirmarea lor o găsim, de altminteri, într-un izvor care nu poate fi pus la îndoială, anume scrisoarea lui Ștefan către regele Poloniei din 1 ianuarie 1468, în care domnul se referă la stăruitoarele

¹ Vezi mai sus, cap. VII, par. 2.

² Enverî, *op. cit.*, p. 105.

³ Hurmuzaki, XV/1, p. 75 — 76; I. Bogdan, *Relațiile*, p. 329.

. " ^

Fig. 150. — Monede emise de Ștefan cel Mare. 1
— 2. Groși; 3. Jumătate de groș.

sale cereri de ajutor polon, pe care le făcea « cînd, acum cîțiva ani, turcii au vrut să vie asupra noastră, întocmai precum au venit acum ungurii »¹.

**Campania regelui
Matei Corvin din 1467.
Criza politică din Moldova**

Dacă planul turcesc din 1465 de a ataca Moldova a rămas o simplă amenințare, o primejdie adevărată s-a abătut asupra țării curînd după aceea, la sfîrșitul anului 1467. Ea venea din partea regelui Ungariei și a prilejuit dezvoltarea unor puternice contradicții între domn și o bună parte a boierimii.

Pretențiile de suzeranitate ale regelui Ungariei asupra țării vecine — pe care și-o disputa cu regele Poloniei — luarea Chilie de la domnul Țării Românești, amestecul probabil al domnului Moldovei în mișcarea care a avut loc în Transilvania în vara anului 1467², cunoașterea situației interne din Moldova și prezența unor pretendenți dispuși să o stăpînească în calitate de vasali, alături de dorințele de jaf ale feudalilor maghiari, au hotărît pe regele Matei să treacă munții, prin pasul Oituzului, cu o armată de 40 000 de oameni, la sfîrșitul toamnei anului 1467. El aducea cu sine un pretendent, care era probabil fostul domn Petru Aron.

Desfășurarea expediției ne este cunoscută în primul rînd din relatarea cuprinsă în vechea cronică a Moldovei și din scrisoarea mai sus amintită, pe care Ștefan o adresa la 1 ianuarie anul următor regelui Poloniei. Dintre izvoarele străine, știri importante adaugă mai ales Dlugosz și istoriograful italian al regelui Matei, Bonfini. După ce moldovenii încercaseră să-i împiedice trecerea prin munți, oștirea maghiară ajungea la 19 noiembrie la Troțuș. Acest oraș, ca și Bacăul, Romanul și Neamțul, au fost arse în drum; armata maghiară a poposit în cele din urmă la Baia, unde s-a întărit pentru a putea face față unui eventual atac moldovenesc. Tactica urmată de Ștefan în tot acest răstimp ne este arătată de el însuși în scrisoarea-i amintită: « Și le-am ieșit înainte prin munți și am luptat cu ei în cîmp deschis și la ape și unde a fost nevoie... am avut cu ei luptă zi și noapte, pe orice vreme »³.

Dlugosz ne explică de ce Ștefan — a cărui oștire era inferioară din punct de vedere numeric — a adoptat această tactică de hărțuire continuă. El se temea de « necredința alor săi » (*suorum infida ingenia*)⁴, care-l acuzau pe domn de tiranie — probabil în urma unor veleități de stăpînire autoritară, manifestate prin înlocuiri din sfatul domnesc. Apare astfel la iveală, încă de la începutul campaniei, conflictul latent pînă atunci dintre domn și boieri, pe care se baza fără îndoială și Matei, cînd aducea cu sine pe un pretendent la tronul Moldovei. Adîncimea acestui conflict va fi arătată de desfășurarea luptei de la Baia.

¹ P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 66.

² Vezi cap. VII, par. 3.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 65—66.

⁴ I. Dlugosz, *Historia Polonica*, II, col. 417.

în noaptea de 14 spre 15 decembrie, Ștefan — care se găsea cu ostile sale, socotite de Bonfini la 12 000 de luptători, între râurile Moldova și Șomuz — se decide să atace armata inamică, aflată la Baia. Cu călărima sa pedestrită, domnul intră în târgul căruia i se dăduse foc și unde lupta aprigă a durat pînă în zori. După luptă, scrisoarea-solie a lui Ștefan vestea că « au căzut acolo de sabie multe capete de dregători, de căpitani ai oștii, de mari viteji, ale căror nume nici să le scriem nu putem. Și am rănit și pe craiul unguresc cu trei răni de moarte, și nu va putea trăi. Și altă oaste a căzut de sabie, ale căror trupuri am pus pe ai noștri să le adune movilă, în număr de șapte mii; și sînt mulți încă ale căror oase nu s-au adus. Și ei au pus pe crai pe targa și pe alți domni și au fugit cu ei peste munți».

Mîndrul buletin de victorie al lui Ștefan nu amintea, firește, pierderile moldovenesti, care vor fi fost de asemenea grele. El omitea mai ales unele știri de deosebită importanță, pe care ni le dă Dlugosz, precum și una din variantele păstrate ale cronicii interne. Comentînd rezultatele luptei de la Baia, Dlugosz spune că « regele Ungariei a scăpat din Moldova numai datorită unuia dintre moldoveni, căruia apoi Ștefan i-a tăiat capul». Această știre, care trebuie pusă în legătură cu frămîntările din sînul boierimii, semnalate încă de la începutul campaniei, își găsește confirmarea în *Cronica moldo-germană*. Povestind atacul victorios al lui Ștefan la Baia, cronicarul adaugă: « Dacă i-ar fi fost cu credință lui Ștefan voievod marele său vornic, Isaia, și ar fi călărit acolo unde i se poruncise, atunci n-ar fi scăpat nici picior de acolo. De aceea, a trebuit să-și puie și capul pentru aceasta, el și alții mulți » \

A existat, deci, în timpul luptei de la Baia, un adevărat complot boieresc, cu scopul de a limita — dacă nu de a anula — victoria militară asupra unui dușman atît de puternic, victorie menită să ridice prestigiul voievodului și să sprijine dezvoltarea tendințelor sale de domnie autoritară. În fruntea complotului se afla însuși cumnatul domnului, Isaia, numit mare vornic în cadrul primenirii sfatului domnesc, care a avut loc în preajma campaniei regelui Matei.

Cronica moldo-germană dă și alte amănunte, potrivit cărora ar fi urmat chiar o înfrîngere trecătoare a lui Ștefan și căderea lui vremelnică în mîinile unor oșteni maghiari. Rezultatul final este însă același și după versiunea germană a cronicii interne, al cărei autor — scriind în ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare — afirma că Matei « nu a scos din țară nici un tun și sînt încă îngropate în munți, pe care pînă azi nimeni nu le poate găsi » ². Despre îngroparea tunurilor vorbește și Dlugosz, iar bogata pradă de război rămasă în mîinile moldovenilor e amintită de Ștefan în scrisoarea sa către regele Poloniei: « Și le-am prins toate carele și corturile și fel de fel de tunuri, de unelte și de puști, mari și mici, pe toate ».

¹ *Cronicile slavo-romîne*, p. 29.

² *Ibidem*, p. 30.

Fig. 151. — Steagul lui Ștefan cel Mare.

Situația Moldovei după Ștefan obținuse pe câmpul de luptă prima sa mare biruință. biruința de la Baia. Noile campanii militare

Situația Moldovei după Ștefan obținuse pe câmpul de luptă prima sa mare biruință. biruința de la Baia. Noile campanii militare

Raporturile dintre Ștefan și marea boierime sînt exprimate limpede de noul salv-conduct dat la 28 iulie 1468 lui Mișu logofătul. Ștefan arată fără înconjur dubla constrîngere care l-a silit să dea acest act: stăruințele regelui Poloniei și acelea venite din lăuntru. « După rugămințile mitropoliților noștri și ale boierilor noștri mari și mici — spune el — am iertat pe dumnealui Mihail logofătul și pe dumnealui Duma și pe ceilalți frați ai lor, mari și mici ». Dacă Ștefan îi numește și acum « credincioșii și cinstiții noștri boieri » și le promite să-i țină « în cinste și în dragoste, împreună cu boierii noștri cei credincioși », există însă în acest act și unele elemente deosebitoare față de acela dat cu opt ani în urmă și care confirmă, totodată, existența unor tratative între domn și boieri, în urma cărora cel dintîi s-a văzut silit să acorde salv-conductul în discuție, în 1460, Ștefan îl anunța pe Mișu că « satele și averile tale, toate ți le-am întors ». De data aceasta, i se restituiau doar « curțile... ce sînt pe Șiret, împreună cu alte două sate », domnul adăugînd că, « dacă vom vedea că ne slujește cu credință, îi vom întoarce și altele »¹.

Numai conflictele interne dintre marea boierime și domn și legăturile celei dintîi cu fugarii din Polonia pot să explice și știrea dată de Dlugosz cu privire la cauza adevărată a refuzului lui Ștefan, în februarie 1469, de a merge să depună personal omagiul regelui Poloniei: el fusese vestit în secret că i se pregătea o cursă, urmînd să fie prins și aruncat în închisoare.

Ultimul salv-conduct dat de Ștefan cel Mare lui Mișu logofătul — căruia îi făgăduia iarăși că-l va ține « deopotrivă cu boierii noștri cei mai de frunte »² — este din 10 august 1470. încetarea emiterii salv-conductelor pentru Mișu logofătul și frații săi se datorește schimbării care a intervenit, curînd după aceea, în relațiile dintre domn și marea boierime.

La pregătirea acestei schimbări au contribuit și noile succese ale domnului pe câmpul de luptă. între ele se numără, mai întîi, expedițiile armatei moldovenești în Transilvania. Letopisețul anonim cunoaște o singură expediție de acest fel, condusă de însuși Ștefan și care ar fi avut loc în 1468, ca urmare a campaniei

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 307 — 308.

² *Ibidem*, p. 310-311.

lui Matei Corvin în Moldova. După Dlugosz, atacul fulgerător al lui Ștefan ar fi avut loc în vara anului 1469; același cronicar vorbește și de o altă expediție a moldovenilor în Transilvania. Prinderea și tăierea capului lui Petru Aron au pus capăt lungii și atât de păgubitoare competiții dintre cei doi domni.

În același timp are loc o invazie a tătarilor de la Volga, stăvilită de victoria moldovenilor în duminica de la Lipnic. Asupra datării acestei lupte, discuțiile continuă până azi. Dlugosz îi indică drept dată anul 1469, pe când variantele putnene ale vechii cronici o așază la 20 august 1470 ¹. Datarea diferită a luptei se datorește probabil faptului că, în acest răstimp, nu a avut loc o singură expediție tătarască în Moldova.

Înfrângerea unui dușman atât de primejdios a verificat încă o dată capacitatea de conducător militar a domnului și a ridicat, fără îndoială, prestigiul său în ochii maselor, care vedeau în el tot mai mult un apărător temeinic. Dar creșterea prestigiului domnului nu a avut loc numai față de masele populare; succesele sale militare au fost de natură să ralieze în jurul său boierimea mijlocie și mică, realizându-se astfel izolarea treptată a grupului de opoziție al marilor boieri. La aceasta a contribuit, în bună măsură, și noua înfățișare pe care au luat-o legăturile cu Țara Românească, împreună cu aceea pe care o căpătau treptat raporturile cu turcii. Deși nu au fost legate între ele de la început, aceste două categorii de relații externe ale Moldovei erau menite să se împletească indisolubil, ducând în cele din urmă la marele război antiotoman, care formează unul din aspectele fundamentale ale domniei lui Ștefan cel Mare.

Prima *campanie a lui Ștefan cel Mare în Țara Românească*. Încă din martie 1469, se vorbea în Transilvania de iminenta primejdie a războiului dintre domnul Țării Românești și acela al Moldovei. În aceeași vreme, Ștefan singur aducea față de regele Poloniei, între motivele menite să justifice neprezentarea sa pentru a depune jurământul de credință cerut, primejdia unei ocupări a propriei sale țări de către Radu cel Frumos ². Dacă ostilitățile nu se adevăresc de izvoare pentru acest an, inițiativa conflictului apare ca datorându-se domnului Țării Românești, probabil în legătură cu pierderea Chilie. Începând seria războaielor dintre cele două țări prin campania din februarie 1470, Ștefan nu făcea decât să prevină atacul temut, nimicind, în parte cel puțin, mijloacele de acțiune ale lui Radu cel Frumos.

Expediția din 1470 s-a îndreptat către părțile răsăritene ale Țării Românești, trupele lui Ștefan trecând prin foc și sabie ținuturile din vecinătatea Moldovei, devastând și incendiind porturile dunărene, Orașul de Floci și, mai ales, marele centru comercial al Brăilei. Această campanie nu a urmărit un scop politic lămurit, în sensul propunerii unei noi soluții de guvernare pentru Țara Românească. Caracterul ei este clar definit atât de Letopisețul anonim, care pomenește numai

¹ Cronicile *slavo-române*, p. 50, 62.

³ Hurmuzaki, XV/2, p. 70; Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 538.

de « prădarea și nimicirea Brăilei » în ziua de 27 februarie ^x, cît și de mărturisirea domnului însuși, atunci cînd întărea paharnicului Hanco stăpînirea asupra unei familii de țigani, « ce el a dobîndit acest țigan și pe femeia lui, în țara Basarabilor, cînd m-am războit domnia mea și am tăiat și am ars (Orașul de) Floci și Ialomița » ².

înfrîngerea opoziției marii boierimi. Satisfăcînd poftele de pradă ale feuda-lilor moldoveni, campania din Țara Romînească a servit la ralierea în jurul comandantului de oaste care se vedea tot mai mult a fi Ștefan cel Mare, a tuturor celor care credeau că se pot împărtași din roadele victoriei. Șase luni mai tîrziu, biruința împotriva tătarilor, sporind încă prestigiul militar al dom-nului, urma — cum s-a amintit — sa aibă ecouri în pături mult mai largi.

Acestea sînt condițiile care — determinînd izolarea treptată a grupului de mari feudali — au îngăduit actul din ianuarie 1471. în ziua de 16 ale lunii, în tîrg la Vaslui, « au fost tăiați Isaia vornic cu Negrilă ceașnic și Alexa stolnic » ³. Este primul mare act de autoritate pe care și-l îngăduia Ștefan, și amintirea lui ■ — singura mențiune de acest fel în vechea cronică — a stăruit în patru din variantele acesteia. în ianuarie 1471, nu mai era vorba de o simplă primenire a sfatului domnesc — ca în toamna anului 1467 — ci de înfrîngerea unei opoziții care încercase vreme îndelungată să paralizeze acțiunea de guvernare a domnului. Este momentul cînd Ștefan opune, pentru prima dată în chip răspicat, practicilor politice rezultate din fărîmițarea feudală, autoritatea domniei, ca reprezentantă a intereselor întregii clase dominante.

2. RĂZBOIUL ANTIOTOMAN ȘI LĂRGIREA BAZEI SOCIALE A PUTERII LUI ȘTEFAN CEL MARE

Definirea conținutului istoric al celei de-a doua etape din domnia lui Ștefan cel Mare — ca epocă a luptei antiotomane pentru libertatea Moldovei și de pregătire, în focul acestei lupte, a noii baze sociale a puterii domnești — are loc începînd îndeosebi din anul 1473, cînd se desfășoară prima campanie în Țara Romînească cu un obiectiv politic bine precizat. între timp, în 1471, Ștefan întreprinsese încă o expediție în țara vecină, marcată prin bătălia dela Soci, din martie a acelui an. Victoria domnului Moldovei — pe care cronică o arată ca deplină — nu a avut consecințe pe plan politic. E posibil ca ea să fi fost precedată de o expediție a lui Radu, căci, în vara anului 1470, Ștefan se scuza iarăși că nu poate merge să depună personal omagiul regelui Poloniei, fiind prins de războiul cu domnul Țării Romînești ⁴. în orice caz, după bătălia de la Soci, a avut loc o asemenea

¹ Cronicile sfavo-romîne, p. 16.

² *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 394.

³ *Cronicile slavo-romine*, p. 17; Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 96.

⁴ Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 458.

expediție, pe care cronica internă nu o înregistrează, dar pe care Ștefan o pomenea în scrisoarea sa către regele Poloniei din 13 iulie 1471, ca pe un lucru foarte recent ^{*}, La această dată, Ștefan părea încă dornic să încheie pace cu vecinul său, căci îi cerea suzeranului polon să medieze în acest sens. Pacea nu

Fig. 152. — Cetatea Suceava. Vedere generală dinspre est, cu cel de-al doilea rând de ziduri și bastioanele construite în vremea lui Ștefan cel Mare.

s-a înfăptuit însă și conflictul, rămas după cât se pare latent vreme de încă doi ani, izbucnește din nou, în forme violente, la sfârșitul anului 1473. De data aceasta, el va căpăta o semnificație nouă și va fi plin de cele mai grave consecințe.

Campania din Țara Românească (1473) și urmările ei în campania din noiembrie 1473, Ștefan ducea cu sine pentru prima oară un pretendent, pe care urma să-l așeze pe tronul Țării Românești. Acesta era Laiotă Basarab, zis și Basarab cel Bătrîn, care se afla pe lângă Ștefan încă din anul precedent, după ce părăsise multă vreme prin Transilvania. Războiul căpătase scopuri politice precise, care depășeau cu mult simpla intenție de a înlocui de pe tronul vecin pe un domn dușman cu unul prieten. Căci campania din 1473 însemna de fapt începutul marelui război pentru libertatea Moldovei, pe care condițiile interne abia acum îl îngăduiau să fie întreprins.

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 312.

în momentul în care se decidea la o acțiune atât de importantă, Ștefan nu avea de ales decât între resemnarea la o tot mai adâncă îngenunchiere a țării sale și soluția războiului.

Experiența celor întâmplate în Țara Românească în curs de câteva decenii — chiar în lipsa unor cunoștințe mai largi despre caracterul expansiunii otomane — fusese suficientă pentru a arăta până și autorilor actului de la Vaslui, din 1456, că problema care se punea societății moldovene nu era numai aceea a simplei plăți a 2 000 de galbeni pe an, oricât de grea ar fi fost și aceasta într-o vreme de redusă circulație monetară; conștiinței unei primejdii mult mai adânci i s-au datorat atât caracterul vremelnic care s-a dat hotărârii de supunere la plata tributului, cât și precauțiile de ordin personal pe care Mihai logofătul le-a socotit necesare. Era în natura raporturilor dintre tributari și Poarta otomană transformarea treptată a celor dintâi în supuși exploatabili fără de limită ai aceleia din urmă. Cei 15 ani de domnie îi arătaseră în chip lămurit lui Ștefan acest adevăr și de aceea hotărârea sa de a apăra independența țării nu putuse decât să capete tot mai multă tărie.

Mărturiile izvoarelor — atât în ce privește presiunea turcească asupra Moldovei, cât și eforturile lui Ștefan de a-i rezista — sînt numeroase pentru anii ce preced campaniei de înlocuire a lui Radu cel Frumos. Chiar în scrisoarea din ianuarie 1468, Ștefan îi cerea regelui Poloniei să dea din vreme poruncă comandanților săi din vecinătatea Moldovei, pentru ca «atunci cînd nevoia ne va sili să mergem împotriva dușmanilor creștinilor, ei să se ridice în ajutorul nostru pentru apărarea împotriva dușmanilor ». Dar, cu mîndria lui obișnuită, el adăuga: « dacă este voia mării tale să ne ajute, iar dacă nu-i este voia, mărija ta este liberă »¹.

În anii următori, sînt pomenite periodic de izvoare intenții de atacuri turcești împotriva Moldovei și Ștefan însuși se plînge, în diferite rînduri, de primejdii sau chiar de incursiuni venite din partea turcilor.

La situația creată Moldovei — care făcea ca, mai curînd sau mai tîrziu, raporturile cu Poarta să ceară o altă soluție decât aceea a simplei plăți a tributului — se adăugau transformările pe care le cunoștea în viața ei politică Țara Românească.

Fără a renunța la vasalitatea față de regele Ungariei, pe care o va invoca pînă la sfîrșitul stăpînirii sale, Radu cel Frumos, domnul Țării Românești—supus probabil la o presiune otomană asemănătoare aceleia care se exercita asupra Moldovei — ajunge să aplice programul colaborării cu turcii, formulat de boierimea munteană încă din 1462. Dacă în ianuarie 1471, se semna prezența unor trupe turcești în Țara Românească, doi ani mai tîrziu, în 1473, dependența față de Poartă a acestei țări devenise atât de strînsă încît ea punea la dispoziția sultanului, pentru campania sa din Asia împotriva lui Uzum-Hasan, un con-

¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.

tingent care — după relatarea unui martor ocular, ce exagerează desigur lucrurile — s-ar fi ridicat la nu mai puțin de 12 000 de oameni.¹ La rîndul său, Radu cel Frumos se va bucura și el de un ajutor turcesc în campania împotriva lui Ștefan din toamna anului 1473; cu același ajutor el își va redobîndi apoi tronul.

Date fiind aceste strînse legături ale lui Radu cu turcii, din ultima parte a domniei lui, este evident că Ștefan nu putea să ignore faptul că înlocuirea sa nu era posibilă decît pe baza unui program de luptă împotriva forțelor sultanului însuși. În 1473, domnul Moldovei a socotit că sosise în sfîrșit momentul eliberării Moldovei de obligațiile asumate de marea boierime strînsă în jurul lui Petru Aron, al afirmării independenței țării și a capacității ei de a apăra această independență. Înlocuirea lui Radu cel Frumos devenea necesară tocmai pentru a se putea forma la Dunăre un puternic front de luptă antiotomană. Dacă adăugăm sprijinul pe care domnul Moldovei îl căuta în aceeași vreme în Transilvania — încă din 1472, Radu cel Frumos se interesa dacă secuii îi vor da lui Ștefan un om din zece pentru războaiele sale, iar ceva mai tîrziu, Dlugosz va vorbi chiar de o stăpînire a acestuia în Secuime² — este lesne de observat că Ștefan încerca să refacă, pornind din Moldova, frontul antiotoman al celor trei țări romînești, așa cum se străduise să-l realizeze Iancu de Hunedoara.

Că acesta este sensul campaniei din 1473 se vede atît din consecvența cu care Ștefan va stărui să aibă în Țara Romînească un domn urmînd linia sa politică — numai în patru ani, pînă în noiembrie 1477, vor avea loc, din această pricină, zece schimbări de domnie — cît și din faptul că tocmai în acest an el încetează să mai plătească tribut turcilor³. Singur refuzul plății haraciului, afirmare de independență, echivala în practică cu o declarație de război față de Imperiul otoman. Acest fapt arată nu numai caracterul și țelurile campaniei din 1473, ci și faptul că Ștefan era conștient de consecințele acțiunii sale.

Expediția pentru înscăunarea lui Basarab Laiotă mai are și o altă semnificație. Actul de la Vaslui reprezentase, între altele, și un certificat de carență în ce privește posibilitățile de apărare a țării, pentru sistemul militar al fărîmițării feudale, în care mînuirea armelor era monopolul clasei dominante. Eliminînd de la conducerea statului pe reprezentanții cei mai înverșunați ai fărîmițării feudale, Ștefan își deschisese drumul spre folosirea unor metode noi și în domeniul acțiunii armate. Pe această cale el fusese precedat de înaintași de seamă: Iancu de Hunedoara și Vlad Țepeș, care știuseră să folosească avîntul războinic al maselor populare, capacitatea de jertfă a acestora. În afară de aceste exemple, pe care Ștefan nu a putut să nu le cunoască, el l-a avut și pe acela al tatălui său, care, în lupta de la Crasna, a avut ajutorul larg al țărănimii. Problema care se punea era aceea a folosirii sistematice și pe o scară largă — căci recurgerea, în

¹ Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. I. Ursu, p. 46.

² Hurmuzaki, XV/1, p. 79; Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 526.

³ în 1476, sultanul cerea lui Ștefan haraciul pe cei trei ani din urmă (N. Iorga, *Acte fragmente*, III, p. 56).

Wcittttrrjtriprn

tynto

^*Clf l O Wi l*« S

6" 0

Fig. 153. —Pagina de titlu a Cronicii moldo-germane.

caz de război, și la forțele țărănești nu era un lucru nou nici pentru Moldova — a energiilor populare în apărarea independenței patriei. Este ceea ce va face Ștefan cel Mare, și într-o atare măsură, încît rezultatele vor izbi chiar pe străinii cunoscători ai situației din Moldova. Este binecunoscută, în acest sens, caracterizarea generală dată de Dlugosz, contemporanul marilor bătălii ale lui Ștefan, organizării militare pe care el a știut să o dea țării: « strîngea la oaste nu numai pe oșteni ori pe nobili, ci și pe țărani, învățînd pe fiecare să vegheze la apărarea patriei » *,

Apelul la forțele populare va avea consecințe însemnate, atît pe tărîmul strict militar, *cit* și pe cel politic. Răspunsul viguros al maselor țărănești și orășenești va fi. mai întîi chezașia victoriilor pe cîmpul de luptă, pentru ca apoi, trecîndu-se de la colaborarea militară la aceea în problemele interne ale statului, să îngăduie prefacerea însăși a bazei sociale a puterii domnești. Prima mențiune documentară care să ateste prezența elementelor populare ca un factor însemnat în armata țării este tocmai din 1473 și în legătură cu campania din Țara Românească. La înapoierea în cetatea de scaun, după expediția victorioasă, are loc — ne spune Cronică moldo-germană ■ — o slujbă religioasă, în care domnul « a lăudat pe Dumnezeu, cu vîldicii și athidiacnii și vitejii sri și cu toată sărăcimea lui » (*myt seynen fladygkew und archydiaconen und ryttern und mit aller seiner armut*)². Este evident că aici nu poate fi vorba de o mulțime care să-l fi. întîmpinat pe domn la înapoierea în Suceava, ci, în afară de clerul care oficiază slujba, de elemente componente ale oștirii cu care domnul obținuse victoria. Numai rolul activ jucat de «sărăcime» îl putea determina pe cronicar să înregistreze prezența ei.

Campania din 1473 a fost, din punct de vedere militar, una dintre cele mai grele ale domnului Moldovei. Oștire moldovenească, aflată la 8 noiembrie pe Milcov, a înaintat pînă în apropiere de Gherghița, la circa 50 de km de București, unde s-a dat, pe pîrîul Vodna sau Vodnău (afluent al Prahovei), bătălia ce poartă în istoriografie numele de «la Cursul Apei». Rezistența opusă de trupele aflate sub conducerea lui Radu cel Frumos — între care se număra și un contingent turcesc — a fost deosebit de înverșunată. În cele din urmă, domnul Țării Românești a părăsit lupta, căutînd să se adăpostească în cetatea București. La 24 noiembrie, oastea moldovenească cucerește orașul — după ce, însă, Radu izbutise să fugă la turci — și Ștefan ia, împreună cu soția și fiica domnului învins, «toate comorile lui și toate veșmintele lui și toate steagurile lui»³.

Patru zile mai tîrziu, la 28 noiembrie, are loc o a doua bătălie, în care Ștefan înfrînge din nou oștirea lui Radu, de data aceasta formată îndeosebi din ajutoarele turcești *. Domnul Moldovei putea acum să se înapoieze, lăsînd

¹ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 417.

² Cronică lui Ștefan cel Mare. Versiunea germană a lui Schedel, ed. I. Chițimia, p. 42.

³ Cronicile slavo-romîne, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 31.

în scaun pe Laiotă Basarab. El lasă, totodată, la București și în alte cetăți, garnizoane și pîrcălabi moldoveni, care să asigure domnia vasalului său. Căci sub forma unor legături vasalice trebuie să vedem relațiile — atît de nestatornice, de altminteri — care se stabilesc între Ștefan și domnii pe care-i așază pe tronul Țării Românești. Acest lucru reiese nu numai din modul cum cronica moldovenească sau izvoarele străine vorbesc de domnii puși de Ștefan în țara vecină, ci și din tradiția pe care, la sfîrșitul veacului al XVII-lea, o consemna Letopisețul Cantacuzinesc; transformînd, firește, realitatea, autorul său considera că Ștefan « au săzut aicea în țară, de au domnit ani 16 »¹.

Situația din țara Românească în 1474. Situația creată în Țara Românească nu putea fi, totuși, decît precară. Consolidarea ei depindea în primul rînd de atitudinea factorilor interni și, în al doilea, de intensitatea reacției stîrnite în Imperiul otoman.

Întreaga activitate desfășurată de Ștefan pentru crearea unui front anti-otoman, care să aibă drept bază solidaritatea politică a celor două țări românești de la răsărit și miază-zi de Carpați, nu a dus la rezultatul dorit de domnul Moldovei. Clasa dominantă din Țara Românească înțelegea să-și continue netulburată punerea în practică a programului ei de colaborare cu stăpînirea turcească, iar domnii înscăunați de Ștefan nu au înțeles să imite exemplul acestuia, care era și acela al lui Vlad Țepeș, de a se sprijini pe masele populare. De aici tragicul luptei duse timp de aproape un deceniu de către Ștefan, efortul său, reluat veșnic de la capăt și totdeauna zadarnic, de a avea un domn credincios pe scaunul Țării Românești. Intensitatea acestui efort și tenacitatea cu care a fost el susținut arată însă limpede locul pe care atingerea unui atare obiectiv îl avea în planurile politice ale lui Ștefan cel Mare. Cu alte cuvinte, nu meschine calcule de vanitate feudală puteau determina o atît de hotărîtă stăruință, ci numai convingerea că prezența Țării Românești în frontul de luptă antiotomană era o necesitate absolută.

La mai puțin de o lună după plecarea lui Ștefan, Radu cel Frumos se înapoia sprijinit de puternice forțe, primite atît de la turci, cît și de la boierii din Țara Românească². Cetățile erau reluate, pîrcălabii moldoveni uciși, iar Laiotă, izgonit, își căuta refugiu în Moldova. Pe urmele lui, înaintau ostile turcești care-l reînscăunaseră pe Radu. Acestea își așezau la 31 decembrie tabăra la Bîrlad « și apoi au slobozit năvrapii și au prădat țara și s-au întors »³.

În ianuarie 1474, se succedă la curtea regelui Poloniei, la scurt interval, solia de izbîndă a lui Ștefan, cu steaguri cucerite în Țara Românească, și soli de primejdie, vestind devastarea Moldovei de către turci și cerînd ajutor împotriva acestora. Trimișii regelui Cazimir, cu misiunea de a obține împăcarea celor

¹ Istoria Țării Românești, p. 5.

² *Cronicile slavo-romîne*, p. 32.

³ *Ibidem*, p. 17.

doi domni romîni, îl găsesc pe Ștefan, la sfîrșitul lui februarie, în tabără la Vaslui. El refuză mediația suzeranului său — care nădăjduia să-i folosească forțele în propriu-i conflict cu-regele Ungariei — arătînd că împăcarea nu e posibilă, de vreme ce Radu depindea întru totul de turci. Obiecția lui Ștefan arată o dată mai mult —dacă o comparăm cu cererile sale de mediație din 1471, în același conflict — caracterul antiotoman pe care-l căpătase între timp acțiunea desfășurată de el în Țara Romînească.

Puțină vreme după sosirea solilor poloni, la mijlocul lui martie, Ștefan se îndreaptă iarăși spre Țara Romînească, într-o scurtă campanie, care, după singurul izvor ce ne-o relatează, nu pare să fi avut vreun rezultat¹.

O scrisoare recent publicată, din 10 august, al cărei an trebuie să fie 1474, îl arată pe Radu retras în cetatea de la Giurgiu. De aici, el explica brașovenilor circumstanțele izgonirii sale, arătînd că Ștefan nu participase de data aceasta la campanie, ci se mulțumise să trimită o oștire cu Laiotă, și că acest fapt se petrecuse relativ de puțină vreme².

În legătură cu scrisoarea lui Radu cel Frumos din 10 august trebuie pusă și o alta, pe care o trimitea Laiotă acelorași brașoveni, promițîndu-le că « oricum v-a fost așezămîntul de la ceilalți domni, cu acest așezămînt voi rămîne și domnia mea, ba gîndesc să-l și întăresc ». În același timp, Laiotă cerea brașovenilor să-i trimită în ajutor « voinici » înarmați, « că, de va da Dumnezeu, nu veți mai avea frică de turci ca pînă acum ». Le mai vestea, în sfîrșit, că «fratele» său Ștefan voievod venea «cu toate ostile sale». Este probabil că, față de pregătirile lui Radu, Laiotă ceruse sprijinul lui Ștefan, după cum cerea și ajutorul brașovenilor, « ca să ne apărăm de turci și de vrăjmașii noștri »³.

Laiotă este izgonit în septembrie și își caută adăpost la Ștefan, ale cărui pregătiri de război trebuie să fi fost înaintate, de vreme ce, la 1 octombrie, el lua din mîinile pîrcălabilor lui Radu cetatea Teleajenului.

Situația din Țara Romînească în cursul lunii octombrie apare deosebit de schimbătoare. După cum rezultă din izvoare, la cîteva zile după înscăunarea lui Laiotă, oști din Transilvania aduceau pe un nou pretendent, un al doilea Basarab, zis « cel Tînăr » sau Țepeluș (fiul lui Basarab al II-lea, 1442—1443). Țepeluș e înfrînt și Ștefan pleacă, lăsîndu-l pe Laiotă în domnie. Un nou atac al celui dintîi, în cursul aceleiași luni, duce de data aceasta la izbîndă. Succesul este însă de scurtă durată, căci Radu revine — probabil cu obișnuitele sale ajutoare turcești și cu sprijinatorii săi din țară — și pune capăt acestei domnii. El ocupa, se pare, scaunul Țării Romînești la începutul lui ianuarie 1475.

¹ *Cronicle slavo-romîne*, p. 32.

² C. Stoide, *Legăturile dintre Moldova și Țara Romînească în a doua jumătate a secolului alXV-lea*, în *Studii și cerc. științifice, Iași*, ist. VII, 1956, fasc. 1, p. 71 — 72.

³ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 113-114.

Luptele cu turcii. Bătălia de la Vaslui (1475) în momentul în care Ștefan se hotărîse la lupta deschisă cu Imperiul otoman, acesta, sub conducerea lui Mahomed al II-lea, se afla în plină expansiune. În cele două decenii ce au urmat după cucerirea Constantinopolului, stăpînirea sultanilor se întinsese pe un vast teritoriu, atît în Europa cît și în Asia. Rivalitățile și războaiele feudale slăbeau puterea de rezistență a ultimelor stăpîniri creștine din nord-vestul Peninsulei Balcanice sau din Moreea, făcîndu-le o pradă ușoară pentru avîntul și tăria oîganizării militare a statului turc.

Sfîrșitul lui Iancu de Hunedoara, în 1456, înlocuirea lui Vlad Țepeș, în 1462, și moartea lui Scanderbeg, în 1468, făcuseră să dispară pe rînd cei mai mari conducători ai energiilor populare, lăsînd în fața oștirilor turcești, superior organizate, micile forțe locale învrăjbite între ele.

În fața primejdiei tot mai evidente, statele feudale ale Europei centrale sau puterile italiene hotărau, din cînd în cînd, cîte o cruciadă, pentru ca apoi să revină la propriile planuri de cucerire, în dauna stăpînirilor vecine. În Italia fărîmițată, continuau luptele dintre Milano, Florența, Veneția și regatul Neapolului, fără să lipsească însă, din acest labirint politic, nici interesele de suveran teritorial ale papalității. Veneția, amenințată tot mai mult în posesiunile sale din Mediterana orientală, începuse din 1463 un lung război cu turcii, ceea ce nu o împiedica, totuși, de a-și urmări planurile de expansiune în Italia, de a privi cu îngrijorare progresele negustorești, în Imperiul otoman, ale rivalilor săi — genovezi, florentini, anconitani — și de a aștepta momentul unei păci cît mai puțin costisitoare, în vederea căreia se duceau repetate și lungi tratative.

Se părea la un moment dat că Matei Corvin, regele Ungariei, va prelua moștenirea războinică a marelui său părinte. Dar curînd atenția sa se va îndrepta cu precădere spre Praga, stăpînită de Gheorghe de Podebrady, sau spre Viena habsburgică.

În această situație, nu e de mirare că, în 1468—1469, turcii prădau Dai' mația și Istria, apărînd la granițele nordice ale Italiei, în 1471 jefuiau Gorizia și Carintia, doi ani mai tîrziu devastau Istria și Friulul și înfrîngeau pe venețieni pe Isonzo, iar în 1474, asediînd Scodra (Scutari), ienicerii mergeau la atac cu strigătul « la Scodra ! la Roma ! ».

Deschizînd un nou front de luptă împotriva forțelor otomane, Ștefan — care pornise de la nevoile vitale ale propriului său popor — se punea implicit în slujba unei cauze general europene, abandonate în bună parte de miopia politică a celor care trebuiau să o servească.

Pregătirile diplomatice nu lipsiseră, deși ele erau departe de a-i da garanția succesului. În depărtatul Răsărit, intrase în legături, încă din 1472, cu hanul turcoman al Persiei, Uzum-Hasan, care — amenințat el însuși după cucerirea Caramaniei de Mahomed al II-lea (1471)—își căuta în Europa aliați pentru o luptă pe care nu o va părăsi nici după grava înfrîngere din vara anului 1473. Mai aproape, în Crimeea, domnul Moldovei stabilise în 1472 — prin căsătoria

sa cu Măria de Mangop — legături de familie cu dinastii din Tedoro, amenințați și ei de primejdia turcească. Cu Caffa, de care îl despărțise din 1471 un violent conflict, se făceau încercări de apropiere, însă marea colonie genoveză nu dorea să-și atragă în vreun fel supărarea sultanului.

La miază-noapte, suzeranul polon avea obligații precise de apărare a vasalului său din Moldova. Dar el prefera războiului hotărât împotriva turcilor, calea diplomatică a tratativelor de împăcare, prins fiind singur de propriile-i conflicte, cărora nu voia să le adauge încă unul, atât de primejdios, cu turcii. Existența unei Moldove puternice la hotarele sale stârnea, de altminteri, temeri regelui Poloniei. Prea multe iluzii de ajutor din această parte Ștefan nu putea nutri, căci el considera de mult că feudații poloni « sînt oameni greoi și nu se mișcă decît îndemnați dinainte, de cu vreme »¹.

De aceea Ștefan făcuse, în ultimii ani, pași stăruitori de apropiere de fostul inamic din 1467, care își mai amintea uneori îndatoririle sale de luptă antiotomană. Privilegiului comercial acordat de Ștefan brașovenilor, în 1472, îi urmasese acela dat de Matei Corvin în 1473, în folosul moldovenilor care făceau comerț în Transilvania. S-a ajuns treptat, spre folosul ambelor țări, la înlocuirea dușmăniei prin relații de colaborare, care se vor concretiza, însă, sub forma unui tratat, abia ceva mai tîrziu.

Dincolo de regatul Ungariei, spre apus, Ștefan se adresase papei, ca acelui care era considerat drept căpetenia întregii lumi creștine apusene. Ni s-a păstrat scrisoarea către papa Sixt al IV-lea, trimisă de Ștefan la 29 noiembrie 1474, cînd primejdia se apropia cu pași repezi. Ea era expediată prin solul venețian Paolo Ogniben, care se înapoia de la Uzum-Hasan, cu îndemnuri de luptă împotriva dușmanului comun.

Scrisoarea din noiembrie 1474 este importantă nu numai prin cererile de ajutor — zadarnice însă — pe care le cuprindea; ea ne arată și faptul că Ștefan era conștient încă de atunci de funcțiunea europeană ce îndeplinea prin acțiunea întreprinsă. « Noi — scria domnul Moldovei — împreună cu toată puterea pe care ne-a dat-o Dumnezeuul atotputernic, sîntem veșnic și din toată inima pregătiți întru totul, avînd de gînd să ne batem pentru creștinătate din toate puterile ». Dar el cerea ca papa, «împreună cu ceilalți preaputernici regi și principii, să se silească astfel ca... noi, nu singuri, ci cu ajutorul acelor principii să putem duce războiul pînă la capăt »².

Pregătirea diplomatică destul de intensă, care precedă din partea lui Ștefan marea închețare cu puterea turcească, se va dovedi curînd de prea puțin folos. Cerînd ajutor puterilor europene, Ștefan știa desigur că adevărata nădejde era în forțele pe care le putea arunca în luptă Moldova. Credința în aceste forțe l-a făcut să respingă, în cursul aceluiași an 1474, condițiile de pace, care erau o sfidare, ale lui Mahomed al II-lea: să plătească tributul și să cedeze Chilia

¹ Scrisoarea din 1 ian. 1468, la P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 67.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 318 — 319.

și Cetatea Albă, căci altminteri, va veni îndată împotriva-i și va lua singur acele locuri, cu forța ¹. între cele două soluții, Ștefan a preferat războiul, fiind decis să-l poarte pînă la capăt.

Expediția nu a condus-o de data aceasta sultanul însuși. El a poruncit **lui** Soliman-pașa, beglerbegul Rumeliei, să părăsească asediul cetății Scodra, în Albania, și să se îndrepte fără întârziere, cu ostile sale, spre Moldova. Trupele

VASLUI

L E G E N D A

Trupe moldovene

Trupe turcești

Fig. 154. — Planul bătăliei de la Vaslui.

conduse de Soliman erau socotite la 120 000 de oameni ². Domnul Țării Românești — probabil Radu cel Frumos — își aducea contingentul său, apreciat de Cronica moldo-germană la 17 000 de oameni ³.

Izvoarele nu arată lămurit locul pe unde a trecut Dunărea oștirea invadatoare. La fel ca și în expediția care a urmat, a sultanului Mahomed, înaintarea turcească spre Moldova s-a făcut prin Dobrogea, după cum o indică direcția

¹ Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 516; vezi Așîk-pașa-zade, *op. cit.*, p. 178—180 (în trad. rom. la Inst. de istorie din București).

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 320; cifra este confirmată și de alte izvoare.

³ *Cronicile slavo-romine*, p. 33.

de atac. în sprijinul acestei păreri vine, și textul unui cronicar turc contemporan — Aşîk-paşa-zade — care spune: « El (Soliman) a ajuns la Dunăre și, după ce a trecut-o, a intrat în vilaietul Bogdania »¹.

În fața imenselor forțe invadatoare, Ștefan nu dispunea decât de efective care se ridicau la o treime — cel mult la jumătate — din acelea ale inamicului. El avea oastea lui de circa 40 000 de luptători²; ca ajutoare dispunea de 5 000 de secui, 1 800 de maghiari din Transilvania, și, poate, 2 000 de poloni.

Inferioară din punct de vedere numeric față de aceea a inamicului, oastea lui Ștefan era totuși cea mai mare pe care o ridicase vreodată Moldova și își avea garanțiile de succes în însăși alcătuirea ei. Karl Marx a caracterizat-o drept o oștire de « țărani, care fuseseră luați aproape direct de la plug »³.

Desfășurarea impusă de Ștefan campaniei din 1475 este clasică pentru vechea artă militară românească și reprezintă nu numai ridicarea acestei arte la punctul ei cel mai înalt, ci și stăpînirea perfectă a tuturor mijloacelor de luptă. Ceea ce i-a asigurat succesul a fost însă valoarea combativă a trupelor pe care le-a condus, perfectă execuție a mișcărilor poruncite și conștiința ce anima oastea moldovenească care își apăra țara.

În fața armatei năvălitoare, datorită spiritului de jertfă al populației, sate și târguri fuseseră date pradă focului, nici o ființă vie nu se mai vedea. Prin pustiu care se întindea în fața lor, ostile turcești înaintau hărțuite din flancuri de cete repezi de călăreți. Grupurile care se îndepărtau pentru jaf erau nimicite, carele cu provizii ce veneau din urmă nu mai ajungeau la țintă. Hrana rămânea tot mai puțină, apa din fîntîni era otrăvită. Undeva aștepta dușmanul, dar calea pînă la el devenea tot mai chinuitoare.

Ștefan — care organizase această sleire treptată a oștirii otomane — își alesese din vreme, pentru atacul decisiv, locul cel mai potrivit, astfel ca o mare armată să nu aibă posibilități de desfășurare. La sud de Vaslui, între dealuri, unde valea Bîrladului este mai îngustă, oastea moldovenească, așezată pe două linii, cu călărimea pedestrită la adăpostul pădurii, aștepta bătaia hotărîtoare în dimineața cețoasă a zilei de 10 ianuarie 1475.

Atunci cînd, sub povara navalei dușmanului, prima linie de pedestrime cădea frîntă, buciumași ascunși în luncă chemară într-acolo, prin întunecimea ceței, grosul trupelor turcești. Ele se lăsară înșelate, crezînd că în acel loc se afla cu adevărat oastea moldovenească. În vreme ce tunurile trăgeau în mulțimea învîlmășită, Ștefan cu călăreții dădură năvală dintr-o latură și din spate, iar țărănimea, cu ghioage și topoare, cu sulițe și coase, își începu iureșul năpraznic.

Au căzut în luptă, după unele însemnări, 40 000 de ostași *, fiind sacrificați și acei foarte mulți care fuseseră prinși de moldoveni. Vînătoarea fugarilor,

¹ Aşîk-paşa-zade, *op. cit.*, p. 178 — 180.

² Długosz, *o(3. cit., II, col. 1526.*

³ *Apxue MapKcaŠmejibca*, voi. III, p. 203.

⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 84.

prin smîrcuri, a ținut trei zile. Pe locul bătăliei s-au ridicat movile de oase, pe care un călător polon le-a văzut încă un veac mai târziu.

Vestea mării biruințe de la Vaslui a străbătut repede în lume. Moldova se impunea peste tot ca o putere vrednică de ținut în seamă. Nădejdi se ridicau în locuri depărtate, pe care le înseamnă izvoarele vremii. Papa Sixt al IV-lea nu făcea decît să consemneze răsunetul victoriei moldovene ști, atunci cînd îi scria lui Ștefan: « Faptele tale. .. au făcut atît de vestit numele tău, că el se află pe buzele tuturor » ¹. Dlugosz îl va socoti « cel dintîi dintre principii lumii care a reputat în zilele noastre o victorie atît de strălucită împotriva turcilor » ², considerîndu-l vrednic de a i se încredința conducerea generală a luptei antiotomane.

Dar confirmarea cea mai importantă a ecoului bătăliei de la Vaslui vine din tabăra turcească, unde — lucru cu desăvîrșire rar — înfrîngerea e recunoscută de toți cronicarii, iar văduva lui Murad al II-lea mărturisea deschis că « ostile turcești n-au suferit nici cînd o mai mare înfrîngere » ³.

Campania turcească din ianuarie 1475 este tot atît de importantă din punct de vedere militar, cît și din acela al dezvoltării situației interne. Ea ridică, în același timp, pe Ștefan între mării comandanți militari ai epocii medievale.

Campania din ianuarie 1475 a avut urmări deosebit de însemnate pe plan intern. Ea dovedise în chip practic care erau principalele forțe pe care se putea sprijini domnia pentru apărarea țării. Rezultat al unor susținute contacte militare între țărănime și domn — căci fără o pregătire prealabilă nu se poate înțelege perfectă îndeplinire a unor complexe manevre tactice — ea deschidea, în același timp, perspectivele unei mai laigi colaborări politice cu un factor ostil fărîmițării feudale. Această colaborare, punînd la dispoziția domnului o puternică oștire care asculta direct de poruncile sale, amenința monopolul armelor de care beneficiase atîta vreme boierimea și-i submina, astfel, principalul reazim al autorității sale politice. Consecințele acestei stări de lucruri pentru viața politică internă a Moldovei se vor vedea doar mai târziu, în legătură cu desfășurarea ulterioară a relațiilor Moldovei cu Poarta, astfel cum vor decurge ele din situația creată prin campania din 1475.

Lupta de la Valea Albă Cea mai însemnată victorie din istoria medievală a Moldovei, birumta de la Vaslui, ar fi putut avea importante consecințe și pe plan internațional. Ele se găsesc indicate în scrisoarea adresată de Ștefan cel Mare conducătorilor de stat din Europa, la două săptămîni după bătălie. Remarcabilă prin conținutul de idei, acea parte a scrisorii — care vine după înfățișarea, străbătută de o mîndrie bărbătească, a victoriei înseși — este deosebit de grăitoare și prin tonul ei hotărît, rezultat al unei judecăți fără de nici o șovăire. Ștefan știa mai întîi

¹ Hurmuzaki, II/1, p. 14.

² Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 528.

³ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 84.

că, după înfrângerea trupelor sale, sultanul va trebui să vină împotriva Moldovei « cu capul său și cu toată puterea sa »; că Moldova este o « poartă a creștinătății » — « creștinătatea » era formula religioasă a unității europene de luptă împotriva turcilor — iar dacă această poartă va fi pierdută, « toată creștinătatea va fi în mare primejdie »; că e în interesul celor cărora li se adresează să-i vină în ajutor « pînă mai este vreme » și că tocmai acesta era momentul prielnic pentru declanșarea luptei generale. După ce anunța că, în ce-l privește, el va lupta « pînă la moarte », Ștefan încheia: « Așa trebuie să faceți și voi, pe mare și pe uscat, după ce... noi i-am tăiat mîna cea dreaptă. Deci fiți gata fără întârziere » *K*

Puterile europene nu au înțeles lecția politică dată de Ștefan cel Mare. Veneția era bucuroasă să profite de succesul domnului moldovean pentru a obține, prin aprilie-mai 1475, un armistițiu în care încetase să mai spere. Suspendarea ostilităților cu Veneția va fi folosită de sultan împotriva celeilalte puteri maritime a Italiei, Genova, acum cu totul decăzută, care va asista neputincioasă la pierderea mării ei colonii pontice, Caffa. Regele Poloniei își va duce mai departe politica de menajare a Imperiului otoman, cu atît mai mult cu cît legăturile tot mai strînse ale lui Ștefan cu Matei îi vor spori dușmănia față de domnul Moldovei. Regele Ungariei va porni, e drept, în toamna anului 1475 o campanie împotriva turcilor, care va duce la cucerirea Sabatului, dar ea nu va avea nici amploarea și nici durata necesară. Un timp prețios va fi astfel irosit, îngăduindu-se sultanului noi succese în Marea Neagră.

O schimbare se petrecuse, curînd după lichidarea atacului turcesc, în Țara Romînească, dar nădejtile pe care te-a putut trezi lui Ștefan s-au dovedit și ele cu totul trecătoare. Înfrîngerea suferită de ostile turcești în Moldova a creat posibilitatea instalării pe tronul țării vecine, de bună seamă cu sprijinul lui Ștefan, a lui Basarab Laiotă. Acesta înțelegea să tragă, însă, unele concluzii din experiența dobîndită în eforturile de obținere a domniei Țării Romînești. De trei ori fusese înscăunat de Ștefan cel Mare și de trei ori fusese silit să părăsească, după scurtă vreme, tronul. De fiecare dată Radu cel Frumos se întorsese cu ajutoare turcești, dar și cu sprijinul boierimii din Țara Romînească.

Devenise limpede pentru Laiotă că boierimea nu tolera o domnie de caracter antiotoman, că ea nu acorda sprijinul unei astfel de domnii și că, dimpotrivă, acest sprijin era totdeauna asigurat forțelor turcești venite în ajutorul unui domn care să le reprezinte interesele. Aceste considerațiuni îl decid să ia măsuri pentru «regularizarea» situației sale. Probabil după tratative prealabile purtate de boierii munteni, el merge la Poartă să obțină investirea. Faptul s-a petrecut în primăvară, iar la 26 iunie, el îl vestea brașovenilor în termeni cît se poate de expliți: « *fără asta nu se poate; ci m-am dus la turci, la marele împărat, și mi-am*

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 321.

făcut pace și bine; și m-am nevoit și pentru binele vostru. Deci să vă pară bine și vouă»¹. Amintirea acestui fapt va stăruie vreme îndelungată și o vom găsi înregistrată, la sfârșitul veacului al XVII-lea, în Letopisețul Cantacuzinesc: « Laiotă Basarab vodă cel Bătrîn, care au închinat țara turcilor »².

Informat de trădarea lui Laiotă, Ștefan scria în aceeași vreme solilor săi, spre a comunica regelui Matei, că « Muntenii sînt pentru noi ca și turcii »³ (Ștefan se referea în chip evident la domnii Țării Românești care trecuseră de partea turcilor). Problema Țării Românești era iarăși deschisă. Ștefan va încerca să o soluționeze, de data aceasta în alianță cu regele Ungariei.

Legăturile cu Matei fac, într-adevăr, în aceste șase luni progrese însemnate, în fața slabelor speranțe de ajutor din partea regelui Poloniei, Ștefan se apropie tot mai mult de regele Ungariei, care era interesat în lupta împotriva turcilor. Aceasta duce la recunoașterea lui ca suzeran, prin tratatul semnat de Ștefan în tabăra sa de la Iași, la 12 iulie 1475.

Între timp, se petrecuse însă un eveniment însemnat, cu repercusiuni asupra situației Moldovei în raporturile ei cu turcii. În loc să-și îndrepte — după cum se bănuise — atacul asupra Moldovei, sultanul preferase să-și întărească pozițiile în Marea Neagră. El trimise de aceea o puternică flotă, care, cu ajutoare tătarești, reuși, după șase zile de asediu, să obțină capitularea Caffei. O importantă bază turcească se crea în acest fel în Crimeea, fapt alături de care trebuie subliniat și acel al intrării tătarilor din Crimeea sub suzeranitatea turcească, ceea ce va face din ei un instrument de atac și represiune de o deosebită eficacitate, îndreptat împotriva Moldovei și Țării Românești.

La mai puțin de șase luni după căderea Caffei, turcii cucereau și Mangopul, unde Ștefan sprijinise împotriva cumnatului său Isac, înclinat spre înțelegerea cu turcii, pe celălalt cumnat, Alexandru, căruia-i dăduse, ca ajutor, o mică oaste de 300 de moldoveni.

Prin căderea Caffei și trecerea Crimeei sub suzeranitatea turcească, singurele cetăți la Marea Neagră rămase în afara autorității Porții erau acelea ale Moldovei. Era evident că spre acestea se va îndrepta întregul efort al Imperiului otoman.

Vestea căderii Caffei a produs o puternică impresie asupra lui Ștefan, care o transmitea la 20 iunie regelui Matei Corvin, împreună cu aceea că, după informațiile sale, o mare flotă se îndrepta spre Chilia și Cetatea Albă — încercarea de cucerire a cetăților de către o parte din flota ce luase Caffa a avut loc la sfârșitul lui iunie sau începutul lui iulie — și că sultanul era hotărât să vină însuși pe uscat, în fața primejdiei pe care o socotea atât de apropiată, domnul chema grabnic în ajutor pe regele Ungariei. El însuși se afla cu toată puterea sa în tabăra de la Iași. Solii lui Ștefan care se înapoiau de la Matei, aflînd în drum de învestirea

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 116.

² *Istoria Țării Românești*, p. 4.

³ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 327.

lui Vlad Țepeș ca domn al Țării Românești, interveneau la rege să-l trimită fără zăbavă, o dată cu oștirea. Bacuria arătată de ei cu acest prilej și cererea lor de grabnică trimitere a lui Țepeș confirmă faptul că însăși investirea acestuia se făcuse în înțelegere cu Ștefan, ca urgentă contramăsură față de trecerea lui Laiotă în tabăra turcească.

La 12 iulie, domnul Moldovei depunea, înaintea trimișilor regali, jurământul de credință față de regele Matei. El promitea să meargă împreună cu regele sau cu locțiitorul său împotriva turcilor în Țara Românească, precum și să-i dea ajutor contra oricărui dușman, « în afară de regele Poloniei și coroana sa, cu care înaintașii noștri au avut pace și alianță » ¹.

În actul dat cu același prilej de Matei, apare o clauză care merită să ne rețină atenția. Regele se obliga să nu adăpostească în țara sa, nu numai pe nici un pretendent la tronul Moldovei, dar nici « vreun nobil sau magnat dușman al lui Ștefan voievod, spre primejdia sau rușinea acestuia și a țării sale » ². Pasajul citat nu numai că relevă existența, cunoscută și altminteri, a unei opoziții boierești, dar el trebuie comparat cu răspunsul la o cerere asemănătoare adresată în 1471 regelui Poloniei, care invoca dreptul străvechi de a adăposti pe fugari și pretindea că e preferabil pentru Ștefan ca aceștia să vină la dînsul, de unde — după părerea sa — nu-i puteau face nici un rău, decît să meargă în alte părți ³.

Noua legătură încheiată de Ștefan, care îmbrăca forma feudală a relațiilor de vasalitate, era de fapt pentru el o alianță a cărei eficacitate urma să fie verificată de evenimente. El nu înțelegea să știrbească prin aceasta cu nimic libertatea Moldovei. Solii săi nu se vor sfii să spună în senatul Veneției că « Ștefan nu e supus întru nimic regelui Ungariei, ci stăpîn al țării și oștilor sale » ⁴. De aceea el nici nu găsea de cuviință să rupă legăturile de vasalitate față de regele Poloniei, care-i va trimite curînd solie pentru înnoirea credinței. Dar Ștefan nu avu dintr-aceasta vreun folos, căci Cazimir se mărgini la o intervenție diplomatică pe lîngă sultan, rămasă fără nici un fel de urmare.

Nici stăruințele sale în Apus, la Roma și la Veneția, nu au dus la vreun rezultat. De la papă, solii lui Ștefan nu obținuseră — cum singuri o spuneau în senatul Veneției — « nimic alta decît vorbe » ⁵. Dacă pontiful roman îl trimitea pe Ștefan cel Mare la Matei Corvin — căruia-i fuseseră destinate sumele strînse pentru lupta contra turcilor — și făcea doar vagi promisiuni de viitor, Veneția expedia un ambasador pe lîngă domnul Moldovei, înarmat cu lungi instrucțiuni, între care și aceea de a căuta să-l împiedice de la vreo înțelegere cu turcii. Pentru ajutor, Senioria intervenise pe lîngă papă. Lui Ștefan i se trimetea în dar o bucată de frumos brocart venețian. Mai tîrziu i se va cere chiar restituirea celor 200 de galbeni împrumutați solilor săi, pe cînd se aflau în bogata cetate a lagunelor.

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 332.

² *Ibidem*, p. 334.

³ *Ibidem*, p. 314.

⁴ C. Esarcu, *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, p. 31.

⁵ *Ibidem*.

Ibidem.

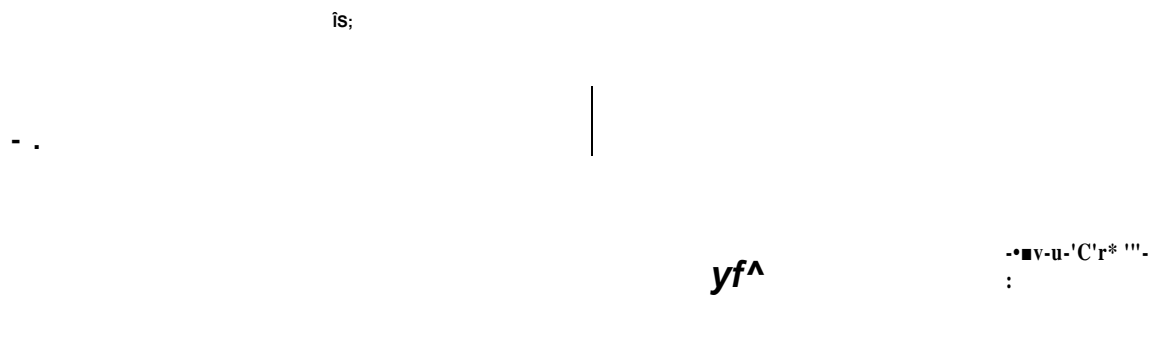

Fig. 155. - Privilegiul din 1495 ianuarie 17, acordat de Ștefan cel Mare lui Dobroin voinicul și rudelor sale.

Astfel, în momentul mării încercări, Ștefan se afla singur. Nici un ajutor adevărat nu-i venise de nicăieri. O va spune el însuși, fără sfială, prin solii ce-i va trimite iarăși, după campania lui Mahomed al II-lea, la Veneția: « E adevărat însă că cele ce au urmat nu i s-ar fi întâmplat, dacă ar fi știut că prinții creștini și vecini cu dînsul au să se poarte cu el așa cum s-au purtat. Căci, deși avea jurăminte și învoieli cu dînșii, ei l-au înșelat și astfel a pățit ce-a pățit» *K*

Mahomed al II-lea venea împotriva Moldovei în fruntea uneia dintre cele mai puternice armate pe care le-a condus cuceritorul Bizanțului. Ea se deosebea atît prin număr — 150 000 de oșteni ² — cît și prin calitatea trupelor care o compuneau. I se vor adăuga încă, pe de o parte, contingentul de 12 000 de oameni ai lui Basarab Laiotă, iar pe de alta, forțele tătărești, care vor ataca dinspre răsărit.

Pornită din Adrianopol la 13 mai, armata sultanului a străbătut Dobrogea, a trecut Dunărea pe la Oblucița și apoi Prutul, apucînd în cele din urmă drumul Sucevii, pe valea Șiretului. Înaintarea pe teritoriul Moldovei, după lungile operații de debarcare, a început în jurul datei de 10 iulie.

Cu o oaste asemănătoare aceleia de la Vaslui — de circa 40 000 de oameni — dar fără nici un ajutor dinafară, Ștefan își avea tabăra la 11 iunie în valea Berheciului, astfel ca să nu riște să fie prins la Dunăre între turcii care debarcau și trupele lui Laiotă și, în același timp, să poată face ușor joncțiunea cu forțele așteptate din Transilvania. Înainte de a începe pătrunderea turcilor în Moldova, el a trebuit să facă față unei invazii tătărești, pe care a reușit s-o stăvilească, punînd pe goană pe năvălitori ³.

Sub soarele fierbinte al lui iulie, ostile sultanului înaintau pe valea Șiretului, hărțuite de călăreții lui Ștefan și străbătînd ținuturile pustiite, ca și în anul precedent înaintea beglerbegului Soliman. De frica moldovenilor, la popasuri nimeni nu ieșea din rînduri pînă cînd nu se organiza tabăra. Fumul înăbușitor plutea deasupra ogoarelor incendiate, învăluind oameni și cai în perdeaua lui deasă.

Ștefan nu putea încerca în nici un caz, de data aceasta, o luptă hotărîtoare ca aceea de la Vaslui, cu un inamic care era de la început cel puțin de patru ori mai puternic decît dînsul. Între timp, însă, oastea sa scăzuse și mai mult, căci, în fața unui nou val de prădăciuni și distrugeri tătărești, el fusese silit să îngăduie țăranilor a-și organiza singuri, vreme de două săptămîni, apărarea din partea cea mai primejdioasă pentru ei. Acest fapt, pe care îl cunoaștem și din alte izvoare, este relatat și de Ștefan, cu prilejul soliei amintite la Veneția: « m-au găsit singur pe mine, cu toți ostașii mei împrăștiați ca să-și apere casele » ⁴. El arată, în același timp, rolul de factor militar fundamental pe care Ștefan ajunsese

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 348.

² Donado da Lezze, *Historia Turchesca*, p. 86; alte izvoare dau cifra de 200 000.

³ Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 545; Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 21.

⁴ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 343.

să-1 acorde țăranimii. În lipsa ei, domnul rămânea în fața imensei armate turcești, așa cum o va spune cu același prilej, doar cu « curtea » sa. Această oaste trebuie să se fi ridicat la cei 10 000 de oameni, pe care-i indică o relație contemporană ¹. În această situație, Ștefan nu avea altceva de făcut decât să aștepte cu încredere înapoierea țăranilor, să conteze pe rezistența cetăților, care fuseseră bine întărite, și să încerce, înainte ca inamicul să ajungă la Suceava, o bătălie menită să ajute la slăbirea armatei dușmane, contribuind astfel la schimbarea raportului de forțe dintre el și turci.

Un astfel de scop l-a îndeplinit bătălia de la Valea Albă—Războieni (26 iulie 1476). Poziția aleasă de Ștefan, pe platoul împădurit de la Războieni, îngăduia desprinderea cu ușurință de inamic și refugiarea, după luptă, în adâncul codrilor. Ea a fost întărită cu un șanț și un val de pământ, cu trunchiuri de copaci și cu carele așezate, după tactica husită, ca obstacol înaintea luptătorilor.

Lupta a început pe la orele trei după amiază, printr-un atac al moldovenilor împotriva avangărzii turcești, conduse de beglerbegul Soliman. După un moment de derută a trupelor sale, Soliman trece la contraatac și silește pe moldoveni să se retragă înăuntrul fortificațiilor. Rezultatul bătăliei a fost decis de intervenția grosului armatei turcești, care a înfrînt — sub îmbărbătarea sultanului însuși — puternica rezistență a moldovenilor. Părăsindu-și tunurile și carele, Ștefan reușește să se retragă în pădure. Lăsarea serii făcea urmărirea și mai grea.

Cronica internă prezintă bătălia de la Valea Albă ca pe o mare înfrîngere; inscripția bisericii înălțată de Ștefan la Războieni spune și ea că « au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei » ². Angiolello, participant la campanie în tabăra turcească, scria însă în memoriile sale: « l-am pus pe fugă pe contele Ștefan, luîndu-i artileria și l-am urmărit prin pădure și au rămas morți la 200 de oameni și prinși circa 800 » ³. Ceea ce e mai curios e că Dlugosz dă aceeași cifră de 200 de morți. Pentru turci, în schimb, cronicarul polon dă imensa pierdere de 30 000 de oameni ⁴. Este evident ■— ținînd seama și de condițiile în care s-a dat lupta, în pădurea întărită — că, deși bătălia a fost pierdută, ea și-a atins scopul de uzare a forțelor inamicului, ale cărui pierderi au fost mai mari decât cele ale moldovenilor.

Planurile lui Ștefan s-au împlinit și în ce privește cetățile. Rezistența lor admirabilă a fost una dintre condițiile victoriei de ansamblu obținute de moldoveni. Menținerea acelor din sud, rămase în teritoriul supravegheat de turci, nu se explică decât prin perfectă colaborare a garnizoanelor cu orășenii localnici. Prezența elementelor orășenești rezultă, de altminteri, din povestirea lui Angiolello, ca importantă și în oștirea de la Valea Albă. Cu o voință îndrîjită au fost apărute cetățile din nord și vest, asediate de turci — Suceava, Hotinul și Cetatea

¹ *Columna lui Traian*, 1876, p. 378.

² *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 143.

³ Donado da Lezze, *op. cit.*, p. 90. *

⁴ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 546.

Fig. 156. — Mănăstirea Putna, ctitoria lui Ștefan cel Mare, refăcută în sec. XVII (vedere generală).

Neamțului. Despre cea din urmă, Angiolello spune că a rezistat unui asediu de opt zile, iar « cei din cetate n-au vrut cu nici un chip să stea de vorbă cu noi și toți se apărau cu tunurile și nu le păsa de noi » *.

Momentul era deosebit de grav, căci în sînul boierimii începuseră să se vădească tendințe de părăsire a luptei și a domnului care o conducea. O scrisoare polonă din 21 august anunța vești sosite pînă acolo, potrivit cărora «toată Moldova, muștrînd pe domnul său de tiranie și de cruzime, a refuzat cu totul de a se grămădi în jurul lui; ba s-a scos de sub ascultarea lui, zicînd că nu s-a purtat niciodată ca un domn, ci ca un chinuitor și călău. Ceea ce simțind dușmanul, a răspîndit pretutindenea că nu a venit cu atîta tărie contra poporului, ci contra unui așa de strașnic chinuitor al neamului moldovenesc ²». La această părăsire a lui Ștefan de către o parte din boierime ■— căci « chinuiți » erau boierii și nu poporul — se referă și Dlugosz ³. Sultanul adusese, de altminteri, un pretendent la tron, pe care izvoarele îl dau drept frate al lui Ștefan ori fiu al fostului domn Petru, probabil Petru Aron. în jurul acestui pretendent era posibilă o

¹ Donado da Lezze, *op. cit.*, p. 97.

² Levicki, *Codex epistolaris saeculi decimiquinti*, II, p. 246 — 247; cf. N. Iorga, Chilia fi Cetate₃ Albă, p. 147.

³ Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 546.

... •

raliere a boierilor, pe care desfășurarea ulterioară a evenimentelor a împiedecat-o însă.

Caracterul fazei finale a războiului a fost determinat de strângerea iarăși a elementelor țărănești în jurul domnului, în momentul în care armata turcească se găsea demoralizată, lipsită de hrană și bîntuită de moliime. În jurul datei de 10 august, sultanul a dat ordin de retragere. La această hotărîre a contribuit și vestea apropierii oștilor trimise de regele Matei, sub conducerea lui Ștefan Băthory, care la 16 august se găseau la Brețcu.

Ștefan avea acum în jurul său o nouă oaste, care se ridica, după *Cronica moldo-germană*, la 16 000 de oameni *. Amintirea caracterului popular al acestei oștiri — a cărei apariție decide, după aceeași cronică, retragerea sultanului — este păstrată de către Grigore Ureche, care spune că, « după poticala dintîi și după pierderea oștii dintîi », Ștefan « strîngea păstorii din munți și argații » ². Noua oștire a dat lovituri puternice turcilor în retragere; tot Ureche înseamnă, după «*letopisețul nostru*», că ultimul ei atac a avut loc la Dunăre, unde izbutește să răpească inamicului prăzile ce ducea cu sine ³. Aceasta explică știrea trimisă din Buda, la 8 septembrie, că « sultanul a plecat din Moldova și a trecut în dezordine Dunărea » ⁴.

Campania se încheiase, în fapt, cu victoria lui Ștefan, care rămînea mai departe domn al unei Moldove libere. Ea fusese asigurată de vitejia și de puterea de sacrificiu a moldovenilor, care-și găsiseră în persoana lui Ștefan comandantul vrednic de a-i conduce în lupta pentru apărarea independenței.

încercările de eliberare a Țării Românești. Lupta antiotomană în 1477 — 1484 Victoria trebuia întregită prin înscăunarea în Țara Românească a unui domn favorabil lui Ștefan și scoaterea ei de sub influența turcească. Domnul acesta, sprijinit de oștirile lui Ștefan și de acelea ale regelui Matei, conduse de Ștefan Eăthory, era vechiul luptător antiotoman,

Vlad Țepeș, pe care Ștefan și-l dorea iarăși vecin încă din 1475. După mărturia lui Ștefan, inițiativa înscăunării lui Țepeș îi aparținuse: « eu cerusem ca voievodul Basaraba să fie alungat din cealaltă țară românească (*Valtra Valachia*) și să fie pus acolo un alt domn creștin, anume Dracula, cu care să ne putem înțelege împreună » ⁵.

Expediția în Țara Românească a avut loc în cursul lunii noiembrie, ostile venind din două direcții, din Transilvania și din Moldova. Lupta împotriva lui Basarab Laiotă, care — după spusele unui trimis al lui Băthory la Buda — avea în ajutor nu mai puțin de 18 000 de turci, a fost deosebit de înverșunată,

¹ *Cronicile slavo-romîne*, p. 34.

² Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 106.

³ *Ibidem*, p. 104.

⁴ A. Veress, *op. cit.*, I, p. 24.

⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 349.

pe câmpul de bătălie rămânând 10 000 de morți *, E posibil ca această primă luptă să fi. avut loc înainte de sosirea lui Ștefan, cum afirma într-o scrisoare regele Matei ². La 8 noiembrie, Vlad Țepeș scria brașovenilor din Tîrgoviște, vestindu-le fuga lui Laiotă la turci și accentuînd că « a făcut Dumnezeu să fim acum o singură țară » ³ — veche formulă care părea menită, la acest sfîrșit de an 1476, să reprezinte iarăși o realitate politică, în cadrul luptei antiotomane.

Opt zile mai tîrziu, la 16 noiembrie, cădea și ultimul punct de sprijin important al domniei lui Laiotă, orașul București. Între timp, Țepeș primise pe rînd credința boierilor munteni — ceea ce arată caracterul vasalic al legăturii dintre boieri și domn. În ziua de 26 noiembrie avea loc și o mare adunare de alegere a domnului, așa cum fusese și la Direptate cu două decenii mai înainte. Relația care a mai fost amintită spune: « Marțea trecută, întreaga Țară Romînească, în chip unanim, l-a așezat pe Dracula... ca domn al ei, cu mare cinste » *.

Poate tot atunci s-a mai petrecut încă un fapt foarte însemnat, pe care-l înregistrează același izvor: «și a voit poporul (li *populi*) ca amîndoi voievozii (Ștefan și Țepeș) să-și jure între ei dragoste și alianță; astfel că întreagă acea țară s-a încredințat că turcul nu-i va mai da de grije ».

Noua domnie a lui Țepeș începea sub cele mai bune auspicii. În Țara Romînească se dovedea că existau forțe care să ceară rezistența față de turci și care să fie și capabile, sub o conducere fermă, să asigure libertatea țării.

Țepeș nu s-a încrezut în jurămintele de credință ale boierilor. El a cerut lui Ștefan să-i lase « pentru paza lui » oameni de ai săi, iar Ștefan i-a lăsat 200 de curteni ⁵. Precauțiunea nu era inutilă, dar, din păcate, s-a dovedit ineficace. Curînd, într-adevăr, această domnie dătătoare de nădejdi avea să se încheie, o dată cu viața vechiului luptător.

La sfîrșitul lui decembrie 1476 sau, mai curînd, în primele zile ale lui ianuarie următor, Laiotă se înapoia pentru a-și relua tronul, sprijinit de boierimea Țării Romînești. Povestirea *despre Dracula voievod*, scrisă la puțini ani după aceea, pune sfîrșitul lui Țepeș în legătură cu o luptă cu turcii, în care oștenii săi erau victorioși: « Dracula, de bucurie, s-a urcat pe un deal să vadă cum taie pe turci și s-a depărtat de oaste. *Apropiatii lui* luîndu-l drept turc, unul l-a lovit cu o sulită. El văzînd că este ucis de ai lui, îndată a ucis cu sabia lui pe cinci dintre ucigașii lui. Pe el l-au străpuns cu multe suliti și astfel a fost omorît » ⁶. În relatarea sa, Ștefan cel Mare nici nu pomenește de turci, ci spune doar că « numai decît necredinciosul Basaraba se întoarse și îl găsi singur (deci părăsit de boieri) și-l omorî » ⁷.

¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 58 — 59.

² Franknoi, *Mityds király levelei*, I, p. 359.

³ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 97 — 98.

⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 59.

⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 349.

⁶ *Cronicile sîavo-romîne*, p. 213 ; vezi și cronică austriacului Unrest, în *Acte și fragmente*, III, p. 99.

⁷ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 349.

Cîteva decenii mai tîrziu, la începutul veacului al XVI-lea, raguzanul Bocignoli înregistra în Țara Romînească o povestire în care cele două domnii ale lui Țepeș se contopeau într-una, dar al cărei sfîrșit confirmă celelalte informații, în fața insistențelor depuse de boieri pentru înțelegerea cu turcii, Țepeș afirmase răspicat că acest lucru nu se va putea petrece cîtă vreme va fi dînsul în viață; « persistînd el în această părere, a fost ucis în chip viclean de boierii munteni » *,

în ciuda jurămintelor de credință, boierimea din Țara Romînească nu renunțase, deci, la programul colaborării cu turcii, pe care primejdia unei noi domnii autoritare, ca cea dintîi a lui Vlad Țepeș, îl făcuse să-i apară mai necesar decît oricînd.

Lupta antioîomană în 1477—1484. Lupta pentru libertatea Țării Romînești trebuia, deci, luată de la capăt. De la turci Ștefan primea vești că în vară vor veni iarăși, să-i ia cetățile și să-l îngenunchieze. Nădejde de ajutor de la vecinii prinși în vrajbele lor Ștefan nu mai avea. Cu toată recenta colaborare din Țara Romînească, regelui Matei îi păstra supărare, pentru zăbava cu care-i trimisese ajutorul, sosit la granițele sale după pustiirea țării. De aceea, cunoscînd puternicele interese ale Veneției în Răsărit și eternele proiecte de cruciadă ale papei, el va cerceta din nou prin solii săi Italia, dar nu cu mai mult folos decît altă dată. Această solie la Veneția, din mai 1477 ², prezintă interes mai cu seamă prin faptul că a prilejuit păstrarea încă a unui text care cuprinde expresia gîndirii politice și a zbuciumului sufletesc al celui mai mare conducător al poporului român în lupta anliotomană.

Cu acea mîndră demnitate care se vede în toate actele sale, el socotea de prisos să mai insiste asupra rolului Moldovei, « fiindcă lucrul e prea vădit că ea este poarta (*serajo*) Țării Ungurești și a Poloniei și straja acestor două craii ». Despre folosul general al luptei sale, el făcea constatarea de nedează: « fiindcă turcul s-a împiedicat de mine, mulți creștini au rămas în liniște de patru ani », ceea ce dovedește că singur considera acțiunea sa militară antiotomană ca începînd din 1473. În schimbul ajutorului cerut, Ștefan promitea să răspundă înzecit, « de cîte ori veți avea nevoie și veți cere, *dar numai împotriva paginilor* », ceea ce arată, o dată mai mult, nu numai condamnarea politicii de agresiune a statelor europene, dezbinată în fața primejdiei reale pe care o reprezentau turcii, ci și hotărîrea domnului Moldovei de a sta numai în slujba intereselor țării sale și, prin aceasta, în slujba interesului general. În acest sens, el avea planuri și pentru izgonirea turcilor din Crimeea, ceea ce înseamnă că înțelegea necesitatea unui război ofensiv, însă dus cu forțele creștine unite.

¹ Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 130.

² Instrucțiunile date de Ștefan solilor săi la Veneția, publicate mai întîi de Esarcu, *Ștefan cel Mare*, p. 63 — 67, cu data justă de 1477, au fost republicate în Hurmuzaki, VIII, p. 23 — 25, și I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 343 — 347, ca fiind din 1478.

în încheiere, prezenta alternativa în care se găsea, în cazul lipsei oricărui ajutor: « ori această țară va pieri, ori voi fi silit de nevoie să mă supun paginilor. Lucrul acesta însă nu-l voi face niciodată, vrînd mai bine o sută de mii de morți, decît aceasta ».

Din martie, Ștefan avea pe lîngă dînsul pe Basarab Țepeluș, care, după cum s-a văzut, încercase să ia domnia Țării Romînești încă din 1474. Cu el va porni Ștefan din nou în țara vecină, în noiembrie 1477. Expediția, pe care cronica internă nu o menționează, o cunoaștem prin intermediul lui Dlugosz, a cărui povestire aduce amănuntul prețios al refacerii oștirii lui Ștefan cu elemente țărănești (*ex agrestibus*), precum și pe acela că Țepeluș a fost instalat ca guvernator al domnului moldovean ¹ — afirmare a condițiilor de vasalitate în care se găsea noul domn al Țării Romînești și a misiunii pe care o primea el, de a reprezenta acolo politica antiotomană a suzeranului său. Izgonit, Laiotă lua drumul pribegiei, dar nu la turci, cum ne-am fi așteptat, ci în Transilvania, cu care reluase legăturile și unde va fi bine primit.

În condițiile politice din Țara Romînească, noua soluție adoptată de Ștefan era tot atît de puțin viabilă cît și cele precedente. Țepeluș intră curînd, așa cum făcuse și Laiotă, în supunerea turcilor, căutînd să păstreze, de altminteri, legături bune și cu Transilvania și regele Ungariei. Astfel, în toamna anului 1479, Țepeluș însoțește cu cîteva mii de oameni pe comandanții turci de la Dunăre, Ali-beg și Skender-beg, în expediția lor pustiitoare din Transilvania ². Tot ce a reușit el să facă cu acest prilej, o spune singur într-o scrisoare adresată brașovenilor — care merită să fie pusă, ca atîtea altele, alături de acelea ale lui Ștefan, pentru a se vedea ce a însemnat pentru poporul român lupta condusă de marele domn al Moldovei —: « eu am căzut, împreună cu boierii, înaintea lui Ali-beg, rugîndu-l ca Dumnezeu să-l povățuiască și să nu meargă împotriva voastră, fiindcă avem pace și învoială cu voi. Astfel, abia i-am întors asupra Sibiului. Dar, cînd era acolo, el a început a spune că are să meargă să prade și prin ținutul vostru; atunci eu din nou am căzut înaintea lui și i-am zis: n-ai ce face < acolo >, căci am trimis eu oamenii mei de au prădat și au dat foc și cu toții s-au ascuns » ³.

Cum înfîîngerea turcilor la Cîmpul Pîinii nu a adus și înlocuirea lui Țepeluș, el va continua să invoce în scrisorile sale serviciile făcute Transilvaniei, să denunțe pe boierii fugari acolo drept « vrăjmașii întregii creștinătăți » * și să îndeplinească afirmațiile de prietenie cu amenințarea ascunsă a unor noi năvăliri turcești.

Pe ce baze erau stabilite raporturile Țării Romînești cu stăpînitorii turci o mărturisește același Țepeluș: « Mi-am dat osteneală pe lîngă Ali-beg, pentru

¹ Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 562.

² Vezi mai sus, cap. VI, par. 3.

³ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 148-149.

⁴ *Ibidem*, p. 150.

lucrul vostru, ca să nu mai prade la voi (în Țara Bîrsei), dar să mă credeți *că nu putem cu bărbăția*, ci cu daruri, din ce putem da de la noi»¹. Aceasta este, de fapt, atitudinea boierimii din Țara Românească, pe care o găsim sintetizată într-o scrisoare din aceeași vreme, adresată brașovenilor de unul din reprezentanții ei de frunte: «Și să știți că eu sînt Neagul vornicul și că mi-am trudit bătrînețele mele la Poarta domnului marelui împărat numai pentru binele vostru. Și și-a cheltuit domnul nostru vistieria sa, pînă ce s-a îndurat marele împărat și i-a dat voie și poruncă să facă pace cu voi, precum ați văzut și voi porunca împărătească». Iar învățătura finală sună: «Și să știți că turcii sînt mulți ca nisipul mării și nimenea nu poate să le stea împotrivă»².

Ștefan cel Mare va face un nou efort să curme această jalnică situație, în iulie 1481, ostile sale se îndreaptă iarăși spre Țara Românească, pentru o ultimă încercare de a o smulge din supunerea turcilor și a o readuce în frontul luptei antiotomane.

Bătălia, care s-a dat la Rîmnic, în ziua de 8 iulie, este larg povestită de cronica internă și prezentată ca una din marile victorii ale lui Ștefan. La expediția de înlăturare a lui Țepeluș au luat parte și oști transilvănene, ea reprezentînd unul din momentele importante ale colaborării politice dintre Moldova și Transilvania. După victorie, spune cronica, «Ștefan voievod a lăsat să domnească peste Țara Muntenească pe Vlad voievod Călugărul»³.

Țepeluș reușește, totuși, să se mențină cîtăva vreme încă în partea de apus a țării, căci la 16 august da un act din Pitești *. Curînd este însă alungat și, rămas singur în scaun, Vlad Călugărul încuraja pe brașoveni să nu aibă temeri din partea turcilor⁵. Dar, înainte de 16 noiembrie, Țepeluș se înapoiază — sprijinit de boierii Craiovești și, de bună seamă, și de turci — pentru o nouă domnie, care va ține pînă în primăvara anului următor. Între timp, la 10 martie, căutînd sa-și întărească cel puțin granița de miază-zi, Ștefan pusese stăpînire pe cetatea Crăciuna⁶.

Măsura se va dovedi, în scurtă vreme, îndreptățită, căci, reușind să-l izgonească definitiv pe Țepeluș — care pierde ucis de boierii mehedinteni, în refugiul pe care-l căutase la Glogova — Vlad Călugărul nu întîrzie să-și asigure domnia prin înțelegerea, devenită tradițională în Țara Românească, cu turcii.

Încă nu se știa bine ce se petrecuse cu Țepeluș, cînd Vlad Călugărul trimitea brașovenilor o scrisoare doar de cîteva rînduri, dar din cele mai revelatoare. El îi vestea pe prietenii săi de dincolo de munți, mai întîi, două lucruri care nu

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 155.

² *Ibidem*, p. 275-276.

³ *Cronicile slavo-române*, p. 19.

⁴ *Documente*, B, veac. XIII-XV, p. 170-171.

Documente, B, veac. _____

⁶ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 181. ⁶

Cronicile slavo-române, p. 19.

se găsesc întâmplător în aceeași frază: că « boierii și toată țara » i se închină și că « Ali-beg îmi este cu bunăvoință;... și a trimis Ali-beg la Poartă să-mi facă pace ». Inelele legăturii se văd cu ușurință: boierii, turcul de la margine, care va deveni, nu peste multă vreme, un făcător de domni, și « marele împărat » din cetatea de pe Bosfor.

Dar scrisoarea lui Vlad Călugărul mai cuprinde în scurtele sale rînduri două vești deopotrivă de semnificative. Cea dintîi sună: « Și cîți pribegi erau peste Dunăre, pe toți i-a trimis Ali'beg la mine »; deci, o parte din boieri se refugiaseră, față de primejdia unei domnii temute ca antiotomane, la apărătorii lor de dincolo de Dunăre. În sfîrșit, domnul arată că Ali'beg trimisese la Poartă nu numai « să-mi facă pace », ci și « să-mi aducă steag » *. E prima oară cînd izvoarele noastre pomenesc de steagul de domnie trimis de la Poartă, semn al exercitării puterii în numele autorității sultanului.

Față de această situație, Ștefan va fi silit să se resemneze și să caute a-și apăra, de aici înainte, doar propria-i țară. De altminteri, el însuși fusese silit o clipă — probabil sub presiunea unor tulburări provocate de boieri — să încerce o înțelegere cu turcii. Rezultatul acestor demersuri a fost tratatul de pace, descoperit nu de multă vreme ², care trebuie să dateze din primele luni ale anului 1481. Conceput de Ștefan doar ca un mijloc de a întrerupe efortul atît de mare pe care îl cerea lupta antiotomană, acest tratat nu a fost considerat definitiv nici de către turci, dacă e adevărat că expediția lui Ali-beg și Skender-beg în Moldova, care au prădat « pînă pe sub Lunca Mare » ³, a avut loc, după cum se socotește, în 1481. În orice caz, el a fost rupt de către Ștefan prin campania din vara aceluiași an, care se încadra în vechea lui linie politică.

După alți trei ani de tensiune, în 1484, o nouă campanie turcească condusă de sultanul însuși, acum Baiazid al II-lea, se îndrepta împotriva Moldovei. Scopul ei nu mai era să se aventureze în interiorul acestei țări care se dovedise de neînvins, ci să încerce dintr-o dată, cu una din marile armate pe care putea să le ridice Imperiul și cu o flotă deopotrivă, cucerirea Chilie și a Cetății Albe. În sprijin venea hanul tătarăsc și Vlad Călugărul, despre care cronica spune că « a făcut trădare față de domn, pentru că a dat ajutor turcilor... și a mers pe urma celorlalți domni munteni și nu s-a depărtat de dînșii » ⁴.

După un asediu de opt zile, Chilia capitula, la 14 iunie. Rezistența Cetății Albe a durat două zile.

Căderea atît de lesne a cetăților a impresionat și pe turci. Despre Chilia, un cronicar otoman din secolul al XV-lea, Tursunbei, spunea că « adîncimea șanțului cetății era de neînchipuit », iar « urcarea inamicului pe ziduri era imposibilă » ⁵. Și mai puternică era Cetatea Albă. Zvonuri de trădare au circulat încă

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 182.

² *Rev. ist. rom.*, XV, 1945, p. 465 și urm.

³ *Documente*, A, veac. XV, voi. II, p. 31.

⁴ *Cronicile slavo-române*, p. 19.

⁵ Tursunbei, *op. cit.*, p. 186 (trad. la Inst. de istorie Buc).

din acea vreme. Peste tot, oricum, se vorbește de capitulare. După Așîk-pașa-zade, alt cronicar contemporan, predarea Chilieii s-ar fi petrecut în urma vizitei unuia din pîrcălabi în cortul vizirului, unde, « punîndu-și capul la pămînt și sărutîndu-i mîna », ar fi vorbit astfel: « Cetatea e a padișahului și noi, de asemenea, ne supunem padișahului »¹.

În orice caz, față de rezistența înfrîntă în Moldova în 1475—1476, singură această lesne cădere a cetăților indica unele schimbări pline de primejdii. Ele se vor vădi în anii următori. Între timp, însă, puterea de rezistență a Moldovei primise o lovitură simțitoare.

Criza internă din anii X485—1486 Ștefan nu se va resemna cu pierderea cetăților. Cronica lui Așîk-pașa-zade povestește încercarea moldovenilor de a recuceri una dintre ele, făcută în înțelegere cu orășenii, care le-au oferit ajutorul lor. Totuși, cetatea n-a putut fi luată. Acest eșec și ferma sa hotărîre de a-și redobîndi cele două baze ale apărării Moldovei față de turci l-au determinat pe Ștefan să recurgă la o ultimă încercare, pentru a obține un ajutor din afară. Cum regele Matei încheiasese încă din 1483 un armistițiu pe cinci ani cu sultanul, el merge la vechiul său suzeran, regele Poloniei, să facă gestul pe care-l refuzase timp de aproape trei decenii: să depună personal omagiul, la Colomeea. De aici se înapoia în Moldova cu acte scrise, cu promisiuni și cu trei mii de ostași (sept. 1485).

În lipsa lui, o oaste turcească — după cronica lui Așîk-pașa-zade, iarăși cu ajutoare din Țara Romînească — intrase în Moldova, prădînd și arzînd pînă la Suceava. Oastea dușmană aducea de data aceasta un pretendent, numit de izvoare Hruet, Hroiote sau Hronoda Petru. Fără a-l pomeni pe acesta, cronica otomană amintită spune că « o mulțime de boieri ai Moldovei le-au ieșit în întîmpinare (turcilor) și s-au supus ».

Mișcarea de rezistență față de politica domnească, care începuse să se arate în timpul campaniei lui Mahomed al II-lea, făcuse între timp progrese în sînul boierimii moldovene. Chemarea țăranilor la arme și sprijinirea pe elementele orășenești, care creau treptat o bază mai largă puterii lui Ștefan cel Mare și îi puneau la dispoziție mijloace de acțiune independente de boierime, mărise cercul opoziției față de domnie. Grupuri boierești tot mai largi, care participaseră multă vreme la efortul pentru apărarea țării, sînt cîștigate de mișcarea împotriva domnului, care devenea implicit o mișcare în favoarea păcii cu turcii, văzută drept condiția necesară a împiedicării progreselor ulterioare ale puterii domnești, în acest chip, lungul război pentru apărarea libertății Moldovei își dezvăluia efectele pe diferite planuri: el impusese Moldova ca pe o putere de care trebuiau să țină seamă chiar și turcii, pregătise alianța politică dintre domnie și masele largi ale țăranimii libere și orășenimii și adusesese boierimea moldoveana la

¹ Așîk-pașa-zade, *Tevarih-al-i-Osman*, p. 187 — 188 (în trad. la Inst. de istorie Buc.).

formularea unui program similar celui din 1462 al boierimii din Țara Românească.

Dar completa definire a pozițiilor o va aduce anul următor, după ce, în noiembrie 1485, Ștefan reușise, totuși, să înfrângă o oștire turcească la Cătlăbuga. Cronica internă vorbește, în diferitele ei versiuni, de revenirea în 1486 a lui Hronoda, fără a mai aminti de data aceasta de un ajutor turcesc ¹. Absența ajutorului turcesc reiese deosebit de clar din povestirea cea mai largă, pe care ne-o dă Cronica moldo-germană. E probabil că, refugiat între timp în Transilvania, Hronoda venise, cum afirmă Ureche — pe baza unor informații de care azi nu mai dispunem — « cu oaste de la unguri » ². Aceasta nu însemna sprijinul statului maghiar — care în condițiile politice ale momentului nu se poate presupune — ci recrutarea în Transilvania a unor cete puțin numeroase. Dacă, otuși, în lupta de la Șcheia, din martie 1486, « a bătut Hronoda Petru pe Ștefan voievod și a câștigat lupta; și Ștefan voievod a căzut de pe cal și a zăcut printre morți de dimineața pînă la prînz » ^a — pentru ca în cele din urmă să rămînă biruitor și domn datorită unei stratageme a credinciosului Purice — acest fapt nu se poate explica decît prin alăturarea cetelor boierești la mica oaste a pretendentului.

Raporturile dintre Ștefan și boierime se defineau astfel cu claritate. Ele au determinat în anul următor, 1487, încheierea păcii cu turcii, în condițiile respectării libertății Moldovei, în schimbul plății tributului, concesie dureroasă, determinată în ultima analiză de presiunea internă exercitată asupra domnului, într-o vreme în care se spulberase și orice nădejde într-un ajutor eficient, venit din afară. Răgazul silit al păcii va fi închinat marilor reforme interne, pregătite în focul lungii și aprigei bătălii pentru libertatea Moldovei.

3. LUPTA PENTRU CENTRALIZAREA STATULUI LA SFÎRȘITUL SECOLULUI AL XV-LEA

Situația internă Ultima perioadă a domniei lui Ștefan cel Mare cunoaște și ea o intensă activitate pe planul relațiilor externe, fie că e vorba de legăturile diplomatice ale Moldovei din această vreme, fie de acțiuni militare, defensive sau ofensive. Dar ceea ce-i dă conținutul istoric principal sînt reformele în organizarea statului, care tind să asigure puterii domnești o autoritate tot mai largă și mijloace tot mai eficiente pentru exercițiul ei. Aceste transformări sînt puse în lumină fie de informația mult mai bogată pe care o avem pentru veacul al XVI-lea — și care impune cu necesitate căutarea originilor

¹ Cronicile *slavo-romîne*, p. 20, 36, 51, 64; un astfel de ajutor e pomenit numai de **cea** mai recentă din versiuni, așa-numita cronică moldo-polonă (*ibidem*, p. 181).

² Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 108.

* Cronicile *slavo-romîne*, p. 37.

ig. 157. - Pisania curții domnești din Hîrlău,
Fig 1486.

Fig. 158. - Ruinele curții domnești din Hîrlău.

procesului în vremea lui Ștefan cel Mare — fie de oglindirea rezultatelor lor în politica generală a domniei. În ce privește știrile directe, ele sînt, din păcate, încă sărace și susceptibile — dacă nu se ține seama de ansamblul lor — de interpretări diferite.

Opera de întărire a puterii domnești, de transformare a ei într-un instrument de guvernare efectivă a întregului teritoriu al statului, desfășurată în Moldova sub conducerea lui Ștefan cel Mare, era impusă, după cum s-a văzut, de noua situație creată prin destrămarea treptată a bazelor obiective ale instituțiilor de fărîmîțare feudală.

Caracterul necesar al unor atare reforme se vede, de altminteri, din însuși faptul continuării, într-o anumită măsură și în condiții interne mult diferite, a operei similare întreprinse de Vlad Țepeș în Țara Romînească, sub urmașii săi. Meritul lui Ștefan stă, de aceea, nu în faptul, imposibil, de a fi. impus prin puterea personalității sale un mod nou de conducere a statului, ci într-acela, cu totul remarcabil, de a fi știut să mobilizeze toate forțele sociale favorabile, să le îngrădească pe cele dușmane, să dea un ritm viguros acțiunii desfășurate și să-i definească în mod clar obiectivele.

Producția de mărfuri în orașe și pe domenii — a cărei dezvoltare stă la baza procesului istoric petrecut în Moldova acestei vremi — căpătase un ritm deosebit de creștere în ultima treime a veacului, adică tocmai atunci cînd lungul război antiotoman aducea la rîndul său activizarea politică a unor largi pături populare.

Înmănuncherea acestor noi forțe într-o oștire bine încheată se dovedise capabilă a suplini carența sistemului militar al fărîmîțării feudale, asigurînd independența de fapt a țării. Ele se arătau acum dispuse și capabile să colaboreze cu domnia la lupta pentru lichidarea unor instituții al căror caracter se dovedea tot mai anacronic. Războiul pregătise astfel lărgirea bazei sociale a puterii domnești, înglobînd țărănimea liberă și orășenimea, alături de numeroasele elemente ale micii boierimi, opuse ele însele, prin poziția lor social-economică — însă în grade și forme diferite — dominației marii boierimi.

În ce privește păturile superioare ale clasei feudale — boierimea mare și cea mijlocie — s-a văzut cum tocmai măsurile, cu caracter militar ale domniei și creșterea autorității acesteia, pe măsură ce dispunea de forțe proprii de luptă, le determinase să adere în număr tot mai mare la programul încetării ostilităților cu turcii, în condițiile relativ favorabile create de succesul luptei întregului popor. Dacă ele participaseră la bătăliile de la Vaslui și Valea Albă, după această ultimă bătălie dăduseră primele semne ale tendinței de părăsire a luptei. Deceniul care a urmat s-a caracterizat, pe de o parte, prin afirmarea tot mai netă a consecințelor politice ale colaborării militare stabilite între domnie și masele populare, iar pe de alta, prin ralierea treptată a celei mai mari părți a clasei stăpînitoare la acțiunea condusă de forța ei dominantă, reprezentată de grupul marilor posesori de domenii imunitare.

Noua atitudine politică a lui Ștefan cel Mare față de boierime nu trebuie înțeleasă, însă, ca o schimbare a esenței de clasă a statului moldovenesc. El rămîne mai departe un instrument de constrîngere în mîinile clasei dominante și de aceea cercul alianțelor domnești nici nu putea cuprinde țărănimea dependentă. Reformele lui Ștefan nu urmăreau să înlăture baza social-economică a feudalismului, lucru care ar fi fost, de altminteri, irealizabil. Boierimea își va stăpîni mai departe, nestînjinită, domeniile, iar procesul aservirii țărănimii va continua. Ștefan însuși dăruiește un număr de locuri « de pustie », pentru ca beneficiarii daniilor să-și facă sate, de la care urmau să perceapă apoi renta feudală. Nu era vorba, deci, de a transfera puterea de stat unei alte clase, ci de înlocuirea autorității aproape autonome a fiecărui boier pe domeniul său, cu autoritatea statului, ca organ al intereselor comune de clasă ce uneau pe feudali. Cu acest prilej, reprezentanții puterii centrale de stat căpătau posibilitatea de a-și extinde protecția și asupra intereselor altor categorii sociale, în măsura în care ele nu erau incompatibile cu ordinea social-economică a feudalismului.

Astfel se explică de ce tîrgoveții și țărănimea liberă sprijină politica domnească. În același timp, parte din marea boierime, înzestrată cu o mai largă înțelegere a intereselor generale de clasă, va susține mai departe domnia și va figura în sfatul domnesc — ale cărui rosturi cunosc și ele importante prefaceri — alături de dregători ridicați din mica boierime sau din păturile mai largi ale societății.

Pregătirea noilor mijloace de guvernare se făcuse în cursul lungului război antiotoman, care impusese nevoia creării unei oștiri cu caracter semi-permanent. La o astfel de oștire pare a face aluzie și Dlugosz atunci cînd, relatînd evenimentele de la sfîrșitul anului 1477, spune că Ștefan « . . . refăcîndu-și oștirea cu țărani chemați să înlocuiască pe cei ce căzuseră sub loviturile turcilor, ca să nu se moleșească șezînd în inacțiune, pe la ziua sfîntului Martin, a intrat cu armata în Țara Romînească » ¹.

Cronica internă, la rîndul său, vorbește în mai multe rînduri de « viteji », termen pe care versiunea germană îl traduce prin « cavaleri ». Instituția însăși era mai veche, de vreme ce la sfîrșitul veacului al XIV-lea apar viteji în sfatul domnesc. Dar ea cunoaște — după cît permit izvoarele să presupunem — o transformare în cursul secolului următor, pentru a reprezenta în cele din urmă tocmai elementele ridicate prin fapte de arme din sînul oștirii.

În acest sens, două mențiuni ale Letopisețului anonim sînt deosebit de importante. În 1481, înapoiat la Suceava după bătălia de la Rîmnic, « Ștefan voievod a făcut mare ospăț mitropolitului și episcopilor și boierilor săi și întregii lui oștiri. Și a instituit atunci mulți viteji și a dăruit atunci multe daruri și îmbrăcăminte scumpă boierilor săi și vitejilor și întregii lui oștiri » ².

¹ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 562.

² *Cronicile slavo-romîne*, p. 19.

Cea de-a doua mențiune se referă la evenimentele anului 1497, când, după înfrângerea polonilor, Ștefan « a poruncit tuturor vitejilor și boierilor săi să se adune în ziua sfântului Nicolae în târgul numit Hîrlău. Deci s-au adunat toți în aceea zi. Și acolo, atunci, domnul Ștefan voievod a făcut mare ospăț tuturor boierilor săi, de la mare pînă la mic, și atunci a instituit mulți viteji și i-a dăruit atunci cu daruri scumpe, fiecare după vrednicia sa » ¹ Este evident că, pentru cronicar, scopul principal al adunării de la Hîrlău — hotărîtă de către domn cu mai bine de o lună înainte și desfășurată într-un cadru sărbătoresc — a fost tocmai acela al instituirii de viteji, care s-a făcut pe baza vredniciei arătate în cursul războiului.

Aceste elemente viguroase și devotate, ridicate din sînul maselor populare, au primit în timp de pace, alături de mai vechii curteni, sarcini de ordin intern, reprezentînd tocmai lărgirea sferei de acțiune a domniei. În veacul al XVI-lea, îi vom întîlni sub denumirea de vătăji sau vătăgi, iar în fruntea lor va sta un «mare vatag » de ținut, arătînd consolidarea ierarhiei provinciale a reprezentanților teritoriali ai puterii de stat care, în același timp, erau importanți factori militari.

E probabil că și crearea funcțiunii de portar de Suceava — al cărei deținător va căpăta în veacul al XVI-lea și titlul de hatman — a fost legată de formarea noilor corpuri de oaste, recrutate din mediul țărănimii. Ea apare în acte la începutul anului 1479, când era deținută de cumnatul domnului, Șendrea, care o păstrează pînă la moartea sa, în 1481, în bătălia de la Rîmnic. Dispărută o dată cu primul ei titular, dregătoria portarului de Suceava mai apare în unicul act intern care ni s-a păstrat din 1486 — fiind ocupată atunci de Luca Arbore — pentru a o regăsi apoi statornic în mîinile aceluiași, din 1498 înainte. Prezența ei permanentă, începînd tocmai de la această ultimă dată — nu ne-au rămas documente cuprinzînd sfatul domnesc între martie 1497 și septembrie 1498 — nu poate fi lipsită de legătură cu importanta ceremonie de la Hîrlău, din decembrie 1497, în care fuseseră instituiți viteji de către Ștefan cel Mare.

În același an 1479, când Ștefan făcea încercarea de a crea dregătoria de portar de Suceava, el renunța la o practică de cancelarie introdusă la începutul domniei sale, când marea boierime exercita asupra sa o atît de grea presiune. Este vorba de întărirea unor documente interne cu sigiliile boierilor membri ai sfatului domnesc. Înlăturarea sistemului practicat vreme de două decenii, al cosigilării actelor interne, și întărirea lor de aici înainte doar cu pecetea domnească înseamnă afirmarea, și pe această cale, a faptului că domnul nu mai înțelegea să împartă cu nimeni exercițiul autorității suverane. Sîntem, de altminteri, tocmai în vremea cînd Dlugosz da, în lumina situațiilor recent create, cunoscuta-i judecată asupra ansamblului guvernării lui Ștefan cel Mare, în care arăta că pe toți locuitorii țării « i-a supus cu totul stăpînirii lui, plecați și ascultători, prin

¹ *Cronicile slavo-romîne*, p. 21.

severitatea și justiția sa, neîngăduind ca vre-o fărădelege să rămână nepe-depsită»¹.

Transformările cunoscute de sfatul domnesc oglindesc și în alte chipuri același spor de autoritate a domniei. Mai întâi, se constată o scădere simțitoare a numărului participanților la sfatul domnesc, redus în ultima epocă a domniei lui Ștefan la 15—16, pe când altă dată ajunseseră să cuprindă pînă la 28 de membri. Compunerea sfatului este dominată, pe de o parte, de pîrcălabii de cetăți, principalii dregători teritoriali și organizatori ai apărării locale, iar pe de alta, ea denotă în această vreme o remarcabilă stabilitate în funcțiuni, semn că opoziția față de domnie s-a mutat în afara sfatului.

Dar cea mai plină de semnificație dintre schimbări este eliminarea treptată a boierilor fără dregătorii, care participaseră la exercițiul puterii de stat în calitatea lor de deținători de mari domenii, dominînd în fapt sfatul domnesc și limitînd libertatea de acțiune a voievodului. Foarte lămuritor în această privință este tratatul încheiat în iulie 1499 cu regele Poloniei², act în care se luau în numele Moldovei obligații deosebit de importante din punct de vedere internațional. Numărul membrilor sfatului domnesc e de data aceasta mai mare decît de obicei — 22, în afară de mitropolit și de cei doi episcopi ■— dar absolut toți poartă titluri de dregători, fiind cuprinși între aceștia și unii dregători care nu figurau în mod obișnuit în sfat. Dintre ei, 14 ocupă dregătorii militare. Pe toți documentul îi numește « boieri sfetnici ai țării Moldovei », ceea ce denotă progresele făcute în conștiința colaboratorilor lui Ștefan de ideea abstractă a statului.

În același tratat, ca și în acela încheiat două luni mai tîrziu cu marele cneaz al Lituaniei³, apar și alte amănunte, care pun în lumină rezultatele remarcabile obținute de Ștefan în lupta pentru centralizarea statului. În diferendele ivite între locuitorii celor două țări, partea polono-lituaniană se va adresa starostilor de Hotin și Cernăuți, care s-a hotărît « să aibă putere asupra oricui dintre supușii noștri ». În cel de-al doilea tratat — reconstituit în parte după acela identic încheiat de Petru Rareș, în ianuarie 1528 — se vorbește chiar de « oamenii supușilor noștri », ceea ce înseamnă țărani dependenti, cărora li se va face dreptate de comisiile mixte de judecată de la graniță. Aceste prevederi arată în chip lămurit depășirea, la sfîrșitul veacului al XV-lea, a principiilor de guvernare caracteristice epocii de fărîmițare feudală.

Extinderea acțiunii exercitate de domnie presupunea și introducerea unor metode noi în organizarea și în activitatea aparatului de stat. În acest domeniu, rolul tîrgoveților a fost de o importanță deosebită. Factor de prima mîină — ca meșteșugari și negustori — în dezvoltarea producției de mărfuri, care s-a arătat că stă la baza întregului proces istoric petrecut în cursul lungii domnii a lui Ștefan cel Mare, tîrgoveții moldoveni luaseră parte activă și la lupta pentru apărarea

¹ I. Dlugosz, *op. cit.*, II, col. 417.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 417 și urm.

³ *Ibidem*, p. 442.

țării. Ei aduceau o experiență superioară acelei a lumii feudale, ieșită din propria lor activitate și din contactele frecvente cu negustorimea de peste hotare. În mediul lor se încheaseră principiile specifice ale unui drept orășenesc, mai complex decât acela care reglementa raporturile obișnuite din sânul societății moldovene, iar sfaturile care se aflau în fruntea târgurilor foloseau în activitatea lor administrativă mijloace mai înaintate decât acelea de până atunci ale statului. Ca peste tot, și la noi orașele au fost acelea care au transmis aparatului de stat principiile de administrație și metodele tehnice de realizare a lor. Un exemplu grăitor în această privință îl avem în atestarea existenței la 1490 a unor dieci de vistierie, legată de folosirea încă de pe atunci a « catașișelor » — condici de socoteli, al căror model fusese dat de acelea ținute înainte vreme de negustorii din orașele Moldovei. Introducerea lor a reprezentat o etapă însemnată în dezvoltarea fiscalității și, îndeobște, în organizarea aparatului de stat.

Lărgirea bazei sociale a puterii lui Ștefan cel Mare, care a îngăduit — și a cerut — politica sa de reforme, este învederată și de noile orientări ale activității cancelariei domnești. Este vorba de natura proprietății feudale care beneficiază de atenția puterii centrale, manifestată prin acordarea unor acte de întărire. Nu poate fi o simplă întâmplare în faptul că, din totalul unor atare acte care ni s-au păstrat, în perioada când se manifestă mai din plin efectele politice ale fărâmițării feudale — între domniile lui Alexandru cel Bun și a lui Ștefan cel Mare — 80% se referă la moșii ale boierimii mari și mijlocii și restul la stăpînirile boiernașilor, în ultima treime a domniei lui Ștefan cel Mare, dimpotrivă, întăririle de domenii ale boierimii mari și mijlocii se reduc la 14%, restul de 86% privind micile proprietăți ale boiernașilor și țărănimii libere. Este clar că deplasarea centrului de greutate al activității cancelariei domnești în zona micii proprietăți oglindește înseși schimbările intervenite în alianțele politice ale domniei.

Sprijinul pe care Ștefan I-a căutat în țărănimea liberă și pe care I-a acordat acesteia — în limitele îngăduite de orînduirea social-economică a feudalismului — este pus în lumină și de o altă categorie de izvoare. Literatura orală a poporului — la care nu putem recurge pentru stabilirea precisă a unui fapt sau altuia ■ — este în schimb foarte grăitoare acolo unde este vorba de o caracterizare generală. Ștefan cel Mare a fost voievodul de care s-au legat în cursul veacurilor cele mai multe tradiții. El însuși e văzut jucîndu-se, la Borzești, cu copiii de țărani. Potrivit tradiției, numeroase sate își explică numele prin acel al unui întemeietor dăruit de Ștefan pentru vitejie în lupte sau sînt legate de o faptă a lui Ștefan. Babei Vrîncioaia, care-i oferea pe cei șapte fii ai săi, pentru ca să poată relua lupta cu turcii, el îi spune: « Adă-mi pe cei 7 voinici și-ți făgăduiesc să-i fac cei dintîi din țara Moldovei », iar după bătălie le dăruiește cei șapte munți ai Vrancei. Pe Avram Huiban, iarăși pentru vitejie, Ștefan îl înzestrează cu pămînt și hotărăște « ca să nu mai fie ostaș din oastea care îmbla pe gios, ci să fie în oastea călărașilor, alături cu boierii țării ». Ciobanul Bîrsan cutreieră munții și adună voinici pentru oastea domnului.

Este evident că o atît de stăruitoare amintire — chiar cu tot ce a putut **să țeasă în jurul ei** legenda — arată un anumit fel de relații între domnie și țărănimea liberă, în vremea lui Ștefan cel Mare.

Unul din factorii pe care s-a sprijinit Ștefan în acțiunea sa de întărire a statului și de apărare a independenței lui a fost biserica.

Fig. 159. — Portretul lui Ștefan cel Mare și al fiului său Alexandru, pe o broderie de la mănăstirea Putna.

Posesoare de întinse domenii și căutînd să-și exercite influența asupra întregii societăți, biserica era interesată, atît din punct de vedere material cît și ideologic, în sprijinirea puterii domnești, care, în Moldova, — ca și în alte părți — « reprezenta ordinea în mijlocul dezordinii » *.

Biserica a sprijinit lupta pentru apărarea independenței statului, amenințată de turcii musulmani și de feudații catolici ai Ungariei și Poloniei. Ea a susținut apoi, cu mijloacele sale materiale și mai ales prin influența pe care o exercita asupra societății, opera de întărire a puterii centrale, care nu amenința baza însăși a orînduirii feudale, a cărei apărătoare pe tărîm ideologic era biserica. După șovăielile de la începutul domniei lui Ștefan, o vom găsi alături de voievod, sprijinind politica acestuia.

¹ F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 189.

La rîndul său, Ștefan va ocroti biserica, îi va spori prin nenumărate danii averile, o va înzestra cu strălucite locașuri de cult, care reprezentau tot atîtea mijloace de creștere a prestigiului de care se bucura ctitorul. Opera de mare ctitor a lui Ștefan, sintetizată de tradiție în cele « 44 de mănăstiri » care i se atribuie, s-a desfășurat în cea mai mare parte în ultima etapă a domniei sale. Acest fapt se datorește, desigur, progreselor obținute între timp în dezvoltarea meșteșugurilor legate de construcții și creșterii veniturilor domnești, dar el oglindește, în același timp, și o statornică orientare politică.

În ansamblul acestor ctitorii, un loc de seamă îl au bisericile pe care le ridică Ștefan, în aceeași vreme, pe lîngă curțile domnești din diferitele orașe ale țării. Grija deosebită pe care o pune el în înălțarea și împodobirea acestor biserici arată puternicele lui legături cu lumea orășenească, dorința de a-și întări prestigiul în fața ei și de a împodobi aceste așezări, a căror importanță se afirmase pe atîtea planuri, cu frumoase monumente de cult.

Între măsurile luate de Ștefan pentru întărirea puterii domnești este și asocierea la domnie a fiului său Alexandru, și, apoi, după moartea acestuia, în 1496, a lui Bogdan-Vlad, viitorul Bogdan al III-lea. Celui dintîi, copistul unui tetravanghel — scris din porunca sa în 1491 și păstrat în Muzeul istoric de la Moscova — îi dă chiar titlul de « domn al țării Moldovei », ceea ce nu mai lasă nici un dubiu asupra realității asocierii la domnie. Din 1481—1482, el își avea reședința la Bacău, ceea ce arată că îndeplinea funcțiuni efective de conducere în regiunea pe care, încă din această vreme, Cronica moldo-germană o numea « Țara de Jos ». Dincolo de asigurarea succesiunii, avem de-a face, deci, și cu un mod de întărire al exercițiului autorității centrale.

Noile legături cu Ungaria. Răscoala lui Muha

Deși în ultima parte a domniei lui Ștefan cel Mare preocupările de politică internă covoiresc în importanță, legaturile externe nu au fost nici ele neglijate. După pacea din 1487, relațiile cu turcii nu mai puneau probleme a căror rezolvare să se ceară cu urgență. Totuși, soluția adoptată nu era pentru Ștefan și pentru sprijinatorii domniei lui decît un mijloc de a cîștiga timp. Lupta urma să fie reluată, dar trebuia nu numai consolidată situația internă, ci și pregătite cît mai favorabile condiții internaționale. De aici vor deriva principalele preocupări ale politicii externe a Moldovei la sfîrșitul veacului al XV-lea și în primii ani ai celui următor, într-o vreme cînd prestigiul său în afara hotarelor fusese mărit de victoriile obținute pe cîmpurile de bătălie.

Cum închinarea de la Colomeea nu adusese rezultatele nădăjduite de Ștefan, el se apropie iarăși de statul care-i putea oferi cele mai mari garanții de ajutor, de Ungaria lui Matei Corvin. La sfîrșitul deceniului al nouălea, relațiile dintre cei doi conducători de state erau atît de strînse, încît Ștefan primea de la Matei două importante feude în Transilvania, Ciceul și Cetatea de Baltă, locuri de refugiu în caz de primejdie. Stăpînirea îndelungată exercitată de domnia

PI. XII. — Miniatură din Tetraevangelul manuscris dăruit de
Ștefan cel Mare domnești din Piatra, 1502.
bisericii curții

Moldovei asupra lor a fost încă un inel de legătură între cele două țări românești despărțite de Carpați. Pe domeniul cetății Ciceu, în mănăstirea de la Vad, unde Ștefan ridică o frumoasă biserică în stil moldovenesc, va fi centrul unui episcopat ortodox, cu ierarhi hirotonisiți la Suceava, pentru românii din acea parte a Transilvaniei.

Moartea regelui Matei, în 1490, nu a schimbat relațiile cu regatul maghiar, deși Ștefan, de teama încercuirii de către Iagelloni, sprijinise la tronul Ungariei pe Maximilian de Habsburg, fiul împăratului Frederic al III-lea. Ele vor continua să fie de colaborare — sub forma medievală a vasalității — și în timpul domniei lui Vladislav al II-lea Iagello, dovedindu-se deosebit de utile în cursul conflictului cu Polonia, din 1497.

Relațiile domnului Moldovei cu Transilvania vecină au fost foarte strânse în timpul când în fruntea ei se afla Bartolomeu Dragii (1493—1499) care, după cum se spune în Letopisețul anonim, « era și cuseru cu Ștefan voievod » *.

În 1490, în regiunea de margine a Poloniei dinspre Moldova, izbucnise o puternică răscoală țărănească, sub conducerea lui Muha, pe care o cronică rusă îl dă drept moldovean ². Izvoare bine informate arată că ceata de răsculați pornise din Moldova, adăugându-i-se treptat țărani ucraineni, pînă ce ajunse să numere 9—10 000 de oameni. Așezările feudale au fost devastate, nobilii prinși au fost uciși iar Sniatynul, Colomeea și Haliciul pustiite. Cu toată dîrzenia de care dăduseră dovadă, răsculații sînt învinși la Rohatyn de oștirea mai bine înarmată a castelanului de Liov. Răscoala reizbucnește în anii următori, mai întîi sub conducerea altei căpetenii venite din Moldova, Andrei Borul sau Barula, și apoi iarăși sub aceea a lui Muha.

Răscoala aceasta a înfrățit în lupta antifeudală — ca în atîtea alte rînduri — pe țărani moldoveni și ucraineni. Dar ea nu era străină de planurile politice ale lui Ștefan, pe care răsculații, firește, erau departe de a-și fi propus să le servească. La cele dintîi vești ajunse la curtea regală a Poloniei, se credea chiar că e vorba de o expediție armată trimisă de domnul Moldovei. Pe de altă parte, Cronică moldo-germană îl arată pe Muha — al cărui nume nu îl dă — ca pe un însărcinat al lui Ștefan, care, însă, după înfrîngerea de la Rohatyn, îl pune la închisoare vreme de un an, pentru ca apoi să-l trimită din nou în Pocuția ³. Deși cronică denaturează caracterul răscoalei lui Muha, rămîne faptul că Ștefan a încercat s-o folosească pentru slăbirea Poloniei și pentru a-și pregăti propriile acțiuni îndreptate spre Pocuția.

Asupra unor expediții organizate în această direcție de către Ștefan cu trupe moldovene ne informează raportul unui sol al marelui cneaz al Moscovei, trimis la hanul Crimeei, Mengli-Ghirei. Solul lui Ivan al III-lea aflase în Crimeea

¹ Cronicile *slavo-romîne*, p. 20.

² *ХычммкКан Яімонуч*, în *Філомое кобануе пычкКух /іtemonuceă*, voi. II, p. 360 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

³ *Cronicile slavo-romîne*, p. 36.

că, pînă în toamna anului 1492, Ștefan trimisese în două rînduri oști sub conducerea fiului său Alexandru, « să lovească cu război Podolia ». Atunci cînd el pregătea o nouă armată, importantă ca efective, cu scopul de a o îndrepta iarăși spre Podolia, sub aceeași conducere, vestea sosirii unui sol al marelui cneaz îl face să amîne expediția: « să ascultăm ce are de spus marele cneaz prin solul său; și, de va fi nimerit, eu însumi voi încăleca » ¹.

Politica antipolonă desfășurată de Ștefan în anii 1490—
 Alianța Moldovei cu Rusia, 1492 era legata de o noua orientare a Moldovei m rela-
 marele cneaz al Mos-

covei
 țile sale externe, bazată pe o alianță tot mai strînsă cu
 marele cneaz al Moscovei. Această alianță avea la baza
 ei vechi relații economice, politice și culturale. Ea fusese precedată de legături
 dinastice între Moldova și cnejii ruși, care concretizau — ca atît de frecvent
 în evul mediu — raporturi variate și tendințe politice bine definite.

Prima soție a lui Ștefan cel Mare, Evdochia, fusese fiica lui Olelko, cneazul
 Kievului și nepoată, prin mama sa, a marelui cneaz al Moscovei, Vasili Dimi-
 trievici. Cnejii din Kiev, Olelko și fiul său Simeon, fratele Evdochiei, au fost
 conducătorii partidei rusești din cadrul statului lituanian, care lupta împotriva
 tendințelor de polonizare și catolicizare ale Iagellonilor, ajunși regi ai Poloniei.

Legăturile dinastice ale Moldovei cu Kievul și cu Moscova se reflectă
 în larga înregistrare care se face în pomelnicul de la Bistrița rudelor doamnei
 Evdochia ². Aceste legături se întăresc și mai mult prin căsătoria fiicei lui Ștefan
 cel Mare și a Evdochiei, Elena, cu fiul și moștenitorul lui Ivan al III-lea, Ivan
 cel Tînăr (ian. 1483).

Noua și strînsa legătură de familie care unea pe domnul Moldovei cu
 marele cneaz al Moscovei a fost dublată, probabil încă de la început, de o alianță
 politică. Dacă actele păstrate, privind legăturile lui Ștefan cu Ivan al III-lea, sînt
 puține pînă la 1490, de atunci ele devin numeroase și arată locul însemnat pe
 care-l căpătase această alianță în politica externă a ambelor state. Ea se încadra,
 de altminteri, într-un sistem mai larg de relații politice, care căuta să asigure
 stăvilirea tendințelor de expansiune ale feudalității polone și să permită cneazului
 Moscovei anexarea vastelor ținuturi rusești aflate sub stăpînirea Iagellonilor,
 iar Moldovei păstrarea independenței sale de stat.

În cadrul acestui front antiagellonic se situează și raporturile prietenești
 care se stabilesc, prin intermediul lui Ivan al III-lea, între domnul Moldovei
 și hanul tătarilor din Crimeea, Mengli-Ghirei, raporturi favorizate și de înche-
 ierea păcii dintre Ștefan și turci.

Legăturile atît de strînse dintre Ștefan și regele Matei din ultimii ani de
 viață ai celui din urmă se desfășuraseră într-o vreme cînd un tratat de alianță îl

al XV-lea, p. 217-218.

² *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, ed. D. P. Bogdan, p. 74, 112. *Politica externă a
 statului centralizat rus
 în a doua jumătate a secolului*

¹ K. V. Bazilevici,
Politica externă a

H

«?

^, ••, .: >-, -, v. :. « O. ^ ' " " :

MUIffclM _« S

*

lift îl â

f.

/

II i

Fig. 160. — Pagină din pomelnicul de la Bistrița, în care este amintită prima soție a lui Ștefan cel Mare, Evdochia de Kiev și rudele sale.

lega pe acesta și de Ivan al III-lea. La fel, în 1490, politica de sprijinire a lui Maximilian la tronul Ungariei era împărtășită atât de Ivan al III-lea, cât și de Ștefan. Nu mult după aceea, aveau loc tratative pentru încheierea înțelegerii dintre domnul Moldovei și Mengli'Ghirei, care era înfăptuită în vara anului 1492. În toamnă, hanul scria marelui cneaz: « de la cuscrul tău, Ștefan voievod, au venit soli pentru pricina care te privește și ne-am înțeles bine și temeinic » ¹ K Alianța era fățiș îndreptată împotriva regelui Poloniei. În jurământul cerut de han, se prevedea de asemenea ca Ștefan « să fie una cu el împotriva copiilor lui Ahmat », adică a Hoardei Mari de la Volga, ceea ce arată importanța poziției politice dobândite de Ștefan.

Legătura dintre atacurile moldovenesti asupra Pocuției și politica apuseană a lui Ivan al III-lea a fost amintită mai înainte. Unul dintre aceste atacuri, pregătit în toamna anului 1492, e posibil să nu mai fi. avut loc, dacă ținem seama de evoluția raporturilor dintre Moscova și Lituania, după alegerea care avusese loc în vară — în urma morții regelui Cazimir — a lui Alexandru Iagello ca mare cneaz al Lituaniei. Redobândirea autonomiei statului lituanian și împărțirea forțelor iagellonice au făcut ca conflictul ruso-lituanian să rămână în formele unui război de graniță, dus paralel cu negocieri de pace și de căsătorie între marele cneaz Alexandru și fiica lui Ivan al III-lea, Elena.

La sfârșitul anului 1492, Alexandru însuși trimise soli la Ștefan, anunțându-i urcarea sa în scaunul Lituaniei. Solia de răspuns a lui Ștefan, ajunsă în februarie 1493 la Vilna, deplîngea moartea « prietenului său Cazimir » și cerea noului mare cneaz « să-și întoarcă fața spre păgînătate », împreună cu frații săi, căci « din toate părțile păgînătatea tătarască și turcească se întărește mereu împotriva creștinătății » ², ceea ce arată că Ștefan — deși aflat în pace cu turcii și cu tătarii — păstra ca preocupare dominantă a politicii sale externe ideea reluării luptei antiotomane.

Alianța dintre Moldova și Moscova rămîne strînsă pînă la sfârșitul veacului. Căsătoria lui Alexandru cu fiica lui Ivan al III-lea, care a avut loc la începutul anului 1495, aducea, pe de altă parte, un temei în plus apropierii dintre Moldova și Lituania. Dar aceste legături, sprijinite de Ivan al III-lea, nu l-au împiedicat pe Alexandru să adere la planul de înlocuire a lui Ștefan cu fratele mai mic al Iagellonilor, Sigismund, care determină campania din 1497, încheiată cu dezastrul polon din Codrul Cosminului.

Cu acest prilej, Ivan al III-lea desfășoară o intensă activitate în folosul lui Ștefan, într-o vreme cînd Dimitrie, fiul Elenei, nepotul comun al celor doi conducători de state, era proclamat succesor în domnie la Moscova. În august 1497, marele cneaz cerea lui Alexandru să se conformeze tratatului de alianță dintre ei, « căci Ștefan voievod este înrudit și în alianță cu noi și noi acum îți dăm știre, amintindu-ți de înțelegerea pe care am încheiat-o cu tine, ca

¹ K. V. Bazilevici, *op. cit.*, p. 217.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 384.

tu, frate, să nu pornești împotriva lui Ștefan, voievodul Moldovei, ci să fii cu el în pace, iar Ștefan voievod voiește ca tu să fii cu el în pace și el ți-ar fi și ție așa cum ne este și nouă, prieten prietenilor noștri și dușman dușmanilor»¹. Solii aveau de asemenea sarcina să-l justifice pe Ștefan în conflictul de graniță ce avusese loc între Moldova și posesiunile lituaniene. La stăruințele lui Ivan al III-lea, Alexandru răspundea cu oarecare enervare: «Speram ca fratele nostru, marele cneaz, să ne ajute mai mult pe noi, ginerele său, decât pe Ștefan, voievodul Moldovei»².

E probabil că intervenția lui Ivan al III-lea va fi cîntărit în determinarea atitudinii lui Alexandru, care a pornit cu ostile spre Moldova, dar nu a luat parte activă la acțiunea desfășurată acolo, ci s-a mulțumit să trimită doar mici ajutoare fratelui său.

Pregătită din vreme, campania regelui Ioan Albert din
Campania regelui Ioan toamna anului 1497 a reprezentat pentru
Albert în Moldova Moldova cea
(1497)

mai mare desfășurare de forțe inamice pe teritoriul său, cunoscută de la expedițiile lui Mahomed al II-lea și Baiazid al II-lea. Ea întrunea ostile feudale ale numeroaselor provincii supuse coroanei Poloniei, avînd în ajutor pînă și pe cavalerii teutoni. Scopul mărturisit era acela de a elibera din stăpînire turcească Chilia, Cetatea Albă, ba chiar și Caffa; cel nemărturisit îl privea însă pe Ștefan, care trebuia înlocuit din scaun cu fratele mai mic al regelui, Sigismund — singurul Iagellon, în afară de cardinalul Frederic, rămas fără de stăpînire vreunei țări. Dacă împlinirea intențiilor mărturisite ar fi urmat aceleia a planului secret, vechea suzeranitate asupra Moldovei, pe care Ștefan nu mai voia s-o recunoască, ar fi fost înlocuită printr-o stăpînire de fapt, s-ar fi eliminat un vecin socotit primejdios pentru Polonia prin puterea lui și s-ar fi întemeiat puterea feudalilor poloni la gurile Dunării și la Marea Neagră. Se uitau însă în aceste socoteli două lucruri: rolul unei Moldove libere în apărarea Poloniei și greutatea de a înfrînge o țară în care poporul se afla alături de domnie în "lupta pentru apărarea independenței.

Spre deosebire de situația internă din Moldova cu două decenii înainte, domnia lui Ștefan cel Mare era în asemenea măsură consolidată, încît în întreaga lui acțiune se simte o continuă și perfectă dominare a situației. În plus, el se va bucura și de importante ajutoare din afară.

Soliei trimise de regele polon, înainte de începerea campaniei, Ștefan îi răspunse că e gata să dea ajutor împotriva turcilor — căci de aceasta era vorba — dar, cunoscînd probabil planurile adevărate, el își arăta intenția de a se uni cu ostile polone numai atunci cînd acestea vor fi ajuns în apropierea cetăților care urmau să fie recucerite. Feudalii poloni se deplasau încet. La mijlocul lunii iunie, Ioan Albert era încă la Liov. La 9 august, oastea polonă poposea în

¹ K. V. Bazilevici, op. cit., p. 311.

^a *Ibidem*, p. 312.

apropiere de Nistru, cu călăreți înzăuați, cu miile de care încărcate, cu puternica ei artilerie.

Un nou schimb de solii are loc, cu daruri de la Ștefan pentru rege și cu vorbe bune de la acesta din urmă pentru domnul Moldovei. Dar, atunci când, după direcția luată, începură să se dezvăluie adevăratele obiective ale campaniei, Ștefan trimise iarăși la Ioan Albert. De data aceasta, solii săi, logofătul Tăutu și Isac vistierul, sînt puși în fiare și îndreptați spre Liov. Războiul era, astfel, început. Detașamente ușoare — o straje, cum spune cronica * — aveau sarcina de a stînjiți trecerea Prutului de către oștirea invadatoare și a-i hărțui flancurile, în vreme ce domnul părăsea, la 28 august, Suceava, îndreptîndu-se spre Roman, unde era locul de adunare a forțelor sale. Țărănimea alergă la chemare, astfel că domnul se afla iarăși în fruntea uneia dintre cele mai mari armate pe care le-a dat Moldova în evul mediu. El așteptă la Roman — punct de raliere ales într-adeins — și ajutoarele cerute de la apus și miază-zi. Acestea nu întârziară să sosească. Sub comanda voievodului Transilvaniei, Bartolomeu Dragfi, regele Ungariei trimitea 12 000 de oameni. Din Țara Românească, Radu cel Mare expediase și el spre Moldova un corp de oaste. Nu au lipsit nici 2 000 de turci, dovadă că Ștefan înțelegea să folosească orice mijloc pentru apărarea țării.

Între timp, la 26 septembrie, începuse asediul Sucevei, respins cu eroism de către apărătorii cetății. « Și apoi — spune laconic cronica internă — au bătut 3 săptămîni, zi și noapte, și nimic n-au folosit » ². Dar despre tăria cetății și vitejia apărătorilor săi vorbesc mai pe larg cronicarii poloni înșiși. Matei de Miechow arată nepăsarea moldovenilor din cetate, care, urcați pe ziduri, își băteau joc de asediatori, iar Wapowski explică cum se reparau noaptea spărturile din zid făcute în cursul zilei, pe cînd tunurile, mai mici și mai puține, ale celor asediați, nu-și greșeau ținta. Detașamentele trimise după hrană erau nimicite de moldoveni. Legăturile cu Polonia fuseseră tăiate. Foametea începea să se ivească în tabăra polonă.

În această situație se produse inițiativa medierii păcii din partea voievodului Transilvaniei. « Și apoi — înseamnă Letopisețul anonim al Moldovei — Birtoc voievod a rugat pe domnul Ștefan voievod ca să-l împace cu craiul leșesc; și domnul Ștefan voievod cu greu i-a făcut voia lui pentru pace » ³. Împlinin-du-și misiunea, Dragfi se înapoie cu ostile sale în Transilvania.

La 19 octombrie, Ioan Albert își ridică tabăra de la Suceava, luînd drumul întoarcerii, dar nu pe aceeași cale pe unde venise, potrivit condiției puse de Ștefan, ci pe alta, « pe unde era țara întreagă » ⁴. Armata polonă era așteptată în Codrul Cosminului, unde, în ziua de 26 octombrie, s-a dat bătălia, nimicitoare pentru oastea feudalilor poloni.

¹ Cronicile *slavo-romîne*, p. 20.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 20-21.

⁴ *Ibidem*, p. 21.

Cînd cea mai mare parte a oștirii în retragere pătrunsese în codru, iar călăreții moldoveni închideau ieșirea dinspre miază-noapte, Ștefan dădu atacul, din spate, asupra ariergărzii aflate la marginea de miază'zi, în vreme ce, înlăuntrul codrului, coloana în marș, lipsită de putința desfășurării, era prinsă din flancuri. Grigore Ureche — ca și cronica de la mănăstirea Hustinscaia * — vorbește de copacii tăiați dinainte pînă la coajă și prăvăliți asupra călăreților poloni: « obo-rîndu copacii cei întinați asupra lor, multă oaste leșească au peritu, unii de oșteni, alții de țărani, că le coprinsese ca cu o mreață calea, alții de copacii cei întinați »². O imensă pradă de război a căzut în mîinile moldovenilor. Dintre cavalerii teutoni, « cîți au rămas — scria unul de-ai lor — n-au adus decît cai răniți și platoșe sparte ».

Cîteva zile mai tîrziu, la 29 octombrie, o mică oștire moldovenească, sub comanda vornicului Boldur, înfrîngea la Lențești un detașament de călăreți mazovieni, care venea în ajutorul armatei regale. Aceasta din urmă avea să mai sufere, la trecerea Prutului, o nouă înfrîngere din partea moldovenilor.

Tratatul moldo-polon din 1499. După ce, în mai 1498, teritoriile din miază-zi ale Poloniei au cunoscut prădăciunile trupelor turcești conduse de pașa de Silistra, Bali-beg Malcoci-Oglu, iar o lună mai tîrziu pe acelea săvîrșite de Ștefan însuși cu oștenii săi, pacea cu Moldova se arăta ca o necesitate tot mai urgentă pentru Ioan Albert. Chiar în cursul aceleiași veri se încheia o alianță antiturcă între regii Ungariei și Poloniei, în care se hotăra de asemenea ca Ștefan și urmașii săi « să poată în viitor sta, trăi și domni fără de primejdie în Moldova, ca mai înainte »³. Se și conta, de altminteri, pe colaborarea domnului Moldovei împotriva turcilor.

Tratatul direct între domnul Moldovei și regele Poloniei a fost ratificat de Ștefan numai un an mai tîrziu, în iulie 1499. Important — după cum s-a văzut — pentru progresele centralizării de stat pe care ne îngăduie să le constatăm, acest act pune în lumină poziția internațională pe care reușise să o cucerească Moldova la sfîrșitul veacului al XV-lea, prin lupta eroică pentru independență a poporului său și ferma conducere a marelui domn. Dacă regele Ungariei, Vladislav, care mediasc încheierea tratatului, mai era numit «domnul nostru milostiv », Moldova și Polonia apar ca două state care își reglementează pe picior de egalitate raporturile dintre ele.

Tratatul era, în același timp, un act de alianță «împotriva tuturor vrăjmașilor », dar, mai ales, împotriva turcilor, corespunzînd astfel liniei generale de politică externă urmată de Moldova în vremea lui Ștefan cel Mare. Formularea condițiilor colaborării antiotomane dovedește și deplina libertate a Moldovei față de coroana Ungariei. în caz de război împotriva turcilor, Vladislav va trece

¹ *ТіоАНое собраНіе рѣсскѣхъ Лімонѣцѣи*, voi. II, p. 361.

² Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 113,

* Hurmuzaki, 11/2, p. 403.

prin Țara Românească, iar Ioan Albert va lua drumul direct al Obluciței, « sau după ce se vor fi înțeles între sine amândoi susnumiții crai cu susnumiții frați ai domniilor lor (Alexandru al Lituaniei și Sigismund) și cu noi, susnumitul Ștefan voievod, pe unde li se va părea lor *și nouă* că ar fi mai bine și mai folositor, pe acolo să treacă » *. Ștefan își rezerva de asemenea dreptul, chiar atunci când cei doi regi ar fi plecat ei înșiși în fruntea oștirilor, ca, în cazul când nu va putea participa, să trimită cu trupele moldovene pe fiul său Bogdan sau pe un alt locțiitor. Ba, mai mult, dacă va fi silit să dea ajutor turcilor — « și le-am da ajutor fără voia noastră » — tratatul să nu se considere a fi călcat, « căci turcilor, pe cât vom putea, le vom fi neprieteni » ².

Opoziția boierească în ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare Tratatul moldo-polon din 1499 stipula, de asemenea, obligația ambelor părți de a nu adăposti pe uneltitorii regele Poloniei — care s-a văzut cu câtă tenacitate ținea la ceea ce considera că e dreptul său de adăpost — e silit să accepte nu numai obligația de a nu primi sub ocrotirea sa pe pretendenții la tronul Moldovei, ci și pe aceea de a nu adăposti pe vreun alt fugar. Condiția lui Ștefan e limpede, el luându-și, de altminteri, obligații asemănătoare: << Tot așa, dacă s-ar întâmpla să fugă vreun boier al nostru sau vre-o slugă a noastră la domnia sa craiul sau la susnumiții frați ai domniei sale, sau oriunde în țările domniilor lor sau la supușii lor, acela are să fie trimes îndărăt la noi, la stăpânul său, după ce-și \ a fi cerut înțîi pace de la noi, sau singur de sine sau prin mijlocirea domniei sale craiului. Și dacă îl vom ierta, el să fie slobod să se întoarcă în bună voie la noi; iar dacă nu va avea iertare de la noi, domnia sa craiul să nu-l ție nici la sine nici undeva în țările domniei sale, unde el n-are să locuiască nici pe față, nici într-ascuns » ³.

Această clauză, importantă prin conținutul ei juridic, care vine să completeze celelalte informații ale tratatului cu privire la deplina libertate a Moldovei, oglindește, în același timp, nu simpla posibilitate teoretică a unor asemenea cazuri, ci o realitate efectivă, cunoscută printr-o serie de alte izvoare.

Ceea ce deosebește opoziția boierească din ultimii ani ai veacului al XV-lea și din cei dintîi ai celui următor de aceea de la mijlocul deceniului al nouălea este mutarea ei în afara granițelor Moldovei. Într-o vreme când larga bază socială dobîndită de puterea domnească zădărnicea orice încercare de acțiune pornită din interior, boierii adversari ai autorității centrale se exilează voluntar, pentru a duce lupta împotriva domnului din afară hotarelor țării. Ei iau direcția Lituaniei, Poloniei, Țării Românești, împînzind vecinătățile și uneltind, nepuțincoși, împotriva lui Ștefan. Cîteva nume răsar din documente: un Avram

¹ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 432.

² *Ibidem*, p. 432-433.

³ *Ibidem*, p. 430-431.

vistierul, căruia i se confiscaseră satele « pentru hitlenie, când a fugit de la noi în țara Lituaniei »¹; Vasco (Ivașco) și Ioan, ceruți în 1501 lui Alexandru, care i evenise și rege al Poloniei²; Roman Gîrbovăț, fugit în Țara Românească³; Bogdan, ajuns tot acolo cumnat al domnului și despre care se spunea limpede zi fugise din Moldova « pentru oarecare fapte ale răutății lui, ca să scape de ■aBoritatea domnească »⁴.

Dar dacă puțini fugari sînt cunoscuți cu numele, desele solii ale lui Ștefan :i~e-i cer stăruitor din țările vecine⁵ —unde erau adăpostiți împotriva tratatelor — arată că numărul lor trebuie să fi fost deosebit de mare.

În 1501, Ștefan cel Mare obținea un răsunător succes împotriva acestei opoziții dinafară, succes care, fără a curma existența acesteia, era, în același timp, o nouă afirmare a locului pe care reușise Moldova să-1 ocupe în politica internațională. Față de cererea de extrădare venită din partea lui Ștefan, i se tăia ;apul la Czchow, din ordinul regelui Poloniei, pretendentului Ilie, fiul lui Petru Aron. Solii moldoveni asistau la împlinirea voinței domnului lor.

Puterea dobîndită de Ștefan, solid întemeiată înlăuntru și afirmată peste hotare, zădărnicea astfel orice încercare de acțiune a dușmanilor autorității domnești. Numai când domnul va fi pe patul de moarte, zăgazurile vor părea rupte și reacția feudală va izbucni și din interiorul țării, păstrînd aceeași orientare spre colaborarea cu turcii, pe care o dovedise cu două decenii mai înainte.

Noul război al Moldo- După încheierea tratatului moldo-polon din 1499, atunci
 i T n . - T ^ «
 cînd tanie guvernate de lageliom păreau notarite sa
 vei împotriva turcilor . o - *

pornească lupta necruțătoare împotriva turcilor, Ștefan socoti sosită vremea reluării vechii sale politici antiotomane. De altminteri, încă de la începutul anului 1499 — cînd alianța antiturcă a regilor Poloniei și Ungariei fusese încheiată — izvoarele vorbesc cu destulă stăruință de atacarea de către moldoveni a oștirii lui Malcoci-Oglu, care se întorcea gonită de ger dintr-o nouă expediție în Polonia.

Informația privind noua fază a războiului Moldovei împotriva turcilor este lacunară și uneori chiar destul de confuză. Deși nu permite o judecată sigură asupra amploarei cunoscute de efortul militar, ea îngăduie totuși cîteva precizări. Astfel, este neîndoielnic că Ștefan a refuzat în 1500 plata tributului și a trimis cete de călăreți cu Boldur vornicul, spre a ataca cele două cetăți⁶. În cursul aceluiași an, 1500, soseau la Veneția numeroase vești despre lupte ale lui Ștefan cu turcii, pomenindu-se, între

¹ *Documente*, A, veac. XV, voi. II, p. 195.

² I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 459, 463.

³ *Documente*, A, veac. XVI, voi. I, p. 453.

⁴ Gavril Protul, *Viața sfîntului Nifon*, ed. V. Grecu, p. 87.

⁵ I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 406, 452, 456, 463, 491.

⁶ Sanuto, *Diarii*, IV, p. 1627-1628.

altele, de cucerirea de către moldoveni a trei cetăți — e vorba probabil de atacul Chilie și Cetății Albe — și de înfrângerea unei armate turcești conduse de un fiu al sultanului¹.

Se vede, de asemenea, că nu a existat o suficientă coordonare între acțiunea militară a domnului Moldovei și aceea desfășurată de ostile maghiare în 1501 și 1502, deși legăturile dintre cele două state continuau să fie strânse.

În sfârșit, izvoarele pun lămurit în lumină importanța pe care Poarta o acorda rezistenței moldovenești. Matei de Murano, medicul venețian al lui Ștefan cel Mare, scria din Suceava, la sfârșitul anului 1502: „După cât mi-au spus mulți oameni de seamă și negustori care vin din Constantinopol, turcii au mare frică de acest domn și de creștini, din pricina acestei țări”². Cronica rusă de la mănăstirea Hustinscaia, pomenind de tratatul moldopolon din 1499, spune: „Iar împăratul turcesc Baiazid, auzind de această pace între creștini, temându-se mai ales de Ștefan voievod al Moldovei, a cerut pace de la regele Albert”³. Sultanul însuși se considera a fi spus, atunci când intenționa să așeze tătarii de la Volga în părțile Chilie și Cetății Albe, că, dacă aceștia vor ține în frâu Moldova, „noi înșine vom putea înainta nestînjeniți în toate părțile lumii”⁴.

În aceste condiții, se explică de ce nici sultanul nu a căutat să dea războiului formele din 1475—1476 și a și fost bucuros să încheie pacea, atunci când și regele Ungariei și Veneția — care se afla, de asemenea, din nou în război cu turcii — arătau o astfel de dorință. Realismul politic al lui Ștefan îi indicase acestuia aceeași soluție. În lipsa unei coaliții generale, care să ducă în chip hotărât războiul până la capăt, Moldova singură nu putea obține mai mult decât reușise să realizeze, adică garantarea în fapt a independenței sale.

Tratativele începute către sfârșitul anului 1502 duc la încheierea păcii între Ungaria și Imperiul otoman, care va fi ratificată de regele Vladislav al II-lea la 20 august 1503. Tratatul cuprindea atât Moldova cât și Țara Românească, socotite ca vasale ale Ungariei, ele rămânând doar obligate față de sultan ca «tributul, darul (peșcheșul) și serviciile prestate până acum maiestății sale imperiale (sultanului) să le împlinească la fel și de aici înainte, iar alta să nu li se ceară»⁵. După un raport venețian din aceeași vreme, haraciul Țării Rmânești era fixat la 8 000 de galbeni anual, iar al Moldovei la 4 000, adică la 2/3 din acel stabilit prin tratatul cu Mahomed al II-lea, care era de 6 000 de galbeni.

¹ Sanuto, *Diarii* III, p. 927, 1240.

² *ibidem*, IV, p. 737.

³ *TLojiHoe codpamte pyccitux netnonuceu*, II, p. 362 (trad. rom. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

⁴ Ulianițchi, *Mamepuajibi*, p. 195.

⁵ Hurmuzaki, 11/1, p. 20.

5^{ir}ltⁿ U1^vΛ^{an} ce în ultimii ani ai domniei, Ștefan cel Mare a fost preocupat, Mate. Personalitatea sa ne p^{lan}ex^{tern}, în afară de problema majoră a relațiilor cu turcii, și de aceea a Pocuției, a cărei ocupare, precedată de unele acțiuni militare ale domnului Moldovei, are loc în 1501. Dar, deși populația ucraineană a acestei provincii prefera în chip evident stăpânirea

^^ill^^!l^^»!li'i;^

r*S

Wk

Fig. 161. — Piatra de mormânt a lui Ștefan cel Mare de la mănăstirea Putna.

moldovenească aceleia polone — în așa măsură că însuși starostele de Liov scria regelui că, dacă nu va găsi alte măsuri, «toți rutenii vor merge la voievod »* — îndârjitul conflict la care ea a dat loc nu privea interesele reale ale Moldovei.

La 2 iulie 1504, Ștefan cel Mare închidea ochii, după o domnie de aproape o jumătate de veac. În acest lung răstimp de însemnate prefaceri pe toate țărmurile, el s-a dovedit un mare comandant de oști și conducător de stat.

Cele două probleme principale care trebuiau rezolvate erau asigurarea independenței țării și adaptarea organizării statului la noile condiții de producție și schimb, prin lichidarea instituțiilor devenite anacronice ale fărâmițării feudale. Ștefan cel Mare a înțeles caracterul imperios al acestor nevoi și de aceea acțiunea lui a fost încununată de succes.

În fruntea oștilor sale de țărani și târgoveti, el a obținut victorii remarcabile pe câmpurile de bătălie, rămânând în amintirea urmașilor, în primul rând, ca un apărător al independenței Moldovei. Dar lupta dusă mlăuntru țării nu e mai puțin vrednică de glorie. În slujba ei, Ștefan a pus aceeași inteligență superioară, veșnic atentă la realități, și aceeași voință neșovăielnică.

La moartea sa, statul feudal al Moldovei se afla pe o treaptă superioară aceleia pe care îl găsisese. Sprijinit de aceleași forțe care îi aduseseră victoria în

¹ I. Bogdan, Documentele lui Ștefan cel Mare, II, p. 465.

bătălii, Ștefan a reușit să asigure societății moldovenești — în limitele impuse de orînduirea feudală — condițiile politice ale unei dezvoltări progresive.

Lungul război purtat de poporul român pentru libertate vreme de mai bine de un veac, sub conducători dintr-o țară sau alta, avusese importante rezultate, atît în întregul său, cît și în partea lui cea mai îndelungată și mai glorioasă, de sub conducerea lui Ștefan cel Mare. El determinase recunoașterea de fapt a independenței celor două state de la răsărit și miază-zi de Carpați, de al căror efort continuu va depinde și păstrarea ei mai departe. Dar, chiar dacă, în cele din urmă, ele vor sfîrși prin a fi aservite de turci, amînarea cu un veac a intrării lor efective în sistemul politic al dominației otomane a avut consecințe de cea mai mare însemnătate. Ea a îngăduit mai întîi țărilor romîne să cunoască progresul economic al celei de-a doua jumătăți a veacului al XV-lea, bazat pe dezvoltarea producției de mărfuri, și să pășească astfel pe o treaptă superioară în dezvoltarea feudalismului. Turcii înșiși vor ii siliți să respecte și în viitor progresul dobîndit pe teritoriul locuit de poporul român, renunțînd astfel, în propriul lor interes, în veacul al XVI-lea, să transforme cele trei țări romîne în pașalîcuri, apreciînd că, așa cum se dezvoltase societatea romînească, ea trebuia să se administreze singură, pentru că o făcea pe o treaptă superioară aceleia caracteristice Imperiului otoman.

Lungul război antiotoman asigurase în același timp poporului român, pentru vitejia și jertfele sale, un loc de cînstă între popoarele Europei, făcîndu-l cunoscut și prețuit din Răsărit, pînă în Apus. El a creat, totodată, o puternică tradiție de luptă pentru libertate în sînul maselor populare, pe care ele nu o vor pierde niciodată, în ciuda nevolniciei clasei conducătoare.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

MARX, K.-ENGELS, F., *Opere alese în două volume*, ed. a II-a, București, 1955.

— *Opere*, voi. IX, București, 1960.

ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, în anexă la Războiul țărănesc german, București, 1958, p. 183—194.

II. Izvoare

AȘİK PAȘA-ZADİ, *Tevarih-i-al-i-Osman*, ed. Fr. Giese, Leipzig, 1929.

BOGDAN, D. P., *Pomelnicul mănăstirii Bistrița*, București, 1941.

BOGDAN, I., *Documente privitoare la relațiile "Țării Rominești cu Brașovul și cu Țara Ungurească în sec. XV și XVI*, București, 1905.

— *Documentele lui Ștefan cel Mare*, voi. I — II, București, 1913.

BONBINIUS, A., *Historia Pannonica sive Hungaricarum rerum decades IV et dimidia*, Colonia, 1690.

- CHALCOCONDIL, LAONIC, *Expuneri istorice*, trad. de V. Grecu, București, 1958.
- COSTĂCHESCU, M., *Documente moldovenești de la Ștefan cel Mare*, Iași, 1933.
- *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, voi. II, Iași, 1932.
- Cronica lui Ștefan cel Mare. *Versiunea germană a lui Schedel*, ed. I. Chițimia, București, 1942.
- Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959. DLUGOSZ, I., *Historia polonica*, t. II, Leipzig, 1712. Documente privind istoria României, A, Moldova, veac. XIV—XV, voi. I; veacul XV, voi. II; veacul XVI, voi. I; B, Țara Românească, veacul XIII—XV și veacul XVI, voi. I. DKAGOMIR, SILVIU, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în sec. XV—XVI*, București, <f.a.>.
- ESIVERİ, *Diisturname*, Istanbul, 1928.
- ESAKCU, C., *Ștefan cel Mare. Documente descoperite în arhivele Veneției*, București, 1874.
- F«AKN6I, V., *Mdyās kirāly levelei*, I, Budapesta, 1893. GAVWL, PROTUL, *Viața sfântului Ni/on*, ed. V. Grecu, București, 1944.
- HmUI** ;IKI. E., *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. II, partea 1 — 2, VIII, XV.
- IOBCA, N., *Acte și fragmente*, voi. III, București, 1897. *Istoria Țării Românești 1290—1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, <București>, 1960.
- DONADO, DA, *Historia Turchesca (1300 — 1514)*, ed. I. Ursu, București, 1909.
- Documenta Hungariae Historica. Acta extera*, I. Nssu, MEHMED, Qihannuma, ed. Fr. Taeschner, Leipzig, 1951.
- : LAESCU, STOICA, *Documente slavo-Tomîne cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV-XVI*, București, 1905.
- OXGHIDAN, N., *Ce spun cronicarii străini despre Ștefan cel Mare*, București, 1915.
- PANAITESCU, P. P., *Documente slavo-române din Sibiu (1470—1653)*, București, 1938.
- *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1934 (extras din An. Acad. Rom., Mem. Secț. ist., s. III, t. XV, 1934, p. 61-80.)
- GBECU, AL. (P. P. PANAITESCU), *Ștefan cel Mare văzut de o cronică rusească*, în *Studii*, V, 1952, nr. 1, p. 141-144.
- SAXVTO, M., *Diarii*, III, IV.
- The itineraries of W. Wey**, Londra, 1857.
- TCCILESCU, GR., *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile cu Ardealul*, București, 1931.
- JHAXTȚCHI, V. A., *Mamepuajiu djin ucmopuu e3auMHux omnouienuu Pocuu, TIOMAUU, MOJIdaauu, Banaxuu u Typuuu e XIV—XVI ee.*, Moscova, 1887.
- J =, GR., *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958. :- ^ A., *Acta et cpistolae relationum Transylvaniae cum Moldavia ei Valachia*, voi. I (1468-1540), Budapesta, 1914.

III. Lucrări generale

- bau, N., *Istoria românilor*, voi. IV, București, 1937.
- *Studii istorice asupra Chiliei și Cetății Albe*, București, 1899.
- UBSV, L., *Relațiunile Moldovei cu Polonia până la moartea lui Ștefan cel Mare*, Piatra-Neamț, 1900. XESCPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, voi. IV, ed. a II-a, București, 1927.

- ANDREESCU, C., Din *legăturile moldo-tătare în mijlocul sec. XV*, în *Arhiva, Iași*, XLI, 1934, nr. 3-4, p. 139-151.
- BABINGER, FR., *Mahomet II le Conque'rant et son temps*, Paris, 1954.
- BAZILEVICI, K. V., *Politica externă a statului centralizat rus în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, București, 1955.
- BOLDUR, A., *Politica externă a lui Ștefan cel Mare într-o lumină nouă*, în *Studii și cerc. istorice*, XVIII, 1943, p. 33-72.
- CÂMPINA, B. T., *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, București, 1950.
- *Despre rolul genovezilor la gurile Dunării în sec. XIII—XV*, în *Studii*, VI, 1953, nr. 1, p. 191-236 și nr. 3, p. 79-119.
- *Cercetări cu privire la baza socială a puterii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 11—111.
- *Ideile călăuzitoare ale politicii lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr. 4, p. 57-67.
- CIHODARU, C., *Observații pe marginea izvoarelor privind unele evenimente din istoria Moldovei între anii 1467—1474*, în *St. cerc. șt.*, Iași, istorie, VIII, 1957, fasc. 1, p. 1—34.
- CIUREA, D., *Situația internă a Moldovei în epoca lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr. 6, p. 65-74.
- COSTĂCHEL, V., *Relațiile dintre Moldova și Rusia în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 169—202.
- COSTĂCHESCU, M., *Arderea Țîrgului de Floci și a Ialomiței în 1470*, Iași, 1935.
- ELEKES, L., Nagy István moldvai vajda politikája és Mityás király, Budapest, 1937.
- FOCȘENEANU, I. — DIACONU, GH., *Bazele puterii militare a lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 113—168.
- GONȚA, AL., *Unele aspecte ale politicii interne a lui Ștefan cel Mare*, în *Studii*, X, 1957, nr. 4, p. 91-103.
- *O problemă de geografie istorică. Locul unde s-a dat bătălia dintre Ștefan cel Mare și Petru Aron*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 6, p. 189-201.
- GORKA, A., *Białogród i Kilja a ułiprawa r. 1497*, Varșovia, 1932.
- IORGA, N., *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904.
- LAPEDATU, AL., *Radu cel Frumos (iunie 1462 — ianuarie 1474)*, în *Transilvania*, XXXIII, 1902, p. 13-39.
- *Vlad vodă Călugărul, 1482—1496. Monografie istorică*, București, 1903 (extras din *Conv. lit.*, XXXVII, 1903).
- *Politica lui Radu cel Mare, 1495—1508*, în *voi. Lui Ion Bianu, amintire*, București, 1916, p. 192-223.
- MALOWIST, M., *Kaffa-Kolonia genuenska na Krymie i problem wschodni w latach 1453 — 1475*, Varșovia, 1947.
- NISTOR, I., *Die Moldavischen Anspriche auf Pokutien*, Viena, 1910.
- PANAITEȘCU, P. P., *Legăturile moldo-polone în secolul XV și problema Chiliei*, în *Romanoslavica*, III, 1958, p. 95-114.
- *Ștefan cel Mare și orașul București*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 5, p. 9—21.
- PĂRVAN, V., *Relațiile lui Ștefan cel Mare cu Ungaria*, în *Conv. lit.*, XXXIX, 1905, p. 869—927, 1009-1080.
- Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958.

- ROSETTI, R., *Studii asupra chipului cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, București, 1925 (extras din An. Acad. Rom., Mem. secț. ist., s. III, t. IV, p. 367-444; t. VI, p. 1-71).
- SABĂU, I., Relațiile *politice* dintre Moldova și *Transilvania în timpul lui Ștefan cel Mare*, în *Studii cu privire la Ștefan cel Mare*, București, 1956, p. 219 — 241.
- SACERDOȚEANU, A., *Divanele lui Ștefan cel Mare*, în An. Univ. «C. I. Parhon», s. șt. soc, istorie, 5, 1956, p. 157-205.
- STOIDE, C. A., Legăturile dintre Moldova și *Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XV-lea*, în St. cerc. st., Iași, istorie, VII, 1956, fasc. I, p. 59-73.
- TEODORESCU-KIRILEANU, S., *Ștefan Vodă cel Mare și Sânt. Istorisiri și cîntece populare strînse la un loc*, Focșani, 1904.
- URSU, L., *Ștefan cel Mare și turcii*, București, 1914.
- *Ștefan cel Mare*, București, 1925.
- VASIUU, V., Sur la seigneurie de «Tedor» », en Crime'e au XV* siecle, a l'occasion d'un nouveau document, în *Mélanges de l'école roumaine en France*, 1929, I-ere partie, p. 301-336.
- VÎRTOSU, E., Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești, în *Documente privind istoria României*, Introducere, voi. II, București, 1956, p. 333 — 558.

în secolul al XVI-lea se înregistrează în Transilvania
Agricultura și creșterea , , . , . , . , . , . * -, ~^.
. ! unele progrese în domeniul agriculturii, o îmbunătățire
a uneltelor agricole, confecționate de meșteșugarii locali
sau importate din Polonia, Germania etc. Dintre cele două forme de asolament:
bienal și trienal, ce se practicau, cel dintâi era mai răspândit în regiunile cu
relief înalt, iar cel de-al doilea îndeosebi în regiunile de șes. Crește suprafața
de teren cultivată, mai ales în regiunile de cîmpie; în cele înalte, însă, suprafața
însămânțată rămîne încă relativ redusă. În raport cu sporirea suprafețelor culti-
vate cu cereale, crește și volumul producției agricole. Pe la începutul secolului
al XVI-lea, pe domeniul cetăților Lipova și Șoimoș din părțile Aradului, s-au
recoltat 6145 cîble (circa 690 tone) grâu și 1098 cîble (circa 107 tone) ovăz și orz.

Alături de cultura cerealelor, o dezvoltare remarcabilă a luat viticultura. Urbariile din prima jumătate a sec. al XVI-lea menționează adesea, pe lângă terenurile de arătură, pe cele cultivate cu viță de vie, răspândite în aceleași regiuni ca și în veacul precedent, însă pe suprafețe mai întinse. Cantitățile mari de vin provenite din dare (nona), care constituia o obligație a țăranilor dependenți față de stăpînii feudali, sînt și ele o dovadă a dezvoltării viticulturii. În ansamblul producției agricole, fructele și zarzavaturile ocupă și ele un loc tot mai important.

Creșterea oilor și importanța ei în economia țării rezultă atât din numărul mare de oi menționate în urbariile vremii, cât și din practicarea pe o scară largă a transhumantei. Turmele din Transilvania erau minate la pășunatul de munte

sau de luncă în Moldova și Țara Românească. În 1521—1528, cnezii români din Rășinari și Cacova căutau să stabilească înțelegeri cu domnii și boierii din Țara Românească, cu privire la pășunatul turmelor lor, iar la 1542 domeniul Făgărașului avea o înțelegere cu domnul muntean, pe baza căreia își mîna turmele la pășunat în munții Țării Românești *.

Situația țărănimii

Izvoarele vremii permit cunoașterea cu mai multă exacti-

tate a situației țărănimii din Transilvania în prima jumătate a sec. al XVI-lea. Diferențierea economică a țărănimii era accentuată, ca urmare a fărâmițării sesiilor prin împărțirea lor între moștenitori și a cotorpirii pământurilor comune de către stăpînii feudali sau pîrcălabii cetăților.

Potrivit unui urbariu din 1525, în cele 121 de așezări de pe domeniul cetății Siria trăiau 2037 de familii. Un număr redus de iobagi aveau o stare materială mai bună, deținînd sesii întregi și avînd animale mai multe; majoritatea țăranilor aveau animale puține și doar părți de sesie (o treime sau un sfert). Aceștia erau numiți în documente săraci (*pauperes*). Era destul de numeroasă și pătura jderilor (*inquilini*), care foloseau un mic lot de pămînt, avînd puține animale sau fiind lipsiți complet de mijloace de producție. Țăranii înstăriți — cu sesii întregi și animale mai multe — formau 21,1%, țăranii cu o jumătate de sesie 30,7%, pentru ca 29,3% să nu posede decît mai puțin de jumătate de sesie; numărul jelerilor fără pămînt sau cu pămînt puțin, împreună cu slugile de curte, se ridică la 18,4%. Situația e asemănătoare și pe alte domenii de cetate — care în această vreme se extind mult — ca și pe cele nobiliare. Pe domeniul cetății Medieș din apropierea Satului Mare, pe la 1512, existau 181 de sesii iobăgești și 20 de jeleri. În cele 13 sate ce formau domeniul familiei Zolyomi, din părțile Bihorului, existau 126 familii cu sesie întreagă sau jumătate de sesie, 55 familii de jeleri, 30 de sesii prediale și 13 sesii pustii².

Din punct de vedere social și juridic, țărănimea era împărțită în mai multe pături. Majoritatea țărănimii era aservită; un număr redus de țărani își mai putuse păstra o libertate relativă: țăranii sași din scaunele săsești — datorită privilegiilor acordate la așezarea lor și reînnoite apoi de mai multe ori — o parte a țărănimii secuiești și unii țărani români și maghiari de pe domeniile cetăților. Izvoarele vremii atestă existența acestei stratificări a țărănimii. Alături de numeroșii iobagi, sînt amintiți libertinii, oameni ridicați dintre iobagi, scutiți de sarcinile obișnuite iobăgești, în schimbul obligațiilor militare. Pe domeniile cetăților existau încă numeroși cnezi și voievozi români, primii avînd o situație asemănătoare cu a juzilor sătești iar ceilalți îndeplinind atribuții de ordin fiscal, administrativ și judiciar într-un sat sau chiar în mai multe sate. Crainicii îndeplineau atribuțiuni judiciare și fiscale ca reprezentanți ai puterii centrale

¹ Hurmuzaki, XI, p. 844-852 și XV/1, p. 419-420.

² Kiss I., 16. *szdzadi dezsmajegyzek*, p. 1039; Șt. Pascu, VI. Hanga, Crestomație, II—1, p. 160-163.

pe domeniile cetăților. Pe domeniile cetăților și pe alodiile feudalilor mai sînt pomeniți oameni în slujba cetăților și a curților nobiliare (mercenari), angajați cu plată, în bani și în natură.

Situația țăranilor iobagi era deosebit de grea. Dreptul de liberă strămutare le este răpit încă din sec. al XV-lea, iar în 1514 legarea de glie e legiferată, drept pedeapsă pentru răscoala lor împotriva nobilimii. Pentru a-i împiedica să fugă de pe moșie, în această vreme nobilii pretind cheazășia altor țărani, care în caz de fugă a vreunui iobag trebuiau să plătească, drept despăgubire, 100 florini. Situația social-juridică a țăranimii este reflectată și în terminologia cu care ea este desemnată după 1490: țărnime de condiție șerbă (*rusticitas, servilis conditio*). Această situație a fost precizată în *Tripartitul* lui Werboczi, care o socotește « plebe » (*plebs*) lipsită de toate drepturile, care sînt rezervate doar « poporului » (*populus*), din care făceau parte numai « baronii și alți magnați, precum și ceilalți nobili, dar nu nenobili »¹.

Pe măsură ce crește puterea nobililor, se înrăutățește și situația țăranimii, în dorința lor de a avea cantități cît mai mari de produse pentru piață, pe lîngă tendința de a-și spori moșiile prin uzurparea sesiilor țărnenești, feudații măresc obligațiile țărnimii. Relațiile dintre gospodăria țărnenească, moșia feudală și piață se reflectă în prima jumătate a sec. al XVI-lea și în formele rentei feudale, prin predominarea rentei în produse și a rentei în bani, chiar în condițiile accentuării rentei în muncă.

Țăranii erau obligați să dea a noua parte (*nona*) din produsele agricole și din vin. Desființată pentru scurt timp de țărnimea victorioasă la Bobîlna, în 1437, nona a fost reintrodusă după înăbușirea răscoalei. Prin decretul din 1492, regele Vladislav al II-lea împuternicea pe nobili să ia de la toți țăranii agricultori și cultivatori de vii, pe orice moșie ar fi locuit, nona din produsele agricole și din vin sau gălețile (acăurile) obișnuite (*akones consuetis*); aceleași obligații aveau și iobagii de pe moșiile regelui și ale reginei față de aceștia, în calitate de stăpîni feudali. Dacă iobagii nu voiau sau nu puteau îndeplini această obligație, li se luau toate bunurile din care erau datori să dea nona². Cerealele provenite din dare ajungeau astfel la cantități însemnate. În 1517, domeniul Hunedoarei adunase din nonă 771 cîble de grîu, 993 cîble de ovăz și 33 cîble de mei. Din animalele mici (oi, porci) și din stupi se percepea dijma. Pe unele domenii se dădea și dare din vitele mari (trei familii iobăgești din satul Marin dădeau un bou de trei ani mănăstirii din Zalău, la 1539).

În această vreme, convertirea rentei în produse în rentă în bani tinde să se generalizeze; acest fenomen este mai evident pe domeniile cetăților și ale orașelor, dar este cunoscut și pe celelalte domenii. Se răscumpără dijma din porci, oi, stupi, fîn etc, obținîndu-se sume de bani însemnate (320 florini din

¹ *Tripartitum*, II, 4, par. 1 — 2, p. 228-230.

² *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 510 — 512.

dijma din oi pe domeniul Hunedoarei, la 1517, 20 florini din dijma din porci pe același domeniu și 51 florini pe domeniile Lipova și Șoimoș).

O evoluție asemănătoare înregistrează și obligația numită *nxunera*; darurile cresc cantitativ și se înmulțesc ca număr. Urbariile vremii atestă perceperea darurilor și din carne de porc, ouă, scoarță de copac, bere (pe domeniul Hunedoarei), pîine, vite de tăiat (pe domeniul Siriei), boi, porci, miei (de la voievozii, cnezii și crainicii de pe același domeniu). În legătură cu această obligație, în prima jumătate a secolului al XV[^]-lea se observă două tendințe: transformarea tot mai mult a darurilor în obligații propriu-zise și convertirea lor în bani, ajungînd, uneori, la sume importante (400 florini anual pe domeniile cetăților Lipova și Șoimoș).

Cît privește renta în bani, dacă în 1437, în cea de-a doua înțelegere dintre țărani răsculați și nobili, darea în bani fusese stabilită între 12 și 100 dinari, potrivit situației materiale a țăranului, la 1514 această obligație se fixează la 100 dinari (un florin), indiferent de starea materială a țăranului ^x. Pe lîngă renta în bani, țăranii mai plăteau anumite taxe, ca, de pildă, banii simbriașilor (pentru plata slujitorilor de la cetăți sau curți nobiliare), cum plăteau iobagii de pe domeniul cetății Siria, taxe pentru folosirea pădurilor, a pășunilor etc.

Darea în bani, diferitele taxe și obligații convertite în bani constituiau venituri însemnate pentru feudali sau pentru cetăți. La 1517, din totalul veniturilor domeniului Hunedoara, în sumă de 2827 florini, 1368 florini, adică aproape jumătate, proveneau din dările iobagilor.

În condițiile predominării rentei în produse și în bani, se accentuează în această perioadă și renta în muncă, în raport cu creșterea rezervei senioriale. La 1437, obligația de muncă se stabilise la o zi pe an, la seceră sau la coasă. În deceniile următoare, numărul zilelor de muncă gratuită sporește, ajungînd, pe unele moșii, la 10 pe an: la arat, semănat, cositul și adunatul finului, tăiatul și căratul lemnului și la alte cărașii la curtea feudalului ². După înăbușirea războiului țăranesc din 1514, obligația de muncă a fost statornicită la o zi pe săptămîină, adică 52 de zile pe an; era, de fapt, legiferarea unei realități existente și înainte de izbucnirea războiului țăranesc.

Obligațiile de muncă gratuită cresc și prin extinderea lor asupra tuturor membrilor familiei capabili de muncă și prin concentrarea lor în lunile de mai mare intensitate a muncilor agricole (primăvara și vara), cînd țăranii trebuiau să-și lucreze propriile ogoare.

Dijma față de biserica catolică se dădea din produsele agricole, din vin și din animale. Ca și în cazul rentei feudale în produse, și dijma bisericească este convertită tot mai mult în bani. Locuitorii aflați pe domeniile bisericii catolice dădeau mai întîi dijma bisericească și apoi nona feudală. Pentru a nu scăpa nici un

¹ Hurmuzaki, H/3, p. 196-197.

² *Bánffy család okleveltdra*, I, p. 653-655.

țaran nedijmuit, prin decretul din 1498 au fost impuși la dijmă și țăranii lipsiți de sesie sau de alte mijloace de producție. Sub numele de « banii creștinătății și ai secerișului », aceștia trebuiau să dea bisericii dijma din ceea ce câștigau prin munca cu brațele la alții¹.

Transilvania fiind locuită în mare majoritate de populație românească, ortodoxă, clerul catolic a manifestat tendința de a o supune și pe aceasta la dijmă. Abuzurile clerului au fost legalizate de puterea centrală; regele Vladislav al II-lea, la insistențele episcopului Transilvaniei, emite o poruncă, în anul 1500, potrivit căreia locuitorii ortodocși erau obligați să dea dijmă bisericii dacă cultivau pământurile folosite mai înainte de catolici².

Obligațiile față de statul feudal înregistrează de asemenea o creștere considerabilă. Darea față de vistieria regală (*lucrum camerae*) sporește de la 18 la 20 de dinari; pe lângă aceasta, țăranii plăteau bir (*dica*), între 25 și 50 de dinari. Darea numită ajutor (*subsidium*), pe lângă faptul că se transformă tot mai mult dintr-o dare ocazională într-o obligație permanentă, cunoaște și o creștere sensibilă: de la un florin după cinci porți iobăgești, în 1466, ajunge la un florin după o poartă, în 1474. Țăranii dădeau dijma din produsele agricole și din animale; țăranii români oieri mai dădeau și darea din oi: o oaie cu miel din 25 de oi, o oaie cu miel și o mioară din 50 de oi, două oi cu miei și o mioară din 75 de oi, potrivit hotărârii dietei din 1548³. În afară de aceste obligații, țăranii erau datori să presteze zile de muncă gratuită la cetăți, drumuri etc.

Aceste obligații erau cu atât mai apăsătoare, cu cât li se adăugau abuzurile nesfârșite ale nobilimii și ale slujitorilor ei, ale dregătorilor bisericești și ai regelui. Răpirea bunurilor țăranimii și chiar a iobagilor înșiși, care erau duși cu sila pe alte moșii, schingiuirea, maltratarea în felurite chipuri și chiar uciderea țăranilor pentru vini născocite, erau lucruri obișnuite.

Caracterizarea lui F. Engels cu privire la raporturile sociale din Germania în perioada războiului țăranesc corespunde în mare măsură și situației din Transilvania în prima jumătate a secolului al XVI-lea. « Șerbii — spune Engels — erau împovărați cu noi dări și prestații, sub fel de fel de pretexte și denumiri. Clăcile, dijmele, amenzile, taxele de feud, taxele de succesiune, banii pe care-i percepea feudalul sub pretext că-l apără pe iobag și multe alte taxe erau mărite în mod arbitrar, în ciuda învoielilor anterioare. Dreptatea era refuzată țăranilor și constituia un obiect de trafic, iar atunci când cavalerul nu putea să ajungă pe altă cale la banii țăranului, îl băga pur și simplu la închisoare și-l silea să se răscumpere »⁴.

¹ Corpus *Juris Hungarici*, I, p. 624.

² Șt. Pascu, Contribuții la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 5-6, p. 94.

³ Mon. Comit. Regni *Transylvaniae*, I, p. 241.

⁴ F. Engels, *Războiul țăranesc german*, București, 1958, p. 37.

Lupta țăranimii împotriva exploatării — Nemaiputînd suporta aceste greutăți și asupriri, țăranii — îndeosebi cei săraci — părăseau moșiile stăpînilor feudali și se așezau în alte locuri, unde, vremelnic, li se ofereau condiții ceva mai ușoare, sau părăseau chiar țara. Fuga ia — în unele locuri și în anumite momente — proporții ce îngrijorează pe stăpîinii de moșie. La sfîrșitul secolului al XV-lea și la începutul celui următor unele sate aveau doar 30—40% din numărul locuitorilor dinainte. Aceasta era, pe de o parte, consecința epidemiilor de ciumă ce au bîntuit în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XV-lea și a invaziilor, urmate de distrugerii, ale turcilor, iar pe de altă parte a fugii iobagilor pe alte moșii, în tîrguri, orașe, la ocne sau chiar peste graniță.

În fața primejdiei pierderii forței de muncă, nobilimea recurge la toate mijloacele pentru a împiedica plecarea iobagilor. Îngrădirea sau chiar suspendarea strămutării țăranilor era în interesul întregii nobilimi. Pe cîtă vreme, însă, marea nobilime își putea asigura brațele de muncă necesare prin mijloace silnice — răpirea iobagilor altor nobili, mai slabi, sau de pe domeniile cetăților și strămutarea acestora pe moșiile proprii — nobilimea mică recurge la ajutorul legii, pentru a-și păstra iobagii. La insistențele acesteia, mai ales, se pare că s-au legiferat măsurile menite să împiedice strămutarea iobagilor, încă înainte de legarea lor de glie după înăbușirea războiului țăranesc din 1514, adică în 1492, 1495 și 1504.

Țăranii iobagi, lucrătorii de la mine și ocne, orășenimea săracă, ajunși la marginea disperării, transformă uneltele agricole în arme îndreptate împotriva asupritorilor lor. În ultimul deceniu al secolului al XV-lea și prima jumătate a celui următor, revoltele și răscoalele maselor populare exploatate s-au ținut lanț, dintr-un capăt la altul al Transilvaniei, culminînd cu războiul țăranilor din 1514.

În 1492, lucrătorii de la ocnele de sare din Maramureș întrerup lucrul, încît « sare n-au tăiat, căci s-a născut o mare vrăjmășie » împotriva cămărașilor și chiar « împotriva maiestății sale ». Cauza acestei răzvrătiri a fost noua dare de un florin impusă de cămărași asupra lucrătorilor. În fața mișcării, cămărașii au fost siliți la unele concesii, pentru a determina pe lucrători să reînceapă lucrul, încurajați de aceste succese, tăietorii de sare de la ocnele maramureșene — nemulțumiți cu plata, în bani și în natură, cu totul necorespunzătoare — reîncep lupta în 1498, reușind să obțină mărirea retribuției¹.

În vara anului 1500, se revoltă țăranii iobagi din Vințul de Jos, împotriva slujbașilor de la depozitul de sare din localitate. Țăranii s-au năpustit asupra clădirii cămării, au alungat pe unii și au rănit pe alții dintre slujbași. Munca grea și abuzurile slujbașilor cămării au constituit și de data aceasta cauzele revoltei².

¹ Iványi B., *Bdrtya szabad kirdlyi város leveltdra*, I, p. 447 — 449.

² Șt. Pascu, *Contribuții la răscoala din 1514 în Transilvania*, p. 97.

în anii 1502—1503 se răzvrătesc țăranii români din Țara Făgărașului împotriva patriciatului săsesc care — după includerea acestui ținut în « Universitatea săsească », la sfârșitul sec. al XV-lea — se comporta față de țăranii făgărășeni ca și feudații față de iobagii lor. Se iau măsuri grabnice pentru înăbușirea mișcării, pedepsirea răsculaților și împiedicarea repetării unor astfel de revolte¹,

Aceste măsuri nu și-au atins însă scopul, deoarece peste cinci ani izbucnește o nouă mișcare în Țara Făgărașului. Ea a avut o oarecare organizare, deoarece *Sfânt* pomeniți unii conducători (*maiores*), dintre boierii făgărășeni și chiar un conducător principal (*princeps proditorum*), Bîrsan din L/cea. Ca și cu *prilejul* conflictului din 1382—1383 din împrejurimile Sibiului, tot astfel și la 1508 este atestată participarea femeilor la revoltă, dintre care una, Anca Ziin, este pomenită cu numele². Participarea unor locuitori din Țara Românească la această mișcare are o semnificație mai adâncă, indicînd un alt scop al ei, anume de a scoate Țara Făgărașului de sub autoritatea « Universității săsești » și a o uni cu Țara Românească, al cărei domn, Mihnea, se pare că nu era străin de această mișcare.

La 1506 se răzvrătesc țăranii secuiei din cauza nerespectării vechilor lor privilegii și a tendințelor de a-i iobagi, a abuzurilor voievodului și ale regelui, care a luat darea boierilor de la fiecare familie secuiască. Răsculații alungă și omoară chiar pe unii strîngători ai dării și obțin o victorie, la Tîrgu Secuiesc, împotriva armatei trimise de rege să reprime mișcarea. A fost nevoie de o nouă armată, mai numeroasă, pentru a o înăbuși³. La această mișcare pare să fi participat și Gheorghe Doja, numit din acest motiv — ca și pentru faptul de a fi condus o ceată de haiduci cu care a atacat pe negustorii sași — într-o scrisoare din 1507 a vicevoievodului, « tîlhar notoriu în întreg regatul Transilvaniei »*.

În anii 1510—1513, în regiunile sudice ale Transilvaniei, din Arad pînă în secuime, au avut loc alte mișcări ale țăranilor și orășenimii sărace. În 1510, țăranii din mai multe sate din regiunea Aradului atacă pe slujitorii familiei Doczi, strîngători de dijme. În același timp, au loc în scaunele săsești și secuiești o serie de mișcări țărănești, îndreptate împotriva dregătorilor regali, a patriciatului orășenesc — ca cea izbucnită la Sighișoara în 1511 — sau împotriva nobilimii, cum a fost aceea din 1513, condusă de Ioan Szekely, care va fi conducătorul răscoalei în părțile sudice ale Transilvaniei și în 1514.

Mineritul Activitatea comercială și producția de mărfuri din a doua jumătate a secolului al XV-lea au făcut ca în economia țărilor europene să se resimtă tot mai puternic lipsa de metale prețioase și de numerar. Goana după aur a imprimat un oarecare avînt

¹ Hurmuzaki, XV/1, p. 160-162.

² I. Pușcariu, *Două documente privitoare la revolta boierilor din Țara Făgărașului în favoarea lui Mihnea cel Rău*, în An. Acad. Rom., Mem. sect. ist., s. II, t. XXXIII, p. 66 — 69.

³ Transilvania, VII, p. 72, 83; Nicolae Olahus, *Hungaria et Atila*, p. 196 — 197.

⁴ K. Szabo, *Eg? adat Dâzsa Gyorgy e'lete're*, în *Szdzadok*, 1876, p. 20; *Szekely okleveltdr*, III, p. 164.

extracției metalelor nobile, iar creșterea producției și a schimbului au sporit extracția de metale feroase, în primul rând a fierului și plumbului. Dacă mineritul din Transilvania nu a atins totuși un nivel mai înalt iar în deceniul al V-lea al secolului al XVI-lea declinul său nu a putut fi oprit, aceasta se datora îndeosebi anarhiei și instabilității politice, cu gravele lor urmări asupra economiei Transilvaniei.

În ce privește exploatarea fierului, faptul că minele se aflau în mare parte pe domeniile feudale, puțin propice dezvoltării tehnicii și investițiilor de capitaluri, precum și concurența obiectelor de import de calitate mai bună aduse din Cehia, Germania sau Polonia, împiedicau progresul în acest domeniu.

Extragerea aurului și argintului continuă să se efectueze în vechile regiuni miniere: Baia Mare, Baia Sprie, Baia de Arieș (Ofenbaia), Zlatna, Abrud, Rodna, Hunedoara (Baia de Criș, Bpița), pe Ampoi, în părțile Caransebeșului etc. Majoritatea localităților aurifere au fost ridicate la rangul de târguri sau orașe libere.

Aurul era exploatat fie la adâncime, fie prin spălarea nisipului unor râuri. Aceasta din urmă necesita eforturi fizice deosebit de mari, dar se putea realiza cu mijloace tehnice simple și investiții minime. Exploatarea în adâncime se făcea prin guri și galerii orizontale, oblice sau verticale, care duceau la filoanele prinse între straturile adânci. Începînd din secolul al XVI-lea, s-au realizat progrese sensibile, prin aplicarea unor metode noi și folosirea unor unelte perfecționate, în primul rând se întrebuințează tot mai mult forța hidraulică la punerea în mișcare a șteampurilor, pentru zdrobirea minereului. Purificarea metalului prețios se făcea în cuptoare (*domus crematoria, contusorium*), în ateliere speciale de prelucrare a minereului (*domus separatoria*), în topitorii (*conflatoria*). La mina regală de la Baia Mare funcționau, de pildă, la mijlocul veacului o galerie de profunzime (*stolla magna*) și alte câteva secundare, 14 șteampuri puse în mișcare de forța hidraulică și cinci topitorii. Mijloace similare de producție se foloseau în Munții Apuseni (la Abrud, Baia de Criș, Chiuzbaia și Baia de Arieș) sau la Rodna.

Puterea centrală, urmărind sporirea veniturilor fiscolei, intervenea adeseori pentru îmbunătățirea situației din domeniul mineritului, încercînd să prevină abuzurile din partea cămărașilor sau a arendașilor de mine, care supuneau la o nemiloasă exploatare populația minieră și frustau totodată fiscolei de o parte din venituri. Posesorii și exploatareii de mine sînt scutiți de taxe vamale pentru obiectele achiziționate din alte locuri; se admite la un moment dat aducerea de mineri străini¹, se reconfirmă privilegiile centrelor miniere² și, în sfîrșit, pentru a se spori producția, se acordă dreptul nelimitat de exploatare a minelor de aur și argint. O serie de orașe miniere dobîndesc privilegii speciale. De pildă, pentru redresarea mineritului la Baia Mare se acordă în 1505 o parte din veniturile tricesimei din Transilvania, iar peste doi ani — suma provenită

¹ *Corpus Juris Hungarici*, I, p. 818, art. 39.
² *Ibidem*, p. 36, art. 55.

din arendarea vigesimei pe doi ani către sibieni și brașoveni *. Privilegii noi se acordă posesorilor și arendașilor de mine din Baia Sprie, în 1518, 1523, 1531 și 1535. Tîrgului minier Rodna i se conferă în 1520 dreptul de a exploata minele în regie proprie, dreptul de crîsmărit, dreptul de tîrg săptămînal, cu obligația de a renova și redeschide minele vechi și de a deschide altele noi ².

Utilizarea noilor metode în minerit a dus la importante schimbări și în domeniul relațiilor de producție. În timp ce formele anterioare de exploatare nu necesitau întotdeauna investiții mari și minerii erau în stare să le acopere singuri, munca în adîncime, mijloacele mai perfecționate (șteampurile, atelierele de prelucrare a minereului, instalațiile de pompare a apei) necesitau o forță de muncă mai numeroasă și investiții de capital mai mari. Posesorii de mine erau siliți să se adreseze unor negustori, care dispuneau de asemenea capitaluri și care doreau să le investească și în minerit. Exploatarea minelor ajunge uneori în mîinile antreprenorilor străini (ca, de pildă, cele din Baia Mare, la 1508, sau ocnele de sare în 1528) sau, de cele mai multe ori, în acelea ale unor mari negustori transilvăneni. Judele Sibiului, Penflinger, investește capital în spălătoriile de aur din districtul Caransebeș, judele Matei Armbruster exploatează minele din Abrud, iar Hanăș Benkner, judele Brașovului, spălătoriile de pe Ampoi. Exploatarea nemiloasă a lucrătorilor din mine, liberi și iobagi, era unul din izvoarele averii acestor precursori ai capitaliștilor moderni. Pătrunderea capitalului comercial în minerit și exploatarea forței de muncă salariate arată că, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, minele de metale nobile constituiau un teren favorabil pentru apariția formelor embrionare ale producției capitaliste. În condițiile existenței stăpînirii feudale și ale războaielor interne din perioada următoare, aceste începuturi au fost oprite în dezvoltarea lor.

Metalul nobil era achiziționat la un preț redus de cămara regală, condusă de un comite al cămării.

Venitul fîscului din minerit era, ca și pînă acum, urbura. Posesorii de mine și cei care exploatau aurul la suprafață erau obligați să predea comiților cămării a zecea parte din produsele minelor respective și să vîndă restul în același loc, la prețul fixat de cămara regală. Schimbul de aur, un important venit al puterii centrale, se arenda deseori unor orașe.

Fierul se exploata din minele de la Hunedoara, Ghelar, Rimetea (Trascău), în Bihor, în scaunul Ciuc etc. În prima jumătate a veacului, dezvoltarea producției, a meșteșugurilor, a tehnicii militare, îndeosebi a artileriei, au dus la creșterea exploatării metalelor feroase și la specializarea unor regiuni care livrau fier pentru piață.

Minereul era prelucrat chiar în regiunea minieră și se vindea bătut cu ciocanul, în formă de bare.

¹ Arh. statului din Sibiu, Doc. Lit. 46, L. 12 și Doc. Lit. 80, L. 12.

² Hurmuzaki, XV/1, p. 247-248.

Unele localități, datorită exploatării fierului, s-au constituit treptat în târguri (Hunedoara) sau au primit chiar privilegiul de oraș (Rimetea). Se deschid mine noi pe domeniul Hunedoarei și probabil și în alte locuri.

În secolul al XVI-lea continuă exploatarea sării din ocnele de la Turda, Ocna Dejului, Cojocna, Sic, Ocna Sibiului și în cele din Maramureș (Rodna și Șugag). Sarea era desfăcută nu numai pe piețele locale, dar și în alte părți. De exploatarea sării, de depozitarea și de transportul ei până la locul de unde era dusă mai departe pe apă, și uneori și de desfacerea sării, se ocupau în prima jumătate a veacului al XVI-lea cele cinci cămări de la Turda, Sic, Cojocna, Dej și Ocna Sibiului.

Exploatarea sării fiind un monopol al statului constituia una din importante surse de venituri ale fiscului, care se ridica, pe la mijlocul secolului al XVI-lea, la circa 40 000 florini. Uneori ocnele erau arendate ca, de pildă, în 1528, când Ferdinand I concesionează familiei Fugger dreptul de a exploata sarea din Transilvania.

Și în această vreme — ca și în veacurile precedente și în cele următoare — lucrătorii de la mine și ocne erau în cea mai mare parte localnici, liberi și iobagi. Populația românească, cu străvechi îndeletniciri de mineri, forma forța de muncă principală, alături de care lucrau mineri maghiari și sași. Au fost aduși la mine și ocne și coloniști străini, în special din Germania și Slovacia. Condițiile grele de trai obligau o bună parte din mineri să se ocupe și cu agricultura. Cei ce se îndeletniceau numai cu mineritul erau de fapt lucrători salariați. Statutele minerilor din Baia Sprie din a doua jumătate a veacului, care consemnează însă și stări anterioare, reflectă condițiile grele de muncă și de trai ale minerilor. Aceștia nu aveau voie să-și părăsească locul de muncă, iar dacă fugeau, puteau fi prinși și readuși cu forța la locul de unde fugiseră, fiind pedepsiți. Lucrătorii de la cuptoare munceau 10 ore, iar cei de la șteampuri 12—14 ore pe zi, pentru o sumă derizorie. Și mai istovitoare și mai prost plătită era munca tăietorilor de sare. Tăietorii erau angajați cu unelte proprii, pe termen de un an, și primeau, pe lângă bani, și o cantitate de postav. Când refuzau să se prezinte la lucru, erau aduși cu forța. Tăietorii erau plătiți cu sume ce variau între 8—16 dinari pentru 100 bolovani de sare.

Din cauza condițiilor grele în care munceau și trăiau, minerii și tăietorii de sare au participat la mișcările sociale din prima jumătate a veacului și mai ales la războiul țăranilor din 1514.

Orașele și producția de mărfuri Dezvoltarea pieții interne, datorită producției meșteșugărești și comerțului, a dus la creșterea centrelor urbane din Transilvania, unde se constată unele progrese în organizarea lor internă și o creștere a populației. În schimb, în regiunile care au avut de suferit mai mult din cauza războaielor și a ocupației străine, viața urbană a cunoscut un declin, ca de exemplu, la Oradea, Arad, Timișoara.

Cele mai înfloritoare sînt orașele «libere regale», centre comerciale și meșteșugărești bine fortificate, înzestrate cu drept de autoadministrare și cu privilegii, cum au fost orașele Brașov, Cluj, Sibiu, Bistrița, într-o oarecare măsură și Tg. Mureș, Sighișoara, Mediaș etc. în orbita lor de influență se găsesc unele țîrguri, ca Orăștie, Sebeș, Zalău, Reghin. Alte orașe își continuă existența datorită bogățiilor naturale din apropiere (mine, ocne), a monetăriei și a comerțului cu sare (Turda, Dej, Baia Mare). Existența cetăților contribuie la menținerea unor centre urbane ca Timișoara, Arad, Satu Mare, Oradea, iar unii factori politici promovează dezvoltarea altor centre, ca Aiud, Alba Iulia. O serie de « orașe » — în acte *civitates* sau *oppida* — sînt de fapt țîrguri mici, cu caracter semiagrar, cu o populație care practica, pe lîngă meșteșuguri, și agricultura.

Condițiile propice pentru activitatea productivă oferite de centrele urbane duc la creșterea populației, la care contribuie și fuga în orașe a unor oameni liberi și iobagi. La începutul secolului al XVI-lea, Brașovul — centrul cel mai populat, care-și datora prosperitatea relațiilor cu Țara Românească și în parte cu Moldova — ajunsese să aibă 8—9 000 locuitori, fără suburbii. Bistrița — favorizată în dezvoltarea ei de relațiile cu Moldova — avea, în 1528, circa 4 000 de locuitori, iar Sighișoara număra, în 1522, circa 2 500 de locuitori. Populația Mediașului se ridica la 2 400 de locuitori; în schimb, cea a Clujului și a Sibiului întrecea cifra de 6 000.

După cum rezultă din descrierile contemporanilor, în orașele transilvănene locuiau romîni, maghiari și sași. G. Reichersdorffer, Giovanandrea Gromo și alții, descriind orașele mai însemnate, constată prezența romînilor, locuind împreună cu maghiarii și sașii, la Cluj, Brașov și în alte orașe. Romîinii trăiau atît între zidurile orașelor, cît, mai ales, în suburbiile acestora, datorită piedicilor puse de patriciatul orășenesc pătrunderii lor în interiorul orașelor.

Puterea centrală, interesată în consolidarea orașelor, sprijină dezvoltarea lor, prin privilegii comerciale sau scutiri de vamă, drept de depozit, de iarmaroc, înlesniri care promovează organizarea internă a orașelor.

După cum rezultă din descrieri contemporane, Brașovul, Sibiul, Clujul și Bistrița erau orașe bine întărite, cu case de piatră, frumoase și comode. Brașovul, cu cele trei suburbii locuite de romîni, bulgari și unguri, era împrejmuit cu ziduri, turnuri și 32 de bastioane, avea 14 biserici și capele (pentru sași și romîni), o primărie cu o sală a centumvirilor și închisoare (*carcer*), un han (*domus diversorii*), o casă de comerț, două băi, trei spitale, o farmacie, ateliere, dughene, brutării, o casă a vicesimeii, o bibliotecă. Clujul, oraș mare și frumos, înconjurat cu puternice ziduri, cu trei suburbii locuite de romîni, sași și unguri, avea școli, orfelinat, baie, casă de comerț, mori etc, la fel ca și Sibiul — «oraș foarte frecventat» (*civitas celebratissima*) — Bistrița, Mediaș, Sighișoara, Baia Mare.

Pe măsura consolidării situației lor economice și a creșterii rolului lor politic, unele orașe ale Transilvaniei achiziționează sau dobîndesc de la rege

Fig. 162. — Poarta veche de intrare în oraşul Braşov.

domenii, predii sau sesii iobăgești, transformându-se, treptat, în stăpîni feudali. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, Clujul stăpînea 9 sate, Sibiuul, 18, Tg. Mureș, 9, Brașovul, 13, iar Bistrița 13 sate din districtul Rodnei.

Stratificarea socială în orașe este tot mai pronunțată. Practicarea comerțului cu ridicata și în special a celui de tranzit, arendarea vămilor sau a preschimbării aurului, exploatarea minieră și cămătăria, îmbinate cu achiziții și fructificări de bunuri imobile și de proprietăți funciare, au dus la consolidarea patriciatului, în prima jumătate a veacului, acesta se constituie într-o oligarhie. Deosebit de puternic este în această perioadă patriciatul din Bistrița și din Brașov, ceva mai puțin consolidat cel din Sibiu și Cluj.

O mare parte a populației principalelor orașe transilvănene era formată din meșteșugari, organizați în bresle. O dată cu dezvoltarea meșteșugurilor, cu sporirea numărului meșteșugarilor și cu organizarea lor în bresle, se accentuează tot mai mult lupta breslelor pentru conducerea politică, împotriva patriciatului (Bistrița, Brașov, Cluj, Sibiu etc).

În orașele transilvănene trăia un mare număr de calfe și ucenici, precum și plebea neorganizată, provenită în cea mai mare parte din mediul rural. Membrii acestei categorii sociale nu puteau obține «cetățenia» din cauza politicii de îngrădire a conducerii orașelor față de cei lipsiți de avere și, chiar dacă practicau un meșteșug, ei nu puteau intra în breaslă.

În fruntea orașelor, se afla, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, magistratul urban (*consulatus, senatus*), cu un duumvirat (*judex primarius* și *judex regius*), în unele orașe (Brașov, Sibiu, Cluj), sau cu un singur jude în altele (Tg. Mureș, Baia Mare, Abrud). Din magistrat făceau parte cei 6 sau 12 jurați (*seniores, consules, jurați cives*). La aceștia se adăuga și o serie de slujbași plătiți sau onorifici: administratori, procuratori, curatori, notari etc. și un centumvirat — organ consultativ și deliberativ, alcătuit numai din orășenii bogați *.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea se poate constata un însemnat progres în domeniul producției și al tehnicii. Energia hidraulică este tot mai intens folosită nu numai la șteampuri, în minerit, și la punerea în mișcare a morilor de apă, ci și la pive, « mori » de argăsit și fierăstraie; se utilizează cio-canul hidraulic; se înființează « mori » de hîrtie, ca cea de la Brașov din 1546. Branșele meșteșugărești se înmulțesc, apar meșteșuguri noi.

În urma diviziunii sociale a muncii și a creșterii specializării în cadrul meșteșugurilor, sporește calitatea produselor confecționate. Organizarea breslașă a meșteșugarilor se întărește în orașe și apare chiar și în unele târguri, ca Agnita, Cislădie, Șeica Mare, Cincu Mare și altele. Clujul, unde în secolul al XV-lea existau 11 bresle, în prima jumătate a secolului al XVI-lea ajunge să aibă 22 bresle și peste 50 de branșe meșteșugărești. La Sibiu se constituie numai în primul sfert al veacului 10 bresle noi. Dintre specialitățile noi

¹ *Corpus statutorum Hungariae municipalium*, I, p. 177.

apărute în această vreme, mai importante erau: a postăvarilor specializați într-un anumit fel de postav, a ceasornicarilor, a meșterilor care confecționau tocile, hârtie, a specialiștilor în email, tipografilor etc.

O serie de bresle se organizează în uniuni. Uneori se constituiau într-o singură breaslă meșterii de la oraș cu cei din târgurile și satele limitrofe, sub con-

Fig. 163. — Zidul de incintă al cetății Sighișoara cu turnul măcelarilor.

ducerea breslei din oraș. Astfel de bresle comune au fost a țesătorilor de lână din Sibiu și Cisnădie (1540) sau a cizmarilor din Sibiu și a celor din unele scaune și sate apropiate. Constituirea uniunilor de breaslă, însoțită de o unificare parțială a statutelor, este un alt aspect al creșterii puterii meșteșugarilor organizați. Dezvoltarea meșteșugurilor se desfășura în aceeași măsură cu creșterea numărului meșteșugarilor. În registrul breslei croitorilor din Cluj, sînt înscriși, între anii 1528—1551, 142 de meșteri. între anii 1424—1528 își desfășoară activitatea la Brașov peste 270 de blănari. în prima jumătate a veacului continuă să activeze la Sibiu frăția sf. Ioan a breslei cizmarilor, care includea cizmari din Transilvania, Țara Românească și Moldova (Argeș și Baia) ^x și chiar din ¹ Zimmermann F., *Das Register der Johannes Bruderschaft*, în *Archiv des Vereins*, XVI, 1881, p. 365, 367 passim.

alte țări. între anii 1484—1555, au făcut parte din frăție aproape 1900 de meșteri cizmari și numai în trei ani (1500—1502) s-au înscris 111 membri noi.

Crește numărul meșteșugarilor și al calfelor din târguri și sate (cojocari, fierari-potcovari, cizmari, olari ș.a.). în târguri se înființează bresle, în special ale cizmarilor, cojocarilor, măcelarilor, fierarilor, rotarilor, croitorilor, olarilor și țesătorilor, care concurează breslele din orașe. în unele târguri, meșteșugarii se specializează în anumite branșe, transformând acele localități în importante centre de producție: făurarii de seceri și postăvarii din Cîsnădie, turnătorii de cositor din Marpod etc.

în legătură cu creșterea numărului breslelor, a lucrătorilor neîncadrați în sistemul breslaș și a concurenței din partea negustorilor, are loc accentuarea anumitor funcțiuni ale breslelor. Caracterul « monopolist », tot mai puternic, domină piața locală urbană, pe Fig. 164. — Marcă de meșter cositorar clujan din 1537. care breslele tind s-o ferească

de imixtiunea oricărui producător neîncadrat în rîndurile lor. Pe de o parte, breslele caută să înfăptuiască principiul apartenenței obligatorii la breaslă, iar pe de alta, pun tot mai multe piedici celor care, practicînd un meșteșug în afara breslelor, încercau să devină membri ai lor.

Pentru a înlătura concurența meșterilor străini și a pune stăpînire pe piața locală, breslele accentuează în această perioadă reglementarea organizării producției, căutînd s-o apropie de cerințele clientelei locale. Statutele cuprind zeci de articole referitoare la organizarea producției, la normele tehnicii, la calitatea produselor. Ele acordă o importanță tot mai mare aprovizionării cu materii prime. Efectul practic al dispozițiilor, după cum rezultă din registre, era însă redus.

Limitarea locală a sferei de activitate a breslelor transilvănene constituise premisa sistemului breslaș. Dar în secolul al XVI-lea cadrele înguste urbane au fost depășite, s-au intensificat relațiile între orașe, între regiuni și țări. Iau naștere, astfel, uniunile interurbane, care au apărut și au existat aproape exclusiv pe baza îngustă a intereselor comune ale breslelor. La o organizare mai bună a unor uniuni, de pildă a celei a cizmarilor, se ajunge în 1539, cînd se redactează

statutele ei. La începutul secolului al XVI-lea exista o uniune interurbană a croitorilor din Tg. Mureș cu cei din alte orașe din apropiere, iar la 1539 o uniune a funarilor din Sibiu, Mediaș, Sighișoara etc. Uneori au loc acțiuni comune, ca cele ale strungarilor în lemn din Sibiu, Sighișoara și Bistrița împotriva celor din Brașov (1536), care își desfășeau produsele pe piețele Transilvaniei în zilele de târg.

În decursul luptei calfelor pentru condiții mai bune de muncă și de trai, într-o perioadă în care sporesc greutățile de pătrundere în breaslă, se constituie și asociațiile (frățiile) de calfe, ca frăția calfelor de croitori (1502) și a calfelor de curelari (1532) din Cluj sau cea a calfelor de croitori din Sibiu (1542). În momentele importante ale luptei calfelor împotriva meșterilor patroni, frățiile se manifestau ca organizații încheiate, hotărâte și active.

Comerțul Dezvoltarea producției meșteșugărești, avântul unor însemnate centre urbane cu o populație activă în domeniul comerțului, puternicele legături cu Moldova și Țara Românească și contactul permanent cu unele regiuni străine, au creat condițiile necesare pentru includerea Transilvaniei într-un larg schimb comercial. Se exportă produse proprii, se practică un intens comerț de tranzit, se importă produse din Europa occidentală și orientală. Favorizat de trainicele legături cu celelalte două țări române, precum și de lărgirea treptată a pieței interne, schimbul comercial atinge valori importante.

Creșterea producției a dat naștere unor fenomene caracteristice primei jumătăți a veacului: lărgirea pieței de desfacere a produselor meșteșugărești, sporirea rolului negustorului, ca intermediar între producător și consumator.

Piața depășește cadrele ei locale; postavul de la Cisnădie era căutat nu numai la Sibiu, ci în toată Transilvania și în alte părți. Briele și harnașamentul, confecționate de meșterii brașoveni, se vindeau în toate părțile Transilvaniei, precum și la răsărit și sud de Carpați. La Cluj se adună cumpărători din regiune, dar și din restul Transilvaniei, ca și din Moldova și Țara Românească. Produsele argintarilor transilvăneni erau prețuite și căutate până și în Polonia, Ungaria și Cehia.

Lărgirea pieței a dus la modificări și în raporturile meșteșugarilor cu piața. Ei își desfac produsele și la târgurile și iarmaroacele ținute în diferite localități din Transilvania. Curelarii din Cluj merg cu mărfurile lor la Bistrița și în alte părți, iar cei din Brașov împinzesc țara cu produsele lor proprii și de import. Cizmarii clujeni fac negoț cu piei tăbăcite, iar unii măcelari din Sibiu și Cluj îngrășă vite pentru a le exporta în Ungaria, Germania sau Italia. Contactul permanent cu piața determină pe unii meșteșugari să depășească limitele obișnuite și tradiționale și să ducă spre vânzare, în afară de produsele muncii lor, și alte mărfuri, adică să se transforme în negustori. Această tendință se manifestă în special la cizmari, blănari, pielari și măcelari.

Piața internă este tot mai mult dominată de negustorul intermediar. Negustorii nu mijlocesc numai cumpărarea și vânzarea de produse agricole și animale (piei, vite etc), de postavuri străine sau mirodenii; ei pătrund și în sfera activității comerciale a meșteșugarilor, desfășurând — deși în proporții reduse, datorită împotrivirii breslelor — obiecte pe care le vindeau meșteșugarii: haine gata, postavuri indigene, blănuri, frîie, hamuri, căciuli, seceri, coase etc.

Constituirea unei categorii privilegiate a negustorimii și consolidarea puterii ei economice nu au fost însoțite de înființarea de corporații negustorești. Tovărășiile în care se asociau cîțiva negustori, ca, de pildă, prima *societas magna* a negustorilor *magni seu grandi* din Brașov, din 1503, sînt o formă relativ întîmplătoare, impusă fie de necesitatea unirii mai multor capitaluri pentru încheierea unor tranzacții mai importante, fie de nevoia de a face față primejdiilor care-i amenințau pe lungile și grelele drumuri. Ele nu au avut însă un caracter corporativ, fiind lipsite de forme organizatorice, similare breslelor de meșteșugari.

Comerțul orășenesc cunoaște o strictă reglementare. Magistratul intervenea adeseori în organizarea negoțului local, apărînd de obicei interesele păturilor conducătoare orășenești. Se impun măsurile și greutățile orașului, cantitățile admise spre vânzare și termenii vînzării. Uneori magistratul interzice desfacerea produselor străine în afara zilelor de iarmaroc. Interesată în creșterea puterii ei economice, conducerea unor orașe nu admite înscrierea negustorilor în registrele urbane decît după ce aceștia își cumpărau case și alte bunuri în oraș.

Dovada peremptorie a unei activități comerciale vii în Transilvania o constituie numărul mare de iarmaroace ținute în orașele și târgurile țării. Bîlciurile și iarmaroacele erau vizitate de meșteșugari, negustori, de țărani și nobili. Negustorii și boierii din Țara Romînească și Moldova erau oaspeți nelipsiți ai iarmarocelor și târgurilor din Transilvania, unde veneau și negustori greci, macedoneni, raguzani, poloni etc. Privilegiul de iarmaroc se acorda localității respective printr-un act special al puterii centrale, care garanta, totodată, deplina siguranță și libertatea de deplasare.

Alături de iarmaroacele anuale (*nundinae*) se conferea și dreptul de târg săptămînal. Privilegiile de iarmaroc indicau și ziua sau zilele în care urma să se țină iarmarocul. În timpul iarmarocului, era în vigoare libertatea negoțului, supus în rest îngrădirilor jurisdicției urbane.

Diferite orașe dominau din punct de vedere economic zone sau regiuni mai mici sau mai mari. Sibiul și Brașovul aveau rolul conducător în sudul și sud-vestul Transilvaniei, impunîndu-și prioritatea și unor centre ca Sighișoara sau Mediaș, în timp ce Clujul își extindea treptat influența economică peste regiunea centrală și de nord-vest a Transilvaniei.

Încasarea vigesimei și tricesimei aducea venituri importante puterii centrale, dar și orașelor, care de obicei le luau în arendă. Unele orașe obțin dreptul de a încasa vigesima în întreaga țară, ca în cazul Sibiului, care a arendat, în 1503,

vigesima Transilvaniei, pentru suma de 7 000 florini, sau în anii 1507—1508, când Sibiul și Brașovul arendează pe doi ani vigesima țării, pentru 14 000 florini.

Fig. 165. — Casa veche a sfatului orășenesc din Brașov, originară din sec. XV, cu adaosuri din sec. XVII-XVIII.

în unele orașe se percepea vigesima (Brașov, Bistrița), în altele vigesima și tricesima (Sibiu), iar la Cluj numai tricesima. Această taxă se achita de obicei pentru mărfurile de import, intrate în oraș, și pentru cele de export, ieșite din oraș.

În Transilvania existau numeroase puncte de vamă. În locurile de vamă nobiliare, privilegiile comerciale și vamale deveneau deseori iluzorii, din cauza abuzurilor nobililor, care pretindeau fără nici un drept taxe vamale mai mari ca cele stabilite sau pur și simplu confiscau mărfurile negustorilor și ale meșteșugarilor, când aceștia treceau pe moșiile lor. Asemenea abuzuri ale vameșilor sau ale nobilimii sînt frecvente în această vreme. Ele au îngreunat desfășurarea activității comerciale și au contribuit la urcarea prețurilor.

O altă piedică în calea desfășurării comerțului intern o constituie marea varietate de unități de măsură și greutate: găleata, butoiul și butoiușul, eitelul (circa 1,35 l) sfertul sau fertaiul, maja sau cîntarul (circa 63 kg), fontul (circa 637 g), povara (circa 160 kg), cîbla (80 l, 160 l), vadra, balotul, valul, cotul ș.a.

Dificultățile create de lipsa unui sistem unitar de măsuri și greutate au făcut să apară tendința de unificare a acestora; dietele din 1546, 1549 și 1550 impun, deși se poate că fără succes durabil, măsurile și greutatea Clujului ca unități obligatorii pentru întregul principat.

La varietatea de unități de măsură și de greutate se adăuga și diversitatea monedelor în circulație. Circulau mulți bani emiși în țară și străini: taleri, florini, ducați, aspri, dinari, bani turcești, poloni, cehi, austrieci, italieni etc.; circulau, de asemenea, și multe monede false.

Comerțul transilvănean avea de suferit și de pe urma condițiilor vitrege de transport și atacurilor din partea unor nobili briganzi sau chiar ale slujbaşilor regali. Uneori asemenea călătorii se plăteau cu viața. Din acest motiv, negustorii se asociau mai mulți, pentru a face față greutatea unui drum lung, cît și numeroaselor primejdii.

Comerțul este izvorul principal de îmbogățire a unor mari familii de negustori din Brașov, Sibiu, Bistrița sau Cluj. Dar capitalurile lor s-au rotunjit nu numai prin comerț, prin schimbul de aur și de bani, prin acumulare și exploatare de bunuri imobile, prin teaurizarea unor obiecte de valoare și comercializarea lor cu profit, dar și prin arendarea și exploatarea minelor.

Capitalul comercial s-a format în Transilvania, ca și în alte părți, în primul rînd pe baza comerțului extern.

Transilvania era strîns legată din punct de vedere economic de Țara Românească și Moldova, în special prin cele trei orașe de frontieră: Bistrița, Brașov și Sibiu. Poziția geografică favorabilă a Brașovului a făcut ca el să participe la traficul comercial internațional, să desfacă în Țara Românească și Moldova nu numai produsele meșteșugarilor din Transilvania, dar și unele mărfuri occidentale. Brașovul primea și exporta mărfuri de « peste mare », din Levant, îndeosebi mirodenii, țesături de mătase, in și bumbac, cingători, covoare, șei, pene, fire etc, tranzitate din Orient, prin Peninsula Balcanică, de negustori romîni, greci, sași, macedoneni, armeni etc.

Ca și Brașovul, Sibiul este de asemenea un oraș pentru care comerțul cu Țara Românească a constituit principalul factor de prosperitate. În continuu

contact cu negustorii și cumpărătorii din Țara Românească, Sibiul mijlocea tranzitul produselor orientale spre Transilvania, desfășurând în Țara Românească produse proprii sau articole străine. Din cauza poziției geografice, comerțul său cu Moldova avea o importanță secundară. Moldovenii achiziționau uneori la Sibiu arme, platoșe etc.

Comerțul Bistriței cu Moldova se exercita oficial prin vama de la Rodna, căreia îi corespundea în partea moldovenească vama de la Moldovița. Neoficial și probabil mai des se făcea comerț «pe căi tainice și neumblate» (*per vias occultas et consolitas*), prin evitarea locurilor de vamă. Negustorii moldoveni aduceau pe piața Bistriței în special vite și cumpărau fier, postav, arme, cizme, mănuși, cuțite, hamuri etc.

Comerțul dintre cele trei țări române nu se reducea la cele trei orașe; relații comerciale cu Moldova și Țara Românească întrețineau și alte orașe și regiuni ale Transilvaniei, de pildă, Clujul și Sighișoara. Negustori moldoveni și din Țara Românească aduc porci și berbeci la târgurile din Sebeș, Brețcu* Orăștie etc. Negustorii din Arad, Caransebeș, Timișoara vizitau și ei, cu mărfurile lor, piețele Țării Românești.

Comerțul cu alte țări se desfășoară, cu unele întreruperi, în direcțiile tradiționale. Transilvania întreținea legături comerciale cu Viena și cu Italia, precum și cu diferite orașe ale Ungariei, Cehiei, Poloniei, Germaniei.

2. DEZVOLTAREA SOCIAL-ECONOMICĂ A ȚĂRII ROMÎNEȘTI ȘI MOLDOVEI

Procesul general de dezvoltare economică surprins în a doua jumătate a secolului al XV-lea continuă și în prima jumătate a secolului următor. Dezvoltarea schimbului, consecință a creșterii producției de mărfuri și a productivității muncii, duce la creșterea tendinței feudalilor, pe de o parte, de a-și lărgi proprietățile, acaparând prin diferite mijloace pământurile țăranilor, pe de altă parte, de a intensifica exploatarea țăranimii. Creșterea puterii economice a feudalilor a făcut să sporească și puterea lor politică; ei folosesc această putere să-și consolideze poziția de clasă stăpânitoare și să imprime orientarea lor politicii întregii țări.

Agricultura și creșterea vitelor Principalele ramuri ale economiei Țării Românești și Moldovei în prima jumătate a secolului al XVI-lea rămân agricultura și creșterea vitelor. Străinii care au vizitat Țara Românească și Moldova în această vreme au remarcat fertilitatea solului și bogăția celor două țări în grâne și animale. La începutul secolului, doctorul venețian Matei de Murano, venit la Suceava pentru îngrijirea lui Ștefan cel Mare, arăta că Moldova «este roditoare și foarte

frumoasă și bine așezată, plină de animale și de toate roadele »¹. În vremea lui Radu Paisie, Francesco della Valle relata despre Țara Românească că « e foarte mănoasă » și « are de toate »². Cam în aceeași vreme, G. Reichersdorffer, care a vizitat Moldova în timpul lui Petru Rareș, afirma că această țară e « foarte bogată », « pământul dă vin și bucate din belșug... în această țară nimic nu lipsește din cele care ar putea folosi oamenilor ». El considera că Moldova « e cu mult cea mai bogată în locuri de arătură, vii și vite, precum și în lacuri și heleșteie ..., într-un cuvânt e plină din belșug de toate bogățiile »³.

În documentele vremii se găsesc mărturii despre lărgirea suprafețelor cultivate, realizate prin defrișări și desțeleniri. Ca urmare a măririi suprafețelor însămânțate și a producției de cereale a crescut prețul mediu de vânzare al satelor. Dacă în primul deceniu al secolului al XVI-lea prețul mediu al unui sat era de 116 galbeni în Țara Românească și de 269 zloți tătarești în Moldova, la mijlocul secolului el se ridică la 516 galbeni în Țara Românească și 592 zloți în Moldova, înregistrându-se o creștere de 344% și respectiv 120% între începutul și mijlocul secolului. Ogoarele — terenurile cultivate — constituie partea cea mai prețioasă din moșia unui sat, iar vânzarea lor ia o amploare deosebită spre mijlocul secolului.

Creșterea producției de cereale rezultă și din modul de percepere de către domnie a dărilor din grâne în această vreme. Dacă în secolul al XV-lea domnia dăruia unor mănăstiri găletăritul dintr-un județ întreg sau un număr de obroace de grâne, în prima jumătate a secolului al XVI-lea ea conceda mănăstirilor darea din grâu pe case. În 1525, domnul dăruia episcopiei de Buzău gălețile de la 170 case din județul Buzău, iar în 1530, mănăstirii Cotmeana gălețile de la 200 case din județul Vâlcea *, ceea ce dovedește că fiecare familie își avea ogorul ei cu grâu.

Feudalii dispuneau de cantități însemnate de grâne. În vremea lui Radu Paisie, boierului Neagoe i se confiscaseră 200 de clăi de grâu, ca represalii pentru hiclenirea fratelui său Cîrlig Orbul⁵.

Pe măsură ce se mărește suprafața de pământ însămânțată cu grâne, crește și cantitatea de cereale destinată exportului, care se făcea mai ales în sudul Dunării⁶, uneori însă și în Transilvania. În 1509, județul orașului Sibiu, ca să înlăture scumpetea de bucate existentă în oraș, a trebuit să se ducă la domnul Țării Românești, Mihnea cel Rău, pentru a aduce grâu; suferind din cauza lipsei de grâu, brașovenii trimit și ei, în 1535, la domnul muntean să cumpere grâu pentru trebuințele orașului. În 1554, o cronică săsească arată că domnii Țării Românești și Moldovei au oprit exportul de grâne în Transilvania deoarece se

¹ Hurmuzaki, VIII, p. 36.

² *Magyar Tortenelmi Tdr*, III, 1857, p. 23.

³ *Tezaur*, III, p. 142.

⁴ Documente, B, veac. XVI, voi. I, p. 191, voi. II, p. 78.

⁵ *Ibidem*, voi. III, p. 148.

⁶ *Ibidem*, voi. I, p. 14, 46, 57.

f_ācu_{iā} de 6. Reichersdorffe,

»! 3

" 1 " ~l #T*.«"ii* f^Ti,s" JJ" 11

aflau în dușmănie cu principele Ioan Sigismund. Exportul de grâne în Transilvania se făcea mai ales în vreme de secetă în această provincie. Se întâmpla însă ca, atunci când seceta bîntuia în Țara Românească și Moldova, să se aducă grâu din Transilvania. Radu Paisie cerea, de pildă, brașovenilor ca 150 cîble de grâu, cumpărate de acolo, să fie scutite de vamă ¹.

Anii de secetă sînt pomeniți în izvoare ca o mare calamitate. Un document din 4 aprilie 1573 amintește de foametea din vremea lui Radu Paisie, cînd mulți oameni și-au vîndut ocinile, alții și-au vîndut copiii la turci, iar unii au murit de foame pe drumuri².

Culturile de cereale cele mai răspîndite erau cele de grâu, mei și orz; se cultivau în mai mică măsură secara și ovăzul, cu care erau hrănite numeroasele herghelii, existente în cele două țări.

Pe lîngă sistemul mai vechi al moinei sălbatice (deștelenirilor permanente), începe să se răspîndească în această vreme asolamentul bienal (sistemul celor două tarlale). Într-un document din 1529, referitor la satul Condrești, se amintește de un loc situat « în sus de toloaca satului » ³. Existența toloacei — pămînt cultivabil lăsat să se odihnească pentru îngrășare — arată că se folosea sistemul de cultură bienal (pe două cîmpuri). Practicarea acestui sistem rezultă și din documentele Țării Românești de la mijlocul secolului al XVI-lea. În izvoare încep să fie menționate locurile unde se cultivă un anume fel de plante. Un document moldovenesc din 1502 amintește locul din hotarul unui sat numit « la cînepiște » ⁴, ceea ce dovedește că pe acest loc se cultiva numai cînepă. Tehnica agricolă a înregistrat în prima jumătate a secolului al XVI-lea unele progrese, ceea ce a contribuit la creșterea productivității muncii.

Răspîndită mult continuă să fie în Țara Românească și Moldova cultivarea viței de vie. În documente se menționează deseori cumpărări, vînzări, dăruiri și plantări de vii. Marii feudali și domnia dispuneau de întinse terenuri cultivate cu viță de vie și de însemnate cantități de vin, care luau deseori drumul exportului. Cronicarul polon Matei de Miechow relatează că « în Rusia (Ucraina) se aduce vin din Ungaria, Moldova și Țara Românească » ⁵. Regiunile cu cele mai renumite podgorii continuă a fi cele de la Cotnari și Hîrlău, în Moldova, Vîlcea, Pitești și Buzău, în Țara Românească.

În regiunea de deal mai ales erau răspîndite livezile de pomi fructiferi.

Creșterea vitelor. Strîns legată de agricultură era creșterea vitelor, care constituiau și în această vreme unul din articolele cele mai de seamă ale exportului celor două țări de la sud și est de Carpați. Bogăția în vite — mai ales în cai — a Moldovei a fost remarcată și de G. Reichersdorffer, care vorbește cu

¹ Gr. Tocilescu, *534 documente*, p. 345.

² *Documente*, B, veac. XVI, voi. IV, p. 99.

³ *Ibidem*, A, veac. XVI, voi. I, p. 313.

⁴ *Ibidem*, p. 18.

⁵ *Sarmatia Asiana atque Europae*, ed. Pistorius, I, p. 141.

admirație de caii « minunați » turcești, moldovenești și de alte soiuri, văzuți în mare număr în Moldova¹.

În documentele din această vreme sînt menționate în mod special locurile rezervate anume pentru creșterea animalelor. În 1515 se întărește mănăstirea Voroneț Muntele Lung « cu toate țarcurile sale », iar în 1546 episcopiei de Roman « un loc pentru oi », anume Lozovița, situat în braniștea domnească².

De un număr însemnat de vite dispuneau domnul și marii feudali, care stăpîneau mare parte din munții țării. Astfel, în proprietatea mănăstirii Tismana se aflau munții Parîngul, Oslea, Sorbele, Boul și Vîrful lui Tudor; mănăstirea Moldovița era stăpîna munților Suhardul Mare și Mic, iar în 1538, Drăghici spătarul și frații săi aveau munții Bucegi și Floreiul. Locuitorilor din satele din preajma acestor munți le era interzis să-și pască vitele fără învoiala stăpînilor.

Feudalii realizau venituri importante din exportul vitelor. Petru Rareș trimitea cu un singur prilej, în anul 1545, 1000 de boi, pentru a fi vînduți în Polonia³. Același domn, în anul 1542, împrumuta principelui german Ioachim de Brandenburg suma de 100 000 florini, rezultată din vînzarea a circa 50 000 de boi⁴. Vornicul moldovean Borcea vindea la Brașov, în anul 1543, un număr de 105 boi, iar în 1547 trimitea tot acolo o dată 7 boi și 25 vaci iar altă dată 9 boi și 59 vaci. În timpul domniei lui Radu de la Afumați, Drăghici mare vornic scria brașovenilor că a trimis acolo spre vînzare 63 boi⁵.

De un număr relativ însemnat de vite dispuneau uneori și țărani. În 1549 se lua satului Drăghiceni ca dușegubină pentru moartea unui om 90 vaci, iar 7 ani mai tîrziu satul Areful plătea o amendă de 125 vaci. În documente întîlnim însă și țărani lipsiți de vite. În 1535, Vlad Vintilă, domnul Țării Romînești, arăta că, întrucît în satul Poeni, unde se întîmplase o moarte de om, nu a găsit vite să ia drept dușegubină, a confiscat ocina unor locuitori « în socoteala dușegubinei »⁶.

Oile constituiau o importantă bogăție și unul din produsele destinate adesea comerțului extern. Condițiile naturale optime, întinsele pășuni, ca și existența sării, făceau ca Țara Romînească și Moldova să dispună de numeroase turme de oi. Un loc însemnat în economia celor două țări îl ocupa și creșterea porcilor, în timpul domniilor lui Vlad Vintilă și Radu Paisie, boierului Neagoe i se luaseră pe seama domniei 660 oi, 20 vaci și 50 porci, iar în 1546, Dumitru ban trimitea printr-o slugă a sa 600 de slănini să le vîndă la Tîrgul Jiu⁷. Un indiciu despre importanța creșterii oilor și porcilor în această vreme este faptul că vama oilor

¹ *Tezaur*, III, p. 139.

² *Documente*, A, veac. XVI, voi. I, p. 101 și 501.

³ *Arh. ist.*, I, partea I, p. 34.

⁴ *Tezaur*, III, p. 17.

⁵ Gr. Tocilescu, 534 *documente*, p. 436.

⁶ *Documente*, B, veac. XVI, voi. II, p. 395, voi. III, p. 43, voi. II, p. 175.

⁷ *Ibidem*, voi. III, p. 148, voi. II, p. 340.

și vama porcilor ^gorștina) continuă să fie două din principalele venituri ale domniei.

În munții Țării Românești și în regiunea bălților Dunării pășteau — potrivit unui mai vechi obicei — și numeroase turme de oi venite din Transilvania. În înțelegerea încheiată în anul 1520 între Neagoe Basarab și transilvăneni se prevedea că pentru aceste turme trebuia să se plătească « fie la munte sau în ce loc vor fi... darea după dreptate, după obicei și după lege »^x.

Domnul Țării Românești percepea de la toate stînele din țară o însemnată dare în natură, numită cășărit sau cășărie, care consta în burdufe de brînză sau în cașuri. În 1524, cășăritul din județul Pădureț era dăruit de Vladislav al III-lea, domnul Țării Românești, pentru întreținerea bolniței și adăpostului de călători de la mănăstirea Argeș². Feudalii, stăpîni ai munților, luau și ei cășăritul de la stînele de pe munții lor.

Alte ramuri ale economiei *Albinăritul și pescuitul* constituiau și ele ocupații de seamă ale locuitorilor din Țara Românească și Moldova, datorită importanței pe care o aveau în viața de toate zilele miera, care înlocuia zahărul, ceara, din care se făceau luminările necesare iluminatului, și peștele, unul din alimentele de bază ale populației.

În documente sînt menționate numeroase iezere situate în preajma râurilor, mai ales la Dunăre, precum și nenumăratele heleșteie și iazuri săpate pe domeniile feudale, prin munca țăranilor aserviți, iar uneori și a unor meșteri specializați în construirea heleșteielor³. Aproape fiecare mănăstire își avea iezerele sau bălțile sale; în Moldova, mănăstirea Dobrovăț stăpînea iezerul Bogatul, mănăstirea Neamț iezerele Luciul, pe Prut, Zagorna, pe Nistru, și Copanca, mănăstirea Probota iezerul Beleul, mănăstirea Humor iezerul Oreahovul, mănăstirea Tazlău iezerul Daduvul, pe Prut etc. În Țara Românească, mănăstirea Tismana deținea bălțile de la Dunăre din fostul județ Dolj, mănăstirea Bistrița pe cele din fostul județ Romanați, iar mănăstirea Cozia bălțile de la gurile Ialomiței.

Pescuitul în bălțile de la Dunăre, în heleșteiele sau în apele curgătoare care treceau pe teritoriul stăpînit de feudali era interzis fără voia acestora. Întărînd, în 1505, mănăstirii Cozia bălțile de la gurile Ialomiței, Radu cel Mare arăta că cel care va pescui fără voia călugărilor « să știe că-l va prinde domnia mea de-i vom lega piatra de gît și-l vom arunca în apă »^{*}.

Locuitorii din regiunile de baltă, supuși feudalilor, erau obligați să pescuiască un număr de zile pentru stîpîn și să dea acestuia o cotă parte din peștele pe care-l pescuiau. Această cotă varia: ea era de obicei una din zece, dar ajungea uneori să fie una din cinci sau chiar una din trei⁵.

¹ Arh. Olt., VI, 1927, p. 8.

² Documente, B, veac. XVI, voi. I, p. 181.

³ Gr. Tocilescu, 534 documente, p. 208.

^{*} Documente, B, veac. XVI, voi. I, p. 25. ^s

Ibidem, voi. II, p. 241.

Ca urmare a creșterii importanței pescuitului în economia generală a Țării Românești, domnia încearcă, în secolul al XV-lea, să mărginească drepturile, prin urmare și veniturile feudalilor, rezultate din stăpânirea bălților de la Dunăre. Pe de altă parte, în aceeași vreme, se duce o adevărată luptă între mănăstiri și feudali laici pentru stăpânirea acestor bălți. În documente se găsesc știri despre plîngerile adresate domniei de mănăstiri, cerîndu-i să intervină pentru restabilirea lor în vechile drepturi, încălcate de boieri.

Cît privește albinăritul, numeroase prisăci sînt menționate în documentele din prima jumătate a secolului al XVI-lea, mai ales în Moldova, multe din ele aflate în stăpînirea mănăstirilor.

Ca rezultat al dezvoltării albinăritului și pescuitului în Moldova și Țara Românească, cresc în această vreme cantitățile de miere, ceară și pește sărat vîndute peste hotare.

Exploatarea subsolului. Țara Românească și Moldova dispuneau de însemnate bogății ale subsolului, din care mai intens se exploata sarea. La începutul secolului al XVI-lea, se deschide o nouă ocnă în Țara Românească, în apropiere de Tîrgoviște, numită Ocna Mică, spre a se deosebi de ocnele vechi de la Rîmnic, care din această vreme încep să fie numite Ocnele Mari. În Moldova, sarea continuă să se exploateze din ocnele de lîngă Tg. Troțuș.

Din ocnele Țării Românești se scoteau mari cantități de sare, din care o bună parte era exportată mai ales în Peninsula Balcanică¹. Într-un privilegiu din 1523—1525, dat mănăstirii Tismana, este amintită vama de sare de la vadul Vidinului², ceea ce dovedește că sarea era unul din principalele produse de export ce ieșeau prin acest punct de vamă.

Cum exploatarea ocnelor constituia în general un monopol al statului, veniturile ocnelor aparțineau domniei, care dăruia uneori — ca și din vin, miere și ceară — însemnate cantități de sare anual mănăstirilor. În documente se întîlnesc și cazuri cînd marii feudali exploatau ei înșiși sarea de pe domeniile lor. În 1538, Radu Paisie întărea lui Drăghici spătar, Udriște mare vistier și Vintilă comis « muntele lor din Floreiu și cu Poenile Sării și cu sarea de la Mislea »³.

Izvoarele vremii nu dau date despre tehnica exploatării sării. Din informații mai tîrzii — care arată însă o situație mai veche — aflăm că sarea se exploata prin săparea unor gropi în pămînt, cu o circumferință de circa 2 m, care erau îmbrăcate cu nuiiele, menite să împiedice surparea pămîntului în ocnă. Cînd puțul ajungea la o anumită adîncime, era părăsit și se săpa altul.

Munca grea de tăietori de sare sau ciocănași era îndeplinită și în această vreme de robii țigani, în Țara Românească, și de așa-numiții șaugăi, în Moldova, care erau plătiți — cu bani și alimente — după numărul bolovanilor tăiați în

¹ A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 129.

² Documente, B, veac, XVI, voi. I, p. 174.

³ Ibidem, voi. II, p. 249.

ocnă. În afară de aceștia, mai lucrau la ocne măglașii, locuitori din preajma ocnelor, care cărau bolovanii de la gura ocnei și îi făceau grămezi; aceștia lucrau gratuit, în contul obligațiilor de muncă ce aveau față de domnie.

Dintre metalele prețioase continuă să fie exploatat aurul, prin sistemul mai vechi al spălării nisipului unor râuri din regiunea de munte. Cei care culegeau astfel aurul trebuiau să dea domniei o anumită cantitate. În anul 1515, Bogdan al III-lea arăta bistrițenilor că aurarii din munții Moldovei, călcându-și jurământul, vindeau la Bistrița aurul datorat domniei¹. În timpul stăpînirii sale asupra Rodnei, domnul Moldovei a exploatat și minele de aur din această regiune². Deși G. Reichersdorffer afirma că munții Moldovei sînt foarte bogați în mine de aur și de argint, care aduceau un însemnat cîștig³, pe teritoriul Moldovei nu sînt menționate astfel de mine.

Dezvoltarea meșteșugurilor, comerțului și orașelor În prima jumătate a secolului al XVI-lea, meșteșugurile continuă să se dezvolte în ritmul cunoscut în cea de-a doua jumătate a secolului al XV-lea. Analiza izvoarelor, în special a documentelor interne, arată că, pe măsura dezvoltării forțelor de producție, meșteșugurile — fie cele de la orașe, fie cele de la sate — cresc ca număr de specialități, iar meșteșugarii se întăresc ca forță economică și socială. În comparație cu secolul al XV-lea crește numărul meșteșugarilor amintiți în documente.

Meșteșugul de bază continuă să fie cel al prelucrării metalelor. Documentele menționează destul de frecvent meșteșugari fierari și potcovari: în timpul domniei lui Bogdan al III-lea, Andrei fierarul din Suceava solicita sprijinul domnului împotriva bistrițenilor*; mai tîrziu sînt amintiți Toma fierarul din Roman și Rusu fierarul din Trotuș, iar în 1542, Petru Rareș trimitea la Bistrița un cal cu << potcovarul nostru »⁵, probabil un meșter aflat în slujba domniei. În documente sînt amintiți, de asemenea, meșteri armurieri, săbieri și arcari.

Unii meșteșugari se ocupau și cu turnarea metalelor. În 1539, Ștefan Lăcustă, domnul Moldovei, poruncea să se ia clopotele bisericilor și mănăstirilor pentru a se face tunuri⁶. La mijlocul secolului al XVI-lea se turnau în Moldova și clopote.

Faptul că se importa din afara hotarelor celor două țări, mai ales din Transilvania, fier, oțel, plumb, aramă și cositor arată că aceste metale erau prelucrate de meșterii locali.

În domeniul construcțiilor, sînt de remarcat numeroasele edificii, în special religioase, ridicate în această vreme, mai ales în timpul domniilor lui Radu cel

¹ Hurmuzaki, XV, p. 230-231.

² *Ibidem*, p. 482.

³ *Tezaur*, III, p. 142.

⁴ M. Costăchescu, *Documente de la Bogdan voievod*, p. 502.

⁵ Hurmuzaki, XV, p. 429.

* A. Veress, *Documente*, I, p. 18.

Mare și Neagoe Basarab, în Țara Românească, și a lui Petru Rareș în Moldova, unde meșterii locali continuă tradiția strălucitei « școli » din timpul domniei lui Ștefan cel Mare.

Răspîndit era și meșteșugul țesutului. În documente se găsesc mențiuni de meșteri țesători ca, de pildă, Marcu țesător din Roman. Este probabil că

Fig. 167.— Piatra de mormînt a lui Petru arcufex (meșter de arcuri), 1513, găsită la Suceava.

se făcea chiar export de țesături lucrate în țară. În anul 1529, Toma vistierul trimitea un om al său la Bistrița să ducă postav și blănuri¹; în 1530, trei negustori din Baia și nouă din Suceava aduceau la Brașov pături și covoare; cam în aceeași vreme, Petru Rareș scria bistritenilor că vameșii lor au luat unui negustor moldovean niște postav². În unele din cazurile amintite este posibil să fie vorba, măcar în parte, numai de tranzitarea acestor mărfuri. Croitorii sînt amintiți în documente mai ales în orașele mai însemnate, ca Suceava, Bîrlad, Vaslui, Cotnari etc.

În legătură cu prelucrarea pieilor, în izvoare sînt menționate tăbăcăriile din unele orașe ca, de pildă, la Cîmpulung, precum și numeroși blănari, la Suceava, Troțuș, Baia etc. și curelari, la Șiret, Roman, Baia, Troțuș etc.

Ca urmare a dezvoltării meșteșugurilor, crește rolul meșteșugarilor în viața orașelor. În documentele vremii, meșteșugarii — se înțelege cei mai înstăriți — apar tot mai adesea ocupînd funcții de conducere în orașe. În anul 1507, șoltuz al orașului Suceava, capitala Moldovei, era un curelar³, iar peste 20 de ani un alt meșteșugar, de data aceasta un tîmplar⁴.

¹ Hurmuzaki, XV, p. 330-333.

² *Ibidem*, p. 432-433.

³ N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 331.

⁴ Hurmuzaki, XV, p. 292.

Datorită întinsei relații și cunoștințelor ce aveau, unii meșteșugari ajung să îndeplinească chiar misiuni diplomatice. În vremea lui Petru Rareș, de pildă, un blănar și un aurar mediau pacea dintre domnul Moldovei și bistrițeni¹.

Numărul meșteșugarilor de la sate este și el în continuă creștere. Aceștia aveau în general pământ pentru agricultură, dar principala lor ocupație devine tot mai mult meșteșugul. În documente, meșteșugarii din sate sînt numiți adesea « meșteri », fără să se precizeze specialitatea lor, ceea ce arată că diviziunea muncii în sînul meșteșugurilor sătești nu era încă prea evoluată.

Comerțul. Paralel cu progresul realizat în domeniul producției, are loc dezvoltarea schimbului și cu amîndouă cea a orașelor; pe măsura lărgirii relațiilor marfă-bani, se dezvoltă legăturile dintre sat și oraș, crește piața internă.

Știrile cu privire la comerțul intern nu numai că sînt mai numeroase în această vreme, dar arată și o participare mult mai laică a locuitorilor țării, de la sate și orașe, la schimbul comercial. La 3 februarie 1507, întărindu-se mănăstirii Cozia satele și bălțile de la gura Ialomiței, se arată că se va plăti călugărilor « perperul și vămășia » pentru « orice se va vinde pe ocina sau pe bălțile sfintei mănăstiri »². Este vorba, așadar, de existența unui schimb de mărfuri în satele și la bălțile mănăstirii Cozia din fostul județ Ialomița, la care participau un număr însemnat de oameni, de vreme ce vămășia și perperul constituiau venituri importante ale mănăstirii. În 1546, Dumitru ban trimitea o slugă a sa cu 600 de slănini la Tg. Jiu să le vîndă « la hațegani și la oameni din țară »³, ceea ce dovedește existența unei piețe locale la Tg. Jiu, unde se vindeau diverse produse, fie unor locuitori din Hațeg, fie celor din țară.

Comerțul intern era, fără îndoială, cu mult mai dezvoltat decît o arată știrile documentare, deoarece despre operațiunile curente de schimb nu se vorbește în documentele interne decît cu prilejul neînțelegerilor ivite între cei care făceau comerț sau cînd se întăreau unor mănăstiri privilegiile lor.

Despre comerțul extern — mai ales despre acela cu orașele din Transilvania — știrile sînt cu mult mai bogate, deoarece aceste operațiuni comerciale au fost trecute în registrele de vamă ale orașelor din Transilvania, dintre care unele s-au păstrat. Din aceste registre de vamă, ca și din unele scrisori referitoare la schimbul comercial dintre țările romîne, rezultă nu numai o creștere a exportului de mărfuri al Țării Romînești și Moldovei în Transilvania, dar și o sporire considerabilă a numărului celor care participă la aceste schimburi. În 1503, exportul Țării Romînești la Brașov totaliza circa 700 000 aspri, pe cînd în 1551 el crescuse la aproximativ 1 500 000 aspri. Spre deosebire de secolul precedent, negustorii locali ajung să domine acum atît în comerțul cu Transilvania, cît și în acela de tranzit. În această privință sînt deosebit de grăitoare cifrele. Acestea indică la

¹ Hurmuzaki, XV, p. 336.

² Documente, B, veac. XVI, voi. I, p. 41.

³ *Ibidem*, voi. II, p. 340.

k.

.j. , .K

Fie 168 - Pagină din registrul de vamă al oraşului Braşov din anul 1529,
în care sînt amintiţi negustori din Ţara Romneasca.

începutul secolului o participare a negustorilor din Țara Românească de 51% din totalul valorii schimbului, și de 82% în 1554.

Cu privire la numărul negustorilor din Țara Românească și Moldova care fac comerț cu Brașovul se observă că, dacă la începutul secolului al XVI-lea numărul acestora era de 272 din 30 localități din Țara Românească și de 100 din 14 localități ale Moldovei, numărul lor crește în 1554 la 809 din 146 localități ale Țării Românești, iar în 1550 la 157 din 19 localități ale Moldovei. Dintre orașele Țării Românești, cei mai numeroși negustori care întrețineau relații comerciale cu Brașovul erau din: Tîrgșor (45 în 1503 și 52 în 1549), Tîrgoviște (37 în 1503 și 51 în 1547), Cîmpulung (37 în 1503 și 115 în 1547), Buzău (34 în 1503 și 47 în 1546); în Moldova, din Bîrlad (33 în 1546 și 48 în 1550), Roman (24 în 1546 și 27 în 1547), Baia (27 în 1503), Iași (19 în 1545 și 23 în 1546).

Printre participanții la schimbul comercial cu Transilvania sînt nu numai negustorii — care ocupă locul principal — dar și domnia, boierii și mănăstirile, precum și țărani, mai ales cei din satele situate în apropierea hotarelor cu Transilvania, într-un document din 1505, prin care se întărea mănăstirii Cozia vama de la Genune, printre cei care trebuiau să plătească această vamă sînt amintiți și «lotrenii care vor fi negustori»^{*}. Dintre cele 146 de localități care participă la schimbul cu Brașovul în anul 1554, marea majoritate (133) sînt sate.

în Transilvania se exportau îndeosebi: pește, vite, ceară, miere, lînă etc. și se importau: produse din fier și oțel, diverse unelte, cuțite, arme, pînză, postav etc. Tot prin Transilvania se aduceau din Apus postavuri și catifele scumpe pentru feodalii locali.

Schimbul comercial al Țării Românești cu Imperiul otoman tinde să ia o amploare deosebită în această vreme. Privilegiile domnești acordate mănăstirilor Tismana, Bistrița și Argeș, pentru vama de la Calafat, în anii 1502, 1508, 1520, 1543 și 1547, dovedesc caracterul permanent al relațiilor comerciale ale Țării Românești cu sudul Dunării. Privilegiile vamale fixează taxele care se luau de la următoarele produse ale Țării Românești, exportate în Imperiul otoman: cai, boi, vaci, oi, pește, grîu, sare, vin, « și din toate ». Numirile turcești ale unor mărfuri care circulă în această vreme pe piață, ca și frecvențele intervenții ale domniei către orașele din Transilvania, cerînd achitarea datoriilor pe care negustorii din Țara Românească le au acolo, pentru ca, la rîndul lor, și aceștia să poată plăti datoriile contractate la turci, sînt indicii că relațiile comerciale dintre Țara Românească și Imperiul otoman luaseră proporții.

în schimburile comerciale cu sudul Dunării erau interesați îndeosebi boierii, care trimiteau în Imperiul otoman cantități mari de cereale și un număr însemnat de vite, mai ales oi, aducînd de acolo diverse mărfuri orientale. În 1524, întărind mănăstirii Tismana vama de la Calafat, domnia arăta că « oricare

¹ Documente, B, veac. XVI, voi. I, p. 26 — 27.

boier sau curtean sau oricine va fi, dacă va transporta sare sau oi sau orice fel de marfă ca să o vîndă » (se înțelege la sud de Dunăre) să plătească vamă mănăstirii ¹. Dintr-un alt document, din 1526, rezultă că doi boieri din Țara Românească, Chirca și Socol, rămăseseră datori « să plătească pentru niște marfă

Fig. 169. — Catifea cu fir de aur din sec. XV —XVI, de proveniență italiană, păstrată la mănăstirea Bistrița, ctitoria Craioveștilor.

turcească » o sumă însemnată de bani unor turci, din care pricină urmașii lor au trebuit să-și zălogească averile².

În afară de boieri, care desfăceau peste Dunăre produsele domeniilor lor, la schimbul cu Imperiul otoman participau și negustori din orașele Țării Românești (Pitești, Argeș, Râmnic etc).

¹.B., veac XVI, voi. I, P.

Ibidem, voi. U, P- «•

'awaumoop

SpSBJO 'aiBJTOAZap BJSB3DB B^BOI nQ '313 USaUBjaiC; 'pJBuao3 'BAOIBJQ :IOU
 auBqan UEZSSB IBCIB is pAopjoy\} iŝ usaiuiuo^j IUB^ aŝe itpsA spĀBJO BjJOAzap
 as 'injnquiiips B is ŝanjgju sp pŝioripoad jUBiŝOAzap B aiBuun BQ

•UBi Bnop aopo nuEiSAns aajuj sjEpqDu; aoiŝiŝod spjBiBH ui aŝepads aznBŝo loun
 ŝnjDaŝqo airupsuoo 3JBO 'BIUOJO no pAopŝo]/^ [niaauioa BJS juBŝioduii ap aŝ •ssnpoad
 3jjB iŝ sjiaiui 'BJB3D 'UIA 'aiŝA nBjiodxa as apun 'BiuBuuaQ 'Bis 'Biuoŝoj no iŝ qiuŝqos
 ap niBpa nBauxiaaiui BAopŝoŝA} iS EDSBaiuiuo^ EJBj^ 'UBUIOJO jnuadiuj iŝ
 BŝUBAJISUBj^ no aŝBpauiuD ajuniggaj ap BIBJB UJ

•piaid B iŝ

ŝnpquittfos ipBiŝOAzap BajBD UJ BOŝpaid o jimŝjsuoo B niŝpuoo ap pjiSB ui
 UBUIoao [niaadiuj uip ŝuojsnSau ap jBDiiDBad jnjiauiCQ -z« oŝaado I-BS jod nu
 na '(asBoaaao niipuo uip iiauiuo pupŝj BDipB) PjJSB IUEJI[as B JBJBAUI nB-s ŝŝ
 'IUIS p iŝ uinoajd 'jBiEduii inŝnjŝsup 'nijsou mŝnuuiop B ajsa BXJSBOU BJBj »
 jpnjiu; 'BD jojiuaAosBiq BJBjB 'pajg ŝuojsngau B| as-npuuajaa 'aaBO 'aisiBj npB-g
 inŝ B aiBOsuos o BjuŝAiid BjssaDB UI aaBojEpAsa ajsq -xo\ aŝunznqE auina BS
 B]iqBdB3Ui ajsapaAop ss Eŝuuiop JEI oŝiŝnuiuj as uojsnSau ŝjsaoB 'UBXUOJO \nu -
 adiŝ ap ps3ujmo"ŝ[IUB^ pjspuadap ŝuBniusDOB B szsuun BD 'BauiaaA n^

UT jso^ nB 3JBD pojsngau ipjni ad» BDSBauogzi BS jmqajj B BD BJBIB BJSSDB

EJ
 ap ' uip ŝ SB A ~ 'Oii

3oŝE3j\ sp ,io|iu3AosBjq BjEsaipB aaBosuDS o-ajuj 'pŝuuiop EŝiuaAiajui
 BIBS3D3U uoan DBJ uojsnâsu IOJSSDB ajiinznqY *3iBunQ sisss nBzi|Bpi3uiOD a[
 aiBD sd unjjBui pE sp puiiBduino ŝs IUEJ ajunSii UT aŝBjusuo asnpoad pupejssp
 'BDSBSUIUIO^J BJBj^ UI pun.HBd — Ili^oj aopssaajui IB ijuEjuazaadaa — paiŝ is pini
 pojsnSsu 'UBUIOJO ŝnpsduij nD ŝŝEpauiOD JopiJEpj IUBjŝOAzap B siBixun B3

continuă să aibă un aspect semi-rural, iar o parte a locuitorilor lor să se ocupe și cu agricultura; tot mai mulți însă dintre aceștia tind să aibă ca ocupație principală meșteșugurile sau comerțul.

Ca urmare a creșterii rolului orașelor în viața economică a țării, se largesc atribuțiile conducerii orașelor, care este în măsură să supravegheze orice schimbare intervenită în regimul proprietății din orașul respectiv, ce trebuia întărită de sfatul orașului, chiar dacă vânzătorii și cumpărătorii erau boieri¹. Este de remarcat faptul că, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, feudații, interesați în schimbul de mărfuri, încep să cumpere la orașe—care devin și centre importante de schimb — locuri unde să-și poată vinde și păstra produsele domeniilor lor.

Circulația monetară Dezvoltarea schimbului de mărfuri a dus la intensificarea circulației monetare. Spre deosebire de secolul al XV-lea, când vânzările și cumpărările de pământ sînt extrem de rare, în prima jumătate a secolului al XVI-lea asemenea tranzacții sînt foarte numeroase. În Moldova, de pildă, documentele înregistrează în această vreme circa 220 de tranzacții, totalizînd aproximativ 65 000 zloți tătărești. Deși marea majoritate a tranzacțiilor se încheie în numerar, au loc însă și vânzări de pământ în schimbul unor animale sau diverse alte lucruri².

Mulți dintre marii feudali erau posesorii unor sume însemnate de bani, rezultați din vânzarea produselor domeniilor lor sau din dările — în produse și, probabil, în bani — strinse de la țărani dependenți. Astfel, între 1502 și 1517, Luca Arbore, portarul Sucevii, cumpăra sate în valoare de circa 3 000 de zloți tătărești, iar în documentele Țării Românești se întîlnesc boieri și mănăstiri care fac cumpărături de ocine de zeci de mii de aspri.

Nu numai marii boieri dispuneau de sume importante de bani — de aur și argint — ci și unii dintre boierii mai mici, îndeosebi diecii de vistierie, grămăticii etc. în primele luni ale anului 1546, unul dintre aceștia, Toader Băloș pisar, cumpăra pământ în valoare de 2 080 de zloți tătărești³.

De intensificarea circulației monetare profită și domnia, ale cărei venituri în bani se măresc în mod considerabil. Domnia dispune acum de sume de bani cu mult mai mari decît în secolul precedent, realizate din veniturile strînse din țară (mai ales din dările în bani care cresc, din ocne, vămi etc.) sau de pe domeniile proprii. Locul daniilor în natură făcute de domnie mănăstirilor în secolul precedent tinde să fie luat de cele în bani. Începînd din anul 1508, Bogdan al III-lea, domnul Moldovei, făcea danie anual marilor mănăstiri din țară importanta sumă de 4 800 zloți tătărești, iar în toată această vreme domnii Țării Românești — îndeosebi Neagoe Basarab — sprijineau cu sume considerabile mănăstirile din Peninsula Balcanică. Cea mai însemnată dovadă a posibilităților bănești ale

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. I, p. 92.

² *Ibidem*, A, veac. XVI, voi. I, p. 457, Muzeul din Craiova, nr. 1454.

³ *Ibidem*, p. 417-418 și 459.

domniei în această vreme o constituie faptul că, în 1542, Petru Rareș era în măsură să împrumute principelui Ioachim de Brandenburg — în vederea pregătirii unei campanii împotriva turcilor — uriașă sumă de 100 000 florini în numerar» pe lângă aceea rezultată din vânzarea unor vite din Moldova. De altfel, despre Petru Rareș se spunea — probabil nu fără un oarecare temei — că «nu a mai existat în Moldova un domn atât de bogat» ca el. Radu Paisie plătea turcilor suma de 785 000 aspri, ca să răscumpere satele și ȧiganii pierduți din cauza hicleniei de fiii lui Tudor logofăt, fugiți în Imperiul otoman.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, în timpul domniei lui Ștefăniță, încetează emisiunile regulate de monedă proprie în Moldova (în Ȧara Românească aceste emisiuni monetare încetaseră încă din vremea lui Radu cel Frumos), încetarea emisiunilor de monedă proprie nu are o cauză politică — așa cum au crezut unii istorici mai vechi — deoarece Ȧara Românească și Moldova nu-și pierduseră independența la data încetării acestor emisiuni iar turcii nu au impus circulația exclusivă a monedei lor; în Moldova, de altfel, nici nu o puteau face la acea dată. Cauzele sînt de ordin economic și anume lipsa argintului, care nu se exploata în cele două țări, și dominarea pieței de către monedele străine.

Monedele care circulă mai intens în prima jumătate a secolului al XVI-lea sînt zloții tătărăști și asprii, în Moldova, florinii ungurești și asprii, în Ȧara Românească. Zlotul tătăresc — folosit în marea majoritate a vânzărilor de pămînt din Moldova — nu este o monedă emisă de hanul tătarilor, așa cum s-ar putea crede după numele ce poartă, ci o monedă de aur italiană. Mai rar se întrebuintau în această vreme în Moldova asprii, monede mici de argint, și florinii ungurești — numiți uneori și galbeni — folosiți și în tranzacțiile comerciale cu Transilvania. Piața Ȧării Romînești era dominată de asprii turcești, ca urmare a dezvoltării deosebite pe care o luase schimbul comercial cu Imperiul otoman.

Raportul dintre moneda de aur și cea de argint este în această vreme oarecum stabil; documentele arată că florinul și zlotul valorau în prima jumătate a secolului al XVI-lea în jurul sumei de 50 aspri.

Situația socială Dezvoltarea schimbului a făcut să crească interesul feodalilor pentru mărirea cantităților de produse destinate pieței, să se manifeste tot mai puternic setea lor de pămînt, cu atît mai mult cu cît — așa cum s-a arătat — valoarea acestuia era într-o rapidă creștere.

În condițiile economice nou create, unele familii boierești nu pot să reziste și se ruinează. Se mențin și își sporesc puterea economică feodalii care «acționează în sensul și în direcția dezvoltării economice normale»^x. Aceștia, urmărind să-și mărească suprafețele însămînțate, pe lângă o tot mai largă acțiune de defrișare, caută să acapareze pămînturile ȧaranilor liberi și să-i aservească, folosind mijloace diferite: cotropiri, cumpărări, schimburi etc. Deposedarea ȧaranilor

¹ F. Engels, *Anti-Duhring*, București, 1952, p. 213.

liberi de ocinele lor capătă un ritm tot mai accelerat, numeroși dintre aceștia fiind siliți să-și vîndă proprietățile din cauza greutății birului, a foametei sau a silniciei feudalilor.

În privința creșterii numărului de ț sate care intră în stăpînirea marilor Wm feudali în prima jumătate a ■Mi secolului al XVI-lea sînt concludente cîteva cifre.

H Astfel, dacă la începutul secolului mănăstirea Tismana dispunea de 41 sate, ea ■ ajunge la mijlocul acestui secol să stăpî- HB nească 52; numărul satelor aflate în BH proprietatea mănăstirii Bistrița, ctitoria Wm boierilor Craiovești, crește de la 10, la Wm începutul veacului, la 30, către mijlocul ■H lui. Detco mare armaș, un boier nu dintre cei mai însemnați, adaugă, între O 1533 și 1544, la vechea sa stăpînire, formată din 24 sate, 2 bălți și 39 sălașe de robi țigani, încă 22 sate și seliști, 7 bălți ■ și 6 sălașe. Un alt boier, Vlaicu mare I clucer — devenit apoi mare logofăt — I își mărește averea, între anii 1532 și 1540, I de la 3 sate, 6 seliști, 2 munți și 6 țigani, stăpîniți în indiviziune cu frații săi, la 17 sate, 17 seliști, 26 sălașe de țigani și 7 mori. În Moldova, numeroase achiziții de pămînt fac în această vreme — mai ales în primele două decenii ale secolului — marii boieri Luca Arbore, Clănău spătarul, Eremia vistierul, Cozma Șarpe postelnicul și alții.

De cele mai multe ori, documentele vorbesc de vînzări făcute de « bună voie », fără intervenția unei presiuni din afară. În unele cazuri se spune chiar

că ocina a fost «dăruită» sau «închinată» feudalului de către fostul său proprietar. Astfel, într-un document din 10 noiembrie 1528, prin care Radu de la Afumați, domnul Țării Românești, întărea mănăstirii Tismana ocina lui Roman din Podeni, se arăta că «i-au dat-o fiii lui Roman de bună voie, ca să fie sfintei mănăstiri, pentru că ei nu pot să o plătească de bir »*, Cazurile de vînzări sau

c. XVI. voi. U. P-⁵⁹*

dăruiri din cauza neputinței de a plăti birul sau a foametei se înmulțesc către mijlocul secolului al XVI-lea¹.

În tendința lor de a acapara pământul obștilor libere, feudații din Țara Românească caută să se introducă în obște prin ocolirea dreptului de protimisis — menit să apere obștea de pătrunderea străinilor în interiorul său — practicînd tot mai adesea « înfrățirile », arătate și ele în actele cancelariei domnești ca fiind făcute tot « de bună voie ». Că în spatele acestor « dăruiri » și « înfrățiri » de bună voie se ascunde de fapt silnicia o dovedesc numeroasele plîngeri adresate domnului de satele cotropite, îndelungatele procese pe care ele le poartă cu feudații, începînd din această vreme. Mare feudal el însuși, domnul acorda de obicei cîștig de cauză cotropitorilor, pedepsind pe țărani care-și reclamau ocinele pierdute. Într-un document din 1527, domnul Țării Românești arăta că « am rușinat și am bătut pe Bîrlan și cu ceata lui », care rămăseseră de judecată^a.

Țărani se opun cu dîrzenie cotropirii, fiind necesară uneori intervenția domniei în favoarea feudaților. La 1541—1544, Radu Paisie, domnul Țării Românești, trimitea pe Vlaicu clucer — el însuși un mare cotropitor — « să tragă pe Cîrstinești și să-i scoată de pe ocina sfintei mănăstiri » Argeș³. Într-un document din 1549—1550, se recunoaște că mănăstirea a cotropit și risipit satul cu ajutorul lui Radu Paisie⁴.

Cotropirea satelor libere de către feudați a fost înlesnită de slăbirea treptată a obștilor, sub influența dezvoltării economiei de schimb. Diferențierile sociale din sînul obștilor, care se accentuează în această vreme, nu se vădese numai prin ruperea din obști a unor țărani lipsiți de ocină, care ajung să muncească pe pămînturile feudaților, dar și prin creșterea numărului moșnenilor îmbogățiți, dintre care unii reușesc să țină în supunere pe membrii sărăciți ai obștii. Semnele evidente ale descompunerii obștii le constituie numeroasele cazuri de ieșire din devălmășie și alegere a părților, precum și nenumăratele vînzări de părți mici din ocina satului, de funii, ogoare, delnițe, pogoane de loc etc. Astfel este cunoscut cazul satului Jigoreni din Moldova, a cărui ocină se împarte, în 1508, între moșneni, din care unul primește 1/6 din sat, alții 1/12, 1/24 sau 1/48. Împărțiri asemănătoare au loc între locuitorii satelor Rotumpănești, Voruntărești etc.⁵. Cu ocazia vînzărilor de părți de ocină din diverse sate iese și mai mult în evidență diferențierea materială din sînul orștii. Astfel, în 1546 o femeie vinde 1/20 din satul Lucaș, adică tot atît cît vindeau nouă alți oameni de acolo⁶, de unde rezultă că femeia singură stăpînea o ocină de nouă ori mai mare decît fiecare dintre ceilalți vînzători.

¹ Documente, B, veac. XVI, voi. I, p. 111, 150-151; voi. II, p. 111, 180-181, 206, 231, 242, 314, 320.

² Ibidem, p. 33-34; cf. șip. 352.

³ Ibidem, p. 278.

⁴ Ibidem, p. 396.

⁵ Ibidem, A, veac. XVI, voi. I, p. 79, 183, 227.

⁶ Ibidem, p. 485.

Mărindu-și averile și numărul țăranilor dependenți prin mijloacele arătate, feudații caută totodată să intensifice exploatarea acestora, silindu-i să muncească mai mult și transformând câte o dată dările din produse în bani. Faptul că la începutul secolului al XVI-lea unii boieri sînt în măsură să facă danii anuale în bani mănăstirilor ^x nu poate fi interpretat altfel decît că, la rîndul lor, boierii dispuneau de venituri regulate în bani, care proveneau nu numai din comerț, ci și din transformarea în parte a rentei în produse în rentă în bani.

Lupta de clasă Dezvoltarea schimbului stimulînd productivitatea gospodăriei țărănești, aceasta devine din ce în ce mai interesată să beneficieze de o cotă parte cît mai mare din orodusele muncii sale, pe care să le valorifice pe piață, ceea ce explică împotrivirea tot mai dîră la cererile în creștere ale feudaților.

După cum rezultă din documentele vremii, emise de cancelaria domnească, această împotrivire s-a manifestat, după împrejurări, sub formă de nesupunere la lucru, neplata dărilor, fugă etc. Datorită extinderii și intensificării rezistenței țăranilor, feudații nu-i mai pot face față cu propriul lor aparat le constrîngere, fiind siliți să apeleze din ce în ce mai frecvent la intervenția domniei, pentru reprimarea împotrivirii țăranilor. Așa se explică poruncile pe care, începînd din această vreme, domnia le adresează tot mai des țăranilor, cerîndu-le să-și îndeplinească obligațiile față de feudați. Întărind mănăstirii Bistrița mai multe sate, Vladislav al III-lea porunca: «voi, vecinii toți, să ascultați de egumen și de poslușnicii sfîntei mănăstiri », dînd dreptul egumenului « să-l certe și să-l pedepsească după fapta sa și să-l aducă legat la domnia mea » pe cel care nu ar fi ascultat ². Împotrivirea continuă a țăranilor față de cererile feudaților duce la repetarea poruncilor de ascultare adresate de domnie ³. Refuzul țăranilor de a asculta de stăpîni și de a plăti dările la care-i obligau feudații aduce după sine amenințări din partea domniei. Radu Paisie scria vecinilor din satul Cernătești al mănăstirii Glavacioc: « voi, vecinii, orice va fi nevoia sfîntei mănăstiri, să ascultați și nimeni să nu cuteze să reție sau să oprească ceva călugărilor < de la sfînta > mănăstire, pentru că acel om rău va păți »⁴. De multe ori domnia punea în practică aceste amenințări, după cum dovedesc izvoare mai tîrzii.

Deși lupta țăranilor împotriva exploatării a fost înfrîntă de feudați, ajutați și de aparatul de represiune al statului, organizat mai temeinic în această vreme decît în trecut, ea a dus la limitarea și la fixarea în anumite proporții a obligațiilor țăranilor — forma concretă a rentei feudale.

¹ Documente, B, veac XVI, voi. 1, p. ^s

Ibidem, p. 175.

³ *Ibidem*, voi. II, p. 62.

⁴ *Ibidem*, p. 209.

în această vreme, ca și mai târziu, lupta țăranilor împotriva asupririi interne s-a împletit cu lupta pe care masele populare o duceau împotriva cotoritorilor străini, cu care clasa dominantă din Țara Românească și Moldova a pactizat.

*

Dezvoltarea social-economică din prima jumătate a secolului al XVI-lea a determinat orientarea politicii domnești în toate domeniile vieții de stat. Unii domni, ca Radu cel Mare și Neagoe Basarab, în Țara Românească, Ștefăniță și Petru Rareș, în Moldova, continuă politica de centralizare a statului, prin sprijinul acordat dezvoltării orașelor, apărarea intereselor țărmogveților, sprijinirea micii boierimi, organizarea mai temeinică a aparatului slujitoresc al domniei și limitarea privilegiilor de imunitate ale marilor feudali. Boierimea, folosind în profitul ei dezvoltarea economică, măbindu-și averile, se opune cu înverșunare politicii de întâi ire a autorității centrale — în măsura în care aceasta îi știrbea privilegiile — solicitând împotriva domniei ajutorul turcesc, fapt ce a contribuit la aservirea celor două țări de Imperiul otoman.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

MARX, K.-F. ENGELS, *Opere alese*, voi. II, București, 1952.
ENGELS, F., *Anli-Diihring*, București, 1955. LENIN, V. I.,
Opere, voi. 23, București.

II. Izvoare

Corpus Juris Hungarici, voi. I, 1000—1526 și II, 1526 — 1608, ed. Kolozsvâri, S. — Ovâri, K.,
Budapesta, 1899.
Corpus statutorum Hungariae municipalium, I, Budapesta, 1885. COSTĂCHESCU, M.,
Documentele moldovenești de la Bogdan voievod (1504—1517), București,
1940. *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veac. XVI, voi. I—III și B,
Țara Românească,
veac. XVI, voi. I-IV. *Hans Dernschwams Bericht ilber den Salzbergbau in
Siebenbilrgen, 1528*, în *Ungarische Jahr-
bucher*, XIII, 1933, nr. 1-2, p. 264-290.
HURMUZAKI, E., *Documente privitoare la istoria rominilor*, voi. II/2, II/3, II/4, VIII, XI, XV/I.
IORGA, N., *Studii fi documente*, voi. XXIII.
IVÂNYI, B., *Bdrfa szabad kirdlyi vdros leveltdra*, I, Budapesta, 1910. KEMENY, J.,
Diplomatarium Transilvanicum, t. IV, 1493 — 1554, Arh. ist. Fii. Acad. R.P.R.
din Cluj.
Kiss, J., *16. századi dezmajegyzekek*, Budapesta, 1960.
Mormmenta Comitalia Regni Transylvaniae, I (1540 — 1556), Budapesta, 1875. *Okleveltdr a
Tomaj-nemzetsegbeli losonczi Bdnffy-csaldd tSrte'nete'heî*, I, Budapesta, 1908. OLAHUS, N.,
Hungaria et Attila, Viena, 1863.

- PASCU, ȘT.-VI. HANGA, *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, III, București, 1958.
- QueUen zur *Qeschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen*, I—III, Brașov, 1886 — 1896.
- R«chnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation, I, Sibiu, 1880.
- REICHERSDORFFER, G., *Moldaviae auae olim Dadae pars chorographia*, în *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 125-143. TOCILESCU, GR., *534 documente istorice slavo-române din Țara Românească și Moldova privitoare la legăturile lor cu Ardealul, 1346 — 1603*, București, 1931. *Lhbdriumok XVI-XVII. szdzad*, red. F. Maksai, Budapesta, 1959. *Vriszek. XVI—XVII. szdzadi perszovegek*, red. E. Varga, Budapesta, 1958. VERESS, A., *Acta et epistolae relationum Transilvanie Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, 1468-1540*, Budapesta, 1914.
- *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929.
- ZIMMERMANN, F., *Das Register der Johannes Bruderschaft*, în *Archiv des Vereins*, XVI, 1880, p. 355-425.

III. Lucrări generale

- ACSÁDY, I., *A magyar jobbdgyság története*, Budapesta, 1948.
- BXLCESCU, N., *Opere*, voi. I—II, București, 1953.
- COSTĂCHEL, V.-P. P. PANAITESCU-A. CAZACU, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1954. IORGA, N., *Istoric comerțului românesc*, voi. I, ed. a II-a, București, 1925.
- *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lembergul*, București, 1900.
- METEȘ, ȘT., *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1920.
- PASCU, ȘT., *Meșteșugurile din Transilvania până în sec. al XVI-lea*, București, 1954.
- SZABO, I., *Tanulmányok a magyar parasztsdg történetéből*, Budapesta, 1948.
- WENCZEL, G., *Magyarorszdg bñnydszatának kritikai története*, Budapesta, 1880.

IV. Lucrări speciale

1. Dezvoltarea economică și socială a Transilvaniei

- DOBOȘI, AL., *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (sec. XIV—XVI)*, în *St. cerc. ist. medie*, II, 1951, nr. 1, p. 125 — 166.
- GOLDENBERG, S., *Hallerii. Un capitol din istoria comerțului și a capitalului comercial din Transilvania în sec. XVI*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 5, p. 89—116.
- *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958.
- GUNDISCH, G., *Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger 1528 — 1531*, București, 1943.
- MANOLESCU, R., *Le rôle commercial de la ville de Brașov dans le Sud-Est de l'Europe au XVI-e siècle*, în *NouveU.es e'tudes d'histoire*, II, București, 1960, p. 207 — 220. PASCU, ȘT., *Contribuții noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 5-6, p. 90-112. PRODAN, D., *Producția fierului pe domeniul Hunedoarei în secolul XVII*, în *An. Inst. ist. Cluj*, I—II, 1958-1959, p. 29-124. ROSLER, R., *Beitrag zur Qeschichte des Zunftwesens. Aelteres Zunftwesen in Hermannstadt bis zum Jahre 1526*, în *Archiv des Vereins*, XXXVIII, 1912, nr. 1-2, p. 443-551.
- SERAPHIN, T., *Verzeichnis der Ktonstädter Zunft Urkunden*, Brașov, 1886. SZAB6, I., *La repartition de la poputațon de Hongrie entre les bourgades et les villages, dans les années 1449—1526*, în *E'tudes Ustoriques*, Budapesta, I, 1960, p. 361-385.

SZEKELY, GY., *Landwirtschaft und Qewerbe in der ungarischen ländlichen Qesellschaft* «m 1500, în *Btudes historiques*. Budapesta, I, 1960, p. 471 — 503.
WITTSTOCK, H., *Ndsner Zustände unter Wladislaus II und Ludwig II*, 1490—1526, în *Archiv des Vereins*, IV, 1860, nr. 3, p. 1-102. .

2. Dezvoltarea social-economică a Țării Românești și Moldovei

COSTĂCHEL, V., *Dezagregarea obștii sătești în țările romîne în evul mediu*, în *St. ref. ist. Romîniei*, p. I, București, 1954, p. 753-800.
ILIEȘ, AURORA, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Romînească pînă în veacul al XVIII-lea*, în *St. mat. ist. medie*, I, 1956, p. 155-193.
LEHR, LIA, *Despre dezvoltarea economică a orașelor din Țara Rominească în anii 1501—1650* în *St. ref. ist. Romîniei*, p. I, București, 1954, p. 641 — 662.
MANOLESCU, R., *Relațiile comerciale ale Țării Romînești cu Sibiul la începutul veacului al XVI-lea*, în *An. Univ. C. I. Parhon, Șt. sociale, istorie*, 1956, p. 207-260.
— *Schimbul de mărfuri dintre Țara Romînească și Brașov în prima jumătate a secolului al XVI-lea*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 117-204.
Mioc, DAMASCHIN, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Romînească pînă la 1632*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 49-116.

AGRAVAREA CONTRADICȚIILOR FEUDALE ÎN ȚĂRILE ROMÂNE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XVI-LEA. RĂZBOIUL ȚĂRĂNESC CONDUS DE GH. DOJA

1. AGRAVAREA CONTRADICȚIILOR ȘI A ANARHIEI FEUDALE ÎN TRANSILVANIA. RĂZBOIUL ȚĂRĂNESC DIN 1514 DE SUB CONDUCEREA LUI GHEORGHE DOJA

Agravarea contradicțiilor și a anarhiei feudale în Transilvania

La sfârșitul secolului al XV-lea și la începutul celui următor, contradicțiile și anarhia feudală — frâmate în timpul domniei regelui Matei Corvin — au izbucnit cu și mai mare putere. Marea nobilime, baronii și clerul catolic înalt se constituie într-o grupare politică, «partidul baronilor». Bazați pe puterea lor economică și politică, baronii și clerul înalt smulg puterii centrale noi privilegii, noi scutiri de obligații față de stat. Ceea ce caracterizează această pătură a mării nobilimi erau neconținutele încercări — folosind toate mijloacele — pentru a știrbi cât mai mult prerogativele puterii regale. Reușind să anuleze unele măsuri ale regelui Matei, menite să întărească puterea centrală, marea nobilime și clerul superior acaparează multe din veniturile statului și-și însușesc, prin abuz, unele dări la care erau obligați țărani față de rege. Creșterea puterii mării nobilimi constituia, în același timp, o primejdie și pentru nobilimea mijlocie și mică. Moșiile acesteia erau cotopte de marea nobilime și alipite întinselor ei domenii. Din aceste motive, ca și din dorința de a participa și ea la viața politică a țării, nobilimea mică și mijlocie era în conflict cu marea nobilime și cu clerul înalt. Pentru a putea duce lupta împotriva baronilor și a clerului superior, mica nobilime se constituie, la rîndul ei, într-un « partid al nobilimii de rînd ». Urmărind să slăbească puterea marilor feudali și să folosească rezultatele luptei țărănimii în propriul ei interes, și nu din dorința de a schimba raporturile sociale existente, mica nobilime susține nemulțumirile țărănimii împotriva mării nobilimi și a bisericii. Din aceleași motive, o parte a micii nobilimi va participa chiar și la răscoala populară din 1514. Contradicțiile dintre păturile privilegiate capătă o complexitate și mai mare, deoarece ele se manifestă și între nobilime, în întregimea ei, și clerul

înalt. Nobilimea avea motive de nemulțumire din cauza creșterii puterii economice a domeniilor bisericești și a celei politice a clerului superior. De aceea, chiar cu prilejul proclamării cruciadei antiotomane, în primăvara anului 1514, între reprezentanții nobilimii mari și ai clerului au izbucnit neînțelegeri. Aceste contradicții dintre păturile nobiliare, dintre nobilime și cler, erau însă neantagonice.

Și mai mari erau deosebirile de interese din sînul clerului, izvorîte din situația socială diferită a clericilor. Dacă interesele de clasă nu deosebeau prin nimic pe episcopi, canonici și abați de marea nobilime, interesele clerului inferior, ale preoților de la sate și din târguri îndeosebi — fracțiunea plebeiană a clerului, cum o caracterizează Engels — se apropiau de ale țărănimii și orășenimii mijlocii și sărace. Este, deci, cu totul explicabil de ce această fracțiune plebeiană a clerului a jucat un rol important în războiul țărănesc din 1514.

Dezvoltarea orașelor și a târgurilor din Transilvania în secolul al XV-lea și, mai ales, diferențierea din punct de vedere social-economic a populației orașelor, au adăugat elemente în plus complexității raporturilor sociale de la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul secolului al XVI-lea. Între orășenime, în general, și întreaga clasă feudală existau deosebiri de interese, izvorîte din năzuințele orășenilor — meșteșugari și negustori — spre dezvoltarea producției de mărfuri în orașe, a pieții locale, și din piedicile puse de feudali acestei dezvoltări. Vămile numeroase pe care trebuiau să le plătească negustorii și meșteșugarii la trecerea pe domeniile feudale, nu numai că împiedicau libera circulație a mărfurilor, dar contribuiau și la scumpirea acestora; jefuirea mărfurilor de către nobili aducea alte pagube însemnate orășenimii.

Faptul că țărani erau împiedicați de stăpînii feudali de a-și duce la piață în mod liber produsele însemna alt prejudiciu pentru orășeni, care nu se puteau aproviziona cu produse agricole și materii prime în condițiile cele mai avantajoase și, în același timp, nu-și puteau vinde produsele țăranilor în măsura în care ar fi putut-o face dacă țărănimea ar fi avut legături mai strînse cu piața. Acest fapt a constituit încă unul din motivele accentuării contradicțiilor între clasa feudală, în totalitatea ei, și orășenime, în general, și explică atitudinea orășenilor în timpul luptelor antifeudale ale țărănimii.

Existența stratificării social-economice în orașele din Transilvania a determinat poziția diferitelor pături orășenești și față de răscoalele țărănești: de împotrivire din partea patriciatului, echivocă a păturilor intermediare și de colaborare strînsă a orășenimii sărace.

Contradicția fundamentală din această vreme rămîne, însă, aceea dintre țărănimea aservită și clasa feudală, datorită exploatării grele a țărănimii, îndeosebi din partea nobilimii mari și a clerului superior. După cum s-a arătat în capitoul precedent, dijele bisericești au fost sporite, au crescut renta în bani, produse și muncă față de stăpînul de moșie, precum și obligațiile față de statul

feudal. Țărănimii îi este răpită și posibilitatea de a părăsi moșia feudalilor abuzivi, pentru a se așeza în altă parte, unde condițiile de viață nu erau atât de grele. Dreptul de liberă strămutare nu mai era decât o ficțiune, față de piedicile nenumărate puse de feudali în calea plecării țărănimii, chiar înainte de legiferarea legării de glie a țăranilor din 1514.

Aceeași viață grea duceau și lucrătorii din mine și ocne, exploatați și ei de proprietarii acestora: statul feudal, prin dregătorii săi, câmărașii, sau de proprietarii particulari, prin reprezentanții acestora, acolo unde minele erau în stăpinirea nobililor sau a bisericii catolice.

Aceste contradicții complexe au creat mari frământări în Transilvania la începutul secolului al XVI-lea, exteriorizate prin neîntreruptele răscoale, răzvrătiți sau prin alte forme ale luptei de clasă. În ajunul izbucnirii războiului țăranesc din 1514, părțile sudice și estice ale Transilvaniei erau cuprinse de mișcări țăărănești și orășenești, dintre care unele se leagă direct de mișcarea condusă de Gh. Doja, prin conducătorii lor. Din cauza situației interne în plină frământare, la care se adaugă presiunea Imperiului german și, mai ales, invaziile repetate ale turcilor, a slăbit puterea de rezistență a clasei feudale și a aliaților săi.

La sfârșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor, atacurile turcilor în Transilvania și Ungaria sudică se repetă aproape an de an (1491, 1492, 1493, 1501, 1502). Proiectele de coaliție antiotomană între regii Ungariei și Poloniei, Veneția și papalitate (1500) au rămas fără urmări practice. Patriciatul venețian mai întâi (1502) și feudali maghiari după aceea (1509) au preferat războiului antiotoman pacea cu sultanul.

Înțelegerea cu turcii nu a fost însă de lungă durată, Cruciada antiotomană deoarece aceștia nu renunțaseră nici un moment la primăvara s nu u planurile lor de cucerire a Europei centrale. Astfel, în condițiile creșterii contradicțiilor interne, au loc invaziile turcești din anii 1512—1513. Pentru stăvilirea acestora și pentru alungarea turcilor din Europa se proiectează organizarea unei cruciade antiotomane. Arhiepiscopul primat al Ungariei, Toma Bakocz, publică, la 16 aprilie 1514, bula papei Leon al X-lea pentru chemarea la cruciadă, promițând țăranilor iobagi participanți eliberarea din iobăgie. Țărănimea aservită, dornică să obțină libertatea făgăduită, plebeimea orașelor, în frunte cu meșteșugarii săraci, chiar unii nobili mici, împovărați de datorii, se adună în tabăra din apropierea Budei, « mai de grabă sătui de viață, decât din dragoste pentru religie », după spusele contemporanului Paolo Giovio ¹.

Nobilimea mare — în frunte cu vistierul Ștefan Telegdi, unul din cel mai mari feudali și mai cruzi exploatare — a sesizat primejdia, atrăgând atenția

¹ Paolo Giovio, *Historiarum sui temporis*, p. 494.

|

$\overline{n_3}$ 'Zii

în tabără și să pună capăt « neorînduieilor » săvîrșite de oamenii săi. Era însă prea tîrziu. Poruncile arhiepiscopului și ale regelui nu mai produc nici un efect asupra mulțimilor. Dimpotrivă, potrivit unei informații din mai 1514, tabăra țărănească sporește cu alte elemente populare sosite din diferite părți. *Cruciada se transformă într-o mare răscoală populară*, iar Doja devine conducătorul răscoalei. Țărănimea nu se mai înpăimîntă nici de porunci, nici de amenințări cu pedepse aspre și nici de excomunicarea și afurisenia bisericii. « îndrăzneți și obraznici, țăranii nu mai țin seama nici de religie, disprețuind chiar puterea regelui și a regatului », afirmă istoricul italian Giovio \

Prin cuvîntări și proclamații, erau chemați la răscoală toți cei asupriți: țărani, orășeni, lucrători de la ocne și mine. « Multe nenorociri s-au abătut pînă acum asupra voastră — ar fi spus Doja celor adunați —. Cauza a fost mai degrabă pasivitatea și moliciunea voastră, decît puterea dușmanului... Dar acum s-au schimbat lucrurile. În sfîrșit, s-a ivit prilejul să scuturați tirania nedreaptă a nobilimii; să aveți numai curaj să folosiți acest prilej. În sfîrșit, a sunat ceasul; puteți să obțineți ceea ce ați rîvnit totdeauna, puteți să pedepsiți pe cei ce au aruncat pe capul vostru toate nenorocirile » ².

Încă din această fază, tabăra țărănească era alcătuită din toate categoriile sociale asuprite, interesate în lupta antifeudală și antibisericească: iobagi, țărani săraci lipsiți de mijloace de producție, păstori, haiduci, orășeni săraci, lucrători de la mine și ocne, maghiari, romîni, slovaci, sîrbi, ruteni și alții. Terminologia documentelor este semnificativă pentru cunoașterea categoriilor sociale participante la răscoală (*seditione rusticana, colluvies rusticana*) sau cruciadă (*cruciata*) — cum mai este numită — de la începuturile ei. Sînt pomeniți țăranii iobagi și oamenii de jos, din sate și orașe și de la ocne și mine (*rustici et populares, rustici et plebeae conditionis homines, plebs rusticana, rabida plebs*), ciurdari (*bubulci*), păstori de capre (*căprarii*), haiduci (*hajdones*), mici nobili (*nobiles*).

Această mulțime trebuia organizată înainte de a fi condusă la luptă.

Doja își împarte oastea în mai multe cete. O ceată, condusă de orășeanul Ambrosiu Szalereszi, e lăsată la Râkos, pentru a supraveghea nobilimea și orășenimea bogată din Buda. Alte cete, conduse de preoții săraci Laurențiu Meszâros și Barabâs, sînt trimise spre nord și spre sud, pentru a răscula pe iobagi, păstori, lucrătorii de la mine, sărăcimea țărgurilor și orașelor, romîni, maghiari, slovaci, ruteni și sîrbi. Grosul armatei țărănești, comandată de frații Gheorghe și Grigore Doja și de diacul Balogh, pornește spre Transilvania.

Cel dintîi popas mai important a fost făcut la Cegled. Aici s-a încercat o organizare mai bună a răscoalei și o precizare a scopurilor ei.

Chiar dacă programul răscoalei nu a fost formulat în mod clar în vreun act al conducătorilor ei, totuși, ideile generale și scopul urmărit de răsculați,

¹ Paolo Giovio, *op. cit.*, p. 495.

² Brutus, *op. cit.*, p. 350 — 358; cf. și Tuberio, *Commentariorum de temporibus suis libri*, XI, p. 289-291.

sau, mai bine-zis, de cei mai înaintați dintre conducătorii răscoalei se pot cunoaște din ceea ce au consemnat contemporanii și din cuprinsul diferitelor acte ale răscoalei sau ale adversarilor ei.

Ceea ce rezultă cu certitudine este caracterul pronunțat de clasă, anti-feudal, al acestui program. În el se cuprinde clar exprimată ideea împărțirii nedrepte a bunurilor sociale și necesitatea unei noi reglementări a raporturilor dintre clase, a repartiției bunurilor materiale, care trebuiau să aparțină în mai mare măsură celor ce muncesc și le produc. Într-o scrisoare prin care chema la oaste pe toți locuitorii orașelor și satelor, sub amenințarea unei grele pedepse și a confiscării bunurilor, Doja cerea răsculaților să distrugă « nobilimea blestemată și necredincioasă »¹.

Răsculații se ridicau împotriva dijmelor, a clăcii și mai ales a dării în bani. Ei urmăreau și desființarea vămilor de pe moșiile feudale, deoarece acestea constituiau o piedică în calea liberei circulații a bunurilor și o cauză a scumpirii lor.

Mai mult încă, Gheorghe Doja cerea țăranilor să recucerească cu armele libertatea răpită de nobili, dacă doreau să-și asigure un viitor mai bun. Faptul e confirmat de o scrisoare a regelui Vladislav, din 3 iulie 1514, adresată papei, în care acesta se plîngea că țăranii, ciurdarii și păstorii s-au ridicat să scape de servitute, să dobîndească libertatea și să întroneze dreptatea².

Răsculații se ridicau cu hotărîre împotriva bisericii catolice, cea mai mare stăpînitoare de moșii și exploatoare nemiloasă. Ținta atacurilor răsculaților erau moșiile și castelele feudale în general, curțile episcopale cu predilecție. În locul bisericii latifundiare, ei preconizau o biserică săracă, guvernată după principiile creștinismului primitiv. Noua societate trebuia să se bazeze pe o unire a țăranilor cu orașenii.

Acest program al răscoalei se apropie mult de al taboriților cehi și al hiliaștilor germani. Programul atît de înaintat al răscoalei, antifeudal și anticlerical, era îndreptat împotriva rînduielilor sociale și urmărea desființarea raporturilor de clasă existente în acel moment în regatul feudal maghiar. Masele populare participante, întinderea răscoalei pe un teritoriu atît de vast, încercarea de organizare a forțelor răsculate și de formare a unei armate țărănești în vederea zdrobirii dușmanului, dau mișcării un caracter superior, o ridică mult deasupra unei răscoale obișnuite, la înălțimea unui « război general al țăranimii », după caracterizarea lui Engels³.

Răscoala se răspîndește cu iuțeală în toate direcțiile.

Purtarea barbară a nobilimii face ca țăranimea să fie tot mai îndîrjită în lupta ei împotriva nobilimii și a clerului. Într-o poruncă a sa, Ioan Zăpolya, voievodul Transilvaniei, cerea « să fie prinși și arestați toți cei

¹ Hurmuzaki, II/3, p. 160-161.

² H. Marczali, *Nagy kepes világ történet.* VI, p. 642 — 643.

³ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 81.

Fig. 173. — Desfășurarea răscoalei condusă de Gh. Doja, 1514.

ce se numesc cruciați... Cei prinși să fie decapitați, jupuiți de vii, fripți și uciși și distruși în cele mai îngrozitoare chinuri » *h*

În această vreme, cetele de răsculați conduse de Laurențiu Meszâros se îndreptau spre nordul Transilvaniei, Crișana și Maramureș, iar cele conduse de Grigore Doja, spre sud. Grosul oastei țărănești de vreo 33 000 oameni, călări și pedestrași, comandată de Gheorghe Doja personal, urma valea Crișului Alb, cu gândul de a se îndrepta spre Mureș, pentru a se uni cu răsculații din părțile Aradului și Banatului. În aceste părți sudice ale Transilvaniei, răsculații trebuiau să-și măsoare puterile cu oastea nobiliară ce aștepta lângă Cenad, sub conducerea episcopului Nicolae Csâki și a comitelui Timișoarei, Ștefan Bâthory. După o ciocnire la Apateu, pe Mureș, în care armata țărănească condusă de diacul Balogh a suferit o înfrângere, răsculații câștigă o mare biruință la Nădlac, cu care prilej își găsesc moartea numeroși nobili și clerici. O altă încercare de rezistență din partea armatei feudale fiind înfrântă la Cenad, răsculații și-au deschis drum, pe valea Mureșului, spre interiorul Transilvaniei.

Rînd pe rînd, la începutul lunii iunie, cad în mîinile răsculaților orașe și cetăți: Cenad, Arad, Nădlac, Siria, Lipova, Șoimoș. Ocuparea acestora a fost posibilă datorită avîntului armatei țărănești, formată în aceste părți mai ales din romîni, folosirii artileriei, dar și ajutorului primit din partea populației din orașe și cetăți. Pe de altă parte, țărănimea răsculată de pe Mureș, condusă de voievodul romîn din Ciuci, a dat un sprijin puternic armatei țărănești la cucerirea acestor orașe și cetăți. Drumul spre interiorul Transilvaniei era deschis răsculaților, datorită succeselor raportate în luptele cu nobilii, dar, mai ales, datorită generalizării răscoalei în Transilvania.

În Bereg și Maramureș se răscoală țărani, minerii și chiar mica nobilime romînă, ridicată dintre cnezii și voievozii maramureșeni, asuprită și ea de marea nobilime.

În Satu Mare și Bihor, armata țărănească bine organizată, condusă de Laurențiu Meszdros, a reușit să cucerească mai multe orașe și țîrguri, avînd sprijinul populației sărace a acestora. Răsculații câștigă mai multe bătălii împotriva armatei nobiliare, la Săcuieni, Oradea și în alte locuri.

Răscoala cuprinde cu repeziciune și alte regiuni din nordul Transilvaniei : Rodna, Bistrița, Cluj, apoi din centrul ei: Turda, Alba Iulia, și din sud: Hunedoara, Sibiu, Sighișoara, Țara Bîrsei.

În regiunea Clujului și a Turzii, răsculații erau conduși de Albert, probabil lucrător la ocnele de sare de la Turda; în regiunea Dejului, răsculații, comandați de Ioan Nagy, un reprezentant al orășenimii sărace sau al lucrătorilor de la ocnele de sare, au pus stăpînire pe întregul ținut; în regiunea Bistriței, căpetenia răscoalei era un cismar din Vița; din Secuime pînă la Alba Iulia, țărani răsculați,

¹ Hurmuzaki, H/3, p. 189.

conduși de Ioan Secuiul (Szekely), făceau să tremure pătura conducătoare secuiască și patriciatul săsesc *.

Documentele dovedesc participarea și colaborarea strânsă cu țăranii răsculați, români și maghiari, a populației orășenești sărace, a acelei « opoziții plebeiene », precum și a lucrătorilor de la ocnele de sare și de la mine: Cluj, Turda, Dej, Cojocna, Trascău, Rodna, Bistrița, Sighișoara. Cu ajutorul acestora, răsculații nu numai că au putut pătrunde în interiorul orașelor și au putut ocupa minele și ocnele, dar au devastat și castelele nobililor, arzând documentele de proprietate, pedepsind pe feudații prinși.

Generalizarea răscoalei în toată Transilvania a stîrnit o mare îngrijorare în rîndul nobilimii, a clerului superior și chiar a patriciatului orășenesc. Toți aceștia se unesc strîns în jurul lui Ioan Zâpolya, voievodul Transilvaniei, și a juristului Ștefan Werbocki, reprezentantul partidei nobilimii. Ei cer ajutoare grabnice, în oameni, arme, îmbrăcăminte, alimente, bani. La 9 iunie, episcopul Transilvaniei scria, plin de îngrijorare, sibienilor, despre « primejdia mare în care se găsesc nobilii, prin intrarea cruciaților în această țară a Transilvaniei », cerîndu-le, în numele voievodului, să fie pregătiți și ei, cu cele mai mari și mai puternice forțe pe care le au, pentru salvarea țării². Din Orăștie, unde se găsea pentru întărirea orașului amenințat de înaintarea răsculaților, voievodul Ioan Zâpolya trimitea și el, între 14 și 29 iunie, mai multe scrisori sibienilor, cerîndu-le praf de pușcă, arme, oameni, cai și alimente, iar cămărașilor de la ocnele Turzii le trimitea, la 18 iunie, poruncă să pornească degrabă împotriva răsculaților și să prindă pe căpetenia acestora cu numele Albert³.

Pentru succesul răscoalei era necesară însă lărgirea și o mai bună organizare a ei. Dar această străduință a elementelor mai hotărîte se lovea de tendința masei țărănești de a limita aria de răspîndire a răscoalei, de a localiza luptele. Din această cauză s-a ajuns la fărîmițarea locală a forțelor și acțiunilor. Oastea feudală, dimpotrivă, își strînge rîndurile și își concentrează forțele în Banat, unde se va hotărî soarta războiului.

Doja își așază armatele între Lipova și Timișoara. Ostile nobilimii, comandate de Ștefan Băthory, se concentrează în cetatea Timișoarei, pe care o întăresc cu două rînduri de metereze și de șanțuri. Începe un lung asediu din partea țăranilor; armele acestora nu erau însă potrivite pentru luarea cu asalt a unei cetăți întărite, cum era Timișoara, apărată de o garnizoană puternică, dotată cu tunuri și puști. Pe de altă parte, asediatorii au ajuns să fie asediați la rîndul lor de nobilimea și orășenimea bogată din Buda, care, reușind să spargă încercuirea, a alergat în ajutorul armatei nobiliare de la Timișoara. În același timp,

¹ Șt. Pascu, Contribuții noi *privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 5-6, p. 100-104.

² Arhivele statului Sibiu, L. 58, nr. 170; cf. Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 98-99.

³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 99, 100.

armata lui Ioan Zâpolya, răspunzând chemării nobilimii și a regelui, se apropia de Timișoara.

Orășenimea bogată din Buda, Cluj, Timișoara și din alte orașe și nobilimea mică, aliați ai răsculaților în prima fază, au trădat răscoala, trecînd de partea nobililor. De aceea, în faza de declin a răscoalei, patriciatul orășenesc din Cluj și Timișoara ocrotește pe nobilii refugiați în oraș, prinde mai mulți conducători ai răscoalei, pe care-i predă nobilimii, și participă la pedepsirea celor prinși. Trădarea orășenimii bogate și a nobilimii mici a contribuit în mare măsură la înfrîngerea și sfîrșitul războiului țărănesc din 1514.

Sfîrșitul războiului țărănesc Lupta de la Timișoara a fost deosebit de grea. Armatele țărănești, conduse de Gheorghe Doja, au reușit să pună în mare primejdie cetatea, aducînd pe apărători în pragul capitulării, din cauza lipsei de alimente și armament. Dar, cu toată vitejia țărănimii, care a făcut sacrificii supraomenești, răsculații nu au putut înfrînge atacurile concentrice ale oștirilor nobiliare, bine înarmate și foarte numeroase. Sosirea armatelor nobilimii din Transilvania, care, din cauza fărîmițării cetelor țărănești, nu au putut fi împiedicate să-și facă drum spre Banat, a fost hotărîtoare. Atacul acestora, dat prin surprindere, a pus în imposibilitate pe răsculați să se mai apere. Trădarea unei căpetenii a armatei răscolate a hotărît sfîrșitul acestei mari bătălii, una din cele mai mari pe care le-a purtat țărănimea din Transilvania în decursul veacurilor, pentru eliberarea din jugul serbiei. Oastea țărănimii a suferit o înfrîngere totală, la 15 iulie 1514.

Conducătorii țărănimii, căzuți în mîinile nobilimii, au fost supuși la chinuri îngrozitoare. Ziua uciderii căpeteniilor răscoalei a fost fixată pentru 20 iulie. Osîndiții au fost scoși din temniță și duși sub zidul unde urma să aibă loc supliciul. Gheorghe Doja a fost urcat pe un tron de fier înroșit, pe cap i-a fost pusă o coroană de fier de asemenea înroșită, iar carnea i-a fost smulsă cu cleștele și dată tovarășilor săi înfometați. În fața acestei barbarii, umanistul Ioan Sommer exclamă plin de indignare: « Legenda barbară a lui Lycaon trebuie să amuțească cînd creștinii găsesc asemenea masă. Am ajuns la o culme pe care nu o vom mai depăși, dacă dăm trupuri vii de mîncare unor oameni, împotriva voinței lor. Mezentius își va întoarce fața îngrozită și va fugi cu inima cutremurată de o crimă atît de mare ». Sfîrtecat în patru părți, trupul lui Doja a fost pus la porțile orașelor Buda, Pesta, Alba Iulia și Oradea, pentru a îngrozi pe cei ce s-ar fi gîndit sî-i urmeze pilda. Capul desprins de trup a fost trimis la Seghedin, unde însă orășenimea săracă i-a arătat mare cinste, după mărturisirea cronicarului Szeremi¹. Alți conducători ai țăranilor, prinși, au avut același sfîrșit: au fost decapitați sau uciși în alte chipuri.

¹ G. Szeremi, *Epistola de perdicione regni Hungarorum, 1484—1543*, în *Mon. Hung. Hist. Scriptores*, I, p. 68 — 70; N. Istvânnfi, *op. cit.*, p. 46.

Războiul țărănesc nu s-a sfârșit însă cu totul la 15 iulie, prin bătălia de la Timișoara. În Ungaria și Transilvania, cete țărănești izolate au continuat luptele. S-a încercat chiar o reorganizare a armatei răsculate, prin unirea cetenilor conduse

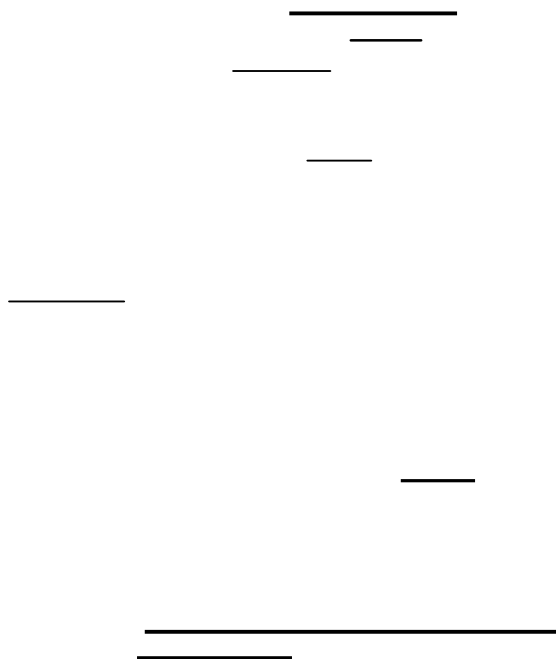

Fig. 174. — Martiriul lui Gheorghe Doja — după o gravură contemporană.

de Laurențiu Meszâros, scăpate din încercuirea de la Timișoara, cu cele din sudul Ungariei, conduse de Anton Hoszu. Cetele conduse de Laurențiu Meszâros, care se găseau în Bihor în momentul uciderii lui Doja, câștigă o serie de victorii împotriva armatei nobiliare în părțile Oradiei. Alte lupte au avut loc în regiunea Sălajului, lângă Zalău și la Cluj. Cetele țărănești din Transilvania, la care se adaugă resturile celor din părțile sudice, din Banat, s-au concentrat la Cluj. Așezându-și tabăra lângă zidurile orașului, conducătorii răscoalei au cerut orașenilor să le

permitea intrarea în oraș. Judele orașului, după ce s-a sfătuit cu jurații săi, « de **cearnă** ca răsculații să nu prade orașul», le-a permis intrarea.

Împotriva cetelor de răsculați care mai acționau în diferite părți ale **Transilvaniei** a pornit o puternică armată nobiliară, la care s-a adăugat aceea a păturilor dominante ale sașilor și secuilor: uniunea încheiată în urmă cu 77 de ani la Căpîlna, **reînnoită** apoi periodic, de câte ori privilegiații se simțeau amenințați, și-a **îndeplinit** încă o dată misiunea pentru care a fost creată. Bătălia de la Cluj a fost **a doua** după cea de la Timișoara, în ce privește amploarea și îndârjirea cu care au **luptat** cele două părți. Țăranii s-au bătut din nou vitejește, deși nu aveau mijloacele **de luptă** de care dispuneau nobilii. Intervenția tunurilor a hotărât și rezultatul **acestei** bătălii în favoarea nobilimii. Mulți conducători de cete țărănești au fost **prinși** și uciși în chinuri groaznice.

Ultimele încercări de rezistență din partea răsculaților au fost în părțile **Oradiei**. La Biharea, țăranii au încercat să se apere construindu-și întărituri **din** pământ, dar comandantul armatelor nobiliare, Paul Tomori, prin vicleșug și făgăduieli mincinoase, a reușit să fărâmițeze forțele răsculate, să determine pe unii să părăsească lupta "și să plece acasă. Aproximativ 3 003 de țărani și-au găsit moartea în această ultimă bătălie. Laurențiu Mészáros a fost prins și dus la Cluj unde a fost tras în țeapă, apoi corpul său a fost ars pe rug în piața orașului.

În primăvara anului 1515, nobilimea se temea totuși de o "reaprire a răscoalei, de o nouă ridicare a țăranimii și de adunarea ei în jurul nucleelor ce scăpaseră încercuirii nobilimii. Pentru a putea preîntîmpina reizbucnirea răscoalei, Ioan Zăpolya luă măsuri de organizare a unei noi armate nobiliare ¹. În unele părți — ca, de pildă, în Țara Bîrsei — răsculații nu erau înfrinși cu totul nici în vara anului 1515, fiind nevoie de trimiterea unei armate feudale împotriva țăranilor și iobagilor răsculați (*populares et coloni rebelles*) ².

O teroare necruțătoare s-a dezlănțuit în toată țara. Oricine era bănuit de participare la răscoală era ucis fără milă. Zeci de mii de țărani au căzut victimă uriei nobiliare. Mii de cadavre zăceau pe toate drumurile. În unele regiuni — ca, de pildă, în Bihor și Cenad — populația s-a rărit mult în urma acestor masacre, precum și a fugii de frica răzbunării nobilimii. Acestei terori nobiliare i-au căzut victime nu numai țăranimea, ci și aliații ei, orășenimea săracă și chiar unii nobili mici, participanți la răscoală. Orășenii din Lipova, Cluj, Dej, Turda se plîngeau « cu durere » că nobilii îi apasă și-i împovărează cu mari procese și cheltuieli, arătînd că și-au pierdut libertățile și drepturile de care se bucurau pînă atunci, deoarece s-au alăturat țăranilor ce s-au răsculat în Transilvania ³. Mai mulți mici nobili [romîni din Maramureș erau judecați de un tribunal

¹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 106—107.

² *Zur Rechtslage des ehemaligen Torzbiirger Dominiums*, 1871, anexe, p. 16.

³ Hurmuzaki, II/3, p. 244-245.

al marii nobilimi și pedepsiți « pentru că au ținut partea țărănimii » (*partem rusticorum tenuissent*) K

La marea răscoală din 1514 au participat masele populare din Transilvania, fără deosebire de neam — români, maghiari, secui, sași și sârbi. Izvoarele contemporane subliniază solidaritatea de luptă și cu acest prilej a tuturor celor exploatați.

Cauzele înfrîngerii răscoalei țărănești sînt multiple. Printre acestea, trebuie socotită în primul rînd compoziția celor două tabere în luptă. Țărănimea nu a putut realiza o unitate a forțelor sale pe o durată mai lungă, datorită compoziției eterogene a taberei țărănești. Față de încercările elementelor celor mai înaintate de a făuri o organizare și o conducere unitară, de a duce lupta pînă la capăt, masele țărănești au manifestat tendința de a lupta cît mai aproape de casă, de a nu se îndepărta prea mult de gospodăriile lor. Cauzele înfrîngerii războiului țărănesc german, puse în lumină de Engels, și anume lipsa de legătură între acțiunile țărănești și incapacitatea păturilor răscolate de a se ridica deasupra intereselor locale, sînt valabile și în judecarea sfîrșitului războiului țărănesc din 1514. În desfășurarea răscoalei, forțele țărănești erau împărțite în cete, luptînd izolat unele de altele; nici în momentul bătăliei decisive cu armatele nobiliare de la Timișoara, răsculații nu au reușit să organizeze o unitate a tuturor forțelor, cu o conducere puternică.

Nobilimea, dimpotrivă, uitînd contradicțiile dintre diferitele ei pături, dintre nobilimea laică și clerul înalt, și-a strîns rîndurile sub o conducere organizată. Pe lîngă aceasta, nobilimea prezenta și un alt avantaj față de țărănime: pe cînd țărănimea lupta, în majoritatea ei, cu mijloace rudimentare, cu unelte agricole transformate în arme, nobilimea dispunea de armament superior, arme albe și arme de foc; la acestea se mai adăuga și o tehnică de luptă superioară, ca rezultat al deprinderii din generație în generație cu asemenea lucruri.

Problema aliaților țărănimii în timpul răscoalei trebuie de asemenea luată în considerare cînd analizăm cauzele înfrîngerii ei. Țărănimea «nu putea lua conducerea în lupta ce trebuia dusă de toate păturile asuprite»². În ceea ce privește aliații, la răscoala din 1514 au participat, alături de țărănimea răscolată: lucrătorii din mine și ocne, orășeni și chiar mici nobili. Unii dintre acești aliați s-au dovedit însă gata la compromis cu nobilimea sau chiar la trădarea răscoalei, cum a făcut orășenimea mai înstărită și mica nobilime. Singurii aliați credincioși ai țărănimii au fost lucrătorii din mine și ocne și orășenii săraci. Dar nici aceștia, ca și țărănimea de altfel, nu ajunseseră la o suficientă maturitate politică, nu s-au putut ridica pînă la rolul de conducători ai luptei comune. A lipsit o clasă care să conducă în mod conștient și ferm țărănimea în luptă.

¹ Hurmuzaki, II/3, p. 202.

² K. Marx-F. Engels, *Ideologia germană*, București, 1956, p. 45.

Urmările războiului
țăranesc Războiul general al țărănimii, cum îl numește Engels, s-a terminat prin înfrângerea răsculaților și prin întărirea asupririi țăranilor, a lucrătorilor de la ocne și mine și a orășenimii sărace •, obligațiile țărănimii față de stăpînii feudali, de biserică și de stat, au fost sporite, țărănimea a fost legată de glie și prin lege.

Nobilimea întrunită în dietă (« dieta sălbatecă »), apoi legiuitorii acesteia, în frunte cu Ștefan Werboczi — care a întocmit acel cod scris cu sînge de iobag, cunoscut sub numele de Tripartitum — au luat măsuri necruțătoare. Zeci de mii de țărani au fost masacrați de nobili. Dacă nobilimea s-ar fi putut lipsi de brațele de muncă ale țărănimii, aceasta ar fi fost ucisă în totalitatea ei, după cum spune deslușit articolul 14 al dietei din octombrie—noiembrie 1514, în care se arată că, deși toți țăranii care s-au răsculat împotriva stăpînilor lor ar fi vrednici de pedeapsa cu moartea, pentru a nu curge atîta sînge și pentru a nu pieri întreaga țărănime, fără de care nobilimea nu poate trăi, vor fi pedepsiți cu moartea numai căpitani, centurionii, decurionii, instigatorii și cei ce au ucis nobili¹. Robota e statornicită la cel puțin o zi pe săptămînă; renta în produse se stabilește la a noua parte din toate roadele pămîntului și din animale; dijma și darurile sînt date și din animalele mici și păsări. Darea în bani e fixată la 100 de dinari de familie, fără să se țină seama de starea materială a țăranului; darea în bani față de vistieria regală se dublează, de la unul la doi florini de gospodărie. Dijma față de biserică era luată din toate produsele gospodăriei țărănești.

Țărănimea a fost pedepsită la «totală și veșnică iobăgie» (*mera et perpetua servitute et rusticitate*), ca aducere aminte a ce «mare crimă» este a te răzvrăti împotriva stăpînului — cum declarau nobilii întruniți în dietă; țăranii au devenit șerbi ai stăpînului de pămînt, legați cu totul și pe veci de glie (*glebae adstricti*); proprietatea întregului pămînt rămîne nobilimii, iobagii fugiți în ultimii trei ani skit readuși pe moșiile părăsite, fiind legați și aceștia de glie².

Legiuirile din 1514 și Tripartitul lui Werboczi au îndeplinit în istoria țărănimii din Ungaria feudală și din Transilvania rolul pe care l-au avut ordonanțele țărănești din Germania în secolul al XVI-lea, ca urmare a înfrîngerii țăranilor germani în 1525: ele au codificat dorința nobilimii ca toți iobagii să-i fie supuși. Societatea a fost împărțită prin lege în două mari categorii: poporul (*populus*), minoritatea privilegiată, și mulțimea oropsită (*plebs*), marea majoritate a adevăratului popor, țărănimea iobagă.

Războiul țărănesc din 1514 a fost înfrînt, țărănimea subjugată și mai mult. Înfrîngerea țăranilor și represii sîngeroase ce au urmat au slăbit forța de rezistență în fața primejdiei turcești, mai ales că nobilimea se opunea să mai fie înarmată țărănimea chiar și împotriva dușmanului din afară. Dezastrul de la Mohács, din 1526, și transformarea unei părți a Ungariei în pașalîc turcesc se datoresc, în mare măsură, sfîrșitului războiului țărănesc din 1514.

¹ Hurmuzaki, 11/3, p. 195-196.

* Corpus *Jurit* Hungarici, I, p. 714 — 716.

2. REACȚIA FEUDALĂ ÎN MOLDOVA ȘI ÎNCERCĂRILE DE RESTABILIRE A AUTORITĂȚII DOMNEȘTI (1504—1527)

Istoria Moldovei după moartea lui Ștefan cel Mare se caracterizează printr-o luptă aproape permanentă între domnie și marea boierime, care va căuta să folosească toate prilejurile și mijloacele — inclusiv lupta armată — pentru a-și redobîndi puterea politică, îngrădită prin cunoscutele măsuri ale marelui domn, și a limita autoritatea puterii centrale. În condițiile creșterii continue a presiunii otomane asupra țării, marea boierime moldoveana va sfîrși prin a se înțelege cu sultanul, căruia îi va supune țara la 1538, pentru a înlătura de pe tron un domn pe care îl considera prea autoritar.

Primul asemenea prilej pentru a-și recîștiga influența politică a fost socotit de boierimea moldoveana chiar apropierea morții lui Ștefan cel Mare, cînd la tronul țării se prezentau doi pretendenți: pe de o parte, Bogdan — fiul și urmașul lui Ștefan, pe care acesta îl și asociase la domnie — iar pe de altă parte un pretendent care se găsea de mai multă vreme la Poartă. O bună parte a boierimii susținea la tron pe acesta din urmă, care obținuse chiar steag de domnie și sprijin din partea turcilor. Însăunarea pretendentului susținut de turci și de boieri ar fi însemnat renunțarea la rezultatele obținute prin luptă în timpul domniei lui Ștefan cel Mare și trecerea Moldovei în situația în care ajunsese Țara Românească, datorită trădării boierimii.

În ultimele zile ale lui Ștefan cel Mare, complotul boieresc — în fruntea căruia se găsea Luca Arbore, portarul de Suceava — luase proporții îngrijorătoare. Printr-un ultim act de energie, marele domn a reușit să înlătorească pericolul ce amenința Moldova, să anihileze uneltirile boierilor și să impună ca domn pe fiul său Bogdan al III-lea (1504—1517) — căruia i s-a zis și cel Orb — pe care boierii au fost siliți să-l accepte¹.

Bogdan nu a reușit să îndepărteze din sfatul domnesc pe boierii complotiști, domnia sa fiind, astfel, rezultatul unei înțelegeri între domn și marea boierime. Mai mult încă, unul dintre conducătorii complotului — portarul Luca Arbore — a dobîndit în timpul domniei lui Bogdan o influență hotărîtoare în treburile politice ale țării, grupînd în jurul său marea boierime, dornică să-și redobîndească puterea.

Succesele politice ale marii boierimi împotriva autorității domnești au fost ușurate și de greșelile săvîrșite de urmașul lui Ștefan cel Mare, care, căutînd să îmbunătățească relațiile încordate cu regele Poloniei, moștenite din ultimii ani ai domniei tatălui său, a împins Moldova într-un lung conflict cu această țară.

Urmărind să realizeze relații mai bune cu regele Poloniei — care în toamna anului 1504 comunica printr-o solie lui Radu cel Mare regretul său că acesta

¹ Hurmuzaki, VIII, p. 40-41; Sanuto, *Diarii*, VI, p. 49-50.

nu a ocupat Moldova după moartea lui Ștefan cel Mare^x — Bogdan a încercat să se căsătorească cu o soră a regelui polon. în acest scop, în anul 1505, Bogdan s-a declarat gata să păzească Polonia de tătari și să sprijine catolicismul în Moldova și a cedat regelui Pocuția². îndeplinirea cererii fiindu-i refuzată — cu toate insistențele sale — Bogdan a căutat să silească pe noul rege, Sigismund, să respecte promisiunea făcută de predecesorul său. Ca urmare a acestui fapt, între anii 1506 și 1509, au avut loc mai multe expediții de jaf, de o parte și de alta, oastea moldoveana atacând sudul Poloniei iar armata panilor poloni nordul Moldovei, împăcarea cu regele Poloniei s-a făcut de-abia în ianuarie 1510, prin intermediul regelui Ungariei.

Conflictul cu regele Poloniei a contribuit în chip deosebit la știrbirea prestigiului politic al țării și a creat condiții prielnice altor atacuri ale dușmanilor Moldovei.

În timpul domniei lui Bogdan, relațiile Moldovei cu Țara Românească au fost încordate, datorită prezenței în această țară a unor boieri pribegi, fugiți din Moldova încă din vremea lui Ștefan cel Mare, dintre care unul, Bogdan, a ajuns cumnatul lui Radu cel Mare. La aceasta se adăugau și intrigile regelui Poloniei împotriva domnului Moldovei. În 1507, la îndemnul boierilor pribegi și al regelui Poloniei, oastea lui Radu cel Mare, însoțind pe un pretendent Roman, a prădat regiunea Putnei, la care domnul Moldovei a răspuns prin arderea și jefuirea regiunii Râmnicului. Conflictul dintre Bogdan și Radu cel Mare a fost aplanat prin intervenția călugărului Maxim Brancovici.

În anul 1514, domnul Țării Românești, Neagoe Basarab, s-a amestecat și el în treburile Moldovei, ajutând pe un pretendent la tron, numit Trifăilă, care a fost însă înfrânt și ucis, lângă Vaslui, de trupele moldovene. Este posibil ca în această vreme să fi avut loc și unele frământări interne în Moldova, asupra căreia se exercita, probabil, și influența războiului țărănesc condus de Gheorghe Doja în Transilvania. De altfel, încă din anul 1512, cronica țării înregistrează o «neorînduială întru toate » în Moldova³, ceea ce ne face să presupunem existența unor mișcări țărănești încă de la acea dată.

Una din problemele mult discutate în istoriografia burgheză a fost aceea a relațiilor Moldovei cu Poarta în timpul domniei lui Bogdan. S-a discutat anume dacă a existat un tratat încheiat de Bogdan cu sultanul și dacă acesta a « închinat » țara turcilor, cum se afirmă în cronica lui Grigore Ureche⁴. Relațiile Moldovei cu turcii în timpul domniei lui Bogdan — ca și în acelea ale urmașilor săi — au rămas cele consfințite prin lupta eroică a poporului condus de Ștefan cel Mare: țara și-a păstrat independența, plătind mai departe tribut turcilor, mărit de la 4 000 de galbeni — cât dădea Ștefan cel Mare — la 8 000, cât plătea Moldova

¹ P. P. Panaitescu, *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, p. 19.

² Hurmuzaki, II/2, p. 726 — 727; Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 78 — 81.

³ *Cronicle slavo-române*, p. 192—193.

⁴ Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 135.

în 1514 *. Că țara era independentă o dovedește nu numai faptul că domnul ei putea refuza cererile turcilor de a-i însoți în expediții sau de a le permite trecerea prin țară — așa cum se va întâmpla în timpul domniei lui Ștefăniță — dar și din relatările contemporanilor. Un raport din 1507, bine informat asupra situației din Imperiul otoman, arăta că acesta se mărginea cu « cele două Valahii », din ai căror domni unul dădea ascultare turcilor — este vorba de domnul Țării Românești — iar celălalt nu ². Moldova avea, deci, o situație diferită de a Țării Românești, ceea ce dovedește că lupta glorioasă pentru independență condusă de Ștefan cel Mare nu fusese zadarnică; țara beneficia încă de rezultatele acestei lupte. Este posibil ca Bogdan să fi trimis o solie la Poartă — pentru reglementarea relațiilor sale cu turcii sau pentru plata tributului — în jurul căreia s-a creat apoi legenda că ar fi « închinat » țara turcilor. « Tratatul », în forma în care s-a păstrat, este o creație a unor vremuri mai noi (secolul al XVIII-lea), când țările noastre încercau să-și recâștige independența pierdută și când se invoca existența unor asemenea tratate.

Dacă sultanul nu a intervenit direct în treburile Moldovei, în schimb tătarilor au atacat în câteva rînduri țara, între 1510 și 1513. Incursiunile tătărești în Moldova erau ușurate și de faptul că Bogdan nu putea stabili cu polonii un plan comun de apărare împotriva lor.

Pentru a lupta cu mai mult succes împotriva tătarilor, Bogdan a căutat să-și asigure sprijinul marelui cneaz al Moscovei, la care a trimis soli³. El a încercat chiar să organizeze o expediție comună — cu rușii și polonii — împotriva tătarilor. Încercarea sa nu a reușit, deoarece marele cneaz se afla în război cu regele Poloniei. În anul 1514, Bogdan a căutat să împace pe cei doi conducători de state, oferindu-se să medieze pacea ⁴.

La moartea sa, în aprilie 1517, Bogdan a lăsat tronul unui fiu al său, numit — din pricina vârstei fragede la care și-a început domnia — Ștefăniță sau Ștefan cel Tânăr (1517—1527). Tutorele copilului-domn a devenit Luca Arbore, portarul Sucevei, conducătorul boierimii moldovene.

Marea boierime găsea acum cel mai potrivit prilej de a conduce țara conform propriilor sale interese; și, într-adevăr, în cei cinci ani ai minoratului noului domn, boierimea moldoveana a depus toate străduințele pentru a-și impune programul său de guvernământ.

În politica sa internă, marea boierime a încercat să reînvie privilegiile de imunitate feudală, cu alte cuvinte să revină la situația din prima jumătate a sec. al XV-lea. Din convenția încheiată în august 1518, pentru reglementarea litigiilor de la granița moldo-polonă, rezultă că boierimea moldoveana a căutat să îngrădească atribuțiile reprezentanților autorității centrale — mult lărgite prin

¹ Hurmuzaki, II/3, p. 171.

² Sanuto, *Viații*, VII, p. 8.

³ Hurmuzaki, II/2, p. 642, și II/3, p. 14, 72, 76-77.

⁴ *Ibidem*, p. 146.

reforme înfăptuite de Ștefan cel Mare — interzicând acestora accesul în satele boierești. Marea boierime încerca în acest chip să anuleze, măcar în parte, rezultatul luptei pentru centralizarea statului din a doua jumătate a sec. al XV-lea. În aceeași convenție, boierii erau siliți să recunoască, totuși, necesitatea unei administrații centralizate, când încredințau starostilor poliția drumurilor dintre moșiile boierești sau îngăduiau acestora intervenția în satele micilor boieri sau ale țăranilor liberi *. Dând dovada întregii sale miopii politice, marea boierime se declara de acord cu politica de centralizare când considera că aceasta nu-i atingea interesele sale înguste, dar căuta să o limiteze când lovea în privilegiile de imunitate feudală. Se înțelege că o astfel de politică era sortită eșecului.

În anii care au urmat încheierii acestei convenții — care înseamnă apogeul reacțiunii boierești după moartea lui Ștefan cel Mare — tabăra constituită în jurul portarului de Suceava a început să se destrame, unii dintre boieri fiind nemulțumiți de autoritatea lui Arbore. Mari nemulțumiri existau și în țară, datorită abuzurilor săvârșite de dregătorii puși sub controlul marilor boieri.

În anul 1522, Ștefăniță s-a declarat major și a luat conducerea treburilor țării. Hotărât să reia politica lui Ștefan cel Mare de întărire a autorității domnești, tânărul domn a răspuns cu hotărâre la încercările boierimii de a i se opune, înlăturând din dregătoria de portar al Sucevei — între 8 ianuarie și 15 martie 1523 ² — pe atotputernicul Luca Arbore, care, vreme de aproape 20 de ani, dominase politica Moldovei. Când domnul descoperă legăturile fostului portar de Suceava cu boierii fugiți în Polonia și uneltirile acestora împotriva sa, Arbore este ucis, fiind acuzat de hiclenie (aprilie 1523).

Rămăși fără conducător politic și temîndu-se să nu-i împărtășească soarta, boierii moldoveni organizează un mare complot pentru înlocuirea domnului, în lupta împotriva lui Ștefăniță, ei au apelat din nou la ajutorul puterilor străine, adresîndu-se regilor Poloniei și Ungariei sau chiar sultanului. După o informație polonă, la începutul lunii august 1523, o solie a boierilor moldoveni « oferise » țara regelui polon, arătînd că, dacă acesta nu va primi, sînt hotărîți să se îndrepte către regele Ungariei sau către sultan, pentru a scăpa de « tiran » ⁸. Încă de la această dată, boierimea moldoveana se declara gata să supună țara unei puteri străine, ca preț al înlocuirii unui domn ce-i îngrădea privilegiile.

După ce a obținut sprijinul regelui polon, mobilizînd toate mijloacele de care dispuneau în țară și aducînd cu ei un candidat propriu la domnie, boierii pribegi au năvălit în Moldova, la începutul lunii septembrie 1523. Ștefăniță — căruia « i-au venit țara întru ajutoriu » ⁴ — a reușit însă să zdrobească coaliția marii boierimi.

¹ M. Costăchescu, *Documente de la Ștefăniță voievod*, p. 522 — 523.

⁸ *Documente*, A, veac. XVI, voi. I, p. 219.

³ Hurmuzaki, II/3, p. 437, 441 — 443.

⁴ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 146.

Această luptă are o importanță deosebită pentru istoria Moldovei, atât prin compnența celor două tabere ce s-au înfruntat pe câmpul de bătaie, cât și prin urmările sale. În această luptă s-au întâlnit, pe de o parte, oastea care apăra interesele de clasă ale marilor feudali și care grupa pe toți boierii și «întreg

Fig. 176. — Monede emise de Ștefăniță vodă.

1. Groș; 2. Jumătate de groș.

sfatul»^x și, pe de altă parte, țărănimea liberă și mica boierime — cuprinse în termenul de « țară » — care — dornică să pună capăt abuzurilor marii boierimi — s-au strâns în jurul domniei. Se dovedea, astfel, din nou — ca și în vremea lui Ștefan cel Mare — că, în lupta pentru centralizarea statului, domnul găsea

¹ *Cronicile slavo-române*, p. 94 și 183; Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 146; Documente, A, veac. XVI, voi. I, p. 223, 238, 292, 293.

un sprijin de nădejde în țărănime, care înțelegea să-și manifeste în acest chip nemulțumirea împotriva mării boierimi.

Prin înfrângerea mării boierimi de către domn și aliații săi, se dovedea că aceasta era incapabilă să mai susțină prin mijloace proprii lupta împotriva autorității domnești. Înțelegând că nu mai poate împiedica prin mijloace interne progresul centralizării statului, dar fiind hotărâtă să-l împiedice cu orice preț, marea boierime va trece pe poziția pactizării cu turcii, făcând apel la sprijinul sultanului în lupta sa împotriva autorității domnești, așa cum se va întâmpla în timpul domniei lui Petru Rareș.

După luptă, unii dintre mării boieri au fost uciși¹, alții au fugit peste hotare, unde «toți... și-au sfârșit viața în țări străine»². Sfatul domnesc de după lupta din septembrie 1523 este alcătuit din boieri noi: 13 din cei 17 membri ai sfatului din timpul minoratului lui Ștefăniță au fost înlocuiți.

În a doua parte a domniei sale, între 1522 și 1527, Ștefăniță s-a sprijinit pe cei care l-au ajutat să înfrângă complotul mării boierimi. Este semnificativ în această privință faptul că, din cele 34 documente rămase din această perioadă, 24 sînt date de domn pentru diverși proprietari mărunți, față de numai trei pentru marea boierime, șase pentru mănăstiri și unul pentru mitropolit. Acest fapt dovedește că domnul a înțeles să continue colaborarea stabilită pe cîmpul de bătaie cu cei care alcătuiau «țara », folosindu-i în lupta pentru întărirea autorității domnești. Mai mult încă, Ștefăniță a luat măsuri pentru a curma abuzurile săvîrșite de marea boierime în timpul minoratului său.

Curînd după înăbușirea complotului boieresc, în 1524, trupele domnului Moldovei au atacat și bătut la Tărăsăuți o oaste turcească, ce se întorcea dintr-o expediție de pradă în Polonia³, dovedind, pe de o parte, dorința lui Ștefăniță de a lupta împotriva turcilor, și pe de alta, faptul că țara nu se resimțea de pe urma complotului boieresc. Curînd, însă, Polonia a încheiat pace cu turcii iar Ungaria a căzut sub loviturile lui Soliman, astfel încît Moldova a rămas singură în fața pericolului otoman.

Către sfîrșitul domniei lui Ștefăniță, relațiile Moldovei cu Țara Romînească s-au înrăutățit datorită mai ales boierilor moldoveni pribegi, care continuau să apeleze la turci împotriva domnului. Urmărind să silească pe Radu de la Afumați să-i restituie pribegii, în februarie 1526, oastea domnului Moldovei a prădat Țara Romînească pînă la Tîrgșor⁴. Radu de la Afumați i-a înapoiat boierii pribegi, care au fost uciși⁵. Curînd după aceea, tînărul domn al Moldovei, fiind bolnav, a murit, în ianuarie 1527.

¹ Cronicile *slavo-romine*, p. 183.

² *Ibidem*, p. 94.

³ Hurmuzaki, II/3, p. 463.

⁴ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 146-147; Hurmuzaki, II/3, p. 524.

⁵ Hurmuzaki, XI, p. 3 și U/3, p. 525.

3. ÎNTĂRIREA PRESIUNII OTOMANE ASUPRA ȚĂRII ROMÎNEȘTI (1496—1521)

La sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea, istoria Țării Românești s-a desfășurat sub semnul luptelor dintre partidele boierești ; acestea au contribuit la¹ slăbirea capacității de apărare a țării și au făcut posibilă intervenția frecventă a turcilor în treburile interne.

La sfârșitul secolului al XV-lea, politica de înțelegere cu Poarta, practică de mai multă vreme de boieri¹, a intrat într-o fază nouă: ea a început să îmbrace forma de alianță directă cu turcii. La baza alianței stăteau legăturile economice pe care le întreținea o parte a marii boierimi cu Imperiul otoman.

Antrenați în relațiile marfă-bani, unii boieri își organizează moșiile în vederea producției de cereale-marfă; ei duc o intensă activitate economică, de pe urma căreia realizează venituri considerabile. Un rol deosebit în organizarea comerțului cu Imperiul otoman l-au avut boierii Craiovești — numiți astfel după principala lor moșie, satul Craiova. Prin dăruiri de sate din partea domniei, prin cumpărări și, mai ales, prin cotropiri, Craioveștii ajunseseră, în ultimul sfert al veacului al XV-lea, cei mai puternici boieri din Oltenia. Neagoe de la Craiova, care pune bazele puterii acestei familii, deține în domnia lui Basarab Țepeluș dregătoria de ban.

În vremea lui Vlad Călugărul, Craioveștii reușesc să facă din bănie o dregătorie de familie, pe care și-o transmit ereditar. Radu cel Mare îi asociază politiciii de centralizare a statului și creează pentru ei instituția marii băanii, a cărei reședință devine Craiova; prin aceasta, Craioveștii, ca mari bani, deveneau exponenți ai centralizării în cadrul Olteniei, fiindu-le subordonați banii micilor unități teritoriale din Oltenia. Politica pe care au desfășurat-o ulterior, legătura lor strânsă cu turcii, a scos în relief șubrezenia soluției lui Radu cel Mare și a arătat că — privită pe plan mai larg — politica Craioveștilor nu servea intereselor generale ale statului, ci constituia o frână în procesul de centralizare a lui. Dispunând de o mare putere economică, sate și bani, boierii olteni încep să ducă o politică proprie, a cărei trăsătură principală era înțelegerea cu turcii. Prieteni și părtași la venituri cu unii dintre dregătorii otomani, ei obțin, prin aceștia, arendarea unor vămi de la Dunăre², și chiar de dincolo de fluviu³.

Craioveștii se înrudeau cu elemente creștine renegate din Imperiu, care dețineau însemnate dregătorii la Poartă: Mehmed beg, pașă de Nicopole, Ibrahim pașa, marele vizir din timpul lui Soliman I, și Mustafa pașa, dregător cu mare trecere la curtea sultanului. Folosindu-se de sprijinul rudelor și prietenilor lor din Imperiul otoman, Craioveștii exercitau o presiune neconținută

¹ Vezi mai sus cap. VI, par. 2.

² *Documente*, B, veac. XVI, voi. II, p. 116.

³ *Ibidem*, p. 61.

Fig. 177. — Radu cel Mare și soția sa Cătălina, pictură murală de la mănăstirea Govora, refăcută în sec. XVII.

asupra domniei din Țara Românească, mai ales în vremea în care li s-a părut că puterea lor e în primejdie, îndeosebi după 1508.

În tendința de a domina viața politică a întregii Țări Românești — ceea ce cu timpul și realizează — pe lângă prietenia cu turcii, Craioveștii caută să-și asigure sprijinul bisericii, principala armă ideologică a statului feudal. În acest scop, ei fac o serie de importante danii unor mănăstiri din țară sau de la muntele Athos și acordă sprijin unor căpetenii ale bisericii. Cu ajutorul lor, călugărul Maxim, din familia despoților sârbi Brancovici, ajunge, pentru scurt timp, mitropolit al Țării Românești. În conflictul care izbucnește între Radu cel Mare și Nifon — fostul patriarh al Constantinopolului, adus în țară de domn cu scopul de a reorganiza biserica și care căuta să subordoneze autorității bisericii pe cea a domnului — Craioveștii se solidarizează pe ascuns cu Nifon.

Prin legăturile pe care le aveau, prin politica pe care înțelegeau să o ducă, Craioveștii se încadrau în rîndul marilor feudali din Peninsula Balcanică, care, chiar dacă nu duceau totdeauna direct politica Porții — pactizînd cu aceasta — o sprijineau indirect.

Bucurîndu-se în politica sa internă de sprijinul Craioveștilor, ducînd pe plan extern o politică ce coincidea cu a acestora ■ — de supunere față de Poartă și de înțelegere cu regatul Ungariei — Radu cel Mare (1496—1508) a reușit, într-o vreme în care Imperiul otoman trecea printr-o perioadă de criză internă, să-și asigure o domnie liniștită. Acest fapt i-a permis să întreprindă o serie de măsuri pe linia centralizării statului și să acorde o atenție deosebită vieții culturale și bisericești, ceea ce a făcut să i se dea calificativul de « cel Mare ».

În tratatul de pace pe care Vladislav al II-lea îl încheia cu turcii la Buda, în 1503, se prevedea extinderea păcii și asupra Țării Românești și Moldovei — ca vasale ale Ungariei — care urmau să plătească Porții aceleași dări ca și mai înainte *. Această clauză dovedește că, la acea dată, Țara Românească își păstra încă o oarecare autonomie, pe care — în schimbul plății tributului — sultanul o recunoscuse.

Recunoașterea suzeranității regelui Ungariei i-a adus, în 1507, lui Radu cel Mare stăpînirea în Transilvania a domeniului Geoagiul de Jos.

Radu cel Mare a căutat să întrețină relații bune și cu regele Poloniei. Servind interesele acestuia, el ajunge în conflict cu Bogdan, domnul Moldovei.

Politica externă a lui Radu cel Mare a asigurat în țară liniștea, care a fost menținută însă cu mari sacrificii. Supunerea plecată a lui Radu cel Mare față de Poartă impunea domnului în fiecare an o călătorie la Constantinopol « să sărute mîna sultanului » și să plătească haraciul, la început de 8 000, mai apoi de 12 000 de ducăți; această politică a înlesnit, totodată, pașalelor de la graniță cîmpirea unor părți din teritoriul țării. Într-o scrisoare adresată de Radu cel Mare brașovenilor, în 1505, se arată că, la acea dată, turcii ocupaseră poziții

¹ Hurmuzaki, 11/1, p. 20-23.

cheie în organizarea circuitului de mărfuri — unele vaduri și vămi la Dunăre — reclamînd, totodată, domnului patru pînă la cinci mii de oameni, fugiți din sudul Dunării în Țara Romînească.

Chemarea domnului la Poartă și intervenția turcească în treburile interne ale Țării Romînești devin un lucru frecvent. Viața politică a țării începe să fie dirijată de Poartă, iar în perioadele de criză ale puterii centrale otomane, de forțele feudale turcești de la Dunăre.

După moartea lui Radu cel Mare (martie—aprilie 1508), regele Ungariei caută să aducă pe tronul Țării Romînești pe Danciul, fiul lui Basarab Țepeluș. Încercarea lui nu reușește însă. În mai 1508, Mehmed beg, pașa de Nicopole, trece Dunărea și instalează domn pe Mihnea, fiul lui Vlad Țepeș, căruia boierii — din cauza măsurilor pe care le-a luat împotriva lor — i-au spus « cel Rău ». Siliți să accepte noua stare de lucruri, boierii se supun domnului impus de turci. În luna iunie 1508, Mihnea scria sașilor din Sibiu că «toți boierii sînt cu el și toate cetățile le-a ocupat ». În luna iulie a aceluiași an, regele Ungariei înștiința pe Sigismund al Poloniei de intervenția turcilor în Țara Romînească, arătînd că aceștia, după ce au așezat pe Mihnea în scaun, au plecat.

Boierii Craiovești, partizani ai politicii de înțelegere cu turcii, sînt la început de partea noului domn. Ei figurează în divan, ocupînd primele locuri în lista martorilor¹. Mihnea dă chiar două hrisoave în favoarea mănăstirii Bistrița, ctitoria Craioveștilor².

Apropierea lui Mihnea de Craiovești nu durează mult; în momentul în care-și consideră consolidat tronul, domnul caută să rupă cu turcii, să se apropie de regele Ungariei, recunoscîndu-i suzeranitatea. În iulie 1509, solii lui Mihnea depuneau omagiu de supunere față de coroana ungară.

Pe plan intern, Mihnea caută să întărească puterea domniei; el înțelege că lupta împotriva turcilor este strîns legată de lupta pentru centralizarea statului, de slăbirea forței marii boierimi, ca element ce se opunea acestor planuri. Domnul ucide un număr însemnat de boieri³ și urmărește pe Craiovești, care-și găsesc scăparea peste Dunăre. În lupta pentru centralizarea statului, Mihnea încearcă, să utilizeze instrumentul administrativ al marii bănii, dar fără Craiovești. În urma fugii boierilor olteni la turci, el încredințează conducerea Olteniei fiului său Mircea. Cu ajutor turcesc de la Mehmed beg și împreună cu acesta, boierii Craiovești revin însă în țară. Mihnea, neputînd să li se împotrivescă, caută adăpost în Transilvania. Fiul său încearcă să reziste la Cotmeana, dar e înfrînt și silit să fugă. O nouă încercare a lui Mihnea de a reocupa tronul cu ajutor din Ungaria eșuează; bătut, el fuge spre Sibiu, unde va fi ucis (12 martie 1510).

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. I, p. 44, 45, 46.

² *Ibidem*, p. 47-49, 49-50.

³ Gavril Protul, *Viața sfîntului Ni/on*, p. 123.

. Cu ajutorul Craioveștilor și cu consimțământul turcilor, tronul Țării Românești este ocupat de Vlăduț (1510—1512), fiul lui Vlad Călugărul, frate cu Radu cel Mare. În fața lui Mehmed beg, între Craiovești și noul domn s-au făcut jurăminte reciproce de credință. În cazul încălcării lor de către una din părți, se prevedea intervenția și pedepsirea de către turci — prin Mehmed beg, care juca rol de garant — a celui ce se va face vinovat de sperjur¹.

Contractul încheiat între Craiovești și Vlăduț, în prezența lui Mehmed beg, vădește, pe lângă un triumf al politicii Craioveștilor — care, cu ajutorul turcilor, ajunseseră să tuteleze domnia — un fapt deosebit de semnificativ, și anume că arbitrajul sultanului era încredințat unei pașale de graniță, ceea ce ilustrează slăbirea puterii centrale a Imperiului otoman. Criza din Imperiul otoman, cauzată de luptele dintre sultanul Baiazid și fiul său Selim, care au înlesnit izbucnirea răscoalei ienicerilor în 1511, a făcut ca Poarta să nu poată stăpîni forțele de fărîmițare din cadrul Imperiului. Sangiacii de margine își permit o mare libertate de acțiune. Craioveștii, adaptîndu-se situației din imperiu, sprijiniți de Mehmed beg, arată solidarizarea forțelor de fărîmițare feudală din Țara Românească cu cele din Imperiul otoman.

La scurt timp după instalarea sa pe tron, Vlăduț reia politica predecesorului său și, părăsindu-i pe turci, se apropie de Ungaria, depunînd jurămîntul de credință, în 1511², regelui Vladislav, căruia îi cere să-i trimită arme împotriva turcilor. El rupe jurămîntul făcut față de Craiovești — care manifestau dorința de a impune țării un domn din familia lor — și încearcă să ia măsuri împotriva acestora. După 27 decembrie 1511, Craioveștii dispar din lista boierilor din sfatul domnesc. Conflictul dintre Vlăduț și Craiovești determină trecerea acestora peste Dunăre, de unde, cu ajutorul lui Mehmed beg, revin și înfrîng, în apropiere de București, oastea domnului. Vlăduț este prins și decapitat, ca unul ce-și călcase jurămîntul față de pașă și de Craiovești.

După moartea lui Vlăduț, Craioveștii impun domn al Țării Românești pe Neagoe (1512—1521), fiul lui Pîrvu vornicul, care, pentru a-și justifica pretenția la tron, își creează o falsă genealogie: el se dă drept fiul lui Basarab cel Tânăr și își schimbă numele din Neagoe în Basarab. După el, Craioveștii își vor spune Basarabi, deși nici o legătură de sînge nu-i apropia de vechii domni. Izvoarele menționează că înscăunarea lui Neagoe s-a făcut cu ajutor turcesc. Aceasta a făcut ca obligațiile lui față de turci să fie mari. Supunerea lui Neagoe față de Poartă explică temerile transilvănenilor că Neagoe va participa alături de turci la expedițiile acestora în Transilvania. Frămîntările din Imperiul otoman împiedică însă astfel de expediții. Ele îi permit lui Neagoe să ducă o politică de echilibru între turci și creștini și să ocupe tronul Țării Românești pînă la moarte. Urmînd în domnie programul politic al lui Radu cel Mare, el caută să-și consolideze

¹ Gavril Protul, *Viața sfîntului Ni/bn*, p. 129-131. ¹
Hurmuzaki, XV/1, p. 213.

Fig. 178. —Neagoe Basarab și familia sa, pictură murală din biserica episcopală de la Curtea de Argeș, sec. XVI.

tronul, pe de o parte, printr-o serie de măsuri interne, pe de altă parte, printr-o destul de abilă politică externă.

Domnia lui Neagoe Basarab făcea dovada că politica Craioveștilor era contradictorie. Deși uneori se manifestaseră ca forțe de descentralizare, ei nu urmăreau în fond fărâmițarea statului feudal Țara Românească, ci căutau prin toate mijloacele să-și subordoneze domnia, să pună în fruntea țării un domn din familia lor. Craioveștii se manifestă ca factor de descentralizare numai în măsura în care domnia lovea în privilegiile lor. Prin înscăunarea lui Neagoe Basarab și prin politica pe care acesta a fost împins de Craiovești să o ducă în cei nouă ani de domnie, boierii olteni «trădau » de fapt interesele marii boierimi legate de fărâmițarea feudală.

O dată cu urcarea lui Neagoe pe tronul Țării Românești și cu măsurile pe care el le întreprinde, boierii adversari ai Craioveștilor iau drumul pribegiei în Transilvania și Moldova, de unde, fără rezultate, uneltesc continuu împotriva domnului. Ei se vor întoarce în țară abia după moartea lui Neagoe, când se ridică împotriva domniei fiului său minor, Teodosie.

Cu ajutorul familiei boierești din care făcea parte, Neagoe ia o serie de măsuri de gospodărire a țării, devenite necesare. Din vremea lui se păstrează prima mențiune a stabilirii precise a hotarului dintre Țara Românească și Transilvania, în părțile din nordul Olteniei. Cât privește hotarul de sud al țării, el a reușit să lichideze în unele părți infiltrațiile turcești la nordul Dunării. În timpul domniei lui Neagoe Basarab se accentuează procesul de separare a averii personale a domnului de cea a statului, se dezvoltă aparatul fiscal al domniei, apar elementele unui aparat administrativ ce seamănă cu slujitorimea din Moldova și care contribuie la întărirea puterii centrale.

Căutând liniștea necesară realizării acestui program de politică internă, în care un rol deosebit îl ocupă problemele culturii, Neagoe s-a străduit să stabilească relații de bună înțelegere cu vecinii. Bucurându-se de încrederea turcilor, el a făcut totul ca, încă de la urcarea sa pe tron, să fie în bune relații și cu regele Ungariei. În cursul domniei, Neagoe desfășoară o bogată activitate diplomatică, urmărind să lărgască legăturile sale politice: el întreține relații cu Polonia, Veneția și cu papa. În 1517, împreună cu boierii mari și mici, Neagoe depune jurământul de credință către Ludovic al II-lea, noul rege al Ungariei. Din textul jurământului se vede că închinarea lui Neagoe față de rege nu era determinată de dorința lui de a rupe cu turcii, ci era făcută cu scopul de a-și asigura, în cazul unei eventuale pierderi a domniei, un adăpost în Transilvania. Ca semn al închinării, stăpânește și el domeniul Geoagiul de Jos, în comitatul Hunedoarei, cu satele și posesiunile ce țineau de acesta¹.

Urmînd politica familiei din care făcea parte, Neagoe Basarab a întreținut relații strînse cu Sibiuul. De la Neagoe și rudele sale, prin trimiși speciali, sibienii

¹ A. Veress, *Acta et epistolae*, I, p. 126—128.

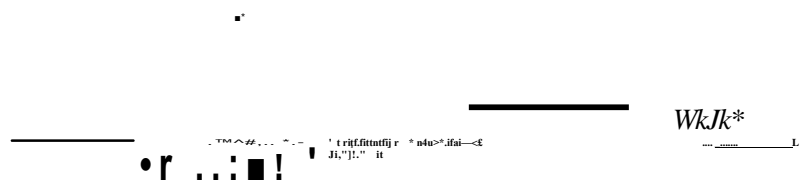

Fig. 179. — Biserica episcopală de la Curtea de Argeș, ctitoria lui Neagoe Basarab.

Fig. 180. — Biserica mitropoliei din Tîrgoviște, ridicată de Neagoe Basarab (înainte de restaurare).

luau informații despre turci. Cu Brașovul, relațiile domnului muntean nu au fost totdeauna bune; solidarizându-se cu interesele negustorilor și meșteșugarilor din Țara Românească, Neagoe se ridică împotriva măsurilor luate de brașoveni față de aceștia, amenințând că va pustii Țara Bîrsei «încît nu se va mai cunoaște **loc** într-însa ». Relațiile lui Neagoe cu brașovenii erau încordate și din cauza sprijinului pe care aceștia îl acordau lui Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, care continua să pretindă pentru sine tronul Țării Românești. Mircea se bucura și de sprijinul domnului Moldovei, Bogdan, cu care, din această cauză, Neagoe se află la începutul domniei în conflict. Domnul muntean încearcă și el mai târziu, în 1514, să sprijine împotriva lui Bogdan pe un pretendent, Trifăilă, care este însă înfrînt, prins și decapitat.

Domnia lui Neagoe Basarab marchează apogeul puterii Craioveștilor, fiind perioada în care ei își sporesc în mod considerabil averile. Marea bănie deținută de Barbu Craiovescu, unchiul domnului, cîștigă mult în importanță, în cuprinsul Olteniei, marele ban ajunge în posesia majorității prerogativelor rezervate domnului. Din această vreme — se pare — marele ban devine singurul dregător care avea dreptul de a pedepsi cu moartea. Banul își avea oastea sa proprie, formată din elemente de tipul curtenilor, cunoscuți sub numele de « slugi ». Ca și domnul, marele ban dăruia cu sate « slugile » ce se distingeau prin fapte militare¹. El își avea curtea sa, ce o imita pe cea domnească, și un aparat administrativ propriu.

Organizarea pe care Craioveștii au dat-o Olteniei a contribuit ca această provincie să apară multă vreme ca o individualitate politică cu tendințe de autonomie.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

- MARX, K., *Contribuții la critica economiei politice*, București, 1954.
MARX, K.-ENGELS, F., *Ideologia germană*, București, 1956.
ENGELS, F., *Anti-Dühring*. Domnul Eugen *Dühring* revoluționează știința, București, 1955.
— *Războiul țărănesc german*, București, 1958,
LENIN, V. L., *Ce sînt « Prietenii poporului » și cum luptă ei împotriva social-democraților*, în *Opere*, voi. I, București, 1950.

II. *Izvoare*

- Acta tomiciana*, voi. I—X, Poznan, 1852 — 1899.
BOGDAN, I., *Documente moldovenești din sec. XV și XVI din arhivul Brașovului*, București, 1905.
— *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Țara Ungurească în sec. XV-XVI (1415-1508)*, București, 1905.

¹ Documente, B, veac. XVI, voi. I, p. 119; voi. II, p. 74. 40

- BRUTUS, I. M., *Magyar historiája, 1490—1552*, Pesta, 1863.
- Corpus *Juris Hungarici*, voi. I (1000—1526), Budapesta, 1899.
- COSTĂCHESCU, M., *Documentele moldovenești de la Bogdan voievod (1504—1517)*, București, 1940.
- *Documentele moldovenești de la Ștefăniță voievod (1517—1527)*, Iași, 1943.
- Croniclele slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu*, București, 1959. Documente privind istoria României, A, Moldova, veac. XVI, voi. I și II; B, Țara Românească, veac. XVI, voi. I. DRAGOMIR, SILVIU, *Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în sec. XV și XVI*, București, 1927.
- GAVRIL, PROTUL, *Viapa sfântului Ni/on*, ed. V. Grecu, București, 1944.
- GEREB, L.-GY. SZEKELY, *A magyar parasztháborúk irodalma, 1437—1514*, Budapesta, 1950.
- GIOVIO, PAOLO, *Historiarum sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547, libri XLV*, Basilea, 1567.
- HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. II/2, II/3, III, IV, VIII, XI, XV/I.
- ISTVANFFI, N., *Historiarum de rebus hungaricis libri XXXIV*, Colonia, 1622. IVĂNYI, B., *Bdrtfa szabad kirdlyi vdros leveltdra*, I, Budapesta, 1910. NICOLAESCU, STOICA, *Documente slavo-române cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV-XVI*, București, 1905.
- Okleveltdr a Tomaj-nemzetsegbeli losonczi Bdrtfy-csaldd tortenetehez*, I, Budapesta, 1908.
- OLAHUS, N., *Hungaria et Attila*, Viena, 1763.
- PANAITESCU, P. P., *Documente slavo-române din Sibiul (1470—1613)*, București, 1938. PASCU, ȘT.-HANGA, VL., *Crestomație pentru studiul istoriei statului și dreptului R.P.R.*, II/1, București, 1958. PUȘCARIU, L., *Două documente privitoare la revolta boierilor din Țara Făgărașului*, București, 1910 (extras din An. Acad. Rom., Mem. secf. ist., s. II, t. XXXIII, 1910).
- Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, voi. II, Brașov, 1889. *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt und der sächsischen Nation*, voi. I, 1380—1516, Sibiu, 1880.
- SANUTO, M., *Diarii*, voi. VI-XXXI. SZEREMI, G., *Epistola de perdicione regni Hungarorum, 1484—1543*, în *Mon. Hung. Hist. Scriptores*, I, Pesta, 1857.
- TAURINUS, T., *Stauromachia id est cruciatorum servile bellum*, Viena, 1519. TOCILESCU, GR., *534 documente slavo-române privitoare la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul*, București, 1931.
- TUBERO, I., *Commentariorum de temporibus suis libri*, Frankfurt, 1603.
- URECHE, GR., *Letopisețul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958.
- VİRESS, A., *Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia 1468-1540*, Budapesta, 1914. *Zur Rechtslage des ehemaligen Torzbiirger Dominiums*, XI, 1871.

III. Lucrări generale

- COSMINSKI, E.-S. D. SKAZKIN, *Istoria evului mediu*, voi. I și II, București, 1955 (litografiat).
- IORGA, N., *Istoria românilor*, voi. IV, București, 1937.
- MARCZALI, H., *Nagy kepes vildg torte'net*, voi. VI, Budapesta [f. a.].
- XENOPOL, A. D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. III, voi. III.

IV. Lucrări speciale

1. Agravarea contradicțiilor și a anarhiei feudale în Transilvania. Războiul țărănesc din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja

- BELU, S., *Despre participarea orașenilor din Transilvania la răscoala din 1514*, în *St. ref. ist. României*, partea I, București, 1954, p. 690 — 704. BERZA, M., *Răscoalele în evul mediu. Considerații generale în lumina tezelor marxism-leninismului*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 4, p. 79-93. CALLIMACHI, S., *Răscoala țărănească din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja descrisă de* Paoîo Qiovio, în *Studii*, II, 1949, nr. 4, p. 181 — 187. CAPESIUS, B., *Răscoala lui Q. Doja în două poezii umaniste din Ardeal*, în *St. art. istorie*, II, 1957, p. 67-76. GLUCK, M.-G. KOVÁCH-E. DORNER, *Contribuții noi cu privire la răscoala populară din 1514*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 431—448. MÂRKI, S., *Dâzsa Qyb'rgy*, Budapesta, 1913. PASCU, ȘT., *Contribuții noi privitoare la răscoala țăranilor din 1514 în Transilvania*, în *Studii*, VIII, 1955, nr. 5-6, p. 91-112. SZABO, I., *A hajduk 1514-ben*, în *Szdzadok*, LXXXIV, 1950, nr. 1-2, p. 178-198.
— *Tanulmdnyok a magyar parasztság történetéből*, Budapesta, 1948.
TÂRLE, E., AS: *1514 ıvi magyar parasztfelkeles*, în *Magyar történet-sz kongresszus, 1953*, Budapesta, 1953.

2. Reacția feudală în Moldova și încercările de restabilire a autorității domnești (1504 — 1527)

- CÂMPINA, B. T., *Dezvoltarea economiei feudale și începuturile luptei pentru centralizarea statului în a doua jumătate a secolului al XV-lea în Moldova și Țara Românească*, București, 1950.
GIURESCU, C., *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană. Studiu istoric*, București, 1908.
MARINESCU, IULIAN, *Bogdan al III-lea cel Orb, 1504—1517*, București, 1910.
MINEA, I., *Complotul boieresc contra lui Ștefăniță vodă*, în *Cerc. ist.*, IV, 1928, nr. 2, p. 188-219.
PANAITESCU, P. P., *Contribuții la istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1934 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. XV, 1934).
URSU, HORIA, *Domnia lui Ștefăniță vodă. Zece ani din istoria politică a Moldovei (1517—1527)*, Cluj, 1940.

3. Întărirea presiunii otomane asupra Țării Românești (1496—1521)

- BERZA, M., *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 7-47.
BULAT, T. G., *Din domnia voievodului Neagoe IV Basarab. Relațiunile cu ungurii și sașii ardeleni*, în *Închinare lui N. Iorga*, Cluj, 1931, p. 73 — 83.
CONDURATU, GR., *Relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ungaria pînă la 1526*, București, 1898.
FILITTI, I. C., *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, 1932 (extras din *Arh. Olt.*, XI, 1932, p. 1-36, 135-176, 319-351).
LAPEDATU, AL., *Politica lui Radu cel Mare (1495—1508)*, în *voi. Lui Ion Bianu, amintire*, București, 1916, p. 192-223.

- LAPEDATU, AL., *Mihnea cel Rău și ungurii (1508 —1510)*, Cluj, 1922 (extras din An. *Inst. ist. Cluj*, I, 1921-1922).
- Moartea lui Mihnea cel Rău, în *Conv. îit.*, L, 1916, p. 314 — 325.
- NBAMȚU, AL., *Un capitol din relațiile Țării Românești cu Transilvania în veacul al XVI-lea. Relațiile lui Neagoe Basarab cu Sibiul (1512—1521)*, în An. *Inst. ist. Cluj*, X, 1945, p. 350-376.
- PANAITESCU, P. P., *Învățăturile lui Neagoe. Problema autenticității*, București, 1946.
- ȘTEFANESCU, ȘT., *Rolul boierilor Craiovești în subjugarea Țării Românești de către turci*, în *St. re/ist. României*, partea I, București, 1954, p. 697 — 718.
- *Începuturile băniei de Craiova. Pe marginea unui document recent publicat*, în *St. mat. ist. medie*, I, 1956, p. 325 — 332.

ASERVIREA ȚĂRILOR ROMÎNE DE CĂTRE TURCI

1. LUPTA GRUPĂRILOR FEUDALE PENTRU STĂPÎNIREA
TRANSILVANIEI DUPĂ PRĂBUȘIREA REGATULUI UNGAR
(1526—1541)

La un deceniu după înăbușirea în sânge a războiului țărănesc de sub conducerea lui Gh. Doja, regatul Ungariei se prăbușea sub loviturile ienicerilor și spahiilor sultanului Soliman. După ce, în 1521, turcii au cucerit puternicele cetăți Șibaț și Belgrad, în 1526 ei și-au continuat ofensiva, luînd, după lupte grele, cetatea Petrovaradin și, o lună mai târziu, în 29 august, în cîmpia mlăștinoasă de la Mohács, au provocat o grea înfrîngere armatei maghiare.

Cauzele înfrîngerii armatei maghiare la Mohács sînt atît de ordin intern, cît și extern. Între cele interne, principala cauză a fost înfrîngerea răscoalei lui Doja, a cărei amintire era încă proaspătă, după care feudalii s-au temut să mai dea arme în mîna maselor populare și le-au chemat la oaste numai cu puțină vreme înainte de luptă și în număr limitat. În acest fel, clasa conducătoare a lipsit țara de singura forță capabilă s-o apere împotriva covîrșitoarei puteri turcești.

O altă cauză a fost anathia feudală, care bîntuia cu furie chiar și atunci cînd pericolul otoman se apropia de hotarele sudice ale Ungariei. Conflictul dintre magnați și nobilimea de mijloc, pentru acapararea celor mai importante dregătorii în stat, era în plină desfășurare. Clasa exploatatoare dovedea din nou că punea interesele sale egoiste de clasă mai presus de libertatea țării, a cărei apărare a neglijat să o organizeze. În momentul hotărîtor pentru soarta întregii Ungarii, magnații și nobilii au venit în număr mic pe cîmpul de luptă, iar cei care au luat parte la bătălie au luptat fără curaj și pricepere. Mai mult încă, în clipele dramatice, de după nenorocita bătălie, cînd ienicerii, spahiii și achingiile otomani treceau prin foc și sabie cîmpia ungară și cînd masele populare înfîrăseră împotriva lor o rezistență, pe alocuri disperată, feudalii maghiari nu au încercat să organizeze nici o apărare.

Datorită împrejurărilor amintite, la care se adăuga răscoala secuilor din 1519, care a luat mari proporții mai ales în Ciuc ¹, Ioan Zăpolya, voievodul Transilvaniei, cu greu a putut aduna o oaste. În plus, el a întârziat să se prezinte pe câmpul de luptă, poate intenționat, pentru a putea profita de evenimente și a pune mîna pe tronul regal.

Împrejurările externe nu au fost nici ele favorabile pentru situația regatului maghiar în preajma acestei bătălii hotărîtoare, în care Ungaria nu a primit nici un ajutor. Polonia—care în 1525 încheiase pace cu turcii—a fost atacată de tătari în iulie 1526 și de aceea nu a putut participa nici ea la luptă. Cu toate că anunțaseră din timp marile pregătiri ce le făceau turcii, nici domniii Moldovei și Țării Românești nu au putut veni în ajutor în clipa decisivă. În ce privește puterile apusene, regele Franței, Francisc I, înfrînt în 1525 la Pavia în conflictul cu Carol Quintul pentru Italia, a căutat, în 1526, să-și ia revanșa asupra Habsburgilor, punînd, în primăvara acelui an, bazele ligii de la Cognac, din care, în afară de Franța, făceau parte papa Clement al V-lea, Veneția și Milano, și căreia îi promisese ajutor și regele Angliei, Henric al VIII-lea. Sprijinîndu-se pe turci, aceste state nu numai că nu au ajutat regatul maghiar aflat în primejdie, dar au susținut ofensiva otomană. Habsburgii — care, prin vecinătatea teritorială, erau, în chip firesc, cei mai interesați în apărarea Ungariei — nu au întreprins nimic pentru salvarea ei de la dezastru. În timp ce Carol Quintul invoca faptul că este ocupat pe diferite fronturi din Europa, fratele său, Ferdinand, ar fi fost împiedicat să acționeze la timp de răscoala țăranilor austrieci. Este însă foarte probabil că inactivitatea lui Ferdinand de Habsburg va fi fost dictată și de interesul lui de a slăbi Ungaria, pentru a o putea cucerii mai ușor.

În aceste împrejurări de ordin intern și extern a avut loc catastrofa de la Mohács și prăbușirea regatului ungar. Urmarea a fost scindarea Ungariei, o nouă agravare a anarhiei feudale și intensificarea luptei dintre grupările feudale pentru dominarea Ungariei și a Transilvaniei.

După lupta de la Mohács a început și pentru Transilvania o perioadă de anarhie, care a luat sfîrșit abia în anul 1541, după un deceniu și jumătate de lupte interne.

Tronul devenit vacant al Ungariei era disputat de doi candidați: Ioan Zăpolya, voievodul Transilvaniei, și Ferdinand de Habsburg. Pe cînd cel dintîi se sprijinea pe nobilimea mică și mijlocie, care dorea să apere Ungaria, Ferdinand era sprijinit de magnați, care, prin aducerea acestuia pe tronul de la Buda, urmăreau rezolvarea în folosul lor a contradicțiilor dintre ei și nobilimea mică și mijlocie.

La 10 noiembrie 1526, Ioan Zăpolya a fost încoronat rege la Alba Regală, dar, o lună mai tîrziu, partida magnaților alese rege pe Ferdinand de Habsburg. Între cei doi regi a început o îndelungată luptă, care avea să aducă multe neno-

¹ Szekely oklevdtár, I, p. 337; III, p. 201- 202.

rociri asupra Transilvaniei. În primăvara și vara anului 1527, pentru a-și consolida situația, Ioan Zâpolya a dus tratative cu Francisc I, regele Franței. Rezultatul acestor tratative s-a concretizat în tratatul de alianță din 1528, dintre Francisc I și Ioan Zâpolya, îndreptat împotriva Habsburgilor. Acest tratat nu a putut fi pus în practică, datorită victoriilor lui Ferdinand asupra lui Ioan Zâpolya și înfrângerilor suferite în Italia de francezi. Nici relațiile cu Anglia, îngreunate în parte de Habsburgi, nu au dus la rezultate mai bune pentru Ioan Zâpolya.

În lupta dezlănțuită între cei doi pretendenți la tronul Ungariei, fiecare din ei a căutat să-și asigure sprijinul lui Ivan Nenada, numit și « Țarul Negru », care conducea o largă mișcare populară antiotomană și antifeudală izbucnită în părțile bănățene. Răscoala era îndreptată atât împotriva cotropitorilor otomani, cât și a propriilor exploatatori. Prin februarie-martie 1527, oastea de țărani a lui Nenada cuprinsese regiunea Aradului și Zarandului, atacând pe nobili, care s-au refugiat în cetățile Șoimceș și Siria. În mai, răsculații au pătruns în Hațeg, unde li s-au alăturat mulți iobagi și împreună au atacat curțile nobiliare și au ucis pe feudali.

La început, Ioan Zâpolya a reușit să-l atragă pe Ivan Nenada de partea sa, dar, nu peste mult timp, promițându-i titlul de despot și alte avantaje materiale, Ferdinand a izbutit să și-l facă partizan. Noua orientare a lui Nenada l-a făcut pe Ioan Zâpolya să caute să înăbușe mișcarea condusă de « țarul » Ivan mai înainte de a începe lupta cu Ferdinand de Habsburg. Temându-se de întinderea răscoalei în Transilvania și de dezvoltarea ei prin unirea răsculaților cu iobagii români, feudalii au pornit împotriva răsculaților, sub conducerea lui Petru Peienyi, voievodul Transilvaniei. După ce această primă expediție a fost înfrântă de răsculați, feudalii — sub comanda episcopului de Oradea, Emeric Czibák — porniră din nou împotriva răsculaților, în primăvara anului 1527. De data aceasta, oastea țărănească a fost înfrântă și însuși Nenada a fost ucis.

Deși înfrânsese răscoala țărănească condusă de Țarul Negru, Zâpolya a fost totuși învins la Tokaj, de partizanii lui Ferdinand, și silit să se refugieze în Polonia, după ajutor. Sigismund I, regele Poloniei, angajat în politica lui de cotropire în răsărit a unor teritorii ruse, bieloruse și ucrainene, nu l-a ajutat pe Ioan Zâpolya în stăvilirea expansiunii habsburgice; mai mult încă, prin politica sa, el a favorizat agresiunile germană și turco-tătară împotriva popoarelor din răsăritul Europei.

În complexul politic amintit, Ioan Zâpolya caută sprijin în Imperiul otoman, pentru a combate pe contracandidatul său habsburgic. Trimițând la Constantinopol pe Ieronim Laski, Ioan Zâpolya a reușit să încheie, în 1528, cu Soliman un tratat, potrivit căruia sultanul îi promitea sprijin militar pentru reocuparea tronului.

În toamna anului 1529, Ioan Zâpolya a fost reinstalat pe tronul din Buda de însuși Soliman și, cu toate eforturile militare și diplomatice ale lui Ferdinand, el va deține Buda până la moartea sa, în 1540. Astfel s-a ajuns la scindarea

- *

.sar .* .. ?*■ * ^*

Fig. 181. — Harta Transilvaniei făcută de Honterus, 1532.

regatului maghiar în două: Ungaria de est și Transilvania, sub stî^ Ioan Zâpolya, și Ungaria de dincolo de Dunăre, stăpînită de Fei

Din acest moment — cu excepția cîtorva acțiuni în Ungaria propriu-2. teatrul de luptă principal între cei doi regi rivali devine, alături de Slovac Transilvania. Acțiunile militare întreprinse de Ferdinand I, atît în Slovaci-minieră, cît și în Transilvania, au fost determinate în primul rînd de motive economice: dorința de a pune mîna pe marile bogății de care dispuneau cele două țări. Într-adevăr, Transilvania era considerată de contemporanii Ieronim Laski și Anton Verancsics ca o țară bogată în grîne, vin, vite, oi, aur, sare, argint, aramă, plumb.

Bogățiile ei naturale (animale, vegetale, minerale) au atras în chip firesc atenția lui Ferdinand I, într-un moment cînd situația finanțelor Curții din Viena era destul de grea, cînd cheltuielile militare erau foarte mari și cînd numai bogateliernine și ocne din Transilvania și din Maramureș îi puteau restabili finanțele. Dar mai era un motiv de ordin economic care, îndeosebi după 1529, a determinat politica lui Ferdinand față de Transilvania, și anume că, în 1529, Ioan Zâpolya a luat cămările de sare din mîinile familiei de mari bancheri Fugger, față de care Habsburgii aveau obligații bănești importante și care poseda exploataări miniere și în Slovacia, unde, ca și în Transilvania, realiza mari venituri din exploatarea nemiloasă a lucrătorilor din mine.

Ferdinand de Habsburg și-a dat seama că nu-și poate asigura dominația asupra întregii Ungarii decît supunînd centrul de rezistență a lui Zâpolya, care era Transilvania. Prin cucerirea acestei țări, Ferdinand I ar fi dobîndit și o bază mai bună pentru purtarea luptelor împotriva turcilor.

Din aceste motive economice și politice, încă din 1527, Transilvania a intrat în obiectivul politicii expansioniste habsburgice. În aprilie 1527, prin solul său Paul Podwynyai, Ferdinand I ia legătura cu orașele conduse de patriciatul săsesc (Sibiu, Brașov, Bistrița, Sighișoara, Mediaș, Sebeș) și cu nobilii transilvăneni. În vara aceluiași an, a venit în Transilvania secretarul lui Ferdinand I, sibianul Gheorghe Reichersdorffer, pentru a atrage Brașovul și Sibiul de partea lui Ferdinand. Rezultatul acestor solii și al victoriei asupra lui Ioan Zâpolya în toamna anului 1527 a fost că partida lui Ferdinand începu să precumpănească asupra aceleia a lui Zâpolya, așa încît, cu excepția cetăților Deva și Făgăraș (pînă în aprilie 1530), a nobililor romîni din părțile Hațegului, Banatului și Maramureșului, a sîrbului Bosid Rădic, care ținea cu oamenii săi cetățile Lipova și Șoimoș, și a lui Emeric Czibâk, care la Oradea închidea cu forțele sale calea de acces din Ungaria, Transilvania era cu Ferdinand.

Orientîndu-se spre regele Ferdinand, în congregațiile din prima jumătate"" a anului 1528, stările transilvănene — nobilimea, clerul și patriciatul — au luat în discuție recunoașterea stăpînirii habsburgice asupra Transilvaniei și obligațiile materiale ale țării. Nefiind dispuse să facă sacrificii bănești pentru susținerea unei armate de 4 000 mercenari, pe care Ferdinand promitea să o trimită în

Transilvania, stările transilvănene i-au recomandat să-și procure bani din proprietățile regelui detronat, ca și din arenda plătită de Fuggeri pentru ocnele de sare. În această stare de spirit, revenirea lui Ioan Zâpolya pe tronul din Buda, în 1529, și fuga de acolo a lui Ferdinand I au provocat în Transilvania o schimbare de orientare, nobilii și fruntașii secui trecînd în cea mai mare parte în rîn-

I, '

r.

Fig. 182. — Ducat de aur bătut de I. Zâpolya la Cluj, 1540.

durile partizanilor lui Zâpolya, în timp ce patriciatul săsesc a alcătuit de atunci înainte, alături de cîțiva nobili, partida lui Ferdinand. Ceea ce-i făcea atît pe unii cît și pe ceilalți să se atașeze unuia sau altuia din cei doi regi erau interesele materiale, goana după demnități, domenii, cetăți, privilegii. Așa se explică și frecvența oscilare — mai ales a nobililor din Transilvania — între cele două partide, realitate confirmată de cronicarul contemporan Gh. Szeremi, care spune: « acești transilvăneni adesea își schimbau credința lor: cînd spre regele Ioan, cînd spre Ferdinand »¹.

În aceste condiții, a început în Transilvania, încă din 1528, un lung război între partizanii lui Ferdinand și cei ai lui Zâpolya, care, ca toate războaiele dintre feudali, a fost însoțit de jefuiri, pustiiri și distrugerii.

În atmosfera generală de anarhie feudală, care s-a repercutat dureros asupra maselor populare, acestea au pus mîna pe arme, pentru a răzbuna asuprirea și suferințele pricinuite lor de grupările feudale în luptă. Chiar în martie 1528, Petru Perenyi, voievodul Transilvaniei, scria conducerii orașului Sibiu despre o răzvrătire a orașenilor de acolo, condusă de Nicasius, Martin pietrarul, Blasiu Torok și Sigismund Zâp. Voievodul Transilvaniei o informează că răsculații au pus mîna pe curți nobiliare, au atacat și au ucis nobili și îi cere să ia măsuri pentru prinderea lor. Tot în 1528, pe cînd o solie a Brașovului revenea de la Ferdinand, din Praga, însoțită și de oameni ai casei de bancheri Fugger, a fost atacată de

¹ G. Szeremi, *Epistola de perdicione regni Hungarorum*, p. 299-

iobagii romîni de pe domeriile cetăților Pîncota și Șebiș, care au i.cis cîțiva membri ai soliei. În acest timp, războiul dintre feudali se intensificase.

Cum atît forțele partizanilor lui Ferdinand cît și cele ale lui Zâpolya erau insuficiente pentru a putea obține singure decizia pe teatrul de luptă transilvănean, iar Ferdinand I și Ioan Zâpolya, angajați pe alte fronturi (Ungaria superioară, Croația, Slovenia), nu puteau interveni ei înșiși, fiecare din cei doi adversari a căutat să-și asigure dominația asupra Transilvaniei solicitînd ajutorul domnului Moldovei, Petru Rareș.

Cînd Ferdinand I și Ioan Zâpolya începură, în 1527, lupta diplomatică pentru cîștigarea lui Petru Rareș, domnul Moldovei, după ce stătu cîțva timp în expectativă, se orienta spre Ferdinand I, în urma victoriilor repurtate de Habsburg asupra lui Ioan Zâpolya. Dar cînd acesta din urmă reveni din Polonia, se uni cu armata lui Mehmed beg, pașa de Semendria, și se așeză în tabăra de iarnă de la Lipova, ca vasal al lui Soliman, Petru Rareș își schimbă orientarea, trecînd de partea regelui Ioan. Trecerea domnului Moldovei de partea lui Zâpolya a fost decisivă pentru impunerea acestuia în Transilvania, împotriva facțiunii habsburgice.

Din acest moment, domnul Moldovei joacă rolul hotărîtor în desfășurarea evenimentelor din Transilvania. Dacă cei doi regi nădăjduiau ca, prin intervenția lui Petru Rareș, să-și asigure, fiecare pe seama lui, Transilvania, domnul Moldovei a văzut în războiul dintre aderenții lui Ferdinand și cei ai lui Zâpolya un bun prilej de a-și spori posesiunile sale transilvănene și de a-și extinde influența asupra provinciei de peste munți. Știrile contemporane, potrivit cărora Petru Rareș ar fi voit să ocupe pentru sine întreaga Transilvanie, provin de la partizanii lui Ferdinand și aveau menirea să grăbească o intervenție a acestuia în Transilvania, în sprijinul partizanilor săi.

Problemele politice cărora Petru Rareș trebuia să le facă față în Transilvania, în 1529, erau înfrîngerea rezistenței ferdinandiştilor și luarea în stăpînire a cetăților și posesiunilor recunoscute lui de Ioan Zâpolya, în schimbul alianței, și anume: Cetatea de Baltă, cu domeniul ei, și Ciceul, cu 60 de sate, ambele cetăți stăpînite și mai înainte de domnii Moldovei, apoi Ungurașul, cu un întins ținut de 34 de sate, Bistrița, cu 23 de sate, și Valea Rodnei, cu 23 de sate, cu mine de aur și argint, toate posesiuni de mare importanță economică. În anii 1529—1530, Petru Rareș izbuti să rezolve ambele probleme. Expedițiile întreprinse de armatele moldovenești, în 1529, în Transilvania, atît în sud cît și în nord — unde au fost susținute și de românii din țara Lapusului — au culminat cu bătălia de la Feldioara, din 22 iunie, în care partizanii lui Ferdinand au fost zdrobiți de oastea Moldovei, condusă de vornicul Grozav.

Pînă la sfîrșitul anului 1529, scopul politic al intervenției a fost atins: Ioan Zâpolya rămîne stăpîn asupra Transilvaniei, iar prin acțiunile din 1529 și prin tratativele din 1530 cu Bistrița a fost asigurată și stăpînirea domnului Moldovei asupra posesiunilor sale transilvănene.

cu domnii Moldovei și Țării Românești, pentru o rezistență comună. Îndeosebi țărani veniseră în mare număr să apere țara împotriva cötropitorilor turci \

Cînd a aflat însă de căderea Moldovei, Zâpolya și-a dat seama că nu va putea rezista singur turcilor și de aceea s-a supus, plătind sultanului o mare sumă de bani și promițînd un tribut anual sporit. Proaspăt aliat al Habsburgilor, dar nesprijinit de ei, Zâpolya a fost silit astfel să se închine turcilor, la a căror poruncă, ceva mai tîrziu, după cucerirea Ciceului, a îngăduit pribeagului Petru Rareș să plece la Poartă.

Cauza principală care a dus la schimbarea politicii lui Ioan Zâpolya și la înfeudarea lui din nou Porții nu a fost însă atitudinea Habsburgilor, ci căderea Moldovei sub turci. Se verifica în acest fel adevărul că pe cît era de necesară Transilvania lui Petru Rareș pentru ca, avînd-o de partea sa, el să poată duce o politică activă la celelalte hotare, tot atît de necesară era Moldova pentru apărarea Transilvaniei.

Situația Transilvaniei era pe atunci foarte grea. Pustiită de războiul dintre feudali — care a avut serioase urmări și pentru economia țării — Transilvania trebui să facă față unor noi și împovărătoare obligații impuse de politica aservită turcilor pe care o duceau Ioan Zâpolya și Gheorghe Martinuzzi, episcop de Oradea și tezaurar al țării. După unele informații, în cei 12 ani ai domniei lui Ioan Zâpolya, în afară de veniturile regale, din Transilvania s-ar fi scos peste 2 000 000 florini, din care numai iobagii nobililor ar fi plătit circa 800 000 florini, iar sașii — care au fost impuși la dare după bunul plac al lui Martinuzzi — ar fi dat peste 100 000 boi etc. Chiar dacă unele din aceste cifre — date de dușmanul lui Ioan Zâpolya, Ștefan Mailath — sînt, de sigur, exagerate, ele reflectă, totuși, caracterul spoliator al regimului lui Ioan Zâpolya și Martinuzzi.

În atmosfera de frămîntări și anarhie feudală, contradicțiile din sînul clasei exploatatoare s-au ascuțit tot mai mult. Profitînd de greaua situație a țării, voievozii Transilvaniei Ștefan Mailath și Emeric Balassa caută să răstoarne partida lui Ioan Zâpolya și Martinuzzi, să pună mîna pe putere și să transforme țara într-un principat autonom. În acest scop, ei¹ s-au folosit de mișcările ce s-au produs în acest timp în Transilvania.

După mărturia lui Verancsics, aceste mișcări au izbucnit ca o reacțiune împotriva dărilor mari impuse locuitorilor, ca un protest împotriva marilor bogății ale bisericii — deci ele au și un pronunțat caracter antieclesiastic — și, îndeosebi, ca o expresie a nemulțumirii generale împotriva regimului lui Ioan Zâpolya și Martinuzzi. Cu toate că din izvoare nu rezultă cu suficientă claritate structura de clasă a acestor mișcări, se poate desprinde, totuși, că ele au fost mai ales mișcări ale maselor populare împovărate de sarcinile feudale, năpăstuite de luptele dintre feudali, apăsate de silniciile regimului și de greaua exploatare a bisericii.

¹ A. Verancsics, *De rebus gestis Hungarorum*, p. 109.

Măsura în care masele populare transilvănene sufereau de pe urma exploa-
tirii și anarhiei feudale dezlănțuite ne-o dă și faptul că lupta de clasă se mani-
fa*ă atît sub forma fugii de pe moșii, cît și a haiduciei. Într-o scrisoare din
1540 către episcopul de Alba Iulia, Ioan Statileo, Verancsics povestește că,
pe cînd se transporta spre Deva trupul lui Ioan Zâpolya, pe valea Mureșului,
într-o pădure, circa 400 de țărani romîni și sîrbi din Munții Apuseni, de la
Baia de Criș și Abrud, au năvălit asupra însoțitorilor. S-a încins o luptă aprigă,
cu morți și răniți de ambele părți, și numai intervenția escortei călare i-a pus
pe fugă pe țărani în desișul pădurii *. Documentul nu localizează precis atacul
țăranilor, dar e probabil că el s-a produs în apropierea Devei.

Ridicîndu-se împotriva lui Ioan Zâpolya, cu sprijinul fruntașilor secui, sași
și al unei mari părți din nobilime, Ștefan Mailath a căutat să obțină de la Soliman
recunoașterea sa ca principe al unei Transilvanii autonome, ceea ce, prin bani,
daruri scumpe și promisiunea unui tribut de 12 000 galbeni anual, se pare că
dobîndi, în 1540. Regimul instaurat de Ștefan Mailath și Emeric Balassa a fost
tot un regim de spoliere și de lupte între partida lor și cea a lui Ioan Zâpolya.
Contradicțiile dintre feudali, lupta lor pentru putere, au adus imense neno-
rociri asupra Transilvaniei: omoruri, jafuri, incendieri ale grînelor, răpiri etc.
Ca întotdeauna în vremea luptelor dintre feudali, «au fost loviți iobagii,
din munca și hărnicia cărora se hrănesc popoarele », cum spune cronicarul
Brutus².

În iulie 1540, cînd Ioan Zâpolya a murit la Sebeș, în timpul campaniei
întreprinse împotriva lui Mailath și Balassa, Soliman a acordat tronul Ungariei
lui Ioan Sigismund, fiul lui Ioan Zâpolya, născut cu cîteva zile înaintea morții
tatălui său. În toamna aceluiași an, armatele lui Ferdinand reiau operațiunile
în Ungaria și cuceresc Pesta, Vișegrad și Vaț. Încurajat, se pare, de aceste succese,
Mailath — căci Balassa trecuse în rîndurile partizanilor lui Ioan Sigismund — se
orientează în taină spre Ferdinand, în timp ce pe față, pentru a-i induce în
eroare, jură credință turcilor și lui Ioan Sigismund. Jocul abil al lui Mailath,
care, în fond, urmărea acum consituirea unui principat transilvănean separat
de Ungaria și sprijinit de Habsburgi, fu în cele din urmă descoperit. În timp
ce în Ungaria continuau luptele și Ferdinand nu-i putea trimite nici un ajutor,
în vreme ce trupele lui Zâpolya, conduse de Valentin Torok — care îl părăsise
pe Ferdinand — și de Andrei Bâthory, luptau în Transilvania împotriva ade-
renților săi, iar în Moldova vecină revenea, adus de turci, Petru Rareș,
Mailath, prin noua sa orientare, ajunsese într-o izolare totală. La 25 mai 1541,
la dieta de la Șeica Mare, apărî înaintea stărilor transilvănene un ceauș al lui
Soliman. Învinuind pe Mailath că ar fi pus dări prea mari asupra locuitorilor,
ceaușul ceru tuturor să se supună lui Ioan Sigismund: «Din toată puterea —

¹ Hurmuzaki, II/4, p. 238-239.

² Brutus, *hiagyar historiája*, p. 187.

suna porunca lui Soliman — am dat țara fiului lui Ioan și nu voi îngădui să se facă ceva împotriva voinței mele »¹.

În noua situație, părăsit de cei mai mulți din partizanii săi, Mailath se închise în cetatea Făgărașului, hotărât să reziste turcilor și lui Petru Rareș, care, din porunca lui Soliman, venea să-l prindă. În iulie 1541, el fu trimis la Constantinopol, unde-și sfârși zilele în 1550. Oscilarea sa politică, într-o vreme când turcii erau foarte puternici, a dus la eșuarea planului său de a rupe Transilvania de Ungaria și a constitui un principat transilvănean autonom, sprijinit de Habsburgi.

Evenimentele dintre 1526 și 1541 au dezvăluit politica trădătoare a nobilimii feudale, care — orientându-se când spre unul, când spre celălalt din cei doi regi rivali — a urmărit, printr-o luptă sângeroasă și pustiitoare, să-și asigure dominația politică și exploatarea maselor populare, a căror situație s-a înrăutățit tot mai mult, datorită tocmai anarhiei feudale și consecințelor ei nefaste. Marea nobilime nu s-a preocupat de organizarea luptei împotriva cotorpitorilor otomani, căroră, prin politica ei, « le-a deschis drumul spre Germania »². În schimb, masele populare au împletit uneori lupta împotriva agresiunii străine cu lupta de clasă împotriva propriilor lor exploataitori.

În ce privește rolul lui Petru Rareș în luptele purtate între cele două partide pentru stăpânirea Transilvaniei, el a constatat, în general, în a împiedica atât ocuparea ei de către ferdinandiști, cât și subjugarea ei de către turci, urmărind scopul politic de a o subordona influenței sale.

Pentru locuitorii Transilvaniei, lupta de un deceniu și jumătate dintre feudali a avut urmări dintre cele mai grele; dar, pe lângă aceste urmări nefaste, împrejurările de atunci au creat posibilitatea ca Transilvania să se separe de Ungaria și să se constituie într-un principat autonom, fapt care, în evoluția ulterioară a evenimentelor, s-a dovedit un element pozitiv, care a contribuit, la sfârșitul veacului, la realizarea vremelnică a unității celor trei țări române.

2. DOMNIA LUI PETRU RAREȘ. CĂDEREA MOLDOVEI SUB DOMINAȚIA OTOMANĂ (1538)

După moartea lui Ștefăniță, la începutul anului 1527, boierii moldoveni au ales ca domn al țării pe Petru Rareș, fiu natural al lui Ștefan cel Mare (1527—1538 și 1541—1546).

În condițiile grele în care a ocupat tronul, Petru Rareș a înțeles că numai o domnie puternică putea organiza rezistența Moldovei împotriva presiunii otomane, în continuă creștere după căderea Ungariei. De aceea, politica internă a noului domn este asemănătoare cu aceea din ultima parte a

¹ *Mon. Comit. Regni Transylvaniae*, I, p. 23 — 24.

² K. Marx, *XpoHO/oiuuecKue eunucKu*, în *Apxue Mapuca u SmeAbca*, t. VII, p. 212.

Fig. 183. — Petru Rareș și familia sa, pictură murală de la mănăstirea Moldovița,
din sec. XVI.

41 - c. 1180

domniei tatălui său: o politică al cărei scop era întărirea autorității domnești și îngrădirea puterii marii boierimi. Este semnificativ, în această privință, faptul că Rareș a anulat, chiar de la începutul domniei sale, convenția încheiată de marea boierime cu polonii în timpul minoratului lui Ștefăniță — prin care boierii încercau să reînvie privilegiile de imunitate feudală — și a repus în funcțiune tratatul încheiat de Ștefan cel Mare în 1499 *.

Tot o dovadă a unei asemenea politici este și faptul că Rareș a confiscat sau a întărit confiscarea averii boierilor care s-au răsculat împotriva lui Ștefăniță, acuzându-i de hicleie față de domn și « țara noastră » ². Mai mult încă, Rareș a căutat să ducă mai departe, să desăvârșească măsurile luate de Ștefan cel Mare, organizând pe ținuturi aparatul de slujitori ai domniei. În vremea sa sînt pomeniți în documente primii mari vatagi de ținut ³, care conduceau steagurile din ținuturi, în cadrul cărora aveau largi atribuții administrative, judecătorești și fiscale. Acești slujitori credincioși ai domniei erau de origine modestă; de aceea marea boierime acuza pe domn că a încredințat paza cetăților țării unor «hoți » (*latrunculi*) ⁴.

Ca și în vremea lui Ștefan cel Mare, baza socială a unei asemenea domnii nu o puteau forma decît oamenii liberi, mici proprietari de pămînt, boierimea măruntă și tîrgoveții, adică cei care sprijiniseră lupta marelui domn pentru independență. La această constatare ne duce și faptul că, din cele 153 de documente rămase din prima domnie a lui Rareș, 118 sînt acordate acestor proprietari mărunți, față de numai 16 documente emise pentru boieri și 19 date mănăstirilor. Cu această constatare concordă și afirmația cronicarului Macarie că împotriva lui Rareș erau numai boierii, « care voiau să-și însușească averi ale altora și ale lor să le înmulțească cu mijloace nedrepte » ⁵, ca și o relație polonă mai tîrzie, referitoare la revenirea lui Rareș la tron în domnia a doua, în care se spune că moldovenii au fost foarte mulțumiți de reîntoarcerea domnului, pe care l-au primit cu bucurie, deoarece îi apăra de nedreptățile celor puternici ⁶.

Contemporanii lui Rareș sînt cu toții de acord asupra acestor trăsături ale politicii interne a domnului. Verancsics — care descrie pe larg relațiile dintre domn și boierime — considera că Rareș nu respecta drepturile boierilor, al căror sfat nu îl asculta, și că guverna cu asprime ⁷. Datorită acestei politici, Petru Rareș a devenit pentru Peresvetov — un scriitor rus care l-a cunoscut îndeaproape — modelul suveranului energic, așa cum îl dorea pe Ivan al IV-lea, căruia îi arăta că Rareș se poartă aspru cu boierii, luptînd împotriva privilegiilor feudale și pentru înființarea unei armate permanente. După părerea

¹ Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, p. 443 — 444.

² *Documente*, A, veac. XVI, voi. I, p. 228, 293, 294.

³ *Ibidem*, p. 457.

⁴ Hurmuzaki, II/1, p. 188.

⁵ *Cronicile slavo-romîne*, p. 98.

⁶ Hurmuzaki, II/4, p. 279; *Arh. ist.*, II, p. 41.

⁷ *Tezaur*, III, p. 150.

acestuia, Rareș ar fi enunțat programul politic al autocrației, pe care nu a reușit, însă, să-l realizeze.

O asemenea politică a stîmrit — cum era și firesc — adversitatea marilor boieri, care au ajuns la concluzia că singura cale pentru a pune capăt « tiraniei » și a scăpa de « țaran »^x — cum îi spuneau cu ură lui Rareș — era aceea de a cere sprijin turcilor. Incapabilă să mai susțină cu mijloace proprii lupta împotriva autorității centrale, marea boierime moldoveana a trecut, deci, în timpul domniei **lui** Rareș, pe poziția pactizării cu turcii, pe care îi va solicita pentru înlocuirea domnului. Bazată pe înțelegerea realizată cu turcii, marea boierime a întrerupt progresul instituțiilor menite să consolideze statul feudal, început în vremea lui Ștefan cel Mare, pe care Petru Rareș dorea să-l desăvîrșească.

În politica sa externă, Rareș a urmărit să reziste încercărilor turcești de a supune Moldova și să apere independența țării. În acest scop, el a căutat să împiedice transformarea Transilvaniei într-o provincie turcească, fapt care ar fi avut urmări nefaste și asupra situației Moldovei. De aceea, el a urmărit să țină sub influența sa provincia de peste munți, unde avea de apărat și posesiunile cîștigate de Ștefan cel Mare. Așa se explică de ce, în primii săi ani de domnie, Rareș a intervenit în luptele pentru stăpînirea Transilvaniei dintre Ferdinand de Habsburg și Ioan Zapolya².

După ce și-a asigurat posesiunile din Transilvania și influența asupra țării de peste munți, domnul Moldovei a întreprins o expediție în Pocuția, care fusese restituită de Bogdan al III-lea regelui Poloniei și asupra căreia Petru Rareș ridica pretenții, ocupînd-o în iarna anului 1530.

Statul moldovean ajunsese acum la cea mai mare întindere teritorială. La începutul lunii august 1531, garnizoanele moldovene au fost însă izgonite din Pocuția. Mobilizîndu-și în grabă trupele, Rareș a trecut în Polonia, dar, deși cu forțe superioare, a fost înfrînt la Obertyn, la 22 august 1531. După luptă, cronicarul polon Bielski recunoaștea că armata polonă, care fusese înconjurată de moldoveni, scăpase « ca prin minune »³. Regele polon a acordat o mare importanță acestei victorii, care a fost anunțată întregii Europe prin broșuri tipărite în acel an.

Victoria polonilor asupra armatei moldovenești la Obertyn se explică nu numai prin superioritatea tactică a armatei polone și prin graba manifestată de domn pe cîmpul de bătăie, dar și prin trădarea mării boierimi, care a dat semnalul fugii, antrenînd după ea întreaga armată, care nu lupta la Obertyn cu curajul cu care își apăra de obicei țara. Tot datorită atitudinii boierilor, trupele moldovenești fuseseră izgonite din Pocuția; nu în zadar acuza domnul de pierderea Pocuției pe boierii Vlad și Toma Barbovschi, comandanții corpului de armată moldovean, care au scăpat de pedeapsă numai datorită intervenției lui Mihai

¹ N. Iorga, *Studii fi documente*, XXIII, p. 29.

² Vezi paragraful precedent.

³ *Arh. ist.*, I, partea a ILa, p. 168—169.

portarul, complice la trădare. Este posibil ca, încă de la această dată, boierimea să fi căutat să scape de Rareș, prin înțelegere cu regele Poloniei.

După această bătălie, relațiile cu Polonia au continuat să fie încordate, avînd loc cîteva expediții de jaf de o parte și de alta.

Pentru a putea lupta cu mai mult succes împotriva regelui Poloniei, Rareș a solicitat sprijinul marelui cneaz al Moscovei, la care a trimis numeroase solii. El relua, astfel, vechile relații prietenești, stabilite încă din timpul domniei lui Ștefan cel Mare și continuate de Bogdan al III-lea. Cum marele cneaz se afla în conflict cu Polonia, Rareș a căutat să și coordoneze acțiunile sale împotriva regatului polon cu cele ale Rusiei. În 1531, regele polon credea chiar că Rareș ar fi stabilit o înțelegere cu marele cneaz împotriva sa *. Mai tîrziu, în 1536, ca urmare a legăturilor diplomatice stabilite prin soliile schimbate, marele cneaz al Moscovei a încercat să aplaneze conflictul dintre Polonia și Moldova, cerînd cu stăruință regelui Poloniei încheierea unui armistițiu cu Rareș, înnoind această cerere în anul următor. Împăcarea cu regele Poloniei ar fi adus domnului

¹ Hurmuzaki, 11/1, p. 32.

Moldovei liniștea la hotarul de nord, necesară pentru a-și concentra toate eforturile împotriva turcilor.

Relațiile Moldovei cu turcii în timpul domniei lui Rareș au fost aceleași **din** vremea predecesorului său: păstrându-și independența, țara plătea mai departe tribut Porții. Datorită presiunii turcești, în primii săi ani de domnie, Rareș a fost nevoit să mărească tributul de la 8 000 la 10 000 de galbeni.

Aceste relații s-au înrăutățit ca urmare a atacului moldovenesc asupra Poloniei, din 1531, când sultanul—aflat în relații bune cu regele Poloniei — tratînd pe Rareș ca pe un supus, i-a cerut să restituie regelui Pocuția¹. Soliman își manifestase dorința de a-l înlocui pe Rareș încă din această vreme; în 1533, Ștefan Lăcustă era socotit deja viitorul domn al Moldovei².

Cînd turcii au început un lung război cu perșii, Soliman a trimis în Transilvania pe Aloisio Gritti, cu scopul de a întări influența turcească asupra țărilor romîne. Se zvonea chiar că Gritti ar fi venit cu scopul de a preface țările în pașalic. Yăzînd în misiunea renegatului fiu de doge o amenințare a independenței Moldovei — al cărei tron îl dorea pentru un fiu al său — Rareș a adus o contribuție de seamă la uciderea reprezentantului sultanului (1534), fapt care constituie semnalul deschiderii luptei împotriva turcilor.

Așteptîndu-se la răzbunarea sultanului, Rareș a intrat în legătură cu Ferdinand de Habsburg, cu care a încheiat un tratat de alianță, în aprilie 1535. Prin încheierea acestei alianțe, domnul Moldovei urmărea, pe de o parte, să pornească lupta contra turcilor cu ajutorul Habsburgilor, iar pe de alta, să se împace cu polonii, prin intermediul lui Ferdinand. În cursul tratativelor diplomatice dintre Rareș și Ferdinand, domnul Moldovei se oferea să participe cu toată armata sa la lupta împotriva turcilor, declarînd că este gata să meargă pînă la Constantinopol. El cerea cu insistență imperialilor efectuarea unei expediții cît timp turcii erau ocupați în războiul cu perșii și cînd o asemenea expediție ar fi avut șanse de izbîndă⁴.

În planurile antiotomane ale Habsburgilor, Moldova trebuia să joace un rol deosebit de important, solii imperialilor recunoscînd că țara este foarte puternică⁵. Reichersdorffer considera Moldova «un adevărat zid de apărare al creștinătății»⁶.

Aceste tratative — rămase fără rezultat — scot în evidență importanța politică a Moldovei, marile sale posibilități militare, precum și dorința domnului și a poporului său de a lupta împotriva turcilor.

În 1536, sultanul s-a întors din campania împotriva perșilor, fără ca Habsburgii să fi întreprins ceva în acest timp. Rareș — care se aștepta la o

¹ Hurmuzaki, II/4, p. 12-13, S. II/1, p. 26.

² *Rev. ist.*, 1928, p. 36-37.

³ Hurmuzaki, II/1, p. 91-94.

⁴ *Ibidem*, p. 112 și U/4, p. 103-104; Veress, Documente, I, p. 255.

⁵ *Arh. ist.*, I, p. 48.

⁶ *Tezaur*, III, p. 129.

expediție de pedeapsă din partea turcilor — a cerut zadarnic ajutor imperialilor¹. Încercările sale de a se împăca cu regele Poloniei — făcute prin intermediul marelui cneaz al Moscovei și apoi al lui Ferdinand de Habsburg — au rămas și ele fără rezultat, astfel că Moldova se găsea singură între doi dușmani redutabili.

În lupta sa pentru supunerea Moldovei, Soliman a găsit sprijinul mării boierimi din țară, care — nemulțumită de politica internă a domnului — se adresase sultanului pentru înlocuirea lui. Legăturile mării boierimi cu Poarta sînt mult mai vechi decît anul 1538. Pe baza acestor legături, sultanul putea să amenințe pe Rareș, în 1531, că, în cazul în care nu va restitui Pocuția regelui Poloniei, va cere boierilor să-i aducă capul². Legăturile au devenit tot mai strînse după acest an, boierii informînd pe sultan despre planurile antiotomane ale domnului și chemîndu-l « prin cereri repetate » să-i scape de Rareș, pe care — după cum spun izvoarele vremii — îl urau peste măsură.

Ca urmare a acestor legături secrete, între boierii moldoveni și sultan s-a stabilit o înțelegere, prin care primii se declarau gata să supună țara turcilor, în schimbul înlocuirii lui Rareș. Potrivit acestei înțelegeri, sultanul promitea să nu se atingă de bunurile și familiile boierilor, să nu jefuiască sau să țină sub ocupație țara, care urma să se guverneze mai departe după legile și obiceiurile proprii, și să nu ceară altceva decît tributul și darurile obișnuite. În schimb, boierii moldoveni făgăduiau sultanului că îl vor primi cu toată credința și supunerea și că îi vor preda toate cetățile, orașele, armata și « toată Moldova »³. În ura lor nemăsurată împotriva domnului, boierii moldoveni — « minți... oarbe pentru cele ce vor urma », cum îi caracterizează cronicarul Macarie * — vor sfîrși, deci, prin a supune țara turcilor. La insistențele boierilor, se adăugau și cele ale regelui Poloniei, care cerea și el sultanului înlocuirea lui Rareș. De altfel, în august 1537, regele Poloniei își manifestase intenția de a-l înlocui pe Rareș din scaun, cu ajutorul boierilor moldoveni⁵.

Motivele expediției din 1538 — terminată cu supunerea Moldovei de către turci — sînt, după izvoarele vremii, uciderea lui Gritti și legăturile lui Rareș cu Habsburgii⁶.

Expediția turcească de cucerire și supunere a Moldovei a fost pregătită în secret, pentru a nu da posibilitate domnului să organizeze apărarea țării. Planurile Porții de supunere a Moldovei au fost comunicate regelui Poloniei, cu care sultanul a stabilit o înțelegere împotriva lui Rareș⁷. Regele propunea turcilor să colaboreze în acțiunea îndreptată împotriva domnului Moldovei,

¹ Hurmuzaki, II/1, p. 178-179; II/4, p. 153.

² *Ibidem*, II/4, p. 12-13.

³ *Tezaur*, III, p. 149, 154.

⁴ Cronicile *slavo-române*, p. 99.

⁵ Hurmuzaki, II/1, p. 154.

⁶ N. Matrakci, *Fetihname-i Kara-Bogdan* (Cronica *cuceririi Moldovei*) ; M. Djelalzade, *Tabakat al-mamalik va daradjat al-masalik* (în trad. la Inst. de istorie); Veress, *Documente*, I, p. 262; Arh. ist., II, p. 36-37.

⁷ Hurmuzaki, S. II/1, p. 105-106, 109-110.

« ca noi de aici, iar voi de acolo să-l lovim ». Sultanul a refuzat, însă, această colaborare, dar regele a atacat, totuși, Moldova.

În fruntea unei armate care număra — după mărturiile contemporane, probabil exagerate — circa 200 000 de oameni, la care s-au adăugat și hoardele tătare, Soliman a ajuns la Dunăre la sfârșitul lunii august 1538. Faptul că sultanul venea cu asemenea efective este dovada evidentă că el considera Moldova o țară greu de cucerit. Înainte de a trece Dunărea, Soliman a cerut lui Rareș să se supună, pentru a evita războiul. După ce a încercat să câștige timpul necesar pentru a respinge atacul polon din nordul țării și a stabili o înțelegere cu regele Poloniei — care a refuzat să-l ajute, pe motiv că este în pace cu turcii — Rareș a respins cererea de supunere, fiind decis să reziste turcilor și să apere independența țării. Această hotărâre rezultă din toate izvoarele vremii, care recunosc că țara putea opune invadatorilor pînă la 60—70 000 oameni¹. Dorința de a rezista turcilor explică și străduința lui Rareș de a se împăca cu polonii și de a obține ajutorul lor. În 1542, domnul arăta regelui Poloniei că, dacă l-ar fi ajutat în 1538, sultanul nu ar fi scăpat teafăr din Moldova².

În planul său de luptă, Rareș a aplicat principiile tactice ale lui Ștefan cel Mare din 1476: a ars cîmpurile și satele din calea năvălitorilor, a închis locurile de trecere și s-a pregătit să reziste într-un loc întărit din regiunea Botoșani și în cetățile țării, fiind sigur că turcii — lipsiți de aprovizionare și hărțuiți continuu — vor fi siliți să se retragă la venirea iernii. Hoardele tătare, care trecuseră Nistrul, au fost înfrînte la Ștefănești.

Planul domnului de rezistență în fața cotorpitorilor — ce începuse să se realizeze — a fost însă anihilat de către marea boierime, care a pus în practică înțelegerea stabilită cu sultanul, la puțin timp după ce acesta a trecut Dunărea. Așteptînd momentul prielnic pentru a se declara pe față ostili oricărei încercări de rezistență, boierii au ascuns domnului — ocupat cu respingerea atacului polon de la Hotin — faptul că turcii înaintează în țară, au divulgat invadatorilor planul de luptă al domnului și, pînă la urmă, au predat țara cotorpitorilor, așa cum se înțeleseseră cu sultanul³.

Cînd Rareș a aflat de trădarea marii boierimi era prea tîrziu: turcii ocupaseră cea mai mare parte a țării, înconjuraseră Suceava, unde sultanul numise domn — conform înțelegerii cu boierii — pe Ștefan Lăcustă, iar oastea moldoveana de sub comanda boierilor începuse să se împrăștie. Zadarnice au fost încercările lui Rareș de a convinge pe marii boieri să participe la organizarea rezistenței. Aceștia — avînd în frunte pe Mișu portarul de Suceava, comandantul armatei, și pe logofătul Troțușan — au declarat că, țara fiind ocupată de turci, preferă să se supună noului domn, numit de sultan⁴.

¹ *Arh. ist.*, I, nr. 6, p. 48; Verancsics, în *Tezaur*, III, p. 157; Reichersdorffer, *ibidem*, p. 139; Hurmuzaki, II/4, p. 103-104.

² Hurmuzaki, II/1, p. 224.

³ *Ibidem*, p. 198; *Tezaur*, III, p. 156-157.

⁴ *Tezaur*, III, p. 162-163.

Pus astfel în imposibilitate de a se mai opune năvălitorilor, Rareș a trebuit să părăsească țara, pentru a nu cădea în mâinile turcilor. Încercarea sa de a se retrage în cetatea Hotin — unde fusese prevăzută o bază de luptă contra turcilor — a fost și ea împiedicată de boieri, care au paralizat astfel toate posibilitățile de organizare a rezistenței în fața invadatorilor. Părăsit și jefuit de boieri \ amenințat să fie ucis de aceștia sau de turci, trecînd prin peripeții dramatice — relatate pe larg de cronicari — domnul a ajuns cu greu în Transilvania, unde s-a adăpostit în cetatea Ciceu.

Îndeplinindu-și astfel promisiunile făcute sultanului, boierii moldoveni s-au prezentat în tabăra lui Soliman, care aștepta ca aceștia să-i predea cetatea Suceava. Constatînd că sultanul respectase înțelegerea — numind un domn pămîntean și interzicînd jafurile — boierii i-au predat fără luptă cetatea ² și au acceptat ca domn pe Ștefan Lăcustă, numit de Soliman.

După ce a supus astfel Moldova, cu sprijinul larg al boierilor, sultanul s-a retras din țară. Înainte de a părăsi Moldova, el a lăsat o garnizoană turcească în capitala țării cucerite, a anexat la Cetatea Albă Bugeacul — unde au fost așezați tătarii, care vor aduce multe suferințe țării — și a ocupat cetatea Tighinei cu teritoriul din jur, care a devenit raiaua Bender. Pe lîngă aceste mari pierderi teritoriale, campania lui Soliman din 1538 a avut ca urmare pierderea independenței Moldovei și aservirea ei de către Imperiul otoman, cu toate urmările ei nefaste din punct de vedere economic, social și politic.

După retragerea turcilor, marea boierime putea constata că sultanul considerase înțelegerea ca ceva provizoriu și nu o respectase decît atît cît îi convenise. Aceasta explică de ce boierimea moldoveana a recurs la violență, pentru a sili pe turci să țină seama de înțelegerea stabilită. Acuzînd pe Ștefan Lăcustă că a cedat parte din țară turcilor, că a acceptat o garnizoană turcească la Suceava, că primește ordine de la sultan și nu ascultă de sfaturile boierilor ³ și socotind că el este prea mult omul turcilor și, deci, că nu face să se respecte condițiile stabilite prin înțelegerea cu sultanul, marea boierime a cerut domnului pus de turci să le impună acestora respectarea convenției⁴. Cînd au înțeles că Lăcustă nu este omul care să poată întreprinde o atare acțiune, boierii l-au ucis (decembrie 1541) și, alegînd ca domn pe un anume Alexandru Cornea, au atacat împrejurimile Cetății Albe și ale Tighinei ⁵.

În asemenea împrejurări, sultanul a numit din nou domn în Moldova pe Petru Rareș, care se dusese la Poartă pentru a recăpăta domnia. După ce a acceptat mărirea tributului la 12 000 de galbeni, a primit să țină la Suceava o garnizoană turcească, să-și trimită fiul ostatec la Poartă și a recunoscut modificările

¹ *Documente*, A, veac, XVI, voi. I, p. 404 — 405.

² Hurmuzaki, 11/1, p. 197-206.

³ *Ibidem*, p. 141 — 142; Veress, *Documente*, I, p. 18—19.

⁴ N. Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 47 — 48.

⁵ *Ibidem*, p. 49-50; Hurmuzaki, 11/1, p. 215 și S. 11/1, p. 152.

teritoriale aduse Moldovei în 1538 *, Rareș a fost adus în țară de o oaste turcească.

Considerînd că Rareș va face să fie respectată înțelegerea cu sultanul și pentru a li se ierta atitudinea din 1538, boierii au părăsit pe Alexandru Cornea și au trecut în tabăra noului domn, care, fără a întâmpina nici o rezistență, în februarie 1541, se instala la Suceava, fiind bine primit de popor ². Se pare că Rareș a fost acceptat de boieri cu anumite condiții, ce stau în legătură cu politica sa din prima domnie, la care domnul a trebuit să renunțe.

În această a doua domnie a sa — pe care Rareș o socotea ca pe o continuare a celei dintîi — domnul a anulat toate documentele emise de Ștefan Lăcustă, considerat drept un «lotru» oarecare ³, și a pedepsit cu moartea pe vinovații principali ai trădării din 1538, Mișu portarul și Troțușan logofătul.

În a doua domnie a sa, Rareș a fost nevoit să se supună poruncilor primite din partea turcilor; el a trebuit să facă, din ordinul sultanului, două expediții în Transilvania, în anii 1541 și 1542, pentru a supune țara fiului lui Ioan Zăpolya. În aceste expediții, domnul Moldovei urmărea și un scop propriu, acela de a reocupa cetățile și teritoriile de peste munți pierdute în 1538.

Rareș nu renunțase, însă, la gîndul de a scăpa de dominația otomană, tot mai greu de suportat *. În 1542 — cînd principii germani se pregăteau să atace pe turci la Buda, recent transformată în pașalîc — Petru Rareș a intrat în legătură cu conducătorul expediției, Ioachim de Brandenburg, cu care a încheiat un tratat de alianță și căruia i-a împrumutat uriașa sumă de 200 000 florini⁵. Aceasta dovedește cu cîtă ardoare dorea Rareș să scape de «robia turcească», în care căzuse țara, datorită trădării marii boierimi. Expediția s-a terminat, însă, într-un mod lamentabil, și domnul Moldovei — lipsit de sprijin — a trebuit să renunțe la gîndul de a mai lupta împotriva turcilor.

Țara a rămas mai departe în situația de aservire față de Poartă, aservire care se va accentua pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul secolului al XVI-lea.

Petru Rareș rămîne, însă, una din figurile luminoase din istoria patriei noastre, fiind unul dintre puținii domni din secolul al XVI-lea care au luptat pentru independența țării.

3. CĂDEREA ȚĂRII ROMÎNEȘTI SUB DOMINAȚIA OTOMANĂ (1521—1545)

Moartea lui Neagoe Basarab (sept. 1521) a constituit prilejul unor puternice frămîntări interne. Lupta pentru domnie a început să capete un aspect deosebit;

¹ Hurmuzaki, S. 1/1, p. 3 și 11/1, p. 214 și 225.

² Arh. ist., II, p. 41-42.

³ Documente, A, veac. XVI, voi. II, p. 418, 483.

⁴ Hurmuzaki, 11/1, p. 215, S. 11/1, p. 159.

⁵ Tezaur, III, p. 23; N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 108—110.

conflictelor dintre partidele boierești ce căutau, unele să mențină, altele să înscăuneze un domn favorabil intereselor lor, li se adaugă contradicțiile din interiorul aceluiași partide, ce îmbrăcau deopotrivă un pronunțat caracter teritorial. Muntenia și Oltenia își dispută puterea. Ele nu mai acționează însă tot timpul ca unități politice; în cadrul lor se întâlnesc adesea forțe ce se desolidarizează de lupta întregii provincii și care luptă pentru a-și impune propriul lor candidat: e cazul Mehedinților, pentru Oltenia, al Buzăului și Slatinei, pentru Muntenia. O amploare deosebită iau luptele interne în Oltenia. Craioveștii, în dorința de a-și păstra rolul preponderent în stat, urzesc tot felul de intrigi politice — care vor măcina chiar propria lor familie — stîrnesc nemulțumiri, compromit ideea băniei ereditare, determină domnia să scoată dregătoria de mare ban din mîna lor.

În timpul domniei lui Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, sub pretextul sprijinului pe care-l acordă nevîrstnicului domn împotriva diferiților preten-denți la tron, Mehmed beg trece Dunărea, înfrînge în lupte pe cei care rîvneau domnia, pretinzînd în cele din urmă pentru sine tronul. Teodosie este trimis peste Dunăre. În țară se introduce, pentru scurtă vreme, administrația turcească, sînt puși « subași pre la toate orașele și satele ». Erau semne că Țara Romînească va împărtăși aceeași soartă cu țările din Peninsula Balcanică, cu Bulgaria și Serbia. Pericolul transformării țării în pașalîc ridică însă masele populare, care se grupează în jurul lui Radu de la Afumați. O mare parte a boierimii — vremelnici și Craioveștii — trec de partea acestuia. Numai teama că, prin transformarea țării în pașalîc, își vor pierde privilegiile determină pe boieri să se solidarizeze cu marea mișcare populară împotriva turcilor, sprijinită de intervenția transilvănienilor, concretizată în două expediții organizate de voievodul Ioan Zăpolya.

Timp de patru ani (sept. 1521 — sept. 1525), pe teritoriul Țării Romînești se desfășoară bătălii crîncene, cu caracter schimbător, între romîni și turcii dunăreni. Inscripția slavă de pe piatra de mormînt a lui Radu de la Afumați de la Curtea de Argeș amintește nu mai puțin de 19 asemenea bătălii. Victorios de multe ori (la Gubavi, Ștefeni pe Neajlov, Grumazi etc), copleșit adesea de forța dușmanului, care se folosește de trădarea boierilor, Radu ocupă și pierde de cîteva ori tronul într-un timp scurt.

În momentul în care este îndepărtat pericolul transformării țării în pașalîc și se revine la situația veche, boierii Craiovești părăsesc pe Radu de la Afumați, se aliază din nou cu turcii dunăreni, căutînd să ridice pe tron un domn din familia lor. Fără sprijinul boierilor olteni, Radu de la Afumați nu se mai poate menține în scaun; el este obligat ca, împăcîndu-se cu ei, să renunțe la lupta împotriva turcilor. După sfatul boierilor Craiovești și urmînd linia politică a acestora «că nu vor putea să se tot bată — ei fiind puțini și țara mică — cu un împărat ce a luat și a cuprins atîtea țări și are o mulțime de oameni », Radu va merge la poartă « să plece capul la poala împăratului ». Cronica țării cuprinde știrea că Radu, «avînd pîrîș pe Mehmed beg, sultanul n-a vrut să-i dea domnia

lui, ci au dat-o lui Vladislav vodă»¹. Măsura luată de sultanul Soliman — care nu dă domnia Țării Românești lui Radu de la Afumați, dar nici lui Mehmed beg — vădește dezaprobarea sultanului față de acțiunile acestuia din urmă, făcute din propria sa inițiativă și care amenințau ca răscoala din Țara Românească să se extindă în Imperiu. Soliman a înțeles că, din punctul de vedere al avantajelor pentru Imperiu, administrația din Țara Românească — fiind superioară ca aport economic pentru turci — era de preferat celei sub forma pașalîcurilor.

Numind pe tronul Țării Românești un domn dintre elementele locale, turcii pretindeau de la acesta să plătească tributul ca și mai înainte, precum și datoriile din urmă, ei neavînd alt drept asupra țării.

În iulie 1523, Vladislav al III-lea era în scaun. Boierii i se închină, preferînd în locul luptei împotriva turcilor un domn recunoscut de sultan și o politică de înțelegere cu Poarta, garanție a păstrării privilegiilor lor. Craioveștii trec și ei de partea domnului numit de Poartă. În primul document păstrat de la Vladislav al III-lea, din 11 iunie 1523, Pîrvu al II-lea Craiovescu figurează în sfatul domnesc cu dregătoria de mare ban². Curînd, însă, între Pîrvulești — gruparea boierilor olteni partizani ai lui Pîrvu — și Vladislav izbucnește un conflict. Domnul le ia marea bănie, ceea ce face ca ei să treacă în Transilvania, unde pun la cale răsturnarea lui Vladislav. La sfîrșitul lunii iulie 1523, Pîrvu banul, Harvat logofătul și Oancea vistierul se aflau în Transilvania, unde regele Ludovic le asigura azil³.

Spre sfîrșitul lunii octombrie 1523, ei trec munții, alungă de pe tron pe Vladislav și, la începutul lunii noiembrie, ridică în scaun un reprezentant al familiei lor, pe Radu Bădica. Pentru recunoașterea sa ca domn, acesta trimite la turci după steag; datoriile făcute cu acest prilej au fost apoi plătite de către fratele său, Vlad Vintilă, din averea domnească⁴.

Folosindu-se de neînțelegerile dintre Radu Bădica — ajutat de o parte din boierii olteni — și Vladislav al III-lea — sprijinit de turci — Radu de la Afumați, aflat la Brașov, se pregătea, în decembrie 1523, să treacă munții. Într-o scrisoare din 19 decembrie 1523, Craioveștii protestau împotriva sprijinului pe care brașovenii îl acordau lui Radu de la Afumați în vederea intervenției acestuia în Țara Românească și amenințau că, dacă vor continua să-l sprijine pe Radu, ei se vor închina turcilor. La sfîrșitul lui decembrie 1523 sau începutul lui ianuarie 1524, Radu de la Afumați se întoarce în Țara Românească. Situația lui Bădica era dificilă, nu numai din cauza lui Radu, ci și din pricina turcilor, cu toate că își asigurase sprijinul pașei de Vidin și al celui de Nicopole.

Între 19 și 24 ianuarie 1524, sub pretextul că i-au adus steagul cerut de la Poartă, turcii îl cheamă pe Radu Bădica, îl prind și îlucid. Purtarea turcilor

¹ Istoriiile *domnilor* Țării Românești, p. 46.

² Documente, B, veac. XVI, voi. I, p. 176.

³ A. Veress, *Acta et epistolae*, p. 126—127.

⁴ Documente, B, veac. XVI, voi. II, p. 193.

&.

^ . w<<l-

Fig. 185. - Piatra de mormînt a lui Radu de la Afumați (1529), din biserica episcopală de la Curtea de Argeș, în care sînt amintite luptele sale cu turcii.

față de domn, în aparență surprinzătoare, este rezultatul contradicțiilor din sînul Imperiului otoman. Ea dovedea că sultanul nu era de acord cu înscăunarea lui Radu Bădica, inițiativă a boierilor olteni, ajutați de pașalele de la Dunăre, deoarece acest fapt însemna o oarecare libertate în mișcări din partea supușilor săi, o încălcare a poruncii sultanului, o răsturnare a unui domn pus de el. Simulînd că acceptă schimbarea politică petrecută în Țara Romînească, sultanul pregătește sfîrșitul lui Radu Bădica.

După moartea lui Radu Bădica, reocupă tronul Țării Romînești Radu de la Afumați, ajutat de Ioan Zapolya. Împotriva lui Radu de la Afumați, Poarta continuă să susțină pe Vladislav al III-lea, care, în mai 1524, este instalat pe tron. Partida boierilor olteni, în frunte cu Pîrvu banul, trece din nou de partea protejatului Porții. În documentul din 24 iulie 1524, dat din Didrih de Vladislav al III-lea, printre martori figurează, ocupînd primul loc, Pîrvu mare ban de Craiova *. O nouă încercare a lui Vladislav de a lua din mîna Craioveștilor marea bănie duce la trecerea acestora de partea lui Radu de la Afumați, care, la 20 septembrie 1524, se afla pe tron, la Tîrgoviște ². La sfatul boierilor, Radu de la Afumați merge iarăși la Poartă, să se plece sultanului. Cu ajutorul Craioveștilor și al rudelor acestora, Mustafa și Ibrahim pașa, el obține recunoașterea sa ca domn al Țării Romînești, în decembrie 1524, admițînd mărirea haraciului țării de la 12 000 la 14 000 ducăți, precum și obligația de a face act de supunere către Poartă din trei în trei ani.

Și după recunoașterea sa ca domn de către turci, domnia lui Radu de la Afumați continuă să fie disputată de Vladislav al III-lea, care, cu ajutorul Porții, reocupă tronul în aprilie 1525. Urmează după această dată o perioadă de cîteva luni în care este vorba de o domnie împărțită, Vladislav stăpînind partea de sud a țării, cu capitala la București, iar Radu restul, cu Tîrgoviștea. Acest fapt arată incapacitatea fiecăruia dintre ei de a-l elimina pe celălalt. Ajutat de Craiovești — cu care se și înrudește, căsătorindu-se cu Ruxandra, cea de-a doua fiică a lui Neagoe Basarab — Radu reușește în cele din urmă să-l înlătore pe Vladislav, căruia i se pierde urma.

Conflictul izbucnit în anul următor (1526) între Radu de la Afumați și Ștefăniță, domnul Moldovei, cauzat, printre altele, de adăpostirea în Țara Romînească a unor « hicleni » moldoveni, și care se încheie cu restituirea reciprocă a pribegilor ³, este singurul eveniment mai deosebit din domnia lui Radu de la Afumați pînă către sfîrșitul ei.

Încercarea lui Radu de la Afumați de a-și schimba din nou atitudinea politică și de a se apropia de creștini — atitudine pe care el o manifestă față de evenimentele petrecute în Transilvania, unde ajută pe Ferdinand împotriva vechiului său aliat, Ioan Zăpolya, devenit favorit al Porții — va fi folosită de

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. I, p. 182.

² Hurmuzaki, XI, p. 847.

³ *Ibidem*, II/3, p. 525 și XI, p. 3.

dușmanii săi — o parte a boierimii — pentru a-i pregăti sfârșitul. Întruniți la Slatina, boierii nemulțumiți de politica lui Radu de la Afumați pun la cale, ajutați fiind de Mehmed beg, moartea domnului. Radu caută să se refugieze peste Olt, la Craiovești, la Pîrvu banul. Este însă urmărit, ajuns și ucis, la 2 ianuarie 1529, la Rîmnicul Vlci. În locul său este ridicat pe tron de o parte din boieri un anume Basarab, care cade și el victimă în mai puțin de două luni — se pare — aceleași partide de boieri ce conspiraseră împotriva lui Radu de la Afumați. Vornicul Neagoe, unul din conducătorii conspirației, cârmui țara pînă la sosirea noului domn numit de turci, Moise vodă, fiul lui Vladislav al II-lea.

La sfârșitul lunii martie 1529, Moise vodă anunța brașovenilor instalarea sa pe tronul Țării Românești cu ajutor turcesc. Faptul că, încă din mai 1529, Moise vodă dă mai multe acte în favoarea mănăstirii Bistrița, ctitoria Craioveștilor, arată că de la începutul domniei relațiile lui cu familia acestor boieri sînt din cele mai bune. O soră a sa se căsătorește cu unul dintre Craiovești, cu Barbu, fiul lui Pîrvu, care este amintit în septembrie ca mare ban.

De la Barbu mare ban se păstrează un document din 25 septembrie 1529 * al cărui formular este similar celor emise de cancelaria domnească. Formula finală, mai ales, foarte asemănătoare cu cea din documentele domnești, scoate în relief deosebita autoritate a marelui ban. Întocmai ca și domnul, el își are propriul său sfat, printre membrii căruia figurează dregători diferiți ca nume de cei amintiți în vremea respectivă în actele emise de cancelaria domnească.

Apropierea lui Moise de o parte din boierii Craiovești și înclinarea sa, în a doua fază a domniei — după nereușita expediție îndreptată de turci împotriva Vienei — către creștini, sînt folosite de partida de boieri rivală Craioveștilor și rămasă fidelă Porții, pentru a susține împotriva sa un nou domn, pe Vlad, fiul lui Vlăduț. Deși, în mai 1530, Moise învinge în cîteva lupte pe Vlad, el este silit să se retragă în Transilvania, de unde se întoarce cu ajutorul voievodului Ștefan Mailath și al sibienilor. Alături de banul Barbu, Moise vodă cade în lupta de la Vișoara (29 aug. 1530) împotriva lui Vlad, sprijinit de turci. Rămas domn al Țării Românești, Vlad ia atitudine împotriva boierilor Craiovești, partizani ai lui Moise, care continuă să-i fie ostili. Unul dintre Craiovești, Drăghici Gogoășe, fiul lui Danciu Gogoășe comisul, închină partea lui de avere și a tatălui său turcilor, « ridicîndu-se domn la Țarigrad, ca să vină în Țara Românească » ². Este primul caz cunoscut din istoria Țării Românești cînd un boier își dăruiește averea unei forțe dușmane țării. Actul lui Drăghici Gogoășe compromite poziția Craioveștilor în țară. Împotriva lui se ridică chiar membri ai familiei Craioveștilor. Un sprijin deosebit acordă lui Vlad, în înlăturarea lui Drăghici Gogoășe, Șerban vornicul. Trimis la Țarigrad, el reușește să prindă și să spînzure pe

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. II, p. 75.

² *Ibidem*, voi. V, p. 405.

Fig. 186. — Steagul lui Vlad Vintilă — primul steag păstrat al Țării Românești.

Drăghici *. Vlad confiscă pentru hicienie satele Craioveștilor trădători și scoate din mîna lor marea bănie.

Domnia lui Vlad este și ea de scurtă durată. În 1532 el își găsește sfîrșitul într-un accident; s-a înecat în Dîmbovița, la Popești (de aici numele de « înecatul », cu care este cunoscut în istorie). Lui îi urmează la tron, ridicat de boieri, Vlad Vintilă (1532—1535), presupus fiu al lui Radu cel Mare.

Parte din boierii Craiovești sprijină domnia lui Vlad Vintilă. Începînd din luna martie 1534, acesta încredințează din nou marea bănie Craioveștilor. De la această dată și pînă la sfîrșitul domniei sale, mare ban este Barbu, fiul lui Preda Craiovescu. Marea bănie își pierduse însă din importanță: marele ban nu mai deține primul loc în lista martorilor din sfatul domnesc, unde este amintit după vornic și logofăt. Alți Craiovești, mari dregători — ca Vîlsan logofătul și Șerban vornicul — sînt la început de partea lui Vlad Vintilă; ei figurează printre boierii din sfatul domnesc. În 1534, Vîlsan logofătul trece de partea grupării boierești de opoziție, care, cu ajutorul aventurierului venețian în slujba Porții, Aloisio Gritti, încearcă să-l răstoarne pe Vlad Vintilă și să ridice pe tron un nou domn. Mișcarea nu reușește, deoarece domnul află de uneltirile boierilor și mulți dintre ei, împreună cu pretendentul la domnie, își pierd capetele. Averea lui Vîlsan logofătul, ca și a altor boieri, este confiscată pentru hicienie.

Dușman al lui Aloisio Gritti, care rîvnea tronul Transilvaniei ca și pe cel al Țării Românești, Vlad Vintilă intervine alături de Petru Rareș în Transilvania, unde sprijină pe Ștefan Mailath iar apoi pe Ioan Zâpolya și caută să împiedice cu orice preț o stăpînire turcească în această țară, care s-ar fi instaurat prin numirea lui Gritti. Avînd împotrivă-i parte din marea boierime, Vlad Vintilă este ucis, cu ocazia unei vînători, în apropiere de Craiova (10—11 iunie 1535).

Lui îi urmează la tron Radu Paisie, ridicat de boieri. Aceștia, folosindu-se de faptul că turcii erau ocupați în luptele din Asia, caută să-și recapete vechiul drept — ce fusese pierdut prin frecvențele intervenții ale turcilor dunăreni — de a-și alege domnul. Abia în noiembrie 1535 turcii confirmă pe Radu Paisie ca domn, trimițîndu-i steag de la Poartă.

Ca și înaintașul său, Radu Paisie este un domn slab; el duce o politică de supunere față de Poartă. În vremea lui, turcii smulg Țării Brăila, cu ținutul înconjurător, pe care le transformă în raia. Lupta dintre diferitele partide și facțiuni boierești face destul de dificilă domnia lui Radu Paisie, permite frecventa intervenție în țară a turcilor, care aduce după sine o strînsă dependență a acesteia de Imperiul otoman.

Cu boierii Craiovești, al căror rol în viața statului era din ce în ce mai puțin important, Radu Paisie este la începutul domniei în relații bune; Barbu, fiul lui Preda, figurează ca ban în sfatul domnesc. El este înlocuit apoi cu Șerban,

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. V, p. 365.

fostul mare vornic. Acesta, fidel lui Radu Paisie la începutul domniei, se răzvrătește împotriva domnului în iunie 1539 și ajunge să fie aclamat el însuși ca domn de o parte din boieri. În fața mișcării boierești conduse de marele ban, Radu Paisie este nevoit să se retragă peste Dunăre, de unde revine cu ajutor

74/r.

Fig. 187. — Tipar sigilar de la Radu Paisie.

turcesc, înfrânge pe răsculați și reocupă tronul. Șerban banul ia drumul pribegiei, trecând în Transilvania. Dovedindu-se hiclean, averea lui este confiscată și trecută pe seama domniei. Din ea domnul dăruiește sate și moșii boierilor săi credincioși.

Mișcarea condusă de Șerban banul este ultima încercare a Craioveștilor de a se măsura cu domnul țării. Stingându-se în linie direct bărbătească, confiscându-li-se cea mai mare parte din averi și luându-li-se din mână bănia,

Craioveștii dispar de pe arena vieții politice a Țării Românești. Rămân însă urmele politicii lor de înțelegere cu turcii, subjugarea țării intereselor turcești.

Împotriva lui Radu Paisie se va ridica un nou pretendent, cu numele de Basarab Laiotă, care este înfrânt în lupta de la Fântâna Țiganului (15 oct. 1545). Curînd după această victorie, Radu Paisie a fost înlocuit de turci cu Mircea, numit Ciobanul, deoarece înainte de urcarea pe tron s-a ocupat cu negoțul de oi. Acesta, ca unul ce-și petrecuse mulți ani la turci, prezenta mai multă încredere pentru Poartă decît Radu Paisie, care, după pierderea Brăilei, înclina pentru o politică filocreștină.

Mircea Ciobanul caută să pună capăt anarhiei interne, ia măsuri aspre împotriva boierilor, ucide foarte mulți dintre ei și înlesnește în unele cazuri eliberarea din vecinie a țăranilor aserviți.

Încercarea lui Mircea Ciobanul și a altor domni de după el de a lua atitudine împotriva boierilor și de a limita influența lor politică se dovedește fără sorți de izbîndă. Boierii, ce-și făcuseră o practică din înțelegerea cu turcii, continuă cu ajutorul lor să exercite o presiune permanentă asupra domniei. Slăbind domnia, făcînd din ea un instrument docil în mîna lor, boierii au servit interesele turcești, au înlesnit aservirea totală față de Poartă în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a Țării Românești, cu urmări grave asupra dezvoltării ei.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

MARX, K., *Contribuții la critica economiei politice*, București, 1954.

— *Chronologische Auszüge*, în Marx-Engels-Lenin-Stalin, *Zur deutschen Geschichte*, I, Berlin, 1953.

MARX, K.-ENGELS, F., *Ideologia germană*, București, 1956.

ENGELS, F., *Anti-Dühring*. Domnul Eugen Dühring revoluționează știința, București, 1955.

— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

LENIN, V. I., *Ce sînt «prieteni poporului» și cum luptă ei împotriva social-democraților*, în *Opere*, voi. I, București, 1950.

II. Izvoare

Acta Tomiciana, voi. XV, Wrocław-Cracovia, 1957.

BOGDAN, L., *Documente și regește privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București, 1902.

— *Documente moldovenești din sec. XV și XVI din arhivul Brașovului*, București, 1905.

BRUTUS, I. M., *Magyar Ustoriája, 1490 — 1552*, voi. I — III, Pesta, 1863-1876.

Corespondența lui Petru Rareș cu Ioachim de Brandenburg, în *Tezaur de monumente istorice*, III, p. 7-23.

Cronicile slavo-romine din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959. DJELALZADE, M., Tabakat al-mamalik va daradjat al-masalik, ed. Sa'ad-ed.-Din Tokdemir, Istanbul, 1937. Documente privind istoria României, A, Moldova, veac. XVI, voi. I și II; B, Țara Românească, veac. XVI, voi. II și III. DRAGOMIR, SILVIU, Documente nouă privitoare la relațiile Țării Românești cu Sibiul în sec. XV și XVI, București, 1927. HURMUZAKI, Documente privitoare la istoria românilor, voi. II/1, II/3, II/4, III, IV, VII, XI, XV/1, S. 1/1 și II/1. IORGA, N., Acte și fragmente, voi. I, București, 1895.

— Studii și documente, voi. III, XV și XXIII.

Istoria Țării Românești 1290 — 1690. Letopisețul cantacuzinesc, ed. C. Grecescu-D. Simonescu, București, 1960.

Istoriile domnilor Țării Românești, ed. N. Iorga, București, 1902.

MATRACKI, N., Fetihtname-i Kara Bogdan.

Monumenta Comititalia Regni Hungariae, I, II, Budapesta, 1874—1875. Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae, I, Budapesta, 1876. NICOLAESCU, ST., Documente slavo-romine cu privire la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Ardealul în sec. XV—XVI, București, 1905. OSTERMAYER, H., Historien, 1520—1561, în Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso, voi. IV, 1903, p. 496-522. OVÁRY, L., Pál papa es Farnese Sándor bibornok Magyarországra vonatkozó diplomáciai levelezése, 1535—1549, Budapesta, 1879.

PANAITESCU, P. P., Documente slavo-romine din Sibiu (1470—1613), București, 1938.

REICHERSDORFFER, G., hioldaviae quae olim Daciae pars chorographia, în Tezaur de monumente istorice, III, p. 125 — 143.

SANUTO, M., Diarii, voL XIII-XXXI.

Szekely okleveltdr, I și III, Cluj, 1872, 1890.

SZEREMI, G., Epistola de perdicione regni Hungarorum, 1484—1543, Pesta, 1857. TocitEScu, GR., 534 documente slavo-romine privitoare la relațiile Țării Românești și Moldovei cu Brașovul, București, 1931. URECHE, GR., Letopisețul țării Moldovei, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958. VERANCICS, A., De apparatu loanis regis contra Solimanum caesarem in Transylvaniam invadentem (1536—1538), în Tezaur de monumente istorice, III, p. 145 — 174.

— De rebus gestis Hungarorum ab inclinatione regni, în Verancsics Antal, Osszes munkái, I, Budapesta, 1857.

VERESS, A., Acta et epistolae relationum Transylvaniae Hungariaeque cum Moldavia et Valachia, I, 1468-1540, Budapesta, 1914.

— Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești, voi. I, București, 1929.

III. Lucrări generale

Historia Polski, 1/2, Varșovia, 1957.

IORGA, N., Istoria românilor, IV, București, 1937.

HcmopuH HoAbtuu, I, Moscova, 1954.

XENOPOL, A. D., Istoria românilor din Dacia-Traiană, voi. III, ed. a III-a.

IV. Lucrări speciale

1. Lupta grupărilor feudale pentru stăpânirea Transilvaniei după prăbușirea regatului ungar (1526-1541)

- Goos, R., *Osterreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526—1690)*, Viena, 1911.
GUNDISCH, G., *Die siebenbürgische Unternehmung der Fugger, 1528—1531*, București, 1943.
KAVKA, FR., *K otázce vzniku mnohonárodní habusburske monarchie roku 1526*, în *Ceskoslovenský Casopis Historický*, II, 1954, nr. 3, p. 377 — 399.
MOTOGNA, V., *Relațiunile dintre Moldova și Ardeal în veacul al XVI-lea*, Dej, 1928. NAGY, IVÂN, *Qritti Alajost illeto eredeti emlekiratok*, în *Magyar Tortenelmi Tdr*, III, 1857, p. 3 — 116. REVESZ, FR., *Qritti Lajos szereplese Magyarországon, în Erdelyi Múzeum*, VII, 1890, p. 134—160, 211-257. WYCZANSKI, A., *Francja wobec państwa Jagiellońskich w latach 1515—1529*, Wrocław, 1954.

2. Domnia lui Petru Rareș. Căderea Moldovei sub dominația otomană (1538)

- BERZA, M., *Haraciul Moldovei și Țării Românești*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1958, p. 7 — 47.
CIOBANU, ȘT., *Domnitorul Moldovei Petru Rareș în literatura rusă veche*, în *Rev. ist. rom.*, XIV, 1944, f. III, p. 316-353. CONSTANTINESCU, N. A., *Începuturile și stabilirea suzeranității turcești în Moldova*, București, 1914.
CZOŁOWSKI, AL., *Bitwa pod Obertynem*, ed. a II-a, Liov, 1931. DUZINCHIEVICI, G., *Din legăturile lui Petru Rareș cu Polonia*, în *Rev. ist.*, XXIII, 1937, p. 252-266. GUBOGLU, M., *Inscripția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/1945)*, în *Studii*, IX, 1956, nr. 2-3, p. 107-123. IORGA, N., *Studii de istorie literară*, în *Lit. și arta română*, IV, 1899, p. 138 — 149.
— *Relațiile Moldovei cu Polonia după documente nouă. I — Petru Rareș și politica sa față de poloni*, în *Conv. Zit.*, XXV, 1901, p. 324-352, 391-419.
MOTOGNA, V., *Ungurașul sub Petru Rareș*, în *An. Inst. ist. Cluj*, II, 1923, p. 315 — 322.
— *Cetatea Ciceului sub stăpânirea Moldovei, schiță istorică. 400 de ani de la suirea pe tron a lui Petru Rareș (1527-1927)*, Dej, 1927.
PANAITESCU, P. P., *Petru Rares și Moscova*, București, 1934 (extras din voi. în memoria lui Vasile Pârvan). STANESCU, E., *Le coup d'etat nobiliaire de 1538 et son role dans l'asservissement de la Moldavie par l'Empire ottoman*, în *Nouvelles etudes d'histoire*, București, 1955, p. 241 — 264.
TRANT, H., *Kurfürst Joachim II. von Brandenburg und der Turkenfeldzug vom Jahre 1542*, Grimmsbach, 1892. URSU, L., *Die auswärtige Politik des Peter Rareș, Fürst von Moldau (1527—1538)*, Viena, 1908.
— *Les batailles de Qwozdziec et d'Obertyn, 1531*, în *huli. Sect. Just.*, II, 1914, p. 124-138.
— *Petru Rares. Domn al Moldovei de la 20 ian. 1527 până la 14 sept. 1538 și din febr. 1541 până la 3 sept. 1546*, București, 1923.

3. Căderea Țării Românești sub dominația otomană (1521 — 1545)

- FILITTI, I. C., *Banatul Olteniei și Craioveștii*, Craiova, 1932 (extras din *Arh. Olt.*, XI, 1932, p. 1-36 și 135-176). NICOLAESCU, EM. GR., *Moise vodă (martie 1529—28 august 1530)*, Craiova, 1930 (extras din *Arh. Olt.*, XVIII, 1939, p. 406-429).

- NICOLAESCU, ST., *Domnia lui Vlad Vintilă de la Slatina în lumina unor documente istorice inedite, 1532-1535*, Craiova, 1936 (extras din *Arh. Olt.*, XV, 1936, p. 1-14 și 117-126).
- *Domnia lui Radu vodă Paisie și a fiului său Iliarcu voievod, 13 iunie 1535—17 martie 1545*, Craiova, 1938 (extras din *Arh. Olt.*, XVII, 1938, p. 193-220).
- PALADE, T., *Radu de la Afumați*, București, 1939.
- PERIANU, R., *Raiua Brăilei*, în *Anuar de geografie și antropogeografie*, II, 1910—1911, p. 125-143.
- URSU, I., *Din influențele politicii europene asupra istoriei noastre (Moise vodă, 1529 martie — 1530 aug.)*, București, 1914 (extras din *An. Acad. Rom., Mem, secț. ist.*, s. II, t. XXXVI, 1913-1914).

CULTURA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT (SECOLUL AL XIV-LEA — PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA)

1. CULTURA ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

În cursul perioadei feudalismului dezvoltat, cele trei țări românești au cunoscut o importantă activitate culturală, care reflectă însuși drumul străbătut de societate în dezvoltarea sa și, mai ales, adâncirea antagonismelor de clasă.

Dacă realizările de mare frumusețe ale literaturii populare continuă să se transmită oral, în cultura clasei feudale — care păstrează însă și forme orale — scrisul capătă o folosire tot mai largă. Literatura scrisă cuprinde, în același timp, genuri mai variate, fie că este vorba de circulația în manuscris și apoi prin tipărituri a unor opere create în afara hotarelor, fie de elaborarea unor scrieri originale.

Limba de cultură a clasei feudale continuă să fie o limbă străină — slavona sau latina — dar începe să se folosească și limba poporului, ceea ce va îngădui realizări de o mai puternică originalitate și va permite răspîndirea scrisului în pătri mai largi. Începuturile scrisului în limba maternă și înlocuirea treptată a limbii slavone și latine cu aceea a poporului reprezintă cel mai însemnat moment cultural din istoria medie a României.

Un rol tot mai însemnat în dezvoltarea culturii începe să fie deținut de orașeni, care au promovat și scrisul în limba maternă.

Literatura orală Literatura populară, transmisă oral pînă în zilele noastre, populară și de curte este mai bogată și mai valoroasă din punct de vedere artistic decît literatura cultă a clasei feudale. În ea se oglindește lupta poporului pentru libertate, împotriva exploatarei feudale și a cîmpitorilor străini. Dintre producțiunile literare ale poporului, numai operele epice pot fi datate, prin subiectul lor. Este evident că o serie de balade populare reflectă situații și întîmplări din secolele XV—XVI, chiar dacă ele au suferit, în cursul veacurilor, schimbări de formă sau în amănunte.

Literatura epică a «cîntecelor bătrînești» cuprinde două categorii de asemenea producțiuni: una care este rezultatul creației poporului, în care apar figuri istorice iubite de el, întruchipînd aspirațiile lui, apoi cîntecul feudal de curte, cîntat la ospetele boierești și domnești, literatură cavalească, preluată și transmisă și ea, cu modificări, tot prin cîntăreții populari.

Epica populară din acest timp cîntă lupta pentru apărarea țării împotriva cîmpirii turcești și tătărești, luptă purtată de popor adesea cu mijloace proprii. Dintre aceste producțiuni, « Fîntîna gerului » este o baladă răspîndită atît în Moldova, cît și în Țara Romînească; ea descrie lupta dintre « Crivăț » și oastea turcească a lui Malcoci-oglu, care este nimicită în Moldova. Balada se întemeiază pe un fapt istoric, atestat de cronici: e vorba de expediția condusă de Malcoci, care, în anul 1499, a trecut prin Moldova, întorcîndu-se din Polonia, unde a avut de suferit din cauza unui ger năpraznic. Într-una din variante, poetul popular pune în gura Crivățului aceste cuvinte, care întruchipează sentimentul poporului față de năvălirile turcești: « Bre, Malcociu, dumneata, ce-ai venit la mine, cu oștire, cîtă frunză, cîtă iarbă, pe mine ca să mă bați? Că nimic nu ți-am stricat... »; iar în altă variantă: « Ce cauți în moșia mea, tu și cu oștirea ta ? ».

Cîntecul luptei de la Tereblecea — creație populară în proză, pe baza unei balade pierdute — povestește cum, în vreme ce Ștefan cel Mare era plecat la luptă cu ungurii, locuitorii aceluia sat — de lîngă Tîrgul Șiretului — fiind atacați de tătari, se apără cu mijloace proprii, ridicînd o tabără pe un deal, pînă ce un flăcău din sat străbate pînă la domn și cheamă oastea țării.

Balada luptei de « la vadurile Brăilei », păstrată într-o serie de variante, transmite povestirea unor împrejurări de la mijlocul veacului al XV-lea, ale luptei pescarilor și orășenilor cu turcii năvălitori și cu genovezii exploatare.

Pe lîngă lupta pentru apărarea țării, balada populară din veacurile XV—XVI îmbracă și sentimente de revoltă împotriva asupririi feudale. Databile din această epocă sînt tradițiile pe care le consemnează cronicarul Ioan Neculce, în *O seamă de cuvinte*. Astfel, e posibil ca povestirea despre Purcel — omul sărac, care nu poate ara decît duminica, cu boi de împrumut și căruia Ștefan cel Mare îi face dreptate — să fi avut la bază un cîntec popular al celor asupriți. Dimitrie Cantemir pomenește și el de un cîntec pierdut, balada lui Petru Rareș, în care se amintea vadul de la Oblucița, ce trebuie pus în legătură cu negustorii care-l foloseau și erau prădați de haiduci *.

Cîntecul feudal de curte reprezintă poziția și interesele clasei feudale. Existența la noi a cîntăreților de curte, mai veche probabil decît această perioadă ², este atestată acum de numeroase izvoare. Cronicarul polon Strykowski a auzit,

¹ D. Cantemir, *Hronicul romîno-moldo-vlahilor*, București, 1901, p. 241.

² Vezi partea I, cap. V.

în 1574, la curtea domnească din București, cîntecul lui Ștefan cel Mare, glori-
ficînd izbînzile domnului moldovean¹. În 1588, Ierotei al Monembasiei, un
cronicar grec din vremea lui Petru Șchiopul, spune că acest domn « iubea mult
pe cîntăreți și avea un cîntăreț renumit pentru arta sa »². Cronicarul moldovean
Nicolae Costin arată cum, în vremea lui încă, la ospețele domnești, lăutarii
cîntau «cîntecele domnilor trecuți cu nume bun»³.

Între cîntecele bătrînești transmise de popor, dar care reprezintă preluarea
unor balade de curte boierească, amintim balada « Radu vodă și Drăgan »,
în care se povestește uciderea domnului Țării Romînești Radu de la Afumați,
de către ceata boierului Drăgan (personaj istoric). Domnul este învinuit că nu
s-a purtat așa cum se poartă un suzeran cu vasalul său, pe care nu l-a « miluit »;
boierul îl acuză pe domn că, la nuntă, «toți boierii că mi-au dat, care vii, care
moșii, care galbeni pe tipsii; numai tu, nasule, nu mi-ai dat nici o vie, nici moșie
și nici galbeni pe tipsie. Atunci eu că m-am jurat să nu te las netăiat »⁴. Este
o baladă a boierilor care se ridică împotriva domnului, pentru că nu le împarte
averi și demnități.

Balada morții lui Petru Vartic, hatmanul moldovean ucis pe la 1550,
reprezintă de asemenea un cîntec boieresc, cuprinzînd un protest al boierimii
împotriva puterii domnului, care voia să supună pe marii feudali.

Tot sub forma unor balade — de data aceasta cîntate la praznice mănăs-
tirești — s-au putut păstra amintiri despre fundarea unor mănăstiri. Astfel
sînt legende în legătură cu întemeierea mănăstirii Putna de către Ștefan cel
Mare, consemnate de Ioan Neculce în *O seamă de cuvinte*, precum și acelea
ale bisericilor Sf. Procopie din Badeuți și Sf. Dumitru din Suceava, care ne-au
fost transmise de *Letopisețul* lui Ureche.

Limba slavă — folosită de romîni din veacul al X-lea,
Cultura slavo-romînă ca limbă a bisericii, apoi a statului și a culturii — s-a
în Țara Romînească și Moldova menținut pînă în secolul al XVII-lea, rămîind în contact
cu limbile slave vii ale popoarelor vecine. Textele care au
circulat la noi în limba slavă bisericească prezintă influențe ale limbii medio-
bulgare și medio-sîrbe, în Țara Romînească și Transilvania de sud, la care se
adaugă și influențe ruse-apusene în Moldova, Transilvania de nord și mai ales
în Maramureș.

Textele slave care s-au copiat în prima jumătate a secolului al XV-lea,
în special cele din Moldova, erau redactate în stil retoric; ele cuprindeau tra-
duceri după opere bizantine, în care se tratau probleme teologice. Citirea lor
presupunea o adîncă înțelegere a limbii și o cultură specială. Prin aceasta,

¹ *Arh. ist.*, II, p. 81.

² *Columna lui Traian*, II, 1871, p. 173.

³ N. Costin, *Letopisețul Moldovei*, ed. I. St. Petre, București, 1942, p. 42.

* Gr. Tocilescu, *Materiale folcloristice*, I, p. 1234—1235.

ele erau rezervate numai membrilor_ culți ai clasei stăpînitoare, mai ales clericilor.

În afară de copierea manuscriselor care circulau în țările slave, a avut loc și redactarea de către scriitori romîni a unor lucrări originale în limba slavă. Astfel, fostul logofăt al lui Mircea cel Bătrîn, Filos, care în călugărie se numea Filotei, este autorul unor imnuri religioase slavone, care se cîntau o dată cu psalmii aleși. Un alt asemenea autor cunoscut este Simion Dedulovici, vistier în Țara Romînească, care scria, la sfîrșitul secolului al XV-lea, tot în slavonește, o laudă a sfîntului Mihail al Sinadelor ¹. A existat, așadar, o literatură redactată în slavonește de către romîni, boieri și clerici. E adevărat că această literatură, scrisă într-o limbă străină, nu este așa de bogată ca literatura slavă din Serbia, Bulgaria sau Rusia, unde condițiile creației literare erau mai favorabile, limba scrisă fiind acolo apropiată de cea vorbită de popor. De aceea, majoritatea manuscriselor care au circulat la noi sînt copii după texte provenind din țările slave.

Legăturile bisericești ale romînilor cu țările slave ortodoxe au dus și la redactarea în afara hotarelor patriei noastre a unor scrieri slave destinate unor ierarhi ai bisericii din țările noastre. Astfel sînt scrisorile ce cuprind probleme teologice, adresate de patriarhul Eftimie de Tîrnovo mitropolitului Antim al Ungrovlahiei și starețului Nicodim de la Tismana.

Acelorași legături li se datorează, pe de altă parte, venirea la noi a unor cărturari slavi, care au desfășurat aici o importantă activitate. Astfel, figura lui Grigore Țamblac — bulgar din Tîrnovo, mai tîrziu mitropolit de Kiev — se încadrează și în istoria literaturii romîne, de vreme ce el a scris opere originale, în limba slavă, pentru romîni, în timpul șederii sale în Moldova. Dintre predicile slavone ale lui Grigore Țamblac, cîteva sînt indicate ca fiind alcătuite pe cînd era « prezbiter al marei biserici a Moldo-vlahiei » ². De asemenea, la cererea lui Alexandru cel Bun, Țamblac a scris în slavonește, folosind un stil retoric, *Viața sfîntului Ioan cel Nou de la Suceava*, ale cărui moaște tocmai atunci fuseseră aduse la Suceava de la Cetatea Albă (1402). Culegînd informațiile sale din Moldova, autorul descrie viața din porturile Mării Negre la începutul veacului al XV-lea, comerțul pe mare, viața comunității orășenești din Cetatea Albă și relațiile ei cu tătarii. Partea finală a scrierii povestește aducerea rămășițelor lui Ioan cel Nou la Suceava, de către Alexandru cel Bun, scenă care va fi reluată și ilustrată apoi de zugravii moldoveni la Voroneț și Sucevița.

În Țara Romînească s-a scris, tot în limba slavă, viața lui Nicodim, întemeietorul mănăstirilor Vodița și Tismana, care, însă, nu ni s-a păstrat.

¹ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, p. 373.

² *ibidem*, p. 248-250.

no^j jao *uvoj* m;njui/s vʹvʹj\ uip BUISEJ — -ggj

]

v

»JfiIWfWfiyu4i_v,.iB_{i,1}

|||

·q^

M.t » i- i31 W
.iV.if

iw JO

∴ »

Cultura slavă la romîni nu trebuie considerată ca restrîngîndu-se la mediul călugăresc. Este sigur că unii boieri, dregători domnești și chiar unele elemente orășenești învățaseră slavonește, limbă în care se scriau actele de cancelarie, la curte și în orașe. Redactorii acestor acte nu au nume călugărești și erau romîni. În Moldova, un document din 1452 arată că se aflau la curtea domnească cel puțin 6 grămăticî: Toader, Prodan, Dobrul, Cîrstea, Vulpaș și Stețco ^x. În veacurile XV — XVI, nu numai actele privind proprietatea feudală, ci și cele de scutire vamală, destinate negustorilor și vameșilor, corespondența comercială a orașelor, cît și unele scrisori particulare boierești, erau scrise în slavonește, ceea ce arată că erau destul de numeroși cunoscători ai limbii slave. Scrierile cu caracter religios copiate în mănăstiri erau citite și de unii boieri și dregători; o arată existența însemnărilor lăsate de cititorii boieri pe multe din aceste manuscrise.

Prezentînd orînduirea socială drept rezultat al unei hotărîri divine, literatura religioasă a contribuit în chip deosebit la întărirea feudalismului ².

Cărțile populare Cărțile populare, adică textele apocrife cu caracter religios eretic, precum și romanele populare, roade ale imaginației poporului, au circulat în manuscris în slavonește, în țările romîne, încă din veacul al XV-lea. Unele din aceste manuscrise slave cuprind legende răspîndite și prelucrate de secta bogomililor din Bulgaria, pe baza unei concepții dualiste, după care lumea este creația a două puteri: binele și răul, care se luptă neconștient între ele. Ea duce în chip necesar pentru popor la concepția înglobării între creațiile « răului » a tot ce este asuprire și nedreptate, adică structura însăși a orîndurii feudale.

Între cărțile bogomilice care au fost copiate în Țara Romînească și Moldova se numără: *Vedenia lui İsaia proorocul* și *Cartea tainică a lui Enoh*, ambele cuprinzînd descrierea unor călătorii imaginare în ceruri.

Alături de cărțile bogomilice, s-au mai copiat în slavonește diferite cărți de profeții (între care unele prevestesc pieirea turcilor), precum și romanele *Varlaam și Ioasaf* (o prelucrare a legendei indiene a vieții lui Buda) și *Alexandria* (povestirea legendară a vieții lui Alexandru Macedon). Prin tendințele lor, toate aceste cărți se adresau poporului, fiind opuse atît bisericii oficiale ortodoxe, cît și stăpînirii boierilor (de pildă, în *Varlaam și Ioasaf* autorul se ridică împotriva asupririi și nedreptății).

Deși scrise în slavonește, conținutul lor s-a răspîndit printre orășeni și țărani, dovadă prelucrarea apocrifelor și legendelor bogomilice în creația populară orală. Este foarte probabil că anumiți cărturari ai satelor, preoți și grămăticî, povesteau celor neștiutori de carte, la șezători, legendele citite de ei în slavonește.

¹ *Documente*, A, veac. XIV-XV, p. 252-253.

² Despre rolul bisericii vezi și cap. *Cultura feudalismului timpuriu*.

BOŦŦiuiogoq 3J3U0S 'ijoug *m\ v voiuiwi VZJIVQ* utp BUI

i M ' MiNjtfMvq îwomw

&t&<

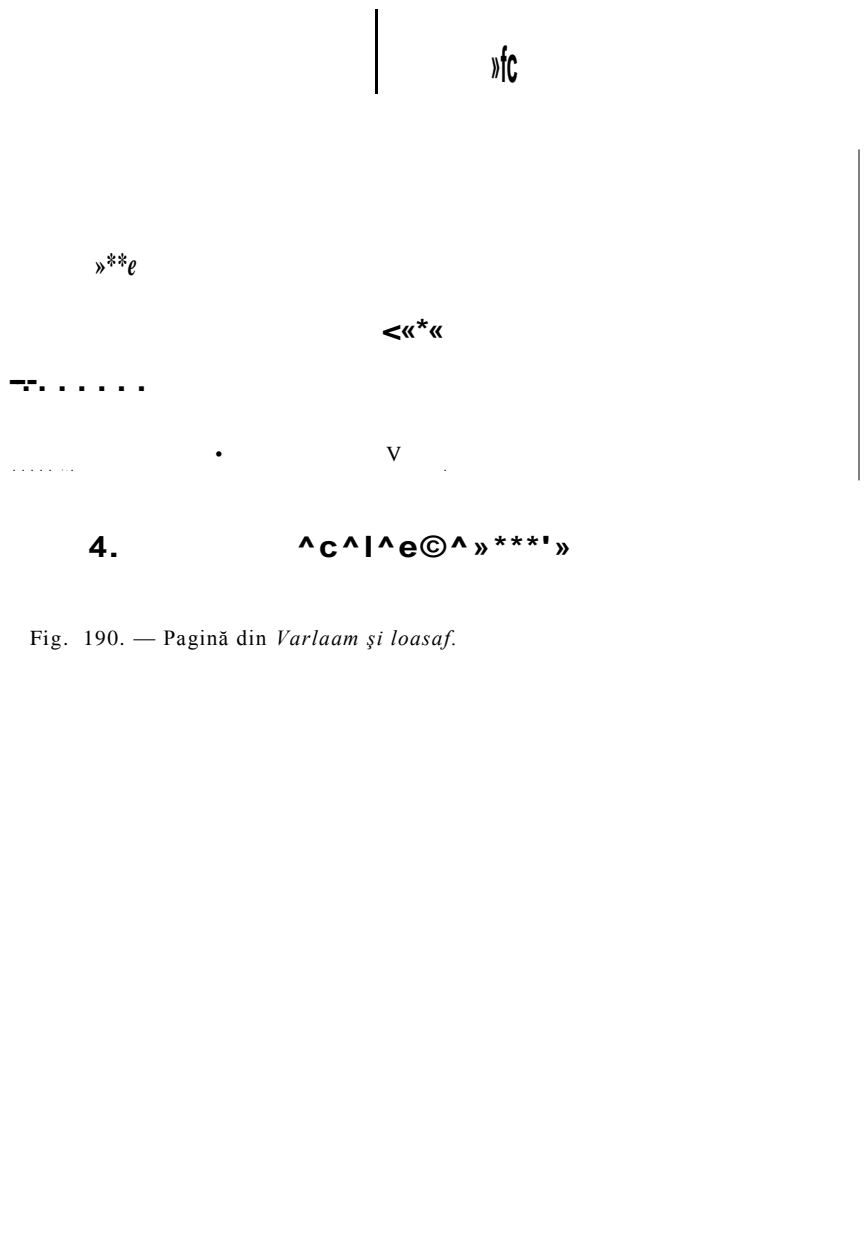

Fig. 190. — Pagină din *Varlaam și Ioasaf*.

Literatura în perioada centralizării statului Centralizarea statului feudal în Țara Românească și Moldova s-a oglindit și în dezvoltarea culturii clasei stăpîni-toare. În această perioadă se constată predominarea inițiativei și patronajului domnesc în producția literară bisericească și, totodată, apariția unei istoriografii legate de curtea domnească și servind interesele puterii centrale.

În prima jumătate a secolului al XV-lea, cele mai multe manuscrise slave religioase nu sînt scrise din inițiativă domnească, ci din inițiativa clerului, în special pentru mănăstiri. În schimb, către sfîrșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului următor, mai ales în Moldova, majoritatea manuscriselor bisericești sînt copiate din porunca și cu cheltuiala domnului. În al doilea rînd, conținutul manuscriselor diferă între cele două perioade: în prima jumătate a secolului al XV-lea manuscrisele slave cuprind numeroase « omilii » bizantine, interpretări ale scripturii, cu caracter teologic-mistic, pe cînd cele scrise în perioada centralizării statului sînt mai ales cărți necesare cultului (evangelii, liturghiere, psaltiri, apostoli), precum și povestiri morale accesibile celor mai puțin învățați; literatura de interpretare teologică este cu mult mai rară în această epocă. Avem a face acum cu o literatură bisericească pentru nevoile curente ale bisericii țării întregi, pentru cercuri mult mai largi decît acelea cărora li se adresa literatura mistică bizantină din perioada precedentă.

Cu toată creșterea numărului manuscriselor, cărțile erau încă rare, ceea ce se vede și din prețul lor foarte ridicat, mai ales cînd sînt și ferecate în argint. La sfîrșitul veacului al XV-lea, Vlad vodă Călugărul cumpărase de la egumenul mănăstirii Brădet o parte a muntelui Prislopul cu un tetraevanghel: « prețul lui a fost de o mie de aspri »*; în 1539, egumenul Tismanei cumpără ocină la Groșani, cu două cărți, « prețul lor 17 ducăți »².

Și în această perioadă se scriu opere slavonești de către romîni; din secolul al XVI-lea datează unele rugăciuni și orații slavone scrise în Moldova, avînd adaose, din jumătatea a doua a veacului, titluri în romînește: « pentru sănătatea feciorîțelor », a « maice a lui vodă », a « voinicilor (oștenilor)... cînd vor vrea să încalece » (la oaste) etc.³.

Literatura istorică Literatura istorică în limba slavă cunoaște o dezvoltare mai importantă în Moldova, unde procesul de centralizare a statului, determinat de factori obiectivi, a fost condus cu mai multă consecvență de către Ștefan cel Mare și de urmașii săi.

Cronicile slave ale Moldovei, care cuprind istoria ei în veacurile XIV—XV, sînt următoarele: *Letopisețul anonim al Moldovei* (numit în trecut de la Bistrița), apoi cele două versiuni ale *Letopisețului de la Putna*

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. I, p. 43.

² *Ibidem*, voi. II, p. 208.

³ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 143 — 144.

Fig. 192. — Pagina de titlu a Letopisețului anonim *al Moldovei*

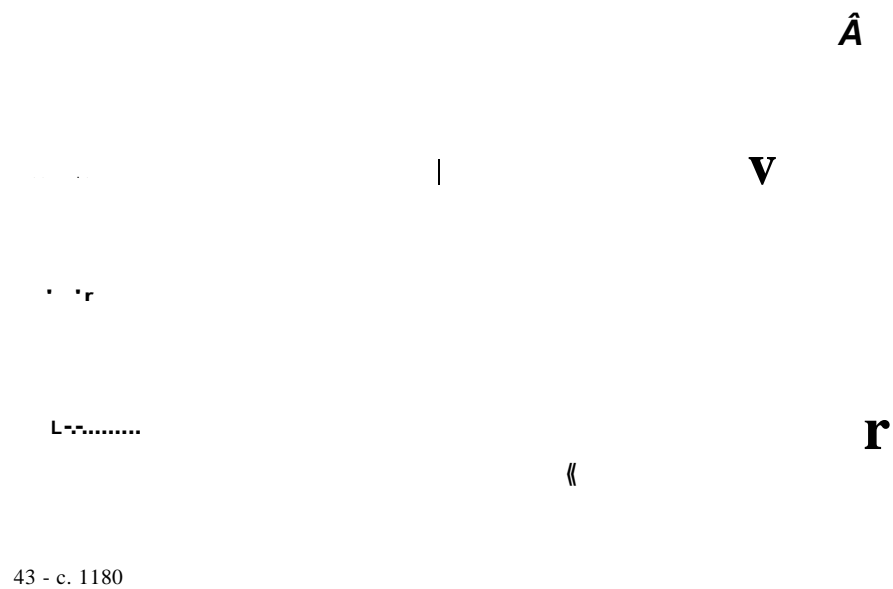

Fig. 193- - Pagină din. *Letopisețul de la Putna*.

și trei prelucrări în alte limbi: *cronicile moldo'germană, moldo-polonă și moldo'rusă*.

Din comparația textelor acestor cronici se poate ușor vedea că toate derivă dintr-un prototip unic, slavon, căci anume pasaje privitoare la același eveniment sînt redactate cu expresii identice în toate cronicile. A existat, deci, o cronică unică a Moldovei, alcătuită în secolul al XV-lea, în vremea domniei lui Ștefan cel Mare, deoarece povestirea domniei lui ocupă șase săptămîni din cronică, iar partea care amintește vremurile anterioare cuprinde greșeli de date și omisiuni de fapte esențiale. Dintre toți domnii, singur Ștefan este numit «alesul lui Dumnezeu».

Modelele acestei cronici au fost, evident, cronicile bizantine de caracter popular, în special cea a lui Gheorghe Amartolos, tradusă în slavonește, precum și letopisețele și rodosloviile (genealogiile) sîrbești, după care s-au imitat titlurile (Povestire pe scurt), titlul de țar dat domnilor Moldovei și așezarea materiei pe generații ale familiei domnitoare. Istoriografia moldovenească nu s-a dezvoltat din amplificarea pomelnicelor, cum credeau vechii istorici, ci în contact cu literatura istorică a popoarelor slave.

Dintre cele trei versiuni de circulație internă, *Letopisețul anonim al Moldovei* reprezintă forma veche, mai puțin remaniată, pe cînd cele două versiuni numite putnene au fost completate cu fapte care privesc mănăstirea Putna și cu alte informații istorice, așezate însă nelalocul lor, iar unele pasaje au fost prescurtate.

Cronica moldo-germană a fost tradusă în limba germană în Moldova (numirile orașelor moldovenești au forma folosită de germanii din aceste orașe în secolul al XV-lea); ea reprezintă traducerea textului vechii cronici slavone, cu adaosuri și prelucrări ale traducătorului. *Cronica moldo-polonă* cuprinde și ea textul vechiului letopiseț slav, cu adaosuri ale traducătorului polon, care scria în Moldova în secolul al XVI-lea. În sfîrșit, *Cronica moldo-rusă* este o prelucrare după versiunea de la Putna și a fost anexată la letopisețul țărilor Moscovei, tot în veacul al XVI-lea, ca urmare a relațiilor politice de atunci dintre Moldova și Moscova.

Așadar, cronica Moldovei din veacul al XV-lea a fost folosită ca instrument diplomatic, pentru cunoașterea Moldovei la curțile străine. Acest fapt arată în chip neîndoielnic că avem a face cu o cronică oficială. De altfel, o serie de amănunte redade de cronică, privind mici fapte de la curte sau evenimente militare, arată că scriitorul a fost martor al celor petrecute la curte și la război.

Cronica Moldovei lui Ștefan cel Mare ■— așa cum este păstrată în versiunea *Letopisețului anonim al Moldovei*, care a suferit cele mai puține schimbări — reflectă țelurile politice urmărite de domnie. Domnul Moldovei este socotit reprezentantul luptei comune a creștinătății (*christiamtvo* — nume colectiv, dat tuturor popoarelor care luptau contra turcilor). Domnii munteni care trecuseră de partea turcilor sînt socotiți în rîndurile păgînilor. Ștefan cel Mare este numit «*pobiedonoseț*» (purtător de biruință), titlu dat de biserică

sfântului Gheorghe. Pe lângă preamărirea luptei lui Ștefan pentru independența Moldovei — considerată ca o luptă purtată în numele tuturor țărilor vecine amenințate — domnul este prezentat de cronicar drept un stăpînitor căruia toți feudali îi dătoresc supunere. Cronica trece sub tăcere alegerea de către boieri a lui Ștefan la Direptate, descrisă în alte versiuni, precum și faptul că unii boieri i-au salvat viața în lupta de la Șcheia, în 1486. Pentru autorul cronicii, domnul nu depinde de boieri, ci se află deasupra lor, însoțit de vitejii săi, pe care-i pomește întotdeauna înaintea boierilor. Între figura de luptător pentru independența țării și aceea de stăpîn în interior este o strînsă legătură în mintea scriitorului: domnul trebuie să fie stăpîn, pentru că el este cel care conduce lupta de apărare a țării.

Singura lucrare privind istoria Țării Românești din veacul al XV-lea o formează *Povestirea despre Dracula Voievod* (Vlad Țepeș). Deși păstrată într-o traducere rusească, se vede bine că originalul — care a lăsat urme în lexicul traducerii — fusese redactat în limba slavă meridională, în medio-bulgară, limbă folosită în Țara Românească și în Transilvania. Lucrarea a fost redactată în 1486, la Buda, unde autorul se afla, probabil, în suita pretendentului muntean Mihnea, fiul lui Vlad Țepeș. După cum rezultă din analiza limbii și a cuprinsului povestirii, autorul era probabil român transilvănean. Spre deosebire de povestirile săsești despre Vlad Țepeș, pe care autorul ei le-a cunoscut, aceea slavă prezintă figura domnului Țării Românești ca a unui mare luptător împotriva turcilor, drept, crud, dar spiritual, mîndru și îndrăzneț, pe cînd povestirile săsești scot în relief numai cruzimea lui. Forma adoptată de această scriere nu este cea analitică, ci cea anecdotică, apreciată în acea vreme.

Cronicile *slave moldovenești din prima jumătate a secolului al XVI-lea*. În prima jumătate a secolului al XVI-lea, în Moldova continuă alcătuirea de cronicile slave, tot pe linia cronicilor oficiale de curte, menite să susțină acțiunea centralizatoare a domniei.

Cronica lui Macarie, episcop de Roman, cuprinde istoria Moldovei de la moartea lui Ștefan cel Mare (1504) pînă în 1552. După cum declară autorul în preambulul cronicii, el scrie ca un continuator al cronicarului lui Ștefan cel Mare și a redactat opera din porunca domnului Petru Rareș și a logofătului Teodor. Spre deosebire, însă, de autorul cronicii lui Ștefan, care scrie simplu, Macarie este un retor de stil bizantin. Pentru a preamări pe eroul său, el a împrumutat fraze retorice, destul de îndemînatic adaptate la istoria Moldovei, din opera lui Constantin Manasses, cronicar bizantin din veacul al XII-lea, care a scris în versuri grecești o istorie a lumii, tradusă apoi în proză în limba medio-bulgară, în secolul al XIV-lea.

Cronica lui Macarie este, de fapt, o prelucrare în stil retoric a analelor de curte, azi pierdute, care fuseseră redactate sobru și precis. Acestea nu s-au păstrat decît înglobate în Cronica moldo-polonă și în aceea a lui Ureche, care

%t na roi î c
Trt^

Fig. 194. — începutul cronicii lui Macarie.

cuprind pentru epoca tratată de Macarie o povestire mai simplă, dar mai bogată în fapte și date precise, ce lipsesc la Macarie. Cronica lui Macarie reprezintă punctul de vedere domnesc, împotriva boierimii care se opunea întăririi puterii centrale. Cronicarul ia partea lui Ștefan cel Tânăr împotriva complotului boierilor din 1523 și laudă biruința domnului asupra feudalilor. După părerea lui Macarie, venirea turcilor în Moldova, în 1538, și căderea lui Rareș sînt datorate boierilor trădători, care s-au ridicat împotriva domnului lor, chemînd în țară pe sultan.

În afară de cronica lui Macarie, a mai existat o altă povestire a faptelor lui Petru Rareș, tot în limba slavă, descriind peregrinările lui în Transilvania și la Constantinopol și întoarcerea sa în țară. Și în această lucrare se aduc învinuiri boierilor trădători. Povestirea, rămasă necunoscută lui Macarie, a fost intercalată în cronica lui Ureche, în traducere românească. Spre deosebire de stilul solemn al lui Macarie și de stilul sec al vechilor letopisețe, povestirea pribegiei și întoarcerii în țară a lui Petru Rareș — scrisă probabil de un boiernaș sau de un diac provenit din popor — este plină de culoare și de amănunte familiare. Valoarea ei literară se recunoaște chiar și în haina traducerii românești.

Literatura juridică. Nevoile statului feudal și ale bisericii au determinat copierea și în țările noastre a pravilelor de legi bizantine, traduse în slavonește încă din veacul al XIV-lea. Aceste codice de legi — dintre care cea mai răspîdită este *Syntagma* (colecția) lui Matei Vlastares — cuprind legi bisericesti, precum și dispoziții penale și civile bizantine, bazate pe legiurile lui Iustinian și ale urmașilor săi.

Cel mai vechi manuscris slav de pravilă copiat în Țara Românească este *Začonicul* (codice de legi), scris la Tîrgoviște, în anul 1451, de grămaticul Dragomir, din porunca lui Vladislav voievod. În Moldova, cel mai vechi manuscris slav de pravilă datează din 1472 și cuprinde *Syntagma* lui Matei Vlastares, copiată de ieromonahul Ghervasie de la Neamț¹. Alt manuscris al aceleiași pravile a fost scris de grămaticul Damian la Iași, în 1495, din porunca lui Ștefan cel Mare².

În secolul al XVI-lea, numărul pravilelor copiate este tot mai mare. În 1556, cronicarul Macarie a copiat și a orînduit pe articole, după ordinea alfabetului slav, *Syntagma* lui Matei Vlastares, potrivit cererii adresate de țarul Rusiei, Ivan al IV-lea, lui Alexandru Lăpușneanu.

Un fapt care arată largă răspîndire a pravilelor slavone este tipărirea unei pravile la Tîrgoviște, în tipografia domnească; este vorba de așa-numita *Pravilă a sfinților apostoli*, o pravilă bisericească cu elemente laice, ce se află tipărită în anexele *Molitvelnicului* din 1545, publicat din inițiativa domnului muntean Radu Paisie³.

¹ P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 158—160.

² *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, p. 443.

³ I. Bîanu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 28.

înlocuirea treptată, în unele domenii juridice, a vechiului obicei al pământului cu pravilele bazate pe dreptul romano-bizantin reflectă procesul de dezvoltare cunoscut de societatea din Moldova și Țara Românească și întărirea autorității domnești.

Civilizația bizantină a pătruns la nord de Dunăre încă de la începutul orînduirii feudale, atît datorită influenței directe exercitate în timpul dominației bizantine, cît și în haină slavonă și prin mijlocirea slavilor de sud. Legăturile directe cu Bizanțul și cultura lui au continuat apoi prin comerțul pe mare și prin relațiile bisericești cu Muntele Athos și cu patriarhiile din Orient.

Influența grecească se simte în cultura Țării Românești și Moldovei și în secolul al XV-lea. Astfel, este semnificativ faptul că patrafirul cu chipurile lui Alexandru cel Bun și al doamnei sale Marina poartă inscripții grecești, în care domnul este numit « avtocrator » iar doamna « avtocratorissa », după modelul bizantin. Un epitaf din vremea aceluiași domn, din 1428, are, de asemenea, o inscripție greacă.

În prima jumătate a secolului al XVI-lea, se redactează unele scrieri în limba greacă, legate de probleme românești. Cea mai importantă dintre acestea este *Viața sfîntidui* Ni/cn, scrisă între 1517 și 1521, de Gavril, protul mănăstirilor de la Athos, care a călătorit în Țara Românească și a alcătuit această scriere sub patronajul lui Neagoe Basarab și al familiei Craioveștilor. Viața lui Nifon cuprinde numeroase știri din istoria Țării Românești și reprezintă punctul de vedere al Craioveștilor în politica țării, în lupta lor împotriva urmașilor vechii familii domnitoare. Craioveștii și, în special, Neagoe Basarab sînt arătați ca aflîndu-se sub protecția unui sfînt, ceea ce urma să le dea mai mult prestigiu. Viața lui Nifon a fost tradusă apoi în românește și introdusă în cronica țării.

Influența culturii grecești nu se exercită însă în Țara Românească și Moldova în chip mai larg decît începînd din a doua jumătate a veacului al XVI-lea.

Introducerea tiparului în Țara Românească, la începutul veacului al XVI-lea — cînd folosirea lui în Europa data doar de circa o jumătate de secol — se leagă de eforturile domniei pentru întărirea autorității bisericii, ca principal reazem ideologic al statului. Ea a avut loc în cadrul măsurilor întreprinse de Radu cel Mare, cu scopul de a întări controlul episcopilor asupra întregului cler — și, prin aceasta, asupra mirenilor — și de a face mai strînsă legătura dintre stat și biserică.

De aceea, primele tipărituri realizate în Țara Românească aveau drept scop să ajute la instruirea clerului și să asigure oficierea slujbei religioase în condițiile impuse de episcopat. Dar, deși obiectivele urmărite de domnie erau atît de limitate și cu un caracter precis de clasă, totuși introducerea tiparului a însemnat

p

b

rU,!i,OKMKCKW/K K4CFÎAM R6Af(
KÎro 'n

,!M

r-i y#i?/rif A

,V

Fig. 195. — Pagină din Liturghieruî lui Macarie.

Fig. 196. - Pagină din *Evangheliarul* lui Macarie, cu stema Țării Românești.

un moment important în istoria culturii feudale românești, tiparul fiind principalul mijloc de răspîndire a culturii scrise în sînul societății.

Radu cel Mare a chemat în Țara Românească pe meșterul Macarie, care lucrase înainte în tipografia domnitorului Gheorghe Țernoievici din Munte-

Fig. 197. — Litere ornate din *Liturghierul* din 1508.

negru. Tipografia munteana este însă deosebită de cea muntenegreană: literele nu sînt de factură venețiană, ca cele din Muntenegru, iar textele și limba tipăriturilor din Țara Românească sînt cele din manuscrisele slavo-romîne, ceea ce arată că ele s-au tipărit în țară, pentru nevoile bisericii de aici.

În tipografia condusă de Macarie s-au tipărit trei cărți de cult: *Liturghierul* (1508), *Octoihul* (1510) și *Evangheliarul* (1512)¹, toate în limba slavă bisericească de redacție medio-bulgară, folosită în Țara Românească.

În epilogurile acestor cărți se amintește patronajul domnilor Țării Românești asupra tipografiei și se justifică tipărirea cărților prin datoria acestora de « a umple bisericile cu cărți ».

După încetarea activității acestei tipografii, probabil în urma morții lui Macarie, materialul tipografic a fost folosit de tipografiile slave care au continuat

¹ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, I, p. 1 — 21.

Li

f cîl ^A4
4

«**Iu**

Fig. 199. — Pagină din Apostolul din 1547, tipărit în Țara Românească,
cu stema Moldovei.

să existe în Țara Românească în cursul veacului al XVI-lea, iar cărțile tipărite de Macarie au fost reeditate cu mici deosebiri. În 1545, în timpul domniei lui Radu Paisie, reîncepe activitatea tipografică, întreruptă timp de 33 de ani. Tipografia se afla acum sub conducerea meșterului sîrb Dimitrie Liubavici, proprietarul preselor instalate în casa lui din Țirgoviște. El a tipărit întâi un Molitvelnic — carte de rugăciuni în slavonește, avînd însă în anexă pravila amintită — iar apoi, în timpul domniei lui Mircea Ciobanul, în 1547, un Apostol. Această carte are și o ediție pregătită pentru domnul Moldovei, Ilie Rareș. De asemenea, o Evanghelie slavonă, ieșită din aceeași tiparniță, poartă și ea stema și numele lui Ilie Rareș¹, ceea ce arată că tipografia nu lucra numai pentru Țara Românească, ci și pentru Moldova, unde nu exista încă tipografie, și indică strînsele legături culturale dintre cele două țări.

începuturile scrisului în limba poporului în Țara Românească și în Moldova datează din primele decenii ale secolului al XVI-lea, urmînd la scurt interval după traducerea primelor cărți bisericești în românește, în Maramureș². Prima scrisoare în românește din Țara Românească

ce ni s-a păstrat datează din 1521, și, fapt caracteristic, a fost redactată de un orășean, Neacșu din Cîmpulung. Scrisoarea este adresată brașovenilor și cuprinde informații despre mișcările oștilor turcești.

În ce privește Moldova, potrivit unei informații din anul 1532, se alcătuisese aci încă dinainte o traducere a Apostolului și a Evangheliei în românește. Un învățat străin, doctor, cu titlu academic, din Polonia, auzind de aceste traduceri, venise în Moldova să le copieze, cu scopul de a edita în Germania — sub oblăduirea lui Luther — o colecție în care să figureze cărțile bisericești în diferite limbi.

Așadar, apariția scrisului în limba romînă formează un fenomen cultural care se ivește aproape simultan în cele trei țări romîne și nu numai pentru cărțile bisericești, ci și în scrisori și acte cu caracter laic. Avem, deci, a face cu o schimbare culturală întemeiată pe transformarea societății în toate cele trei țări romînești, și anume ridicarea micii boierimi și a orășenilor. Apariția scrisului în limba poporului nu trebuie deci socotită ca fiind rezultatul influenței doctrinelor religioase care propovăduiau citirea liturghiei în limba maternă — cum credea vechea istoriografie — ci ca urmare a dezvoltării societății romînești și a necesității simultane a folosirii limbii romîne în toate domeniile scrisului, nu numai în cel bisericesc. Lupta împotriva limbii slavone, începută la sfîrșitul secolului al XV-lea și în primele decenii ale celui următor, continuă pînă la sfîrșitul veacului al XVII-lea, cînd are loc biruința definitivă a limbii vorbite de popor.

¹ I. Bianu și N. Hodoș, *op. cit.*, p. 23 — 31 și 513—515.

² Vezi mai jos, în acest capitol, paragraful 2.

5^j u^Λ T^{-v} T^{*} < ^{*} Λ ≠ fe V⁻ K H^Λ 7^Λ • K^{**} K 7^C

|

.

Cultura orășenească în a doua jumătate a secolului al XV-lea și în prima jumătate a celui următor, cultura scrisă nu mai este și primele școli apanajul mănăstirilor și al curților feudale, ci ea se dezvoltă și în cadrul orașelor, unde prezintă caractere specifice. Tîrgoveții aveau neapărată nevoie, în activitatea lor practică, de cunoașterea scrisului și a socotitului, pentru ținerea registrelor și a corespondenței pe care o întrețineau orașele noastre cu

Fig. 201. — Piatra de mormînt a lui Baptista din Vesentino, « magister in diversis artibus », 1512

numeroase centre din afara hotarelor. Dat fiind faptul că, în afară de romîni, în orașe se găseau și unii locuitori de origine străină, nu e de mirare că din unele orașe ni s-au păstrat, din această vreme, scrisori, inscripții, peceti în diferite limbi (germană, latină, armeană, slavă). Cea mai veche scrisoare în limba populară (germană), scrisă în Moldova, provine de la Baia și datează din 1421. Se poate observa, de asemenea, că și limba slavă folosită în corespondența orașelor din Țara Romînească și Moldova, cu Bistrița, Sibiul și Brașovul, nu are formele arhaice, tradiționale, ale limbii hrisoavelor domnești, ci îmbracă formele limbii populare bulgare, sîrbești și ruse apusene, datorită orășenilor cunoscători ai acestor limbi, așezați în orașele noastre.

În urma apariției scrisului în limba romînă în Maramureș, orășenii au fost cei care au promovat folosirea limbii materne în scris și în Moldova și Țara Romînească.

Primele școli destinate în chip special pregătirii laicilor, din țările romîne de la sud și est de Carpați, trebuiesc puse în legătură cu noul mediu de cultură al orașelor. Avînd nevoie de o cultură mai înaltă, orășenii nu se mai mulțumesc cu învățămîntul limbii slave la dascălii de mănăstire, ci încep să trimită tineri la universitățile din Cracovia, Praga și Viena, universități cu învățămînt în limba latină, unde se întîlnesc, încă din prima jumătate a secolului al XV-lea, studenți din Baia, Suceava, Bacău, Roman, Iași, Hîrlău etc. Este posibil ca școli orășenești mai înalte să fi existat și în Moldova; o inscripție latină din 1512, de la Suceava, amintește de Baptista din Vesentino (Toscana), *magister in*

diversis artibus (magistru în diferite arte), care fusese probabil chemat la Suceava ca să predea în oraș celor ce aveau nevoie de cunoașterea limbii latine.

În concluzie, merită subliniat faptul că dezvoltarea culturii în Țara Românească și Moldova, de la mijlocul secolului al XIV-lea până la mijlocul celui de-al XVI-lea, a cunoscut însemnate progrese și anume: începuturile istoriografiei românești, în limba slavă, începuturile tiparului și ale culturii orășenești, apariția și răspândirea scrisului în limba poporului. Totodată, literatura orală în limba română — în special epica populară, care cântă lupta pentru independență și libertate — constituie o pagină din cele mai frumoase ale vechii noastre culturi.

2. CULTURA ÎN TRANSILVANIA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

Literatura populară în poezia populară din Transilvania — atât în cea românească, cât și în aceea a maghiarilor, sașilor și secuilor — alături de expresia sentimentelor general-omenești ale bucuriei, tristeții sau dragostei, au apărut și motivele luptei comune împotriva asupririi feudale și pericoului turcesc. Apăsarea socială și primejdia externă au imprimat dezvoltării poeziei populare din această epocă unele trăsături comune, fie că e vorba de românii din Transilvania, fie de maghiari și sași. Cîntecul popular, deși în trei limbi diferite, avea în esență același conținut.

Din fondul comun romîno-maghiar al unei importante literaturii epice, în care se cântau vitejiile unor eroi din veacul al XV-lea, ca Iancu de Hunedoara, Pavel Chinezul etc, au rămas din generație în generație, în amintirea poporului, pînă în zilele noastre, ecourile preamăririi faptelor de vitejie. S-a păstrat, de asemenea, în baladele săsești, figura eroului popular Honnes Moler.

În urma răspîndirii scrisului și o dată cu apariția « diecilor », apropiați de popor prin originea și interesele lor, s-a format în cursul veacului al XVI-lea o variantă de tranziție a poeziei; fixată și în scris, aceasta ocupă un loc între folclor și poezia cultă, amestecîndu-se în ea elementele poeziei populare cu acelea ale literaturii scrise. Această poezie cu caracter popular — dar care nu mai e folclor propriu-zis — a îmbogățit literatura orală și a influențat dezvoltarea literaturii în limba maternă.

Poezia orală însăși a clasei dominante a fost veacuri de-a rîndul creația cîntăreților populari. În acest tezaur de cîntece au fost reprezentate mai multe genuri, din care, însă, erau preferate mai ales cîntecele epice de vitejie.

Școlile și bibliotecile în școlile catolice, organizate în centrele episcopale sau pe ȋnga mănăstiri — ai căror număr crește în aceasta perioadă — avînd drept limbă de învățămînt latină, au continuat să se predea, după programele obișnuite în Apus, cunoștințele elementare și cele « șapte arte liberale », împărțite în două cicluri. În cel dintîi (*trivium*), se învățau: gramatica,

retorica și dialectica; în cel de-al doilea (*quadrivium*): aritmetica, geometria, astronomia și muzica. Astfel de școli au existat la Alba Iulia, Oradea și Tîrgu Mureș. Un învățămînt mediu exista, de asemenea, începînd din veacul al XIV-lea, și în orașe. Conducătorii laici ai școlilor orășenești, care îndeplineau de obicei și funcția de notari, erau numiți de sfaturile orașelor. În alcătuirea programelor, se ținea seama și de necesitățile specifice ale meșteșugarilor și negustorilor, mai ales în ce privește învățarea socotitului. Începînd de pe la mijlocul veacului al XV-lea, pe lîngă cîteva școli au funcționat și internate. Cunoaștem astfel « alumniile » de la Oradea, din 1447, sau pe cele de la Sibiu, din 1471.

Dubla asuprire la care erau supuși românii în Transilvania se manifestă în chip evident și în cultură. Dezvoltarea școlilor românești — ca și a întregii culturi a romînilor din Transilvania — a fost împiedicată prin felurite mijloace de oficialitate și mai ales de biserica catolică. Școlile românești nu s-au putut dezvolta decît în cadrul mănăstirilor ortodoxe, lipsite de mijloace materiale și sprijinite adeseori de domnii Țării Românești și Moldovei. Aceste școli aveau la bază învățămîntul limbii slave. Asupra lor sîntem însă mult mai puțin informați. Asemenea școli vor fi existat, probabil, pe lîngă unele mănăstiri din Maramureș, la Ieud (întemeiată în 1364), la Peri, apoi la Vad (legată de centrele culturale din Moldova și un timp reședință episcopală), în regiunea Someșului, la Scorei (mănăstire cu danii de la Mircea cel Bătrîn, din 1391), în Țara Făgărașului, și la Prislop (întemeiată de Nicodim în 1398), în Țara Hațegului. În veacul al XV-lea, a existat o școală de slavonie pe lîngă biserica din Șcheii Brașovului. La 1495, existența ei e atestată documentar, însă cunoaștem nume de « dascăli » și dinainte de această dată, ca, de pildă, pe dascălul Radu (1480) și pe Gheorghe grămăticul (1484). Rezidită cu ajutorul voievozilor din Țara Românească Vlad Călugărul și Neagoe Basarab, școala din Șcheii Brașovului adăpostea un învățămînt elementar și unul mai avansat, pentru pregătirea preoților, a dascălilor și a diecilor. În această școală, învățămîntul elementar îl urmau mai ales copiii romînilor din Șcheii Brașovului, iar învățămîntul seminarial era frecventat îndeosebi de fiii de preoți, care se adunau la Brașov și din alte părți ale Transilvaniei.

În ce privește școlile satești — atestate documentar încă din prima jumătate a secolului al XIV-lea — ele devin tot mai numeroase spre sfîrșitul acestui veac și în cel următor. Învățămîntul era predat fie de preoți, fie de dieci sau de cantori. Se învățau aci cîntările bisericești și cititul, probabil și unele elemente de bază ale scrierii în limba latină.

Școlile satești au fost mai numeroase în satele de țărani liberi, sași și secui; din perioada dinainte de reformă, în regiunile locuite de sași, avem știri documentare despre existența a aproape 120 de asemenea școli satești.

În acest timp s-au depus și unele străduințe pentru înființarea de școli de grad superior, cum e încercarea de înființare, în 1525, a unui *Studium generale* la Sibiu, unde au fost numiți și profesori, care se pare că și-au început activi-

tatea. în o ice caz, școala și-a încetat curînd cursurile, după dezastrul de la Mohâcs, din 1526. Fiind sub îndrumarea călugărilor dominicani, misiunea ei era să combată noile curente umaniste și laice, ce începuseră să se răspîndească în Transilvania.

LAKISS
VCO-V

Fig. 202. — Foaia de titlu a unei cărți din biblioteca lui I. Vitez.

Pentru studii mai înalte, mulți tineri din Transilvania au continuat însă să se îndrepte spre universitățile din Praga, Cracovia și Viena. Cea din urmă a fost frecventată mai ales de studenți din regiunile locuite de sași, între 1380 și 1530 numărul acestora fiind de peste o mie. Sașii au dat în acest timp universității din Viena și 16 profesori.

În aceste centre, studenții au făcut cunoștință cu marile curente culturale și științifice ale vremii: la Praga, ei intrau în contact cu învățăturile husite; la Viena și Cracovia, cu o cultură care, peste vechiul fond scolastic, va primi o tot mai accentuată influență umanistă.

Din veacul al XV-lea cunoaștem și cuprinsul unor biblioteci de mănăstiri sau de parohii de la orașe, adăpostite în clădiri uneori anume construite. Dintre acestea, biblioteca mănăstirii benedictine din Cluj-Mănăstur avea, în 1427, nu mai puțin de 42 codice (circa 120—150 opere), iar biblioteca parohială din Sibiu poseda, în 1442, 138 cărți manuscrise, care erau citite și de laici. Majoritatea cărților avea, firește, un cuprins teologic, dar, în cursul veacului al XV-lea, se înmulțesc și cărțile cu caracter științific și, o dată cu răspîndirea umanismului, *literatura clasică, latină și greacă*. De pildă, între codicele bibliotecii de la Sibiu se găseau predicele lui Milic de Kremsier—vestitul precursor ceh al reformei — apoi *Qesta Romanorum*, poeziile lui Virgiliu, o prelucrare a istoriei războiului troian, tratate de științe naturale etc. Ca semn al interesului pentru cultura laică e semnificativ faptul că, de pildă, în 1462, un preot din Suatu își copia pentru sine istoria lui Alexandru Macedon, iar Ladislau Egervári, administratorul laic al episcopiei de Oradea, în 1475, opera lui Guido dalie Colonne, *Historia troiana*.

Cultura scrisă în limba slavă și latină *Literatura religioasă* a romînilor din Transilvania a continuat să fie scrisă, ca și în celelalte două țări romînești, în limba slavă. În momentul de față se cunosc încă puține exemplare de cărți religioase anterioare veacului al XVI-lea. Între acestea, este de amintit mai întîi Evangheliarul scris de călugărul Nicodim, întemeietorul Tismanei, la 1404—1405, în timpul șederii sale în Transilvania, poate chiar în ctitoria sa de la Prislop. În Biblioteca Universității din Cluj se află un Liturghier slavon, scris în 1481, în mănăstirea Feleacului. Pentru această mănăstire s-a scris și Tetraevanghelul din 1488, copiat din porunca « arhiepiscopului » Daniil, care-și avea reședința aici.

Între genurile preferate ale literaturii religioase în limba latină sînt imnurile, dintre care unele denotă o tehnică poetică evoluată.

Marea majoritate a operelor în proză o formează predicele. Între acestea, menționam numeroasele predici ale canonicului Petru Nowag din Alba Iulia, din 1429—1435, și acelea ale lui Ioan Zekel din Sibiu, din 1502. Cele mai renumite sînt predicele călugărului franciscan Pelbart Temesvári. Culegerile acestuia — care conțin mai multe sute de predici, intitulate *Stellarium* sau *Pomarium* — au fost tipărite în 1498—1504 și s-au bucurat de o largă răspîndire și în străinătate. S-au păstrat, de asemenea, din secolele XIV—XV, frumoase exemplare de cărți de ritual, ca liturghierul preotului Mihail din Șura Mică, din 1394, cel de la Cincu, din 1430, sau gradualul vechi al bisericii din Brașov.

Literatura laică în limba latină e reprezentată îndeosebi prin scrierile istorice, prin cronici. Acestea reflectă concepțiile politice ale clasei dominante și contradicțiile tot mai accentuate din sînul păturilor conducătoare. Dintre scrierile istorice transilvănene merită a fi amintite: partea finală din *Chronicon Dubnicense* redactată poate de un romîn, la 1479—1480; scrierea așa-numitului *Captivus*

Fig. 203. — Catalogul bibliotecii parohiale din Sibiu, sec. XV.

Septemcastrensis (Prizonierul transilvan), datînd din anii 1475—1480, și *Memoriile lui* Gheorghe Szeremi, scrise în 1544—1546, toate trei în limba latină *.

Cea dintîi povestește pe scurt evenimentele din anii 1474—1479, cuprînzînd atacuri îndreptate împotriva regelui Matei Corvin și elogi la adresa lui Ștefan cel Mare, spre deosebire de restul cronicii, favorabilă regelui Ungariei.

't Ufirra/t,
r>ht .hi'!"

XJMiii

Fig. 204.

Fig. 204. — Matricula școlii din Brașov, înființată de Honterus (1544).

Domnul Moldovei e arătat ca « un bun părinte al patriei și al poporului său », iar regele Ungariei ca « strîngător fără milă de dări » de pe spinarea poporului. Cronica laudă de asemenea pe voievodul maramureșan Bartolomeu Dragfi și pe Pavel Chinezul, cu prilejul victoriei de la Cîmpul Pîinii (1479). Această operă poate fi considerată o cronică a familiei Dragfi.

i j transilvania ^{ay}^{em} o « cronică » dinainte de veacul al XV-lea, cunoscută sub numele de *Chromcon Varadiense* (Cronica de la Oradea), din 1374. Aceasta poate fi considerată mai curmîd un capitol din « Statutele » capitlului de la Oradea decît o cronică propriu-zisă.

aiigvitu p<r iipo ad TogouitojNfcm t| si a JKS »xf
itus pătat. Nfgocikur Grxcu uTque 3/d b*m: cmiuî.
oa&familiajqxuitraiiifqcadBtKBuAMnftir. T<
bchorii,& tedcs peculum prinopO ituctTsibilis, îio-

De fertilitate TranfTyluaniae.

Ttâflyluiniaiii: praagnaj . t , sfegs
tmâSîx'.isîfsi, îd tjîftn ASîâc! sîTmr «îticen
ll3fekioo.mtU>iarm« f-.'iîloetHnbut%aqUijîîb«fîfut,refiquî<k
iontur,o«»dmi!!rup«*lciî ■cx:Ti.^t{Uf,ijSiht,pattt6mfliat<to

, , >iph) • , • ,

J . rr Mi

Fig. 205. — Pagină din *Qeographia* lui Miinster, 1545.

ajsa ^at-AX I^B PjnoBaA jnuisiuEUiQ -ajuiBui ajisojaj BppoE BJBopadns -UIOOUI EupB| o aBp 'ajEtdod apsem ap ESBapiupu 'BupBt iuaAap B pmjno nou Bqtui"j 'BiBOiuiapo ap IES IIEIJB ap jtijBdsap B-S Ba 'Baj-AX p jnoB3A ui 'ipajnd B ajjBd ui Eaapaono BdnQ *p tnsaaajui ui isuinu IBUOIJOB B 'in|nuisiBpnaj pjpBD ui npdoad ^nopi jtijqBjs B-I\$ ESUI ao EdnQ -jBuipdo aodod in|ngaiui apuinu ut iiqaoA B BUEijBii Eizaugmq 'intnuisijBpnaj BAUiioduii pupdn| 'indaoui Bq

•p aojUBdnoaad jniuaa
ui tnuio puiAB 'BOIB| Banijno o Bia BO najuad IEUIOOI 'jBjdaipui un EJ BO aopuB tpn|no BZEasaapB as Bg *ipaj\$BOuno BaunisBd is BJEIA ap BajsoaBap aopsEisapa ipnjtno |B opaosB m|ntBapi aundo Bg 'ausuin iiiEjiBUOSJad B EpjajBjptnui \zap pupEUijn is injnuio apjaaj ui aJBOiEzaoui 'BOIB| Binjtno o a 'jnuisiu -Buin ajsa oigopapi jnupuoo paBO p — ipai\$Euua B — poda nou Binjtn^

•gopasiq ap BJBUI
-tuiop 'E|Epnaj Bigojoapi ap EJBj ajuiEUi sEd ajBui un iBjuazaadaj B 'aunt\$uaosB ui asBp pun B aisaadxa 'uisiuBum jsaoB 'gsBp ap ajBS apjiuiit ajBOi n^ 'uisiuBuin ap apuinu BiiBod aiBO 'Boupads atgoap\$ o jBaao B-IS EUBI|BJI aizaqgjnq BIEUII 'ao\$uiouooa azBq atBS ppdoid BajpEjui najuad is injnuisijEpnai BApjoduii Bjdnj u| -ajBpnaj ipmpuoo jnuis ui \$inos\$u 'iizaqgmq pun B — li-Jgd aitB ui jpap auiaia ap IBUI — EJBj BJSE3OB UI BajBuiaoj BIJBjJ ui aponpoad ap ajsijEjidBO jojuispi

•UBUIOJO tnjntoopad EApjoduii Bidnj
ap EgBaj o ipBjBojdx BApioduii Ejdn\$ ITUED B 'jisdoao jmodod ap adBoidB IBUI atrais as p 'ajBpnaj pssp ajujtzod ad ap nspos aiBD nuiaia IE pBDiuoao iJB no is BO 'DI|OIED J|EUI jmap is Bauijiqou no paoDEzap uptiSauEjEJ ajBoossj Enop sjao ap EJEj auBduis ajBoajEO BIEJE — anpouiaui SUDS B-I\$ apun 'EAtdE^ UEOJ m\$ Bajjno B| euim uip apD ui sunfs 'niuuig uip zojsnSau OIUI ap nrf — inaoiny •izznuijJBpvj is EAJodE2 tnj Booda B| 'iZST—9ZST ^u1 <E^{ra}3N ^{UBA}I ³P Esnpuoo B^EODSEJ BJ 'BCOQ 3q3ioaqQ in| Baiaanpuoo qns ap *fytl* ^UIP Ip^{008?}1 BSJBUIE| sap IEUI siBojiAud 'f-^cjj—^8^1 H^{UE} ^UIP BiuEAjisuEajL is EUBEUQ aadsap pp\$ puizupdno '(8f75"[\$dn— 06H ^{B:J}P) t^pi^S ³H^{ao3}IO iⁿ1 3ItP^{OUI3u} j 'uin^{oxv}ajun*Ji iu39i 3uopix34* ap *vioisi*^ EjEpjijui 'aiBaonj Bpjj B-ap E33

•UBUIOJO injnpaduij
3JBUIOJUI 3p JOAZI BO IijEJ3Uaa JOipul IIAJ3S B EJ3dO 'litpS 3jtnul IEUI UI todE E}UEDij3j is £8H "i \$I^S^tX 'Ssqag nJBjao jnipasB B| jnoBJQ pBty\ intnpoA -aioA B BuijSaaoaad BsuipmijB il BIUEAJISUB-IJ^ UI psan^ mtnuBjtns Bijtpadxa sadssp stunuBuiB is 'EosBaomj aiqoj i-B8unj EJ ajEOiiApd pij\$ BSUII ad 'auiiuoo

E| jtqBqojd 'aiqoi uip BaiBdsos gdnf ESUOS —■ BajiB^ •EaojsaoB ui sunfE E is pini ap jEipasE JSOJ B tnsBao pup '2£^ ui saqag Bia tnaojny -(aono-inj BajBin\$a is BJBIA ap |npoui 'atimABJOui 'apupBp aadsap JBIBJj^ *vmxooxnj^ vxixribvu ja snqmopi-puoo 'snquow 'nitx* ap *snvjovxj^* BjEtnjpm a 'npnduip tnuistuEUin ap is EApjpnjui EjEJuantjui 'Biado Bnop B-ap E33

cultura burgheziei bogate, a învățaților, a cancelariilor și a curților princiare. Totuși, umanismul a avut și în această epocă aristocratică unele caracteristici progresiste, A afirmat că baza adevăratei noblețe nu o formează nașterea și averea,

TiJy />: COÎMOC'KAPHI.

4 im r<tit&> GngAfhuv, t Ug nusp.

Fig. 206. — Foaia de titlu a *Cosmographiei* lui Honterus.

ci aptitudinile înnăscute și cultura, și a luptat împotriva bisericii, pentru libertatea gândirii și a cercetărilor științifice.

Dezvoltarea generală a societății a determinat și în alte țări transformări importante pe tărîmul culturii. Curente noi care se formează în sînul culturii feudale au preluat numeroase elemente din cultura mai înaintată a Italiei. Caracterul

acestor împrumuturi și capacitatea de prelucrare a lor a depins, însă, de gradul atins de fiecare țară în dezvoltarea sa social-economică. De aceea, cultura umanistă, larg extinsă în Europa, prezintă aspecte diferite, după regiuni.

În Transilvania — țară lipsită în acea vreme de o burghezie — noua cultură umanistă s-a dezvoltat mai întâi în cadrul curților episcopale, ca o formă de cultură a nobilimii, și numai apoi în mediul orașelor.

Acest început explică și caracterul foarte înpust al umanismului transilvănean. Critica împotriva feudalismului și a abuzurilor bisericii catolice e cu totul lipsită de curaj. Umanismul transilvănean nici nu-și pune problema contradicțiilor dintre religie (*religio*) și știință (*doctrina*), ci se mulțumea cu o atitudine de compromis, pe care o propagau neo-platonicienii, sub forma cunoscutei *docta pietas*. Creatorii umanismului transilvănean fiind în primul rând oamenii instruiți de la curte și din cancelarii, latura burgheză a programului noii culturi a fost puțin fructificată aci.

Pentru împrejurările din Transilvania, e caracteristic faptul că genurile preferate ale umanismului au rămas scrierile literare și politice: oratoria, scrierile polemice cu subiect politic și, mai ales, scrierile istorice. Ca semn al răspîndirii umanismului trebuie să menționăm și colecționarea monumentelor arheologice (statui, inscripții, monede etc), a obiectelor de artă și a cărților ce răspîndeau noua cultură.

Oricît de modeste au fost schimbările produse în cultura Transilvaniei în comparație cu acelea aduse de umanism în alte țări, nu se poate nega, totuși, că apariția umanismului a fost piatra de hotar între perioada mai veche din istoria culturii feudale și noul ritm creator de la jumătatea secolului al XV-lea încolo.

Importanța umanismului transilvănean constă în faptul că a dat un conținut în mare măsură laic culturii întregii pătri instruite, deschizînd prima breșă în cultura bisericească. El a contribuit astfel la pregătirea drumului Reformei, care a dat o lovitură puternică culturii feudale învechite.

În cadrul umanismului transilvănean deosebim două curente, după cum acesta este purtătorul de cuvînt al puterii centrale și al nobilimii, sau al orașenimii: varianta de curte sau de cancelarie și o variantă orașenească. Reprezentanții umanismului de curte au fost demnitarii înalți, secretarii și arhiviștii instruiți din jurul cancelariilor curții, care, înainte de reformă, erau de cele mai multe ori clerici. Ei s-au situat pe poziția clasei dominante, chiar dacă nu erau de origine nobilă. Reprezentanții umanismului orașenesc au fost elementele instruite și bogate ale orașenimii, apoi profesorii școlilor superioare, dascălii și preoții protestanți. Deși atitudinea acestora față de elementele plebeene era negativă, în fața nobilimii au știut, totuși, să susțină punctul de vedere al păturii orașenești înstărite.

Dintre centrele umaniste din Transilvania, cel mai vechi a fost acela de la curtea episcopală din Oradea. Începînd cu episcopatul lui Andrei Școlari (14C9—1426), o mică colonie de italieni, mai ales florentini, răspîndesc aci

noile idei. O contribuție importantă la dezvoltarea umanismului în Transilvania a adus Ioan Vitez, în vremea prepoziturii și apoi a episcopatului său (1440—1465). Cultura sa întinsă, preocupările sale științifice și interesul său pentru muzică, precum și curtea sa plină de fast, au atras pe mulți reprezentanți străini ai noului curent cultural. Vitez a cultivat și științele naturii și a înființat la Oradea un observator astronomic. Preocupările sale filologice reies din emendațiile pe care le-a lăsat pe unele codice din bogata sa bibliotecă. Curtea episcopală din Oradea a rămas și după moartea lui Vitez un centru important al umanismului, în continuare legături cu cultura umanistă din Italia.

Un centru al culturii umaniste și al renașterii artistice a fost și curtea episcopală din Alba Iulia. Începuturile acestui centru datează din vremea episcopului Ladislau Gereb (1475—1501), nepotul lui Matei Corvin, care făcuse studii la Ferrara, iar momentul cel mai important e reprezentat de formarea cercului umanist din vremea episcopului Francisc Vârdai (1514—1524). Tradiția umanistă reprezentată de acest centru va fi apoi preluată de curtea principilor Transilvaniei.

Pentru cercul umanist de la Alba Iulia e caracteristic interesul arătat față de inscripțiile romane și de alte monumente/ale antichității. Astfel, canonicul Ioan Megyericsei a adunat și a studiat inscripțiile romane aflătoare în țară, iar pavilioanele grădinii sale din Alba Iulia le-a împodobit cu pietre, inscripții și sculpturi antice. Din grupul umaniștilor de la Alba Iulia au făcut parte: Ioan Lâzoi, un poet care imita modelele antice, priceput și în matematici, apoi umanistul Adrian Wolphardus, care studiasse la Viena și în Italia, editorul versurilor lui Janus Pannonius, Toma Pelei, Anton Verancsics etc. Ștefan Taurinus (Stierochsel), venit în Transilvania din Olomouc, a lăsat o operă intitulată *Stauromachia*, povestire în versuri privind răscoala țărănească de sub conducerea lui Gheorghe Doja, scrisă de pe pozițiile clasei dominante, dar din care nu lipsesc, totuși, și unele critici la adresa feudalilor.

De aceste centre culturale se leagă și contribuția unor umaniști de origine românească, ajunși în rândurile clerului înalt catolic. Din generația care a premers lui Nicolae Olahus — cel mai mare dintre aceștia — sînt de amintit Filip More de Ciula (1470—1526), originar dintr-o familie de cnezi din Hunedoara, cel dintîi reprezentant diplomatic al Ungariei la Veneția, și Martin Hacios (a cărui familie era originară din Hațeg), prepozit de Oradea, pe la mijlocul secolului al XVI-lea. Despre legăturile acestuia din urmă cu Italia și despre preocupările lui neoplatoniciene și de iubitor al științelor naturii fac dovadă unele cărți rămase din bogata sa bibliotecă.

Cel mai reprezentativ dintre ei a fost însă Nicolae Olahus (1493—1568), originar dintr-o familie din Țara Românească, refugiată în Transilvania. Copilăria și-a petrecut-o la Sibiu și la Orăștie, unde tatăl său a fost jude regesc, iar școala a urmat-o la Oradea, centru umanist cu renume pe atunci.

îmbrățișînd cariera preoțească, Nicolae Olahus a ajuns secretarul reginei Măria, văduva regelui Ludovic al II-lea, pe care a însoțit-o în Țările de Jos,

*

> • * " ' " * V

Fig. 207. — Nicolae Olahus, gravură contemporană.

stabilindu-se la Bruxelles, unde a rămas pînă în 1538. Legăturile lui întinse cu oamenii de cultură ai vremii sînt dovedite de corespondența sa cu umaniști belgieni, germani, spanioli, danezi și italieni. Din corespondența sa cu Erasmus

de Rotterdam s-au păstrat vreo 40 de scrisori, din care reiese prețuirea deosebită a celui mai mare umanist al vremii pentru Nicolae Olahus.

Înapoiat din Țările de Jos, Olahus a urcat cele mai înalte trepte ale ierarhiei bisericii catolice, ajungând, în 1553, arhiepiscop primat de Strigoniu și, în 1562, regent al Ungariei, ca locțiitor al împăratului Ferdinand I.

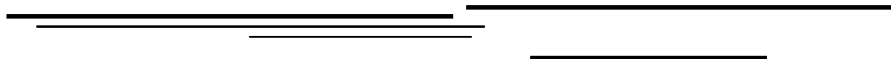
Olahus a scris mai multe epitafe la moartea lui Erasmus (1536) și alte versuri în limba latină. Tot la Bruxelles a alcătuit, în 1536, și scrierea sa istorică intitulată *Hungaria*, în care se vorbește despre originea romană a poporului român și se dau știri istorice, geografice și etnografice despre Ungaria, Țara Românească, Moldova, Transilvania și Banat. Tot el a scris și un *Chronicen*, în care se cuprind evenimentele timpului său, de la Matei Corvin până la Ferdinand I.

Cele mai vechi rădăcini ale umanismului transilvănean se ridică, deci, până la centrele episcopale, în jurul cărora s-au grupat elementele cele mai culte ale clerului. În interiorul acestor centre închise de preoți-funcționari laicizați, erau permise o seamă de idei libere, pe care biserica nu le-ar fi admis maselor mai largi. Astfel s-au putut întări elementele laice ale noii culturi, chiar în cadrul bisericii. Laicii instruiți, tot mai numeroși, au preluat și au dezvoltat aceste elemente. Despre schimbările petrecute în sînul păturii culte laice ne vorbește carul lui Toma Drâghi, originar din comitatul JDobîca, mare dregător judecătoresc al regelui (prin anii 1486—1489) și unul din primii laici care au îndeplinit misiuni diplomatice în străinătate. Drâghi a cultivat oratoria umanistă în limba maghiară, luînd parte și la redactarea unei cărți de legi, în 1486. El a îndeplinit astfel activități pentru care în trecut pregătirea necesară o aveau aproape exclusiv numai clericii.

Începînd din veacul al XVI-lea, un rol tot mai însemnat au jucat elementele ridicate din mediul orașelor, care dau umanismului un aspect nou, reflectînd poziția de clasă și interesele păturilor înstărite orășenești. E semnificativ în această privință faptul că, în primele decenii ale veacului al XVI-lea, exista o bibliotecă într-un orașel ca Aiudul și că în ea se aflau elegiile lui Janus Pannoni, importante realizări poetice ale umanismului maghiar. Participarea orășenimii la cultura umanistă s-a intensificat în aceste decenii mai ales în orașele mari și bogate, în fruntea cărora se găsea Brașovul. Dacă înainte elementele cele mai culte din orașele cu populație săsească — Iacob Piso din Mediaș, George Reichersdorffer din Sibiu — erau atrase de centrele umaniste din străinătate (Buda, Viena), în deceniul patru al veacului al XVI-lea s-au creat și în orașele din Transilvania, și mai ales la Brașov, condițiile necesare dezvoltării umanismului.

Deschizătorul de drum a fost Ioan Horvterus (1498—1549), figură de seamă a umanismului transilvănean. Honterus era originar din Brașov, din mediul orășenimii înstărite. A urmat studiile la universitatea din Viena și a trăit apoi mai multă vreme la Cracovia și la Basel, unde a stabilit legături trainice cu numeroși umaniști, primind îndemnuri hotărîtoare pentru activitatea lui științifică.

ut o ednp ueoj — -
goi

În anul 1530, a publicat la Cracovia prima ediție a unei descrieri a lumii, **în proză**, apărută apoi într-o ediție versificată la Brașov, în 1541, și la Ziirich, **în 1546**, care a fost pînă în veacul alXVII-lea cel mai folosit manual de geografie și astronomie în Germania și în sud-estul Europei. În anul 1532, a apărut **Ist Basel** harta Transilvaniei, cu gravuri în lemn executate de el.

Reîntors în patrie, în 1533, Honterus și-a îndreptat activitatea îndeosebi **spre** reorganizarea școlilor din Brașov, pe baza acelor *Constitutiones Scholae Caronensis* din 1543, adaptate de el după normele școlii umaniste din Niirnberg. **Școala** reorganizată din Brașov a avut ca prim conducător pe eruditul umanist brașovean Valentin Wagner, care a introdus matricola școlară, în anul 1544, cea mai veche matricolă din sud-estul european. Școala a fost înzestrată cu o bibliotecă însemnată, unde s-au adunat în curînd cărți și manuscrise din vestita bibliotecă a regelui Matei Corvin din Buda, precum și din mănăstirile Moldovei și ale Țării Romînești.

Pentru a satisface în primul rînd necesitățile didactice, Honterus a înființat, pe la 1535, la Brașov o tipografie, unde a tipărit numeroase cărți didactice: cîte o gramatică latină și greacă, culegeri din scriitorii romani și greci, ca Aristotel, Cicero, Quintilian, Cato, Seneca etc. Ca om de știință, Honterus s-a distins, între altele, prin editarea unui manuscris al lui Nilus, descoperit de el într-o bibliotecă din Țara Romînească.

Concomitent cu activitatea literară și didactică a lui Honterus, s-a desfășurat și aceea a elevului și continuatorului său Valentin Wagner (circa 1510—1557). Originar tot din Brașov, acesta a fost unul din cei mai de seamă eleniști ai timpului său. Numele lui s-a făcut cunoscut și prin editarea a 16 gravuri după « Dansul morții » de Hans Holbein, însoțite fiecare de versuri originale. El a avut legături cu patriarhia de Constantinopol și a încercat prin unele publicații să propage luteranismul între negustorii romîni și greci din Brașov. Pe această linie se situează și tipărirea unui catehism luteran în limba romînă, efectuată prin îngrijirea sfatului orașului Sibiu, în anul 1544.

Astfel, în formele pe care le-a căpătat în mediul orășenesc, umanismul a fost unul din factorii pregătitori ai activității literare în limba maternă la romîni, maghiari și sași.

Riceputurile literaturii în limba maternă O dată cu începuturile instruirii elementelor laice, precum și cu întărirea curentelor antifeudale, s-a ajuns — mai întîi în mod sporadic, apoi din ce în ce mai des — la întrebuițarea în scris a limbii materne. În acest domeniu, epoca dinainte de mijlocul veacului al XVI-lea reprezintă o etapă pregătitoare pentru folosirea limbii materne în exprimarea literară. Adaptarea limbii vorbite la necesitățile scrisului s-a făcut fie prin unele scrisori și acte diplomatice, redactate în limba maternă, fie prin unele încercări literare.

Folosirea limbii românești, în actele transilvănene, se constată începând de la sfârșitul veacului al XV-lea, după cum reiese din socotelile orașului Sibiu¹.

Întrebuințarea limbii materne la populația săsească a început pe la sfârșitul veacului al XIV-lea și începutul celui următor, pentru ca, la mijlocul veacului al XVI-lea, limba latină să fie înlăturată și din documentele oficiale. Scrierea actelor în limba maghiară a început numai pe la sfârșitul veacului al XV-lea, dar ea s-a generalizat, de asemenea, către mijlocul veacului următor.

În scrierile literare, folosirea limbii materne are rădăcini mai vechi, dar o evoluție mai lentă, ea ajungând la biruință, atât în ce privește scrierile religioase, cât și cele laice, numai pe la mijlocul veacului al XVI-lea. Primele traduceri au fost acelea ale unor texte ajutătoare, în care rugăciunile, predicile și alte cuvântări în limba latină au fost tălmăcite și pe înțelesul poporului. Dezvoltarea literaturii religioase în limba maternă a fost însă în general mult îngrădită de biserică. De aceea evoluția ei e legată de diferite mișcări antifeudale și de unele curente care se abăteau de la linia oficială a bisericii. Toate aceste mișcări nu s-au putut lipsi, în răspîndirea ideologiei lor, de textele scrise și mai ales de cele scrise în limba maternă, înțelese de mase. De aceea ele au devenit în Transilvania — ca, de altfel, și în alte părți ale Europei ■ — mijloacele principale de răspîndire a literaturii în limba maternă.

Dintre mișcărilor antifeudale îmbrăcate în haină religioasă, cea mai importantă a fost husitismul. Ideile husite au pătruns mai întâi în mijlocul locuitorilor orașelor, în urma contactelor nemijlocite dintre Boemia și Transilvania, constatate de la 1420 înainte. Husiții își fundamentau învățătura religioasă și planurile de organizare socială pe biblie, a cărei traducere apărea, deci, necesară pentru propaganda pe care o urmăreau. Traducerea în întregime a bibliei, în limba maghiară, a fost terminată de predicatorii husiți, fugiți de teama inchiziției în Moldova, pe la 1430. O copie a acesteia, făcută la Troțuș, în 1466, s-a păstrat pînă în zilele noastre. Tot sub influență husită s-a născut ciclul de cîntece cunoscut sub numele de « *cantiîenae* », alcătuit din cîntece religioase în limba maghiară, dar și din satire usturătoare la adresa preoților.

Deși înfrînt, husitismul a exercitat o influență binefăcătoare asupra culturii scrise din Transilvania și a silit biserica la concesii în ce privește folosirea limbii materne. Așa se explică, de pildă, faptul că, pe la mijlocul veacului al XV-lea pe teritoriul episcopiei catolice a Transilvaniei a devenit obicei ca slujbele botezului, cununiei, cuminecăturii etc. să se facă în limba vorbită de popor; episcopul Gereb a consfințit acest obicei prin publicarea unui Molitvelnic în limba maghiară, la 1478. Influența husită asupra scrisului în limba maghiară se poate observa, de altfel, și în evoluția ortografiei acestei limbi.

¹ *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven*, I, p. 195.

Pentru a zădărnici acțiunea mișcărilor antifeudale îmbrăcate în haină religioasă, în cursul veacului al XV-lea, s-a creat o nouă literatură religioasă,

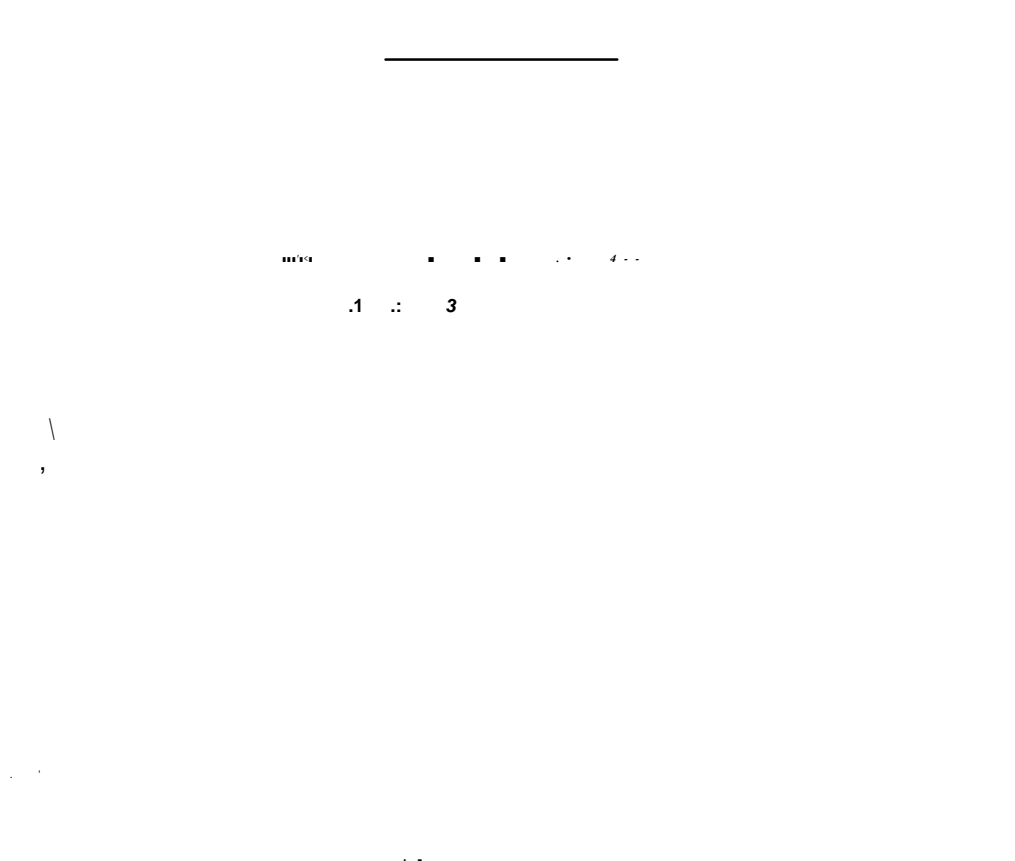

Fig. 209. — Pagină din *Biblia* tradusă în limba maghiară, copiată la Trotuș, 1466.

urmărind păstrarea credincioșilor în sânul bisericii. De aceea, încă de la sfârșitul acestui veac și începutul veacului al XVI-lea, această literatură era scrisă în cea mai mare parte în limba maternă. Deși produsele ei nu au fost opere originale, ci traduceri servile ale unor texte latine, ele au contribuit totuși la transformarea limbii vorbite în limbă literară.

Literatura laică a înflorit în primul rând la curtea voievozilor Transilvaniei și la acelea ale puternicilor castelani ai cetăților. Pe la mijlocul veacului al XV-lea,

RAMA

TICA KV KOAH. OLATINA IN

mm ## €mk ti «pf dom tth

Oiuis ȝm witiȝ Ptitaonit. or tulit.*

Ne (tffeu gtâtts ȝ i §

Fig. 210. — Foaia de titlu a *Qramaticii* lui I. Sylvester, 1539.

genurile preferate ale acestei literaturi în limba maternă au fost romanele cavalierești despre războiul troian, despre Alexandru Macedon, cîntecele eroice și poezia de dragoste cavalierească.

În a doua jumătate a acestui veac, găsim între primele scrieri în limba germană și narațiunea în proză a unui sas despre Vlad Țepeș, redactată pe la 1462.

Pe lângă formarea treptată a limbii literare, către mijlocul vechiului al XVI-lea se ajunge și la conștiința limpede a faptului că limba maternă e tot atât de potrivită pentru crearea unei literaturi de înalt nivel artistic, ca și limba latină folosită pînă atunci. Un rol important în trezirea interesului pentru valoarea limbii materne a avut Ioan Sylvester (1504—1555), fiu de iobag din Seini, care a făcut studii la Cracovia și Viena. Acesta, înainte de a începe traducerea textului bibliei, a închinat cercetări valoroase structurii limbii maghiare. Gramatica sa, apărută în 1539, poate fi privită ca prima încercare de studiu sistematic al acestei limbi. Sylvester se deosebește de umaniștii din epoca precedentă și prin faptul că operele sale nu se adresează numai unui cerc restrîns de învățați sau numai unei singure clase, ci poporului. De aceea, în răspîndirea lor, s-a și folosit de marea invenție tehnică a vremii, tiparul.

începuturile literaturii scrise în limba română Începuturile scrisului în limba română constituie unul dintre momentele cele mai însemnate din istoria culturii în țara noastră. Istoriografia și lingvistica burgheză, în general, le-au explicat numai pe baza influențelor externe religioase: propaganda husită, catolică sau luterană. Totuși, o asemenea schimbare nu poate fi cauzată decît de împrejurările interne. De altfel, nici introducerea limbii române în biserică în Țara Românească și Moldova în secolul al XVII-lea, nici ridicarea limbii poporului la rangul de limbă literară în alte țări, nu se explică prin influențe externe, ci tot prin evoluția internă a societății.

Înlăturarea limbii slavone, limba cultă a stăpînilor feudali, și înlocuirea ei cu limba poporului au fost pretutindeni rezultatul luptei maselor populare împotriva claselor dominante și a bisericii, care au fost silite să accepte ca limbă literară limba vorbită de popor. Apare astfel în evidență rolul luptei de clasă în dezvoltarea culturii feudale. Trecerea de la limba slavonă la cea română este în general urmarea ridicării la cultură a unor pături sociale mai largi: mica boierime și orășenimea. Anumite împrejurări speciale și locale au grăbit acest fenomen în unele regiuni, în special în Maramureș.

Primele texte românești sînt așa-numitele scrieri rotacizante: *Codicele Voronețean* (fragmente din Apostol), *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voronețeană*, *Psaltirea Hurmuzachi*. Limba acestor scrieri este caracterizată prin fenomenul rotacismului (transformarea lui *n* intervocalic în *r*) și prin numărul însemnat de cuvinte de origine maghiară și rusă apuseană folosite de traducătorul lor din limba slavă în românește. Aceste caracteristici fixează locul unde s-au făcut traducerile: nordul Transilvaniei și Maramureșul, unde limba română a prezentat mai multă vreme aceste particularități ale graiului.

În privința epocii în care s-au făcut aceste traduceri, unele indicații ne îndreaptă spre sfîrșitul secolului al XV-lea sau primii ani ai secolului al XVI-lea.

Astfel, filigrana hîrtiei *Psaltirii Hurmuzachi*, ancora venețiană, datează din 1501. În *Psaltirea Scheiană* se află o criptogramă, care provine din originalul copiat în acest manuscris, și cuprinde data 7023, adică 1514—1515. Ceva mai înainte de această vreme trebuie să căutăm deci începuturile curentului de traduceri în românește. Indicațiile amintite concordă cu studiul limbii textelor rotacizante. Fenomenele specifice de limbă aflătoare în ele se găsesc atît în limba romînă din veacul al XVI-lea, cît și în cea de la sfîrșitul veacului al XV-lea (pe care o cunoaștem din romînismele aflate în documentele slave) și care nu se deosebea decît prea puțin de cea din veacul următor.

Dacă răspîndirea în Transilvania a husitismului — care propovăduia folosirea liturghiei în limba poporului — a putut pregăti un teren favorabil în această direcție, la baza începuturilor scrisului în limba poporului stau, totuși, în chip necesar, împrejurările interne.

Trebuie deci să căutăm în istoria Maramureșului de la sfîrșitul veacului al XV-lea și începutul celui următor fenomene de istorie social-politică în stare să explice începutul folosirii limbii romîne în scrieri cu caracter religios. Față de celelalte regiuni ale Transilvaniei, Maramureșul prezenta, în acea epocă, unele deosebiri sociale și politice. Locuitorii săi mai trăiau încă în obști satești, dar o mare parte din moșii era stăpînită de o mică nobilime, care se bucura de privilegii și avea cete proprii de oaste. În timpul luptelor Ungariei cu turcii, se ridică dintre acești nobili familia Dragoșeștilor; doi frați din această familie, Drag și Baliță, dețineau demnitatea de voievozi ai romînilor din Maramureș, în veacul al XV-lea, această familie a căpătat întinse domenii, cu sate și orașe în Transilvania de nord, și a întreținut legături strînse cu Moldova. Mica nobilime maramureșeană a intrat sub patronajul acestei familii, care s-a extins și asupra bisericii ortodoxe, cu cele circa 15 mănăstiri romînești, stăpînite de nobili. Aceste mănăstiri erau centre de cultură feudală bisericească, în special cea de la Peri, fundația fraților Drag și Baliță. Mănăstirile posedau averi mari, moșii și venituri feudale. Mănăstirea Peri depindea direct de patriarhia de Constantinopol și căpătase de la acest scaun autoritate asupra tuturor bisericilor romînești din Maramureș și nordul Transilvaniei, regiune care se afla sub influența familiilor Dragoșeștilor; se constituise *astfel o autonomie bisericească romînească cu caracter feudal*.

În anii 1488—1490, episcopia ruteană de Muncaci a căutat să-și extindă autoritatea asupra bisericii romînești din Maramureș, <£ sa Weŧvcteze de **verăturite** ^C^SXfeVcV. VJST nobilimea maramureșeană se ridică în apărarea privilegiilor ei. Pe baza privilegiului patriarhal și cu sprijinul familiei Dragfi (urmașii lui Drag), maramureșenii obțin, în 1494, recunoașterea independenței bisericii lor față de episcopia de Muncaci. Începe astfel o lungă luptă între nobilimea maramureșeană și această episcopie; regele Ungariei cheamă la judecată cele două părți și emite succesiv diplome, cînd în favoarea unuia, cînd a celuilalt dintre adversari K¹ A. Petrov, *ffpeeueuwue epaMomu no ucopuu kapnamo-pyccKoă i/epKeu*, Praga, 1930.

În cele din urmă, în 1498, izbînda rămîne a nobililor romîni, ocrotiți de familia Dragfi, Bartolomeu Dragfi, cuscru lui Ștefan cel Mare, fiind, în această vreme, voievod al Transilvaniei. Aceste împrejurări din istoria Maramureșului explică introducerea limbii romîne în cărțile bisericești. În timpul luptei micii nobilimi maramureșene pentru autonomia bisericii, deci între 1490 și 1500, s-au făcut primele traduceri romînești în mănăstirile din Maramureș. Aceste

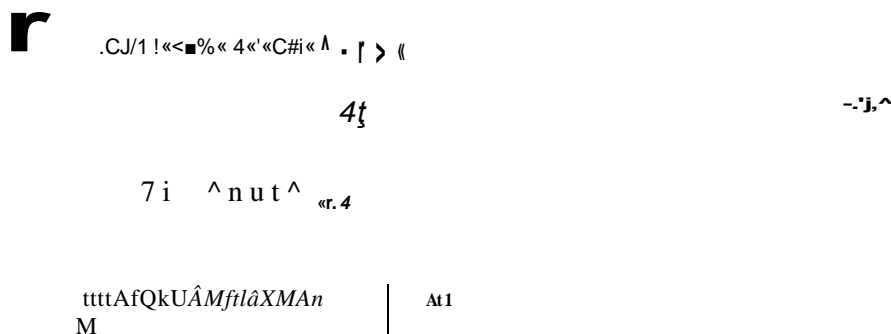

Fig. 211. — Pagini din cele mai vechi scrieri romînești, Psaltirea Scc'-uatuî și Codicele Voronețean.

traduceri constituiau o manifestare de autonomie și, în același timp, răspundeau unei necesități care se va manifesta în cursul veacului al XVI-lea în sînul întregii societăți romînești. Pe de altă parte, familia Dragfi trecuse la catolicism și obținuse de la rege — prin diploma din 1494 — punerea bisericii romîne din Maramureș sub protecția episcopiei catolice a Transilvaniei. Astfel se explică și prezența în simbolul credinței din *Psaltirea Scheiană* a degmei catolice despre derivarea sfîntului duh « și de la fiul ».

Firește, catolicismul nu a îndemnat pe romîni să traducă scrierile bisericești în limba vorbită de popor, dar a tolerat acest lucru, *./j* biserica din Maramureș fiind o biserică de tip feudal, aflată sub stăpînirea nobilimii locale și bucurîndu-se de autonomie față de episcopate.

Lexicul textelor maramureșene reflectă o societate feudală cu puternice resturi ale obștilor sătești. Astfel, în privința terminologiei sociale, cuvintele gînt, *ginture* (în *Psaltirea Scheiană* și în *Codicele Voronețean*), în sens de neam,

sînt termeni care vor fi înlocuiți în tipăriturile lui Coresi cu acela de *rude*. *Giudețul* este în Psaltirea *Hurmuzachi* cîrmuitorul și judecătorul domeniului feudal (dar în *Psaltirea Scheiană* apar și *boiarii*). *Ocina* este stăpînirea pămîntului cu drept ereditar și textele vechi rotacizante au pe lîngă acest termen și cuvintele derivate, formînd o terminologie specifică pentru moștenirea pămîntului în acea regiune: *ocinătoare* (moștenire), *a ocina* (a moșteni); Psaltirea *Hurmuzachi* în loc de *ocină* are *parte*, cuvînt care reflectă stăpînirea în devălmășie a pămîntului; agarele sînt și ele părți de moșie.

Expresiei « nu cu sila » din *Biblia romînească* din 1688, îi corespunde în *Codicele Voronețean*: «nu cu vamă», căci pentru acești oameni vama feudală (dijma) este forma specifică a silniciei. Șe7b înseamnă și rob și slugă; textele maramureșene nu cunosc nici pe *icbag*, nici pe *vecin*. în Psaltirea *Scheiană* lipsește termenul *domn* (sînt însă *doamnă*, *a domni*). *Domn* în Psaltirea lui Coresi înseamnă stăpîn, corespunzînd cu *giudețul* din *Psaltirea Hurmuzachi*. Există însă *cnezul* (Psaltirea *Hurmuzachi*), egal cu *giudețul*, deci micul stăpîn feudal local. Mișelul, supusul, îi datorește credință; cel ce calcă legămîntul feudal este *hiclean*, *necredincios*.

Așadar, împrejurările speciale ale societății maramureșene de la sfîrșitul secolului al XV-lea — lupta micii nobilimi pentru autonomia bisericii din Mara-mureș, luptă sprijinită de marii feudali din familia Dragfi — au prilejuit cele dintîi traduceri de texte religioase în limba romînă. Cărțile traduse aici în romînește înainte de reforma lui Luther au trecut, în veacul al XVI-lea, în Transilvania de sud, unde au fost folosite la tipărituri, apoi și în Moldova și Țara Romînească. Scrierea în limba poporului s-a răspîndit însă, independent de traducerea cărților bisericești, și în alte părți ale teritoriului locuit de romîni. La scurt interval după aceste traduceri, scrisul în limba romînă se răspîndește atît în Transilvania, cît și în Țara Romînească și Moldova, luînd forma unui fenomen cultural general romînesc și care poate fi explicat numai prin dezvoltarea societății romînești în acea epocă. Aceasta înseamnă că cele petrecute în Maramureș nu sînt un fenomen izolat, ci corespund unui anume moment din dezvoltarea societății romînești în genere.

Un pas decisiv în ceea ce privește răspîndirea culturii
începuturile tiparului pe o scară largă s-a făcut și în Transilvania o dată cu introducerea tiparului. Cărțile tipărite s-au difuzat de timpuriu în Transilvania — chiar înainte de a exista aci tipografia — prin studenții întorși de la universitățile din străinătate și prin negustori. între cărțile aduse din Apus au fost, de la început, într-un mare număr de exemplare clasicii greci și latini, apoi cărți de matematică, de medicină etc. Cu aceste cărți și cu acelea care începuseră să se tipărească în Transilvania, umanismul a făcut progrese însemnate.

în Transilvania, tipografia își are începuturile se pare la Sibiu, în 1530, cu aproape un sfert de veac după prima tipăritură din Țara Romînească. Cartea

germană — un tratat despre ciumă — tipărită la Sibiu de Sebastian Pauschner în anul amintit, nu s-a păstrat, dar dintr-o copie din veacul al XVII-lea aflăm titlul și celelalte date de pe coperta cărții, precum și numele tipografului, sasul Luca Trapoldner. Probabil că în tipografia lui a apărut și Catehismul *romînesc* din 1544, care e *prima carte tipărită în limba romînă*. Cartea aceasta nu s-a păstrat nici ea, însă există suficiente dovezi că a existat.

Soarta ulterioară a tipografiei sibiene e nelămurită; probabil a trecut în grija sfatului orașului, pentru a avea apoi o activitate însemnată în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. De un renume deosebit s-a bucurat însă, în prima jumătate a veacului al XVI-lea, tipografia întemeiată de Ioan Honterus la Brașov, care, între 1535 și 1549, cît a lucrat sub conducerea întemeietorului, a tipărit nu mai puțin de 37 cărți, în limbile latină, greacă și germană.

*

Deși poartă, în cea mai mare parte, pecetea unor limbi străine — latina și slava — cultura din Transilvania a reușit să realizeze, pînă la mijlocul veacului al XVI-lea, progrese importante. Alături de cultura populară — exprimată oral prin cîntece, legende etc, de un deosebit interes social și literar și cu trăsături comune pentru întreg poporul asuprit — cultura scrisă a clasei dominante s-a înnoit și a progresat treptat, ca o consecință a transformărilor petrecute în sînul societății din Transilvania — prin biruința culturii orășenești, prin pătrunderea umanismului, prin începuturile istoriografiei, ale tiparului și, mai ales, prin primele scrieri în limba maternă.

3. ARTA ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI MOLDOVA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

Arta în perioada fărîmării feudale Reflectarea evoluției economice și social-politice în arta Țării Romînești și a Moldovei din prima perioadă a feudalismului dezvoltat se poate urmări în aspecte concrete doar parțial, dat fiind că monumentele păstrate sînt relativ puține, iar cercetările arheologice au fost inițiate de-abia în ultimul deceniu.

Arhitectura Ca urmare a consolidării sociale și politice a Țării Romînești, se înmulțesc și construcțiile din material mai trainic, mai pretențios. Cel mai reprezentativ monument păstrat e biserica Sf. Nicolae domnesc din Curtea de Argeș, ridicată în jurul anului 1340, în orice caz înainte de grafitul din interior cu data 1352. Clădirea prezintă un plan în cruce greacă înscrisă într-un dreptunghi și e încoronată de o cupolă sprijinită în interior pe patru stîlpi. Pe temeiul cîtorva particularități, se poate preciza că prototipul derivă din școala constantinopolitană.

Împămîntenit la Curtea de Argeș, tipul acesta a fost reluat la vechea catedrală a mitropoliei din Tîrgoviște, ridicată probabil în primul sfert al

veacului al XV-lea, curînd după mutarea capitalei în acest oraş. Catedrala a suferit o amplificare în vremea lui Neagoe Basarab — motiv pentru care i se şi atribuisse acestuia prima ctitorie — apoi a fost restaurată şi transformată în veacul al XVII-lea, iar în veacul al XIX-lea a fost înlocuită integral cu o clădire lipsită de valoare

l

Fig. 212. — Biserica domnească de la Curtea de Argeş.

artistică. Vechea mitropolie prezenta însă în unele amănunte — ca, de pildă, cornişa şi cele patru cupole laterale — caractere sîrbeşti de natura celor de la Manasiia (zidită între anii 1406 şi 1418).

O altă variantă a tipului în cruce greacă cu un plan redus — aşa-zisul tip macedonean — se întâlneşte la biserica din Țifeşti (fost Hîrtieşti), databilă — dacă o judecăm după particularităţile iniţiale ale planului şi ale elevaţiei — încă în ultimele decenii ale veacului al XIV-lea, deşi pisană restaurării pretinde că biserica ar data abia din 1532.

Chiar şi din aceste cîteva exemple se întrevade orizontul larg al relaţiilor artistice din acea vreme.

Pe lângă împămîntenirea și adaptarea tipurilor arhitectonice menționate, sîntem îndreptățiți să presupunem și constituirea unui tip specific Țării Românești, pornind din premise locale. Ca precursori pot fi considerate biserica din Niculițel și fundațiile primelor biserici de la Vodița și Coșuștea-Crivelnic,

Fig. 213. — Biserica mănăstirii Cozia.

cele două din urmă databile doar vag înainte de noua ctitorie a călugărului Nicodim de la Vodița (Vodița II). Inovația în construcție de la Vodița II constă în introducerea unor pilaștri laterali, meniți să susțină un dispozitiv de arcuri ce garantează stabilitatea cupolei, aplicîndu-se aci un sistem care se întâlnește la biserica Sînicoară din Curtea de Argeș.

Prin urmare, pare îndreptățită presupunerea despre existența unui șantier local, căruia îi, putem atribui construcția bisericii Vodița II, o ctitorie din vremea lui Vladislav-Vlaicu, databilă între anii 1370 și 1375. Prin faptul că

Vodița II își găsește câteva analogii la sudul Dunării, în valea Moravei, tipul fusese mai de mult calificat drept « morav » sau « sîrbesc », deși monumentele în cauză nu pot fi. date înainte de 1380.

Triconcul de tip Vodița II va constitui pentru veacurile următoare modelul preferat al arhitecturii bisericești din Țara Romînească.

- -iv - -

Fig. 214- — Ruinele mănăstirii Vodița.

E probabil că și biserica mănăstirii din Tismana (reconstruită în veacul al XVI-lea) a aparținut aceluiași tip. Desăvîrșirea structivă o întîlnim la biserica mănăstirii Cozia, databilă — pe temeiul actelor de danie și a inscripției despre executarea picturilor — în intervalul 1380—1386. Din acest grup făcea parte, probabil, și vechea catedrală mitropolitană din Curtea de Argeș (mitropolia fusese înființată în 1359). Dacă se acceptă interpretarea unor elemente arhaice, păstrate în reconstrucția lui Neagoe, prima clădire ar trebui încadrată în jurul anului 1380, în vremea lui Radu I, în concordanță cu legenda despre întemeierea mănăstirii Argeș.

Paralel cu arhitectura bisericească, a înflorit și o arhitectură de piatră militară și civilă, după cum o atestă documentele vremii și însemnările călătorilor de mai târziu, dar o imagine limpede a tipologiei și a evoluției acesteia se va putea desprinde abia după ce ruinele rămase vor fi fost examinate de arheologi, precizîndu-se etapele succesive ale acestor construcții complexe.

Alături de tipul cetății de munte, ilustrat prin ruinele de la Poenari (la nord de Curtea de Argeș), se ridică o serie de cetăți de-a lungul Dunării, cum sînt îndeosebi cele de la Giurgiu și Turnu, prima prezentînd un plan

pătrat regulat — deci un tip de cetate de câmpie — iar a doua fiind o cetate circulară din perioada romană, refăcută și adaptată noilor împrejurări de Mircea cel Bătrîn. O serie de transformări și amplificări a suferit cetatea cu plan dreptunghiular din Turnu-Severin, ultimele în prima jumătate a veacului al XV-lea, în vremea comitelui bănățean, italianul Pippo Spano.

Alte urme de clădiri civile, semibordeie și case de lemn, descoperite în săpăturile arheologice recente, efectuate în Țara Românească și Moldova, ilustrează tipurile de locuințe ale populației de agricultori și meșteșugari dintr-o serie de târguri, din veacurile XIV—XV.

Despre locuințele clasei feudale ne vorbesc deocamdată mai ales toponimia și documentele. Multe dintre curțile boierești au fost prevăzute cu întărituri, cu scopul de a le apăra împotriva țăranimii exploatare.

Consolidarea statului moldovean în a doua jumătate a secolului al XIV-lea a avut ca urmare apariția cetăților de piatră, în locul întăriturilor mai vechi din pământ. Una dintre cele mai vechi se presupune a fi fost aceea de la Șiret, apoi cetatea de la Șcheia (îngă Suceava), cetatea de scaun a Sucevii, Cetatea Neamțului și altele, construite încă din ultimele decenii ale veacului al XIV-lea, în parte în cursul domniei lui Petru I. Caracteristica acestor cetăți e planul lor în formă de patrater, prevăzut cu turnuri în cele patru colțuri, deci un tip specific câmpiei și care oglindește, poate, legături cu Polonia și Lituania. În schimb, castelul de la Cetatea Albă — a cărui construcție în forma actuală începe în vremea lui Alexandru cel Bun — denotă, prin turnurile cilindrice, relații cu lumea bizantină.

Paralel cu aceste fortificații, apar și curțile domnești construite din piatră. O astfel de curte e pomenită la Hîrlău, în 1384; altele au existat, poate, la Baia, apoi la Șiret, Vaslui și la Suceava.

În corelație strînsă cu dezvoltarea feudalismului, se organizează treptat și biserica moldovenească și, prin urmare, încep să se construiască, alături de bisericile de lemn, și primele biserici de piatră. Unul dintre monumentele mai vechi — anterior anului 1365, cînd voievodul Bogdan a fost înmormîntat aci — e biserica Sf. Nicolae din Rădăuți. Clădirea inițială, amplificată în vremea lui Alexandru Lăpușneanu, derivă din premise ale basilicii romanice și cuprinde și cîteva elemente gotice, dar încercările de a descoperi filiațiunea — cea mai probabilă e ipoteza influenței polone — au rămas pînă acum neconcludente. Un rol în răspîndirea formelor gotice în Moldova au jucat, fără îndoială, și clădirile mănăstirilor catolice, deși unele din ele — de exemplu biserica din Bacău — fuseseră clădiri de lemn; la Baia se păstrează ruina unei biserici-sală gotice de piatră, din 1410.

Un monument-cheie pentru evoluția arhitecturii religioase moldovenești trebuie socotit biserica Sf. Treime din Șiret, de plan triconc, atribuită de tradiție voievodului Sas, deci anilor 1354—1358. Particularitățile planului și paramentul cu teracote apropie această biserică de modelele mai vechi din Țara Românească, demonstrînd originea comună a prototipului.

Triconcul moldovenesc va evolua însă pe alte căi decât cel din Țara Românească. Etapele acestei evoluții se pot urmări mai de aproape abia în perioada următoare, fiindcă din această vreme, dintre monumentele cu plan triconc, se păstrează numai ruine, ca de exemplu la mănăstirea Probota — atestată

documentar în 1398 — la Humor — anterioară anului 1415—sau la Vatra Moldoviței — întemeiată în primii ani ai domniei lui Alexandru cel Bun. Pentru reconstituirea fațadelor acestor biserici e importantă constatarea folosirii cărămizilor smălțuite, de felul celor ce se mai văd încă în molozul ruinii de la Humor și a celor descoperite la biserica veche a Mirăuților din Suceava (sfârșitul secolului al XIV-lea, ulterior refăcută) sau în săpăturile din Orheiul Vechi.

Dacă evoluția

Pictura și sculptura

, . . . ,
arhitecturii de

piatră din Țara Românească și Moldova impune presupunerea formării unor șantiere de construcție conduse de meșteri locali, aspectele eterogene ale sculpturii în piatră—întrebuințată, de altfel, numai ocazional—dezvăluie prezența unor pietrari străini, fapt pe care îl dovedesc și unele știri documentare de mai târziu. Alături de mor» mîntul lui Radu I de la Curtea de Argeș, împodobit cu vechiul motiv al arborelui sacru oriental, și de decorul fațadelor de la biserica mănăstirii Cozia, compus din împletituri și din motive vegetale, stilizate în forme îndeaproape înrudite cu cele georgiene, apar, pe chenarul lespezii lui Nicolae Alexandru din Cîmpulung, vrejuri specific bizantine. În schimb, lespezea zisă a lui Radu Negru de la Curtea de Argeș (acum la Muzeul de artă al R.P.R.), cu reprezentarea figurii defunctului, trădează un model transilvănean, în genul lespezii comitelui sas Laurențiu din Cîmpulung, din 1300.

Fig. 215. — Piatra de mormînt zisă a lui
Radu Negru.

PI. XIII. — Scene din viața Sf. Ioan cel Nou, detaliu de pictură murală de pe fațada de sud
a bisericii Voroneț.

^ --

Fig. 216. — Pictură murală din biserica domnească de la Curtea de Argeș.

|

|

|

Rolul picturii a fost incomparabil mai important decât acela al sculpturii. E neîndoiește că bisericile de piatră fuseseră zugrăvite în interior, dar numai la Sf. Nicolae domnesc din Curtea de Argeș s-a mai păstrat un ansamblu bogat de asemenea picturi. Dispoziția iconografică corespunde programului liturgic, iar faza de evoluție stilistică e conformă cu pictura bizantină și sîrbească din sfertul al doilea al veacului al XIV-lea. E vorba de o perioadă în care arta figurativă din Constantinopol (« școala palatului ») și din centrele dependente de capitală încearcă o înviorare a schemelor hieratice, prin animarea tematicii cu ajutorul unor momente anecdotice, menite să creeze o ambianță mai umanizată. Aceste elemente nu sînt însă rezultatul observării directe a naturii, ci împrumuturi din miniaturile paleocreștine, păstrate în manuscrisele bibliotecii imperiale din Constantinopol. Astfel și în picturile din Argeș reapare într-o serie de scene tipul antic roman, alături de copilașii neastîmpărați care populaseră odinioară și ilustrațiile alexandrine. Numai în portretul ctitorului artistul a încercat să redea cîteva trăsături notate după realitatea veacului al XIV-lea, respectînd și costumul de cavaler.

Pe lîngă prezența acestui stil, transmis Țării Romînești probabil prin intermediul sîrbesc, întîlnim în pronaosul bisericii de la Cozia și fragmente dintr-o pictură tributară curentului mănăstiresc, mult mai hieratică și mai severă, databilă, pe baza inscripției, în 1386.

Influența « școlii palatului » pătrunde și în Moldova, după cum o dovedește o icoană provenind probabil din racla moaștelor Sf. Ioan cel Nou, aduse la Suceava în 1402.

Din picturile murale care decoraseră o capelă a cetății de scaun din Suceava — atribuite perioadei lui Alexandru cel Bun — s-au găsit doar unele fragmente, din care nu se poate desprinde altceva decât faptul că nimburile sfinților fuseseră executate din foiță de aur. Documentele vremii completează această lacună în materialul arheologic, amintind numele unor zugravi, ca Ștefan *, Nichita și Dobre ²; ele arată, pe de o parte, că zugravii moldoveni din vremea lui Alexandru cel Bun decorau nu numai biserici, ci și case domnești—prin urmare exista și o pictură murală cu caracter laic—iar pe de alta aflăm despre retribuția însemnată pe care o primeau pentru opera lor, fiindcă lui Ștefan i se dăruiește o moară, iar celorlalți două sate.

Artele decorative în vremea aceasta, pictura era chemată să împodobească și opera caligrafilor. Modelele inițiale provin tot din ambianța bizantină, de data aceasta însă prevalent din cea mănăstirească. O componentă provincială mai greu de identificat e reprezentată de chenarele și inițialele evangheliarului caligrafiat de călugărul Nicodim în 1404—1405 (azi la Muzeul

¹ Hurmuzaki, 1/2, p. 884—885.

² *Documente*, A, veac. XIV-XV, voi. I, p. 35-36.

Fig . 217 - Ferecătura evangheliarului lui Nicodim, 1404-1405,

i MAHîiftA/U fdOJ[H.HAÂCU>H/I. HAA .. j

Fig. 218. — Pagină din evangheliarul lui Nicodim, 1404 — 1405.

de artă al R.P.R.), în timp ce opera monahului Gavril de la mănăstirea Neamț, căruia i se datorește, între altele, evangheliarul din 1429 (acum în biblioteca Bodleiana din Oxford) regăsim, în reprezentarea evangheliștilor, un model bizantin-athonit, iar în inițiale, elemente decorative armenesti. Modelul creat de monahul Gavril a rămas apoi pilduitor pentru evoluția manuscriselor moldovenești din faza următoare.

În mănăstiri și — fără îndoială — și la curțile domnești și boierești, se executau țesături și broderii, menite să decoreze interioarele; cele mai de preț erau destinate cultului. Ca modele vor fi servit la început broderiile aduse din ambianța bizantino-balcanică și din această categorie fac parte epitaful de la Cozia (1396) și epitaful Euthymiei și Eupraxiei din Muzeul mănăstirii Putna. La acestea se adaugă și câteva odăjdii ale mănăstirii din Tismana, datate în ultimele decenii ale veacului al XIV-lea. Între primele broderii ale atelierelor

Fig. 219. — Ferecătura evangheliarului dăruit de Lațcu Cîndea mănăstirii Neamț, 1435 — 1436.

Fig. 220. — Epitaful de la Cozia, 1396.

moldovenești amintim un epitaful din 1428 (acum în Muzeul din Liov), epitrahilul cu portretele lui Alexandru cel Bun și al soției sale Marina și epitaful egumenului Siluan de la mănăstirea Neamț (1437).

Operele de argintărie aparțin în parte artei băștinașe, formată prin legături cu centrele din Balcani și din Rusia de sud. Din categoria obiectelor care ilustrează acest aspect fac parte unele podoabe descoperite în cimitirele din Moldova, precum și unele obiecte legate de cult, ca, de pildă, ferecătura evangheliarului lui Nicodim (Muzeul de artă al R.P.R.). În schimb, alte obiecte sînt produse ale atelierelor transilvănene și poartă pecetea stilului gotic. Între piesele mai reprezentative, care pot fi puse în legătură cu argintarii transilvăneni, menționăm paftaua zisă a lui Radu Negru din mormîntul de la Curtea de Argeș, databilă din a doua jumătate a veacului al XIV-lea, și ferecătura evangheliarului dăruit de Lațcu Cîndea, în 1435—1436, mănăstirii Neamț.

Arta în perioada cen- Dezvoltarea meșteșugurilor și — în legătură cu acestea
tralizării statului — a târgurilor și orașelor, centralizarea statelor feudale
Moldova și Țara Românească, creează o bază mai largă pentru evoluția artistică, evoluție care atinge acum apogeul. Etapa aceasta se oglindește

Fig. 221. — Epitrahil cu chipul lui Alexandru cel Bun și al soției sale Marina.

46 — c. 1180

deosebit de limpede în numeroasele monumente moldovenești. Aci distingem mai întâi o perioadă de dezvoltare a arhitecturii militare și apoi — în funcție de colaborarea bisericii la acțiunea lui Ștefan cel Mare — o înflorire remarcabilă a arhitecturii eclesiastice.

Arhitectura Necesitatea de a se asigura puncte de sprijin militare determină înnoirea și amplificarea cetăților existente (Cetatea Albă, Chilia, Neamț etc.) și crearea altora noi (Orheiul Vechi). În urma distrugerilor pricinuite de incursiunile turcești și polone, se reface cetatea Hotinului și, mai ales, cetatea de scaun din Suceava, căreia i se adaugă o curte exterioară, cu bastioane semicilindrice, și un șanț nou îmbrăcat în piatră. Ceva mai târziu, la 1543, cetatea de pământ din Soroca e reconstruită în piatră de către Petru Rareș, cu colaborarea meșterilor bistrițeni ^x.

Cel puțin în parte fuseseră fortificate și mănăstirile mai importante, cu atât mai mult cu cât unele dintre ele adăposteau și case domnești, cum se mai văd și azi la Bistrița și Probota. Exemple ale acestor întărituri se găsesc, între altele, la Putna (turnul tezaurului din 1481) și la Moldovița (curtine și câteva turnuri din 1532).

Despre arhitectura orășenească — clădiri domnești și boierești — avem unele știri documentare și urme arheologice, dar cercetările nu au făcut încă posibilă reconstituirea lor; nici despre aspectul incintei de întărituri ale capitalei Moldovei, Suceava, compuse din val cu palisade, nu aflăm decât dintr-o descriere a evenimentelor din 1476 ².

În schimb, însușirile tehnice și artistice ale arhitecturii moldovenești apar limpede în domeniul construcțiilor bisericesti, fiindcă acestea se păstrează în număr relativ mare, îngăduindu-ne să urmărim evoluția, să distingem mai multe tipuri cu o serie de variante și să facem chiar o deosebire tipologică între ctitoriile domnești și cele boierești.

În mod obișnuit, bisericile boierești mai vechi par a fi fost construcții de lemn; primele biserici de piatră cunoscute (ctitoria lui Vitold din Lujeni, după 1452, a lui Șendrea din Dolhești Mari, înainte de 1481 etc.) fac parte din categoria bisericii-sală, un tip care apăruse încă din perioada precedentă și în celelalte țări românești și despre care se poate afirma că prezintă legături strânse cu arhitectura de lemn. Din acest punct de vedere, e deosebit de interesantă varianta cu pronaosul poligonal (fundațiile unei biserici din Orheiul Vechi și biserica marelui logofăt Tăutu din Bălinești, terminată în 1499). Varianta aceasta e frecventă în ambianța celor mai vechi biserici de lemn păstrate în Moldova (secolul al XVII-lea) și e semnificativ că ea apare la fel și în fundațiile de piatră ale unei capele de lemn a cimitirului din Suceava, aparținând veacului al XVI-lea.

La ctitoriile domnești precumpănește folosirea planului triconc, întâlnit încă din perioada precedentă la Șiret. Seria acestora începe cu biserica mănăstirii

¹ Hurmuzaki, XV, p. 432.

² Donado da Lezze, *Historia turchesca*, ed. I, Ursu, p. 91.

Fig. 222. — Biserica mănăstirii Voroneț, 1488.

Putna, zidită în anii 1466—1470, reclădită de Gheorghe Ștefan și Istratie Dabija (terminată în 1662), respectându-se, probabil, planul inițial.

Bisericile păstrate datează toate din perioada de apogeu a domniei lui Ștefan cel Mare. Printre monumentele mai cunoscute, care marchează totodată și etape ale evoluției, amintim bisericile din: Pătrăuți (1487), Voroneț (1488), Sf. Gheorghe din Hîrlău (1492), Sf. Nicolae din Popăuți-Botoșani (1496) și biserica înălțării din mănăstirea Neamț (1497).

În mod obișnuit, planul acestor biserici se compune dintr-un pronaos, o navă cu abside laterale și un altar; la Putna și la mănăstirea Neamț întâlnim și câte o gropniță, la care se adaugă la Neamț și un exonartex. Planul dobîndește astfel un aspect alungit, cu încăperi înșirate de la vest spre est, corespunzînd unui principiu spațial adițional, probabil și el o moștenire a concepțiilor care stau la baza arhitecturii de lemn. Deosebit de interesante sînt bolțile acestor clădiri, turla navei fiind așezată pe un sistem de arcuri treptate, pe care unii cercetători au încercat să-l explice printr-un împrumut din arhitectura armeană, pe cînd alții văd și aici o adaptare a metodelor de construcție derivate din arhitectura de lemn. În sensul ultimei ipoteze, sistemul introdus de meșterii

Fig. 224. — Biserica Sf. Gheorghe din Hîrlău, 1492.

moldoveni e chemat să rezolve în mod original problema stabilității bolților și constituie o soluție paralelă, dar deosebită de cea realizată în Țara Românească, la Vodița II.

Consecvența care se observă în evoluția constructivă a bisericilor moldovenești demonstrează existența unor organizații de șantiere locale, cu tradiții proprii. În perioada lui Ștefan cel Mare, alături de zidarii-constructori bășteniși, apar însă la monumentele mai de seamă și pietrari străini, probabil poloni. Lor li se atribuie construirea câtorva clopotnițe (la Sf. Nicolae din Popăuți, 1496, la Sf. Ioan din Piatra Neamț, 1497), precum și introducerea contrafortului gotic, care, însă, în Moldova nu e folosit în sens structiv, ci mai ales ca un element de articulare a fațadelor. Dar intervenția principală a acelor pietrari se recunoaște

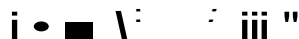

Fig. 225. — Biserica mănăstirii Neamț, 1497.

Fig. 226. - Biserica mănăstirii Moldovița, 1532.

în plastica decorativă; ei împămîntenesc în Moldova portalurile și ferestrele gotice, imitate mai apoi și de meșterii locali.

Paramentul de piatră brută, alternată cu cărămidă e, în schimb, un procedeu adoptat din ambianța balcanică, la fel ca și articularea fațadelor prin arcade

Fig. 227. — Pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava, 1535.

oarbe, la care se adaugă însă brîurile de firide și ocnîțe dispuse sub cornișe și folosirea cărămizilor și a discurilor smălțuite — acestea din urmă adeseori decorate și plastic — îmbrăcînd clădirea într-o haină de culori, distribuite cu discreție și cu o alternare a culorilor intenționat neregulată, pentru a se evita accente prea pronunțate. Astfel, șantierele de construcție din vremea lui Ștefan cel Mare au dezvoltat treptat un tip de biserică foarte caracteristic, cu o articulare bogată a acoperișurilor, dominate de turla înaltă. Dintre monumentele primei jumătăți a veacului al XVI-lea care continuă această tradiție amintim biserica Sf. Gheorghe din Suceava (1514—1522) și cea construită de Petru Rareș la mănăstirea Probota (1530).

În ultimul deceniu al secolului al XV-lea apăruse însă și o altă variantă: biserica de tip mixt. Planul acesteia corespunde în principiu bisericii-sală (biserica din Borzești, 1493—1494), în timp ce sistemul de boltire e împrumutat de la clădirile de tip triconc. Uneori apar ușoare arcuiri în pereții laterali ai navei, evocând absidele laterale (biserica mănăstirii Dobrovăț, 1503—1504). La biserica Sf. Ioan din Piatra Neamț (1497), pereții laterali ai navei primesc chiar o ușoară îngroșare în exterior, pentru a compensa nișa din interior. E semnificativ că acest tip nou se răspîndește atât prin ctitoriile domnești, cât și prin cele boierești, bucurându-se de o evoluție îndelungată, cu numeroase variante. Astfel, la biserica lui Luca Arbore (1503) apare în fațada apuseană un spațiu deschis, transformat la biserica logofătului Troțușan din Părhăuți (1522) într-un pridvor, pe care îl preiau apoi și construcțiile cu plan triconc din vremea lui Petru Rareș, ca, de pildă, bisericile mănăstirilor Humor (1530) și Moldovița (1532).

Datorită legăturilor strânse cu Transilvania în vremea lui Petru Rareș, apar acum și unele forme ale Renașterii, cum sînt îndeosebi profilările unor tocuri de uși și ferestre, dar și unele motive decorative, ca, de pildă, stema de la inscripția votivă a bisericii Sf. Dumitru din Suceava (1535).

În Țara Românească, procesul de centralizare nu a ajuns la o formă atât de încheată ca în Moldova, iar frământările complexe pricinuite de tensiunea din interior și de intervențiile străine nu au fost prielnice dezvoltării artistice. Abia din perioada lui Radu cel Mare și a lui Neagoe Basarab cunoaștem monumente de arhitectură de o valoare deosebită, care ne permit, totodată, să constatăm continuitatea evoluției. Un exemplu e biserica mănăstirii Dealu (1500), o clădire de tip Vodița II, avînd însă o siluetă îmbogățită prin introducerea a două turlă secundare. Participarea unui pietrar georgian — care vine însă dintr-un șantier turcesc — e atestată prin calitatea decorului din fațada vestică și prin metoda de a profila boltării.

Un asemenea pietrar a condus și reclădirea vechii catedrale din Curtea de Argeș, terminată în 1517. Cea mai importantă inovație o constituie aici introducerea pronaosului larg, care va deveni apoi model pentru numeroase alte biserici din Țara Românească. Caracteristică e și sculptura decorativă care acoperă întreaga fațadă, cornișele și cele patru turlă cu motive georgiene și araboturcești. Cu un pridvor vast a fost înzestrată și vechea mitropolie din Tîrgoviște (tîrnosită în 1519), dovadă că și în Țara Românească, la fel ca și în Moldova, se simțea nevoia de a amplifica spațiul.

Prea puțin ni s-a păstrat din numeroasele clădiri ale Craioveștilor, ridicate în această perioadă — de pildă la Craiova și la mănăstirea Bistrița — care au marcat, totuși, un moment important în evoluția arhitecturii.

Dintre clădirile ceva mai tîrzii, amintim doar reconstrucția bisericii de la mănăstirea Tismana (1541—1542) și, mai ales, a bisericii de la Snagov, databilă fie în vremea lui Neagoe Basarab, fie în 1540. Caracteristică e potențarea

m

Fie. 228. — Ușă sculptată în lemn de la mănăstirea Snagov, 1453.

influenței athonite, manifestă în planul în cruce greacă cu abside laterale. Tot odată se constată folosirea exclusivă a cărămizii ca material de construcție, material care va predomina în arhitectura Țării Românești abia de pe la mijlocul veacului al XVI-lea înainte.

Ca și în trecut, sculptura rămîne prevalent decorativă. Alături de variantele motivului bizantin al palmei, precumpănitoare pe lespezile din necropola domnească de la biserica Sf. Nicolae din Rădăuți — executate în anii 1479 — 1480, din ordinul lui Ștefan cel Mare,

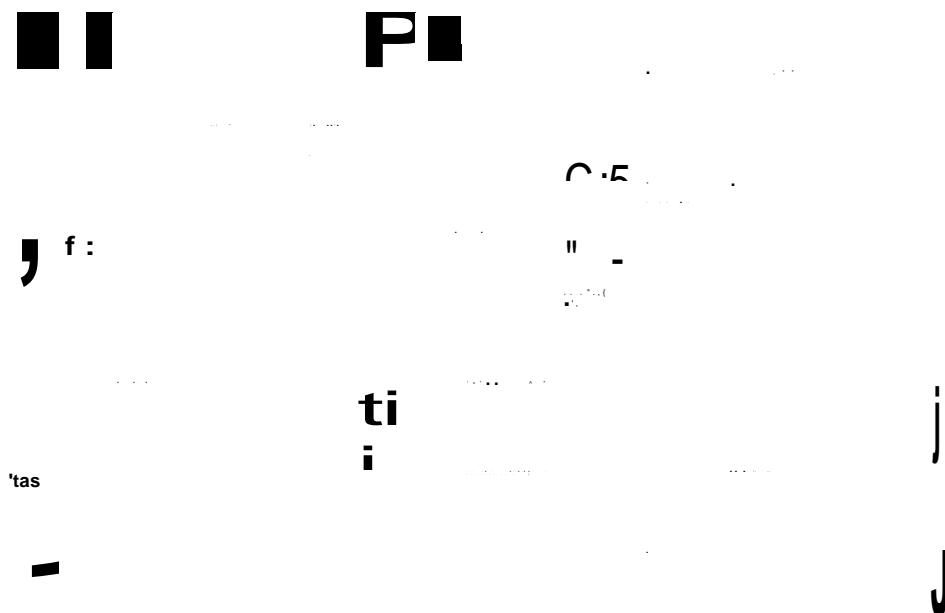

Fig. 229. — Pictură murală din biserica Pătrăuți, 1487.

pentru a eterniza memoria membrilor familiei domnitoare — apar, pe mormintele de la mănăstirea Putna (lespezile de pe mormîntul lui Ștefan cel Mare și al doamnei Măria de Mangop), influențe răzlețe ale goticului tîrziu și ale Renașterii. În Țara Românească predomină motive de împletituri geometrice, derivate din decorul arhitectonic (lespedea lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș). Relații mai complexe cu arta Europei orientale vădesc călărețul de pe lespedea lui Radu de la Afumați (1529) și canaturile de lemn de la mănăstirea Snagov (1453). O evoluție deosebită înregistrează în perioada aceasta pictura murală bisericească. Picturile mai vechi — de exemplu cea din Lujeni — dezvăluie, alături de relații cu arta balcanică, și prezența unor influențe din Ucraina subcarpatică. Treptat se cristalizează o tipologie iconografică moldovenească, ale cărei etape le găsim în bisericile din Pătrăuți, Voroneț și Sf. Gheorghe din Hîrlău. Caracteristică e dispoziția logică și clară a decorului, care ține seamă, totodată,

de structura arhitectonică, cu teoria (șirul) de sfinți în partea inferioară a pereților, cu friza de mijloc rezervată istorisirii Patimilor, cu rîndul de medalioane cu busturi de sfinți care delimitează partea superioară a pereților și cu dispunerea cîtorva scene principale în bolți. Altarului îi sînt rezervate scenele dogmatice, iar în pronaos și nartex se povestesc viețile sfinților (menologul). Firește că ordonanța aceasta nu e rigidă și îndeosebi în bisericile-sală și în cele de tip mixt programul trebuie să sufere unele modificări și reduceri.

Evoluția stilistică înregistrează cu o sensibilitate deosebită aspirațiile noi spre forme mai umanizate. Faza hieratică bizantină se întâlnește încă la Pătrăuți, forme plastice mai subliniate la Sf. Nicolae din Popăuți, mișcare mai animată la bisericile din Bălinești și Arbore și o tratare mai epică la Sf. Gheorghe din Hîrlău, Sf. Nicolae din Dorohoi și la Sf. Gheorghe din Suceava. În aceste picturi se recunosc relații cu școala italo-cretană, confirmate și de știrea despre prezența în Moldova a unui pictor venețian, pe la 1500. Interesul pentru actualitate își găsește deocamdată cea mai limpede expresie în portretele ctitorilor, o temă care îl obligă pe zugrav să rețină cel puțin cîteva din trăsăturile individuale ale personajului reprezentat și să redea costumele de paradă, purtate cu ostentație de ctitori.

Unele reflexe ale evoluției picturii moldovenești se pot constata în picturile din Țara Românească, deși acestea din urmă sînt mai puțin atinse de curentele inovatoare. Calitatea hieratică își găsisese în biserica episcopală din Curtea de Argeș o expresie suplă; alte ansambluri se mai văd la Stănești (1537) și îndeosebi în bolnița mănăstirii Cozia (1543), unde portretul spătarului Stroe se distinge printr-o caracterizare vioaie. Din categoria picturilor hieratice fac parte și o serie de icoane zugrăvite pentru doamna Despina, soția lui Neagoe Basarab, păstrate acum în Muzeul de artă al R.P.R. din București.

În Moldova, preferința pentru policromia arhitecturii — care își găsisese o expresie în teracotele smălțuite — duce cu timpul la aplicarea picturii murale pe fațadele bisericilor. Cu toate că picturile acestea au suferit mult în cursul timpului, ele dau dovadă de o măiestrie excepțională în mînuirea tehnică a frescei. Probabil încă din vremea lui Ștefan cel Mare se experimentase zugrăvirea exteriorului (de exemplu, la Voroneț, se văd urme pe peretele pronaosului, acum ascunse în pod), dar una dintre primele realizări integrale a unui astfel de decor se păstrează pe fațadele bisericii mănăstirii Humor, unde pictura a fost executată curînd după terminarea construcției (1530). Biserica devine astfel un chivot uriaș, prezentînd o vastă desfășurare de teme dogmatice, apocrife și narative, tratate totodată cu mult simț pentru valoarea lor decorativă. Simptomatică e predominarea temei ierarhiilor cerești, oglindind concepțiile social-politice ale societății feudale. Evoluția acestei picturi — care atinge apogeul către mijlocul veacului al XVI-lea, la Moldovița (1537) și Voroneț (1547) — a fost explicată în parte prin influențe apusene; e cazul să subliniem, însă, că în ambianța Renașterii nu întîlnim decît picturi de fațadă decorative, uneori și

PI. XIV. — Sinod ecumenic, pictură murală de pe fațada de vest a bisericii Arbora.

Fig. 230. — Portretul logofătului Tăutu din biserica de la Bălinești.

numai parțiale, în orice caz cu un conținut și cu caractere stilistice deosebite de picturile religioase moldovenești, motiv pentru care evoluția poate fi socotită specifică și caracteristică Moldovei.

Fig. 231. — Asediul Constantinopolului, pictură murală din biserica mănăstirii Moldovița.

Artele decorative Activitatea cultural-religioasă a mănăstirilor moldovenești se reflectă în marele număr de manuscrise împodobite cu vignete și cu pagini rezervate reprezentării câte unui evanghelist. Multe din aceste manuscrise fuseseră executate în vechiul scriptoriu din Neamț, alături de care luase însă ființă și un atelier la Putna. Din acest atelier provin și o serie de lucrări destinate să fie trimise în dar mănăstirilor ortodoxe de peste hotare, îndeosebi celor de la Athos. Elementele decorative derivă în principiu din opera călugărului Gavril de la Neamț, alături de care se resimt însă și unele influențe orientale, de pildă în evangheliarul mănăstirii Zograf de la Athos (acum în Biblioteca Națională din Viena), executat de călugărul Filip, în 1502. Una din cele mai frumoase lucrări se datorește călugărului Nicodim, un evangheliar din mănăstirea Humo' rului (1473), acum în muzeul mănăstirii Putna, împodobit cu o pagină votivă în care apare și portretul lui Ștefan cel Mare.

Mult mai puține știri avem despre miniaturile din Țara Românească. Unele manuscrise, ca, de exemplu, evangheliarul postelnicului Mareea (azi la Muzeul de artă R.P.R.), prezintă vignete de tipul celor curenți în Moldova; alte manuscrise din veacul al XVI-lea (de pildă ms. slav nr. 193 din Biblioteca Acad. R.P.R.) erau înzestrate cu ilustrații care derivă dintr-o sursă de formare bizantină, deosebită de cea împămîntenită mai înainte în scriptoriile moldovenești.

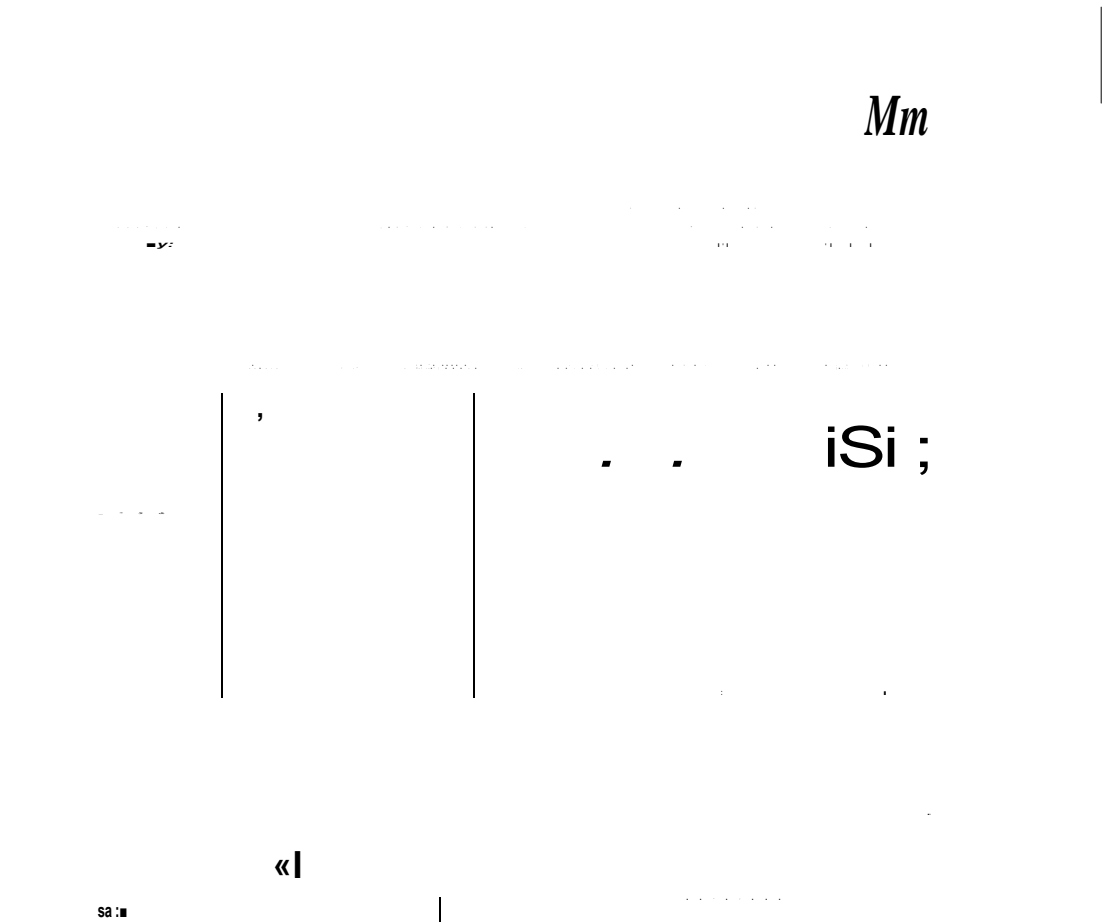

Fig. 232. - Ferecătura evangheliarului dăruit de Mareea postelnicul mănăstirii Bistrița, 1519.

Argintăria și broderia. Evoluția argintăriei, cunoscută și în perioada aceasta mai bine prin lucrările destinate liturghiei, se înscrie mai întâi în ambianța băști' nașă, dezvoltată din premisele perioadei precedente, după cum o ilustrează o serie bogată de panaghii și de ferecături de evangheliare muntene și moldovene. Un punct culminant prin calitatea modelării figurilor și a bordurii florale prezintă ferecătura unui evangheliar de la mănăstirea Neamț (azi la Muzeul de artă R.P.R.), databil, în funcție de manuscris, din anul 1512. Mînuirea iscusită a filigranei o dovedesc cîteva ripide, una dăruită de Ștefan cel Mare mănăstirii Zografu de la Athos (1488), alte două aflîndu-se la Putna (1479), în al cărei atelier s-a executat o mare parte din argintăriile mai de seamă.

Nu lipsesc nici argintăriile lucrate în atelierele meșterilor din Transilvania. Cel mai de seamă obiect din această categorie e chivotul dăruit de Neagoe Basarab mănăstirii Dionisiu de la Athos, purtînd data 1514—1515. Un alt chivot, cu numeroase elemente gotice, dar într-o transpunere care ar putea indica mîna unui meșter muntean, e cel dăruit de frații Craiovești mănăstirii Bistrița în primii ani ai veacului al XVI-lea.

O imagine deosebit de vie despre dezvoltarea broderiilor luxoase, destinate cultului, oferă colecția cu totul excepțională a muzeului mănăstirii Putna, un material care permite urmărirea evoluției atelierelor moldovenești, în funcție de relațiile mai vechi cu Bizanțul și apoi cu broderiile moscovite. Faza inițială e ilustrată de acoperămîntul de mormînt al Măriei de Mangop, executat curînd după 1477. Alături de numeroase patrafire, epitafe, aere și altele, se găsesc perdele prețioase de iconostas, atît din vremea lui Ștefan cel Mare, cît și a lui Bogdan al III-lea.

În broderiile Țării Romînești provenite de la mănăstirea Govora, căreia i-au fost dăruite de Radu cel Mare, se recunosc încă tradițiile perioadei precedente. Activ e apoi un atelier aflat în slujba Craioveștilor, din care provin broderiile mănăstirii Bistrița (acum în Muzeul de artă R.P.R. din București), iar o descoperire recentă ne permite să apreciem și calitatea deosebită a broderiilor executate pentru Neagoe Basarab (epitaful din Orujeinaia Paița, Moscova).

Apogeul artistic atins în această perioadă de Moldova și Țara Romînească își găsește o expresie semnificativă și în expansiunea artei acestor țări dincolo de hotarele lor, și anume nu numai înspre Transilvania, lucru ce era de așteptat, avînd în vedere legăturile strînse dintre cele trei țări romînești, dar și înspre Peninsula Balcanică și chiar mai departe, spre Orientul Apropiat.

Dacă relațiile cu Muntele Athos au favorizat pătrunderea unor motive arhitectonice în Țara Romînească, avem în schimb ctitorii romînești în Lopoșnia (R. P. F. Iugoslavia), o biserică datorată lui Radu cel Mare și marelui pîrcălab

mmmm

Fig. 233. — Portretul Măriei de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare, de pe acoperământul de mormânt de la mănăstirea Putna, 1477.

Gherghina (1501), picturi murale cu portretul aceluiași Radu cel Mare la Kremikovski (R. P. Bulgaria), alături de obiecte de argintărie, de broderii liturgice și manuscrise la Athos și în alte centre. Acțiunea de sprijin politic și economic desfășurată de domnii munteni și moldoveni în folosul popoarelor și instituțiilor ortodoxe din Balcani a fost dublată printr-o acțiune culturală și artistică corespunzătoare.

4. ARTA ÎN TRANSILVANIA ÎN VREMEA FEUDALISMULUI DEZVOLTAT

Arhitectura Frământările social-politice, interne și externe, prin care trece Transilvania în acest răstimp se reflectă în mod semnificativ și în artă. Asuprirea țărănimii și ofensiva catolică stăvilesc dezvoltarea arhitecturii de piatră românești. Locuitorilor ortodocși nu li se îngăduie decât ridicarea bisericilor de lemn. Din această perioadă nu s-au păstrat monumente care să permită cunoașterea reală a aspectelor unor astfel de clădiri în lemn (datările timpurii propuse pentru bisericile din Bănișor și Ieud sînt inacceptabile). Politica internă a regilor Ungariei întemeiată în parte și pe colaborarea micii nobilimi — între altele și a cnezilor români — împotriva tendințelor centrifuge ale marilor feudali, precum și relațiile cu celelalte două țări române de la sud și est de Carpați au dus, însă, în repetate rînduri, la suspendarea temporară a restricțiilor de mai sus și astfel apar unele biserici de piatră de tipul « sală » tradițional (Crișcior, cea 1404, Ribița, 1417 etc.) alături de influențe din Țara Românească, cărora li se datorește biserica de tip triconc de la mănăstirea Prislopului, zidită între anii 1398—1404, și cea cu plan în cruce greacă de tip macedonean din Hunedoara (biserica Sf. Nicolae, curînd după privilegiul din 1458). În unele cazuri, intervin domnii din Țara Românească și din Moldova prin ctitorii proprii, pomenite nu numai în documente (de exemplu biserica din Șcheii Brașovului), ci atestate și prin exemple concrete, cum e, de pildă, biserica din Vad, prezentînd un plan specific moldovenesc și datînd probabil din primii ani ai veacului al XVI-lea.

Dezvoltarea economică a orașelor transilvănene, rolul politic pe care aceste orașe încep să-l joace, precum și emulația dintre ele și târgurile mai însemnate, care se străduiesc să dobîndească la rîndul lor privilegiul de *civitas*, își găsesc o expresie limpede în arhitectura orășenească. Astfel au luat ființă o serie de șantiere care vor exercita cu timpul o influență fecundă și asupra arhitecturii rurale, evidentă mai ales în scaunele săsești și secuiești. Artă aceasta orășenească poartă pecetea stilului gotic, ale cărui forme din faza matură își făcuseră apariția încă din prima jumătate a veacului al XIV-lea în catedrala romano-catolică din Alba Iulia, unde se reconstruiește corul (altarul). Către mijlocul veacului al XIV-lea s-a inițiat construirea bisericilor parohiale din

■■■Iii Fig. 234. — Biserica mănăstirii Prislop, sec. XIV, după restaurarea din ultimii ani.

,

■1111»»»

Fig. 235. — Biserica Sf. Mihail din Cluj, sec. XIV.

Sibiu și Cluj (biserica Sf. Mihail). Primii meșteri care au condus aceste șantiere s-au format probabil în Austria, șantierului bisericii Fecioarei din Buda revenindu-i rolul de etapă intermediară. Actuala catedrală evanghelică sibiană fusese plănuită ca o biserică, dar biserica clujană aparține deja tipului «hală», în care toate trei navele se ridică la aceeași înălțime.

Dorința orașenilor de a se afirma prin mari construcții o ilustrează în mod deosebit biserica evanghelică din Sebeș. Aci meșterul a fost adus din ambianța șantierelor conduse de membri ai familiei Parler, care lucrau îndeosebi în Suabia și la Praga. Intenția sebeșenilor era de a înlocui treptat vechea biserică cu o nouă biserică hală gotică. Înlocuirea corului romanic cu un vast cor gotic s-a executat între anii 1361—1382. Dar lipsa mijloacelor pentru ducerea la capăt a unui plan atât de larg conceput a dus la racordarea corului grandios cu vechea biserică romanică. Șantierul din Sebeș a influențat însă în mod decisiv proiectul Bisericii Negre din Brașov, o construcție inițiată în ultimul sfert al veacului al XIV-lea.

Realizarea acestor clădiri în etape, cu întreruperi numeroase, deci în cursul unui interval de timp îndelungat¹, se oglindește în evoluția formelor și decorației fiecărei biserici. Stîlpii din veacul al XIV-lea sînt încă prevăzuți cu capiteluri, dar în cursul veacului următor aceste cezuri orizontale dispar, iar ogivele bolților sînt înlocuite treptat cu nervuri grupate în forme stelate, mai apoi în rețele de paralelograme.

Spre deosebire de marile biserici parohiale a căror construcție s-a început în veacul al XIV-lea, bisericile plănuite în veacul al XV-lea prezintă proporții mult mai modeste, prevalînd acum și în orașe tipul bisericii-sală. Acest fapt dovedește și o modificare în atitudinea orașenilor față de aspirațiile religioase. Odată arhitectura bisericească absorbi aproape toate resursele disponibile, dar pe măsură ce se dezvoltă cultura laică scad mijloacele puse la dispoziția șantierelor eclesiastice. Exemple de biserici-sală orașenești, al căror avantaj este desfășurarea unitară a spațiului interior, se găsesc îndeosebi la Turda (actuala biserică reformată, circa 1400), Tîrgu Mureș (actuala biserică reformată, construită în etape în cursul veacului al XV-lea), Sibiu (biserica Ursulinelor, 1478) și la Cluj (actuala biserică reformată din str. Kogălniceanu, începută în 1486).

Tipul specific de biserică-sală gotică elaborat acum se răspîndește mai ales în ambianța rurală maghiară, înlocuind vechile biserici de lemn. O particularitate a acestor biserici sătești o constituie faptul că numai corul e boltit, în timp ce nava rămîne tăvănită.

În perioada aceasta apar și în arhitectura romînească elementele gotice, deosebit de pregnante în ctitoria lui Ștefan cel Mare din Feleac (sfîrșitul secolului al XV-lea), o biserică construită fără îndoială de meșteri clujeni.

¹ Biserica evanghelică din Sibiu, începută pe la mijlocul secolului al XIV-lea, s-a terminat în 1520; biserica Sf. Mihail din Cluj, inițiată după 1349, s-a terminat în 1487, fără ca turnurile să fi fost ridicate; Biserica Neagră din Brașov, începută în ultimul sfert al veacului al XIV-lea, s-a terminat în primele decenii ale veacului al XVI-lea.

Fig. 236. - Biserica Neagră din Braşov, sec. XIV.

Fig. 237. — Zidul de incintă al oraşului Cluj şi turnul croitorilor,
sec. XV-XVI, refăcut de G. Bethlen.

Fig. 238. — Poartă de intrare în oraşul Cluj, sec. XV —XVI

Alături de arhitectura bisericească de piatră, se afirmă treptat tot mai mult și arhitectura laică, cea militară și cea civilă. Cetăți și fortificații de piatră se ridicaseră — după cum s-a văzut — și înainte, alături de care se menținuseră însă și fortificațiile de pământ cu palisade, pomenite încă la începutul veacului al XVI-lea, la Alba Iulia și Brașov.

Castrele regale și castelele feudale erau foarte numeroase. Dintre cele câteva păstrate mai bine, amintim castelul din Bran (1377) și cel din Hunedoara, și unul și altul inițial castru regale. Regele Sigismund dăruise în 1409 castrul din Hunedoara lui Voicu, iar urmașii acestuia, Iancu de Hunedoara și Matei Corvin, îl transformară treptat într-o reședință feudală somptuoasă. Clădirea a fost executată prevalent în forme gotice târzii, dar în perioada lui Matei Corvin apar și primele elemente ale Renașterii. Din categoria acestor castele fac parte și ruinele din Deva și Șoimoș (lângă Lipova),

Fortificații de seamă se înalță și în jurul orașelor. Sibiu își ridicase prima incintă — care asigura însă numai un mic teritoriu în jurul bisericii — încă din jumătatea a doua a veacului al XIII-lea. Primele fortificații ale Clujului apar probabil pe la 1316 (data când dobândește privilegiul de *civitas*), dar, atât la Sibiu, cât și la Cluj, la fel ca și în celelalte orașe transilvănene, incintele inițiale se amplifică cu timpul, înglobând cartiere noi. Activitatea intensă de pe șantierele de fortificații din prima jumătate a veacului al XV-lea, reluată cu febrilitate în deceniile de după moartea lui Matei Corvin, oglindește limpede teama de pericole iminente.

Așezările țărănești libere de pe teritoriul privilegiat al colonizării săsești și secuiești își construiesc și ele cetăți. O astfel de cetate e cea de la Rupea, situată pe un mamelon în apropierea satului. Cu vremea se va prefera însă fortificarea bisericii din mijlocul satului, fiind mai ușor accesibilă în caz de primejdie. Asemenea fortificații complexe se văd în numeroase sate din Țara Bârsei (de exemplu la Codlea, sec. XV, Prejmer, începutul sec. XVI etc). În valea Tîrnavei Mari și în regiunea de dealuri dinspre sud, spre Olt, biserica însăși se transformă într-un reduct al cetății din jur: clopotnița devine turn de veghe, peste altar se ridică un bastion, iar peste navă se amenajează etaje prevăzute cu metereze pentru trăgători. Un puț în interiorul bisericii asigură apărătorilor apă. Variantele acestor fortificații sînt infinite; multe au fost executate numai în lemn; altele — cum sînt cele ale bisericilor din Vorumloc și Boz, ambele din primul sfert al veacului al XVI-lea — sînt construcții masive din cărămidă.

Potrivit noului spirit se dezvoltă și arhitectura civilă orășenească; casele de lemn vor fi înlocuite treptat cu case de piatră. Urme ale unor asemenea case din veacul al XIV-lea se mai întîlnesc de pildă în Sibiu, dar abia în cursul jumătății a doua a veacului al XV-lea se înmulțesc clădirile de piatră. Patriciatul orășenesc își construiește acum cămine mai trainice și mai confortabile; totodată apar și primele hale pentru vînzarea produselor meșteșugarilor (Brașov, ante 1420) și casele sfaturilor comunale (Brașov, 1420, Sibiu, o clădire mai veche achiziționată de sfat în 1545 etc).

Apariția în Transilvania a formelor Renașterii are loc prin intermediul șantierelor din Ungaria din vremea regelui Matei Corvin, unde colaborau, alături de meșteri chemați din Italia, și numeroși transilvăneni. Recepționarea aceasta indirectă explică și caracterul eclectic al Renașterii transilvănene. Motive izolate

Fig. 239. — Biserica fortificată din Vorumloc.

apăruseră încă la castelul din Hunedoara, iar către sfârșitul veacului al XV-lea ele se întâlnesc la castelul din Gilău; primul monument păstrat e capela canonicului Lâzo adăugată catedralei romano-catolice din Alba Iulia, terminată în anul 1512. Alături de elemente care își au originea în Italia de nord, se întâlnesc și forme răzlețe toscane, în timp ce bolta capelei e încă gotic târzie. În unele cazuri, decorul arhitectonic se importă de-a gata, cum s-a întâmplat la biserica din Mineu cu un portal, un tabernacol și o cristelniță, lucrate în anii 1514—1515 de italianul Johannes Fiorentinus în atelierul său din Strigoni (R. P. Ungară).

În general, însă, arta Renașterii nu a găsit un teren prielnic în ambianța eclesiastică. De altfel, din cauza frământărilor religioase care pregătesc introducerea Reformei, în cursul sfertului al doilea al veacului al XVI-lea, nu se construiesc îndeobște biserici noi.

Arhitectura civilă s-a dovedit, în schimb, mult mai receptivă. Din casa preotului clujean de cultură umanistă Wolphardus se mai păstrează în lapidarul Muzeului de istorie din Cluj câteva cadre de ferestre și uși de stil toscan, datate din anii 1534—1541. Trebuie relevat că, în perioada următoare, tocmai pietrarii clujeni sînt aceia care răspîndesc nu numai în oraș, dar și în împrejurimi, formele Renașterii. Acum își fac apariția și unii ingineri-arhitecți italieni, cum e Domenico da

Bologna, care a proiectat zidirea castelului din Gherla. Și în acest castel, alături de formele noi — ca, de pildă, ale portalului din 1542 — mai persistă în interior folosirea unor bolți gotice. Îndeaproape înrudit și contemporan e castelul episcopului Martinuzzi, ridicat în Vințul de Jos.

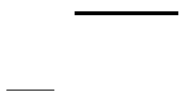

Fig. 240. - Cadru de ușă de la casa Wolphardus din Cluj, 1541.

Sculptura transilvăneană evoluează la început în funcție cu ptura ^e arhitectura gotică. Printre monumentele mai însemnate menționăm figurile așezate în interiorul și în fațada noului cor al bisericii evanghelice din Sebeș, apoi cele din exteriorul corului Bisericii Negre din Brașov, în general, însă, goticul se prezintă aici într-o haină mai provincială, mai sobră, motiv pentru care decorul figurativ joacă un rol relativ redus.

Alături de sculptura încadrată arhitecturii, trebuie amintite lespezile funerare cu figura defunctului, cum sînt cele păstrate în catedralele romano-catolice din Alba Iulia și Oradea. Deocamdată nu sîntem în măsură să desprindem o evoluție locală, specifică. De aceea, e cu atît mai surprinzător faptul

Fig. 241. - Casa din Cluj în care s-a născut Matei Corvin, mărită în sec. XVI.

că, în materie de sculptură în bronz, Clujul veacului al XIV-lea se mîndrește cu doi meșteri excepționali, frații Martinus și Georgius, autori ai celebrei statui a Sf. Gheorghe din Praga (1373). Firește că acești doi meșteri, fii ai pictorului clujean Nicolaus, nu s-au putut forma în Transilvania, fiindcă statuia din Praga contribuia, prin concepție și compoziție, la rezolvarea unor probleme artistice, de actualitate europeană în acea vreme. Pentru o asemenea evoluție lipseau premisele în Transilvania și e caracteristic că nici operele executate de Martinus și Georgius în Oradea (trei statui pedestre din 1370 și o statuie ecvestră din 1390, toate distruse de turci) nu au determinat crearea unei școli locale.

Influențele Renașterii apar destul de curînd și în domeniul plasticii. În timp ce sarcofagul lui Ioan « Cavalerul » (Miles), fratele lui Iancu de Hunedoara, e încă în stil gotic, sarcofagele executate la comanda lui Matei Corvin pentru Iancu de Hunedoara și pentru Ladislau sînt opere ale Renașterii. Aceste sarcofage — aflate toate în catedrala din Alba Iulia — nu mai sînt intacte: din cel al lui Ladislau se păstrează numai capacul cu reprezentarea defunctului, iar din cel al lui Iancu

de Hunedoara, lespezile laterale, una reprezentînd o luptă împotriva turcilor, alta întoarcerea victorioasă din război. După stil și calitate e vorba de opera unui meșter din regiunea Alpilor. Către sfîrșitul veacului al XV-lea, se introduce în plastica funerară tipul epitafului împodobit cu stema defunctului și cu un decor de vrejuri, inițial încă gotice, înlocuite treptat cu formele Renașterii.

Fig. 242. — Capela Lâzo din Alba Iulia, 1512.

Pictura O evoluție mult mai complexă și mai felurită prezintă pictura transilvăneană. E neîndoielnic că ea fusese chemată, încă din perioada romanică, să decoreze monumentele de arhitectură bisericească, dar, dinainte de mijlocul veacului al XIV-lea, lipsesc urme de pictură care să poată fi studiate. Primul ansamblu mai sugestiv se păstrează în actuala biserică reformată din Sîntămăria-Orlea, ctitorie romînească.

Evoluția picturii romînești se înfăptuiește fără îndoială în legătură strînsă cu Țara Romînească (exemple la biserica din Ostrovul Mare, Densuș etc). Ceva mai tîrziu se resimt și contaminări cu pictura apuseană, la Strei, Zlatna etc, favorizînd unele renunțări la formulele prea schematizate. Uneori se pot

Fig. 243. - Castelul lui Martinuzzi din Vințul de Jos, sec. XVI.

Fig. 244 . - Castelul din Făgăraș, sec. XV - XVI.

constata și influențe stilistice ale picturii românești asupra celei maghiare (îr* resturile de fresce din fosta biserică reformată din Deva) și chiar transmisiunea unor elemente iconografice în pictura săsească (scena Adormirii din biserica evanghelică din Mălăncrav). Aceste interferențe sînt încă o expresie grăitoare a relațiilor culturale pe care deosebirile confesionale nu le-au putut împiedica.

Pictura murală de caracter apusean apare și ea sub aspecte diferite. Pe la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor, în ambianța săsească se întîlnesc particularități care demonstrează relații cu școlile din Boemia și din Tirol, de exemplu în corul bisericii evanghelice din Mălăncrav sau în capela cetății din Sînpetru, caracterizate totodată prin introducerea unor elemente locale, între care figuri îmbrăcate în costumele orașenilor sași și ale țăranilor romîni.

Un curent cu o morfologie mai pronunțat nord'italiană străbate pe la sfîrșitul veacului al XIV-lea în Transilvania, probabil prin etapele **Oradea** și **Cluj** (picturi murale la Vlaha și Sîntana de Mureș). În Oradea presupunem că s-au elaborat și legendele isprăvilor cavalierești ale sf. Ladislau, fiindcă aci în catedrală se găsea și mormîntul său. Cele mai vechi picturi murale ilustrînd **acest ciclu** s-au păstrat în biserica romano-catolică din Ghelînța și în biserica unitariană din **Dîrjiu**, primele încă din veacul al XIV-lea, ultimele din **1419**.

Curentele acestea se mențin în tot cursul veacului al XV-lea, formînd școli locale și înprospătîndu-se prin prezența meșterilor străini. Astfel, în biserica evanghelică din deal, din Sighișoara se păstrează în cor fragmente într-un stil gotic foarte pronunțat, operă atribuită localnicului Valentinus Pictor (1483), în timp ce în clopotnița aceleiași biserici lucrează în 1488 meșterul tirolez Iacobus Kendlinger din Sankt "Wolfgang. Tot aci, în nava laterală de nord, se disting urmele Judecării din urmă, cu elemente specifice ale Renașterii, databile — la

Fig. 245. — Lespedea de pe mormîntul lui Ladislau din catedrala de la Alba Iulia.

fel ca și resturile de picturi din absidiola de nord a catedralei romano-catolice din Alba Iulia — la începutul veacului al XVI-lea.

O categorie aparte și foarte importantă o constituie altarele poliptice, dedicate sfinților protectori ai diferitelor bresle și altor organizații și confrater-

Fig. 246. — Interiorul bisericii ortodoxe de la Feleac.

nități. Mișcările reformei din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea au înlăturat aceste altare, dar populația țărănească, mai tradiționalistă, a îndeplinit cu mai puțină râvnă îndrumările cu privire la distrugerea mobilierului moștenit. Așa s-au păstrat numeroase altare — unele întregi, altele fragmentar — din care ne putem da seama despre valoarea deosebită a acestei ramuri a picturii de șevalet și a sculpturii figurative în lemn.

Fig. 247. - Pictură murală din biserica de la Mălăncrav, sfârșitul sec. XIV.

r¹-

Fig. 248. - Pictură murală din biserica de la Ghelița, sec. XIV.

I'JL.

w S m m w

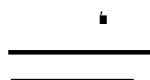

Fig. 249. — Altarul bisericii din Sebeş (circa 1518—1526).

Altarele se compuneau dintr-un tablou central sau un scrin, în care erau aşezate figurile sfinţilor cărora le erau dedicate; pe flancuri se găseau două aripi fixe şi două canaturi mobile, zugrăvite cu scene sacre. Toate acestea erau montate într-un cadru arhitectonic de lemn. Unul din cele mai preţioase altare e cel

_____m păstrat acum în Muzeul arhiepiscopal din Strigoni, opera meşterului Thomas din Cluj, din 1427. Dintr-un altar din Cislădioara provine statueta de lemn a fecioarei Măria, aflată la Muzeul Brukenthal din Sibiu, databilă între anii 1420—1430.

Deosebit de numeroase sînt altarele rămase din jumătatea a doua a veacului al XV-lea şi din primele decenii ale celui următor, în cursul cărora se răspîndesc tot mai mult influenţe provenite în parte din Viena, în parte din Nürnberg, transmise prin stampele marilor meşteri, cum sînt cele ale lui Albrecht Dürer, şi prin centrul din Cracovia, unde înflorea o şcoală derivată din arta lui Vit Stoss. Un fiu al acestuia, Stanislau, rămăsese ca şef al şcolii la Cracovia, altul, Vitus junior, se aşază la Braşov, al treilea, Iohannes, la Sighişoara, unde deschide un atelier de pictură. Aceleaşi ambianţe îi aparţin şi atelierele din Slovacia, cu care arta transilvăneană săsească şi secuiască dezvăluie relaţii strînse. Cu timpul, se afirmă şi în acest domeniu tot mai precumpănitor influenţele Renaşterii.

Intre altarele mai de seamă amintim: cel din biserica evanghelică din Prejmer, de după mijlocul veacului al XV-lea, cel din biserica evanghelică din Sebeş, circa 1518—1526, şi altarul bisericii romano-catolice din Armăşeni, din 1543.

754

Fig. 250. —Cristelniţa bisericii evanghelice din Sibiu, 1438.

Din mobilierul profan al acestei perioade s-au păstrat puține obiecte* Informații mai bogate avem numai privitor la inventarul eclesiastic. O serie de cristelnițe atestă priceperea pietrarilor; cristelnițele de bronz fac dovadă despre activitatea atelierelor de turnătorie, îndeosebi din Mediaș, Sibiu, Sighișoara și Brașov. Cristelnița bisericii evanghelice din Sibiu, operă a meșterului Leonhardus din 1438, împodobită cu o serie de plachete, e deosebit de interesantă prin faptul că unele ornamente sînt turnate după tipare folosite pentru lucrări destinate clienților romîni. Datorită mobilierului de lemn, păstrat numai de la sfîrșitul veacului al XV-lea și din perioadele următoare, putem aprecia opera meșterilor în mînuirea formelor goticului tîziu și ale Renașterii.

Artele decorative. în mod deosebit
Argintăria s-a dezvoltat
meșteșugul

argintarilor. Dacă cele mai vechi
piese păstrate din perioada romanică
pot fi considerate în parte ca obiecte
de import, e neîndoielnic că din
veacul al XIV-lea încoace argintarii
își asiguraseră o oarecare faimă, do-
vadă nu numai plachetele din tezaurul
capelei imperiale din Aix la Chapelle,
dăruite de regele Ludovic I, în 1374,
dar și rolul pe care acești meșteșu-
gari îl joacă în viața orășenească.

Puține sînt produsele de natură pro-
fană care s-au păstrat, ca, de pildă,

paftaua din mormîntul de la Curtea de Fig. 251. — Potir al bisericii din Băgaciu.

Argeș și sigiliul orașului Baia Mare

din secolul al XIV-lea, cu o reprezentare sugestivă a mineritului. Din numărul
mare al obiectelor liturgice, multe se disting prin calități excepționale.

Arta argintarilor transilvăneni dezvăluie același orizont larg de relații
cu arta sud-germană și cu cea a Italiei de nord, care a fost identificat și în domeniul
picturii. Alături de prelucrarea iscusită a metalului prin forjare, cizelare, mai
apoi prin turnare și decupare, apare încă din veacul al XIV-lea smalțul. Unul

dintre cele mai frumoase exemple al acestei tehnici e relicvarul sf. Ladislau, atribuit unui aielier din Oradea, de pe la 1402.

Deosebit de prețioasă e seria de potire, singura categorie de ustensile de cult preluată de confesiunile protestante și de aceea păstrată în multe exemplare. Cu ajutorul potirelor se poate urmări neîntrerupt evoluția tehnică și formală a argintăriei transilvănene din veacul al XIV-lea înainte. Între piesele mai marcante cităm un potir din biserica evanghelică din Marpod, de pe la 1400, ilustrând faza gotică matură și un potir păstrat acum în tezaurul catedralei din Strigoni (R. P. Ungară), datat greșit pe baza unei coincidențe de nume în jurul anului 1440, reprezentând în realitate faza gotică târzie din primul sfert al veacului al XVI-lea. Celebre au devenit potirele cu filigran, combinat adeseori cu smalt opac, cu ajutorul căruia se colorează motive florale, ca, de pildă, potirul din biserica evanghelică din Băgađu. Această tehnică e denumită de contempo' rări *modo transilvana*, fiind o tehnică foarte apreciată, încît potirele devin o marfă de export căutată.

Alături de potire se mai păstrează și alte ustensile de cult, unele din cupru sau bronz, ilustrînd diversitatea tehnicilor și a produselor artizanatului.

E semnificativ, în schimb, rolul redus jucat de scriptoriile transilvănene. După cum o dovedesc unele manuscrise, bisericile romînești erau înzestrate cu opere executate în atelierele din Țara Romînească și din Moldova, în timp ce pentru bisericile catolice se importau manuscrise de lux din Apus. Manuscrisele executate în Transilvania sînt aproape total lipsite de ornamente. La fel și paramentele liturgice, odăjdiile — despre care avem numeroase informații documentare, dar care s-au pierdut în cea mai mare parte după introducerea Reformei — sînt — în măsura în care le mai cunoaștem (de exemplu în Muzeul Brukenthal din Sibiu) — obiecte de import, de pildă din Italia, semn că anumite îndeletniciri mai puțin rentabile nu fuseseră cultivate decît sporadic în atelierele artizanatului orășenesc.

BIBLIOGRAFIE

Lucrări teoretice

MARX K.-F. ENGELS, *Despre artă și literatură*, București, 1953.

ENGELS, F., *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. Marx-F. Engels, *Opere alese*, voi. II, București, 1955.

— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

1. Cultura feudalismului dezvoltat în Țara Romînească și Moldova

I. Lucrări generale

CARTOJAN, N., *Istoria literaturii romîne vechi*, I, București, 1940.

CIOBANU, ȘT., *Istoria literaturii romîne vechi*, I, București, 1947.

DENSUȘIANU, O., *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938.

- IOBCA, N-, *Istoria literaturii românești*, I, ed. a II-a, București, 1925.
 faurul literaturii române, I, București, 1954.
 PASCV, G-, *Istoria limbii și literaturii române în secolul XVI*, București, 1921.
 PSOCOPOVICI, ALEXE, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922.
 PCȘCARIU, S., *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930.
 Rosrm, AL., *Limba română în secolele al XII-lea —XVI-lea*, București, 1956.

II. Lucrări speciale

- BALOTA, A., *Funcțiunea socială a cîntecului bătrînesc*, în *Revista de folclor*, III, 1958, p. 101 — 112.
 BIANU, I., *Psaltirea Scheiană*, București, 1889.
 BOGDAN, I., *Cronice inedite atîngătoare de istoria romînilor*, București, 1895.
 — *Vechile cronice moldovenești pînd la LJrechia*, București, 1891.
 — *Vlad Tepeș și narațiunile germane și rusești asupra lui*, București, 1896.
 CANDREA, J. A., *Psaltirea Scheiană*, București, 1916.
 CARAMAN, P., *Contribuții la cronologizarea și geneza baladei populare*, în *Anuarul Arhivei de folclor*, I, 1932, p. 53-105 și II, 1933, p. 25-88. CHTTIMIA, I. C., *Cronica lui Ștefan cel Mare*, București, 1942. *Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI*, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959. IAȚIMIRSKI, A. I., *EjiazomeopumejibHocmb pyccxux eocydapeu e PyMuuuu e XVI—XIX e«.*, Moscova, 1899.
 — *rpmopuii L(ajn6AaK*, St. Petersburg, 1904.
 — *CAaeHHCKue u pyccuue pyuonucu pyMUuCKux 6u6AuomeK*, St. Petersburg, 1905.
 PANAITESCU, P. P., *Octoiul lui Macarie și originile tipografiei în Țara Romînească*, București, 1939.
 — *Les chroniques slaves de Moldavie au XV-e siecle*, în *Romanoslavica*, I, 1958, p. 146-168.
 — *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959.
 — *începuturile scrisului în limba romînă*, în *St. mat. ist. medie*, IV, 1960, p. 117 — 189.
 GRECU, AL. (P. P., PANAITESCU), *începuturile dreptului scris în limba romînă*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 4, p. 215-228.
 PAVA, R., *Criptograma din Psaltirea Scheiană*, în *St. mat. ist. medie*, III, 1959, p. 365—372.
 ROSSETTI, AL., *Recherches sur la phonetique du roumain au XVI-e siecle*, Paris, 1929. SÎRKU, P., *Mumponojium Fpuzopuu U,aju6AaK*, în *EotocaoecKuuBecmHUK*, IV, 1895, p. 159—174.
 SEDELNIKOV, A. D., *JlumeepamypHan uetnopun noeecmu o JJpaKyAe*, în *HiaecmuR no pyccKojny MJUKy u CAOeekHocmu Anad. Hayx CCCP*, Leningrad, II/1, 1929, p. 621—659.
 SOLOVIEV, AL. V., *Znacaiu visantinskog prava na Balkanu*, în *Qodisnița N. Ciupica*, Belgrad, XXXVII, 1929. STĂNESCU, E., *Essai sur l'evolution de la pensie politiaue roumaine dans la litterature historique du moyen âge*, în *Nouvelles etudes d'histoire*, II, București, 1960, p. 271—304.
 TEODOR, S., *Filotei monahul de la Corfa, imnograf romîn*, în *Mitropolia Olteniei*, VI, 1954, nr. 1-3, p. 20-35.

2. Cultura feudalismului dezvoltat în Transilvania

I. Lucrări generale

- BOKA, L.-PÂNDI, P., *A magyar irodalom tortenete 1849-ig*, Budapesta, 1957.
 DRĂGAN, N., *Histoire de la litterature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII-e siecle*, București 1938 (extras din *La Transylvanie*). *Istoria bisericii romîne*, voi. I, București, 1957. TEUTSCH, FRIEDRICH, *Qeschichli der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, voi. I, Sibiu, 1921.

II. lucrări speciale

- BARTA, ISTVÂN, *Közepkorve'gi szellemi művelodesunk es a kulfoldi egyetemek*, Budapest, 1937.
- BEKEFFI, REMIG, *A káptalani iskola története Magyarországon 1540-ig*, Budapest, 1910.
- BEZDECHI, ȘT., Nicotău *Olahus, primul umanist de origine română*, Aninoasa Gorj, 1939.
- BRANDSCH, H., *Die siebenburgisch-sächsischen Dorfschulen im Reformationsjahrhundert*, în *Archiv des Vereins*, XLIV, 1927. CRĂCIUN, I., Catehismul românesc din 1544, Cluj-Sibiu, 1945 — 1946.
- Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului. Considerații preliminare, în *An. Inst. ist. Cluj*, I—II, 1958-1959, p. 125-152.
- DĂGH, LĂNDA, *Ne'pke'dlte'stet*, Budapest, 1958.
- DRĂGAN, N., Cei dinții studenți români ardeleni la universitățile apusene, în *An. Inst. ist. Cluj*, IV, 1926-1927, p. 419-422.
- GUI-YĂS, PĂL, *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV és XVI században*, Budapest, 1931.
- GUNDISCH, G., O contribuție la *biografia* umanistului brașovean Valentin Wagner (1510—1557), în *Studii*, XI, 1958, nr. 2, p. 115-122. JAKÓ, S., începuturile *scrisului* în păturile laice din Transilvania medievală, în *St. cerc. ist.*, Cluj, VII, 1956, p. 81-102.
- A? otthon és művelőhelye a XVI—XVII századi Kolozsváron, în *Kelemen hajós Emlékkönyv*, Cluj, 1957.
- JEKELIUS, H., *Die Entwicklung des höheren siebenburgisch-sächsischen Schulwesens von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Mediaș, 1930.
- KARDOS, TIBOR, *A magyaromági humanizmus kora*, Budapest, 1955. LAZĂR, VICTOR, *Legende istorice de pe pământul României*, Cluj, 1921. LUPĂȘ, I., *Doi umaniști români în secolul al XVI-lea*, în *An. Inst. ist.*, Cluj, IV, 1926—1927, p. 337-363.
- MULLER, FR., *Deutsche Sprachdenkmäler aus Siebenbürgen*, Sibiu, 1864. NETOLICZKA, O., *Beiträge zur Geschichte des Johannes Honterus und seiner Schriften*, Brașov, 1930.
- POPOVICI, IOSIF, *Poerii populare române*, voi. I, *Balade populare din Banat, Oravița*, 1909.
- SCHULLERUS, A., *Unsere Volksdichtung*, în *Bilder aus der Kulturgeschichte der siebenbürtiger Sachsen*, voi. II, Sibiu, 1928.
- SULICĂ, N., Cea mai veche școală românească din *cuprinsul* României întregite, București, 1937.
- SZEKELY, GYORGY, *A huszitizmus és a magyar nép*, în *Századok*, XC, 1956, p. 331 — 367, 556-590. TONTSCH, HERMAN, *Die Honteruspresse in 400 Jahren*, Brașov, 1933.

3. Arta în vremea feudalismului dezvoltat în Țara Românească și Moldova

I. Lucrări generale

- IORGA, N.-G. BALȘ, *Histoire de l'art roumain ancien*, Paris, 1922.
- Scurtă istorie a artelor *plastice* în R.P.R. I, *Arta românească în epoca feudală*, București, 1957.
- VĂTĂȘIANU, V., *Istoria artei feudale în țările române*, I, București, 1959.

II. Lucrări speciale

- BAIȘ, G., *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926 (*Bul. Corn. mon. ist.*, XVIII, 1925, fasc. 43-46).
- Bisericile moldovenești din *veacul al XVI-lea*, București, 1928 (*Bul. Corn. mon. ist.*, XXI, 1928, fasc. 55-58).

BALȘ, G., *influences arme'niennes et ge'orgiennes sur Var chit ecture roumaine*, Vălenii de Munte, 1931.

BALȘ, ȘT.-C. NICOLESCU, *Mănăstirea Moldovița*, București, 1958.

BSANU, I., *Monumente de artă românească din manuscrise*, voi. II, București, 1922.

CEGĂNEANU, SP., *Obiecte bisericești studiate și descrise de...* București, 1911.

CONSTANTINESCU-IAȘI, P., *Bizantinismul în România*, București, 1924.

— *Evoluția stilului moldovenesc*, Iași, 1927.

DIACONU, GH.-N. CONȘTANTINESCU, *Cetatea Șcheia*, București, 1960.

GHICA-BUDEȘTI, N., *Evoluția arhitecturii în Muntenia, partea I, Vălenii de Munte*, 1927 (Bul. Corn. mon. ist., XX, 1927). HENRY, PAUL, *Les eglises de Iu Moldavie du Nord des origines d la fin du XVI-e siecle*, text și album, Paris, 1930.

IONESCU, GR., *Istoria arhitecturii românești*, București, 1937. IORCA, N., *Les arts mineurs en Roumanie*, voi. I—II, București, 1934—1936. KOZAK, E. A., *Die Inschri/ten aus der Bukowina*, voi. I, Viena, 1903. LĂZĂRESCU, E., *Despre piatra de mormânt a comitelui Laurențiu și citeva probleme arheologice*

și istorice în legătură cu ea, în *St. și cerc. ist. artei*, IV, 1957, nr. 1—2, p. 109-127.

MILLET, G., *Broderies religieuses de style byzantin*, text și album, Paris, 1939—1947.

MUSICESCU, M., *O broderie necunoscută din vremea lui Neagoe Basarab*, în *St. și cerc. ist. artei*, V, 1958, nr. 1-2, p. 35-49. NICOLESCU, C., *Locuințe domnești în cuprinsul mănăstirilor în veacurile XV—XVII*, în

St. fi cerc. ist. artei, I, 1954, nr. 3-4, p. 63-82. *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1958.

Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S., București, 1958. ȘTEFĂNESCU, I. D.,

Contribution a l'etude des peintures murales valaques, Paris, 1928.

— *L'e'volution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, text și album, Paris, 1928.

— *L'e'volution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles recherches*, text și album, Paris, 1929.

— *La peinture religieuse en Valachie et en Transilvanie, depuis les origines jusqu'au XIX-e siecle*, text și album, Paris, 1932.

— *L'art byzantin et l'art lombard en Transilvanie. Peintures murales de Valachie et de Moldavie*, Paris, 1938.

TAFRALI, O., *Le tresor byzantin et roumain du monastere de Putna*, Paris, 1925.

— *Manuments byzantins de Curtea de Argeș*, text și album, Paris, 1931.

VĂTĂȘIANU, V., *L'arte bizantina in România. I Ricami liturgici*. Roma, 1945.

4. Arta în Transilvania în vremea feudalismului dezvoltat (vezi și Țara Românească și Moldova)

A magyarországi művészeti emlékek, voi. I, Budapesta, 1956.

BALOGH, J., *Mirton és a kolozsi szobrászok*, Cluj, 1934.

— *Kolozsvár emlékei*, Budapesta, 1935.

— *Az erdélyi renaissance*, voi. I, Cluj, 1943.

Die deutsche Kunst in Siebenbürgen, ed. V. Roth, Sibiu, 1934.

DRAGOMIR, S., *Vechile biserici din Zarand și ctitorii lor în secolele XIV și XV*, Cluj, 1930 (din *Anuarul Corn. Mon. ist. pt. Transilvania*, 1929).

ENTZ, G., *A gyulafehérvári székesegyház*, Budapesta, 1958.

HORWATH, W., *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*, ed. a II-a, Sibiu, 1940.

OPRESCU, G., *Bisericile cetăți ale sașilor din Ardeal*, București, 1956.

- PASCU, ȘT., *Meșteșugurile din Transilvania în secolul al XVI-lea*, București, **1954**.
- PETRANU, C., *l'art roumain de Transylvanie*, I, București, 1938. RADOCSAY, D., *A kozepkori Magyarorszdg falkepei*, Budapesta, 1954.
- *A kozepkori Magyarors^g idblakepei*, Budapesta, 1955.
- ROTH, V.**, *Qeschichte der deutschen Plastik in Siebenburgen*, Strassburg, 1906.
- *Qeschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenburgen*, Strassburg, **1908**.
- *Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens*, Strassburg, 1914.
- *Siebenbürgische Altare*, Strassburg, 1916.
- *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenbürgens*, I, *Qoldschmiedearbeiten*, Sibiu, 1922.
- SIGERUS, E., *Siebenbürgisch-sächsische Kirchenburgen*, ed. a V-a, Sibiu, 1923. VĂTĂȘIANU, V., *Vechile biserici de piatră romînești din județul Hunedoara*, Cluj, 1930 (din Anuarul Corn. Mon. ist. pt. Transilvania, 1929).

FEUDALISMUL DEZVOLTAT,
ÎN CONDIȚIILE INSTAURĂRII
DOMINAȚIEI OTOMANE
(a doua jumătate a sec. al XVI-lea)

DEZVOLTAREA SOCIETĂȚII ȘI A
RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE ÎN
ESTUL ȘI SUD-ESTUL EUROPEI

Istoria Europei în veacul al XVI-lea — mai ales în ce privește Europa occidentală — se caracterizează prin începutul modului de producție capitalist. « Cu toate că întâlnim primele începuturi ale producției capitaliste, în mod sporadic, în unele orașe mediteraneene încă din secolul al XIV-lea și al XV-lea, era *capitalistă* datează abia din *secolul al XVI-lea* »*. K. Marx consideră că cele mai importante evenimente ale istoriei europene în veacul al XVI-lea și, îndeosebi, cele referitoare la Spania, Portugalia, Olanda, Franța și Anglia, sînt, în primul rînd, momentele principale ale acumulării primitive a capitalului, în care un rol important l-a jucat « *puterea statului*, adică forța concentrată și organizată a societății, pentru a accelera procesul de transformare a modului de producție feudal în cel capitalist și pentru a scurta faza de tranziție »². Pentru că, și din acest punct de vedere, condițiile istorice nu se caracterizează prin omogenitate, K. Marx a subliniat că procesul acumulării primitive a capitalului « *ia în diferite țări nuanțe diferite și trece prin diferitele faze, într-o ordine de succesiune diferită și în epoci istorice diferite* »³, stabilind în acest fel existența unor zone geografice nesincrone în raport cu același proces istoric fundamental.

Dezvoltînd ideile lui K. Marx, F. Engels a observat, în cadrul analizei împrejurărilor specifice ale istoriei Germaniei din perioada ce desparte sfîrșitul războiului țărănesc german de începutul războiului de 30 de ani, că la răsărit de Elba evoluția social-economică și cea politică a fost într-o anumită măsură diferită, datorită unor factori care au stîmjenit procesul de acumulare primitivă a capitalului. Întreaga dezvoltare economică a acestor regiuni în veacul al XVI-lea, arată F. Engels, a fost frînată de faptul că serbia, în loc să fie desființată, a fost întărită⁴. În orașe se menținea încă atotputernicia breslelor, care a frînat și ea dezvoltarea manufacturilor: « în loc să fie divizată *înăuntrul* atelierului, munca

¹ K. Marx, Capitalul, ed. a II-a, București, 1948, voi. I, p. 636.

² *Ibidem*, p. 664.

³ *Ibidem*, p. 636.

⁴ Scrisorile lui F. Engels către K. Marx, din 15 și 16 dec. 1882, în Războiul țărănesc german, București, 1958, p. 177-179.

este divizată *între bresle* »^x. În acest fel, arată F. Engels, nu pare surprinzător că regiunile de la răsărit de Elba au rămas în afara comerțului mondial² și că în aceste regiuni s-au simțit prea puțin urmările pozitive ale marilor descoperiri geografice. Datorită dificultăților procesului de centralizare, de trecere de la monarhia feudală propriu-zisă la cea absolutistă³, puterea de stat nu a fost în stare să sprijine, pe toate planurile, procesul de acumulare primitivă a capitalului.

Evoluția principalelor ramuri economice în condițiile caracteristice acestor regiuni, defavorabile unui ritm viu și continuu al procesului de acumulare primitivă a capitalului, germenii capitalismului sînt încă rari; totuși economia naturală face loc treptat economiei de schimb, fenomen care determină prefaceri social-economice de mare amploare.

Din această cauză, în veacul al XVI-lea, iau extindere acele ramuri de producție care în economia naturală ocupau un loc secundar — producția minieră și meșteșugărească — și apare producția manufacturieră. În Cehia, scade exploatarea argintului, dar crește cea a fierului. În Polonia și Rusia, capătă o importanță mare meșteșugul fierului și al postavului, ca și construcțiile navale etc. Dezvoltarea producției miniere și meșteșugărești a făcut cu puțință apariția manufacturilor, în regiunile germane, austriece, cehe, se dezvoltă îndeosebi manufacturile bazate pe industria extractivă și se organizează sub formă de manufacturi tipografiile. În Polonia se întîlnesc în această vreme manufacturi de postav. Dezvoltarea acestor ramuri de producție e vie în prima jumătate a veacului al XVI-lea, se caracterizează printr-un ritm din ce în ce mai încet în a doua jumătate și stagnează la sfîrșitul veacului, cînd împrejurările caracteristice acestor regiuni, amintite mai înainte, încep să joace un rol hotărîtor.

Cu toată creșterea în importanță a celorlalte ramuri de producție, agricultura rămîne, la fel ca în economia naturală, principala ramură de producție. Producția agricolă — atît a gospodăriei feudale, cît și a celei țărănești — era atrasă tot mai mult în sfera relațiilor de marfă-bani, produsele agricole căpătînd din ce în ce mai mult caracter de marfă. Necesitățile de bani, în permanentă creștere, ale nobilimii determinau mărirea suprafețelor cultivate cu cereale, extinderea rezervei feudale.

În Europa de est atragerea producției agricole în sfera relațiilor de marfă-bani are drept consecință întărirea caracterului feudal al gospodăriei moșierești și nu transformarea caracterului ei feudal în capitalist. Unele gospodării feudale din Germania răsăriteană, « follwark-ul » polonez, latifundiile dunărene și balcanice, noile « pomestii » rusești confirmă trăsăturile comune ale acestui fenomen.

¹ Scrisorile lui F. Engels către K. Marx, din 15 și 16 dec. 1882, în *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 178.

² F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 33.

³ *Ibidem*, p. 33-34.

Caracterul evoluției economice a Europei estice și sud-estice e determinat în bună parte și de locul ocupat de cele două forme ale capitalului comercial: capitalul pentru comerțul cu mărfuri (capitalul comercial propriu-zis) și capitalul pentru comerțul cu bani (capitalul cămătăresc). În ce privește capitalul comercial, K. Marx arată că «în măsura în care ajută la extinderea pieții și mijlocește diviziunea muncii între capitaliști, în măsura în care dă, prin urmare, capitalului putința să lucreze pe o scară mai largă, funcțiunea sa favorizează productivitatea capitalului industrial și acumularea acestuia »¹. Îndeplinind această funcțiune, capitalul comercial a contribuit la intensificarea producției miniere și meșteșugărești, la formarea pieții în diferite țări din Europa estică și de sud-est. Totodată, trebuie însă ținut seama de faptul că, în împrejurările unei dezvoltări independente a capitalului comercial, acesta se poate afla — după cum arată K. Marx — «în raport invers cu dezvoltarea economică generală a societății »². În același timp, acțiunea exercitată de capitalul cămătăresc « paralizează forțele de producție, în loc să le dezvolte... »³.

În Europa de est și sud-est astfel de tendințe au fost întruchipate mai ales de negustorii străini — negustorii din Imperiul austriac, în regiunile cehă și maghiară, negustorii Imperiului otoman, în regiunile dunărene și balcanice, negustorii englezi și olandezi, în regiunile rusești — care, cumpărând mărfurile la prețuri scăzute, au frânat dezvoltarea economică.

Legăturile directe pe care marii feudali le întrețin cu negustorii străini au dus destul de repede la scăderea activității negustorilor și meseriașilor autohtoni. Din această cauză, unul din aspectele caracteristice ale acestui fenomen a fost decăderea orașelor, cu excepția marilor porturi maritime și fluviale, legate direct de activitatea negustorilor străini.

Prefacerile structurii sociale

Dezvoltarea relațiilor de marfă-bani a dus la importante prefaceri ale structurii sociale, la sate, ca și la orașe, în general, caracteristică pentru aceste regiuni, în veacul al XVI-lea, a fost polarizarea societății în oligarhia foarte bogată a marilor feudali și a patricienilor și în sărăcimea satelor și orașelor. Rolul păturilor mijlocii e din ce în ce mai redus.

Situația țărănimii, mai exploatată și mai asuprită decât oricând, devine deosebit de gravă. Nobilimea caută pe toate căile să întărească și mai mult proprietatea feudală asupra pământului, să folosească producția de mărfuri în interesul ei. Ofensiva feudală s-a desfășurat atât împotriva țărănimii libere, urmărindu-se aducerea ei în stare de serbie, cât și împotriva țărănimii dependente, urmărindu-se întărirea și înăsprirea aservirii. Desființarea dreptului de transmitere ereditară a bunurilor funciare deținute de țărani, reducerea duratei de deținere temporară

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea I, București, 1953, p. 279.

² *Ibidem*, p. 321.

³ *Ibidem*, voi. III, partea a 2-a, p. 570.

a acelorași bunuri, creșterea servitutilor feudale, acapararea pământurilor obștilor și, în sfârșit, legiferarea pentru întreg teritoriul statului a legării de pământ au fost etapele acestui proces.

Ruinarea gospodăriilor țărănești a fost grăbită de fiscalitatea excesivă, războaiele pustiitoare, prețurile mici obținute pentru produse și, mai ales, de activitatea cămătarilor, care, prin « supra dobîndă », a dus la prăbușire numeroase gospodării țărănești.

F. Engels a denumit această dezvoltare socială ca « a doua ediție » a iobăgiei, nu numai pentru că starea social-economică a țăranimii corespundea întru totul iobăgiei, ci și pentru că exploatarea feudală luase forme noi, agravate.

În Polonia, sistemul « follwark-ului », bazat pe clacă, a avut drept urmare aservirea totală a țăranimii; începînd din 1543, dreptul de strămutare al țăranilor a fost desființat. În Rusia, după ce majoritatea pământurilor țărănești au fost cotate de boierime, o dată cu sporirea suprafeței rezervei senioriale a avut loc creșterea continuă a clăcii. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, și mai ales prin ucazul lui Boris Gudunov din 1597, s-a legiferat legarea de pământ a majorității țăranimii. În Imperiul otoman, s-a desfășurat procesul aservirii întregii țăranimi, consfințit printr-o lege a lui Soliman I, la sfârșitul domniei acestuia.

În procesul de cotate a pământului țăranesc și de aservire a țăranimii au loc transformări importante și în compoziția clasei feudale. Analiza lui F. Engels, referitoare la Germania și mai ales la cea de la răsărit de Elba, e valabilă pentru întreaga Europă de est și sud-est, desigur cu diferențe de la țară la țară. Principalii beneficiari ai procesului istoric erau vîrfurile clasei feudale: « principii », « magnații », « oligarhia », care cu de la sine putere « declarau război și încheiau pace... întrețineau armate permanente, convocau diete și puneau dări ¹. Această situație e caracteristică nu numai pentru principii germani, ci și pentru magnații poloni, cehi și maghiari, în tot secolul al XVI-lea, pentru marii boieri ruși și pașalele otomane, numai în prima jumătate a secolului. Slăbirea marilor latifundii boierești de către Ivan al IV-lea, prin organizarea « opricininei », măsurile luate de Soliman I și Selim al II-lea pentru a împiedica transformarea posesiunilor militare de tipul « timarelor » în proprietate ereditară, au avut drept urmare dezvoltarea în Rusia și în Imperiul otoman a unei alte situații decît în celelalte țări din această parte a Europei: în timp ce marea nobilime se întărea și îmbogățea, nobilimea mijlocie dispăruse aproape complet și încetase să mai joace un rol istoric. Cît privește mica nobilime, cavalerii, aceștia « mergeau cu pași repezi spre pieire » ².

Diferențierile se accentuează și în sînul orășenimii. Ele au apărut cu toată claritatea mai ales în împrejurările marilor mișcări sociale din primele decenii ale secolului al XVI-lea. În fruntea orășenimii se aflau « familiile de patricieni »

¹ F. Engels, *Războiul țăranesc german*, București, 1958, p. 34.

² *Ibidem*, p. 36.

— cum le denumește F. Engels¹; ele uneau bogăția cu puterea și constituiau forța politică dominantă. Marea masă a orășenimii — așa-numită « opoziție orășenească » — era alcătuită din « opoziția biirgerilor » și « opoziția plebeilor ». Prima categorie era formată din orășenimea mijlocie, lipsită de o concepție anti-feudală consecventă; cea de-a doua categorie — cu o concepție antifeudală mai clară — era alcătuită din sărăcimea orașelor, din meseriași săraci, din oameni ce munceau cu ziua, din mulțimea celor fără o meserie definită și care formau embrionul lumpenproletariatului de mai târziu.

Acest tablou al păturilor orășenești e valabil și pentru țările din răsărit și sud-est. În Rusia, în veacul al XVI-lea, orășenii se împart în « buni », « mijlocii » și « mărunți », după gradul de avere. În Imperiul otoman se dezvoltă un patriciat orășenesc foarte puternic, cu influență mare asupra guvernării statului; în același timp, desele mișcări sociale din orașe oglindesc și starea sărăcimii.

Intensificarea luptei maselor împotriva claselor exploatare Veacul al XVI-lea e dominat de puternice mișcări țărănești și orășenești, determinate de agravarea exploatarei producătorilor direcți de către feudali și statul feudal.

Aceste mișcări au influențat procesul de reorganizare a statului feudal și dezvoltarea contradicțiilor dintre marile puteri. Caracteristice pentru aceste mișcări din veacul al XVI-lea sînt mărimea teritoriului pe care s-au desfășurat și durata lor îndelungată.

Cele mai importante evenimente ale istoriei veacului al XVI-lea în aceste regiuni ale Europei — alături de mișcarea pentru reformă — sînt marile războaie țărănești. Războiul țărănesc din 1514, de sub conducerea lui Gheorghe Doja, care a declanșat un val aproape neîntrerupt de mișcări antifeudale, a zguduit edificiul feudalismului. Un moment culminant în această mișcare antifeudală a fost războiul țărănesc german din anii 1524—1525. În 1525, pe întreg teritoriul Austriei propriu-zise, a izbucnit o puternică răscoală țărănească, al cărei program era îndreptat nu numai împotriva feudalilor, ci și a statului feudal; în 1526, sub conducerea lui Michael Geismayer, răsculații au izbutit chiar să înfrîngă de cîteva ori armatele habsburgice. În Cehia, o răscoală țărănească a durat cîteva ani (1530—1533); ca urmare a accentuării reacțiunii feudale, în Cehia și în Slovacia au avut loc noi și puternice răscoale țărănești. În Ungaria și Transilvania, răscoala condusă de păstorul român Gheorghe Crăciun a ridicat, în 1570, împotriva feudalilor maghiari și turci, o forță de 10 000 de țărani. Feudalii maghiari și germani au putut cu greu să înfrîngă puternica răscoală a țăranilor croați și sloveni dintre 1570 și 1574, de sub conducerea lui Martin Hubec, proclamat « rege al țăranilor », în Polonia, mișcarea țărănească din 1592 a obligat șleahța la o mobilizare specială a forțelor armate. Imperiul otoman e de asemenea zguduit, în veacul al XVI-lea, de mari răscoale țărănești, de lungă durată; ele sînt aproape neîntrerupte în

¹ F. Engels, *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 41—42.

m

'6LZ nd ££61 <u>iF³3 sjtjoitfosa) z "T^{0A} 'a^s^O "i

'ajsijpuoiijnjjsuoo ajnznji a

'Z6\ "nd ,

•apaiqnâ IBUI ao UI ao uxp uiAap

nuaduix îs oBinsnB TJUBIS aijuip axunjBgaj JBI 'ajBgunppui aznBd no 'iuať BaBoâiysap as DBťajsnB mťnjBis BaiBzxjBajuao 'B3]-jy\ x p ťnoB3A ux 'aaBiuan BQ •puBuxpagj xn] ťxij gajul ajxjiBduix 'aaBjxpaa g^ipuťAoad ui xš itqBťs B 'stz-nudoad ťnusduix ux BjBUXUIOU JXU3A3p B 3KD 'xnťUBjBdUIX BaťBťUCCinB 'i'9£l) pUBUXpi9£l UX/ B3WBOUI BdnP 'pjjsy 'BujsnY 9p PSBQ ap 9JBixp9i9 aonpuxAoad p ťBajuao uaaAnS ap ťnpa iBOBUi pxu BSxjfeP pupndgu ťn-îBajoj| 'jpnqzx B-U Buuopa BJSB30B pxu JBp '. ťBijuao ťBťaaduix ua9AnS ux Buatŷ\ uxp m|n-jBjjoTJl BaaBUUojsuBaj uxad 'mťnxa - adun B Buiaopa BTXOU o iBOiaoux B 'ťmuxnť) ťoiBQ mť 9pjB.y 'puBuxpiaj '955X " \ jxuaAaQ 'aoaxusnB ťš aťBuaduix aťao no aťoxuBds puBoaoo ap xunxsgsod nBs pajdgos qns ixun B jnium" \ 0jB3 'pťuBuuaQ ye iJBduix jxu9A9p ' pup '61 SI Sd" P il^{nui} ť^{Bm} !* îBnjuaoob B-S JBJS ap niajnd B aotťupaiaj UBZXUBšJO pun BaiBjxsao9f<['ajBissauoo il aoiuioiBjsau aiBjoq no 'aišaoxiijod jBixmuBj JBJS un axj BS Bnuxiuoo - [nuaduĩť. asxm qzx nu Bať-^ \ x I^B ťnťnoBaA ťmxšijs Bť ap « Bpuaduux Buiaop'jj » •3inqsqBj-î ap BIUUIXj 'Bxnsny ap PSB3 aonunťsasod p ťdBj ap jnuBi -aAns duixj xšBpoB ux Baa 'jnjiBduax 'puxuiou uBiaAns HUBO ťB « BUBuiaaS aunxiBu ap UBUIOJ nuaduix xnjnjuyg » ap BZBq ap jopuiatqoad BjBuopaoqns Baa OBixisnB xn|njBjs B Boxix|od BaiBzťuBâao 'Bať-jy\ x I^B ťť\ťnoB3A ap ťxuaoap gpuixad ux

*_z« aťiB5ťpuoiBU oo\ un v\ auxj B naauad BaBsaoau ťnjoj no asxuaAap»

BO xš «p aotťiauauiap p ťBân^ujuaao xn^naajoBaBO Bznso uxp BjnťosqB euxAap BS Bxnqa« » BO aunds spgug -^ 'axuiBuoui B| as-npuuap^ •aaBzxpaiauo JE^s ap xua^nd B aauBiux ap 'ajBpnaj xuBixuiUBj aopixSšuiBa B aaEjnjbťux ap ťnsaooid ^Bnjuaoob B pdoang ap xunťgaj a^saoB uxp aopaBjs p puoxiBuiťnua ťnjajoBiBQ •Bnuuuoo aunxsuBdxa ap pxjnod pun B aaBuuin BO 'apuotťBuxiťnui iťuaAap nB ajBas ajsaoB 'BOUOISI IO\ BxjnpAa uj -UBUIOJO ťniaadiuj ťš Bxsn^ 'Biuopj 'Buasny :ťiBiu ajBjs mjBd ap B^uxuiop iHť2ťUB³J03j ajsa B3j-jy\ x I^B l^ ^BaA ux UBadoana xn|nťsa-pns BXIOJSJ

-B3'IIAX T^B I^{n0B3A} m. P aJBťndod iIBOSXUI ao^UBUi B aaBojBonpuoo BťIOJ XJ Bajnd nu BauixuašBio aiBo nnuad apznso juxs soť ap aotťpniBd BaunpxqB|s 'ťpotťxui aojunjBd B aaBoixBAoă BauipnjxaB 'aauBuxuiop ušauašBao aoxuniBd B uppna^ no EaaBzxioBj •ť« xnpieUBiaťoad BajaBd uxp axj 'pxzaugmq BajiBd uxp axj Baaaonpuoo wuĩnu XJBS - aadxp iťoopâB uBjaudoid pxra ap aopuBoxuu: Bp ajEod a] Bajsaob ajBOi '(BUOJOXA auťiqo B miuad BiBsaoau) io\ BaiBzxpuuao 'aotťxunťioB p juaxašuoou ouĩťod ťnaaioBiBo 'BaaBzxuBgio » uxuaq ~\ */^ jBiuxťqns B uino BšB 'aoaaBoap 'BppnajxjUB auojoxA o BSUX Bjandai sajnd nu BauixucjBi 'punjB ap aouojxs anxixpuoo ux 'BO ťnadEj BiuapxAa ux soos B 'iBuun nB-x ao ij^aušaBi appoosBj xš BO 'uBuuag osauBiBĪ ťnxoqzB^j •xiiBau ap ťxiudnsB BAUjoduix 'BiBpojoj 'xš appos xuBjBoťdxa BAuioduix, ajBadajpux juxs ajBgnfqns IOjxxiBjndod appoosBj 'Bdomg ux 'aoxjBxsB ajaiBUA ajpppo ux xš BťpjBuy

în Polonia, același proces determină evoluția istorică spre o formă de stat **centralizat** nedeșăvârșit, « Reszpospolita », un fel de republică aristocratică. În **prima jumătate a** veacului al XVI-lea, monarhia feudală polonă se consolidează, **bazată** pe alianța cu mica nobilime (șleahă), împotriva magnaților. Cu toate **că victoria ei** era numai politică, deoarece puterea economică a magnaților rămăsese intactă, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, șleahă a trecut la ofensivă **p«ntru** subordonarea autorității centrale. Constituția statului polon, definitivată **între** anii 1569 și 1573, prin care se consfințește înfrângerea coroanei în această **luptă**, era de fapt un compromis între șleahă și magnați. Semnificativă pentru **înfrângerea** coroanei polone a fost transformarea ei din ereditară, în electivă. **Șleahă** își exercita autoritatea prin dietă (*seim*) ■— fără aprobarea căreia nu se **putea** declara război, încheia pace, ordona mobilizarea armatei. Magnații își exercitau autoritatea prin consiliul permanent, fără consensul căruia coroana nu **putea** lua nici o hotărâre importantă. Toate acestea însemnau, firește, o reducere considerabilă a autorității regale.

Încă de la sfârșitul veacului al XV-lea, în statul Moscovei începuse să se dezvolte un aparat central de stat, care tindea către o anumită specializare în activitatea sa. În prima jumătate a veacului al XVI-lea, procesul de centralizare a statului feudal a înregistrat o oarecare încetinire din cauza luptelor dintre facțiunile boierești. Dar, după proclamarea lui Ivan al IV-lea ca țar al Rusiei în 1547, ritmul devine tot mai viu. Sudebnicul din 1550 a întărit centralizarea puterii de stat; între 1550 și 1560 a avut loc o reorganizare a aparatului de stat, la conducerea căruia au fost promovați curtenii țarului; au fost constituite organele conducerii centrale, dintre care cele mai importante se ocupau cu problemele proprietății funciare, ale armatei, ale afacerilor externe. Astfel, se poate considera că, în deceniul al șaselea al veacului al XVI-lea, în fruntea Rusiei se găsea un adevărat guvern central. Privilegiile feudalilor au fost mult îngrădite de Pravila din 1556 și, mai ales, de organizarea, în 1565, a « opricininei ». Procesul centralizării statului a însemnat o creștere a oprimării producătorilor direcți. În același timp, puterea economică a marilor boieri a fost îngrădită în ce privește tendința de sporire a suprafeței latifundiilor. Din această cauză, după moartea lui Ivan al IV-lea, reacțiunea feudală a încercat să revină la situația anterioară. În veacul al XVI-lea a continuat lupta pentru reunirea pământurilor rusești: Pskovul în 1510, Smolenskul în 1514, Kazanul în 1552, Astrahanul în 1556—ceea ce **a** contribuit de asemenea la întărirea centralizării. Eșecul încercării de a lua în stăpânire ținuturile baltice, ca și, pe plan intern, sprijinirea monarhiei numai pe forța nobilimii noi, au creat însă, și în Rusia, premisele încetinerii procesului de centralizare, la sfârșitul veacului al XVI-lea.

K. Marx a caracterizat Imperiul otoman ca fiind « unica putere cu adevărat militară a evului mediu »*. Într-adevăr, statul turc continua să se bazeze pe

¹ *Аpxue MapKc-3mejibca*, t. VI, p. 189.

arhaica sa organizare militară. Această organizare a corespuns istoricește câtă vreme expansiunea otomană a asigurat întreținerea unei armate permanente a imperiului. O dată cu încetinirea cuceririlor teritoriale, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, armata permanentă, și în primul rând ienicerii, nu a mai constituit un sprijin sigur pentru puterea sultanilor. Un factor hotărâtor a fost începutul decăderii generale — economice, politice și militare — a Imperiului. Devalorizarea continuă a monedei otomane, în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, era în primul rând consecința incapacității statului otoman de a face față cheltuielilor prin mijloace economice normale. Din cauza opresiunii, lipsa de interes a popoarelor subjugate pentru producție era atât de mare încât provinciile europene nu puteau să subsiste cu cerealele proprii. Ca urmare, posesiunile militare de tipul «timarelor» din Europa și-au pierdut, treptat, importanța economică și militară. Armata permanentă, alcătuită din spahii și ieniceri, începea să scadă, flota otomană de asemenea. La sfârșitul veacului al XVI-lea, proprietatea statului asupra pământului își pierduse din importanța ei; în felul acesta dispărea unul din cele mai de seamă puncte de rezim ale puterii sultanilor. Dependența domeniilor feudale mai puțin de sultan și mai mult de pașalele din fruntea provinciilor, tendința către autonomie a acestora, participarea ienicerilor la luptele dintre grupările aristocratice, arendarea veniturilor statului — obicei încetățenit spre sfârșitul veacului al XVI-lea — toate acestea au scăzut puterea sultanului, care — cum spune K. Marx — deținea, tot mai mult, rolul unui « suveran nominal » în fruntea unei republici¹.

În aceste regiuni ale Europei, prefacerile structurii sociale — determinate de dezvoltarea relațiilor marfă-bani și intensitatea luptei maselor împotriva exploataării — au înlăturat vechea organizare militară a puterii centrale, bazată pe pedestreimea de țărani liberi și cavaleria de mici nobili. În locul acestora își făceau loc armatele de mercenari pe care puterea de stat le contrapunea oștilor feudale. Procesul pe care F. Engels îl consideră început în apusul Europei în veacul al XIV-lea², în regiunile estice și sud-estice se găsea în veacul al XVI-lea în plină desfășurare. Prin armatele de mercenari, puterea de stat încerca să-și asigure supremația militară asupra marilor feudali și posibilitatea expansiunii continue, iar reorganizarea statului feudal slujea, în primul rând, acestui scop.

Lupta împotriva dominației străine. Dezvoltarea conștiinței de neam în regiunile estice și sud-estice ale Europei, un număr mare de popoare gemeau sub jugul asupritorilor străini. Ca să-și mențină ființa proprie, aceste popoare trebuiau să ducă o luptă continuă. Deosebit de greu era jugul turcesc și cel habsburgic; popoarele subjugate din Imperiul otoman și austriac erau amenințate cu dispariția, prin desnaționalizare.

¹ K. Marx, *Revoluția spaniolă*, în K. Marx-F. Engels, *COHUWHUH*, voi. X, p. 722.

² F. Engels, *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 190 — 192.

Din această cauză, alături de marile mișcări sociale, veacul al XVI-lea e dominat, totodată, de lupta popoarelor subjugate împotriva dominațiilor străine.

Împotriva jugului habsburgic s-au ridicat, în primul rând, cehii. Politica de asuprire religioasă și de neam dusă de habsburgi a provocat, în 1547, o mare răscoală în întreaga Cehie, al cărei centru a fost orașul Praga. Programul răscoalei era net antihabsburgic și vădea năzuința expresă către independență a poporului ceh. Mișcările antihabsburgice au continuat în tot veacul al XVI-lea. Împotriva jugului habsburgic s-au ridicat de numeroase ori slovacia, maghiarii, croații și slovenii. În ce privește poporul maghiar, primejdia cea mare venea din partea cotropirii otomane. Aceasta a fost ajutată de politica trădătoare a marii nobilimi, caracterizată astfel de K. Marx: « Oligarhia maghiară a deschis drumul turcilor spre Germania »^x. Caracterizarea lui K. Marx se aplică, de altfel, tuturor aristocrațiilor din țările cotropite de sultan sau de împăratul habsburgic. În împrejurările înaintării turcești spre Europa centrală, masele maghiare, prin eroismul lor, au frânat ofensiva otomană; ilustrativă este, în acest sens, oprirea, în 1552, în fața cetății Eger, a unei mari armate otomane care, după un asediu de câteva luni, a trebuit să se retragă. Popoarele subjugate de turci din Europa — bulgarii, sârbii, muntenegrenii, albanezii, grecii — s-au răsculat de numeroase ori împotriva asupritorilor otomani. În munții Bulgariei, Muntenegrului, Moreei, se aflau centre permanente de răscoală, izolate unele de celelalte. Abia la sfârșitul veacului al XVI-lea, răscoalele popoarelor subjugate din Balcani vor începe să se unească.

Lupta împotriva asupririi străine a jucat un rol însemnat în dezvoltarea conștiinței de neam a acestor popoare. Reforma a contribuit mult la aceasta, prin răspîndirea culturii scrise în limba vorbită a poporului, prin întemeierea unor confesiuni « naționale » (în Cehia și Ungaria), prin înrădăcinarea sentimentului de apartenență la o anumită comunitate de neam. Orășenimea, unele elemente ale micii nobilimi și parte din țărănime — în cadrul luptelor antif feudale — au fost purtătorii acestui curent. În Cehia, s-a desfășurat lupta pentru folosirea limbii cehe în administrație; în 1575, protestanții cehi au elaborat o « confesiune cehă » comună; apăreau tot mai numeroase tipărituri și se răspîndea literatura în limba cehă. În Ungaria, se răspîndește, de asemenea, literatura în limba maghiară. Numeroase opere poetice și în proză cîntau gloria trecutului și chemau la luptă împotriva cotropitorilor. Protestantismul, sub forma calvinistă și unitariană, capătă aspectul unei confesiuni « naționale ». Același proces are loc în Slovacia, Croația, Slovenia. În Ucraina, prin înființarea de școli și tipografii în limba proprie, se lupta împotriva politicii de desnaționalizare dusă de panii poloni; abecedarele și gramaticile în limba ucraineană de la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea ilustrează această stare de spirit.

K. Marx, *Хронологическое введение*, t. VII, p. 212.

Se dezvoltă în același timp cu putere conștiința de neam a popoarelor dominante în statele multinaționale. În Austria, cultura scrisă în limba germană se dezvoltă alături de cea în limba latină. În Polonia și Rusia, limba vorbită a devenit de asemenea limbă de stat; s-au răspândit tipăriturile în limba polonă și rusă; au înflorit scrierile istorice care acordau un loc tot mai mare istoriei proprii în cadrul istoriei universale. Gînditori ca Peresvetov sau Modrzevski se înfățișează ca teoreticieni ai reorganizării statului feudal, legînd aceasta de ceea ce se numea atunci « gloria națiunii ».

Dezvoltarea popoarelor din regiunile estice și sud-estice ale Europei a avut loc în cadrul unor condiții istorice asemănătoare. De aceea e firesc ca, începînd cu veacul al XVI-lea, de-a lungul unei perioade de timp asemănătoare, să se acumuleze premisele formării națiunilor de mai tîrziu. O astfel de premisă e « conștiința de neam » — preludiul viitoarei conștiințe naționale.

Contra-dicțiile dintre marile puteri între cele patru mari state — Imperiul otoman, Imperiul habsburgic, Polonia și Rusia — existau în veacul al XVI-lea puternice contradicții, care au dus la îndelungate și grele războaie. Frontierele nestabile — fixate provizoriu de păcile efemere — au perpetuat focarele de război. Astfel, regiunile estice și sud-estice — și mai ales cele carpato-dunărene, unde se întâlneau contradicțiile dintre aceste mari puteri — s-au caracterizat în veacul al XVI-lea printr-o permanentă stare de nesiguranță. Contradicții puternice opuneau Polonia feudală Rusiei. Păni poloni, după cucerirea pămînturilor lituaniene și bieloruse, începuseră cucerirea Ucrainei. După proclamarea în 1569, la Lublin, a Reszpospolitei, a statului unificat polono-lituanian (în locul uniunii personale anterioare), nobilimea polonă a căpătat mîna liberă pentru acapararea de pămînturi mai ales în ținuturile de la apus de Nipru. Aceasta lovea în interesele țărănimii ucrainene și ale căzăcimii. Legăturile strînse dintre populația ucraineană și Rusia au făcut ca aceasta din urmă să considere ca o primejdie serioasă acțiunile panilor poloni spre Nipru. Din această cauză, Rusia a sprijinit răscoalele menite să răstoarne jugul panilor poloni. Dar între Rusia și Polonia nu existau contradicții numai în problema Ucrainei. Contradicțiile erau determinate și de problema Livoniei, a ținuturilor baltice. Rusia devenind un stat puternic tindea, în chip firesc, să recîștige vechile pămînturi rusești, și pe cele din sud și pe cele din apus, urmărirea mai ales să capete ieșire la mare. În îndelungatul război pentru cucerirea Livoniei (1558—1583), Rusia nu și-a putut menține cuceririle — deși forța militară a ordinului livonian (care stăpînea regiunile baltice) fusese distrusă — din cauza coaliției polono-suedeze.

Interese opuse despărteau, de asemenea, Imperiul habsburgic de Polonia. Pentru Habsburgi, orice încercare expansionistă în apus era oprită de forța militară franceză. În același timp, Germania propriu-zisă era din ce în ce mai independentă de autoritatea imperială; din această cauză, tendința principală

a **expansiunii** era în spre răsărit și sud, prin extinderea teritorială a provinciilor ereditare aflate sub nemijlocita stăpânire a Casei de Austria. Aceasta urmărea, **între** altele, înscăunarea unui Habsburg pe tronul Poloniei. În timpul așa-zisului interregnum—dintre moartea lui Sigismund I și alegerea ca rege a lui Ștefan Băthory (1572—1575) — împăratul Maximilian a fost chiar candidat la tronul regatului polon, pentru obținerea căruia a folosit forța aurului și a armelor, fără a izbuti însă. Prezența efemeră a lui Henric de Valois (viitorul rege Henric al III-lea al Franței) pe tronul Poloniei (1573—1574) vădea tendința spre alcătuirea unei alianțe franco-polone. Aceasta însemna că, pentru Austria, Polonia constituia în răsărit, la sfârșitul veacului al XVI-lea, același obstacol în calea expansiunii ei ca și Franța în apus.

Tendențele expansioniste mai vechi ale Imperiului habsburgic au căpătat forma concretă cea mai caracteristică după prăbușirea Ungariei, în 1526, și împărțirea ei, în 1541. Sub pretextul juridic al deținerii coroanei maghiare, Habsburgii au urmărit transformarea Transilvaniei, Slovaciei și Croației în provincii ereditare austriece. Era firesc, astfel, ca interesele austriece și otomane — de mult în conflict — să se ciocnească cu o violență crescândă. Intervențiile în Transilvania în al doilea sfert al veacului al XVI-lea, anexarea Slovaciei și a unei părți a Croației, încercarea de a atașa Moldova — prin Despot vodă — la sistemul austriac, toate acestea oglindeau punerea în aplicare a unui program expansionist de mare amploare. Ca urmare, Imperiul habsburgic și cel otoman s-au găsit într-o stare neîntreruptă de război. După Mohács, turcii au încercat să lovească în inima Imperiului habsburgic, asediind, fără succes însă, Viena (1529). După această dată, fortificarea și organizarea militară a regiunilor de frontieră au îngreunat mult desfășurarea ofensivelor otomane. În ultimii ani ai deceniului al III-lea și primii ani ai deceniului al IV-lea, războiul turco-austriac a fost un război pentru împărțirea Ungariei. Războiul a continuat sub diferite forme până la încheierea armistițiului din 1562; reînceput în 1566, armistițiile din 1568, 1574, 1584 vor constitui doar pauze de pace provizorie până la ruperea definitivă din 1593.

Situația regiunilor din estul și sud-estul Europei a fost influențată și de conjunctura internațională a problemei mediteraneene. Și în Mediterana — cu repercusiuni spre Balcani și Dunăre — s-au ciocnit cu violență interesele marilor puteri. Datorită cuceririlor sale din Europa, Imperiul otoman devenise, în primele decenii ale veacului al XVI-lea, o putere uriașă. Prin cuceririle din Africa și Asia, Mediterana ajunsese un câmp de activitate pentru flota otomană. Sicilia, coastele estice ale Italiei, și chiar cele vestice, uneori insulele Baleare, aveau de suferit de pe urma corsarilor turci.

Problema eliberării Mediteranei de sub amenințarea turcească, a făcut **loc**, treptat, ideii unei ligi antiotomane, o dată cu începutul declinului Imperiului otoman. Înfrângerea turcilor în încercarea de a cuceri insula Malta (1564) arată că aceștia nu-și mai puteau menține pozițiile în Mediterana apuseană

și centrală. Victoria ligii la Lepanto (1571) consfințea această situație. În schimb, cucerirea de către turci a Ciprului (1570) și a unor posesiuni venețiene din Dalmatia și Moreea (1573) arată că Imperiul otoman era încă în stare să-și mențină pozițiile în Mediterana răsăriteană. Din această cauză, armistițiile turco-spaniole (Spania fiind conducătoarea ligii în care intrau de asemenea Papa, Imperiul și Veneția) din 1578, 1581, 1584, ca și cele turco-austriece în Balcani, delimitau provizoriu sferele de influență.

Așadar, problemele mediteraneene determină nașterea primei din seria ligilor antiotomane, ce vor juca un rol important în îngrădirea treptată a dominației turcești în Europa. Acțiunile militare ale ligii aveau ca scop, de fapt, protejarea intereselor economice (a traficului comercial, a bazelor de aprovizionare cu materii prime etc), în condițiile unei situații economice grele: bancrutele statului spaniol, revoluția prețurilor, scăderea importanței economice a orașelor italiene etc. Pe când liga lupta împotriva turcilor, alte puteri căutau să se înțeleagă cu Poarta. În anii 1535—1536, Franța a încheiat un tratat de alianță cu Imperiul otoman. În 1591, se formează Compania engleză a Levantului, care marchează începutul ofensivei engleze pentru obținerea dominației economice în Imperiul otoman. La sfârșitul veacului al XVI-lea, olandezii ocupaseră și ei unele poziții economice în Imperiul otoman. În raport cu acesta, deci, puterile europene tindeau să se împartă în două tabere: pro- și antiturcă. Ca atare, în veacul al XVI-lea, problemele Imperiului otoman — atât pe continent, cât și în Mediterana ■ — deveneau probleme ale întregii politici europene. De aceea, situația popoarelor subjugate de turci era din ce în ce mai influențată de evoluția acestei politici, posibilitatea recîștigării libertății de către aceste popoare fiind adesea îngrădită de interesele egoiste care guvernau desfășurarea luptei dintre diferitele puteri europene și Imperiul otoman.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

MARX, K., *Capitalul*, voi. I—III, București, 1948-1955.

ENGELS, F., *Despre destrămarea feudalismului și apariția statelor naționale*, anexă la *Războiul țărănesc german*, București, 1958, p. 183 — 194.

— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

LENIN, V. I., *Opere*, voi. 25, București, 1954. MARX-ENGELS-LENIN-

STALIN, *Zur deutschen Geschichte*, Berlin, 1953.

II. Lucrări generale

Historia państwa i prawa Polski do r. 1795, Varșovia, 1957.

Historia Polski, I, 1 — 2, Varșovia, 1957. *История*

Европейского средневековья, т. I, Москва, 1954. *История Европы*, т. I,

София, 1954. *История Европы*, т. I, Москва, 1956.

III. Lucrări speciale

Moscova, 1947.

CAPITOLUL II

REGIMUL DOMINAȚIEI OTOMANE

1. REGIMUL ECONOMIC AL DOMINAȚIEI OTOMANE ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ

În afară de pierderea libertății politice — cu toate consecințele ei pentru viața de stat, atât din punct de vedere intern cât și extern — aservirea de către turci a însemnat pentru Moldova și Țara Românească supunerea la un sistem de nemiloasă exploatare economică. Acest sistem, care-și dobândește formele complexe în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, a constituit o frână puternică în dezvoltarea lor social-economică. Istoriografia burgheză a ignorat stadierea consecințelor acestui regim asupra dezvoltării social-economice a țărilor române, creîndu-se astfel o imagine falsă a acestei dezvoltări.

Regimul dominației otomane cuprindea, pe lângă plata tributului, un lung și variat șir de prestațiuni, deosebite atât prin natura cât și prin beneficiarii lor. Alături de prestațiunile în bani, sînt, în ce privește forma pe care o capătă, prestațiunile în natură și în muncă — mai ales furnituri pentru armata otomană și lucru la cetățile turcești. Între beneficiari, se numără în primul rînd statul suzeran, care primește tributul — haraciul — contribuții extraordinare în bani, furnituri de cereale, cai, vite, lemn etc. Dar, alături de prestațiunile către stat, o dezvoltare tot mai mare o iau acelea destinate vîrfurilor feudale ale Imperiului otoman, sub forma darurilor în bani, dar și în natură — blănuri, șoimi, cai, obiecte de preț etc. Dacă principalii beneficiari rămîn sultanul și marele vizir, se constată o lărgire continuă a cercului acelor către care se îndreaptă peșcheșurile (darurile) domnilor romîni: demnitari ai curții otomane, pașale din vecinătatea țărilor noastre, trimiși în misiune ai Porții. Pe această cale, orice contact cu un reprezentant al autorității statului suzeran, fie el cât de mărunț, ajunge să se încheie cu plata unei sume de bani sau înmînarea unui dar.

În decursul vremii, raportul dintre obligațiile către statul otoman și partea din produsul exploatarei Țării Românești și Moldovei care revenea vîrfurilor feudale ale Imperiului cunoaște frecvente modificări. În genere, în afară de

anumite perioade de salturi pe care le cunoaște haraciul, accentul exploatării cade tot mai mult pe peșcheșuri, a căror valoare și frecvență în continuă urcare le fac să întrecă cu mult, în ansamblul sistemului de prestații, greutatea reprezentată de îndatoririle față de stat.

În vastul capitol al peșcheșurilor, se disting de timpuriu două categorii. Cea dintâi cuprinde darurile cu caracter periodic sau legate de unele evenimente din viața statului otoman, care capătă un anumit caracter legal, fiind prevăzute mai întâi în tratate internaționale, iar apoi hotărâte prin acte de cancelarie. Astfel este cazul peșcheșului anual, legat la început de trimiterea haraciului și apoi de sărbătoarea Bairamului, și ai cărui beneficiari — pornindu-se de la sultan și marele vizir — devin cu timpul tot mai numeroși. Tot așa darurile care trebuiau date marilor dregători cu prilejul instalării lor în funcțiune ajung să fie hotărâte prin firmane.

În cea de-a doua categorie intră darurile cu caracter întâmplător, deosebit de variate și de numeroase. Cele mai importante dintre ele erau legate de efortul de a obține domnia într-una din țări și de acela, nu mai puțin costisitor, de a o păstra odată obținută. Lipsa unui drept de ereditate la domnie riguros precizat, accesul elementelor boierești la scaunul domnesc și, mai ales, luptele dintre facțiunile feudale ușurează calea către scoaterea în vânzare a tronurilor, cu urmări tot atât de primejdioase pentru viața de stat, ca și pentru resursele economice ale țării. Acesta a fost unul dintre factorii hotărâtori ai instabilității politice în care vor trăi cele două țări sub regimul dominației otomane, cu consecințe atât de funeste pentru întreaga dezvoltare a societății. Atîta vreme cît o domnie se poate vinde, acel ce o cumpără trebuie să-și îndrepte toate silințele pentru a o menține împotriva concurenților. De aici și caracterul ruinător pentru economia Țării Românești și Moldovei al acestui mezat al tronurilor, care în epocile cînd se practică mai intens — cum e cazul ultimelor decenii ale veacului al XVI-lea — reprezintă sarcina materială cea mai grea dintre toate acelea impuse de dominația turcească.

Dar stoarcerea economică de către stăpînitorii turci nu se rezumă la prestațiunile în bani, în natură sau în muncă amintite pînă acum. Ea e completată printr-un sistem de relații comerciale, care capătă tocmai pentru produsele de bază un caracter de monopol în favoarea puterii suzerane. Necesitățile de aprovizionare a armatei turcești și a populatei capitale a Imperiului determină Poarta să-și rezerve dreptul de cumpărare — în totalitate sau în limita împlinirii propriilor nevoi — a principalelor noastre mărfuri de export: vite cornute, cai, oi, grîne, miere, ceară, lemn. Stabilirea monopolului turcesc nu numai că duce treptat la modificarea radicală a curentelor de schimburi care legau țările noastre cu exteriorul, dar are drept consecință și fixarea unor prețuri tot mai accentuat inferioare celor obișnuite ale pieții. Aprovizionarea Constantinopolului face să se reverse în cele două țări un număr tot mai mare de negustori turci sau levantini, care-și exercită activitatea lor îndeobște într-un regim de favoare

și, adesea într-unui de teroare, în calitatea lor de reprezentanți ai statului stăpînitor.

În sfîrșit, pentru a avea tabloul complet, trebuie amintiți și colaboratorii politici ai Porții — tătarii — colaboratori totodată în acțiunea de secătuire a celor două țări. Instalarea tătarilor în Bugeac a constituit pentru Poartă un instrument de amenințare și represiune funcționînd cu o înspăimîntătoare precizie. Din punct de vedere economic, tătarii nu interesează atît ca beneficiari ai unor tributuri și plocoane care merg paralel cu acelea îndreptate spre Constantinopol, fără a cunoaște însă nici pe departe aceeași dezvoltare, cît mai ales ca executanți ai ordinelor de represiune, cu care prilej se dedau la acele prădăciuni și distrugerii sistematice, rămase încă vii în amintirea poporului, în lunga istorie a jefuirii Țării Romînești și Moldovei de către stăpînitorii turci și colaboratorii lor, se pot distinge epoci și stabili curbe ale exploatării. Gradul acesteia variază în raport de numeroși factori economici și politici. El depinde de situația internă a Imperiului otoman, de posibilitățile generale de aprovizionare a acestuia și a armatelor sale, de situația internațională a Imperiului și a statelor feudale romînești, de starea economică a acestora din urmă. Dar factor hotărîtor în stabilirea gradului de exploatare a fost, fără îndoială, capacitatea de rezistență a Moldovei și Țării Romînești înseși. Luptele împotriva dominației și exploatării otomane, ca acelea conduse de Ioan vodă și mai ales de Mihai Viteazul, determină schimbări esențiale în raporturile de exploatare, schimbări ale căror efecte vor persista vreme îndelungată. De aici și caracterul funest pe care l-a avut acțiunea de frînare — îndeplinită îndeobște de marea boierime — a avîntului de luptă al maselor populare și înlesnirea, dimpotrivă, a treptatei adînciri a exploatării economice, ca și a dominației politice, prin conflictele dintre partidele boierești, prin opoziția făcută de către marea boierime puterii centrale și prin sistemul de colaborare pe care boierimea îl stabilește cu turcii. Rolul situației politice interne a Țării Romînești și Moldovei în determinarea gradului exploatării economice la care Jau fost supuse din partea Porții apare în chip evident încă din momentul aservirii lor de către turci, exploatarea economică fiind doar consecința aservirii politice. Momentul hotărîtor în această privință este reprezentat de campania din 1538 a sultanului Soliman I, cînd trădarea boierimii asigură supunerea Moldovei, care, la rîndul său, va îngădui o și mai completă subjugare a Țării Romînești. Or, tocmai în această vreme și sarcinile materiale, existente și în perioada precedentă, dar care cunoscuseră o evoluție foarte lentă, capătă un impuls deosebit, creșterea lor accelerîndu-se în cursul deceniilor următoare, pe măsura consolidării dominației politice.

„ . . . Principala obligație de stat la care au fost supuse Țara Romînească și Moldova a fost haraciul. Considerat de romîni ca un mijloc de răscumpărare a păcii și, deci, avînd un caracter provizoriu la originile sale, haraciul avea în dreptul musulman semnificația unui

778

impozit funciar, aruncat, atunci cînd era vorba de state vasale ca cele romînești, pe ansamblul pămîntului lor. Dar, adîncirea dependenței celor două țări va face ca haraciul să capete tot mai mult caracterul unei capitații — *cizyi* — ceea ce se constată nu numai din ezitățile cronicarilor otomani între cei doi termeni, dar și dintr-un ordin al sultanului Selim al II-lea, din decembrie 1567, prin care impunea o creștere a tributului Țării Romînești cu patru poveri de aspri ■—• circa 7 000 de galbeni — drept compensare a pierderilor suferite de fiscul imperial prin trecerea unui număr de supuși din sangeacurile de la sudul Dunării în nordul fluviului K

Indiferent de semnificația lui juridică, haraciul era însăși mărturia tangibilă a supunerii față de Poartă, ceea ce făcea ca și prezentarea lui la Constantinopol, în divanul imperial, să aibă loc într-un cadru de ceremonie. Tocmai acest caracter oficial al haraciului va constitui o frînă în urcarea lui, astfel că, deși va cunoaște importante și destul de frecvente sporuri, nu va constitui în ansamblul exploatării turcești calea principală de stoarcere, ci, dimpotrivă, în epocile de exploatare maximă, el va ocupa, în totalul sumelor vărsate, un loc relativ secundar.

Dintre toate sarcinile materiale suportate de Țara Romînească și Moldova, haraciul este acela a cărui evoluție — cu destule sinuozități — poate fi urmărită cu mai multă precizie, datorită izvoarelor pe care le avem la dispoziție. Totuși, în ce privește Țara Romînească, pentru primul veac de împlinire a acestei obligații, știrile sînt încă destul de sărace.

Plătit prima oară la începutul anului 1415 ², haraciul Țării Romînești, a cărui achitare va suferi numeroase întreruperi în cursul secolului al XV-lea, se ridică la sfîrșitul celui de-al șaselea deceniu al veacului, cînd Vlad Țepeș refuză să-i mai facă față, la suma de 10 000 galbeni. Redus sub această cifră în urma viguroasei rezistențe dovedite de ostile viteazului voievod, el ajungea în 1503 la 8000 de galbeni. Dacă pînă aici variațiile au avut o însemnătate relativ redusă, în perioada nouă care se va deschide curînd, haraciul va cunoaște și el — deși nu în măsura celorlalte sarcini — un ritm de creștere oglindind însăși desfășurarea procesului aservirii. Cifrîndu-se în 1542 la 24 000 de galbeni, haraciul Țării Romînești ajunge sub Mircea Ciobanul la 50 000 de galbeni, în 1567 la circa 65 000, la 125 000 în vremea lui Petru Cercel și, probabil, la 155 000 în 1593. Acesta este punctul maxim absolut atins de haraciul Țării Romînești în tot cursul vremii cît a fost achitat.

Haraciul Moldovei pornește în 1456 de la 2 000 de galbeni, pentru a ajunge, în urma unor fluctuații în cursul domniei lui Ștefan cel Mare (3 000 de galbeni, probabil în 1465; 6 000 prevăzuți de tratatul din 1481) la 4 000 galbeni în 1503 și la 10 000 în prima domnie a lui Rareș. Campania din 1538, creînd premisele unei sistematice exploatări a Moldovei de către turci, își face curînd vădite efectele și

¹ Acad. R.P.R., Doc. osmane, 11/110 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

² Vezi mai sus, partea a II-a. cap. V, p. 383.

în ce privește cuantumul haraciului. Sub Alexandru Lăpușneanu îl găsim triplat, ridicându-se la 30 000 de galbeni, iar sub fiul său, Bogdan, la 35 000. Rezistența armată a moldovenilor conduși de Ioan vodă îl va menține în jurul aceleiași cifre timp de peste două decenii, adică tocmai într-o vreme când haraciul Țării Românești creștea vertiginos. Numai în 1593 el suferă probabil aproape o dublare, ridicându-se la 65 000 de galbeni. Ca și ultimul spor al haraciului Țării Românești, și acela cunoscut de obligațiile Moldovei va avea o durată scurtă, sarcinile celor două țări fiind fixate la un nivel incomparabil mai scăzut, în urma campaniilor antiotomane conduse de Mihai Viteazul *.

Alături de plata haraciului — obligație de stat cu caracter de strictă periodicitate — se impun și contribuții bănești extraordinare, mergînd tot în folosul Imperiului și determinate de nevoile lui militare. Știrile în această privință sînt mai numeroase începînd din jumătatea a doua a veacului al XVII-lea, dar ele nu lipsesc nici pentru o epocă -mai timpurie.

Cele dintîi sînt tocmai din vremea care vedea realizată aservirea Moldovei și Țării Românești. După ce informații din 1548 vorbesc de cereri de bani adresate domnilor Moldovei și Țării Românești ², doi ani mai tîrziu un raport anunța că, în vederea unei expediții maritime, sultanul mărire impunerile obișnuite în timp de război, aplicîndu-le chiar și celor două țări, « care fuseseră scutite pînă atunci » ³. Este evident că ne aflăm la începuturile acestor contribuțiuni bănești de stat în afara haraciului, la care se referă probabil unele știri din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, atunci cînd menționează, alături de tributul obișnuit, un « tribut extraordinar » ⁴.

Peșcheșurile Deopotrivă de vechi ca și haraciul sînt peșcheșurile — daruri în bani și în natură față de sultan mai întîi, și apoi față de un grup tot mai larg de dregători otomani.

Atît Mircea cel Bătrîn cît și Ștefan cel Mare sînt arătați ca însoțind trimiteria tributului de asemenea daruri. Obligația peșcheșului este consfințită și de tratatele încheiate de sultan, la începutul veacului al XVI-lea, cu regii Ungariei, unde figurează sub numele de *munus* sau de *donum* ⁵. După o notiță din 1532, provenind din cancelaria lui Rareș, dar purtînd semne evidente de corupere a textului, acest domn ar fi trimis primăvara, împreună cu haraciul — pe atunci de 10 000 de galbeni — alți 12 000 ca peșcheș, însoțiți de 12 legături a cîte 40 de blănuri de samur, 12 blănuri de spinări de rîs, 12 de burți de veveriță și 12 cai buestrași. În toamnă urma un al doilea rînd de peșcheșuri: 4 cai buestrași, 8 legături de blănuri de samur, 8 blănuri de rîs, 12 de veveriță și 12 șoimi.

¹ Izvoarele pentru evoluția tributului și analiza lor, în *Studii și materiale de istoric medie*, II, 1957, p. 7-47.

² Hurmuzaki, II/1, p. 355 și 356.

³ *Ibidem*, S. 1/1, p. 6.

⁴ *Ibidem*, III/1, p. 121; IV/2, p. 157; v. și IV/1, p. 158.

⁵ *Ibidem*, II/1, p. 20-21, 29; II/3, p. 305.

Alături de sultan, întâlnim alți doi beneficiari — marele vizir și un pașă — care primesc de asemenea bani, blănuri, cai și șoimi¹.

Știri sigure din a doua jumătate a secolului al XVI-lea arată constant valoarea peșcheșurilor ca fiind apropiată sau egală cu aceea a haraciului. Dintre acestea, ne mărginim să cităm informația transmisă de Sivori, secretarul lui Petru Cercel, că « domnul plătește 150 000 de scuți tribut sultanului și-i trimite la Constantinopol în luna mai; cheltuiește apoi alți 150 000 de scuți în daruri, pe care le trimite pașalelor, sultanelor și altor personaje importante, căci fără de aceasta nu ar putea domni »². Textul lui Sivori indică și lărgirea cercului beneficiarilor, confirmată și de alte izvoare. De altminteri, firmanul de numire a lui Alexandru Iliaș ca domn al Moldovei, din 1620, nu făcea probabil decât să oglindească o situație mai veche atunci când amintea noului numit, alături de obligația de a plăti haraciul, și pe aceea de a achita « cele cuvenite, după obicei, luminaților ... viziri, beglerbegului din Rumili³ și tuturor demnitarilor cîrmuirii, așa cum este obiceiul a li se plăti fiecăruia »⁴.

Pe lângă peșcheșul anual, mai sînt darurile oferite cu prilejul înscăunărilor în domnie — extinse și ele de la sultan la un cerc tot mai larg de beneficiari — acelea împărțite cu prilejul vizitelor la Poartă ale domnilor noștri, la urcarea pe tron a unui nou sultan și apoi chiar și atunci cînd intervin schimbări în marile dregătorii ale imperiului. Daruri se trimit și în cazul unor evenimente petrecute la curtea sultanului: circumciziunea fiilor, căsătoria copiilor acestuia. Altele se remit trimișilor Porții în Moldova sau Țara Românească, între care larg dăruiați sînt acei veniți să înscăuneze pe noul domn sau să-i aducă steagul de domnie. Așa e, de pildă, cazul lui Ferhard-aga, care, sosit cu steagul la Despot, primește 1 500 de galbeni, 100 de cai, 18 haine de fir, 40 de bucăți de postavul cel mai bun, mătase ș.a., în vreme ce, de daruri mai mărunte, dar totuși importante, se împartășesc toți însoțitorii săi⁵.

Darurile, periodice sau mtîmplătoare, nu au constituit totuși sarcina cea mai grea pentru Țara Românească și Moldova. Aceasta a constat din transformarea darurilor oferite cu prilejul obținerii domniei, într-un adevărat mezel al tronurilor. Cele dintîi știri privitoare la cumpărarea unuia dintre scaune le avem cu prilejul domniei a doua a lui Rareș⁶, cînd rapoarte ale vremii ne informează că, pentru a-și redobîndi tronul, acesta împrumutase peste 100 000 de galbeni și mai avea de plătit încă alți 50 000. De altminteri, Rareș însuși se plînge

¹ Hurmuzaki, S. 2/1, p. 66-67.

² Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească*, p. 177.

³ Comandantul oștirilor din Turcia europeană.

* *Buh Corn. ist.*, XIII, p. 15.

⁶ Hurmuzaki, II/1, p. 405.

⁶ Un document din 1535, referindu-se la pretendentă la Radu Bădica, arată că acesta « a rămas în mari datorii la turci, toate datoriile fac aspri 150.000 ». Suma indicată e relativ modestă (3 000 de galbeni) și folosirea ei nu apare destul de lămurită (Documente, B, veac. XVI, voi. II, p. 192).

regelui Poloniei, în ianuarie 1542, că tezaurul său se istovise, « dînd mult sultanului și pașalelor »¹.

Cumpărarea tronurilor ajunge să se ridice, în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, la sume fabuloase pentru condițiile economice ale vremii. Adevărate partide se formează de multe ori în jurul celor două scaune domnești, cuprinzîndu-i pe toți acei care puteau exercita o influență asupra sultanului. Fiecare facțiune dădea lupta în numele pretendentului care o stipendia și rezultatul bătăliei depindea în ultimă instanță de raportul de forțe dintre aceste facțiuni, ca și de posibilitățile de credit ale pretendenților pe piața constantinopolitană. Credit se găsea din belșug, căci dobînzile erau mari, de obicei de 20 %; un sistem de cointeresare bine organizat făcea ca datoriile fostului domn să fie preluate de succesorul său, astfel că riscurile erau mult reduse.

Existența pretendenților la Constantinopol — sau chiar în surghiun în diferite puncte ale Imperiului, de unde puteau însă acționa prin interpușii lor — nu constituia pentru Poartă numai un mijloc de presiune politică, ci și unul de stoarcere continuă de bani. Cumpărării tronului cu care începea orice domnie, i se adăuga în acest chip sarcina permanentă pentru acel care-l obținuse de a-l apăra față de toți ceilalți pretendenți. În cazul cînd, cu toate stoarcerile la care era supus, el reușea totuși, printr-o fiscalitate excesivă, să teaurizeze sume importante, la mazălire, tezaurul astfel adunat fie că era confiscat de sultan — cum a fost cazul aceluia al lui Petru cel Tînăr, care, după unele informații, se ridica la peste o jumătate de milion de galbeni — fie că era dus peste hotare, atunci cînd domnul mazăl reușea să fugă, ceea ce nu reprezenta mai puțin o pierdere pentru economia celor două țări.

Informațiile privind cumpărarea tronurilor și lupta domnilor pentru menținerea în scaun sînt numeroase și ele capătă, în linii generale, confirmarea prin unele știri provenind din izvoare de valoare indiscutabilă. Astfel, pentru deceniul 1581—1590, în ce privește Țara Romînească, aflăm mai întîi că Mihnea Turcitul trimitea în 1581, o dată cu haraciul, 200 000 de galbeni pentru menținerea în domnie. Din mai 1581 — cînd Petru Cercel sosește la Constantinopol — și pînă în iunie 1583 — cînd acesta obține tronul — izvoarele amintesc continuu marile daruri trimise de Mihnea și de mama sa, doamna Ecaterina. Numai sultanul primește, în 1582, 400 000 de galbeni. În fruntea partidei care-l sprijinea pe Mihnea, se aflau sultana-mamă și marele vizir; fiul sultanului era și el printre beneficiari, a căror listă cuprindea pînă și pe piticul eunuc Nasuf-aga, dăruit cu 8 000 de galbeni. Ambasadorul Franței la Poartă, Germigny, care-l patrona pe Cercel, socotea cheltuielile lui Mihnea ca ridicîndu-se în acest timp la 1 000 000 de galbeni, sumă în care nu se cuprindeau probabil și cei 200 000 de galbeni trimiși înainte de sosirea lui Petru Cercel la Constantinopol.

¹ Hurmuzaki, II/1, p. 215 și 217; S. 2/1, p. 158.

Cumpărarea tronului de către Cercel s-a ridicat și ea, cu dobânzi cu tot — după cifrele date de secretarul său, Sivori, care participase la tratative și împrumuturi — la 1 160 000 de galbeni. Redobândirea domniei de către Mihnea a costat — după o scrisoare a mamei sale — nu mai puțin de alți 700 000 de galbeni. Șase luni după revenirea acestuia din urmă în scaun, 100 000 de galbeni sînt dați sultanului ca mulțumire că n-a ascultat ofertele unui pretendent, iar alți 100 000 sînt împărțiți între sultană, beglerbegul Rumeliei și capugi-aga, în preț cuprinzîndu-se și turcirea pretendentului.

În 1588 se obține — la un preț pe care, de data aceasta, nu-l cunoaștem, dar care trebuie să fi. fost important — tăierea nasului și urechilor altor doi pretendenți, care sînt surghiuniți la Rhodos. Cînd, în 1589, Petru Cercel apare din nou la Constantinopol, Mihnea trimite îndată 300 000 de galbeni și apoi merge el însuși acolo, cu sume care iarăși nu sînt arătate de izvoare. Nu știm nici în ce condiții a răscumpărat Mihnea domnia, încredințată o clipă lui Vlad, fiul lui Milos. Sîntem doar informați că însoțitorul său la reîncăunare — un apropiat al marelui vizir — urma să primească 40 000 de galbeni, iar uciderea lui Petru Cercel a costat apoi 50 000 de galbeni. Pentru ultimul an al deceniului la care ne-am oprit, 1590, știrile lipsesc cu desăvîrșire.

Cu această informație lacunară ■ — care îndreptățește presupunerea că, în realitate, cheltuielile au fost simțitor mai mari — se ajunge, pentru intervalul 1581—1590, cînd mezatul tronurilor se afla la apogeu, la un total de 3 450 000 de galbeni. Dacă acestei sume îi adăugăm valoarea haraciului și a peșcheșurilor anuale, precum și cei peste 700 000 de galbeni cu care fugise Cercel din țară și care au rămas pierduți, ne aflăm în fața unui total de minimum 6 500 000 de galbeni, adică o medie anuală de 650 000 de galbeni¹. Această sumă reprezenta valoarea a 1275 de sate, calculată la prețul mediu de vînzare a satelor din acea vreme. Pentru a avea tabloul complet al stoarcerii celor două țări, la aceste enorme plăți în bani — sau daruri în cea mai mare parte cumpărate: blănuri, stoffe de preț, giuvaeruri etc. — trebuie să adăugăm prestațiunile în natură și în muncă, precum și prejudiciile izvorîte din comerțul de monopol.

Prestațiunile în natură și în muncă Prestațiunile în natură sînt și ele de două categorii: livrări cu caracter periodic și în cantități fixe și livrări a căror dată, componență și cantități variază în raport cu nevoile momentului.

Prestațiunile anuale pot fi urmărite cu mai multă continuitate și precizie începînd din secolul al XVII-lea. Ele existau însă din veacul precedent, dacă nu de mai înainte² și constau din cai — Reichersdorffer vorbește pentru

¹ Izvoarele, în *Studii*, XI, 1958, nr. 2, p. 60-61.

² În prima jumătate a sec. al XV-lea se vorbește de o livrare de oi (Hurmuzaki, I, p. 760 — 761); Țepeș ar fi fost obligat, de asemenea, la unele livrări de oi (N. Iorga, *Acte și fragmente*, III, p. 12).

Moldova de 500 de cai anual — precum și, după toate probabilitățile, dintr-un număr de boi, berbeci și anumite cantități de unt, miere și ceară *.

Mult mai grea era apăsarea prilejuită de cea de-a doua categorie de prestațiuni în natură, care erau însoțite de multe ori de importante prestațiuni în muncă. E drept că, aici, dată fiind natura izvoarelor, nu mai există posibilitatea calculării totalurilor anuale sau a întocmirii unor curbe pe epoci. Informațiile pentru veacul al XVI-lea sînt nu numai sporadice, dar de multe ori nici nu permit să afirmăm cu precizie dacă avem de-a face cu o prestațiune gratuită sau cu una a cărei valoare se scădea din haraci ori se achita pe altă cale. Contextul în care se află atare informații arată, însă, în chip elocvent caracterul spoliator al operațiunilor de aprovizionare a armatei turcești, care erau impuse celor două țări.

Cele mai vechi furnituri în vederea războiului, de care vorbesc izvoarele, sînt din 1542, cînd se cereau lui Radu Paisie 500 de cai pentru transportul bagajelor ienicerilor. În 1548, cînd se înfîlnește prima mențiune a unor contribuțiuni extraordinare, pe lingă bani, se cereau iarăși cai, atît din Moldova cît și din Țara Romînească.

Din 1559 încep informațiile cu privire la corvezile de transport — ce se vor face de obicei cu vite și care — efectuate acum cu vasele pe Dunăre; domnul Țării Romînești fusese silit să dea vîslași pentru transportul a 62 vase încărcate cu orz, de la Brăila la Nicopole. Documente din anul următor pomenesc de livrări de cereale și de cherestea, precum și de una din cele mai grele prestațiuni în muncă: lucrul la cetățile turcești. Pe de o parte, sultanul Soliman răspundea la o plîngere a lui Alexandru Lăpușneanu cu privire la ordinul Porții « de a procura din nou o cantitate de orz rechiziționat și a o expedia la Istanbul », întrucît primul transport se pierduse, fiind înecat în port la Constantinopol. Pe de altă parte, din schimbul de scrisori domnești și porunci imperiale din acest an, se vede cum, în ciuda « situației triste și disperate a populației » și « a lipsei de furaje pentru vitele destinate transportului carelor », se trimit totuși « salahori și lemn de construcție în cantități mai mult decît suficiente, pentru repararea cetății Giurgiu », unde lucrările încep în martie și se termină în octombrie.

În ultimii ani ai domniei lui Soliman I, se livrau de fiecare din cele două țări cîte 100 000 de chile constantinopolitane de orz — în total circa 5 000 de tone — împreună cu cheresteaua pentru vasele de transport și vîslașii necesari. Din cantitatea impusă Moldovei în 1566, 80 000 de chile urmau să fie trimise la Constantinopol, « pentru grajdurile împărătești și pentru oastea mea » — spune sultanul. Pentru restul de 20 000 de chile, trebuiau trimiși bani la Belgrad, ca să se cumpere cereale ². La mazilirea lui Petru cel Tânăr, în 1568, între moti-

¹ Aceste livrări, în afară de cai, sînt confirmate de documente la începutul sec. XVII, cînd ele nu puteau constitui o inovație (Hurmuzaki, IV/2, p. 287, 290; I. C. Filitti, *Din arhivele Vaticanului*, II, p. 114).

² Acad. R.P.R., Doc. osmane, 11/79, 81, 84, 95, 97, 98 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

vele invocate se afla și acela că nu ar fi trimis proviziile necesare cînd sultanul Soliman se afla la asediul Sighetului, ceea ce aruncă de asemenea lumină asupra naturii livrărilor la care erau supuse Țara Românească și Moldova.

Ca și celelalte obligații, și prestațiunile în natură și în muncă au crescut în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea. În 1579, se cereau, pentru lungul război din Persia, 3 000 de cai și care pentru transportul proviziilor și artileriei, precum și o mare cantitate de grâu, care urma să fie transportată de la gurile Dunării pe mare, la Trapezunt, și de acolo mai departe pe uscat; mari cereri de grâu și de orz, în vederea aceluiași război, vin și în anul următor, 1580. În 1587, Petru Șchiopul trimitea 3 000 de care și 15 000 de salahori pentru a ridica « pe cheltuiala lui » — cum afirmă raportul ce ne informează despre acest lucru — cetatea de la Oceakov, care fusese distrusă de cazaci. În 1594, se știa încă din ianuarie că, deși se trimiteau provizii pentru armata din Anatolia și din Grecia, « moldovenii și muntenii vor trebui să împlinească lipsurile care vor fi ». În același timp, pierderile suferite în războiul din Persia trebuiau suplinite prin cai din Moldova și Țara Românească. Un raport din această vreme, al ragu-zanului Ioan de Marini Poli, vorbește de asemenea despre « grînele fără de număr, animalele și alte provizii », care se iau în fiecare an de către turci¹.

Moldovenii și muntenii, în ce privește exploatarea Moldovei și Țării Românești de către turci pe calea comerțului de monopol, știri cu adevărat bogate avem doar din epoci mai tîrzii. Totuși, acelea care ne stau la dispoziție sînt suficiente pentru a ne da seama, pe de o parte, de intensitatea noilor legături comerciale în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, iar pe de alta, de condițiile în care se stabilesc ele și de caracterul lor spoliator pentru economia celor două țări.

Legăturile comerciale cu lumea turcească — anterioare epocii de aservire și dezvoltîndu-se paralel cu intensificarea relațiilor politice — se transformă în însăși esența lor, tocmai ca o consecință a subjugării celor două țări. Cîteva acte rămase de la sultanii Soliman I și Selim al II-lea ne oferă unele date esențiale în această privință. În 1564, Soliman intervenea la regele Sigismund al II-lea August în favoarea negustorilor moldoveni de vite pe piața polonă, păgubiți prin moneda în care li se făceau plățile. La începutul anului 1566, la o nouă plîngere a domnului Moldovei în aceeași chestiune, sultanul răspundea: « eu îți poruncesc ca, de acum înainte, să nu mai trimiți pe supușii moldoveni spre a vinde vitele lor în afară, ci să-i îndrepți în părțile acestea, unde venind vor putea vinde după dorința lor ». O nouă poruncă, trimisă la 6 mai 1568 de către sultanul lui Bogdan Lăpușneanu, arată, în sfîrșit, că între timp se făcuse pasul hotărîtor pe această cale. Ea se referă la alte ordine anterioare, primite încă de Alexandru Lăpușneanu și prin care se interzicea pur și simplu exportul de oi

¹ Hurmuzaki, IV/2, p. 107, 110, 134 și 175; XI, p. 388; I.C. Filitti, *op. cit.*, II, p. 61; Hurmuzaki, III/I, p. 205.

și de vite cornute «în partea leșească și în alte vilaeturi ale necredincioșilor ». Cum aceste ordine fuseseră încălcate, se revenea acum asupra lor, porunca încheindu-se cu amenințarea: «iar dacă voi afla încă o dată că nu se respectă această măsură de oprire și că vitele mai sînt duse în țările arătate, atunci tu vei fi pedepsit» *.

Porunca lui Selim al II-lea ne îngăduie să surprindem nu numai instaurarea monopolului otoman asupra uneia dintre principalele ramuri ale producției Țării Românești și Moldovei, ci și apariția simultană a corectivului acestuia, anume comerțul de contrabandă, lupta sub diferite forme pentru înfrîngerea monopolului.

Extins asupra principalelor produse ale economiei celor două țări și putînd merge, cum s-a văzut din porunca amintită, pînă la interdicția totală a exportului în alte direcții decît aceea a Imperiului, monopolul comercial al Porții se realiza pe mai multe căi.

Mai întîi sînt livrările prin intermediul statului, care face oficiul de colector. Astfel, dintr-o poruncă imperială din ianuarie 1560, aflăm, pe de o parte, de un ordin mai vechi primit de Mircea Ciobanul de a trimite la Constantinopol 3 000 de măsuri de orz, al căror preț urma să se scadă din haraci, iar pe de alta, de cererea adresată de sultan lui Petru cel Tânăr: «tu să expediezi aici tot ce a fost adunat pînă acum potrivit cu ordinele precedente și să nu încetezi să-mi procuri cereale și de acum înainte ».

A doua cale era aceea în care statul avea doar misiunea de a organiza și supraveghea transporturile, care erau însoțite de stăpînii produselor ce urmau să fie vîndute sau de reprezentanții lor. Acesta este, de pildă, cazul proviziilor ce se vor trimite în 1560 pentru trupele și salahorii de la Ocakov, sau al celor 1 000 de vite cornute pe care — potrivit unei porunci din 1566 — Moldova era obligată să le expedieze în fiecare lună la Constantinopol, ordinul arătînd că domnul trebuia, totodată, să se îngrijească și de trimiterea de oi spre vînzare pe piața constantinopolitană.

Cea de-a treia modalitate — care va cunoaște și cea mai largă folosire — era aceea a cumpărării directe de la producător, cu concursul statului, de către negustori veniți din Imperiu. Gelepi (negustori de oi, dar și de vite cornute), balgii (negustori de miere), colectori de felurite mărfuri împînzesc țara, adunînd produsele și expediindu-le spre Constantinopol. Despre caracterul de jaf al acestui comerț ne lămuresc chiar și unele porunci imperiale. Deosebit de elocventă în acest sens este o poruncă din 1572, privind un grup de negustori de seu, care, sub pretextul unor colectări în folosul statului otoman, plăteau vînzătorilor « ca preț un număr foarte mic de aspri ». La adăpostul firmanelor cu care erau înzestrați, ei cutreierau țara, acaparînd toată cantitatea de grăsimi, pe care, în loc să le expedieze spre Constantinopol, le vindeau în alte locuri, cu prețuri

¹ Acad. R.P.R., Doc. osmane, 1/62, U/80, 11/125 a. (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

mari. Concluzia sultanului — frustat și el de data aceasta — era că « un astfel de procedeu... nu numai că nu aduce vreun folos statului, dar constituie o stoarcere continuă pentru raia ». Domnul Țării Românești obține cu acest prilej ca cererile de seu să-i fie trimise lui și el să achiziționeze cantitățile necesare, cale socotită totuși ca fiind mai puțin funestă \

Lipsesc datele care să permită aprecierea volumului tranzacțiilor comerciale încheiate în aceste condiții. Intensitatea noului trafic este, însă, cu prisosință dezvăluită de știri indirecte. Încă din 1578, bailul venețian la Constantinopol raporta Senioriei despre lipsa de carne și de grâu resimțită în ultimii ani în capitala Imperiului, din pricina intervențiilor căzăcești în Moldova, « deoarece Moldova și Țara Românească întrețin Constantinopolul, Pera și împrejurimile, în cea mai mare parte, cu grâu și cu cărnuri »². Dar cu adevărat catastrofală pentru aprovizionarea Constantinopolului se va arăta ridicarea românilor sub Mihai Viteazul. Rapoartele vremii, de origini diferite, sînt unanime în a arăta foametea dezlănțuită în capitală prin întreruperea transporturilor din țările române. După cum se exprimă unul dintre ele, Moldova, Țara Românească și Transilvania erau în această vreme — și cele două dintîi vor continua pînă în veacul al XIX-lea — «trei mari, bogate și veșnice cămări, care aduc provizii Constantinopolului: grîne de tot felul, animale, brînzeturi, unt... și miere și fructe de vară și de iarnă»³.

« Chelerul împărăției » se vor numi țările române, în mod oficial, abia într-o epocă mai târzie; în realitate, însă, ele sînt acest cheler încă din jumătatea a doua a veacului al XVI-lea.

Regimul economic al dominației otomane, așa cum se
Consecințele
exploatării turcești constituie el în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, are o importanță deosebită pentru dezvoltarea ulterioară a societății românești. Vreme de aproape trei veacuri, cu toate variațiile de intensitate pe care le va cunoaște, exploatarea turcească va fi unul dintre factorii care-și exercită permanent acțiunea în procesul istoric desfășurat în țările noastre. Rolul său este un rol negativ, de frînare a dezvoltării economice a acestor țări. El se împletește, în același timp, cu acțiunea altor factori și de aceea determinarea cu oarecare precizie a locului pe care l-a ocupat dominația otomană în viața istorică a poporului român nu se poate face decît printr-o analiză de ansamblu a tuturor acestor factori, așa cum va fi ea dată în capitolele următoare. Se cade, totuși, a fi indicate aici unele consecințe de ordin general, prezente în cursul întregii perioade de aservire a țărilor române față de turci, într-o vreme în care în Europa înăsprirea fiscalității reprezintă un fenomen general, statele românești se disting printr-unul dintre cele mai aspre regimuri

¹ Acad. R.P.R., Doc. osmane, I/23,II/79c, 152 (în trad. la Inst. de istorie al Acad.R.P.R.).

² Hurmuzaki, IV/2, p. 104.

³ *Ibidem*, XII/1, p. 346.

fiscale. între însemnările atât de sărace pentru jumătatea a doua a secolului al XVI-lea ale Letopiseșului Cantacuzinesc, știrile despre biruri noi se repetă la fiecare domnie. Principalii beneficiari ai acestei fiscalități erau Imperiul otoman și vîrfurile sale feudale, cea mai mare parte din încasările vistieriei îndreptîndu-se spre Constantinopol. Statele feudale Țara Romînească și Moldova continuă și sub dominația turcească să aibă ca una dintre cele mai importante funcțiuni ale lor pe aceea de a asigura stoarcerea propriilor supuși — adică a claselor și altminteri exploatare — acum și în folosul unei puteri străine. Rolul acesta al statului, impus încă din veacul al XVI-lea, îl găsim limpede evoca în secolul următor, într-o scrisoare a domnului moldovean Gheorghe Ștefan: oastea cu simbrie nu o putem trimite de lîngă noi, căci o ținem pentru apărarea noastră. Dacă nici aceasta n-ar fi lîngă noi, atunci prostimea ne-ar alunga din scaun, pentru dările multe pe care de nevoie le aruncăm asupra ei»¹.

Alături de fiscalitatea în folosul turcilor, continuă și aceea în folosul domniei. E greu de spus cum ar fi evoluat aceasta din urmă dacă nu ar fi intervenit dominația otomană, dar e cert că această dominație a favorizat în cel mai înalt grad dezvoltarea unor tendințe care nici altminteri nu-i lipseau. Continua primejdie în care se aflau îi împingea pe deținătorii vremelnici ai scaunelor domnești către teaurizarea de monedă sau obiecte de preț, cu ajutorul cărora să poată duce lupta împotriva pretendenților, să se răscumpere de vreo vină reală ori imaginară sau, în cazul mazilirii, să ia calea pribegiei bine înzestrați și, eventual, să poată cumpăra din nou domnia. De aici, acele impresionante tezaure domnești, adunate în mare grabă și care — după cum s-a amintit și mai înainte — fie că încap în cele din urmă tot în mîinile turcilor, fie că se irosesc peste hotare.

În sfîrșit, în al treilea rînd al beneficiarilor veneau dregătorii însărcinați cu strîngerea birurilor, de la boierii mari care primeau zeciuiala din încasările unui întreg ținut — Sivori, căruia i se încredințase județul Buzăului, obținea pe această cale un venit de 10 000 de galbeni pe an — pînă la micii dregători, care se găseau în contact direct cu birnicii. Metodele acestora — care făceau din viața contribuabilului un adevărat coșmar — sînt ilustrate îndeosebi de izvoare mai tîrzii, dar ele au fost aceleași în toate epocile de aspră fiscalitate și zelul desfășurat de agenții aparatului de stat urmărea deopotrivă împlinirea poruncilor stăpînirii, ca și satisfacerea lăcomiei împuterniciților ei. Caracterul imprevizibil și totdeauna urgent al cererilor turcești nu numai că făcea imposibilă orice organizare temeinică a finanțelor țării, dar lega într-un bloc solidar pe beneficiarii interni și externi ai exploatării fiscale.

Efectele acestei stoarceri continue de numerar, îndeosebi a țărănimii, care suporta cea mai mare parte a sarcinilor fiscale, sînt completate de sistemul prestațiilor în natură și de exercitarea comerțului de monopol, în formele și

¹ Hurmuzaki, XV/1, p. 744-745.

cu metodele amintite. Prestațiunile în bani față de Poartă și de dregătorii ei și monopolul comercial își combină acțiunea, pentru a duce la o continuă spoliere de bunuri a țărilor noastre. Spre a putea plăti birul, țăranul e nevoit să vîndă produsul muncii lui. Vînzarea se face, într-o mare măsură, gelepului sau balgiului venit din Imperiu, la prețul pe care acesta reușește să'l impună. Din banii astfel adunați, o parte se scurge printre degetele dregătorilor însărcinați cu strîngerea birurilor, alta se adună în cămara domnească, pentru a lua și ea, mai curînd sau mai tîrziu, drumul Țarigradului, iar restul — partea cea mai însemnată — merge direct la Constantinopol, de unde se va înapoia în mîinile balgiilor și gelepilor. Țăranul român a aruncat în pagubă, în acest circuit, vitele, mierea, grînele sau untul, agonisite din greaua lui trudă.

Lipsa de rentabilitate, în aceste condiții, a economiei țărănești, amenințarea în vremurile de cea mai grea fiscalitate a înseși posibilităților de reproducere a gospodării țărănești — țăranul fiind nevoit să-și vîndă pînă și vitele de muncă — nu puteau să aibă decît rezultate dezastruoase pentru starea materială și condiția socială a acestuia.

Dacă extinderea domeniului boieresc și aservirea țăranimii libere pornesc din cauze interne, preexistente regimului de dominație otomană, este cert că accelerarea acestui proces în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea a fost favorizată de proporțiile pe care le ia în această vreme exploatarea turco-domnească. Dovada o avem în numeroasele acte care leagă nemijlocit pierderea libertății de neplata birului. În însăși săvîrșirea ultimului pas pe calea despuierii țăranimii de libertatea ei originală — pierderea dreptului de strămutare — se împletesc interesele stăpînilor feudali cu acelea ale fîscului.

Starea de mizerie în care sînt ținute masele populare — și în care, alături de rolul exploatării boierești, acela al stoarcerilor turcești este, cum s-a văzut, foarte important, amîndouă aceste forme de exploatare, cu toate contradicțiile dintre ele, legîndu-se, de altminteri, în chip indisolubil — are, între alte efecte, și pe acela al menținerii Moldovei și Țării Romînești la un nivel demografic extrem de scăzut, care izbește pe toți călătorii străini ajunși prin aceste părți. Aceiași călători, ca și unii observatori bine informați de la Constantinopol, nu au uitat să facă, încă din acea vreme, legătura dintre exploatarea turco-domnească, regimul de instabilitate politică și mizeria și depopularea țării. Un curent de emigrare peste hotare vine să agraveze și mai mult efectele directe ale mizeriei. Or, dacă numărul populației nu este acela care determină structura unei societăți, gradul de densitate al acesteia nu e străin de ritmul pe care-l capătă procesul de dezvoltare. Și pe această cale, deci, se vedește acțiunea de frînare în mersul înainte al societății din Țara Romînească și Moldova, pe care o exercită regimul economic al dominației otomane. Același lucru reiese din caracterul pe care-l capătă dezvoltarea producției de mărfuri și circulația monetară.

Este cert că cererile de produse ale Porții și nevoia de a face față grelelor obligații fiscale au silit țăranimea să arunce pe piață cantități sporite de produse.

Dar această producție menită în mare parte înstrăinării nu duce la formarea unei puternice piețe interne, nu asigură decît într-o prea mică măsură progresul societății feudale și, cu atît mai mult, nu formează terenul propice dezvoltării unui tip superior de relații de producție, al relațiilor capitaliste. Slăbirea monopolului otoman și apoi desființarea lui vor libera calea dezvoltării forțelor de producție, vor face rentabilă larga folosire a solului și vor îngădui punerea în valoare a bogățiilor subsolului, stînjinită vreme de veacuri de teama lăcomiei turcești.

Așa cum a frînat dezvoltarea producției bazate pe munca țărănimii, regimul economic al dominației turcești a reprezentat o piedică și în dezvoltarea orașelor și a producției meșteșugărești. Cu o țărănime menținută în stare de mizerie, schimbul dintre oraș și sat nu putea fi decît redus. Progresele pe care le cunosc meșteșugurile în orașele din Țara Romînească și Moldova în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea sînt de aceea lente și ele se obțin în luptă cu aceste condiții nefavorabile, precum și cu produsele aduse pe piețele noastre de negustorii levantini.

Aceleași dificultăți stau și în calea formării unei puternice negustorimi locale. Sistemul larg practicat al rechizițiilor, prezența atît de activă a negustorilor Imperiului, ale căror operațiuni se efectuau în condiții de monopol, dificultățile — fie de natură economică, fie de natură politică — întîmpinate în comerțul cu alte țări și mai ales starea de sărăcie a țărănimii, care nu-i îngăduie să recurgă pe scară mai largă la produsele orășenești, sînt tot atîtea piedici în exercițiul unei întinse activități comerciale.

Dezvoltarea economiei romînești nu e servită nici de o adevărată și rodnică circulație monetară. Dacă volumul numerarului cunoaște în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea o importantă creștere, circulația lui se face, în cea mai mare parte, în acel circuit închis care trecea prin Constantinopol și în care vistieria țărilor noastre reprezenta doar o etapă de concentrare. În aceste condiții, banii care circulă la noi, deși în cantități considerabile, nu pot ajuta decît în mică măsură economia romînească în dezvoltarea ei. Insuficiența reală și permanentă a circulației monetare, față de volumul tranzacțiilor, e dovedită nu numai de nivelul ridicat al dobînzilor, care se menține pînă în veacul al XVIII-lea în jurul a 20%, ci și de larga folosire a plăților făcute în cai, vite, oi, miere, brînză sau chiar obiecte de îmbrăcăminte. Numerarul care circulă provine, de altminteri, în mod exclusiv din comerțul exterior, baterea de monedă internă ne-maivenind să alimenteze circulația. Or, dacă nu se poate stabili o legătură directă între încetarea baterii de monedă în cele două țări și extinderea dominației otomane, este cert că turcii nu au mai îngăduit reluarea ei.

Chiar și puținele acumulări care se fac, totuși, în această epocă, nu servesc la activarea vieții economice. Lăsînd la o parte acumulările domnești, a căror soartă am văzut-o, sau rarele cazuri de negustori care cunosc succese deosebite în activitatea lor, ele se adună îndeobște în mîinile boierilor și sînt folosite fie

la noi achiziții de moșii, servind adică la lărgirea unei economii domeniiale bazate pe cultura extensivă, fie la împrumuturi cu camătă acordate unor oameni aflați la nevoie, fie la simple teaurizări, cerute de nesiguranța condițiilor politice și indiciu, pe de altă parte, al unui stadiu de înapoiată dezvoltare economică. Lipsa unor importante acumulări în mâinile unor oameni interesați în promovarea unui nou tip de relații de producție explică, în parte, și dezvoltarea atât de târzie a manufacturilor. Ea ne ajută să înțelegem de ce acestea sînt atât de rare în veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea, iar puținele pe care le întâlnim nu sînt de obicei decît întreprinderi domnești sau boierești, bazate în primul rînd pe mîna de lucru servilă.

Nu trebuie exagerată, totuși, influența exercitată de dominația otomană asupra dezvoltării social-economice a Moldovei și Țării Românești. Sînt, în determinarea acesteia, factori interni specifici celor două țări și alții comuni întregii zone geografice căreia-i aparținem și de care sîntem datori să ținem seama în cîntărirea tuturor elementelor. Este evident, însă, că avîntul pe care-l căpătase economia lor în jumătatea a doua a veacului al XV-lea a fost frînt o dată cu instaurarea dominației otomane și că, în lenta dezvoltare pe care o va cunoaște de aici înainte societatea din cele două țări, una dintre cauzele de bază trebuie căutată în acțiunea spoliatoare a stăpînirii turcești.

2. REGIMUL POLITIC AL DOMINAȚIEI OTOMANE ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ

Raporturile politice turco-romîne au avut o evoluție îndelungată și complexă, cu felurite variații ale gradului de aservire, oglindind, în genere, raportul schimbător de forțe care le stătea la bază. Din toate, însă, se pot desprinde trei forme principale și anume: a) independența, condiționată de plata tributului, de felul celei a Țării Românești în timpul lui Mircea, după 1415, sau a Moldovei în anumite perioade ale domniei lui Ștefan cel Mare; b) vasalitatea, de tipul celei instaurate sub Radu Praznaglava și Alexandru Aldea și c) aservirea propriu-zisă, instaurată după bătălia de la Mohács și mai ales după campania lui Soliman în Moldova, din 1538. Acest din urmă fapt, precum și căderea Ungariei și transformarea unei părți a ei în pašalic, au avut urmări dezastruoase și imediate pentru Moldova și Țara Românească. Raporturile de vasalitate ale acestora se transformă treptat, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, într-un regim de tot mai strînsă dependență politică și de cruntă exploatare economică.

Transformarea țărilor romîne în pašalici era în această vreme un lucru posibil din punct de vedere militar, dar intervenția unei întregi serii de factori schimbă cursul orientării de pînă atunci a politicii statului otoman. În sînul societății turcești au loc importante transformări interne; bandele prădalnice de azapi și achingii deveniseră un element cu totul secundar în imperiu; timario-

ților, de asemenea, le scade influența. În schimb, alături de militari, apar, ca factori conducători în Imperiu, cu funcții administrative de seamă, în special în domeniul fiscalității, numeroase elemente levantine. În schimbarea felului de administrare a teritoriilor cucerite după anul 1500, influența acestor buni «contabili» asupra forurilor de conducere a Imperiului a fost hotărâtoare. Cu puține excepții, explicabile prin considerente politico-strategice, e de observat că toate cuceririle otomane, începând din veacul al XVI-lea, sînt organizate după un anumit sistem, ce poate fi numit al «exploatării fiscale». Pe de altă parte, progresul economic al țărilor romîne, începînd din a doua jumătate a veacului al XV-lea și pînă spre mijlocul veacului următor, a făcut ca această exploatare fiscală să devină mai rentabilă pentru turci decît administrarea directă, sub forma pašalicurilor.

Turcii sau elementele devotate lor au căutat să se infiltreze în sistemul social-politic al Țării Romînești și Moldovei, ocupînd anumite poziții cheie în organizarea lor administrativă și în special în sistemul vamal. Prin deținerea unor asemenea poziții, ei dominau viața economică și politică a statelor romînești, avînd însă, totodată, obligația să le respecte organizarea proprie. După 1538, turcii consolidează baza politică a noului sistem de exploatare economică, creînd un întreg aparat de constrîngere, necesar menținerii în ascultare a noilor supuși.

Regimul acesta, al dominației indirecte, impus acum celor trei țări romînești, mai era preferat și pentru că aducea venituri uriașe nu numai statului otoman, ci și vistieriei personale a sultanului, marilor dregători ai Porții și cămătarilor din Constantinopol, acum cu rol de seamă în viața economică și politică a Imperiului. Tocmai din acest motiv, după cum menționează actele vremii, sultanul refuză să ia în considerare propunerile unora din dregătorii săi, de a transforma țăările romîne în pašalicuri¹.

Dar, situația aceasta a țărilor romîne se mai datorește și unor cauze ce nu depindeau de voința și hotărîrile Porții, și anume faptului că elementele conducătoare ale Imperiului se temeau că nu vor putea ține în frîu și sub apăsare nemijlocită — alături de popoarele balcanice, în continuă răscoală — și poporul român, de a cărui viteză vorbesc cu admirație izvoarele contemporane² și din partea căruia, cu toată puținătatea forțelor lui, turcii suferiseră, nu cu multă vreme înainte, înfrîngeri memorabile.

Reglementarea raporturilor politice cu Imperiul otoman s-a efectuat, în veacurile XVI—XVIII, pe baza unor firmane eminate din cancelaria sultanului și acceptate de domnii romîni. Nu este exclusă nici existența unor convenții, a unor înțelegeri cu obligații bilaterale, care însă nu ni s-au păstrat. Ele sînt uneori invocate, de romîni, ca și de turci, cu ocazia ivirii unor situații politice noi, care contraziceau o stare preexistentă (conflicte de hotar, stabilirea unor

¹ A. Veress, *Documente*, II, p. 172, 297; III, p. 108, 198 și Hurmuzaki, IV/2, p. 141.

² A. M. Graziani, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, p. 172; vezi și relația lui Verancsics, în *Tezaur*, III, p. 176 — 182.

turci pe teritoriul țărilor române etc). Astfel, de pildă, Petru Cercel, în 1580, invoca existența unor tratate care consfințeau drepturile Țării Românești față de Poartă, asigurând autonomia politică a statului, în schimbul tributului și a respectării autorității suzerane turcești¹. Și din alte izvoare ale vremii reiese existența anumitor clauze privind raporturile turco-române, măsura în care turcii aveau dreptul să se amestece în treburile interne ale Moldovei și Țării Românești, precum și obligațiile economice și politice ale acestora față de Imperiu. Clauzele n-au fost respectate de nici una din părțile contractante și în special de puterea suzerană, existând tendința de încălcare a lor, atât de către cele două țări, în năzuința lor firească spre libertate, cât și de către turci, în dorința lor de înrobire politică totală și exploatare economică cât mai intensă.

În linii mari, aceste raporturi politice constau în: autonomia Țării Românești și Moldovei, însă sub suzeranitatea Porții; respectarea de către turci a frontierelor lor; alegerea domnilor de către țară și confirmarea lor de către sultan; neamestecul turcilor în treburile interne ale celor două țări românești, care se vor conduce după vechile lor legi; obligativitatea pentru ele de a da ajutor armat turcilor ori de câte ori li se va cere; ele nu pot încheia tratate cu alte state, ci, ca vasele, vor fi cuprinse în tratatele Porții cu acestea; turcii, ca protectori, vor apăra cele două țări de eventualii agresori.

Această situație juridică a fost sintetizată de Karl Marx, care spunea că: Moldova și Țara Românească sînt «două state autonome, sub suzeranitatea Porții, căreia ele îi plătesc tribut, conform unei înțelegeri, iar Poarta să le apere de orice dușman, fără a se amesteca în treburile lor lăuntrice»².

Existența statală a celor două țări a continuat după instaurarea jugului otoman, însă cu o slăbire a unora din funcțiile ce obișnuit le are de îndeplinit un stat suveran, în societatea împărțită în clase. Funcția internă, principală, de ținere în frâu a majorității exploatate, statul o îndeplinește cu o rigurozitate sporită. Se creează condiții și mai favorabile întăririi aparatului de stat, în vederea dominației politice a mării boierimi, aliată a cotropitorilor, și a repri-mării luptei poporului. Organelor de stat le revin în plus atribuții și obligații ce decurg din noua situație a țării, subjugată de Poartă, de a colecta forțat anumite produse ale gospodăriei țărănești și de a organiza și supraveghea transportul acestor produse, destinate metropolei și armatelor turcești. Mulțimea noilor obligații face necesară înmulțirea organelor de stat, în special a celor cu funcțiuni interne precise.

Funcția externă a statului, de apărare a teritoriului și a intereselor proprii, precum și de cotropire a altor teritorii, se subordonează intereselor statului suzeran. Cancelaria sultanului dă țărilor noastre numirea de *vilaiete*, adică provincii ale Imperiului, precizînd adesea că ele au fost cucerite cu sabia și că

¹ An. Acad. Rom., Mem. secf. ist., s. III, t. VIII, 1928, p. 289 și urm.

² K. Marx-F. Engels, *CoHUHeHun*, voi. X, p. 308.

locuitorii lor sînt supuși tributari ai împăratului, ca orice raia din Imperiu *. Ca atare, interesele țărilor romîne sînt presupuse a fi identice cu cele ale Imperiului și apărute de acesta. Protecția Porții înlătură — după afirmația sultanului — nevoia vreunei alte protecții străine și interzice orice obligații, de orice natură, față de alte state în afară de Imperiul turcesc ². Înstrăinarea unor părți din teritoriul țărilor romîne în folosul unei puteri străine — în afară, bineînțeles, de cea otomană — ca și încălcarea hotarelor lor constituie pentru turci motiv de intervenție diplomatică și militară ³. Se întîmplă chiar ca sultanul să intervină cu aspre mustrări și atunci cînd propriile sale garnizoane de la Dunăre încalcă frontierele țărilor romîne, așa cum ele fuseseră stabilite «din vechime». O face, după propria-i mărturisire, ca nu cumva noii săi supuși, romîinii, drept represalii, să încalce și ei hotarele Imperiului ⁴.

În asemenea condiții, politica externă a Moldovei și Țării Romînești nu putea fi decît cu totul subordonată Porții. Diplomația lor, altă dată remarcabilă, este acum în decadență. Nu le este îngăduit să aibă reprezentanți în alte state, în afara celor de la Poartă. Cu toate aceste obligații care li se impun, cele două state continuă să încheie convenții asemănătoare unor tratate, de care probabil că uneori Poarta știa, dar, nefiind vizate interesele ei directe, nu se amesteca, iar alteori, și mai adesea, ele erau înțelegeri secrete îndreptate împotriva Porții, avînd de scop recîștigarea independenței. Sînt de semnalat o serie de convenții încheiate între cele trei țări romînești, între Moldova și Polonia sau Imperiul habsburgic, ca și diverse negocieri cu alte state, ca Rusia, Veneția, Franța. Tot acum au loc inițiative de coaliții antiotomane, pornite de la domnii romîni, însă fără un ecou prea mare în țările vecine, măcinate în interior și dezbinat în afară. Toate acestea atestă persistența unor elemente de seamă de diplomație și politică externă proprie.

Oștirii, organ avînd de îndeplinit cu precădere funcțiile externe ale statului, turcii îi rezervă un rol de mai mică importanță, ea putînd fi lesne întoarsă, în caz de răscoală, împotriva lor. Ostile țărilor romîne au obligația să participe la războaiele de jaf ale turcilor ⁵. Fiecare din cele trei țări este dator să pună la dispoziția sultanului cîte 10 000 de ostași ⁶. Neîncrederea turcilor în ostile romînești, de altfel explicabilă și îndreptățită, îi face să le dea cel mai adesea o altă întrebuințare. Efective, totdeauna nu prea numeroase, sînt folosite pentru intervenții, în interesul turcilor, în Polonia și Ungaria și ca paznici ai salahoriilor sau chiar ca salahori la lucrările de fortificație ce le făceau turcii la cetățile din nordul

¹ Acad. R.P.R., Documente osmane, 1/19 și 11/121 (în trad. la Inst. de istorie); cf. și Hurmuzaki, 11/1, p. 625, II/5, p. 266, **III/2**, p. 384-385.

² Hurmuzaki, III/1, p. 35; IV/2, p. 164.

³ A. Veress, *op. cit.*, I, p. 226; cf. și Acad. R.P.R., Documente osmane, 11/85 (în trad. la Inst. de istorie).

⁴ Acad. R.P.R., Documente osmane, 1/45 (în trad. la Inst. de istorie).

⁵ N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 38, 120, 123; A. Veress, *op. cit.*, II, p. 319-320. ⁶ Hurmuzaki, XI, p. 81, 193.

Mării Negre, împotriva atacurilor căzăcești. Lipsa de încredere a turcilor se manifestă și prin punerea contingentelor de oaste românească — chiar și atunci când sînt conduse de domni — în subordinea comandanților turci de la Dunăre, adeseori neaducînd domnilor la cunoștință nici obiectivele imediate ale atacurilor lor.

Instrumentele principale ale dominației politice otomane în Țara Românească și Moldova, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, au fost domnia și sfatul domnesc, denumit acum, după modelul turcesc, divan. Domnul deține, ca și înainte, concentrată în mîinile sale, puterea asupra organelor de stat, armata, justiția și administrația.

Vechiul sistem de ocupare a tronului se menține, însă cu dese abateri. Domnii continuă să fie aleși, de obicei din sînul familiei domnitoare, fiind apoi confirmați de sultan. Pe măsură ce înaintăm în veacul al XVI-lea, imixtiunea otomană se face însă tot mai simțită, începe să se afirme un alt sistem, al numirii directe de către Poartă, fără consultarea boierimii și adesea fără ca cel numit să aibă vreo legătură cu vechea familie domnitoare sau chiar cu țara. Spre sfîrșitul veacului, pe tron se urcă elemente boierești, ridicate de marii boieri din rîndurile lor sau impuse de alte puteri. Ocuparea domniei în acest mod, fără o prealabilă înștiințare și aprobare a Porții, începe să fie considerată de turci drept caz de trădare ^x, iar confirmarea, atunci cînd se obține, costă și mai mari sume de bani decît cele obișnuite. Domnii impuși de Imperiul habsburgic sau de regatul polon nu se pot menține în scaun din cauza incapacității acestor puteri de a înlocui sistemul dominației otomane printr-unul propriu, a atitudinii lor nehotărîte, care-i împiedică să ajute cu toate forțele poporul român în momentele de ridicare împotriva turcilor, a punerii pe primul plan a unor probleme secundare, de religie, vasalitate etc. Un cronicar turc contemporan ține să precizeze că Poarta evită intenționat să numească domnii ceruți de boierii țării, încredințînd domniile numai celor care i se păreau slugi credincioase ².

Numirile în domnie devin simple acte de administrație ale Porții, însă cu păstrarea anumitor forme exterioare, ca: omagiul depus sultanului, acordarea anumitor insemne ale puterii cu care sînt investiți de acesta (steag, spadă, cal, caftan), firmane de întărire în scaun, și, după sosirea în țară, încoronarea. Domnii astfel numiți — se precizează în firmane — sînt datori să slujească împăratului cu supunere și credință, să depună interes și eforturi pentru cauza stăpînirii otomane, să informeze Poarta de tot ce se întîmplă în țările vecine sau chiar în cele mai depărtate etc. Lor li se rezerva, astfel, rolul de executori ai ordinelor Porții, precum și de spioni în serviciul ei.

În însăși concepția unora din domni are loc o transformare a ideii de domnie și de țară. Începînd cu a doua jumătate a veacului al XVI-lea, conferirea

¹ Hurmuzaki, S. 2/1, p. 174-176 și 234-235.

² Mustafa Aii, *Kiînh-ul-ahbar* (Esența informațiilor), voi. I, p. 245 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

domniei nu este socotită numai drept atributul voinței divine, ci ea depinde și de bunăvoința unui stăpîn lumesc, care e sultanul, iar țara — deși « moșie » a unui neam domnesc — poate fi « dăruită » de sultan, cînd vrea și cui vrea. Iată cum vede Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Românești (1554—1557), numirea sa în domnie și scoaterea înaintașului său, Mircea Ciobanul: « Iar după aceia, Mircea voievod s-au întîmplat de i-au luat domnu Dumnezeu și cinstitul împărat domniia, deci o au dat-o domnii mele . . . »¹. Într-o altă formulare a aceluiași Pătrașcu vodă, se spune: « în vremea în care m-a dăruit domnul Dumnezeu și stăpînul nostru, cinstitul împărat, cu moșia părinților domniei mele, Țara Românească . . . »².

Schimbările intervenite în situația Moldovei și a Țării Românești și în rosturile domniei la mijlocul veacului sînt relevate și de martori dinafară. Din instrucțiunile ce le dă Ferdinand de Habsburg, în 1554, solilor săi la Poartă, se vede că Țara Românească și Moldova erau socotite ca aparținînd sultanului, care le da domnilor să le stăpînească, în schimbul unui tribut anual, așa cum dăduse Buda lui Zăpolya, Ciprul, venețienilor, Chiosul, genovezilor și Ragusa, raguzanilor³.

Numirile și confirmările în domnie se făceau, ca în orice dregătorie din Imperiu, prin darea unor sume de bani. Lăcomia celor ce hotărau numirile în scaun ale domnilor a dus la limitarea în timp a domniei.

În concepția otomană, domnia este acum o funcțiune administrativă, ca ori care alta din Imperiu, iar domnul un înalt dregător al Porții, ocupînd un anumit grad în ierarhia administrativă otomană. Datorită acestei concepții și venalității dregătorilor turci, durata domniilor se scurtează, schimbările devenind tot atît de dese ca și pentru restul slujbelor din Imperiu. E de subliniat că, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, au fost în Țara Românească 17 domnii, în medie de cîte trei ani fiecare, iar în Moldova 21 de domnii, în medie de cîte doi ani și patru luni. Caracteristica domniei, de slujbă temporară la discreția Porții, reiese și din faptul că din 29 de domni ce se succed în cursul unei jumătăți de veac în cele două țări — unii domnind de mai multe ori — numai patru mor în scaun, fapt pe care cronicile vremii țin să-l consemneze ca pe ceva ieșit din obișnuință.

Italianul Giovanni Botero relatea, la sfîrșitul penultimului deceniu al veacului al XVI-lea: « Turcii numesc pe voievodul Țării Românești, adică pe guvernator, a cărui domnie durează de obicei puțin, căci, din cauza vexațiunilor turcești, sînt adesea goniți, la cererea celui care oferă o sumă mai mare de bani, sau sînt uciși de locuitori, din cauza dărilor excesive »⁴. Caracterul efemer al guvernării, cu care domnii încep să se împace de la o vreme, este plastic exprimat într-o

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. III, p. 71.

² *Ibidem*, p. 73.

³ Hurmuzaki, II/5, p. 266.

* G. Botero, *Le relazioni universali*, p. 165.

scrisoare a doamnei Ecaterina, soția voievodului Alexandru-Mircea. « Această țară — scrie ea — nu este moștenirea noastră: azi sîntem și mîine nu sîntem, după voia lui Dumnezeu, și ne aflăm în mîna turcilor și nu știm unde vom fi pînă la urmă » *.

Cronicile, firmele, ca și actele cancelariilor noastre, arată o limitare a puterii domnești. Domnii nu li se îngăduie să poarte corespondență personală cu străinătatea ², nici să meargă în alte țări sau să aibă proprietăți în afara țării ³. O dată maziliți, averea lor, ca și a celor ce se hainesc, revine de drept sultanului ⁴. Noul domn e obligat să preia și datoriile celui pe care-l înlocuiește ⁵. Conflictele ce se ivesc, spre sfîrșitul veacului, între domnul Țării Romînești și creditorii săi ieniceri erau rezolvate de un demnitar turc, și încă nu de unul dintre cei mai însemnați, ci de cadiul de Giurgiu ⁶.

Pentru a împiedica pe domni să se răzvrătească, turcii țineau la Constantinopol, ca ostategi, membri ai familiilor acestora, de obicei din cei mai apropiați, fii, frați sau nepoți. Aceștia, ca și capuchehaielele (reprezentanții domnilor la Poartă), constituiau o cheazășie pentru sultan că domnii din scaun nu vor îndrăzni să se hainească. Ca mijloc de intimidare și presiune politică continuă, dar și de stoarcere de bani, turcii foloseau atît amenințarea cu transformarea țărilor în pašalicuri, cît și numeroși pretendenți, gata să plătească oricît, în schimbul tronurilor pe care le rîvneau.

Spre sfîrșitul veacului, importanța instituției domniei scade și mai mult. Tot mai des sultanul ține să afirme că Țara Romînească și Moldova sînt ale sale, iar domnii lor sînt unii din beii săi ⁷. Scoaterile din domnie, mazilirile — care înainte se făceau numai pentru trădare — devin și ele, ca și numirile, simple acte administrative de scoatere din slujbă, adesea fără vreo motivare specială.

Divanul domnesc continuă să aibă atribuții de organ auxiliar al domniei în guvernarea statului. Expresie a participării marii boierimi la exercițiul puterii, el caută să apere, în orice împrejurări, interesele de clasă ale acesteia. Turcii poruncesc boierilor din divan să ajute pe domn « ca auxiliari militari și în administrația și guvernarea țării » ⁸, dar numai cîtă vreme acesta este credincios Porții și nu periclitează în vreun fel interesele ei economice și politice. De îndată ce sînt simptome în acest sens, boierii trebuie să anunțe Poarta. În divane pătrund elemente greco-italiene, informatori siguri ai turcilor, care ocupă de obicei

¹ Hurmuzaki, XIV/2, p. 54.

² *Ibidem*, p. 52.

³ Ahmed Feridun Ruksanzade, *M.unșeat-es-selatin* (Corespondențele sultanilor) (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

⁴ Hurmuzaki, VIII, p. 180.

⁵ *Ibidem*, XIV/1, p. 81 și I.C. Filitti, *Documente din arhivele Vaticanului*, II, p. 43 și urm.

⁶ Ibrahim Pecevi, *Tarih* (Istorie) voi. II, p. 159—160 (în trad. la Inst. de ist. al Acad. R.P.R.).

⁷ Hurmuzaki, III/1, p. 35 și cronicăa lui Ahmed Feridun Ruksanzade.

⁸ Acad. R.P.R., Documente osmane, 1/38 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

dregătoriile de vistieri, cămărași și postelnici, legate de administrarea finanțelor țării și de persoana domnului; ei sînt îndeobște urîți de popor ¹.

Turcii iau și alte măsuri de prevedere, ca și de constrîngere, menite să le asigure dominația politică. Astfel, ei lasă pe lîngă domni gărzi de ostași turci, cu scopul de a le supraveghea mișcările, dar și de a-i apăra și servi în acțiunile ce nu contraveneau intereselor Porții. Asemenea gărzi de ieniceri, spahii, beșlii, semnalate în Moldova încă din 1538, iar în Țara Romînească la 1552, nu întreceau de obicei numărul de 500 de oameni și serveau unor domni credincioși turcilor, ca, de pildă, Mircea Ciobanul și Alexandru Lăpușneanu, și ca instrumente de represiune împotriva boierilor adversari.

În același scop, turcii intervin pentru mutarea capitalelor la București și Iași, de la Tîrgoviște și Suceava. Aci domnii erau mai aproape de hotarele Imperiului și puteau fi mai ușor supravegheați, iar la nevoie, înlocuiți, noile capitale, orașe deschise, neoferind posibilități de rezistență.

Pentru întărirea aservirii și diminuarea capacității de rezistență a celor două țări, turcii poruncesc să fie distruse fortificațiile, atît cele din interior, cît și cele de la margine. Distrugerea cetăților micșora pentru cotropitor primejdia unor răscoale, care ar fi găsit în ele importante puncte de sprijin. După mărturia cronicii lui Grigore Ureche, acțiunea avea de scop « să slăbească țara din temelie » ².

Turcii dispun și de alte instrumente de constrîngere politică și anume: învrăjbirea țărilor între ele, intervenția garnizoanelor turcești de la Dunăre și năvălirile tătărești.

Poarta duce o politică, devenită acum tradițională, de folosire a unei țări romînești împotriva alteia, de fărîmîtare a forțelor romînești, cu grija ca nici una din ele să nu se întărească în asemenea măsură, încît să fie în stare să le unească pe toate trei și să alcătuiască o putere capabilă de a înlătura dominația otomană. Izvoarele semnalează teama ce dăinuia la Constantinopol că, unite, țările romîne și-ar putea recîștiga independența, fapt care, de altfel, s-a și realizat temporar, la sfîrșitul veacului al XVI-lea.

Garnizoanele turcești de la Dunăre și, în special, cele stabilite în raiale, erau pentru Imperiu mijloace permanente de supraveghere a Țării Romînești și Moldovei și puncte de informare rapidă și exactă asupra stărilor de aci. Ca forțe militare anume pregătite, ele erau apte să intervină la cel mai mic semn de răscoală ce s-ar fi ivit în aceste părți, acțiunea lor fiind sprijinită de flota turcească de pe Dunăre.

Dar instrumentul de presiune politică cel mai eficace pentru turci și cu urmările cele mai dezastruoase pentru țările romîne, și în special pentru Moldova, îl constituie incursiunile, devenite periodice, ale hoardelor tătărești. Aliați fideli ai Porții, tătarii sînt gata să intervină, cu repeziciunea caracteristică călăreților

¹ I. C. Filitti, *op. cit.*, II, p. 43.

² Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 191.

de stepă, în orice parte li s-ar ordona de către sultan, la noi, ca și în Rusia, Polonia sau Ungaria, jefuind și pustiind totul în calea lor. Incursiunile tătărești în țările noastre se făceau atât ca represalii pentru răscoalele sau chiar intențiile de răscoală împotriva turcilor, cât și în scopul de a le preveni. Uneori, tătarii inter veneau, din porunca Porții, ca să ajute la instalarea unor domni care întâmpinau opoziție, dar și atunci urmările erau aceleași. Spre sfârșitul veacului, asemenea incursiuni devin tot mai dese și se fac și din proprie inițiativă, pe tătarii atrăgându-i bogățiile țărilor române. Aceste incursiuni tătărești au împiedicat în mare măsură dezvoltarea forțelor de producție ale țărilor noastre și au dus la pustiirea unor întinse regiuni, mai ales din Moldova. Izvoarele contemporane, atât interne cât și străine, le apreciază ca pe o mare calamitate.

Cumplita pustiire tătărească din 1574 în Moldova, poruncită de sultan ca mijloc de represiune pentru răscoala lui Ioan vodă, este deseori și pînă tîrziu pomenită în izvoare. Unele sate — amintește un act din 1576 — « s-au pustiit cînd au prădat tătarii acest pămînt și n-au rămas nime, numai locul pustiu »¹. Într-un alt act, din 1579, în care e vorba de un sat din ținutul Dorohoi, se spune: « însă de la tătarii a rămas seliște și nu era într-însa nici un suflet de om, ci a fost tot fără oameni »². Iată cum descrie și cronicarul Ureche, trei sferturi de veac mai tîrziu, același eveniment: « Iară dacă au perit Ion vodă, tătarii s-au lăsat în pradă piste toată țara, de au robît, de n-au fost niciodată mai mare pustiitate în țară decît atuncea, că pre toți i-au coprinsu fără grija pre la casele lor »³.

Din folosirea tuturor acestor mijloace de constrîngere politică reiese limpede intenția turcilor de a crea o stare de permanentă nesiguranță, de a da exercițiului puterii un caracter efemer, de a demoraliza poporul, toate cu scopul menținerii și accentuării dominației lor politice și a aservirii economice pînă la ultima limită, precum și al înlăturării premiselor unor eventuale răscoale.

3. FORMAREA PRINCIPATULUI AUTONOM AL TRANSILVANIEI

După moartea lui Ioan Zăpolya (1540), potrivit tratatului încheiat între el și Habsburgii urmau să ia în stăpînire întreaga Transilvania. Dar, deoarece tratativele nu au dus la nici un rezultat, Ferdinand de Habsburg a pornit, în toamna anului 1540, o nouă expediție în Ungaria, cu scopul de a-și realiza prin puterea armelor pretențiile de stăpînire politică. Sultanul Soliman nu putea admite însă ca Ungaria și Transilvania să ajungă în mâinile Habsburgilor. De aceea, în vara anului 1541, a

¹ Documente, A, veac. XVI, voi. III, p. 72.

² *Ibidem*, p. 121.

³ Gr. Ureche, op. cit., p. 204-205.

condus personal expediția pentru ocuparea Budei, asediată de generalul imperial Roggendorf. învingând și punând pe fugă pe asediatori, la 29 august 1541, turcii ocupă capitala Ungariei. Au luat sfârșit, astfel, pentru un oarecare timp, luptele de un deceniu și jumătate duse de Habsburgi pentru stăpânirea Ungariei. Aceasta e împărțită în trei părți: partea de vest și de nord, cu Slovacia, Slovenia și Croația, rămîne sub stăpânirea habsburgică; centrul, transformat în pașalic, va fi. stăpînit de turci aproape 150 de ani; Transilvania, împreună cu «Partium» (regiunea vestică și Banatul) devine principat autonom, sub suzeranitatea turcească, pentru tot atîta vreme.

Habsburgii, prețuind bogățiile Transilvaniei, precum și poziția strategică a acesteia, nu-și vor părăsi însă nici un moment planurile de a o cucerii. Promițînd mari beneficii materiale nobilimii transilvănene și îndeosebi lui Martinuzzi, Ferdinand a reușit să o determine pe Isabella să semneze, la 29 decembrie 1541, tratatul de la Gilău, potrivit căruia Ferdinand acorda Isabellei domeniul Zips și 12 000 florini anual, iar Isabella restitua coroana regală Habsburgilor și le ceda unele orașe și cetăți din Ungaria și Transilvania. Tratatul de la Gilău a constituit, astfel, pentru Habsburgi justificarea politicii lor de anexare a Transilvaniei.

La rîndul lor, turcii nu înțelegeau să renunțe la suzeranitatea asupra Transilvaniei. Sultanul Soliman a recunoscut ca principe al Transilvaniei pe copilul Ioan Sigismund, sub regența mamei sale Isabella, precum și cîrmuirea reală a episcopului-vistier Gheorghe Martinuzzi. Dieta — întrunită, din porunca acestuia, în octombrie 1541, la Debrețin, la care au luat parte și reprezentanții nobilimii din Transilvania — recunoaște suzeranitatea Porții. Alte diete, una ținută la Tg. Mureș, în ianuarie 1542 — care acordă lui Martinuzzi demnitatea de locțiitor (*locumtenens*) al principelui — și alta întrunită la Turda, în martie același an, consfințesc noua situație^x, punînd bazele organizării politice și administrative a principatului transilvănean.

Constituirea principatului Transilvaniei a făcut cu puțință dezvoltarea autonomă a acestei țări, eliberată de piedicile resimțite în cadrul statului feudal maghiar. Dezvoltarea sa liberă a întîmpinat însă mari greutăți, izvorîte, pe de o parte, din amestecul Porții în viața economică și politică a țării și din tendințele Habsburgilor de a o lua în stăpînire, iar pe de altă parte, din excesele regimului nobiliar. Avînd totuși o situație mai bună decît Țara Romînească și Moldova în relațiile sale cu Poarta, Transilvania și-a putut dezvolta și organiza propriile sale instituții și s-a putut orienta și mai mult, din punct de vedere economic și politic, spre celelalte două țări romînești. Această situație a permis Transilvaniei să joace un rol important în diferite coaliții europene, dintre care unele îndreptate chiar împotriva turcilor.

¹ Mon. Comit. *Regni Transylvaniae*, I, p. 77-79, 84-89.

Organizarea politică și administrativă a principatului Transilvaniei Principatul autonom al Transilvaniei cuprindea cele șapte comitate din fostul voievodat, scaunele săsești și secuiești, cele trei districte (Brașov, Făgăraș și Bistrița), precum și comitatele apusene din « Partium » (Maramureș, Satu Mare, Crasna, Solnocul de Mijloc, Solnocul Exterior, Bihor, Zarand și Arad), Banatul în întregime, unele comitate din Ungaria Superioară (Bereg, Ugocsa și Szabolcs). Stăpânirea asupra acestor regiuni îi era recunoscută lui Ioan Sigismund încă de la 30 august 1540 de sultanul Soliman. De la această dată, « Partium » (cuprinzând și Banatul) se unește tot mai strâns cu Transilvania. În vara anului 1542, Martinuzzi cheamă la dietă pe reprezentanții comitatelor Timiș, Arad, Zarand, Bekes, Cenad, Csongrâd, Bihor și Solnocul Exterior; reprezentanții acestora sînt prezenți și la dieta din anul 1544. Partea sudică din « Partium », Banatul, a fost însă pierdută în urma ocupării ei treptate de turci, începînd din anul 1552.

În fruntea principatului Transilvaniei se afla principele, ales de dietă (în timpul ocupației vremelnice a Transilvaniei de Habsburgi, între anii 1551 — 1556, în fruntea țării au fost numiți din nou voievozi). Dreptul acordat de sultan dietei de a alege principele este legiferat de dieta întrunită la Cluj în anul 1543, care recunoaște că i s-a îngăduit să-și aleagă « orice principe ar voi »*. În virtutea acestui drept, este ales principe Ioan Sigismund, în 1541, și reales apoi în 1556, după întoarcerea sa din Polonia. Dreptul dietei de a alege pe principe a fost confirmat încă o dată de sultanul Soliman prin firmanul său (*athname*) din 1566, prin care se recunoaște că « țara va fi volnică și liberă să-și aleagă principe pe cine va dori », Poarta urmînd să confirme alegerea și să investească pe cel ales cu însemnele puterii². După alegerea principelui de către dietă, se aducea la cunoștința Porții numele celui ales; urma apoi confirmarea, atunci cînd noul principe era pe placul sultanului, sau refuzul confirmării, în caz contrar. Confirmarea principelui era însoțită de trimiterea însemnelor domniei: steagul, sceptrul, o sabie și o pălărie împodobită cu pene, precum și un cal cu întreg harnășamentul.

Cînd interesele Porții o cereau, sultanul numea direct pe principe, înainte de a se fi pronunțat dieta, sau impunea dietei un candidat propriu, peste voia acesteia. Dreptul de alegere al dietei a fost călcat foarte curînd, chiar în cazul lui Ștefan Băthory, urmașul lui Ioan Sigismund. Stările Transilvaniei, întrunite în dieta de la Alba Iulia, neîndrăznind să se împotrivească voinței temutului sultan, s-au grăbit să-l proclame ales pe Ștefan Băthory, care fusese numit de Poartă. Spre a împiedica însă crearea unui precedent primejdios pentru autonomia țării și pentru principiul electiv, stările au izbutit să-l înduplece pe trimisul sultanului să nu facă cunoscut firmanul de numire înainte de îndeplinirea

¹ Mon. Comit. *Regni Transylvaniae*, I, p. 175 — 176.

² Șt. Pascu-Vl. Hanga, *Crestomație pentru istoria statului și dreptului R.P.R., U/1, 421-422.*

Fig. 252.— Firmanul sultanului din 1566 către principele Transilvaniei.

formalităților de alegere «liberă». Precedentul a fost creat, totuși, și alte asemenea cazuri se vor repeta în cursul veacului al XVII-lea.

Alesul dietei sau principele numit direct de Poartă era înscăunat cu ceremonial și fast, în prezența unui ceaș, reprezentant al sultanului, în catedrala din Alba Iulia, capitala țării și orașul de reședință a curții princiare după mutarea ei de la Lipova, unde se stabilise provizoriu în 1541.

Principele Transilvaniei era investit teoretic cu largi prerogative: hotăra în problemele de politică externă, declarând război și încheind pace; numea sau aproba numirea trimișilor în misiuni diplomatice; primea trimișii diplomatice sosiți în țară. Dacă aceste prerogative aparțineau în drept principelui, ingerințele Porții în problemele de politică externă însemnau în fapt o îngrădire importantă a autorității sale. Principele întrunea prerogative însemnate în politica internă a țării, asemănătoare cu cele exercitate de domnii Țării Românești și ai Moldovei: era comandantul oștirii, care trebuia să servească în același timp și interesele Porții; era judecătorul suprem al țării, judecățile făcându-se în numele său; hotăra în problemele religioase. Amestecul Porții în problemele de politică internă era mai puțin vădit de cât acela în problemele de politică externă; sultanul respecta autonomia țării în interior atâta vreme cât nu-i erau primejduite interesele, prin neplata regulată a tributului statornicit sau neîmplinirea celorlalte obligații.

Principele cîrmuia țara cu ajutorul unor colaboratori direcți, care alcătuiau sfatul (*consilium*) său. Numărul membrilor sfatului a variat în cursul secolului al XVI-lea, stabilindu-se în cele din urmă la 12.

Problemele mai importante privind politica externă și internă erau dezbătute și hotărîte, în principiu, în dieta țării. Dieta Transilvaniei — care era o dezvoltare a « adunărilor obștești » nobiliare din perioada voievodatului^x și mai ales a congregațiilor celor trei «națiuni» medievale (nobilimea, patriciatul săsesc și păturile dominMîte~secuiești) de după~7ășcoala de la Bobîlna — era alcătuită din reprezentanții celor trei «națiuni» privilegiate, ai celor patru religii recunoscute (catolică, luterană, calvină și unitariană), ai unor cetăți și orașe, precum și din reprezentanții personali ai principelui (așa-zișii regaliști). Din dietă făceau parte, de asemenea, comandantii unor cetăți regale, apoi unii dregători superiori, judecători provinciali, cămărași ai minelor și ocnelor, conducători ai oficiilor vamale etc. Membrii dietei erau aleși de nobilii din comitatele Transilvaniei propriu-zise și din cele din « Partium » (alături de comite, câte doi reprezentanți de fiecare comitat), de pătura conducătoare din scaunele secuiești, de greavii și patriciatul din scaunele săsești (câte doi reprezentanți din fiecare scaun), de orășenii bogați din orașele și târgurile ce aveau dreptul să fie reprezentate în dietă; « regaliștii » erau numiți dintre consilierii principelui și din rîndurile marii nobilimi prin « scrisori regale » (*litterae regales*). Numărul membrilor dietei trecea de 150 și aceștia se adunau, la chemarea principelui,

¹ Vezi partea a II-a, cap. III, p. 260 — 263.

de două ori pe an la început, o singură dată mai târziu, și în caz de nevoie oricând.

Hotărârile în dietă se luau la început prin votul exprimat cu glas tare de câte un reprezentant al fiecărei « națiuni » și religii oficiale, care făcea cunoscută voința celorlalți reprezentanți ai « națiunii » sau religiei respective.

Locul de întrunire a dietelor era de obicei orașul unde se găsea curtea principelui—în acel moment.

/ Dietele) — ca și « adunările obștești » nobiliare și congregațiile din perioada voievodatului — aveau un pronunțat caracter de clasă; la ele participau numai reprezentanții claselor privilegiate și ai clerului superior, nu și aceia ai maselor populare.

În afară de aceasta, compoziția lor dovedește și asuprirea de neam a românilor, care, deși alcătuiau majoritatea populației din Transilvania, nu erau reprezentați în aceste diete.

Pe lângă activitatea desfășurată în dietă, scaunele secuiești și săsești își mai păstrează unele din atribuțiile lor vechi, pe baza cărora pot rezolva problemele administrative și judiciare locale. La rezolvarea acestora participă însă numai fruntașii secui și patriciatul săsesc, țărănimea fiind exclusă din adunările scăunale. Aceste organizații aveau, ca și dietele, caracter de clasă, reprezentând doar interesele păturilor dominante.

Între Transilvania și Poarta otomană s-au stabilit rapo-
Raporturile principatu- tute de vasalitate-suzeranitate. Poarta otomană, în cali-
lui Transilvaniei cu , - 1 „ „
— „ tate de putere suzerana, datora ocrotire și sprijin țaru
vasale. Această ocrotire i-a fost făgăduită principelui Tran-
silvaniei în chip solemn de către însuși sultanul Soliman, prin firmanul său din
1566. Sultanul se lega să nu părăsească Transilvania și pe Ioan Sigismund în
nici o împrejurare¹. Promisiunea sultanului cu acest prilej și cu altele și, în
general, politica Porții față de Transilvania, mai puțin apăsătoare în comparație
cu celelalte două țări românești, se explică prin poziția pe care o avea această
țară între cele două imperii cu tendințe expansioniste — otoman și habs-
burgic — și prin grija ca ea să nu ajungă sub influența Imperiului german. În
schimbul acestei « ocrotiri », Transilvania — la fel ca Moldova și Țara Romî-
nească — datora ascultare, supunere, ajutor militar, tribut, daruri și provizii.
Tributul (haraciul) Transilvaniei a fost fixat, în 1541, la suma de 10 000
florini aur anual².

În 1551, sultanul a încercat să sporească tributul la 15 000 florini de aur³;
ocuparea Transilvaniei de Habsburgi a împiedicat însă realizarea acestei intenții,
tributul menținându-se la suma de 10 000 florini pînă în anul 1575. În acest an,
marele vizir Mahomed aducea la cunoștința principelui Ștefan Báthory porunca

¹ Șt. Pascu-Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 422.

² Mon. Comit. Regni *Transylvaniae*, I, p. 77 — 78.

³ *ibidem*, p. 312-314.

sultanului de a spori tributul, după cum îl sporiseră și alți vasali. « Și ție îți poruncește să ridici birul cu 5 000 florini și să ni-l trimiți ». Neîmplinirea acestei porunci — spunea vizirul — ar fi adevărit svonurile despre părăsirea credinței față de Poartă din partea principelui și ar fi constituit un rău exemplu pentru domnul Moldovei și al Țării Românești¹. Porunca a fost îndeplinită și astfel tributul Transilvaniei s-a urcat la 15 000 florini anual.

Tributul se trimitea la Poartă prin solii speciale sau era ridicat de trimișii acesteia. În acest din urmă caz, trimișii turci erau « gratificați » cu daruri bogate sau cu importante sume de bani².

Trimiterea tributului era însoțită totdeauna de daruri însemnate. Cu toate că darurile nu intrau în obligațiile legale ale țării vasale, obiceiul s-a îndătinat în așa măsură, încât între tribut și daruri s-a statornicit o legătură indisolubilă. Valoarea darurilor (peșcheșurilor) a urmat creșterea tributului propriu-zis, mărindu-se în aceeași proporție. Astfel darurile trimise marilor demnitari de la Poartă în anul 1543 s-au ridicat la suma de 10 000 florini³, iar cele trimise în 1574 la 15 000 florini⁴, adică la o valoare egală cu a tributului. Darurile erau trimise în primul rând sultanului, apoi vizirului, pașalelor și altor înalți demnitari cu influență în viața politică a Imperiului otoman. Darurile constau din sume de **bani**, din obiecte prețioase, de aur și argint (mai ales cupe), blănuri scumpe, șoimi etc. Pe lângă darurile obișnuite, la anumite ocazii însemnate (ca, de pildă, urcarea pe tron a sultanului) se trimiteau acestuia daruri speciale, din care se împărțeau și marii demnitari otomani.

În afară de tribut și daruri, Transilvania mai avea și obligații în natură față de Poartă. Dieta întrunită la 1558 hotărâ să se dea sultanului de fiecare poartă⁵, câte o măsură turcească de grâu, orz sau ovăz, apoi boi și oi. Sașii erau obligați la o dare globală de 12 000 măsuri turcești de grâu și la tot atâtea de orz.

În timp de război se percepea o dare extraordinară de un florin de poartă, pe care sașii o plăteau, de asemenea, global, în sumă de 12 000 florini; clericii sași erau obligați — în contul acestei dări — la suportarea cheltuielilor de transport a armamentului necesar⁶.

Pentru a face față acestor obligații și mai ales plății tributului, locuitorii au fost impuși la o dare specială de 99 dinari de poartă în Transilvania propriu-zisă și de un florin în «Partium». După urcarea tributului, în 1575, a crescut și darea percepută pentru acoperirea lui, la un florin și 50 dinari de poartă⁷.

Legăturile dintre Transilvania și Poartă erau asigurate prin trimișii celei dintâi la Constantinopol. Aceștia erau de două categorii: trimiși ocazionali sau

¹ Șt. Pascu-Vl. Hanga, *op. cit.*, p. 422-423.

² Mon. Comit. Regni Transylvaniae, III, p. 110.

³ A. Verancsics, *Összes munkái*, în Mon. Hung. Hist. Scriptores, II, p. 229.

⁴ A. Possevino, *Transilvania, 1584*, în Fontei Rer. Trans., ed. A. Veress, III, p. 61.

⁵ Unitatea fiscală impozabilă.

⁶ Mon. Comit. Regni Transylvaniae, II, p. 103 — 104.

⁷ *Ibidem*, I, p. 178, 182, 184, 185, 239; II, p. 551, 561; III, p. 105, 116, 128, 146, 159, 179.

extraordinari (*oratores sive legați solenni, nuntii*) și trimiși permanenți sau capuchehăi (*oratores continui, capithia*). Trimișii ocazionali erau numiți de principe și aprobați de dietă. Numărul lor varia, dar niciodată nu erau mai puțin de doi. Între misiunile acestora era și aceea de a duce tributul și darurile sau alte lucruri de preț mai marilor de la Constantinopol. Trimișii erau însoțiți totdeauna de suite numeroase, cu scopul de a face impresie asupra turcilor, obișnuiți cu fastul oriental.

Spre deosebire de trimișii ocazionali — numiți de principe — trimișii permanenți sau capuchehaiele erau aleși în mod obișnuit de dietă și confirmați de principe. Datoria capuchehaiei era de a apăra interesele țării și pe ale principelui la Poartă și de a transmite ordinele Porții în Transilvania. Pentru a putea răspunde cu promptitudine și cât mai bine tuturor obligațiilor, capuchehaia avea mai mulți colaboratori: un vice-capuchehaie, mai mulți secretari și alți slujbași.

4. RAIALELE ȘI PAȘALÎCURILE DE PE TERITORIUL ȚĂRILOR ROMÎNE

Încercuirea țărilor române de turci — Turcii și-au asigurat supunerea celor trei țări românești și prin organizarea marelui lor a unor teritorii militare — pașahcuri și raiale — de unde sa le poată supraveghea și ține în frâu la nevoie și, totodată, să împiedice puterile vecine — Polonia și Imperiul habsburgic — de a le aduce sub ascultarea lor.

Această zonă de supraveghere s-a format treptat, din secolul al XV-lea până în secolul al XVII-lea. După ocuparea Bulgariei și a Dobrogei, turcii au întărit vechile cetăți de pe malul drept al Dunării: Vidin, Nicopole, Rusciuk, Silistra, Isaccea; sprijiniți apoi pe aceste cetăți, au căutat să pună stăpânire pe linia Dunării — linia de apărare a țărilor române și a Ungariei — stabilind pe malul stîng al fluviului o serie de capete de pod, puncte de sprijin pentru noi cuceriri. În interval de peste un secol, ei au ocupat, în etape, cetățile: Turnu, Giurgiu, Brăila, Chilia, Cetatea Albă și Tighina. Devenite cetăți de margine turcești, acestea au fost întărite cu garnizoane puternice. Pentru întreținerea garnizoanelor, turcii au adăugat fiecărei cetăți un teritoriu cu un număr mai mare sau mai mic de sate (Turnu, de pildă, avea trei sate, Giurgiu circa 25, Brăila cam de două ori atîtea), pe care le-au pus sub administrație turcească. Aceste teritorii au format marginile militare ale imperiului, numite *raiale* sau, cu un termen militar, *serhaturi*, adică cetăți de margine.

În 1541, cînd Transilvania, cuprinzînd și Banatul și Crișana, a devenit un principat autonom sub suzeranitatea Porții, a fost înființat pașaiicul de Buda, care avea și rostul de a ține în frâu noul stat vasal, împiedicînd totodată ocuparea lui de către Habsburgi. Anexarea temporară a Transilvaniei de către Ferdinand I, în 1552, a fost pentru turci un binevenit pretext pentru cucerirea Banatului

și a unei părți din Crișana, și prefacerea acestui teritoriu într-o provincie turcească.

Pretutindeni unde se stabileau turcii ca stăpîni, vechile forme de guvernare erau înlăturate și înlocuite cu administrația turcească. Supuse unui stat feudal militar, teritoriile cucerite erau organizate pe baze militare: li se dădeau conducători militari care purtau, după importanța funcției, titlul de vizir, pașă sau bei.

Pînă în secolul al XVI-lea, toată partea europeană a Turciei alcătuia—sub denumirea de Rumelia — o unitate administrativă numită *eialet* (pronunțat și *vilaiet*) sau, cu un termen mai nou, *pașalîc*. Pașalîcul Rumeliei era împărțit în districte administrative și militare numite sangeace, conduse de cîte un *sangeac'bei*; guvernatorul pașalîcului, care îi avea în subordine, purta titlul de *beg~lerbei*, adică beiful beilor.

Teritoriile cucerite la Dunăre au fost încorporate în pașalîcul Rumeliei. Bulgaria a devenit un sangeac, cu reședința la Nicopole; Dobrogea forma un al doilea sangeac, cu reședința la Silistra. Raialele de pe malul stîng al Dunării nu formau districte deosebite — aceasta se va întîmpla abia mai tîrziu și numai pe teritoriul dintre Prut și Nistru — ci au fost alipite la sangeacele de pe malul drept al fluviului: Turnu și Giurgiu ascultau de sangeacbeiful de Nicopole — pînă la sfîrșitul secolului al XVI-lea adevăratul stăpîn al regiunilor de la Dunăre — iar Brăila, Chilia și Cetatea Albă erau supuse celui de Silistra. Administrarea lor era încredințată unor agenți aflați în subordinea acestor guvernatori, purtînd, după împrejurări, titlul de *nazir*, *aian*, *subașe* sau *voievod*, denumiri prin care se desemna la turci funcția de administrator.

În Banat, turcii au înființat mai multe sangeace în jurul cetăților mai însemnate, ca Timișoara, Lipova, Ineu etc, care ascultau tot de beglerbeiful Rumeliei. Mai tîrziu, toate acestea au fost unite într-un pașalîc deosebit, al cărui guvernator, primind titlul de beglerbei, și-a ales ca reședință Timișoara. Pașalîcul Timișoarei cuprindea toată cîmpia Banatului pînă la Dunăre și Tisa, întinzîndu-se și peste Mureș pînă la Criș.

După moartea lui Soliman I marile cuceriri încetînd, hotarul de miază-noapte al imperiului se stabilizează pentru o lungă perioadă. Schimbări importante la marginea țărilor romîne se vor produce abia în cursul secolului al XVII-lea.

În primele decenii ale acestui secol, în urma războiului de eliberare a țărilor romîne, sub conducerea lui Mihai Viteazul, precum și datorită atacurilor tot mai îndrăznețe ale cazacilor la Dunărea de jos și la Marea Neagră, turcii au luat o serie de măsuri pentru consolidarea graniței în aceste părți. Raialele dintre Prut și Nistru au fost lărgite prin noi anexiuni, iar numărul populației tătărăști din Bugeac a crescut prin noi colonizări. Măsura cea mai importantă a fost reorganizarea zonei Dunării și a Mării Negre. Dobrogea și toate cetățile de la Dunăre și Marea Neagră au fost despărțite de pașalîcul Rumeliei și au format, sub conducerea pașei de la Silistra, un pașalîc deosebit. Pornind din Dobrogea, noul

pașalic al Silistrei se întindea spre răsărit pînă la cetatea Oceașkov și la gurile Niprului, spre miază-zi pînă la Strîmtori, spre apus pînă la Porțile de Fier. Stăpîn pe un teritoriu de întinderea unui principat, pașa de Silistra era un personaj foarte puternic, avînd trei tuiuri și rangul de vizir. În subordinea sa se găseau sangeac-beii de la Vidin, Nicopole, Cetatea Albă, Tighina, Oceașkov etc. El ținea sub supraveghere țările romîne, pe tătari, pe cazaci și poloni; de aceea și reședința lui se muta, după împrejurări, la Silistra, la Babadag sau la Oceașkov.

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, după înfrîngerea războaielor conduse de Gheorghe Râkoczy al II-lea, turcii caută să întărească și granița dinspre Transilvania și, ocupînd întreagă Crișana, organizează pe pămîntul principatului Transilvaniei o a doua provincie turcească, pașalicul de Oradea (1660). Aceasta a fost, de altfel, ultima anexiune mai importantă, înainte de a fi alungați peste Dunăre.

Cele trei țări romînești erau astfel prinse din trei părți de puternice organizații militare. Pașa de Silistra avea în grijă sa Țara Romînească și Moldova, iar Transilvania cădea în seama pașalelor de Timișoara și Oradea. Aceștia răspundeau de situația celor trei țări și, în această privință, aveau cuvînt hotărîtor la Poartă. Adeseori schimbările de domni se făceau după propunerea și la intervenția lor. Legăturile pașei de Silistra cu țările romîne erau mult înlesnite de raialele de la Dunăre, care constituiau pentru turci porți deschise, prin care se putea pătrunde cu ușurință pe teritoriul țării. Pe lîngă această importanță strategică, ele au servit timp de secole ca refugiu nemulțumiților din țară și au fost focare de intrigi și uneltiri, prin care se întreținea în țările romîne — cu încurajarea autorităților turcești — o permanentă stare de nesiguranță, ceea ce ușura mult stăpînirea acestora de către Poartă. În sfîrșit, prin așezarea lor la vadurile principale ale Dunării, ele îndeplineau o importantă funcțiune economică, servind, pe de o parte, drept antrepozite pentru aprovizionarea cetățitorilor de la Dunăre și a capitalei Imperiului, iar pe de altă parte, datorită îndrumării comerțului romînesc către sud, asigurînd tezaurului turcesc importante venituri din vămi. Domnii romîni țineau în fiecare raia de pe teritoriul țării cîte un agent diplomatic numit capuchehaie, care făcea, în numele lor, legătura cu comandanții respectivi.

Aceste pașalici și raiale sînt însemnate atît prin rolul lor în dezvoltarea țării noastre, cît și prin faptul că au avut o parte relativ însemnată din teritoriul țărilor romîne și din populația lor. Pentru a putea cunoaște condițiile de viață ale acestei populații în perioada dominației otomane, este necesară o scurtă prezentare a instituțiilor pe care feudalismul otoman le-a transplatat în Dobrogea și în nordul Dunării.

Față de relațiile feudale existente în aceste părți, cele feudal-militare ale Imperiului otoman se găseau pe o treaptă inferioară. Statul otoman, preocupat

numai de cuceriri, care-i asigurau venituri importante, se dezinteresa cu totul de dezvoltarea forțelor de producție și acest fapt a avut ca urmare că, în teritoriul ocupat de turci, relațiile de producție au rămas pînă la sfîrșitul dominației lor aproape neschimbate. Așa se explică evoluția atît de înceată a societății turcești. Pentru populația băștinașă, stăpînirea turcească a însemnat nu numai stagnare, ci chiar regres.

În Imperiul otoman, stăpînirea pămîntului era un monopol al statului. Cînd se cucerea un nou teritoriu, toate vechile drepturi de proprietate erau desființate și se făcea o nouă împărțire, prin care vechea clasă dominantă era înlocuită cu una nouă, a spahiilor cuceritori. Așa s-a procedat și în teritoriile rupte din țările romîne. Pămîntul luat în stăpînire de către stat a fost împărțit în două: o parte s-a dat fondului religios (*vacuf*) pentru întreținerea moscheelor și a fundațiilor de binefacere; partea cea mai însemnată, rămasă la dispoziția sultanului, a fost împărțită de asemenea în două: o parte, ca proprietate a statului (*miri*), a constituit domeniul fiscal, ale cărui venituri erau destinate întreținerii trupelor de ocupație sau curții imperiale; cealaltă parte, și anume cea mai mare din toate, a fost împărțită dregătorilor și militarilor, sub formă de feude. Acestea, după venitul ce-l dădeau, erau de trei feluri: feude mari, desemnate cu termenul de *haşuri*, mijlocii, numite *ziameturi*, și mici, numite *timaruri*. Primele se dădeau guvernatorilor de provincie (*beglerbei*, *sangeacbei*); *ziameturile* și *timarurile* se confereau mai ales soldaților, ca răsplată pentru meritele cîştigate în luptă și uneori, drept salariu, și dregătorilor civili. Deținătorii lor se numeau *zaimi* și *timarioți* și, fiindcă cei mai mulți dintre ei erau ostași călări, li se zicea, cu un termen generic, *spahii* (cavaleri).

Este de remarcat că feudalismul turcesc nu cunoștea ierarhia vasalică: fiecare spahiu — cu puține excepții, fără importanță ■ — deținea feudul direct de la sultan; ei erau deci toți egali, nimeni nu era supus altuia mai mare, decît pe cîmpul de luptă, în limita obligațiilor militare. În schimbul feudului, spahiul avea obligația să presteze personal serviciul militar și să dea, în timp de război, un anumit număr de ostași înarmați și echipați cu cele necesare; aceasta, firește, în raport cu mărimea veniturilor. Feudul reprezenta, în fond, solda cuvenită pentru serviciul prestat și era donat numai pe timpul duratei serviciului. Obiectul donației îl constituia nu moșia, ci venitul ei. Era, aşadar, o posesiune temporară și condiționată, de care deținătorul nu putea să dispună după voie, adică s-o vîndă, s-o doneze sau s-o lase moștenire. Pe de altă parte, feudele, mai ales cele mari, nu alcătuiau un teritoriu unitar, ci erau formate din sate și moșii risipite pe toată întinderea provinciei. Acesta era pentru sultan un mijloc de a zădărnici veleitățile de autonomie ale guvernatorilor de provincii.

Sultanii obișnuiau să confere și posesiuni în deplină proprietate, de care deținătorii puteau dispune după voie. Se făceau asemenea donații înalților demnitari și îndeosebi marilor viziri, ca răsplată pentru merite deosebite, cum era, de pildă, cucerirea de noi teritorii. În Banat și Crișana au stăpînit astfel

domenii întinse — ca urmare a donațiilor obținute după campaniile victorioase din aceste părți — celebrii mari viziri Mahomet Sokolli, în secolul al XVI-lea, și Mehmed Kiipruli, în secolul următor. Aceste proprietăți erau însă mereu în primejdia de a fi confiscate de sultani când aceștia se găseau în dificultăți financiare; proprietarii lor se grăbeau să le facă vacuf, adică să le cedeze fondului religios, întrucât prin aceasta, după lege, își asigurau, pentru ei și pentru urmași, avantaje considerabile. Așa se explică marele număr de bunuri vacuf în ținuturile ocupate de turci.

În provinciile de margine, mai expuse atacurilor din afară, cea mai mare parte din pământuri se afla în mâinile soldaților. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, în pašalicul Timișoarei, pământurile mai bune, orașele, vadurile, adică tot ceea ce aducea venituri mai mari, formau domenii de stat. Beglerbeiul stăpânea un număr de sate din care scotea un venit de circa 900 000 aspri; cam de două ori atîta stăpîneau cei 6 sangeacbei din pašalic, avînd fiecare venituri între 200 000—400 000 aspri. Mai erau 59 ziameturi și 290 timaruri *K* în sfîrșit, se mai găseau proprietățile vacuf, printre care orașul Becicherecul Mare și numeroase sate din jurul Aradului², care fuseseră înainte proprietăți particulare ale marilor viziri amintiți mai sus. O situație asemănătoare era și în pašalicul de Oradea — așezat departe de centru și în colțul cel mai vulnerabil al Imperiului — în teritoriul de la nordul gurilor Dunării — în permanentă expus atacurilor cazăcești — și în Dobrogea — drumul obișnuit al oștilor sultanului spre Moldova, Polonia, Ucraina—unde, pe lângă spahii, au fost înzestrați cu pămînt, în schimbul serviciului militar, tătarii așezați în Bugeac și în jurul Babadagului. În teritoriul de la nordul gurilor Dunării și în Dobrogea, vacu' furile au avut o mai mare răspîndire decît în Banat și Crișana. Proprietate vacuf erau, de pildă, orașele Ismail, Babadag, Mangalia, parte din Tulcea și Isaccea precum și numeroase sate³. Fondurile vacuf erau administrate, după lege, de descendenții donatorilor din tată în fiu, care, prin felul cum le administrau, își asigurau venituri enorme.

Raialele din Țara Romînească, atît de bogate în terenuri agricole, în pășuni și în bălți cu pește, nu par să fi fost împărțite în feude militare; ele alcătuiau hașuri ale fîscului sau erau deținute de înalți slujbași de stat. Astfel, în secolul al XVII-lea, Giurgiu era dat ca has comandantului flotei dunărene de război; Turnu se afla în posesia unui membru al familiei sultanului; raiaua Brăilei, după știri mai tîrzii, pare de asemenea să fi fost rezervată de stat pentru hașuri, fie ca domenii personale ale sultanului, fie ca proprietăți ale fîscului, pentru întreținerea garnizoanei și a aparatului administrativ⁴.

¹ Evliya Celebi, *Seyahatname*, voi. V, p. 389-

² *Torok-magyar okleveltdr*, p. 259 și urm.

³ Evliya, *op. cit.*, voi. III, p. 305, 355, 357; voi. V, p. 105, 360; cf. și O descriere anonimă a Moldovei din 1587, în I.C. Filitti, *Doc. din arhivele Vaticanului*, voi. II, p. 43 și urm.

⁴ Hurmuzaki, S. UI/1, p. 166.

în legătură cu cele de mai sus, trebuie adăugat că, în vremea stabilirii turcilor în Dobrogea, în raiale și în Banat, adică pînă în secolul al XVI-lea, spahiii formau încă oastea de bază a forțelor armate turcești și căutau să se îmbogățească nu atît din venitul pămîntului, cît mai ales din prada de război. În secolul al XVII-lea, cînd se distribuiau ca feude pămînturile din jurul Oradiei, oastea feudală turcească era în plină decădere. Spahiii, dedați luxului și unei vieți de trîndăvie, nu se mai simțeau atrași de cîmpurile de luptă și căutau să trăiască din veniturile moșiei, întărind exploatarea oamenilor dependenți de pe feudele lor. Nu erau rare cazurile cînd, pentru a-și mări veniturile, se făceau chiar tîlhari de drumul mare ¹.

Trebuie menționat, de asemenea, că feudalii turci nu se stabileau pe moșiile de pe urma cărora trăiau; ei locuiau numai în orașe și cetăți și niciodată la sate. Începînd cu guvernatorul de provincie și pînă la spahiul de rînd, erau mereu mutați dintr-o parte în alta a Imperiului. Rar se întîmpla ca un feud să rămînă în aceeași mînă mai mult de 2—3 ani. Faptul acesta, ca și împrejurarea că turcii se găseau, la nordul Dunării, în fața unei puteri militare ca Imperiul habsburgic, au contribuit în bună parte la formarea, în Banat și Crișana, a unei curioase situații, necunoscută în nici o altă parte a Imperiului otoman: principele Transilvaniei — ca și Habsburgii — și proprietarii feudali care trăiau refugiați în Transilvania sau Ungaria, nu au renunțat la vechile lor drepturi de proprietate asupra pămînturilor pe care le dețineau acum spahiii, și continuau să ceară de la iobagi dijmă și alte prestații. Pînă la urmă, turcii au recunoscut ca legale aceste pretenții și populația din aceste părți, îndeosebi cea din Crișana, era exploatată de doi stăpîni.

Situația populației creștine sub ocupația otomană

După cucerirea Dobrogei, pentru a-și asigura drumul care ducea prin mijlocul ei la văduri ale Dunării — calea obișnuită de invazie spre țăranle de la Marea Neagră — Poarta a colonizat interiorul provinciei cu țărani turci, aduși din Anatolia. Cu timpul, în jurul Babadagului — locul de adunare al oștilor de invazie — au fost așezate circa 200 de sate de tătari. Dobrogea a căpătat, astfel, în bună parte, aspect de provincie orientală. Dar pe malul Dunării și pe țărmul Mării Negre s-a menținut în număr destul de mare vechea populație băștinașă, care nu lipsea nici din interiorul provinciei. La Babadag, de pildă, se vorbea romînește, iar la Mangalia sau la Tulcea era mai numeroasă populația creștină (romîni, greci, bulgari) decît cea turcească. Cele mai multe sate erau de asemenea locuite de romîni și, în parte, de bulgari ².

¹ Relația lui Pietro Deodato [Baksici], în *Diplomatarium Italicum*, IV, p. 101.

² Evliya, *op. cit.*, voi. V, p. 305; cf. și relațiile lui R. Leszczynski, S. Chometowski, în P.P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, p. 107 și 140. Vezi îndeosebi relația lui Paolo Giorgio di Ragusa, în G. Bascapè, *Le relazioni fra l'Italia e la Transilvania nel sec. XVI*, p. 178 și urm.

Ținuturile din nordul Dunării nu au constituit pentru turci un teritoriu de colonizare. În aceste părți populația turcă — sau mai bine-zis musulmană, căci cei mai mulți erau de fapt slavi balcanici, greci sau albanezi trecuți la islamism — formată din militari, dregători civili și un număr oarecare de meșteșugari și negustori, locuia toată la oraș. Musulmanii formau astfel o mică minoritate față de populația băștinașă și, deci, aspectul etnografic al acestor teritorii nu a suferit schimbări esențiale. Populația satelor a rămas așa cum fusese înainte de ocupație: în raialele de la Dunăre numai românească, în Banat și Crișana amestecată cu sârbi și, în mai mic număr, cu maghiari; în Bugeac au fost așezate vreo 2—300 de sate tătarești, dar în satele din apropiere de Dunăre și Nistru s-a menținut populația băștinașă. Chiar și în orașe, elementul turcesc era în minoritate. În secolul al XVII-lea, de pildă, Turnu și Giurgiu, ca și Brăila, își păstrau încă, după două secole de stăpânire otomană, caracterul românesc, iar în Ismail și Tighina populația creștină forma majoritatea.

Turcii formau, deci, în mijlocul populației băștinașe, un fel de lagăre militare (chiar și mulți dintre slujbașii sau meșteșugarii și negustorii musulmani erau militari). Băștinașii, orășeni și țărani, au fost reduși, indiferent de starea dinainte, la o masă uniformă, lipsită de orice drepturi politice și numită *raia*, adică turmă. Pentru a putea stăpâni populația supusă, turcii i-au impus o serie de restricții, care o țineau într-o stare de totală inferioritate față de musulmani, în primul rând, locuitorilor creștini le era interzis să poarte arme. Nu le era îngăduit nici măcar să îmbrace haine turcești sau să clădească locuință mai înaltă decât a vecinului turc. Când se întâmpla ca o raia să întâlnească pe drum un musulman, era obligat, dacă era călare, să descalece și, dându-se respectuos la o parte, să-l salute.

Aceste raporturi, stabilite în momentul cuceririi, au rămas neschimbate pînă la sfîrșitul stăpînirii turcești.

Deosebirea dintre musulmani și creștini a fost accentuată și prin organizarea administrativă și judecătorească a statului otoman, fiecare din cele două categorii de locuitori fiind supusă altui regim.

Guvernarea provinciei se făcea după modelul guvernării centrale. Ca și marele vizir, beglerbeiul concentra în mîinile sale toată puterea militară și civilă și avea ca atribuțiuni principale organizarea armatei și strîngerea dărilor de la supuși. Asistat de un divan, în care intrau comandanții militari și dregătorii superiori din localitate, el se bucura de o largă autonomie. Pentru a nu se ajunge, ca în numeroase regiuni musulmane, la fărîmîțarea puterii centrale, sultanii au redus termenul de funcționare a guvernatorilor de pașalîcuri — ca și pe al celorlalți slujbași, de altfel — schimbîndu-i foarte des dintr-o provincie în alta. În pașalîcul Timișoarei, de pildă, s-au perindat, în cei 165 ani cît a durat stăpînirea turcească în Banat, peste 70 de pașale, iar la Oradea, în mai puțin de un sfert de veac, au fost circa 15 schimbări.

Alături de beglerbei, un post de mare importanță în pašalic ocupa *defterdarul*, controlorul general al finanțelor provinciei, care era numit direct de la centru, fără a se cere consimțământul pașei. El avea la dispoziția sa o întreagă armată de percepatori, precum și un număr de soldați, căci perceperea dărilor se făcea în mod obișnuit sub presiune militară.

Justiția era încredințată *cadiilor*, trimiși de asemenea de la centru. Aceștia erau, în același timp, judecători și notari publici, avînd și alte numeroase atribuții, între care și pe aceea de a trimite la centru rapoarte confidentiale asupra felului în care se comportau conducătorii provinciei. Fiecare cadiu avea o circumscripție judecătorească numită *cază* sau *cadilic* (raialele Brăila și Giurgiu erau asemenea cazale) și judeca, după «legea sfîntă» (*șeriat*), pricinile dintre locuitori. El era asistat, în centre mai importante, de un divan. Dreptul lui de jurisdicție se întindea atît asupra musulmanilor, cît și asupra creștinilor, dar aceștia din urmă erau lăsați — dacă voiau — să se judece după rînduielile lor.

În general, autoritățile turcești nu aveau în vedere decît interesele populației musulmane. Cît privește pe supușii creștini, toată grija administrației era ca aceștia să-și plătească dările la timp și să nu se răscoale împotriva stăpînirii; altminteri, ei erau lăsați să trăiască după vechile lor obiceiuri. Statul turc a acordat, în adevăr, întregii populații creștine autonomia administrativă, religioasă și, cum s-a văzut, judiciară. Sătenii, ca și orășenii, își alegeau conducătorii, în frunte cu primarul (numit *birâu* sau *chine*? în Banat și Crișana, *cogea-bașe* în raiale), care îi reprezentau pe lîngă autoritățile turcești și repartizau dările și celelalte sarcini impuse de stăpînire. De asemenea — cu unele restricții în privința practicilor religioase și unele încercări de prozelitism — toate confesiunile și-au menținut organizația bisericească. În special biserica ortodoxă se bucura de o largă autonomie. La Brăila era reședința unui mitropolit, a cărui autoritate se întindea asupra credincioșilor din întreg pašalicul Silistrei. În sfîrșit, pe lîngă tribunalele musulmane mai funcționau, pentru creștini, instanțe compuse din localnici, în frunte cu primarul, care judecau chestiuni civile și penale, după obiceiul pămîntului, precum și tribunale bisericești, care judecau chestiuni canonice.

Condițiile create de stăpînirea otomană au avut ca urmare
Aspectul economiei o decădere generală a vieții economice. În provinciile
otomane și exploatarea ^» «_ j • j, j. - ■ . ■
maselor țărănești ^ stăpînite de turci, atît din cauza nesiguranței vieții și
 ^ avutului, cît și datorită exploatare tot mai crîncene,
populația era rară. În Dobrogea, drum de două zile, călătorii nu întîlneau
urmă de locuințe omenești. Cu atît mai grea era situația în apropierea graniței,
în zona de margine, din Banat, Crișana și Bugeac, bîntuită de cete prădalnice,
unde teritorii întinse se depopulează, devenind adevărate pustietăți. Așa, de
pildă, în Banat și Crișana, o mare parte din teritoriu fiind năpădit de mlaștini,
pămîntul bun de lucrat se îngusta mereu. Agricultură e tot mai mult înlocuită

cu creșterea vitelor. Ea a putut avea o dezvoltare normală numai la depărtări mai mari de la hotar, sau în vecinătatea cetăților, unde țăranii erau la adăpost de incursiuni. Astfel, după mărturiile călătorilor, se cultiva grâul din belșug în regiunea Timișoarei și a Ineului, sau în împrejurimile Chilie și Ismailului. De asemenea, în raialele din Țara Românească și în Dobrogea, se produceau cantități însemnate de grâu. O bună parte din această recoltă se trimitea la Constantinopol prin Mangalia, pe atunci important centru comercial și portul cel mai de seamă al Dobrogei. Sînt amintite în aceste părți mori numeroase și cu mare capacitate de măcinat¹.

O bogăție însemnată o constituia, în toate aceste ținuturi stăpînite de turci, creșterea vitelor, care însă se făcea în mod cu totul primitiv, vitele fiind ținute, iarna ca și vara, pe cîmp. În cîmpia Tisei, după unii călători, numărul vitelor era atît de mare, încît ar fi putut hrăni toată Europa². Tot astfel impresionează și numeroasele cirezi de vite și turme de oi care pasc în Bugeac, în stepa dobrogeană, și mai ales în bălțile Dunării³.

Un loc însemnat îl ocupă în viața economică pescuitul, foarte dezvoltat în toate orașele de pe Dunăre, la Orșova, Silistra și îndeosebi la Chilia.

Meșteșugurile și comerțul, surse importante de venit pentru stat, s-au bucurat de o grijă deosebită din partea autorităților. Orașenii formau comunități libere, care, în schimbul unei sume globale, se bucurau de importante privilegii. În privința meșteșugarilor și negustorilor, statul otoman nu făcea deosebire între musulmani și creștini: toți se bucurau de aceleași drepturi.

Printre meșteșugari se găseau în primul rînd aceia care trebuiau să aprovizioneze pe soldații din garnizoană: armurieri, șelari, croitori, cizmari; mare căutare aveau giuvaergiii, care împodobeau armele și șeile cu încrustații, după gustul oriental. La Silistra erau foarte numeroși blănării și pielării; la Lipova se lucrau, pentru toată regiunea, stofă numită șaiac și harnașamente pentru cai. În orașele de la Dunăre se dezvoltă o importantă industrie alimentară. În Balta Brăilei, în insulele din deltă, se pregătesc cantități uriașe de pastrama, de pește sărat și icre negre.

Meșteșugarii erau organizați, ca și în alte părți ale Europei, în bresle sau, cu termenul turcesc, *isnafuri*. Meșteșugarii de aceeași breaslă își aveau prăvăliile grupate pe aceeași stradă, cum era cazul cu blănării și pielării în Silistra⁴.

Starea de decădere generală a Imperiului a atins, natural, și aceste două ramuri ale vieții economice, — meșteșugurile și comerțul — care sufereau din cauza mijloacelor grele de comunicație și a lipsei de siguranță. Totuși, datorită prezenței permanente a trupelor din cetățile de margine, numărului mare de

¹ Evliya, *op. cit.*, III, p. 342; V, p. 83.

² W. Littgow, *The totali discourse*, p. 413
some Travels in Ungaria, p. 12.

³ Evliya, *op. cit.*, III, p. 335; V, p. 106, 222;

Pietro Deodato [Baksici], *op. cit.*, p. 101.

⁴ Evliya, *op. cit.*, III, p. 337-338.

,__»««»!, s\ onej account of
urm; E. Brown, A Brief account of

dregători civili și securității pe care o oferea existența fortificațiilor, în asemenea locuri existau condiții prielnice pentru înviorarea vieții economice.

Orașele cu garnizoane erau centre meșteșugărești și comerciale cu numeroase prăvălii, care erau totodată și ateliere, cu bazare și hale închise — se păstrează încă în bună stare halele turcești din Lipova — cu caravanseraiuri și magazine pentru păstrarea mărfurilor. Asemenea centre importante în pašalicuri erau Timișoara, Oradea și Lipova. O vie activitate meșteșugărească și comercială se constată mai ales în orașele de la Dunăre, unde traficul se desfășura sub paza numeroaselor cetăți de pe cele două maluri ale fluviului, precum și a unei puternice flote de război. Piețele mai importante erau la Dunăre, Brăila, Giurgiu, Ismail și Chilia, iar în Dobrogea, Babadag și Mangalia. Primul loc îl ținea însă Silistra, importantă, prin rolul ei de centru administrativ, ca și prin așezarea ei.

Legătura orașelor de la Dunăre și, în parte, a pašalicurilor de Timișoara și Oradea cu Constantinopolul se făcea de obicei prin Dobrogea. Din a doua jumătate a secolului al XV-lea trecea prin această provincie un important drum comercial. Mărfurile pornite din Constantinopol erau trimise, pe uscat sau pe mare, la Vama și de acolo, cu căruțe turcești, spre schelele dunărene, Isaccea, Silistra, Rusciuk; de aici erau trecute cu caiacele pe malul românesc, sau transportate pe Dunăre în sus, la Orșova sau Panciova, și apoi, pe uscat, către Timișoara și Oradea. Tot pe această cale se scurgeau spre Constantinopol produsele țărilor românești, ale orașelor de la Dunăre și ale Dobrogei, mai ales grâu, orz, mei, unt, ceară.

Legăturile comerciale cu alte țări se mențin, în măsură mai redusă, și sub turci. Se constată un important export de vite, mai ales din Banat și Crișana; un debruș permanent îl formau orașele din Germania și din Italia de nord. Orașele de la Dunăre, Chilia, Ismail, Brăila și Silistra, trimiteau cantități mari de pește sărat, de icre și de pastrama în Polonia, în Rusia, în Grecia, în Apus etc. Un important articol de comerț îl formau — pentru lumea musulmană — robii, prizonieri luați de turci și mai ales de tătari în incursiunile din țările române și din alte țări vecine. Cetatea Albă și Chilia erau vestite târguri de robi.

Situația țăranimii. Fiscul realiza venituri importante — reduse totuși mult datorită corupției funcționarilor — din dările meșteșugarilor și mai ales din taxele de comerț; totuși, întreținerea complicatului aparat de stat cădea, mai ales, în sarcina populației de la sate.

Țăranii erau legați de glie, fugarii putând fi urmăriți timp de 15 ani, iar mai târziu, în secolul al XVII-lea, chiar 30 de ani. Nu toată țăranimea avea același regim. Exista o categorie de țărani privilegiați (îi întâlnim atât în Banat și Crișana, cât și în Dobrogea și în raiale), care, în schimbul anumitor servicii — ca paza la drumuri, la poduri, la trecători etc. — erau scutiți de o parte din obligații. De asemenea, și țăranii de pe domeniile fiscului sau de pe proprietățile vacuf se bucurau de unele scutiri. Țăranii care beneficiau de asemenea înlesniri erau

însă puțini la număr față de marea masă a țăranimii dependente de pe feudele militare, a cărei situație era deosebit de grea.

O parte din renta feudală era luată de stat. Darea principală o constituia haraciul, în afară de care țăranii mai plăteau numeroase alte dări ordinare și extraordinare. Foarte apăsătoare erau munca gratuită la cetăți și transporturile. Partea cea mai mare din rentă îi revenea însă stăpînului feudal, sub forma unei dări în bani și a dijmei din toate produsele animale și vegetale.

Situația țăranimii, încă suportabilă în timpul marilor cuceriri, cînd pentru stat, ca și pentru spahii, venitul principal îl constituia prada din teritoriile cucerite, se înrăutățește după încetarea cuceririlor, cînd îmbogățirea din pradă fiind cu neputință, exploatarea țăranimii de pe moșii devine sursa principală și uneori singura sursă de venituri. Viața pentru țăranime era acum cu atît mai grea cu cît statul, ca și spahiul, căutau să compenseze pierderea veniturilor din pradă, prin intensificarea exploatării producătorilor direcți.

Pentru a-și asigura o cît mai mare parte din renta feudală, statul limita prin regulamente — așa-numitele *kanun-uri* — drepturile spahiilor, însă în practică nu se interesa cum își scoteau aceștia veniturile din feude; spahiii, prin tot felul de mijloace, încărcau mereu pe iobagi cu noi sarcini. Ei căutau mai ales — cum se poate constata în pașalîcul de Oradea, pentru care se păstrează un bogat material documentar — să transforme renta în produse în rentă în bani, ceea ce le dădea posibilitatea de a-și spori veniturile. Urmînd exemplul feudalilor din Transilvania, au început apoi, mai ales din a doua jumătate a sec. al XVII-lea, să-și organizeze rezerve senioriale, cerînd țăranilor să facă robotă.

În același timp, în Dobrogea, ca de altfel în multe părți ale Peninsulei Balcanice, feudele încep a fi transformate în proprietăți ereditare. Se întîlnesc acum — mai tîrziu se constată și în raialele de la Dunăre ■ — numeroase gospodării în deplină proprietate, așa-numite *ciftlicuri* sau, popular, *ciftlicuri*, întemeiate pe claca iobagilor.

Dominația otomană a fost totdeauna greu de suportat, atît din cauza dărilor, foarte apăsătoare, cît și din cauza abuzurilor, metodelor de jaf și violență pe care le foloseau la perceperea lor spahiii și perceptorii, recrutați de obicei tot dintre soldați.

Datorită acestei situații, nivelul de trai al țăranimii era, chiar și în regiuni cruțate de incursiuni, cum era interiorul Dobrogei, foarte scăzut. Descrierea de mai jos, pe care o face la începutul secolului al XVIII-lea un călător polon referindu-se la țăranii creștini din Dobrogea, ne dă nota caracteristică a vieții satelor sub dominația crîncenă a spahiilor. «După casele lor, se spune în relație, după îmbrăcăminte și înfățișare, se vede că sînt în robie. Casa creștinului e mică și joasă, compusă dintr-o singură încăpere. Grajduri, staule sau hambare nu se găsesc în această țară, căci nu e obiceiul să păstreze pe lîngă casă grîne sau animale. Recolta este treerată în cîmp, vitele nu părăsesc cîmpul toată iarna. Cei care

n-au loc în case se odihnesc încîmp, chiar în timpul gerului de iarnă.. Nici în case nu e mult mai bine, căci nu obișnuiesc (să aibă) sobe, ci numai cîte o vatră »¹.

Dacă aceasta era situația în Dobrogea, nu e greu de închipuit viața pe care o duceau țăranii din apropierea graniței, cei din Crișana îndeosebi, care trebuiau să mulțumească doi stăpîni și unde, starea de război fiind permanentă, nu erau niciodată siguri nici de puținul ce le mai rămînea.

Dar exploatarea supușilor aflați sub ocupația turcească nu se mărginea la sarcinile impuse de stat și de feudalii turci. Populația ortodoxă din raiale avea de suportat și o grea fiscalitate impusă de conducătorii bisericii^a.

În asemenea condiții, populația din teritoriul ocupat, supusă unei duble exploatare, nu putea să obțină vreo ușurare a sarcinilor decît prin luptă. Turcii au întîmpinat într-adevăr, în tot timpul stăpînirii lor, o hotărîtă rezistență, atît în pașalîcuri, cît și în raiale. Fuga individuală sau în masă a țăranilor, haiducia, au fost formele cele mai obișnuite ale luptei antiotomane. O amploare deosebită a căpătat această luptă în regiunea Crișurilor, unde numeroase sate au refuzat, timp de zeci de ani, supunerea față de stăpînii turci.

Dar, cum s-a văzut, turcii nu erau singurii opresori. În Crișana, lupta antiotomană se împletește cu rezistența pe care țăranii o opuneau exploatareii nobilimii din Transilvania. Pentru a înțelege situația neobișnuit de grea a populației din aceste ținuturi, trebuie adăugat că au fost cazuri cînd proprietarul feudal din Transilvania, Banat sau Crișana și spahiul se învoiau între ei asupra împărțirii veniturilor de la țăranii pe care îi exploatau în comun. În raiale, lupta e dusă împotriva turcilor și a clerului. Capii bisericii ortodoxe, pentru a-și putea încasa numeroasele taxe puse asupra credincioșilor, lucrau mîna în mîna cu autoritățile turcești: umblau prin sate și orașe în fruntea unei escorte de ieniceri, și erau frecvente cazurile cînd cei care nu voiau sau nu puteau să-și plătească taxele erau supuși la torturi și despuiați de tot ce aveau.

Astfel, în pașalîcuri, ca și în raiale, timpul îndelungat de stăpînire turcească a rămas în amintirea poporului ca o epocă de crîncenă exploatare, de teroare și de jaf. Literatura populară păstrează încă amintirea silniciilor clasei dominante turcești și a suferințelor populației asuprite, ca și a vitejiei haiducilor, răzbunători ai acestor suferințe.

5. LUPTA POPORULUI ÎMPOTRIVA JUGULUI TURCESC

Instaurarea regimului dominației otomane a avut drept consecință înrăutățirea situației maselor populare. Obligațiile grele impuse de turci, care apăsau pe umerii poporului, au cauzat o creștere a exploatareii și asupririi,

¹ Relația lui Fr. *Qosciecki*, la P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 140.

² J. Kabrda, *hes documents turcs relatifs aux droits fiscaux des metropolites orthodoxes en Bulgarie*, în *Archiv Orientalnii*, 1958, p. 59 și urm.

trezind în mase o ură nemărginită împotriva cotropitorilor și a aliaților lor, boierii. Această ură și-a găsit expresia în diverse forme de împotrivire și de luptă, care au avut drept rezultat restrângeri temporare ale dominației otomane.

Poporul a dus o luptă necurmată, zi de zi, împotriva noilor opresori, pe toată durata stăpînirii lor, cu dorința vie de a-și recîștiga independența. Lupta sa permanentă împotriva jugului turcesc s-a împletit cu cea împotriva propriei clase stăpînitoare, devenită organ de execuție al regimului impus de cotropitori. Lăsînd deocamdată la o parte unele forme de luptă care atingeau indirect și interesele Porții, dar care sînt caracteristice mai ales pentru lupta de clasă, ca refuzul de plată a dărilor și fuga, rămîn o serie de alte forme variate, legate nemijlocit de exploatarea turcească. Acestea merg de la formele inferioare, ca sabotarea unor prestații către Poartă și ucideri izolate ale unor dregători și negustori turci, pînă la lupta activă cu armele, în forme ca haiducia și răscoala.

Sabotarea îndeplinirii unor obligații impuse de turci, îndeosebi a corvezilor legate de aprovizionarea armatei turcești, este una din formele permanente de luptă a poporului, des înlînită în izvoarele vremii. O serie de firmane adresate de sultan lui Petru cel Tânăr pomenesc greutățile pe care le întîmpinau turcii la transportul pe Dunăre al zaherelei, din cauza refuzului unor locuitori ai Țării Romînești de a-și îndeplini obligațiile de vîslași și hamali, ce li se cereau.

Masele populare au căutat să împiedice atît recrutarea vîslașilor de care aveau nevoie turcii, cît și transportul propriu-zis. În primăvara anului 1566, sultanul Soliman I este nevoit să repete de nu mai puțin de șase ori porunca de a i se procura vîslașii necesari conducerii unor vase cu zaherea de la Nicopole și Vidin spre Belgrad \

în toamna anului 1559, vîslașii trimiși din Țara Romînească să transporte orz pentru turci de la Brăila la Nicopole lasă în părăsire pe Dunăre cele 62 de vase cu care se făcea transportul. « Pe corăbii n-a rămas nici un ghiaur — spune firmanul — încît acum ele stau părăsite pe malul dinspre Valahia, într-un loc singuratic și neprielnic. De va crește Dunărea, corăbiile vor suferi pagube » ². Sultanul, cerînd alți oameni, își manifestă teama ca acțiunea să nu se repete, ca nu cumva vasele să ia o altă direcție sau să sufere vreo stricăciune, atît ele, cît și orzul transportat. Teamă sultanului era pe deplin justificată. Deși își ia ulterior precauțiunea de a porunci aceluiasi Petru să-i procure ca vîslași numai oameni destoinici, « ca nu cumva vasele să fie oprite din cauza părăsirii lor » ⁸ de către aceștia, se repetă întocmai acțiunea din 1559. « Nici pînă în prezent — scrie sultanul — zahereaua n-a fost încărcată în vasele de la Nicopole, după cum îți poruncisem, iar fuga vîslașilor trimiși de tine a împiedicat bunul mers al serviciului » ⁴. Nemaiavînd încredere în oamenii., trimiși de domnul Țării

¹ Acad. R.P.R., Doc. osmane, 11/79, 81, 84, 95, 97 și 98 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

² *St. cerc. ist. medie*, I, 1950, p. 244.

³ Acad. R.P.R., Doc. osmane, 11/95.

* Ibidem, 11/98.

Românești, sultanul îi cerea acestuia 100 000 de aspri, pentru a se putea angaja cu bani alți vîslași, în locul celor fugiți. Numărul vaselor părăsite de vîslași în 1559, ca și suma mare pretinsă în 1566, cu care s-ar fi putut angaja probabil un număr însemnat de vîslași, atestă amploarea acestei acțiuni de luptă a poporului. Dezorganizarea transporturilor, înfăptuită așa cum s-a văzut, lovea în

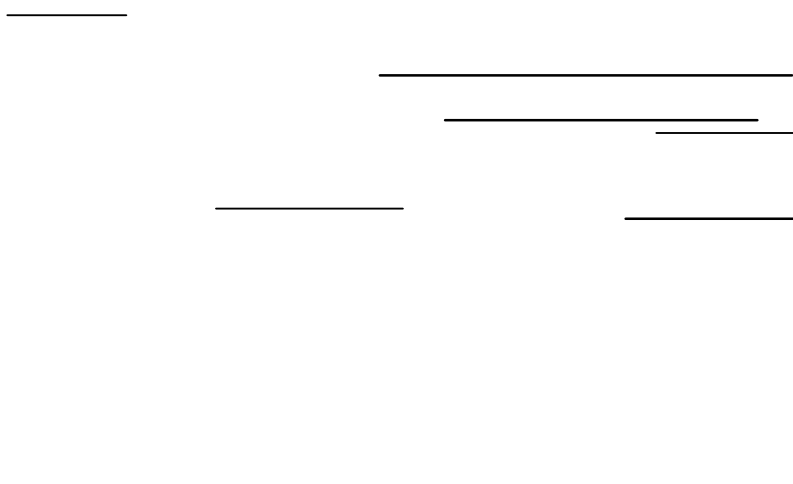

Fig. 253. —Turci ducînd robi în captivitate (gravură din cartea lui B. Georgiewits, Worms, 1545).

interesele imediate ale Imperiului otoman, paralizînd anumite acțiuni ale aparatului său de stat.

Din lupta permanentă a poporului împotriva jugului otoman fac parte și atacurile sau uciderile unor persoane sau grupuri izolate, în care poporul vedea reprezentanți ai cîmpitorilor. Izvoarele semnaleză atacuri împotriva dregătorilor Porții, a ostașilor turci și chiar a unor negustori care nu erau totdeauna turci, dar care erau angrenați în sistemul comercial al Imperiului. Astfel, în timpul domniei lui Mircea Ciobanul, un oarecare Dimitrie cu oamenii săi prinde niște negustori veniți în Țara Românească, le ia banii, iar pe el îi spînzură ^{*}. Un negustor turc care venea de la Moscova este atacat de moldoveni, luîndu-i-se marfa și banii ². Uciderile frecvente de negustori turci în Țara Românească atrag o intervenție a sultanului, care-i poruncește lui Petru cel Tânăr să se ocupe personal de această chestiune, iar averile celor morți, transformate în bani, să fie trimise la Poartă ³. Documentele menționează și unele

¹ Acad. R.P.R., Doc. osmane, 1/43. ^s
Ibidem, 1/27. ² Ibidem, 1/35.

atacuri date asupra dregătorilor sau ostașilor turci, de felul fiilor lui Ionuz beg, uciși în Moldova, în a doua domnie a lui Petru Rareș¹, sau a unui ienicer, ucis de oștenii din garda lui Alexandru cel Rău². În 1568, unui dregător turc, trimis special al sultanului Selim al II-lea, i se iau 100 000 de aspri și 75 de cai, din cei 100 dăruți de domnul Țării Românești pentru fiul sultanului³.

Aceste atacuri sînt manifestări grăitoare ale urii poporului împotriva cotropitorilor turci.

Alături de țărănime, la lupta împotriva cotropitorilor participă și o parte a orășenimii. În vara anului 1568, cu ocazia înlocuirii în domnie a lui Petru cel Tânăr cu Alexandru Mircea, profitînd de tulburările ce însoțesc de obicei asemenea evenimente, niște « răzvrățiți » dau foc chiar pulberăriei statului, aflată probabil în București, arzînd cu acest prilej și alte lucruri importante. De eveniment se sesizează însuși sultanul, care trimite în Țara Românească un ceaș, ca să vadă situația la fața locului. Noului domn i se poruncește să afle « ce fel de oameni sînt autorii acestui atentat », să cerceteze « cine sînt răzvrățiții care au încercat să pună la cale complotul » și, « prin toate mijloacele posibile », să pună mîna pe dînșii⁴. Faptul că sultanul îi acorda o atenție deosebită denotă că acțiunea, calificată în firman drept « complot », era îndreptată și împotriva stăpînirii sale în Țara Românească.

Pe lîngă aceste acțiuni de rezistență, poporul și-a manifestat setea de libertate și prin forme mai înalte de luptă activă, înarmată, împotriva sistemului instaurat de turci. Între ele, des întîlnită de altminteri la toate popoarele balcanice subjugate, este haiducia. Mulți țărani, loviți direct de turci, ei sau familiile lor, sau cei care nu se împăcau cu noua situație, se refugiau în locuri neaccesibile opresorilor turci, de unde își îndreptau loviturile împotriva acestora sau a slugilor lor din țară. Asemenea locuri prielnice, de adăpost ca și de atac, le-au constituit, pentru haiducii organizați în cete, codrii, munții, luncile și stufărișurile din jurul bălților Dunării. Caracteristică mai ales unor vremuri mai apropiate, haiducia este întîlnită în documente încă din veacul al XVI-lea. În primăvara anului 1565, o seamă de locuitori, calificați de turci drept « tîlhari » și « răufăcători », le pricinuiau acestora serioase pagube în raialele Tighinei, Cetății Albe și Chilieii. Atrăgînd atenția lui Lăpușneanu că locuitorii acestor raiale se aflau sub protecția sa personală, sultanul amenință că va lua măsuri aspre dacă domnul nu-și poate stăpîni și opri supușii de la asemenea atacuri⁵.

În vara aceluiași an, au loc în aceleași părți acțiuni haiducești de mai mare amploare. Izvoarele semnaleză apariția pe Dunăre, între Galați și Chilia, dar mai ales în împrejurimile Chilieii, a unor cete de oameni înarmați, care, îmbarcați pe caiace, atacau vasele turcești și jefuiau și dincolo de Dunăre, pe

¹ *Documente*, A, veac. XVI, voi. III, p. 14.

² Hurmuzaki, *HI/1*, p. 457.

³ Acad. R.P.R., *Doc. osmane*, 11/145. ⁴

Ibidem, 11/131 b. ⁶ *Ibidem*, 11/74.

teritoriul Imperiului. Deoarece beiful de Silistra nu le putuse « veni de hac » — cum spune firmanul — sultanul se adresează lui Lăpuşneanu în acelaşi sens: « Să te ocupi personal de această afacere — sună ordinul — şi să înarmezi toate caiacele aflătoare în schela Galaţi, urcînd pe ele oameni destoinici, care să cerceteze toate locurile cunoscute ca puţin sigure sau primejdioase. Dacă se vor găsi acolo urme de refugiu sau ascunzişuri de hoţi, să porunceşti să se facă cele mai serioase cercetări, pentru a găsi pe răzvrătiţii care jefuiesc negustorii, supără raiaua şi tulbură satele şi oraşele » \ Sultanul încheie cu repetarea poruncii de a se depune toate eforturile pentru curăţirea regiunii Dunării de aceşti oameni atît de supărători pentru stăpînirea turcească.

Cu toate măsurile luate, atacurile cetelor înarmate ale moldovenilor asupra transporturilor şi obiectivelor militare turceşti, ca şi a punctelor lor de sprijin, raialele, au continuat. În 1568, se semnalează ocuparea cu forţa de către localnici a unor pămînturi ce făceau parte din raiaua Benderului ².

În general, haiducii se ridicau împotriva cîmpitorilor din ură personală şi pentru suferinţe personale, nepunîndu-şi problema unor obiective politice de atins. Calificaţi de « tîlhari » şi « rebeli » de actele oficiale, ei sînt glorificaţi de popor şi cîntaţi în poezia sa. Poporul găsea la haiduci ocrotire împotriva împilării şi răzbunare a suferinţelor sale; de aceea, îi ajuta pe toate căile.

Multe din izvoarele ultimelor decenii ale veacului al XVI-lea, vorbind despre componenţa etnică a cazacilor, mărturisesc că între ei sînt şi mulţi romîni, fugiţi de mizerie şi opresiune. De aci ei dădeau lovituri aproape an de an turcilor din raiale sau stăpînirii lor din ţările romîne.

De asemenea, masele populare din Moldova — deşi nu doreau schimbări de domnie, ele aducîndu-le, de obicei, greutăţi în plus — primesc şi chiar cheamă pe unii pretendenţi veniţi de la cazaci, participînd, alături de aceştia, la luptele de alungare a domnilor trimişi de Poartă. Poporul a sprijinit înscăunarea lui Ioan şi Alexandru Potcoavă, ca şi a lui Petru Cazacul, deoarece vedea în ei pe continuatorii programului politic al lui Ioan vodă, de eliberare de sub jugul turcesc.

Cronica polonă a lui Bielski reflectă şi ea atitudinea poporului faţă de turci şi de slugile lor. « Moldovenii s-au şi răscolat împotriva voievodului Petru — menţionează cronicarul sub anul 1576 — căci multe nedreptăţi de nesuferit îndurau de la dînsul şi de la turci, pe care-i iubea şi-i adăpostea la curtea lui » ³. Folosindu-se şi de prilejul unor conflicte între turci şi poloni, moldovenii treceau şi de partea acestora din urmă, luptînd în rîndurile lor, cu speranţa eliberării *. Trecerea în rîndurile cazacilor şi ale altor duşmani ai turcilor este o altă formă de luptă a poporului în această vreme.

¹ Acad. R.P.R., Doc. osmane, 11/79.

² Ibidem, 11/115.

³ Cerc. *ist.*, I, 1925, p. 153-154-⁴

Hurmuzaki, S. 1/1, p. 301.

Forma superioară a luptei împotriva jugului otoman își găsește expresia în ridicările în masă ale poporului împotriva asupritorilor. Acestea, fie că sînt izbucniri spontane ale poporului, fie că au fost inițiate și organizate de unii domni, au un obiectiv politic precis: recîștigarea independenței. A doua jumătate a veacului al XVI-lea cunoaște două mari ridicări ale poporului nostru împotriva turcilor: cea condusă de Ioan vodă și cea condusă de Mihai Viteazul, ambele transformîndu-se în războaie de eliberare de răsunset internațional, generatoare de însemnate prefaceri în raporturile turco-romîne.

Clasa stăpînitoare, spre deosebire de popor, a avut o cu totul altă atitudine față de cîmpirea și dominația otomană. În prima jumătate a veacului al XVI-lea, după cum s-a văzut, marea boierime și clerul înalt au jucat un rol de seamă în căderea Moldovei și Țării Romînești sub jugul turcesc. Punînd mai presus de orice păstrarea și întărirea privilegiilor ei de clasă, marea boierime a continuat să ducă aceeași politică și în a doua parte a veacului, acțiunile ei constituind un lung șir de trădări ale intereselor țării. Din momentul în care au căpătat asigurarea că nu li s-a rezervat soarta clasei stăpînitoare din țările balcanice, nimicită sau islamizată, și că interesele lor de clasă nu vor suferi din partea cîmpitorilor, boierii fac din colaborarea cu turcii programul lor politic.

Toată jumătatea a doua a veacului al XVI-lea a fost o necurmată luptă între marea boierime și domnie, pentru acapararea puterii politice în stat și, deci, pentru cîștigarea rolului de organ executiv al dominației otomane în Moldova și Țara Romînească. Cîtă vreme domnul nu ieșea din cuvîntul Porții, aceasta îl prefera boierimii, cu tendințele ei centrifuge, puterea domnească fiind o garanție mai temeinică pentru asigurarea unei exploatare maxime. Aliată devotată, marea boierime servea turcilor de supraveghetorie a domniei, de informatoare sigură, devenind întru totul solidară cu interesele acestora.

Dacă izvoarele epocii înregistrează încă ridicări ale unor domni, sprijiniți de popor, pentru recîștigarea independenței, ele nu semnalează acțiuni boierești de acest fel, demne de a fi luate în seamă. Dimpotrivă, ele învederează încercările marii boierime de a cîștiga bunăvoința stăpînitorilor turci prin mijloace detestabile, care merg de la darea unor sume de bani și pînă la oferirea unor părți din teritoriul țării.

În 1555, marii boieri moldoveni și clerul înalt nu se sfiesc să negocieze teritoriul Moldovei pentru satisfacerea intereselor lor de clasă. Ei oferă sultanului feudele domnilor Moldovei din Transilvania, Ciceul, Cetatea de Baltă, și minele de la Rodna \ sau trei ținuturi dintre Prut și Nistru, Orhei, Lăpușna și Chișinău, precum și triplarea tributului, în schimbul înlăturării lui Lăpușneanu, ca unul care nutrea gînduri de răscoală împotriva turcilor.

Starea de anarhie internă, creată de luptele dintre partidele boierești și dintre acestea și domnie, împiedică puterea centrală să organizeze o ridicare

¹ Hurmuzaki, II/5, p. 296.

în masă a țării împotriva turcilor. Iar când aceasta s-a făcut totuși, în 1574, sub **Ioan** vodă, **cu** perspective de scuturare a jugului și de recâștigare a independenței, boierii au trădat, trecînd în tabăra dușmanilor și ușurîndu-le victoria.

Marii boieri fiind sprijinitorii devotați ai dominației otomane, poporul, în cîntecele și baladele sale, le-a dat acestora denumirea de « stîlpii Țarigradului » *.

Clasa stăpînitoare n-a fost alături de popor, în lupta lui de eliberare, decît o singură dată în cursul veacului al XVI-lea, și anume în războiul condus de Mihai Viteazul, dar și atunci numai după ce a obținut asigurări de aservire totală a maselor țărănești; în cele din urmă, ea a trădat și această acțiune, ca și pe conducătorul ei.

BIBLIOGRAFIE

I. Lucrări teoretice

MARX, K., *Capitalul*, voi. II și voi. III, partea a II-a, București, 1955.

— *Contribuții la critica economiei politice*. București, 1954.

LENIN, V.I. *Statul și revoluția*, în *Opere*, voi. 25, București, 1954.

II. Izvoare

Au MUSTAFA, *Hiinh-ul-ahbar*, voi. I, Istanbul, 1862 (1277 H).

Codex Bandinus (1646), în *An. Acad. Rom.*, Mera. secf. ist., s. II, t. XVI, 1895.

BOTERO, G., *Le relazioni universali*, Bergamo, 1596.

BROWN, E., *A Brief account of some Travels in Ungaria*. . . , Londra, 1673.

Cronicile slavo-romîne din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ed. revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959. *Documente privind istoria Romîniei*, veac.

XVI; A, Moldova, voi. I — IV și B, Țara Romînească, voi. I — VI.

EVLIYA, CELEBI, *Seyahatname*, I-X, Istanbul, 1896-1938.

FERIDUN, RUKSANZADE AHMED, *Miînșeat-es-selatin*, Istanbul, 1848 — 1849 (1264/65 H). FILITTI,

I.C., *Documente din arhivele Vaticanului*, voi. I — II, București, 1913 — 1914. HURMUZAKI,

Documente privitoare la istoria rominilor, voi, II/1, 4, 5, III/1 și 2, IV/1 și 2, VIII,

XI, XIV/1, S. 1/1, III/1. IORGA, N., *Acte și*

fragmente, voi. I — II, București, 1895.

— *Documente nouă, în mare parte romînești, relative la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, București, 1899 (extras din *An. Acad. Rom.*, Mem. secf. ist., s. II, t. XX, 1899, p. 436-502).

Istoria Țării Romînești, 1290 — 1690. *Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simoșescu, București, 1960.

Istoriile domnilor Țării Romînești, ed. N. Iorga, București, 1902. KABRDA, J., *Les documents*

turcs relatifs aux impôts ecclésiastiques prélevés sur la population bulgare auXVU-e siècle. In *Archiv Orientalnii*, XXIII, 1955, nr. 1-2, p. 136-177.

— *Les documents turcs relatifs aux droits fiscaux des metropolites orthodoxes en Bulgarie au XVIII-e siècle*, în *Archiv Orientalnii*, XXVI, 1958, p. 59 și urm.

¹ *Balade*, Biblioteca pentru toți, 1954, p. 296.

LEGRAND, E., *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889.
 LITTEGOW, W., *The totali discourse*. . . , Londra, 1632.
Melanges de l'ecole roumaine en France, partea I-a, Paris, 1925.
Monumenta Comitalia Regni Transylvaniae, I—III, Budapesta, 1875 — 1877.
Monumenta spectantia historiam slavorum Meridionalium, voi. XVIII, Zagreb, 1887.
 PECEVI, IBRAHIM, *Tarih*, Istanbul, 1864-1867 (1281/83 H).
 POSSEVINO, A., *Transilvania, 1584*, în *Fontes rerum Transylvanicarum*, voi. III, Budapesta, 1913.
Torok-magyarkori államokmánytdr, voi. I — VII, Budapesta, 1863 — 1872.
Torok-magyar okleveltdr, Budapesta, 1914.
 URECHE, GR., *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958.
 VELICS, A.-KAMMERER, E., *Magyarorszdgi tdrokkincstári defterek*, 2 voi., Budapesta, 1886 — 1890.
 VERANCICS, A., *Osszes munkái*, în *Mon. Hung. Hist., Scriptores*, voi. II — VI, IX—X, XX, XXV, XXVI, Budapesta, 1857-1875.
 VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, voi. I — IV, București, 1929-1932.

III. Lucrări generale

Encyclopedie de l'Islam, I—IV, Paris-Leyden, 1913 — 1936.
 HAMMBR, JOSEPH, *Qeschichte des osmanischen Reiches*, I—X, Pesta, 1834 — 1836.
 IORGA, N., *Qeschichte des osmanischen Reiches*, voi. I—V, Gotha, 1908 — 1913.
 — *Istoria poporului român*, voi. III, București, 1927.
 — *Istoria românilor*, voi. V, București.
 D'OHASSON, MOURADJA, *Tableau general de l'Empire ottoman*, I — VII, Paris, 1788 — 1824.
 ZINKEISEN, S.W., *Qeschichte des osmanischen Reiches in Europa*, voi. I — IV, Gotha, 1855 — 1859.
 XENOPOL, A.D., *Istoria românilor din Dacia Traiană*, voi. IV, ed. a III-a.

IV. Lucrări speciale

1. Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească

BERZA, M., *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *St. mat. ist. medie*, II, 1957, p. 7-45.
 — *Variațiile exploataării Țării Românești de către Poarta otomană în sec. XVI—XVIII*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 2, p. 59-71.
 IORGA, N., *Contribuțiuni la istoria Munteniei în a doua jumătate a sec. al XVI-lea*, București, 1896 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secf. ist.*, s. II, t. XVIII, 1895-1896, p. 1-112).
 — Prefața la Hurmuzaki, *Documente*, voi. X.

2. Regimul politic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească

GIURESCU, C., *Capitulațiile Moldovei cu Poarta Otomană*, București, 1908.
 IORGA, N., *Renegați în trecutul terilor noastre și al neamului românesc*, în *An. Acad. Rom., Mem. secf. ist.*, s. II, t. XXXVI, 1913-1914, p. 799-806.
 SIRUNI, H. Dj., *Domnii români la Poarta Otomană*, București, 1941.

3. Formarea principatului autonom al Transilvaniei

BIRO, V., *Az erdelyi fejedelmi hatalom fejlődése, 1542—1690*, Cluj, 1917.

CIOCAN, R., *Politica Habsburgilor față de Transilvania în vremea lui Carol Quintul*, București, 1945.

LÂM, K., *Az erdelyi országguyes szervezete, 1541 — 1848*, Cluj, 1908. MULLER, G., *Die Türkenherrschaft in Siebenbürgen. Verfassungsrechtliches Verhältniss Sieben-*

burgens zur Pforte, 1541 — 1688, Sibiu, 1923. SZENTMÁRTONI, K., *János Zsigmond erdelyi fejedelem élete és jellemrajza*, Cristur, 1934.

4. Raialele și pașalîcurile de pe teritoriul țărilor romîne

CONSTANTINESCU, N.A., *întinderea raialelor*, în *Anuarul de geografie și antropogeografie*, II, 1910-1911.

IACOB, G., *Aus Ungarns Türkenzeit*, Frankfurt, 1917.

IORGA, N., *Chilia și Cetatea Albă*, București, 1899.

LUKINICH, I., *Erdely területi változásai a török hódoltság korában, 1541 — 1711*, Budapesta, 1918.

MUTAFCIEVA, V.P., *Problema rentei feudale în Imperiul otoman*, în *Probleme de istorie*, 1958, nr. 4.

POPESCU, M., *Cetățile turcești din împrejurul Principatelor Române*, Craiova, 1927. SZILÁGYI, S., *As: erdelyi hódoltság és végvidék*, în *Rajzok és tanulmányok*, II, 1875, p. 139—172. TAKATS, S., *Rajzok a török vildgéből*, I—III, Budapesta, 1915 — 1917.

TOTH SZABO, PÁL, *Nagyvárads az erdelyi fejedelmek és a török uralom korában*, Oradea, 1904.

TOTOIU, I., *Contribuții la problema stăpînirii turcești în Banat și Crișana*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 1, p. 5-35.

5. Lupta poporului împotriva jugului turcesc

DAN, MIHAIL, *Știri privitoare la istoria țărilor romîne în cronicile ucrainene*, în *St. mat. ist. medie*,

II, 1957, p. 205-288. STĂNESCU, EUGEN, *Colaborarea militară dintre român și cazaci în ultimul sfert al secolului al*

XVI-lea, în *Studii*, VII, 1954, nr. 3, p. 119-144 și nr. 4, p. 187-213.

CAPITOLUL III
DEZVOLTAREA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ A ȚĂRILOR
ROMÎNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI
AL XVI-LEA

**1. DEZVOLTAREA ECONOMICĂ ȘI SOCIALĂ A ȚĂRII
ROMÎNEȘTI ȘI MOLDOVEI**

Trăsăturile caracteristice ale dezvoltării forțelor și relațiilor de producție din Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în condițiile dominației otomane, au fost: împiedicarea valorificării bogățiilor naturale, încetinirea ritmului de dezvoltare a principalelor ramuri ale economiei, frînarea dezvoltării orașelor și a pieții interne, intensificarea exploatării țărănimii printr-o fiscalitate excesivă și prin încercarea de trecere la forma muncă a rentei ca formă predominantă, care au dus la ruina gospodăriei țărănești, legarea de glie a țărănimii dependente și o ascutită luptă de clasă.

Dezvoltarea principalilor ramuri ale economiei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, agricultura continuă să rămână o ocupația de bază a populației rurale. Calatorii străini apreciază unanim Moldova și Țara Românească ca pe unele din cele mai bogate din cîte cunosc, evidențiind în mod special fertilitatea solului și, legată de ea, excepționala lor bogăție în cereale și animale. Moldova este descrisă ca avînd un « pămînt foarte roditor de la natură », care dă « bucate din belșug, fără prea multă osteneală », și ca urmare, « extrem de bogată în locuri de arătură, vii și cereale ». Aceleași aprecieri le au călătorii și față de Țara Românească, pe care o găsesc « foarte rodnică », « mănoasă » și producînd « grîne din belșug ». *Cultura cerealelor*. Datorită posibilității de a livra în continuare în sudul Dunării cerealele cerute insistent de turci, boierii și mănăstirile rămîn interesați în producția de cereale-marfă, căutînd să realizeze cantități sporite față de epoca anterioară.

Prețul de monopol, cu care erau siliți să-și vîndă grînele în Imperiu, nu era, pentru marii feudali, o piedică; cerealele vîndute nu-i costau nimic pe aceștia, ei primindu-le, fără nici un fel de cheltuieli, de la producătorii direcți, sub forma rentei. Pentru boier sau mănăstire, grînele vîndute turcilor nu aveau valoare de

schimb și, de aceea, chiar prețul de monopol obținut constituia pentru ei un venit net. Prețurile de monopol, însă, diminuau veniturile feudalilor față de epoca anterioară instaurării monopolului, fapt pentru care ei au căutat să mărească volumul cerealelor-marfă și, implicit, să sporească suprafețele cultivate cu grâne.

Creșterea producției de grâne nu se putea face, în condițiile epocii, decât prin extinderea culturii cerealiere pe noi terenuri și în noi regiuni, până aci înțelenite sau acoperite de păduri și pășuni. Dovezi pentru creșterea suprafeței agricole sînt: numeroasele defrișări și deșteleniri pomenite în acte, precum și faptul că sate atestate documentar încă mai dinainte, dar fără precizări de natură a dezvălui diversele ramuri ale economiei lor, sînt acum tot mai des amintite în legătură cu ogoarele ce se vînd între țărani liberi sau sînt acaparate prin cumpărare sau silă de feudali, țarinile și cîmpurile la care ajung liniile de hotar, ariile cu clăi de grîu sau de orz, numeroasele vii și mori și deosebitul interes de care se bucură acestea din urmă, exprimat în prețul lor crescut în a doua jumătate a veacului. Cuvintele ce amintesc de defrișări, deșteleniri și asanări, ca: laz, curătură, seciu, secătură, se întîlnesc mult mai des în actele din a doua jumătate a veacului al XVI-lea decât în cele de pînă la 1550. Analiza documentelor interne ale Țării Romînești din veacurile XV—XVI arată o creștere reală a deștelenirilor în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, care, deși nu este prea mare, indică totuși o lărgire a pămînturilor destinate agriculturii.

Prefacerea unor păduri sau locuri mlăștinoase în terenuri bune de agricultură se făcea, în condițiile unei tehnici rămase rudimentară, ca și mai înainte, cu mari eforturi și multă cheltuială de energie omenească. Documentele vremii redau expresiv faptul: «loc curat cu sapa și cu toporul », « au săpat și au ars pădurea cu foc », « au curățat locul cu multă trudă și grea nevoie », pădurea a fost curățată « cu securile și cu foc și cu multă trudă », loc « curățit... în pădurea întreagă și deasă ».

Aceste defrișări, deșteleniri și secături se făceau cel mai adesea în terenurile statului, dar și în rezerva necultivată a domeniului sau în interiorul satului liber.

Urmărind pe hartă localitățile de care se leagă defrișările și deștelenirile uite în acte, se poate constata că, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, ; fac și în regiunile de cîmpie din jurul Bucureștilor și a Craiovei, spre ebire de epoca anterioară, cînd se întîlnesc documentar doar în regiunea

Rurilor și sub munte. Totuși, și în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, regiunile deluroase, cu r>:rulația cea mai deasă, continuă să rămîna principalele zone de producție Procentul cel mai mare de sate în care sînt amintite ogoarele, țarinile, ar,- e:c, raportat la numărul de sate atestate documentar pînă în 1600, îl au r&cir.;.; de azi: Filiași, Tg. Jiu, Baia de Aramă, Strehaia, din regiunea Oltenia, ie, din regiunea București, Pitești și Rîmnicul Vîlcea, din regiunea Argeș,

Râmnicul Sărat și Mizil, din regiunea Ploești, iar în Moldova, raioanele Roman și Moinești, din regiunea Bacău.

Indicații prețioase pentru dezvoltarea agriculturii în a doua jumătate a secolului al XVI-lea ne oferă și răspîndirea morilor. În amîndouă țările, documentele arată o mare răspîndire a morilor la sfîrșitul secolului al XVI-lea. E de reținut, de pildă, din analiza izvoarelor interne, că morile sînt pomenite în 90% din raioanele de azi ale fostei Țări Romînești. Cele mai numeroase sate cu mori sînt semnalate pe teritoriul raioanelor: Balș, Tg. Jiu, Giurgiu, Oltenița, Pitești, Ploești, Tîrgoviște, Fetești, în Țara Romînească, și Roman, Iași, Neamț, Fălticeni și Vaslui, în Moldova. Multe mori sînt pomenite și în orașe, la: București, Pitești, Ploești, Buzău și Baia.

Interesul deosebit pe care-l arată acum boierii și mănăstirile față de mori, exprimat prin prețurile continuu mărite cu care le negociază, dovedește, pe lîngă creșterea rolului morilor în economia domeniială, și creșterea producției cerealiere în țară. Proprietarii ai unui mare număr de mori în această vreme sînt mai ales mănăstirile: Cozia, Argeș, Cătălui și Bucovăț, în Țara Romînească, Galata și Moldovița, în Moldova.

În ceea ce privește sistemul de cultură, se menține acela al desțelenirilor permanente și al ogoarelor împrăștiate fără nici o ordine pe întregul cîmp de cultură. Începînd cu a doua jumătate a secolului al XVI-lea, documentele pomenesc însă tot mai des de două cîmpuri, cîmpul de sus și cîmpul de jos, ceea ce marchează trecerea spre un sistem superior de agricultură, al celor două tarlale ale satului, în care alternează anual cultura cerealelor cu lăsarea în țelină. Tehnica aceasta se aplica în hotarul satului pe terenuri dinainte fixate de către obște sau, în cazul rezervei feudale, de către stăpînul de moșie. Sistemul de cultură nu este omogen pe întreg întinsul țării, el fiind în bună măsură determinat și de relieful solului. Sistemul celor două tarlale se întîlnește îndeosebi în zonele agricole din cîmpia Țării Romînești (în raioanele de azi: Caracal, Turnu Măgurele, Drăgănești-Vlașca), dar și în regiunea dealurilor (raioanele: Tîrgoviște, Ploești, Buzău), în satele de sub munte din Țara Romînească (raioanele: Baia de Aramă, Tîrgu Jiu, Gilort, Horezu), precum și în bună parte din Moldova, unde, după cum s-a văzut, exista o agricultură relativ dezvoltată, se continua practicarea sistemului desțelenirilor și al desfrișărilor continue, cu ogoare lăsate în pîrloagă mai mulți ani, pentru refacere.

Data fiind deosebita fertilitate a solului, e probabil că în cea mai mare parte a celor două țări, în afara îngrășămîntului natural pe care-l forma cenușa rezultată din arderea miriștilor, ce se făcea toamna tîrziu, după ce le pascuseră vitele și oile, alt sistem de îngrășare a solului nu se practica în această epocă. Dar nu este exclus ca pe alocuri — poate pe unele domenii — să se fi încercat o creștere a fertilității solului prin îngrășarea cu băligar. Secretarul lui Petru Cercel, Franco Sivori, atît de bine informat asupra Țării Romînești, vorbind tocmai despre fertilitatea solului, arată că grînele se seamănă « fără prea mult

meșteșug» și «fără a îngrășă prea mult pământul»*, ceea ce înseamnă că, pe alocuri, ori cât de puțin, se practica totuși îngrășarea pământului de cultură.

Uneltele folosite sînt, în genere, cele dinainte, în tehnica agricolă neproducîndu-se schimbări importante. În sistemul destelenirilor, uneltele de bază rămîn: securea, tîrnăcopul, cazmaua, sapa și rarița. Plugul este folosit îndeosebi în regiunile în care se practica asolamentul bienal. Pentru recoltarea păioaselor, ca și înainte, se foloseau secera și coasa, iar la strîngerea finului, coasa, precum și furca și grebla de lemn.

Ca vite de muncă, atît în Moldova cît și în Țara Romînească, erau folosiți mai ales boii și bivoli. În multe părți, însă, sînt folosiți și caii. Izvoarele arată că moldovenii «înjugă cîte 12 boi la un plug»² (probabil în cazul destelenirilor), sau că, tot ei, se slujesc «la munca cîmpului de bivoli, de care au o mulțime»³. Caii moldovenilor sînt «mici, dar foarte buni la muncă», ca și cei din Țara Romînească⁴.

Cerealele ce se cultivă acum sînt cele cultivate și mai înainte, adică: grîul, orzul, meiul, alacul, hrișcă, ovăzul, secara și sorgul.

Cultivarea griului, foarte răspîndită încă din vechime, este atestată documentar în veacul al XVI-lea aproape în toate vechile județe și ținuturi. După numărul mare de mori și după răspîndirea lor pe întreg teritoriul Moldovei și Țării Romînești, ca și după cantitățile mari de grîu exportate în sudul Dunării, se poate conchide că, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, producția de grîu era destul de importantă. Călătorii străini vorbesc și ei despre producția însemnată de grîu a celor două țări: unii din ei precizează că, în Moldova, se cultivă mai ales grîu de primăvară.

Alături de grîu, orzul ocupă un loc de seamă între cereale, fiind și el cerut în Imperiul otoman, mai ales pentru nevoile oastei turcești.

Începînd cu a doua jumătate a veacului, meiul începe să cîștige teren față de grîu și de orz. Alacul, ovăzul și secara se cultivau pe întinderi de teren mai mici. Despre ele, ca de altfel și despre mei, actele interne dau destul de puține știri.

Repartiția cerealelor și a altor plante cultivate pe un domeniu feudal în această vreme se poate vedea din catastiful de averi și bucate al mănăstirii Galata, din 1 noiembrie 1588. Locul întâi între bucatele aflate încă în stoguri revine griului (32%), urmat de ovăz (18%), orz (16%), secară, mazăre, mei și bob. În cantitățile treerate, depozitate în magaziiile mănăstirii, locul întâi îl ocupă secara, apoi grîul, orzoaica, meiul și hrișcă⁵.

¹ Șt. Pascu, *Petru Cercel și Țara Romînească la sfîrșitul sec. XVI*, p. 176.

² E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, p. 170.

³ Giorgio Tomassi, *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, p. 74.

⁴ E. Legrand, *op. cit.*, p. 172 — 173; F. Sivori, ed. Șt. Pascu, p. 180.

⁵ *Documente*, A, veac. XVI, voi. III, p. 402 — 410.

Producția de cereale pare să fi fost cu adevărat excepțională. Savori — confirmat după mai bine de un veac de Dimitrie Cantemir — arată că « o măsură de sămânță dă 25 și 30 de măsuri». Știrile sînt desigur exagerate; e de reținut totuși fertilitatea deosebită a solului celor două țări.

În afara cerealelor, se continuă și cultura plantelor textile, inul și cânepa, necesare pentru confecționarea îmbrăcămînții; se cultivă de asemenea diverse legume și zarzavaturi, ca: varza, mazărea, bobul, ceapa, usturoiul ș.a., toate cunoscute și cultivate mai dinainte.

Nivelul forțelor de producție în agricultura romînească din a doua jumătate a veacului al XVI-lea continuă în general să crească. Ritmul lor de dezvoltare este însă mult încetinit, datorită dominației otomane.

Viticultura. Cultura viței de vie cunoaște în a doua jumătate a veacului al XVI-lea o dezvoltare însemnată. Făcînd o comparație a răspîndirii viilor, se constată că, din cele 52 de raioane de azi de pe vechiul teritoriu al Țării Romînești, pînă la 1550 sînt atestate documentar vii în 29 de raioane, iar pînă la 1600, în 48 de raioane, ceea ce reprezintă o creștere apreciabilă a numărului de localități cu vii, corespunzînd și unei extinderi pe teren a viilor. Pînă la mijlocul veacului, vița de vie se cultiva în special în raioanele: Rîmnîcu Vîlcea, Tîrgu Jiu, Pitești, Găești, Tîrgoviște și Ploiești,» în Țara Romînească, și Hîrlău, Neamț și Bacău, în Moldova. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, capătă importanță în ceea ce privește suprafața cultivată cu vii raioanele: Strehaia, Caracal, orașul București, Mizil, Buzău și Rîmnîcu Sărat, în Țara Romînească, și Tecuci, Iași, Huși și Focșani, în Moldova.

În extinderea culturii viticole erau interesați îndeosebi marii feudali. Avînd drept de exclusivitate la vînzarea vinului pe domeniu și neexistînd monopol turcesc asupra exportului de vin, viticultura aducea mănăstirilor și boierilor însemnate cîștiguri, de unde și interesul lor deosebit pentru ea. Dar pentru vii manifestă interes și celelalte clase și pături sociale, orășenimea și țărănimea, atît cea liberă, cît și cea dependentă. Importanța ce se acordă viticulturii este scoasă în evidență și de numărul mare al viilor ce se vînd și se cumpără, ca și de prețul lor, în creștere pînă la sfîrșitul celui de-al nouălea deceniu al veacului. Documentele pomenesc de vieri, de crame, de teascuri, de pivnițe de piatră, de șoproanele de la vii, cu destinație specială, toate constituind tot atîtea dovezi de nivelul înalt la care ajunsese viticultura pe teritoriul patriei noastre. Călătorii străini din veacul al XVI-lea, și în special cei din a doua jumătate, au și despre vinul și viile romînești aceleași aprecieri elogioase ca și despre cereale.

Pomicultura. Pomii roditori continuă și în această vreme să ocupe un loc însemnat între bogățiile celor două țări. Actele interne pomenesc adesea de curături cu pomi și de «pometuri», în toată regiunea deluroasă a Moldovei și Țării Romînești și, uneori, chiar și în satele de cîmpie. Pomii cultivați sînt

aceiași din epoca anterioară, și anume: meri, peri, pruni, nuci, cireși, vișini, piersici și scoruși. Unele soiuri de pomi cresc și prin păduri — spun călătorii — neîngrijiți de mâna omului. Prețul la care se vînd fructele este foarte mic. Localitățile cele mai bogate în fructe erau în raioanele de azi: Pitești, Rîmnicu Vîlcea, Ploești, Curtea de Argeș, Tîrgoviște, Focșani, Tecuci, Huși și Iași.

Creșterea vitelor. Creșterea vitelor continuă să rămîna și sub regimul dominației otomane una din ramurile cele mai importante ale economiei Țării Romînești și Moldovei și să constituie una dintre ocupațiile de bază ale locuitorilor lor.

Izvoarele înregistrează existența unui număr considerabil de vite mari (boi și cai), dar și de oi, porci și capre. Vînzarea lor peste hotare, în special a boilor și a oilor, aducea venituri importante. Relatînd despre pășunile pe care le-au văzut, călătorii străini subliniază bogăția în animale a celor două țări. În Moldova « se găsește un mare număr de herghelii bune, cu cai turcești și moldovenești. .. Nu este însă îngăduit să fie exportati fără voia voievodului » *. La fel, în Țara Romînească există « cai foarte frumoși, turcești și arăbești »; cei de țară sînt buni « pentru război, pentru trăsuri și pentru căruțe » ². « Din Moldova se scoate acea mulțime de boi, din a căror carne se hrănesc nu numai popoarele vecine, ale Ungariei și Rusiei, ci și cele ale Poloniei, Germaniei, ba pînă și Italia și mai ales orașul Veneția. Pe acești boi, venețienii îi numesc boi ungurești și preferă carnea lor celorlalte de același fel », scrie secretarul nunțiului papal din Polonia, italianul A. M. Graziani⁸. În 1566, sultanul porunca lui Lăpușneanu să se îngrijească a expedia la Constantinopol în fiecare lună cîte o mie de boi.

În ceea ce privește oile, deși numărul lor este foarte mare, sînt unele indicii că el a scăzut după instaurarea dominației otomane. În Moldova, de pildă, după unele știri documentare, numărul oilor supuse gorștinei ajungea, înainte de Ioan vodă, la cifra de 1 500 000 ⁴; în 1591, numărul acestora era de numai 656 000 ⁵. Oile erau cerute în număr mare pentru hrana Constantinopolului. Călătorii sînt informați că se trimit în acest oraș anual peste 100 000 de oi⁶. Aceasta cifră se confirmă și prin documentele interne: în 1591 sînt livrate Porții peste 140 000 de oi⁷. Ținuturile Moldovei cele mai bogate în oi erau la sfîrșitul veacului al XVI-lea: Neamț, Hotin, Sorocea, Tigheci și Suceava.

• ¹ Relatarea lui G. Gromo, în *Apulum* II, 1943-1945, p. 205.

² Relația lui F. Sivori, *ed. cit.*, p. 180.

³ E. Legrand, *op. cit.*, p. 170.

⁴ Documente, A, veac. XVI, voi. IV, p. 77.

⁸ *Ibidem*, p. 25.

* Relatare a unui anonim italian, în I. C. Filitti, *Documente din arhivele Vaticanului*, II, p. 44.

⁷ Documente, A, veac. XVI, voi. IV, p. 22-25.

Pentru bogăția în porci a Moldovei și Țării Românești stau mărturie vânzările ce se fac, atât pe piața internă, cât și peste hotare. Amîndouă țările continuă să exporte în Transilvania porci îngrășați.

Numărul cel mai mare de animale aparținea clasei stăpînitoare. Posedînd întinse terenuri necultivate, bogate în finețe, pășuni, și păduri, avînd și numeroși oameni dependenți ce puteau să fie folosiți ca păstori, boierii și mănăstirile aveau toate condițiile necesare dezvoltării unei atare economii. Izvoarele narative și documentare arată caracterul domenal al creșterii vitelor în această perioadă. Același Graziani, care a călătorit prin Moldova în timpul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Lăpușneanu, relatînd despre bogăția țării în vite mari, în special în boi, ca și despre iarmaroacele de vite, scria că « din acest lucru au mare câștig boierii, care cresc cirezi de vite, și chiar domnul însuși mai mult din aceasta se îmbogățește, căci și el vinde în fiecare an un mare număr de boi de pe moșiile sale »^x. Alexandru Lăpușneanu evacuează 12 sate de pe ambele părți ale Răutului pentru a-și face o mare crescătorie de vite².

Boierii și mănăstirile au și numeroși cai în această epocă. Ori de cîte ori este nevoie de cai pentru Poartă, cei care dau cai « în treaba țării » sînt întotdeauna feudalii, ei avînd cai mulți și de soi. Examinînd același catastif al Galatei, amintit și mai sus, se poate vedea că pe domeniul ei de 16 sate, mănăstirea avea în 1588: 101 cai, 191 boi, vaci și viței, 140 de porci și 1128 de oi, ceea ce, pentru un domeniu recent constituit și relativ nu prea întins, însemna o avere importantă. Că feudalii erau posesorii a numeroase vite reiese și din cumpărările de sate, ocine, vii, locuri de case, pe care ei le fac dînd în schimb vite țăranilor năpăstuiți de vreo dușegubină, lipsiți de cai pentru muncă sau de unele animale (oi, capre, porci, vaci cu lapte), chiar pentru hrana lor și a familiei.

Și în gospodăria țărănească existau desigur cai și boi, folosiți la munca cîmpului sau la transporturi. De asemenea existau porci, pentru consumul propriu, poate în oarecare măsură și pentru piața internă. Ceva mai numeroase trebuie să fi fost oile, de ale căror produse țăranii nu se puteau lipsi și pe care le foloseau atât în gospodăria proprie, cât și la vînzare.

Documentele interne din a doua jumătate a veacului înregistrează, atât în Moldova, *cît și* în Țara Românească, nevoia acută de vite pe care o simțea gospodăria țărănească în această vreme. În acte nu surprindem decît extrem de rar vînzări de vite făcute de țăranii. Uneori întîlnim doar schimburi în natură, unul dînd o parte de ocină, iar celălalt oferind în schimb vita de care avea nevoie. Pentru caii necesari la muncă, și poate încă, în oarecare măsură, la oaste, pentru boi de muncă, pentru vaci cu lapte, necesare hranei lor și a copiilor, pentru oi, capre sau porci, țăranii își vînd părțile de ocină, ogoarele, părțile de vie și chiar vatra de casă.

¹ E. Legrand, *op. cit.*, p. 170.

² *Documente*, A, veac. XVI, voi. III, p. 393-394.

în ceea ce privește numărul de vite din gospodăriile țăranilor dependenți nu avem știri, dar e foarte probabil ca situația să fi fost aceeași, dacă nu și mai rea.

Din cele de mai sus se poate conchide că, în noile condiții create de regimul dominației otomane, creșterea vitelor rămîne o ramură economică aducătoare de venituri numai în anumite sectoare și numai pentru anumite categorii sociale. Se poate spune că este în dezvoltare doar creșterea vitelor mari, pe domenii, feudali fiind aproape singurii posesori ai condițiilor necesare creșterii lor și, în același timp, avînd posibilitatea organizării unui export de vite peste hotare. În ceea ce privește creșterea oilor se constată, în ultimul sfert al veacului, un regres destul de important. Interesul țăranimii pentru creșterea vitelor scade, atît din cauză că exploatarea crescîndă a statului feudal lovea în ceea ce era mai ușor de luat din gospodăria țăărănească și de desfăcut pe piață, adică în vite, cît și pentru faptul că din numărul mic de animale pe care-l putea vinde, adesea la un preț de monopol, nu realiza nici un fel de cîștig.

Albinăritul. Apicultura, ramură veche a economiei romînești, cunoaște o dezvoltare remarcabilă în tot cursul veacului al XVI-lea, îndeosebi pe domeniile mănăstirești, dar și pe cele ale boierilor, precum și în satele de țărani liberi. Se continuă amenajarea locurilor de stupină sau prisacă în păduri, cu aprobarea domniei. Prețurile cu care se vînd aceste locuri de stupine sînt destul de importante. Astfel, la 1573, în Țara Romînească se vînd două asemenea locuri cu 600 de aspri¹, prețul uneia echivalînd cu al unui pogon de vie sau a doi boi în aceeași vreme. Întinderea unor asemenea locuri era variabilă. Actele spun că locul era: «cît va arunca un om cu piatra din mijlocul prisăcii în toate părțile», sau de «40 de pași în jur»². Posesori de stupine și mulți stupi sînt amintiți a fi în această epocă: mănăstirea Dealul, mitropolitul Mihail, în Țara Romînească, și mănăstirile Bistrița, Neamț și Galata, în Moldova. Aceasta din urmă avea, în 1588, 484 de stupi³.

Locul de seamă pe care-l ocupă stupăritul și în gospodăria țăărănească reiese atît din numeroasele mențiuni documentare, cît și din importanța pe care continuă să o aibă dijma sau desetina din stupi, ca dare datorată domniei de țărani. Izvoarele vremii pomenesc de mierea din Moldova ca fiind « de cea mai bună calitate »*. O mare cantitate de miere și de ceară se producea și în Țara Romînească⁵. Ele se foloseau în consumul intern și pentru export. Din miere se făcea și miedul, băutură mult apreciată de moldoveni⁶.

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. IV, p. 125.

² *Ibidem*, A, veac. XVI, voi. III, p. 103 ; B, veac. XVI, voi. II, p. 153.

³ *Ibidem*, A, veac. XVI, voi. III, p. 409-410.

⁴ Descriere anonimă din 1587 a Moldovei, în I. C. Filitti, *op. cit.*, I, p. 44.

⁵ Relația lui Francesco Pastis de Candia, în N. Iorga, *Studii și documente*, I—II, p. 416.

⁶ Relația lui Graziani, în E. Legrand, *op. cit.*, p. 169.

Pescuitul. Pescuitul continuă să se numere printre ocupațiile locuitorilor din preajma bălților Dunării, a lacurilor și a unor râuri. Ca și în prima jumătate a secolului, călătorii străini ai vremii pomenesc despre bogăția în pește a celor două țări. Pentru Țara Românească dă informații același Sivori, atât despre bogăția de pește, cât și despre pregătirea lui pentru comerț și vânzarea la Constantinopol. «Pescăriile primesc peștele din Dunăre — scrie Sivori. Când zăpezile se tolesc, aceasta se umflă într-atît, încît, revărsîndu-se peste maluri, inundă o mare întindere de pămînt, care rămîne ca o mare. Este în special o abundență de crapă, care sînt așa de mari și grei, încît pot ajunge să cîntărească 80 de livre. Acești pești, tăiați în lung în patru bucăți, sînt sărați și puși la afumat și ies tot așa de buni și de fini ca și șunca. Se trimit la Constantinopol, unde sînt foarte apreciați »¹. Cu multe amănunte relatează și Francois de Pavie, în 1585, prinderea morunilor la gurile Dunării și prepararea icrelor, atît de apreciate în Grecia și în alte părți². Ca și în prima jumătate a secolului, actele interne cuprind numeroase mențiuni de heleșteie și iazuri, special amenajate de către boieri și mănăstiri pentru creșterea peștelui, îndeosebi în Moldova. De asemenea, se înregistrează și mari cantități de pește exportat în Polonia și Transilvania.

În piscicultura sînt interesați mai ales marii feudali. Mănăstirile Tismana și Cozia, în Țara Românească, și Neamțu, Bistrița și Galata, în Moldova, sînt posesoare a numeroase bălți și iazuri, din care se exploatează peștele. Uneori, însă, actele pomenesc de asemenea exploatare făcute și de țărani liberi, pe lacurile sau bălțile dinlăuntrul hotarelor satului lor.

Vînătoarea. Vînătoarea este nu numai o îndeletnicire distractivă a boierilor și domnului, ci și o ocupație pentru unii locuitori ai țării. Din carnea și din pielea animalelor vîinate ei își acopereau măcar o parte mică din nevoi. Despre bogăția în animale și păsări sălbatice a Țării Românești în această vreme, relatează F. Sivori: « în această țară se găsesc multe animale sălbatice, ca iepuri, cerbi, căprioare, mistreți, vulpi, lupi și urși; se află potîrnichi, fazani, gîște și rațe sălbatice, turturele, prepelițe, sturzi în mare cantitate, astfel că se pot organiza minunate vînători »³.

Exploatarea subsolului. Ca și pentru epoca anterioară, izvoarele pomenesc între bogățiile naturale ale celor două țări și pe cele ale subsolului. Munții și dealurile Moldovei și Țării Românești sînt descrise ca avînd mult aur, argint, fier, sare, sulf, păcură, chihlimbar ș.a. Minele de fier sau de aramă, altă dată în exploatare, sînt acum în mare măsură în părăsire. Se mai lucrează doar la ocnele de sare,

Secretarul genovez al lui Petru Cercel, Franco Sivori, diplomatul papal Giovanni Botero și alții scriu că minele din cele două țări nu sînt puse în exploa-

¹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 177.

² Relația lui F. de Pavie, în N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 34.

³ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 177.

tare din cauza turcilor, de teama ca nu cumva aceștia, aflînd de existența lor, să **ceară** un tribut mai mare sau chiar să pună mîna pe ele¹.

Aurul se scotea din apa rîului Lotru, sub formă de grăunțe. Partea ce **revenea** domniei, în această vreme, se pare că era destul de importantă. Sînt **indicii** că ar fi existat oarecare exploatări populare de fier și plumb, acesta din **urmă** în regiunea Curții de Argeș. Fierul se prelucra de meșteșugari, care făceau din el unelte agricole.

Exploatarea sării cunoaște în a doua jumătate a veacului o dezvoltare **mai** mare decît în epoca anterioară. în Țara Romînească, pe lîngă cele două ocne mai vechi, de la Ocnele Mari și Ocna Mică (lîngă Tîrgoviște), se mai deschid două, la Telega și la Ghitioara. în Moldova continuă exploatarea sării lîngă Tîrgul Trotuș. Exploatarea sării aducea domniei venituri însemnate, în special din exportul ei în sudul Dunării. în ocne, la tăierea sării, lucrau robi țigani și țărani dependenți. Transportul sării intra în obligațiile către stat ale țărănimii libere și orășenimii din apropierea ocnelor. Tehnica extragerii sării rămîne la fel de rudimentară ca și mai înainte.

Păcura se exploata destul de puțin în această vreme. Ea este totuși amintită atît în Țara Romînească², cît și în Moldova³. în regiunea Buzăului se scotea sulf și chihlimbar.

Din cele de mai sus se poate vedea că în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, cu toată crîncena exploatare turcească și în ciuda frînei pe care dominația otomană a constituit-o, forțele de producție din anumite ramuri ale economiei au continuat să se dezvolte, deși într-o măsură nu prea mare și într-un ritm relativ lent. Această dezvoltare a fost rezultatul unor eforturi deosebite depuse de popor.

O parte din orașele Țării Romînești și Moldovei sînt Dezvoltarea orașelor. în plină decadere (Orașul de Floci, Meșteșugurile și comerțul Tîrgșorul, Slatina, Tîrgul Putnei, Tîrgul Frumos, Orheiul), iar altele într-un vădit regres (Argeșul, Cîmpulungul, Craiova, Adjudul, Dorohoiul, Hotinul, Șiretul ș.a.). Cele legate de o ramură economică asupra căreia n-a grevat monopolul turcesc (viticultura, exploatarea sării), sau avînd o situație administrativă deosebită (reședință domnească sau episcopală) s-au menținut la nivelul atins înainte de instaurarea dominației otomane. în această categorie intră în Țara Romînească orașe ca: Buzău, Pitești, Rîmnicul Vîlcea, Ocnele Mari, Tîrgoviște, iar în Moldova: Bacău, Cotnari, Hîrlău, Tîrgul Trotuș, Suceava, Roman ș.a. E **de** remarcat totuși că și *va.* această epocă o serie de orașe, legate de drumurile **de** comerț, de exportul de grîne în Imperiul otoman sau bucurîndu-se de o atenție

¹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 178; G. Botero, *Le relatfoni universali*, p. 164.

² Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 178.

³ Documente, A, veac. XVI, voi. IV, p. 136.

specială din partea puterii centrale, continuă să se dezvolte și că apar chiar și unele orașe noi. Astfel, cunosc o oarecare înflorire, înregistrată și de izvoarele narrative, orașele: București, Gherghița, Iași, Ștefănești. O serie de sate mari, avînd o piață locală sau bîlciuri periodice, se dezvoltă și se transformă în orașe. În actele interne dintre 1551—1600 sînt amintite ca orașe și tîrguri noi: Calafat, Caracal, Ploești, Rîmnicu Sărat, Șcheia și Galați.

Fig. 254. — Creuzete de topit metale din sec. XVI, descoperite la București.

Populația de bază a orașelor o formau meșteșugarii și negustorii, de multe ori nerupți încă cu tctul de agricultură. Acestora li se adăuga și un număr de țărani, fie moșneni fugiți la oraș din cauza dărilor, fie vecini fugiți de pe domenii, și care în parte continuau să se ocupe cu agricultura pe țarina orașului sau cu grădinăritul și cultura viței de vie. În a doua jumătate a veacului se stabilesc în orașe un însemnat număr de boieri și mănăstiri, care, interesați în schimbul de mărfuri, încep să ocupe un loc de seamă în viața economică orășenească. Ei au adus în orașe și robi țigani, pentru a le servi de bucătari, vizitii, argați etc.

În ceea ce privește meșteșugurile de la orașe, e de relevat ritmul lent cu care ele progresează. Intervine acum și un început de schimbare a modei clasei stăpînitoare, îndeosebi în îmbrăcăminte, încălțăminte, obiecte de podoabă, mobilier etc, cauzată de influența otomană. Această orientizare treptată a boierimii a atras după sine înlocuirea produselor confecționate de meșteșugarii romîni cu produse turcești, aduse în țară de diverși negustori ai Imperiului. A doua jumătate a veacului al XVI-lea constituie pentru unele ramuri meșteșugărești o epocă de regres. Mulți din meșteșugari se reîntorc la agricultură, o parte din timp practicînd meșteșugul, iar alta cultivînd ogoarele din moșia orașului. Procesul acesta a slăbit pozițiile economice ale meșteșugarilor și a determinat, în oarecare măsură, caracterul mai mult comercial și agrar al orașelor noastre, în această epocă.

Din frecvența cu care apar meșteșugarii în actele orășenești, ca martori sau ca proprietari de case, prăvălii și ocine, precum și din numărul lor, se poate vedea că ei și-au continuat totuși activitatea și sub regimul dominației otomane, deși cu o intensitate mult redusă. În această vreme se întâlnesc la orașe meșteșuguri legate de prelucrarea metalelor și a pieilor, de confecționarea îmbrăcămînții și a încălțămînții, de anumite ramuri alimentare, de construirea clădirilor și amenajarea locuințelor etc. Meșteșugarii atestați documentar între 1551—1600 în orașele din Țara Românească și Moldova sînt: tăbăcari, cojocari, blănari, cizmari, croitori, fierari, lăcățari, zlătari, săbieri, arcari, șelari, dogari, olari, zidari, morari, meșteri de mori, brutari, măcelari, miedari, brăgari, berari, rachieri, băiași și bărbieri.

În ceea ce privește organizarea meșteșugarilor, ea este cea a așa-numitelor frății, puternic influențate de biserică și avînd în fruntea lor cîte un vâtaf. Sistemul de organizare în breaslă nu este confirmat de izvoare pentru această epocă. Nici negustorii din orașe nu sînt organizați încă în bresle; totuși, ei încep să acționeze ca un grup solidar, care controlează activitatea negustorească din piețele orășenești.

Comerțul orășenesc este acaparat tot mai mult de negustorii străini, îndeosebi levantini, reprezentanți ai intereselor economice ale Imperiului și auxiliari politici ai Porții. Negustorimea locală, tot mai slabă, nu mai găsește, ca înainte, sprijin la domnie, spre deosebire de negustorii Imperiului, care se bucură de puternica protecție a Porții.

În izvoarele interne se găsesc numeroase știri care arată interesul pe care-l acordau unele mănăstiri comerțului. Așa, de pildă, mănăstirea Sfînta Troiță avea, la sfîrșitul veacului, peste 20 de prăvălii în București; mănăstirea Simo-Petra de la Athos stăpînea, tot în București, în 1585—1586, șapte prăvălii; mănăstirea Stănești avea, în 1593, șase prăvălii la Craiova \ Unii dintre marii boieri se arată și ei interesați în cîștigurile ce le puteau avea de pe urma prăvăliilor. Așa, de pildă, marele vornic Dragomir avea, în deceniul al optulea al veacului, 15 prăvălii în București și șase la Craiova ².

Negustorii sînt amintiți în acte fie ca proprietari, fie ca simpli arendași, care plăteau chirie stăpînului prăvăliei sau locului, care aparținea de regulă unei mănăstiri sau unui mare boier, iar uneori chiar domniei. O serie de negustori greci au în această vreme prăvălii în București, așa precum mulți armeni au la Iași³. Unele din ele ajung, prin silnicie, chiar în mîinile turcilor în timpul domniei lui Alexandru Mircea, niște turci au pus mîna pe unele locuri cu prăvălii în ulița bisericii lui Ghiorma banul din București, unde făceau «mare rîotate» și de unde, cu multă greutate, au fost scoși de domn. De

¹ *Documente*, B, veac. XVII, voi. IV, p. 239-240; veac. XVI, voi. V, p. 188; voi. VI, p. 63.

² *Ibidem*, voi. IV, p. 461, voi. VI, p. 63.

³ *Ibidem*, voi. III, p. 177; voi. V, p. 341; relația de călătorie a lui G. Mancinelli, în Hurmuzaki, XI, p. 116.

asemenea, un ienicer turc acaparează prin înșelăciune trei dugheni, tot în București, de unde apoi este și el scos prin judecată domnească ¹,

Prăvălii au însă și unii meșteșugari, care produc nu numai la comandă, ci și pentru piață. Așa, de pildă, într-al șaptelea deceniu al veacului, Ivan bărbier avea trei prăvălii în Tîrgoviște; în 1589, un Ianachi cizmar cumpăra două prăvălii de la un miedar, în București ².

În prăvăliile aflate în stăpînirea mănăstirilor și boierilor se vindeau în primul rînd produsele domeniilor proprii. Negustorii vindeau în prăvăliile lor mai ales articole de băcănie sau unelte, aduse din afara țării. Unele știri contemporane vorbesc despre bogăția de marfă, ca și despre prețurile mici la care se vindea. În Iași sînt « multe prăvălii, iar în prăvălii tot felul de mărfuri; și negoțul este bun », relatează, în 1593, călătorul rus Ivan Korobeinikov ³. Aceeași constatare o face Franco Sivori pentru București, și anume că « sînt multe prăvălii, bine aprovizionate cu mărfuri de tot felul » ⁴.

Este de observat tot acum fenomenul fundării unor mănăstiri la orașe (Sf. Troiță, Plumbuita, Sărindar, la București; Galata, la Iași). Stăpîni pe întinse domenii, pentru a fi mai aproape de piața de desfacere, călugării se așază în orașe, unde își vînd produsele; achiziționează case, terenuri, prăvălii etc.

Există pentru această epocă puține știri despre mărimea orașelor și numărul locuitorilor, așa că o comparație cu situația anterioară, din acest punct de vedere, nu se poate face. Pentru Țara Romînească avem doar două știri, din anii 1588 și 1591, privitoare la Tîrgoviște și la Cîmpulung, care spun că primul avea pe atunci 1 022 de case ⁵, ceea ce ne duce la un număr de aproximativ 5 000 locuitori — iar al doilea, 900 de case, deci aproximativ 4 500 locuitori. Pentru Moldova sînt date mai numeroase, dar nu se poate pune prea mult temei pe ele. După Bernardo Quirini, episcop catolic care a vizitat Moldova la 1599, Suceava avea 6 000 de case, ceea ce înseamnă aproximativ 30 000 de locuitori; Bacăul 4 000 de case (circa 20 000 de locuitori); Cotnarii și Troțușul, cîte 3 500 de case (circa 17 500 locuitori); Baia, 3 000 de case (circa 15 000 locuitori); Hușii 1 030 de case, Romanul 400, Tîrgul Neamț 250 ⁶. Este evident că cele mai multe cifre dintre acestea sînt exagerate.

Marea majoritate a populației stabile a orașelor noastre se compunea din romîni. În orașe ca Gherghița, Cîmpulung, București, Bacău, Baia, Cotnari ș.a. existau, printre meșteșugari și negustori, și sași, maghiari, armeni și greci. Printre negustorii din București sînt astfel amintiți numeroși greci, care au o organizare aparte, avînd în frunte un « bașă al străinilor » ⁷.

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. IV, p. 461; voi. III, p. 158-159.

² *Ibidem*, voi. V, p. 411.

³ Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, p. 36.

⁴ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 169.

⁵ G. Botero, *op. cit.*, partea a III-a, p. 160.

⁶ *Buletinul Instrucțiunii publice*, 1868, p. 185 — 187.

⁷ *Documente*, B, veac. XVI, voi. V, p. 431.

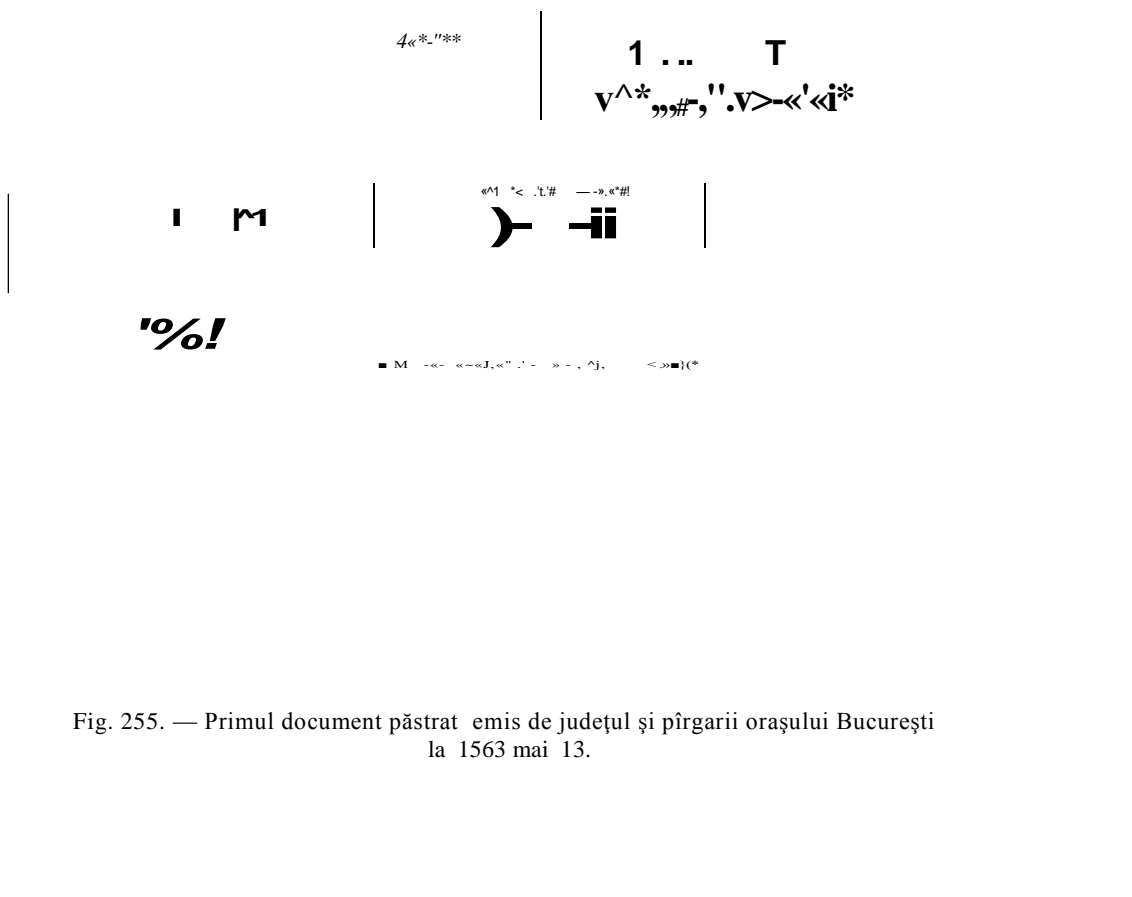

Fig. 255. — Primul document păstrat emis de județul și pîrgarii oraşului Bucureşti la 1563 mai 13.

Organizarea administrativă a orașelor între 1550 și 1600 rămîne cea anterioară. Se observă doar un mai puternic amestec al organelor puterii centrale în treburile interne ale orașului.

Din descrierile contemporane, făcute de călătorii străini, ca și din izvoarele interne, se poate desprinde aspectul exterior al orașului medieval românesc.

Fig. 256. — Pечеți ale unor orașe din Țara Românească și Moldova, din sec. al XVI-lea. 1. Tîrgoviște; 2. Botoșani; 3. Ștefănești.

În centrul orașului se găsea o piață, unde se țineau târgurile săptămânale și care, în actele interne, e numită, cu un termen oriental, « pazar » sau « bazar ». Aici se găseau cele mai multe prăvălii, ateliere sau dughene. Din piață porneau mai multe străzi, parte pavate cu trunchiuri de lemn, și care de asemenea aveau prăvălii. Pe apele care străbăteau cele mai multe dintre orașe se ridicau mori, atît în interiorul orașului, cît și la margine. La periferie se găseau grădini și livezi, adesea chiar vii, iar de jur împrejur se afla țarina orașului, unde se practica agricultura și se pășunau vitele.

Ca în aproape toate domeniile, și în dezvoltarea orașelor românești, instaurarea dominației otomane s-a dovedit a fi o serioasă piedică, pentru învingerea căreia a fost nevoie de deosebite eforturi depuse de masele producătoare.

Meșteșugurile sătești. În afară de orașe, continuă să existe în această epocă la sate și pe domenii o serie de meșteșuguri, atât din ramurile întâlnite în orașe, cât și din altele specifice economiei rurale. Pe domenii, și în special la curtea feudală, nevoia de produse meșteșugărești era împlinită în cea mai mare parte de meșteșugarii locali, robi țigani sau vecini, care produceau atât pentru stăpîn, cât și pentru săteni. Datorită situației lor sociale, toți aceștia lucrau numai la comandă, produsele lor neconstituind încă mărfuri destinate pieții. Meșteșugarii existau și în satele libere, dar și aceștia produceau tot numai la comandă, datorită slabei dezvoltări a pieții și faptului că nu puteau face față concurenței meșteșugarilor din orașe. Pentru meșteșugarii rurali, meșteșugul constituia adesea o ocupație secundară, de completare a activității agricole. Ei nu se desprind decît în parte de agricultură, care rămîne în mare măsură îndeletnicirea lor de bază.

Meșteșugarii rurali întâlniți în actele acestei epoci sînt: morari, fierari, zlătari, căldărari, tăblari, săbieri, croitori, cojocari, ciubotari, dogari și zidari.

Pe domenii și în satele libere, ca și în orașe, întâlnim anumite instalații de prelucrare a materiilor prime, alimentare sau de altă natură, cum sînt morile pentru măcinatul griului, pivele de bătut sumane, ștezele pentru spălatul, îndeșitul și scămoșatul țesăturilor de lînă, steampurile de zdrobit minereuri. Pe domenii, ca și în orașe, se găseau sladnițe în care se făcea berea, precum și velnițe sau poverne de fabricare a rachiului. Interesul pe care-l prezintă atare instalații pentru stăpînii feudali reiese din catastiful de averile mănăstirii Gala ta. În anul 1588, mănăstirea avea în cele 16 sate ale sale 21 de mori, șase pive și două șteze *K*

Comerțul intern. În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, procesul formării pieții continuă, fiind însă frînat de condițiile create de dominația otomană.

Mărfurile care circulă mai cu deosebire pe piața internă sînt: vitele, peștele, sarea, mierea, vinul, cerealele și derivatele lor, precum și unele produse meșteșugărești. Toate aceste produse sînt furnizate pieții îndeosebi de domeniul feudal sau de meșteșugarii de la orașe și sînt puse în circulație fie tot de ei, fie prin intermediul negustorilor.

Dacă pentru gospodăria feudală dezvoltarea pieții interne, chiar în condițiile dominației otomane, constituie un impuls pentru crearea de produse-marfă, nu aceleași efecte le-a avut și asupra gospodăriei țărănești. Se poate spune că și gospodăria țărănească a participat la dezvoltarea pieții interne în această vreme, dar într-o măsură destul de redusă. Țăranul, împins de nevoia de a avea neapărat bani pentru plata dărilor, aduce pe piață produse agricole sau ale industriei sale casnice, și anume: cereale, vite, piei de oaie sau din vînat, lînă, brînză, miere, pînză de în sau de cînepă, sumane ș.a. Totodată, el este și cumpărător

¹ Documente, A, veac. XVI, voi. III, p. 402 — 410.

de unelte agricole, care sînt mai bune și adesea mai ieftine decît cele pe care le face meșteșugarul din sat. Despre această participare a țărănimii cu produse pe piața internă, în condițiile crîncenei exploatări la care era supusă, se poate afirma că era mai mult forțată, căci majoritatea acestor produse nu fuseseră create pentru a deveni mărfuri, nu erau destinate pieții, ci consumului propriu. Foarte adesea țăranii nu-și vînd prisosul produselor, ci înseși cele necesare traiului lor și al familiei; de aceea, piața internă, așa cum se prezenta în această vreme, a fost un factor care nu a contribuit la dezvoltarea gospodăriei țărănești, ci la ruina ei, pe care, de altfel, o și înregistrăm în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea.

În afara mărfurilor indigene, pe piața internă mai circulau o serie de mărfuri de import, și anume: mirodenii, stofe, haine orientale gata confecționate, podoabe etc. Acestea din urmă, datorită schimbării modei, orientalizării ei, găsesc mare căutare în sînul clasei stăpînitoare. Pentru procurarea unei îmbrăcămînti luxoase și a unor podoabe femeiești, boierii își vînd adesea și moșiile.

Izvoarele interne, ca și unele din cele externe, cuprind știri prețioase referitoare la prețurile cu care se vindeau pe piața internă principalele mărfuri. Relativ numeroase, ele îngăduie stabilirea prețului mediu al unora din produse, în ultimele patru decenii ale veacului. Așa, de pildă, prețul mediu al cailor, variînd în raport cu rasa (căci pe piață existau și cai turcești, al căror preț era extrem de ridicat) era în Țara Romînească între 11 și 23 galbeni, iar în Moldova, între 12 și 18 galbeni. Boii au aproape același preț, în cursul întregii jumătăți de veac, de 2—2½ galbeni, în Țara Romînească, și de 3—4 galbeni, în Moldova. Oile valorau, în ambele țări, între 30 și 40 de aspri, după soi și regiunea în care se vindeau; porcii, între 100 și 120 de aspri. Obrocul de grîu (circa 52 kg) se vindea în Țara Romînească, la 1580, cu 50 de aspri, iar vadra de vin, la sfîrșitul veacului, costa între 10 și 20 de aspri. În sudul Moldovei, în deceniul al nouălea, o găină costa doi aspri, iar cu un aspru se puteau cumpăra 15—20 de ouă. Tot cu un aspru se puteau lua două știuci sau trei crape mari *.

Există unele date și asupra prețului cîtorva produse meșteșugărești locale. Astfel, la sfîrșitul veacului, un cojoc se vindea cu 60 de aspri, o pereche de nădragi, în 1583, cu 80 de aspri, iar o dulamă costa între 200 și 600 de aspri. Comparînd prețurile mărfurilor produse de gospodăria țărănească sau domenială cu cele produse de meșteșugarii locali, se poate constata că acestea din urmă au un preț destul de ridicat. Ca să-și procure o pereche de cizme, țăranul trebuia să vîndă cinci, șase oi sau circa 200 kg de grîu.

Față de aceste prețuri ale produselor locale, pe care străinii le apreciază ca foarte reduse în raport cu cele de la ei de acasă (din orașele italiene, Franța, Imperiul habsburgic sau Anglia), ies cu totul din comun, ca fiind peste măsură de ridicate, prețurile unor obiecte de îmbrăcăminte sau podoabă, importate

- • — — — , ^ . I J U I U I I C

în special din Orient. Astfel, o manta « de cofterie cu jderi » costa, în 1579, 3 000 de aspri, cît 20 de boi sau 3 000 kg de grîu; un brîu de argint se cumpăra cu 800—3 000 aspri; un caftan «de zarpa», cu 6 000 aspri; o dulamă tot « de zarpa», cu 4 500 aspri. Cerceii unor boieroaice costau între 1 000 și 2 000 de aspri — cît o parte de moșie; un inel — 1 000 de aspri, un lanț de aur — 3 000 de aspri, iar o pereche de brățări — 5 000 de aspri. Toate acestea, fără excepție, sînt cumpărate de marii boieri. Un preț ridicat aveau și veșmintele bisericești și obiectele de cult. Un stihar de brocart negru, cumpărat de mitropolitul Țării Romînești în 1564, costa 1 000 de aspri, iar o cădelniță — 5 000 de aspri. Cerceii sau inelul jupîniței și stiharul mitropolitului costa fiecare în parte tot atît cît o familie de țărani ce se vindea în rumînie, cu tot ceea ce îi aparținea.

Prețurile ridicate ale mărfurilor de import și cele scăzute cu care se vindeau în afara hotarelor mărfurile romînești constituiau un mare dezavantaj pentru economia celor două țări.

Din datele pe care le avem referitoare la evoluția prețurilor pe piața internă, atît a produselor agricole, cît și a vitelor, se poate vedea că ele cunosc o creștere destul de neînsemnată; dacă se are în vedere și scăderea valorii banilor, ea este și mai puțin importantă.

Dezvoltarea pieții interne a fost împiedicată în parte și de vămile interne, care continuă să existe în diferite orașe precum și pe domeniile feudale.

Comerțul *extern*. în majoritatea țărilor de la răsărit de Elba, un rol important în dezvoltarea producției de mărfuri în a doua jumătate a veacului al XVI-lea l-a avut comerțul extern. Și în cazul Moldovei și Țării Romînești, comerțul cu Transilvania, Polonia, Veneția și Imperiul otoman a fost unul din factorii care au stimulat producția de cereale-marfă, ca și de vite, destinată pieții externe.

În desfășurarea comerțului extern în această epocă se pot distinge două faze : una pînă în jurul anului 1568, adică pînă la instaurarea monopolului turcesc, cealaltă pînă la 1595, adică pînă la răscoala împotriva Imperiului otoman, condusă de Mihai Viteazul. Prima din aceste faze se caracterizează prin infiltrarea negustorilor levantini, sprijiniți de Poartă, în comerțul extern al celor două țări, prin orientarea spre sud a acestui comerț și prin continuarea unui comerț destul de dezvoltat și cu alte state. Cea de-a doua are drept caracteristici: înlăturarea în mare măsură din comerțul de export a negustorilor romîni de către cei ai Imperiului și interzicerea de către Poartă de a se mai face comerț și cu alte state, cu mărfurile de care avea ea nevoie.

Comerțul extern este dominat tot mai mult de schimburile cu Imperiul otoman. Comerțul cu cereale, pe care Țara Romînească și Moldova începuseră să-1 facă încă de la sfîrșitul veacului al XV-lea, constituie o însemnată sursă de venituri pentru feudații romîni și, deci, un important impuls pentru producția de cereale-marfă. Turcii, care, în afară de Egipt și de cîmpiile Tesaliei, Mace-

doniei și Bulgariei, dispuneau și de câmpiile Țării Românești și Moldovei, devin, alături de spanioli, principalii negustori de grâne în bazinul mediteranean. Veneția, Ragusa, Messina, Genova erau aprovizionate cu cereale de către turci, îndeosebi cu grâu românesc, ca și capitala Imperiului, Constantinopolul. Ori de câte ori turcii nu pot scoate grâu din Țara Românească și Moldova, din motive de război sau secetă, cum a fost, de pildă, în anii 1563, 1565—1566, 1570, 1574—1575, 1590, opresc și ei exportul în Italia, unde în acești ani se simte mare lipsă de hrană. În urma războiului cu țările române, ca o consecință a lipsei cerealelor din părțile noastre, în 1575 și mai apoi în 1597 și 1600, la Constantinopol bîntuie o teribilă foamete. Hrana și lemnul ating prețuri enorme. Ca niciodată, în 1597 se iau măsuri de expulzare a străinilor din capitală, pentru a se micșora numărul populației. Pe lângă cereale, turcii mai aveau asigurată aprovizionarea capitalei lor și cu carne, procurată printr-un masiv import de vite din Țara Românească și Moldova.

Cele două țări devenind principalele surse pentru aprovizionarea cu cereale și vite a Imperiului, e de înțeles că turcii au căutat să și le asigure prin toate mijloacele, să devină pe cât era posibil singurii beneficiari ai acestor bogății românești. Acest țel l-au și atins, prin instaurarea monopolului lor asupra principalelor produse ale celor două țări. De atunci înainte, vreme de două veacuri, cea mai importantă piață externă pentru țările noastre rămîne Imperiul otoman.

Caracteristica principală a acestui comerț este că el se face la prețuri impuse, și, în mare parte, de către negustorii Imperiului. Astfel, de pildă, pentru chila de orz (45 kg), adusă din Moldova, turcii dădeau 6 aspri, adică cu un aspru se cumpărau mai bine de 7 kg de orz. Cam în același timp, pe piața internă cu un aspru se cumpăra doar un singur kilogram de grâu. Din informații mai tîrzii se poate vedea că raportul dintre prețul griului și al orzului nu depășea pe cel de 1 la 2.

Mărfurile pe care le exportau Țara Românească și Moldova în Imperiu erau: cerealele, în primul rînd grîul și orzul, vitele mari (cai, boi, vaci), oile, pastrama, untul, mierea, sarea, cheresteaua, ba chiar și vinul. Mărfurile importate din Turcia sau din alte țări din Orient, dar aduse de negustori turci, erau obiecte de îmbrăcăminte și podoabă, stofe orientale, covoare, mirodenii ș.a., în general obiecte cu volum mic și valoare mare, spre deosebire de cele de export românești, cu volum mare și valoare mică. Principalele puncte de încărcare a mărfurilor destinate Imperiului continuă să rămînă și în această vreme Calafatul, Giurgiul, Turnul, Brăila și Galații.

Legăturile comerciale cu Transilvania, dar mai ales cu orașele Brașov, Sibiu și Bistrița, cu excepția unor perioade de întrerupere, din cauza conflictelor politice, continuă cu intensitatea din prima jumătate a veacului pînă la sfîrșitul deceniului al șaptelea. După instaurarea monopolului turcesc, însă, aceste legături slăbesc. În Transilvania se exporta: pește, vin, boi, cai, oi, porci, piei de vită și de animale sălbatice, lînă, slănină, seu, ceară, mai rar cereale și plumb, și se

importa: fier, cositor, obiecte meșteșugărești mai fine, cuie, unelte de muncă **pentru** țărani, praf de pușcă și altele.

Negoțul Moldovei și Țării Românești cu Transilvania, spre deosebire de cel cu turcii, era făcut în bună parte de negustorii români. Ei însă nu aveau voie să-și vândă mărfurile decât la Șelimbăr, la Brașov și la Bistrița. Din cauza vămii **mari** ce trebuia plătită la Bran și la Rodna, negustorii introduceau și scoteau **din** Transilvania o serie de mărfuri pe căi ocolite, prin contrabandă. Există în această epocă o vie activitate de contrabandă, semnalată de izvoarele vremii. Ocolind dreptul de depozit al Brașovului, Sibiului și Bistriței, negustorii români mergeau cu mărfuri la Mediaș, Sighișoara și pînă mai departe, în alte părți ale Transilvaniei, nesocotind dispozițiile dietei, prin care erau obligați să-și desfacă mărfurile în cele trei orașe amintite.

Relațiile comerciale ale Moldovei cu Polonia continuă, de asemenea, în special cu orașele Liov, Sniatyn și Camenița. Ele sînt reglementate prin tratatele ce se încheie între Moldova și Polonia și între Imperiul otoman și Polonia. În interesul negustorilor Imperiului, care puteau fi concurați pe piața moldovenească de cei poloni, la ordinul Porții, se iau măsuri ca mărfurile acestora din urmă, introduse sau scoase din țară, să fie supuse unor mari taxe vamale. Pentru revenirea la situația anterioară, însuși regele Poloniei intervine, în 1577, pe lângă sultan, invocînd tratatul de pace și prietenie care-i lega ¹. Principala marfă de export în Polonia continuă să rămîna vitele mari, și în special boii. Documentele semnalează masive trimiteri de boi mari, mai ales la Liov. Se mai exporta însă și vin, îndeosebi de Cotnari, foarte apreciat, pește, din care se aduceau peste o mie de care numai de la Galați, piei de bou și de cerb, ceară și miere. Din Polonia se aduceau în această vreme: metale, arme, stofe etc.

Continuă și legăturile comerciale cu unele orașe italiene, îndeosebi cu Veneția, care capătă uneori și aprobarea turcilor, atunci cînd mărfurile nu-i interesau direct și imediat. Comerțul cu orașele italiene se făcea de către negustori greci, raguzani și italieni. Izvoarele amintesc de stabilirea în Țara Românească și Moldova, în această vreme, a unui număr însemnat de negustori raguzani și italieni, unii din ei ajungînd să aibă și o anumită însemnătate politică, ocupînd dregătorii și pătrunzînd chiar și în sfatul țării.

Se exportau la Veneția vite, piei și ceară și se importau stofe scumpe, mătăsuri, săbii zise turcești, vopsele, sticlărie ș.a. Mărfurile din Țara Românească se transportau fie pe uscat, prin Peninsula Balcanică, pînă la Ragusa, iar de aci, pe mare, la Ancona, apoi la Veneția, fie pe Dunăre și apoi pe mare cu bărcile, pînă la porturile Constanța și Varna, de unde se încărcau în corăbii și, trecînd prin Constantinopol, erau duse tot la Ancona, iar apoi la Veneția ². În timpul domniei lui Lăpușeanu, din Moldova se exportau mulți boi, care erau duși de

¹ A. Veress, *Documente*, II, p. 127.

² F. Sivori, ed. Șt. Pascu, p. 180.

oamenii săi, prin Transilvania și Imperiul habsburgic pînă la Zagreb sau Ljubljana, unde erau predați venețienilor ¹.

Există în acest timp și legături comerciale cu Imperiul habsburgic, cu Rusia, cu ducatul Prusiei și chiar cu Anglia; ele sînt însă sporadice. Se exportau în Imperiul habsburgic boi și se aduceau arme, coifuri, platoșe, cămăși de zale, hîrtie, stofe etc. în Rusia se trimiteau vite, vinuri, sare și se aduceau în special blănuri. În 1588, se încheie un tratat de comerț între Moldova și Anglia, negustorii din această țară putînd face comerț liber la noi, cu plata vămii domnești de 3 % din valoarea mărfii ².

În dezvoltarea comerțului Moldovei și Țării Românești și mai ales a comerțului lor extern, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea un rol important l-au avut iarmaroacele, tîrguri periodice ce se țineau în anumite locuri, o dată sau de mai multe ori pe an, unde veneau negustorii străini, dar și din țară, de se aprovizionau cu mărfurile de care aveau nevoie și mai ales cu vite. Asemenea iarmaroace se țineau la București, Cîmpulung, Buzău, Troțuș, Baia, Hotin și Cernăuți.

Nici statutul politic al Moldovei și Țării Românești nu îngăduia și nici interesele Porții nu cereau instaurarea unui monopol total asupra produselor acestora. Ceea ce rămînea după aprovizionarea Imperiului se putea vinde în alte părți. Cîștigurile aduse de comerțul extern îngăduiau turcilor să-și mărească pretențiile față de cele două țări și să le sporească obligațiile.

Cu comerțul extern, în afara negustorilor străini, în mîna cărora era cea mai mare parte a lui, se mai ocupau, vînzîndu-și produsele proprii, și unii mari dregători sau chiar domni. Este cunoscut interesul și sprijinul pe care l-au dat comerțului extern domni ca Mircea Ciobanul, Ioan vodă și Mihai Viteazul, toți trei foști negustori înainte de a ajunge pe tron, ca și interesul arătat de Alexandru Lăpușneanu și Petru Șchiopul. Dintre toți, cel care a stabilit și a continuat să mențină în tot cursul domniei cele mai întinse și strînse legături de comerț cu străinătatea, și anume cu Turcia, Veneția, Imperiul habsburgic, Polonia și Rusia, ca și cu Transilvania, a fost Alexandru Lăpușneanu, care trimetea peste hotare vite, porci și oi, mai ales din propriile-i crescătorii, dar și adunate din țară, ca dijmă. Comerț extern pe cont propriu făceau și unii mari boieri, ca Socol vornicul, Mihalcea banul și Luca Stroici logofătul.

Modul cum se desfășura comerțul extern al celor două țări, practicat îndeosebi de negustori din afara lor, ca și de unii dintre feudali, nu a putut ajuta la formarea și dezvoltarea negustorimii locale.

Comerțul de tranzit. Vămile. Țara Românească și Moldova au rămas și în a doua jumătate a veacului al XVI-lea locuri importante de trecere a mărfurilor din sudul Dunării spre Transilvania și Polonia, și invers, a produselor ce veneau

¹ A. Veress, *Documente*, I, p. 170 și 245.

² Hurmuzaki, *HI/1*, p. 108.

din nord și erau îndreptate spre Constantinopol, insulele grecești, Veneția. Comerțul acesta de tranzit, pe care-l făceau tot negustori străini, aducea domniei venituri importante. În legătură cu tranzitul, este de semnalat dezvoltarea deosebită la care ajunge sistemul de transport a mărfurilor pe uscat, caracteristic vremii, și anume cărăușia. Cărăușii moldoveni, făcând transporturile în comun, duceau cu căruțele mărfurile de la Dunăre spre Brașov și Sibiu, de la Galați spre Polonia, de la Liov spre Galați.

Domnia era interesată în intensificarea traficului comercial din pricina veniturilor pe care i le aduceau taxele vamale puse pe mărfurile ce intrau sau ieșeau din țară. Ca și mai înainte, taxele vamale erau de 3—5% din valoarea mărfii, dar, pentru anumite mărfuri și în unele cazuri, erau mai mici sau întreceau valoarea amintită. Când vămile erau arendate — sistem folosit mai des în Moldova decât în Țara Românească — vameșii se dedau la numeroase abuzuri, luând taxe peste cele fixate prin poruncile domnești sau prevăzute în unele tratate ori privilegii.

Punctele vamale de lat hotare sînt, în Țara Românească, acelea de la Severin, Calafat, Orașul de Floci, toate la Dunăre și Vîlcan, Cîineni, Rucăr, Valea Prahovei, spre Transilvania. În Moldova, sînt amintite puncte vamale în această epocă la: Hotin, Cernăuți, Moldovița, Trotuș, Putna și Galați. Din cauza taxelor și abuzurilor vameșilor, negustorii caată să evite aceste puncte, trecîndu-și mărfurile pe anumite poteci.

Circulația monetară într-o vreme în care nu se mai bate monedă înlăuntrul țării, este firesc ca moneda care se găsește în cea mai mare cantitate pe piața celor două țări să arate principala direcție de export a mărfurilor lor.

În ceea ce privește Țara Românească, încă din prima jumătate a veacului al XVI-lea, mijlocul principal de circulație a mărfurilor îl constituie moneda otomană, care, în cea de-a doua jumătate, tinde să înlocuiască cu totul celelalte monede străine, aflate înainte pe piață. Moneda cea mai des amintită în tranzacțiile comerciale, interne și externe, ca și în tarifele vamale, dani, dări, gloabe, este asprul turcesc sau asprul de argint. Transilvania ocupînd locul al doilea, după Turcia, în relațiile comerciale ale Țării Românești, alături de aspri, un loc de seamă în circulație îl au și galbenii ungurești, numiți în acte ughi. Tot acum — amintiți prima dată în 1556 — apar asprii-bani, monedă de aramă, din care, spre sfîrșitul veacului, doi valorau cît unul de argint. Pe lîngă aspri și ughi, mai circula încă, dar din ce în ce mai rar, ducatul. De asemenea, acum apare și talerul, a cărui prezență se va face tot mai simțită pe piață.

În Moldova, la mijlocul veacului, după G. Reichersdorffer, circulau în egală măsură monedele ungurești și cele turcești. În actele interne, pînă spre 1580, moneda cea mai des amintită este însă zlotul tătăresc. În ultimele două decenii tind să-i ia locul talerii și asprii turcești. Mai sînt menționați în

această epocă galbenul, monedă de aur, și potronicul, o monedă mică de argint.

Raporturile dintre aceste monede cunosc variațiuni chiar în cursul acestei jumătăți de veac. Deprecierea argintului, precum și reformele ce au loc în sistemul

4k '

J

liilfif

Fig. 257. —Monede de aur în circulație în a doua jumătate a sec. XVI, din tezaurul de la Galați:

1. Monedă emisă de sultanul Soliman I (1520—1566);
2. Țechin Temis de dogele Pascale Cigogna (1585-1595).

monetar al Imperiului, se fac simțite și în cele două țări. Pînă la 1584, galbenul valora 60 de aspri, iar după această dată, intervenind deprecierea amintită, ca și emiteri de aspri conținînd tot mai puțin metal prețios, galbenul valorează 100—120 aspri, iar la sfîrșitul veacului, 150—180 aspri. Raportul dintre galben și taler rămîne constant de 2 la 3. Potronicul valora 10 aspri de argint.

În Moldova constatăm că se mai bat încă sporadic monede de aur, de argint și de aramă. În 1562, Despot bate o monedă mică de argint, de felul asprului,

iar în 1563, una mai mare, tot de argint, de felul talerului și chiar una de aur. **În 1573, Ioan** vodă bate o monedă mică de aramă, a cărei valoare, în raport cu **alte** monede, nu se cunoaște.

Acțiunea capitalului La decăderea economiei din ultimul deceniu al veacului a
cămătăresc contribuit în bună măsură și intensificarea acțiunii capitalului
cămătăresc. Atît în Moldova cît și în Țara Romînească, găsim
în această epocă cele două forme caracteristice sub care se manifestă capitalul
cămătăresc în formațiile precapitaliste, forme relevate de K. Marx și anume:
« mai întîi, camătă, prin împrumuturi de bani acordate celor mari și
risipitori, mai cu seamă proprietarilor funciari; în al doilea rînd, camătă
obținută prin împrumuturi de bani acordate micilor producători, care sînt în
stăpînirea propriilor lor condiții de muncă, între care e cuprins meseriașul, dar în
special țăranul... »^x.

Capitalul cămătăresc pătrunde în această epocă sub protecția Porții și
prin intermediul negustorilor și cămătarilor Imperiului, fie că sînt turci, fie greci,
evrei, armeni, raguzani sau italieni. Domnul recurgea la cămătari pentru a căpăta
și a-și menține tronul, boierii, pentru a-și procura mijloacele de a duce o viață
luxoasă, iar țărani, pentru a obține sumele necesare plății dărilor în bani și a
gloabelor sau pentru a scăpa de foamete.

Exemple care ilustrează teza marxistă de mai sus, precum și rolul jucat
de capitalul cămătăresc în frînarea dezvoltării economice, sînt multe în actele
noastre interne, atît din Moldova, cît și din Țara Romînească. Ștefan logofăt din
Țara Romînească împrumută o dată 27 000, altădată 15 000 de aspri « cu camătă,
de la gelepi », iar Dumitru și Stănilă postelnici « au luat 7 000 aspri de la
gelepi, cu camătă »².

Urmări dezastruoase are camătă îndeosebi pentru producătorii direcți.
Astfel, sătenii din Bucovăț, pentru a se plăti de o gloabă către un turc, « au luat
30 000 de aspri cu dobîndă ». Ca să poată plăti banii, ei se vînd în rumînie
unui boier³. Un țigan, Oprea, ca să-și scape familia de foamete, ia « 400 aspri
cu camătă de la niște gelepi..., însă cînd a fost foametea cea mare »⁴.

Caracterul ruinător pentru țărănime, ca, de altfel, și pentru o parte a clasei
dominante, al capitalului cămătăresc reiese și din faptul că însăși puterea centrală
se sesizează și caută să ia măsuri de îngrădire a lui. Alexandru Mircea se plînge
sultanului că o sumă de cămătari, aflați sub protecția Porții, « cutreieră orașele
și satele Țării Romînești, dînd săracilor bani cu camătă mare ». Ei « au slăbit
raiaua, sugînd-o și luîndu-i și puținul pe care-l mai are ». Deoarece acești cămă-
tari stînjeneau însăși plata la timp și în cuantumul cerut a haraciului, căci își

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea a

² *Documente*, B, veac. XVI, voi. V, p.

³ *Ibidem*, p. 256 și p. 435.

⁴ *Ibidem*, p. 478-479; vezi și p. 467.

¹ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea a II-a, p. 568.

immente, B, veac. XVI, voi. V, p. 253; VI, p. 109.

strîngeau datoriile cu forța, însoțiți de armași ai domniei, înainte de termenul de plată a tributului, sultanul dă voie domnului să apere «interesele raialei» și să-i silească pe cămătari să nu mai pricinuiască neajunsuri țăranilor ¹.

Cămătărie nu făceau numai supușii Porții, ci și unii dintre boierii, clericii sau negustorii băștinași, care, antrenați în relațiile de schimb, aveau bani. Astfel, Stan Dolofan dă 7 000 de aspri, «cu dobîndă» lui Badea stolnic, care pune zălog satul Bădești. Episcopul Ilarion al Buzăului dă bani cu împrumut unor țărani, care, pînă la urmă, își pierd ocina ².

Dobînda obișnuită era de 20%, însă din urmările pe care le-a avut camătă, reiese că dobînzile erau adesea mai mari.

K. Marx a arătat că, asupra modurilor de producție precapitaliste, camătă are, în general, o influență revoluționatoare, dar că, în anumite forme, cum sînt, de pildă, cele asiatice, «camătă poate dura multă vreme fără a provoca altceva decît decădere economică și corupție politică» ³. Caracterul acesta din urmă, ruinator pentru economie, l-a avut camătă și în Țara Romînească și Moldova în veacurile XVI—XVII.

Ruinarea proprietății țăărănești și creșterea celei feudale încă din a doua jumătate a veacului al XV-lea, gospodăria țăărănească a fost atrasă în oarecare măsură în producția de mărfuri pentru piața internă, iar în prima jumătate a veacului următor își intensifică producția de cereale și cea a industriei casnice, pentru vînzare. Atragerea țăărănimii în economia de mărfuri a fost un factor hotărîtor în destrămarea obștii țăărănești, prin accentuarea diferențierii de avere între țărani. Obștea continuă să se destrame și prin pătrunderea în interiorul ei a unor elemente străine, în special feudali, interesați în lărgirea stăpînirii lor. Proces de mai lungă durată, destrămarea obștii libere a luat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea un ritm accelerat, cînd sute de sate de moșneni și razeși și-au pierdut pămîntul și libertatea.

În epoca de care ne ocupăm, dezagregarea obștii țăărănești s-a manifestat prin împărțirea pămîntului pe bătrîni, pe funii și pe locuri, și chiar prin delimitarea pe teren a unor părți din pămîntul obștesc, părți pe care și le desfac fie unii din cei mai înstăriți din obște, fie feudali care reușiseră să pătrundă în obște. Actele interne încep să pomenească tot mai des agrimensura. Măsurătorile cu pasul și cu stînjenușul, ca și falcea, pogonul, ogorul, răzorul etc, reprezintă delimitarea pe teren a unor părți individuale din moșia satului. În sînul obștii libere se înmulțesc tranzacțiile dintre țărani. Cei ajunși în nevoie își vînd părțile celor mai cu stare, iar aceștia, devenind economicește mai puternici, ocupă locurile de conducere în obște, și, mai tîrziu, își aleg părțile și ies din devălmășie. Marii proprietari feudali, boierii și mănăstirile, atunci cînd nu pot aservi întregul

¹ Acad. R.P.R., Doc. osmane, 11/147, în trad. la Inst. de istorie.

² *Documente*, B, veac. XVI, voi. IV, p. 23-24 și 202.

³ K. Marx, *Capitalul*, voi. III, partea a II-a, p. 571.

sat de moșneni, caută să pătrundă pe diferite căi în interiorul obștii sătești, ca apoi, cu încetul, după delimitarea părții ce le revenea, să acapareze și părțile celorlalți săteni, pe care, în majoritatea cazurilor, îi aserveau.

Fig. 258. — Podoabe purtate de feudali în a doua jumătate a sec. XVI, descoperite în săpăturile de la Buda-Aninoasa.

Încă din prima jumătate a veacului, atrași în schimbul de mărfuri și în producția de cereale-marfă, boierii au dus o politică susținută de acaparare a pământurilor țăranilor liberi¹, care continuă și în perioada următoare. Ei pătrund

¹ Vezi partea a II-a, cap. VIII, par. 2.

în obște prin cumpărare, înfrățire, zălogire, plata birului altora etc. Cumpărarea părților de ocină ale unor săteni se putea face numai cu respectarea dreptului de preempțiune, atunci când ceilalți membri ai obștii refuzau să cumpere. Feudalii obțin părțile celor ce nu-și plătesc dările către stat, plătindu-le în locul lor.

Înfrășirile și zălogirile sînt cele mai adesea niște vînzări deghizate, căi de ocolire a dreptului de preempțiune al celorlalți membri ai obștii. Cunoscută din epoca anterioară, ele se practică acum pe o scară mult mai întinsă. Țăranii, copleșiți de nevoi și în special de povara dărilor, fie din cauza neputinței celorlalți devălmași de a cumpăra ei, fie tentați de suma mai mare de bani ce li se oferea din afară obștii, calcă obiceiul «protimisismului», înfrățind pe partea lor de ocină străini, mai ales boieri și clerici, dar și negustori. Adesea țăranii își zălogesc ocina, pe termene scurte, în schimbul unor sume de bani, sub valoarea ei. Neputînd înapoia banii la termen, ocina trecea pe seama creditorului.

Devenit astfel devălmaș în sat, feudalul, atît prin cumpărări dese — de data aceasta mai ușor de făcut, nemaîntîlnind nici o opoziție — cît mai ales prin cotropiri, ajunge să stăpînească mai multe părți în vatra satului, în cîmp, pădure etc. Cu ajutorul domniei, el reușește să și le aleagă de restul proprietății devălmașe, iar în cazul ogoarelor disparate, să și le comaseze, alcătuiindu-și un trup de moșie, pe care fie că îl dă în dijmă țăranilor rămași liberi, fie că, mai

ales, îl transformă în rezervă cultivată, în folos exclusiv, cu munca țăranilor aserviți. O cale mai lesnicioasă de pătrundere în obște a feudalilor a fost cea a cumpărărilor de curături țărănești, făcute de aceștia pe terenul obștii nepus încă în valoare prin cultivare și care se vindeau cu mai multă ușurință, îndeosebi în Moldova.

Marea proprietate boierească și mănăstirească, precum și domeniul domnesc, înregistrează în această epocă o creștere însemnată, în dauna proprietății țărănești libere. Domeniul feudal se mărește acum nu atât prin danii domnești și colonizări pe ocine pustii, obținute de la domnie, cât mai ales prin cotropiri și cumpărări de sate libere.

La sfârșitul secolului al XVI-lea existau în Moldova și Țara Românească numeroase domenii întinse, cuprinzând de la 20 până la 100 de sate, cu o populație de vecini și robi ce ajungea la câteva mii de suflete. După spusele lui Sivori, în Țara Românească erau destui boieri care posedau câte 50 de sate și peste o mie de țărani dependenți \

Creșterea domeniului feudal s-a făcut îndeosebi prin violență. Din cele 54 de sate ale mănăstirii Tismana, de pildă, 35 sînt obiect de contestații. Actele veacului al XVII-lea cuprind numeroase date cu privire la calea obișnuită de creștere a domeniului — a rumînirilor cu sila, a vînzărilor forțate etc. — urmată în cursul veacului al XVI-lea, dar mai ales în ultimele două decenii.

Structura domeniului continuă să rămînă, în mare, aceeași: de o parte, delnițele țărănești, de cealaltă, rezerva stăpînului. Aceasta din urmă cunoaște o importantă creștere, fie prin defrișări, fie prin cumpărări de ocine fără vecini, sau prin cotropirea unor pămînturi de cultură ale țăranilor liberi etc.

O dată cu creșterea domeniului și lărgirea rezervei cultivate, aparatul domnial de administrare, supraveghere și constrîngere se diferențiază oarecum după sarcini.

Intensificarea exploa- în ceea ce privește relațiile de producție, a doua jumătate a
tării țărănimii veacului al XVI-lea se caracterizează, atât în Moldova, cât și
în Țara Românească, prin intensificarea exploatarei
producătorilor direcți de către stăpînii de moșii și de către stat. Exploatarea
la care este supusă țărănimia, îndeosebi în ultimele trei decenii, atinge însuși
produsul necesar, fapt care va cauza ruina gospodăriei țărănești.

Ca urmare a instaurării monopolului turcesc asupra principalelor produse de export, interesul producătorilor direcți în lărgirea producției scade treptat. Scăderea producției în gospodăria țărănească, care se limitează în mare parte la strictul necesar reproducției simple, a atras după sine și o proporțională scădere a dijmelor cuvenite stăpînilor de moșii, precum și o diminuare a celor ce reveneau statului din dările în natură.

Datorită posibilităților de export a cerealelor în sudul Dunării, boierii și mănăstirile sînt interesați în producerea lor pe scară mereu crescîndă, cu toate că situația internă se opunea acestei tendințe. Din cauza rolului însemnat pe care l-a avut tradiția în tot cursul evului mediu, feudalii n-au putut mări proporțiile rentei în produse, ea rămînînd în general de 10%. Dorința clasei

¹ Șt. Pascu, of. rit., p. 176.

stăpînitoare de a-și spori veniturile sau măcar de a le păstra în proporțiile anterioare, setea de a cîștiga banii trebuitori luxului, au împins pe marii feudali la căutarea altor forme de exploatare a țărănimii, prin care să o poată constrînge la a produce mai mult pentru stăpîn și din care, fără cheltuieli suplimentare, să realizeze mai multe cereale-marfă.

Pentru înfăptuirea acestor scopuri, clasa stăpînitoare avea la dispoziție două căi importante. Mai întîi, mărirea volumului total al dijmelor, ca urmare a creșterii teritoriale a domeniilor, în dauna pămînturilor obștilor țărănești, prin cumpărarea sau cotorpirea satelor libere și, deci, prin mărirea numărului de țărani dependenți care dau dijma. Această cale a fost folosită în tot cursul veacului al XVI-lea și al celui următor. Din cauza lipsei de interes a țaranului în cultivarea ogorului propriu, această cale nu satisfăcea decît în parte dorința feudalilor de creștere a rentabilității domeniilor lor. Cea de-a doua cale a fost intensificarea exploatării țărănimii prin creșterea obligațiilor de clacă pe rezerva feudală, mărită mult în comparație cu epoca anterioară. Munca țăranilor dependenți tinde să devină cel mai important mijloc de sporire a veniturilor feudale.

Fenomenul acesta este bine oglindit în special în actele interne. Lucrul pe rezerva feudală este mult mai frecvent întîlnit decît în epoca dinainte de 1550. Numeroase documente cuprind porunci adresate de domn unor vecini sau poslușnici să lucreze «la ce va fi treaba » stăpînului, « ce va porunci » stăpînul sau « ori ce va fi »*, fără a se preciza însă cuantumul în timp al clăcii. Lipsa acestei precizări, ca și inexistența unei legiferări în acest sens, lăsa pe țaran, în privința stoarcerii supramuncii, la bunul plac al stăpînului de moșie, claca urmînd a fi limitată doar de posibilitatea feudalului de a desface cerealele pe piață și de capacitatea de rezistență a țăranilor.

Exploatarea domeniilor feudale pe cale de clacă a crescut îndeosebi în ultimul sfert al veacului. Existînd acum o mare necesitate de forță de muncă, boierii și mănăstirile caută să impună claca nu numai rumînilor, ci și țăranilor liberi, fără ocină, care țineau pămînt în dijma.

Transformarea produselor domeniale în mărfuri a mai cauzat, pe lîngă extinderea clăcii, și o înmulțire a formelor de prestare a lucrului de către țărăniimea dependentă. Muncii agricole propriu-zise i s-au adăugat transporturile, mai multe și pe distanțe mari; a cîștigat în importanță lucrul la întreținerea morilor și a iazurilor; s-au cerut lucrări speciale, legate de cultivarea viței de vie ș.a. Toate acestea au mărit supramunca, făcînd să crească astfel gradul de exploatare a producătorilor nemijlociți.

În majoritatea cazurilor, feudalii, mărindu-și rezerva și impunînd pe scară largă claca, nu renunțau nici la dijma din produsele gospodăriei țărănești, ci continuau să o ia și pe aceasta, ceea ce, evident, a făcut ca exploatarea să crească față de perioada anterioară.

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. III, p 23-24, 214; voi. IV, p. 144, 312; A, veac. XVI, voi. II, p. 66 *passim*.

Alături de cele două forme ale rentei feudale, în produse și în muncă, în această vreme este amintită sporadic și renta în bani, atât în Țara Românească, **cît** și în Moldova \ Această formă a rentei era convertirea uneia din celelalte două forme.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, au coexistat deci toate cele trei forme ale rentei feudale: puțin dezvoltată cea în bani, predominînd cea în produse și cu tendințe vădite de creștere a celei în muncă.

Intensificarea exploatarei țărănimii s-a realizat nu numai pe calea creșterii rentei feudale, ci și sub forma numeroaselor dări în natură și în bani și a unor munci și slujbe către domnie.

Exploatarea fiscală crește prin înmulțirea numărului de dări, prin mărirea cuantumului birului și a altor dări de repartiție, precum și prin extinderea obligațiilor fiscale asupra unor categorii de producători direcți, pînă atunci scutiți. Izvoarele narative și cele documentare cuprind bogate știri despre intensificarea exploatarei fiscale în această epocă, ca și despre consecințele dezastruoase pe care le-a avut pentru economia celor două țări românești ².

Pentru a-și mări veniturile proprii și a-i mulțumi pe turci și pe boieri, domnia instituie continuu dări noi, care, adăugate la cele deja existente, contribuie la grăbirea ruinerii gospodăriei țărănești. O parte din țărănimea liberă e silită să-și vîndă ocina, pentru a realiza banii de bir, îngroșînd rîndurile celor fără de pămînt, dar rămași încă liberi și lucrînd cu învoială pe moșiile feudale. Cea mai mare parte, însă, cade în dependență, devenind, din megiași și răzeși, vecini, însăși domnia recunoaște că țărănimea « slăbește și sărăcește de mare foamete » ³.

În intensificarea exploatarei fiscale, turcii au fost un factor determinant. Analizînd evoluția birului, se poate vedea că el urmează în mare măsură curba creșterii și descreșterii haraciului și a celorlalte obligații economice ale Țării Românești față de Poartă. La creșterea exploatarei fiscale și înrăutățirea stării țărănimii a contribuit și amestecul direct al turcilor în strîngerea dărilor, îndeosebi prin abuzurile pe care le comiteau. În timpul domniei lui Aron vodă, « nu umbla numai dăbilarii singuri, ce și turcii trimitea de umbla cu dăbilarii, de nu-și era țărani volnici cu nimic, muierile nu era ale lor, fetii e le rușina, ce vrea să facă, făcea » ⁴. Și în Țara Românească, între 1591—1595, « începură turcii... a-și face lăcașuri și meceturi... și pretutindeni era vaet și suspin de răul turcilor » ⁸.

Starea deosebit de grea în care ajunsese țărănimea spre sfîrșitul secolului al XVI-lea este oglindită și în izvoarele externe ale vremii. Astfel, Sivori, vorbind despre țărani dependenți din Țara Românească, precizează că «sînt foarte rău tratați de stăpînii lor, încît cu greu pot să-și cîștige, prin munca lor,

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. III, p. 338; A, veac. XVI, voi. IV, p. 124.

² Pentru amănunte, vezi mai jos, par. 3.

³ *Documente*, B, veac. XVI, voi. V, p. 81 — 82.

* Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 220.

* *Istoria Țării Românești*, p. 54 — 55.

cele necesare vieții și să plătească și birul obișnuit către principe ...**, în Moldova, «boierimea socotește pe țărani ca pe niște robi... » ², iar «turcii storc bani de la domn, domnul stoarce bani de la bietul norod și aproape toți, pînă la unul, sînt aduși la grozavă sărăcie... » ³.

Intensificarea exploatării țărănimii prin clacă și prin excesiva fiscalitate, atingînd însuși procesul de reproducție, a avut drept consecință fundamentală ruina gospodăriei țărănești. La rîndul său, ea a cauzat stagnarea și chiar decăderea economiei celor două țări la sfîrșitul veacului și a dus la apariția în număr crescînd a țăranilor liberi, lipsiți de ocină, a unor vecini săraci, fără delniță, a poslușnicilor, argaților etc.

Intensificarea exploatării țărănimii nu a fost posibilă decît în condițiile restrîngerii dreptului de strămutare a țăranilor dependenți și creșterii răspunderii solidare în fața fîscului a celor liberi. Atîta vreme cît mai ființa dreptul de a pleca de pe moșie — chiar îngrădit, cum se prezenta încă de la sfîrșitul veacului al XV-lea, prin obligația de a da « găleata de ieșire » — țărănimea mai avea la îndemînă un mijloc «legal » de scăpare, pe care-l folosea adesea. Plecărilor acestora li s-au adăugat fugile individuale și în masă, care puneau clasa stăpînitoare în imposibilitate de a-și spori veniturile. Necesitatea asigurării unei forțe de muncă permanente și a unei mai mari stabilități fiscale a împins clasa stăpînitoare și domnia la desființarea libertății personale a țăranilor. Deținînd în mîinile sale puterea politică, în ultimul deceniu al veacului, marea boierime, în alianță cu clerul înalt și cu domnia, a desființat dreptul de strămutare, legiferînd legarea de glie a țărănimii. Prin desființarea dreptului de strămutare, țăranii liberi fără ocină au fost asimilați cu cei dependenți și, deci, legați și ei de moșie.

Legarea de glie a constituit punctul culminant al ofensivei dezlănțuite de clasa dominantă, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, împotriva țărănimii, în vederea întăririi exploatării, a stoarcerii nu numai a plusprodusului, ci și a unei bune părți din produsul necesar.

Șerbirea treptată a țărănimii, proces de lungă durată, întărirea luptei de clasă

a întîmpinat tot timpul rezistența dîră a maselor exploatare, care au reacționat viguros pentru apărarea pămîntului și a libertății. Pe măsura creșterii gradului de exploatare, s-a întetit și lupta țărănimii, manifestată în toată această vreme sub variate forme, ce merg de la rezistența pasivă pînă la răscoala armată.

Una din formele inferioare, dar foarte des folosite, ale rezistenței țărănimii în fața valului de cotropiri inițiate de boieri și mănăstiri, a fost judecata în fața domnului țării. Contestînd răpirile de ocine și căderea în rumînie pe cale silnică, țăranii încearcă să-și găsească dreptatea în fața justiției domnești; cel mai adesea,

ijraziam, *ea. cit.*, p. 111.

¹ Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 176.

² Graziani, *ed. cit.*, p. 173.

I. Czimor Deczi, în *Rev. ist.*, XI, 1925, p. 21.

însă, ei pierd procesele, domnia dînd cîştig de cauză clasei pe care o reprezenta şi nesocotind dreptatea evidentă a țăranilor reclamanți. Astfel, boierii din Stănceşti, cotropind jumătate din satul Zănoaga, sînt traşi la judecată de megiaşii din sat în faţa domniei. Deşi arată înaintea lui Alexandru Mircea (1568—1577) că au fost cotropiţi de boierii amintiţi, țăranii îşi pierd ocina *. Satul Grădiştea vinde o parte din cîmp lui Dumitru ban. Acesta însă cotopeşte şi viile şi lunca, rumînindu-i pe săteni. La judecată, în faţa lui Mihai Viteazul, sătenii pierd, rămînînd rumîni boierului ². Mai multe sate de răzeşi moldoveni, în pîră cu Gheorghe Albotă, pîrcălab de Soroca, pentru nişte cotropiri ale acestuia, pierd rînd pe rînd procesele în faţa lui Ieremia Movilă ³. Din numeroase asemenea exemple se poate vedea necurmata strădanie a țăranilor de a-şi apăra ocina şi libertatea sau de a scăpa de aservire.

Tot pe cale «legală», unii dintre țărani încearcă să se răscumpere din rumînie, să se judecească, dînd în schimb stăpînului o sumă importantă de bani. Încercările acestea sînt, în general, rare şi cu foarte puţini sorţi de izbîndă. Aşa, bunăoară, în timpul domniei lui Petru cel Tînăr (1559—1568), satul Crucea reuşeşte să se răscumpere din rumînie de la Nan paharnic, devenit, nu cu multă vreme înainte, stăpîn al satului. Dar, în 1575, el este din nou cotropit de stăpînii mai vechi, Buzeştii, care-l revendică în faţa domniei şi cîştigă ⁴.

O altă formă de rezistenţă a țăranimii împotriva feudalilor în această vreme a fost nesupunerea făţişă, refuzul de a îndeplini anumite obligaţii. Desele porunci adresate vecinilor să asculte şi să se supună stăpînilor la orice li s-ar cere reflectă tocmai această rezistenţă a lor, în special refuzul de a presta claca, cerută acum insistent de stăpînii de moşii. Barbu postelnic, dăruind mănăstirii Glavacioc nişte rumîni din Obislav, le porunceşte să asculte de mănăstire, «căci dacă nu ascultaţi, iar călugării să fie volnici să vă bată foarte rău» ⁵. Mai multe sate din judeţul Mehedinţi, ale mănăstirii Tismana, refuză «să dea găleata şi dăjdiile sfintei mănăstiri, cum este legea şi cum dau şi alţi vecini găleţi şi dăjdii boierilor». Domnul le porunceşte să dea imediat ce se cuvine mănăstirii, căci altfel le va face «mare ruşine» ⁶. Mai semnificativ de cît cele de mai sus în privinţa refuzului vecinilor de a clăcui şi a intervenţiei statului în favoarea marilor feudali este un act de la Mihai Viteazul. Satele Căpăţineni şi Poenari, ale mănăstirii Vieroş, se opun tendinţei acesteia de a le spori lucrul. Domnul le porunceşte să asculte de ce le va porunci egumenul şi să lucreze la mănăstire, în caz că vor continua să nu se supună, va trimite de-i va spînzura înaintea porţilor lor ⁷.

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. III, p. 387-388.

² *Ibidem*, voi. VI, p. 352.

³ *Ibidem*, A, veac. XVI, voi. IV, p. 282-284.

⁴ *Ibidem*, B, veac. XVI, voi. IV, p. 177-178.

⁵ *Ibidem*, p. 299.

⁶ *Ibidem*, voi. V, p. 341-342.

⁷ *Ibidem*, voi. VI, p. 172-173.

Mai lipsite de expresivitate, mai stereotipe, actele moldovenești din a doua jumătate a veacului al XVI-lea cuprind puține porunci din care să reiasă refuzul țăranimii de a presta claca sau alte obligații. Aceasta nu înseamnă că în Moldova n-ar fi existat aceeași rezistență, căci, chiar din primele două decenii ale veacului următor, actele vorbesc despre ea ca despre ceva obișnuit, iar intervenția domniei în favoarea clasei stăpînitoare se manifestă la fel de aspru ca și în Țara Românească.

Creșterea exploatării țăranimii o împinge pe aceasta la folosirea celei mai frecvente dintre formele luptei de clasă, și anume fuga de pe moșie. Rumînul își părăsește delnița din cauza obligațiilor sporite, atît către stăpîn, cît și către domnie, tot așa cum o face și țăranul liber, din pricina birului. Toți aceștia își găsesc refugiul și o temporară ușurare fie în alte sate și orașe din țară, fie în afara hotarelor.

Pe lîngă fugile individuale, des pomenite în acte, acestea mai vorbesc și despre spargerea unor sate întregi. Așa, de pildă, mai multe sate ale mănăstirii Tismana se risipesc, vecinii fugind în toată țara *. În timpul domniei lui Mihai Viteazul, rumîinii din satul Șovîrcu, al mănăstirii Topolnița, au fugit peste hotare¹. Satul de moșneni Orlești, nemaiputînd suporta apăsătoarea povară fiscală, « au fugit toți peste Dunăre, în Țara Turcească »². În Imperiul otoman, situația țăranimii era la fel de grea, dar, din cauza depopulării, țăranii romîni, refugiați aci în masă, erau colonizați, obținînd o ușurare temporară prin scutirea de sarcini fiscale pe cîtiva ani.

Fenomenul e la fel de frecvent și în Moldova. Țăranii fug răspîndindu-se prin țară sau trecînd peste hotare, în Transilvania, Polonia sau Ucraina. La cazaci, ale căror rînduri le îngroașă în tot cursul secolelor XVI—XVII, țăranii moldoveni își găsesc adăpostul cel mai sigur. De aci, de la Zaporoje, dădeau apoi lovituri foștilor opresori și turcilor.

Robii țigani folosesc de asemenea această formă de rezistență la opresiune, fugind în țară sau peste hotare. La cererea lui Alexandru Mircea, sultanul Selim al II-lea poruncește cadiului de Rusciuk să prindă pe toți țiganii din Țara Românească refugiați în acea localitate sau în altele și să-i trimită în țară. « Cei care refuză să se întoarcă — scrie sultanul — să fie trimiși cu forța »³. În timpul domniei aceluiași se amintește de aducerea în țară a unui mare număr de sălașe de țigani refugiați în Transilvania, la Sebeș, sau în Imperiul otoman, la Adrianopol⁴. Robii din Moldova fugeau de obicei în Polonia. Într-un act din 1570, se amintește că Dinga postelnic a reușit să scoată din Polonia mulți țigani, care au fost « fugiți și plecați din țara noastră în Țara Leșească »⁵.

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. VI, p. 32.

² Arh. St. Buc, m-re Tismana, XCII/24, orig. rom.

³ *Documente*, B, veac. XVI, voi. VI, p. 121-123.

⁴ Acad. R.P.R., Doc. osmane, 11/136, 137 (în trad. la Inst. de ist. al Acad. R.P.R.).

⁵ *Documente*, B, veac. XVI, voi. IV, p. 356; vezi și p. 341 și voi. III, p. 251.

⁶ *Documente*, A, veac. XVI, voi. II, p. 221.

Forma aceasta a rezistenței țărănimii a avut două urmări mai importante: pe de o parte a dus la nivelarea gradului de exploatare pe întreg întinsul țării, iar pe de alta, avînd largi posibilități de desfășurare, în țară și îndeosebi peste hotare, a întîrziat dezvoltarea formei superioare a luptei de clasă, răscoala.

între aceste forme inferioare de luptă a țărănimii și răscoală se manifestă în această vreme și unele forme intermediare. Astfel, există unele conflicte care rezultă din încălcarea de către țărani a unor « drepturi » feudale. Actele interne pomenesc adesea de folosirea « fără voie » de către țărani a braniștelor feudalilor — locuri rezervate numai pentru folosința lor — unde tăiau lemne, nuiele, pescuiau sau își pășteau vitele, ca și de folosirea terenului agricol al feudalilor.

Este frecventă în această vreme și haiducia, fuga în codri și munți, de unde se dădeau atacuri izolate asupra asuprașilor. S-a văzut mai sus¹ lupta dusă de haiducii din părțile Dunării, în ambele țări, împotriva turcilor. Țăranii refugiați în munți dădeau atacuri asupra negustorilor și boierilor. Numite « tîlhării » în actele oficiale, aceste atacuri nu sînt decît răzbunări ale țărănimii, forme ale luptei sale împotriva exploatarei feudale. În 1583, cînd Dobromir fost mare ban încearcă să fugă în Transilvania cu toată curtea sa, în urma unei schimbări de domnie, țăranii din 24 de sate l-au atacat în munți și i-au luat tot ce avea cu el, tot ceea ce de fapt jefuise el de pe spatele țărănimii, și anume: « haine bune și scule de aur și de argint și mîrgăritare și aspri, preț de 7 poveri »². Suma aceasta enormă de 700 000 de aspri, echivalentă cu prețul a circa 4 000 de boi, sau a 14 sate cu rumîni, pe care o luase cu el acest boier, în bani sau obiecte de preț, arată bogăția de care dispuneau unii dintre feudali.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, lupta de clasă cunoaște și forma ei superioară, anume răscoala. În Moldova, în anii 1563—1564, are loc o răscoală țărănească de proporții întinse, avînd drept cauză înrăutățirea stării țărănimii și drept prilej al izbucnirii darea suplimentară de un galben, pusă de Despot vodă (1561—1563) pe fiecare gospodărie țărănească. Strîngîndu-se în număr mare, peste 20 000, țăranii răpesc pe domn din mijlocul oastei sale de mercenari, cerîndu-i să le facă dreptate împotriva marilor boieri și a clericilor, « pricina tuturor nenorocirilor lor »³. De asemenea cer să se anuleze darea nouă, impusă de domnie. Arătîndu-le că darea se datorește cererilor turcești, Despot scapă din mijlocul țăranilor, însă numai după ce le făgăduise că o să ia măsuri de pedepsire a dregătorilor abuzivi și a boierilor și clericilor prigonitori. Răscoala nu se limitează la atît. Cete de țărani dependenți, înarmați cu uneltele lor de muncă, continuă să străbată țara, atacînd pe asuprașii și pe mercenarii străini, veniți în Moldova în ajutorul lui Despot. Răscoala continuă și în cursul anului 1564. La început, țăranii se alătură noului domn ridicat de boieri, Ștefan Tomșa, în care văd un luptător împotriva turcilor, pentru

¹ Vezi partea a III-a, cap. II, par. 3.

² *Documente*, B, veac. XVI, voi. V, p. 336 — 337.

³ I. Sommer, în E. Legrand, *Deux vies de Jacques Basilicos*, p. 39 — 41.

reciștigarea independenței. Luptînd cu mult avînt, oastea de țară a lui Tomșa înfrînge pe turcii ce veneau să-l instaleze pe Lăpușneanu. Dîndu-și însă seama, din actele sale, că Tomșa nu este decît exponentul intereselor marilor feudali și că vrea și el să se împace cu turcii, cărora le ceruse steag de domnie, țărani, împreună cu o bună parte din curteni, se retrag din oaste pe la casele lor, motivînd că nu vor să mai sufere și să lupte pentru apărarea drepturilor boierilor¹.

O mișcare țărănească de oarecare amploare are loc tot în Moldova doi ani mai tîrziu, în 1566, sub forma sprijinirii unui pretendent la tron, anume Ștefan Mîzgă, venit din Transilvania împotriva lui Lăpușneanu și a turcilor. Țărănimea săracă și păstorii de o parte și de alta a Carpaților i se alătură. Cronicarul Grigore Ureche, consemnînd evenimentul, precizează că Mîzgă s-a ridicat cu ajutor din Transilvania, « de s-au fost făcînd os de domn, strîngîndu și păstori și altă adunătură, au intrat în țară, smomind pe oameni, ca să i se închine și să-l ducă la domnie ». Ei sînt înfrinți și risipiți lîngă Cetatea Neamțului, iar cei prinși aspru pedepsiți. La unii «le-au tăiat nasul și urechile »², iar «alții au fost tăiați în patru bucăți »³. Reprimarea cruntă a acestei mișcări arată că ea prezenta o mare primejdie pentru clasa stăpînitoare a Moldovei.

Din cauza opresiunii fiscale, în 1581, cu ocazia impunerii zeciuiei din boi, izbucnește o răscoală a țăranilor din ținutul Lăpușnei. Alegîndu-și conducător dintre ei pe un oarecare Lungu, pe care-l ridică domn, dîndu-i numele de Ioan vodă, lăpușnenii se îndreaptă spre reședința domnească de la Iași. Lipsiți de organizare și slab înarmați, ei sînt însă înfrinți după o luptă vitejească, la Bolota, de oastea domnească a lui Iancu Sasul, condusă de doi mari boieri, Bucium vornicul și Brut postelnicul.

Mișcările țărănești se pare că au continuat în tot timpul domniei lui Iancu Sasul, căci acesta, spune cronicarul, după mazilirea sa de către sultan, intenționînd să ajungă în Ungaria, vroia să treacă prin Polonia, că « peste munți, prin țară, nu era cu putință ca să treacă, că să temea de țărani »⁴.

În toată această epocă este semnalată de izvoare existența unui centru de agitație, în regiunea de nord-vest a Moldovei, în jurul Cîmpulungului. De aci, țăranii liberi și păstorii, ajutați de haiduci, dădeau lovituri nobililor din Transilvania și din Polonia, ca și boierilor din Moldova⁵.

O altă răscoală de proporții are loc în Moldova în anul 1591. Existînd o situație favorabilă răscoalei, datorită fugii lui Petru Șchiopul din țară și lipsei unei autorități centrale, țăranii se ridică din nou împotriva asupritorilor, atacă

¹ Hurmuzaki, XI, p. XIV și 69-71.

² Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 192.

³ Hurmuzaki, XI, p. 586-587.

⁴ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 213.

⁵ Hurmuzaki, XV, p. 697-702.

pe boieri și pe dregătorii domnești, încît majoritatea acestora fug peste hotare \ Răscoala este înăbușită de noul domn, Aron vodă, probabil cu ajutor turcesc. în 1592, darea de un bou de fiecare gospodărie țărănească, introdusă de Aron Tiranul, a ridicat din nou masele de țărani din ținuturile Orheiului și Sorociei. Alegînd domn pe unul dintre ei, Ionașco, țăranii luptă vitejește împotriva oștirii boierești și de lefegii a domnului, dar sînt învinși pe Răut. Represiunea a fost la fel de crîncenă ca și în 1581, căci domnul și boierii « nu pierdea numai pre carii au fost întru războiul acela, ce și semințiile lor, și vinovați și nevinovați » ². Fiind mazilit, Aron vodă caută să se strecoare prin țară spre Constantinopol, cît mai neștiut, de frica gloatelor și a curtenilor.

În afară de contradicția fundamentală existentă între masele exploatate și feudali, existau contradicții și fricțiuni și în sînul clasei stăpînitore. Aceste contradicții se manifestă sub diferite forme, care merg de la judecata în fața domniei pînă la lupta înarmată între diversele grupări boierești. Actele vremii relevă frecvent aceste ciocniri de interese dintre boierii mari și boiernași sau curteni, dintre boieri și clerici, dintre marii feudali înșiși. Cronicile interne povestesc și ele luptele ce se dau în jurul domniei, a puterii politice supreme în stat, spre acapararea căreia tinde fiecare din grupări, întrecîndu-se în făgăduieli de supunere și înrobire a țării, făcute turcilor.

Toate aceste contradicții se șterg în fața primejdiei pe care o reprezenta țărănimea răscolată.

•

Intensificarea exploatării boierești, strîns împletită cu cea otomană, a dus la descreșterea populației, care, la rîndul ei, a contribuit la încetinirea ritmului de dezvoltare economică și socială. Un cronicar turc, Mustafa Aii, bine informat asupra stărilor de la noi, dă știri și asupra densității populației țărilor romîne, în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea, în comparație cu situația anterioară. El arată că pînă în deceniul al șaptelea, obligațiile bănești ale celor trei țări romînești către Poartă, ca și darurile, nu erau prea mari, dar că, după moartea lui Soliman I (1566), abuzurile, mita, schimbările domnilor și peșcheșurile le-au împovărat atît de mult, încît le-au ruinat. Mai înainte, scrie cronicarul, « vilaie-turile erau înfloritoare și prospere. Pe timpul răposatului sultan Soliman, în vilaietul Țara Romînească trăiau 48 000 de familii, în Moldova trăiau în total 30 000 de familii, iar în Transilvania numărul ghiaurilor era de 50 000 de familii. Pe vremea sultanului Murad al III-lea, însă, cînd s-a apropiat anul hegirei 1000 (1591—1592), în vilaietul Valahia mai erau 13 000 de familii, iar în Moldova — 20 000 de familii » ³. Chiar dacă cifrele indicate nu corespund realității (pentru

¹ Hurmuzaki, XV, p. 709-710.

² Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 220-221.

³ Mustafa-Ali, *op. cit.*, voi. I, p. 245 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

Moldova ele sînt infirmate de catastiful lui Petru Șchiopul, care dă pentru anul 1591, circa 47 000 de birnici) ^x, rămîne faptul în sine, al scăderii populației, ca rezultat al exploatării duse pînă la ultima limită, exploatare recunoscută chiar de unul din reprezentanții spoliatorilor externi ai poporului.

împietirea tuturor acestor factori de care s-a vorbit, și anume: aservirea de către turci, intensificarea exploatării, care a cauzat lipsa de interes a producătorilor direcți în dezvoltarea forțelor de producție, contradicțiile din sînul clasei dominante, cumplitele prădăciuni tătărești, precum și o serie de calamități naturale, a determinat slaba dezvoltare economică a Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea și a dus în cele din urmă la decăderea economiei lor, îndeosebi a aceleia a Țării Românești. în asemenea condiții, a devenit imposibilă însăși reproducția simplă, ceea ce explică criza ce a cuprins cele două țări în ultimii ani ai veacului.

Această situație își găsește cea mai expresivă ilustrare în stagnarea prețului cu care se vînd satele în toată această vreme și în prăbușirea prețului mărfurilor, inclusiv a satelor, la sfîrșitul veacului. După cum s-a văzut mai sus², prețul mediu al satelor vîndute în Țara Românească ajunsese, la mijlocul veacului, la 516 galbeni, iar în Moldova la 592 zloți. între anii 1581—1595, el urcă la 588 galbeni în Țara Românească, și la 1 790 zloți în Moldova, ceea ce înseamnă, pentru Țara Românească, o creștere de numai 8% (pentru Moldova nu se poate face un calcul real, necunoscîndu-se exact devalorizarea monedei înregistrată după 1580). între 1595—1600, ilustrînd puternic decăderea economică, prețul mediu al satelor în Țara Românească coboară brusc la 141 de galbeni, apropiindu-se de nivelul la care se afla la începutul veacului, ceea ce înseamnă o cădere catastrofală, cu circa 75%.

în ultimul deceniu al veacului, începînd cu anii 1593—1594, expresie a crizei amintite, scad aproape toate prețurile privitoare la pămînt sau în legătură cu exploatarea agricolă. Astfel, prețul mediu al pogonului de vie, de la 4^{1/2} galbeni, cît ajunsese în deceniul al nouălea, scade la 1^{1/2} galbeni; al fâlcii de pămînt, de la 3/4 la 1/2 de galbeni; al morilor scade de la 62 de galbeni, la 17; al vadurilor de moară, de la 14 la 9^{1/2}; al sălașelor de robi țigani, de la 46 la 19 galbeni (în Moldova, prețul mediu al sălașelor era în deceniul al optulea de 150 zloți, iar în ultimul deceniu de 100 zloți).

în concluzie, cu toate eforturile puțin obișnuite depuse în acest timp de populația Moldovei și Țării Românești, îndeosebi de țărănime, a doua jumătate a veacului al XVI-lea, în totalitatea ei, constituie o epocă de slabă dezvoltare a forțelor economice.

¹ *Documente*, A, veac. XVI, voi. IV, p. 6.

² Vezi partea a II-a, cap. VIII, par. 2, p. 574.

2. PREFACERILE POLITICE DIN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ

**Apariția unei noi
boierimi**

A doua jumătate a veacului al XVI-lea este frământată de un lung șir de lupte ce au loc între apărătorii puterii centrale și reprezentanții reînvierii fărâmițării feudale, între vechea boierime conservatoare și o boierime nouă, interesată în întărirea puterii centrale, între diverse grupări de boieri, interesate în acapararea puterii politice în stat.

După forțele aflate în luptă, după mijloacele pe care le-au folosit ele și după scopul urmărit, se pot distinge două faze: cea dintâi — cuprinzând aproximativ deceniile al cincilea și al șaselea — se caracterizează prin reacțiunea mării boierimi împotriva domniei, prin lupta pe care o duce pentru reînvierea vechilor ei privilegii, pentru imunitățile avute anterior; cea de-a doua — întinzându-se asupra următoarelor trei decenii — se caracterizează prin ridicarea unei noi boierimi, care duce mai departe lupta pentru întărirea puterii centrale, în propriul interes, împotriva tendințelor anarhice ale boierimii vechi. În încercările ei de întoarcere la o etapă istorică depășită, aceea a fărâmițării feudale, marea boierime, în această primă fază, a deceniilor cinci-șase, a găsit un sprijin în afara hotarelor țării, în Transilvania și Polonia, la care a recurs ori de câte ori i-a fost cu putință. Imperiul otoman era, de asemenea, interesat în menținerea acestei anarhii, atâta vreme cât Țara Românească și Moldova nu îi erau total aservite. Turcii au căutat să întrețină disensiunile interne, care slăbeau forțele celor două țări și capacitatea lor de rezistență la presiunile otomane și, de asemenea, să mențină la cârma lor domni cu putere limitată, incapabili să grupeze în jurul lor toate forțele țării, în vederea recâștigării independenței. Schimbările dese în domnie, precum și sprijinul primit de ea din afară, au constituit pentru marea boierime un puternic îndemn de a încerca recucerirea vechilor sale poziții economice și politice, de a redobândi privilegiile de imunitate avute mai înainte.

Domnia încetează să mai acorde hrisoave de imunitate și anulează treptat imunitățile existente. În Moldova, din timpul domniei lui Ștefan cel Mare și pînă în aceea a lui Petru Șchiopul, nu se mai întîlnesc acte interne cuprinzînd imunități totale, așa cum se prezentau ele înainte de 1475. În Țara Românească, ultimul hrisov de imunitate din veacul al XVI-lea este din timpul domniei lui Pătrașcu cel Bun. De la el și pînă la Mihai Viteazul nici unul din cei șapte domni ce s-au perindat pe tronul țării nu a mai dat asemenea hrisoave. Lipsa unor atare acte de imunitate oglindește nu o simplă modificare a formularului actelor ieșite din cancelaria domnească, ci o schimbare adîncă în raporturile dintre puterea centrală și mării feudali.

Domnia a lovit mai întîi în puterea economică a mării boierimi și apoi în cea politică. Atît boierii, cît și mănăstirile, au fost impuși la bir, în ambele

țări *. Principiul răspunderii solidare la dări s-a extins și asupra stăpînilor de moșii. S-au confiscat tot mai multe domenii de la marea boierime, care apoi au fost cedate unor oameni noi, ridicați dintre boiernași și grupați în jurul puterii centrale.

Marii boieri încep să fie înlocuiți în sfatul domnesc cu alți oameni, din rîndurile micii boierimi. În cele din urmă, domnia trece chiar la măsuri de exterminare a multora dintre ei. Cu excepția lui Pătrașcu cel Bun, în Țara Românească, și a lui Petru Șchiopul, în Moldova, toți ceilalți domni —îndeosebi Mircea Ciobanul și Alexandru Lăpușneanu —prin ucideri de grupuri importante, au rărit simțitor rîndurile marii boierimi. Aceste măsuri radicale erau menite să ducă la creșterea puterii domniei.

Lupta marii boierimi împotriva domniei s-a manifestat prin comploturi, avînd de scop uciderea domnului, prin pribegiri peste hotare, care lipseau domnia de ajutor în guvernarea țării, prin pîri la Poartă și prin luptă armată. Avînd posibilitatea de a alcătui oștiri puternice, primind adesea și ajutor străin, marea boierime ducea cu domnia adevărate războaie feudale, îndeosebi în deceniile cinci-șapte ale veacului.

În relațiile cu domnia, marii boieri tratează adesea de la egal la egal, prezentîndu-se ca o putere similară cu a domnului. Pătrașcu cel Bun și Mircea Ciobanul, pentru a putea guverna în liniște, sînt nevoiți să încheie cu boierii pribegi adevărate pacte, cu făgăduieli de pace și prietenie de o parte și de alta².

Pe măsură ce ne apropiem de sfîrșitul veacului și se răresc rîndurile marii boierimi, care nu mai este în stare să organizeze o oaste, să atace sau să se opună puterii domnești, ea recurge tot mai adesea la ajutorul Porții, pîrînd pe domni. Acest apel la Poartă a atras după sine amestecul tot mai frecvent al turcilor în treburile interne ale Moldovei și Țării Românești. În această etapă, însă, cînd fusese temeinic instaurat regimul dominației otomane, anarhia internă stînjenea procesul normal de exploatare, și, din acest motiv, turcii sprijină pe domn împotriva boierimii, el fiind cel mai adesea un om al Porții, care prezenta mai multe garanții de împlinire a obligațiilor economice față de turci, decît boierii.

Este de reținut că toate aceste facțiuni boierești, adesea în luptă între ele, nu se deosebeau prin nimic în ceea ce privește programul lor de politică internă sau externă, că nici una nu-și punea problema eliberării țării de sub jugul otoman și că țelul lor cel mai de seamă era recîștigarea vechilor poziții în stat, cu concursul unui domn care să cîrmuiască sub completa lor tutelă.

În afara loviturilor primite din partea domniei, marea boierime se ruinează și prin luxul extrem pe care-l practica, prin împrumuturi ruinătoare de bani, pe care nu le mai putea restitui, pierzîndu-și astfel moșiile.

¹ *Cronicile slavo-romîne*, p. 120; *Documente*, B, veac. XVI, voi. V, p. 225.

² Hurmuzaki, XI, p. 791-792; *Istoria Țării Românești*, p. 50.

Opunându-se procesului normal al dezvoltării statului, era firesc ca marea boierime să piardă lupta. În ciocnirea dintre tendințele de apărare a interese* selor fiecărui feudal în parte și cele de apărare a intereselor lor generale, ale clasei dominante luate în întregime ea, și a căror expresie este însuși statul centralizat, au învins acestea din urmă.

Puterea centrală s-a dovedit în stare să reziste presiunilor boierimii cu tendințe anarhice, să pună capăt luptelor interne și să iasă astfel întărită din aceste puternice frământări ce aveau loc în interiorul clasei stăpînitoare.

Izvoarele vremii arată aproape unanim că, încă în deceniile șase-șapte, în urma loviturilor primite din partea domniei și a aliaților ei (curtenii, mica boierime și chiar țăranii liberi, pe plan intern, uneori turcii, pe plan extern), puterea politică a marii boierimi privilegiate fusese serios zdruncinată.

Paralel cu dispariția vechii boierimi înzestrate cu imunități, ia naștere o boierime nouă, recrutată în special din mijlocul micilor boieri sau al curtenilor. Analiza atentă a actelor interne ale epocii duce la concluzia că principalii beneficiari ai favorurilor domnești nu mai sînt marii boieri din vechile familii, ci acești boiernași, mici dregători în serviciul domniei, și pe care aceasta se sprijină. Vechilor familii boierești încep să nu le mai fie confirmate prin privilegii de cancelarie proprietățile ce le au mai demult. În Țara Românească, din totalitatea actelor emenate din cancelaria domnească în timpul lui Mircea Ciobanul (1545—1554, 1558—1559) și al lui Petru cel Tânăr (1559—1568), marii boieri beneficiază de numai 8% din ele, pe cînd acestor mici boieri și dregători li se acordă 26% din acte. În Moldova, între anii 1546—1574, marii boieri sînt beneficiari a 26% din acte, iar cei mici, a 39%. În ultimul sfert al veacului, raportul se schimbă în favoarea marii boierimi, fapt explicabil însă, căci nu mai era vorba de vechea boierime beneficiară a privilegiilor de imunitate, ci de una nouă, ridicată chiar de puterea centrală și sprijinitoare a acesteia.

După slujbele pe care le îndeplineau acești beneficiari ai actelor de privilegii emise de cancelaria domnească, cei mai mulți erau: logofeți, cluceri, armași, postelnice, medelniceri, portari, pîrcălabi, vornici, starosti, aprozi, pitari, vameși etc. În procesele dintre ei și vechea boierime, domnia ia adesea apărarea celor dintîi. Din rîndurile lor și a unor oameni ai Imperiului, negustori bogați sau îmbogățiți în țările noastre, se naște marea boierime de la sfîrșitul veacului al XVI-lea și din veacul următor, și tot din rîndurile lor își recrutează domnia majoritatea sfetnicilor. Trebuie precizat însă că nu toată vechea boierime a fost nimicită, ci că o parte din ea s-a adaptat noilor situații, încadrîndu-se între sprijinitorii puterii centrale. Între sfetnicii domniei găsim reprezentanți ai vechilor familii boierești, dar destul de puțini.

Noua boierime era interesată în întărirea autorității centrale a statului, care garanta consolidarea propriilor ei poziții politice și economice. Pentru ea, puterea centrală constituia sprijinul de bază în exploatarea producătorilor direcți. Vechea boierime folosisese, pentru constrîngerea extraeconomică a țăranimii

dependente, mai ales organele domeniiale; noua boierime, nedispunând de asemenea organe, se folosește în cea mai mare măsură de cele ale statului. Legată de economia de schimb, urmărind deci intensificarea exploatarei țărănimii, noua boierime înțelege că singura putere în stare să țină în frâu masele în lupta lor pentru limitarea acestei exploatare este puterea centrală. Pentru acest motiv ea sprijină domnia cu toate forțele de care dispune.

Domnia, la rîndul ei, caută să întărească puterea acestui factor politic nou, făcînd însemnate donații de moșii din cele vechi ale statului, sau din acelea de curînd confiscate. Cei care beneficiază de aceste danii, făcute pentru « dreaptă și credincioasă slujbă », adesea « și cu sînge vărsat » sau « prin țări străine », fac parte mai ales dintre boiernași și curteni, și anume: armași, postelnici, portari, cluceri, pîrcălabi, vătăfi, ș.a. Spre sfîrșitul veacului, unii din aceștia ajung în funcții de mari dregători. Din asemenea familii, răsplătite de domni pentru servicii, fac parte și cele ale Goleștilor și Buzeștilor, care joacă un rol de seamă în Țara Romînească spre sfîrșitul epocii de care ne ocupăm. Examinînd listele marilor dregători din divanele Țării Romînești în ultimele trei decenii ale veacului, se poate constata că marea majoritate a lor se trage din asemenea boierime de țară, ridicată de domnie, sau dintre oamenii turcilor, negustori și cămătari îmbogățiți aci. În Moldova, situația în ultimele două decenii se prezintă la fel.

În lupta pe care o ducea împotriva boierimii mari, domnia a știut să folosească în interesul său și contradicțiile ce existau între feudații clerici și cei laici. Atrasă prin numeroase și bogate danii de moșii confiscate de la boierii hicleni, biserica, în genere, a sprijinit acțiunile domniei, menite să întărească puterea centrală. Ajutorul bisericii, dată fiind importanța acestei instituții în statul feudal, a cîntărit greu, contribuind în parte la victoria puterii centrale.

Cu excepția lui Iliaș Rareș, Despot vodă și Ioan vodă, în Moldova, și a lui Mihnea Turcitul, în Țara Romînească, toți ceilalți domni dintre 1545—1600 au sprijinit biserica, au încărcat-o de danii, și unii chiar au reînceput să-i acorde privilegii de imunitate parțială (Petru Șchiopul, Ieremia Movilă). Din totalul actelor de confirmare emise de cancelaria domnească, care oglindește orientarea domniei spre una sau alta din categoriile sociale existente — cu excepția celor patru domnii amintite mai sus — clerul și mănăstirile beneficiază de o parte însemnată, mergînd de la 25%, în domnia lui Alexandru Mircea, la 42% în cea a lui Petru Cercel, în Țara Romînească și de la 16% în domniile lui Alexandru Lăpușneanu, la 51 % într-aceea a lui Aron vodă, în Moldova.

Măsurile luate împotriva bisericii de către unii domni erau sortite eșecului. Chiar dacă temporar acțiunea lor a fost victorioasă, ea n-a avut urmări, datorită lipsei unor condiții propice de consolidare a rezultatelor. Asupra impunerii la dări a mănăstirilor — măsură luată de Iliaș Rareș și Mihnea Turcitul — s-a revenit curînd, iar satele de țărani dependenți, confiscate de Ioan vodă de la mănăstiri, nefiind eliberate de rumînie, ci donate unor credincioși ai domnului, sînt redobîndite, după cîtva timp, de vechii lor proprietari. Încercările acestea

de a lovi biserica, a cărei proprietate fusese inviolabilă pînă atunci, se înscriu pe linia aceluiași preocupări ale domniei, de desăvîrșire a operei de centralizare a statului.

Datorită dominației otomane și intensificării la maximum a exploatării producătorilor direcți, realizată de noua boierime, aliată a puterii centrale, procesul de centralizare a statului nu a putut fi dus pînă la capăt și nu a putut avea un rol pozitiv nici în dezvoltarea relațiilor social-economice, nici în raporturile externe, cu Imperiul otoman sau cu alte state. Centralizarea astfel înfăptuită, în interesul păturii celei noi a boierimii, a dus la crearea statului nobiliar, care se consolidează în veacul următor.

Organele administra- Victoria domniei asupra mării boierimi și continuarea
tive centrale și locale procesului de întărire a autorității centrale au determinat,
pe plan intern, o creștere a autorității personale a domnului.
Ea se manifestă prin dese schimbări ale marilor dregători, prin nesocotirea divanului și încercarea de a guverna fără el, prin amestecul domniei și al organelor sale pe teritoriile cu privilegii de imunitate, prin preluarea de către acestea a unor atribuții ale organelor administrative domeniiale și orășenești.

Domnul înțelege să conducă țara cu oameni devotați persoanei sale și interesați în lupta pentru desăvîrșirea centralizării statului. Cei care nu corespund acestor cerințe sînt înlocuiți cu alții. Este grăitoare în acest sens o comparație ce se poate face între schimbările de dregători ce au loc în prima parte a veacului și acelea din vremea de care ne ocupăm. Astfel, în Moldova, între 1501 și 1546, au loc cinci schimbări de portari de Suceava, șase de spătari, cinci de postelnici, șase de logofeți; de la 1546 și pînă la sfîrșitul veacului sînt 25 de schimbări de portari, 25 de spătari, 24 de postelnici, 12 de logofeți. În Țara Romînească, în cadrul aceluiași perioade, sînt 23, respectiv 31 de spătari; 17, respectiv 41 de vistieri; 18, respectiv 39 de stolnici; 25, respectiv 37 de postelnici. Schimbările dese de dregători nu se pot explica numai prin schimbarea domnilor, căci primele sînt mult mai frecvente decît cele din urmă. E de observat, de pildă, că Mihnea Turcitul, în a doua domnie a sa, de aproximativ șase ani, schimbă doi comiși, trei vornici, cîte patru logofeți, vistieri și paharnici și șase stolnici. Aproape aceeași situație o găsim în această vreme și în Moldova. Din 1591 și pînă în 1594, Aron vodă schimbă cîte doi spătari, vistieri și logofeți, cîte trei ceașnici și portari de Suceava și cîte cinci stolnici și postelnici.

Apariția și frecvența mare a unor acte domnești în care nu mai este invocată « credința » boierilor din sfat — îndeosebi în Moldova — nu se poate explica numai printr-o schimbare de formular. E de remarcat, de pildă, că din a doua domnie a lui Alexandru Lăpușeanu (1564—1568) n-a rămas nici un document în care să fie amintit și divanul, ci numai acte fără mărturia marilor

dregători. Faptul indică, fără îndoială, existența unei stări de încordare între marea boierime și domnie, cea dintâi încercînd să-1 lipsească pe domn de colaboratori în cîrmuirea țării, iar domnul dovedind că se poate lipsi temporar de ea.

întărirea aparatului central are loc mai ales în ultimele trei decenii ale veacului, după înfrîngerea mării boierimi și potolirea anarhiei interne.

Actele acestei vremi marchează apariția unor subalterni ai marilor dregători și chiar ai unor dregători dinafară divanului (al doilea spătar, al doilea logofăt, al doilea vistier, al doilea armaș, al doilea clucer, al doilea portar etc), precum și a unor cete de subalterni mărunți (armășei, vistiernicei, postelnicei etc).

Cei mai mulți din acești subalterni nu rezidă la curte, ci sînt răspîndiți în provincie. Organizarea în cete a acestui corp complex de slujbași mărunți a fost necesară datorită funcțiunilor întinse pe care le căpătase aparatul administrativ și judecătoresc al statului, cel de represiune și cel fiscal. Organele administrative și judecătorești ale puterii centrale — pîrcălabii, starostii, marii vâtafi, banii de județ ș.a. — încalcă teritoriile cu imunitate feudală mănăstirească, care mai ființau încă, precum și atribuțiile unor organe ale puterii locale, ca județul, șoltuzul și pîrgarii din tîrguri și orașe.

Spre deosebire de epoca anterioară, cînd în lupta pentru centralizare domnia găsisese un aliat de bază în orașenime, acum, datorită rolului puțin important al orașelor, această alianță nu mai funcționează. Aliații principali ai domniei sînt păturile mijlocii de boiernași, din care ea își recrutează aparatul trebuincios guvernării.

Creșterea aparatului de stat, pus în slujba clasei stăpînitoare, a contribuit în mare măsură la intensificarea exploatării maselor producătoare.

Rolul curtenilor și slujitorilor Pe măsură ce se întărea autoritatea puterii centrale, s-a mărit numărul și au crescut atribuțiile organelor statului. Fără un puternic aparat de stat, care să poată fi utilizat în interesul clasei stăpînitoare, în întregimea ei, nu se putea duce lupta în bune condițiuni nici împotriva elementelor cu tendințe anarhice din însuși sînul acesteia și nici nu se putea efectua constrîngerea extraeconomică asupra producătorilor direcți.

Principalele instrumente ale puterii de stat în această epocă sînt constituite din curteni și slujitori. Izvoarele îi prezintă pe curteni, în ambele țări, ca pe o mică nobilime teritorială, o pătură de boiernași provinciali, care alcătuiau, încă din veacul al XV-lea, cadrele administrative ale statului în timp de pace și un însemnat corp de oaste în timp de război. O dată cu instaurarea dominației otomane și, deci, cu decăderea funcțiilor externe ale statelor feudale Țara Romînească și Moldova, rosturile militare, pînă atunci importante ale curtenilor, decad treptat și ele. Prefăcerile care au loc acum în interiorul acestei categorii sociale fac ca și principala lor funcție internă, de reprimare a rezistenței maselor

exploatate, să nu se mai desfășoare în mod normal. începând chiar cu a doua treime a veacului al XVI-lea, pătura curtenilor, prin vîrfurile ei ajunse la o stare economică destul de înfloritoare, constituie pentru domnie o rezervă de recrutare a noii boierimi, interesată în centralizarea statului și susținătoare a domniei.

Fig. 260. — Ostaș călare din Țara Românească, sfîrșitul sec. XVI (după < Bruyn >, *Diversarum gentium armatura equestris*, Amsterdam, 1601).

Pe de altă parte, însă, în ultimul sfert al veacului, o dată cu intensificarea exploatării fiscale, cea mai mare parte a curtenilor din privilegiați, cum erau înainte, încep să devină o masă impozabilă, de pe urma căreia domnul și turcii ■ obțin însemnate venituri. Categorie fiscală destul de numeroasă (în Moldova, în 1591, curtenii constituiau mai bine de 10% din totalul gospodăriilor bimice, iar în Țara Românească foarte probabil la fel), în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, începînd să suporte greaua povară a birurilor, majoritatea curtenilor,

prin starea lor economică și juridică, se apropie tot mai mult de țărănime. Documentele interne și cronicile Țării Românești menționează « birul de curte » și « birul de roșii » ca pe o sarcină fiscală apăsătoare. Ca și megiașii, unii dintre curteni își vînd părțile de moșie pentru a-și putea plăti birul de curte ¹. Un act precizează că niște curteni și-au vîndut ocinele ce le aveau în satul Măldărești, « cînd au fost niște biruri de curte mari și grele » ². Spre sfîrșitul veacului, datorită creșterii cuantumului birului, situația curtenilor devine și mai grea. Cronica Țării menționează că Petru Cercel (1583—1585) «au pus birul curții foarte mare»; Mihnea Turcitul, în a doua domnie (1585—1591), «au pus pă roșii un bir foarte mare » ³. Roșii, una din cetele de curteni, se pare că au fost cel mai greu apăsăți de bir. Actele pomenesc, pînă în deceniul al treilea al veacului următor, ocinele vîndute de roșii în timpul domniei lui Mihnea Turcitul, pentru a-și putea plăti birul *. Și în Moldova, documente de la începutul veacului al XVII-lea, atestînd însă o situație mai veche, menționează greutatea «dajdiei curtenesți » și vînzările de ocine pentru a se putea plăti de ea. Se pare că darea era atît de grea, încît unii dintre curteni, la începutul veacului al XVII-lea, preferau să intre în rîndul țărănimii și să scape de « curtenie ».

Datorită nivelării gradului de exploatare a curtenilor și a țărănimii, cei dinții nu mai puteau fi folosiți cu succes în lupta împotriva maselor exploatate. Mare parte din curtenii de rînd, ei înșiși producători direcți, supuși exploatarei statului, manifestă acum unele forme de nesupunere, devenind mai mult aliați ai țărănimii, decît instrumente ale puterii politice.

Alături de curteni, a existat în această vreme și un alt corp de auxiliari ai guvernării, și anume slujitorii, avînd aproape aceleași rosturi ca și curtenii, cu deosebirea că ei sînt acum în plină ascensiune și preiau multe din atribuțiile avute înainte de cei din urmă. Creată din elemente provenite din lumea satelor, organizația slujitorească beneficia de unele privilegii și avea un regim fiscal aparte. În timp de pace, slujitorii îndeplineau funcțiile unor organe locale de execuție administrativă, și anume: asigurau poliția satelor, încasau gloabele, împlineau năpăștile de bir, luau parte la hotărnicii de moșii ș.a. în timp de război, slujitorimea alcătuia baza oștirii țării.

Principalele corpuri de slujitori, în ambele țări, le constituiau călărașii și darabanii (dorobanții). Cele mai mici unități de slujitori erau sub comanda unor ceauși sau stegari. Mai multe asemenea unități formau grupuri mai mari numite steaguri și comandate de șutași, hotnogi, iuzbași sau vatafi. Aceste grupuri constituiau apoi, pe ținuturi sau județe, pilcurile sau căpităniile, avînd în frunte pe căpitanii de județ sau pe marii vatafi de ținut. Comandant suprem ¹ al slujitorilor, atît în timp de pace cît și în timp de război, era în Moldova

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. III, p. 326; voi. IV, p. 126, 170, 269. ¹
Ibidem, p. 476.

* *Istoria Țării Românești*, p. 53.

* *Documente*, B, veac. XVII, voi. IV, p. 35, 533, 549, 551.

hatmanul sau portarul de Suceava, iar în Țara Românească marele spătar, în subordinea sa directă se afla comandantul darabanilor, marele agă.

Urmărind atribuțiile slujitorilor, îndeosebi la sfârșitul veacului al XVI-lea și în primele decenii ale celui următor, se poate deduce că puterea lor sporită în această vreme este un rezultat al creșterii luptei de clasă a maselor exploatare și al necesității împlinirii rapide a obligațiilor economice către Poartă, și nu un efect al necesității de apărare împotriva vreunui atac din afară.

Organizarea armatei în a doua jumătate a veacului al XVI-lea au intervenit unele schimbări și în oastea Țării Românești și Moldovei, mai ales în privința structurii ei, care o deosebesc de oastea epocii precedente.

O dată cu aservirea de către turci, s-a micșorat importanța și rolul armatei. Din 1558, de la amestecul unor oștiri ale Țării Românești și Moldovei în Transilvania, și pînă în 1595, cînd se produc atacurile lui Mihai Viteazul asupra unor cetăți turcești din sudul Dunării, oastea celor două țări, cu excepția unor contingente reduse, puse în slujba turcilor, nu a mai purtat nici un fel de război în afara hotarelor. În interior, ca război cu dușmanii externi, este de semnalat doar cel din 1574, al moldovenilor împotriva turcilor, pentru recîștigarea independenței.

Oastea continuă să fie alcătuită din trei corpuri principale, și anume: cetele boierești, oastea de curteni, aflată sub comanda vornicului în ambele țări, și ostile de țară, în care se încadrau și slujitorii (călărașii și darabanii). Lor li se adăugau unele corpuri de mercenari, care cîștigă în importanță, pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul veacului.

Dacă în vremea lui Mircea cel Bătrîn baza oștirii o formau cetele boierești, în cea a lui Ștefan cel Mare și pînă la mijlocul veacului al XVI-lea cetele de curteni, în epoca de care ne ocupăm, temeiul alcătuirii oștilor românești îl constituia această categorie privilegiată a slujitorilor, interesați în asigurarea succesorilor puterii centrale, atît în interiorul țării, împotriva marilor feudali, cît și pe plan extern, împotriva dușmanilor din afară.

Recrutați din lumea satelor, îndeosebi din rîndurile țărănimii libere, rămasă fără ocină, slujitorii au fost înzestrați cu pămînt fie individual, fie așezați în grupuri pe pămînturile domnești, ai căror posesori devin pe toată durata serviciului, în schimbul slujbei prestate, atît în timp de pace, cît și de război, slujitorii beneficiau de unele privilegii fiscale, iar în perioadele de serviciu efectiv — căci el nu era continuu, ci se făcea cu schimbul — e foarte probabil că unii slujitori primeau și leafă de la domnie.

În vreme de război, călărașii, după cum îi arată și numele, luptau călări, iar darabanii erau pedestri. Un corp aparte de călăreți, puțin numeros, îl alcătuiau în Moldova așa-numiții hînsari. Ei formau oastea chemată să lupte «în dobîndă» (pentru pradă).

începînd de la mijlocul veacului al XVI-lea, izvoarele menționează din ce în ce mai frecvent trupele de mercenari. La mijlocul veacului, ele apar ca gărzi personale ale unora dintre domni, cu un efectiv redus, de numai cîteva sute de oameni, dar la sfîrșitul lui, în oastea lui Mihai Viteazul numărul lor

261. - Pedestruș din Țara Șitul
sec. XVI.

nească, sfîr-

trecea de zece mii. Leafa pe care o primeau varia, în această epocă, de la 1 % pînă la 4 galbeni pe lună. Cei mai mulți dintre mercenari erau: germani, unguri, cazaci, Italiani, sîrbi, bulgari și albanezi.

Oastea de țară propriu-zisă, alcătuită din țărani liberi, este tot mai rar ridicată de către clasa stăpînitore, de teamă că înarmarea acestora ar putea constitui pentru ea o primejdie. Chemarea la arme a unei importante oști de țară a înfăptuit-o în această vreme doar Ioan vodă, care, prin politica sa internă și ridicarea împotriva turcilor, s-a bucurat de sprijinul maselor. 872

E de remarcat faptul că — după cât se desprinde din izvoare — efectivele au scăzut, de la circa 40 000 de oameni la mijlocul veacului, la circa 20 000, spre sfârșitul său. Majoritatea știrilor pun accentul pe călărime, ea fiind baza acestor oștiri.

Fig. 262. — Țeava de tun din vremea lui Petru Cercel.

Călătorii străini acordă și în această vreme o deosebită atenție capacității de luptă a oștirilor românești, cu toată piedica pe care o constituia lipsa de armament adecvat epocii respective, și-și exprimă admirația pentru vitejia lor. A. M. Graziani vorbește astfel despre moldoveni: « Se încaieră la lupte cu atîta îndrăzneală, cu atîta dispreț de dușman și încredere în sine, încît adeseori, cu puține forțe, au bătut chiar oști puternice ale vecinilor » \

În ceea ce privește armamentul, în cea mai mare parte este cel cunoscut în epoca anterioară. Ca un element nou, este de remarcat rolul crescînd pe care încep să-l aibă armele de foc și îndeosebi artileria. De marea lor importanță în luptă își dădeau seama comandanții de oaste din această vreme și, de aceea, ele sînt foarte căutate. Unii din domnii Moldovei și Țării Românești (Lăpușneanu, Despot, Ioan vodă, Petru Cercel și Mihai Viteazul) s-au străduit să-și înzestreze ostile cu arme de foc, cît mai perfecționate pentru acea vreme. La mijlocul veacului, oastea Țării Românești avea 30 de tunuri, din care unele mari; în timpul domniei lui Petru Cercel, se toarnă tunuri chiar în țară, iar domnul are în jurul său o gardă de 700 archebuzieri; în 1600, oastea lui Mihai Viteazul avea peste 20 000 de pușcași și 80 de tunuri. În Moldova, Ioan vodă avea 80 de tunuri, iar în ultimele două decenii ale veacului, este semnalată de izvoare existența în oaste a 3 000 de archebuzieri și 60 de tunuri.

¹ Legrand, *op. cit.*, p. 172-173.

Dreptul, în societatea feudală, exprimă și consfințește raporturile de dominație a stăpînitorilor feudali și de subordonare a maselor producătoare. În epoca de care ne ocupăm, au loc unele prefaceri și în domeniul dreptului și al justiției.

Majoritatea normelor de drept în această vreme erau nescrise: se judeca, în genere, ca și în epoca precedentă, după dreptul consuetudinar, numit în actele interne « legea țării ». Străinii care au trecut prin cele două țări au lăsat prețioase mărturii și asupra felului cum se aplica justiția în Țara Românească și Moldova. În vremea lui Despot vodă, I. Sommer afirmă că în Moldova « nu există drept scris, ci totul se face după placul domnului, judecîndu-se după obiceiul pămîntului ». Informații similare cuprind și alte două relații din deceniul al nouălea, una tot pentru Moldova — a lui Francois de Pavie — cealaltă pentru Țara Românească, a lui Sivori. Judecățile se țineau în fața domnului țării și a sfatului său, de obicei în fiecare zi, cu excepția sărbătorilor.

Mărturiile călătorilor, precum și frecvența invocare în actele interne de judecată a « legii țării », duc la concluzia că domnul și dregătorii săi judecau mai ales după dreptul consuetudinar.

În această vreme se semnalează totuși și folosirea unor norme juridice scrise, îndeosebi de drept bisericesc, dar și de drept penal și civil *.

În afara domnului și a divanului, în fața cărora se judecă principalele pricini, mai au drept de judecată și alți dregători trimiși de la centru, ca și unele organe locale, reprezentînd puterea domnească. Astfel, sînt amintiți, ca organe de judecată mai ales: marii vornici, pîrcălabii, marii vatafi și vornicii de tîrg, în Moldova, și marele ban, marele vornic, pîrcălabii, banii de județ și vornicii, în Țara Românească. Toți aceștia împreună, formînd organele de constrîngere ale statului, impuneau și apărau normele juridice, menite să țină în frîu clasele exploatate și să mențină relațiile sociale existente. « Dreptul nu reprezintă nimic — scria V. I. Lenin — fără un aparat în stare să impună prin constrîngere respectarea normelor de drept » ². Întărirea acestui aparat, după cum s-a văzut, a fost unul din principalele obiective ale clasei dominante în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea.

În aplicarea pedepselor, exista în această epocă tendința vădită ca majoritatea lor să poată fi răscumpărate în bani, justiția devenind astfel o tot mai importantă sursă de venituri pentru clasa stăpînitoare.

Organizarea fiscală

Transformările economice și sociale, precum și schimbările politice care s-au produs în a doua jumătate a veacului al XVI-lea în Moldova și Țara Românească, au cauzat prefaceri esențiale și în domeniul organizării lor fiscale.

¹ Pentru pravilele traduse în această vreme, vezi mai jos cap. V, par. 1.

² V. I. Lenin, Statul și revoluția, p. 113.

ifi.
i T

J

^ t

■fff

Fig. 263. — Pagini din catastiful moldovenesc de cislă din 1591 februarie 20.

în lupta pentru continuarea centralizării statului și a satisfacerii obli' gațiilor economice către turci, domnia avea nevoie de asigurarea unei baze fiscale solide.

Sporirea veniturilor statului se putea asigura numai prin reorganizarea sistemului fiscal și în primul rînd, avîndu-se în vedere opoziția dîrză a țărănimii, prin întărirea aparatului fiscal al statului, cu deosebire a celui de represiune.

În ansamblul măsurilor de reorganizare fiscală, punctul central l-au ocupat înnoirile care au avut loc în modul de impunere și percepere a dărilor, și în special a birului, care rămîne și în această epocă principalul capitol al veniturilor statului. În vederea obținerii unor venituri maxime, domnia trece în primul rînd la înregistrarea a tot ceea ce putea constitui obiect de impunere (vite, stupi etc, dar mai ales pămînt cultivat), precum și a tuturor celor care trebuiau să alcătuiască subiectele de impunere (țărani, robi, tîrgoveți, curteni, popi). Începînd probabil cu deceniul al optulea în Țara Romînească, aceste recensăminte, din cauza transformărilor continue cunoscute de masa impozabilă (fugi, decese, treceri în alte categorii sociale), precum și de obiectele de impunere (trecerea moșiilor în mîinile altor proprietari, creșterea sau descreșterea numărului de vite etc), se vor face periodic, pe durate scurte, și anume din trei în trei ani. Asemenea recensăminte ale populației dajnice au loc și în Moldova, dar izvoarele nu dau știri asupra periodicității lor. Cît despre numărătoarea vite- lor, stupilor, porcilor, ea se făcea probabil anual, chiar în momentul per- ceperii dării.

În documentele epocii, recensămintele poartă numele de creștări sau sâmi, iar dregătorii special însărcinați de vistierie cu alcătuirea lor, creștători sau răbojari, în Țara Romînească, și pererubnici sau perepisnici, în Moldova. Catastifele alcătuite cu ocazia acestor înregistrări, adevărate catagrafii, sînt mult mai complexe decît cele din epoca precedentă, cuprinzînd, pe categorii fiscale, numărul de contribuabili, sumele la care sînt impuși, cele încasate etc. Sistemul se prezenta extrem de rigid. O dată catastiful alcătuit și introdus în vistierie, sumele de bir trebuiau plătite întocmai, în locul unde s-a făcut înregistrarea și în cuantumul înscris, indiferent de modificările care ar fi intervenit în viața birnicilor, în intervalul dintre două recensăminte.

Ca răsplată pentru serviciile aduse domniei, aceasta creează instituția județelor de bir. Ea concedă principalilor sprijinitori și favoriți strîngerea dărilor de repartiție, uneori și a celor de cotitate, cînd nu sînt date în arendă, din cuprinsul unui județ, cu beneficii pentru aceștia de 10% din dările percepute. Venitul unui asemenea dregător, numit birar de județ, era însemnat. Astfel, de pildă, în 1584, venitul birarului din județul Buzău fusese de 12 000 de scuzi¹ (circa 10 000 de galbeni), ceea ce echivala cu prețul a 18 sate în aceeași vreme, sau

¹ Șt. Pascu, *op. du.*, p. 172.

al unei herghelii de peste 600 de cai. În Moldova se pare că această funcțiune o îndeplineau pîrcălabii, starostii sau marii vătafi de ținut.

Sporirea cuantumului dărilor și creșterea numărului lor au cauzat și o întărire a aparatului fiscal. În fruntea acestuia continuă să se afle marele vistier, dar lui i se adaugă și un vistier al doilea și o sumă de logofeți sau dieci de vistierie, în seama cărora sînt date catastifele de dări. Ca și în epoca precedentă, fiecare dare era strînsă de anumiți slujbași ce purtau numele dării: găletari, ilișari, cinci-zeciari, finari, goștinari, vinăriceri etc. În ceea ce privește principala dare, birul, pentru a se curma abuzurile, care stînjeneau încasările prevăzute, se produce în ambele țări o separare, o diferențiere în cadrul organelor care îl aveau în seamă: organe de impunere (răbojari, creștători, « scriitori de credință », perepisnici), organe de percepere (birari, dăbilari — termenul devine generic, pentru aproape toți cei ce percep dări) și organe de constrângere (curteni și slujitori, vătafi, armași, aprozi).

Pentru a se asigura încasarea la timp a dărilor de repartitie, în cuantumul aruncat pe birnici, se lărgeste principiul răspunderii solidare la bir și între stăpînul de moșie și rumînii săi, precum și invers; pentru cel care nu poate plăti, indiferent de motiv, plătește silit celălalt, stăpînul sau vecinii. Obligativitatea plății birului altora, impusă rudelor, vecinilor de moșie, satelor mai apropiate, birarilor de județ, stăpînilor de moșii sau rumînilor, introdusă în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, poartă numele de năpastă.

În modul de impunere și percepere a dărilor au loc acum și unele încercări de schimbări mai adînci. În Țara Romînească, în timpul domniei lui Mihnea Turcitul, se încearcă gruparea contribuabililor în anumite unități fiscale, ce poartă denumirea de « nume ». Egale între ele în ceea ce privește capacitatea contributivă (numită în acte putere), aceste grupuri — putînd cuprinde una sau mai multe gospodării birnice — serveau ca unități de calcul la aruncarea dărilor de repartitie pe întreaga țară. Totalul dărilor de repartitie care revenea unui județ sau unui sat se stabilea de vistierie după numărul numelor de bir. Încercarea aceasta de reformă a eșuat repede; ea va fi reluată mai tîrziu, în veacul următor.

Un sistem asemănător cu cel al numelor de bir s-a introdus și în Moldova în ultimul deceniu al veacului, sub numele de pecetluit. Vistieria arunca pe întreaga țară, după nevoie, un număr de pecetluituri, fiecare din ele avînd înscrisă aceeași sumă de bani. După puterea satelor și ținuturilor, dăbilarii repartizau pecetluiturile și încasau totalul sumelor înscrise. În interiorul satului, ca și în Țara Romînească, sumele se repartizau după avere. Ambele încercări de reformă au avut drept scop să asigure o mai mare stabilitate în privința veniturilor statului, să se poată ști ceva mai precis pe ce sume putea conta vistieria, în legătură cu unele cheltuieli interne, dar, mai ales, cu obligațiile către Poartă.

Dărilor tradiționale, de pînă la instaurarea dominației otomane, li se adaugă mereu altele, domnia strecurînd în acte ideea posibilității înmulțirii

lor continue, în funcție de cererile turcilor. « Dacă se vor mai adăoga niscaiva dabile în țara domniei mele » sau « am domnia mea greutăți din partea turcilor », sau « greutățile domniei mele și ale țării » sînt expresii frecvent întîlnite în acte, ele lăsînd să se întrevadă o viitoare înăsprise a exploatării fiscale.

Ca dări de repartiție, atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, pe lîngă bir (în Moldova numit dare) se mai introduc și altele. Astfel, actele epocii menționează un impozit nou, cu destinație specială: plata tributului către turci, purtînd numele de haraci în Țara Romînească și de darea împărătească sau birul împărătesc în Moldova. Apoi, în orașe, se introduce o dare pe case, numită în Țara Romînească galben de fum, iar în Moldova zloți de casă sau doi zloți. Pentru împlinirea unor anumite sume de bani cerute de turci sau completarea unui bir, cînd nu se scotea de la birnici suma prevăzută, găsim în documentele de la sfîrșitul veacului dări adiționale, purtînd diferite denumiri, ca: bir de curama, cîsla mică, bir de poclon, în Țara Romînească, și 50 de aspri, în Moldova, unele din ele transformîndu-se apoi din ocazionale în dări permanente.

Ceea ce însă a contribuit cel mai mult la intensificarea exploatării țărănimii pe cale fiscală a fost birul, al cărui quantum este ridicat la proporții cu totul insuportabile. De la 1521, de cînd există date în documentele țării Romînești asupra quantumului birului pe gospodăria țărănească liberă, și pînă la 1577, media acestuia, calculată în monedă ce nu suferă fluctuații în această perioadă, este de trei galbeni. Între 1577 și 1590, quantumul birului pe gospodărie se urcă la patru galbeni și jumătate. Între 1591 și 1595, birul marchează o nouă creștere, ajungînd la șapte galbeni și jumătate pe an, ceea ce reprezintă în aceeași epocă prețul a două pogoane de vie, a circa 8—10 porci, sau a 20 de oi. Deci, numai birul, fără celelalte dări, plătit vreme de cinci ani, echivala cu prețul a o sută de oi, sarcină ce întrecea cu totul puterea economică a gospodăriei țărănești, în ultimii cinci ani ai veacului, în urma scuturării temporare a jugului otoman, birul individual scade la patru galbeni. Pentru Moldova nu avem date atît de amănunțite și de clare în ceea ce privește birul, dar este foarte probabil că situația este asemănătoare. Tot mai des încep să fie pomenite în actele interne dabilele și birul, ca formă de exploatare cruntă a țărănimii moldovene.

Se înmulțește în ambele țări numărul dărilor pe vite sau alte obiecte de impunere și crește și quantumul lor*. Astfel, ca dări noi sînt menționate acum: oaia seacă, o dare pe oile sterpe, sulgiul de oi și de vaci, o dare în vederea livrării de oi și vaci către Poartă, dări din boi (boul de iarnă, boul de vară), dijma din găini. Din stupi nu se ia numai unul din zece, ci chiar unul din cinci.

Pe linia sporirii veniturilor statului, anumite dări în natură sînt convertite în dări în bani, cu o creștere apreciabilă. Începînd din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, găleata și ilișul, dări în natură din cereale, se plătesc în bani. Tot în bani se plătesc, alternînd însă cu darea lor în natură: gorștina de porci și de oi, desetina de stupi și vinăriciul. Dările nou introduse (oaia seacă, sulgiul,

50 de aspri) se plătesc toate în bani, ceea ce, în condițiile slabei dezvoltări a pieței interne, constituie o și mai mare greutate pentru țărănime.

De asemenea, se extind anumite dări și asupra altor categorii sociale, pînă în această epocă neimpuse sau cu dări foarte mici, deoarece îndeplineau anumite slujbe. Astfel, se pune un bir destul de mare pe curteni, se introduce găleata de pîine pe megiași și se mărește dijma ȝiganilor.

Povara grea a dărilor apăsa evident pe umerii producătorilor direcți: țărani, meșteșugari, robi. Dată fiind însă epuizarea puterii lor de contribuție, pe de o parte, iar pe de alta adăugîndu-se lupta pe care o ducea domnia împotriva marilor feudali imunitari, pentru a se face față cererilor turcești, unii dintre domni au impus la dări și boierii și mănăstirile. Astfel, Iliăș Rareș, spune cronicarul Eftimie, « a scris pe toți boierii mari și mici la birul cel mare, și tot sfatul, dar și vătafilor toți în toată țara, de la cei dinții pînă la cei din urmă, le-a poruncit să dea, și mitropolitului și episcopilor, a scris încă și toate mănăstirile cîte sînt în Moldovlahia la haraciul cel mare, și cîți popi și diaconi sînt în granițele moldovenești »¹. În Țara Romînească, Mihnea Turcitul a impus la bir pe toți boierii, și mari și mici, și mănăstirile, motivînd că «nu pentru domnia mea, ci pentru haraciul cinstitului împărat și pentru nevoia și greutatea Țării Romînești, pe care le are de la turci »². Aceste măsuri, cu totul neobișnuite pentru acea epocă, au stîrmit împotrivirea mării majorității a clasei dominante și n-au putut fi aplicate decît temporar.

Obligația de a da bani turcilor peste prevederi determină domnia să arendeze nu numai vămile, ci adesea și dările de cotitate: gorștina, oieritul, dijmăritul, obținînd banii de la arendași — de obicei oameni ai Porții, negustori greci sau italieni, ca frații Marini Poli, Andrei de Milo, Domenico di Giorgi, Nicolo Nevridi, Giacomo Alberti ș.a. — înainte de încasarea lor de la contribuabili. Dările de repartiție nu se arendau niciodată.

Pe lîngă veniturile din dări, statul obținea, ca și în epoca precedentă, importante venituri din vămi și ocne, precum și din încasarea gloabelor.

Ca și asupra altor domenii, călătorii străini dau știri prețioase și asupra veniturilor globale ale domnilor Țării Romînești și Moldovei în această epocă. Vorbind despre veniturile domniei Țării Romînești în vremea lui Petru Cercel (1583—1585), Sivori dă următoarele date: de la vămi, 60 000 scuzi, de la arendarea pescăriilor tot 60 000, iar din bir și dijmă aproape 900 000 de scuzi, ceea ce face ca veniturile domnului să se ridice la « peste un milion de scuzi » pe an³, echivalînd cu peste 830 000 de galbeni. Din acești bani, 300 000 de scuzi se cheltuiesc cu turcii (haraci și peșcheșuri), 250 000 la curte, pentru oaste etc, iar 450 000 rămîn domnului; o bună parte din aceștia din urmă merg tot la turci, ca plată a datoriilor contractate de domn.

¹ *Cronicile slavo-romîne*, p. 120.

² *Documente*, B, veac. XVI, voi. V, p. 223.

³ Șt. Pascu, op. cit., p. 177.

Pentru Moldova, sînt ştiri că venitul anual al domniei, la sfîrşitul deceniului al nouălea, era de 500 000 de taleri (circa 333 000 de galbeni), din care 80 000 din vămi, 160 000 din bir, iar restul din dijme, ocne, gloabe. Indiciile date de Sivori asupra repartiţiei veniturilor statului între principalii beneficiari îşi găsesc foarte probabil aplicare şi în Moldova.

Ansamblul măsurilor de reorganizare fiscală din a doua jumătate a veacului al XVI-lea, realizat pe seama producătorilor de bunuri materiale, a servit interesele Porţii otomane şi ale clasei dominante din Ţara Romînească şi Moldova.

3. SITUAŢIA SOCIAL-ECONOMICĂ A TRANSILVANIEI

Dezvoltarea economică a Transilvaniei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a fost împiedicată în mare măsură de luptele feudale, de rivalităţile şi războaiele turco-austriece. Desele incursiuni habsburgice şi, mai ales, cele turceşti au făcut mari pustiiri, distrugînd o parte a gospodăriilor şi reducînd forţa de muncă, atît prin ducerea în robie a unui număr însemnat dintre locuitorii ţării, cît şi prin nimicirea unora dintre aceştia în diferite bătălii. Urmările nefaste ale acestora asupra dezvoltării principatului în general, şi în primul rînd asupra vieţii economice, se pot vedea mai bine în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea.

Agricultura şi creşterea vitelor Producţia de bază a ţării o formau cerealele. Dintre acestea, cel mai răspîndit a fost — aşa cum ne arată şi dările în natură ale iobagilor — grîul, iar în părţile deluroase ovăzul. Se mai cultivau, dar într-o cantitate mai redusă, orzul, secara şi meiul. Cerealele erau consumate, de obicei, în interiorul Transilvaniei; totuşi exista şi un schimb cu Moldova şi cu Ţara Romînească, dar numai atunci cînd recolta în aceste ţări nu era îndestulătoare, din cauza secetei sau a altor împrejurări. La fel, erau ani în care se importau cereale din Ţara Romînească şi Moldova, acoperindu-se astfel nevoile populaţiei din Transilvania.

Alături de cereale, se cultivau în măsură apreciabilă, în unele regiuni, şi viţa de vie şi o mare varietate de pomi fructiferi, ca pruni, meri, peri, nuci şi alţii. Pe lîngă gospodării, se aflau şi grădini de zarzavaturi, precum şi culturi de plante textile (în şi cînepă). Arăturile se întindeau în apropierea satului, împreună cu o parte din păşuni şi fîneţe, folosite în comun. Unele fîneţe, ajunse în proprietate privată, se aflau, însă, la o depărtare mai mare. întinderea arăturilor din regiunile deluroase era, fireşte, mai redusă decît a acelor din văi sau de pe cîmpie. Izvoarele ne arată că pentru mărirea suprafeţelor arabile, în regiunile mai înalte se continuau pe o scară destul de întinsă defrişările.

Tehnica agricolă n-a înregistrat progrese însemnate. în unele regiuni de şes ale Transilvaniei, se practica cultivarea pămîntului pe trei cîmpuri. în acest sistem, locul de arat al satului este împărţit în trei părţi, una cu semă-

Fig. 264. -Unelte agricole din sec. XVI-XVII:
1. Seceri; 2. Sape; 3. Brăzdar de plug.

naturi de primăvară, alta de toamnă și a treia lăsată pîrloagă. În cele mai multe părți ale Transilvaniei, însă, și mai ales în regiunile deluroase, se continuă practicarea sistemului celor două tarlale. Menținerea acestui sistem de cultură explică producția relativ scăzută de cereale.

Alături de agricultură, populația continuă să se ocupe și cu creșterea vitelor, mari și mici. Pentru executarea muncilor agricole, atît gospodăriile țărănești, cît și cele feudale, întrebuițau înainte de toate boii. Creșterea lor însă avea importanță și din punct de vedere al comerțului. Caii erau încă puțin întrebuințați la muncile agricole.

Pășunile bogate din regiunile mai înalte ofereau posibilități foarte bune oieritului, care aducea un venit însemnat, asigurînd în același timp prin produsele lui și o parte a necesităților gospodăriei țărănești. În pădurile întinse de fag și de stejar se îngrășau turme de porci. Din numeroasele sarcini ale iobagilor față de stăpîinii feudali și față de stat și din produsele care erau vîndute pe piață, atît pe cea internă, cît și pe cea externă, rezultă marea importanță a creșterii animalelor. În gospodărie, se creșteau tot felul de păsări; în multe regiuni, era dezvoltată și apicultura.

Mineritul Dintre bogățiile subsolului transilvănean, ocnele au cunoscut o exploatare mai intensă. Din raportul comisarilor regelui Ferdinand, Paul Bornemisza și Gheorghe Werner, care la 1552 au întocmit o dare de seamă despre veniturile principatului, rezultă că în acel timp erau exploatate cinci ocne importante: la Turda, Cojocna, Sic, Ocna Dejului și Ocna Sibiului. În afară de acestea, în părțile nordice ale Transilvaniei, în Maramureș, și în cele estice, în regiunea locuită de secui, mai existau alte ocne. Cele mai productive erau cele de la Turda și Ocna Sibiului. Sarea cea mai curată, de calitate superioară, se exploata la Ocna Dejului¹. Diplomatul și geograful transilvănean G. Reichersdorffer subliniază, pe la 1550, în *Chorographia Transilvaniae*, importanța ocnelor de la Turda, afirmînd că aproape toată Transilvania folosea sare din aceste ocne. Tot de aici, și de la Ocna Dejului, se trimitea sare și peste hotare.

Lucrul în ocne se efectua de către tăietorii de sare, care erau plătiți, parte în bani, parte în natură (sare, alimente, postav). Alături de tăietorii de sare, se aflau mulți lucrători iobagi, pentru muncile auxiliare. Tăietorii de sare erau în genere prost plătiți. De aceea, ca și în secolul precedent, se înregistrează și în veacul al XVI-lea mișcări în rîndurile minerilor, care refuză uneori să mai lucreze. Astfel, la 1551, tăietorii de sare din Maramureș, din cauza micșorării simbriei și a altor abuzuri ale cămărașilor de la ocne, au părăsit ocnele și au plecat la Baia Mare².

¹ Hurmuzaki, II/4, p. 711 și urm.

² Iványi, *Ket kozepkori sâbdnya-statutum*, în *Szdzadok*, 1911, p. 99 și 103.

Sarea extrasă din ocnele Transilvaniei era transportată la depărtări mari, de obicei pe apă, dar și pe uscat, cu ajutorul carelor. În felul acesta, sarea ajungea până la Solnoc, Seghedin sau chiar până la Belgrad. Exploatarea ei aducea venituri importante vistieriei.

Fierul avea o întrebuințare largă în interiorul țării, iar registrele de socoteli ale orașelor din sudul Transilvaniei — mai ales ale Brașovului și Sibiului — arată că obiectele de fier erau exportate în cantități însemnate și în Țara Românească și Moldova. Până în secolul al XVII-lea, afară de Rimetea — unde se obținea fierul de cea mai bună calitate — cunoaștem exploatarea de minereu de fier în părțile Hunedoarei, apoi la Vașcău și în scaunul Ciuc, la Mădăraș. Din fier se făceau mai ales unelte necesare agriculturii — pluguri, coase, seceri etc. — dar și obiecte de uz curent: cuțite, securi, lacăte etc.; se confecționau, firește, și diferite arme, însă în număr mai redus.

Pe lângă sare și fier, dintre bogățiile subsolului Transilvaniei au jucat un rol însemnat aurul și argintul, aurul minelor din Transilvania fiind prețuit și pe piața europeană. În timp ce, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, capitalul arăta un interes foarte redus față de exploatarea celorlalte mine, el se interesa de aproape de exploatarea metalelor nobile. În această vreme sînt cunoscute mai multe exploatarea miniere de aur și argint, cele mai de seamă fiind și acum cele de la Abrud, Zlatna, Roșia, Ruda, Brad, Băița, Baia de Criș, Baia de Arieș, Baia Mare și Chiuza-Baia. O cantitate însemnată de aur se obținea și prin spălarea nisipului unor râuri, mai ales ale acelor ce izvorau din Munții Apuseni.

Împreună cu aceste minereuri se mai găseau, în majoritatea cazurilor, și altele, ca arama și mercurul.

Față de agricultură și îndeosebi față de exploatarea Meșteșugurile și co-rminieră, care arată o dezvoltare lentă, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, producția meșteșugărească și comerțul realizează un progres mai însemnat.

Puterea centrală ducea o politică de încurajare a negoțului și a meșteșugurilor. Ea a intervenit printr-o serie de măsuri care au stimulat dezvoltarea lor. Alteori, însă, măsurile puterii centrale au stîmjenit activitatea meșteșugărească, ca în cazul limitării repetate a prețurilor, introdusă cu scopul de a stăvili tendința lor de urcare, fenomen general pe piețele europene, care se resimte și în Transilvania. Măsurile luate de principe erau întregite uneori de cele ale dietei, care a mers mai departe, hotărînd că acei meșteșugari care, în semn de protest, nu și-ar procura materie primă îndeostulătoare, sau uneltele necesare pentru producție, să fie pedepsiți cu confiscarea averii și izgoniți din localitate, iar negustorii să fie constrînși a-și desfășura activitatea mai departe.

Dezvoltarea tehnicii, precum și concurența dintre centrele meșteșugărești și cea dintre breslași și nebreslași au dus la îmbunătățirea calității produselor,

produsele meșteșugarilor transilvăneni reușind să-și păstreze înființarea pe piața internă și un loc important pe piața Țării Românești și a Moldovei.

Dezvoltarea meșteșugurilor rezultă în mod concludent și din creșterea specializării, însoțită de înmulțirea breslelor. Prin divizarea meșteșugurilor vechi, apar ramuri noi, desprinse din meșteșugul de bază. La Cluj existau, de exemplu, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, circa 30 de bresle și aproape 60 de specialități meșteșugărești. La fel de dezvoltată continuă să fie și viața meșteșugărească la Sibiu, unde sînt pomenite 29 de bresle, reprezentînd peste 30 de specialități. Ceva mai redus a fost numărul breslelor la Brașov, unde după datele care ni s-au păstrat existau în această vreme aproape 20 bresle. Numărul relativ redus al breslelor din acest oraș își găsește explicația în faptul că aici s-a format o negustorie care, deținînd conducerea în oraș, împiedica organizarea de noi bresle.

Meșteșugurile din tîrguri și cele satești iau, de asemenea, o dezvoltare din ce în ce mai mare. Astfel putem aminti, ca exemplu, activitatea înfloritoare a breslei țesătorilor de postav din Cîsnădie, care număra circa 180 de meșteri; tot acolo, își desfășurau activitatea aproape 30 de meșteri făuritori de seceri. Orașele mari caută să împiedice progresele acestor meșteșuguri, pentru a-și păstra monopolul asupra producției și pentru a putea fixa prețul produselor.

În această vreme iau ființă două mori de hîrtie la Cluj și Sibiu.

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, se pot constata unele progrese în dezvoltarea pieței interne, în care orașele din centrul Transilvaniei, în frî cu Clujul, încep să joace un rol de seamă. Registrul de vamă al Clujului din 1599 ne permite să ne dăm seama de varietatea mărfurilor importate și exportate. Între mărfurile importate — care întreceau în valoare pe cele exportate — întîlnim diferite categorii de postavuri și mătăsuri, mirodenii și fructe, chimicale, hîrtie, obiecte de metal și felurite « mărunțișuri». Mărfurile exportate cuprindeau, pe lîngă produse meșteșugărești, produse agricole și animale, ca: grîne, făină, unt, caș, miere, ceară, ulei, seu; se exportau apoi boi și fel de fel de piei, în cantități foarte mari.

Un rol important în procesul formării pieței interne l-au jucat și în a doua jumătate a secolului al XVI-lea tîrgurile săptămînale. Reichersdorffer ne-a descrierea Brașovului în astfel de zile: «... tîrgurile săptămînale, la care sîtenii, sînt așa de vestite, încît prin cantitatea de mărfuri oferite, ele pot fi nt adevărate iarmaroace. Orașul este piața comercială principală (*emporium*) a ve lor și în același timp atelierul comun pentru orice obiecte. Aici se adună *sexxâ*, romîni, armeni și greci și, prin mărfurile turcești și prin cele aduse atît din Moldova, cît și din Țara Romînească, crește avuția sa »¹. Cele mai mari cantități de produse erau vîndute pe piața orașelor cu ocazia iarmaroacelor, al căror număr varii, dar de obicei se țineau de patru ori pe an — din primăvară și pînă în **toamol**

¹ G. Reichersdorffer, *Chorographia Transilvaniae*, în *Script. R«r. Hune-, mi. Schwandtner*, III, p. 218.

în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, negustorii levantini ocupă un loc tot mai însemnat în comerțul Transilvaniei. Nemaîținând seama de acel drept de depozit, de care se bucurau încă demult Brașovul și Sibiul, negustorii levantini au ocolit aceste orașe și au pătruns cu mărfurile lor în Transilvania.

Fig. 265. — Pagină din registrul calfelor de butnari
din Cluj, 1591.

La plîngerile negustorilor transilvăneni, dietele au luat măsuri în repetate rînduri, căutînd să oprească, sau cel puțin să îngreiească, activitatea acestora. E adevărat însă că principii Transilvaniei au trecut peste măsurile restrictive ale dietelor, acordînd unor negustori italieni și greci privilegiul de a face comerț în interiorul țării.

Cele mai intense legături comerciale ale Transilvaniei rămîn și acum acelea cu Țara Romînească și Moldova. Necesitatea acestor legături dintre cele trei țări romînești și-a găsit expresia în cuvintele marelui vornic muntean Stănilă, care scria brașovenilor, la începutul anului 1558: « știți bine că fără noi, voi nu puteți fi și țara voastră, Țara Bîrsei, fără țara noastră nu poate » *.

¹ I. Bogdan, *Relațiile*, p. 234.

Fig. 266. — Interiorul unui atelier de aurari, de pe tabla aurarilor din Braşov, 1556.

Fig. 267. — Interiorul unui atelier de aurari, de pe tabla aurarilor din Braşov, 1556.

Bistrița, Brașovul și Sibiu continuă să joace un rol de seamă în comerțul cu Moldova și Țara Românească. Sibiu și Brașovul exportau, pe lângă produsele lor meșteșugărești, produse străine din Apus sau chiar din Răsărit. Ele trimiteau astfel în Țara Românească și mai puțin în Moldova postavuri, covoare, produse meșteșugărești fine, mirodenii, arme, unelte de fier și felurite mărun-

Fig. 268. — Orașul Bistrița la 1602, stampă contemporană.

țișuri. În același timp, ele importau în această perioadă din Moldova și Țara Românească, în cantități considerabile, vite (boi, cai, porci, oi), pește, apoi materii prime necesare diferitelor meșteșuguri: piei, blănuri, lână, ceară, precum și vinuri foarte apreciate.

Dominația otomană a creat mari greutate în calea întreținerii legăturilor comerciale cu alte țări. În ciuda acestor greutate, s-au putut menține unele legături cu Polonia, Cehia și Germania.

Dintre drumurile pe care se desfășura comerțul extern al Transilvaniei, acel spre Viena, prin Cîmpia Ungară, își pierde importanța după constituirea pașalîcului de Buda (1541). Negoțul practicat în această direcție, chiar cu părțile care au ajuns sub stăpînire turcească, a fost extrem de redus. Se intensifică în schimb, traficul pe drumul care ducea, prin Satu Mare, la Cașovia. La importanța lui a contribuit și faptul că de la Cașovia, el continua în diferite direcții : spre apus în Cehia și la Viena, iar spre nord la Cracovia. Prin aceste centre negus-

torești, dar mai ales prin Cracovia, Transilvania a putut fi în legătură directă cu arterele comerciale mai însemnate.

Își păstrează importanța calea de negoț ce ducea prin Țara Românească la Vidin și de acolo spre sud-vest, la Ragusa, care avea legături strânse atât cu orientul apropiat, cât și cu Italia. Se știe că raguzanii, aflați în posesia unor privilegii comerciale obținute încă în sec. al XV-lea de la sultani, au jucat un rol de seamă în negoțul regiunilor sud-dunărene, alături de greci, cărora le făceau concurență. Legăturile lor cu Transilvania au devenit mai strânse în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea. Pătrunderea lor a fost ușurată de faptul că la Timișoara, aflată în această vreme sub stăpânire turcească, se afla o colonie raguzană.

Drumul care trecea prin Țara Românească avea și o ramificație către răsărit, îndreptându-se spre Brăila; pe această arteră s-a desfășurat o bună parte a negoțului cu capitala Imperiului otoman.

Situația socială în jumătatea a doua a veacului al XVI-lea, s-au produs unele transformări în structura societății de pe teritoriul Transilvaniei.

Clasa feudală. Înaintarea turcilor și ocuparea de către ei a unor teritorii din regatul feudal maghiar au făcut ca mulți nobili din acele regiuni să se refugieze în Transilvania. În scurt timp, unii dintre aceștia, ca și alții fugiți dinaintea oștirilor imperiale, au reușit să ajungă și aici în posesiunea unor proprietăți însemnate, făcând să crească numărul marii nobilimi. Marea nobilime a căutat prin toate mijloacele să-și mărească averea și, prin aceasta, influența ei politică. Călăuzită de acest singur țel, ea provoacă dese tulburări, fiind totdeauna de partea aceluia pretendent la stăpânirea Transilvaniei — fie el Ioan Sigismund, fie Ferdinand — care îi promite mai mult, uitînd de dușmanul principal, de turcii cotropitori. În deceniul al șaptelea al secolului al XVI-lea se vor ridica din rîndurile marii nobilimi cîteva familii, care vor lupta pentru înțîietate, reușind să ajungă chiar în fruntea principatului (ca de ex. familia Băthory).

Partea cea mai numeroasă a nobilimii o formează nobilimea mică, pe care se sprijină puterea centrală. Aceasta caută, în cursul veacului al XVI-lea, să ridice din rîndul țărănimii și al locuitorilor țărgurilor elemente care se distinseseră în războaie sau prin alte merite, trecîndu-le în rîndul nobilimii. Acești nobili sînt numiți « armaliști » sau nobili cu blazoane. « Armaliștii », al căror număr va crește mult în secolul al XVII-lea, constituiau de pe acum forța militară cea mai însemnată a principatului. Pe același drum al înnobilării porneau și « pușcașii », categorie țărănească cu obligații militare, din jurul cetăților. La fel e cazul boierilor din Chioar, care, ca și voievozii și cnezii din Maramureș sau boierii din Țara Făgărașului, se bucurau de anumite privilegii. O parte dintre ei ajung în rîndul nobililor mici, iar alta, cu timpul, va cădea în iobăgie.

Tărănimea liberă și în ce privește situația țărănimii, se poate constata că, iobagă și lupta anti- de la m-locu veacului, mai există o pătură de țărani fe dală - ce t ' liberi, în părțile mărginașe ale țării, unde relațiile feudale au pătruns mai târziu, și unde unele privilegii, cu care au fost dăruiți locuitorii acestora, i-au apărut de căderea în iobăgie. Dar nobilimea își va reînnoi, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, atacul împotriva țăranilor

Fig. 269. — Țărani romînidin Transilvania, începutul sec. XVII.

liberi, cu scopul de a-i iobagi. Aceasta se poate vedea mai bine în legătură cu secuii de rînd. Țăranii de pe pămîntul crăiesc, în marea lor majoritate, au reușit să-și păstreze libertatea, deoarece — cum s-a mai arătat¹ — privilegiile acordate coloniștilor sași au constituit o piedică în formarea unei nobilimi în scaunele săsești. Aceasta nu înseamnă însă că între sași n-a existat o diferențiere cu caracter de clasă, între țăranii de rînd, patriciatul orășenesc cu tendințe feudale și greavii sași, așa cum credea istoriografia burgheză.

Marea majoritate a populației o formează iobăgimea, care pornise și ea de mai mult timp pe calea diferențierii economice. Una din dovezile care confirmă accentuarea din ce în ce mai puternică a diferențierii în cursul secolului al XVI-lea este fărîmițarea sesiilor iobăgești și cantitatea diferită a recoltei anuale a iobagilor, stabilită pe baza listelor de dijme.

¹ Vezi partea a II-a, cap. II.

Din analiza izvoarelor, în primul rînd a urbariilor păstrate din secolul al XVI-lea, rezultă că, alături de iobagii cu sesie întreagă, care se bucurau de o stare materială relativ bună, se găseau foarte mulți iobagi care posedau cîte o jumătate de sesie, sau chiar mai puțin ($1/3$ și $1/4$). Înmulțirea continuă a numărului jelerilor (*inquilini*), dintre care unii aveau încă o bucătică de pămînt, dovedește înrăutățirea situației țăranimii dependente. Datele culese din listele de dijme demonstrează pauperizarea majorității iobagilor. Astfel, cercetînd situația iobagilor din părțile Tășnadului și Zalăului, adică de pe teritoriul comitatului Solnocul de Mijloc din « Partium », pe la 1569, aflăm, mai întîi, că în regiunea aceasta deluroasă ocupațiile lor principale erau agricultura și creșterea vitelor. Constatăm apoi că pe teritoriul celor două districte erau 40 de așezări, din care trei tîrguri, în total cu 1 500 de familii de iobagi, care produceau circa 27 400 clăi de cereale.

Luînd ca bază recolta anuală a iobagilor, se deosebesc următoarele categorii : un număr mic de iobagi înstăriți (4,0 %), care au în mîinile lor aproape 17% din pămîntul arabil; este în scădere numărul celor cu o jumătate de sesie (18,7%); tot mai mult se îngroașă numărul iobagilor săraci, cu părți de sesie (35,6%) și al jelerilor (35,9%). Față de alte regiuni, unde numărul iobagilor lipsiți cu totul de pămînt ajunge la peste 10%, aici numărul lor este încă relativ mic (5,0%)¹

Situația iobagilor este asemănătoare și în cele 9 sate aflătoare în districtul Eriului din partea nprd-estică a comitatului Bihor. Aici, 260 de gospodării au produs — la 1570 — circa 5 360 clăi de cereale. Pe baza recoltei, pot fi deosebite următoarele categorii: iobagi înstăriți (12,3%), care posedă 40% din pămîntul arabil; iobagi cu jumătate de sesie (12,3%), al căror număr este și aici în scădere; e mare în schimb numărul iobagilor săraci (30,8 %) și mai ales al jelerilor (33,8 %). De data aceasta, este mult mai mare și procentul iobagilor lipsiți cu totul de pămînt (10,8 %) ².

Paralel cu dezvoltarea pieței, feudalii căutau să mărească tot mai mult obligațiile în natură ale iobagilor. Ei făceau totul ca, prin cumpărare forțată și prin aplicarea altor mijloace, să pună mîna pe cît mai multe produse ale țăranilor, pentru a le valorifica pe piață la un preț ridicat.

Censul — obligația în bani a iobagilor — se plătea după lotul de pămînt în folosință, sau, cîteodată, după numărul animalelor. Valoarea lui varia după regiuni; de obicei se plătea un florin anual, perceput în două rate, primăvara și toamna. Achitarea obligațiilor bănești, într-o vreme cînd pe piață se resimțea lipsa de numerar, constituia de multe ori o mare greutate pentru țărani.

Variatele obligații în muncă constituiau de asemenea o sarcină grea pentru iobagi. Războaiele și tulburările interne au cauzat o scădere a numărului brațelor de muncă și a vitelor iobagilor, ceea ce a contribuit — alături de creșterea rezervei

¹ N. Kiss István, *16. szdzadi dezsmaigyzekek*, p. 432 — 433.

² *Ibidem*, p. 401-402.

feudale — la sporirea zilelor de robotă și la sărăcirea iobagului, el fiind nevoit să lucreze fără vite, numai cu palmele. Creșterea generală a obligațiilor iobagilor și mai ales a acelor în produse și în bani a dus la înrăutățirea situației lor. Iobagii aveau obligații și față de biserica catolică, căreia-i datorau dijma. După reformă, dijma a ajuns în mîna principelui, care, de obicei, o arenda stăpînului de moșie. În felul acesta, iobagii erau obligați să dea stăpînului feudal, în afară de nonă, și dijma, adică a zecea parte din produsele agricole și din animalele mici.

Lupta de clasă. Țărănimea din Transilvania a dus, și în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, o luptă înverșunată împotriva exploatații.

Amploarea luată de această luptă e dovedită de hotărîrile repetate ale dietelor. Nu e vorba numai de părăsirea stăpînului feudal, de fuga iobagilor în interiorul principatului, ci și de părăsirea teritoriului acestuia, de trecerea fugărilor peste hotare, mai ales în Moldova și Țara Românească. Trecerea iobagilor aici era uneori chiar încurajată. Astfel, de exemplu, la 1553 Alexandru Lăpușneanu, domnul Moldovei, se adresa bistrițenilor, rugîndu-i să permită trecerea acelor care ar dori să lucreze în Moldova, unde numărul populației, în urma ciumei care bîntuise țara, se rărise¹.

Iobagii recurgeau și la alte mijloace de luptă. Dintr-o scrisoare a generalului Castaldo, adresată arhiducelui Maximilian, la 30 iunie 1552, rezultă ca țăranii nu mai voiau să dea ajutor la întărirea orașelor și cetăților; ei erau gata ca, la apropierea turcilor, să se răscoale împotriva trupelor habsburgice aflătoare în Transilvania².

Țărănimea din regiunile mărginașe ale Transilvaniei îndeplinea de mai multe secole rosturi militare importante, avînd o situație juridică deosebită, întărirea relațiilor feudale și în aceste părți a dus la răpirea treptată a libertăților de care țăărănimea se bucurase pînă atunci. Aceasta a provocat mișcări de împotrivire, cum a fost răscoala secuilor din 1562.

În legătură cu această răscoală de mari proporții, trebuie menționat că secuii de rînd, mai ales după formarea principatului, au fost impuși la diferite dări ca și iobagii, uneori dările pretinse de la ei întrecînd chiar pe cele plătite de iobagi. Pretențiile crescînde ale fruntașilor, înmulțirea dărilor și suprimarea, în același timp, a unor privilegii, au făcut ca secuii de rînd să ridice armele împotriva celor privilegiați.

Izbucnirea răscoalei a fost provocată de « multe mizerii, nelegiuri și silnicii comise de fruntași față de comunitate »³. Secuii au fost îndemnați la răscoală și de Melhior Balassa, care, părăsind pe Ioan Sigismund, trecuse de partea lui Ferdinand, precum și, după cît se pare, de domnul Moldovei, Despot vodă,

¹ Hurmuzaki, XV/1, p. 491.

² *Ibidem*, H/5, p. 24.

³ Mon. Comit. Regni Transylvaniae, II, p. 202.

care năzuia să recapete stăpînirea celor două cetăți, Ciceul și Cetatea de Baltă. Secuii răsculați s-au adunat la începutul lui aprilie 1562 la Odorhei și au ales trei căpitani din mijlocul lor. Răsculații ar fi dorit să atragă de partea lor și masele săsești, și de aceea au trimis emisari la Sighișoara, Mediaș, Bistrița, Brașov și Sibiu. Trimișii secuilor căutau să arate sașilor că nobilimea este dușmanul lor comun. Cunoscînd situația socială a orașelor transilvănene, în care lupta de clasă a căpătat un caracter tot mai accentuat, nu e de mirare faptul că conducerea orașelor săsești privea de la început cu dușmănie răscoala. Încercările răsculaților au rămas astfel fără rezultat, iar patriciatul orașelor săsești s-a grăbit să contribuie cu bani la cheltuielile militare necesare înăbușirii răscoalei. Forțele răsculaților au fost slăbite și prin faptul că, pornind împotriva privilegiaților, ale căror conace au început să le incendieze și să le nimicească, s-au împărțit în două grupuri: grosul răsculaților s-a oprit la Hoghilag, lîngă Dumbrăveni, iar o parte mai mică, înaintînd spre Tîrgu-Mureș, și-a așezat tabăra în apropierea satului Oaia, în valea Nirajului. La început, răsculații au obținut unele succese, punînd pe fugă unitățile trimise împotriva lor. Ostile lui Ioan Sigismund, unindu-se cu trupele respinse mai înainte, au reușit să zdrobească tabăra cea mică a răsculaților, iar cei din tabăra cea mare s-au împrăștiat, fără a se ciocni cu oastea feudalilor. A urmat o crîncenă represiune, hotărîtă în dieta de la Sighișoara din 20 iunie 1562.

Pentru a împiedica o eventuală nouă răscoală a secuilor de rînd, s-au ridicat două cetăți: una, numită « Secuiul atacă » (Szekelytâmad), a fost ridicată în scaunul Odorhei, iar cealaltă, « Secuiul regretă » (Szekelybânja), în Trei Scaune. Căpitanii acestor cetăți puteau nu numai să supravegheze mișcarea secuilor, ci, la nevoie, s-o și reprime.

Răscoala a avut însemnate urmări de ordin economic și social. Dieta a consfințit noile raporturi de clasă, declarînd că fruntașii secuilor — *primores* și *primi' pili* — sînt considerați nobili. Ei aveau o singură obligație: să presteze serviciul militar, fiind scutiți de orice dări și dispunînd de iobagii lor ca și ceilalți stăpîni feudali. O parte a secuilor de rînd a fost trecută, mai ales după 1566, în dependența celor privilegiați, iar restul a ajuns sub autoritatea principelui, ridicîndu-li-se drepturile de care se bucurau mai înainte. Acest act purta în sine germenii răscoalelor viitoare. De cîte ori li se va oferi prilejul, secuii de rînd se vor ridica la luptă, pentru a scăpa de iobăgie.

Cu ocazia alegerii lui Ștefan Băthory, cînd au început în Transilvania luptele pentru tron, secuii de rînd au pus din nou mîna pe arme, socotind momentul potrivit pentru recîștigarea libertății, dar în curînd au fost zdrobiți. Ei s-au alăturat apoi în număr mare oștirii lui Gașpar Bekes, care, în 1575, s-a ridicat împotriva lui Ștefan Băthory. Acesta din urmă ieșind victorios, mulți dintre secui au suferit pedepse grele, fiind condamnați la moarte și executați. Secuii de rînd au încercat să-și redobîndească libertatea și cu ocazia expediției din 1595, cînd principele Sigismund Băthory i-a trimis în ajutorul aliatului său,

Mihai Viteazul, atacat de turci. Înainte de a porni în campanie, secuii au cerut să li se redea libertățile pierdute, ceea ce Băthory, constrâns de împrejurări, le-a acordat. După expediție, la dieta din decembrie 1595, Băthory a revocat libertățile promise, ceea ce a făcut ca secuii de rînd să se răscoale din nou. Răscoala lor a fost și de data aceasta înăbușită cu multă cruzime.

Ca în celelalte țări, așa și în Transilvania lupta de clasă în veacul al XVI-lea a îmbrăcat și caracter religios. Iobagii oprimați și exploatați, ținuți de-a rîndul secolelor în misticism, neavînd nici un ajutor și nevăzînd nici o ieșire din situația lor disperată, așteptau apariția unui conducător, unui « om al domnului », care să-i scape de greutatea, de apăsare.

Țărănimea de prin Sălaj, Satu Mare și din regiunea Tisei, pe la 1569, a început să se adune în jurul lui Gheorghe Crăciun, țăran din părțile Băii Mari, privit ca « trimis al lui Dumnezeu ». El era numit de contemporani « Omul Negru », din cauza unei pete negre pe care o avea pe corp. Centrul activității lui a fost în apropierea orașului Debrețin, unde s-au adunat țărani veniți de la mari depărtări. Gheorghe Crăciun le vestea războiul de eliberare — nu cu forța armelor, ci numai cu ajutorul lui Dumnezeu, cum spunea el — de sub stăpînirea turcească și de sub cea feudală. Cu toate acestea, o parte a țăranilor, alături de care s-au strîns și numeroși locuitori ai țărmurilor, soldați și nobili de rînd, aveau arme asupra lor, pe care nu au întîrziat să le îndrepte și împotriva preoților și nobililor. Nu-i de mirare dacă mulți nobili — după spusele unui contemporan — și-au adus aminte cu groază de cele petrecute în timpul lui Doja. Patriciatul din Debrețin — unde meșteșugarii breslași duceau o luptă dîră împotriva patriciatului de la conducerea orașului — nu vedea cu ochi buni **srîngerea unui mare** număr de țărani în apropierea orașului, deoarece prezența acestora a **dat o și** mai mare intensitate luptei de clasă. Pe turci îi neliniștea de asemenea adunarea țăranilor, al căror număr atingea cîteva mii și despre care aflau că se pregătesc împotriva lor. Cînd apoi o parte a țăranilor a încercat să cucerească **cetățuia** de frontieră Balaszentmihály din mîna turcilor, fără arme, cum le predica **Omul Negru**, au suferit o grea înfrîngere.

După scurt timp, patricienii din Debrețin, cu ocazia unei încăierări în **oraș**, au pus mîna pe Omul Negru și au ordonat decapitarea lui. Un căpitan al **său**, Vasile Suciu, din Baia Mare, a vrut să strîngă din nou la luptă pe țărani. Nobilimea însă, îngrozită de răscoalele țăranilor pornite cu cîteva decenii mai **înainte**, a căror amintire era încă vie, a trimis împotriva țăranilor detașamente de **ostași**, care i-au împrăștiat, după ce l-au ucis și pe noul lor căpitan *.

La sfîrșitul secolului al XVI-lea, în 1599, o dată cu vestea victoriei **reputate** de Mihai Viteazul asupra lui Andrei Băthory, țărănimea transilvăneană, în **frunte** cu țăranii romîni, s-a pus în mișcare împotriva nobililor asupritori. **Răscoala**, la care au luat parte iobagii, fără deosebire de neam, a cuprins o parte **însemnată**

a Transilvaniei. La rugămintea repetată a nobililor de aici, Mihai Viteazul a luat măsuri de înăbușire a răscoalei. În fața forțelor noii stăpîniri, majoritatea țăranilor s-au întors acasă, o bună parte a lor însă a luat drumul bejeniei.

Orășenimea și lupta de clasă în oraș Raporturile dintre diferitele pături orășenești în perioada aceasta devin tot mai încordate. E timpul ascuțirii contradicțiilor de clasă, cînd lupta este îndreptată împotriva patriciatului urban, care avea în mîinile sale conducerea orașului. Meșteșugarii organizați în bresle, ajutați de cei nebreslași și de elemente plebeene, încearcă să smulgă puterea din mîna patriciatului. Lupta aceasta a luat o amploare tot mai mare. Ea și-a găsit cea mai înaltă expresie în mișcările care au avut loc în 1556, la Sibiu, și în 1557, la Brașov.

Mișcarea din Sibiu a izbucnit la 1 aprilie 1556, într-un moment important și din punctul de vedere al politicii externe, căci se pune din nou problema stăpînirii Transilvaniei între cele două puteri rivale, Imperiul habsburgic și turcii. Cu cîteva săptămîni înainte, reprezentanții celor trei «națiuni» privilegiate hotărîseră — la ordinul sultanului Soliman I — reinstalarea lui Ioan Sigismund și a mamei sale Isabella, detronați cu cinci ani înainte.

Mișcarea nu a fost provocată de acest eveniment, cauzele ei găsindu-se în situația social-economică din Sibiu. Schimbarea politică însă a oferit un prilej potrivit izbucnirii violente a contradicțiilor. Patriciatul din Sibiu nu numai că reușise să concentreze în mîinile sale comerțul cu ridicata, ci căuta să-și păstreze o situație avantajoasă și în negoțul cu amănuntul. Ba mai mult, cîteva familii din rîndurile patriciatului, cu situație economică foarte înfloritoare, izbutiseră să monopolizeze, timp de mai multe decenii, conducerea orașului. Antagonismul dintre patricieni și meșteșugarii de rînd din Sibiu a luat în 1556 amploarea unei răscoale. Izbucnirea ei a fost alimentată întrucîtva și de marele incendiu din 31 martie, care a mistuit mai mult de jumătate din oraș.

În ziua de 1 aprilie 1556, meșteșugarii, înarmați, sprijiniți puternic de calfe, ucenici și de plebea urbană neorganizată, după ce au omorît pe judele regesc, Ioan Roth, reprezentantul local al puterii centrale, și după ce au pus pe fugă pe mai mulți membri ai consiliului orășenesc, au devenit stăpîni pe oraș. Ei au încredințat conducerea unui «căpitan», care trebuia să îngrijească nu numai de administrarea orașului, ci și de aprovizionarea și securitatea populației¹.

Nu cunoaștem activitatea noii conduceri, dar se constată că, în scurt timp, între opoziția meșteșugărească și cea plebeiană au izbucnit neînțelegeri, care au permis patriciatului ca, după tratative duse cu breslele, să pună din nou, pe la mijlocul lunii aprilie, mîna pe putere. La începutul lunii mai, cînd se simțea stăpîn pe situație, patriciatul trece la contraacțiune, luînd severe măsuri împotriva răsculaților. Unii dintre conducătorii răscoalei au fost condamnați la

¹ A. Scheiner, *Die Sprache des Teilschreibers Georg Dollert*. Anexă, în *Archiv des Vereins*, XLVII, 1933, p. 32 și urm.; *Quellen*, IV, p. 517-518.

moarte și decapitați iar alții expulzați. Mișcarea aceasta de mare amploare dovedește întărirea luptei de clasă în sînul populației acestui important centru orășenesc.

Răscoala meșteșugarilor sibieni din 1556 nu a fost o mișcare urbană izolată. Un an mai tîrziu are loc tentativa de răzvrătire condusă de blănarul Gheorghe din Brașov, îndreptată împotriva patriciatului din acest oraș. Deși izvoarele păstrate ne dau foarte puține informații în această privință, amploarea mișcării poate fi judecată după măsurile care s-au luat împotriva conducătorilor. După arestarea lui Gheorghe blănarul de către organele orășenești, regina Isabella însăși poruncește ca « tulburătorului păcii și liniștei publice și ațîțătorului la răzvrătirea împotriva conducerii » să i se taie capul¹.

Mișcarea de mare amploare de la Sibiu din 1556 și încercarea de răzvrătire de la Brașov din 1557 aruncă lumină asupra întăririi luptei de clasă și în sînul populației orașelor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Dezvoltarea meșteșugurilor a dus în cursul secolului al XVI-lea la întărirea unei minorități de meșteșugari-patroni, care acaparează conducerea breslelor, exploatîndu-și calfele și ucenicii, precum și pe meșterii săraci. Faptul acesta a adîncit contradicțiile dintre patroni și calfe. Manifestări ale unor astfel de contradicții se întîlnesc, de pildă, la Cluj, unde, în mai 1576, calfele de argintari au întrerupt lucrul și, adunîndu-se pe străzi, au pretins îmbunătățirea condițiilor de muncă și sporirea retribuției. Doleanțele calfelor aruncă lumină asupra condițiilor lor de trai. În memoriul lor se spune, între altele, că patronii concediau calfele după bunul lor plac și refuzau să le plătească leafa înainte de a vinde obiectele pe care le lucraseră, cu toate că existau calfe lipsite cu totul de mijloace de existență. Patronii, cu sprijinul conducerii orașului, din care făceau parte mai mulți meșteri, au înăbușit mișcarea calfelor, aruncînd în închisoare pe conducătorii acestora. Prin rezistența calfelor se obține eliberarea celor închiși, dar, deoarece ei luptă izolat, revendicările lor rămîn nesatisfăcute. Pentru a pune capăt acestor frămîntări, noile statute din mai 1591 luau măsuri foarte severe împotriva calfelor. Confirmarea statutelor, la 23 august 1591, de către principele Sigismund Băthory a provocat o nouă « grevă » a calfelor de argintari. Nu se cunosc urmările acesteia, dar mișcările repetate ale calfelor de argintari din Cluj sînt o dovadă elocventă a luptei neîncetate pe care au dus-o elementele exploatate din cadrul breslelor.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., *Capitalul*, voi. I și voi. III, partea a II-a, București, 1948 și 1956.

— *Contribuții la critica economiei politice*, București, 1954.

MARX, K.-F. ENGELS, *Opere*, voi. IX, București, 1959.

LENIN, V. I., *Opere*, voi. 3, București, 1951.

— *Statul și revoluția*, în *Opere*, voi. 25, București, 1954.

¹ Arh. Stat. Brașov, Fondul Privilegii, nr. 468.

- BEZVICONI, G., *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947.
- BOGDAN, I., *Documente și regește privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și Ungaria în sec. XV și XVI*, București, 1902. BOTERO, G., *Le relazioni universali*, Bergamo, 1596. *Chronicon Fuchsio-LupinO'Oltardinum sive Annales Hungarici et Transilvaniae*, Brașov, 1847-1848.
- Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959.
- Documente privind istoria României*, A, Moldova și B, Țara Românească, veac. XVI, FILITTI, L. C., *Documente din arhivele Vaticanului*, voi. II, București, 1914. GEREB, LASZL6, *A hazai osztdlyharcok irodalma 1525—1660*, Budapesta, 1955. HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. II/4, U/5, **ZII/1**, XI, **XV/1**. IORGA, N., *Studii și documente*, voi. I—II.
- *Acte și fragmente*, voi. I.
- Istoria Țării Românești, 1290 — 1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.
- IVANTI, B., *Ket kozepkori sâbdnya-statutum*, în *Szdzadok*, 1911, p. 10 — 30, 98 — 113 și 187—195.
- JAKO, ZSIGMOND, *A gyalui vdrartomdny urbdriumai*, Cluj, 1944. KISS, ISTVÂN N., 16. *szdzadi dezmajegyzekek*, Budapesta, 1960. LEGRAND, E., *Deux vies de Jacques Basilicos*, Paris, 1889. *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, voi. I—IV, 1875 — 1878. PASCU, ȘTEFAN, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944. *Quellen zur Qeschichte der Stadt Kronstadt*, voi. IV, Brașov, 1903. REICHERSDORFFER, G., *Chorographia Transylvaniae*, în *Script. Rer. Hung.*, voi. III, ed. G. Schwandtner, Tyrnaviae, 1765. SCHEINER, A., *Die Sprache des Teilschreibers Georg Dollert*. Anexă în *Archiv des Vereini*, XLVII, 1933, p. 1-207. SZAMOSKOZY, ISTVÂN, *Tortenet maradvnyai, 1542—1608*, în *Mon. Hung. Hist. Scriptores*, voi. XXX, Budapesta 1880. în românește I. Crăciun, *Cronicarul Szamoskozy și însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1928, *Szikely okleveltár*, voi. II, Cluj, 1876. TAKÁTS, SÂNDOR, *A mármarosi sâbdnydk jSvedelme 1551/2 ăș 1600/ 1-ben*, în *Magyar Qazdasdg' tortenelmi Szemle*, 1899, p. 192-195. TOMASSI, G., *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, Veneția, 1621. ȚECHE, GR., *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, ed. a II-a, București, 1958. VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, voi. I—II, București, 1929-1930.

III. Lucrări generale

- COSTACHEL, V.-P. P. PANAITESCU-A. CA ZĂCU, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1957. KOVÁRI, LXSZL6, *Erdelyi tortenelme*, voi. III, Pesta, 1860. METEȘ, ȘT., *Relațiile comerciale ale Țării Românești cu Ardealul până în veacul al XVIII-lea*, Sighișoara, 1921. PASCU, ȘT., *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI-lea*, București, 1954.

1—2. Dezvoltarea social-economică și politică a Moldovei și Țării Românești

- BERZA, M., *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *St. mat. ist. medie*, voi. II, 1957, p. 7-47. CIHODARU, Ci *Contribuții la cunoașterea obștii țărănești în Moldova*, în *St. cerc. șt.*, Iași, VII, 1956, fasc. 1, p. 1-34. IUEȘ, A., *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească pînă în veacul al XVIII-lea*, în *St. mat. ist. medie*, voi. I, 1956, p. 155-197.
- IORGA, N., *Istoria armatei românești*, voi. I, București, 1929.
- LEHR, L., *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și în prima jumătate a sec. XVII*, în *St. mat. ist. medie*, voi. IV, 1960, p. 223-306. MIOC, DAMASCHIN, *Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632*, în *St. mat. ist. medie*, voi. II, 1957, p. 49-116. MIOC, D.-H.
- CHIRCĂ-ȘT. ȘTEFĂNESCU, *L'evolution de la rente feodale en Valachie et en Moldavie du XIV-e au XVIII-e siècle*, în *Nouvell.es etudes d'histoire*, voi. II, București, 1960, p. 221-252. OLTEANU, ȘT., *Meșteșugurile din București în secolele XVI—XVII*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 5, p. 71-112. OȚETEĂ, A., *Considerații asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Țara Românească și Moldova*, în *St. mat. ist. medie*, voi. IV, 1960, p. 307 — 390. PANAITESCU, P. P., *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările române pînă la mijlocul secolului al XVII-lea*, în *St. mat. ist. medie*, voi. I, 1956, p. 63 — 122.
- *Marea adunare a țării, instituție a orînduirii feudale în țările române*, în *Stuci.* X, 1957, nr. 3, p. 153-165.
- GRECU, AL. (P. P. PANAITESCU), *Răscoala țăranilor din Moldova, în anii 1563—1564*, în *Studii*, VI, 1953, nr. 2, p. 201-213.
- *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 4, p. 215-228.
- STANESCU, EUGEN, *Colaborarea militară dintre romîni și cazaci în ultimul sfert al veacului al XVI-lea*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 3, p. 119-144 și nr. 4, p. 187-213.

3. Situația social-economică a Transilvaniei

- CSELENYI, B., *A szekely felkelok es a szdszok kapcsolatairól 1562-ben*, în *Buletinul Univ. V. Babeș și Bolyai*, Cluj, seria șt. sociale, voi. I, 1956, nr. 1-2, p. 191 — 198. DOBOȘI, AL., *Exploatarea ocnelor de sare din Transilvania în evul mediu (secolele XIV—XVII)*, în *St. cerc. ist. medie*, II, 1951, nr. 1, p. 125 — 166.
- *Din frămîntările calfelor de aurari din Cluj în a doua jumătate a veacului al XVI-lea*, în *St. cerc. ist. medie*, 1950, nr. 1, p. 112-119.
- GOLDENBERG, S., *Brașovul la mijlocul secolului al XVI-lea și încercarea de răzvrătire din 1557*, în *Buletinul Univ. V. Babeș și Bolyai*, Cluj, seria șt. sociale, voi. I, 1956, nr. 1-2, p. 201-215.
- *Clujul în sec. XVI. Producția și schimbul de mărfuri*, București, 1958.
- GONDISCH, G., *Der Hermannstädter Aufstand des Jahres 1556*, în *Forschungen zur Volks- und Landeskunde*, 1959, nr. 1, p. 75-110. JICKEL, O. F., *Der Handel der Siebenbürger Sachsen in seiner geschichtlichen Entwicklung*, în *Archiv des Vereins*, XXXIX, 1913, p. 33-184. MANOLESCU, R., *Le rôle commercial de la ville de Brașov dans le sud-est de l'Europe au XVI-e siècle*, în *Nouvelles etudes d'histoire*, voi. II, București, 1960, p. 207—220.
- PASCU, ȘT., *Mijcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *St. mat. ist. medie*, voi. I, 1956, p. 123 — 154.

SITUAȚIA POLITICĂ A ȚĂRILOR ROMÎNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

1. SITUAȚIA POLITICĂ A MOLDOVEI ÎNTRE ANII 1546-1572.

Situația Internațională din a doua jumătate a veacului al XVI-lea a fost favorizată, pînă în ultimul său deceniu, încercările poporului român de scuturare a apăsătoarei stăpîniri otomane. Suveranii statelor vecine, Polonia și Imperiul habsburgic, avînd de făcut față propriilor lor greutăți interne sau căutînd să lărgască teritoriile de sub stăpînirea lor, nu au dat sprijinul necesar țărilor romîne în năzuințele lor de eliberare de sub turci. Atunci cînd au răspuns unor chemări venite din partea acestora, n-au făcut-o pentru a le ajuta să-și cîștige independența politică, ci pentru a înlocui pe turci prin propria lor stăpînire. În această direcție se manifestă îndeosebi imperialii, care, prin numeroase acțiuni diplomatice și militare, încearcă să alipească Transilvania la Imperiul habsburgic și să desprindă Moldova și Țara Romînească din sistemul politic otoman, instaurat după 1538. Habsburgii s-au arătat, însă, incapabili de a înlocui stăpînirea otomană prin propriul lor sistem; ajunși la tron cu ajutorul imperialilor sau chiar impuși de ei, unii dintre domnii țărilor romîne, ca Radu Ilie sau Despot, atunci cînd au intenționat sau chiar au încercat să se ridice împotriva turcilor, nu au găsit sprijinul făgăduit și acțiunile lor n-au avut aproape nici un fel de urmări asupra situației politice a Țării Romînești și Moldovei.

Regatul polon, care încheiase în 1532 o pace « veșnică » cu Turcia, a căutat în toată această perioadă să îndepărteze primejdia otomană, prin păstrarea unor bune relații cu Poarta. Fără a avea învoirea regelui, magnații poloni au atacat adesea Moldova, dar nu cu gîndul alungării turcilor, ci cu dorința de înstăpînire asupra ei.

Singurul aliat de nădejde pe care l-a avut poporul român în lupta sa de eliberare a fost puterea căzăcească, care, începînd din anul 1563 și pînă la sfîrșitul veacului, a întreprins o serie de acțiuni împotriva turcilor și a aliaților acestora, dîndu-le lovituri serioase.

în raporturile internaționale, țările române nu mai au rolul important din a doua jumătate a veacului al XV-lea și nici chiar pe acel din prima jumătate a celui următor. În jocul politic al marilor puteri vecine, Transilvania, Țara Românească și Moldova nu mai constituiau acum state în stare să-și apere Interesele și să se impună prin forța lor militară. De aceea, printr-o politică echivocă, de manevrări dintr-o parte în alta, de folosire a contradicțiilor dintre aceste mari puteri, conducătorii țărilor române au căutat de cele mai multe ori să lupte pentru păstrarea existenței statelor lor și pentru fixarea unor raporturi cu Poarta otomană de oarecare autonomie politică. Trebuie reținută și dorința multora dintre domni de recâștigare a independenței pe bază de ajutor din afară și chiar încercările militare ale unora, în vederea realizării acestui scop.

În ce privește desfășurarea politicii interne, ea se caracterizează prin necurmate lupte între partidele boierești și între acestea și domnie¹.

Urmașilor lui Petru Rareș la tronul Moldovei, Iliș (1546—1551) și Ștefan (1551—1552), li s-au pus aproape aceleași probleme ca și tatălui lor, în cea de-a doua domnie a lui: înfrângerea anarhiei interne pricinuită de marii boieri și împlinirea unor obligații economice și politice mult crescute, față de Poarta otomană.

Chiar de la începutul domniei, Iliș se vede silit să ia măsuri aspre împotriva marii boierimi, care, în tendințele ei de recâștigare a vechilor privilegii, urmărea punerea tânărului domn sub tutela sa completă. În urma descoperirii unui complot, se taie capul hatmanului Vartic, iar o parte din boieri sînt pedepsiți cu diferite cazne (cu bătaia, tăierea nasului, orbirea)- Mulți trec în Polonia, îngroșînd rîndurile fugarilor aflați acolo încă din timpul domniei lui Petru Rareș *. În cursul anului 1549, aceștia, grupați în jurul unui pretendent, susținut și de unii pani poloni, năvălesc în Moldova, însă oastea domnească îi alungă peste graniță. Avînd de făcut față unor obligații sporite față de Imperiul otoman, **Diaș** caută ca, satisfăcînd cererile Porții, pentru a putea domni în liniște, să lovească în același timp în puterea economică a marilor feudali. De aceea, pentru obținerea sumelor de bani necesare, domnul recurge la un mijloc cu totul neobișnuit epocii: impunerea la bir a marilor boieri și chiar a mănăstirilor, fapt care i-a atras ura și mai înverșunată a acestora. În fața puterii coalizate a boierilor și a bisericii, domnul este silit să caute refugiu în Imperiul otoman, trecînd la credința mahomedană. Părăsirea tronului și turcirea lui Iliș sînt expresia neputinței! domnului de a rezolva problemele interne și externe ce i se puneau, a capitulării lui în fața presiunii crescînde a Porții și a boierilor.

În scurta lui domnie, Ștefan Rareș a avut de întâmpinat noi valuri de opoziție boierimii, manifestată prin uneltirile și comploturile boierilor **dir**

¹ Vezi mai sus cap. III, par. 2.

³ *Cronicile slavo-române*, p. 104 și 118.

țară sau prin incursiunile celor rugiți în Polonia. Chiar la urcarea sa în scaun, el are de înăbușit un complot al marii boierimi, ce urmărea înlocuirea urmașilor lui Ștefan cel Mare cu un domn ridicat din sânul ei, care să se identifice cu interesele marilor feudali. La 15 iunie 1551, Ștefan menționa într-un act că a confiscat averile lui Iurie spătar, care «le-a pierdut cu hiclenie, când a ridicat pe un lotru asupra capului domniei mele »¹.

În politica sa externă, imediat după aplanarea conflictului iscat cu fratele său, fostul domn, devenit pașă de Silistra², Ștefan face chiar în vara anului 1551 unele încercări pe lângă poloni și imperiali de realizare a unei alianțe antiotomane. Cerînd ajutorul regelui Poloniei în contra turcilor, Ștefan i se oferă drept vasal, dar este refuzat³. Se adresează atunci imperialilor, la care trimite în solie pe însuși mitropolitul țării și un boier bătrîn, fost sfetnic al tatălui său, dar și aci, chiar dacă nu este întîmpinat cu un refuz categoric, sinceritatea propunerii li este pusă la îndoială*. În toamna aceluiași an, 1551, sultanul adresează o poruncă categorică domnului Moldovei să intre cu oastea sa în Transilvania, împotriva imperialilor⁵; răspunsul lui Ștefan este o nouă solie trimisă acestora, cu făgăduiala că nu se va supune poruncilor Porții, și că va lupta chiar împotriva turcilor, dacă va fi asigurat că va primi ajutor din partea împăratului și i se vor retroceda cele două feude din Transilvania, Ciceul și Cetatea de Baltă. Pînă la sfîrșitul lui martie 1552, se schimbă multe scrisori și solii între Ștefan și imperiali, dai fără luarea vreunor hotărîri. Ștefan propune și un plan de acțiune generalului imperial Castaldo, care consta, în esență, în prinderea oștilor turcești într-o capcană, acestea urmînd a fi atacate din față de imperiali și din spate de moldoveni. Dar și noua propunere este întîmpinată cu suspiciune⁶. Solii lui Ștefan, ajunși la Ferdinand de Habsburg, la Bratislava, sînt trimiși îndărăt doar cu făgăduieli, ceea ce provoacă nemulțumirea domnului. Sultanul, care probabil era informat de toate aceste acțiuni ale domnului Moldovei și de insuccesele lui, îi trimite o ultimă poruncă, la sfîrșitul lui mai 1552, ca să pornească cu oastea sa împotriva imperialilor — care stăpîneau în acel moment Transilvania — făgăduindu-i ca, de o va face, îi va ierta jumătate de haraci⁷. În cursul lunii iulie, oastea moldovenească pradă în secuime, fără însă a da vreo luptă cu imperialii. Se pare că Ștefan a făcut o simplă demonstrație, pentru a-și dovedi fidelitatea față de sultan și a evita astfel o nouă campanie otomană împotriva țării sale.

Politica sa internă, de întărire a puterii domnești, prin reprimarea facțiunilor feudale, însoțită de una de intoleranță religioasă, cu măsuri aspre împotriva armenilor, a stîrnit multe nemulțumiri, care au dus în cele din urmă la

¹ Documente, A, veac XVI, voi. II, p. 7.

² A. Veress, *Documente*, I, p. 61, 78.

³ *Ibidem*, p. 52-53.

⁴ Hurmuzaki, II/4, p. 597. ⁶

A. Veress, *op. cit.*, p. 61. *

Ibidem, p. 62. ⁷ *Ibidem*, p. 85

— 86.

ridicarea marilor boieri «în chip tîlhăresc asupra voievodului» și la uciderea sa la podul de la Țuțora, pe Prut, la 1 septembrie 1552¹. Din unele scrisori ale lui Castaldo, reiese că acesta fusese în strînse legături cu boierii ucigași și cu partida care avea să aducă pe tron pe Lăpușneanu.

Cu excepția cronicii lui Eftimie, scrisă din porunca lui Lăpușneanu, izvoarele arată în mod unanim hotărîrea lui Ștefan de a duce mai departe politica anti-otomană a tatălui său. Din unele însemnări ocazionale, care nu pot fi bănuite de părtinire, se poate vedea că domnul intenționa o ridicare împotriva turcilor, bazată pe alte forțe interne decît marea boierime. Faptul că el a condiționat această ridicare a maselor populare pentru eliberare de un ajutor extern, pe care nu-l găsea nicăieri — arătînd astfel că nu avea deplină încredere în forțele proprii sale țări, așa cum avuseseră înaintașii săi — l-a dus în cele din urmă la eșecul suferit. Este drept că împrejurările, ca și omul, erau altele decît cele din vremea bunicului și a părintelui său.

După uciderea lui Ștefan Rareș, reîncep luptele dintre grupările boierești, care își disputau puterea, fiecare încercînd să impună la cîrma țării propriul ei pretendent. Cea mai puternică era partida filo-polonă, formată din numeroși mari boieri, aflați atît în țară, cît și fugari în Polonia; ea era grupată de mai mulți ani în jurul unui boier puțin cunoscut, stolnicul Petrea. Alta era aceea a partizanilor familiei domnitoare, condusă de însăși doamna lui Petru Rareș, și care se regrupase în grabă, susținînd la tron pe un Joldea, care urma să ia în căsătorie pe fiica lui Petru Rareș, Ruxandra. Cea de-a treia, mai puțin numeroasă, nutrea vădite simpatii pentru imperiali și era în legătură cu Castaldo.

Joldea, ridicat în scaun și susținut de o parte din marii boieri, nu domnește decît trei zile. Surprins nepregătit de război la Șipote, pe Jijia, de oastea boierească și cea polonă, care-l aduceau pe Petrea stolnicul în țară, Joldea este însemnat la nas și călugărit cu sila. Boierii îl proclamă domn la Hîrlău, sub numele de Alexandru vodă, pe pretendentul venit din Polonia, căruia i se creează imediat și justificarea dinastică necesară, fiind dat drept fiu al lui Bogdan cel Orb. La scurt timp după aceasta, se obține și confirmarea sultanului pentru noua domnie, condiționată însă de aproape dublarea tributului, care ajunge astfel la suma de 30 000 de galbeni.

Primele măsuri cu caracter intern ale noului domn, poreclit mai tîrziu Lăpușneanu și despre care cronica lui Azarie ține să facă mențiunea că era « unul dintre boieri »², lăsau să se întrevadă o domnie așa cum de mult o doreau boierii, lipsită de autoritate și la discreția totală a celor care-l susținuseră. Se dă drumul boierilor puși în temniță de Petru Rareș și de fiii săi, sînt rechemați în țară cei fugiți peste hotare și « boierii toți au primit demnitățile și moșiile de mai înainte »³. Dar, această înțelegere între domnie și marea

¹ *Cronicile slavo-romîne*, p. 139—140.

* *Ibidem*, p. 140. ⁸ *Ibidem*, p. 123.

Fig. 270. — Portretul lui Alexandru de pe o broderie de la mănăstirea
Lăpușneanu
Slatina, 1560

boierime n-a durat mult. Tendințele centrifuge ale unora din marii feudali deveniseră anacronice și se opuneau dezvoltării politice a statului; întoarcerea la o etapă a vieții statale, depășită de aproape un veac, era imposibilă. Noul domn începe și el să ia măsuri de întărire a autorității centrale, lovind în imunitățile pe care încercaseră să le recâștige, în plinătatea lor, boierii și mănăstirile.

Conflictul dintre domnie și marii boieri reizbucnește în anul 1555. Mulți dintre cei nemulțumiți, în frunte cu boierul Negrilă și cu mitropolitul țării, fug în Polonia și în Imperiul otoman. Fugarii făgăduiesc sultanului o parte din teritoriul Moldovei, dacă-l înlocuiește pe Lăpușneanu. Cu ajutor polon, Negrilă pradă Moldova până aproape de Suceava. Turcii — care erau acum ei înșiși interesați în potolirea anarhiei interne din Țara Românească și Moldova, în vederea exploatării lor — nu dau curs cererii boierilor, mai ales că, în această vreme, nici nu aveau motive să se plîngă de Lăpușneanu. În afara răului pricinuit țării, mișcarea boierilor rebeli nu a avut alte urmări.

Anul 1558 aduce noi frământări în sânul clasei dominante. În sfatul domnesc se produce o mare schimbare: cu excepția a trei-patru dregători, toți ceilalți sînt înlocuiți cu alții, nume noi, puțin cunoscute, ridicați dintre boiernașii sprijinitori ai domniei. Doi ani mai târziu au loc alte mișcări boierești de nemulțumire împotriva domnului, din care unele vădit în legătură cu forțe externe, Imperiale sau polone. Un Lupu paharnic își pierde capul și averile pentru că « s-a ridicat domn asupra capului domniei mele și cu alți vicleni », spune un act domnesc din această vreme *. Tot în 1560, se semnalează solii de boier) și clerici moldoveni la împăratul Ferdinand, căruia îi cer ajutor împotriva lui Lăpușneanu, pentru înscăunarea pretendentului Despot². În aceeași vreme, se vorbește despre proiectul de incursiune a unui cneaz rutean, Dimitrie (probabil Vișneviețki) cu gânduri de răsturnare a lui Lăpușneanu³ și de eliberare a țării de sub turci.

Toate aceste mișcări, urmărind cucerirea puterii prin aducerea la tron a unor pretendenți fără legături cu fosta familie domnească, arată că este vorba și de manifestări ale unei crize dinastice. Însăși înscăunarea lui Alexandru Lăpușneanu constituia un exemplu și un îndemn pentru diverșii pretendenți la tron și pentru susținătorii lor, că pot obține puterea rîvnită fără eforturi deosebite. În politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu se pot distinge clar două etape: una, la începutul domniei, cu încercări de realizare a unei coaliții anti-otomane, care să aducă eliberarea Moldovei de sub turci, și cea de-a doua, de împăcare cu situația de aservire existentă, domnul manifestîndu-se cu totul credincios turcilor.

Imediat după ocuparea tronului, Lăpușneanu se adresează generalului Imperial Castaldo, ca și înaintașul său Ștefan Rareș, declarîndu-se gata să lupte

¹ *Documente, A, veac. XVI, voi. II, p. 149-150.* •
A. Veress, *op. cit.*, I, p. 180—182. ² *Ibidem*, p. 188-192.

împotriva turcilor, dacă va avea asigurarea împăratului că i se va da ajutor militar și i se vor retroceda posesiunile din Transilvania, Ciceul și Cetatea de Baltă, ca loc de refugiu *. Tratatul se duc în tot cursul iernii anilor 1552—1553, însă, tot ca în cazul lui Ștefan Rareș, răspunsurile sînt evazive, făgăduielile lipsite de urmări practice, ceea ce îl determină pe Lăpușneanu să-și schimbe orientarea, mai ales că obținuse confirmarea sultanului în domnie și turcii i se arătau, în general, favorabili.

Începînd cu anul 1553, el duce politica suzeranilor săi poloni și turci, nemaifăcînd încercări de a se elibera de sub influența lor. În politica sa de supunere față de Poartă, este neîndoios că un rol hotărîtor, pe lîngă refuzul imperialilor de a colabora cu el, l-a avut și atitudinea panilor poloni. Față de Sigismund August, regele Poloniei, Lăpușneanu și boierii țării făcuseră act de omagiu încă din septembrie 1552, reînnoit și completat în 1553 ², luînd asemenea obligații, încît regele ajungea la o situație politică cu totul excepțională față de Moldova, țară, «pe care — după cum scrie un contemporan — strămoșii săi n-au putut niciodată s-o înfrîngă cu armele» ³.

Succesul acesta atît de nesperat — izvoarele vorbesc de unirea Moldovei cu coroana Poloniei ⁴ — a născut temeri chiar la rege și la principalii săi sfetnici. Castelanul Cracoviei, Ian Tarnowski, îl sfătuia pe rege să-i ceară lui Lăpușneanu să trimită o solie la Constantinopol și să arate că Ștefan Rareș a fost ucis de moldoveni din cauza tiraniei sale și că el a fost bine primit ca domn de întreaga țară. De asemenea să spună că nu va avea alt suzeran în afară de sultan, că va plăti regulat tributul și-i va executa cu credință poruncile. La rîndul său, și regele să trimită sultanului o solie și, dacă i se va imputa că el a așezat domn în Moldova și a primit țara sub suzeranitatea sa, să arate că schimbarea de domn au făcut-o moldovenii înșiși, că noul domn va fi supus sultanului și că regele nu vrea să aibă nici un amestec în Moldova, care să-l supere cumva pe sultan ⁵. Ascultînd sfatul, regele trimite o solie la turci, asigurîndu-i de devotată prietenie. Cu asemenea suzerani și aliați, temători de propria lor situație, nu este de mirare că și Lăpușneanu a dus față de Poartă o politică de totală supunere.

În politica externă a Moldovei din deceniul al șaselea al veacului, mai este de semnalat ajutorul dat de Lăpușneanu regelui polon împotriva tătarilor, la începutul anului 1553, precum și amestecul armat în Transilvania, avînd ca scop reîntronarea lui Ioan Sigismund ca principe al Transilvaniei. În cursul anului 1556, din porunca sultanului și cu îndemnul regelui polon, ostile Moldovei și ale Țării Romînești trec munții în Transilvania și alungă pe imperiali, reușind să înscăuneze pe fostul principe. Cerîndu-și îndărăt posesiunile din Transilvania, cele două cetăți feude ale domnilor Moldovei, Lăpușneanu nu le

¹ A. Veress, *op. cit.*, II, p. 104; Hurmuzaki, III/1, p. 288-289 și 306-307.

³ *Ibidem*, II/5, p. 31 — 32; I. Bogdan, *Album paleographique Moldave*, planșa nr. 79.

³ *Cerc. ist.*, I, 1925, p. 109.

¹ Hurmuzaki, S 2/1, p. 196-198.

⁵ *Ibidem*, p. 174-176.

("i .-.. .

obține decât în 1558, după multe amânări, și abia în urma unui ordin **expres** al sultanului, dat Isabellei, mama principelui.

Spre sfârșitul primei sale domnii, din cauza sporirii obligațiilor față de Poartă, a nenumăratelor porunci de a se furniza zaharea și vite, precum și **oameni** și chereștea pentru întărirea cetăților turcești din nordul Mării Negre, **se pare** că Lăpușneanu a încercat o nouă apropiere de imperiali. Prin intermediul **venețienilor**, el propune lui Ferdinand o alianță între Imperiu, Moldova și Țara Românească, care urmau să pornească împreună un război în contra turcilor *. Nici de data aceasta răspunsul nu este mai favorabil. De altfel, imperialii **îți** aveau propriul lor candidat la tronul Moldovei, cu ajutorul căruia sperau să pună mina pe cele două țări în alte condiții decât propunea Lăpușneanu. Este vorba de Iacob Eraclid Despot, viitorul domn al Moldovei.

Față de Țara Românească, Lăpușneanu a dus în prima domnie **politica** pe care i-au impus-o turcii, făcând, din porunca lor, două expediții, una în **1533** de reîntroncare a lui Mircea Ciobanul, alta în anul următor, de scoatere a aceluiași și de punere în scaun a lui Pătrașcu cel Bun.

În acest timp, la curtea lui Lăpușneanu se adăpostise un grec, Iacob Erach: Despot, ce pretindea că se trage din familia despoților de Samos. Poet, mec. și militar r. u. mari calități, el se făcuse cunoscut și bine primit la curțile suveranilor apuseni. Cunoscând la fața locului situația din Moldova, în special nemulțumirile față de domnia lui Lăpușneanu, Despot începe să nutrească **nădejdea** de a-l înlocui pe acesta, și apoi, o dată ajuns domn, să înfăptuiască, cu **ajutorai** apusenilor, planuri și mai mărețe. Complotul pe care-l făurise împreună cu ucii din boierii fiind descoperit, Despot este silit să fugă la imperiali. Cu **ajutorai** acestora și al unui nobil polon, Albert Laski, în toamna anului 1561, **Despot** revine în Moldova. La 18 noiembrie 1561, a avut loc o luptă la Verbia, în care Lăpușneanu, trădat de o mare parte din boieri, este înfrânt și silit să-și **găsească** refugiu la turci."

Instalat în domnie, Despot încearcă să pună în aplicare atât politica **protestantă** a sprijinitorilor săi poloni și germani, — el însuși era luteran — cit se pe cea antiotomană a imperialilor, de aceasta din urmă fiind strâns leagat **de eliberare de sub turci a poporului român, ca și a întregii Peninsule Balcanice.** Despot își inaugurează domnia **prin două acte neobișnuite pentru Moldova** acelei vremi: mai întâi, dă un edict de **toare** **invitând în Moldova** pe toți protestanții care aveau de suferit **persecuții în țările lor**; apoi adresează o proclamație moldovenilor, **prin care** își afirmă hotărârea **de a lupta** împotriva turcilor și de a uni, sub sceptrul său, Moldova și Țara Românească. Despot a luat unele măsuri pentru dezvoltarea **comerțului și orașelor**, căutând în acestea un sprijin împotriva altor forțe sociale interne, ostile **măsurilor** politice pe care le-a luat. Având de făcut față unor mari **dificultăți bănești**,

¹ A. Veress, op. cit., I, p. 173.

«fe»
....

Rg. 271. - Taler emis de Despot vodă, 1562.

ca plata ostașilor mercenari, achitarea unor datorii către Laski și a obligațiilor către imperiali, pe care și le asumase înainte de obținerea tronului, precum și plata tributului către turci, Despot a luat unele măsuri prin care și-a pierdut repede simpatiile poporului și ale clerului. Astfel, el a pus o dare excepțională de un galben pe fiecare gospodărie țărănească și a luat podoabele și vasele

Fig. 272. — Dinar emis de Despot vodă, 1563.

prețioase de la mănăstiri, pe care le-a topit, transformându-le în argint și aur. Din cauza cruntei exploatare a țărănimii, are loc acum și o răscoală țărănească, de oarecare amploare ¹.

În politica sa externă, Despot s-a bucurat de succese deosebite. Deși impui de imperiali, în primăvara anului 1562 el este recunoscut domn și de sultan, la care mijlociseră pentru confirmare chiar unii dintre dregătorii Porții, cîștigați de Despot. Regele Poloniei, pentru a nu da pretext de supărare turcilor, dat fiind rolul jucat de unii magnați poloni la întronarea lui Despot, se arată la început dușmănos față de acesta, dar sfîrșește prin a stabili cu el relații de prietenie. Cu Petru cel Tânăr, domnul Țării Românești, Despot încheie un tratat de alii: împotriva oricăror dușmani, fie ei chiar și turcii. Singurul care i-a rămas dușman constant a fost Ioan Sigismund, principele Transilvaniei. Acesta, găsindu-se între imperiali și Despot, credincios aliat al lor, își teme tronul, fapt pentru care nu contenea să stăruie la Poartă pentru readucerea pe scaunul Moldovei a lui Lăpușneanu.

Despot a înființat și o școală la Cotnari, unde a predat tînărul învățat umanist, Ioan Sommer, de la care a rămas și o biografie a domnului.

Politica internă a lui Despot, la care s-a adăugat și cearta cu Laski, cănite îi luase îndărăt Hotinul, după ce i-l dăduse în contul datoriei contractate, i-au grăbit căderea. Răscoala țărănească ce izbucnește acum dă prilej unor boier

¹ Vezi mai sus, cap. III, par. 1. • : - . ■ ■ ■ . , Ț

să organizeze un complot împotriva lui Despot, căruia în cele din urmă acesta îi cade victimă. După ce rezistă asediului boieresc vreme de trei luni, închis în cetatea Sucevii, domnul se predă boierilor și e ucis de conducătorul complotului, Tomșa hatmanul, în noiembrie 1563, _jj

Ceva mai înainte, prin violențe, boierii reușiseră să prindă și pe hatmanul cazăcilor, Dimitrie Vișnevițchi, venit să ocupe tronul Moldovei, și-l trimiseseră la Poartă, unde a fost ucis de turci în chinuri groaznice.

Cu moartea lui Despot, s-a prăbușit și poziția politico-miliară pe care reușiseră s-o dețină habsburgii la răsărit de Carpați vreme de doi ani, între 1561 și 1563.

Boierii au încercat atunci din nou să impună la cîrma statului un reprezentant al lor, pe Tomșa, cerînd sultanului să-l recunoască domn. Poarta însă îl numește a doua oară pe Lăpușneanu, care, cu contingente de oaste munteană, turcă și tătară, vine să-și reia tronul. În primele ciocniri, avînd alături și oaste țărănească, Tomșa învinge¹; cînd țărani îl părăsesc², el este înfrînt și fuge în Polonia. Aci e ucis din ordinul regelui, împreună cu boierii care se aflau cu dînsul, conform cererii sultanului.

A doua domnie a lui Lăpușneanu (1564—1568) a rămas în amintirea contemporanilor prin cumplita prădăciune ce i-a precedat înscăunarea, cînd tătarii «au năvălit asupra Moldovei ca niște cîini turbați și apucînd multă pradă, oameni și vite, au ars țara»³.

Domnia i-a fost continuu tulburată de diverși pretendenți, sprijiniți dinlăuntru de boieri, iar dinafară mai ales de imperiali, care căutau să recîștige ad pozițiile pierdute o dată cu înlăturarea lui Despot. Cumplitele masacre boierești, menite să pună capăt anarhiei interne, au caracterizat de asemenea această a doua domnie a lui Lăpușneanu. În 1568, Lăpușneanu moare, pare-se otrăvit de boieri.

Domnia urmașului său, Bogdan (1568—1572), se desfășoară sub tutela nemijlocită a magnaților poloni. El se declară vasal regelui Poloniei, repetînd omagiul și tratatele de alianță și supunere încheiate de tatăl său⁴. Nemulțumind pe unii dintre boieri și pe sultan, Bogdan este înlocuit din domnie, găsindu-și refugiul în Polonia, apoi la imperiali și în cele din urmă la țarul Rusiei.

2. AGRAVAREA DOMINAȚIEI OTOMANE ASUPRA ȚĂRII ROMÎNEȘTI (1545-1577)

Istoria politică a Țării Romînești între anii 1545—1577 se caracterizează printr-o dezlănțuire a războaielor feudale interne, purtate între domnie și marea boierime, ca și între diverse facțiuni boierești. Ele cauzează amestecul direct al

¹ Hurmuzaki, XI, p. XIV.

² Vezi mai sus, cap. III, par. 2.

³ *Cronicile slavo-romine*, p. 145.

* Hurmimiki, S. 2/1, p. 265-267.

turcilor în țară și au ca efect o creștere a aservirii față de Poarta otomană. Starea de pronunțată anarhie feudală din Țara Românească se datorește mai ales faptului că aci procesul centralizării, început în a doua jumătate a veacului anterior, se păstrase la un nivel mult mai scăzut decât în Moldova,

Pe tronul Țării Românești fusese instalat de turci un fiu al lui Radu cel Mare, anume Mircea, poreclit Ciobanul, din cauza comerțului cu oi cu care se ocupase înainte de a fi domn. El domnește în două rînduri (1545—1554 și 1558—1559), prima domnie fiindu-i întreruptă de cea a lui Radu Ilie, care ocupă și el scaunul cîteva luni, în iarna anului 1552—1553.

Întreaga domnie a lui Mircea Ciobanul este un lung șir de lupte împotriva grupărilor marii boierimi, care încerca să-și impună voința, să recîștige vechile privilegii imunitare sau să-l înlocuiască din domnie printr-un reprezentant al ei, care să fie executor fidel al tuturor revendicărilor sale. La puțin timp după ocuparea tronului, Mircea, în urma greutăților interne pe care i le creează boierii, nu ezită să taie peste 200 din ei, dintre care nu mai puțin de 48 de boieri mari. Mulți își caută refugiu în Transilvania, dar și aci sînt urmăriți, domnul cerînd extrădarea lor. Din Transilvania, boierii pribegi, cu oaste de mercenari și cu « slugile » lor, năvălesc în mai multe rînduri în Țara Românească, fără însă a reuși să-l izgonească pe domn. Cea mai importantă dintre aceste acțiuni este cea din august 1548, cînd oastea boierilor pribegi, coborîtă pe Valea Prahovei, « au avut război mare cu Mircea Vodă la sat la Periș; și fu izbînda Mircii »¹. Fiind respinși, o parte din boieri fug la turci, la Brăila, pentru ca apoi, atrași cu făgăduieli de domn, să fie uciși.

În noiembrie 1552, un pretendent, Radu Ilie, cu o oaste puternică de mercenari, reușește să-l alunge pe Mircea Ciobanul, în urma unei lupte victorioase ce s-a dat la satul Mănești². Mircea se refugiază la turci, la Giurgiu, nu însă înainte de a fi tăiat un alt număr mare de boieri. Cu ajutor turcesc și moldovenesc, Mircea își reocupă tronul, la sfîrșitul lui februarie 1553. Nu mai domnește însă mult, căci, intrînd în relații cu imperialii, este mazilit și înlocuit cu Pătrașcu cel Bun³.

Fiu al lui Radu Paisie, Pătrașcu, numit de cronici cel Bun, din cauza supunerii sale față de boieri, domnește între anii 1554 și 1557. Spre deosebire de Mircea Ciobanul, el încearcă să-și bazeze domnia pe ajutorul marii boierimi, cu care se ferește să aibă vreun conflict. Jurîndu-și credință și ascultare unii altora, se încheie între domn și marii boieri un pact asemănător tratatelor dintre două puteri, domnia, ca expresie a intereselor clasei stăpînitoare în general, și marea boierime, cu interesele particulare ale fiecărui feudal în parte. Pătrașcu a arătat în cursul domniei o totală îngăduință față de particularismul boieresc, cei trei ani ai domniei lui constituind un fel de pauză în desfășurarea

¹ *Istoria Țării Românești*, p. 49.

² *Ibidem* ; *ci.* Hurmuzaki, *II/2*, p. 299.

³ Hurmuzaki, *II/2*, p. 132 și 173.

luptelor feudale interne. De această criză de autoritate a puterii centrale profită marea boierime pentru a-și întări din nou pozițiile politico-economice, în parte pierdute în timpul domniei lui Mircea Ciobanul.

În relațiile externe este de semnalat intervenția sa, în 1556, alături de Lăpușneanu, pentru reîntronarea lui Ioan Sigismund în Transilvania.

Revenirea lui Mircea Ciobanul în scaunul țării, după moartea lui Pătrașcu, se face în condițiile unei și mai dârze opoziții boierești decât în prima sa domnie. Majoritatea marilor boieri pribegesc. Mircea încheie și el cu boierii fugari un pact asemănător celui încheiat de Pătrașcu, și numai așa s-au întors aceștia în țară, « de credință și legătură ce-au făcut » *. Adunînd în București vîrfurile clasei feudale, pe marii boieri, mitropolitul, episcopii, egumenii mănăstirilor și mulți călugări, cu ajutorul gărzii sale de beșlii turci, Mircea îi ucide pe toți ². Cu toate aceste ucideri masive, opoziția boierească nu este cu totul nimicită. Mulți din cei ce nu crezuseră în loialitatea lui Mircea, se regroupează în Transilvania, în jurul lui Radu Ilie și al boierului Socol.

Moartea lui Mircea Ciobanul, survenită în septembrie 1559, și numirea de către turci a fiului său minor Petru (1559—1568) ca domn al țării, sub tutele mamei sale Chiajna, au prilejuit dezlănțuirea a noi și violente lupte feudale interne, în care se înfruntau puterea centrală, avînd în jurul ei grupuri de boiernași, și vechea boierime mare, răzvrătită. Cu ajutor de peste munți, pribegii năvălesc în țară, cei de la Brașov coborînd pe valea Prahovei, cei refugiați la Sibiu, pe valea Oltului. Se dă între cei dintîi și oastea Chiajnei o luptă la Romînești, în care boierii și mercenarii maghiari ce luptau în solda lor sînt învingători, cuceresc Bucureștiul, iar Petru și Chiajna fug peste Dunăre. De aci se întorc cu ajutor turcesc și boierii sînt înfrînți la Șerpătești și la Boian iar cei ce scapă dintre ei se înapoiază în Transilvania. E nevoie de intervenția scump plătită a sultanului pe lîngă principele Transilvaniei, ca să nu mai îngăduie pribegi munteni, pentru ca Petru și Chiajna să poată domni în liniște. Unii dintre marii boieri au căutat refugiu chiar la turci, la Brăila și Silistra, dar aci ei au fost aruncați în închisoare și apoi uciși, în urma intervenției Chiajnei ³.

Deși nu mai fac incursiuni, boierii refugiați la Brașov și Sibiu stau ca o permanentă amenințare asupra domniei lui Petru cel Tânăr. Din acest motiv, între el și brașoveni are loc în cursul anului 1564 un fel de război comercial, cu închiderea granițelor și oprirea oricărui trafic.

În timpul domniei lui Petru cel Tânăr, înregistrăm unele transformări importante în structura sfatului domnesc: pe de o parte, pătrund în sfat elemente din noua boierime, ridicată de domn din sînul micii boierimi, iar pe de alta elemente levantine, exponente ale politicii otomane, care pun mina pe dregătoriile mai importante, în special pe cele legate de încasarea veniturilor

¹ Istoria "Țării Romînești, p. 50.

² *Ibidem*.

³ Acad. R.P.R., Doc. osmane, 1/39 și 1/59 (în trad. lalnst. de istorie al Acad. R.P.R.).

statului. Astfel, mare vistier în timpul domniei lui Petru cel Tânăr este UD oarecare Iani, mare stolnic un Ianache și apoi un Pană, mare postelnic un Ghiorma.

Mazilit în 1568, lui Petru i se confiscă de către turci întreaga avere, **Iar** el este surghiunit împreună cu mama sa la Konieh. În locul său este numit Alexandru, fiul lui Mircea și nepot al lui Mihnea cel Rău, care stătuse multi ani exilat de turci la Alep. Alexandru Mircea domnește între anii 1568—1577. avînd o domnie destul de zbuciumată. Nu mult după înscăunare, el ia aceleași măsuri împotriva resturilor vechii mari boierimi, ca și înaintașii săi, Petru cel Tânăr și Mircea Ciobanul. Izvoarele dau și numele boierilor mari tăiați de domn, chiar în cursul primului an de domnie; răpirea rîndurilor opoziției marilor feudali creează posibilități domnului de a-și spori autoritatea. El mai are de luptat cu marea boierime spre sfîrșitul domniei, în cursul anului 1576, de astă dată însă nu împotriva unor incursiuni înarmate, ci a pîrilor la Poartă. Peste 40 de boieri se duc la Constantinopol, cerînd mazilirea domnului, ca unu] care asuprește țara și « raiaua » împăratului. Avînd și domnul și boierii susținători la Poartă, sultanul hotărăște să se facă o anchetă la fața locului de către un cadîu și un sangeac din vecinătatea țării¹. Boierii se declară nemulțumiți cu hotărîrea, fapt pentru care sînt bătuți în divan². Ei revin cu plîngerî în contra domnului, în număr și mai mare, cerîndu-i mazilirea, dar marele vizir, sprijinitor al lui Alexandru Mircea, îi prinde și-i trimite la galere.

În 1574, sprijinindu-și fratele, pe Petru Șchiopul, Alexandru Mircea duce, alături de turci, un război lipsit de glorie, împotriva lui Ioan vodă, domnul Moldovei³.

Toate aceste frămîntări interne din Țara Romînească au provocat și amestecul direct al turcilor, fapt care a cauzat o mai strînsă dependență politică a țării față de Poartă și creșterea obligațiilor ei economice către aceasta. Atît timp cît anarhia feudală slăbea autoritatea domniei, turcilor le era indiferentă, ba uneori chiar o stimulau, făcînd pe una sau alta din părți să apeleze la ei; **cînd** ea însă ajungea să stînjenească buna desfășurare a dominației otomane, să împiedice procesul exploatării, turcii interveneau brutal cu oastea, curmînd temporar aceste mișcări. De obicei, ei au intervenit împotriva boierimii și în favoarea puterii centrale, atît pentru că aceasta, prin rosturile pe care le îndeplinea, le putea asigura dominația cu mai mult succes, *cît* și pentru că mulți dintre domni erau creaturi ale Porții, gata a-i îndeplini orice fel de cereri și porunci. **Astfel**, turcii au intervenit cu oastea dînd ajutor lui Mircea Ciobanul, lui Petru **cd** Tânăr și lui Lăpușeanu împotriva boierilor. Asemenea intervenții **atrăgeau** după sine o creștere a aservirii. Fiecare din ele îi făcea pe turci să se simtă **mai**

¹ Hurmuzaki, IV/2, p. 95; A. Veress, *Documente*, II, p. 114—115.

² Hurmuzaki, III, p. 9.

³ Vezi mai jos, par. 3.

stăpini, să intervină mai des și, mai ales, să sporească obligațiile bănești sau în natură ale celor două țări ¹.

În politica externă, atât cât le mai era îngăduit să o aibă, domnii acestei **epoci** se orientau, în genere, după cea otomană. Totuși, ca și în Moldova, unii dintre ei au încercat o apropiere față de imperiali sau de alte forțe care puteau sprijini o eventuală ridicare împotriva turcilor. Reprezentant al politicii imperiale în Țara Românească a fost Radu Ilie; nici el însă n-a obținut un ajutor eficace, atunci când a avut nevoie. S-au păstrat cererile lui disperate de ajutor, ca și planurile de luptă ce le-a făcut, pentru eliberarea țării sale, bazându-se pe concursul promis, dar niciodată acordat, de imperiali ². Aceștia căutau acum, la rîndul lor, o soluție de compromis cu Poarta, solii lui Ferdinand solicitînd o împăcare cu turcii, de pe poziții destul de umiltoare pentru împărat. Chiar și Mircea Ciobanul, în cursul anului 1553, a încercat o apropiere față de imperiali, fapt care i-a atras mazilirea. Pe aceeași linie, a nădejdi de eliberare, trebuie pusă și alianța lui Petru cel Tânăr cu Despot, îndreptată împotriva oricărui dușman comun, chiar și a turcilor.

Războaiele feudale interne, urmate de intervențiile turcilor, politica externă fidelă Porții a unora dintre domni, lipsa de aliați serioși în afară a altora, care urmăreau eliberarea țării, au făcut ca anii 1546—1577 din istoria raporturilor cu Poarta să constituie o epocă de creștere a aservirii politico-economice a Țării Românești față de turci.

3. DOMNIA LUI IOAN VODĂ ȘI RĂZBOIUL MOLDO-TURC DIN 1574

În istoria Moldovei, cel de-al optulea deceniu al veacului al XVI-lea este marcat de anii domniei lui Ioan vodă (1572—1574) și mai ales de lupta eroică pentru eliberare, purtată de moldoveni împotriva Imperiului otoman.

Programul politic al noii domnii moldovenești urmărea întărirea puterii centrale și eliberarea țării de sub dominația otomană. În acest sens trebuie înțelese unele aspecte ale politicii economice externe și interne, din anii 1572—1574. Actele privitoare la schimburile comerciale scot la iveală un anumit efort de a ocoli monopolul comercial turcesc, de a constitui unele rezerve de mărfuri ferite de controlul negustorilor otomani și destinate schimburilor cu Transilvania, Polonia, Rusia etc. Prin corespondența destul de intensă cu unele orașe comerciale din țările vecine, negustorii din aceste țări erau chemați să vină și să

¹ Vezi mai sus, cap. II, par. 1 — 2.

² A. Veress, *op. cit.*, I, p. 117-118; Hurmuzaki, II/1, p. 304, 316-317, 319-320.

achiziționeze mărfuri din Moldova. Același scop a fost urmărit și de **măsura** domniei de a bate o monedă măurntă de aramă, de mare circulație.

îndeplinirea programului politic de eliberare de sub dominația **otoman** era împiedicată însă de împotrivirea activă a marii boierimi. Ostilitatea acesteia față de politica lui Ioan vodă stă în spatele fiecărei slove din cronica lui **Azarie**.

n

Fig. 273. — Chipul lui Ioan vodă, de pe o monedă din 1573
în care se intitulează « Părintele Moldovei ».

O conspirație boierească — organizată sub conducerea lui Ionașcu **Sbierea fi** sprijinită dinafară de șleahicii poloni — care urmărea înscăunarea din **nou a** lui Bogdan Lăpușneanu, a fost înăbușită chiar în primăvara anului I: Acest fapt a prilejuit schimbări importante în divanul domnesc, boierii **oaA** domnului fiind înlocuiți cu boieri credincioși. Se vădea în acest fel **tendința** domniei de a constitui o grupare boierească atașată politicii sale.

Marea boierime își intensifică însă acțiunile ostile, astfel că, la **sfirțiml** anului 1572 și începutul anului 1573, o nouă și puternică conspirație era **mrrată** să declanșeze un adevărat război civil. Gravitatea ei se manifesta prin participarea, alături de marii boieri, și a unor prelați, ca, de pildă, episcopii de Rădăuți, arhimandriți și egumeni ai mănăstirilor. Urmarea principală a **înfitm-**gerii acestei noi conspirații boierești a fost întărirea domeniului domnesc, **pcâa** confiscarea averii «hiclenilor» și a veniturilor multor mănăstiri în **fakmi** domniei. În acest sens, un observator polon al stărilor din Moldova, **laâcfci**.

spunea în legătură cu raporturile dintre domnie și marea boierime: « și pentru cea mai mică vină pedepsea cu moartea, jupuia de viu, pune în țeapă »*, iar unul transilvănean arăta că « pe cei nobili, de mare autoritate, plecați mai ales lui Bogdan Lăpușneanu, i-a ucis ».

O astfel de politică internă tindea să creeze baza de masă necesară luptei pentru eliberare. Caracterul de figură populară a lui Ioan vodă, învederat mai tirziu de împrejurările luptelor din 1574, arată că, pentru o clipă, o astfel de bază de masă a fost alcătuită, că deci exista posibilitatea istorică a constituirii ei. În legătură cu aceasta, cronicarii poloni contemporani Gorecki, Lasicki și Paprocki aduc mărturii prețioase, mai ales cu privire la raporturile de clasă în timpul războiului din 1574. Gorecki arată că pedestriimea, « țărănime cu deosebită dragoste și credință pentru Ioan », îl ținea pe domn în mijlocul ei, « ca nu cumva, înșelat de cei mari, să fie dat viu în mâinile turcilor »². Paprocki, la rândul său, afirmă că: « poporul de jos nu-l lăsa între boieri, pentru că se temea că ar putea să fie trădat »³; iar Lasicki spune că Ioan vodă « cu aceeași strășnicie a știut să însuflească poporul respect și dragoste... că după aceea nu numai că l-au cinstit și l-au temut, ci s-au luptat cu multă bărbăție pentru el »*.

Politica internă dusă de domnul Moldovei urmărea în acest fel asigurarea unor condiții favorabile desfășurării războiului de eliberare de sub dominația otomană.

încălcarea — la care se referă unele izvoare — de către începutul războiului poartă otomană a obligației luate anterior de a nu mai moldo-turc. Ofensiva . . . I < i * . i r i - « i .. , - spori tributul și peșcheșurile a rost, după atitea decenii de umilită acceptare a asupririi turcești, categoric respinsă.

Ioan vodă — al cărui portret fizic, zugrăvit de un contemporan: « era de o statură uriașă, de o constituție puternică, în care se vedea că fierbe puterea »⁶, sugera amploarea autorității cîștigate — a răspuns, se pare, la cererea sultanului, că banii tributului și peșcheșurilor ar fi mai bine folosiți pentru recrutarea unei armate care să izbăvească poporul de toate asupririle turcești. Aceasta era o adevărată declarație de război.

Porunca trimisă ulterior de către sultan domnului Țării Românești și principelui Transilvaniei, în vederea mobilizării tuturor forțelor împotriva Moldovei, ilustrează cât de gravă era considerată de către Poartă situația ce rezulta din începerea războiului cu Moldova. Pentru organizarea largă a rezistenței militare, domnia a convocat o « adunare a stărilor » cu participarea boierilor de țară, a răzeșilor, a curtenilor și a slujitorilor, cu care prilej toți au depus, jurământ de credință domnului. Desigur că și în aceste împrejurări s-a înregistrat împotrivirea marilor boieri. Cronica întocmită de călugărul Azarie, care reprezintă

¹ *Tezaur*, III, p. 257.

² *Ibidem*, p. 240.

³ *Ibidem*, p. 282.

⁴ *Ibidem*, p. 258.

⁵ *Ibidem*, p. 215.

punctul de vedere al marii boierimi din acel timp, după ce arată că domnul Moldovei nu a ținut seama de sfaturile boierilor, întemeiate pe ideea invincibilității otomane și a imposibilității eliberării de sub jugul turcesc, pune în gura lui Ioan Golăi — înfățișat ca purtător de cuvânt al marii boierimi — programul politic al boierimii în problema raporturilor cu Poarta otomană: « Ci din două alege pe cea mai bună: sau pleacă-ți capul înaintea împăratului (turcesc) sau întoarce spatele și părăsește țara. Dar cu turcii nu te apuca la luptă »¹.

Planul de desfășurare a campaniei, așa cum se întrevedea o dată cu începerea războiului, se baza pe faptul că turcii aveau posibilitatea să lovească Moldova din trei părți: dinspre Milcov, de către forțele militare din Țara Românească, dinspre răsărit, de către hoardele tătărești, și dinspre Dunăre, de către grosul armatei turcești, în curs de mobilizare și concentrare între Dunăre și Balcani. Fixînd, conform tradițiilor strategice moldovenești, zona principală de concentrare a forțelor militare în centrul țării, în regiunea Iași-Huși, domnia căuta să asigure posibilitatea ca fiecare din armatele dușmane atacatoare să fie izbită cu rapiditate și învinsă separat, ca în acest fel să fie împiedicată concentrarea forțelor dușmane.

În situația grea în care se afla, Moldova n-a primit ajutor decît de la cazacii zaporojeni, care au trimis 1 200 de călăreți, constituiți în 12 sotnii, în frunte cu hatmanul Svierceviski.

Cu ajutorul acestor aliați, Ioan vodă a început ofensiva, îndreptîndu-și atacul împotriva forțelor turcești și muntene care urmăreau să ocupe Moldova și să pună în scaun pe Petru Șchiopul, fratele domnului Țării Românești, Alexandru Mircea. Cei doi domni — împreună cu ostile lor — se aflau în tabără aproape de hotarul Moldovei, pe apa Rîmnei, lîngă satul Jiliștea. Cu mica sa armată, alcătuită însă precumpănitor din călăreți, în ziua de 24 aprilie 1574, Ioan vodă a lovit prin surprindere tabăra turcească și munteană. Înconjurînd-o și îndreptînd împotriva-i toate gurile de foc de care dispunea, a obținut în acest fel o biruință deplină, forțele dușmane fiind nimicite și împrăștiate.

Moldovenii, urmărind dușmanul în retragere, au ocupat orașul București, unde a fost înscăunat ca domn al Țării Românești Vintilă vodă; acesta însă nu se va putea menține în scaun decît cîteva zile, căci Alexandru Mircea reia domnia, cu ajutor turcesc. De la București, armata moldovenească se îndreaptă împotriva Brăilei, ocupă și arde orașul, dar nu poate cuceri cetatea.

Pe de altă parte, Ioan vodă realizează — prin noi măsuri — întărirea efectivelor armatei sale astfel că, în aprilie — mai 1574, luptele împotriva cotropitorilor turci continuă să se desfășoare cu toată violența. Aplicînd tactica de a ataca separat armatele dușmane, oastea moldovenească, sprijinită de unități de cazaci, înfrînge o armată turcească în ținutul Lăpușna, apoi alta sub zidurile cetății Benderului, iar nu mult după aceea forțe militare turcești destul de însem-

¹ *Cronicile slavo-romine*, p. 151.

nate sînt învinse și distruse lîngă Cetatea Albă. în această ultimă luptă, înfrîngerea turcilor a fost obținută printr-o acțiune militară combinată, pe uscat și pe apă, cu sprijinul unei flotile căzăcești.

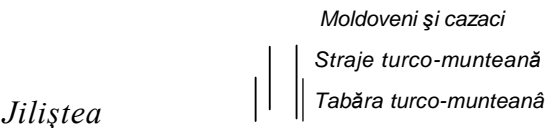

Fig. 274. — Planul bătăliei de la Jiliștea.

în Imperiul otoman erau în curs însă mari pregătiri militare, care aveau ca scop distrugerea rezistenței moldovenești. O numeroasă armată tătărească trebuia să atace de la răsărit și alta turcească de la sud. Fideli tacticii de la începutul războiului, moldovenii și cazacii urmăreau să lovească și să învingă armatele invadatoare separat, ceea ce era cu atît mai necesar, cu cît forțele dușmane erau de data aceasta foarte mari. De aceea trebuia reținută cît mai multă vreme la Dunăre armata turcească ce urma să pătrundă în Moldova. Misiunea aceasta a fost încredințată pîrcălabului de Hotin, Ieremia, care-și avea așezată tabăra undeva aproape de malul Dunării.

în aceste împrejurări, s-a dezlănțuit acțiunea trădătoare a unui complot boieresc, plănuit dinainte și organizat în amănunțime, avînd ca țel

paralizarea luptei de eliberare. Un act hotărîtor al trădării a fost renunțarea la apărarea Dunării. Ieremia a trădat, fiind cumpărat de comandantul armatei turcești cu 30 000 de galbeni *. Ca rezultat al trădării, armata turcească a fost lăsată să treacă Dunărea, fără să întâmpine rezistență. Trădarea pîrcălabului Ieremia a răsturnat în acest fel întregul plan de luptă. În loc să atace întâi armata tătărească, mai ușor de învins, Ioan vodă a hotărît să lovească în primul rînd armata turcească, pe care — datorită falselor știri comunicate de Ieremia — o credea mult mai mică decît era în realitate.

Ciocnirea dintre armata moldo-cazacă și cea turcească a avut loc la Iezerul Cahulului, unde o parte din boierimea moldovenească a trecut de partea turcilor; abia atunci balanța războiului a început să se aplece în chip limpede de partea invadatorilor, deoarece pînă în acel moment desfășurarea luptei era încă neclară. Numai după ce artileria moldovenească, datorită ploilor care au muiat praful de pușcă, n-a mai putut fi utilizată, turcii au izbutit să forțeze rezultatul bătăliei. Pe dealurile din jurul Roșcanilor, unde moldovenii și cazacii au fost pînă la urmă încercuiți, a avut loc o crîncenă bătălie finală.

În intervalul dintre lupta de la Iezerul Cahulului și cea de la Roșcani, a avut loc joncțiunea și concentrarea forțelor militare turcești și tătărești. Un alt act important al complotului boieresc s-a produs cînd restul mării boierimi a părăsit tabăra moldovenească, trecînd alături de cötropitori. În aceste condiții s-a desfășurat bătălia de la Roșcani, în care moldovenii și cazacii, puțini la număr și lipsiți de artilerie, au fost învinși. Ioan vodă, pe baza făgăduinței că va fi lăsat să meargă la Poartă, iar tovarășii săi de luptă vor fi eliberați, a acceptat să capituleze, dar în tabăra turcească a fost asasinat, iar prizonierii moldoveni și cazaci au fost uciși fără cruțare.

Moartea eroică a lui Ioan vodă pune capăt în acest fel și războiului din 1574 și vieții uneia din cele mai însemnate figuri ale trecutului nostru medieval. Răsunetul numelui lui Ioan vodă și al faptelor sale a fost atît de mare, încît, cîteva decenii mai tîrziu, un cronicar polon putea să scrie: « Astfel, Ioan vodă al Moldovei și Mihai vodă al Țării Romînești nu pot fi comparați în vremea noastră decît cu Gustav Adolf, regele Suediei ». Se știe că acesta a fost unul din cei mai mari comandanți militari din timpul războiului de 30 de ani.

Ca urmare a înfrîngerii din 1574, Moldova a rămas subjugată de către Poarta otomană. Conform politicii otomane de slăbire a forței de luptă a popoarelor subjugate prin acțiuni continue de represalii, armatele turcești și tătare au pustiit Moldova în chip înfricoșător. Locuitorii fugind în munți și neputînd să strîngă recolta de pe cîmp, o foamete cumplită s-a abătut asupra țării. Într-un raport al ambasadorului venețian la Constantinopol, se spunea despre Moldova că: «în unele părți se poate călători 8—10 zile ca prin pustiuri, acolo unde înainte era țară roditoare și foarte locuită... » ². Un diplomat polon notează

¹ N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 113. ² Hurmuzaki, IU/2, p. 375.

că « din cauza foametei celei mari se sfârșea Moldova, în 1574 și 1575 »¹. În același sens, scrie și cronicarul Grigore Ureche: « Iară dacă au perit Ion vodă, tătarii s-au lăsat în pradă peste toată țara de au robii, de n-au fost niciodată mai mare pustietate în țară decât atunci »².

Semnificația istorică a înfrângerii din 1574 Anul 1574 ocupă un loc important în istoria regimului dominației otomane și a luptei de eliberare a poporului român. De aceea trebuie puse în adevărata lor lumină cauzele înfrângerii din 1574, care sînt, în același timp, cauzele menținerii regimului dominației otomane. Cu atît mai mult se impune aceasta, cu cît slăbirea militară a Imperiului otoman, în urma catastrofei de la Lepanto, mobilizarea unor importante forțe militare turcești în Persia, nimicirea la Dunăre a unor însemnate grupuri de armate turcești, întîi la Jiliștea, apoi între Prut și Nistru, și ocuparea de către moldoveni și cazaci a unor poziții strategice importante creaseră premisele victoriei și deci ale eliberării.

Trădarea boierească este o cauză importantă. Complotul boieresc organizat împotriva independenței moldovenești trebuie considerat ca avînd la bază un plan de ansamblu de acțiuni coordonate, succesive și gradate, fapt care a permis nu numai victoria turcească, dar și distrugerea întregii armate moldo-cazace. Desfășurarea succesivă a unor momente ca: predarea fără luptă a vadului Obluciței, greu de trecut altminteri (astfel că armata otomană a putut să pătrundă aproape fără pierderi pe teritoriul moldovenesc), informațiile greșite în ce privește efectivele reale ale armatei turcești (din care cauză s-a putut produce învăluirea tătarească), dezertarea unui număr mare de steaguri boierești înaintea luptei și a întregii călărimi boierești (care era aproape întreaga călărimă a oștirii), în timpul luptei, toate acestea ilustrează o acțiune de trădare organizată, determinată nu de presiunea evenimentelor, ci de o concepție politică bazată pe solidarizarea cu interesele regimului turcesc și potrivnică oricărei încercări de eliberare de sub dominația otomană.

Aceasta e concepția politică a cronicii aproape contemporane a lui Azarie, în care generalizarea tendențioasă a raportului de forțe dintre popoarele subjugate și Imperiul otoman tinde să justifice ideea menținerii jugului turcesc, socotit util în lupta împotriva puterii domnești.

Trebuie subliniat, totodată, că trădarea din 1574 nu a fost numai a boierimii moldovene, deoarece războiul din 1574 nu a fost purtat numai de forțe moldovenești. După lupta de la Jiliștea, masele populare din Țara Românească au îngroșat rîndurile oastei antiotomane; erau create condițiile de extindere a luptei de eliberare, de creștere deci a puterii ei. Prin aderarea la cauza ocupanților turci — înainte și după lupta de la Jiliștea — boierimea Țării Românești a înlăturat această posibilitate, ea fiind, deci, de asemenea, un factor important al înfrângerii din 1574.

¹ Arh. ist., II, p. 6-9.

² Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 204.

O altă cauză a înfrîngerii moldovenești din 1574 a fost lipsa de ajutor din partea țărilor vecine. Puterile europene capabile să constituie împreună cu țărilor române un puternic front comun de luptă au stat de o parte, sau chiar s-au înțeles cu Imperiul otoman, care a putut în acest fel să înfrîngă încercările de rezistență sau de eliberare. Un rol deosebit în această privință a fost cel al coroanei polone și, în general, al magnaților și șleahței care n-au înțeles sau n-au vrut să înțeleagă sensul antiotoman al tendințelor politice ale domniei moldovenești în vremea lui Ioan vodă și chiar înainte de acesta și, din această cauză, în întrecere cu turcii, au căutat să supună Moldova. Această poziție a politicii externe polone s-a accentuat mai ales la începutul celui de-al optulea deceniu, cînd monarhia franceză a încercat să creeze un sistem de alianțe în răsăritul Europei — obținînd chiar, în 1573, alegerea lui Henric de Valois ca rege al Poloniei. Atitudinea noului rege, fățiș ostilă cauzei moldovenești, nu se deosebea prea mult de cea turcească. Ca urmare, a apărut la un moment dat chiar eventualitatea ca forțele unite turco-tătare-polone să acționeze împotriva moldovenilor în timpul războiului din 1574. Situația internațională a Moldovei a împiedicat, ca atare, împreună cu trădarea boierească, folosirea din plin a dificultăților turcești în scopul recîștigării independenței sale.

În 1574, lupta Moldovei a fost sprijinită de un corp de oaste de cazaci, singurii care au răspuns la cererea de ajutor adresată de Ioan vodă, căruia pe drept cuvînt, refuzat fiind și dușmănit din toate părțile, i-au apărut — așa cum spune cronicarul — ca „îngerul din cer cu veste bună și de izbîndă pogorît” *K*

Crearea condițiilor istorice obiective pentru șirul lung de lupte comune care încep în 1574 a fost grăbită prin constituirea, la mijlocul veacului al XVI-lea, a unui puternic centru militar al cazăcimii la „pragurile” (cateractele) Niprului — adevărat centru al unei republici de caracter militar, alcătuită din oameni liberi, în cea mai mare parte a lor țărani, meseriași sau soldați. Înspre aceste locuri se îndreptau tot mai mult cetele de țărani ucraineni, bieloruși și ruși și de multe ori poloni și moldoveni, care fugeau de exploatarea panilor poloni și ucraineni, a boierilor ruși și a boierilor moldoveni, de povara jugului turcesc și de pustiirile tătarești. Această tabără fortificată a cazacilor și țăranilor fugari din atîtea părți a căpătat numele de Zaporozskaia Seci (fortăreața de dincolo de praguri). De aici începeau să fie dirijate importante operațiuni militare împotriva turcilor și tătarilor.

În preajma războiului din 1574, aceste trăsături caracteristice ale centrului de la Seci s-au întărit și mai mult, ca urmare a hotărîrilor din 1569 ale dietei Poloniei, cînd a fost decretată așa-zisa uniune de la Lublin, unirea în același stat a Poloniei și Lituaniei, în locul uniunii personale de pînă atunci. Este

¹¹ Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 198.

vremea în care se pun bazele marilor domenii de mai târziu din Ucraina ale nobilimii polone. O dată cu aceasta, crește exploatarea țăranimii ucrainene, care, nemaiputând suferi jugul panilor, trece în rîndurile celor aflați sub autoritatea centrului de la Zaporozskaia Seci.

Colaborarea politică și militară dintre coroana polonă și panii poloni, pe de o parte, și Imperiul otoman, pe de altă parte, a făcut să crească însemnătatea centrului de la Seci, ca centru de luptă împotriva forțelor turco-tătare. Acest centru devine un reazim de seamă al luptei popoarelor aflate sub jugul turcesc, de la Carpați la Nipru. Ca atare, participarea corpului de oaste comandat de hatmanul Svierceviski, alături de armata moldovenească condusă de Ioan vodă, în timpul campaniei din 1574, apare ca un act determinat de întregul curs al istoriei politico-militare din această parte a Europei. Colaborarea centrului militar de la Seci la războiul de eliberare moldovenesc, care s-a manifestat în toată amploarea sa în 1574, ilustrează dezvoltarea unor forme de luptă împotriva dominației străine, specifice, prin caracterul și intensitatea lor, sfîrșitului veacului al XVI-lea.

4. MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÎNEASCĂ ÎN ULTIMUL SFERT AL SECOLULUI AL XVI-LEA

Perioada ce desparte războiul din 1574 de înscăunarea lui Aron vodă și începutul unui nou război de eliberare este o perioadă grea în istoria Moldovei, în timpul domniilor lui Petru Șchiopul (1574—1579 și 1582—1591) și Iancu Sasul (1579—1582) se constată înăsprirea crescîndă a dominației otomane. Această situație a fost folosită de marea boierime moldoveana, care a pus bazele unui regim politic de trecere de la statul centralizat domnesc la statul centralizat boieresc.

Dominația politică a în cadrul acestui regim, statul feudal începea a fi condus de un număr mic de mari fiunflfi boierești (Movilă, marii boierimi în vremea lui Petru Șchiopul „btrbiți, „Ureche etc), care se bucurau de o puternică influență internă — datorită marilor averi acumulate și ocupării principalelor dregătorii — și externă — prin înrudiri și legături personale, averi în statele vecine etc. în această perioadă, nu erau încă create instituțiile statului boieresc, din care cauză dominația politică a boierimii se înfățișează mai ales ca o uzurpare a atribuțiilor autorității centrale.

Caracteristică pentru această perioadă a fost figura lui Petru Șchiopul, domn întru totul supus voinței boierești, « matcă fără ac » — cum spune Grigore Ureche. El va rămîne astfel domnul ideal și pentru boierii veacului următor: « . . . boiarilor le era părinte, pre cărei la cinste mare-i ținea și din sfatul lor nu

ieșiia »¹. Petru Șchiopul, prin tutelarea sa completă de către marea boierime, se înfățișează ca o adevărată căpetenie — fără putere reală — a unei republici aristocratice. Încheind o astfel de înțelegere, domnul și boierii căutau să prade pe cât se putea mai mult bogățiile țării. Aceasta înăsprea exploatarea maselor țărănești, sărăcite de tripla povară impusă de turci, domn și boieri. Din această

Fig. 275. — Bula sigilară de aur de la Petru Șchiopul.

cauză, deceniul și jumătate cuprins între 1574 și 1591 este, în același timp, o perioadă de grea exploatare, dar și de luptă dîră împotriva asupririi, luptă care a îmbrăcat forme variate. Creșterea valului popular de rezistență anti» turcească a făcut ca boierimea moldoveana să făurească un plan conform căruia, în cazul unei victorii a coaliției antiturcești, Moldova să treacă sub stăpînirea polonă. Din această cauză — încurajați de unirea forțată cu Roma a populației din Ucraina de apus și ca o pregătire « spirituală » a politicii lor — boierii moldoveni, în frunte cu domnitorul și chiar cu Gheorghe Movilă, mitropolit

¹ Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 204.

«ortodox» și totodată boier moldovean, urmăreau catolicizarea forțată a Moldovei *, încercare spulberată însă de rezistența înverșunată a poporului. Aceasta a fost o cauză de mare importanță în intensificarea mișcărilor populare din această perioadă, când Moldova avea de făcut față nu numai primejdiei curco-tătare dar și politiciii cotropitoare a panilor, care urmăreau cu strășnicie infeudarea popoarelor din Europa de răsărit.

Istoriografia burgheză, încercînd să mascheze acest lucru, a înfățișat această perioadă ca fiind mai ales caracterizată prin expedițiile și incursiunile căzăcești, considerate ca acțiuni exterioare lipsite de bază internă. Aceasta este însă o imagine falsă. De fapt, conținutul principal al acestei perioade este cel al unor mari mișcări populare românești, sprijinite pe o colaborare militară continuă a cetelor de luptă ale cazacilor.

Izvoarele vremii vorbesc frecvent de existența unui mare număr de romîni (și mai ales moldoveni) în centrele căzăcești din Ucraina. Astfel, la sfîrșitul anului 1574, într-un raport de proveniență polonă se arată că taberele căzăcești se măresc mereu cu cei ce fug « nu numai din ținuturile noastre, ci și din cele ale Moscovei, Valahiei (= Moldovei) și din țările Luminăției voastre (adică cele austriece) și chiar din întreaga lume » ². Marele vizir Mehmed Sokolli afirmă același lucru, referindu-se la cazaci: «Sărăciți, s-au unit moldoveni, valahi și moscoviți... și au făcut multe pagube... musulmanilor noștri » ³. La începutul anului 1577, Ștefan Băthory definea cu destulă claritate, în felul său, căzăcimea: «oameni proveniți din diferite popoare: ruși, romîni și chiar supuși de ai noștri» ⁴. În 1591, în timpul negocierilor pentru reînnoirea tratatului de pace dintre Polonia și Imperiul otoman, se arăta că, alături de cazaci, se găseau mulți locuitori din țările subjugate de turci, iar Poarta, între altele, cerea readucerea cu forța a celor fugiți la cazaci, din Moldova și Țara Românească ⁶.

Mișcarea de sub conducerea lui Ioan Potcoavă Intervalul de timp dintre 1574—1591 nu este caracterizat numai de nesfîrșitele tîrguieli și ciocniri de interese care aveau loc la Constantinopol pentru dobîndirea tronului Moldovei sau Țării Românești, ci și de luptele duse pe teritoriul Moldovei de diferiți pretendenți pentru a ocupa scaunul țării; în cele mai multe cazuri, caracterul acestor lupte este intern, popular. E de subliniat faptul că acești « pretendenți » — care în general încercau să-și legitimeze pretențiile la tron inventînd diferite origini domnești — se considerau aproape toți frați, fii sau nepoți ai lui Ioan vodă, ceea ce nu

¹ Hurmuzaki, III, p. 113, 385.

* N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 116.

³ Hurmuzaki, S. 2/1, p. 285.

⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 25.

⁶ Hurmuzaki, III, p. 155-157 și XI, p. 749.

ilustrează nu numai autoritatea politică și morală a numelui acestui domn, ci și tendința de a relua programul său politic, capabil să întrunească adeziunea maselor.

La sfârșitul anului 1577 și începutul anului 1578, a avut loc mișcarea de sub conducerea lui Ioan Potcoavă, frate al lui Ioan vodă și « coborîtor al voievozilor Moldovei » *, Două luni mai târziu, fratele său, Alexandru, domnește în numele lui. Aceasta dovedește tocmai încercarea de legitimare amintită mai sus, cu toate urmările ei. Un alt pretendent, presupus frate al lui Ioan vodă, cere « moștenirea părintească », în iunie 1578; un altul apare în iulie². Un fiu al lui Ioan este semnalat în octombrie 1578. Epitetul de « uzurpator » pe care li-l dă cancelaria otomană nu poate ascunde totuși legătura cu țara a acestor adversari ai domnului în scaun. Un Ivan, de asemenea din neamul lui Ioan vodă, pătrunde în țară în 1587.

Puternica bază internă a acestor acțiuni este bogat ilustrată de izvoare, în ce privește luptele din 1577, purtate sub conducerea lui Ioan Potcoavă, se spune clar că « moldovenii, aflînd că el se găsește acolo între cazaci, trimiseră în taină rugare să vină la ei » ³. Sosit în țară, Potcoavă este primit cu căldură de masele populare; « fost-au și oaste de țară cu cazacii, că mulți să închinase » — arată Ureche⁴. Prizonierii aduși la Poartă declară că « poporul de jos l-a dorit »⁵. Un raport din ianuarie 1578, adresat împăratului german, afirmă că Potcoavă « s-a așezat domn în Moldova cu învoirea țării » *. Caracterul popular al acțiunii lui Potcoavă este învederat de adeziunea populară din țările vecine, de împotrivirea orașenilor din Nemirov la predarea lui Potcoavă, de tulburările din Liov cu prilejul executării lui⁷. În ce privește acțiunea lui Alexandru din iarna anului 1578, se spune că acesta a fost chemat de « statele Moldovei » ⁸. Începînd cu anul 1577, de-a lungul unei îndelungate corespondențe cu Poarta otomană, cancelaria polonă susține cu perseverență că trupele căzăcești pătrund în Moldova chemate de locuitori, mai ales de « cei mai răi dintre moldoveni » ⁹.

În general, acțiunile căzăcești se contopeau cu mișcări populare puternice, care obligau pe principele Transilvaniei să ia măsuri în 1585 și 1586 împotriva « tulburătorilor » ce puteau veni din Moldova¹⁰. Aceste cîteva știri nu luminează numai caracterul intern al luptelor din ultimul sfert al veacului al XVI-lea, dar arată că ele au constituit, totodată, prilejul unor puternice mișcări populare.

¹ Hurimizaki, IV/1, p. 669.

² N. Iorga, *Acte și fragmente*, I, p. 120-121 și 28.

³ L. Bielski, *Kronika Polska*, p. 693.

⁴ Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 209.

⁵ Hurmuzaki, III, p. 5 și urm.

⁶ A. Veress, *op. cit.*, II, p. 141.

⁷ *Ibidem*, p. 147.

⁸ Hurmuzaki, III, p. 13.

⁹ *Ibidem*, p. 32, 36, 38, 39.

¹⁰ *Ibidem*, XI, p. 687; XV/1, p. 701.

**Caracterul mișcărilor
populare dintre
1574 și 1593**

Trebuie precizat însă că acest caracter popular își avea limitele sale, că el consta mai ales în adeziunea spontană a poporului, care spera că o nouă domnie putea aduce o atenuare a asupririi, și nicidecum că « pretendenții »

Intenționau să instaureze un regim în care să fie înlăturate privilegiile feudale. Limitele acestor domnii « populare » sînt indicate de politica internă a acestor domni vremelnici, care nu considerau că e posibil să guverneze fără boieri, de unde tendința lor fie de a se sprijini pe unii dintre ei (bineînțele, boieri mici sau mijlocii, boierimea mare fiind adversara ireductibilă a unor astfel de domnii), fie de a face boieri « proprii ». În primele lupte din noiembrie, după intrarea sa în țară, unii boieri, desigur puțini, au trecut de partea lui Potcoavă *. O știre din Constantinopol, exagerată desigur, îl înfățișează pe Potcoavă ca ales de « baronii săi ». Hatmanul Burlă, prezent în documentul din 26 decembrie 1577, era probabil unul din boierii creați de Potcoavă. La unii din boierii care l-au sprijinit pe Potcoavă, ca Bălțatu sau logofătul Filipovschi, se referă un hrisov al lui Petru Șchiopul, care le confiscă pămînturile pentru « hiclenie ». Alexandru, fratele lui Potcoavă, este prins « cu boierii lui »². Un hrisov domnesc din martie 1586 vorbește de doi boieri, care « au pribegit în Țara Leșească la cazaci », după ce l-au susținut pe pretendentul Petru³.

Caracterul limitat popular al acestor lupte este determinat și de procesul de diferențiere socială din interiorul cazăcimii, datorită căruia unele căpetenii căzăcești puteau fi interesate în întărirea bazei feudale a acestor domnii. Din această cauză, unii dintre boierii creați cu astfel de prilejuri sînt cazaci. În felul acesta, acțiunile romîno-căzăcești au uneori nuanțe deosebite, după gradul de participare a pretendenților domnești cu « boierii » lor și a cazacilor privilegiați. Astfel, în ultimul deceniu al veacului al XVI-lea, reprezentanți a două curente deosebite au fost hatmanii Lobodă și Nalevaico, primul sprijinit de căzăcimea bogată, iar al doilea de cea săracă. Acțiunile duse de cel din urmă, alături de romîni împotriva turcilor, au fost continue și hotărîte. Totuși, caracterul în mare parte popular rămîne; astfel rezultă din izvoare și se reflectă și în conștiința oamenilor vremii. Un grup de boieri, într-o scrisoare trimisă lui Petru Șchiopul după fuga lui din 1591, referindu-se la situația tulbure din Moldova, o explică prin natura acestor domnii astfel definite: « ... pentru că se schimbă domnii, unul cioban, altul argat, altul cazac... »⁴, ceea ce arată că pretendenții care veneau cu ajutor de la cazaci, deși în limitele unui regim feudal, se bazau pe un sistem de guvernare care însemna într-o anumită măsură o modificare în ce privește baza socială a conducerii de stat.

¹ Hurmuzaki, III, p. 7.

² Gr. Ureche, op. cit., p. 210 — 211.

³ Documente, A, veac. XVI, voi. III, p. 308.

⁴ Hurmuzaki, XI, p. 309.

Rusia și mișcările Tendințele antiotomane ale politicii externe ruse începeau a fi cunoscute de opinia publică europeană, care vedea în Moscova ocrotitoarea popoarelor subjugate de Imperiul otoman. Încă din 1576, ambasadorul venețian la Constantinopol, într-un raport informativ, spunea limpede: « Sultanul se teme de marele duce al Moscovei, deoarece acesta e ortodox, iar popoarele Bulgariei, Serbiei, Bosniei, Moravki și Greciei, devotate Moscovei, sînt de asemenea ortodoxe... și vor fi totdeauna gata să ia armele în mîină și să se ridice pentru a se dezrobi din sclavia otomană și a se pune sub ocrotirea lui ».

Astfel, apare limpede că ajutorul dat de cazaci poporului român, în lupta sa pentru libertate, în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, ținînd seama de legăturile strînse dintre cazaci și Moscova, este o formă (în condiții istorice speciale) a sprijinului primit de poporul nostru din partea Rusiei. De aceea, în chip firesc, informatorii și comentatorii vremii pun în legătură, de multe ori, acțiunile comune ale romînilor și cazacilor cu politica și unele acțiuni ale Rusiei, ceea ce arată că, în conștiința oamenilor epocii, toate acestea nu puteau fi despărțite. Chiar în timpul evenimentelor din 1574, de pildă, rapoarte sosite la curtea spaniolă vorbeau nu numai de o alianță între Moldova și Rusia, ci și de mari pregătiri militare din partea Moscovei, pentru ajutorarea Moldovei. Cîțiva ani mai tîrziu, în vremea acțiunilor conduse de Ioan Potcoavă, numeroase știri arată clar — și una provine chiar de la regele Poloniei — că Moscova devenise adăpostul cel mai sigur pentru luptătorii antiotomani¹. Alte știri din aceeași vreme scot în evidență rolul important al Rusiei în activizarea luptelor purtate împotriva ocupanților turci la marginile de răsărit ale Imperiului otoman *. Regele Poloniei, în apărarea sa față de Poartă de orice răspundere în ce privește atacurile căzăcești, arăta că o cauză importantă a acestor atacuri era sprijinul Rusiei³. Poarta otomană reținea acest lucru ca o importantă problemă de stat: discuții aprinse au avut loc în divanul turcesc și, la sfîrșitul anului 1579, Sina⁴ pașa susținea teza războiului preventiv împotriva Moscovei⁴. Știri din 1585 și 1586 amintesc frecvent de acțiuni militare purtate de ruși și de ca*a>*^ în regiunile limitrofe moldo-ucrainene. În 1588, în cadrul unor puternice atacuri militare moldo-căzăcești, se semnalează prezența unor contingente ruse sub zidurile Benderului, în timpul atacării cetății⁵. Rezistența înverșunată a maselor populare, spiritul lor de luptă, încordarea prelungii a acestei lupte au alcătuit de fapt pregătirea marii bătălii pe care o*s desfășura poporul român la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul următor.

ca _

¹ Hurmuzaki, III, p. 19; XI, p. 615.

² *Ibidem*, III, p. 27.

³ *Ibidem*, p. 18-19, 38.

⁴ *Ibidem*, XI, p. 642.

⁵ *Ibidem*, III, p. 460, 471; XI, p. 747.

Situația Țării Românești (1577—1593) în ultimele trei decenii ale secolului al XVI-lea, situația economică și politică a Țării Românești marchează o evidentă și crescândă înrăutățire față de deceniile anterioare *.

Exploatarea turco-boierească, dusă pînă la marginile posibilului, a fost cauza principală a unei accentuate ruine economice și decadențe politice. Deși exploatarea pe calea fiscalității ia proporții ieșite din comun, domnia abia poate ține pasul cu cererile de bani ale turcilor, cu obligațiile de haraci, peșcheșuri, daruri sau prestațiuni în natură și în muncă. Cumpărările de domnii ating, în unele cazuri, cifre uriașe, de peste un milion de galbeni.

În Țara Românească, ca și în Moldova, frământările boierești sub forma luptelor interne, a comploturilor, a pribegirilor și pîrilor la Poartă, continuă. Elemente ale vechii boierimi, în alianță cu unii reprezentanți ai boierimii noi, ajunși într-o stare economică și politică mai ridicată, caută să pună mîna pe întreaga putere în stat, să-și subordoneze domnia, fapt care în bună parte le și reușește. Domniile lui Mihnea Turcitul (1577—1583 și 1585—1591), Petru Cercel (1583—1585), Ștefan Surdul (1591—1592) și Alexandru cel Rău (1592—1593) sînt tulburate de anarhia încă nepotolită a boierimii. În primăvara anului 1579, Mihnea cere principelui Transilvaniei, Cristofor Băthory, extrădarea unor boieri și dregători mari, posesori a cîte 500—600 de rumîni, care « au poftit domn străin » și care au vrut ca « această țară să piară cu desăvîrșire și să ajungă sub călcîiul turcesc »². Doi ani mai tîrziu, nemulțumirile boierilor reizbucnesc sub o formă mai violentă. Boierii mehedințeni ridică domn pe un Radu Popa, cu care se îndreaptă spre București, însă într-o luptă cu oastea domnească, la Craiova, ei sînt înfrinți³. Petru Cercel taie și el un mare număr de boieri, partizani ai lui Mihnea, iar alții fug peste graniță, unii ajungînd chiar pînă în Polonia⁴. Și în a doua domnie a sa, Mihnea are de înăbușit comploturi ale boierilor. Între aceștia se ridicase puternica familie a Buzeștilor, care începe să aibă un rol politic din cele mai însemnate. Sprijinul lor este căutat de fiecare din cei cinci domni care s-au succedat pe tronul țării de la 1577 și pînă la sfîrșitul secolului, fiecare contribuind cu danii de ocine și dregătorii la întărirea puterii Buzeștilor. În schimb, servindu-se de ei, cei trei frați Buzești i-au trădat pe rînd pe toți, trecînd de fiecare dată de partea domnului celui nou, care reprezenta în acel moment puterea turcească.

Expresie a gradului de aservire a Țării Românești față de Poartă, haraciul cunoaște acum salturi aproape de la domnie la domnie, fiecare schimbare atrăgînd după sine o nouă creștere a obligațiilor economice și politice ale țării;

¹ Vezi mai sus, cap. II, par. 1 — 2, și cap. III, par. 1 — 2.

² A. Veress, *Documente*, II, p. 163.

³ *Istoria Țării Românești*, p. 53.

⁴ A. Veress, *op. cit.*, II, p. 264 — 265.

între 1568 și 1593, el înregistrează o creștere de peste 250%. Paralel cu haraciul, dar într-un ritm mai intens și în salturi mai mari, cresc și celelalte forme de înrobire economică a Țării Românești, care au provocat creșterea exploataării interne pe cale fiscală ¹.

Trăsătura caracteristică în politica internă a tuturor acestor domnii din ultimul sfert al veacului este tocmai această înăsprită măsură a exploataării fiscale. Asistăm la un fel de întrecere între cei patru domni în a găsi noi mijloace de a stoarce bani de la birnicii țării, fie prin adăugirea unor dări noi, fie prin mărirea cuantumului celor existente. Mihnea Turcitul realizează și o reformă fiscală ², cu singura menire de a-i asigura sporirea veniturilor și încasarea regulată a lor. În vederea acestui scop, Mihnea impune la dări și unele categorii sociale pînă atunci scutite, fapt care-l lipsește de sprijinul lor, în special de al bisericii.

Nu mult după numirea în scaun, care îl costase mulți bani și pentru care stăruise la Poartă și principele Transilvaniei ³, Mihnea are de dus lupta pentru păstrarea tronului nu numai împotriva boierimii, ci și împotriva unui pretendent susținut mai ales de regele Franței. Încă din 1579, Henric al III-lea și mama sa, Ecaterina de Medici, intervin cu stăruință la Poartă pentru numirea lui Petru Cercel, fiul lui Pătrașcu cel Bun, ca domn al Țării Românești ⁴. Sultanul îl cheamă pe Petru la Poartă în 1580, dar tronul i-l dă abia în 1583, după ce storsese sume uriașe de bani de la Mihnea, pe care-l amenința mereu cu mazilirea, cît și de la Petru, căruia îi tot amîna numirea ca domn ⁵. Stăruințele regelui Franței, terminate de altfel cu un succes efemer, de a numi un om al său pe tronul Țării Românești, erau încercări, în continuare, de a crea Franței un punct de sprijin în răsăritul Europei, în urma eșecului suferit în Polonia, cu cîțiva ani mai înainte.

Petru Cercel își inaugurează domnia cu un act menit a-i spori prestigiul, și anume răscumpărarea unui număr important de robi creștini, ce se vindeau pe piața constantinopolitană. Ajuns la București, în septembrie 1583, imediat după încoronare, el ia o serie de măsuri care urmau să-i aducă consolidarea domniei. Trebuia mai întîi să se achite de datoriile personale contractate la Poartă, precum și să plătească regulat obligațiile bănești ale țării față de turci, acum sporite. În acest scop, ca și înaintașul său, ia unele măsuri de înăsprită a fiscalității. În scurta sa domnie, situația maselor de producători direcți s-a înrăutățit și mai mult. Într-un an și jumătate, Petru Cercel reușește să stoarcă de la supușii săi peste un milion de galbeni.

Noul domn a avut în vedere și unele măsuri de organizare a armatei, înrolînd și mulți mercenari; efectivul oastei sale se ridica la aproximativ 10 000 de oameni.

¹ Vezi mai sus, cap. II, par. 1.

² Vezi mai sus, cap. III, par. 2.

³ Hurmuzaki, XI, p. 603.

⁴ *Ibidem*, p. 96 și A. Veress, *Documente*, II, p. 164—167.

⁵ Hurmuzaki, XI, p. 120-124.

Fig. 277. — Ruinele curții domnești din Tîrgoviște, refăcută de Petru Cercel.

A dat o atenție specială artileriei, înființând și o turnătorie de tunuri. Reședința și-a avut'O mai mult la Tîrgoviște, unde a refăcut palatul domnesc.

În politica externă, Petru Cercel rămîne credincios celor ce-l ajutaseră să ocupe tronul, și îndeosebi regelui Franței și dogelui Veneției. El caută totuși o apropiere și de regele Poloniei, Ștefan Băthory. Legături mai strînse a avut cu Sigismund Băthory, principele Transilvaniei, cu care schimbă mai multe solii de prietenie. Uneltirile lui Mihnea îi aduc mazilirea, dar Petru Cercel fuge în Transilvania, cu tot tezaurul și însoțit de boierii rămași credincioși. Aci este prădat și închis, scăpînd abia mai tîrziu. Încercînd să-și recapete tronul, el este ucis de turci, în urma intervențiilor lui Mihnea.

În cea de-a doua domnie a sa, Mihnea Turcitul face mai multe concesii îndeosebi bisericii, căreia îi acordă din nou scutirile avute mai demult. Nemaiputînd face față cererilor turcești de bani, el este mazilit în 1591 și, pentru a nu avea soarta lui Petru Cercel, trece la mahomedanism, devenind sangeac de Nicopole.

Domniile următoare — cea a lui Ștefan Surdul (1591—1592) și Alexandru cel Rău (1592—1593) — nu s-au înscris în însemnările contemporanilor decît ca unele din cele mai spoliatoare pentru țară și cele mai supuse turcilor, din întreg veacul al XVI-lea.

Dacă în Moldova ultimele trei decenii ale veacului al XVI-lea cunosc un război împotriva turcilor și multe răscoale ale poporului, cu ajutor căzăcesc, pentru răsturnarea jugului otoman, în Țara Romînească ele constituie o epocă întunecată. Datorită slăbirii forțelor interne, cauzată de luptele interne, ca și de o mai accentuată aservire a țării de către turci, la care se adaugă domnii slabe, lipsite de alianțe antiotomane în afară, în Țara Romînească nu se mai înregistrează mișcări antiturcești de proporții, ca acelea din Moldova. În schimb, de aci va porni, la sfîrșitul veacului, mișcarea care va duce atît la scuturarea temporară a jugului otoman, cît și la unirea celor trei țări romînești, sub conducerea lui Mihai Viteazul.

5. TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVI-LEA

Viața politică a Transilvaniei în această perioadă se caracterizează prin luptele pentru putere ale mării nobilimi grupate în « partide », prin orientarea tot mai accentuată spre celelalte două țări romînești de la sud și est de Carpați, prin rivalitatea neîncetată între Imperiul otoman și Imperiul habsburgic pentru stăpînirea acestei țări.

Situația politică în
mele trei decenii după
formarea principatului
autonom

încă înainte de cucerirea Budei de către sultanul Soliman
pri- si de formarea principatului transilvănean autonom,
punctul de rezim al 1 ransiivaniei au rost tarile romine de
SU(Λ ?i est de Carpați. De aceea, stările transilvănene,
întrunite în dieta de la Sighișoara, la 29 august 1540,
hotărau «să se trimită din partea acestei diete soli la domnii voievozi, al Mol-
dovei și al Țării Românești, și să li se propună chiar acestor domni voievozi prie-
tenia acestei țări a Transilvaniei»¹. Aceste tendințe de colaborare strânsă între cele
trei țări românești au stîrnit îngrijorarea sultanului, care se temea că ele se vor uni
cu timpul într-o singură țară. Unirea lor ar fi avut drept rezultat constituirea
unei însemnate puteri economice, politice și militare, care ar fi pus în primejdie
interesele turcilor. De aceea Poarta a împiedicat prin toate mijloacele realizarea
acestor planuri, aplicînd Transilvaniei un regim mai ușor decît celorlalte două
țări românești: tributul Transilvaniei a fost totdeauna mai mic, acesteia i-au fost
îngăduite mai multe libertăți în interior și chiar în politica externă etc. Cu
toate acestea, tendința de colaborare între cele trei țări românești s-a manifestat
fără întrerupere.

După formarea principatului autonom al Transilvaniei, puterea centrală,
reprezentată atunci de principele copil Ioan Sigismund, sub regența mamei sale
Isabella, nu a reușit să domine viața politică a țării și să pună capăt tendințelor
anarhice ale nobilimii. Din această cauză, Isabella se plîngea mereu că în Transil-
vania sînt veșnice facțiuni și răzvrătiri. O parte din nobili erau partizanii lui
Ferdinand de Habsburg, iar o altă parte ai lui Ioan Sigismund; amîndouă
« partidele » prădau țara în lung și în lat. Emeric Balassa, veșnic răzvrătit, la un
moment dat a fost ales chiar principe al Transilvaniei de o facțiune a nobilimii,
ceea ce a avut drept rezultat o intervenție turcească pentru restabilirea autorității
principelui considerat legitim; Paul Bornemisza, la rîndul său, a ocupat mai
multe orașe și cetăți. Gheorghe Martinuzzi, numit guvernator al Transilvaniei de
către turci, a reușit, vremelnic, să aducă la ascultare, într-o oarecare măsură,
nobilimea. Episcopul-guvernator a folosit însă autoritatea și puterea cu care
fusesse învestit mai mult spre satisfacerea propriilor interese decît în slujba țării.

Martinuzzi, considerînd stăpînirea turcească asupra Transilvaniei încă prea
puțin consolidată și apreciind Imperiul habsburgic ca mai puternic decît era în
realitate, în timp ce impunea țării recunoașterea autorității sultanului, trata
cu regele Ferdinand aplicarea clauzelor tratatului de la Gilău din decembrie
1541², adică cedarea Transilvaniei imperialilor. El socotea succesul Habsbur-
gilor asigurat atunci cînd o armată, sub conducerea lui Ioachim de Brandenburg,
a pornit spre Ungaria, în toamna anului 1542. Această armată — formată
din trupe trimise de împăratul Carol al V-lea, de regele Ferdinand de
Habsburg, de landgraful de Hessa și de electorul de Saxa — era lipsită de

¹ Mon. Comit. Regni Transylvaniae, I, p. 40 — 41.

² Vezi paragraful 3.

SIUTK.vi O"UI) ^—«_ "1 ,mmm— пHH»

|

|

Fig. 278. — Harta Transilvaniei ilvaniei făcută de G. Reichersdorffer.

unitate și disciplină. Suferind un eșec rușinos, regele Ferdinand s-a văzut nevoit să trimită daruri sultanului și să-l roage să accepte pacea oferită. Soliman condiționează însă luarea în seamă a acestei oferte de renunțarea lui Ferdinand la titlul de rege al Ungariei, de recunoașterea Porții ca putere suzerană și de plata tributului.

În acest timp de lupte pentru dominație între cele două imperii coto-pitoare, masele populare erau ostile atât stăpînirii Habsburgilor, cît și celei turcești. Ele își manifestau în chip fățiș opoziția, concretizată în diferite acțiuni.

Pentru a face față acestei situații și a-și consolida stăpînirea în Transilvania, turcii trimit aici o armată, fiind silit să participe la campanie și Petru Rareș, revenit pe tronul Moldovei. Sosirea armatelor turcești și moldovene în Transilvania, în noiembrie 1542, și întîrzierea sosirii armatelor imperiale—asteptate de partida habsburgică — creează o situație primejdioasă celor ce înclinaseră spre imperiali. De aceea « stările » țării, întrunite în dietă la sfîrșitul anului 1542, hotărîsc să se adreseze lui Ferdinand, atrăgîndu-i atenția că, dacă nu este în stare să apere Transilvania, ar fi mai bine să nu provoace pe turci împotriva țării și să le lase pe ele să se apere singure *. Era continuarea unui joc periculos din partea nobilimii, care încerca să se strecoare printre rivalitățile dintre cele două imperii cu tendințe de coto-pire, cu gîndul de a folosi aceste împrejurări în propriul ei interes.

În primăvara anului 1543, sultanul porni o nouă campanie împotriva imperialilor; totodată, el ceru dietei transilvănene să îngăduie domnului moldovean liberă trecere prin țară. Noua campanie în Ungaria se încheie cu ocuparea altor orașe și cetăți. Intimidată de porunca sultanului, dieta reînnoiește credința față de principele Ioan Sigismund și de mama sa, trimite tributul datorat Porții și un sol la domnul Moldovei « pentru un tratat de alianță și de bună vecinătate cu această țară (Transilvania), așa după cum odinioară a fost prietenie între aceasta și el » ². Între Gheorghe Martinuzzi, Petru Rareș și Mircea Ciobanul, domnul Țării Romînești, continuă schimburile de solii și în anii următori; în aceste împrejurări, domnul Moldovei reușește să-și recapete vechile stăpîniri din Transilvania, în urma unor incursiuni repezi, din obiectivul cărora nu vor fi lipsit nici planurile de cucerire a Transilvaniei. Acest lucru era socotit relativ ușor de realizat, după credința lui Martinuzzi însuși și a lui Petru Petrovici, sfetnicul Isabellei, datorită faptului că această țară era locuită în cea mai mare parte de romîni, care vorbeau aceeași limbă și care i s-ar fi supus lui Rareș ³.

Împrejurările erau prielnice reînceperii luptelor pentru putere dintre partidele nobiliare, care au cauzat țării alte mari neajunsuri. Vreme de opt ani, partida condusă de Martinuzzi și cea condusă de Isabella și Petru Petrovici folosesc toate mijloacele pentru a-și impune dominația. În lupta lor, cele două

¹ *Mort. Comit. Regni Transylvaniae*, I, p. 173—174.

² *Ibidem*, p. 175-177.

³ Hurmuzaki, II/4, p. 306-308.

tabere ale nobilimii fac apel la ajutorul puterilor rivale, turcii și imperialii, cărora le vînd țara.

Martinuzzi, încurajat și de unele succese ale imperialilor în Ungaria, încheie un nou tîrg cu Ferdinand, căruia-i cedează Transilvania, în schimbul demnității de guvernator și a titlului de cardinal, pentru sine, a domeniilor Opolia (Oppeln) și Ratibor, a unei pensii de 25 000 florini și a unei despăgubiri de 100 000 florini pentru Ioan Sigismund și Isabella. Nemulțumită însă cu acest aranjament, Isabella se adresează sultanului, cerîndu-i ajutor grabnic. Acesta trimite poruncă de a fi îndepărtat Martinuzzi de la cîrma țării, o dată cu numirea lui Petrovici în demnitatea de guvernator și anunțarea unei campanii militare. În vederea acesteia, au fost înștiințați pașa de Buda, sangeacbegii de Seghedin și Semendria și domnii Moldovei și Țării Românești¹.

În aceste împrejurări, luptele izbucnesc cu violență în Transilvania. Țara suferă noi distrugerii din partea celor patru armate care, în octombrie 1550, își fac intrarea în Transilvania; dinspre apus armatele turcești sub conducerea lui Chassim, pașa de Buda; dinspre nord cele comandate de Petru Petrovici; dinspre răsărit oastea moldovenească trimisă de Ilie Rareș și dinspre sud cea munteană trimisă de Mircea Ciobanul. Oastea organizată în grabă de Martinuzzi a putut împiedica ocuparea țării de turci și de aliații acestora, datorită și faptului că domnii Moldovei și Țării Românești, siliți să participe la asemenea expediții, nu erau interesați în sprijinirea efectivă a planurilor turcești. Turcii sînt nevoiți să se mulțumească deocamdată cu ocuparea cîtorva cetăți și orașe bănățene de mai mică însemnătate. Profitînd de aceste împrejurări, imperialii trimit o armată de mercenari sub conducerea generalului Castaldo, care ocupă Transilvania. Ioan Sigismund și mama sa, prin înșelăciuni și amenințări, după expresia sultanului Soliman², au fost siliți să renunțe la tron, în fața dietei întrunite la Sebeș.

— Noua stăpînire, habsburgică, nu aduce însă liniștea de care țara avea atît de mare nevoie. Dimpotrivă, comportarea armatelor de ocupație și, sub scutul lor, aceea a nobilimii dornice de îmbogățire și de putere, au stîrnit mari nemulțumiri. Martinuzzi însuși, nemulțumit cu răsplata Habsburgilor — demnitatea de cardinal, ce i-a fost acordată la intervenția lui Ferdinand — și dorind alta mai mare pentru serviciul ce li-l făcuse de a le înlesni ocuparea Transilvaniei, își reîncepe jocul, pe cît de temerar pe atît de primejdios: trimite la Poartă o solie cu tributul datorat și cu instrucțiuni de a-l dezvinovăți în fața sultanului. Atitudinea sa echivocă cu prilejul atacării unor cetăți bănățene (Lipova și Timișoara) de către turci a sporit și mai mult neîncrederea față de el a celor două puteri rivale. Jocul politic abil care îi reușise de atîtea ori, de data aceasta i s-a dovedit fatal. Generalul Castaldo, neținînd seama de marile servicii aduse Habsburgilor, procedează potrivit eticii mercenare: pune la cale asasinarea

¹ Hurmuzaki, XV/1, p. 478. ⁸
Tordk-magyar okleveltdr, p. 34.

lui, care are loc la 17 decembrie 1551, în castelul său de la Vinț. În aceste împrejurări au fost uciși și unii credincioși ai lui Ioan Sigismund, pentru ca Habsburgii să-și poată însuși bunurile lor.

Asasinarea lui Martinuzzi nu a rezolvat însă greutățile stăpînirii Habsburgilor în Transilvania. Nobilimea transilvăneană, frînată în tendințele ei anarhice prin măsurile energice ale lui Martinuzzi, reîncepe lupta pentru putere. În același timp, armatele lui Castaldo jefuiesc populația fără nici o opreliște. De aceea nemulțumirile provocate de regimul de ocupație, de jafurile armatelor mercenare și de abuzurile nobilimii, au izbucnit pe față. Ele au sporit și mai mult cînd Habsburgii s-au arătat a nu fi în stare să apere Banatul și unele regiuni de la nord de Mureș, unde turcii ocupă, în 1552, mai multe cetăți — Timișoara, Lipova, Caransebeș, Arad etc. — punînd bazele pašalicului de Timișoara. —

Măsurile luate de Habsburgi: numirea a doi voievozi în fruntea Transilvaniei, a unui episcop catolic la Alba Iulia, n-au avut darul să îndrepte situația. Stările transilvănene, întrunite în dietă la Tg. Mureș (1554), nereușind să împace pe turci cu imperialii, înclină din nou spre Poartă, arătîndu-se gata să trimită sultanului tributul cerut și apelînd la mediațiunea « regelui Valahiei », pentru a obține protecția lui Soliman. În același timp, reprezentantul Franței la Constantinopol intervine în favoarea lui Ioan Sigismund.

Sultanul Soliman, însă, intransigent în problema stăpînirii Transilvaniei, organizează readucerea pe tron a lui Ioan Sigismund și a Isabellei din refugiiul lor din Polonia, în înțelegere cu Alexandru Lăpușneanu, domnul Moldovei, și cu Pătrașcu cel Bun, domnul Țării Românești. Totodată, sultanul și-a reînnoit presiunile pe lîngă stările transilvănene, pentru a susține pe Ioan Sigismund K în fața acestor pregătiri, Ferdinand încearcă să obțină recunoașterea stăpînirii sale în Transilvania prin plata unui tribut Porții. Sultanul însă, hotărît în planurile sale, respinge oferta Habsburgilor și pornește expediția pentru alungarea imperialilor din această țară ². Oastea munteană, sub conducerea vornicului Socol, cea moldoveana, comandată de hatmanul Motoc, și armata adunată de Ioan Sigismund, sub conducerea lui Petru Petrovici, reușesc, în februarie 1556, să scoată armatele habsburgice din Transilvania și să supună din nou țara sultanului.

Ocupația habsburgică în Transilvania a durat 5 ani (1551—1556) și a însemnat noi neajunsuri pentru țară și mai ales pentru masele populare, exploatate fără milă. Stăpînirea habsburgică a oferit nobililor din partida filogermană prilejul de a se întări și mai mult. O nouă ofensivă împotriva țărănimii, a libertății celor ce și-o mai putuseră păstra, se dezlănțuie. Politica socială a statului și a nobilimii, la care s-au adăugat luptele dintre feudali și dese invazii străine, cauzează pauperizarea accentuată a țărănimii. Obligațiile față de stat și de stăpîni de moșie, întreținerea armatelor de ocupație și jafurile acestora vor apăsa greu

¹ *Torok-magyar okleveltár*, p. 35.

² *Ibidem*, p. 37.

pe umerii maselor populare de la sate și orașe. Pentru a-și ușura situația, masele luptă pe toate căile *.

În această atmosferă de nemulțumire generală s-a petrecut și schimbarea situației politice. Dieta întrunită la Sebeș, în 1556, alege din nou pe Ioan Sigismund ca principe al Transilvaniei, sub regența mamei sale Isabella. Sub ocrotirea domnilor români Pătrașcu cel Bun și Alexandru Lăpușneanu, principele se poate întoarce în Transilvania. Cîrmuirea Isabellei a stîrnit însă în curînd noi nemulțumiri în rîndurile nobilimii. Un șir nesfîrșit de comploturi caracterizează această perioadă (1556—1559).

Habsburgii, la rîndul lor, neîmpăcîndu-se cu pierderea Transilvaniei, încearcă să răpească cel puțin ținuturile ei apusene, importante atît din punct de vedere strategic-militar (în aceste părți existau vreo 30 de așezări întărite), cît și din punct de vedere economic (erau ținuturi bogate în mine și ocne, în terenuri agricole). Lupta pentru stăpînirea acestor regiuni, care a durat doi ani (1557—1559), se încheie cu victoria Transilvaniei, care rămîne în stăpînirea lor. Sultanul sprijină și de data aceasta interesele principelui, mai ales că acesta se grăbise, pe de o parte, să-i trimită tributul, iar pe de altă parte, se bucura și de sprijinul regelui Franței, interesat să slăbească puterea Habsburgilor, cu care Franța se afla în conflict.

Puterea centrală — reprezentată după moartea Isabellei (1559) de tînărul Ioan Sigismund, căruia îi lipseau calitățile de conducător necesare în acele împrejurări dificile — nu reușește să-și impună autoritatea, lăsînd deplină libertate nobilimii mari, care poate astfel să-și realizeze planurile într-o măsură și mai mare. Unii nobili încep să caute din nou sprijin în afară, înțelegîndu-se cu Habsburgii, cum a făcut însuși comandantul armatei, Melchior Balassa, trecut de partea lui Ferdinand (1562). Imperialii nu numai că alimentează asemenea tendințe anarhice, dar caută să-i creeze principelui greutăți și dinafară, sprijinind planurile domnului moldovean Despot vodă de a-și crea unele posesiuni în Transilvania. O armată condusă de Balassa cauzează o grea înfrîngere oastei transilvănene, în 1562. În aceste împrejurări izbucnește și răscoala secuilor, amenințați cu iobăgirea în masă, răscoală de care nu au fost străini nici Despot și Balassa.

Principele Transilvaniei, strîmtorat din toate părțile, se vede nevoit să încheie un armistițiu cu Ferdinand, renunțînd la unele posesiuni din « Partium ». O nouă intervenție a armatei imperiale îl silește pe Ioan Sigismund să accepte pacea impusă de Habsburgi, încheiată la Satu Mare în 1565, cu alte pierderi pentru Transilvania în aceleași părți și cu recunoașterea suzeranității noului împărat, Maximilian. Sultanul Soliman, îngrijorat de evoluția evenimentelor, se hotărăște să intervină în sprijinul lui Ioan Sigismund. Acesta, la rîndul său, își schimbă atitudinea, ceea ce-l determină pe Maximilian să dezvăluie sultanului

¹ Vezi cap. III, par. 3.

înțelegerea cu principele Transilvaniei. În această situație, Ioan Sigismund se hotărăște, totuși, la o acțiune temerară: însoțit de unii nobili, el pleacă în întâmpinarea lui Soliman, care conducea o nouă campanie împotriva Habsburgilor. La 16 iunie 1566 are loc întâlnirea de la Belgrad, cu care prilej sultanul promite principelui Transilvaniei ajutor pentru redobândirea ținuturilor ocupate de imperiali. Ca semn al bunăvoinței sale, Soliman întărește printr-un act (*athnamij*) hotărârile dietei de la Sebeș din anul 1556, când fusese reales Ioan Sigismund ca principe, recunoscându-se, astfel, principiul electiv în succesiunea la tronul Transilvaniei, în schimbul tributului de 10 000 florini anual, al darurilor și al celorlalte obligații.

Moartea sa neașteptată, în același an 1566, l-a împiedicat pe Soliman să-și îndeplinească făgăduielile de a reda Transilvaniei teritoriile ocupate de Habsburgi. Urmașul său Selim, a socotit mai potrivit cu interesele Imperiului otoman de a-și lărgi stăpânirea în părțile de jos ale Mureșului, prin ocuparea altor cetăți (Gyula, Ineu, Siria) și a se împăca cu împăratul Maximilian (1568). În tratatul de pace a fost inclusă și Transilvania, precizându-se că împăratul nu trebuie să se mai amestece în chestiunile acestei țări, imperialii să nu mai construiască cetăți la granițele ei, iar cele existente să fie dărîmate ⁻¹.

Lipsit de sprijinul așteptat din afară, slăbit înlăuntru prin luptele nobilimii anarhice, urît de masele populare care, din pricina grelei exploatare, se răscoală din nou în părțile Satului Mare sub conducerea lui Gheorghe Crăciun, Ioan Sigismund e nevoit să urmeze pilda sultanului Selim, încheind un nou tratat cu împăratul german, la Speyer (1570), în condiții grele. Transilvania păstra părțile bănățene neocupate încă de turci și anumite ținuturi din « Partium » (Bihor, Solnocul de Mijloc, Crasna și Maramureș), precum și cetățile Hust, Cehul Silvaniei, Tășnad și Oradea, iar asupra comitatului Zarand și a districtelor Lugoș și Caransebeș îi rămânea doar o stăpânire nominală; părțile nordice din «Partium» (Bereg, Ugocsa, Satu-Mare și Szabolcs) ajung în stăpânirea Habsburgilor; în plus, principele Transilvaniei recunoștea suzeranitatea împăratului german. Tratatul de la Speyer deschidea Habsburgilor calea spre Transilvania, fără ca ei să-și poată însă realiza planurile multă vreme încă.

Situația politică în ultimele trei decenii ale veacului al XVI-lea După moartea lui Ioan Sigismund (martie 1571), clasa dominantă din Transilvania, împărțită în două tabere politice, se pregătea de alegerea succesorului. Candidatul partidei imperiale era Gașpar Bekes, care, sub domnia lui Ioan Sigismund, îndeplinise un rol diplomatic important la curtea habsburgică, precum și în încheierea tratatului de la Speyer (1570); din această cauză, el se bucura de încrederea și sprijinul Curții din Viena. Cele mai importante cetăți ale Transilvaniei (Făgărașul, Gurghiul, Hustul etc), se aflau — prin donația lui Ioan

¹ *Tdrok'magyar okleveltdr*, p. 87 — î

Sigismund — în mâinile lui. După încheierea tratatului de la Speyer, pe cînd trăia încă Ioan Sigismund, căpitani cetăților din Transilvania au depus în secret jurămîntul de credință împăratului Maximilian.

Partida antihabsburgică era însă cu mult mai puternică, deoarece în deceniile precedente se vădiseră cu destule prilejuri atît slăbiciunea Curții de la Viena, cît și tendințele ei permanente de a pune stăpînire asupra Transilvaniei și de a lichida autonomia principatului transilvănean.

Această partidă, orientată spre Imperiul otoman, era formată mai ales din nobilimea mică și mijlocie. Ea s-a dovedit destul de puternică pentru a împiedica publicarea tratatului de la Speyer, care crea o situație favorabilă pentru Habsburgi. Unii nobili — între care și Băthoreștii — în timpul absenței din țară a lui Gașpar Bekes — trimis la Curtea din Viena, pentru noi tratative, încă înainte de moartea lui Ioan Sigismund — au declarat nxjl acest tratat, potrivit căruia Habsburgii urmau să numească un voievod în fruntea Transilvaniei și să-și extindă stăpînirea asupra ei.

Pentru a zădărnici planurile Habsburgilor, partida turcofuă își și fixase candidatul la tronul princiar în persoana lui Ștefan Băthory, magnat din «Partium», care jucase un rol politic și militar important în timpul domniei lui Ioan Sigismund. Sigură de succes, ea afirmă că, de vreme ce firmanul din 1566 asigura dietei dreptul de alegere a principelui, efectuarea alegerii ar fi. pus guvernul imperial în imposibilitate de a numi un voievod în fruntea țării.

Pentru a-și duce la îndeplinire planurile, curtea lui Ioan Sigismund a tăinuit un timp moartea acestuia și a convocat dieta, în numele său, pentru 1 aprilie 1571, la Alba Iulia. Partizanii lui Ștefan Băthory începeau să se adune înarmați la Turda. Pe la mijlocul lunii aprilie, se înapoia și Bekes, care, în numele împăratului, pretindea să i se predea toate cetățile.

Ștefan Băthory, ca să cîștige sprijinul Porții, promite închinarea Transilvaniei față de sultan, în aceleași condiții în care fusese în timpul domniei lui Ioan Sigismund. El se gîndea chiar la constituirea unei dinastii princiare a Băthoreștilor; de aceea cerea ca urmașul său să fie ales dintre membrii acestei familii¹. Poarta a dat ascultare acestor cereri ale lui Ștefan Băthory și astfel, la 27 aprilie, sosea firmanul sultanului, prin care se ordona dietei să fie ales ca principe Ștefan Băthory. Mai mult, i se oferea noului principe ajutorul oastei turcești, cu condiția ca el să se îngrijească de hrana ei².

Fără a ține seama de prevederile actului din 1566, Poarta hotărîse succesiunea la tron, înainte de a se pronunța dieta țării. Pentru a menține aparența unei hotărîri libere, dieta a ales — înainte de citirea publică a firmanului — pe Ștefan Băthory, iar pentru a potoli mînia împăratului, i-a acordat doar titlul de « voievod ».

¹ *Tdrdk-magyar okleveltdr*, p. 99—100.

² *Ibidem*, p. 100.

Gașpar Bekes, nemulțumit cu evoluția situației politice din Transilvania, începu să se înarmeze cu febrilitate, dar, din cauza fricii de turci, tabăra sa își pierdu din aderenți.

Noul principe, numit de Poartă și ales de dietă, Ștefan Băthory, începu o politică precaută și echivocă, pentru ca, prin neutralizarea celor două puteri rivale, să-și poată consolida poziția. În secret, el a depus jurământ de credință și împăratului de la Viena, pretinzând în schimb eliberarea cetăților ocupate de Bekes. Dar împăratul refuză categoric ca ele să fie cedate lui Băthory și astfel Gașpar Bekes rămâne stăpîn mai departe pe cele trei cetăți.

Din cetatea -Făgărașului, Bekes întreținea o corespondență permanentă cu împăratul, conținând pe partizanii săi din rîndurile magnaților și mai ales pe sprijinul secuilor, care, îndeosebi după înăbușirea răscoalei lor din 1562, erau totdeauna gata să se ridice pentru recîștigarea libertăților pierdute. Masele secuiești, iobăgite și supuse unor obligații grele față de stat, s-au pregătit să se răscoale din nou în anul 1571, dar mișcarea lor a fost înăbușită în fașă de către Ștefan Băthory.

Între timp, noul principe se străduia ca prin desele sale rapoarte să cîștige atît încrederea curții din Viena, cît și pe cea a sultanului. El informa Curtea Vieneză despre evenimentele din Țara Romînească și Moldova, îi transmitea scrisorile primite de la Poartă și cerea instrucțiuni de la împăratul Maximilian al II-lea¹.

În scrisorile sale de răspuns, Maximilian îi cerea informații cît mai precise despre situația din Imperiul otoman, ceea ce însă Băthory comunica numai **rar** și în termeni generali. În același timp, el trimitea rapoarte confidențiale Porții, privitoare la executarea ordinelor primite de la Constantinopol și la atitudinea imperialilor². De teama turcilor, împăratul n-a îndrăznit multă vreme să se amestece pe față în luptele dintre cele două partide. Cu toate că, prin alegerea **lui** Ștefan Băthory, Curtea din Viena și-a pierdut influența în Transilvania, împăratul ținea mai departe să i se recunoască, cel puțin formal, drepturile asupra țării și a fost nemulțumit chiar de faptul că papa a dat lui Băthory, într-una din scrisorile sale, titlul de « principe »³.

Dietă, întrunită la Cluj în 1573, a condamnat atitudinea lui Gașpar Bekes și a început să persecute pe aderenții partidei habsburgice.

În același timp, luînd cunoștință de pregătirile Curții imperiale pentru o intervenție armată în Transilvania, Ștefan Băthory pornește un atac pe neașteptate împotriva susținătorilor lui Bekes, ocupă Vințul de Jos și Aiudul, stăpînite de acesta, și începe să asedieze cetatea Făgărașului, cu gîndul de a-l prinde pe Bekes. Acesta însă reușește să fugă din cetate și să ajungă la Caso via.

¹ Hurmuzaki, II/1, p. 622, 625-626, 682, 690, 703-708.

² *Ibidem*, p. 646.

³ A. Veress, *Documente*, II, p. 1.

Gașpar Bekes aștepta ajutorul împăratului, dar în același timp, din locul unde se așezase, el întreținea corespondență și cu Poarta, căutînd să cîștige și încrederea sultanului.

Ștefan Bâthory, la rîndul său, urmărea cu multă atenție toate evenimentele în legătură cu cele două imperii care căutau să pună stăpînire asupra Transilvaniei, în războiul antiotoman condus de Ioan vodă, domnul Moldovei, între 1572—1574, principele Transilvaniei a avut o atitudine echivocă. El și-a concentrat trupele la hotarele Moldovei, dar cînd sultanul —> care socotea suspecte mișcările militare din Transilvania — i-a cerut să trimită ajutor contra domnului moldovean, Bâthory s-a eschivat de la această obligație, declarînd că trebuie să fie pregătit pentru a întîmpina un eventual atac din partea lui Gașpar Bekes.

Într-adevăr, în primăvara anului 1575, în fruntea trupelor primite de la împărat, Bekes a pătruns în Transilvania, ajungînd pînă în regiunea Turzii. În loc să atace însă la Alba Iulia pe Bâthory, care nu era pregătit în acel moment pentru luptă, el trecu înainte pe valea Mureșului, spre a-și completa trupele cu secui. La începutul lunii iulie, i se alătură la Ungheni (lîngă Tîrgu-Mureș) o ceată de vreo două mii de secui din Ciuc și cîteva sute de răsculați din scaunul Mureșului. Prin întîrzierea atacului, însă, a fost lăsat timp suficient lui Ștefan Bâthory pentru pregătire și pentru sosirea unui ajutor turcesc. Astfel, la 9 iulie, Bâthory a putut cîștiga o biruință decisivă în lupta de la Sînpaul, în aceleași părți, după care s-a răzburat cumplit asupra aderenților lui Bekes. Acesta a reușit totuși să fugă din nou, iar mai tîrziu, cînd Bâthory ajunse și rege al Poloniei, cei doi rivali se împăcară, colaborînd strîns.

Sultanul a folosit acest prilej pentru sporirea tributului. În august 1575, Murad al III-lea poruncește lui Ștefan Bâthory să plătească ceaușului trimis în Transilvania pentru ridicarea tributului suma de 5 000 de florini în plus, față de 10 000, cît era tributul pînă atunci.

În urma biruinței de la Sînpaul, domnia lui Ștefan Bâthory s-a consolidat. Principele s-a îndepărtat și mai mult de Curtea vieneză, apropiindu-se tot mai mult de Poartă.

În politica sa internă, Ștefan Bâthory a căutat să sprijine catolicismul, slăbit în Transilvania în urma răspîndirii confesiunilor protestante. Prin întărirea reacțiunii catolice, el ataca pozițiile reformei și mai ales cele ale unitarierilor, socotiți mai primejdioși pentru catolicism. Cu toată tensiunea dintre principele transilvănean și Curtea vieneză și cu toată apropierea din ce în ce mai mare a principelui de Poartă, papa s-a străduit să folosească acest prilej pentru răspîndirea catolicismului. În cercurile catolice se nădăjduia că, sub domnia lui Ștefan Bâthory, biserica catolică din Transilvania își va recîștiga pozițiile pierdute în urma reformei¹. Cercurile papale au luat cunoștință cu mare

¹ A. Veress, *op. cit.*, II, p. 6.

bucurie de faptul că Ștefan Băthory a cerut să se trimită iezuiți, promițându-le tot sprijinul necesar. După o îndelungată corespondență între Ștefan Băthory și iezuiți, au fost trimiși, în 1579, câțiva călugări în Transilvania, unde clasa dominantă era în majoritatea ei protestantă, iar biserica catolică era urâtă de masele populare. Ștefan Băthory a așezat pe iezuiții sosiți la Cluj-Mănăstur, Cluj și Alba Iulia, sprijinindu-i pentru a întemeia școli. Ei au primit donații bogate din partea principelui, care între timp fusese ales și rege al Poloniei, și au căutat din răspuț să răspîndească religia catolică. Dat fiind însă că pe moșiile lor întinse iezuiții au început să exploateze fără milă pe iobagi, ei au stîrnit peste tot împotrivirea populației exploatate².

Sub Ștefan Băthory, a fost sprijinită și biserica ortodoxă. În anul 1571, Băthory a acordat ieromonahului Eftimie dreptul de a predica în Transilvania, ordonînd tuturor autorităților din țară să nu împiedice în îndeplinirea funcțiilor sale bisericești în rîndurile populației românești³. În anul următor, cînd mitropolitul de Ipeac îl consacră pe Eftimie ca episcop, Băthory reînnoiește ordinul său *. Sprijinul acordat bisericii ortodoxe se explică în primul rînd prin tendința Băthoreștilor de a slăbi protestantismul în Transilvania. În privința politicii lor religioase, sînt semnificative observațiile zeilosului iezuit Possevino, care, în 1583, relatează că Ștefan Băthory nu are încredere în succesul propagandei catolice în Moldova și Țara Românească, deoarece această propagandă nu avusese rezultat nici în rîndurile romînilor din Transilvania, care țineau foarte mult la legea ortodoxă. Pe de altă parte, politica de protejare a ortodoxiei se explică — probabil — și prin tendința puterii centrale de a cîștiga simpatia numeroșilor « pușcași » romîni din Transilvania, care aveau un important rol militar.

După înfrîngerea lui Gașpar Bekes, contradicțiile între Ștefan Băthory și Curtea Vieneză au continuat pe plan diplomatic, în problema tronului polonez, rămas vacant după scurta domnie a lui Henric de Valois. Atît Habsburgii, cît și Ștefan Băthory căutau să obțină coroana Poloniei. Cu ajutorul Porții, principele Transilvaniei este ales rege, la sfîrșitul anului 1575.

Ștefan Băthory a continuat să conducă personal principatul Transilvaniei și după alegerea sa ca rege al Poloniei. La curtea polonă a lui Ștefan Băthory funcționa, sub conducerea lui Martin Berzevicky, o cancelarie specială pentru Transilvania. Oameni de încredere ai lui Băthory au asigurat în dieta Transilvaniei îndeplinirea fără nici o piedică a voinței sale. În problemele financiare și de politică externă el hotăra singur, chiar fără consultarea dietei.

În timpul uniunii personale dintre Transilvania și Polonia, conducerea politică a principatului transilvănean a fost lăsată lui Cristofor Băthory, fratele

¹ A. Veress, *op. cit.*, II, p. 59, 64-65, 67, 71-72.

² Idem, *Bpistolae et acta jezuitarum Transylvaniae*, I, p. 202 — 204, 228 — 246.

³ Hurmuzaki, XV/1, p. 647-648.

⁴ *Ibidem*, p. 653.

mai mare al lui Ștefan, în calitate de voievod. Acesta a dus mai departe — conform îndrumărilor primite de la Ștefan — politica de supunere față de Poartă, plătind regulat tributul¹. Cristofor Bâthory a primit, în repetate rânduri, ordine de la Poartă să dea ajutor armat pentru îndeplinirea planurilor turcești în Țara Românească și Moldova². Față de eventualele atacuri din partea imperialilor, el conta pe sprijinul turcesc. Din primăvara anului 1578, Murad al III-lea îl anunță că, în caz de primejdie, să recurgă direct la ajutorul pașei de Buda sau la pașa de Timișoara³.

Fiind încă în viață Cristofor, Ștefan Bâthory a făcut să fie ales principe fiul acestuia, Sigismund. În conducerea țării — după moartea lui Cristofor — noul principe era ajutat de o locotenentă, iar mai târziu de un guvernator, în persoana lui Ioan Ghyczy. În funcțiile mai importante, au fost așezați oameni de încredere.

Ștefan Bâthory a limitat autoritatea dietei, întărind astfel puterea centrală. În același timp, el a luat o serie de măsuri antipopulare, în interesul nobilimii feudale. În anul 1577, el a dispus ca iobagii fugiți de pe moșii să fie readuși cu forța iar mișcările secuilor le-a înăbușit fără cruțare.

Politica sa externă ca rege al Poloniei și războaiele sale împotriva rușilor au însemnat o grea sarcină pentru populația Transilvaniei, pe care a exploatat-o din punct de vedere material, folosind-o și în campaniile sale. La expedițiile lui Bâthory contra Rusiei au luat parte mai multe mii de soldați din Transilvania, mai ales dintre secuii de rînd, care căutau astfel să scape de viața lor grea de acasă.

Deși sprijinea interesele clasei feudale, politica lui Ștefan Bâthory n-a mulțumit întreaga nobilime. Mai existau nobili nemulțumiți, care trimiteau în secret scrisori Porții, împotriva lui Bâthory. Într-o scrisoare trimisă din Turda, în primăvara anului 1580, de pildă, se declară că regele polon, prin intermediul fratelui său, Cristofor, storcea impozite mari de la populația Transilvaniei. Autorii scrisorii cereau ca, în locul lui Cristofor, Poarta să numească un alt voievod. Între semnatori figurează numele mai multor magnați din Transilvania. La moartea lui Cristofor Bâthory (1581), magnații partizani ai Bâthoreștilor se temeau de izbucnirea unei răscoale.

După moartea lui Ștefan Bâthory, în ianuarie 1586, Transilvania a rămas sub cîrmuirea bătrînului guvernator Ioan Ghyczy, deoarece Sigismund Bâthory — în vîrstă de 14 ani — era încă prea tînr pentru a putea prelua puterea. Peste trei ani însă, în decembrie 1588, la dieta întrunită în orașul Mediaș, tînrul principe a luat în mîină conducerea statului, după ce făcuse stărilor — compuse în marea lor majoritate din elemente protestante — concesiunea de a accepta hotărîrea privitoare la izgonirea iezuiților din țara. Spre deosebire de înaintașii

¹ Hurmuzaki, III/2, p. 11.

² *Ibidem*, p. 7-8.

³ *Ibidem*, p. 16.

V

Fig. 279. - Taler emis la Baia Mare în timpul lui Sigismund
Báthory, 1597.

hri din familia Băthoreștilor, Sigismund s-a intitulat oficial principe al Transilvaniei.

Sub noua domnie, linia politicii externe a Transilvaniei a rămas deocamdată neschimbată. Poarta a recunoscut fără împotrivire schimbarea de persoană în conducerea principatului transilvănean, căutînd prin toate mijloacele să-și asigure serviciile noului principe, de care avea nevoie mai ales din 1591 înainte, cînd au început din nou ostilitățile între Imperiul otoman și cel habsburgic.

Între anii 1591 și 1594, sultanul Murad al III-lea trimitea o serie de scrisori principelui Sigismund, îndemnîndu-l să rămînă credincios Porții, să trimită oști pentru a sprijini expedițiile antihabsburgice, ori diferite materiale de război și alimente, pentru a acoperi nevoile armatei și flotei turcești. Sigismund, preocupat de consolidarea domniei sale, amenințată de adversari, mai ales de vărul său, Baltazar, a reușit ca prin trimiterea regulată a tributului anual și a darurilor obișnuite, precum și a unei părți din materialele cerute, să se eschiveze de la îndeplinirea obligației de a da ajutor militar, pretextînd că țara era amenințată de ostile imperiale concentrate la granițele sale apusene *. În același timp, Sigismund trimitea Porții informații privitoare la acțiunile diplomatice și militare ale austrieșilor, iar în anul 1592, la ordinul sultanului, a trimis oaste în Moldova pentru a da ajutor lui Aron vodă la reocuparea scaunului domnesc².

Între timp, Sigismund Băthory, sub influența iezuitului Alfons Carillo și a altor agenți habsburgici, a început tratative secrete cu Curtea din Viena, care — la începutul anului 1595 — se terminau cu stabilirea unei înțelegeri antiotomane. Tratatul, încheiat în spiritul celui de la Speyer, rezerva pentru Habsburgi — în cazul cînd Sigismund n-ar fi avut fii — moștenirea Transilvaniei. Pentru asigurarea noii orientări politice, care a însemnat o schimbare radicală în politica externă a țării, la porunca lui Sigismund au fost executați, în 1594, toți conducătorii partidei turcofile. Între aceștia se afla și Baltazar Băthory, în care principele vedea pe unul dintre adversarii lui cei mai primejdioși³.

În războiul antiotoman, care urma să se dezlănțuie, unitatea de interese a celor trei țări românești va fi reprezentată de politica lui Mihai Viteazul.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea au avut loc însemnate prefaceri în viața politică a Transilvaniei. Crearea principatului autonom al Transilvaniei,

¹ Mon. Comit. *Regni Transylvaniae*, III, p. 270 — 271.

² A. Veress, *Documente*, III, p. 313-314, 324-325.

³ *Ibidem*, IV, p. 130-136.

în 1541, nu a fost doar urmarea evenimentelor, politico-militare — înfrângerea armatei maghiare la Mohács și ocuparea Budei de turci — ci este rezultatul unor tendințe mai vechi ale Transilvaniei de a se despărți de regatul ungar și a se constitui într-un stat de sine stătător. Principatul autonom transilvănean este organizat din punct de vedere politic într-o formă asemănătoare cu celelalte două țări românești, spre care se orientează, de altfel, tot mai mult, marșându-se tendința constituirii unei puteri economice și militare, capabile să se împotrivească cu succes tendințelor copleșitoare ale celor două imperii, otoman și habsburgic.

Datorită bogățiilor și poziției strategice a Transilvaniei, pentru cele două imperii stăpânirea acestei țări a constituit în tot cursul secolului al XVI-lea o problemă politică de prim ordin. Intervențiile armate repetate, ocuparea unor ținuturi marginale urmăreau realizarea acestui scop. În perioada marilor cuceriri militare conduse de sultanul Soliman I, situația celor trei țări românești a fost determinată de poziția dominantă a Porții otomane. Dar și în acest timp, ca și după aceea, inițiativele diplomatice și militare ale Habsburgilor, în scopul extinderii influenței sau chiar a dominației lor asupra acestor țări și mai ales a Transilvaniei, au avut urmări însemnate în viața politică din aceste părți; clasa dominantă a căutat să obțină cât mai multe avantaje de la urma acestor stări de lucruri. Partida filogermană — alcătuită în majoritate din mari feudali — a căutat să tragă foloase din întărirea influenței politice a Habsburgilor în Transilvania, iar partida turcofilă — compusă în general din nobilimea mijlocie și mică — a urmărit același lucru prin colaborarea cu Poarta. În urmărirea propriilor interese, nobilimea nu duce, însă, o politică consecventă între cele două puteri, ci-și schimbă pozițiile în raport cu creșterea influenței uneia sau alteia dintre puterile rivale. Ambele părți se împacă ușor cu dominația străină.

Aceste împrejurări de ordin politic au constituit o piedică de seamă; dezvoltarea forțelor de producție, a vieții economice în general, și au contribuit în același timp la agravarea exploatarea maselor populare. De aceea, țărănimii și orașenimea săracă, lucrătorii din mine și ocne au manifestat o atitudine ostilă atât față de copleșirea străină, cât și față de nobilimea exploatarea și trădătoare.

B I B L I O G R A F I E

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K.,-F. ENGELS, *Opere alese*, voi. I, II, ed. a II-a.

ENGELS, F., *Anti'Duhring*, București, 1952.

— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

LENIN, V. I., *Revoluția proletară și renegatul Kautsky*, în *Opere*, voi. 28, București, 193

— *Statul și revoluția*, în *Opere*, voi. 25, București, 1954-

- Cronicile slavo-romine din sec. XV — XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, București, 1959.
- Documente privind istoria României*, A, Moldova, veac. XVI, voi. II — IV și B, Țara Românească, voi. III — VI.
- ESARCU, C., *Documente inedite din arhivele Veneției*, în *Columna lui Traian*, 1876, p. 222 — 230 și 280-287.
- *Petru Cercel, Documente descoperite în arhivele Veneției*, București, 1874.
- GORECKI, L., *Descriptio belii Ivoniae, voivodae Valachiae quod anno MDLXXIII, cum Selimo II Turcarum imperatore gessit*, Frankfurt, 1578.
- HURMUZAKI, *Documente privitoare la istoria rominilor*, II/1 — 5, III/2, IV/2, XI, XV S.2/I.
- IORGA, N., *Acte și fragmente*, voi. I. *Istoria Țării Românești, 1290 — 1690, Letopiseșul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960.
- LEGRAND, E., *Deux vies de Jactjues Basilicos*, Paris, 1889. *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae*, I — III, Budapesta, 1875 — 1877. PASCU, ȘT., *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI*, Sibiu, 1944. *Torok-magyar okleveltdr, 1533 — 1789*, Budapesta, 1914.
- URECHE, GR., *Letopiseșul țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958. VERESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, voi. I — IV, București, 1929—1932.
- *Epistolae et acta jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Bdthory, 1571 — 1588*, în *Fontes rerum Transylvanicarum*, voi. I, Budapesta, 1911.

III. Lucrări speciale

- BEJENARU, N. C., *Castaldo, polonii și omorirea lui Ștefăniță Rareș*, în *Rev. critică*, VIII, 1934, p. 102-110.
- *Politica externă a lui Alexandru Lăpușneanu*, Iași, 1935.
- BERZA, M., *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XIX*, în *St. mat. ist. medie*, voi. II, 1957, p. 7-47. BUIUCLIU, GRIGORE, *Cînt de jălire asupra armenilor din Țara Vlahilor, cîntat de diaconul Minos Tokatți*, în *Conv. Kt.*, XXIX, 1895, p. 3-29 și 137-150.
- BULAT, T. G., *Încă ceva asupra lui Iacob Heraclide Despotul*, în *Rev. ist.*, II, 1916, p. 41 — 51.
- CALLIMACHI, S., *L/n istoric olandez despre Ioan vodă «cel Cumplit»*, în *Studii*, III, 1950, nr. 2, p. 158-168.
- *Pagini despre Ioan vodă, zis «cel Cumplit», scrise în secolul XVI de istoricul francez de la Popeliniere*, în *Studii*, V, 1952, nr. 2, p. 175 — 185.
- GRIGORAȘ, N., *Boierii lui Alexandru Lăpușneanu*, în *Cerc. ist.*, XIII — XVI, 1937—1940, nr. 1-2, p. 348-384.
- HOLBAN, TH., *Henry de Valois en Pologne et les Roumains*, București, 1942. IORGA, N., *Contribuțiuni la istoria Munteniei*, București, 1896 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XVIII, 1895-1896, p. 1-112).
- *Nouveaux matériaux pour servir à l'histoire de Jacques Basilicos, l'Heraclide, dit le Despote, prince de Moldavie*, București, 1900.
- *Renegați în trecutul terilor noastre și al neamului românesc*, în *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XXXVI, 1913-1914, p. 799-806.

- IORGA, N., *La France dans le Sud-Est de l'Europe*, în *Revue hist. du Sud-Est europeen*, XTIL 1936, p. 62-65. MINEA, L., *începutul domniei lui Alexandru Lăpușneanu*, în *Cerc. ist.*, I, 1925, nr. 1, p. 100 — 113.
- Aron vodă și vremea sa, în *Cerc. ist.*, VIII-IX, 1932-1933, nr. 1, p. 104-110.
- MOISAN, C., *Bule de aur sigilare de la domniile Țării Românești și ai Moldovei*, în *Rev. Arhivelor*, I, 1925, p. 249-265.
- MOTOGNA, V., *Contribuții la relațiile dintre urmașii lui Petru Rareș și Ungaria*, în *Rev. ut-*, X, 1924, p. 8-26.
- *Contribuții la epoca lui Ioan Vodă cel Cumplit*, în *Rev. ist.*, XI, 1925, p. 253 — 267.
- PAPACOSTEA, Ș., *Moldova în epoca reformei*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 4, p. 55 — 76.
- STĂNESCU, E., *Colaborarea militară dintre români și cazaci în ultimul sfert al secolului al 19-lea*, în *Studii*, VII, 1954, nr. 3, p. 119-144 și nr. 4, p. 187-213.
- SZÂDECKY, L., *Könyvek Beke's Qdszdr*, Budapesta, 1887.

RĂZBOIUL DE ELIBERARE DE SUB DOMINAȚIA OTOMANĂ ȘI UNIREA ȚĂRILOR ROMÎNE SUB MIHAI VITEAZUL

La sfîrșitul secolului al XVI-lea, a avut loc cel mai de seamă eveniment din istoria medievală a poporului nostru: prima unire a țărilor romîne, în condițiile desfășurării victorioase a războiului de eliberare de sub dominația otomană. Istoriografia burgheză a considerat acest eveniment mai mult ca rezultat al situației internaționale, figura centrală romînească a vremii, Mihai Viteazul, fiind înfățișată ca o rotiță în marele angrenaj al politicii europene. Dimpotrivă, eliberarea temporară de sub dominația otomană și unirea celor trei țări romîne au fost realizate prin lupta unită a poporului nostru, înlesnită de unele împrejurări internaționale favorabile. În această vreme, poporul român nu a fost izolat în lupta sa; ea s-a împletit cu aceea a altor popoare subjugate de turci și s-a desfășurat în alianță cu o mai largă coaliție antiotomană.

La începutul ultimului deceniu al veacului al XVI-lea, evoluția raporturilor internaționale în Europa centrală și de sud-est ducea în chip firesc la un război general. Contradicții ireductibile puneau față în față — pe poziții fundamental antagoniste — marile puteri din această parte a Europei. Amînarea rezolvării pe calea războiului a conflictului turco-polon din 1589—1591 —aplanat și prin mediația destul de activă a lui Petru Șchiopul — a fost posibilă numai datorită faptului că Imperiul otoman avea interesul să nu fie angajat pe mai multe fronturi deodată, iar Polonia, la rîndul ei, ținea să păstreze o expectativă cît mai eficientă. Contradicțiile turco-polone rămîneau însă nerezolvate și urmau să ducă în veacul al XVII-lea la un îndelungat război.

Teatrul principal de război avea să se deschidă în altă parte, în regiunea de frontieră instabilă între Imperiul otoman și cel habsburgic. Armistițiul din 1568, înnoit în 1576 și în 1583, nu era altceva decît o «fațadă » pașnică, în spatele căreia războiul continua, sub forma unei guerille neînterupte.

De o parte și de alta a liniei strategice ce mergea de la Dunăre la Marea Adriatică, înconjurînd spre miază-zi Croația de astăzi, cu începere din anul 1590,

cele două imperii se pregăteau de război. Astfel, în anii 1590—1592, s-a **formar** coaliția antiotomană, a cărei componență: Imperiul habsburgic, Spania, Veneția. Toscana, arăta că țelul războiului era înlăturarea dominației otomane din Europa centrală și de sud-est, precum și din Mediterana centrală. Denumirea de « Ligă Sfântă » dată coaliției de către Scaunul papal și propaganda desfășurată în **favoarea** ei arătau că papalitatea, în lupta sa pentru supremația catolicismului, se sprijinea mai ales pe Imperiul habsburgic, a cărui expansiune politică și militară în sud-estul Europei era încurajată.

Împrejurările caracteristice ale dezvoltării societății din Europa centrală și de sud-est creau în vastele regiuni de o parte și de alta a frontierei turco-austriece o stare de nesiguranță permanentă, din cauza formelor ascuțite pe care le îmbrăca împotrivirea maselor față de asuprirea dublă, exercitată de stăpânirea străină și de feudalii locali. La agravarea acestei stări de nesiguranță a contribuit în mare măsură și acțiunea continuă a cetelor de « haiduci » maghiari, sârbi și bulgari. Violența răscoalei din 1595—1597 a țărănimii austriece arăta cât de grave **erau** contradicțiile sociale din aceste părți ale Europei. În spre sud, situația **er**» similară. Mișcarea insurecțională a popoarelor subjugate din Peninsula Balcanică cunoștea și forma răscoalelor de mare amploare, dar și pe aceea intrată în «normalul» vieții de toate zilele — a rezistenței micilor cete înarmate. După 1590, tendința acestor mișcări era spre extindere și spre intensificare. În Bulgaria, Serbia, Bosnia, Croația, Grecia, centrele de răscoală se înmulțeau și activitatea lor devenea din ce în ce mai primejdioasă pe: securitatea dominației otomane. Astfel, în 1595, s-a putut ajunge la situația ca o formație de haiduci sârbi și bulgari să poată ataca și chiar ocupa vremelnic orașul Sofia, important centru administrativ și militar al stăpînirii turcești în Balcani.

Pe lângă masele populare, mișcările antiotomane din Peninsula Balcanică erau sprijinite de o parte a patriciatului orășenesc și de unii reprezentanți ai bisericii ortodoxe.

Formarea coaliției antiotomane și apoi aportul atât de însemnat adus războiului antiotoman de țările noastre, și mai ales de Țara Românească, stimulau rezistența și lupta activă a popoarelor balcanice împotriva jugului turcesc.

Mai târziu, numeroși sârbi și bulgari se vor înrola în armata Țării Românești condusă de Mihai Viteazul și vor contribui la răsunătoarele victorii ale acesteia.

Pretextul dezlănțuirii războiului a fost furnizat de evenimentele din Bosnia, unde Hasan pașa ducea din 1591 o luptă permanentă cu garnizoanele imperiale de graniță. În iunie 1593, în fața Sisekului — fortăreață cheie pentru pătrunderea în Croația — Hasan pașa a suferit o înfrângere zdrobitoare. Ca urmare, războiul era declarat și operațiile militare începeau chiar în toamna anului 1593. După cucerirea cetății Vespem, ofensiva principală otomană în Ungaria de vest

se oprește, iar încercările contraofensive ale imperialilor nu reușesc să dea îndărăt linia frontului. În Bosnia, austriecii izbutesc să cucerească câteva cetăți, pe care însă turcii le iau destul de repede înapoi. În vara anului 1594, după încercarea nereușită a armatelor otomane de a forța Dunărea spre Slovacia și Boemia, prin luarea Komaromului, războiul a intrat într-o nouă perioadă de stagnare. Era evident că forțele celor două tabere dușmane se echilibrau și că nici una din ele nu putea smulge victoria fără o intervenție care să schimbe raportul de forțe. În acest moment al războiului (vara spre toamna anului 1594) intervenția se produce; este cea a țărilor române, care, urmărind eliberarea lor de sub jugul turcesc, aderă la coaliția antiotomană, aducându-i contribuția unor forțe militare însemnate și creînd o situație strategică nouă, favorabilă taberei imperialilor.

1. ȚĂRILE ROMÎNE LA ÎNCEPUTUL ULTIMULUI DECENIU AL SECOLULUI AL XVI-LEA

A doua jumătate a veacului al XVI-lea se caracterizează prin sporirea neîncetată a obligațiilor față de Poartă. Regimul dominației otomane la sfârșitul veacului al XVI-lea c. In 1593, numai haraciul 1 ani Românești ajungea la răbu-

loasa sumă de 155 000 de galbeni. Celelalte obligații economice crescuseră de asemenea proporțional. În același timp, administrația indirectă de către Imperiul otoman tindea să devină — din ce în ce mai mult — directă. Izvoarele narrative interne și rapoartele diplomatice trimise din Constantinopol se referă frecvent la prezența apăsătoare a dregătorilor și a militarilor turci pe teritoriul românesc, unde desfășurau o activitate de uzurpare a funcțiilor statului: strîngeau birurile, se amestecau în administrația centrală și locală, exercitau presiuni de tot felul și, mai mult chiar, încălcau drepturi considerate tradiționale în ce privește raporturile turco-române, ca, de pildă, interdicția de a clădi geamii. Așa cum spune cronica Țării Românești: «începură turcii a coprinde Țara Rumînească și a-și face lăcașuri și meceturi»¹.

În această situație, nu e de mirare că Aron vodă, vorbind despre sine, spunea că este «numai ispravnicul (sultanului) în această țară»². Aceeași situație îl obliga pe Sigismund Băthory să-l trimită, în septembrie 1593, pe consilierul Șt. Kakas în misiune specială la regina Elisabeta a Angliei, pentru ca să obțină intervenția acesteia pe lângă Poartă, în vederea slăbirii apăsării turcești³. Toate acestea ne arată că, la începutul ultimului deceniu al veacului al XVI-lea, era

¹ *Istoria Țării Românești*, p. 54.

² A. Veiess, *Documente*, IV, p. 55.

³ *Ibidem*, p. 25.

evidentă tendința transformării caracterului dominației otomane, de depășire a modului în care fuseseră reglementate raporturile turco-române la mijlocul veacului al XVI-lea. Această tendință lovea în primul rând în masa producătorilor direcți, dar, prin intensitatea ei și prin perspectiva ei periculoasă (pregătirea transformării în pașalâcuri), atingea și interesele boierimii. Astfel se explică baza socială largă a războiului, mai ales la începutul său.

Criza statului feudal domnesc

Noua mare boierime, care luase treptat locul vechii boierimi, se afirmă tot mai mult în viața politică a Țării Românești și Moldovei la începutul ultimului deceniu al veacului al XVI-lea. Încercarea ei de a acapara puterea în stat se desfășura în împrejurări caracterizate în primul rând prin criza statului feudal domnesc.

Se pot distinge în această privință trei aspecte fundamentale, între care, în primul rând, intensificarea deosebită a luptei de clasă, prin apariția unor mari mișcări populare¹. În al doilea rând, la situația internă de instabilitate și nesigurăță contribuiau în mare măsură luptele pentru putere dintre grupările boierești (procesul obiectiv istoric accentuat la sfârșitul veacului al XVI-lea caracterul eterogen al boierimii, marcând și mai mult interesele diferite ale diverselor păături boierești). Astfel, în Țara Românească, în succesiunea de domnii dintre 1591—1593, un rol important l-a avut lupta în jurul scaunului domnesc între diferitele grupuri ale boierimii. Această luptă alcătuia un prilej permanent de încălcări ale atribuțiilor organelor centrale și mai ales locale. În al treilea rând, opresiunea turcească, exacțiunile săvârșite de către turci ca într-un teritoriu aflat sub ocupație militară, împiedicau desfășurarea unei vieți economice normale, în consecință, satele și târgurile se depopulau, dările nu se mai încasau regulat. În 1591, ambasadorul imperial la Constantinopol raporta la Viena că Țara Românească nu-și mai poate plăti tributul deoarece «cea mai mare parte a populației a fugit... și nu poate fi acoperit de puținii locuitori rămași»².

Această situație era contrarie intereselor noii boierimi, care lupta pentru puterea deplină într-un stat centralizat. Astfel, își face loc din ce în ce mai mult punctul de vedere că acest țel nu poate fi realizat decât cu prețul unei coteluri politice hotărâtoare. Pentru aceasta trebuia mai întâi să se pună capăt ocupării scaunului domnesc de către domni aventurieri, fără legături cu țara. Cu ajutorul unor astfel de domnii «pămîntene», noua boierime își propunea să frîneze mișcarea de revoltă a maselor, precum și luptele din interiorul boierimii, să organizeze «ordinea» feudală fermă, înlăturînd criza statului feudal. Atare soluție nu putea fi însă impusă Porții decât prin forța armelor.

¹ Vezi mai sus, cap. II, par. 2 și cap. III, par. 4.

² Hurmuzaki, III, p. 154.

Situația politică internă în preajma războiului. În Transilvania, Sigismund Băthory domnea din 1581. Proclamat major în 1588, dieta i-a impus drept condiții: guvernarea țării printr-un consiliu de magnați și alungarea iezuiților. În acest chip, marea nobilime căuta să-și consolideze puterea, avînd la îndemîna mijloacele necesare pentru a împiedica întărirea internă sau externă a autorității principelui transilvan. Sigismund Băthory era astfel adus în situația de a nu putea întreprinde o politică proprie decît pe ascuns. Pe plan intern, marea nobilime din Transilvania a folosit această stare de lucruri pentru a intensifica exploatarea muncii iobagilor de pe moșiile feudale. Pe plan extern, mulți dintre nobili erau înclinați către o atitudine de menținere a raporturilor de vasalitate față de Poarta otomană, situație care le asigura supremația în stat. Din această cauză, evoluția situației avea să arate că lupta lui Sigismund Băthory pentru aderarea Transilvaniei la coaliția antiotomană urmărea și înlăturarea tutelei nobiliare.

În Moldova, Aron Tiranul domnea din 1591. Marea boierime moldoveana considera domnia acestuia ca « provizorie », deoarece nu-l recunoștea ca domn. Cei mai mulți dintre marii boieri se mențineau în opoziție, în exilul lor polonez, sau retrași la moșiile lor din țară. Domnia lui Aron — ca și cele ale lui Ștefan Surdul și Alexandru cel Rău în Țara Românească — era caracteristică pentru situația de criză a statului feudal din această vreme. Mazilit în 1592, Aron n-a fost repus în scaun decît prin voința creditorilor săi. În interior, ordinea feudală era departe de a fi stabilă. Mișcările țărănești, sprijinite sau nu de cazaci, erau din ce în ce mai puternice; răzmerițele boierești, de asemenea.¹ În același timp, din ce în ce mai numeroși dregători și militari turci exercitau după voie autoritatea de stat pe teritoriul țării. Din afară, domnia era hărțuită de mulțimea pretendenților aventurieri. Ca atare, și pentru domnia Moldovei, aderarea la războiul antiotoman însemna într-un fel ieșirea din impasul crizei.

În Țara Românească, în septembrie 1593 ajungea domn Mihai Viteazul. Aflat în fruntea opoziției boierești față de Alexandru cel Rău — care izbutise să stîrnească un val general de nemulțumire, atît prin îngăduințele, cît și prin actele sale arbitrare — Mihai fugise în Transilvania și de aci la Constantinopol, unde — plătind sume uriașe — a căpătat scaunul domnesc. Era unul dintre acei oameni « noi », fruntaș al noii boierimi, ajuns la cîrma țării prin ambiție și perseverență. În tinerețe întreprinsese afaceri de negoț în Imperiul otoman¹, începînd din 1586, el urcă întreaga scară a dregătoriilor: bănișor de Mehedinți, mare stolnic, mare postelnic, mare agă, locțiitor al banului Craiovei și probabil chiar ban. Era, totodată, un boier foarte bogat, stăpînind un număr însemnat de moșii și de sate, achiziționate în vremea dregătoriilor sale sau dobîndite ca zestre. Mare dregător și latifundiar, Mihai corespundea, în acest fel, țelurilor

¹ Szamoskozi (trad. I. Crăciun), p. 98; *Documente*, B, veac. XVII, voi. IV, p. 78.

Fig. 280. - Mihai Viteazul, gravură contemporană de Sadeler, 1601.

politice ale marii boierimi, care, prin asemenea domni « pămînteni », dependenți de boierime și nu numai de Poartă — și mai puțin înclinați ca domnii improvizati și aventurieri să facă avere lichidă repede și cu orice preț — căuta, sub un standard propriu, să-și consolideze puterea.

Trebuie subliniat că acest « program » politic al marii boierimi era susținut și de o parte din bogătașii Fanarului — cu interese importante în Țara Românească — și ai cărui reprezentanți intrau în mare măsură în componența noii clase conducătoare. Un fanariot, reprezentant tipic al acestei poziții, era Andronic Cantacuzino. Acesta, într-o corespondență adresată lui Petru Șchiopul — deosebit de importantă pentru gândirea politică a vremii — arăta motivele pentru care l-a « făcut » domn pe Mihai: « am judecat că e mai bun el decît ceilalți păcătoși de bei... numai păcătoși, neciopliți și mincinoși, și argați și nevrednici în toate treburile »¹. Toate acestea arătau că înscăunarea lui Mihai Viteazul ca domn al Țării Românești nu era nici rezultatul întîmplării, nici al unei conjuncturi de moment. Noua boierime aducea în acest fel pe tronul țării pe unul din reprezentanții ei tipici, personificare a programului de acțiune menit să-i consolideze poziția. Ivirea — după puțină vreme — a unor grave contradicții între domnie și marea boierime nu atenuează înțelesul evenimentului din septembrie 1593, în raport cu ansamblul intereselor generale ale boierimii.

Interesele unei mari părți a claselor conducătoare din Țara Românească, Moldova și Transilvania erau în acest fel în concordanță cu acelea ale coaliției antiotomane, care se vedea nevoită — din cauza stagnării operațiunilor militare — să-și lărgescă cît mai mult sfera de acțiune. În acest scop, a început o acțiune sistematică de influențare a țărilor romîne. Semnificativă este în acest sens misiunea emisarului papal Alexander Comuleus. În instrucțiunile sale din noiembrie 1592, papa Clement al VUI-lea îi fixa ca zonă de activitate o regiune vastă, înglobînd Rusia, ținuturile cazăcești, Țara Românească și Moldova; cu privire la acestea două din urmă, îi atrăgea atenția asupra importanței lor militare și asupra necesității ca societatea romînească să fie influențată, aducîndu-i-se aminte de originea sa latină². Pe lîngă Sigismund Băthory, după misiunea iezuitului Carillo, urmează cea a lui A. Amalteo, însărcinat să negocieze toate condițiile rupturii cu Poarta otomană. În același timp, și emisarii imperiali luau contact cu domnii și boierii celorlalte două țări romîne și ajungeau la unele înțelegeri. În martie 1594, împăratul Rudolf al II-lea îl trimite pe raguzanul Ioan Marini Poli cu o astfel de misiune în Moldova și Țara Românească. În legătură cu diferitele contacte și presiuni de acest fel, mai importantă pentru cunoașterea mentalității vremii este corespondența purtată de Valentin Prepostvari, comandant în armata imperială din Ungaria, cu Aron, domnul Moldovei. Între altele, se stăruia în această

¹ Hurmuzaki, XI, p. 373.

² *Ibidem*, III, p. 36.

corespondență asupra ideii că Moldova trebuia să meargă pe calea gloriosului ei trecut militar, reprezentat mai ales de Ștefan cel Mare, « slava vitejească și numele căruia trăiește și acum și pînă va fi această lume, atîta vreme slava și numele lui nu se va șterge »¹. Referiri de acest fel la marele trecut istoric al poporului român se găsesc în multe din actele și scrierile acestei epoci, ilustrînd un interes acut pentru problemele politice românești, cinstirea virtuților poporului nostru și sublinierea locului important pe care-l ocupa de la începutul existenței sale istorice în această parte a Europei.

Formarea alianței anti-otomane a țărilor române Aderarea țărilor române la coaliția antiotomană s-a produs întîi separat, apoi sub forma unei confederații militare, fapt care a asigurat caracterul coordonat al operațiunilor și succesul lor chiar de la începutul războiului.

Din 1592, legăturile dintre principele Transilvaniei și domnul Moldovei se strîngeau tot mai mult. La aceasta contribuia în mare măsură prezența garnizoanelor transilvănene în Moldova, unde au sprijinit, în 1592—1593, reprimarea mișcărilor populare; conform proiectelor confederative, ele au fost lăsate pe loc. Poarta a înțeles pericolul pe care-l prezentau aceste puternice unități militare pe teritoriul Moldovei și, de aceea, în vara anului 1593, a cerut insistent retragerea lor, cerere pe care Sigismund Băthory nu a îndeplinit-o.

Una din primele acțiuni de politică externă a fost întreprinsă de Mihai Viteazul prin scrisoarea adresată lui Sigismund Băthory, în care, referindu-se indirect la proiectele de război, spunea: « vreau să țin cu mîria ta toată rudenia bună și bună vecinătate »². Totodată, se poate constata că, încă de la începutul domniei sale, Mihai întreținea la sud de Dunăre o întreagă rețea de spioni, care îi semnalau mișcările turcești, și că, în prima jumătate a anului 1594, el începea negocierile cu Transilvania și cu sîrbii, a căror tabără militară o vizitase personal. Negocierile au intrat în faza hotărîtoare la mijlocul anului 1594, cînd Mihai Viteazul amîna prin toate mijloacele participarea cerută de turci la expediția împotriva Transilvaniei. Între timp, Aron ajungea la o înțelegere deplină cu emisarii imperiali și convenția dintre Imperiu și Moldova se încheia la mijlocul lunii august 1594.

Se poate afirma că în această fază a existat o înțelegere directă între Moldova și Țara Românească și probabil chiar un tratat de alianță, precum spune cronica lui Gr. Ureche: Aron vodă « socoti să ajungă cu Mihai vodă, carele domnia pre aceia vreme Țara Muntenească, ca să se dezbată de supt mîna turcilor ». Între cei doi domni s-au făcut atunci — cum spune cronica internă a Țării Românești — jurăminte reciproce ca să se ajute unul pe altul³. În orice caz, la sfîrșitul lunii octombrie 1594, rapoartele diplomatice anunțau alcătuirea

¹ A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 49, 54.

² *Ibidem*, p. 39.

³ *Letopisețul Țării Moldovei*, p. 224 și *Istoria Țării Românești*, p. 55.

alianței țărilor române (denumită în acte « confederație »), și chiar dădeau detalii cu privire la planul de nimicire a garnizoanelor turcești din Moldova și Țara Românească¹. Mersul și încheierea negocierilor ne arată că încheierea cu succes a « confederației» antiotomane a fost determinată de interesele comune și de voința unitară de luptă — în acel moment — a poporului român.

Înlăturarea grupărilor nobiliare potrivnice războiului. Una din cele mai mari piedici întâmpinate de « confederația » celor trei țări române în pregătirea războiului antiotoman a fost opoziția înverșunată a unor grupări nobiliare potrivnice războiului de eliberare, formate din o parte a mării aristocrații în Transilvania și o parte a mării boierimi în Țara Românească. Această opoziție se temea că, prin înlăturarea dominației otomane, autoritatea centrală se va întări. În Transilvania, opoziția s-a transformat într-o adevărată conspirație, avînd ca scop nu numai zădărnicierea planurilor sale, dar chiar răsturnarea principelui. După încheierea fără nici un rezultat a cîtorva reuniuni ale dietei, în august 1595, au fost arestați prin surprindere și apoi executați conducătorii facțiunii nobiliare de opoziție, în frunte cu Baltazar Bâthory. Înlăturarea grupării nobiliare opusă războiului antiotoman însemna în același timp, din partea puterii centrale, afirmarea voinței sale de a ieși de sub tutela magnaților.

Evenimente mai puțin sîngeroase, dar similare ca sens istoric, se petreceau și în Țara Românească. Aci, în toamna anului 1594, avea loc o schimbare aproape completă a divanului — șapte dregători din opt — în a cărei componență nouă intra boierimea care a sprijinit mișcarea lui Mihai Viteazul, în frunte cu Buzeștii. În Țara Românească, însă, lupta împotriva grupării boierești potrivnice războiului — din cauza autorității încă insuficiente a domniei ■— avea mai mult aspectul unei lupte pentru putere în interiorul boierimii. Una din urmările schimbării de divan din toamna anului 1594 a fost faptul că parte din boierii înlăturați atunci, împreună cu alții, au constituit o grupare boierească turcofilă, opusă politicii lui Mihai Viteazul, care va conspira ■— înăuntru și în afara țării — împotriva acestuia în tot timpul domniei.

Războiul a început în vara anului 1594, cînd au loc unele începutul războiului încercări ofensive în Banat, în direcția Timișoarei și dintre țările române și Lișovei, cetăți care acopereau întreg flancul turcesc din această parte a frontului. Momentul care marchează însă începutul propriu-zis al războiului este luna noiembrie 1594, cînd cele trei țări române încep să acționeze unitar împotriva dușmanului comun. În această vreme, rolul hotărîtor îl are Țara Românească, care, la 13 noiembrie 1594, ridică steagul luptei împotriva dominației otomane.

Conform planului alcătuit anterior, sprijinit pe propriile sale trupe, pe cele trimise de Sigismund Bâthory și ajutat de orășenimea bucureșteană, Mihai

¹ Hurmuzaki, III, p. 193; IV, p. 94 și 177; A. Veress, *Documente*, IV, p. 142.

întreprindea acțiunea de nimicire a tuturor turcilor din capitală și din restul țării: militari din garnizoane, dregători, creditori, negustori etc. Acțiunea s-a desfășurat sub forma unei operațiuni militare sistematice și a reușit într-o asemenea măsură, încât cronicarii otomani au trebuit să recunoască că atacul purtat ulterior împotriva liniei Dunării s-a desfășurat în condițiile unei depline surprize. Evenimentele din noiembrie 1594 scot la iveală baza social-politică a războiului antiotoman, care, în această fază, era sprijinit de cea mai mare parte a societății românești a vremii.

Se pare că, în împrejurările intrării în acțiune, a avut loc o adunare a boierimii și o adunare obștească mai largă, în care s-a hotărât continuarea luptei după răscoala din noiembrie¹. Masele de orașeni și țărani au sprijinit cu entuziasm războiul antiotoman — chiar de la începutul său — văzînd în acesta calea mîntuirii de suferințele pricinuite de jugul turcesc.

Evenimentele din noiembrie 1594 marchează așadar începutul propriu-zis al războiului dintre țările romîne și Imperiul otoman. Ele au făcut cu putință ca o acțiune similară să se desfășoare concomitent în Moldova, iar la sfîrșitul lunii, să se întreprindă împotriva pozițiilor turcești din Banat o acțiune de către imperiali, dinspre nord, și de către transilvăneni, dinspre răsărit. Surpriza, curățirea teritoriului de orice prezență turco-tătară, însuflețirea trupelor angajate în luptă — toate acestea au alcătuit premisele operațiunilor victorioase care au urmat.

Lupta pentru linia Dunării. Izvoarele arată că cei mai mulți dintre cunosătorii problemelor politice și militare ale teritoriului românesc, străini și romîni, vedeau, prin aderarea țărilor romîne la coaliția antiotomană, creată posibilitatea de a se ocupa linia strategică a Dunării și de a se muta în acest fel teatrul de război la sud de fluviu. Din această cauză, de la sfîrșitul anului 1594 pînă la începutul verii anului 1595, s-a desfășurat cu violență lupta pentru linia Dunării. Atacul împotriva cetăților turcești de la Dunăre a început chiar în primele zile ale lunii decembrie 1594, cînd lovitura a fost dată în mai multe direcții: Brăila, Orașul de Floci, Turtucaia, Cernavodă, Nicopole. Orașele au fost prădate și distruse, dar cetățile — din cauza iernii și a lipsei artileriei de asediu — au putut să reziste. Curînd, însă, tactica atacurilor răzlețe a făcut loc concentrării tuturor forțelor, pentru a se putea înfrunta primejdia iminentă a contra-acțiunilor turco-tătare.

Meritul principal al lui Mihai Viteazul în această fază a războiului e de a fi imprimat operațiunilor militare un vădit spirit ofensiv. Continuînd să împiedice unirea forțelor turcești și tătare, Mihai a trimis împotriva acestora din urmă detașamentele care au cîștigat victoriile de la Putinei și Stănești — lîngă Giurgiu — în zilele de 14 și 16 ianuarie 1595. Cîteva zile după aceea, concentrarea forțelor dușmane a fost lovită în plin într-o noapte la Șerpătești; înfrîngerea

¹ Istoria Țării Romînești, p. 55; A. Veress, *op. cit.*, IV, p. 214; Hurmuzaki, III, p. 465.

turco-tătară s-a transformat în catastrofă la 25 ianuarie, când, lângă Rusciuk, armata Țării Românești obținea o strălucită victorie, recunoscută ca atare și de cronicarul turc Karacelebi-zade, care spune: « oastea binecuvîntată a suferit, cu voia lui Allah, zdrobire și înfrîngere »¹.

În aceste lupte, Mihai a trebuit să conteze numai pe forțele sale proprii împotriva atacului dușman; pasivitatea trupelor trimise de principele Transilvaniei — probabil inspirată de unii mari boieri — l-a obligat chiar să ceară lui Sigismund Băthory rechemarea căpitanului M. Horváth. Tot în această fază a războiului se înregistrează primele mutări masive de populație — care vor continua în tot timpul războiului — de la sud de Dunăre pe teritoriul Țării Românești. În sîrbi și bulgari, Mihai Viteazul a avut de la început aliați de nădejde în lupta împotriva dominației otomane.

Victoriile din ianuarie 1595 au făcut posibilă ocuparea în întregime a liniei Dunării și stabilirea în felul acesta a fluviului ca hotar între țările romîne și Imperiul otoman. După lupte înverșunate au fost ocupate Chilia și Ismailul, Cetatea Albă și apoi Tighina. În Țara Românească, o dată cu cucerirea în aprilie a Brăilei, singurul cap de pod rămas în mîna turcilor pe malul stîng al Dunării era Giurgiul, aflat însă aproape permanent sub asediu. Ecoul acestor succese era atît de puternic, încît la Constantinopol se anunța apropierea armatelor romîne de Adrianopol și proclamarea lui Mihai ca « rege » sau « împărat », ceea ce dovedește marele prestigiu pe care și-l cîștigase numai în cîteva luni de lupte — fapt pentru care, așa cum spune un raport diplomatic, « alerga la el din toate părțile mulțime de oșteni, pentru faima mării sale bărbații și a generozității sale »². În opinia publică europeană, înfrîngerea armatelor turcești — considerate încă invincibile — stîrnea în chip firesc uimire și admirație.

La începutul verii anului 1595, perspectivele războiului se arătau nefavorabile Imperiului otoman. Garnizoanele turcești de la nord de fluviu — cu excepția Giurgiului — erau nimicite. Traficul pe Dunăre era complet oprit, ceea ce provoca dificultăți mari în aprovizionarea și întărirea garnizoanelor de la sudul Dunării. La Constantinopol și în împrejurimi, lipsa de alimente și scumpetea erau foarte mari (la unele produse s-au înregistrat scumpiri de zece ori). Refugierea în masă spre capitală a populației turcești din Balcani nu făcea decît să agraveze această situație. Ca represalii, Poarta lua măsuri sîngeroase împotriva populației neotomane, mai ales după ce, în lunile mai—iunie, trupele romînești au continuat acțiunile ofensive de-a lungul Dunării. Era vremea cînd, în Turcia, mamele își speriau copiii cu numele lui Mihai, cînd sultanului I se adresau versuri în care i se cerea să salveze hotarele Imperiului, pentru că

¹ Abdulaziz Karacelebi-zade, *Ravdat-ii-ebrar* (Grădina virtuozilor), p. 478 (în trad. la Inst. de istorie).

² Hurmuzaki, IV/2, p. 198; A. Veress, *Documente*, IV, p. 198.

«toate sangiacurile au intrat sub stăpânirea dușmană..., toate s-au nenorocit »*. Aceste împrejurări arătau clar că Imperiul otoman, ca să îndrepte situația, trebuia să întreprindă o acțiune de mare amploare.

2. RECÎȘTIGAREA INDEPENDENȚEI (1595-1596). ÎNCERCAREA DE INSTAURARE A REGIMULUI BOIERESC

La 20 mai 1595, se încheia la Alba Iulia de către ambasada de boieri trimisă de Mihai Viteazul tratatul dintre Țara Românească și Transilvania ², tratat care va influența în chip deosebit evoluția războiului antiotoman. În general, întreaga desfășurare a acestui război — cu țesătura sa complicată de lupte, armistiții și negocieri — nu poate fi înțeleasă fără pătrunderea evoluției situației interne. Diferitele schimbări ale raportului intern de forțe determină fazele războiului. Din această cauză, tratatul de la Alba Iulia trebuie înțeles nu numai ca o convenție interstatală, ci mai ales ca un document fundamental de politică internă, oglindind două concepții diferite despre statul feudal centralizat. Lupta pe care o purta noua boierime în această perioadă nu mai avea ca obiectiv întoarcerea la statul de fărâmițare feudală, ci ținea la înlocuirea statului feudal centralizat domnesc — așa cum se dezvoltase de la Vlad Țepeș și Ștefan cel Mare — cu statul feudal centralizat boieresc. Lupta se da astfel, la sfârșitul veacului al XVI-lea, nu pentru sau împotriva statului centralizat, ci pentru sau împotriva instaurării regimului boieresc. Tratatul de la Alba Iulia, din cauza caracterului foarte ascuțit al acestei lupte, se înfățișează ca însuși statutul politic al regimului nobiliar-boieresc. De aceea, el trebuie considerat ca un document ilustrativ pentru gândirea politică a vremii, pentru ciocnirea violentă de poziții în interiorul clasei conducătoare.

Caracterul tratatului de la Alba Iulia Știrile din izvoare ne arată că tratatul a fost pregătit cu luni înainte de către o conspirație a boierilor munteni, sprijinită de Sigismund Băthory. În corespondența sa de la sfârșitul anului 1594, principele Transilvaniei se referea adesea la faptul că Mihai a fost « forțat » să pornească contra turcilor, sub presiunea boierească și a unităților militare transilvănene³, referiri care mărturisesc! fără voie convenția care exista de pe atunci între Sigismund și o parte a marii boierimi din Țara Românească. Din această cauză, nu poate să ne surprindă faptul că la 12 mai 1595, deci înaintea încheierii tratatului, Sigismund Băthory îi anunța într-o scrisoare conținutul, pe care domnul nu-l cunoștea încă⁴. Caracterul conspirativ al pregătirii tratatului reiese și din faptul că izvoarele de diferite categorii afirmă

¹ Mustafa Selaniki, *Tarih (Istorie)*, (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

² Hurmuzaki, III, p. 209-213.

³ A. Veress, *Documente*, IV p. 155, 159.

⁴ *Ibidem*, p. 203.

că textul lui a fost fixat într-un sens contrar instrucțiunilor domnului, că acest text a fost o surpriză pentru domn¹. Este probabil că încheierea tratatului a fost grăbită de unele măsuri pe care Mihai a început să le ia la sfârșitul primăverii — în urma victoriilor din primele luni ale anului 1595 — pentru întărirea autorității domnești, precum și de înțelegerea bilaterală cu Aron vodă.

Delegația care a semnat tratatul la 20 mai 1595 era impunătoare. Din ea făceau parte reprezentanții înaltului cler: mitropolitul și cei doi episcopi — de Buzău și de Râmnic — reprezentanți ai boierimii care ocupaseră locuri în divan în domniile dinaintea lui Mihai Viteazul, precum și reprezentanții grupării boierești care preluase puterea în toamna anului 1594, în frunte cu Buzeștii, frații Radu și Preda. Boierii, care au jucat un rol hotărâtor în negocierea și perfectarea acestui tratat, voiau să-l înfățișeze ca exprimând voința întregii clase conducătoare. Și acest lucru e caracteristic pentru gândirea și practica politică a noii mari boierimi, care, la sfârșitul veacului al XVI-lea și în întreg veacul al XVII-lea, va încerca să se manifeste, în toate momentele grele, nu ca forța dominantă a clasei conducătoare, ci ca întreaga clasă.

Textul tratatului prevedea o scădere categorică a atribuțiilor puterii domnești. Acestea erau reglementate și în raport cu principele Transilvaniei și în raport cu boierimea. Mihai Viteazul înceta de fapt a mai fi domnul Țării Românești; el era locțiitorul pentru Țara Românească al principelui Transilvaniei — căruia tratatul îi închina în deplină vasalitate țara — un fel de guvernator, deci. Pentru scăderea puterii domnești, prevăzută de tratat, este ilustrativ faptul că Sigismund îl socotea pe Mihai ca pe unul din consilierii săi. Domnul nu mai avea voie să întrețină legături proprii cu străinătatea, să numească pe dregători, să fixeze dările și cheltuielile. Fixarea în acest fel a atribuțiilor domniei în raport cu principele Transilvaniei nu limita numai neatârarea țării, ci anula pur și simplu caracterul « domnesc » al autorității centrale. Același sens îl prezenta și fixarea atribuțiilor în raport cu boierimea. Aceasta guverna de fapt țara prin « sfatul celor doisprezece boieri », prevăzut de tratat, fără de care domnia nu avea voie să întreprindă nimic. Fixarea și încasarea dărilor încetau a mai fi atribuții ale domniei, și deveneau atribuții ale sfatului boieresc, instanța ultimă de aprobare fiind dieta Transilvaniei, în a cărei componență intra și sfatul celor 12. Domnia nu putea, fără încuviințarea principelui Transilvaniei, să osîndească pe boieri la moarte sau să le confişte averile.

Se încerca în acest fel să se creeze o situație de dependență a domniei față de boierime, principiu de bază al statului nobiliar. Sensul acestor prevederi ale tratatului nu a scăpat contemporanilor. Interpretarea dată de așa-zisa cronică a Buzeștilor e clară. Pentru autorul ei anonim, la Alba Iulia boierii « scăzură pre Mihai vodă despre domnia țării și despre venitul ei », pentru ca domnul să fie « tocma cu căpitanii lui » și, în concluzie, « alese Bafîr Jicmon 12 boieri

¹ *Diplomatarium Italicum*, I, p. 397 — 399.

jurați munteni puindu-i ispravnici preste tot venitul țării și să fie supt porunca lui **. înțelesul acesta nu a scăpat nici lui Mihai. în convorbirea sa cu solul polon Lubieniecki — care a știut să redea fidel stilul de vorbire direct și plastic al lui Mihai Viteazul — acesta se plîngea de trădarea boierilor, care i-au încălcat drepturile, fiindcă au obținut privilegiu pentru ei². Viziunea clară a domnului îi făcea, ca atare, să aprecieze just acest moment de criză în raporturile dintre domnie și marea boierime.

Inițiativa boierească în ce privește întocmirea și încheierea tratatului, precum și caracterul său de statut politic al regimului boieresc, impuneau de la sine fixarea clară a drepturilor boierești. Boierii erau adevărații stăpîni ai țării, sfetnici ai principelui Transilvaniei și nu ai domnului Țării Românești. Dregătoriile și moșiile lor erau intangibile. Importante acte de stat puteau fi întocmite de « sfatul boieresc », fără domn, numai cu principele Transilvaniei.

Tratatul de la Alba Iulia nu fixa numai locul boierimii — ca forță dominantă a statului feudal, ca noua deținătoare a autorității centrale — în raport cu domnia, ci și în raport cu clasa exploatată, țărănimea aservită; o clauză din tratat prevedea întoarcerea cu forța a șerbilor fugiți de pe moșiile boierești. Includerea acestei clauze ilustra, pe de o parte, colaborarea strînsă a claselor stăpînitoare din țările romîne în reprimarea uneia dintre cele mai caracteristice forme de luptă de clasă a țărănimii, fuga de pe moșii, și, în același timp, intensitatea acestei lupte la sfîrșitul veacului al XVI-lea. Această clauză scotea la iveală întreg caracterul de clasă al tratatului de la Alba Iulia.

Forța grupării boierești care a impus tratatul reiese și din faptul că acesta reglementa unele probleme interioare ale clasei boierești, prevăzîndu-se înlăturarea grecilor de la ocuparea oricăror dregătorii și a străinilor de la achiziționarea moșiilor, clauze care prefigurau — la sfîrșitul veacului al XVI-lea — programul de luptă antigrecesc din veacul al XVII-lea.

Conform tuturor acestor prevederi, tratatul prezintă ca aspecte fundamentale : înlăturarea dependenței boierimii de domnie, intensificarea exploatării țărănimii aservite, monopolizarea de către noua mare boierime a privilegiilor politice și economice. Din această cauză, întreaga istorie internă a domniei lui Mihai Viteazul nu a fost altceva decît o înverșunată luptă în jurul acestui statut politic al regimului boieresc.

Lupta domnului pentru limitarea tratatului de la Alba Iulia Domnul Țării Românești a acceptat tratatul pentru că în situația dată nu avea mijloacele necesare de a i se opune. Concentrarea unităților militare transilvănene și muntene, aflate sub comanda boierilor, era foarte puternică și reprezenta de fapt forța materială menită să pună în aplicare tratatul. în același timp, primejdia ofensivei turcești impunea domniei ca țel precumpănitor apă-

¹ *Istoria Țării Românești*, p. 59.

² *Diplomatarium Italicum*, I, p. 397 — 398.

rărea țării de cotorpirea otomană, ceea ce, în acel moment, ar fi fost cu neputință fără sprijinul boierilor și al lui Sigismund Băthory. Mihai a acceptat tratatul de la Alba Iulia mai ales pentru că era hotărât să înceapă lupta pentru limitarea! și chiar anularea lui, de îndată ce se vor ivi unele condiții favorabile. În aceasta privință, sînt de urmărit două acțiuni care încep imediat după încheierea tratatului de la 20 mai 1595. O primă acțiune — pe plan extern — este cea a negocierilor cu Polonia. La 2 iunie 1595, Mihai Viteazul cerea ajutor Poloniei. La 15 iulie, el revenea asupra acestei cereri, arătînd că este « foarte slab și învăluit »¹. Sensul acestor cereri de ajutor — care continuă neîntrerupt — ni-l dă convorbirea cu Lubieniecki, amintită mai înainte. Stăruința domnului, în această convorbire, asupra necesității ajutorului polon, în situația în care fusese adus de violența boierească, ne arată că Mihai Viteazul dorea prezența în țară a unei forțe militare străine, alta decît cea a lui Sigismund Băthory, cu sprijinul căreia nădăjduia să înlăture și tutela acestuia și pe cea boierească.

A doua acțiune — pe plan intern — urmărea nimicirea grupării boierești turcofile. Poziția acesteia s-a afirmat răspicat în împrejurările bătăliei de la Călugăreni. La instigarea lui Mihnea Turcitul, tatăl pretendentului Radu Mihnea, un grup de boieri, în frunte cu Miroslav logofătul și Dan vistierul, l-a cumpărat probabil pe comandantul ardelean Albert Király, reținîndu-l de la luptă. În lunile următoare, uneltirile acestei grupări boierești au continuat mai ales în legătură cu diferitele încercări ale lui Radu Mihnea de a se înscăuna domn al Țării Românești. Cronicile turcești ne vorbesc clar despre « rugămintea făcută de către locuitorii din Țara Românească », în acest scop². Legată de aceleași uneltiri este probabil și răzmerița de care se vorbea în martie 1596. Desigur că, o dată cu consolidarea situației, în 1596, a urmat reacția domnească, deoarece, în septembrie 1596, domnul Țării Românești îi comunica lui Sigismund Băthory pedepsirea unor boieri trădători³. Era numai începutul lichidării grupării boierești filoturce, care treptat se refugiase în Moldova și în Imperiul otoman.

Domnia Țării Românești avea așadar în față două grupări boierești adverse: una partizană a restaurării dominației otomane, cealaltă favorabilă înlăturării dominației turcești, dar numai în condițiile instaurării regimului boieresc. Acceptarea, vremelnică, a clauzelor tratatului de la Alba Iulia, între altele și din cauza amenințării turcești, însemna, în acest fel, și acceptarea unei linii tactice de înfruntare a grupărilor boierești. Tactica politică internă a lui Mihai Viteazul nu a putut să aibă, însă, decît un succes trecător, deoarece în desfășurarea acestei lupte grupările boierești opuse domniei n-au fost zdrobite total.

Un tratat asemănător fusese încheiat — la 3 iunie, la Alba Iulia — între Sigismund Băthory și Ștefan Răzvan, noul domn al Moldovei, slujbaş credincios

¹ P. P. Panaitescu, *Documente privitoare la Mihai Viteazul*, p. 13.

² A. Karacelebi-zade, *op. cit.*, p. 480 — 481; Mustafa Selaniki, *op. cit.* (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

³ Hurmuzaki, III, p. 276.

al principelui Transilvaniei, pus în scaun de acesta în primăvara anului 1595, în locul lui Aron, care era bănuir de tendințe politice independente. Tratatul prevedea dependența Moldovei de Transilvania și avea în primul rând acest caracter; mai puțin era vorba aci de un statut nobiliar, deoarece forța social-politică în stare să-l impună se exilase voluntar în Polonia, iar Moldova se înfățișa tot mai mult ca o țară ocupată de trupele principelui Transilvaniei.

Luptele din vara anului 1595 au subliniat încă o dată Ofensiva otomană. Bă - , T- d I CTI I ' importanța strategică a ocupării liniei Dunării în primele luni ale anului. Ca să înfrângă Țara Românească, turcii trebuiau să dea întâi bătălia pentru Dunăre. Mobilizarea masivă de forțe turcești arată cât de grav primejduită se considera la Constantinopol dominația otomană în Balcani.

Ofensiva otomană din vara anului 1595 cuprinde două faze. În prima fază, trupele turcești, aflate sub conducerea marelui vizir Ferhat, se apropiaseră încă din iunie de Dunăre, dar toate încercările de a arunca un pod peste fluviu și de a trece pe celălalt mal au dat greș. Aceste eșecuri au fost cauzate în mare parte de lipsa de combativitate a soldaților turci și de anarhia din tabăra otomană, pricinuită de conflictul dintre ieniceri și spahii. Trecerea Dunării a fost împiedicată, în același timp, atât prin lupta vitejească a trupelor române, cât și prin false negocieri de pace. Toate acestea au dus la căderea lui Ferhat și la înlocuirea sa cu Sinan pașa. Între timp, însă, trupele Țării Românești, sprijinite de moldoveni și de cazaci, prin incursiuni noi pe malul drept al Dunării — unde au ars și distrus, între altele, Nicopole și Babadagul — au creat noi piedici în calea înaintării otomane.

A doua fază începea la sfârșitul lunii iulie, o dată cu pornirea—sub conducerea marelui vizir Sinan — a noii expediții, mai bine organizată și mai puternică decât prima. Dată fiind situația schimbată, Mihai Viteazul renunță să mai apere linia Dunării, preferind să dea bătălia, în condiții alese de el, în interiorul țării. Astfel, între 14 și 17 august 1595, oastea otomană trecea fără luptă Dunărea, concentrându-se în jurul Giurgiului, pentru lovitura pe care Sinan o voia decisivă, împotriva Țării Românești.

Bătălia de la Călugăreni. În ziua de 23 august 1595 (13 după stilul vechi) s-a desfășurat la Călugăreni — la vărsarea Neajlovului în Cîlniștea — una din cele mai însemnate bătălii din istoria luptei pentru independență a poporului nostru. Locul ales de Mihai era favorabil bătăliei, deoarece, prin folosirea iscusită a terenului — râuri, mlaștini și înălțimi păduroase — se putea încerca compensarea inferiorității numerice și de armament.

Ținta bătăliei era apărarea orașului de scaun și împiedicarea ocupării țării. Dar, de la început, desfășurarea operațiilor militare a fost influențată defavorabil de comportarea vădit dușmănoasă față de Mihai Viteazul a lui Albert

Király, comandantul trupelor transilvănene. în cea mai mare parte a timpului, acesta a stat departe de iureșul luptei.

La Călugăreni a avut loc o crâncenă bătălie, în cadrul căreia atacurile ambilor adversari s-au succedat cu repeziciune. Primul atac a fost întreprins de armata Țării Românești, care, reușind o pătrundere adâncă, a ajuns pînă în tabăra **tur-**

Singureni

soă

Fig. 281. - Planul bătăliei de la Călugăreni.

ceașcă. Riposta otomană n-a întârziat. Sub comanda directă a trei pașale: Haidar, Hasan de Timișoara și Mustafa de Bosnia — prin puternice lovituri frontale și un început de mișcare de învăluire — turcii au respins armata română pînă dincolo de Călugăreni. Eroismul ostașilor, hotărîți să apere independența țării, a îndreptat din nou situația. Lovitura de răspuns a fost atît de cumplită, încît a fost aruncată în mlaștină o bună parte a armatei otomane, în frunte cu Sinan pașa. În aceste împrejurări, un rol de seamă a jucat vitejia personală a lui Mihai, care, « văzînd atîta hărborie mare, el încă își strînse toți boiarii și toți căpitanii și ieșiră întru întîmpinarea lor de față. Și aciiși Mihai vodă, cu mîna lui, tăe pre Caraiman Pașa și înfrînseră pre turci înapoi » ¹.

Armata otomană a fost în asemenea măsură izbită, încît dezordinea și tendința spre fugă au adus-o la un pas de o dezastruoasă înfrîngere. Numărul

¹ *Istoria Țării Românești*, p. 61.

morților de partea turcilor a fost foarte mare; câteva pașale — se pare — au fost ucise; pierderile de artilerie au fost de asemenea mari. Pentru a pune din nou rînduială în armata sa, Sinan a hotărît retragerea spre sud. Rămasă stăpînă a terenului de luptă, armata Țării Românești repurtase în acea zi o însemnată victorie.

Măsura înfrîngerii turcești este dată chiar de către cronicarul turec Pecevi, contemporan al evenimentelor, care scria: « Din voia lui Allah, oastea islamică fusese cuprinsă de o mare spaimă, încît nu putea să opună nicio rezistență » *. Dar victoria romînească nu era o victorie decisivă; în mare măsură răspunderea acestei situații o purta comandantul artileriei, Albert Király, a cărui atitudine în prima parte a bătăliei a influențat în chip negativ desfășurarea ei. Armata otomană nu era nimicită, ci se retrăsese, cu însemnate pierderi, spre Giurgiu, pentru refacerea forțelor. Retragerea armatei romîne se impunea, pentru a se evita o nouă luptă, care ar fi avut loc de data aceasta în condiții nefavorabile.

Ocupația otomană. Armata Țării Românești, sub conducerea lui Mihai Viteazul, s-a retras prin București și Tîrgoviște spre munți, unde, la începutul lunii septembrie, a întocmit tabăra la Stoienești, la sud de izvoarele Dîmboviței, în timpul retragerii, unitățile lui Albert Király au ars și prădat orașul București. Armata otomană a ocupat teritoriul țării. Măsurile ordonate de Sinan arătau că ocupația militară trebuia să fie definitivă, că Țara Românească trebuia să fie transformată în pašalic, al cărui titular fusese de altfel numit. În acest sens trebuie înțelese măsurile militare, construcția de cetăți de lemn și pămînt (pălânci) la București și Tîrgoviște, împinzirea teritoriului cu garnizoane militare, precum și măsurile administrative: împărțirea teritoriului după sistemul turcesc, cu pași și subași, și introducerea legislației otomane. Între timp, însă, se pregătea contraofensiva eliberatoare.

La sfîrșitul lunii septembrie, cu o armată de circa 20 000 de oameni, Sigismund Băthory era gata să-și unească forțele cu ale lui Mihai. Începutul acestei contraofensive a fost mult ușurat de loviturile puternice pe care masele populare le dădeau cotropitorilor turci. În timpul ocupației otomane din septembrie 1595, s-a manifestat din plin forța spontană a poporului, care, în absența unei rezistențe organizate pe plan de stat, continua lupta de eliberare cu mijloace proprii. Lîngă Buzău, o ceată de țărani înarmați a surprins și distrus o unitate de 400 de oameni. În alte părți — după izvoarele turcești — un corp de 5 000 de oameni a fost înfrînt într-o «pădure mlăștinoasă», iar un alt corp, plecat să prade și 'să robească, a suferit pierderi grele din partea localnicilor².

¹ I. Pecevi, *op. cit.*, voi. II, p. 171 (în trad. la Inst. de istorie al Acad. R.P.R.).

² *Ibidem*, p. 172; Mehmed ben Mehmed, *Nuhbet-et-tevarih ve'l ahbar* (Cronică aleasă și informativă), p. 179 (în trad. la Inst. de istorie).

O altă formă a rezistenței era părăsirea satelor și târgurilor în fața invaziei turcești. Această situație explică, într-o anumită măsură, și dificultățile ocupației otomane și caracterul fulgerător al contraofensivei de eliberare din octombrie 1595.

Fig. 282. — Lupta de la Tîrgoviște, octombrie 1595 (după *Chronologia oder historische Beschreibung aller Kriegsempdrungen*, Nürnberg, 1602).

Contraofensiva de eliberare Armata unită a Țării Românești și Transilvaniei a pornit contraofensiva la începutul lunii octombrie. În fața unor forțe net superioare ca număr, ca pregătire, ca putere de luptă, Sinan a hotărât să retragă grosul armatei de ocupație, lăsînd în urmă numai cîteva garnizoane. La 6/16 octombrie, după un asalt scurt dar violent, a fost eliberată Tîrgoviștea, iar la 12/22 ale aceleiași luni orașul București. Cu toată fuga precipitată, transformată în panică și derută, a armatei otomane, ariergărzile acesteia, împovărate de numărul mare de robi și de carele încărcate cu pradă, au fost ajunse din urmă de armata aliată lângă Giurgiu. La 12/22 octombrie, trupele Țării Românești și ale Transilvaniei au executat o lovitură nimicitoare împotriva dușmanului, zdrobind ariergărzile și restul trupelor care încercau să treacă fluviul peste podul de vase. După un asediu de cîteva zile, cetatea Giurgiului a fost luată cu asalt la 20/30 octombrie 1595, obținîndu-se în acest fel o strălucită victorie, apreciată în felul următor de cronicarul otoman Karacelebi-zade: « Mihai, în văzul lui Sinan pașa, a distrus toată cetatea Giurgiului și a luat toate tunurile și munițiile... a pricinuit atîta pagubă

musulmanilor, încît așa ceva nu s-a auzit în niciun secol»¹. Mai târziu, un alt cronicar turc, referindu-se la aceste evenimente, afirma chiar: «o asemenea retragere dezastruoasă și înfrîngere nu a mai fost pomenită în istorie». O contribuție importantă la aceste victorii au dat-o călăreții și artileriștii toscani de sub conducerea lui Silvio Piccolomini.

Ecoul foarte puternic al acestei victorii a stîrnit reacții diferite. Pentru Pecevi, unul din cei mai bine informați cronicari otomani contemporani, prin-

Fig. 283. — Scenă de luptă a armatelor muntene și transilvănene conduse de Mihai Viteazul și Sigismund Băthory împotriva turcilor, octombrie 1595 (gravură în aramă de Franco).

cipalul vinovat era Sinan pașa, care « a avut un renume așa de prost, încît ceva asemănător nu le-a mai fost cunoscut musulmanilor »². Sinan, de dorul războiului, a dat ordin formațiunilor militare neregulate să prade și să pîrjolească pămîntul Țării Romînești, în timp ce sultanul încerca unele tratative cu Sigismund Băthory, iar regele Franței, Henric al IV-lea, ordona ambasadorului său la Constantinopol să insiste și să încurajeze Poarta în continuarea războiului. La începutul lui 1596, se schița chiar planul unei campanii comune turco-polone contra Transilvaniei și Țării Romînești. În acest timp —la sfîrșitul anului 1595 — trupele romîne eliberau Brăila, care fusese ocupată de turci, și, în ianuarie 1596, zdrobeau lîngă Tîrgoviște o hoardă tătară.

Eliberarea Țării Romînești de sub dominația otomană, fruct al unui an de lupte și victorii, era un fapt împlinit, iar hotarul era fixat neștirbit pe linia Dunării.

¹ Kiatib Celebi (Hadji Halifa), *Tezleke* (Cronică rezumativă), voi. I, p. 61 (în trad. la Inst. de istorie).

² I. Pecevi, *op. cit.*, voi. II, p. 173.

În toamna anului 1595, coaliția antiotomană primea o grea lovitură: se producea ieșirea Moldovei din coaliție. Aceasta era, pe de o parte, rezultatul situației interne din Moldova, unde domnia lui Ștefan Răzvan era lipsită de o bază social-politică statornică, iar pe de altă parte, al contradicțiilor de interese dintre marile puteri. Expectativa polonă din anii 1594—1595 se apropia de sfârșit.

las»

Fig. 284. — Retragerea turcilor peste Dunăre la Giurgiu, octombrie 1595 (gravură în aramă publicată în *Pannoniae historiae chronologica*, 1596).

Victoria facțiunii conduse de cancelarul Ian Zamoyski însemna, de fapt, consolidarea regimului nobiliar în Polonia. Aceasta era în stare să întreprindă acțiuni externe de mare amploare — cu atât mai mult cu cât evoluția evenimentelor în spațiul dunărean atingea direct interesele ei de stat. În aceste condiții a fost întocmit, încă din prima jumătate a anului 1595, planul polon de ocupare a Moldovei, succes de prestigiu necesar regimului nobiliar în această fază a evoluției sale. Acesta a fost țelul principal al acțiunii polone din toamna anului 1595 ; e drept însă că țelul proclamat public de actele de stat — evitarea ocupării Moldovei de turco-tătari — avea o parte de adevăr, căci în ansamblul de măsuri ale Porții privind reorganizarea politică a țărilor române —după recucerirea lor —se prevedea și cedarea Moldovei hanului tătăresc. Din această cauză, acțiunea polonă a însemnat și un început de război cu tătarii, necontinuat însă, din cauza intervenției Porții.

în desfășurarea acțiunii sale, Ian Zamoyski a avut ca aliat de credință marea boierime moldoveana aflată în exil în Polonia, în frunte cu Ieremia Movilă și Nestor Ureche. Solidaritatea dintre interesele de stat ale Poloniei și interesele de clasă ale marii boierimi moldovene — care considera, firește, regimul nobiliar din Polonia ca regimul de stat ideal — ca și alte fenomene al căror început datează din această vreme, vor fi caracteristice pentru întreg veacul

1

Fig. 285. — Bătălia de la Timișoara, 1596, gravură contemporană.

al XVII-lea. Alianța dintre panii poloni și boierii moldoveni reiese și din faptul că, în justificarea intervenției polone din toamna anului 1595, un loc important îl ocupă acuzația că Ștefan Răzvan ar fi prigonit cu cruzime pe marii boieri. Proclamat domn la 27 august 1595, când trupele polone pătrund în Moldova, Ieremia Movilă încheie un tratat de vasalitate cu Polonia. La Țuțora — lângă Iași — la 10 octombrie, atacul tătăresc era respins și hanul se vede nevoit să renunțe la pretențiile sale asupra Moldovei. Încercarea lui Ștefan Răzvan — în decembrie — de a alunga pe Ieremia Movilă și a reocupa tronul este înfrântă și domnul în scaun este recunoscut de Poartă. Noua situație creată devenea statornică, nu însă fără unele zguduiri — încercări de conjurație — la începutul anului 1596 *, în jurul noii domnii, îndârjită după atîția ani de exil, stătea de

¹ Hurmuzaki, III, p. 424.

strajă marea boierime. în acest fel, ocuparea Moldovei nu era numai efectul consolidării regimului nobiliar în Polonia, ci, totodată, începutul instaurării regimului boieresc în Moldova.

Situația războiului în 1596 se caracterizează prin operațiuni militare de însemnătate mijlocie, care acopereau însă desfășurarea lentă a unor negocieri de pace cu turcii, întreprinse de Mihai Viteazul și Sigismund Băthory, separat sau împreună. Către această întorsătură erau împinse căpeteniile războiului de aprecierea realistă a situației, care arăta în chip evident că nu era de așteptat un ajutor constant și puternic din partea imperialilor. Desigur că adversarii nu urmăreau, nici unul, nici celălalt, încetarea războiului, ci numai câștigarea de timp și că, în fond, încercau să se amăgească reciproc. Din această cauză, în desfășurarea generală a războiului, anul 1596 e de fapt un an de trecere de la faza « violentă » la o fază « mai calmă ». Tratatul duse de Sigismund Băthory cu împăratul Rudolf al II-lea, la Praga, în ianuarie—martie 1596, prin tergiversarea întreprinderii unei acțiuni hotărâte, și de o parte și de alta, ilustrau tocmai intrarea războiului în această fază.

În timp ce la Praga se făureau planuri abstracte — care se uitau a doua zi — trupele române apărau linia Dunării și preveneau atacurile turcești prin incursiuni în ținuturile dobrogene și bulgărești. Brăila, încă o dată ocupată de turci la sfârșitul lui februarie, a fost din nou reluată de la aceștia; măsuri militare de amploare se iau în interior, prin ridicarea de fortificații și recrutarea de mercenari din afară. În mai, operațiunile de la sud de Dunăre au avut ca scop sprijinirea operațiunilor armatei transilvănene din Banat, spre Timișoara și Lipova; trupele lui Sigismund Băthory au trebuit să se retragă la sfârșitul lui iulie din fața acestor cetăți.

Negocierile de pace începute spre sfârșitul verii mergeau lent. În octombrie, armatele imperiale și transilvănene încearcă să obțină o victorie decisivă, dar la Eger și la Keresztes ele suferă o înfrângere grea, nefolosită însă de turci. În același timp, o ofensivă turco-tătară împotriva Țării Românești, care a adus multă pagubă locuitorilor țării, a fost până la urmă înfrântă. Diplomat iscusit, Mihai folosește sporirea prestigiului său ca să obțină — după noi victorii în sudul Dunării — steagul de domnie de la Poartă și, în acest fel, răgazul necesar refacerii forțelor.

3. CONSOLIDAREA INDEPENDENȚEI ȚĂRII ROMÎNEȘTI (1597-1598). LUPTA DOMNIEI ÎMPOTRIVA INSTAURĂRII REGIMULUI BOIERESC

Anii 1597—1598 au fost ani de luptă ai domniei — cu un succes evident, dar vremelnic — împotriva instaurării regimului boieresc. Obiectivul principal al acestei lupte era anularea tratatului din 1595 — a clauzelor privitoare la situația externă și internă a domniei Țării Românești.

Anularea clauzelor tratatului din 1595

Pasajul din cronică: « Atuncea Batîr Jicmon, deaca văzu pre Mihai Vodă cu atîta vitejie și cu atîta înțelepciune, slobozitu au Țara Rumînească cu tot venitul ei, ca să fie iar pre seama lui Mihai vodă »^x a fost pus de autorul anonim imediat după descrierea campaniei victorioase din toamna anului 1595, nu din pricina succesiunii în timp, ci pentru legătura cauzal-logică dintre aceste evenimente. Consolidarea independenței Țării Romînești — în cadrul confederației anti-otomane — este rezultatul afirmării puterii sale în anii 1594—1596, dar nu a fost realizată decît în urma unei îndelungate lupte.

În tratativele de la Alba Iulia, duse la sfîrșitul anului 1596 — între Mihai Viteazul și Sigismund Băthory — se vădise clar incapacitatea acestuia din urmă de a menține clauzele tratatului. Legăturile prin reprezentanți proprii — la începutul anului 1597 — cu Poarta otomană și cu Imperiul habsburgic dovedeau existența unei politici externe de sine stătătoare a Țării Romînești.

Prima manifestare publică a crizei « suzeranității » lui Sigismund Băthory se producea în aprilie 1597, cînd Mihai, încălcînd prevederile tratatului, refuza să participe la lucrările dietei. Sigismund încercă să-l abată pe Mihai de la această acțiune prin diferite presiuni: oprirea subsidiilor financiare trimise domnului de către imperiali, retragerea ajutorului militar.

Ca urmare a acestei situații, în vara anului 1597, se ivește chiar un conflict între principele Transilvaniei și împăratul Rudolf al II-lea, căruia i se cerea insistent să nu intre în raporturi directe cu domnul Țării Romînești, fapt din care se făcea o condiție ultimativă pentru continuarea războiului, într-un raport de proveniență imperială, se declara clar că această cerere va trebui acceptată, spre a nu i se da lui Sigismund pretextul păcii cu Poarta otomană².

Schimbările care au loc în Transilvania în 1598 — abdicarea, sub presiunea imperialilor, și întoarcerea în scaun, la cererea nobililor, a lui Sigismund Băthory — au precipitat procesul anulării tratatului de la Alba Iulia, pe care Mihai Viteazul, prin solii săi trimiși la Rudolf al II-lea, îl declara caduc. Titulaturii pe care principele Transilvaniei continua s-o mențină nu-i mai corespundea o realitate obiectivă; consolidarea independenței Țării Romînești înlăuntrul confederației antiotomane era un fapt deplin realizat.

Textul din cronică referitor la « slobozirea » Țării Romînești se referă desigur și la problema clauzelor interne. Acestea nu au fost puse în aplicare cu toată strictețea niciodată, iar boierimea, față de prestigiul sporit al domnului, după șirul de izbînzi militare din 1595—1596, nu avea puterea necesară aplicării riguroase a clauzelor tratatului. Fiind vorba însă de includerea într-un tratat interstate a reglementării unui raport de forțe interne, anularea clauzelor trebuia

¹ *Istoria Țării Romînești*, p. 63.

² Hurmuzaki, *III/1*, p. 244-245, 248.

să se manifeste, în primul rând, nu prin modificarea punctelor din tratat, ci prin schimbarea acestui raport de forțe de către însăși acțiunea politică domnească.

Înlăturarea practică a clauzelor interne s-a realizat treptat, printr-o luptă surdă și neîntreruptă. Astfel, despre « consiliul celor 12 » nu se poate vorbi decât în ce privește divanul din 13 aprilie 1596, în care a fost reformată organizarea interioară a mănăstirilor; în restul domniei, divanul pomenit în finalul hrisoavelor este cel obișnuit, de 8 dregători și foarte rar de 10. O anumită stabilitate a divanului de asemenea nu trebuie să înșele; ea nu e o dovadă a tutelei boierești, deoarece și după mai 1595 figurează între dregători cei mai credincioși partizani ai domnului. Divanul devine cu adevărat stabil abia după schimbările în componența sa din toamna anului 1596, când, o dată cu sfârșirea conspirației logofătului Chisar, domnia intra într-o etapă de întărire netă a autorității sale.

În ce privește clauza referitoare la interzicerea pentru greci de a ocupa dregătoria, ea nu va fi decât parțial respectată, deoarece banul Mihalcea (grec, pe numele său Caragea)—unul dintre cei mai credincioși sfetnici ai lui Mihai — figurează ca dregător în divan ¹, iar după 1599 va fi locțiitorul lui Mihai în Transilvania. Și mai puțin respectată a fost clauza care interzicea achiziționarea de moșii de către străini, astfel de achiziționări continuând să fie înregistrate de hrisoave. O singură clauză a fost menținută și aplicată cu strictețe: aducerea înapoi, cu forța, a șerbilor fugiți.

Toate acestea arată că lupta nu a avut drept obiectiv anularea tuturor clauzelor, ci mai ales a celor care știrbeau autoritatea domnească. Din această cauză, când mai târziu Mihai Viteazul dădea solilor săi la împăratul directive ca « să poată da și milui pre cine va vrea cu ocine și cu sate și cui va da de moșie, să-i fie moșie, și care va ieși vinovați, au neameș, au boier, au sărac, toți să se judece, cum îl va ajunge legea așa să piară » ², acest vehement protest contra regimului nobiliar nu trebuie înțeles ca simpla dorință a anulării clauzelor interne ale tratatului de la Alba Iulia, ci mai de grabă ca dorința înlocuirii clauzelor anulate, cu altele contrarii, printr-un alt tratat.

În lupta pentru anularea tratatului ca statut politic al regimului boieresc, în preajma evenimentelor din 1599, domnia se manifesta încă o dată — conform caracterului ei de clasă — ca expresie a generalității de interese a clasei conducătoare, ca forța capabilă încă — și evoluția lucrurilor va arăta că doar puțină vreme — să asigure această generalitate de interese.

Chiar dacă nu a luat forme violente, această luptă s-a

Opoziția boierească jefăsurat m condițiile unui conflict acut cu o puternică grupare politică boierească, care considera că numai ea reprezenta cu adevărat interesele generale ale clasei. Forma specifică a acestei opoziții era solidaritatea

¹ *Documente*, B, veac. XVI, voi. VI, p. 206-209.

³ N. Iorga, *Documente românești de la Petru Șchiopul și Mihai Viteazul*, p. 49.

de interese cu «suzeranitatea» lui Bâthory. Scrisoarea lui Mihai Viteazul către împăratul Rudolf al II-lea din 1598, în care spune: « pentru că au fost întotdeauna uniți și înțeleși întru totul cu Ardealul... (boierii) nu cred că, despărțită de Ardeal, Țara Românească poate să rămână singură sub protecția creștinătății »¹, nu trebuie înțeleasă numai ca dorință a unirii Transilvaniei cu Țara Românească, ci și ca dovadă a înțelegerii existente tot timpul între marea boierime și Sigismund Bâthory, înțelegere al cărei fundament era desigur tratatul de la Alba Iulia, din 20 mai 1595.

Pe lângă activitatea grupării boierești turcofile — refugiată în Moldova, dar întreținând legături cu elemente din țară, dovadă conspirația logofătului Chisar — politica domnească se lovea în această perioadă de opoziția surdă, dar persistentă, a grupării politice boierești înțelese cu Sigismund Bâthory, împotriva căreia, din cauza platformei ei antiotomane și de aparență « credință » față de domn, mijloacele de luptă nu puteau fi ale violenței fățișe. Față în față cu această facțiune, domnia se apără și atacă, constituindu-și o grupare boierească proprie, ale cărei căpetenii ocupau principalele funcții în divan. Membrii acestei grupări erau răsplătiți cu donații de moșii din domeniul domnesc, mai ales dintre cele confiscate de la boierii vinovați de « hicleie » — formulă care vădește și intensitatea și mijloacele luptei. Gruparea boierească a domniei nu era constituită însă numai din mari boieri: o anumită importanță pe care o capătă în vremea lui Mihai Viteazul boierimea locală — pomenită mai frecvent în actele de cancelarie — poate fi o indicație despre baza mai largă a grupării politice domnești.

Sprijinită pe această grupare, domnia întreprinde lupta pentru salvarea statului feudal domnesc, voind, în acest fel, să demonstreze că războiul anti-otoman putea fi purtat cu succes numai în condițiile împiedicării regimului boieresc de a deveni regimul politic al statului feudal. Caracterul ascuțit al conflictului reiese și din faptul că, în desfășurarea luptei, fiecare grupare politică acționa ca purtătoare de cuvânt a unei anumite linii de politică externă. Datorită stării de spirit general antiotomane, gruparea filoturcă nu-și putea afișa public platforma politică reală; din această cauză ea acționează în numele Poloniei². Mulți dintre boieri sînt sprijinitorii politicii « ardelene », iar Mihai Viteazul, în chip firesc, al celei «imperiale ». Din această cauză, evoluția politică internă și cea externă — în desfășurarea războiului — erau atît de indisolubil legate.

Moldova era integrată în sistemul politic al coroanei polone. Unii boieri ai Moldovei participau la lucrările dietei polone, ca reprezentanți ai unei țări dependente de coroana polonă, iar alții se bucurau de «indigenatul» polon, fiind cetățeni propriu-zisi ai Poloniei, la cererea domnului Moldovei. Domnia Moldovei era obligată la unele contribuții bănești față de coroana polonă

¹ Hurmuzaki, III, p. 312-313.

² *Ibidem*, S. 1/1, p. 477-478.

și la informații amănunțite cu privire la mersul evenimentelor militare și politice din jurul Moldovei, ceea ce fusese în trecut unul din rosturile principale ale domniei în raport cu Poarta otomană. În consecință, bunele raporturi ale Poloniei cu Poarta făceau ca același fel de raporturi să fie întreținute și de Moldova, care participă, între altele, la reprimarea principalelor forțe militare antiotomane din Răsărit, detașamentele căzăcești. Unitatea de acțiune moldo-polonă apărea însă și mai evidentă în ce pri' veste relațiile cu Țara Românească. Nu se poate vorbi în acest caz numai de sprijinirea de către Ieremia Movilă a planurilor — care apar acum — de integrare a Țării Românești în sistemul polon, ci, mai cu seamă, de solidaritatea a două regimuri politice asemănătoare împotriva unei politici care se înfățișa tot mai mult ca dușmană a regimului nobiliar-boieresc. Cererile repetate de intervenție polona — prin Ieremia Movilă — ale boierilor munteni din 1598 nu erau îndreptate împotriva unei domnii, ci împotriva unui regim politic. Revendicarea unui domn moldovean, cu precizarea că boierii munteni și moldoveni sînt « de același neam și aceeași limbă » — atestare internă a conștiinței unității de neam și de limbă — plîngerile repetate în legătură cu drepturile boierești lezate * — toate acestea nu se adresau întîmplător Poloniei prin Ieremia Movilă; se revendica în acest fel sprijinul a două regimuri politice solidare de către partizanii instaurării unui regim politic similar; spre deosebire de Buzești și de boierii munteni din jurul domnului, boierii care se adresau Poloniei erau de părere că trăinicia acestui regim nu era garantată decît de restaurarea—limitată — a dominației otomane. Așa se explică ostilitatea crescîndă a boierimii moldovene — în frunte cu Ieremia Movilă — și a Poloniei față de regimul lui Mihai Viteazul, într-o perioadă în care nu se poate vorbi de intenții agresive împotriva Moldovei sau Poloniei din partea acestuia. Și din această cauză era firesc ca toate solicitările imperialilor la adresa domnului Moldovei, pentru a se împăca cu cel al Țării Românești, să fi fost în chip sistematic respinse.

Situația politică din Transilvania. încă de la începutul anului 1597, situația din Transilvania era confuză din cauza politicii șovăitoare practicate de Sigismund Băthory și a atitudinii de expectativă a imperialilor față de el. Hotărîrea de a abdica — ca un fel de recunoaștere a neputinței de a face față situației — devenise clară încă din martie 1597, în timpul tratativelor de la Praga. La sfîrșitul anului, în convorbirile sale cu Sigismund, Mihai Viteazul și-a dat seama că nu mai poate conta pe acesta în lupta sa împotriva turcilor, astfel că a primit cu satisfacție știrea abdicării principelui Transilvaniei — în martie 1598 — și a numirii, în calitate de guvernator, a lui Maximilian, fratele împăratului Rudolf al II-lea. Emisarii imperiali însărcinați cu preluarea Transilvaniei lucrau în strînsă legătură cu Mihai Viteazul. Una dintre cele mai importante măsuri menite să

* Hurmuzaki, II/1, p. 487.

consolideze stăpînirea habsburgică în Transilvania a fost condamnarea la moarte și executarea lui Ștefan Josika, fost cancelar al lui Sigismund Băthory, care plănuia să se înscăuneze principe cu ajutor polon și turc și să-l scoată pe Mihai Viteazul din domnia Țării Românești.

Între timp, se producea însă o nouă schimbare. La 20 august 1598, Sigismund Băthory se întorcea în țară și era proclamat din nou principe al Transilvaniei. În aceste împrejurări, atitudinea lui Mihai Viteazul începea să devină alta în raport cu Transilvania. Sigismund Băthory, compromis ca om politic, înceta să mai fie un partener primejdios, mai ales după ce, prin tratatul cu imperialii, Mihai își asigurase deplina libertate de mișcare. Din această cauză, el începu să-l sprijine pe principele Transilvaniei să reia firul colaborării militare — prin ajutoare directe în împrejurările asedierii Oradiei de către turci, în septembrie 1598 — și, folosind trecerea sa pe lângă curtea imperială de la Praga, să încerce chiar o acțiune de apărare a lui Sigismund Băthory. În felul acesta, caracterul relațiilor dintre Țara Românească și Transilvania — în 1597-1598 — era adînc influențat de schimbările din această țară și însemna de fapt consolidarea independenței Țării Românești în cadrul coaliției antiotomane.

Consolidarea independenței Țării Românești e învederată, în mare măsură, de caracterul pe care îl îmbracă întărirea legăturilor cu Imperiul habsburgic. Faima din ce continuă a legăturilor cu Imperiul habsburgic. Tratatul de alianță din 1598 în ce mai mare a victoriilor românești a făcut, de bună seamă, ca în planurile politice ale curții de la Praga factorul românesc să ocupe un loc din ce în ce mai important, în același timp, instabilitatea situației politice din Transilvania a făcut ca Mihai Viteazul să dorească soluționarea, fie chiar și prin imperiali, a crizei care luase naștere în Transilvania. Din această cauză, întărirea legăturilor cu Imperiul mergea paralel cu slăbirea legăturilor de subordonare față de Sigismund Băthory.

În ianuarie 1597, o solie condusă de banul Mihalcea obținea promisiunea unor importante subsidii pentru întreținerea unei armate permanente de merce' nari. Subsiidiile începeau să fie plătite efectiv — cu unele amînări — din iulie 1597, pentru circa 4 000 de mercenari înzestrați cu arme de foc; se asigurau în acest fel mijloacele de finanțare necesare prezenței unei forțe militare puternice la Dunărea de jos, dependente exclusiv de domnie și de curtea de la Praga. Cu toate greutățile pe care Sigismund Băthory — ca și în anii anteriori — le punea în calea acestor legături directe, din ianuarie 1598 o reprezentanță imperială funcționa cu unele întreruperi la Tîrgoviște. Condițiile puse de imperiali în ce privește acordarea ajutorului financiar: comanda personală a lui Mihai Viteazul, organizarea unei campanii peste Dunăre, provocarea de diversiuni pe teritoriul Imperiului otoman, arată încrederea ce exista atunci în talentul militar și organizatoric al marelui domn. Acest lucru se vede și din îmbărbă-

tarea și elogiile cu care îl copleșea pe Mihai papa Clement al VIII-lea. încununarea acestei situații a fost încheierea — la 9 mai 1598, la Tîrgoviște — a tratatului de alianță cu imperialii. Acest tratat prevedea colaborarea politică și militară în războiul antiotoman, întreținerea unui efectiv permanent de mercenari pe socoteala imperialilor și mai ales consfințea caracterul independent și ereditar al domniei. În acest fel, tratatul de la Tîrgoviște anula și înlocuia tratatul de la Alba Iulia, punînd capăt definitiv valabilității acestuia.

Acțiunea politică și militară pentru o pace favorabilă cu turcii Acordînd lui Mihai — în urma înfrîngerilor suferite — steagul de domnie la sfîrșitul anului 1596, Poarta otomană încheia de fapt armistițiul cu Țara Romînească. Perioada anilor 1597—1598 este caracterizată, în acest sens, de o intensă acțiune diplomatică, în vederea transformării armistițiului într-o pace favorabilă și stabilă cu Imperiul otoman. Negocierile lui Mihai în această direcție au fost în cea mai mare parte cunoscute de aliații săi și uneori întreprinse în comun cu Sigismund Báthory. Problema păcii nu interesa numai Țara Romînească și Transilvania; ea a fost, adesea, în acești ani, obiectul unor dezbateri furtunoase în divanul otoman.

În vederea obținerii păcii, a fost folosită o gamă variată de mijloace diplomatice și militare. Mihai Viteazul a folosit larg — pe baza cunoașterii relațiilor turco-tătare — disensiunile dintre han și sultan, adîncindu-le nu numai în scopul — atins în parte — al ieșirii tătarilor din război, ci chiar în acela al atragerii lor în coaliția antiotomană. În primele luni ale anului 1597, Mihai a mijlocit și participat la negocierile de pace dintre Transilvania și Imperiul otoman. O mediație importantă — cerută de Poartă — a fost cea a patriarhilor de Constantinopol și Alexandria. Din corespondența lor cu domnul Țării Romînești reiese că, în ce privește încheierea păcii, Mihai Viteazul înțelegea să plătească tribut, dar pentru rest să nu cedeze nimic: nici o fărîmă din independența țării, niciuna din cetățile cucerite — « dorește ca turcii să preia tributul, dar pentru rest să fie lăsat în pace »¹.

Poziția lui Mihai Viteazul era atît de fermă încît, în martie 1598, turcii au fost nevoiți să cedeze din pretențiile lor și să accepte în principiu pacea, în condițiile fixate de negociatorii Țării Romînești. La aceasta a contribuit și colaborarea militară cu răsculații sîrbi și bulgari, întrucît « sîrbii și bulgarii țineau cu Mihai și așteptau cu nerăbdare să-l vadă trecînd la dînșii, ca să se închine lui ». Aceștia sînt anii cînd începe să se desfășoare, sub oblăduirea lui Mihai Viteazul, acțiunea pentru o răscoală generală a Bulgariei, întreprinsă de Dionisie Rally, mitropolit de Tîrnovo. Cu ajutorul acestei colaborări militare și prin presiunea trupelor romînești, Mihai Viteazul permanentiza în teritoriile de la sudul Dunării o anumită stare de nesiguranță

¹ Hurmuzaki, IV/2, p. 57 și 223.

și instabilitate. Încheierea tratatului a fost grăbită de acțiunea ofensivă de mare amploare din octombrie 1593.

Pentru a veni în ajutorul aliaților, asediați greu în Oradea, trupele românești au atacat prin surprindere și au distrus o armată turcească lângă Nicopole, după care au nimicit cetatea Nicopole, au trecut prin foc și sabie tot ținutul până la Balcani și apoi, tot prin surprindere, au nimicit două armate turcești lângă Vidin și lângă Cladova.

Cronica internă ne dă data precisă pentru încheierea păcii: 6 octombrie 1598. Fapt este că, după aceste evenimente, la Dunăre a fost liniște aproape deplină, excepție făcând incursiunile obișnuite ale bandelor neregulate, și că, la sfârșitul anului 1598, condițiile lui Mihai Viteazul erau incluse în condițiile preliminare ale păcii turco-austriece, care va eșua însă.

Ca atare, la sfârșitul anului 1598 și la începutul anului 1599, Țara Românească nu era numai un stat cu independența consolidată, ci o forță politică și militară de care cele două mari puteri antagoniste — Imperiul habsburgic și Imperiul otoman — trebuiau să țină seama în ce privește desfășurarea ulterioară a războiului, o forță politică și militară în stare să extindă considerabil sfera acțiunii sale.

4. PRIMA UNIFICARE A ȚĂRILOR ROMÎNE. ÎNCERCAREA DE REORGANIZARE A STATULUI FEUDAL (1599—1600)

În cursul anilor 1599—1600, a avut loc unul din cele mai importante evenimente din istoria poporului nostru: prima unificare politică a teritoriului românesc. Aceasta se realizează la sfârșitul veacului al XVI-lea, în condițiile unei conjuncturi internaționale și ale unor premise interne favorabile.

Înlăturarea dominației otomane la nord de Dunăre deschidea o problemă nouă în viața internațională a vremii, problema țărilor române. Fiecare din marile puteri apropiate, și în primul rând Imperiul habsburgic și Polonia, încerca să ia locul dominației otomane asupra acestor țări. Din această cauză se făuresc diverse îndreptățiri juridice și se pun în circulație proiecte de unire a celor trei țări române, sub patronajul diferitelor puteri străine. Astfel, chiar în ajunul începerii acțiunii de unificare întreprinse de Mihai Viteazul, curtea de la Praga pune în circulație planul creării unui mare stat habsburgic, alcătuit din Ungaria, Transilvania, Moldova și Țara Românească *.

Dar nu numai marile puteri, ci și țările române înseși căutau să folosească în interesul lor curentul general de unificare. Acesta este sensul alcătuirii, în 1594, a confederației antiotomane a țărilor române, slăbită ulterior de ieșirea Moldovei și de schimbările din Transilvania. Același era sensul acțiunilor imperiale din 1597—1598, de anexare —nu prin tratate de alianță, ci prin încorpo-

¹ A. Veress, *Documente*, V, p. 248.

rare — la sistemul habsburgic, a Transilvaniei și Țării Românești. Toate acestea însă erau sau proiecte, sau numai încercări începătoare.

Unificarea politică în adevăratul înțeles al cuvîntului a fost cea încercată în **1599** și întreprinsă de principala forță politică și militară din spațiul carpato-dunărean, Țara Românească.

Posibilitatea ca Țara Românească să folosească conjunctura internațională favorabilă și să devină forța motrice a unificării a fost creată de rezultatele incipiente ale unui proces de dezvoltare internă. Domnia, în lupta pentru salvarea statului centralizat domnesc, a reputat o biruință vremelnică, împiedicînd, pentru un scurt răstimp, instaurarea regimului boieresc. Schimbarea, treptată, a raportului de forțe între domnie și opoziția boierească a făcut cu putință în acest răstimp încercarea de reorganizare a statului feudal.

Primele rezultate ale acestei încercări — evidente în prima jumătate a anului 1599 — au făcut ca Țara Românească să dispună de soliditatea interioară și de capacitatea militară necesară marii acțiuni care urma să fie întreprinsă. Biruința a fost însă vremelnică și condițiile istorice erau — în mare — coapte pentru instaurarea regimului boieresc; marea boierime alcătuia forța dominantă a clasei conducătoare, iar domnia, în lupta ei, se baza doar pe o minoritate. Gruparea « domnească » a boierimii nu putea oferi domniei forța social-politică necesară înfăptuirii principalelor țeluri ale acțiunii. Din această cauză, încercarea de reorganizare a statului feudal — care trebuia să se lovească de o împotrivire puternică — nu a putut fi asigurată decît prin instaurarea temporară a unui regim autoritar al domniei, realizat, între altele, prin smulgerea puterii militare din mîinile marilor boieri.

La acest regim autoritar se referea regele Poloniei în vara anului 1600, cînd îl acuza pe Mihai Viteazul nu numai că vrea să unifice statul cele trei țări românești, dar și că vrea să domnească « absolut ». În acest sens trebuie înțeleasă și lupta îndîrjită a lui Mihai Viteazul pentru recunoașterea caracterului ereditar al domniei, în care privesc cele mai importante momente sînt semnarea tratatului de la Tîrgoviște, din 1598, și numirea fiului său, în decembrie **1599**, ca domn al Țării Românești. Acest fapt nu a fost o dovadă de slăbiciune, de cedare, în fața boierimii — care nu ar fi vrut un domn peste două țări — ci de tărie, pentru că Mihai Viteazul continua să fie domn al Țării Românești, semnînd hrisoave în această calitate. Iar deasupra divanului de la Tîrgoviște exista un alt sfat domnesc pentru problemele mai importante, la Alba Iulia, care lua hotărîri pentru întreg teritoriul aflat sub autoritatea lui Mihai Viteazul.

Tendința unei participări mai active la administrarea
întărirea rolului auto- statului feudal se întreprinde încă din anii 1595—1596
rității centrale în gu- și se intensifică în anii următori. Cînstatare, astfel, o
vernarea statului feudal vădită diversificare a actelor de cancelarie — care înainte
erau mai ales hrisoave de proprietate; apar într-un număr mare ordonanțele

puterii centrale — « poruncile domnești » — ilustrare a întăririi controlului domnesc asupra administrației statului feudal și a îngrădirii autonomiei anterioare a organelor locale. Poruncile domnești privesc mai ales reglementarea activității organelor locale ale domniei în raport cu moșiile feudale, obștile țărănești, orașele — dau directive chiar dregătorilor «particulari» ai moșiilor boierești — și câte o dată au rost de arbitraj între diferitele categorii sociale. Întărirea rolului autorității domnești în guvernarea statului feudal capătă adesea forma concretă a «isprăvniciei» domnești; formula « și ispravnic însăși spusa domniei mele » este mai frecventă în vremea domniei lui Mihai Viteazul decât în timpul domniilor precedente.

O mărturie a acestei tendințe este și intensificarea activității cancelariei domnești, manifestată nu numai prin înmulțirea actelor de cancelarie întocmite, ci, totodată, prin mărirea aparatului propriu-zis al cancelariei domnești. Hrisoavele domniei lui Mihai Viteazul — mai ales cele din ultimii ani — se referă stăruitor la activitatea dregătorilor locali ai domniei, în special în probleme de hotărnicie, unde sînt pomeniți ca « oameni domnești », alături de boieri.

Între dregătorii locali un loc de frunte îl ocupa banul de Craiova; bănia Craiovei avea o cancelarie organizată după modelul cancelariei domnești și a desfășurat în anii domniei lui Mihai Viteazul o activitate mai intensă ca înainte în ce privește reglementarea diferitelor litigii de moșii; această activitate — majoritatea hrisoavelor Craiovei fiind ulterior confirmate de către domnie — mărturisea de asemenea controlul efectiv exercitat de autoritatea centrală asupra celei mai importante dregătorii locale.

Unul din aspectele cele mai importante ale încercării de întărire a rolului domniei în guvernarea statului feudal este vizibilul efort al lui Mihai Viteazul de a constitui un vast domeniu domnesc. Numărul foarte mare de achiziții, tendința de a le concentra în complexe teritoriale omogene, sublinierea în acte a deosebirii dintre achizițiile făcute ca boier și cele ca domn indică încercarea de a constitui un mare domeniu rural al domniei (probabil mărit cu pămînturile raialelor eliberate de sub dominația otomană), prin care se urmărea, în același timp, cîștigarea unei nete superiorități economice asupra marilor boieri și obținerea unor surse importante de venituri, atât de necesare acțiunii politico-militare în desfășurare.

Reorganizarea aparatului militar. Cea mai mare atenție a fost acordată însă de domnie reorganizării aparatului militar. Sub presiunea evenimentelor interne și externe, smulgerea din mîna mării boierimi a ceea ce mai rămăsese din monopolul feudal al armelor și statornicirea unui monopol militar al domniei era o arzătoare necesitate. Domnia nu putea să aștepte cristalizarea procesului de reorganizare internă. Din această cauză, lipsa de concordanță dintre puterea militară — de care dispunea domnia — și puterea politică reală — de care dis-

punea marea boierime — a fost un factor de slăbire, care a dus, pînă la sfîrșit, la eșecul politicii interne și externe a lui Mihai Viteazul.

Tendința cea mai importantă a reorganizării aparatului militar este constituirea unei puternice oștiri de mercenari. Sensul istoric al acestei tendințe era clar: peste tot unde se manifestă fenomenul, el ilustrează lupta autorității centrale pentru independență față de aristocrație. Această tendință e vădită la Mihai Viteazul încă de la începutul domniei, dovadă grija pentru ostașii cu leafă în anii 1595—1596 ¹. Momentul de cotitură este însă în anii 1597—1598; el se găsește menționat în cronica internă astfel: «După aceia, Mihai vodă, deaca pierdu atîtea voinici, el fu scîrbit. Și începu a trimite pen toate țările streine, ca să strîngă voinici viteji și aduse leși și cazaci și de tot feliul de oameni, cari-l erau de folos » ². Într-o convorbire cu reprezentantul imperial, în septembrie 1597, domnul se plîngea că nu putea conta pe steagurile boierești și că o bază sigură militară nu-i puteau oferi decît mercenarii ³. Aceasta arată că Mihai Viteazul era hotărît să-și constituie o forță militară proprie și că întreaga lui hiptă pentru obținerea subsidiilor imperiale avea în vedere nu constituirea unei forțe militare oarecare, ci a uneia care să fie în același timp, pentru domnie, și o forță de sprijin politic. Pentru aceasta domnul insistă să capete bani, nu oameni, pe care urma să-i recruteze domnia, potrivit necesităților politice; astfel, apare firească preferința pentru mercenarii sud-dunăreni și cazaci, mai devotați domniei decît cei germani sau apuseni. Pînă în anul 1599, domnul organizează cîteva corpuri de mercenari, plătiți din subsidiile imperiale sau din mijloace proprii.

În al doilea rînd, în ce privește reorganizarea aparatului militar, tendința era spre lărgirea locului ocupat de elementul pămîntean sau împămîntenit: voluntari aduși din sudul Dunării, slujitori — mai ales « dărăbanți » — cuprinși adesea în noțiunea de «lefeșii», împreună cu mercenarii, dar independenți de aceștia — și, alături de ei, oameni «trași la oaste » de către recrutori numiți de domn, tocmai cu scopul alcătuirii și a unei forțe militare interne nevoierești și nemercenare. În sfîrșit, în această nouă structură a aparatului militar se acorda o mai mare importanță ca în trecut boierimii mărunte a « roșilor », lăudată de străini ⁴ și al cărei loc în aparatul militar oglindea rolul pe care-l ocupa în acțiunea politică a domniei. Aceasta nu făcea să scadă importanța acordată de Mihai recrutării mercenarilor, dată fiind superioritatea tehnico-militară a acestora.

Cadrul de funcționare a acestui aparat militar reorganizat începea să-l depășească pe cel feudal propriu-zis; se constată, astfel, existența unor corpuri militare teritoriale, care nu mai aveau nimic comun cu moșiile feudale din regiu-

¹ A. Veress, *Documente*, IV, p. 208.

² *Istoria Țării Românești*, p. 65.

³ A. Veress, *op. cit.*, V, p. 94.

⁴ Hurmuzaki, III, p. 431.

nile respective, ci cu împărțirile administrative, cu dregătoriile locale ale domniei, deci. Marii boieri comandau aceste corpuri teritoriale — ca cele ale Craiovei, Jiului, Mehedinților *, de pildă — nu în calitate de boieri, ci de comandanți de armată. Din această cauză, «tabăra» — locul unde se concentrău forțele militare mobilizate — era a domniei, și numai a domniei; prezența domnului în tabără — câteodată timp de câteva luni, ca în 1596 sau 1599 ² — era nu numai impusă de necesitatea apărării în fața unor primejdii externe, ci slujea totodată și ca mijloc eficace de presiune internă, în lupta pentru întărirea pozițiilor domniei față de marea boierime.

Fixarea raporturilor dintre stat și biserică. Biserica a avut un rol important în desfășurarea acțiunii politice a domniei lui Mihai Viteazul. Faptul că cei mai mulți prelați semnaseră tratatul de la Alba Iulia arăta că biserica trebuia neutralizată, sau chiar cîștigată de partea domniei, în lupta ei împotriva instaurării regimului boieresc. În această direcție a fost folosită în mare măsură influența patriarhului de Constantinopol — în același timp mediator în tratativele dintre Mihai Viteazul și Poartă — și apoi cea a mitropolitului de Tîrnovo, Dionisie Rally, sfetnic de seamă al domnului Țării Românești.

Pentru cîștigarea bisericii, domnia acorda cu generozitate, din domeniul domnesc — considerabil mărit, prin confiscări și achiziții — danii de multe ori foarte importante.

În afară de acestea, în ce privește fixarea raporturilor dintre stat și biserică, s-a trecut la măsuri directe de reformare a organizării interioare bisericești, între care de cea mai mare importanță a fost așezămîntul de organizare a vieții mănăstirești din 13 aprilie 1596. Prin acest așezămînt, se interzicea amestecul boierilor în viața interioară a mănăstirilor, se întărea controlul «soborului» mănăstiresc asupra egumenilor și conducerii în general, se delimitau atribuțiile organelor bisericești și ale organelor de stat în ce privește controlul asupra mănăstirilor ³.

Importanța așezămînrului din 13 aprilie 1596 stă și în aceea că, fiind o hotărîre pentru toate mănăstirile, se aplica pe întreg teritoriul statului, fapt caracteristic pentru un stat feudal centralizat, cu o autoritate centrală în stare să controleze întreg teritoriul țării.

Însărcinarea episcopului Luca al Buzăului, în 1596, cu misiunea diplomatică de stringere a legăturilor cu Rusia, sau încredințarea altor clerici cu misiuni de a influența în favoarea politicii lui Mihai Viteazul opinia publică transilvăneană, moldovenească sau cercurile ortodoxe din Polonia ne arată că această latură a politicii interne a domniei lui Mihai Viteazul a înregistrat curînd unele succese.

¹ *Istoria Țării Românești*, p. 73.

² Documente, B. veac. XVI, voi. VI, p. 201-231.

³ *Ibidem*, p. 206-207.

Infrângerea opoziției boierești. Cristalizarea programului politic al domniei trebuia în chip firesc să adâncească conflictul dintre domnie și opoziția boierească. Conflictul dintre majoritatea și minoritatea forței dominante a clasei conducătoare a îmbrăcat în perioada anilor 1599—1600 forme violente, cum sînt acelea ale conspirațiilor și chiar ale răzmerițelor boierești fățișe.

Caracterul ireductibil al contradicției dintre politica domnească și țelurile urmărite de o bună parte a marilor boieri a făcut ca numeroși sfetnici și căpitani — despre a căror « credință » cronicile țării au transmis o falsă imagine — să conspire pe ascuns, să participe la subminarea politicii domnești. Un exemplu de acest fel este cel al conspirației lui aga Leca, cumpărat de turci ca să organizeze asasinarea lui Mihai Viteazul, conspirație neizbutită. Destul de gravă trebuie să fi fost de asemenea mișcarea boierească din vara anului 1599, determinată de creșterea sarcinilor fiscale impuse boierimii, care a stabilit unele contacte cu Poarta *. O manifestare a ostilității crescînde față de politica lui Mihai Viteazul, din partea unei părți a marii boierimi, a fost și conspirația Iul Radu Calomfîrescu, descoperită abia în 1600 și înăbușită prin arestarea căpeteniei mișcării ².

Caracteristică pentru această perioadă este stabilirea unor legături între opoziția boierească din țară și cea din Moldova, a unui plan de acțiune comună, la care se referă uneori boierii munteni fugiți în Moldova, cînd vorbesc de atitudinea boierimii din țară, lezată în interesele ei. Se poate afirma că în anii 1599—1600 începe unificarea opoziției boierești, care, unită, va da lovitura finală — la sfîrșitul anului 1600 — domniei lui Mihai Viteazul. Pînă la această dată, însă, manifestările opoziției boierești nu erau periculoase pentru domnie, care era în stare să le înăbușe la timp.

Această stare de lucruri din interiorul clasei boierești își găsește o confirmare totală în scrisoarea din septembrie, probabil 1598, trimisă de aproape toți boierii munteni celor fugiți din țară și în care se cerea sprijinul Moldovei și Poloniei pentru alungarea lui Mihai și înlocuirea acestuia cu Simion Movilă. Scrisoarea-mesaj adresată de o grupare celeilalte grupări boierești atestă procesul de unificare a opoziției boierești. Ea scoate la iveală gravitatea crizei raporturilor dintre domnie și marea boierime, determinată de întărirea caracterului autoritar al domniei... «și Mihai vodă atîta mare rău și mai mare năpăști ne face, de căți am rămasu și căți amu hălădui de turci și de tătari, de dînsul noi perim acum ... »³. Această scrisoare arată că, din cauza politicii lui Mihai Viteazul, se manifestă și un început de îndepărtare a grupării « domnești » a boierimii de domnie.

¹ Mustafa Selaniki, *Tarih* (în trad. rom. la Inst. de istorie).

² Hurmuzaki, XII, p. 741.

³ Fotocopie la Inst. de istorie, după originalul de la Arh. de Stat din Varșovia.

Criza raporturilor dintre Țara Românească și Transilvania

La 29 martie 1599, cardinalul Andrei Bâthory era ales principe al Transilvaniei în locul lui Sigismund Bâthory, care abdicase a doua oară. Acest eveniment avea loc în momentul în care Mihai — prin soli și scrisori — trata cu imperialii extinderea și intensificarea războiului antiotoman.

Alegerea lui Andrei Bâthory, înfeudat întru totul facțiunii polone conduse de Ian Zamoyski, amenința să răstoarne toate aceste planuri. Și într-adevăr, imediat după alegere, principele Transilvaniei începea negocieri cu Poarta pentru ieșirea Transilvaniei din războiul antiotoman, cu prețul integrării în sistemul polon. Înconjurat din toate părțile de dușmani, amenințat de un atac din partea lui Ieremia Movilă, pregătindu-se pentru un eventual refugiu în Rusia, Mihai Viteazul — în această fază a desfășurării evenimentelor — accepta, pentru a câștiga timp, să încheie un nou tratat cu Transilvania. Dar tratatul încheiat la Tîrgoviște, la 26 iunie 1599, nu avea nici o asemănare cu cel de la Alba Iulia, în afară de recunoașterea unei formale suzeranități a lui Andrei Bâthory; se recunoștea caracterul ereditar al domniei în familia lui Mihai Viteazul, se consfințea independența Țării Românești în raport cu Poarta otomană.

La mijlocul verii se precipită însă criza raporturilor dintre Transilvania și Țara Românească; nici una din părți nu avea interes să mențină în vigoare tratatul. Era clar că regimul lui Andrei Bâthory tindea să pregătească terenul pentru instaurarea dominației polone în Țara Românească; era de asemenea clar că regimul lui Mihai Viteazul era un obstacol important în calea realizării unor astfel de planuri. În aceste împrejurări, Ian Zamoyski, Andrei Bâthory și Ieremia Movilă au pornit o acțiune comună, avînd ca scop scoaterea lui Mihai din domnie și înlocuirea lui cu fratele domnului Moldovei, Simion Movilă.

Un ajutor însemnat l-a primit această acțiune din partea Porții, care a plănuit chiar, se pare, în înțelegere cu unii dregători munteni, asasinarea lui Mihai Viteazul la Tîrgoviște, cu ocazia ceremoniei predării unui nou steag de domnie de către ceauși.

Proiectele acestea au căpătat un caracter fățiș cînd Andrei Bâthory, printr-un trimis special al său, i-a cerut lui Mihai Viteazul să părăsească domnia și să plece din țară. În felul acesta, sub presiunea evenimentelor, domnul Țării Românești face cunoscut curții imperiale planul său de ocupare a Transilvaniei, ca singura ieșire din impas.

Era clar că numai unirea în lupta antiotomană a țărilor romîne — dar pe alte baze decît cele din 1594, și anume pe baza mai trainică a unificării politice, și nu a legăturilor de suzeranitate-vasalitate — putea asigura consolidarea mai departe a independenței, cucerită cu atîtea jertfe. O astfel de tendință se mani-

¹ _A. Veress, Documente, V, p. 226 și 240; Hurmuzaki, III, p. 527.

i încă din 1597, când între Mihai și cancelarul ardelean Josika a fost discutată **eventualitatea** ca Mihai Viteazul să fie proclamat domn al Țării Românești, **Transilvaniei și** chiar al Bulgariei *.

Planul campaniei lui Mihai Viteazul în Transilvania a fost calculat cu măiestrie, în detalii care au fost realizate cu strictețe. Armata a fost împărțită în două coloane. **Prima** coloană, alcătuită din lefegii unguri și cazaci și din slujitori, sub conducerea **personală** a domnului Țării Românești, a pătruns în Transilvania la 4/14 octombrie **1599**, pe la Brașov, pentru a se uni cu numeroasele detașamente ale secuilor, **dușmani** de moarte ai familiei Băthory, care le răpise libertățile. Cea de-a doua coloană, formată din corpurile teritoriale din Oltenia, sub comanda banului Udrea și a Buzeștilor, pătrundea în Transilvania câteva zile mai târziu, prin pasul **Turnu Roșu**. La 16/26 octombrie, cele două coloane s-au unit lângă Sibiu, chiar în momentul în care Andrei Băthory termina concentrarea forțelor sale adunate în pripă.

Bătălia s-a dat la Șelimbăr, lângă Sibiu, la 18/28 octombrie. Armata lui Andrei Băthory avea o artilerie și o cavalerie destul de puternice, pe care comandanții săi au voit să le pună în valoare. Astfel, la începutul luptei, artileria lui Băthory a provocat armatei lui Mihai pierderi grele iar în spărturile provocate de artilerie au pătruns unitățile de cavalerie. În rîndurile armatei lui Mihai Viteazul a început să-și facă loc deruta. În acest moment al bătăliei — din nou ca și la Călugăreni — intervenția personală a lui Mihai a determinat victoria. În fruntea unor unități de elită, « cu cea mai mare vitejie și îndrăzneală, prin pericolul la care s-a expus » ², domnul Țării Românești a aruncat înapoi armata lui Andrei Băthory cu atîta violență încît rîndurile acestuia au fost rupte și învălmășite în asemenea măsură că nu și-a găsit salvarea decît prin fugă.

După această victorie, trupele lui Mihai Viteazul au intrat triumfal în Alba Iulia și au ocupat întreg teritoriul Transilvaniei, în cetățile căreia au fost instalate garnizoane.

Organizarea guvernării Transilvaniei. Cu toate că vechiul sistem administrativ al Transilvaniei a fost în linii mari menținut, era vădită de la început tendința spre unificarea politică și chiar spre statornicirea unei administrații românești. În sfatul de la Alba Iulia au fost introduși imediat, pe lângă nobilimea transilvăneană, dregători din Țara Românească. Aceștia, împreună cu subalternii lor, executau multe dintre hotărârile sfatului sau ale domnului și controlau aplicarea lor. Modul de organizare a guvernării tindea să capete în acest fel înfățișarea a două administrații paralele, cea veche și cea nouă, civilă

¹ A. Veress, *Documente*, V, p. 100-103, 109-113.

² Hurmuzaki, **IU/1**, p. 360-361.

— alcătuită din dregătorii domnului — și militară — formată din căpitanii și pîrcălabii cetăților numiți de domn — paralelism ilustrînd, în fapt, acțiunea de unificare, dar care, perpetuîndu-se, a creat o situație de nestabilitate și nesiguranță.

Vechile instituții și,* în primul rînd, dieta, au fost păstrate. În vremea stăpînirii lui Mihai Viteazul în Transilvania au fost convocate trei diete. Prima dietă, ținută între 20 și 28 noiembrie 1599 la Alba Iulia, a hotărît o impunere generală foarte grea, în bani și în natură, a confirmat restituirea privilegiilor acordate de domn secuilor, a obținut din partea lui Mihai Viteazul jurămîntul de a respecta cu sfințenie drepturile nobilimii și ale orașelor libere și a luat măsuri drastice pentru a înăbuși mișcarea iobagilor începută o dată cu ocuparea Transilvaniei de către armata Țării Romînești. A doua dietă, care s-a ținut la Brașov, între 12 și 15 martie 1600, a hotărît o nouă impunere excepțională și a înăsprit și mai mult măsurile îndreptate împotriva iobagilor. A treia dietă, întrunită la Alba Iulia, între 20 și 27 iulie 1600, a hotărît, în afară de măsurile obișnuite privitoare la alte impuneri și obligații, noi măsuri contra iobagilor, dar și unele îmbunătățiri cu privire la situația preoților și a iobagilor romîni.

Caracterul general al guvernării lui Mihai Viteazul în Transilvania era de cedare în fața nobilimii. Această cedare era însă atenuată de cîțiva factori caracteristici: măsurile largi luate în favoarea secuilor, unele măsuri modeste, de ocrotire a populației romînești, majoritare; impunerea generală, de care nu era scutită nobilimea și care alcătuia premisa unui fel de egalitate fiscală; presiunea exercitată tot timpul asupra clasei conducătoare de către regimul militar de ocupație.

Cnza raporturilor dintre Țara Romî-
i -
neasca și Polonia

Campania din Transilvania, înfrîngerea și moartea cardi-
nălului Andrei Băthory, reprezentantul intereselor polone
i - i - j -
m spațiul carpato-dunarean, trebuiau să ducă în chip
« - i r

firească la un conflict deschis cu Polonia. Acesta se agrava de altfel brusc în timpul verii anului 1599, probabil din cauza acțiunii comune a lui Andrei Băthory, Zamoyski, Ieremia Movilă și Poartă, în vederea răsturnării lui Mihai. Ca un fel de represalii, acesta ordonă o incursiune fulgerătoare asupra Obluciței, unde sînt atacați, prădați și răniți, împreună cu turcii, numeroși negustori poloni și moldoveni, incident care a contribuit la agravarea raporturilor dintre Țara Romînească și Polonia¹. La sfîrșitul anului 1599, coroana Poloniei a oprit recrutarea cazacilor de către emisarii lui Mihai Viteazul și a ordonat mobilizarea palatinatelor de la granița de miazăzi.

Autoritatea de care se bucura domnul Țării Romînești — mai ales după ocuparea Transilvaniei — era atît de mare, încît regele Poloniei a acceptat, în martie 1600, să ducă tratative cu Mihai Viteazul, pe baza planului elaborat de Mihai de a uni cele trei țări romînești sub sceptrul său și de a se supune Polo»

¹ P. P. Panaitescu, *Documente*, p. 77.

niei. Un factor activ în agravarea acestei crize a fost Ieremia Movilă, care — executînd ordinele lui Ian Zamoyski — a împiedicat buna desfășurare a tratativelor dintre regele Poloniei și Mihai Viteazul, aștîndu-1 tot timpul împotriva domnului Țării Românești. Ruperea tratativelor, cauzată de manevrele lui Ieremia Movilă, l-a convins pe domn că trebuia numaidecît înlăturată baza permanentă de intrigi și acțiuni ostile, cîteodată periculoase, pe care o constituia regimul lui Ieremia Movilă.

Campania din Moldova, rezultat al crizei raporturilor dintre Țara Românească și Polonia, era în acest fel urmarea hotărîrii domnului de a ataca primul, atunci cînd ruptura devenise evidentă.

A doua etapă a unificării politice: Moldova în vederea înlăturării celei de-a doua etape a unificării, la 2 mai 1600, Mihai Viteazul ordona trupelor să treacă munții din Transilvania în Moldova. Pregătirea grăbită a campaniei a fost determinată și de prezența lui Sigismund Băthory la Suceava, ceea ce părea să promită un atac moldo-polon împotriva Transilvaniei.

La 5 mai, un corp de oaste, trecînd fulgerător munții, ataca Suceava, între timp, pe valea Trotușului se angaja lupta cu ariergărzile moldovenești. După ocuparea orașului Bacău — la 18 mai — armata s-a împărțit în patru coloane, dintre care trei au pornit asupra Sucevei, prin Bistrița, Baia, Roman. După un scurt asediu, la 16 mai 1600, armata Țării Românești se afla în cetatea Sucevei. La Verbia, într-o nouă luptă — cîteva zile după căderea Sucevei — Mihai Viteazul cîștiga o nouă victorie împotriva resturilor armatei adverse. La 28 mai 1600, în desfășurarea rapidă a campaniei, trupele lui Mihai se aflau în fața Hotinului, pe care, însă, cu toată îndrăzneala atacului, nu izbutesc să-l ia, din cauza lipsei artileriei de asediu. O altă coloană, condusă de Baba Novac, ocupă teritoriul dintre Șiret și Prut și instalează o garnizoană în orașul Iași. După cîteva încercări fără rezultat, Mihai Viteazul renunță la asediul Hotinului. Unități ale trupelor sale au pătruns adînc în teritoriul Poloniei, pentru ca, prin acțiuni de diversiune, să împiedice mobilizarea forțelor polone, iar în sud au ocupat cetățile Tighina, Cetatea Albă, Chilia și Ismail. Campania din Moldova se încheia astfel cu ocuparea, în mai puțin de o lună, a țării, excepție făcînd doar cetatea Hotinului.

La 27 mai 1600, Mihai Viteazul dădea din Iași un hrisov în care se intitula « domn al Țării Românești și Ardealului și Moldovei », formulă ce se va repeta în toate hrisoavele sale moldovenești. Dorind să pună în scaunul Moldovei pe Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, sau pe Marcu, fiul lui Petru Cercel, Mihai Viteazul nu-i considera pe aceștia decît ca locțiitori, « ispravnici » ai săi, ca Nicolae Pătrașcu pentru Țara Românească. O adunare a boierilor pare a-1 fi cerut domn pe Nicolae Pătrașcu, ceea ce Mihai nu a încuviințat, numind o cîrmuire de patru boieri, în frunte cu Udrea banul.

Fig. 286. — Document din 1600 sept. 26, dat de Mihai Viteazul ca domn
al celor trei țări românești.

în Moldova, ca și în Transilvania, se păstra vechea organizare politico-administrativă a statului, dar se vădea, în același timp, tendința de a pune deasupra acesteia un organ de conducere dependent de domnul Țării Românești. Programul unificării reiese clar din însăși acțiunea de organizare, care urmărea crearea unei baze politice statornice. Mihai Viteazul puna în acest fel în valoare experiența cu rezultate oarecum negative din Transilvania, unde împotrivirea

Fig. 287. — Scrisoarea autografă a lui Mihai Viteazul, în care-și exprimă dorința de a uni cele trei țări românești.

nobilimii era foarte mare. Se pare că, în împrejurările din mai—iunie 1600, a fost convocată o dietă boierească — poate chiar mai largă, a mai multor stări — care avea tocmai ca scop dobândirea unei astfel de baze politice. Scutirea generală de dări pentru locuitorii satelor și orașelor, despre care vorbesc unele izvoare¹, nu era, desigur, o ușurare acordată numai țăranilor și orășenilor, ci totodată și boierilor, deoarece impunerea fiscală devenise generală în ultimele decenii ale veacului al XVI-lea. Firește că aceste hotărâri erau limitate de regimul apăsător de ocupație militară, care a împiedicat în bună măsură aplicarea și dezvoltarea unor măsuri pozitive.

În acțiunea de organizare a guvernării Moldovei inițiată de Mihai Viteazul, un loc important îl ocupa biserica, a cărei forță materială și spirituală voia s-o folosească pentru planurile sale. Toate actele semnate de Mihai în vremea guvernării sale moldovenești sînt întăriri de proprietăți ale bisericii. Semnificativ este mai ales sinodul de la Iași, din iunie 1600, în care înalții prelați fugiți împreună cu Ieremia Movilă erau caterisiți și declarați decăzuți din drepturile lor. Mitropolit al Moldovei devenea Dionisie Rally, sfetnicul lui Mihai Viteazul. Rostul principal al acestui sinod era însă altul, și anume consfințirea

Hurmuzaki, IV, p. 73.

legitimității domniei lui Mihai Viteazul în Moldova, fapt confirmat de jurămintele de credință către domn ale episcopilor de Roman și Rădăuți.

Aceste acte alcătuiesc documente ale unei practici și gândiri politice care ținea la înfăptuirea unificării politice a țărilor române. Scurta guvernare moldovenească ilustra limpede și conștiința unei asemenea acțiuni, și perseverența realizării ei. Tratatările, începute imediat, cu Polonia, pentru recunoașterea domniei lui Mihai Viteazul în Moldova, dovedesc de asemenea acest fapt.

Tratatările cu imperiul pentru Transilvania și Moldova. Impunerea otomană și desființarea procesului de unificare

Imediat după biruința de la Șelimbăr, începeau între domnul Țării Românești și curtea imperială de la Praga tratatările pentru definitivarea titlului juridic de stăpânire asupra Transilvaniei și apoi a Moldovei, tratatările care aveau să se desfășoare în tot timpul acțiunii de unificare politică. Ele au fost duse fie prin reprezentanții lui Mihai Viteazul — Petru Armeanul și apoi banul Mihalcea și vistiernicul Stoica — trimiși în misiune diplomatică la Praga, fie prin consilierii imperiali David Ungnad, Mihail Szekely și apoi Bartolomeu Pezzen (fost ambasador la Constantinopol), acreditați pe lângă curtea de la Alba Iulia a domnului Țării Românești. Punctele de vedere au fost clare și ireductibil diferite de la început. Pentru Mihai Viteazul și sfetnicii săi, ceea ce a fost cîștigat prin forța armelor și corespundea împlinirii unor năzuințe mai vechi nu trebuia pierdut. Ocuparea Transilvaniei și apoi a Moldovei erau etape necesare ale unificării politice. Instrucțiunile și răspunsurile lui Mihai Viteazul, păstrate în limba română — reprezentînd deci exprimarea directă a gândirii sale politice — oglindesc fermitatea acestui punct de vedere.

Conștiința lui Mihai Viteazul, în ce privește rostul său istoric de întemeietor de familie domnitoare în toate cele trei țări românești, este ilustrată de texte categorice: « pentru această slujbă și nevointă ce s-au nevoit, să-i lase Țara Românească și țara Ardealului să-i fie de moșie lui, și cine să va ținea den feciorii lui să le fie moșie »¹; sau mai târziu, referitor la Moldova: « Alta, pohtește țara Moldovei, să fie de moșie pre fiiul lui și pre feciori și pre feate ca și Țara Românească »². În acest sens, cererea lui Mihai Viteazul de retrocedare a cetăților din « Partium » nu trebuie înțeleasă ca o înșelare a domnului de către nobilimea din Transilvania, interesată să provoace vrajbă între domn și împărat, ci ca năzuința realistă de a avea și dinspre apus acoperirea strategică a teritoriului unificat politicește.

Acest program s-a izbit, firește, de rezistența imperialilor, care doreau integrarea celor trei țări în sistemul habsburgic, dar neunite, nelegate între ele. Realitatea unificării teritoriului românesc era însă atît de puternică, încît curtea de la Praga a trebuit pînă la urmă să cedeze și s-o accepte, la începutul lunii

¹ N. Iorga, *op. cit.*, p. 477.

² *Ibidem*, p. 483.

septembrie 1600, pe baza unei soluții de compromis, conform căreia Transilvania urma să fie cîrmuită de Mihai Viteazul, cu titlul de guvernator, nu de principe. Ridicarea generală a nobilimii din Transilvania, în septembrie-octombrie 1600, a fost, între altele, răspunsul la încheierea acestei înțelegeri, care consfințea într-o anumită măsură unificarea politică și-i acorda în acest fel legitimitatea.

Regimul de autoritate domnească nu excludea faptul că, între altele, acțiunea de unificare politică a țărilor romîne avea ca scop desfășurarea războiului în condiții favorabile. Experiența militară acumulată arăta că o lovitură hotărîtoare nu putea fi dată turcilor, în spațiul carpato-dunărean, decît prin lichidarea pozițiilor turcești care înconjurau Transilvania dinspre apus. În felul acesta s-a cristalizat concepția strategică — împărtășită și promovată de Mihai Viteazul — ca toate forțele trebuie concentrate pentru cucerirea Timișoarei. Întreg planul militar alcătuit în acest sens a fost zădărnicit de întorsătura evenimentelor din toamna anului 1600. Existența acestui plan nu a rămas necunoscută turcilor; cu toate acestea, în tot timpul acțiunii de unificare — pînă la sfîrșitul anului 1600 — Imperiul otoman s-a plasat pe o poziție de expectativă. Încercarea de represalii, din martie 1599, pentru înfrîngerile de la Nicopole, Vidin și Cladova, din 1598, a fost amînată mai bine de un an și jumătate, în care timp forțele turcești nu au făcut decît puține încercări agresive.

Autoritatea lui Mihai Viteazul devenise atît de mare, încît, în perioada anilor 1599—1600, Imperiul otoman este cel care are inițiativa consolidării armistițiului cu Țara Romînească. Această problemă a născut chiar grave disensiuni în sînul guvernului otoman, unde se poate vorbi de două partide, pentru sau contra păcii cu Țara Romînească. În primăvara anului 1600, Poarta mediază chiar aplanarea conflictului în dezvoltare dintre Țara Romînească și Polonia și intervine la curtea din Varșovia pentru începerea tratativelor cu Mihai Viteazul. Pasivitatea otomană, ca și cedarea imperială, arătau că unificarea politică a teritoriului românesc dădea o anumită impresie de soliditate, de unde politica de așteptare și de evitare a actelor de agresiune.

5. CAUZELE EȘUĂRII UNIRII POLITICE A ȚĂRILOR ROMÎNE

Unificarea politică a teritoriului românesc a fost de scurtă durată. A ținut ceva mai mult de un an și s-a prăbușit în mai puțin de două luni. Eșecul a fost cauzat, în primul rînd, de stadiul istoric în care se afla dezvoltarea legăturilor dintre cele trei țări romînești. Întărirea progresivă a legăturilor dintre acestea — pe plan economic, politic și cultural — în veacurile XV—XVI și mai ales după instaurarea dominației otomane, a făcut cu puțință unirea țărilor romîne din 1599- 1600. La sfîrșitul veacului al XVI-lea, însă, se constată că dezvoltarea legăturilor economice nu ținuse cadența cu cele politice și

culturale. Unitatea de acțiune împotriva cotorpirii — și apoi a jugului turcesc — conștiința unității de neam și de limbă, solidaritatea românilor din cele trei state feudale — toate acestea erau mai intense decât schimbul reciproc de mărfuri; din această cauză abia apăruseră primele elemente ale formării unei piețe comune a celor trei țări românești — proces care va dura timp de veacuri. Or, o condiție absolut necesară pentru o centralizare interstatală, care ar fi cuprins într-un stat Transilvania, Moldova și Țara Românească, ar fi fost tocmai existența unui început de piață internă comună a celor trei țări. Existența acestor legături a făcut posibilă unirea; lipsa lor de tărie a determinat destrămarea ei.

În al doilea rând, o centralizare interstatală de acest fel cerea, de asemenea, ca o condiție necesară, desăvârșirea procesului de centralizare internă, împiedicată de lupta clasei feudale pentru preluarea puterii politice. Neputința domniei de a rezolva aceste contradicții făcea imposibilă constituirea unei baze social-politice statornice. Prima contradicție, antagonistă, era cea dintre interesele generale ale clasei boierești și interesele masei producătorilor direcți — mai ales ale celor de la sate — care, solidară cu războiul antiotoman, nu a putut, în același timp, pactiza cu politica de clasă a regimului politic pe care se baza însăși desfășurarea războiului. A doua contradicție era cea dintre minoritatea boierească pe care se sprijinea domnia lui Mihai Viteazul și majoritatea alcătuind opoziția boierească — spărtură în forța dominantă a clasei conducătoare, care provoca frământări și disensiuni.

Regimul de autoritate domnească trebuia să facă în acest fel față unei lupte interne pe două fronturi: frontul luptei de clasă și acela al luptei politice din propria clasă. Domnia a putut să poarte, fără a fi înfrântă, această luptă numai în condițiile dobândirii supremației militare; dar supremația militară, obținută în condițiile date, mai ales prin mijloace de forță, nu putea fi decât efemeră. De aceea, încercarea de reorganizare a statului feudal, ca și încercarea de unificare politică a teritoriului românesc, au fost efemere.

În situația de la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea, când boierimea se afla încă în plină dezvoltare, o altă clasă nu putea să fie purtătoarea acestei acțiuni de însemnătate istorică. Dar, în numele întregii clase boierești, nu orice regim politic putea să o ducă la bun sfârșit, ci numai regimul politic al domniei autoritare, capabil să desăvârșască centralizarea statului feudal, condiție istorică fundamentală a unificării politice. Prăbușirea regimului de domnie autoritară a trebuit să însemne din această cauză și prăbușirea încercării de unificare.

În afară de cauzele derivând din stadiul de dezvoltare a legăturilor dintre cele trei țări și din evoluția contradicțiilor interne, eșecul din toamna anului 1600 se datora și faptului că interesele de stat ale marilor puteri înconjurătoare veneau în contradicție cu eventualitatea consolidării în spațiul carpato-dunărean a unui stat centralizat puternic. Se poate spune, deci, că încercarea de unificare

politică a teritoriului românesc nu a izbutit pentru că s-a lovit de împrejurări istorice vitrege. Cu atât mai mare este astfel îndrăzneala și perseverența oamenilor care au luptat pentru înfăptuirea ei.

m Legătura » lui Mihai Viteazul și frământarea satelor din Țara Românească în Țara Românească, contradicția internă, antagonistă, a fost agravată de aplicarea «legăturii» lui Mihai Viteazul, prin care se anula dreptul de strămutare al țărănimii dependente, se generaliza legarea de glie a rumînilor. Legarea de glie nu schimba de pe o zi pe alta situația de fapt a țărănimii, ci însemna consfințirea juridică a unei situații social-economice deja existente. Nici actul juridic denumit «tocmeala », « întocmirea », « așeză-mîntul » lui Mihai, nu a fost elaborat și promulgat dintr-o dată, ci reprezenta încheierea unei acțiuni care acoperă în timp aproape întreaga domnie a lui Mihai Viteazul.

Așezămîntul se concretiza printr-un hrisov care trebuia să fie aplicat pe întreg teritoriul țării; el nu a putut, ca atare, deveni realitate decît în momentul cînd aparatul de stat domnesc era în stare să asigure această aplicare, deci în anii 1597—1198 (dacă boierii la Alba Iulia au impus în tratat includerea unei clauze privitoare la șerbii fugiți dintr-o țară în alta, aceasta se datora în primul rînd faptului că, în acel moment, domnia nu era capabilă să asigure aplicarea unei astfel de măsuri). Din această cauză, existența așezămîntului trebuie legată de activitatea crescîndă a aparatului central și local, de dregători angrenați de către domnie în acțiunea de « așezare » a țării (recensămintele fiscale, activitatea mai intensă a « creștătorilor de bir », menționarea mai frecventă a catastihelor domnești etc).

« Legătura » lui Mihai scotea la iveală, într-o deplină lumină, caracterul de clasă al regimului de domnie autoritară. « Legătura » — corespunzînd intereselor generale ale clasei boierești — nu avea de ce să fie respinsă de regimul de domnie autoritară; ea a fost folosită de marea boierime pentru instaurarea regimului boieresc, iar de domnie pentru «îmblînzirea» opoziției boierești.

Caracterul de clasă al «legăturii» este indicat și de intensificarea, constatată în vremea lui Mihai Viteazul, a cotropirii pămînturilor țărănești și a « vecinirii » țăranilor. Domnia a favorizat, pe această cale, acumularea unor mari averi boierești, ceea ce avea semnificația unei acțiuni politice conștiente. Se favoriza, în acest fel, creșterea domeniului domnesc, a averii personale a domnului, a bisericii, a boierimii partizane. Era firesc ca astfel de împrejurări să determine împotrivirea crescîndă a maselor țărănești. Se dezvoltă, astfel, în anii din urmă ai domniei lui Mihai Viteazul, cînd primejdia otomană încetase de a mai fi gravă, o puternică frământare a țărănimii, care îmbracă forma mișcării de răscumpărare, a nesupunerii la lucru, a spargerii unor sate întregi, a alcătuirii unor cete de haiduci. Această frământare trebuie să fi avut un caracter general,

la care fapt se referă, între altele, hrisovul lui Radu Șerban, din 19 aprilie 1603, în care se spune: «cînd a fost Mihai vodă domn în Ardeal și cînd s-a fost ridicat toate satele din țară să se judecească»¹.

Frământarea satelor provoca o stare de tulburare, de anarhie internă, care — mai ales în a doua jumătate a anului 1600 — a grăbit căderea lui Mihai. Dacă un sat întreg, ca Radovanul, de pildă, putea să apuce — în căutarea «mlei» domnești — calea lungă a peregrinării de la București la Alba Iulia, de aci la Iași și apoi la Făgăraș², aceasta arată și gradul suferinței țărănești, dar și — la sfîrșitul domniei lui Mihai Viteazul — un început de destrămare internă.

Mișcarea țărănească, din Transilvania Prima etapă a unificării politice — ocuparea Transilvaniei de către armata Țării Românești — a fost întîmpinată de țărănimea transilvăneană printr-o puternică mișcare de revoltă împotriva vechilor stăpîni feudali ai țării. Mișcarea țărănească din Transilvania a atins o intensitate atît de mare, încît părea să pună în primejdie însași ființa statului feudal. Trebuie mai întîi subliniat, în această privință, caracterul general, de mișcare a țărănimii romîne și maghiare, împotriva asupritorilor comuni — magnații și nemeșii Transilvaniei. Informația unor izvoare cu privire la caracterul exclusiv românesc al mișcării nu trebuie să înșele; nobilimea ardeleană avea interes să răspîndească o imagine greșită despre mișcarea din 1599—1600, să-i dea o culoare exclusiv etnică și nu socială, pentru ca să justifice în acest fel acțiunile de represiune antiromînești. Hotărîrile dietelor în legătură cu reprimarea mișcării țărănești, afirmații ca cele ale cronicarului Fr. Miko: «Secuimea s-a răsculat asupra nobilimii, începînd să le pustiască și să le ardă casele»³ — arată neadevărul unor asemenea insinuări.

În afară de acest caracter de luptă socială generală, mișcarea țărănească din Transilvania — dacă ținem seama de știrile bogate din izvoarele diplomatice — a avut și un pronunțat caracter românesc. Se pare că, în perioada pregătirii campaniei care trebuia să ducă la victoria de la Șelimbăr, Mihai Viteazul ar fi agitat «întreaga plebe a romînilor din Transilvania, prin acțiunea tainică a călugărilor săi».

Fapt este că țărănimea romînă din Transilvania a întîmpinat intrarea lui Mihai Viteazul printr-o mișcare care vădea o anumită solidaritate de neam. Ocuparea Transilvaniei de către armata comandată de domnul Țării Românești crea iluzia înlăturării asupririi de neam. Țăranii romîni din Transilvania se înfățișau, astfel, la sfîrșitul veacului al XVI-lea, ca o clasă socială în care era

¹ *Documente*, B, veac. XVII, voi. I, p. 78.

² *Ibidem*, veac. XVI, voi. VI, p. 378, 388-389.

³ I. Crăciun, *Știri despre Mihai Viteazul la cronicarul transilvănean Fr. Mikâ*, în *An. Inst. ist. naț.*, Cluj, IX, p. 500.

profund înrădăcinată conștiința unității etnice, într-o formă mai puternică decât la boierime.

Evenimentele ulterioare au arătat însă că așteptările țărănimii trebuiau să fie înșelate. Solidaritatea feudală a fost mai puternică decât cea etnică și reprimarea singeroasă, propusă de diete și întreprinsă de regimul lui Mihai Viteazul, a **lovit** întreaga țărănime, pierzându-se în felul acesta sprijinul pe care era dispusă să-l acorde țărănimea transilvăneană, în general, și cea românească, în special.

În Transilvania, Mihai Viteazul a acordat unele înlesniri secuimii, preoțimii române și, într-o măsură mai mică, iobagilor români. Acestea nu estompează însă decât în mică măsură caracterul adânc de clasă al regimului lui Mihai Viteazul. Experiența transilvăneană este ilustrativă pentru domnia lui Mihai Viteazul: incapacitatea de a dobândi o solidă bază de masă.

Acțiunea politică și militară întreprinsă de Mihai Viteazul s-a bucurat de adeziunea maselor moldovenești. Această adeziune a îmbrăcat — în timpul campaniei militare — forma colaborării dintre populație și unitățile militare moldovenești și căzăcești răsculate împotriva lui Ieremia Movilă. Într-o știre se spune: « moldovenii, răsculându-se, au întors armele în sprijinul lui Mihai, împotriva lui Ieremia Movilă »*. Ocupanții poloni nu ezitau să afirme că cel mai mult se tem de moldoveni și nici să vorbească de acțiunile comune ale țăranilor moldoveni și ale celor din Podolia împotriva feudalilor poloni, să precizeze rolul acestei mișcări în destrămarea și risipirea armatei lui Ieremia Movilă. Victoriile de la Suceava, Verbia etc. s-au datorat în bună parte dezertărilor în masă din armata moldo-polonă.

Aportul moldovenesc la înaintarea trupelor lui Mihai Viteazul avea un pronunțat caracter politic și social, în Moldova neexistând o asuprire de neam. Instaurarea regimului lui Mihai Viteazul era privită ca înlăturarea regimului nobiliar, impresie desigur întărită de măsurile, luate încă de la începutul scurtei domnii moldovenești, de atenuare a fiscalității împovărătoare. Dar și în Moldova s-au învederat cu repeziciune limitele regimului de domnie autoritară. Renunțarea la scutirile de dări și impunerea deosebit de grea a producătorilor direcți, pe de o parte, apăsarea ocupației militare, pe de altă parte, explică lipsa de sprijin din partea maselor moldovenești.

Astfel la sfârșitul verii anului 1600, baza social-politică a regimului lui Mihai Viteazul în Țara Românească, Transilvania și Moldova devenea tot mai îngustă. Orice lovitură externă putea fi în acest fel deosebit de gravă, cu atât mai mult cu cât în interior se dezvoltă între, timp acțiunea fățiș ostilă a marilor feudali.

¹ Hurmuzaki, IV/2, p. 24.

Marea boierime a Țării Românești și problema Transilvaniei în legătură cu problema Transilvaniei s-au cristalizat pozițiile profund contradictorii ale celor două grupări politice principale ale boierimii: gruparea de opoziție și cea «domnească». După ocuparea militară a Transilvaniei, gruparea boierească de opoziție se transforma cu repeziciune într-o grupare încheată unitar, sub conducerea Buzeștilor. Opoziția acestora la diferitele acțiuni politice și militare ale domniei se manifesta sub mai multe aspecte, în primul rând — după ce reprezentase cândva interesele lui Sigismund Băthory — gruparea politică aflată sub conducerea Buzeștilor se înfățișează, în împrejurările luptei pentru consolidarea independenței și ale primei etape a unificării politice, ca reprezentând interesele Habsburgilor. În această privință, părerea lor era clară: erau pentru renunțarea la Transilvania, într-un raport din noiembrie 1599 către curtea de la Praga, se spunea: «Boierii români și mai ales Buzeștii nu sînt doritori ca domnul să rămînă în această țară și s-o păstreze pentru el»*. De altfel, cronica zisă a Buzeștilor împărtășește întru totul, în privința problemei Transilvaniei, această părere.

În al doilea rând, se constată o vădită unitate de interese între marea boierime grupată în jurul Buzeștilor și marea nobilime din Transilvania. Radu Buzescu și Dionisie Rally — care în Transilvania a jucat mai mult rolul de agent al Buzeștilor și al imperialilor pe lângă domn — au împiedicat cu multă perseverență orice acțiune a domniei menită să reprime manevrele nobilimii, încît cronicarul Szamoskozy are cuvinte de caldă recunoștință la adresa lui Radu Buzescu. Toate acestea nu făceau decît să pregătească terenul pentru «hicle-nirea» din toamna anului 1600, în împrejurările invaziei polone în Țara Românească.

Față în față cu gruparea Buzeștilor, se afla gruparea «domnească» a boierimii, care sprijinea regimul lui Mihai Viteazul și, ca atare, era pentru păstrarea Transilvaniei. Acest punct de vedere era considerat într-un raport imperial ca «un lucru cerut cu încăpăținare de boieri, care speră să dobîndească în țară (în Transilvania) bunuri frumoase și venituri»². Cei mai consecvenți partizani ai acestei atitudini politice erau banul Mihalcea, logofătul Teodosie și vistiericul Stoica. Cauzele acestei atitudini erau: nesiguranța din Țara Românească din pricina puterii Buzeștilor și, în același timp, atracția pentru marile bogății ale Transilvaniei. De aceea au cerut și au căpătat de la Mihai Viteazul castele și moșii și au împins domnia la îngăduirea abuzurilor, cîteodată foarte grave, săvîrșite de trupele de ocupație.

Se poate spune că regimul de domnie autoritară a fost slăbit nu numai de lupta dintre grupările boierești în problema Transilvaniei, ci și de faptul

¹ Hurmuzaki, III, p. 352.

² *Ibidem*, XII, p. 789.

că gruparea boierească din jurul domniei era principala responsabilă pentru **starea** de anarhie din Transilvania, care a făcut ca, în toamna anului 1600, Mihai Viteazul să se găsească descoperit în fața dușmanilor săi.

Opoziția nobilimii transilvănene și a marii boierimi moldovene față de regimul lui Mihai Viteazul

Cu toate că regimul lui Mihai Viteazul i-a menținut privilegiile și chiar a luat unele măsuri ca s-o câștige de partea sa, nobilimea transilvăneană a opus o rezistență înverșunată — imediat după victoria de la Șelimbăr — mai întâi sub forma neacordării de ajutoare financiare, a refuzului de a executa obligațiile, a colportării minciunilor etc, pînă cînd a putut trece la lupta fățișă, la insurecția generală. O primă cauză a acestei opoziții era de natură politică. Nobilimea din Transilvania nu avea încredere în regimul politic instaurat de Mihai Viteazul, nu i se părea destul de bun păzitor al privilegiilor și drepturilor ei. Favorizarea țărănimii secuiești, reprimarea insuficient de sîngeroasă — după părerea nobililor — a mișcării țărănești, asprimea arătată față de nesupunerea nobilimii, toate acestea măreau neîncrederea și o transformau într-o ostilitate crescîndă. De aci provin toate învinuirile aduse regimului lui Mihai Viteazul, care ar fi fost dușman al nobilimii, opresor și omorîtor de nobili, protector al iobagilor împotriva nobilimii. De aci toate acuzațiile că Mihai Viteazul ar fi intenționat să-i ucidă pe toți « nemeșii Ardealului ».

O altă cauză a acestei opoziții era de natură etnică. În regimul lui Mihai Viteazul de « stăpînire romînească », nobilimea feudală din Transilvania vedea primejdia amenințătoare de a pierde averile în favoarea boierilor din Țara Romînească. De aci toată ura nestinsă împotriva guvernării romînești a Transilvaniei, toate învinuirile aduse lui Mihai Viteazul că voia să golească Transilvania de maghiari și să-i înlocuiască cu romîni și sîrbi. Dușmănia nobilimii din Transilvania față de regimul lui Mihai Viteazul a contribuit în mare măsură la căderea acestuia. Nobilimea — în numele apărării regimului nobiliar — a jucat rolul de mobilizatoare a feudalilor din țările vecine, Polonia și Moldova, împotriva regimului de autoritate domnească. Corespondența întreținută între o nobilime — ca un tot organizat — și alta scoate la iveală acest rol de mobilizare, care a dăunat atît de mult acțiunii lui Mihai Viteazul.

Ca și contra domniei lui Aron, marea boierime moldoveana a ales aceeași metodă de luptă și față de regimul lui Mihai Viteazul: exilul voluntar, refuzul de colaborare. Ca și nobilimea din Transilvania, marii boieri ai Moldovei, ca un corp organizat, și-au manifestat ostilitatea față de încercarea de unificare politică. În interior, anularea scutirii de dări a boierimii și regimul de ocupație militară au împiedicat o colaborare efectivă între boierimea moldoveana și regimul lui Mihai Viteazul. În Moldova s-a vădit, mai clar chiar ca în Transilvania, că fără sprijinul marilor boieri nu se putea guverna o țară în care marea boierime era forța dominantă a clasei conducătoare. Pe această bază, boierimea

moldoveana colaborează cu nobilimea din Transilvania și cu șleahța polonă — printr-un fel de alianță a regimurilor nobiliare împotriva regimului lui Mihai Viteazul și, implicit, împotriva unificării politice.

Ostilitatea marilor puteri față de unificarea politică a țărilor române Atitudinea marilor puteri vecine: Imperiul habsburgic, Imperiul otoman, Polonia, a fost de netă ostilitate față de unificarea politică a teritoriului românesc. Aceasta lovea în planurile habsburgice și polone de a întemeia, sub egida proprie, un sistem politic și militar în spațiul carpato-dunărean, ca și în planurile Imperiului otoman de a-și restaura dominația în această regiune.

Cu toate cererile lui Mihai Viteazul, din vremea pregătirii campaniei din 1599, imperialii nu au dat acestuia o încuviințare expresă, ci poate doar una tacită. Campania din Moldova nu a fost de asemenea aprobată. Tratatивele în jurul stabilirii titlului juridic definitiv de stăpânire asupra Transilvaniei au vădit de la început ostilitatea curții de la Praga față de acțiunea lui Mihai Viteazul. În această privință, un rol deosebit l-a jucat stăruința generalului G. Basta, comandantul trupelor imperiale din Ungaria de sus, și a nunțiului apostolic Malaspina, de a calomnia și a denigra faptele lui Mihai. Din această cauză, în timpul guvernării românești a Transilvaniei, propunerile de acțiune militară comună ale lui Mihai nu au fost ascultate. Cererile de ajutor din timpul concentrărilor masive de trupe polone din vara anului 1600 nu au fost luate în seamă și, pînă la urmă, s-a ajuns la situația ca un general imperial, George Basta, să sprijine mișcarea nobiliară împotriva unui aliat al Imperiului, iar după înfrîngerea acestuia să se înfățișeze ca moștenitor «legal» al situației.

Pentru Imperiul otoman, regimul lui Mihai Viteazul era « autorul tuturor relelor din Ardeal și Moldova » *. Posibilitatea restaurării dominației otomane în țările române era condiționată de înlăturarea acestui regim. Din această cauză, la Constantinopol, în intervalul de timp dintre toamna anului 1599 și toamna anului 1600, s-a desfășurat o febrilă activitate diplomatică și de pregătiri militare în vederea împiedicării, la momentul oportun, a acțiunii de unificare politică.

Un adversar primejdios, a cărui intervenție a pus, de fapt, capăt acțiunii de unificare, a fost Polonia. Trebuie subliniată aici concepția politică prin care se justifica intervenția polonă. În împrejurările caracteristice ale vremii, în toamna anului 1600, acțiunea lui Ian Zamoyski se înfățișă ca reprezentanța tipică a regimului nobiliar. Din această cauză, acțiunea propagandistică a cancelarului Poloniei, de pregătire și apoi de justificare a intervenției, înfățișează mai întîi regimul lui Mihai Viteazul ca primejdios din punct de vedere social, ca un regim politic al « țăranilor ». Ofensa cea mai curentă la adresa lui Mihai — mare boier și dregător înainte de a fi domn — era aceea că e « țăran », « țăran

¹ P. P. Panaitescu, *Documente-*, nr. 61.

ambitios și ahtiat după slavă »^x. în al doilea rând, regimul lui Mihai Viteazul era considerat ca reprezentând primejdia instaurării unei stăpîniri străine în Polonia. Este sigur ca Mihai Viteazul a întreținut legături strînse cu nobilimea ortodoxă din Polonia, că emisarii săi au întreprins o anumită acțiune de agitație în straturile mai de jos ale societății, că lupta victorioasă împotriva dominației otomane și desfășurarea acțiunii de unificare politică a țărilor romîne a stîrnit admirație și simpatie în societatea polonă contemporană.

În aceste împrejurări s-a făurit poate planul îndrăzneț al domnului de a înlătura facțiunea lui Ian Zamoyski de la putere și de a deveni rege peste un stat uriaș, înglobînd Polonia, țările romîne și chiar Bulgaria². Fapt este că primejdia acestui plan pentru Polonia era considerată atît de gravă, încît pentru organizarea campaniei a fost socotită necesară chiar amanetarea tezaurului regal.

Singura putere mai apropiată de teritoriul romînesc care a avut o atitudine de simpatie față de regimul lui Mihai Viteazul a fost Rusia. Apropierea ei de coaliția antiotomană, din cauza contradicției de interese cu Polonia, a prilejuit lui Mihai Viteazul trimiterea episcopului Luca, în 1597, la Moscova, unde au fost stabilite legături politice strînse și s-a obținut chiar un ajutor în bani. La sfîrșitul anului 1599, la Praga, cu prilejul unor tratative ruso-imperiale, au avut loc și negocieri între trimisul lui Mihai Viteazul, Petru Armeanul, și reprezentanții țarului Boris Godunov. Polonia bănuia chiar existența unei alianțe între Mihai Viteazul și Moscova. Știrile din sursă polonă ilustrează faptul că succesele lui Mihai Viteazul erau folosite de Rusia pentru a obține concesiile din partea Poloniei și că desfășurarea nefavorabilă pentru romîni a evenimentelor din toamna anului 1600 a contribuit — în problemele ruso-polone — la unele succese diplomatice ale lui Ian Zamoyski. Depărtarea și angajarea în probleme interne și externe complicate au împiedicat Rusia să-și extindă ajutorul, astfel că unificarea politică a țărilor romîne s-a găsit singură în fața a trei mari puteri dușmane.

Acțiunea de unificare s-a desfășurat cu o forță atît de mare, încît nici o acțiune agresivă nu a fost întreprinsă pînă la apariția primelor semne de dezagregare internă. În astfel de împrejurări, regimul lui Mihai Viteazul nu a putut face față frămîntărilor interne și unei triple agresiuni externe.

Pierderea Transilvaniei Insurecția nobiliară s-a dezlănțuit la 1 septembrie 1600, o dată cu refuzul nobilimii de a participa la dieta convocată la Sebeșul

Săsesc. Planul nobilimii transilvănene era de a-și concentra forțele în așteptarea celor ce trebuiau să vină din Polonia și din Moldova, cu Sigismund Báthory. Întîrzierea acestui ajutor a precipitat înțelegerea dintre generalul Basta și nobilime. Trădarea lui aga Leca, care a predat lui Basta cetățile Chioarul și Uioara, a ușurat unirea trupelor lui Basta cu cele ale nobilimii.

¹ I. Corfus, *Mihai Viteazul și polonii*, anexa LXXVL

² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, doc. 49, 63.

La 18 septembrie 1600, s-a desfășurat lupta de la Mirăslău, unde armata lui Mihai Viteazul a suferit o gravă înfrângere. Aceasta nu s-a datorat într-atâta inferiorității numerice, cât faptului că victoria decisivă a fost câștigată în chip firesc de o armată modernă, împotriva uneia în curs de modernizare. La Mirăslău, și-au spus cuvântul armamentul și tactica de luptă, superioare, ale armatei lui Basta, fără de care trupele nobilimii din Transilvania ar fi fost învinse cu desăvârșire.

Retrăgându-se cu puține trupe, Mihai Viteazul se oprește la Făgăraș, și de aci la Rîșnov, unde așteaptă întăririle menite să-i refacă armata. Între timp, se dezlănțuia în întreaga Transilvanie o sîngeroasă teroare contra celor care luptaseră în armata lui Mihai Viteazul. Prigoana lovea în primul rînd țărănimea romînă și secuiască.

Această situație a schimbat cu repeziciune starea de spirit, astfel că, la sfîrșitul lunii septembrie, cu oastea refăcută, după sosirea forțelor proaspete din Țara Romînească, care în acest fel se arăta în continuare capabilă de a fi o puternică rezervă militară, Mihai Viteazul dispunea de o armată și de condiții cu care ar fi putut încerca recucerirea Transilvaniei. Într-adevăr, el încearcă să ia cu asalt Brașovul. Întorsătura pe care au luat-o evenimentele în Moldova și primejdia în care se afla Țara Romînească l-au obligat însă să renunțe la Transilvania și să-și încordeze toate puterile pentru apărarea țării de baștină. Cu generalul Basta și cu stările Transilvaniei ajunsese între timp la un armistițiu, care-i acoperea în felul acesta flancul de miază-noapte.

Pierderea O dată cu pierderea Transilvaniei avea loc și pierderea
care conta mai ..., .. „, .. Moldovei. Hotărîrea lui Ian Zamoyski,
Moldovei și a Țării

Romînești ^{a*es} P^e puterea facțiunii sale, fusese luată de ia sfîrșitul verii. La începutul lunii septembrie, în momentul cînd în Transilvania se producea ruptura dintre nobilime și Mihai Viteazul, trupele polone pătrundeau în Moldova. La 27 septembrie, Suceava cădea în mîinile asediatorilor poloni. Planul lui Zamoyski era ca din Moldova să pătrundă în Transilvania și de acolo în Țara Romînească, pentru ca, în acest fel, nimicirea lui Mihai Viteazul să fie integrală. Evenimentele din Transilvania au determinat schimbarea planului de campanie: se puteau concentra toate forțele împotriva Țării Romînești.

La 1 octombrie, armata polonă se găsea la granița dintre Moldova și Țara Romînească, de unde Ian Zamoyski lansa un manifest către boierimea Țării Romînești. Între timp, Mihai se întorcea în Țara Romînească, cu oastea din Transilvania. După ce ocupă Buzăul, trupele polone înfrîng detașamentele muntene în două lupte, la Năieni și Ceptura.

Bătălia hotărîtoare s-a dat la Bucov, pe Teleajen, la 20 octombrie 1600. Aci și-a spus cuvîntul superioritatea ca număr și armament a oștirii polone. Armata Țării Romînești a fost înfrîntă și a trebuit să se retragă. Dar forța militară

a țării, deși foarte slăbită, era încă în picioare. O invazie turcească, la sfârșitul lunii septembrie și începutul lunii octombrie, a putut fi astfel respinsă.

Retras în Oltenia, la Craiova, Mihai Viteazul își reface armata și izbutește să sfârșim un complot boieresc și să înfrângă o nouă încercare de ofensivă turcească. Dar la 25 noiembrie 1600, se dă bătălia de pe Argeș, în care armata de sub comanda lui Udrea este învinsă.

În aceste împrejurări, opoziția boierească de sub conducerea Buzeștilor — care în ultimele luni îl sprijinise pe Mihai de teamă ca înscăunarea lui Simion Movilă să nu aducă la putere gruparea boierească din Moldova — trece de partea noului domn, adus de ostile moldo-polone. Mihai nu mai avea altă soluție decât cea a pribegiei.

Campania din 1601.
Asasinarea lui
Mihai Viteazul

Trecând prin Beiuș, Oradea, Debrețin, Bratislava, Mihai ajungea la 12 ianuarie 1601 la Viena. Era hotărât să convingă curtea imperială de dreptatea cauzei sale. Forțele care aduseseră pierderea Transilvaniei, Moldovei și Țării

Românești, Basta și magnații din Transilvania, continuau campania de discreditare, împotriva acestor minciuni și pentru a obține ajutorul de care avea nevoie ca să continue războiul antiotoman, Mihai alcătuieste două importante memorii: către împăratul Rudolf al II-lea și către ducele Toscanei. Aceste memorii conțin o trecere în revistă a faptelor sale de arme, justificarea acțiunilor sale politice și militare, analiza răspunderilor pentru evenimentele din toamna anului 1600, și chiar o schiță de program politic izvorât din ura contra turcilor și contra nobilimii din Transilvania. Evenimentele trebuiau să dea dreptate argumentelor lui Mihai Viteazul.

În februarie 1601, are loc în Transilvania o nouă insurecție nobiliară, care avea de scop readucerea pe tron a lui Sigismund Băthory. Dintr-o dată Mihai devine pentru curtea imperială singura soluție a «problemei ardelenene». La 1 martie 1601, el era primit în audiență de împărat și trebuia să se împace cu generalul Basta, împreună cu care primea și misiunea de a supune Transilvania, fără nici o cruțare pentru nobilime. Mihai Viteazul nu renunțase însă la vastele sale planuri.. Într-o scrisoare din 1 mai 1601 către boierii munteni, în care se intitulează «principe ereditar » al Țării Românești, «guvernator și domn al Transilvaniei și Moldovei», Mihai se arată hotărât să reia acțiunea de unificare politică. Corespondența pe care o întreține cu agentul său din Transilvania în legătură cu recrutările pentru viitoarea sa armată, arată că aci se bucura de multă simpatie și era așteptat.

În Țara Românească, boierimea—mai ales fosta grupare «domnească» — îl cerea domn. După ce complotul lui Udrea banul și Negrea spătarul a fost descoperit și părtașii executați, o parte din fosta opoziție boierească trece și ea de partea lui Mihai. Regimul « moldovenesc » și « polonez » al lui Simion Movilă izbutise până la urmă să determine o unitate de acțiune a marii boierimi,

în jurul numelui lui Mihai Viteazul. O dată cu trecerea Buzeștilor în fruntea acțiunii, răscoala începe la 10 iunie 1601 și se transformă într-un război civil îndelungat.

Pentru punerea în aplicare, din nou, a planului lui Mihai Viteazul, trebuia însă mai întâi înlăturat Sigismund Băthory din Transilvania. La Gorăslău — la 3 august 1601 — armatele unite ale lui Mihai Viteazul și ale generalului G. Basta

Fig. 288. — Bătălia de la Gorăslău și sosirea la Praga a trofeelor cîștigate în luptă (gravură publicată de Khevenhiller, *Annales Ferdinandi*, voi. V, Lipsea, 1722).

cîștigară o victorie hotărîtoare. Calea spre stăpînirea Transilvaniei era deschisă, împrejurările de dinainte și de după lupta de la Gorăslău arătau că se tindea spre refacerea situației din 1599 —1600. Mihai Viteazul avea din nou la îndemînă forța militară necesară pentru reînceperea acțiunii de unificare politică. Forțele adverse erau însă puternice și nu mai puteau fi surprinse.

Soluția pentru înlăturarea acestei piedici din calea stăpînirii austriece asupra Transilvaniei și a celorlalte două țări romînești a fost suprimarea fizică a lui Mihai Viteazul. Din ordinul generalului Basta, în ziua de 9 august 1601, a fost asasinat, în cortul său de pe Cîmpia Turzii, unul din cei mai mari generali și oameni de stat ai vremii sale. Asasinii — oameni de însemnătate mărunță — au rămas cunoscuți în istorie cu prețul acestei crime. Uciderea s-a petrecut

după toate regulile asasinatului, prin șiretlic și surprindere. « Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu știuse, nici să înprilejise sabiia lui cea iute în mîna lui cea vitează. Și-i rămase trupul gol în pulbere aruncat, că așa au lucrat pizma încă dinceputul lumii. Că pizma au pierdut pre mulți bărbați fără de vină, ca și acesta » — spune cronica *.

Justificarea asasinării — după care s-ar fi găsit scrisori de trădare, de înțelegere cu turcii — era o minciună, pe care o știau ca atare autorii asasinatului

Fig. 289. - Asasinarea lui Mihai Viteazul (gravură publicată în *Le grand Théâtre historique*, t. IV, Leyde, 1703).

și în primul rînd G. Basta. Aceste scrisori au apărut — trimise de Sigismund Báthory — încă din timpul verii; ele erau deci cunoscute înainte și nu au împiedicat pe împărat să-i încredințeze lui Mihai o armată numeroasă. Însuși G. Basta — și împreună cu el și alții — și-a exprimat clar părerea că nu putea fi vorba decît de falsuri.

Asasinarea lui Mihai Viteazul a avut cu totul alte cauze. Ea era pregătită de mult; campania defăimătoare se desfășurase înainte de asasinare. Toate acestea arată că forțe puternice doreau moartea lui Mihai Viteazul. Ea a fost rezultatul unei înțelegeri între acele forțe pentru că Mihai Viteazul însemna personificarea

¹ *Istoria Țării Românești*, p. 82.

unui regim politic ce putea să pună în primejdie și interesele politice ale nobilimii în această parte a Europei, și interesele de stat ale marilor puteri. Și G. Basta, și Sigismund Báthory, și Ieremia Movilă, și I. Zamoyski, au colaborat, în feluri diferite, la odiosul act de la 9 august 1601. împotriva a ceea ce reprezenta Mihai Viteazul s-au unit o clipă interesele cele mai divergente, atât de mare era considerat pericolul legat de numele și de acțiunile sale.

6. INSTAURAREA REGIMULUI BOIERESC ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI MOLDOVA. SFÎRȘITUL RĂZBOIULUI. RESTAURAREA DOMINAȚIEI OTOMANE

Războiul antiotoman nu a luat sfârșit o dată cu moartea lui Mihai Viteazul, ci continuă pînă la 1606, cînd se încheie pacea generală cu Poarta. Războiul s-a desfășurat însă cu o intensitate simțitor redusă, datorită dezvoltării situației interne pe întreg teritoriul românesc, caracterizată mai ales prin înăsprirea luptelor dintre facțiunile boierești, în condițiile unor domnii de autoritate limitată. În același timp, evoluția raporturilor internaționale este marcată de faptul că Imperiul habsburgic, în fața unor dificultăți interne din ce în ce mai mari, se putea angaja tot mai puțin în războiul cu Poarta.

În primul deceniu al secolului al XVII-lea se manifestă în continuare ideea unificării teritoriului românesc — fie totală (acțiunea lui G. Báthory), fie parțială (unirea Moldovei și Țării Românești sub Movilești).

În împrejurările din toamna anului 1600, frații Buzești — Preluarea puterii de către boierii Buzești — care părăsiseră cauza lui Mihai — se impun ca forța politică principală a clasei boierești. Prezența lui Preda Buzescu în divanul lui Simion Movilă i-a asigurat acestuia o anumită stabilitate a guvernării, întreruptă însă la mijlocul verii anului 1601. Evenimentele din Transilvania și, mai ales, prezența lui Mihai Viteazul aproape de hotarele țării sale de baștină au creat atmosfera propice răsturnării situației din Țara Românească. În iunie se dezlănțuie împotriva lui Simion Movilă o răscoală generală deosebit de puternică, în fruntea căreia, alături de Udrea banul și alți boieri, se aflau Buzeștii. În vara anului 1601, Buzeștii preiau puterea și încep să guverneze Țara Românească, alcătuind o adevărată « locotenentă domnească », care întocmește și semnează hrisoave în numele autorității centrale. Locotenenta domnească a Buzeștilor guvernează statul feudal și înainte de moartea lui Mihai Viteazul — probabil în numele său — dar și după moartea acestuia, în nume propriu, pînă la numirea unui domn, care să fie acceptat de ei.

În politica externă, Buzeștii se manifestă de la început ca partizani ai alianței cu imperialii, în care scop Stroe Buzescu este trimis, în toamna anului **1601**, la Praga. Aci, între altele, a fost tratată și problema domniei Țării Românești.

Frații Buzești au preferat ca scaunul domnesc să fie ocupat de un voievod **dependent** de ei — cum spune într-o scrisoare G. Basta — decât ca unul din ei să ocupe **tronul** care le fusese oferit. Domnul propus de ei și de boierii din partida lor și **acceptat** de curtea imperială de la Praga era Radu Șerban, fost paharnic în **divanul lui** Mihai Viteazul.

De la sfârșitul anului 1601, pînă spre toamna anului 1602, au avut loc lupte îndîrjite, cu rezultate nehotărîte, însă, între cei trei candidați la scaunul domnesc al Țării Românești: Radu Șerban, sprijinit de imperiali, Simion Movilă, ajutat de Polonia, și Radu Mihnea, sprijinit de turci. Curînd au rămas față în față numai doi adversari: Radu Șerban și Simion Movilă. La sfârșitul lunii august și în luna septembrie a anului 1602, la Năieni și apoi la Ogretin și Teișani, s-au dat luptele — în care un rol de seamă l-au jucat Buzeștii și mai ales Stroe Buzescu — ce au dus la înscăunarea statornică a lui Radu Șerban ca domn al Țării Românești.

În împrejurările luptelor din 1601— 1602, puterea și autoritatea Buzeștilor au crescut foarte mult. Comentatorii străini ai evenimentelor din Țara Românească vorbeau adesea despre Buzești ca de adevărații stăpîni, ca de « cei mai de frunte oameni ai țării »¹. Buzeștii sînt considerați ca « făcători » de domni, iar domnul e « ocrotit » sau adus pur și simplu de ei, în așa fel încît în septembrie 1602 — după consolidarea domniei — Radu Șerban cere să i se acorde nu numai lui, ci și fraților Buzești, proprietăți în Transilvania.

Autoritatea politică și militară a Buzeștilor în vremea lui Radu Șerban, și mai ales în primii ani ai domniei acestuia, era atît de mare încît pe drept cuvînt contemporanii se întrebau dacă țara are unul sau mai mulți conducători. Într-un raport din 1602 al unui diplomat imperial, se recomandă sprijinirea lui Radu Șerban la dobîndirea unei mai mari autorități personale față de cea a Buzeștilor, caracterizați astfel: « unul e ban de Craiova, altul, Radu clucerul, are minele de sare, încît întreaga țară e în mîinile lor, astfel că supun sărăcimea la toate relele posibile iar domnul nu îndrăznește să spună ceva »...². E firesc ca domnul înscăunat de ei să fie, cum spunea cronica inspirată de interesele Buzeștilor: « înțelept, bun și milostiv și viteaz »³.

Cît timp trăiesc, Preda și Radu Buzescu (Stroe moare în 1602) ocupă locurile de frunte în divanul lui Radu Șerban și se bucură din plin de politica de donații și confirmări de proprietate a acestuia. Radu Buzescu este unul din principalii negociatori diplomatici ai lui Radu Șerban, atît în Transilvania, cît și la Praga, cu care de altfel întreține o corespondență personală. Preda Buzescu comanda grosul forțelor militare. Dominînd problemele politicii externe și de apărare, Buzeștii dominau de fapt politica generală a statului, fiind capabili să supravegheze mișcările domniei și să împiedice încercările acesteia de politică independentă.

¹ Hurmuzaki, VIII, p. 231, 232, 233.

² *Ibidem*, IV/1, p. 327.

³ Istoria Țării Românești, p. 85.

Regimul politic instaurat de Buzești în primul deceniu al veacului al XVII-lea se caracteriza, în primul rând, prin înăsprirea necruțătoare a exploatării și asupririi maselor. Un memoriu al lui Petru Armeanul — fostul sfetnic al lui Mihai Viteazul — arăta în 1604 că: «poporul cel sărac, din cauza mulțimii celor mari și a multelor asupreli, e cu totul doborât și nu mai știe încotro să se îndrepte »^x. Cotropirile numeroase de pământuri țărănești din vremea lui Radu Șerban confirmă de altfel această situație. Existența unui număr încă mare de boieri munteni, aflați în exil în Transilvania, Moldova, Polonia — de unde întreprindeau tot felul de urzeli împotriva lui Radu Șerban și a Buzeștilor — arată că regimul politic al acestora, deși încetase să mai reprezinte puterea unei singure familii boierești, nu reprezenta încă instaurarea deplină a regimului boieresc. Aceasta nu se putea realiza decât în condițiile restaurării dominației otomane.

Continuarea și sfârșitul războiului antiotoman în 1602 — ca și în anii 1598-1599 — schimbările grave care aveau loc în Transilvania puneau în primejdie nu numai alianța dintre Țara Românească și Imperiu, ci însăși independența față de Poarta otomană. După o încercare anterioară, nereușită, a lui Sigismund Báthory, nobilimea ardeleană se ridică împotriva stăpînirii habsburgice, sub conducerea lui Moise Szekely, cu puternic ajutor turcesc și tătăresc. Detașamente românești au sprijinit operațiunile trupelor imperiale în Transilvania, dar forțele de sub comanda lui Moise Szekely erau net superioare, în așa fel încît, dată fiind situația critică a generalului G. Basta, era nevoie de intervenția întregii armate a Țării Românești. În fruntea armatei sale, Radu Șerban trece munții și la 17 iulie 1603 — lîngă Brașov — se dă o crîncenă bătălie, în care Moise Szekely a fost ucis iar armata de sub comanda sa complet înfrîntă. În august 1603, trimișii domnului muntean au prezentat împăratului la Praga — unde au fost primiți cu multă pompă și cinste — cele 40 de steaguri dobîndite în bătălia victorioasă de la Brașov.

Astfel, datorită intervenției Țării Românești, a putut fi păstrat în ființă, încă puțină vreme, sistemul care lega sub autoritatea habsburgică cele două țări românești de dincolo și de dincoace de Carpații meridionali. Mai tîrziu, însă, în anii 1604-1605 — în timpul mișcării conduse de Ștefan Bocskay — cînd a devenit evident faptul că imperialii nu erau în stare să poată menține Transilvania în mîinile lor, Radu Șerban — ca să nu fie prins între două focuri (de la miazăzi amenințau turcii) — a ajuns la înțelegere cu noul principe al Transilvaniei, în acest fel, sub o altă formă, legăturile de colaborare dintre cele două țări continuau să se mențină.

Intervenția Țării Românești în problemele transilvănene nu era decât o formă de continuare a războiului antiotoman, deoarece o Transilvanie aliată cu

^x Hurmuzaki, IV/1, p. 404 și 385.

Fig. 290. — Piatra de mormînt a lui Stroe Buzescu de la mănăstirea Stănești, în care este povestită lupta sa cu tătarii.

Imperiul otoman reprezenta o gravă primejdie pentru independența țării. În anii 1601— 1602, operațiunile militare se desfășoară mai ales împotriva bandelor de pradă turco-tătare; și în aceste împrejurări, un rol important l-a jucat forța militară spontană furnizată de masele țărănești. Operațiuni militare românești dincolo de Dunăre — mai ales împotriva Silistrei — se înregistrează în iarna și primăvara anului 1603, când ele capătă o amploare deosebită, care amintea într-o anumită măsură expedițiile din vremea lui Mihai Viteazul.

Două episoade importante scot la iveală implicațiile sociale ale războiului antiotoman, condițiile de bază ale continuării sau încheierii lui. O încercare turcească de a trece Dunărea și a ataca prin surprindere forțele militare care pregăteau o nouă expediție transdunăreană a fost zdrobită de câteva cete de țărani din partea locului. Ceva mai târziu, când ofensiva trupelor române începea să se extindă pe teritoriul dobrogean, ea a întâmpinat o înverșunată rezistență din partea țăranilor români, « fugari de tirania domnilor Moldovei și Țării Românești »¹. Aceste două episoade arătau cât de dificilă și influențată de condiții locale devenea baza de masă a războiului antiotoman, care nu mai putea fi continuat decât cu mercenari și cu forțele aparatului militar reorganizat în vremea lui Mihai Viteazul.

În octombrie 1603, trupe românești, sub comanda generalului G. Basta, participă la un atac asupra Timișoarei. În 1604, noi prădăchmi tătărești sînt respinse. În 1605, Poarta încearcă, fără succes, să-l înlocuiască pe Radu Șerban cu Radu Mihnea și, în lipsă de o soluție mai bună, provoacă o agresiune — de altfel înfrîntă — a lui Simion Movilă. Nu numai Țara Românească, ci și Imperiul otoman simțea nevoia acută a stabilirii păcii, cu atît mai mult cu cît produsele aduse altădată din Țara Românească, Moldova și Transilvania erau din ce în ce mai scumpe.

Această stare de lucruri a făcut ca, paralel cu tratativele de pace dintre imperiali și turci, Radu Șerban să întreprindă negocieri proprii încă din 1604, iar în 1605 să obțină steagul de domnie de la Poartă.

Pacea de la Sztivatorok din 1606, care punea capăt războiului dintre imperiali și Poartă început în 1593, consfințează stătu quo ante. În pace era inclusă și Țara Românească; prin aceasta se recunoștea independența ei și hotarul stabilit — cu excepția Giurgiului — pe Dunăre. Evenimentele ulterioare vor arăta însă că Imperiul otoman nu era dispus să respecte clauzele păcii din 1606 — în ce privește țările române — ci urmărea doar să capete răgazul necesar pentru readucerea acestor țări, prin mijloace de forță, sub dominația sa.

Regimul Movileștilor în Moldova în Moldova, în primul deceniu al veacului al XVII-lea, Movileștii dezvoltă forma nobiliară a statului feudal centralizat, al cărei proces de instaurare începuse în vremea domniei lui Petru Șchiopul și se accentuase după ocuparea scaunului domnesc de către Ieremia Movilă, în 1595.

¹ N. Iorga, *Studii și documente*, IV, p. 117.

Din punct de vedere intern, caracteristică pentru tendințele acestui regim este capacitatea de achiziție de **moșii** și averi pe care o capătă în această **vreme** — ilustrând un fenomen care devine constant — boierii mari **dregători**. Folosind mijloacele constrângerii extraeconomice pe care le puneau la dispoziție dregătoriile, marii boieri își rotunjesc cu repeziciune averile. Cazul **lui** Nestor Ureche, a cărui avere înregistrează în circa 10—15 ani o creștere de 5—7 ori, sau al lui Nicolae Prăjescu, care în câțiva ani dobândește 25 de sate, nu sînt o excepție a epocii, ci sublinierea unei reguli. În același timp, regimul Moveștilor sprijină creșterea vertiginoasă a averilor bisericii și mănăstirilor, nu numai în ce privește stăpînirile de sate, ci, totodată — ignorînd interesele orășenimii — favorizează acapararea de către biserică în orașe a celor mai bune locuri pentru comerț. Favorizarea forței dominante a clasei conducătoare, cu neglijarea intereselor celorlalte pături boierești, era specifică acestui stadiu al procesului de instaurare a regimului boieresc.

Din punct de vedere extern, Moldova continuă să fie încorporată în sistemul politic polon. Dar, spre deosebire de anii de la sfîrșitul veacului al XVI-lea, se constată în acest prim deceniu al veacului al XVII-lea o oarecare slăbire a legăturilor dintre Moldova și Polonia, din cauza angajării Poloniei în aventura împotriva Rusiei, paralel cu creșterea subordonării Moldovei față de Poartă, fără a se putea vorbi încă de o restaurare a dominației otomane. Însuși regele Poloniei sfătuiește, în 1609, pe domnul Moldovei să-i apere mai activ interesele la Poartă. Începutul depărtării Moldovei de Polonia era vădit pentru lumea politică europeană; poate din această cauză, pentru a împiedica o ulterioară defecțiune, scaunul papal încerca să-l convingă pe Ieremia Movilă să treacă la credința catolică, așa cum încercase înainte cu Petru Șchiopul.

Luptele dintre Movești pentru tronul Moldovei. După moartea lui Ieremia Movilă, în 1606, tronul Moldovei este ocupat de fratele său, Simion Movilă, fostul domn al Țării Românești. Dar și acesta moare în 1607, moarte ce deschide seria unor aprige lupte pentru tron între partizanii fiului lui Ieremia Movilă, Constantin, și cei ai fiului lui Simion Movilă, Mihăilaș. Aceste lupte pentru tron erau lupte între facțiuni boierești care căutau să acapareze dregătoriile și în felul acesta puterea în cadrul regimului boieresc, iar din punct de vedere extern marcau începutul conflictului dintre Polonia și Poartă pentru dominația asupra Moldovei. Lui Simion Movilă i-a urmat fiul său Mihăilaș. După cîteva săptămîni însă, acesta e gonit de Constantin, care nu izbuteste să se mențină în scaun decît foarte puțin. Abia la mijlocul lunii decembrie 1607, prin lupta de la Ștefănești — cu ajutorul militar furnizat de palatinii poloni, rudele sale — Constantin înfrînge hotărîtor pe Mihăilaș, ocupînd scaunul domnesc, pe care îl va păstra pînă în 1611.

În vara anului 1608, Constantin Movilă este recunoscut domn și de către Poartă. Negocierile turco-polone din același an — în cadrul cărora reprezentanții

poloni cereau reînnoirea vechii înțelegeri cu Imperiul otoman în ce privește Moldova — arătau că luptele pentru tron redeschiseseră de fapt problema situației politice externe a Moldovei.

încercarea Transilva- După scurta domnie a lui Sigismund Râkoczy—care i-a
niei de a reface uni- urmat lui Ștefan Bocskai, mort în 1606 — este ales principe
tatea țărilor române, al Transilvaniei, în 1608, Gabriel Bâthory. Acesta
Restaurarea dominației încearcă — urmărind scopuri care se vor dezvălui mai târziu
otomane — să dezvolte pe o treaptă superioară legăturile destul de
strânse care se menținuseră după moartea lui Simion Movilă și cu Moldova.
Astfel, în 1608, se încheie o serie de tratate de alianță și prietenie între cele trei
țări românești, tratate care alcătuiesc fundamentul juridic al unei confederații
refăcute desigur în altă formă decât cea din anii 1594- 1595, în cadrul căreia,
de data aceasta, partenerii se aflau în raporturi de egalitate. Aceasta nu era
pentru Gabriel Bâthory decât un punct de plecare. Atacînd prin surprindere
Țara Românească, la sfîrșitul anului 1610, el izbutește s-o ocupe în primele luni
ale anului 1611. De aci, avea de gînd să pornească asupra Moldovei, pentru a
reface în acest fel situația din 1599— 1600. Mai mulți factori au spulberat însă
planurile sale: neregnoașterea lui Gabriel Bâthory ca demn al Țării Românești
de către Poartă, care l-a numit domn pe Radu Mihnea, punîndu-i la dispoziție
forțe puternice; lovitura militară pornită pe neașteptate din partea lui Radu
Șerban, revenit cu forțe noi din Moldova; ridicarea generală a țării, în urma
exceselor săvîrșite de trupele de ocupație.

La începutul lunii iulie 1611, armata de sub comanda lui Radu Șerban,
întărită cu efective sosite din Țara Românească, cîștigă lîngă Brașov o victorie
deplină asupra armatei lui Gabriel Bâthory. Victoria nu a putut fi însă fructi-
ficată nici în ce privește menținerea Transilvaniei, nici în ce privește recîștigarea
Țării Românești. Puțin timp după ce Radu Șerban, cu oastea sa victorioasă,
trecea munții ca să reia în stăpînire Țara Românească, o armată otomană trecea
din nou Dunărea ca să-l înscăuneze domn pe Radu Mihnea, care părăsise țara
după evenimentele din iunie. În același timp, în Transilvania centrală o armată
imperială — care trebuia să-și coordoneze acțiunile cu cele ale lui Radu Șerban —
era învinsă de haiducii lui A. Nagy. Izolat, amenințat să fie prins ca într-un
clește, Radu Șerban nu avea altă soluție decât retragerea în Moldova, în aștep-
tarea unor împrejurări mai favorabile, care nu se vor ivi însă.

Restaurarea dominației otomane. Nereușita încercărilor Transilvaniei de
a face să dureze unirea țărilor românești și neputința Țării Românești de a deveni
din nou forța motrice a procesului de unificare au făcut cu puțință restaurarea
dominației otomane după o perioadă de independență de aproape două decenii.
Situația era foarte grea: satele și orașele erau aproape goale, populația fiind
fugită în munți de frica jafurilor și masacrelor. În aceste condiții, intervenția

militară otomană, avînd ca scop restabilirea vechilor legături de supunere față de Poartă, nu a întîmpinat o rezistență deosebită în Țara Rcmînească, unde a fost înscăunat domn Radu Mihnea. În Moldova, unde a fost instalat domn Ștefan Tomșa, rezistența a fost înlăturată cu repeziciune prin victoria de la Cornul lui Sas. Cu toate protestele polone și imperiale, Poarta considera că, punct de vedere juridic, raporturile turco-romîne erau reglementate conform situației de dinainte de 1594 — așa cum spune cronicarul turc Karacelebi-zade: « potrivit nevoilor vremii, prin lovituri de sabie și prin măsuri bine chibzuite, amindouă (Valahia și Bogdania) au intrat, ca mai înainte, sub ascultarea firmanului scris »*.

7. ÎNSEMNĂTATEA ISTORICĂ A RĂZBOIULUI DE ELIBERARE DE SUB DOMINAȚIA OTOMANĂ

Războiul de eliberare de sub dominația otomană — îmbrățișînd aproape două decenii de istorie a patriei noastre — ocupă un loc dintre cele mai importante în procesul evoluției societății, în dezvoltarea conștiinței de neam a poporului român, în desfășurarea însăși a luptei pentru independență.

Răsunetul european al însemnătatea istorică a acestui război — evidentă pentru Victoriilor romînești în posteritate, date fiind consecințele deosebit de importante războiul de eliberare pe care le-a determinat — a fost sesizată totodată, în de sub dominația otomană toată amploarea ei, de contemporani, dovadă răsunetul european al victoriilor romînești din acest război. În chip firesc, evenimentele militare și politice care se desfășurau în cele trei țări romînești au atras atenția cercurilor de guvernămînt din marile capitale europene; corespondența diplomatică este plină de cereri de informații și de rapoarte informative cu privire la succesul războiului, în legătură specială cu activitatea lui Mihai Viteazul; din această cauză, materialul documentar privitor la vremea lui Mihai Viteazul e dintre cele mai bogate ale istoriei noastre medievale. Dar aceasta era o reacție normală.

Important e însă interesul pe care îl poartă opinia publică mai largă, orășenii și țărani din Europa apuseană, centrală sau sud-estică, pentru problemele politice romînești. Astfel, în epoca războiului și a domniei lui Mihai Viteazul, se înmulțesc considerabil formele publicistice ale vremii: buletine cu noutățile zilei, broșuri ocazionale, calendare și almanahuri de actualitate, foi volante etc, în care mersul evenimentelor militare și politice din țările romîne ocupă un loc de frunte.

¹ A. Karacelebi-zade, *Ravdat-iil-ebrar*, p. 527 (în trad. la Inst. de istorie).

' «eprogrepsi fatrinelfa
VALACCHIA, PERSIA;

tHntmâe h monafici di
vtmimiHj Torch[^]**conlV**
trziadetîa[^]Saî ti, prrfid[^]i'ilț
H h . Sig, Coote di Sus.

Fig. 291. - « Avisi » tipărite la Pavia, în 1599, în care se vorbește de victoriile
românilor contra turcilor.

Un fel de « gazetă » din Roma, descriind în 1599 una din bătăliile victorioase purtate de Mihai Viteazul, sublinia iureșul eroic al armatelor române, 't după ce au fost îndemnați (de către domn) să lupte vitejește. .. pentru gloria neamului lor și a acelor romani din care socotesc că își trag obârșia »¹. Un an **mai** târziu, tot o gazetă din Roma consemna astfel răsunetul victoriilor de la Dunăre: « Dacă a fost vreodată în această lume un principe demn de glorie pentru faptele eroice săvârșite de el, acesta e domnul Mihai, principele românilor »². În aceeași vreme, în țările germane și în Boemia, numeroase broșuri și foi volante Lăudau biruința românească asupra « marelui și înfricoșatului leu al Răsăritului »³. Atmosfera mistică și superstițioasă a timpului apropia aceste victorii de faimoasele profeții referitoare la căderea Constantinopolului și la alungarea turcilor din Europa.

La sud de Dunăre, faptele de arme românești au încurajat în chip deosebit năzuințele de luptă pentru eliberare ale popoarelor balcanice. Răsunetul acestor fapte s-a manifestat în toate formele: sprijinirea operațiunilor militare de către haiducii locali, participarea acestora la armata comandată de Mihai Viteazul, migrații de populație la nord de Dunăre, înmulțirea punctelor de răscoală, prezența aproape permanentă la Viena și Praga a delegațiilor balcanice etc.

Folclorul balcanic a păstrat chipul lui Mihai Viteazul ca pe al unui erou legendar:

«Dar n-a trecut nici puțin, nici mult,
S-a ridicat Neagra Românie,
Neagra Vlahie, cu Neagra Bogdanie,
Le conducea Mihai Viteazul,
Ca să-și dezrobească surorile și frații,
Să dezrobească Alba Bulgarie »⁴.

În Boemia, răsunetul acestor fapte a fost atât de puternic, încât editori de calendare și de almanahuri ai vremii, B. Giorgeavici și Daniel Adem de Veleslavin, socoteau necesar să-ți țină la curent cititorii cu ultimele noutăți privitoare la războiul românesc de eliberare, iar rectorul Universității din Praga, magistrul I. Cumanus, să închine aceluiași fapte pompoase poeme hexametrice. În Polonia impresia a fost atât de mare, încât clasa conducătoare a considerat a fi o gravă primejdie popularitatea izbînzilor cîștigate de români împotriva turcilor.

După cum se vede din aceste puține exemple, aria geografică a răsunetului european de care s-au bucurat victoriile românești e foarte întinsă. Ea indică în acest fel că aportul poporului român la lupta pentru înlăturarea stăpînirii turcești din Europa la sfîrșitul veacului al XVI-lea și începutul

¹ Hurmuzaki, NI/2, p. 529.

² *Ibidem*, p. 530.

³ *Rev. ist.*, 1939, p. 338.

⁴ *Rev. ist. rom.*, V — VI, 1935-1936, p. 369.

celui următor nu a rămas necunoscut, ci a stîrnit admirația și respectul contemporaneității.

Dovada acestui fapt este că, după încheierea războiului antiotoman, în politica generală europeană, problema țărilor romîne intră ca o problemă politică de însemnătate deosebită.

Personalitatea lui Mihai Viteazul — Mihai Viteazul a fost unul din cei mai mari conducători de stat și de oaste ai vremii sale. Trăsăturile personalității sale — departe de a fi omogene — oglindesc tocmai conflictul dintre mărginirea lumii medievale, în care s-a născut și și-a petrecut tinerețea, și orizontul mai larg al lumii noi, care se năștea și pe care a cunoscut-o în momentul deplinei desfășurări a acțiunii sale politico-militare. O contradicție a personalității sale era de asemenea cea dintre Mihai Viteazul, boierul feudal, cotropitor rapace al pămînturilor țărănești, și înainte și cît timp a fost domn, și Mihai Viteazul domnul, titularul puterii supreme în statul feudal, care trebuia să apere interesele generale ale clasei dominante, cîteodată împotriva intereselor individuale sau de grup boierești. În sfîrșit, o altă contradicție a personalității lui Mihai Viteazul era cea dintre amploarea excepțională a planurilor și a visurilor sale de mărire și posibilitatea obiectivă de realizare a acestora.

Istoriografia burgheză, preluînd necritic tradițiile cronicărești, nu numai că nu a sesizat contradicțiile personalității istorice a marelui domn, dar a menținut mai departe o imagine unilaterală, axată mai ales pe valoarea militară a activității sale (de unde și supranumele de Viteazul sau Bravul).

Mihai Viteazul a fost și un mare om politic. Aceasta o arată practica însăși a domniei sale, în cadrul căreia o stăruitoare atenție a fost acordată pregătirii și purtării războiului, pe baza unor măsuri de organizare și reorganizare internă; în această privință, întreaga luptă a domniei împotriva instaurării regimului boieresc este un exemplu concludent. În diferite categorii de izvoare a rămas fixată sub o formă directă, neînflorită, gîndirea politică a lui Mihai Viteazul; ideile sale politice au fost exprimate chiar cu vorbele proprii.

Trebuie remarcat că Mihai Viteazul — ca orice mare personalitate — era conștient de rolul său istoric; faptul că se considera « un al doilea Alexandru » — așa cum afirma că e numit de întreg « soborul » Imperiului habsburgic — atestă această latură a mentalității sale. Gîndirea politică a lui Mihai Viteazul avea o imagine destul de concretă a acestui rol istoric. În primul rînd, domnul Țării Românești socotea că misiunea sa principală era aceea de eliberator al creștinătății, nu numai al țării și poporului său, fapt asupra căruia stăruie de nenumărate ori. În același timp, Mihai Viteazul considera că îi revine rolul de a uni politicește teritoriile eliberate de sub dominația otomană, de a fonda, în acest fel, un stat unitar și puternic, barieră de netrecut în calea cîmpirii otomane.

Conducerea acestui stat trebuia să-i revină în calitate de monarh încoronat, **întemeietor** de dinastie și învestit cu putere absolută. Aceste cîteva aspecte

-Mi '■ ■} :i,.,; .x,.

Fig. 292. - Medalie cu efigia lui Mihai Viteazul, 1600.

ne arată că Mihai Viteazul nu a fost numai un mare general, ci și un gînditor și practician politic la nivelul epocii sale.

Rolul războiului de eliberare de sub dominația otomană în reazime pe exemplele trecutului drepturile poporului dezvoltarea conștiinței romîn la unitate și independență națională, Nicolae Bălcescu a consacrat una din cele mai importante lucrări ale sale operei înfăptuite de Mihai Viteazul. Marele revoluționar democrat, evocînd figura viteazului domn și semnificația istorică a unirii din 1599—1600, punea în centrul activității sale istoriografice un capitol

de istorie asupra căruia generații după generații de înaintași, cronicari și povestitori ai istoriei, s-au aplecat cu respectul celor care comparau decăderea prezentului cu gloria trecutului.

Cele două mari compilații de istorie a Țării Românești consacră domniei lui Mihai Viteazul capitole întinse, scrise cu admirație caldă pentru lupta de eliberare purtată la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul veacului al XVII-lea. Stăruința cu care cronicile tratează acest capitol de istorie ne arată că posibilitatea ca poporul român să ducă o astfel de luptă, ca durată și intensitate, posibilitatea ca poporul român să fie unit, chiar dacă numai o clipă, între hotarele teritoriului său național, însuși faptul acesta a influențat puternic mentalitatea posterității. Din această cauză, în influența războiului de eliberare de sub dominația otomană trebuie căutată obârșia celui mai important fenomen de conștiință socială din veacul al XVII-lea, transformarea conștiinței unității de neam și de limbă a poporului român într-o idee militantă și activă, care va domina activitatea cronicarilor de la sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul veacului al XVIII-lea. Ideea unității poporului român și aceea a necesității istorice a scuturării jugului turcesc și a redobândirii independenței s-au născut în împrejurările luptei comune, pe care niciodată românii din cele trei țări nu au purtat-o în asemenea chip laolaltă împotriva dominației străine.

Evenimentele din acest timp au dat un impuls de o putere uriașă dezvoltării conștiinței unității de neam, au făcut posibilă generalizarea acestui sentiment în întreaga societate românească și, ca atare, transformarea sa într-o mare idee. De aceea, marele război de eliberare de sub dominația otomană de la sfârșitul veacului al XVI-lea și începutul celui următor este indisolubil legat — prin toate momentele de luptă pentru unitate și independență — de mișcarea națională din veacul al XIX-lea, de realizarea unirii Țării Românești și Moldovei în 1859 și a unirii Transilvaniei cu România în 1918.

BIBLIOGRAFIE

I. *Lucrări teoretice*

MARX, K., Capitalul, voi. I, București, 1948.

MARX, K.-F. ENGELS, Ideologia germană, în K. Marx-F. Engels, *Opere*, voi. III, București, 1958.

ENGELS, F., Războiul țărănesc german, București, 1958. MARX-ENGELS-LENIN-STALIN, *Zur deutschen Geschichte*, voi. I, Berlin, 1953.

II. Izvoare

CORFUS, I., Mihai Viteazul și polonii, București, 1938.

CRĂCIUN, L., Cronicarul Szamoskb'zy și însemnările lui privitoare la români (1566 — 1608), Cluj, 1928. ■ *Documente privind istoria României*, A, Moldova, veac. XVI, voi.

IV, veac. XVII, voi. I,

B, Țara Românească, veac. XVI, voi. VI, veac. XVII, voi. I.

- GOLLNER, C, Faima lui Mihai Viteazul în Apus. *Broșuri contemporane*, în *An. Inst. ist. naț. Cluj*, VIII, 1939-1942, p. 123-196. HCZMUZAKI, *Documente privitoare la istoria românilor*, voi. III/1, III/2, IV/1, IV/2, VIII, XI-XV. IOKCAX, AL., *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, București, 1936 (extras din *Rev. ist. rom.*, V-VI, 1935-1936, p. 361-381). .", *Documente nouă, în mare parte românești, relative la Petru Șchiopul și Minai Viteazul*, București, 1899 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. II, t. XX, 1899, p. 436-502).
- O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuși, București, 1926 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. V, 1926, p. 339-389).
- *Studii și documente*, voi. III, XVI, XVII.
- . C, *Alcuni documenti inediti della fine del cinquecento*, în *Diplomatarium Italicum*, I, 1925, p. 378-505. *huria Țării Românești, 1290 — 1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ediție critică de C. Grecescu și D. Simonescu, București, 1960. KARACELEBI-ZADE, ABDULAZIZ, *Ravdat-ill-ebrar* (Grădina virtușilor), ed. Bulak, 1832—1833 (1248 H).
- KIATIB, CELEBI (HADJI HAUF), *Fezleke* (Cronica rezumativă), Istanbul, 1869—1870. VCIHMED, BEN MEHMED, *Nuhbet-et-tevarih ve'l ahbar* (Cronică aleasă și informativă), Istanbul, 1860 (1276 H).
- JTESCU, P.P., *Documente privitoare la istoria lui Mihai Viteazul*, București, 1936. POXICE, A., *Un episodio del valore toscano nelle guerre di Valachia alia fine del secolo XVI*, în *Archivio storico italiano*, s. VII, voi. III, 1925, nr. 1 — 2, p. 279 și urm.
- K.DSSO, D., *Știri despre Mihai Viteazul și țările române în Diarium Marini Crusii*, în *Studii greco-romine*, voi. I, București, 1939, p. 152 — 156. oaia, MUSTAFA, *Tarih* (Istorie), Istanbul, 1864 (1281 H). (După ms. de la Sofia — R.P. Bulgaria).
- 50*ONESCU, D., *Cronica lui Baltazar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în *St. mat. ist. medie*, voi. III, 1959, p. 7 — 99. VEHESS, A., *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, voi. IV-VII, București, 1932-1934.
- *Epistolae et acta generalis Qeorgii Basta (1597—1607)*, în *Mon. Hung. Hist. Diplomataria*, XXXIV, Budapesta, 1909.

III. Monografii

- BĂLCESCU, N., *Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul*, în *Opere*, voi. I, București, 1954.
- IOKGA, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, 2 voi., București, 1935.
- PANAJTESCU P.P., *Mihai Viteazul*, București, 1936.
- SÎKBU, I., *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, 2 voi., București, 1904 — 1907.

IV. Lucrări speciale

- BERZA, M., *Variațiile exploatării Țării Românești de către Poarta otomană în sec. XVI — XVIII*, în *Studii*, XI, 1958, nr. 2, p. 59-71. CRĂCIUN, I., *Dietele Transilvaniei ținute sub domnia lui Mihai Viteazul*, București, 1939 (extras din *An. Inst. ist. naț. Cluj*, VII, 1936- 1938, p. 620-640). DONAT, I., *Satele lui Mihai Viteazul*, în *St. mat. ist. medie*, voi. IV, 1960, p. 465—507.

GONȚA, AL., *Campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în *Studii*, XIII, 1960, nr. 4, p. 141-157. IONAȘCU, L., *Despre boierii Buzești*, în *Anuarul Școalei normale Preda Buzescu din Slatina 1927-1930*, Craiova, 1930. PANAITESCU, P.P., *Dreptul de strămutare al țăranilor în țările romine până la mijlocul veacului al XVU-lea*, în *St. mat. ist. medie*, voi. I, 1956, p. 63-122. GRECU, AL. (P. P. PANAITESCU), *Mihai Viteazul și legăturile cu Rusia. O scrisoare inedită*. în *Studii*, I, 1948, nr. 4, p. 142-148. PASCU, ȘT., *Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania*, în *St. mat. ist. medie*, voi. I, 1956, p. 123 — 154. ȘTEFĂNESCU, ȘT., *Elemente comune de civilizație feudală în țările romine și în Rusia. Procesul legării de glie a țăranilor la sfârșitul secolului al XVLea*, în *Studii*, XII, 1959, nr. 2, p. 87-101. TURCU, CONST., *Informații documentare cu privire la campania lui Mihai Viteazul în Moldova*, în *St. an. istorie*, II, 1957, p. 77 — 94 + o hartă. VERESS, A., *Campania creștinilor în contra lui Sinan pașa din 1595*, București, 1925 (extras din *An. Acad. Rom., Mem. secț. ist.*, s. III, t. IV, 1925, p. 66-148).

CAPITOLUL VI

CULTURA ÎN A DOUA JUMĂTATE A
SECOLULUI AL XVI-LEA

1. CULTURA ÎN ȚARA ROMÎNEASCĂ ȘI MOLDOVA

În a doua jumătate a veacului al XVI-lea, deși continuă literatura slavă a cronicilor de curte și cea religioasă, se produc însă două schimbări importante: începe să se generalizeze scrisul în limba poporului în toate cele trei țări române și să crească importanța elementelor laice în cultură.

Scrisul în limba română, care la sfârșitul secolului al XV-lea și în prima jumătate a secolului al XVI-lea apăruse numai sporadic în anume regiuni, se răspîndește în jumătatea a doua a secolului -în toate țările române, sub forma zăpiseilor, documentelor de cancelarie, pravilelor, cronicilor și cărților bisericești, a căror scriere în limba poporului nu poate fi despărțită de a celorlalte texte, laice. Acest fenomen cultural este urmarea luptei claselor neprivilegiate împotriva formei de exprimare a clasei stăpînitoare, limba slavonă. Lupta pentru limba română capătă acum o mai mare amploare ca în perioada precedentă, cînd apar începuturile ei.

Literatura istorică *Cronicile moldovenești*. Istoriografia moldovenească din a doua jumătate a secolului al XVI-lea este continuarea celei din perioada precedentă. Și acum avem a face cu anale și cronici ale curții domnești. Ele sînt scrise în aceeași limbă slavă, iar ca stil sînt influențate, ca și cronica lui Macarie, de cronica lui Constantin Manasses. Aceasta le face să aibă un stil pompos, retoric, dar, în același timp, le dă aspectul unor scrieri solemne, subliniind cu grandilocvență desfășurarea faptelor domnești.

Doi sînt continuatorii episcopului Macarie: unul este Eftimie, cronicarul lui Alexandru Lăpușneanu, celălalt Azarie, care scrie din porunca lui Petru Șchiopul.

Eftimie este foarte probabil egumenul mănăstirii Căpriană, care a fost trimis de Alexandru Lăpușneanu în solie la țarul Ivan al IV-lea, spre a-i duce

Syntagma lui Matei Vlastares, în slavonește, în manuscris, cu articolele de legi așezate de episcopul Macarie după ordinea alfabetului slavon. El era, deci, un om de încredere al domnului și avea legături cu cronicarul care l-a precedat, episcopul Macarie.

18

Fig. 293. — Document în limba română din 1572 iulie 4,
din Țara Românească.

Eftimie scrie istoria Moldovei între anii 1541—1554, din porunca lui Alexandru Lăpușnesnu, despre care spune că « mi-a poruncit mie, cel din urmă dintre egumeni, Eftimie ieromonah, să scriu pe scurt ». Este deci o cronică oficială, de curte. Eftimie începe povestirea istoriei Moldovei de la 1541, deși cunoștea întreaga cronică a lui Macarie, care merge pînă la 1552; el voia să facă o altă prezentare decît predecesorul său domniilor lui Petru Rareș și ale fiilor săi. Macarie fusese panegiristul lui Petru Rareș și se arătase foarte favorabil lui Ștefan, al doilea fiu al domnului. Dimpotrivă, Eftimie, pentru a scoate în relief figura lui Alexandru Lăpușneanu, scrie cu răceală despre a doua domnie a lui Rareș și acoperă cu blesteme pe amîndoi fiii lui. Este vorba, deci, de o

Fig. 294. — Fragment dintr-un document în limba română din 1593 aprilie,
scris în Moldova.

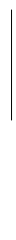

Fig. 295. — Document slav, ornat, din 1590, emis de cancelaria Țării Românești.

anumită atitudine politică a cronicarului, ostilă urmașilor lui Petru Rareș și căutînd să legitimizeze domnia lui Alexandru Lăpușneanu.

Al doilea cronicar moldovean al epocii este călugărul Azarie, elev al lui Macarie. El scrie tot în slavonește istoria Moldovei, de la sfîrșitul povestirii lui Macarie (1552) pînă la urcarea în scaun a lui Petru Șchiopul. Și această cronică are un caracter oficial, de cronică de curte; autorul spune că a scris « ca să împlinim porunca domnească a lui Petru numit al doilea (Petru Șchiopul)... și cu mijlocirea marelui logofăt Ioan Golăi».

Azarie condamnă pe domnii care se purtaseră în chip autoritar față de boieri, pe Despot vodă și în special pe Ioan vodă, învinuit că a luat pe seama domniei averea bisericilor și mănăstirilor și că voia să «lingă sîngele boierilor nevinovați». Acesta este punctul de vedere al grupului de boieri mari, care cîrmuiau țara în vremea domniei lui Petru Șchiopul, instrumentul lor.

Putem socoti pe Eftimie și pe Azarie ca pe ultimii reprezentanți ai școli cronicarilor domnești, al cărei reprezentant principal a fost Macarie.

Dar nu numai aceste două cronici de curte au povestit istoria Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Redactarea unor anale mai simple, dar mai precise și mai complete ca amănunte și date, a continuat și în această epocă. Ele s-au pierdut în forma lor originală, dar se regăsesc traduse și înglobate în *Cronica moldo-polonă* (pînă în 1552) și în *Letopisețul țării Moldovei* de Grigore Ureche, din care se vede că vechile anale slavone mergeau pînă în anul 1587 inclusiv. Faptul că în Moldova, la curtea domnească, au existat două rînduri de cronici se explică prin aceea că analele simple (dar mai precise) reprezintă notația faptelor istorice în cancelaria domnească, iar cele scrise în stil retoric de Macarie, Eftimie și Azarie erau prelucrări literare ale celor dintîi, formînd panegirice ale unor domni ce urmau să fie preamăriți. Asemenea cronici de informație, alături de biografiile cu caracter literar ale crailor, le întîlnim și în istoriografia sîrbească medievală.

Cronicile muntene. În Țara Românească, analele slavone nu s-au păstrat decît în cuprinsul compilațiilor de cronici scrise romînește în veacul al XVIII-lea. Analiza atentă a *Letopiseșului Cantacuzinesc* arată că în această compilație au fost înglobate vechile anale muntene din veacul al XVI-lea. Aceste anale încep cu o povestire mai dezvoltată de la moartea lui Neagoe Basarab (1521) și cuprind două părți distincte: prima, fără date precise (numai anii, fără luni și zile), dar cu o profuziune de nume de boieri și indicarea amănunțită a rolului lor politic, merge pînă la domnia lui Alexandru Mircea (1568). A doua parte, datorită altui autor, cuprinde istoria Țării Romînești de la această dată pînă la urcarea în scaun a lui Mihai Viteazul (1593); scrisă pe scurt, ea dă numeroase date de zile, dar în general cuprinde greșeli de datare. Amîndouă aceste cronici au fost scrise în limba slavă, cum se vede din unele confuzii sau expresii forțate din textul romînesc, calchiat după cel slav.

4 > ^ V i 5
vw
0 |
/VJNM*NMI»
W« :||A

î ¤
4 vi %Hw
11

Caracterul acestor două cronici este greu de determinat; unii domni care taie pe boieri, ca Mircea Ciobanul, sînt dojeniți: « va da seama înaintea lui Dumnezeu »; de asemenea și domnii care pun dări grele asupra boierilor și slujitorilor. Se repetă expresia: « vodă cu boierii », arătîndu-se că la toate actele istorice participă nu numai domnii, ci și boierii. Nu se poate afirma însă cu siguranță că cele două cronici au fost scrise la curțile unor boieri și nu la curtea domnească, reprezentînd, în acest caz, punctul de vedere al unor facțiuni boierești care sprijineau pe cîte un domn, creatură a lor.

Domnia lui Mihai Viteazul, cu marile ei realizări istorice — recîștigarea independenței și unirea celor trei țări românești — a deșteptat interesul contemporanilor și a îngăduit păstrarea pentru posteritate a amintirii acestor fapte. Silezianul Balthazar Walther a publicat în 1599 o biografie a lui Mihai Viteazul, în limba latină, în care declară că a folosit o scriere în limba romînă despre Mihai Viteazul, redactată în 1597 de marele său logofăt, care era atunci Teodosie Rudeanu. Pe de altă parte, cronicarul ardelean Ștefan Szamoskozy, în cronica sa în ungurește, a folosit o cronică a lui Mihai Viteazul scrisă de un diplomat în serviciul acestuia, Petre Grigorovici, armean din Liov, care știa latinește. În sfîrșit, chiar Mihai Viteazul, în memoriul său scris în limba italiană, trimis marelui duce Cosimo al Toscanei, povestește faptele istorice îndeplinite sub conducerea sa, pînă în 1600. S-a dovedit în chip sigur că aceste trei texte — cronica romînească folosită de Balthazar Walther, cronica lui Petre Grigorovici și memoriul lui Mihai Viteazul — sînt bazate pe un text comun. Întrucît Petre Grigorovici era un negustor străin, folosit de domn în misiuni diplomatice, nu este cu putință ca el să fi scris în romînește cronica oficială a țării. Aceasta a fost scrisă, după mărturia lui Balthazar Walther, în romînește, și anume de logofătul Teodosie Rudeanu. Grigorovici, ca diplomat străin, a tradus și a prelucrat în latinește scrierea romînească, iar un alt scriitor din cancelaria domnească a prelucrat-o în italienește. Așadar, a existat o cronică de curte a lui Mihai Viteazul, scrisă de Teodosie Rudeanu în romînește, prima cronică în această limbă.

A doua cronică internă a domniei lui Mihai Viteazul este cea intercalată în *Letopiseșul Cantacuzinesc*, cu titlul: « De aicea se începe istoria lui Mihai vodă » și care se termină cu cucerirea Moldovei de către viteazul domn (sfîrșitul istoriei lui este adăugat mult mai tîrziu, cu lacune și erori).

Această cronică a fost, de asemenea, după cum o dovedește stilul, scrisă în romînește. Ea nu putea fi o cronică de curte, căci nu se pot concepe două cronici de curte, complet independente în privința tratării și amîndouă scrise romînește. Este vorba probabil de cronica familiei Buzeștilor, însă nu de povestirea faptelor și genealogiei acestei familii, ci de cronica domniei lui Mihai Viteazul, scrisă la îndemnul Buzeștilor. În adevăr, domnul este chiar criticat în cuprinsul cronicii (« Mihai vodă își înalță mintea la sfatul neîntept ») pentru că nu a cedat Transilvania împăratului. Cronicarul laudă eroismul și izbînzile

domnului, prezentînd însă pe Buzești ca pe cei mai credincioși sfetnici ai lui: ei salvează viața lui Mihai, ei comandă cetele principale de oșteni. Cînd, în 1595, cei mai de seamă boieri trădează pe domn, acceptînd pretențiile lui Sigismund Báthory de a se amesteca în treburile țării și a controla veniturile ei, Buzeștii, după cronicar, sînt singurii care îi rămîn credincioși. În povestirea cronicii, Buzeștii sînt pomeniți de 17 ori, pe cînd ceilalți boieri abia de cîte 2—3 ori. Importanța pentru dezvoltarea istoriografiei în Țara Romînească a celor două cronici ale lui Mihai Viteazul este deosebită, ele fiind primele cronici scrise romînește; cu apariția lor, se pune capăt istoriografiei slavone. Acest fapt se produce în Țara Romînească mai devreme decît în Moldova, din caura ridicării mai repezi a noii boierimi. În al doilea rînd, cronica atribuită Buzeștilor este prima cronică boierească, tip de cronică ce va deveni preponderent în secolul al XVII-lea.

Cronicile grecești. Influența culturii grecești se resimte și în istoriografia din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Unii domni moldoveni și munteni din această vreme au patronat scrierea de lucrări istorice grecești pentru glorificarea domniei lor. Astfel, Petru Șchiopul, domnul Moldovei, a luat inițiativa să se compileze și să se completeze cronograful atribuit mitropolitului grec Dorotei al Monembasiei din secolul al XV-lea, cronograf la care s-a adăugat și un capitol care privește domnia sa. Aceasta înseamnă că, la curtea domnului Moldovei, se aflau unii boieri care știau grecește și doreau o lărgire a orizontului lor cultural, interesîndu-se de faptele istoriei universale, învățații greci care au stat în Țara Romînească și Moldova au alcătuit poeme în grecește în cinstea unora dintre domnii sau boierii romîni. Astfel, un anonim a scris o poemă dedicată lui Ioan, mare vistier al Moldovei, iar vistierul Stavrinus a compus o poemă privind vitejiile lui Mihai Viteazul, în care popoarele balcanice și în special grecii își puseseră speranțe de eliberare.

Învățăturile atribuite lui Neagoe Basarab. O lucrare în limba slavă, care are o situație particulară în literatura noastră veche, este aceea cunoscută sub numele de *învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Această scriere are un caracter în parte religios — prin sfaturile ascetice ce cuprinde — în parte istoric, descriind, sub formă de sfaturi: trimiterea și primirea solilor, organizarea oastei, purtarea războaielor etc. Textul a fost redactat în limba slavă (redacție medio-bulgară, cu influențe sîrbești) și a fost mai tîrziu tradus în limbile romînă și greacă. Aceste învățăături, deosebit de interesante pentru cunoașterea societății feudale din țările noastre, nu au fost redactate însă în epoca lui Neagoe, ci într-o epocă mai tîrzie (probabil în a doua jumătate a secolului al XVI-lea). Autorul necunoscut al operei dă dovadă de o largă cunoaștere a literaturii religioase bizantine. El susține ideea întăririi puterii domnești, invocînd în acest scop autoritatea religioasă.

., • . . .

Fig. 297. — Pagină din *învățăturile* atribuite lui Neagoe Basarab.

o literatură laică, în arară celei istorice, datorită în mare parte unor pături sociale mai de jos din societatea feudală: boieri mici, orășeni, preoți de sate. Acestor pături li se datorește, în primul rând, răspîndirea scrisului în romînește, care înlocuiește treptat pe cel slavon.

Literatura laică de caracter neistoric este constituită în această vreme din scrieri în limba romînă, pe cînd cronicile se mențin în slavonește pînă aproape de sfîrșitul veacului. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, se traduc în romînește așa-numitele « cărți populare ». Ele sînt scrise mai ales pentru orășeni și micii boieri, căci țărani aveau rar știință de carte, iar boierii mari erau încă de formație culturală slavonă. Din această epocă datează partea mai veche din așa-numitul *Codex Sturzanus*, scris de preotul ardelean Grigore din Măhaci, începînd din 1583. Manuscrisul de la Ieud, din Maramureș, cuprinde și el asemenea legende, precum și *Codex Negoianus*, copiat în 1620, de popa Ioan din Sîmpetru, după texte traduse în romînește în a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Cuprinsul acestor texte este variat. Unele sînt brodate pe teme religioase : legenda lui Adam, apocalipsul lui Pavel, legenda sfîntei Vineri, călătoria Maicii Domnului în iad, povestea sfîntei Duminici; altele sînt cărți de morală: *Floarea darurilor*, *Cugetare în ceasul morții*; în sfîrșit, altele sînt romane cu substrat istoric: *Alexandria*, *Varlaam și Ioasaf* (viața lui Buda), care au circulat înainte în limba slavă.

Unii dintre lingviștii și istoricii literari mai vechi au pus traducerea acestor cărți în romînește în legătură cu traducerea cărților bisericești în Maramureș, care a avut loc în jurul anului 1500. Dar numai un mic număr dintre legendele cuprinse în *Codex Sturzanus* sînt scrise în graiul rotacizant din nordul Transilvaniei. Nu toate textele rotacizante (care pot fi copii după texte nerotacizante) provin neapărat din epoca traducerilor aflate în *Psaltirea Scheiană*, *Codicele Voronețean*, sau aparțin aceluiași curent. Limba «cărților populare» din manuscrisele amintite mai sus nu este identică cu aceea a vechilor texte maramureșene de la 1500. Pe de altă parte, cum a arătat Hasdeu, majoritatea textelor din *Codex Sturzanus* sînt traduse după texte sud-slave, nu nord-slave, ca cele maramureșene, iar cele mai vechi dintre aceste legende sînt scrise, nu în graiul rotacizant, ci în cel din regiunea Brașovului. Deci, traducerea cărților populare s-a făcut în mare parte în sudul Transilvaniei, în legătură cu centrul orășenesc romînesc de 7-a Brașov, care întreținea relații strînse cu Țara Romînească și Moldova, tot acolo unde și-a desfășurat activitatea tipografia lui Coresi.

Literatura juridică Un fapt de mare importanță pentru dezvoltarea culturii noastre este traducerea primelor cărți de legi în romînește, în a doua jumătate a veacului al XVI-lea. Deși biserica și curtea domnească au continuat să folosească mai ales limba slavă, totuși se traduc în romînește primele pravile bisericești (nomocanoane), care cuprind și o serie de

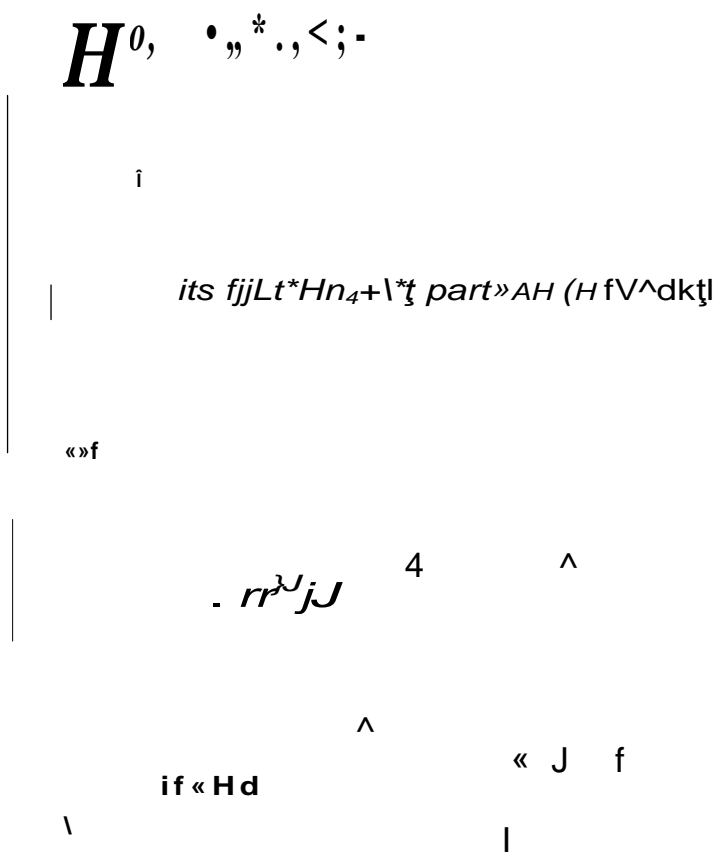

Fig. 298. — Pagină din Pravila slavona din 1557.

prevederi de drept civil (în special în legătură cu moștenirile) și penal (pedepse corporale pentru delict). Aceste legiuri de origine bizantină au fost folosite în limba slavonă în țările noastre încă din secolul al XV-lea. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, are loc traducerea lor în românește.

Cunoaștem pînă acum mai multe texte românești ale traducerii Nomocanonului: unul din ele este *"Pravila sfinților apostoli"*, tipărită de Coresi la Brașov, între 1570—1580; al doilea este tot un text ardelean, cuprins în *Codex Negoianus*; în sfîrșit, al treilea este un text moldovenesc, cunoscut în două manuscrise și purtînd titlul: *Pravila de ispravă a oamenilor și de toate păcatele și greșelile*. Este vorba de o copie din veacul al XVII-lea, a unei traduceri într-o limbă foarte arhaică, datînd din veacul precedent. Din compararea celor trei texte rezultă că toate derivă din aceeași traducere românească, din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Textul moldovenesc constituie prototipul celor trei versiuni, deoarece acest text cuprinde pasaje omise de copiile ardelen, dar care figurează în originalul slav al Nomocanonului. Așadar, textul moldovenesc nu este o copie după tipăritura lui Coresi, ci reprezintă traducerea inițială completă, făcută în Moldova și tipărită apoi la Brașov.

Există însă și a doua traducere a aceluiași Nomocanon, cu adaosul altor legiuri bisericești bizantine, traducere independentă de cea de care a fost vorba mai sus. Această traducere este păstrată într-un manuscris slavo-romîn care datează din anul 1581, scris în Moldova, din porunca lui Ieremia fost episcop de Roman, de Lucoci, « ritor și scholastic »¹. În acest manuscris sînt traduse în românește pasajele care privesc pe preoți, pe țărani, pe credincioși în genere, dar acelea care tratează despre episcopi, domni, vîrfurile societății feudale, sînt lăsate numai în slavonește.

În traducerile românești din secolul al XVI-lea ale Nomocanonului s-au introdus particularități locale ale dreptului, care se leagă de împrejurările fiecărei provincii. Acolo unde în textul original era o opreliște împotriva conviețuirii ortodocșilor cu catolicii, în versiunea moldovenească aceștia sînt înlocuiți cu armenii. În versiunea ardeleană se prevede ca « cine fură pîine din groapă, post 4 leat », ceea ce amintește de obiceiul păstrării grîului în gropi. De asemenea, se prevăd pedepse pentru cei ce pun apă în vin sau în lapte. Cu privire la purtarea războiului, Pravila dă acest frumos exemplu: « Iară un voinic (oștean), el va eși la război, deci se vor împinge cu alt voinic, deci va birui unul pre alt, deci va fugi, iară cela va goni, iară cela va fugi și va cade și va dzice: Fii-mi frate... nu mă ucide; iar el va fi nemilostiv și-l va ucide pre el, acela se leapădă de creștinătate ». Pravilele prevăd pedepse pentru ucidere, furturi, sfadă, «furtul în tîrg ». Sînt deci legiuri bisericești adaptate și la nevoile civile și cu modificări speciale aduse textului, în vederea aplicării lui în țările noastre.

¹ Vezi, de ex., Acad. R.P.R., ms. slav, nr. 692.

Fig. 299. — Pagină din Pravila *slavo-română* din 1581.

Traducerea legilor în românește, în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, înseamnă largirea aplicării dreptului scris, puțină dată unor cercuri mai largi de a cunoaște legea. Începuturile dreptului scris în limba română coincid cu apariția cărților de legende, cu tipăriturile românești ale lui Coresi, cu începerea scrierii actelor în limba poporului, deci fac parte din același curent cultural. Varietatea aspectelor acestei afirmări a limbii române arată lămurit că avem de-a face cu un curent general românesc.

Școlile și tipografiile Una din împrejurările care au contribuit la răspândirea și impunerea limbii poporului în cultura românească, mai ales în Țara Românească și Moldova, a fost lipsa sau raritatea școlilor de slavonie. Până la începutul veacului al XVIII-lea se învăța slavonește la unii preoți și călugări din mănăstiri. Multe manuscrise slave poartă însemnări, arătând că pe ele învățau slavonește diferite persoane, care luau lecții de la călugării știutori de carte¹. La biserica Sf. Gheorghe Vechi din București a existat o școală de dieci de slavonie, de unde se recrutau grămăticii de la curtea domnească, și care ființa probabil încă din anul 1576. În ce privește Moldova, s-a văzut că, în 1581, pravila slavo-română a fost scrisă și tradusă de Lucoci, « ritor și scholastic ». Acest titlu înseamnă că scriitorul era profesor la o școală mai înaltă, probabil domnească. « Profesorul » Lucoci, așezat la Iași, traduce cărți de legi din slavonește în românește ; el era deci cunoscător al limbii slave, pe care o predă elevilor săi; totodată, se poate afirma că în învățământul său se cuprindea și studiul pravilelor. Dar aceste școli de slavonie erau destinate mai ales preoților și diecilor de cancelarie și nu puteau avea o influență mai întinsă în țară.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-au făcut primele încercări de a se înființa un învățământ în latinește în Moldova. Despot vodă, în 1561—1563, a înființat un colegiu sau gimnaziu cu învățământ în limba latină, la Cotnari, unde aduce pe profesorul german Ioan Sommer, dar scurtul răstimp al domniei lui Despot nu a îngăduit ca școala să dea rezultate. Așezarea ei la Cotnari, într-un centru orășenesc, arată din ce mediu urmau să fie recrutați cei mai mulți din elevii acestei școli. Petru Șchiopul încearcă și el să fundeze o școală latină, încredințată de astă dată iezuiților veniți din Polonia și așezați tot la Cotnari. Școala iezuiților poloni în Moldova a funcționat, cu întreruperi destul de lungi, de la sfârșitul veacului al XVI-lea până la începutul veacului al XVIII-lea. Sediul său principal a fost la Iași. Numeroși fii de boieri au studiat acolo limba latină. Deși învățământul latin în Moldova și Țara Românească se adresa unei pături foarte subțiri, limba latină, care era aceea a cărților de știință din Europa, n-a rămas necunoscută în aceste țări.

Se poate vorbi și de biblioteci cuprinzând cărți latinești și slavone din această epocă. Despot vodă și Petru Șchiopul, domnii Moldovei, aveau biblioteci de cărți religioase și laice, tipărite și manuscrise.

Acad. R.P.R., ms. slave nr. 106 și 248.

Limba română, pentru care nu erau școli, ci numai câte un umil dascăl, în unele sate și orașe, își face totuși drum treptat, ca o necesitate de neînlăturat, în scrisul tuturor păturilor societății românești.

Tipografiile. Tipografia slavonă a început să funcționeze în Țara Românească în 1508 și și-a continuat activitatea în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Tipografia de cărți românești din a doua jumătate a secolului al XVI-lea a lui Coresi de la Brașov nu înseamnă, din punct de vedere tehnic, decât mutarea la Brașov a tipografiei slavone din Tîrgoviște, cu literele, presele și meșterii săi. Încetarea activității tipografice în Țara Românească, în această epocă, se datorește mutării tipografiei, în frunte cu meșterii Coresi și Oprea, la Brașov, unde își continuă activitatea¹.

Epica populară continuă să dea glas sentimentelor poporului, prin opere transmise oral, care pot fi date prin subiectul lor. Lupta țăranimii împotriva jugului feudal se oglindește în balada *lancu vodă*, în care e vorba de Iancu Sasul, domnul Moldovei (1579—1582), în domnia căruia au fost în adevăr răscoale țărenești în Moldova. Domnul, împreună cu boierii săi, pusese dări grele asupra celor ce aveau vite, provocînd astfel o răscoală populară². Balada arată cum oamenii

Fig. 300. — Cîntecul lui Mihai Viteazul, pe un *Liturghier* slav din sec. XVI.

domnului « prin sate ei pornia și pe oameni siluia ». Oamenii se roagă de iertare, dar « cîți oameni bani n-avea, ȋoalele zălog le lua » și atunci « țara se speria și din sate toți fugia și în păduri se ascundea ». Este o baladă tipică pentru exprimarea împotrivirii față de apăsarea feudală.

¹ Despre aceasta vezi paragraful următor.

² Gr. Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, p. 212.

Epopoea lui Mihai Viteazul, lupta pentru eliberarea de sub jugul **turcesc**, a avut în acea epocă un mare ecou în popor. O baladă populară, păstrată în însemnările de pe un Liturghier slav din veacul al XVI-lea, spune: « Cu dobîndă, cu izbîndă, la cel domnu, la Mihai vodă. Zis-a domnu Mihai vodă: Alei, buni de mîină mi-ați fost » ^x. Această baladă formează cîntecul oștenilor din popor intrați la oaste pentru «dobîndă» (pradă) și exprimă bucuria lui Mihai la vederea oștenilor care se strîngeau în jurul lui.

Cronicile pomenesc și de lăutarii care cîntau cîntece la intrarea lui Mihai în Alba Iulia, probabil cîntece de gloriificare a faptelor lui.

În schimb, *Balada lui Radu Calomfirescu* este un cîntec de curte boierească. Autorul învinuiește pe Mihai că, împreună cu Buzeștii, « hoții și cîinii », a ucis pe Calomfirescu, erou în lupta cu turcii: « maică, maică, Mihai vodă, nu te ierte dumnezeu, că tăiași pe frate-tău » ². Această baladă continuă tradiția baladei feudale, boierești, pe care am întîlnit-o și în perioada precedentă.

A doua jumătate a secolului al XVI-lea, atît în Țara Romînească, cît și în Moldova, înseamnă începutul afirmării limbii poporului în literatura scrisă. Deși actele de cancelarie, cronicile, pravilele, cărțile bisericești continuă în mare parte să fie scrise slavonește, apar și se răspîndesc tot mai mult actele private scrise romînește, traducerile de pravile în limba poporului, primele cronici romînești (în ultimii ani ai secolului al XVI-lea), « cărțile populare » traduse din slavonește și, ca fapt esențial, tipografia de cărți romînești a lui Coresi și a celorlalți tipografi de la Brașov, care lucrează pentru cele trei țări romînești.

2. CULTURA ÎN TRANSILVANIA

Reforma, un nou stadiu în lupta ideologică împotriva feudalismului. Mișcarea inițiată de Martin Luther în 1517 la Wittenberg, cu scopul de a reforma biserica, deschidea o nouă fază în lupta antifeudală îmbrăcată în haină religioasă. Înfricoșat însă de forțele sociale ridicate în cursul războiului țărănesc german, Luther și-a dirijat mișcarea, în scurtă vreme, pe calea înțelegerii cu principii germani; de aceea dezvoltarea în continuare a reformei a trecut în mîinile preotului de la Zurich, Ulrich Zwingli. Curentul elvețian (sacramentarian), inițiat de Zwingli, cu toate că avea multe trăsături comune cu luteranismul, se deosebea de acesta în probleme fundamentale teologice și sociale, situîndu-se pe o poziție mai avansată. Mergînd mai departe, Ioan Calvin, reformatorul de origine franceză de la Geneva, a dat reformei o orientare net burgheză. În varietatea curentelor ivite, un caracter radical l-a avut antitrinitarismul, curent care a întreținut legături

¹ P. P. Panaitescu, *Manuscrisele slave ale Academiei R.P.R.*, I, p. 46. ⁸
Gr. Tocilescu, *Materiale folcloristice*, I, p. 1236—1238.

și cu aripa populară a reformei. Antitrinitarismul, sistematizat într-un spirit mai moderat de italianul Fausto Sozzini, s-a numit și socinianism (mai târziu, în Transilvania, unitarianism). Aripa populară a reformei era reprezentată de anabapțiști (rebotezați). Aceștia au manifestat cea mai puternică opoziție față de rînduiriile din acea vreme, urmărind răsturnarea întregii orînduiri existente. Ca urmare a programului lor social, anabapțiștii s-au bucurat de o popularitate atît de mare în rîndurile maselor orășenești și țărănești exploatate, încît au fost momente cînd se punea problema dacă nu cumva întreaga Europă centrală va adopta reforma în sens anabaptist.

Reforma în Transilvania — în Transilvania, s-au preluat de timpuriu și rînd pe rînd toate variantele reformei. Programele diferitelor curente au fost însă adaptate realităților social-economice de aici și, ca urmare, au suferit importante schimbări.

Reforma luterană a început să se răspîndească în Transilvania, curînd după anul 1520, prin mijlocirea tineretului săsesc ce studiasc la Wittenberg și a negustorilor. În prima fază, centrul ei a fost la Sibiu, unde orășenimea lupta împotriva tendințelor de dominație ale clerului. Deosebit de violentă a fost împotrivirea în materie de jurisdicție clericală. Nu se mai ținea seama de sentințele forurilor judecătorești ale bisericii și se refuza prezentarea la scaunul de judecată.

Această mișcare a eșuat însă în cursul divergențelor politice dintre aderenții lui Ferdinand și ai lui Zâpolya, după dezastrul de la Mohács din 1526. Ea a recăpătat avînt abia după un deceniu și jumătate, de data aceasta mai întîi la Brașov, sub îndrumarea lui Ioan Honterus (1498—1549). Reforma bisericii catolice și introducerea luteranismului a fost decretată oficial la 1550.

Nobilimea maghiară a primit la început cu rezerve luteranismul, considerîndu-l ca un instrument în mîna partidei filo-habsburgice, pentru întărirea ei în Transilvania. Cîștigarea majorității nobililor de către reforma luterană, a cărei răspîndire a luat avînt începînd de pe la mijlocul deceniului al patrulea, s-a datorat dorinței acestora de a se împărtăși din averile eclesiastice. Apariția curentelor sacramentarian și anabaptist arată însă că, începînd din deceniul al cincilea, n-a lipsit nici în Transilvania tendința de a se imprima reformei un caracter radical.

În ce privește orășenimea săsească bogată, ea a căutat să stăvilească acest proces, fapt la care a contribuit și Ioan Honterus, prin lucrarea sa *Reformatio ecclesiae Coronensis* (1543). Hotărîrea « Universității săsești » din 1550 preciza limitele îngăduite procesului de reformă în rîndurile sașilor. S-a ajuns chiar să se ia atitudine împotriva răspîndirii curentelor radicale ale reformei, propunîndu-se îngrădirea importului de cărți și introducerea cenzurii eclesiastice.

Pentru nobilimea maghiară — ca și pentru patriciatul săsesc — era suficientă reforma luterană, care îi asigura avantajele ce decurgeau din secularizarea

averilor bisericești. Populația mai înstărită a târgurilor însă și o parte din țărănime — îndeosebi cea liberă — îmbrățișează mai întâi sacramentarianismul elvețian, apoi calvinismul în forma pe care i-o dăduse Henrich Bullinger, în sfârșit antitrinitarismul, unii chiar în ramificația radicală a acestuia, legată de anabaptism.

Astfel, datorită luptei păturilor orășenești, sacramentarianismul a izbutit: câștigă teren printre maghiari în defavoarea luteranismului. Recunoașterea sa ca religie oficială de stat în 1564 a fost însă scump plătită prin concesiile făcute nobilimii și orășenimii bogate, trecute la această confesiune. În aceste condiții și biserica reformată din Transilvania, constituită pe temeiul învățăturilor lui Calvin în interpretarea lui Bullinger, a rămas calvinistă numai în aspectul ei teologic, nu și în programul ei social. Noii adepți ai lui Calvin, înfricoșați de mișcările maselor, nici nu au încercat măcar să introducă constituția și disciplina bisericească în forma specifică dată de reformatorul elvețian, ci au păstrat modul de organizare a luteranismului, favorabil intereselor păturilor conducătoare.[^]

În felul acesta, calvinismul, adaptat în alte țări intereselor burgheziei progresiste, în Transilvania a fost despuiat de conținutul său social original și lipsit de felul presbiterian de organizare (conducerea parohiilor de către « adunarea bătrînilor »), devenind biserica păturii dominante și conservatoare a feudalismului.

În timp ce curentele luteran și calvinist se situaseră fără rezervă alături de orînduirea feudală, populația săracă de la orașe și din târguri și masele țărănimii asuprite s-au orientat mai ales spre antitrinitarism și anabaptism. Îndeosebi primul dintre aceste curente s-a răspîndit cu o putere nestăvilită. Însuși Francisc Dâvid (1520—1579), episcopul reformat, iar apoi chiar principele Ioan Sigismund ajunseră să fie adepții antitrinitarismului, Francisc Dâvid însă n-a rămas la forma moderată a antitrinitarismului, ci a evoluat în direcția curentului anabaptist. Cu toate că el nu și-a însușit și programul social al acestui curent, totuși învățăturile lui au permis maselor asuprite să vadă în ele expresia propriilor lor năzuințe.

După înfrîngerea mișcărilor țărănești, forțele feudale au lichidat și antitrinitarismul. O ramură moderată a acestui curent, făcînd concesii clasei dominante, a dat naștere bisericii unitariene (1579). Perseverent în ideile sale, Francisc Dâvid și-a sfîrșit viața în temnița din cetatea Devei, iar adepții lui, urmăriți peste tot ca elemente subversive, s-au grupat, în cele din urmă, în așa-numita sectă a sabatiștilor.

În urma succesului reformei, catolicismul s-a stins în Transilvania aproape cu desăvîrșire — ierarhia bisericii catolice a fost desființată timp de 160 de ani (1556—1716)—el persistînd doar în grupuri sporadice și numai prin locurile ascunse din părțile muntoase ale secuimii.

În aceste împrejurări, prin separarea confesională a Transilvaniei de Ungaria catolică (habsburgică), reforma a devenit și o platformă ideologică a luptei pentru existența de sine stătătoare a principatului transilvănean.

În sînul populației românești reforma nu a pătruns decît sporadic, cu toate încercările de prozelitism făcute de luterani și mai ales de calvini. Varianta calvină a reușit să cîștige oarecare teren în rîndurile micii nobilimi, aflată în luptă cu marii feudali catolici, mai ales în Banat și în Hunedoara, în acelea ale negustorimii din orașele Lugoj, Caransebeș, Hațeg, și ale clerului, căruia i s-a suprapus o ierarhie calvinizată. Silințele acesteia din urmă de a cîștiga masele românești n-au dus la rezultatele dorite. Spre sfîrșitul veacului (1595), biserica romînă din Transilvania, ajungînd în dependență de mitropolia Țării Romînești, nu a mai cunoscut un timp încercările de prozelitism calvin.

Noile centre de cul- Transformările în viața economică, socială și religioasă a
tură. Școlile Transilvaniei au adus schimbări însemnate și pe teren
cultural. Reforma a înlăturat, o dată cu biserica catolică, și
vechea pătură intelectuală clericală și, împreună cu aceasta, și centrele ei de
cultură. Elemente ale tradiției umaniste din centrele episcopale de la Alba Iulia
și Oradea au fost preluate de noul centru cultural de la curtea princiară, ca și
de centrele culturale din orașe. Orășenimea a ajutat în mod deosebit ca, în
perioada ce a urmat reformei, umanismul să iasă din izolarea sa aristocratică
de mai înainte și să pătrundă în cercuri mai largi. Acest proces a fost ajutat
de faptul că centrele școlare protestante nu au mai fost în mediul feudal, ci la
orașe. În trecut, principalele centre culturale ale Transilvaniei fuseseră mănăs-
tirile și curțile episcopale, pe cînd acum directivele plecau din centrele laice,
de la curtea principelui sau din orașe.

Curtea princiară, mai ales sub Băthoreștii catolici, a reușit să atragă mulți
reprezentanți de frunte ai umanismului. Legăturile curții cu mișcările reformate
s-au încheiat o dată cu moartea lui Ioan Sigismund, care îmbrățișase unitaria-
nismul. Principii și în general cancelarii lor culți, cu studii în Italia, mai ales
la Padova, au încercat, prin atragerea unor învățați străini, artiști și oameni
de cultură italieni, să transforme curtea de la Alba Iulia într-un centru de
îndrumare culturală, cum fusese odinioară cel de la curtea lui Matei Corvin.
Străduințele lor însă n-au avut succes deplin decît pe terenul îndrumării gustului
artistic, mai puțin pe cel științific.

În unele orașe mari, la Cluj și la Oradea, la Brașov, la Sibiu și la Bistrița,
s-au format centre noi, care au rivalizat în multe domenii ale vieții spirituale
cu curtea principilor. Aceste orașe, importante centre meșteșugărești, au devenit
și centre școlare.

Din îndemnurile primite din partea acestui umanism tîrziu, dar mai ales
din partea reformei, școala a tras foloase deosebit de importante. Rețeaua de
școli s-a întins considerabil, iar învățămîntul s-a adîncit și s-a lărgit. Pentru
reformă, răspîndirea preocupărilor de cultură era tot atît de importantă cît
era pentru noul organism statal al Transilvaniei pregătirea unor dregători
laici, ridicați în multe cazuri din păturile de jos.

în Transilvania, asuprirea de neam se manifestă și în domeniul învățămîntului. Puținele școli românești care existau erau lipsite de sprijin din partea oficialității. Ele se mențineau numai în măsura în care erau susținute de populația românească și de domnii Țării Românești și Moldovei.

Școala din Scheii Brașovului — unde exista o puternică comunitate românească și în care învățămîntul în limba maternă a fost introdus în a doua jumătate a veacului al XVI-lea (1559) — a luat o dezvoltare deosebită, astfel că, la 1597, a fost nevoie de zidirea unui nou local, din piatră, care există și azi și la ridicarea căruia a contribuit și Aron vodă, domnul Moldovei. Creșterea numărului școlarilor, dar și prozelitismul calvin, au ajutat spre sfîrșitul veacului la înființarea unor școli românești și în centre negustorești bogate din Banat: la Caransebeș — unde a fost « dascăl de dascălie » Efrem Zecan, pomenit în epilogul *Paliei de la Orăștie* (1582) — la Hațeg, întemeiată prin străduințele căpitanului cetății Deva, Francisc Geszty, și probabil la Lugoj, asupra acestor ținuturi bănățene încercările de prozelitism calvine fiind mai insistente.

În mediul săsesc, bazele învățămîntului de cultură generală au fost puse de Ioan Honterus, prin înființarea la Brașov a primului liceu întemeiat pe principii umaniste, care și-a deschis porțile la 1 decembrie 1544. După îndemnul primit de la brașoveni, au trecut curînd și sibienii (1555) la reorganizarea învățămîntului, apoi cei de la Bistrița (1596) și Sighișoara (spre sfîrșitul veacului).

În mediul maghiar, reînnoirea învățămîntului pe baze umaniste protestante poate fi datată din 1557. În acest an, dieta țării hotărî ca în clădirile mănăstirilor secularizate din Cluj și Tîrgu-Mureș, apoi din Alba Iulia și Oradea, să se organizeze colegii protestante. Principele Ioan Sigismund voise ca, prin chemarea învățatului francez Pierre de la Ramee (Petrus Ramus, 1515—1572), să ridice colegiul din Alba Iulia la rangul unei școli superioare. Planul fu realizat însă de Ștefan Băthory, dar nu în spirit protestant, ci prin aducerea iezuiților. El întemeie la Cluj, în 1581, o universitate, după modelul universităților din Apus, în fruntea căreia puse pe italianul Antonio Possevino. Universitatea din Cluj avea trei facultăți: teologică, filozofică și juridică, în actul de fundație prevăzîndu-se ca «toți aceia care au terminat cu succes științele frumoase, limba ebraică, greacă și latina în facultăți... și au ajuns stăpîni pe știință deplină, să poată ajunge bacalaureați, magistri sau doctori și aceste grade să le aducă tot afîtea drepturi, demnitate, distincție și onoare, ca și cînd și le-ar fi cîștigat în academii italiene, franceze, spaniole sau germane »*. Mihai Viteazul, ca domn al Transilvaniei, a luat sub ocrotirea sa universitatea și pe iezuiți, după cum reiese dintr-un document din 31 decembrie 1599. Totuși, universitatea a putut funcționa numai pînă în 1603, cînd iezuiții au fost alungați.

La baza noului învățămînt orășenesc se afla însușirea limbii latine — limbă a administrației de stat și a justiției — și cunoașterea culturii antice. În afară de director, materiile erau predate la licee (colegii) de mai mulți lectori și de alte

¹ A. Veress, *Fontes rer. Trans.*, I, p. 127—132.

ajutoare. Elevii erau grupați în organizații școlare (*coetus*) și se conduceau prin frunțași aleși, cel puțin în parte, de ei înșiși, din mijlocul lor.

În sate, băieții învățau cititul, scrisul și socotitul. Uneori, însă, școala sătească era mai avansată, cum o arată statutele școlilor din Sînzieni, sau din Criș, din anul 1593, conform cărora se predă atunci, în amândouă școlile, și limba latină, iar la Criș chiar și limba greacă.

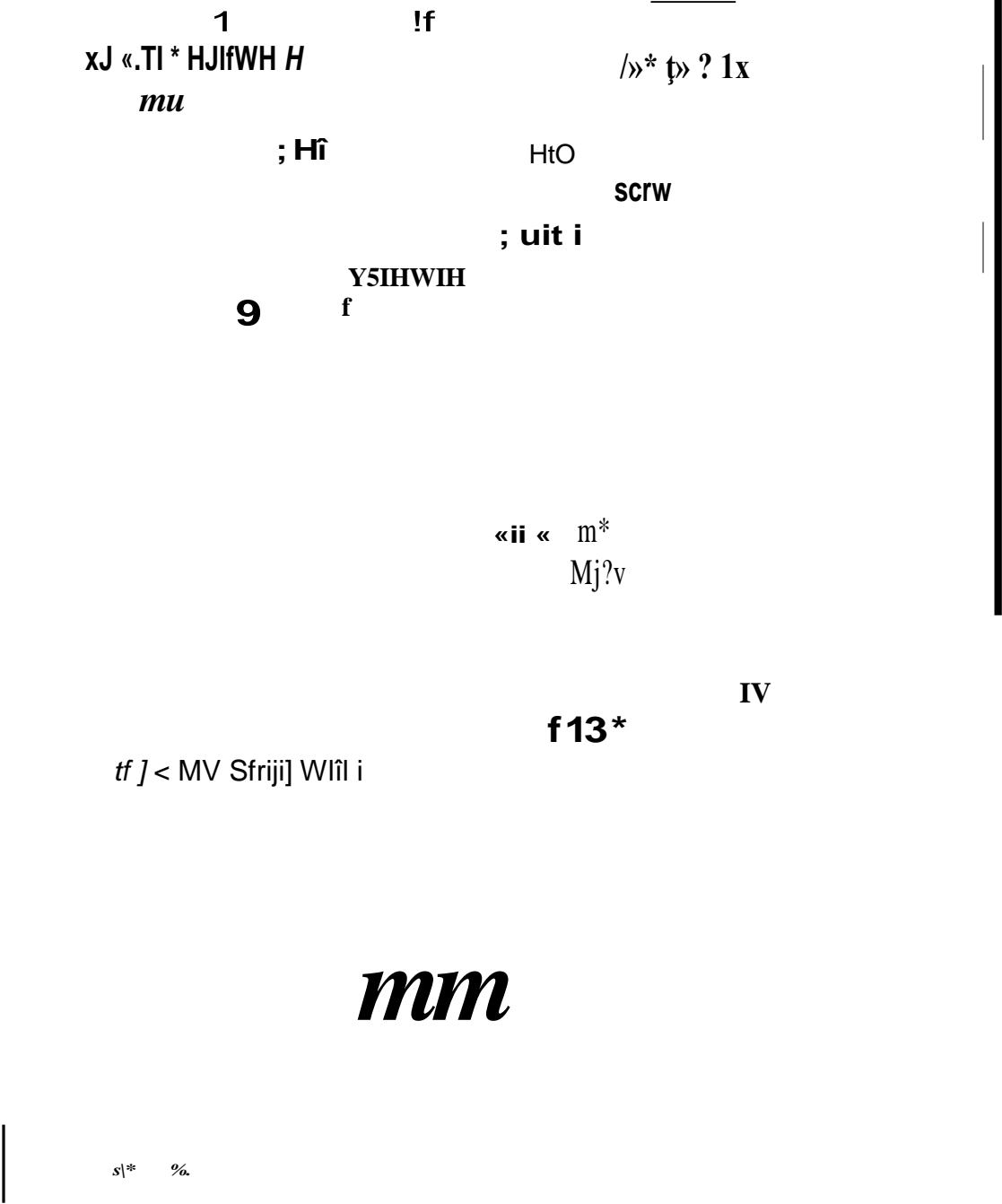
Tipografiile Alături de școli, procesul culturalizării a fost ajutat și de tipografia, al căror număr a crescut simțitor în Transilvania. Pe lângă cele cunoscute din epoca precedentă (la Sibiu și Brașov), acum se înființează altele noi, la Cluj (a lui Hoffgreff Heltai, în 1550), la Oradea, la Alba Iulia (în 1567, cu Rafael Hoffhalter ca tipograf), la Abrud, a diaconului Coresi și altele la Brașov, la Orăștie, unde s-a tipărit *Palia*, în 1582. Până în această vreme, cartea tipărită era încă rară, și, cu toate că era mai ieftină decât manuscrisele, încă destul de scumpă. Marea invenție tehnică fu acum pusă în slujba literaturii în limba poporului și în slujba răspîndirii noilor idei ale reformei.

Diaconul Coresi și-a început activitatea tipografică în Țara Românească. În 1556, s-a așezat la Brașov, de unde revine la Tîrgoviște în 1558 și tipărește acolo, pentru Mircea Ciobanul, *Triodul Penticostar* slavonesc, o remarcabilă realizare a artei tipografice, prin bogăția ilustrațiilor.

În 1559—1560, Coresi se mută din nou la Brașov, unde rămîne pînă la moarte. Faptul că tipografia munteană încetează orice fel de activitate în timpul lucrărilor executate de Coresi la Brașov, precum și trecerea în mai multe rînduri a lui Coresi din Țara Românească în Transilvania și înapoi, arată că tipografia lui împlinea nevoile de cărți ale celor trei țări românești, nu era rezervată uneia singure. Am văzut că, în prima jumătate a secolului al XVI-lea, tipografia de la Tîrgoviște a tipărit cărți slavone cu stema Moldovei. Prin mutarea tipografiei la Brașov, oraș care avea legături comerciale și cu Moldova, nu s-a întrerupt furnizarea de cărți pentru această țară.

În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, s-au tipărit în Transilvania și în special la Brașov 35 de cărți bisericești pentru romîni. Dintre acestea, 23 sînt în slavonește, adică majoritatea, 3 sînt slavo-romîne (text slav cu traducere românească) și 9 în romînește. Tipărirea mai ales a cărților slavone în tipografia din Brașov arată că această tipografie se afla sub protecția autorităților bisericești din Țara Românească și Moldova și împlinea nevoile de cărți din aceste țări, unde se păstra mai bine tradiția slavonă.

Întreprinderea tipografică din Brașov s-a mărit cu vremea și, alături de cărțile tipărite de Coresi și de ucenicii săi, se tipăresc acolo și alte cărți. Astfel, Tudor diacul, apoi Mănăilă, Șerban, fiul lui Coresi, Marian, diacul Călin, diacul Lorinț, apar ca tipografi, alături de Coresi sau singuri. Este vorba probabil de meșteri care lucrau în aceeași tipografie, căci litera și ornamentele nu diferă de la meșter la meșter.

Meșterii se deplasau de la Brașov și în alte orașe din Transilvania, ca, de pildă, la Sebeș, unde s-a publicat *Sbornicul* slavon din 1580, la Orăștie, unde s-a publicat *Falia*, în 1582, la Alba Iulia, unde a lucrat diacul Lorinț Evangheliarul din 1579. Este vorba însă de aceiași meșteri care au lucrat și la Brașov și de aceeași literă folosită și în tipăriturile publicate acolo. Se poate însă admite o extindere a tipografiei, cu prese și litere suplimentare pentru nevoile din alte orașe. A existat, deci, o activitate tipografică românească în Transilvania, cu centrul la tipografia de la Brașov, unde se tipăreau lucrări destinate românilor din toată Transilvania, precum și celor din Țara Românească și Moldova.

Însemnătatea activității lui Coresi pentru cultura românească. Tipografia condusă de diaconul Coresi la Brașov a fost prima tipografie de cărți românești, dacă facem abstracție de tipărirea unui *Catehism românesc* la Sibiu, în 1544, care nu s-a păstrat. Tipografia de la Brașov a fost continuarea tipografiei slavone din Țara Românească, dar o dată cu mutarea ei la Brașov a început să tipărească și cărți românești.

Această schimbare esențială pentru istoria culturii trebuie pusă în legătură cu răspîndirea în aceeași vreme a scrisului românesc în actele private, în cărțile de legende populare, în cărțile juridice. Tipărirea cărților românești nu poate fi socotită ca un fenomen izolat, ci ca rezultatul mișcării culturale din acea vreme pentru scrisul în limba rotundă în cele trei țări românești, datorită ridicării unor noi păături sociale.

Unii istorici au considerat întreaga activitate de tipărire a cărților românești la Brașov ca rezultatul influenței sașilor luterani, care ar fi impus introducerea limbii române în locul celei slavone la românii transilvăneni. Mutarea lui Coresi la Brașov s-a făcut însă cu învoirea domnului muntean Pătrașcu cel Bun și coincide cu venirea la Brașov, cu oaste, a acelui domn, care patronase puia atunci tipografia.

Patronajul luteran al municipalității săsești din Brașov asupra tipografiei lui Coresi este pur formal. Astfel, prima carte tipărită de Coresi la Brașov, în 1557, *Octoiul mic*, poartă indicația că s-a publicat din « porunca » judei sas al orașului, Iohannes Benkner, deși această carte este scrisă slavonește și are un caracter ortodox. La fel și *Evangheliarul* slavonesc din 1562 menționează aceeași poruncă a judei Brașovului. Nu se poate închipui un patronaj luteran care să se îngrijească de tipărirea cărților ortodoxe în limba slavă. Pe de altă parte, sînt cărți românești tipărite de Coresi care nu poartă indicația despre «porunca » judei orașului. *Psaltirea* românească din 1570, carte de mare importanță pentru înlocuirea scrisului slavon cu cel românesc, e prezentată ca o carte tipărită de Coresi singur: « Eu, diaconu Coresi, dacă văzui că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi, rumîinii, n-avăm. .. »^x. Este sigur că pentru unele cărți ale lui Coresi, judele Brașovului a contribuit

¹ I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 55, 56.

fifif ♦

♦ S

\$0 *UOiUV* 3Hrfil33Op

W

mii
♦

cu bani, ca să poată fi tipărite. Luca Hirscher, urmașul lui Benkner, spune în prefața *Evangheliei* românești cu învățături, tipărită de Coresi în 1581: «Nu mai cruțai de în avere ce-mi era dăruită de Dumnezeu a da la acest lucru»¹. Rezultă din acest text că nu este vorba de subvenționarea tipografiei din partea municipalității, ci de banii lui Hirscher, din averea sa personală. Această carte este de altfel o carte pur ortodoxă. Patricienii sași, care conduceau orașul, erau oameni de afaceri și înțelegeau să investească bani în anume lucrări de tipografie, care era o întreprindere fructuoasă. De vreme ce se tipăresc în aceeași tipografie și cărți slavone și cărți cu dedicații către domnii Țării Românești și ai Moldovei, precum și cărți fără indicația «poruncii» judeului Brașovului, este clar că municipalitatea săsească nu era proprietara tipografiei, nu avea sarcina editării cărților românești, iar Coresi nu era simbriașul ei. Tipografia era proprietatea lui Coresi, în sensul că el posedea, cum era obiceiul meșteșugarilor din evul mediu, unelte muncii sale, un sac de litere și o presă.

Adevărații susținători ai activității lui Coresi, cei care l-au chemat în orașul lor, nu pot fi decât conducătorii comunității orășenești din suburbiul românesc de la Șcheii Brașovului. Tipografia lui Coresi a lucrat exclusiv, prin toate cărțile tipărite, pentru biserica română. Ea se afla în strânsă legătură, după cum o arată numeroase indicii, cu biserica Sf. Nicolae a comunității românești din Șchei.

Sprijinul acordat de comunitatea românească din Șchei tipografiei rezultă și din examinarea cărților ieșite de sub teascurile ei. Dintre cele nouă cărți românești, șapte sînt publicate conform tradiției ortodoxe. Această simplă statistică este o dovadă că tipografia lucra pentru biserica ortodoxă și nu pentru cea luterană și pentru țelurile ei de propagandă. Într-una din aceste cărți românești, *Evanghelia cu învățatură* din 1581, se cuprind chiar atacuri împotriva reformei religioase, socotită ca erezie: «într-acest greu ce e în lume acum, derept ce ca mulți oameni creștinești întru multe chipuri de credințe și de învățături noă pleacă-se și întru păreri lor-și sălbătescu-se... a amestui întru ei vare ce eresure» (erezii)².

Rămîn numai două cărți, dintr-un total de 35, asupra cărora se poate zice că s-a exercitat influența reformei religioase: catehismul intitulat *întrebare creștinească* (fără dată, tipărit probabil în 1560—1561, o dată cu *Evanghelia românească*, anunțată în prefață), apoi *Evanghelia cu învățatură*, care are în anexă un *"bAolitifelnic*, tipărite în 1564.

Compromisul religios pe care îl aflăm în aceste cărți este rezultatul luptei • între presiunea exercitată de autoritatea orășenească luterană și rezistența comunității românești din oraș. Se vede că această comunitate avea posibilitatea să cenzureze textele ce îi erau trimise, deci patrona tipografia, dar nu se putea opune întrutotul cîrmuirii orașului.

¹ I. Biănu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, I, p. 92.

² Diaconul Coresi, *Carte cu învățatură*, ed. S. Pușcariu și Al. Procopovici, p. 3.

în legătură cu patronarea traducerilor de cărți bisericești în românește de către biserica Șcheilor, este de asemenea dovedit că diaconul Coresi a aflat în acea biserică vechi traduceri în manuscris, copiate sau chiar executate din inițiativa românească locală. Astfel, o copie a *Octoiului* românesc, executată la Brașov pentru școala comunității din Șchei, în 1570, s-a făcut « de pre izvodul ce iaste în besearca Șcheailor de lângă cetatea Brașovului, de l-au scos den limba sîrbească pre limba rumînească sfinții părinți, cine au fost nainte întru acest loc ».

De asemenea, *Apostolul* slavo-român, scris la Brașov în anii 1559—156C, înainte de începerea tipăririi cărților românești, este copiat de popa Brațul din Șchei după o traducere mai veche, alcătuită la Brașov, după cum rezultă din limbă.

Tipografia lui Coresi a publicat și vechi traduceri maramureșene ale cărților bisericești, transpuse în graiul sud-ardelean, dar și traduceri din sudul Transilvaniei, datînd din prima jumătate a veacului al XVI-lea (Evangelhia românească din 1560 dă numele monedelor care au circulat în Ungaria înainte de 1526; s-a folosit deci un text românesc tradus înainte de începuturile pătrunderii reformei luterane în Transilvania).

Așadar, a existat un curent de traduceri în românește înainte de hotărîrea sfatului orășenesc din Brașov, din 13 martie 1559, de a reforma biserica românească din Șchei, hotărîre care, cum spune cronicarul sas, « n-a avut niciun rezultat »¹.

Curentul în favoarea traducerii cărților bisericești în limba poporului a putut să primească în Transilvania un impuls de la reforma religioasă. Influența reformei a existat, dar inițiativa scrierii în românește în acea epocă se datorește ridicării unor noi pături sociale la cultură, și nu sașilor luterani. Mai mult chiar, se poate afirma că acest curent a fost aprobat și de domnii și mitropoliții din Țara Românească și Moldova, sub înrîurirea acestor pături sociale. O parte din cărțile românești tipărite de Coresi sînt dedicate domnilor Moldovei și Țării Românești, firește nu fără știrea lor. *Evangelhia cu învățătură*, tipărită de Coresi în 1581, a fost tradusă cu învoirea mitropolitului Țării Românești, Serafim, care a trimis de la Tîrgoviște manuscrisul slav ce urma să fie tradus. În scrisoarea judeului Brașovului Luca Hirscher către judele Bistriței, din 15 august 1582, el spune că publicarea acestei evanghelii în românește a fost aprobată de domnii și mitropoliții Moldovei și Țării Românești, care au și cumpărat un mare număr de exemplare, « pentru a fi introduse în țările lor ».

Această operă se datorește în mare parte inițiativei celor ce nu știau slavonește. Copistul *Octoiului* manuscris din 1570, de la Brașov, spune că cei învățați știu slavonește, pe cînd scrierile românești sînt scrise pentru « mișelame », iar *Evangelhia cu învățătură* din 1581 a fost scrisă « ca să fie mai lesne și mai ușor a ceti și a înțelege pentru oamenii cei proști » (simplici)². Între aceștia, locul cel mai însemnat îl dețineau orășenii, care erau știutori de carte dar nu învățaseră slavonește.

¹ *Quellen zur Qeschichte der Stadt Brasso*, VI, p. 100 și 180.

² Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, p. 6.

Manuscrisele cărților românești tipărite de Coresi provin din locuri foarte diferite: Maramureș, Transilvania de sud și chiar Moldova, ceea ce arată că traducerea acestor cărți constituie un fenomen cultural general și nu o inițiativă luată de municipalitatea Brașovului. Chiar faptul că opera de răspîndire a cărților în limba poporului s-a făcut mai ales la Brașov arată că mișcarea pentru scrisul în această limbă era general românească, de vreme ce acest oraș constituia principalul centru de schimb între cele trei țări românești. Un alt fapt care dovedește caracterul general pentru toți românii al operei lui Coresi este limba cărților românești tipărite de el. Manuscrisele vechilor traduceri alcătuite în diferite regiuni ale țării au fost retopite la Brașov în limba vorbită în Țara Românească și în sudul Transilvaniei, care a rămas la baza limbii literare pînă în zilele de azi.

Totuși, după 1582, tiparul românesc încetează pînă în 1637, cînd a fost reluat în Țara Românească și în Moldova. În această epocă încetează în general curentul de traduceri și de răspîndire a cărților bisericești românești care se dezvoltase în chip așa de bogat pînă în 1580—1585. Acesta este semnul unei reacții slavone împotriva răspîndirii cărților bisericești în limba romînă; a fost, probabil, urmare a unei măsuri a bisericii, sub influența patriarhiilor din Orient, care a reușit să împiedice, cîtva timp măcar, înlăturarea tradiției seculare a ritualului slavon. Aceasta este cu atît mai de crezut, cu cît curentul de scrieri în limba poporului, în celelalte domenii decît cel bisericesc, a continuat să crească în această vreme, de pildă, în istoriografie, în scrierea actelor publice și private etc.

Paralel cu activitatea atît de intensă pe care a desfășurat-o diaconul Coresi la Brașov, tipărind nu mai puțin de 35 de cărți, tipografia lui Heltai din Cluj a tipărit, între 1550 și 1600, 56 de cărți în limba latină și 83 de cărți în limba maghiară, cu frumoase gravuri în lemn.

La Brașov, tipografia lui Honterus și-a continuat activitatea sub conducerea lui Valentin Wagner, tipărindu-se mai ales cărți școlare; trecută apoi în proprietatea orașului, tiparnița din Brașov a servit un timp îndelungat ca instrument de propagandă luterană. Tipografia brașoveană a întrecut în productivitate (pînă la 1557, data morții lui Valentin Wagner) tipografia lui Heltai de la Cluj. În ultimele decenii ale veacului al XVI-lea, însemnătatea ei a scăzut însă, fiind întrecută de cea din Sibiu, cu tipografi ca Heusler, Frautlingen, Crato și alții.

În strînsă legătură cu tipografiile, au luat ființă în Transilvania morile de hîrtie, care furnizau tipografiilor materialul de lucru necesar. Cea dintîi moară de hîrtie din Transilvania, totodată prima moară de hîrtie din tot sud-estul Europei, a fost cea de la Brașov, înființată în anul 1546 de doi negustori din rîndurile patriciatului brașovean, Hans Fuchs și Iohannes Benkner, și condusă de polonezul Ioan Friih. În 1573 s-a înființat o moară de hîrtie la Tălmaciu-Sibiu, iar alta exista în acest timp la Cluj.

La Brașov și Sibiu se constată în această vreme și existența unor librari, care vindeau cărțile cu aprobarea principelui. Astfel este cazul lui Nicolae

Schmidt, în primul oraș, și al lui George Wildner, în cel de-al doilea; alți librari sînt întîlniți apoi la Cluj și Bistrița.

Bibliotecile în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, colecționarea de cărți a luat oarecare proporții în păturile instruite și mai ales în păturile laice. Gregor Berger (t 1590) din Sibiu, de ex., avea, între cele 46 de opere ale bibliotecii sale, pe Homer, Hesiod, Lorenzo Valla etc, apoi o carte de muzică, una de geometrie și altele. O bibliotecă particulară deosebit de valoroasă a avut cornițele săsească Albert Huet (f 1607) — între cărțile sale fiind și *Institutele* lui Justinian — pe care a donat-o apoi liceului din Sibiu.

Temerea de răspîndirea ideilor înaintate cu ajutorul cărții a determinat clasa conducătoare să îngrădească libertatea tiparului, care existase pînă atunci. Ordinul din 1571 al lui Ștefan Băthory pentru introducerea cenzurii princiare face parte din măsurile împotriva curentelor progresiste.

În afară de colecțiile particulare, au luat ființă în Transilvania, pe lângă unele școli, cele mai vechi biblioteci publice păstrate pînă azi. Bibliotecile școlilor din Cluj, Brașov și Sibiu au devenit, prin cumpărături și donații, adevărate tezaure culturale.

Literatura reformei Literatura orășenească din Transilvania a făcut un însemnat pas înainte în deceniile al șaselea și al șaptelea ale secolului al XVI-lea, în decursul aprigei lupte pe care au purtat-o variantele progresiste ale reformei cu cele moderate. În această luptă, progresul social era reprezentat de antitrinitarism, față de luteranism și calvinism. Centrul antitrinitarismului (unitarianismului) a fost Clujul, unde contradicțiile de clasă în sînul orășenimii erau mai ascutite. Aici s-au ridicat și cele două personalități conducătoare — de origine săsească — care au reprezentat în literatura maghiară tradițiile de luptă antifeudală: Francisc Dăvid și Gaspar Heltai. Participarea lor la mișcările de masă ale meșteșugarilor și plebeilor din acest oraș i-a transformat în figuri marcante ale literaturii în limba poporului.

Francisc Dăvid (f 1579), conducătorul antitrinitarienilor, și-a răspîndit concepțiile lui progresiste prin disertații și scrieri polemice în limbile latină și maghiară. Asupra sa s-a exercitat influența mișcărilor meșteșugarilor și plebeilor clujeni, precum și ale țărănimii din acel timp. Sub influența antitrinitarismului a stat și activitatea lui Gaspar Heltai (f 1574), considerat ca cel mai de seamă prozator al literaturii maghiare din acel timp. Din șirul lung al scrierilor lui amintim «Dialogul» (*Dialogus*), apărut în 1552, colecția de povești intitulată «O sută de fabule» (*Száz fabula*, 1556), violentul pamflet în spirit antitrinitarian «Halo» (1570) și «Cronica» sa în limba maghiară (1575). Povestirea lui ușoară, stilul viguros, atitudinea curajoasă alături de orășenime și de masele asuprite, au asigurat cărților lui un cerc larg de cititori.

În timpul și în legătură cu aceste lupte și polemici religioase între luterani, calvini și unitarieni, s-a născut, în anii 1560—1570, și drama în limba maghiară, precedată de traduceri din Euripide (1551) și din Sofocle (1558). Prima operă originală, datorată unui anonim, este «Comedia trădării lui Melchior Balassi», tipărită la Abrud în 1565. Autorul, rămas necunoscut, demasca și ridiculizează, prin trădările și manoperile acestui feudal, întreaga clasă socială căreia îi aparținea Balassi. O tragedie jucată de școlari (în limba latină și în stil umanist) a lui Valentin Wagner nu ni s-a păstrat.

Literatura și știința în epoca umanismului târziu Spre sfârșitul veacului al XVI-lea, se poate constata o nouă înflorire a literaturii umaniste și a științei. Acest umanism târziu s-a dezvoltat — mai ales în măsura în care folosește limba maternă — pe baza literaturii reformei, în urma legăturilor sale cu reforma, umanismul și-a pierdut caracterul aristocratic de mai înainte și a căpătat o bază socială relativ largă. Aceasta a făcut posibilă dezvoltarea unui umanism specific, local, transilvănean. Datorită transformărilor produse pe tărîm literar în deceniile reformei, la sfârșitul veacului al XVI-lea, limba latină nu mai era limba unică nici măcar a literaturii umaniste. Nici în știință nu s-a mai putut păstra folosirea exclusivă a limbii latine, deși limba obișnuită a științei a continuat să rămînă și mai departe latina. Intellectualitatea laică, devenită mai numeroasă, cercurile noi de cititori cereau întrebuintarea în literatură și în știință a limbii materne, mai ușor de înțeles pentru ei. De aceea, literatura și știința din această vreme a umanismului târziu cuprind opere atît în limba latină, cît și în limba maternă.

Cele mai importante creații literare ale umanismului în limba latină din Transilvania în această jumătate de veac sînt acele ale scriitorilor sași. Literatura umanistă e o literatură savantă. Autorii creațiilor literare s-au străduit să capteze pe cititori, nu numai prin frumusețea stilului, ci și prin conținut. Pentru aceasta, ei s-au îndreptat adesea către prelucrarea poetică a unor subiecte istorice. În acest domeniu, avem unele creații valoroase ale literaturii umaniste săsești, în care se îmbină poezia și istoria.

O încercare încă timidă de acest gen ne prezintă Ioan Lebel (t 1566), în poemul lui istoric despre cetatea Tâlmaciului, *Carmen historicum de oppido Thalmus*. Urmînd un cunoscut obicei umanist, Lebel încearcă să lege diferitele întîmplări din istoria Transilvaniei de soarta comunei Tâlmaciu, unde a trăit timp mai îndelungat. În acest poem istoric sînt amintite și satele romînești din vecinătate, ai căror locuitori sînt, după mărturisirea autorului, urmașii «italienilor». O poziție deosebită în cadrul umanismului transilvănean ocupă opera lui Ioan Sommer (1542—1574), conducătorul școlii de la Cotnari, întemeiată de Despot vodă și propovăduitorul curajos al antitrinitarismului între sași. Cele 15 elegii *De dade ~bAo\davica*, în care descrie întîmplările legate de sfârșitul lui Despot și propria-i fugă la Brașov, se numără printre apreciatele poezii umaniste

scrise în Transilvania, iar *Viața lui Iacob Heraclide Despotul Moldovei*, redactată într-o limbă latină excelentă, prezintă și azi interes. Sommer a publicat apoi și alte diferite poezii ocazionale și o dramă satirică despre «tirania» colicii podagrei.

HERBARIVM. AZF CFVV EKNEC NEVJEKR.6L. TERMES*ETEK. rol e<, haOairu Magyar nyclvt'rc, te (t teairc hoOta azDoftoroc {tonyuciboi zz Horhi Melkis Pcter.

Fig. 303.—Foaia de titlu a *Herbarium-ului* tipărit la Cluj în 1578.

Un exemplu reprezentativ al poeziei savante umaniste e descrierea în versuri a lui George Deidrich (f 1605), intitulată *Hodoeporicon itineris Argentoratis* (Descrierea unei călătorii la Strassburg), în care se dau multe informații geografice, etnografice și istorice.

Prin puterea talentului său poetic și prin volumul creațiilor sale, Christian Schesaeus (f 1585) se numără printre cei mai de seamă scriitori umaniști din Transilvania. În opera sa principală, epopeea *Ruinae Pannonicae*, redactată sub influența lui Virgiliu, el a prezentat în 12 cîntece istoria Transilvaniei între 1541 și 1571. Expunerea sa se distinge printr-un realism remarcabil, care se

manifestă îndeosebi în cântecul unde se evocă marea răscoală a secuilor din anul 1562. Schesaeus a mai scris o seamă de ode și elegii, toate caracterizate prin eleganța deosebită a formei. În anul 1580, la Biertan, el a prezentat mersul reformei în Transilvania, într-o expunere care se numără printre cele mai frumoase creații ale prozei umaniste.

Literatura latină la maghiari, în comparație cu cea a sașilor, e mai puțin valoroasă. În schimb, e cu atât mai importantă beletristica umanistă în limba maternă. În cadrul acesteia, genul cel mai caracteristic și mai popular l-au format povestirile. Ele au îndeplinit în acea vreme, pentru cititorii laici, rolul de mai târziu al romanului. Povestirile cu caracter popular și-au luat în general subiectele din folclor sau din nuvele umaniste străine.

Din creația bogată a povestirilor cu subiecte împrumutate din folclor, amintim pe aceea a lui Petru Ilosvai Selymes despre « Toldi » (1574), în care autorul a prelucrat o tradiție populară, al cărei erou e un tânăr viguros și curajos, în luptă cu piedicile puse de societatea feudală. Dintre acelea cu subiecte împrumutate din tezaurul comun al umanismului european, merită să fie pomenită povestirea lui George Enyedi (1555—1597) intitulată « Gismunda și Gisquardus », a cărei temă este împrumutată dintr-o nuvelă a lui Boccaccio. Povestirea de origine antică « Arghir și Elena », ajunsă în Transilvania prin mijlocirea unor cărți populare italiene și prelucrată de Albert Gyergyai (c. 1600), se află și în literatura română și sâsească. Ea e una din cele mai artistice realizări ale întregii literaturi a povestirilor. Din literatura antică și-a luat subiectele și Nicolae Bogâthi Fazekas (1534—1598), cel mai fecund scriitor de povestiri. Din aceeași vreme datează și primele opere cu caracter științific în limba maghiară, mai întâi de științele naturii. Dintre cele dintâi realizări pomenim lucrarea de botanică a lui Petru Meliusz Juhász, *Herbarium*, tipărită la Cluj în 1578, și « Manualul de medicină », de mari proporții, al lui George Lencses din Oradea, medicul curții lui Ștefan Báthory.

Înflorirea științei în Transilvania e arătată de numărul mare al operelor științifice de specialitate, apărute în limba latină. În domeniul medicinei, doctorul Paulus Kyr, care a organizat și un învățământ medical la Brașov, a publicat în 1555 lucrarea *Sanitatis studium* (Studiul sănătății), socotită prima carte de medicină tipărită în Transilvania. În domeniul filologiei și al edițiilor de texte trebuie pomeniți în primul rând Ioan Honterus și Valentin Wagner ¹. Dintre operele lui Wagner, lăsînd la o parte tipăriturile de autori clasici, amintim gramatica sa grecească (*Compendium grammatices graecae*, 1562). Dovadă a interesului pe care l-a avut umanismul transilvănean pentru dezvoltarea culturii grecești este și faptul că Johannes Benkner, judele Brașovului, a pus să se cumpere manuscrise și cărți grecești din Țara Românească și din Moldova, pentru biblioteca școlară brașoveană. Din străduințele lui Martin Brenner din Bistrița (t 1553),

¹ V. mai sus, partea a II-a, cap. XI, par. 2.

de a publica unele manuscrise mai importante, însemnată e tipărirea, la 1543, a unei părți din opera istorică a lui Bonfini. Pentru păstrarea izvoarelor istorice și-a câștigat merite deosebite Cristian Pomarius (Baumgarten), (f 1565), care a organizat arhivele orașelor Sibiu, Brașov și Bistrița. El a avut și preocupări geografice, pregătind o hartă a Transilvaniei, care însă nu s-a păstrat. Dintre

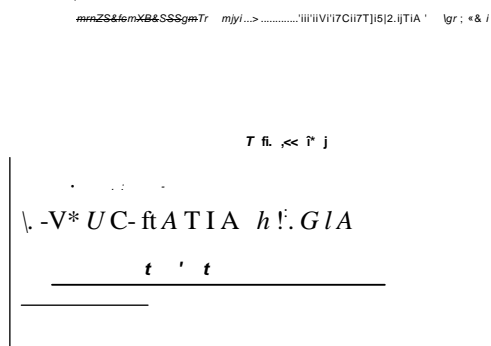

Fig. 304. — Foaia de titlu a lucrării *Stătuta iurium municipalium Saxonum in Transilvania*, tipărită la 1583.

filologi, Grigore Molnâr din Cluj (f 1564) a scris o gramatică latină, întrebuințată în Transilvania pînă în veacul al XIX-lea, iar Petru Csokâs din Lasko (f 1587), profesor la Tîrgu Mureș, a scris partea maghiară a dicționarului în zece limbi al lui Calepinus (1585).

În ce privește dreptul și studiile despre stat, ele s-au dezvoltat în slujba noului principat transilvănean și a păturilor dorîinante. Se fac încercări de codificări de legi. Honterus a realizat o astfel de codificare în anul 1544. Opera lui a fost continuată de Toma Bomelius. Bazat pe aceste lucrări, brașoveanul

Matei Fronius a definitivat codificarea dreptului săsesc în *Stātuta iurium municipalium Saxonum in Transilvania*, tipărită în 1583. Ioan Baranyai Decsi (Barovius, 1560—1601), prin opera sa juridică de proporții mari, intitulată *Syntagma institutionum iuris* (1593), a încercat, pe baza dreptului roman, să reformeze întregul sistem juridic al Transilvaniei. Cancelarul Wolfgang Kovácsoczy (f 1594) a scris despre modul de cîrmuire a Transilvaniei (1584), iar Paul Gyulay, consilier al principelui, despre rolul important al căpităniei de Oradea în viața principatului transilvănean (1585).

Literatura istorică Cronicile transilvănene din a doua jumătate a veacului al XVI-lea au fost scrise fie în limba maghiară sau germană — cum sînt acelea ale lui Gaspar Heltai, Ștefan Szekely, Sebastian Borsos și Ieronim Ostermayer, fie în limba latină, cum sînt însemnările murale de la Brașov și Sibiu sau operele lui Mihail Sigler, Eustațiu Gyulaffi, Ioan Barovius și Ștefan Szamoskozy. Cei mai mulți dintre cronicari au reprezentat poziția de clasă a patriciatului săsesc sau a nobilimii feudale, iar Ștefan SzamoskSzy a fost și cronicarul oficial al curții principilor Transilvaniei.

Cronicile scrise în limba maternă s-au adresat unor cercuri mai largi de cititori și acest rol l-a împlinit mai ales « Cronica maghiară » (*Magyar Kronika*) a lui Gaspar Heltai din Cisnădie (începutul sec. XVI—1574), reprezentant de seamă al reformei și al umanismului, cu studii universitare la Wittenberg. Cronica lui e în cea mai mare parte o prelucrare, de popularizare, în limba maghiară, a operei în limba latină a lui Bonfini, cu descrierea evenimentelor din Transilvania și cu informații privind Moldova și Țara Romînească pînă la lupta de la Mohács din 1526. Partea originală o constituie îndeosebi înregistrarea legendelor despre originea lui Iancu de Hunedoara. În această primă cronică în limba maghiară se vorbește de originea romană a poporului român, care apare sub acest nume (*romdnusok*).

Tot în slujba reformei a stat și Ștefan Szekely (începutul sec. XVI—1563) — fost student al universității din Cracovia — autor al unui cronograf intitulat « Cronică despre întîmplările mai însemnate ale lumii » (*Chronica az vilâgnak jeles dolgairâl*), care cuprinde și o cronică maghiară, cu informații privind de asemenea țările noastre, în special între anii 1330—1557. El a scris cu simpatie despre răscoala lui Doja, despre Thomas Miinzer, iar pentru vremurile războaielor împotriva turcilor a elogiât îndeosebi pe fiul lui Iancu de Hunedoara, pe Matei Corvin.

«Cronica despre întîmplările lumii » (Cronica *az vilâgnak lett dolgairol*), povestind evenimentele anilor 1490—1583 (sînt pierduți anii 1571—1579), scrisă de Sebastian Borsos (c. 1520—1584), e opera unui meșteșugar, ales de mai multe ori staroste de breaslă și în repetate rînduri jude al orașului Tîrgu Mureș. Poziției lui sociale i se datorează faptul că, alături de unele știri de istorie politică

privitoare la Transilvania, la Tara Românească și mai ales la Moldova, în cronica lui pătrund și preocupări economico-sociale, în legătură cu efectele inundației din 1555, cu prețul grânelor, cu protejarea unor locuitori plebei ai orașului etc. E ostil nobilimii, reprezentată de « trădătorul » Melchior Balassi, iar în lupta dintre diversele curente ale reformei cronicarul-meșteșugar e alături de ramura calvină.

i » i , ; . . ;

< li"6 ttkh.
 ■.'UUtuihniiu*::

Fig. 305. — Foaia de titlu a cronicii lui S. Tinodi, tipărită la Cluj în 1554.

Cu «Istoriile » (*Historien*) lui Ieronim Ostermayer din Brașov (c. 1500- 1561), scrise în limba germană, analistica săsească începe să depășească interesul pur local, acestea cuprinzând, pe lângă știri cu privire la întâmplările brașovene și transilvănene, și informații pentru istoria Moldovei și a Țării Românești dintre anii 1520—1561 și mai ales detalii despre mișcările sociale și politice în legătură cu introducerea reformei în orașele săsești.

Operele scrise în limba latină, ca produse ale umanismului, au avut o circulație mai restrânsă, dar sînt de multe ori valoroase în ce privește conținutul lor. Sub influența umanistă s-au înregistrat în cursul veacului al XVI-lea (1535—1571) cîteva evenimente mai însemnate din istoria Transilvaniei, unele și din istoria Moldovei și a Țării Romînești, în însemnările murale din bisericile de la Brașov și Sibiu, cunoscute sub numele de *Breve chronicon Daciae <seu Anrudes templi Coronensis et Cibiniensis>*. Scrise pe mai multe coloane pe pereții bisericii Negre din Brașov și a bisericii dominicanilor din Sibiu, ele cuprindeau scurte însemnări despre întîmplările din anii 1143—1571, salvate prin tipărirea lor la 1600 și 1746.

Tot în limba latină, sibianul Mihail Sigler (Sieglerus, prima jumătate a sec.XVI—1585), notar al «Universității săsești» — cu studii juridice și teologice la Wittenberg — a scris o «Cronologie» importantă, cu știri privitoare la Transilvania, Țara Romînească și Moldova (mai ales pentru vremea lui Despot), pînă la 1563 inclusiv.

Dintre sfetnicii curții princiare a Transilvaniei, Eustațiu Gyulaffy (1557—1607), secretarul lui Sigismund Báthory— fost student al universității din Viena — a scris, se pare, o operă mai întinsă în limba latină, cuprinzînd evenimentele de după lupta de la Mohács și pînă la 1605, care însă nu ni s-a păstrat. De la Gyulaffy au rămas doar unele «însemnări istorice» (*Foljegyzesek*) în limba maghiară, privind evenimentele anilor 1565—1605, petrecute în Transilvania și Țara Romînească.

În același stil umanist a scris și Ioan Baranyai Decsi (Barovius, 1560—1601), unul din cei mai învățați oameni ai vremii sale, «Istoria» celor întîmplate în 1592—1598, cu știri însemnate pentru istoria Transilvaniei, Moldovei și Țării Romînești. A fost profesor la Tîrgu Mureș, filolog, istoriograf și jurist.

Realizările cele mai însemnate ale istoriografiei umaniste din Transilvania sînt datorate lui Ștefan Szamoskozy (1565— 1612), care-și făcuse pregătirea la universitatea din Padova, unde a publicat, în 1591, o lucrare arheologică asupra Transilvaniei. Istoriograf oficial al lui Ștefan Bocskay și Sigismund Rákoczy, Szamoskozy nu ne-a lăsat o operă unitară, ci numai întinse fragmente în limba latină și unele «însemnări» în limba maghiară. În cele trei fragmente cuprinzătoare— *Libri*, 1566-1586; *Pentades*, 1598-1599 și *Hebdomades*, 1603 — constituind trei volume, el prezintă frămîntările sociale și politice ale vremii, uneori cu amănunte bogate, dar cu multă ură de clasă și cu dușmănie față de romîni în general și de Mihai Viteazul în special, manifestate îndeosebi cînd descrie răscoalele țărănești izbucnite cu ocazia cuceririi Transilvaniei de către Mihai Viteazul, biruința voievodului român la Șelimbăr, în toamna anului 1599, stăpînirea lui în Transilvania și uciderea lui pe Cîmpia Turzii, în 1601. În stilul colorat al autorului găsim, uneori, pasaje retorice, după modelul lui Tit-Liviu și al altor scriitori ai clasicismului antic.

Poezia populară. în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, marea majoritate a
Muzica cîntăreților erau oameni instruiți; mai erau însă unii fără
știință de carte, simpli lăutari, care păstrau și transmiteau
vechile tradiții populare.

Luptele comune împotriva turcilor au făcut din veacul al XVI-lea o perioadă de înflorire a cîntecelor în Transilvania. Locuitorii săi au înfruntat împreună primejdiile luptelor, împreună și-au plîns morții și în jurul focurilor de tabără împreună s-au bucurat de biruințe. Acum, în vremurile de suferințe și eforturi comune, s-a plămădit, de exemplu, poezia primului mare liric maghiar, Valentin Balassi (1554—1594), în care se găsesc, pe lângă influențe ale literaturii italiene și ale altor literaturi umaniste, și influențe ale poeziei populare din Transilvania; el însuși a notat, în unele cazuri, melodia unor poezii populare românești, după care să se cînte poeziile sale.

Cîntăreții din veacul al XVI-lea nu voiau numai să distreze, ci să și însuflețească în vederea luptelor cu turcii, eternizînd amintirea eroilor, demascînd pe cei aplecați spre tranzacții, pe lași și pe trădători, pe nemeșii hrăpăreți. Din șirul lung al acestor cîntăreți amintim pe cei mai însemnați: Sebastian Tinodi (c. 1505—1556), ale cărui cîntece istorice—tipărite sub titlul *Chronica*, la Cluj, în 1554 — evocă asediul Lipovei, pierderea Timișoarei etc, fixînd aspecte ale luptei împotriva turcilor cîmpituri. În opera sa «Istoria Transilvaniei» (*Erdeli historia*), Tinodi prezintă evenimentele din anii 1540—1551, în versuri greoaie, dar cu date istorice culese la fața locului. Aceste cîntece istorice au format baza pentru crearea epiceii culte în veacul următor.

Rolul cîntăreților din veacul al XVI-lea și, în special, al lui Tinodi, e important și din punctul de vedere al dezvoltării muzicii. Versurilor lor stîngace le-au dat avînt melodiile ce le însoțeau. Din îmbinarea acestor melodii populare cu elementele muzicii din alte țări europene s-a plămădit apoi muzica cultă.

Pe lângă muzica populară, gustul Renașterii a promovat în cercurile orășenești bogate, dar mai ales la curtea principilor, cultura muzicală apuseană. La curtea acestora, mai ales în vremea Băthoreștilor, muzicienii de frunte au fost italieni. De la Brașov își trăgea originea însă Valentin Bakfark (1507—1576), artist sărbătorit la curțile lui Ioan Zăpolya și Ioan Sigismund, la curtea regală a Franței și la aceea a Poloniei. La Brașov a activat ca organist Ieronim Ostermayer (c. 1500—1561), cronicarul pomenit mai sus, care a cîntat și la curtea voievodului Țării Românești, Radu Paisie, în 1539, precum și la Brașov, în cinstea unei solii a lui Petru Rareș.

A doua jumătate a veacului al XVI-lea înseamnă în Transilvania succesul reformei, care a dus la înfrîngerea bisericii catolice pentru mai mult de un veac și jumătate, a constituit o platformă ideologică a luptei pentru existența de sine stătătoare a principatului transilvănean și a însemnat biruința limbii vorbite de

popor în literatura scrisă. O nouă înflorire a umanismului a menținut o parte din literatură în limba latină, pe care însă literatura în limba maternă o depășește. Pe lângă școli, care s-au înmulțit și au primit acum o organizare nouă, tipografiile **din** diferitele orașe și apoi bibliotecile au ajutat la dezvoltarea și la difuzarea culturii în pături mai largi. Alături de poezia populară, care a continuat să trăiască în cântecul lăutarilor și al cântăreților mai puțin instruiți, avem acum importante și variate realizări în domeniul literaturii scrise, ca și în acel al științelor și mai ales al istoriografiei.

Astfel, ca o consecință a schimbărilor produse în sînul societății, exprimate pe plan ideologic de reformă, cultura clasei feudale a suferit unele transformări, cultura păturilor orășenești s-a înnoit și s-a întărit, dar în ce privește clasa exploatată, ea a fost ținută mai departe în vechea înapoiere.

3. ARTA

Considerînd în ansamblu aspectul evoluției artistice, se constată că arta țărilor romîne din a doua jumătate a veacului al XVI-lea dezvoltă în continuare concepțiile care se conturaseră încă înainte de mijlocul acestui veac. Abia către sfîrșitul secolului se înregistrează și afirmarea timidă a unor factori noi, simptomatici și în raport cu împrejurările politice care au dus la unirea vremelnică a celor trei țări. Înflorirea culturii orășenești și, implicit, schimbarea felului de viață, se oglindesc atît în construcții, cît și în calitatea și varietatea produselor artizanatului.

Arhitectura Tradiția și înflorirea șantierelor de construcție duce la o vădită sporire a măestriei, exprimată în fiecare provincie prin particularități specifice. În Moldova, între construcțiile mai importante ale lui Alexandru Lăpușneanu, menționăm biserica mănăstirii Bistrița, terminată în 1554, și mănăstirea Slatina (1553—1561). Prima reelaborează limbajul arhitectonic de la Neamțu și de la Sf. Gheorghe din Suceava, în timp ce biserica mănăstirii Slatina dezvoltă caracterele tipului « mixt ». Mîna de lucru a pietrarilor transilvăneni, chemați din Bistrița, se recunoaște în profilarea cadrelor de uși gotice tîrzii, ca și în cele cîteva capiteluri din pronaos, unde se mențin formele Renașterii. Un rod al șantierelor moldovenești e și biserica mănăstirii Dochiariu de la Athos, refăcută integral nu numai cu resursele acordate de Lăpușneanu, dar și sub îndrumarea unui meșter moldovean, care încadrează absidele laterale ale tipului athonit în sensul structurii caracteristice tipului « mixt » moldovenesc.

Ultimul monument din seria clădirilor cu plan triconc și cu particularitățile tradiționale e biserica mănăstirii Sucevița, ctitoria Movileștilor, zidită aproximativ între anii 1582—1586. Cele două pridvorașe care încadrează

Fig. 306. — Biserica mănăstirii Sucevița.

«xonartexul bisericii spre nord și sud par nu numai adăose puțin ulterioare construcției inițiale, dar, prin forma arhivoltelor și prin profilarea lor, ele trădează prezența unor elemente noi, de proveniență munteană.

Această influență nu e izolată. Relațiilor strânse, politice și culturale, dintre Moldova și Țara Românească, le corespunde o pătrundere a elementelor muntene în arhitectura Moldovei. Primul exemplu concret e biserica mănăstirii Galata, de lângă Iași, ctitorie a lui Petru Șchiopul din 1583. Dacă planul respectă încă tradiția, elementele noi se fac simțite prin elevație. Alături de turla de pe naos, se introduce acum o a doua turlă, pe pronaos, iar fațada e împărțită în două registre printr-un brâu cu o profilare foarte caracteristică. Semnificativă e și înlăturarea peretelui despărțitor dintre gropniță și naos și înlocuirea lui cu trei arcade așezate pe doi stâlpi. În acest amănunt se recunoaște manifestarea — e drept încă foarte timidă — a unei concepții noi, opusă principiului fărâmițării spațiale a sistemului adițional moldovenesc și se inițiază un proces care va tinde, în ultima analiză, la realizarea unității spațiale. Dar acest proces, descătușat acum, își va atinge ținta abia în arhitectura veacului al XIX-lea, sub înrîurirea susținută a artei apusene. Alt monument, tot așa de caracteristic pentru experimentarea de forme noi, e biserica mănăstirii Aroneanu de lângă Iași, ridicată de Aron vodă în 1594.

O activitate deosebit de rodnică se desfășoară pe șantierele de construcție ale Țării Românești. Pe la 1559 se clădise un palat domnesc în noua capitală din București, cu interiorul îmbrăcat în bogate tapiserii orientale; în cursul deceniilor următoare s-au ridicat tot aci cel puțin opt biserici de zid, din care însă nici una nu a mai păstrat aspectul original intact. Vechea capitală din Țîrgoviște nu fusese nici ea părăsită și Petru Cercel construiește, în 1583, un palat nou, din care se văd încă, alături de ruinele beciurilor, turnul Chindiei și biserica domnească, caracterizată prin reluarea planului mai spațios în cruce greacă. Pridvorul însă e un adaos din veacul al XVII-lea.

În general, în plănuirea bisericilor nu se aduc inovații. Rolul principal îl deține triconcul, din care se elimină treptat elementele de structură ale tipului Vodița II. Exemple de asemenea clădiri sînt biserica Curții Vechi din București (1559?) și biserica din Bucovăț, lângă Craiova (circa 1570). Pronaosul supra-lărgit de la biserica episcopală din Curtea de Argeș se întâlnește la Cobia, în 1572. Altarul încadrat de pastatorii (proscomidie și veșmîntar), adaptat tipului triconc încă din perioada precedentă — de pildă la Lopușnia¹ — re apare la biserica din Bucovăț și la ctitoria lui Mihai Viteazul, mănăstirea Mihai Vodă (1589-1591), din București.

Caracteristică pentru arhitectura Țării Românești din perioada aceasta e folosirea cărămizii de o calitate excepțională. Acestei zidării bine legate i se

¹ Vezi mai sus partea a II-a, cap. XI, par. 3.

datorește și posibilitatea de a renunța la sistemul constructiv elaborat la Vodița II. în fațadă însă se maschează adeseori întrebuințarea exclusivă a cărămizii prin acoperirea straturilor alternativ cu tencuială, imitându-se astfel lespezile de

Fig. 307. — Biserica Mihai Vodă din București.

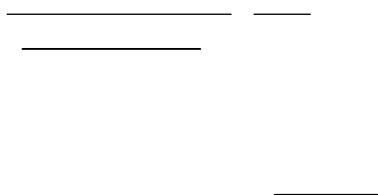
piatră ecarisată. Pentru a se asigura rezistența suprafeței se folosesc uneori (de exemplu la Cobia) cărămizile smălțuite și în cazul acesta se renunța, firește, la tencuială. Totodată, se introduc și cărămizile profilate, executate m tipare speciale, pentru a se înlesni articularea fațadelor. Acestea se împart în doua

-tr. între printr-un brâu compus dintr-un tor (un ciubuc semicilindric) între două **noduri** de cărămizi (tipicul brâu muntean), iar suprafețele celor două registre se ritmează prin firide cu arcade.

•

Elementele acestea de parament ne permit să recunoaștem și în Transilvania prezența influențelor Țării Românești. Organizarea social-politică a celor trei «națiuni» privilegiate pune piedici noi dezvoltării bisericii românești. De aceea nu numai casele țăranilor, ci și bisericile continuau să fie clădite din lemn și numai relațiile politice cu Moldova și cu Țara Românească impuneau concesii ocazionale. Astfel, aflăm despre intervenții ctitoricești ale lui Petru Cercel și Aron vodă în folosul bisericii Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului, iar Mihai Viteazul ridică o serie de biserici de piatră în Transilvania, dintre care numai cea din Ocna Sibiului mai păstrează unele părți vechi, caracterizate prin paramentul de cărămidă și brâul muntenesc.

Introducerea reformei religioase a provocat o stagnare a arhitecturii bisericești maghiare și săsești. Numai vechea biserică evanghelică din Bistrița,

iiiiiliillil>>

;

Fig. 308. — Arcade din Bistrița, sec. XVI.

care necesita o restaurare radicală, a prilejuit deschiderea unui șantier mai important (1560—1563), încredințat arhitectului Petrus Italus, originar din Lugano, care lucrează în Slovacia și se stabilește pînă la urmă în Polonia. Petrus Italus

păstrează vechea structură gotică, dar introduce o serie de elemente ale Renașterii, cum sînt, în interior, consolele și parapetele cu baluștri, iar în exterior, coronamentul fațadei și mai ales portalurile. În schimb, perioada aceasta produce o bogată arhitectură laică, militară și civilă. În toate orașele mai importante s-au - completat și modernizat incintele de apărare, dar numai în Brașov se mai păstrează caracteristica poartă Sf. Ecaterina, zidită în 1559.

Numeroase sînt urmele arhitecturii civile. Înlocuirea caselor de lemn ale orașenilor cu clădiri de zid devine acum tot mai frecventă. Despre activitatea pietrarilor clujeni, care au livrat detalii arhitectonice în tot cuprinsul Transilvaniei centrale și de nord, ne putem da seama după piesele păstrate în lapidarul Muzeului de istorie din Cluj, iar o serie de case, îndeosebi din Bistrița și Sibiu ■ — unele fără îndoială ceva mai vechi — păstrează caracteristicile foișoare dinspre stradă, construite încă după principiile goticului tîrziu. Tot în Bistrița mai există fosta casă a breslei argintarilor, acum sediu al Muzeului raional, care se distinge prin numeroase amănunte executate în stilul Renașterii. Construcțiile acestea ilustrează starea înfloritoare a orașului, favorizat de relațiile economice cu Moldova.

O categorie aparte o formează castelele nobiliare. Din această perioadă datează, de pildă, o parte a palatului princiar din Turda și dispoziția castelului din Făgăraș, dar cele mai sugestive clădiri sînt castelele din Criș (1559) și din Mănăstirea (1593), acesta din urmă incendiat de trupele naziste în timpul celui de-al doilea război mondial. Castelul din Criș posedă un foișor în stilul Renașterii, cu forme particulare care s-au răspîndit în Slovacia și în Ungaria de nord; tot de acolo provine și modelul puternicului donjon, adăugat în 1598. Castelul din Mănăstirea e conceput ca un bloc înrhegat, iar în amănunte reapar elemente din faza precedentă a Renașterii, cum sînt îndeosebi tocurele ferestrelor geminate, care repetă motivul de la castelul lui Martinuzzi din Gherla învecinată.

Ca și în trecut, sculptura în piatră e cea funerară și păstrează mai departe caracterul prevalent ornamental, în Moldova se întîlnesc încă variante ale palmetei, alături de împletiturile florale orientale, copiate după brocarte și introduse în vremea lui Petru Rareș. Din prima categorie amintim lespede de la Simion Movilă de la Sucevița, iar din categoria a doua lespede de la Teofanei de la Slatina și mai ales cea a lui Ieremia Movilă de la Sucevița.

În Țara Românească rămîne vie tradiția din vremea lui Neagoe Basarab, a lepezilor decorate cu împletituri geometrice, executate de obicei foarte simplu (exemple în biserica din Căluu). Lespezi de la Albu Golescu (1574) de la Vierș, e, în schimb, împodobită cu figura unui călăreț, după modelul lepezii lui Radu de la Afumați. Motive orientale apar apoi și în Țara Românească, fie ca decor pe bordură (Vierș, lespezi de la Irine, 1572), fie pe cîmpul de mijloc (Buda, lepezile lui Radu ceașnicul, 1581 și a lui Vlaicu clucerul, 1588).

.a

Fig. 309. - Castelul Bethlen din Criș.

Fig. 310. — Castelul de la
Mănăstirea.

Li

Fig. 312. - Ușă de lemn sculptat de la mănăstirea Tazlău, | 1596.

În Transilvania se execută pentru mormintele din catedrala catolică ar la Alba Iulia sarcofage cu reprezentarea pe capac a defunctului culcat, iar pe peretele frontal cu reliefuri biblice (sarcofagul reginei Isabella, 1559) sau r[^]: o r nice (sarcofagul lui Ioan Sigismund, 1571), în vădită imitare a mormintelor **Huni**-azilor, dar firește cu o tratare plastică mult mai pitorească. În amb:art-sasească se sculptează epitafe de tipul pe care îl răspîndise Renașterea încă de pe la începutul veacului, dar acum, alături de cele de piatră, apar și epitafe *m* bronz (de exemplu epitaful lui Petru Haller von Hallerstein, 1569). Un intere» deosebit îl prezintă epitaful domniței Zamfira (1580), fata lui Moise voievod, din biserica mănăstirii Prislop, cu stema munteană încadrată de cartușe în formele Renașterii.

În materie de sculptură în lemn, merită a fi amintite canaturile de la Cobia (1572, acum în muzeul mănăstirii din Sinaia), cu vrejuri bogate, și canatul de la ușa exterioară a bisericii din Tazlău, opera meșterului Corma, din 1596, executată într-un relief foarte fin, în care se îmbină motive gotice târzii cu elemente florale.

Puține sînt monumentele de pictură murală din această
Pictura . i „ . i - r
 perioada, iar cele păstrate au suferit retușuri și restaurări.

Doar în Moldova a rămas ansamblul bisericii Sucevița, ale cărei picturi, terminate în 1606, îmbracă atît interiorul cît și exteriorul, oferindu-ne ultimul exemplu al acestui tip de decorație inițiat în perioada lui Petru Rareș. Dacă în amănuntele stilistice pictura de la Sucevița lasă să se întrevadă un anumit schematism, datorit rutinei, în schimb iconografia prezintă numeroase îmbogățiri cu nuanță narativă (scene din viețile sfinților), precum și încercări timide de a înviora imaginile prin interpretarea mai atentă a cadrului scenic, a peisajului și a reprezentărilor de orașe. Totodată, se observă relații noi cu arta rusească, atît din punct de vedere stilistic, cît și iconografic (Maica ocrotitoare).

O oarecare despăgubire pentru pierderea picturii murale ne oferă icoanele. Tradiția arhaică bizantino-balcanică se recunoaște în icoana fecioarei Măria din biserica mănăstirii Dintr-unlemn, iar o icoană din Muzeul de artă din Viena. provenind de la Petru Șchiopul, dezvăluie influențe ale artei rusești. O serie de icoane moldovenești — aflate în muzeul mănăstirii Putna, în tezaurul mănăstirii Agapia și la mănăstirea Dionisiu de la Athos — par a ilustra etapele evoluției; unui atelier de pictură de la Putna — cîteva din ele fiind și datate; ultima din serie e din 1585 și poartă chiar semnătura arhimandritului Dosoftei și a ucenicului său Anasia (identificat de unii cercetători cu tînărul Anastasie Crimca). În ambianța protestantă din Transilvania, pictura religioasă fusese complet proscrisă și — după cît se pare — pictura profană nu găsise încă nici ea un teren prielnic în lumea avută din orașe și nici în castelele feodalilor. Dovada ne-o oferă faptul că la începutul veacului al XVII-lea se va constata o lipsă de pictori și o pierdere a tradiției meșteșugului.

Fig. 313. — Portretul ctitorului și ale familiei sale de la mănăstirea Sucevița, sfârșitul sec. **XVI**.

Fig. 314. — Portretul lui Radu Buzescu spătar și al soției sale, de la biserica din Căluș, sfârșitul sec. XVI.

Fig. 315. — Portretul lui Ieremia Movilă, broderie de la mănăstirea Sucevița, 1604.

Evoluția morfologică schițată anterior se oglindește și în domeniul artelor decorative. Din categoria miniaturilor amintim un evangheliar scris în 1555 la Putna și dăruit mănăstirii Neamț, marcând o nouă etapă a ilustrației moldovenești tradiționale. Alt evangheliar, executat în Țara Românească între anii 1566—1583, ajuns apoi în Moldova (muzeul de la Sucevița), se distinge printr-o ilustrație bogată a textului, iar evangheliarul lui Ieremia Movilă, lucrat în 1598 (acum la Muntele Sinai), prezintă o primenire a vignetelor și a portretelor celor patru evangheliști. inovații care reflectă și unele înrîuriri ale xilografiei.

Despre rolul pe care l-a jucat argintăria mărturisesc numeroase cruci sculptate și ferecate, panaghie, dar mai ales un număr considerabil de ferecături de evangheliare, unele aflate acum în Muzeul de artă al R.P.R. și în tezaurele de la Putna, Neamțu, Agapia, iar altele la Muntele Sinai. Nu e lipsit de interes faptul că una din ferecaturile de la Putna (din 1598) poartă semnătura argintarului Ioachim din Suceava, semn că alături de atelierele mănăstirești erau active și cele ale meșteșugarilor din orașe.

Din broderiile liturgice mai de seamă amintim pe cele dăruite de Lăpușticanu mănăstirii Slatina, apoi ale Movileștilor de la Sucevița și perdeaua de Iconostas oferită de Preda Buzescu bisericii din Stănești (Vâlcea). În broderiile Movileștilor apare însă o tehnică nouă, în relief, executată pe catifea, o influență apuseană care realizează efecte cu mijloace tehnice mai puțin rafinate și provoacă decăderea calitativă a acestui gen de podoabe.

BIBLIOGRAFIE*

I. Lucrări teoretice

MARX, K.-F. ENGELS, *Despre artă și literatură*, București, 1953.

ENGELS, F., *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință*, în K. MARX-F. ENGELS, *Opere alese în două volume*, voi. II, București, 1952.

— *Războiul țărănesc german*, București, 1958.

II. Lucrări generale

BÉKA, L. și PANDI, P., *A magyar irodalom története 1849-ig.*, Budapesta, 1957.

CARTOJAN, N., *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1940.

CIOBANU, ȘT., *Istoria literaturii române vechi*, I, București, 1947.

Contribuții la istoria mediei în R.P.R., sub redacția prof. dr. V. Bologa, București, 1955.

DENSUȘIANU, O., *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938.

IORGA, N., *Istoria literaturii românești*, I, ed. a II-a, București, 1925.

Istoria bisericii române, voi. I, București, 1957.

Istoria literaturii române, I, București, 1954.

PUȘCARIU, S., *Istoria literaturii române. Epoca veche*, ed. a II-a, Sibiu, 1930.

ROSETTI, AL., *Limba română în secolele al XIII-lea — XVI-lea*, București, 1956.

* Vezi și bibliografia de la cap. Cultura feudalismului dezvoltat.

III. Lucrări speciale

1. Cultura în Țara Românească și Moldova

- BIANU, I., *Texte de limbă din veacul al XVI-lea*, București, 1925.
- CARTOIAN, N., *Cărțile populare în literatura românească I. Epoca influenței sud-slave*, București, 1929. *Cronicle slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu*, București, 1959.
- DRAGAN, N., *Două manuscrise vechi. Codicele Teodorescu și Codicele Marțian*, București, 1914.
- GASTER, M., *Literatura populară română*, București, 1883. HAȘDEU, B. P., *Cuvente den bătrini*, II, București, 1889.
- *Psaltirea publicată românește la 1577 de diaconul Coresi*, București, 1894.
- IAȚIMIRSKI, A. I., *EjiazcmsořumcAbHOcmb pyccuux zocydapeii e PyMbiuuu e XVI—XIX, st.*, Moscova, 1899.
- Învățăturile lui Neagoe Basarab*, ed. V. Grecu, București, 1942. *Istoria Țării Românești. 1290—1690. Letopiseșul Cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și D. Simo-nescu, București, 1960.
- Cjiosa HaKa.3ameAbHbin eoeeodu eajiaiucnozo HHIOH*, ed. P. A. Lavrov, St. Petersburg, 1901.
- MAZILU, D., *Diaconul Coresi. Contribuții*, Ploiești, 1933.
- NEDIOGLU, GH., *Cea mai veche școală românească cu caracter statornic*, București, 1913.
- PANAITESCU, P. P., *Învățăturile lui Neagoe Basarab. Problema autenticității*, în *Balcani*, V-1, 1942, p. 137-206.
- *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, I, București, 1959.
- GRECU, A. (P. P. PANAITESCU), *Începuturile dreptului scris în limba română*, în *Studii* VII, 1954, nr. 4, p. 215-228. PUȘCARIU, S. — PROCOPOVICI, AL., *Diaconul Coresi, Carte cu învățătură (1581)*, București, 1914. SIMONESCU, D., *Cronica lui Baltazar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane*, în *St. mat. ist. medie*, voi. III, 1959, p. 7 — 99.
- SÎRKU, P., *Hî ucmopuu CHouiemtu pyccnux c pyjuunaMU*, St. Petersburg, 1898.

2. Cultura în Transilvania

- ALBU, N., *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la 1800*, Blaj, 1944.
- CRĂCIUN, I., *Cronicle romînesti ale Transilvaniei și Banatului. Considerații preliminare*, în *An. Inst. ist. Cluj*, I —II, 1958-1959, p. 125-152.
- CSÁKI, R., *Vorbericht zu einer Qeschichte der deutschen Literatur in Siebenburgen*, Sibiu, 1920.
- DEGH, LINDA, *hlepkoleteszet*, Budapesta, 1958.
- GULYÁS, PÁL, *A kb'nyvnyomatds Magyarorszdgon a XV es XVI szdzadban*, Budapesta, 1929.
- HORVÁTH, J., *A reformdcia jegyeben*, Budapesta, 1953. JAKO, S., *Az otthon es muveszete a XVI —XVII szdzadi Kolozsvdron*, în *Kelemen Lajos Emlik-konyv*, Cluj, 1957, p. 361-393. JEKELI, H., *Die Entwicklung des siebenbiirgisch-sächsischen hohen Schuluiesens von den An/ängen bis zur Gegenwart*, Mediaș, 1930.
- JUHÁSZ, ISTVÁN, *A reformdcia az erdelyi romcino/c kozott*, Cluj, 1940. KARDOS, TIBOR, *A magyarországi humanizmus kora*, Budapesta, 1955. KLANICZAY, A *magyar reformácia irodalma*, în *Irodalomtorte'neti Kozlemenyek*, 1957. KRISTOF, G., *Influența poeziei populare romîne din secolul al XVI-lea asupra lui Balassa Bdlint*, în *Daco-Romania*, III, 1922-1923, p. 550-560.

LAZĂR, VICTOR, *Legende istorice de pe pământul României*, Cluj, 1921.
 POPOVICI, IOSIF, *Poezii populare române*, voi. I, *Balade populare din Banat*, Oravița, 1909.
 REVESZ, IMRE, *Magyar reformdtus egyhdztortenet*. Debrecin, 1938.
 SuucĂ, N., *Cea mai veche școală românească din cuprinsul României*, în *Omagiu lui C. Kirilescu*, București, 1937. TEUTSCH, FR., *Die siebenburgisch-sächsischen Schuiordnungen*, Berlin, 1888.
 — *Zur Qeschichte des deutschen Buchhandels in Siebenbürgen*, Leipzig, 1892.
 VERESS, E., *A Kolorsydr Bdtory-egyetem tortenete leromboldsig, 1603*, în *Erdelyi Muzeutn*, XXIII, 1906, p. 169-193, 249-263, 319-320.

3. Arta

a. Țara Românească și Moldova

BALȘ, G., *Bisericile moldovenești din veacul al XVI-lea*, București, 1928 (*Bul. Corn. mon. ist.*, XXI, 1928, fasc. 55-58).
 CONSTANTINESCU-IAȘI, P., *Evoluția stilului moldovenesc*, Iași, 1927. GHICA-BUDEȘTI, N., *Evoluția arhitecturii în Muntenia, partea II*, București, 1930 (*Bul. Corn. Mon. ist.*, XXIII, 1930). HENRY, PAUL, *Les eglises de la Moldavie de Nord des origines à la fin du XVI-e siecie*, text și album, Paris, 1930.
 IONESCU, GR., *Istoria arhitecturii rominesti*, București, 1937. IORGA, N., *Les arts mineurs en Roumanie*, 2 voi., București, 1934—1936. MUZICESCU, M. A. — BERZA, M., *Mănăstirea Sucevița*, București, 1958. *Studii asupra tezaurului restituit de U.R.S.S.*, București, 1958.
 ȘTEFĂNESCU, I. D., *L'evolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie*, 1 voi., text și album, Paris, 1928.
 — *L'evolution de la peinture religieuse en Bucovine et en Moldavie. Nouvelles recherches*, 2 voi., text și album, Paris, 1929.
 — *La peinture religieuse en Valachie et en Transilvanie depuis les origines jusqu'au XDC'e siecie*, 2 voi., text și album, Paris, 1932.

b. Transilvania

A magyaroszdgi muveszet tortenete, voi. I, Budapesta, 1956.
 BALOGH, J., *A magyar renaissance epiteszet*, Budapesta, 1953.
 CSABAI, I., *As: erdelyi renes^nsz muveszet*, Budapesta, 1943.
Die deutsche Kunst in Siebenbürgen, ed. V. Roth, Sibiu, 1934.
 PASCU, ȘT., *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XV-lea*, București, 1954.
 PETRANU, C., *L'art roumain de Transilvanie*, I (text), București, 1938.
 ROTH, V., *Qeschichte der deutschen Plastik in Siebenbürgen*, Strassburg, 1906.
 — *Qeschichte des deutschen Kunstgewerbes in Siebenbürgen*, Strassburg, 1908.
 — *Beiträge zur Kunstgeschichte Siebenbürgens*, Strassburg, 1914.
 — *Kunstdenkmäler aus den sächsischen Kirchen Siebenburgens*, voi. I, Sibiu, 1922.
 VXTĂȘIANU, V., *Vechile biserici de piatră românești din județul Hunedoara*, în *An. Corn. Mon. ist. Transilvania*, 1929. WO^TITSCH, TH., *Das evang. Kirchengebäude in Bistritz*, Bistrița, 1885.

INDICE

- Aachen, oraș < R. F. Germană >, 77; capela, 755
- Abrud, oraș, 639; minerit, coloniști privilegiați, 90, 227, 561, 562, 883; administrație, 566; în confederația orașelor miniere, 273; tipografia lui Coresi, tipăritură, 1039, 1047
- Abulfeda, călător arab, harta sa, 103
- achingii, oaste turcească, 351, 372, 378, 382, 384, 791
- Adjud, oraș, regresează în sec. XVI, 835
- Adrianopol, oraș < Turcia >, 471, 520, 959; cucerit de turci, 220; oastea lui Mircea cel Bătrîn la, 382; pacea dintre Iancu de Hunedoara și turci, 431, 444
- Africa, 773
- Afumați, sat < r. Brănești >, 577, 589, 616, 650, 651, 653, 654, 664, 731, 1060
- Agapia, mănăstire < r. Tg. Neamț >, obiecte de artă, 1064, 1067
- Agnita, oraș, meșteri, bresle, 229, 566
- Agria (Eger), oraș < R. P. Ungară >, 771, 971; episcopat, 131
- agricultura:
- originea terminologiei agricole, 20, 22;
 - ocupație de bază în sec. X — XIII, 18, 20, 22, 42, 56, 60, 96, 98, 116, 286;
 - separarea de meșteșuguri, 127; creșterea suprafețelor cultivate, terminologia defrișării, 20, 22, 224, 225, 285, 554, 574, 827; rol important în economia feudală, 286; agricultură pe moșia orașelor, 229, 292; înlocuită cu creșterea vitelor în raiale, 813, 814; călători străini despre fertilitatea solului, 573, 826, 830;
 - unelte și tehnică agricolă, 20, 22, 26, 30, 49, 88, 224, 225, 285, 286, 293, 554, 576, 828, 829, 880, 881, 1030; vite de muncă, 286, 829;
 - cereale, 20, 22, 224, 284, 285, 554, 576, 633, 814, 829, 880; înlocuirea meiului cu alte cereale, 224; plante textile și alte culturi, 20, 22, 224, 284, 576, 829, 830, 880; v. și: creșterea vitelor, dijmă bisericască, obligații către stat, rentă feudală, comerț, meșteșuguri
- Ahmat, conducător tătar, 542.
- Ahton (Caras), sat în Banat, 53
- Ahtum, voievod bănățean, 20, 23, 45, 52, 53, 54, 55, 72, 181, 187
- aian, demnitar turc, 807
- Aiud, oraș, dezvoltare, 564; meșteșuguri, 415; bibliotecă, 699; ocupat de răsculații de la Bobilna, 412, 414; cucerit de Băthory de la Bekes, 940
- Ajtoni (Cenad), cetate în Banat, 53
- Alard, greav din Ocna Sibiului, conducător de răsculați, 134
- Alba, comitat în Transilvania, 259; prim» mențiune, 94; populație băștinașă, 84; dezvoltarea viticulturii, 225; răzvrătire, 255
- Alba Iulia (Alba Gyle, Bălgrad), oraș, 236, 436, 564, 636, 941, .990; explicația numelui, 54; fortificații de pământ, descoperiri arheologice, 48, 66, 72, 744; cetate în sec. IX — X, capitala voievodului Gyla, 45, 54, 55; lupte între pecenegi și unguri, 53, 54; prădată de tătari, 88, 120, 123; capitala Transilvaniei, 803; adunări obștești, diete, sfat domnesc, 130; 262, 801, 939, 979; tratat, 960-964, **971**

- 974, 977, 982, 984, 993; războiul țărănesc, 603, 605 ; intrarea lui Mihai Viteazul în oraș, 985, 986, 1034; sat din Țara Românească în judecată la '994; centru cultural, 697, 1037; școli, 688, 942, 1038; tipografii, 1039, 1041; meșteri de biserici, 202; episcopie, capitul, prepozit, 82, 88, 123, 134, 153, 187, 188, 227, 250, 259, 404, 639, 697, 936, 1037; prima biserică episcopală, 199; catedrala, 738, 745, 747, 748, 1064
- Alba Regală, oraș < R. P. Ungară >, 153, 630
- Albania, 221, 367, 380, 388, 443, 513, 771, 812, 950; albanezi în armata lui Mihai Viteazul, 872
- Albert, lucrător din Turda, căpetenie de răsculați, 603, 604 Albert de Habsburg, rege al Ungariei, 220, 222, 414
- Alberti Giacomo, negustor, arendaș al dărilor, 879
- albinărit, 227, 288, 378, 379, 833, 883; în gospodăria feudală și în cea țărănească, 833 ; în orașe, 292 ; prețul stupilor, 833 ; v. și comerț
- Albotă Gheorghe, pîrcălab de Soroca, 857
- Albu cel Mare, boier al lui Alexandru Aldea, 427; pretendent, 469 Alep, oraș < Siria >, Alexandru Mircea exilat la «• 912 Alexa stolnic, viclean, executat de Ștefan cel Mare, 503
- Alexandria, patriarh de '977 Alexandria, roman popular, în limba slavă, 667; în limba română, 1028; în limba maghiară, 690, 704
- Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, asociat la domnie, 538 ; conduce oastea în Polonia, 540
- Alexandru, fratele Măriei din Mangop, 517
- Alexandru, țar al Bulgariei, 349, 351; în luptă cu Dobrotici, 359 Alexandru Aldea, domn al Țării Românești, 304, 432; pretendent, 426; tutelat în domnie de boierul Albu, 426, 427; închină țara turcilor, 385, 427, 428, 791 Alexandru cel Bun, domn al Moldovei, 317, 333, 336, 337, 465, 536, 665, 713, 714, 716; familie, asocieri la domnie, 357, 358, 366, 389, 392, 393; sprijinit de Mircea cel Bătrîn, 358; organizarea țării, 325, 326, 389, 391, 392; organizarea bisericii, danii, 300, 392; poziție față de catolici și husiți, 392, 403; privilegii comerciale, 235, 287, 296, 394; relație cu Polonia, 339, 394, 395, 417; relații cu cneji ruși 396; ocuparea Chilie, amestec în Țara Românească, 387, 426; danie către Rimgailla, 325, 453 ; moartea urmași, 322, 393, 416, 419, 420, 423, 488, 493; portret, 720
- Alexandru cel Rău, domn al Țării Românești, 820, 927, 931, 953
- Alexandru Cornea, domn al Moldovei, 648, 649
- Alexandru Iagello, mare cneaz al Lituaniei, rege al Poloniei, 542, 546, 547; în conflict cu Ștefan cel Mare, 543
- Alexandru Iliș, domn al Moldovei, 781
- Alexandru Macedon v. Alexandria
- Alexandru Mircea, domn al Țării Românești, 797, 820, 837, 857, 1023; exilat la Alep, 912; ucide boieri, 912; biserica în vremea sa 866; relații cu turcii, 849, 858, 912, 916; învins de Ioan vodă, 912, 916
- Alexandru Potcoavă, pretendent la tronul Moldovei, 821, 924
- Alexandrei, domn al Moldovei, susținut de poloni, sub tutela boierului Mihai, 421, 423, 442
- Alexe de Gepiș, căpitan de haiduci din Transilvania, 253
- Alexie Comnenul, împărat bizantin, 10, 105; luptă în Dobrogea, 107
- Ali-beg, comandant turc, atacă Transilvania, 484, 526; favorabil lui Vlad Călugărul, 528
- Ali-pașa, vizir, conduce expediție în Balcani, 362, 363
- Almaj, cetate regală, cu district românesc, 264
- Almaș, râu, 44
- Almaș, sat < r. Huedin >, răsculat din '411
- Alpi, munți, 748
- Altdorf, sat lângă orașul Bistrița, preoți uciși de locuitori, 133
- Alțina v. Nocrich
- Amalteo A., trimis al papei la Sigismund Băthory, 955
- Amartolos Gheorghe, scriitor bizantin, imitat de primii cronicari moldoveni, 674

- Amedeo de Savoia (Contele Verde), 359, 360
 Arnlaș, țară, primele mențiuni, 47 ; feudă a domnilor Țării Românești, 260, 349, 366, 431; în titlul lui Mircea cel Bătrîn, 378; domeniu stăpînit de sibieni, 482
 Ampoi, rîu aurifer, 561, 562
 Ana de Savoia, împărăteasă a Bizanțului, sprijinită de Balica și Dobrotici, 358
 anale slave din Moldova, 1019, 1023; lipsa lor în Țara Românească, 1023
 Anatolia, 382, 439, 768, 785; țărani turci din <*> colonizați în Dobrogea, 811
 Anca Ziin, ia parte la răscoală, 560
 Anchialos, port < R. P. Bulgaria >, luptă între Dobrotici și bulgari pentru /*> 359
 Ancona, oraș < Italia >, negutori din >~ în Imperiul otoman, 511, 845
 Andrea del Palatio, despre bătălia de la Varna, 440
 Andrei, fierar din Suceava, 580
 Andrei Borul (Borula), conducător de răscoală, 539
 Andrei de Milo, negustor, arendaș al dărilor, 879
 Andrei Wassilo, din Cracovia, episcop catolic de Șiret, 353
 Andrei II, rege al Ungariei, cruciat, 10; așază pe teutoni în Țara Bîrsei, 80; dă Bula de aur, 10, 240; danii, privilegii, 83, 112, 114, 269, 276
 Andrei III, rege al Ungariei 163; politică internă, 128, 133, 262
 Andronic IV, împărat bizantin, luptă cu Dobrotici, 361
 Andronic Comnenul, împărat bizantin, 110
 Anglia, 81, 445, 763, 842; nobili englezi în lupta de la Nicopole, 371; negustori în regiunile rusești, 765 ; legături comerciale cu Moldova, 846; sprijin acordat Imperiului otoman; intervenții privitoare la Transilvania, 630, 631, 952
 Angiolello, cronicar, despre luptele lui Ștefan cel Mare, 521, 522
 Anjou (Angevini), dinastie, 218, 240, 258, 265, 348; prezentată greșit de istoriografia burgheză, 223; v. și Carol Robert și Ludovic I
 Ankara, oraș < Turcia >, 221, 377
 Anonymus, caracterul și importanța izvorului, 39, 42-45, 47, 191; despre bogățiile Transilvaniei, 23; românii și slavii în Transilvania, 48; despre Antum, 53; ungurii și secuii în Panonia, 75
 Anteș, sat < r. Dej >, răscolat din *m*» 405
 Antim, mitropolit al Ungrovlahiei, 665
 Anton din Bogata Ungurească, conducător de răscoală, 405
 Anton cel Mare din Buda sau din Deus, conducător de răscoală, 405, 411, 412, 414
 Anton Hoszu, conducător de răscoală, 606
 Antonie, mitropolit al Haliciului, sfințește primii ierarhi moldoveni, 180
 Apateu, sat < r. Ineu >, lupte ale răsculaților, 603
 Apatiu, sat < r. Gherla >, lupte ale răsculaților, înțelegere cu nobilii, 227, 411, 412
 Apokaukos, dregător bizantin, socrul lui Dobrotici, 359
 apostol, manuscrise și tipărituri, 185, 684, 1044
 arabi, autori de hărți, 103
 Arad, 84, 225, 255, 554, 810;
 oraș, 563, 564; prădat de tătari, 120; privilegii, 235; în relații comerciale cu Țara Românească, 573; cucerit de răsculați, 603; ocupat de turci, 936; biserică, 82, 87;
 comitat din Partium, inclus în voievodatul Transilvaniei, 260, 262, 801; reprezentat în dietă, 801 ; obligații militare, 277; răscoale țărănești, 401, 560, 603, 631
 Aragon, 438
 Arbora, sat < r. Rădăuți >, pictura bisericii, 732
 Aref, sat < r. Curtea de Argeș >, 144; duse gubină, 577
 Argeș v. Curtea de Argeș
 Arghir și Elena, roman popular, 1049
 Argyas v. Curtea de Argeș
 arhitectură, 709-714, 722-731, 738-746, 1055-1060; civilă și militară, 712-714, 1060; biserică, 726, 729, 741, 744, 1059; caractere și influențe, 199 — 205, 712-714, 745, 746
 arhive de oraș în Transilvania, 1050
 Arieș, rîu aurifer, 227
 Arieș, scaun secuiesc, 242, 267
 Aristotel, filozof grec, opere editate U Brașov, 701

- aritmetica, studiată în școlile Transilvaniei, 688
- Armășeni, sat < r. Ciuc >, biserica, 754
- Armbruster Matei, jude, exploatează minele din Abrud, 562
- armeni, 111; negustori, 452, 454, 456, 570, 572, 884; diplomat, autor de cronică, 1025; episcopia armeană de la Suceava, 392; persecuții religioase, 901 Aron Tiranul, domnul Moldovei, 861, 866, 921, 953, 997; se consideră ispravnicul sultanului, 951; reîntronat și înlăturat de Sig. Băthory, 945, 964; în alianță cu imperialii și cu Mihai Viteazul, 955 — 957, 961; contribuie la zidirea școlii românești din Șchei, ctitor, 1038, 1057, 1059 Aroneanu, mănăstire lângă Iași, 1057 Arpad, principe maghiar, 43, 44, 53; în tradiția populară, 191 Arpadieni, dinastie maghiară, 74 artă, 192-196, 205, 720-738; arte minore, decorative, 197, 208, 716-720, 734, 736, 755, 756, 1067; artă populară, 208; influențe, 709, 716, 732, 1064; artiști italieni în Transilvania, 1037 Asan, conducător al răscoalei vlaho-bulgare, 12, 110 Asan Borilă, țar, ajutat de cornițele Sibiului, 112
- Asănești, dinastie vlaho-bulgară, 12, 122, 123
- Asia, Asia Mică, 10, 117, 145, 196, 220, 351, 440, 505, 511, 656, 773 Astrahan, hanat tătare, 216; integrat în statul rus, 769 astronomia, studiată în școlile Transilvaniei, 688
- Așik-pașa-zade, cronicar turc, despre expedițiile turcești în Moldova, 514, 529 Athos, munte < Grecia >, 1055, 1064; călugări în conflict cu Vladislav Vlaicu, 350; danii românești, 619, 738; monumente de artă, influențe, 734, 736 Attalies Mihai, scriitor bizantin, despre cetățile dunărene, 50; despre uzi, 68
- Augustin (Fericitul»), copist al tratatului său, 401, 402 Avignon, oraș < Franța >, curtea papală la • 353
- Avram, vistier al Moldovei, viclean, 546, 547
- Avram Huiban, ostaș al lui Ștefan cel Mare. 536 Axiopolis, cetate < Cernavodă >, inscripție, 183 azapi, oaste turcească, 351, 372, 378, 382, 791 Azarie, cronicar, 902, 914, 915; imitator al lui Macarie, 1023; scrie din porunca lui Petre Șchiopul, 1019; despre atitudinea boierilor, 919
- Baba Novac, boier al lui Mihai Viteazul, conduce oști în Moldova, 987 Babadag, oraș, reședința pașei de Silistra, proprietate vacuf, 808, 810; piață importantă, 815; ars de moldoveni, 964; populație băștinașă și tătari așezați în jurul orașului, 810, 811
- Bacău, oraș, 835; primele atestări, 291; mărime, 838; reședință domnească, 538; sudeți, 301; negustori și meșteșugari, 838; studenți din •• la universități străine, 686; biserică, 713; ars și ocupat de oști, 498, 987; ținut, regiune, raion: agricultură și viticultură, 287, 828, 830 Badea, stolnic din Țara Românească, ia bani cu camătă, 850
- Badeuți, sat < r. Rădăuți >, biserică, 664
- Bahlui, hidronimic cuman, 70 Baia (Civitas Moldaviae), oraș, primele atestări, 164, 291; mărime, 838; locuitori români, 307; curte domnească, 167, 325, 713; steampuri și mori, 292, 313, 828; meșteșuguri, comerț, 127, 293, 300, 567, 581, 584, 838, 846; lupte, 498, 499, 987; cultură, biserică, 403, 686, 713 Baia de Aramă, raion: agricultură, 827 Baia de Arieș (Ofenbăia), oraș < r. Cîmpeni >, minerit, coloniști privilegiați, 90, 227, 259, 561, 883; în confederația orașelor miniere, 273
- Baia de Criș, oraș < r. Brad >, 639; minerit, 227, 561, 883; în confederația orașelor miniere, 273
- Baia Mare, oraș: minerit, coloniști privilegiați, 88, 90, 227, 442, 561, 564, 883; tăietori de sare din Maramureș la ~ 882; răsculați, 894; antreprenori străini, 562; administrație, 566; sigiliu, 755

Baia Sprie, oraș: minerit, coloniști privilegiați, 227, 442, 561; antreprenori străini, 562; statut al minerilor, 563 Baiazid I Ilderim, sultan, 221, 367, 372, 376 — 378, 380; relații și lupte cu românii, 368, 370, 373 Baiazid II, sultan, 548, 621; expediție în Moldova, 528, 543 bairam, sărbătoare turcească; peșceș trimis pentru <•> 777 Bakfark Valentin, muzician din Brașov, 1054

Bako, comandant de oaste maghiară, 153 Bakocz Toma, arhiepiscop al Ungariei, 597, 599

Balassa Emeric, voievod și principe al Transilvaniei, 638, 639, 932

Balassa Melhior, comandant de oaste, căpetenie a răscoalei secuilor, 892, 937, 1052

Balassi Valentin, liric maghiar, 1054

Balaszentmiklos, cetate, atacată de răsculați, 894

Bale, voievod din Maramureș, fiul lui Sas, îndepărtat din Moldova de Bogdan, 168, 170, 171

Baleare, insule, 773

balgii, negustori turci de miere, 786, 789

Bali-beg Malcoci-Oglu, pașă de Silistra, pradă în Polonia, 545, 547; baladă populară despre *•> 663

Balica, conducător al statului dobrogean, 358, 359 Baliță, voievod din Maramureș, ctitor la

Peri, 266, 275, 706 Balogh, diac, comandant în oastea lui Doja, 600, 603 Balș, oraș: tezaur monetar, 65, 66; raion: mori, 828

Balta Brăilei, importanță economică, 814

Banat, 49, 113, 238, 372, 438, 605, 971, 957, 958; descoperiri arheologice, 45, 63, 65, 66, 124; cucerirea ungurească, voievodatul lui Glad și Ahtum, 20, 39, 40, 43, 45, 52; administrație, 94, 180, 260, 800, 801, 806; obști, cnezi și nobili români, 84, 129, 241, 243, 244, 275, 276, 436, 633, 1037; districte și scaune românești, 262—264, 267; sub ocupația turcească, 801, 806, 807, 811-813, 815, 817, 935, 938; sangeace și vacufuri, 807, 809, 810; devastări, răscoale, haiduci, 121, 253, 432, 603, 604, 606; minerit, 55, 227; agricultură, creșterea vitelor, 224, 226, 813, 814; centre negustorești, export de vite, 815, 1038; școli, 1038; v. și Severin. bani, dregători: de Severin, 262, 326; marele ban de Craiova, importanța, rolul său în justiție, 617, 620, 625, 650, 874, 980; curtea, sfatul, 625, 654; banii mici, 617 Baptista din Vesentino, probabil profesor la Suceava, 686

Barabâs, preot răsculat, 600 Baraolt, toponimic peceneg, 70 Barbovski, Toma și Vlad, boieri din Moldova, comandanți de oaste, 643 Barbu, postelnic din Țara Românească, stăpîn de rumîni nesupuși, 857 Barovius (Ioan Baranyai Decsi), jurist din Transilvania, 1051, 1053 Barsi Nicolo, călător italian, despre moșule orașelor, 290 Basarab

v. Bazaramban

Basarab, fiul lui Tihomir, 122, 348; recunoscut ca mare voievod și domn al Țării Românești, 150, 151, 154, 172; înrudit cu suverani balcanici, 151; relațiile cu Ungaria, lupta de la Posada, 153, 154, 170; în luptă cu tătarii, 151, 165; relații cu papa, 149; asociază la domnie pe Nicolae Alexandru, moartea sa, 156, 322 Basarab II, domn al Țării Românești, 429, 510 Basarab, domn al Țării Românești (1529), 654 Basarab Laiotă (Basarab cel Bătrîn), domn al Țării Românești, înscăunat de Ștefan cel Mare, 504, 506, 509; izgonit, 509, 510; adus de turci, politica sa turcească, 452, 516 — 518, 520; pribeag, ia vistieria lui Țepeluș, 464, 523, 524, 526 Basarab Laiotă, pretendent, înfrînt la Fîntîna Țiganului, 658

Basarab Țepeluș (cel Tânăr), domn al Țării Românești, 617, 620, 621; ocupă tronul cu ajutorul lui Ștefan cel Mare, 526; interzice negoțul brașovenilor, 460, 461; restrînge privilegiile mănăstirii Snagov, 462; ajută pe turci contra Transilvaniei, participă la lupta de la Cîmpul Piinii, 484, 526; cere de la brașoveni vistieria luată de Laiotă, 464; înfrînt de Ștefan cel

- Mare, omorât de boierii mehedinteni, 510, 527
- Basarabă, nume cuman, 71, 112
- Basarabi, sat < r. Medgidia >, așezare mănăstirească cu inscripție din sec. IX, 181, 183, 194, 195
- Basel, oraș < Elveția >, Tancu de Hunedoara și Honterus la < m 434, 699, 701
- basileu, titlu dat cneazului Kievului, 52
- baskaki, dregători mongoli, 125
- Sasta Gheorghe, general imperial, 1004, 1005; sprijină pe nobilii din Transilvania împotriva lui Minai Viteazul, 998, 999; 1000; ee împacă cu Mihai, 1000, 1001; luptă împreună la Gorăslău, 1002; pune la cale asasinarea lui Mihai, 1003; luptă împotriva lui Moise Secuiul, 1006; trupe românești în armata sa la atacul Timișoarei, 1008
- Băthory, familie de nobili maghiari, dinastie, 889, 945, 1037, 1054
- Băthory Andrei, conduce trupele lui Zăpolya, 639
- Băthory Andrei, principe al Transilvaniei, 986; cere lui Mihai Viteazul să părăsească domnia, 984; înfrînt de Mihai la Șelimbăr, moartea sa, 894, 984-986
- Băthory Balthazar, pretendent la tronul Transilvaniei, executat de Sigismund Băthory, 945, 957
- Băthory Cristofor, voievod al Transilvaniei, 927, 942, 943
- Băthory Gabriel, principe al Transilvaniei, ocupă Tara Românească, înfrînt de Radu Șerban, 1004, 1010
- Băthory Sigismund (Batîr Jicmon), principe al Transilvaniei, 996, 999, 1004, 1026, 1053; minoratul și începuturile domniei, 943; politică internă, 893, 894, 896, 953, 957; abdicări și reveniri, 972, 975, 976, 984, 1002; legături cu Petru Cercel, 931; relații cu Mihai Viteazul, 956, 957, 959, 961, 966, 1003; legături ascunse cu boierii Țării Românești, 960, 974; relații cu Moldova, 945, 956, 963, 987; relații cu Poarta, 945, 968, 971, 977; relații cu papa, inverialii și Anglia, 945, 951, 952, 955, 971, 972, 1006
- Băthory Ștefan, voievod al Transilvaniei, în ajutorul lui Ștefan cel Mare, 484, 523; luptă la Cîmpul Plinii, 485
- Băthory Ștefan, comite al Timișoarei, luptă împotriva lui Doja, 603, 604
- Băthory Ștefan, principe al Transilvaniei, rege al Poloniei, 923, 1049; magnat din Partium, 939; ales de dieta Transilvaniei, numit de sultan, 801, 893, 939, 940; tratează în secret cu împăratul Maximilian, 940; înfrînge pe Bekes, 941; măsuri interne, tributul, 804, 941 — 943, 1046; se eschivează de a lupta contra lui Ioan vodă, 941; rege cu ajutorul Porții, 773, 941 — 3; legături cu Petru Cercel, 931; înființează universitatea din Cluj, 1038
- Bătu, conducător mongol, întemeietor al Hoardei de Aur, 118; pradă în Transilvania și la Dunărea de jos, ajunge pînă la Viena, 121 — 123, 125, 126; moartea sa, 145
- Baumgarten v. Pomarius Cristian
- Bavaria, 163
- Bazaramban din țara Ilaut, probabil un Basarab din Litua, în luptă cu tătarii, 122
- Bădești, sat < r. Curtea de Argeș >, zălogit de boier, 850
- Băgaciu, sat < r. Tîrnăveni >, potir din biserică, 756
- Băxța, oraș < r. Brad >, minerit, 227, 883; în confederația orașelor miniere, 273
- Bălcescu, N., despre Vlad Țepeș 477; despre Mihai Viteazul, 1015
- Bălgrad v. Alba Iulia
- Bălinești, sat < r. Rădăuți >, 722; pictura bisericii, 732
- Bălțatu, boier, sprijină pe Potcoavă, 925
- Bănișor, sat < r. Zalău >, vechimea bisericii, 738
- Bărbat, voievod, fratele lui Litovoi, 134, 148, 149, 151; în luptă cu ungurii, prizonier, răscumpărat, 146
- bătrîn, întindere de pămînt în moșia obștii, 34
- Becicherecul Mare, oraș < R. P. F. Iugoslavia >, proprietate vacuf în timpul stăpînirii turcești, 810
- Bedr-ed-Din, gînditor și reformator religios turc, sprijinit de Mircea cel Bătrîn, 384
- beglerbei, demnitari turci, 807, 810, 812
- Beiuș, cetate, 1001; district, scaun de judecată, 264
- Bekes, comitat, 253, 801

- Bekes Gaspar, pretendent la tronul Transilvaniei, învins de Ștefan Băthory, 893, 938-941
- Bela (Bîlea), cneaz, 74
- Bela III, rege al Ungariei, 23, 39, 42; dăruiește moșii, 82
- Bela IV, rege al Ungariei, 112, 116; asociat la domnie de Andrei II, 114; primește pe cumani în Ungaria, 113, 114, 118; așază pe ioaniți la Severin, 142; privilegiu acordate oaspeților, 127; politica față de nobili, 121, 128; lupte cu tătarii, 121, 145; împarte țara cu fiul său, 128, 134, 135, 145
- Belenyc, nobil din Transilvania, domeniu, 82
- Beleul, iezer pe Prut, al mănăstirii Probota, 578
- Belgrad, oraș, 784, 818, 883; lupte cu turcii, 421, 444, 445, 465, 477, 478, 629, 938
- Belorusia, sub stăpânirea lituaniană, 219; țărani beloruși între cazaci, 920
- Bender v. Tighina
- Benedict Gazda din Deuș, căpetenie de răscoală, 411
- Benedict XII, papă, despre schismaticii din vecinătatea Ungariei, 165
- Benkner Hanăs (Johannes), jude al Brașovului, exploatează mine, 562; face moară de hîrtie, 1045; cumpără manuscrise și cărți, 1049; menționat în octoiul lui Coresi, 1041, 1043
- Bereg, comitat din Partium, inclus în Transilvania, 801, 938; răscoală, 603
- Bereșteni, sat < r. Iași >, al mănăstirii Probota, cojocari, 313
- Berger Gregor din Sibiu, posesor de bibliotecă, 1046
- Berheci, rîu, tabără a lui Ștefan cel Mare pe ~ 520
- Berindei, toponimic cuman, 70
- Berke, han tătar, 145
- bcladnici, populație de pe teritoriul Moldovei, 102
- Berrevicz Martin, șeful cancelariei pentru Transilvania a regelui Ștefan Băthory, 942
- bessi, besseni v. pecenegi
- Beșeroava, toponimic peceneg, 70
- Beșinău**, toponimic peceneg, 70
- bețiii** turci, în garda domnilor, 911
- Biblioteca Academiei R.P.R., mss. **slavo-romîne** ilustrate, 734 Biblioteca Bodleiană din Oxford, **evangeliiar** scris de monahul Gavril, 718 Biblioteca imperială din Constantinopol, miniaturi paleocreștine, 716 Biblioteca Lenin din Moscova, mss. slavo-romîne din sec. XI-XIII, 185
- Biblioteca Națională din Sofia, mss. slavo-romîne, 185 Biblioteca Națională din Viena, **evangeliiar** din Moldova, 734 Biblioteca Universității din Cluj, liturghier, 690
- biblioteci, 564, 699, 1055 ; ale unor domni, 1032; mănăstirești, 690; de școală, 701, 1046, 1049; particulare, 697, 1046 Bicaz, regiune < r. Piatra Neamț >, locuințe de tip dacic, 175
- Bielski, cronicar polon, despre lupta de la Obertyn, 643; despre domnia lui **Pettu** Șchiopul, 821
- Biertan, tîrg < r. Mediaș >, 1049; meșteșugari, 229
- Biharea, cetate < r. Oradea >, descoperiri arheologice, 47, 66; centrul voievodă-tului lui Menumorut, 41, 43, 45, 196; episcopie catolică, 187; luptă între răsculați și nobili, 607
- Bihor, comitat; sate noi, districte romînești, vechime, 94, 242, 265; din Partium, inclus în Transilvania, 260, 801, 938; districtul Erin localizat în •»- 891; obligații militare, reprezentat în diete, 277, 801; regiune, 55; obști romînești, 84, 243; așezarea secuilor, 72, 76; răscoale, țărani rătăcitori, 85, 603, 606, 607; agricultură, viticultură, mine, 224, 225, 562
- birău (chinez), reprezentant al populației în timpul stăpînirii turcești, 813 biserică (organizare bisericească), 125, 348, 350, 977, 1045 ; Engels despre rolul bisericii în sprijinirea feudalismului, 178, 179; creștinismul la Dunărea de jos, originea terminologiei creștine, 108, 111, 113, **114**, 179; «schismaticii», 159, 165, 167; ierarhie din sec. XIII, relații cu Haliciul, 114, 116, 180, 355; organizarea bisericească în Țara Romînească și Moldova, 156, 157, 346, 355,

- 392, 420, 619, 982; biserica ortodoxă din Transilvania, 942, 1037; clerul în viața statului, 263, 274, 324, 822, 901, 914, 961; clerici supuși la bir, 876, 879; clerici în revolte, Engels despre fracțiunea plebeiană a clerului, 402, 596, 600; clerici cămătari, 850;
școli slavonești, 1032; clerici cronicari, 1019, 1020, 1023, 1026;
biserica catolică, 6, 13, 81, 121, 349, 441, 511, 597, 774, 940, 950; în Transilvania, 76, 78, 82, 91, 113, 116, 118, 129, 130, 135, 259, 260, 273, 277, 348, 404, 595, 596, 599, 608, 936, 941-943, 945, 953, 1035, 1036; episcopia Cumaniei și a Milcoviei, catolicismul în Țara Românească și Moldova, 80, 103, 112-114, 116, 120, 149, 156, 161, 162, 164, 166, 167, 349, 353, 354, 392, 426, 518, 525, 611, 623, 922, 923, 942, 1009; școli latinești, 1032, 1038; arhitectură bisericească, 196, 197, 199, 281;
reforma în Transilvania, 601, 701, 771, 941-943, 1034-1038, 1041, 1046, 1049, 1052; husiți și protestanți în Moldova, 403, 404, 906; înrîuriri culturale, 702, 705, 706, 1043-1045, 1047; episcopie armeană, 392; v. și clase sociale, dijmă bisericească
- Bistrița, mănăstire < r. Horezu >, zidită de Craiovești, 620, 654, 729, 736; domeniu, țărani nesupuși, 315, 578, 584, 589, 591; atelier de broderie, 736
- Bistrița, mănăstire < r. Piatra Neamț >, zidită de Alexandru Lăpușeanu, 722, 1055; domeniu, 301, 392, 833, 834; letopisetz, 671; pomelnic, 540
- Bistrița, oraș, 133, 580, 633, 686, 844, 1049; existent în vremea năvălirii tătare, 120; coloniști sași, 78; numărul locuitorilor, 229, 564; domeniu, privilegii, 235, 566; oraș liber regal, 564 ; jude, 1044 ; patriciat, 566; bresle, meșteșuguri, 106, 230, 566, 569, 580, 1055, 1060; comerț, relațiile cu Țara Românească și Moldova, 88, 235, 236, 300, 403, 572, 573, 581, 845, 888; marca de Bistrița, 236; stăpînit de Petru Rareș, 635, 637; răscoale, 603, 604, 893; școli 1037, 1038, arhiva orașului 1050; biserică, 1059, 1060;
- comitat, district inclus în Transilvania colonizat cu sași, 268, 801; sub jurisdicția comitelui secuilor, 268; în stăpînirea reginei, 270; comiți, 240; viticultură, 225
- Bizerești, familie bănățeană înnobilită, 241
- Bîrlad, oraș, 166, 509; vechime, 102, 291; cneazul Rostislavici la <*> 102; prădat de tătari, 420; meșteșuguri, 60, 581; comerț, 298, 460, 584; administrație, 460; curte domnească, 326, 389; dăruit de Ilie voievod fratelui său Ștefan, 418
- Bîrlad, rîu, 102, 514
- Bîrlan, moșnean bătut în divan, 590
- Bîrsa, apă, 113; v. și Țara Bîrsei
- Bîrsan, cioban, în tradiția istorică, 536
- Bîrsan din Ucea, căpetenie de răscoală, 560
- Bîrzova, sat < r. Lipova >, cetate regală cu district romînesc, 264
- Blasiu Greb din Buzea, căpetenie de răscoală, 411
- Bobîlna, sat < r. Dej > v. răscoala de la Bobîlna
- Boccaccio, scriitor italian, 1049
- Bocignoli, raguzan, despre Vlad Țepeș, 525
- Bocskay Ștefan, principe al Transilvaniei, 1006, 1010, 1053
- Boemia, 8, 118, 151, 220, 353, 951; husiții, 219, 222, 434, 702; groșii de Boemia în Transilvania, 236; influențe în pictură, 750
- Bogata Ungurească, sat < r. Dej >, răscolat din ~ 405
- Bogatul, iezor < Badic Moldovenesc în R.S.S. Moldovenească >, al mănăstirii Dobrovăț, 578
- Bogdan, boier din Moldova, pribeag, cumnatul lui Radu cel Mare, 547, 611
- Bogdan I, domn al Moldovei, 713; voievod din Maramureș, răscolat, trece în Moldova, 157, 168-170, 256, 257, 265; familie, moarte, 171, 353
- Bogdan II, domn al Moldovei, învinge pe Alexandrei, ucis de Petru Aron, 423, 488 ; folosește oaste țărănească, 423; relații cu Vlad Țepeș și Iancu de Hunedoara, 465, 488; tratat cu starostele Podoliei, 321
- Bogdan, fiul lui Roman I, 357; asociat la domnie de Iuga, 358

- Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun, asociat la domnie, 392
- Bogdan, voievod din Arad, conducător de răscoală, 255
- Bogdan cel Orb (Bogdan-Vlad), domn al Moldovei, 538, 580, 736; asociat la domnie de tatăl său, Ștefan cel Mare, 322, 538, 546, 610; relații, lupte, 339, 611, 613, 619, 625, 643, 644; danii, 587
- Bogoliubski, cneaz rus, 102
- bogomilism, formă a luptei de clasă, influențe, 11, 12, 191, 192, 667
- Boian, câmp < lângă Comani r. Drăgănești-Olt>, luptă, 911
- Boita, sat < r. Hațeg >, minerit, 561
- Boiu, toponimic peceneg, 70
- Boldur, vornic, înfrânge oaste poloneză, atacă Chilia și Cetatea Albă, 545, 547
- Boleslav II, rege al Poloniei, 7
- Boleslav III, rege al Poloniei, 7
- Boleslav cel Mare, rege al Poloniei, 7
- Bologa, sat < r. Huedin >, cetate stăpînită de Iarcea cel Bătrîn, 366
- Bologna, oraș < Italia >, studenți din Transilvania la ~> 188
- Bolohov, țară, 118
- Bolota, sat < r. Iași >, luptă, 860
- Bomelius Toma, jurist din Transilvania, 1050
- Bonfini, istoriograf al lui Matei Corvin, 498; despre: războiul țărănesc, 412; luptele lui Iancu de Hunedoara, 436, 437; oastea lui Ștefan cel Mare, 499; prelucrări, tipărituri, 1050, 1051
- Borcea, antroponimic cuman, 71
- Borcea, vornic din Moldova, vinde boi la Brașov, 577
- bordeie, în descoperiri arheologice, 38, 49, 50
- Boris Gudunov, țar al Rusiei, legiferează legarea de pământ a țăranilor, 766; relații cu Mihai Viteazul, 999
- Boris-Mihail, țar al Bulgariei, 179, 180
- Bornemisza Paul, comisar al regelui Ferdinand în Transilvania, 882, 932
- Borsos
- Sebastian, cronicar din Transilvania, 1051, 1052
- Borșa Lorand, voievod al Transilvaniei, 261
- Bortz, principe cuman, 113
- Borul (Borula) Andrei, conducător de răscoală, 539
- Borușani, sat < Independența r. Ploești >, săteni nesupuși, 304
- Borzești, sat < r. Moinești > 536; biserică, 729
- Bosfor, 439, 528
- Bosic Rădic, partizan al lui Zăpolya, 633
- Bosnia, 123, 149, 221, 388, 471, 485, 496, 926, 950, 951, 965
- Botero Giovanni, diplomat papal, despre caracterul efemer al domniilor, 796; despre mine, 834
- Botoșani, oraș, 647; prădat de tătari, 420; biserică, 724, 732
- Boul, munte < r. Baia de Aramă > al mănăstirii Tismana, 577
- Boz, sat < r. Sebeș >, arhitectura bisericii, 744
- Braclav, oraș < R.S.S.Ucraineană >, luptă, 356
- Brad, oraș, minerit, 883
- Bran, cetate, 298, 432, 456, 744; dăruită lui Mircea cel Bătrîn, 366; în stăpînirea Brașovului, 480; rosturi militare, 278, 281; vamă, 845
- Brancovici Gheorghe, despot sîrb, relații cu Iancu de Hunedoara, 438, 443
- Brandenburg, markgraf de >*> în luptă cu polonii ajutați de moldoveni, 164, 217
- Branicevo, oraș < R. P. F. Iugoslavia >, episcopie, întinderea autorității sale în Banat, 180
- Braș6v, oraș, 229, 484, 844, 847, 986, 1000, 1047; existent în timpul năvălirii tătare, 120; populație, 229, 564; fortificații, porți, clădiri, 442, 564, 744, 1060; oraș liber regal, 564; administrație, 270, 271, 562, 564, 566, 1044, 1049; domeniu, 480, 566; meșteșugari, ateliere, bresle, 230, 281, 567, 569, 755, 884; ucenic din Moldova venit la învățătură, 293; comerț, privilegii, relații comerciale cu Țara Românească și Moldova, 88, 156, 235, 236, 288, 298, 300, 375, 403, 438, 458, 460, 461, 512, 570, 572, 574, 577, 581, 584, 845, 885, 888; tovărășie de negustori, 570; registre de socoteli, 883; hale comerciale, 744; orașul ia în arendă vigesima din Transilvania, 561, 571; lupta de clasă, 566, 895, 896; centru umanist, 699; școli, biblioteci, 1037, 1046, 1049; mori de hîrtie, tipo-

- grafii, activitatea lui Honterus și Coresi, 566, 1028, 1030, 1033, 1034, 1039, 1041, 1044, 1045; biserică, 741, 746, 1035; însemnări murale în biserică, 1051, 1053; arhivă istorică, 1050; muzician, 1054; relații politice, pretendenți și pibegi din Țara Românească și Moldova la '«'331, 343, 366, 369, 427, 468, 469, 477, 484, 510, 516, 523, 526, 527, 528, 564, 625, 633, 634, 651, 686, 911; ocupații, războaie, 432, 636, 893, 985, 1006, 1010; v. și Șcheii Brașovului;
- district, 1028; coloniști sași, 268; sub jurisdicția comitelui secuilor, 268, 270, cuprins în principatul Transilvaniei, 801; organizare, 270
- Bratilov, sat < r. Baia de Aramă >, minerit, 288, 292, 375
- Bratislava, oraș < R. S. Cehoslovacă >, 901, 1001
- Brațul, popă din Șcheii Brașovului, copiază nu., 1044
- Brădet, mănăstire < r. Curtea de Argeș >, vinde munte pentru o carte, 671
- Brăila, oraș, 291, 343; comerț, 298, 502, 503, 815, 889; vamă, 468, 844; schelă, 784, 818; războaie, prăzi, 395, 471, 472, 474, 494, 916, 958, 959; reședința unui mitropolit, 813; pierdută de Țara Românească sub Radu Paisie, raia, 656, 658, 806; organizare 807, 810, 813; păstrează caracter românesc, 812; boieri pibegi în ■ 910, 911; recucerită de Mihai Viteazul, 959, 968, 971; județ, 327
- Brenner Martin din Bistrița, contribuie la tipărirea operei lui Bonfini, 1049
- Brețcu, sat < r. Tg. SecuiesO, 523; pe drum comercial, 236, 300; târg, 573
- Breve chronicon Daciae (seu Annales templi Coronensis et Cibiniensis), însemnări murale, 1053
- Brno, oraș < R. S. Cehoslovacă >, 8
- broderie, 736, 1067
- brodnici, 102, 103, 159; țara lor în hotar cu stăpânirea cavalerilor teutoni, 113, 114
- Bruges, oraș < Belgia >, 453
- Brut, postelnic din Moldova, 860
- brutării, existența lor la orașe, 285
- bruteni v. ruteni
- Brutus, cronicar, despre lupta dintre Mailath și Zâpolya, 639
- Bruxelles, oraș, Nicolae Olahus la •* 698
- Bucegi, munte al lui Drăghici spătar, 577
- Bucium, vornic din Moldova, 860
- Bucov, sat < r. Ploști >, descoperiri arheologice, 25, 28, 49, 175; luptă, 1000
- Bucovăț, sat < r. Craiova >, ia bani cu camătă, 849; mori, 828; mănăstire, 1057
- București, oraș, 927, 929, 994 ; sat transformat în oraș, pe drum comercial, 289, 298; importanță, capitală a Țării Românești, 653, 798, 836; curte domnească, 325, 1057; agricultură, viticultură, 827, 830; mori, 828; meserii, negoț, 837, 838, 846; biserici, mănăstiri, școli, 837, 838, 1032, 1057; războaie, ocupații, 508, 509, 524, 621, 911, 916, 957, 958, 966, 967; palanca, pulberărie, 820, 966
- Buda, oraș < Buda Pesta >, 118, 120—122, 298, 359, 441, 472, 478, 483, 493, 523, 619, 630, 701, 741, 796, 932; legături comerciale cu Transilvania, 236; Vlad Țepeș și Mihnea cel Rău la <• 477, 675; tabăra cruciaților și războiul țărănesc al lui Doja, 597, 599, 600, 604, 605 ; ocupată de turci pašalic, 649, 792, 800, 806, 888, 935, 943, 946
- Buda, sat < r. Cislău >, biserică, 1060
- Buda, sat < r. Gherla >, răsculat din < * < 4111 412
- Buda, prelucrare a legendei vieții sale, 667
- Buftenă, sat < r. Răcari >, descoperiri arheologice, 25
- Bugeac, stepă, anexată la Cetatea Albă, 648; așezarea tătarilor, 648, 778, 807, 810; depopularea din timpul stăpânirii turcești, 813; creșterea vitelor, 814
- Buhtea, pîrcălab al Chilie, 495
- Bula de aur, dată de Andrei II, 10, 82, 87, 91, 114, 128, 240
- Bulgaria (bulgari), 4, 3, 5, 10-13, 50, 104, 108, 110, 111, 123, 124, 126, 145, 151, 163, 179, 180, 205, 220, 221, 346, 348, 350, 351, 358, 365, 372, 388, 650, 665, 771, 806, 807, 811, 812, 843, 926, 950, 959; conviețuirea bulgarilor cu românii în Dobrogea, stăpânirea imperiului bulgar la nordul Dunării, 50, 55, 109, 179; le-

- gaturi cu voievozii din Transilvania, 45; bulgari în oastea lui Glad 44; în suburbiile Braşovului, 564; mercenari în ţările române, 872; ajutor românesc în lupta de la Velbujd, 153; răsculaţi ajutaţi de Mihai Viteazul, 977; proiect de unire cu ţările române sub Mihai Viteazul, 985, 999; bogomilismul, 667
- Bullinger Henrich, reformator al calvinismului în Transilvania, 1036
- Burgundia, 438, burgunzi în lupta de la Nicopole, 371; în lupta de la Turtucaia, 339; aliaţi ai lui lăncu de Hunedoara, 430, 441
- Burlă, hatman din Moldova, 925
- Buza, sat < r. Gherla >, răsculat din '411
- Buzău, oraş, 291, 835; mori, 828; comerţ, 584, 846; luptă, ocupaţie, 966, 1000; episcopie, 574, 850, 961, 982; judeţ, regiune, raion, 650; desimea satelor, 49; agricultură, viticultură, 576, 828, 830; venitul birarului de judeţ, 788, 876 uzau, râu, 156, 235, 298; vamă, 300 uzescu Preda, ban al Craiovei, 1004, 1005; în delegaţia trimisă de Mihai Viteazul la Alba Iulia, 961; dănie, 1067
- Buzescu Radu, boier, în delegaţia trimisă la Alba Iulia, sol al lui Radu Şerban, 961, 996, 1005
- Buzescu Stroe, boier, trimis la Praga, 1004; moare în luptă cu tătarii, 1005
- Buzeşti, familie boierească olteană, 866, 927; sprijină şi apoi trădează pe Mihai Viteazul, 957, 975, 985, 996, 1001, 1002, 1034; regimul instaurat de ei după moartea lui Mihai, autoritatea lor sub Radu Şerban, 1004, 1006; cotolesc satul Crucea, 857; cronica Buzeştilor, 961, 996, 1025, 1026
- Byro Ladislau, căpetenie de răsculaţi, 405
- Cabari, popor, 75
- Cacova, sat < r. Sibiu >, cnezii români îşi trimit turmele în Ţara Românească, 555
- cădii, judecători turci, 813; anchetează în Ţara Românească, 797, 912 Caffa, cetate, colonie genoveză < Crimeea >, 493; administraţie, 450; în conflict cu Ştefan cel Mare, 512; ocupată de turci, 516, 517, "543 Calafat, oraş, 291, 298, 836; vamă, venit dăruit mănăstirii Tismana, 452, 584, 844, 847
- Calepinus, autor al unui dicţionar, 1050
- Caliacra, cetate < R. P. Bulgaria >, 358
- Callimachus, cronicar polon, despre Vlad Dracul, 430
- Caloian v. Ioniţă
- Calomfirescu Radu, boier, conspiră împotriva lui Mihai Viteazul, 983; balada lui, 1034
- Calvin Ioan, reformator religios, 1034
- camătă v. capital
- Cămenia, oraş < R. S. S. Ucraineană >, 298, 637; legături comerciale cu Moldova, 845; Alexandru cel Bun depune omagiu la < * 394
- Cantacuzino Andronic, despre înscăunarea lui Mihai Viteazul, 955
- Cantacuzino Ioan, istoric bizantin, despre oastea Ţării Româneşti, 151
- Cantemir Dimitrie, 830; despre ţăranii liberi, 305; despre balada lui Petru Rareş, 663
- Căpânda < r. Hirşova >, aşezare feudală, caracterul populaţiei, 25, 41, 50, 194; descoperiri arheologice, 23, 25, 34, 37
- Capistrano Ioan de •, franciscan, despre asediul Belgradului, 445
- capital, Marx despre acumularea primitivă a capitalului, despre capitalul comercial şi cămătăresc, 763, 764, 765, 849, 850; v. şi cămătari
- Captivus Septemcastrensis, scriitor din Transilvania, 690, 692, 694
- capuchehae, reprezentantul domnului la Constantinopol, 805, 806
- Caracal, oraş, 836; raion: agricultură şi viticultură, 828, 830
- Caragea v. Mihalcea, mare ban
- Caraiman Paşa, ucis în lupta de la Călugăreni, 965
- Caramania < Asia Mică >, cucerită de Mahmud II, 511
- Caran (Caransebeş), district românesc, 264, 938; minerit, 561, 562
- Caransebeş, cetate, oraş, 185, 264, 561; tezaur, 65; negustori români, 573, 1037; şcoli româneşti, 1038; ocupat de turci, 936; v. şi Sebeş Carasu, vale < r. Medgidia >, val de piatră, 51, 194
- Caras, comitat < Banat >, vechime, 94; sate noi, 242; agricultură, 224; districte româ-

- nești, 264, 265; administrație, obligații militare, 253, 262, 277; v. și Crașova Carbona v. Caverna Carillo Alfons, iezuit, în misiune la Sigismund Bathory, 945, 955 Carintia, jefuită de turci, 511 Carol II, împărat al Germaniei, 932 Carol IV de Luxemburg, rege al Boemiei, 353
- Carol cel Mare, împărat, 5 Carol Quintul, împărat, 630, 637, 768 Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei, 154, 166, 218; măsuri economice, politică internă, 135, 227, 228, 238, 243, 261, 265, 269; relații cu papa, conflicte cu «schismaticii», 149, 165; în luptă cu tătarii, 151, 165; relații și război cu Basarab, 151, 153, 154; în luptă cu Otto de Bavaria, 163 Carpați, munți: passim Carpini (Giovani da Pian del ~), franciscan, 160
- Cartea tainică a lui Enoh, apocrif religios, 667
- Castaldo, general imperial, ocupă Transilvania, 935, 936, relații cu Ștefan Rareș și Lăpușneanu, 901, 902, 904; despre starea de revoltă a iobagilor, 892 castele feudale, 202, 936; întărite, devastate de răsculați, 415, 601, 604; arhitectura, 744-746, 1060
- Cașovia v. Koside catehism, prima carte tipărită în românește, 708, 1041; ~luteran, 701 Cato, scriitor latin, opera sa editată la Brașov, 701
- Cattaro, oraș < R. P. F. Iugoslavia >, 123 Caverna (Carbona), oraș, țară < R. P. Bulgaria >, 367; mitropolit, 358 caza (cadilic), circumscripție judecătorească în Imperiul otoman, 813 cazaci, 772, 785, 807, 808, 821, 955; componență etnică, 821, 923; intervenții în Țara Românească și Moldova, ajutor dat maselor populare, 787, 872, 909, 916 — 920, 923-925, 931, 953, 975; interpretarea greșită a incursiunilor căzăcești; 923; în oastea lui Mihai Viteazul, 964, 981, 985, 986 Cazimir III, rege al Poloniei, 217, 218
- Cazimir IV, rege al Poloniei, 219, 220, 518, 542; relații cu Petru Aron și Ștefan cel Mare, 489, 509
- Călărași, oraș, descoperiri arheologice, 34 Căliman, țar al Bulgariei, 123
- Călin, meșter tipograf din Brașov, 1039 Călmățui, toponimic cuman, 70
- Călugăreni, sat < r. Giurgiu >, lupta de la — 964-966, 985
- Călui mănăstire, < r. Balș >, 1060
- cămătari, în Europa, 765, 766; în țările române, 566, 849, 850; dregători din rîndul cămătarilor, 866; v. și capital
- Căpățineni, sat < r. Curtea de Argeș >, nesupunere, 857
- căpitan suprem, titlu dat unui conducător de răscoală, 401
- Căpîlna, sat < r. Dej >, uniunea de la ~, a nobililor împotriva răsculaților, 409, 410, 414, 607
- Căpriana, mănăstire < R. S. S. Moldovenească >, cronică scrisă din porunca lui Lăpușneanu, 1019
- Căpuș, rîu, 44
- Cătlăbuga, lac < R. S. S. Ucraineană >, luptă, 530
- Cătălu, mănăstire < Căscioarele r. Oltenița >, 828
- Ceaka, fiul hanului Nogai, 162
- ceară, pentru luminări, 578; v. și comerț ceauși, trimiși turci în țările române, 803, 820, 941
- Cebza, sat < r. Deta >, minerit, 227
- Cegled, sat < R. P. Ungară >, 600
- Cehia (cehi), 4, 8, 9, 13, 75, 445, 483, 601, 764 — 767, 771; legături comerciale cu țările române, 31, 38, 296, 561, 569, 573, 888
- Cehul Silvaniei (Ceh), oraș, cetate, 411, 938
- Celei, baltă, în diploma ioaniților, 144
- Cenad (Morisena, Orașul de pe Mureș), cetate, oraș < r. Sînnicolaul Mare >, 25, 53, 185; vechime, reședința lui Ahtum, 39 — 41, 54, 196; mănăstire cu călugări greci, episcopie catolică, capîtlul, școală, 82, 88, 181, 187, 188, 277, 404; nesupuneri, răscoale, 133, 603; comitat, vechime, 94; scaun al cumanilor, 267; sub autoritatea comitelui de Timiș, 262; repre.

- zentanții săi în dietă, 801; obligații militare, 277; răscoală, 607
- Ceptura, sat < r. Mizil >, luptă, 1000
- cereale v.: agricultură, comerț, dijmă, obligații, rentă
- Cernavoda, oraș 51, 194; ars de Mihai Viteazul, 958
- Cernătești, sat < Valea Călugărească r. Ploești >, nesupunere, 591
- Cernăuți, oraș < R. S. S. Ucraineană >, 355; vechime, 291; administrație, 460, 535; comerț, vamă, 298, 300, 846, 847
- Cernigov, cnezat rusesc, 100
- Cesarini Giulio, legat papal, 439, 440
- Cetatea Albă (Moncastro), oraș < R. S. S. Ucraineană >, 341; descriere, 665; arhitectură, 713, 722; comerț, târg de robi, 298, 300, 302, 450, 815; cetate moldovenească, lupte cu turcii, raia, 291, 386, 513, 517, 528, 543, 548, 648, 806-808, 820, 917, 959; ocupată de Mihai Viteazul, 987
- Cetatea de Baltă, cetate < r. Tîrnăveni >, rolul său militar, 281; feudă a domnilor Moldovei, 260, 538, 635, 637, 649, 822, 893, 901, 905, 906
- Cetatea Neamțului (Neamț) cetate < r. Tg. Neamț >, vechime, 341 — 343, 355; arhitectură, înnoiri, 713, 722; luptă, 521, 522, 860
- cetăți, fortificații: de la Dunărea de jos, 16, 41, 50, 51, 712; ale cavalerilor teutoni, 80, 113; din Țara Românească, 330, 339, 343, 352, 713, 798; din Moldova, 50, 207, 317, 330, 339-343, 355, 389, 392, 713, 722, 798; din Transilvania, 16, 41, 54, 67, 81, 88, 129, 133, 135, 196, 226, 264, 275, 278, 279, 281, 554-558, 744, 935 — 938; curți boierești și mănăstiri întărite, 337, 744; cetăți sătești, 744; cetăți turcești, 784-786, 794 795, 906, 958; muncă la cetate, 91, 247, 337, 558, 784—786, 794, 906; v. și arhitectură, orașe
- Chalcocondil Laonic, scriitor bizantin, despre luptele interne din Țara Românească, 426; despre Vlad Tepeș, 466, 473; despre asediul Chiliei, 494
- Chalis v. Tatos
- Chanadinus, căpetenie din oastea lui Ahtum, 53
- Chassim, pașă de Buda, luptă în Banat, 935
- Chendru, sat < Chendrea r. Zalău >, răsculat din -•'405, 411
- Chiajna, doamna lui Mircea Ciobanul, activitate, uneltiri, 911, 912 Chilia (Licostomo), < U.R.S.S. >, cetate, 151, 165, 493, 543; zidire, populație, 453, 456, 722; stăpînită de genovezi și venețieni, cucerită de Dobrotici, 360; stăpînită de unguri și de Țara Românească, 377, 378, 387, 421, 424, 471; în stăpînirea Moldovei, 291, 387, 395, 418; cedată lui Iancu de Hunedoara, 442, 431; cucerită și pierdută de Ștefan cel Mare, 343, 450, 493-496, 498, 502, 512, 517, 548; cucerită de turci, raia, 528, 529, 806, 807; cucerită de Mihai Viteazul, 959, 987; comerț, vamă, 298, 450, 815; târg de sclavi, 815; agricultură, pescuit, 814; administrație, 495, 806, 807; haiduci, 820
- China, 117 Chindia, turnul palatului domnesc din Tîrgoviște, 1057
- chinez v. birău
- Chioarul, cetate < r. Somcuța Mare >, privilegii, rol militar, 281, 889; predată de aga Leca lui Basta, 999 Chios, 796
- Chiperești, sat < r. Iași >, luptă, 418 Chirca, boier din Țara Românească, dator pentru marfă turcească, 585 Chirii, misionar creștin, 8, 180, 181 Chirnovi, sat < r. Oltenița >, descoperiri arheologice, 48 Chisar logofăt, viclenește pe Mihai Viteazul, 973, 974 Chișinău, ținut < R. S. S. Moldovenească >, oferit sultanului de boieri, 822
- Chișindia, rîu aurifer, 227 Chiuzbaia, sat < orașul Baia Sprie >, minerit, 561, 883
- Chizdi, scaun secuiesc, 267 Choniates Nicetas, scriitor bizantin, despre romîni, despre răscoala lui Petru și Asan, 97, 110; despre dominația Haliciului asupra Moldovei, 101 Chronicon Dubnicense, autori, 690 Chronicon Pictum Vindobonense, despre venirea ungarilor, 72, 75; despre lupta de la Posada, 153, 154; costume, 208

- Cicero, scriitor latin, opera sa editată la Braşov, 701
- Ciceu, cetate < r. Dej >, 256, 539; rol militar, 281 ; feudă a domnilor Moldovei, pierdută şi revendicată, 260, 538, 635, 637, 649, 893, 901, 905, 906; refugiul lui Petru Rareş, 637, 648; oferită de boieri sultanului, 822; cucerită de turci, 638
- ciflic (ciftlic), aşezare turcească în deplină proprietate, 816
- Cillei, familie feudală maghiară, 444, 478
- Cincu, scaun săsesc, 269
- Cincu Mare, târg < r. Agnita >, bresle, 566
- Cipru, insulă, 774, 796
- Cirmen, pe râul Mariţa, bătălie, 350, 351
- Cisnădie, târg < r. Sibiu >, 1051 ; meşteşugari, bresle, 229, 566-569, 884, 885; locuitorii îşi pasc turmele în Ţara Românească, 226; obşti româneşti cötropite de patriatul săsesc, 257; biserică, 202
- Cisnădioara, sat < r. Sibiu >, biserică, 202, 754
- Ciubăr vodă v. Csupor
- Ciuc, scaun secuiesc, 80, 267; minerit, 562, 883; răscoale, 630, 941
- Ciuci, sat < Vîrfurile r. Gurahonţ >), voievod român conducător de răscoală, 603
- Ciugud, sat < r. Aiud >, descoperiri arheologice, 48
- Ciula, sat < r. Haţeg >, 697
- Ciulineşti, sat < r. Iaşi >, cojocari, 313
- ciumă, în Transilvania, 559; tratat despre < * > 709
- Ciumbrud, sat < r. Aiud >, descoperiri arheologice, 31, 48
- Ciurelu, sat < oraşul Bucureşti >, descoperiri arheologice, 25
- Cîineni (Genuine), < r. R. Vîlcea >, vamă, 298, 300, 584, 847
- Cîlnic, sat < r. Sebeş >, meşteşugari, 202
- Cîlnişte, râu, 964
- Cîmpia Română, 49
- Cîmpia Panoniei (< * « Ungară »), 47, 888
- Cîmpia Turzii, Mihai Viteazul ucis pe < ■ > » 1053
- Cîmpul Pîinii < r. Orăştie >, luptă, 484, 526, 692
- Cîmpulung, oraş în Ţara Românească, 156, 291, 684; vechime, 148; numărul locuitorilor, 838; în regres, 835; negoţ, 298, 458, 584, 586, 838, 846; curte domnească, biserică, 150, 156, 325, 714
- Cîmpulung, oraş în Moldova, negoţ, 127; în regiune de ţărani liberi, 305, 860
- Cînde Laţcu, dăruieşte evangheliar mănăstirii Neamţ, 720
- Cîndea, cneaz din Sibiu, căpetenie de răscoală, 257
- Cîndeşti, nobili romîni din Hunedoara, 241
- cîntăreţi, 191, 664, 1054
- Cîntecul despre oastea lui Igor, 6
- Cîrlig Orbul, boier viclean din Ţara Românească, 574
- Cîrstea, grămătic din Moldova, 667
- Cîrstineşti, sat < c. Corbi r. Curtea de Argeş >, săteni scoşi de pe ocina mănăstirii Argeş, 590
- Cîrţa, mănăstire < r. Făgăraş >, 202; cotropeste pămînturi, 130; ţărani răzvrătiţi, 254
- Cladova, târg < R.P.F. Iugoslavia >, luptă, 978, 991
- clase sociale:
- Marx, Engels, Lenin despre: obşte, feudalism, anarhia feudală, iobăgie, 37, 310, 312, 418, 558, 766;
- ţărănimea, 154, 595, 600, 601, 608, 765, 766, 832, 920; începuturile aservirii, evoluţie, 3, 83, 241, 555 — 558; obştea sătească, cnezii, 4, 10, 11, 34, 36-38, 40, 45, 56, 67, 81, 83, 84, 105, 113, 114, 117, 126, 129-131, 241, 242, 244, 263, 274, 302, 305, 307, 329, 331, 335, 402, 590, 850, 851; obşti săseşti şi secuieşti, 242, 268, 401; ţărănimea liberă, 34, 83, 131, 305, 307, 319, 320, 332, 409, 417, 428, 533, 536, 555, 588, 589, 615, 616, 789, 865, 870, 872, 878-890, 915, 1014; cnezii din Transilvania, 241, 243, 249, 255, 261-265, 274, 402, 436, 438, 555, 557, 603; iobagii naturali, iobagii de cetate, 86, 87; ţărănimea dependentă, 40, 81, 83-85, 93, 131-133, 224, 226, 227, 229, 242, 249, 250, 261, 274, 277, 302-305, 331, 407, 409, 438, 442, 476, 555, 556, 558, 559, 596, 597, 599, 600, 609, 658, 763, 815, 816, 833, 865, 866, 891, 936, 937, 942, 953; dreptul de strămutare, legarea de glie, legătura lui Mihai Viteazul, 133, 252, 304, 407, 409, 415

- 442, 450, 556, 558, 559, 597, 609, 815, 856, 943, 962, 973, 993;
 robii, 123, 125, 339, 360, 361, 418, 432, 434, 929, 967 ; primele mențiuni, 40, 83, 85, 191; categorii, evoluție, 85, 86, 131, 132, 333; cneaz de țigani, 308; impuși la dări, 876, 879; vinduți, 815; v. și tătari, țigani;
 clasa feudală, 3-10, 83, 129, 259, 765; la începuturile feudalismului, 39, 40, 52, 55, 56, 104, 116, 142; contradicții între nobili și cler, 597; boierimea, 304, 308-318, 320, 321, 324, 351, 352, 417, 421, 424, 427, 428, 431, 499, 505, 509, 522, 524, 527, 528-530, 533, 546, 560, 584, 588, 610, 611, 614, 616, 623, 640, 642, 643, 648, 826, 850-852, 857, 861, 863-866, 879, 900, 901, 910, 911, 914, 915, 919, 925, 927, 952, 953, 960-962, 1004, 1006, 1014; boieri mari, vlastelini, 319, 320, 325, 491, 501, 503, 516, 533, 617, 623, 643, 646, 650, 651, 653, 654, 656-658, 788, 789, 822, 823, 863-866, 912, 915, 919, 921-923, 925, 961, 962, 1009; boieri mici, boiernași, 319, 320, 325, 387, 615, 623, 642, 705-707, 864-866, 868, 911, 912, 925, 974, 1028; viteji, 166, 167, 389, 533, 534; nobilime din Transilvania, 82, 83, 128, 129, 132, 238, 240, 262, 263, 274, 277, 410, 485, 556, 572, 599, 607, 608, 803, 994, 1006; nobili mari, baroni, 83, 128, 129, 242, 243, 257, 478, 595, 596, 608, 946; nobili de rînd, mici, cavaleri, arma- liști, greavi, 83, 128, 240, 400, 405, 409, 415, 595, 597, 600, 607, 608, 889, 946; biserica (domeniu), 82, 91, 93, 114, 130, 227, 242, 285, 288, 319, 320, 335, 392, 452, 462, 537, 538, 556, 595, 596, 601, 863, 866, 879, 900, 1009;
 v. și rentă feudală, dijmă bisericească, obli- gații către stat; comerț, meșteșuguri, orașe
 Clănău, spătar din Moldova, domeniu, 589
 Cleja, sat < r. Bacău >, descoperiri arheolo- gice, 34
 Clement VI, papă, 166, 630; despre romîni, 955, 977
 Cluj, oraș, 45, 48, 55, 188, 253, 636, 1050; descoperiri arheologice, 47, 66, 72; în voievodatul lui Gelu, primele mențiuni, 43, 88, 94; cetate regală, 88; prădat de tătari, fortificații, 88, 120, 744; populație, obligații militare, 229, 242, 276, 277, 564; sate în stăpînirea orașului, 566; meșteșuguri, negoț, privilegii, 229, 230, 235, 236, 403, 411, 415, 566, 569, 570, 572, 573, 884; bresle, frății, 230, 569, 884 ; monede, măsuri și greutate, 236, 572 ; administrație, conducere, privilegii, 259, 271, 273, 415, 442, 564, 566; censul și tricesima, 246, 571; diete, 801, 940; tipografii, tipărituri, moară de hîrtie, 884, 1039, 1045, 1049; școli, biblioteci, universitate, 942, 1037, 1038, 1046; bise- rici, pictură, 741, 750;
 răscoale, frămîntări sociale, 256, 273, 405, 412, 414, 483, 484, 566, 603-607, 896, 1046;
 comitat în Transilvania, cu districte romînești, 226, 259, 265; viticultură, 225
 Cluj-Mănăstur, mănăstire, privilegii, 259; iezuiți, 942; atacată de răsculați, 255, 256, 405; călugării ajută pe nobili la cuce- rirea Clujului, 414; biblioteca, 690; convent, 187, 188, 250, 407, 483; înțe- legeri adevărate la '«407, 411
 Cobia, mănăstire < r. Găești >, arhitectură, 1057, 1058, 1064
 Codex Negoianus, ms. copiat de popa Ioart din Sîmpetru, 1028, 1030
 Codex Suprasliensis, ms. slav, 185
 Codex Sturzanus, ms. de popa Grigore din Măhaci, 1028
 Codicele Voronețean, 705, 1028
 Codlea, oraș < Brașov >, cetate, 202 ; biserică fortificată, 744
 Codrul Cosminului < R.S.S. Ucraineană >, lupta de la ~ 542, 544, 545
 cogeabașe, conducător de sat creștin în raia- le, 813
 Cognac, oraș < Franța >, 630
 Cohalm v. Rupea
 Cojocna, tîrg, ocnă < Cluj >, 55, 562, 882; coloniști privilegiați, 90, 227; meșteșu- gari, 229; răscoale, 405, 604
 Coloman Cărturarul, rege al Ungariei, 9, 73, 93
 Colomeea, oraș < R. S. S. Ucraineană >, 394; atacat de răsculați, 539. Ștefan cel Mare depune omagiu la <*> 529, 538

Colonia, oraș < R. F. Germană >, 236; postav
adus în Țara Românească, 296 Coman,
Comanca, onomastice cumane, 70,
71

Comedia trădării lui Melchior Balassi, dramă
în limba maghiară, 1047

comerț:

Engels despre comerțul de la răsărit
de Elba, 764; Lenin, despre apariția
pieții, 453 — 4; v. și capital;

comerțul pe teritoriul românesc în sec.
X — XIII, mărturii istorice și arheologice,
30, 34, 38, 42, 51, 104, 116; drumuri
comerciale, 98, 100, 102, 103, 164, 235,
298, 300, 468, 572, 845, 846, 888;

mărfuri: produse agricole, animale, vin,
miere, pește, 31, 162, 227, 234, 235, 287,
288, 294, 296, 298, 375, 450, 451, 452,
456, 458, 460, 554, 569, 570, 572-574,
576, 577, 582, 584, 785, 786, 815,
818, 831, 833, 834, 841, 844, 845, 846,
884, 888, 910, 1052; cherestea, 844;
produse meșteșugărești, 31, 162, 234 — 236,
296, 298, 312, 313, 375, 449, 452, 456,
458, 479, 554, 563, 569, 570, 572, 573,
581, 584, 841, 844, 845, 846, 883, 884,
888; produse minerale, 236, 452, 456,
573, 579, 580, 584, 841, 844, 845, 846;
produse orientale, 162, 234, 296, 298,
458, 570, 572, 844, 884, 888; comerț de
cărți, 1045;

negustori, 562, 569, 573, 663; locali,
234, 296, 301, 302, 307, 451, 458, 466,
468, 477, 560, 582, 584, 765, 837, 845,
884, 1037, 1045; străini, 11, 34, 127,
162, 166, 234, 236, 293, 296, 300, 301,
381, 382, 451, 458, 570, 572, 586, 765,
777, 778, 786, 789, 790, 812, 818, 819,
837, 838, 849, 865, 879, 885, 958; aso-
ciații negustorești, 570, 572; negustori
în dregătorii orășenești, categorii privile-
giate, 273, 331, 570, 572, 866; bașă al
străinilor, 838; negustori propagandiști ai
luteranismului, 1035, 1037; negustori
atacați de răsculați, 560;

piața internă, 91, 127, 164, 228, 234, 235,
296, 458, 460, 462, 468, 469, 554, 562, 564,
569, 570, 582, 744, 840, 841-843, 882-
884; comerț între țările române, 127, 158,
227, 235, 288, 296, 301, 375, 431, 456, 458,

569, 572-574, 576, 577, 580-582, 584,
832, 834, 844, 845, 883, 888, 992; co-
merț extern, 346, 456, 572, 579, 582, 790,
842, 882; cu Anglia, Cehia, Grecia, Impe-
riul german, orașele italiene, Polonia
Prusia, Rusia, Ungaria, 162, 236, 287, 288,
296, 298, 301, 302, 337, 360, 361, 375,
449, 450, 456, 554, 569, 785, 815, 831,
834, 843 — 846, 888; cu Imperiul otoman,
302, 451, 452, 576, 577, 584-586, 617,
815, 818, 834, 843, 844, 846; comerț
de tranzit, 7, 162, 296, 298, 301, 302, 361,
466, 468, 566, 569, 846, 847; târguri,
iarmaroace, clădiri comerciale, 127, 164,
296, 302, 460, 462, 468, 469, 562, 564,
569, 570, 744, 840; privilegii comerciale
între state, 235, 287, 293, 296, 298, 394,
418, 420, 512; privilegii acordate orașelor
și mănăstirilor, 296, 564; măsuri de apărare
a comerțului, libertatea pieții, 460,
461, 570, 814, 906; piedici în dezvoltarea
comerțului, interziceri, monopolul tur-
cesc, 234, 293, 294, 301, 418, 452, 456,
460, 461, 466, 468, 477, 566, 572, 596,
625, 777, 785-789, 844, 911, 913; taxe
și dări în natură, 320, 570, 571, 815;
v. și prețuri

Comiat, cetate < r. Lipova >, cu district
românesc, 264

Comneni, împărați bizantini, 10, 11, 108; v.
și Alexis și Andronic Comnenul

Compania engleză a Levantului, 774

Comuleus Alexandru, emisar papal, 955
comunele italiene, 273

Condrești, sat < inel. Telejna r. Vaslui >,
asolament, 576

Constantin Dejanovici, cneaz sîrb, luptă la
Rovine, 368

Constantin Monomahul, împărat bizantin, 63,
98, 105

Constantin Porfirogenetul, împărat bizantin,
despre tribul peceneg Ertem, 96

Constantinopol (Istanbul, Țarigrad), oraș, 13,
70, 96, 105, 222, 281, 367, 379, 438,
440, 443, 444, 494, 511, 640, 645, 677,
716, 779, 781, 784, 787, 789, 797, 798,
815, 831, 834, 845, 847, 918, 926, 929,
936, 940, 950-952, 968, 990, 1013;
asediat de Dobrotici, 361; aprovizionat
din țările române, 548, 777, 784, 786, 787,

814, 844; domni, pretendenți și boieri nemulțumiți la «• 471, 648, 654, 782, 783, 912, 953; ecouri despre succesele lui Mircea cel Bătrîn și Mihai Viteazul, 380, 959; v. și Imperiul otoman;

patriarhia, 159, 180, 348, 355, 392, 619; raporturi cu Vladislav-Vlaicu, 350; legături culturale 701; dependența mănăstirii Peri de ■»> 706; patriarh mediază între turci și Mihai Viteazul, 977, 982

Constanța, oraș < Elveția >, conciliul de la " 382, 395

Constanța, port, 845

Constanția, fortăreață, probabil Constantiniana Daphne < Ungă Oltenița >, 41, 51; soli la Ioan Tzimiskes, 50

Constitutiones Scholae Coronensis, norme pentru organizarea școlii din Brașov, 701

Contele Verde v. Amedeo de Savoia

Copanca, sat < R. S. S. Moldovenească >, iezer, 578

Copuzu, sat < r. Lehliu >, descoperiri arheologice, 65

corăbieri moldoveni, înlocuiesc pe genovezi la Chilia și Cetatea Albă, 451

Coresi, diacon, tipograf, 708; activitate, 1028, 1030, 1033, 1034, 1039, 1041, 1043-5

Cornățel, oraș < Mănăstirea r. Oltenița >, 586

Cornul lui Sas, sat < lângă Popricani r. Iași >, luptă, 1011

Cosimo, mare duce al Toscanei, 1025

Costea, boier din Moldova, pribeag, 392

Costea din Tîrgoviște, 458

Costea, pîrcălab din Moldova, 332

Costin Miron, cronicar, despre orașele Moldovei, 289

Costin Nicolae, cronicar, despre lăutari și cîntece domnești, 664

costume, în Chronicon Pictum Vindobonense, 208

Coșuștea-Crivelnic, mănăstire < Ilovăț r. T. Severin >, arhitectura bisericii, 711

Cotmeana, mănăstire < r. Pitești >, vechime, 150; obroc, 574; luptă, 620

Cotnari, oraș < r. Hîrlău >, 835; mărimă, 838; meșteșugari și negustori, 581, 838; viti-cultură, export de vin, 287, 576, 845; colegiu, 908, 1032, 1047

Covurlui, toponimic cuman, 70

Cozia, mănăstire < r. R. Vlcea >, domeniu, 285, 310, 578, 582, 584, 828, 834; biserica, 712, 716, 718, 732

Cozma, meșter la biserica din Tazlău, 1064

Cozma Șarpe, postelnic din Moldova, 589

cnezi v. clase sociale, statul feudal

Cracovia, oraș < R. P. Polonă >, 353, 905; relații comerciale cu Transilvania și Moldova, 236, 298, 403, 888, 889; studenți din țările române la <•» 686, 689, 699, 701, 705, 1051; influențe în pictură, 754

Craiova, oraș, 656, 729, 927, 953, 980, 1001, 1005; moșia boierilor Craiovești, reședința banului, 617; oraș nou, 586; în regres, 835; prăvălii, 837

Craiovescu Barbu, ban de Craiova, 625

Craiovescu Barbu, ban de Craiova, fiul lui Pîrvu, mort la Vișoara, 654

Craiovescu Barbu, ban de Craiova, fiul lui Preda, 656

Craiovescu Danciu (Gogoășe), comis, 654

Craiovescu Drăghici, pretendent spînzurat la Țarigrad, 654, 656

Craiovescu Pîrvu, ban de Craiova, 651, 653, 654

Craiovescu Pîrvu, vornic mare, 621

Craiovescu Preda, ban de Craiova, 656

Craiovești, 'boieri, politica lor, legăturile cu turcii, 527, 617, 619-623, 650, 651, 653, 654, 656; ctitorii, 589, 620, 729, 736

Crasna, comitat din Partium, inclus în voievodatul Transilvaniei, cu districte românești, 94, 260, 265, 277, 801, 938; haiduci, 401

Crasna, pădure < Ciortești r. Vaslui >, luptă, 337, 423, 506

Crasna, sat < r. Zalău >, țărani răsculați, 255

Crașova, cetate < Carașova r. Reșița >, cu districte românești, 264; v. și Caras

Crato, tipograf din Sibiu, 1045

Crăciuna, cetate < între Vîrteșcoi și Mera r. Focșani >, cucerită de Ștefan cel Mare, 343, 527

creșterea vitelor, 18, 22, 225, 226, 284, 285, 287, 573, 576-578, 633, 831-833, 882; vechimea ocupației, dovezi lingvistice, arheologice și istorice, 22, 39, 40, 47, 56, 69, 71, 116; călători străini despre bogăția invite, 831; pășunatul, 23, 133, 578, 880;

- creșterea vitelor în ținuturile ocupate de turci, 814
- Cricău, sat < r. Alba >, una dintre primele așezări săsești, 78; meșteri, 202
- Crimca Anastasie, mitropolit, probabil Ana-sia, ucenicul arhimandritului Dosoftei, 1064
- Crimeea, 13, 298; legăturile lui Ștefan cel Mare, 511, 525; cucerită de turci, 517; hanat, 216, 220, 539, 540
- Cristian, sat < r. Sibiu >, conflicte între români și sași, 257
- Criș, sat < r. Sighișoara >, arhitectura caste-lului, 1060
- Crișana, voievodat condus de Menumorut, 39, 43; descoperiri arheologice, 65, 66; cetăți, 45; teritoriu cuprins în Transil-vania, 94, 806; sub stăpânirea turcească, 807-815, 817; răscoală, 603
- Crișcior, sat < r. Brad >, arhitectura bisericii, 738
- Crișul Alb, Crișuri, riuri, 603, 807, 817
- Criț, sat < r. Rupea >, școală, 1039
- Crivăț, 663
- Croația, 9, 135, 240, 635, 767, 771, 773, 800, 949, 951
- cronici, 1034; ale Moldovei, 307, 489, 499, 508, 513, 523, 530, 538, 539, 671, 674, 675, 677, 902, 919, 1019, 1020, 1023, 1026; ale Țării Românești, 951, 956, 961, 1003, 1023, 1025, 1026; ale Transilvaniei, 574, 690, 692, 699, 996, 1025, 1051, 1053; cronici de curte, 1019, 1020, 1023, 1025; cronică boierească, 1026; franciscană, 453; rusească, 545, 548; cronici polone, 914, 915; cronică de la Levoce, 403; cronici grecești, 1026; cronici turcești, 779, 958, 963
- Crucea, sat < Siliștea Crucii r. Băilești >, 857
- cruciade, 11, 12, 111, 438, 596-600
- Csâki, familie voievodală din Transilvania, 259
- Csâki Nicolae, episcop, 603
- Csâki Nicolae, voievod, 432
- Csokâs Petru din Lasko, profesor, lexicograf, 1050
- Csongrăd, comitat < R. P. Ungară >, 801
- Csupor, în tradiție Ciubăr vodă, comandant ungar în Moldova, 421
- Csupor Nicolae, voievod al Transilvaniei, 484
- ctitorii românești peste hotare, 736, 738
- Cugetare în ceasul morții, carte de morală, 1025
- cultură, 175-181, 662-756, 1019-1067. tradiții locale și influențe, 178; populară și feudală, 176; v. și orașe
- Cumania, cumani (polovți, Kipceak), 78, 160. 205 ; în stepele pontice, întinderea și numele țării, 69, 109, 111, 114, 117, 118, 121. 125; pe teritoriul Moldovei, 69 — 71, 73. 100—102; pe teritoriul Țării Românești, 70, 71, 73, 109-112, 142, 144, 156; în Transilvania și Ungaria, 68, 69, 72, 121, 145, 267, 277; în Imperiul bizantin, 12. 69, 107, 108, 110, 111; creștinarea cumaniilor, 103, 113, 144; onomastică, termeni cumani, 70, 71, v. și Dest'i-Kipciak
- Cumpanus L, rectorul Universității. din Praga, autorul unor poeme despre Mihai Viteazul, 1013
- Cupcici Ivan, boier din Moldova, domeniu. 310, 317, 324
- Cursul Apei, v. Vodnău
- Curtea de Argeș (Argeș, Argyas), oraș, 291, 1001; cetate, vechime, 148, 153; în regres, 835; meșteșuguri, negoț, 298, 567, 585; curte domnească, 150, 205. 206, 325; mitropolie, 156, 346; mănăstire, 57\$. 584, 590, 828; biserici, 150, 205, 206. 709, 711, 712, 716, 729, 732, 1057; mor-mint, 650, 714, 755 ; județ, regiune, raion: agricultură, pomet, vii, 287, 827, 831; exploatare miniere, 835
- curți: domnești, din Moldova și Țara Romi-nească, 150, 205, 206, 325, 326, 329, 389, 879, 1019, 1020, 1023, 1032; prin-ciare și regale, din Transilvania, SI, 135, 275, 1049, 1051, 1053, 1054; feudale. 40, 316, 317; episcopale, 601
- Cuten v. Kotian
- Cuvin (Keve), cetate < R. P. F. Iugoslavia >. centrul voievodatului lui Glad, 43 — 45
- Czibâk Emeric, episcop de Oradea, 631, 633
- Czchow, oraș, pretendent executat la >*> 547
- Daduv, iezec pe Prut < r. Galați >, al mănăs-tirii Tazlău, 578 Dalmația, 123, 511, 774
- Damian, gramătic din Iași, 677

Damian, mitropolit al Dîrstorului, 180
Dan, pretendent din Țara Românească, 466, 469
Dan, vistier din Țara Românească, 963
Dan I, domn al Țării Românești, 284, 307; lupte în sudul Dunării, 352, 363
Dan II, cel Viteaz, domn al Țării Românești, 430; lupte cu turcii, cîntat în folclorul balcanic, 278, 386-388, 395, 426, 432; oastea sa, 337, 428
Danciu, fiul lui Basarab Țepeluș, 620
Danciu Gogoșe v. Craiovescu Danciu
Danemarca, 445
Daniel Adem de Veleslavin, editor de calendare, despre Mihai Viteazul, 1013
Daniil, arhiepiscop de Feleac, 690
Daniil Romanovici, cneaz al Haliciului, 7, 103, 145
Dardanele (Strîmtori), 439, 808
darea calului, instituție feudală din Țara Românească, 309, 310
Dăvid Francisc din Cluj, episcop, 1036, 1046
David Rostislavici, cneaz, îndepărtat din « țara rusă » la Bîrlad, 102
Dănești, sat < r. Vaslui >, descoperiri arheologice, 49, 97
Dărmănești, sat < r. Suceava >, luptă, 417.
Dealul, mănăstire < orașul Țirgoviște >, 833 ; arhitectură, 729
Dealul Oradiei, convent, 188; v. și Oradea.
Debrețin, oraș < R. P. Ungară >, 1001 ; dietă, 800; răscoală, 894
Decsi Ioan Baranyai v. Barovius
Dedulovici Simion, vistier din Țara Românească, scriitor religios, 665
defterdar, dregător turc, 813
Deidrich George, scriitor umanist, 1048
Dej, oraș, existent în vremea năvălirii tătare, 120; ocnă, cămară, 55, 88, 442, 563, 564; coloniști privilegiați, 90, 227, 259, 276; răscoale, 404, 405, 603, 604, 607
Delta Dunării, importanță economică, 814
Densuș, sat < r. Hațeg >, vechimea bisericii, 196-197, 748
desertum, sensul cuvîntului în documente, 78
Desnățui, hidronimic cuman, 70
Despina, doamna lui Neagoe Basarab, 732
Despot vodă, Iacob Eraclid, domn al Moldovei, 773, 781, 874, 906, 909, 1023, 1053; alianțe, politică antiotomană, 892, 899, 904, 906, 908, 913, 937; pune dări noi, 859, 908; bate monedă, 848; înzestrează armata cu arme de foc, 873 ; școala, biserica, 866, 1032, 1047, 1048 Dest'i-Kipciak < Stepa Cumanilor >, în stăpî-nirea Hoardei de Aur, 69, 118
Deta, oraș, descoperiri arheologice, 34, 66
Detco, mare armaș din Țara Românească, 589
Deuș, sat < r. Gherla >, răsculați, 405, 411
Deva, cetate, 129, 633, 639; cu districte românești, 255, 264; rosturi militare, căpitan, 281, 1038; curte voievodală, castel, 135, 744; temniță, 1036; biserică, 750
dialectica predată în școlile Transilvaniei, 688 dijmă bisericească în Transilvania:
categorii de contribuabili, situația ortodocșilor, 114, 116, 131, 132, 167, 244, 251, 399, 400, 557, 558;
plătită în natură, 80, 91, 132, 134, 227, 251, 557, 609; convertită în bani, 132, 251, 400, 405, 407, 557; evoluție, abuzuri, 132, 251, 260, 399, 400, 404, 409, 411, 557, 558, 596; socoteli de dijmă, statute, 132, 244, 247; v. și lupta de clasă
Dimitrie, haiduc din Țara Românească, 819
Dimitrie, jupan, în inscripția de la Mircea Vodă, 38, 51, 185 Dimitrie, nepotul lui Ștefan cel Mare, fiul Elenei, 542
Dimitrie, principe tătar, 165 Dimitrie
Donskoi, cneaz rus, 216, 356 Dinga, postelnic din Moldova, 858 Dintrunlemn, mănăstire < r. Horezu >, icoană, 1064
Dionisie, ban de Severin, 153 Dionisie, nobil din Reghin, 188 Dionisiu, mănăstire < Athos >, obiecte românești de artă, 736, 1064 diploma ioaniștilor v. ioaniși Direptate, cîmpie < lîngă Suceava >, 489, 490, 675
Ditzina, Dițin v. Vicina Dîmbovița, cetate, 343; lupta ungarilor cu pîrcălabul de - »"349; loc de refugiu al lui Vlad I, 372; județ, 287 rîu, 113, 656, 966

1091;

- Dîrjiu, sat < r. Odorhei >, pictura bisericii, 750
- Dîrlos, sat < r. Mediaș >, iobag asuprit, 224
- Dîrstor (Durostorum, Silistra), cetate, ocupa-
 pată de oști rusești, 20, 100; asediată de
 bizantini 108; stăpînită de Tatos, 107;
 cucerită de turci, pašalic, 363, 367, 380
 545, 806-8, 813, 821, 901, 1008; mește-
 șuguri, pescuit, negoț, 814, 815; pribegi
 din Țara Romînească la ^ 911;
 episcopie, mitropolie, 108, 180 Dlugosz
- Ian, cronicar polon, despre: pecenegii din
 Moldova, 68; urmașii lui Lațcu, 353; bătăliile
 de la Marienburg și Crasna, 395, 423;
 domnia lui Ștefan cel Mare, 495, 496, 498,
 499, 501, 502, 506, 508, 521, 522, 526, 533,
 534
- Dobîca, cetate < r. Gherla >, 699 j luptă
 între pecenegi și unguri, 68; comitat cu
 districte romînești, 82, 94> 259, 265
 dobînda în sec. XVI-XVIII, 790 Dobra, tîrg
 < r. Ilia >, 264 Dobre, zugrav din
 Moldova, 716 Dobrogea, 285, 375, 513,
 815; populație, element romînesc, 18, 38,
 42, 48, 50, 51, 65, 97, 103, 104, 108, 811,
 813, 815; stăpînită de: bizantini, 51, 103,
 183; pecenegi și uzi, 68, 100, 105, 107; ruși,
 20, 31; tătari și bulgari, 109, 124; Balica și
 Dobrotici, 348, 358, 361; Mircea cel
 Bătrîn, 365, 370, 378; Imperiul otoman,
 386, 520, 806-811, 815-817; formații
 locale, căpetenii, 51, 55, 71, 104, 108,
 162, 165;
 agricultură, negoț, 65, 103, 104, 814;
 trafic de sclavi, 360; influențe culturale,
 clădiri, 63, 104, 175, 178, 192-196
- Dobromir ban, atacat în munți de țărani, 859
- Dobrotici, despot al Dobrogei, politică,
 lupte, 351, 358-361
- Dobrovăț, mănăstire < r. Iași >, 729; dome-
 niu, 578
- Dobru, grămătic din Moldova, 667
- Dochiariu, mănăstire < Athos >, refăcută
 de Alexandru Lăpușneanu, 1055. Doczi,
 nobil maghiar, 560 Doja Gheorghe v.
 războiul țărănesc Doja Grigore, fratele lui
 Gheorghe, comandant de răsculați, 600, 603
- Dolhești, sat < r. Huși >, descoperiri arhe-
 ologice, 34, 65
- Dolheștii Mari (Doljești), sat < r. Fălticeni >,
 biserică, 722; luptă, 489
- Dolj, județ, 578.
- Dolofan Stan, boier din Țara Romînească,
 dă bani cu camătă, 850
- Domenico da Bologna, arhitect al castelului
 din Gherla, 746.
- Domenigo di Giorgi, negustor, arendaș al
 dărilor, 879
- Don, fluviu, 216
- Donji Vlasi, ținut în Dalmația, locuit de
 vlasi, 49.
- Dorohoi, oraș, 298, 310, 324, 337, 417;
 vechime, 291; în regres, 835; pictura
 bisericii, 732; ținut, 799.
- Dorotei al Monembasiei, mitropolit, scrie
 cronograf, 1026
- Dosoftei, arhimandrit de la Putna, zugrav
 de icoane, 1064.
- Drag, voievod din Maramureș, 226, 266,
 275; ctitor la Peri, 706
- Dragfi, familie de nobili, urmașii lui Drag
 din Maramureș, 692, 706, 708
- Dragfi Bartolomeu, voievod al Transilva-
 niei, 692; luptă pentru independența bi-
 sericii maramureșene, 707; relații cu
 Ștefan cel Mare, 539, 544
- Drăghi Toma din Dobîca, umanist, 699
- Dragomir de la Șegarcea, mare boier, din
 Țara Romînească, 324.
- Dragomir, fiul lui Voina de Loviștea, 154
- Dragomir, grămătic din Tîrgoviște, 677
- Dragomir, pîrcălab al cetății Dîmbovița,
 înfrînge armată ungurească, 349
- Dragomir, vornic din Țara Romînească, stăpîn
 de prăvălii, 837
- Dragoș, domn al Moldovei, legenda descă-
 lecatului, 140; trecut din Maramureș în
 Moldo va, lupte, 167, 170; biserică, mormînt,
 167, 168
- Dragoș Urlat, curtean de la Tutova, 330
- Dragoșești, familie de voievozi maramure-
 șeni, dinastie moldoveana, 168, 241,
 265, 706
- drama, începutul ei în limba maghiară, 1047
- Drăgan, boier, erou de baladă, 664.
- Drăgănești-Vlașca, raion, agricultură, 828
- Drăghiceni, sat < r. Caracal >, dușegubină, 577

- Drăghici, spătar din Țara Românească, domeniul, 577, 579
- Drăghici vornic din Țara Românească, vinde boi la Brașov, 577
- Drăghici Gogoșe v. Craiovescu
- drevleni (drevleniru), trib slav, 96
- Dridu, sat < r. Urziceni >, descoperiri arheologice, cultura ~25, 49, 97, 98
- Drosa, femeie participantă la răscoală, 258
- drujina slavă, 56
- drumuri comerciale v. comerț
- duce, titlu al strategului temei Paristrion, 104, 105
- Dulcet A., portulanul său, 164
- Duma Negru, boier viclean, iertat de Ștefan cel Mare, 501; cetatea lui, 317, 343
- Dumbrăveni, oraș, 893
- Dumitru, ban din Țara Românească, cotopește sat, 857
- Dumitru, mare ban, face comerț, 577, 582
- Dumitru, postelnic din Țara Românească, ia bani cu camătă, 849
- Dunăre, fluviu, pescuit, 814; cirezi și turme în bălțile dunărene, 578, 814; haiduci adăpostiți în bălți, 820; passim
- Diirer Albrecht, influența picturii sale în Transilvania, 754
- Ebraica, limbă predată la universitatea din Cluj, 1038
- Ecaterina, doamnă, mama lui Mihnea Turcitul, 782; despre caracterul nesigur al domniei, 797 Ecaterina de Medici, regina Franței, sprijină
- pe Petru Cercel, 929 Echimouți, sat < R.S.S. Moldovenească >, așezare distrusă de pecenegi, 67 Edrisi, geograf arab, despre așezări din Dobrogea, 42, 65, 103, 104, Eftimie, cronicar moldovean, egumen al mănăstirii Căpriană, 879, 902, 1019, 1020, 1023 Eftimie ieromonah, episcop din Transilvania, 942
- Eftimie, patriarh de Tîrnova, 665 Eger v. Agria Egervári Ladislau din Oradia, copiază operă
- istorică, 690 Egipt, 843 Elba, fluviu, 8, 77, 763, 764, 766
- Elena, doamna lui Petru Rareș, susține pe Joldea, 902
- Elena, fiica lui Ștefan cel Mare, 540, 542
- Elena, fiica țarului Ivan III, 542
- Elisabeta, regina Angliei, 952
- Elisabeta, soția lui Iancu de Hunedoara, 478
- Ellerbach Berthold, voievod al Transilvaniei, răzvrătit împotriva lui Matei Corvin, 483
- Engels F. despre:
- formarea statului feudal, 4; acapararea de noi teritorii, asimilare, rolul cuceririi în dezvoltarea feudalismului, 47, 81, 126; frînarea dezvoltării, pricinuită de cotoptori înapoiți, 124; varietatea formelor orînduirii feudale, 3; fărîmîțarea feudală, anarhia din Europa, 5, 418, 770; relațiile dintre suzeran și vasal, 240, 318; rolul monarhiei în statele multinaționale, 768 ; oastea feudală, monopolul nobilimii, 335, 337; rolul bisericii în sprijinirea feudalismului, fracțiunea plebeiană a clerului, 178, 179, 596; apariția și dezvoltarea orașelor, patriciat și plebei, 291, 767; acumularea primitivă a capitalului, 763, 764; războiul țărănesc german, 558, 599, 601, 608, 609
- Enveri, cronicar turc, despre expediția lui Mahomed II în Țara Românească, 494-496
- Enyedi George, sciitor umanist din Transilvania, 1049
- Epir, 221, 367
- Erasmus de Rotterdam, relații cu Nicolae Olahus, 699
- Eremia, vistier din Moldova, domeniu, 589
- Eriul, district în comitatul Bihor, 891
- Ertem, trib peceneg, 96
- Eugen IV, papă, despre răscoala de la Bobilna, 405
- Eupraxia, epitaful ei la mănăstirea Putna, 718
- Euripide, dramaturg grec, traduceri din opera lui făcute în Transilvania, 1047
- Europa: passim
- Eustațiu, voievod al Transilvaniei, 95
- Euthymia, epitaful ei la mănăstirea Putna, 718
- evanghelie (evangheliar), traduceri și tipăriri, 681, 684, 1041, 1043, 1044
- Evdochia, soția lui Ștefan cel Mare, 540
- Evrenos bei, comandant turc, 377

- Fanar, 955
- Farcaș, cnezatul său în diploma ioaniților, 116, 142, 146, localizare, 144
- Fazekas Nicolae Bogăthi, scriitor de povestiri 1049
- Făgăraș, oraș, 633, 640; descoperiri arheologice, 65; moșia cotropită de Ugrinus» voievod al Transilvaniei, 130; cetate dăruită de Ioan Sigismund lui Bekes, 938, 940; Mihai Viteazul la ~ 994, 1000; pribegi munteni la *m*> 427; arhitectura castelului, 1060; turmele domeniului pasc în Țara Românească, 555
- Făgăraș (Țara Făgărașului), 130, 134, 431, 889; terra Blachorum (țara românilor), 47, 264; presupusul descălecat al lui Radu Negru din'»'140; obști sătești libere, 84, 129, 130, 147, 241; feudă a Țării Românești, 260, 263, 349, 366, 378, 431; district, comitat, 264, 274, 801; inclus în Universitatea săsească, 480, 560; răzvrățiri ale țăranilor români, 401, 402, 560; viticultură, 225 ; școli românești, 688
- Fălticeni, raion: mori, 828
- Feiurdeni, sat < orașul Cluj >, atacat de răsculați, 405
- Feldioara, cetate < r. Sf. Gheorghe >, 202 ; rol militar, 281; luptă, 635
- Feleac, mănăstire < orașul Cluj >, ctitorie a lui Ștefan cel Mare, 741; ms. slav, 690
- Feodor Svetislav, țar bulgar, 358; stăpânirea lui la nordul Dunării, 163
- Ferdinand de Habsburg, rege al Ungariei, împărat german, 630, 631, 633, 636, 639, 646, 699, 768, 796, 799; luptă pentru Transilvania și o stăpânește temporar, 563, 631, 633, 643, 800, 806, 882, 932, 935, 937, 1035; relații și lupte cu Petru Rareș, 635, 637, 645; relații cu Radu de la Afumați, Lăpușneanu și Despot, 653, 901, 904, 906; pertractări și lupte cu turcii, 913, 934, 936
- Ferhard-aga, aduce steagul de domnie lui Despot, 781
- Ferhat, vizir, conduce armată împotriva lui Mihai Viteazul, 964
- Fermo, oraș < Italia >, episcopat, 161
- Ferrara, oraș < Italia >, studenți ardeleni la <*> 188, 697
- Fetești, raion: mori, 828
- Filești-Alba, sat < orașul Alba Iulia >, răzvrătire, 255
- Filiași, raion: ogoare și țarini, 827
- Filip, episcop de Fermo, organizează episcopia Milcoviei, 161
- Filip, miniaturist din Moldova, 734
- Filipovschi logofăt, boier al lui Potcoavă, 925
- filistei v. iași
- Filos (Filotei), logofăt din Țara Românească, scriitor religios, 665
- Fiorentinus Johannes, meșter din Strigoiu, 745
- Firuz bei, comandant turc, jefuiește în Țara Românească, 367
- Fintîna Țiganului < lângă Mislea r. Cîmpina >, luptă, 658
- Fladmerus v. Vladimir
- Flandra, 453; sași veniți din <~16; postav vîndut la Vicina, 162
- Floarea darurilor, carte de morală, 1028
- Floreiul, munte < r. Cîmpina >, al lui Drăghici spătar, 577, 579
- Florența, oraș < Italia >, moneda sa, florinul, 238; negustori florentini în Imperiul otoman, 511; conciliul de la "•> 438
- Florești, sat < orașul Cluj >, răzvrătire 256, 411
- Florești, sat < r. Năsăud >, răsculat din <-> 411
- Focșani, raion: viticultură, pomet, 830, 831
- folwark, gospodărie feudală în Polonia, 764, 766
- Francesco della Valle, despre bogățiile Țării Românești, 574
- Francisc I, rege al Franței, în alianță cu Ioan Zăpolya, 630, 631
- franciscani, 404
- François de Pavie, despre judecata în Moldova, 874; despre pescuitul morunilor, 834
- Franța, 445, 630, 763, 773, 774, 782, 842, 920, 968; negocieri cu țările române, intervenții, 794, 929, 931, 936, 937; muzician din Transilvania în *> 1054
- Fraulingen, tipograf din Sibiu, 1045
- Frătăuți, sat < r. Rădăuți >, 324
- Frederic Iagello, cardinal, 543
- Frederic II, împărat german, 121
- Frederic III, împărat german 539
- Friesach, oraș < Austria >, dinari de *> în Transilvania, 236

- Friul, oraș < Italia >, 511
 Fronius Matei, jurist sas, 1051
 Friih Ioan, conduce moară de hîrtie la Brașov, 1045
 Fuchs Hans, negustor din Brașov, 1045
 Fugger, familie de bancheri, concesionari ai ocnelor din Transilvania, 563, 633, 634
- Gaan (Ioan), conducător de răscoală, 134
 Gaiu Mic, sat < r. Deta >, descoperiri arheologice, 34
 Gal din Chendru, conducător de răscoală, 405, 411
 Galata, mănăstire < orașul Iași > 838; ctitor, 1057; domeniu, 828, 829, 832, 834; arhitectură, 1057
 Galați, oraș, schelă, 820, 821, 836, 847; negoț, vamă, 844, 845, 847
 Galda, sat < r. Alba >, răzvrătire, 255
 Galiția, 8
 Gali de Omor, familie feudală maghiară, 238
 Găloșpetreu, sat < r. Marghita >, 48
 Gând, oraș < Belgia >, 453
 Garai, familie feudală maghiară, 478
 Gardizi, scriitor persan, despre pecenegi, 67 ; despre unguri, 53
 Garvăn, sat < r. Macin >, descoperiri arheologice, 23, 25, 28, 29, 34, 37, 41, 50, 60, 65, 71, 195, 196, 205, 208
 Gavril, monah de la mănăstirea Neamț, miniaturist, 718, 734
 geamii (meceturi), pe teritoriul Țării Românești, 951
 Găești, raion: viticultură, 830
 Găvoșdia, district românesc în Banat, 265
 Geismayer Michael, conducător de răscoală în Austria, 767
 gelepi, negustori turci de vite, 786, 789, 849
 Gelu, ducele ronunilor și slavilor, voievodatul lui pe Someș, 41, 43-45, 47, 48, 196
 Geneva, oraș, 1034
 Genova, republică, 11, 162, 222, 361, 362, 377, 440, 451, 511 512, 516, 796, 844; lupte cu Dobrotici și Ivanco, 359—361; caracterul prădalnic al comerțului genovez, 162, 163
 Genune v. Cîineni
 Geoagiul de Jos, domeniu < r. Orăștie >, feudă a domnului Țării Românești, 619, 623
 Geoagiul de Sus, sat < r. Alba >, mănăstire 255
 geometria, 1046; predată în școlile din Transilvania, 688
 Georgius, sculptor din Oradea, 747 Gerard, episcop de Cenad, 39, 187 Gereb
 Ladislau, umanist din Alba Iulia, 697, 702
 germani, 601, 1032; lucrători la mine, răsculați, 405 ; mercenari, 11; v. și sași Germigny, ambasador al Franței la Poartă, 782 Gesta Romanorum, ms. în biblioteca parohială din Sibiu, 690 Geszty Francisc, căpitan al Devei, contribuie la înființarea școlii românești din Hațeg, 1038
 Geza I, rege al Ungariei, 9, 73 Geza II, rege al Ungariei, 75, 76 Ghelar, sat < Hunedoara >, minerit, 562 Ghelinta, sat < r. Tg. Secuiesc >, pictura bisericii, 750 Gheorghe, blănar din Brașov, conducător de răscoală, 896
 Gheorghe, croitor din Moldova, 456
 Gheorghe diac, cîntăreț de curte, 191
 Gheorghe, grămătic din Brașov, 688
 Gheorghe heregarul, 332 Gheorghe, magistrul, în luptă cu Litovoi, 146, 147
 Gheorghe Crăciun, păstor, căpetenie de răscoală, 767, 894, 938
 Gheorghe de Podebrady, rege al Cehiei, 483, 511
 Gheorghe Ștefan, domn al Moldovei, 724, 788
 Gherghina pîrcălab, ctitor de biserică în Serbia, 738
 Gherghița, oraș, 291, 508; dezvoltare, 836; meșteșuguri, comerț, 838
 Gherla, oraș, arhitectura castelului, 746, 1060
 Ghervasie, grămătic din mănăstirea Neamț, 677
 Ghiorma, ban și postelnic din Țara Românească, 837, 912
 Ghitioara, sat < Vitioara r. Teleajen >, ocnă, 835
 Ghyezy Ioan, guvernator al Transilvaniei, 943
 Gigla, cîmpie în Bihor, așezarea secuilor, 76
 Gilău, sat < r. Huedin >, tratatul de la •"» între Ferdinand și Isabela, 800, 932; castel, 745

- Gilort, raion: tehnică agricolă, 828
- Ginghis-han (Temugin), cuceririle sale, 117
- Giorgeavici B., editor de calendare, despre Minai Viteazul, 1013
- Giovio Paolo, cronicar italian, despre războiul țărănesc condus de Doja, 597, 600
- Giulești, familie din Maramureș, înnobilită, 241
- Giurgiu, cetate, 291, 382, 510, 910, 959; construită de Mircea cel Bătrîn, 343; asediată de oastea Țării Românești, recucerită de Iancu de Hunedoara, 339, 441; ocupată de turci, raia, 384, 784, 797, 806, 807, 810, 812, 813, 964, 966, 1008; cucerită de Mihai Viteazul, 967; comerț, vamă, 298, 815, 844; planul cetății, 712; raion: mori, 828
- Giurgiu de la Frătăuți, boier din Moldova, 324
- Gîmbaș, oraș < r. Aiud >, descoperiri arheologice, 47, 48
- Gîrbou, sat < r. Dej >, revoltă, 255
- Gîrbova, sat < r. Aiud >, meșteri lemnari, 202
- Glad, voievodatul său în Banat, 43—45, 54, 196
- Glavacioc, mănăstire < r. Găești >, vecini nesupuși, 591, 857
- Glogova, sat < r. Baia de Aramă >, 527
- Glykos, cronicar bizantin, despre uzi, 68
- Golescu Albu, mormîntul său, 1060
- Golești, boieri din Țara Românească, 866
- Golubac, oraș < R.P.F. Iugoslavia >, luptă 388
- Gorăslău, sat < r. Zalău >, luptă, 1002
- Gorecki, cronicar polon, despre Ioan vodă, 915
- Gorizia, jefuită de turci, 511
- Gorj, județ, centru al voievodatului lui Lito-voi, 144; viticultură, 287
- Gornji Vlasi, ținut în Dalmația, locuit de vlahi, 49
- gorodiște (goroduri), amintite în izvoare, 41, 96, 193, 343
- Govora, mănăstire < r. R. Vîlcea >, broderii, 736
- gramatica, predată în școlile din Transilvania, 687
- Graziani A. M., despre vitejia moldovenilor, 873; despre bogăția în vite a Moldovei, 831, 832
- grădinărit, legume cultivate, 286, 287, 292, 554, 829, 830, 880; descoperiri arheologice, 20
- Grădiștea, sat < r. Giurgiu >, cotropit de Dumitru ban, 857
- grămătică, la curtea domnească a Moldovei, 667, 1032
- greaca, limbă predată la Universitatea din Cluj, 1038
- Grecia (greci), 31, 82, 180, 771, 785, 812, 815, 926, 950, 1026; negustori în țările române, 570, 572, 811, 884, 885, 889; opriți să ocupe dregătorii și să cumpere moșii prin tratatul de la Alba Iulia, 962, 973
- Grecov B.D., istoric sovietic, despre raporturile feudalilor ruși cu Hoarda de Aur, 125
- Grigore din Măhaci, preot, scrie Codex Sturzanus, 1028
- Grigore IX, papă, 121
- Grigore Chegeu, căpitan de răsculați, 411
- Grigorovici Petre, diplomat în serviciul lui Mihai Viteazul, scrie cronică, 1025
- Gritti Aloisio, venețian în slujba Porții, intenția sa de a ajunge rege al Ungariei, 636, 645, 646, 656
- Groșani, sat < Vînăta r. Baia de Aramă >, 671
- Gromo Giovannandrea, despre românii din orașele Transilvaniei, 564
- Grozav, vornic, comandantul oștii moldovenești la Feldioara, 635
- Grumazi, lupta de la «• 650
- Griinwald < R. P. Polonă >, participarea moldovenilor la lupta de la ^ 219, 382, 394 ; v. și Marienburg
- Guido dalie Colonne, scriitor, opera sa copiată în Transilvania, 690
- Gubavi, sat < probabil lângă Mirau r. Giurgiu >, luptă, 650
- Gurasada, sat < r. Ilia >, arhitectura bisericii, 197
- Gurghiu, cetate < r. Reghin >, dăruită de Ioan Sigismund lui Bekes, 938, 940
- Gustav Adolf, regele Suediei, 918
- Gyergyai Albert, prelucrează povestirea Arghir și Elena, 1049
- Gyla, căpetenie pecenegă, 54

- Gyla, voievod al Transilvaniei, explicația numelui, 53 ; întinderea țării sale, înfrînt de regele Ștefan, 23, 30, 38, 52, 54, 55, 72
- gylas, trib peceneg, demnitate, 53
- Gyos, moșie < lângă Seleuș r. Ineu >, revoltă, 255
- Gyula, cetate < R. P. Ungaria >, ocupată de turci, 938
- Gyula, tatăl lui Dragoș din Maramureș, 170
- Gyulaffl Eustațiu, cronicar din Transilvania, 1051, 1053
- Gyulay Paul, scriitor din Transilvania, 1051
- Habsburgi, dinastie germană, 799, 996
- Hacius Martin din Hațeg, umanist de origine românească, 697
- Haemus, munți, 110
- Haidar, pașă, luptă la Călugăreni, 965
- haiduci, corp de armată în Transilvania, 1010; v. și lupta de clasă
- Halici (Halici-Volînă), cnezat, 6, 25, 163, 354; separat de statul kievian, copleșit de mongoli, 7, 13, 100, 101, 118, 145; anexat de Polonia, cedat lui Vladislav de Opolia, 217—219, 352, 353, 355 ; Moldova sub dominația Haliciului, subordonarea bisericească, 100-103, 108, 110, 111, 114, 180, 355 ; pus zălog de regele polon lui Petru Mușat, 355, 357; așezări feudale devastate de țărani răsculați veniți din Moldova, 539
- Hanco, ceașnic din Moldova, 339, 503
- Hartvig, episcop, despre luptele pecenegilor cu ungurii, 53, 54
- Harvat, logofăt din Țara Românească, 651
- Hasan, pașă de Timișoara, 951; luptă la Călugăreni, 965
- hașuri, feude mari în Imperiul otoman, 809
- Hașdeu B. P., despre Bazaramban, 122
- Hațeg (Țara Hațegului), 45, 49, 134, 633; primele mențiuni,¹ în vecinătate cu teritoriul lui Ahtum, țară stăpînită de Litovoi, 47, 54, 142; obști libere românești, 84, 129, 130, 147, 241, 243, 402; comitat, cetate cu district, 262, 264, 274; comerț, 582, 1037; școli românești, 688, 1038; umanist din '697; biserici, 197; răscoale, 402, 631; devastări turcești, 432, 434
- Hedviga, fiica regelui Ludovic, 218
- heleșteie, menționate în diploma Ioaniților 116 ; pe domeniile feudale, 227, 578
- Heltai Gaspar din Cislădie, scriitor, 1046, 1051; v. și Hoffgref-Heltai
- Hening, greav din Petrești, conducător de răscoală, 255
- Henric IV, rege al Franței, 968
- Henric VIII, rege al Angliei, 630
- Henric de Silezia, luptă cu tătarii, 118
- Henric de Valois, rege al Poloniei și Franței, 773, 920, 942; sprijină pe Petru Cercel, 929
- Herina, sat < r. Bistrița >, arhitectura bisericii, 202
- Herodot, istoric grec, despre purtatul greutăților pe cap, 49
- Herțegovina, 950
- Hesiod, poet grec, 1046
- Hessa, 932
- Heusler, tipograf din Sibiu, 1045
- Hezelo, țăran imigrant în Ungaria, 77
- Heydendorff, toponimic peceneg, 70
- Hida, sat < r. Huedin >, creșterea vitelor, 226
- hiliaști, 601
- Himffy, familie feudală din Banat, 234, 238
- Hindău, sat < Ghindăoani r. Tg. Neamț >, luptă, 358
- Hirsch Luca, jude al Brașovului, sprijină tipărirea evangheliei lui Coresi, 1043, 1044
- Hîrlău, târg, 534, 835, 902; vechime, 291; curte domnească, 326, 389, 713; studenți din <•> la universități străine, 686; biserică, 724, 731, 732; podgorie, 287, 576, 830
- Hîrtibaciu, rîu, 78
- Hlincea, sat < orașul Iași >, descoperiri arheologice, 60, 97
- Hmielov, cetate < R.S.S. Ucraineană >, în stăpînirea Moldovei, 355
- Hoarda de Aur v. tătari
- Hoffgref-Heltai, tipografie din Cluj, 1039, 1045
- Hoffhalter Rafael, tipograf din Alba Iulia, 1039
- Hoghilag, sat < r. Sighișoara >, răscoală, 893
- Holbein Hans, pictor, reproduceri făcute la Brașov, 701
- Holobolos Manuel, retor bizantin, despre romîni, 146

- Homer, poet grec, opera sa în bibliotecă particulară din Transilvania, 1046
- Honerus Ioan, reformator, umanist, 1049; activitate, 699, 1035, 1038, 1050; tipografie, 708, 1045
- Horezu, raion: tehnică agricolă, 828
- Horom, cetate < R.P.F. Iugoslavia >, 45
- Horvâth M., căpitan ungur, Mihai Viteazul cere rechemarea lui, 959
- Hotin, cetate < R.S.S. Ucraineană >, 341; 648; vechime, evoluție, 291, 835, refacerea cetății, 722; în stăpânirea Poloniei, 493; în stăpânirea Moldovei, 355; dată de Despot lui Laski, în contul unei datorii, 908; starosti, 460, 535; negoț, 298, 300, 846, 847; asedii, 521, 647, 987; ținut, bogat în oi, 831
- Hradiște, oraș < R. S. Cehoslovacă >, cate-drala, 8
- Hreasca, < lângă Doinești r. Fălticeni >, luptă 489
- Hruet (Hroirot, Hronoda Petru), pretendent adus de turci în locul lui Ștefan cel Mare, 529, 530
- Huedin, oraș, răsculat din -^411
- Huet Albert, comite din Sibiu, biblioteca sa, 1046
- Humor, mănăstire < r. Gura Humorului >, iezer, 578; arhitectura și pictura bisericii, 578, 714, 729, 732
- Hunedoara, 255 ; comitat al Transilvaniei, 129i 259, 623; cnezi și districte românești, relații feudale timpurii, 242, 244, 263, 264, 275, 276, 436, 1037; oraș, cetate, 129, 264, 281, 697; descoperiri arheologice, 66, 72; minerit, 227, 561-563, 883; domeniu, 434, 556, 557; castel, fortificații, biserică, 202, 434, 738, 744, 745; răscoale, 134, 603; v. și Iancu de Hunedoara
- Huniade, familie românească înnobilită, 202, 241, 478; morminte, 1064
- Huru, vornic, comandă trupe moldovenești în Transilvania, 636
- husiți, 219, 222, 412; răspîndirea husitismului în Transilvania și Moldova, 403, 404; tabăra de pe Bobilna organizată după sistemul husit, 405; tactica de luptă adoptată de Iancu de Hunedoara și Ștefan cel Mare, 434, 443, 521; influențe culturale, 702, 705, 706
- Hustinscaia, mănăstire < U.R.S.S. >, cronica de la ■»» despre lupta din Codrul Cosminului, 545, 548
- Hust, cetate < R.S.S.Ucraineană >, rămasă Transilvaniei, dăruită lui Bekes, 938
- Huși, oraș: mărime, 838; raion: viticultură, pomet, 830, 831
- Iachint, episcop de Vicina, primul mitropolit al Țării Românești, 156, 180
- Iacob, magistrul din Cluj, 407
- Iacob, pielar armean din Suceava, 454. 456
- Iacob de Marchia, inchizitor, 404
- Iacob din Baia, propagator al husitismului, 403
- Iacubovschi A. I., istoric sovietic, despre colaborarea feudalilor ruși cu tătarii, 125
- Iagelloni, dinastie polonă, 421, 539, 540, 542, 543, 547 ; v. și Vladislav II, regele Poloniei
- Ialomița, 503 < ? >; județ, 582; râu, 113, 156, 298, 429; bălțile de la gura » stăpânite de mănăstirea Cozia, 578, 582
- Ianache, stolnic din Țara Românească, 912
- Ianache, cizmar din București, 838
- Iancu de Hunedoara, 466, 478; originea sa românească, 434, 1051; averea, 435, 744; cariera politică, 259, 260, 434, 441, 444; organizarea armatei, caracterul ei popular, 281, 338, 435, 436, 438, 443, 506; lupte, 222, 224, 426, 429, 430, 436-441, 443-445 ; Marx despre « campania cea lungă », 438; relațiile cu Țara Românească și Moldova, domni sprijiniți de el, 420, 421, 423, 431, 436, 442, 465, 488, 493, « voievod al Țării Românești », 441; sprijin acordat orașelor, 233, 415; personalitatea și moartea, 446, 477, 511, 687; sarcofag, 747 «
- Iancu Sasul, domn al Moldovei, 921; răscoale contra sa, 860, 1033
- Iani, mare vistiier în Țara Românească, 912
- Iarlîk-tarkan, privilegiu de imunitate la tătari, 125
- Iaroslav cel înțelept, cneaz al Kievului, 6, 100
- Iaroslav Osmomîslî, cneaz al Haliciului, stăpînește în Moldova, 101, 102

- iași (filistei), popor turanic, în oastea Transilvaniei, 277
- Iași, oraș, 517, 916, 970; începuturi, dezvoltare, 289, 291, 292, 836; curte domnească, capitală, 389, 789; negoț, 298, 584, 837, 838 ; Mihai Viteazul la ~ 987, 994 ; școli, studenți la universități străine, 686, 1032; mănăstiri, sinod, 989, 1057; raion: 828, 830, 831
- Ibn Rusta, cronicar arab, despre conducătorii ungarilor, 53
- Ibrahim pașa, mare vizir, rudă a Craioveștilor, 617, 653
- Ieremia, episcop de Roman, 1030
- Ieremia, pircălab de Hotin, trădează pe Ioan vodă, 917, 918
- ieniceri, oaste turcească pedestră, 366, 438, 511, 621, 770, 820, 964; cai din Țara Românească pentru transportul bagajelor, 784; creditor ai domnilor, 797
- Ierotei al Monembasiei, cronicar grec, despre cîntăreții de curte, 664
- Ieud, sat < r. Vișeu >, vechimea bisericii, 738 ; mănăstire cu școală, ms., 688, 1028
- Iezerul Cahului< Cahul, R.S.S.Ucraineană>, luptă, 918
- Ighiu, sat < r. Alba >, una din primele așezări săsești, 78, 244
- Iglița, sat < r. Macin >, descoperiri arheologice, 37
- Igor, cneaz al Kievului, 13, 96, 98; v. și Cîntecul despre oastea lui Igor
- Iladia, cetate < Ilidia r. Oravița >, 264
- Uaout v. Litua
- Ilarion, episcop de Buzău, dă bani cu camătă, 850
- Ilfov, județ: vii, 287
- Uiaș, domn al Moldovei, asociat la domnie cu fratele său Ștefan, lupte, 322, 337, 392, 393, 417, 418-421
- Ilie, fiul lui Petru Aron, pretendent, 547
- Uie cel Mare, căpetenie de răsculați, 411
- Ilie Rareș (Iliaș), domn al Moldovei, ucide boieri, îi pune la biruri, lupte, 866, 879, 900, 935; comandă cărți bisericești în Țara Românească, 684; pașă de Silistra, 901
- Iosvai Selymes Petru, scriitor din Transilvania, 1049
- Imperiul bizantin, 4, 5, 10-12, 100, 159, 191, 205, 222, 346, 348, 350, 361, 365, 520; stăpînirea la Dunărea de jos, relații și lupte cu pecenegii, uzii și cumanii, 13, 50, 51, 55, 68, 69, 100, 103-105, 107, 108, 110, 118, 181; relații și lupte cu rușii, 13, 20, 96, 101, 102, 105 ; legături cu voievozii romîni din Transilvania, 45 ; lupte cu vlahii și bulgarii, 12, 110, 111, 151; relații cu ungurii, 10, 13; relații cu Dobrotici și Balica, 358 — 360; relații cu Mircea cel Bătrîn și Iancu de Hunedoara, 381, 382, 444; influențe culturale, 63, 178, 179, 1030; Imperiul latin de răsărit, 13, 127
- Imperiul german (■)< habsburgic, <~ romano german, Austria, Germania), 6, 9, 10, 13, 77, 151,371,445,478, 609,630, 640, 645, 684, 701, 741, 764-768, 770-774, 842, 923, 949, 950, 1004, 1008, 1014; luptă pentru cucerirea Transilvaniei, relații politice cu Țara Românească și Moldova, 597, 640, 646, 794, 795, 800, 801, 804, 806, 811, 888, 899, 901, 908-910,913, 931,937, 938,940,941,945, 946, 956,971,975-978, 981, 990, 996, 998, 1005, 1006, 1010, 1013; legături economice cu țările romîne, 554, 561, 563, 569, 573, 586, 815, 846
- Imperiul otoman (Poarta otomană, turci), 157, 219, 220, 265, 352, 359, 360, 361, 366, 367, 370, 377, 379, 394, 431, 442, 511, 545, 597, 613, 619, 621, 630, 636, 651, 653, 766-774, 778, 779, 782, 785-787, 791-798,800,801,803-809,811,818,821, 878, 899, 909, 910, 912, 913, 919-920, 922, 923, 925, 949, 950, 964, 968, 1010; Marx despre caracterul militar și decăderea Imperiului otoman, 769, 770; dominația în țările romîne, lupta împotriva jugului otoman, 337, 373, 385, 386, 395, 404, 424, 426, 427-429, 431-434, 439, 442, 445, 465, 484, 488, 489, 491, 494-496, 498, 502, 505, 506, 508-510, 513-517, 520, 524-530, 537, 540, 543, 544, 547, 548, 584, 586, 597, 610, 611, 613, 616, 617, 620, 643, 648, 649, 656, 761, 766, 773, 774, 779, 780, 801, 811, 815, 819-823, 863, 864, 871,872,879,904,908, 911, 912,915, 918, 921, 922, 931, 932, 936, 937, 939, 940, 943,945,949,951-

- 953, 955-959, 963, 966-969, 971, 972, 974, 975, 977, 978, 982, 984, 986, 991, 998, 1001, 1004-1006, 1008-1010, 1013; pașalâcuri și raiale în țările române, 817 — 821, 946; ignorarea consecințelor social-economice ale dominației otomane, de istoriografia burgheză, 776; obligații economice, tribut, peșcheșuri, prestații în muncă, 321, 325, 386, 416, 424, 428, 431, 496, 505, 506, 530, 548, 611, 613, 619, 645, 648, 651, 653, 776-787, 804, 805, 816, 818, 820, 822, 871, 876-879, 901, 902, 906, 908, 927, 929, 932, 934-938, 941, 943, 945, 951, 952, 977; relații comerciale 451, 452, 765, 785, 786, 838, 844, 849
- Imperiul vlaho-bulgar, 110, 112, 122; rolul vlahilor, 12, 13; dominația la nordul Dunării, 114 Ineu, cetate < r. Ineu >, ocupată de turci, sangeacat, 807, 814, 938 Inocențiu IV, papă, confirmă diploma ioaniților, 145 Io, în titulatura domnului, 319 Ioachim, argintar din Suceava, 1067 Ioachim, comite al Transilvaniei, 69, 112 Ioachim de Brandenburg, principe german, 932; relații cu Petru Rareș, 577, 588, 649 Ioan, boier din Moldova, fugit în Polonia, 547 Ioan, cnezațul său în diploma ioaniților, 116, 142, 144, 146 Ioan, fratele lui Iancu de Hunedoara, ban de Severin, 435 ; sarcofagul său, 747 Ioan din Sîmpetru, preot, copiază Codex Negoianus, 1028 Ioan, meșter din Cluj, căpetenie de răscoală, 405, 407, 411
- Ioan, pietrar din Saint-Die, lucrează la catedrala din Alba Iulia, 202 Ioan, vistier din Moldova, poemă dedicată lui ~ 1026
- Ioan XXII, papă, scrie lui Basarab, 149 Ioan Albert, rege al Poloniei, 546, 548; relații cu Ștefan cel Mare, 460, 543 — 545 Ioan Asan II, țar, vlaho-bulgar, 113, 358 Ioan IV Cantacuzino, împărat bizantin, 358 Ioan Comnenul, împărat bizantin, înfrânge pe pecenegi, 108
- Ioan de Tîrnave (de Kukiillo), cronicar, 170
- Ioan Golăi, boier din Moldova, partizan al turcilor 916; cronică scrisă cu sprijinul lui, 1023
- Ioan V Paleologul, împărat bizantin, 358, 361; relații cu Dobrotici, 359, 360
- Ioan VIII Paleologul, împărat bizantin, 438
- Ioan Potcoavă, sprijinit de popor și cazaci la tronul Moldovei, 821, 924 — 926
- Ioan Secuiul (Szekely), conducător de răscoală, 560, 603, 604
- Ioan Sigismund, rege al Ungariei, 639, 801, 893, 932, 934, 935, 937-939, 1036, 1037, 1054, 1064; relații cu țările române, 576, 649, 905, 908, 911; relații cu turcii, 800, 804, 895, 936
- Ioan Tzimiskes, împărat bizantin, 10, 50, 104; supune cetățile din Dobrogea, 38
- Ioan vodă, domn al Moldovei, 923, 924; politică internă, 821, 866, 913-916, 1023; sprijinit de oastea țărănească și de cazaci, 872, 873, 916; lupte împotriva turcilor, amestecul Țării Românești, 778, 780, 799, 822, 823, 912, 916, 918, 920, 941 ; sprijină comerțul, bate monedă, 846, 849, 913
- ioaniți (ospitalieri), cavaleri, diploma lor, 60, 93, 116, 122, 141-145
- iobăgia a doua, în Europa, 766
- Iokusch, țesător din Baia, 293
- Ion vodă Lungu, pretendent din Moldova 860
- Ionaș, căpetenie cumană, 118
- Ionașco, pretendent la tronul Moldovei, 861
- Ioniță (Kaloian), țar vlaho-bulgar, 112, primește ajutor de la români din nordul Dunării, 110, IU
- Ionuz beg, fiii lui uciși în Moldova, 820
- Iosif, primul mitropolit al Moldovei, sfințit la Halici, recunoscut de patriarhia din Constantinopol, 180, 355, 392
- Iost, croitor din Baia, 293
- Ipatie, mănăstire < U.R.S.S. >, letopisețul de la ~ 118
- Ipec, < R.P.F. Iugoslavia > mitropolit de *~ 942
- Irina, lespede pe mormântul său de la mănăstirea Vieroș, 1060
- Isabella, regentă a Transilvaniei: situația internă, legături cu Habsburgii, 799, 800,

- 932, 937; relații cu turcii, 800, 895, 896, 906, 935, 936; sarcofag, 1064
- Isac din Mangop, cumnatul lui Ștefan cel Mare, 517
- Isac vistier, sol al lui Ștefan cel Mare, 544
- Isac Anghelos, împărat bizantin, luptă împotriva răzvrătirii vlaho-bulgare, 12, 110
- Isac Comnenul, împărat bizantin, 107
- Isaccea, oraș, Pereiaslavețul localizat la ■*» 31; descoperiri arheologice, 34, 37; sub stăpânirea turcească, proprietate vacuf, 806, 810, 815
- Isaia, pîrcălab, vornic viclean tăiat de Ștefan cel Mare, 495, 499, 503
- Ismail, oraș < R.S.S.Ucraineană >, 815; sub stăpânirea turcească, proprietate vacuf, 810, 815; populație creștină, cultura griului, 812, 814; cucerit de Mihai Viteazul, 959, 987
- Isonzo, râu < Italia >, 511
- Istrate Dabija, domn al Moldovei, reclădește mănăstirea Putna, 724
- istoria războiului troian, prescurtare în biblioteca din Sibiu, 690
- Istria, prădată de turci, 511
- Italia, 10, 111, 197, 218, 238, 240, 245, 277, 511, 516, 630, 631, 694, 697, 773; relații comerciale cu țările române, 569, 573, 586, 815, 879, 885; legături și influențe culturale, 745, 755, 756, 1037, 1049; mercenari italieni în țările române, 872; Iancu de Hunedoara și soli ai lui Ștefan cel Mare în ■• 434, 525
- Iucaș, sat < probabil Dochia r. P. Neamț >, 590
- Iuga, domn al Moldovei, scos din domnie de Mircea cel Bătrîn, 358, 366, 389
- Iurie spătar, viclean tăiat de Ștefan Rareș, 901
- Ivan, bărbier din Tîrgoviște, 838
- Ivan de la Tulova, boier din Moldova, 324
- Ivan, pretendent din Moldova, 924
- Ivan III Vasilevici, mare cneaz al Moscovei, 217, 220, 452, 539; alianță și relații de rudenie cu Ștefan cel Mare, 540, 542, 543
- Ivan IV, țar al Rusiei, 642, 677, 766, 769; legături cu Alexandru Lăpușneanu, 1019
- Ivan Alexandru, țar bulgar, 221
- Ivan cel Tânăr, fiul lui Ivan III, ginerele lui Ștefan cel Mare, 540
- Ivan Nenada, « Țarul Negru », conducător de răscoală, 631, 694
- Ivanco, fiul lui Dobrotici, în luptă cu turcii, 362, 365; bate monedă, 361; ținuturile sale cad în stăpânirea lui Mircea cel Bătrîn, 365, 367
- Ivanco Rostislavici, din Halici, nepotul lui Vasilco, refugiat în sudul Moldovei, 101, 102
- Ivașco v. Vasco Ivașcu, fiul lui Petru I, pretendent la tronul Moldovei, 357, 393
- Iziaslav Davidovici, cneazul Kievului, 102
- înfrățirea, folosită de boieri pentru a pătrunde în obște, 590
- întrebare creștinească, tipăritură a lui Coresi, 1043
- învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie, 1026
- Jakch Mihail, comite al secuilor, 402
- Jaleș, județ, producția de grâu, 285
- Jidovștița, sat < r. T. Severin >, al mănăstirii Vodița, 315
- Jigoreni, sat < r. Negrești >, ieșit din devălmășie, 590
- Jijia, râu, 902
- Jiliștea, sat < r. Focșani >, luptă, 916, 919
- Jimbor, sat < r. Gherla >, răsculat din ~* 411
- Jiu, râu, 144; oastea Jiului, 982
- Joldea, domn al Moldovei, înfrînt la Șipote, 902
- Josika Ștefan, cancelar al lui Sigismund Băthory, 976, 985
- Juc, sat < r. Gherla >, 224 ; școală, 188
- Justinian, împărat bizantin, legiuirile lui, 677, 1046
- jupani, 324; înțelesul termenului, 38; rolul lor în sec. X, 45
- Kadan, comandant al tătarilor, 122, 123; pradă Moldova și Transilvania, 118
- Kakas Șt., consilier al lui Sigismund Băthory, sol, 952
- Kalka, râu < U.R.S.S. >, luptă, 117
- Kaloian v. Ioniță. kanun, regulament privitor la veniturile spahiilor, 816

- Kara Iflak, numele Țării Românești în izvoarele orientale, 121
- Karacelebi-zade, cronicar turc, despre țările române, 959, 967, 1011
- Karaculag, «români negri», în cronica lui Rașid-ed-Din, 121
- Karas, căpetenie din Cumania, 112
- Karchas, dregătorie la unguri în sec. X, 53
- Kardosjânos, căpetenie de răsculați, 401
- katepan, titlu al strategului teniei Paristrion, 104, 105
- Kazan, hanat, 216, 769
- Kean, voievod, explicarea numelui, localizarea voievodatului, 53, 54
- Kedrenos Gheorghe, cronicar bizantin, despre cetățile de la Dunăre, 50; despre pecenegi, 67
- Kegenes (Heghen), căpetenie pecenegă, 68, 70, 105, 107
- Kendlinger Iacobus, meșter tirolez la Sighișoara, 750
- Keresztes, oraș < R. P. Ungară >, luptă, 971
- Keve v. Cuvin
- Keza (Simon de *"), despre secui și unguri, 75, 76
- Kiev, consolidarea statului feudal, 3 — 7, 9, 13, 55, 68, 100-102, 118, 166, 216, 540; dominația la Dunărea de jos, 20, 31, 34, 38, 50-52, 98, 100, 111; relații cu românii, 22, 40, 95, 96, 103, 208; mitropolit de <•< 665
- kipceak v. cumani
- Király Albert, comandant al trupelor din Transilvania la Călugăreni, 963 — 966
- Komárom < R. P. Ungară >, luptă, 951
- Konieh, oraș, < Asia Mică >, Petru cel Tânăr surghiunit la -^^ 912
- Korobeinikov Ivan, călător rus, 838
- Kosice (Cașovia), oraș < R. S. Cehoslovacă >, 888, 940
- Kossovopolje < R. P. F. Iugoslavia >, luptă, 221, 366, 421, 443, 444
- Kotian (Cutian), han al cumanilor, 118
- Kovácsoczy Wolfgang, cancelar, istoric, 1051
- Kozd v. Rupea
- Kulicovo, oraș < R.S.F.S.R. >, luptă, 216
- Kuktillo, toponimic peceneg, 70
- Kynnamos Ioan, istoric bizantin, despre românii de la Dunărea de jos, 97, 111; despre dominația Haliciului asupra Moldovei, 101
- Kyr Paulus, medic, scriitor, organizează învățămîntul medical din Brașov, 1049
- Lackfy, familie voievodală a Transilvaniei, 240, 259 Lackfy Andrei, comite al secuilor, luptă în Moldova contra tătarilor, 166, 268
- Ladislau din Antăș, căpetenie de răsculați, 405 Ladislau, fiul lui Zarna, boier din Țara Românească, 156
- Ladislau, voievod al Transilvaniei, 275
- Ladislau I (sf. Ladislau), rege al Ungariei, cucerirea și organizarea Transilvaniei, 9, 68 — 9, 73, 93; reprezentare picturală, 750, 756
- Ladislau Bana din Olpret, căpetenie de răsculați, 405, 411 Ladislau IV Cumanul, rege al Ungariei, 128, 134 — 5; lupte cu Litovoi, 146 — 7
- Ladislau de Dobca, feudal, răsplătit de Vladislav-Vlaicu, 350
- Ladislau de Hunedoara, fiul lui Iancu, sprijină pretendent muntean, 466; executat, 478; sarcofag, 747 Ladislau de Opolia (Oppeln), palatin, 218; ginerele lui Nicolae Alexandru, 159
- Ladislau Kan, voievod al Transilvaniei, luptă pentru autonomie, 135, 258; prinde pe Otto de Bavaria, 163 Ladislau V Postumul, rege al Ungariei, 435, 441, 444, 478
- Lancrăm, sat < r. Sebeș >, descoperiri arheologice, 72. Lasicki, cronicar polon, despre Ioan vodă, 914 Laski Albert, nobil polon, creditor al lui Despot, 906, 908 Laski Ieronim, nobil polon, legături cu Transilvania, 631, 633, 636 Lasko, < R. P. Ungară >, 1050 Lațcu, domn al Moldovei, relații cu Polonia și cu papa, 353 — 4 Laurențiu din Cîmpulung, comite, lespede funerară, 714
- Lazăr, conducător cuman creștinat, 111
- Lazăr, despot sîrb, lupte, 351, 362; mort la Kossovopolje, 221, 366

- Lâz6, canonic din Alba Iulia, 745
- Lâzoi Ioan, umanist din Alba Iulia, 697
- Lăpuș < Țirgul Lăpușului r. Lăpuș >, minerit, 227
- Lăpuș (Țara Lăpușului), regiune minieră, 227; români din**> ajută pe Petru Rareș, 635
- Lăpușna, târg <R.S.S. Moldovenească>, 298; vamă, 291; ținut, 822; răscoală, 860; luptă, 916
- Lăpușneanu Alexandru, domn al Moldovei, în boierie stolnicul Petru, familie, 902; politică internă, 820 — 822, 860, 864, 867, 892, 902, 904, 909, 912; relații cu turcii, 780, 784-785, 798, 820-821, 831, 860, 904, 909, 912; cu Țara Românească, 906, 909; cu Transilvania și imperialii, 892, 904-906, 908, 911, 936, 937; cu polonii, 902, 905; cumpără arme de toc, 873; comerț extern, export de vite, 831, 832, 845, 846; legături culturale cu Ivan IV, 677, 1019, 1020; cronică de curte, 1019, 1020, 1023; danii și ctitorii, 713, 866, 1055, 1067
- Lăpușneanu Bogdan, domn al Moldovei, 785, 786; sprijinit de magnații poloni, 909, 914, 915; plata haraciului, 780
- lăutari, 1034, 1054
- Lăzărești, sat <probabil r. Ciuc >, locuit de pecenegi, 69
- Lebel Ioan, umanist, scrieri, 1047
- Lebunion < Grecia > lupta de la <*> 69
- Leca, agă, boier al lui Mihai Viteazul, trădător, 983, 999
- Lechința de Mureș, sat < r. Bistrița >, descoperiri arheologice, 48
- Legenda sfântului Gerard, despre stăpânirea lui Ahtum în Banat, 20, 23, 39, 40, 45, 52, 53, 181, 191
- Lencses George, medicul lui Ștefan Băthory, scrieri, 1049
- Lenin V. I. despre:
regimul economic medieval, 312; apariția pieții, 453, 454; constrângerea extra-economică, 304; aparatul judecătoresc, 874; mișcările țărănești, 768
- Leștești, sat < R.S.S. Ucraineană >, luptă, 545
- lenînini, trib slav, 96
- Leon, fiul împăratului bizantin Roman Diogene, asasinat la Silistra, 100
- Leon X, papă, 597
- Leonhardus din Sibiu, meșter, 755
- Lepanto, oraș < Grecia >, luptă, 774, 919
- Lepeș Gheorghe, episcop al Transilvaniei, 275; abuzurile sale cauză imediată a războiului țărănesc, 400, 404, 407, 412
- Lepes Lorand, vicevoievod și guvernator al Transilvaniei, 259, 409, 410
- Letopisețul anonim al Moldovei, 495, 501, 502, 533, 534, 539, 544, 671-674; • de la Bistrița 671; ~ de la Putna 671; ~ Cantacuzinesc, 509, 517, 788, 1023, 1025
- Leu, căpetenie de răsculați, 489
- Levant, 774, 792; mărfuri din •"►■572; levantini în sfatul Țării Românești, 911, 912; v. și comerț
- Levoce, cronica de la "> 403
- Liga Sfântă, 950
- Lignitz, oraș < R. P. Polonă >, lupta de la -> 118
- Liman, sat < r. Negru Vodă >, descoperiri arheologice, 38
- Liov, oraș < R.S.S. Ucraineană >, 331, 403, 539, 543, 549, 1025; relații economice cu țările române, 164, 236, 293, 296, 298, 301, 302, 337, 375, 449, 452, 456, 845, 847; domni și boieri la -'355, 394, 544; executarea lui Ioan Potcoavă, 924
- Lipnic, sat < R.S.S. Moldovenească >, luptă, 502
- Lipova, oraș, cetate, 744; domeniu, 133, 554, 557; meșteșuguri și comerț, 814, 815; monedă bătută la '•'238; revoltă, 603, 604, 607, 635; capitală provizorie a Transilvaniei, 803; ocupată de turci, 807, 935, 936, 957, 971, 1054
- Lista orașelor rusești de departe și de aproape, orașe moldovenești în ** 164
- literatură: populară, balade, 190—192, 663, 664, 687, 1033, 1034, 1054; figura lui Dan II și Mihai Viteazul în folclorul balcanic, 387, 1013; literatură orală de curte, 662 — 664, 1034; beletristică, traduceri, dramă, cantilene, 702, 704, 1046-1049; literatură istorică, 671-677, 1019 — 1028, 1051-1053; literatură religioasă, morală, apocrifă, 665, 667, 671, 1019, 1028; v. și pravile.

- Litovoi (Lytuoi), voievod al țării Litua, 116, 122, 129, 142, 148 — 9; stăpânește Hațegul, lupta cu Ungaria, 134, 142, 144, 146, 147, 151
- Litua, țară; localizare, legături cu Hațegul, 129, 144, 146; numită probabil Ilaut, 122
- Lituania, 124, 166, 216, 217, 358, 540, 542, 546; relații cu Polonia, 218, 352, 353, 396, 417, 772, 920; relații cu Moldova, 353, 356, 392, 393, 535, 543, 713; boieri pribegi în *m* 546, 547
- liturghiere, manuscrise și tipărituri, 681, 690, 1034
- Liubavici Dimitrie, tipograf, 684
- Lubiana, oraș < R.P.F. Iugoslavia >, 846
- Livonia, 772
- Lobodă, hatman, 925
- locuința, originea latină a terminologiei, semnificația sa, 22; caractere dacice, 175; locuința în sec. X — XI, descoperiri arheologice, 16-18, 37, 38
- lologi < probabil Podul Iloaii >, luptă, 417
- Lombardia, 162
- Lopadea («w Nouă), sat < r. Aiud >, descoperiri arheologice, 47, 48
- Lopușnia < R. P. F. Iugoslavia >, ctitoria lui Radu cel Mare din « 736, 1057
- Lorinț, meșter tipograf, 1039, 1041
- Losoncz (Dezideriu de /* >), comandă armata nobililor împotriva răsculaților de la Bobilna, 412, 414
- lotreni, negustori, 584
- Lotru, rîu aurifer, 835
- Louvain, oraș < Belgia >, postav de ** în țările române, 296
- Lovișteea, țară, 154
- Lozovița, sat < r. Galați >, loc pentru oi, 577
- Lubeci, oraș < R. S. S. Ucraineană >, 101
- Lubienecki, sol polon la Mihai Viteazul, 962, 963
- Lublau, oraș < R. S. Cehoslovacă >, tratat, 219, 394, 395
- Lublin, oraș < R. P. Polonă >, 772, 920
- Luca, episcop, sol al lui Mihai Viteazul la Moscova, 982, 999
- Luca Arbore, portar de Suceava, 534, 587, 589, 610, 613, 614; ctitorie, 729
- Lucian, scriitor grec, 191
- Luciul, iezer pe Prut < r. Bîrlad >, 578
- Luck, oraș < R. S. S. Ucraineană >, congres, 219, 355, 395
- Lucoci, profesor la școala domnească dir. Iași, 1030, 1032
- Ludovic I de Anjou, rege al Ungariei, 218, 220, 221, 240, 241, 246, 247, 262, 265, 274, 276, 277, 348, 353, 354, 359, 360, 755; rege al Poloniei, 353; relații cu Moldova și Țara Românească, 157, 166, 170, 256, 257, 260, 349, 351, 352; luptă cu tătarii, 154, 156, 166; atacă Vidinul, 349
- Ludovic II, rege al Ungariei, 623, 651, 69S
- Lugano, oraș < Elveția >, 1059
- Lugoj, oraș, cetate regală cu district rotni-nesc, 264, 938; negustori, 1037, 1038; școală, 1038
- Lujeni, sat < R. S. S. Ucraineană >, arhitectura și pictura bisericii, 722, 731
- lumpenproletariat, 767
- Luna, moșie < în orașul Cluj >, răscoală, 405
- Lunca Mare, sat < r. Bacău >, 528
- lupta de clasă, 110, 148, 149, 221, 222, 242, 260, 261, 273, 274, 304, 590, 592, 595-597, 611, 636, 766-768, 950, 956, 1046; Engels și Lenin despre lupta de clasă, 304, 599, 601, 608, 609, 768; judecată, răzbunare, nesupunere, 93, 133, 249, 252, 255, 400, 405, 591, 818, 856, 857, 859, 993; fugă, 93, 133, 134, 253, 403, 418, 556, 559, 563, 564, 591, 607, 639, 818, 858, 876, 923, 943, 952, 962, 993; haiducie, 93, 134, 253, 254, 401, 560, 600, 639, 663, 820, 821, 859, 993; răzvrătire, 93, 134, 254-256, 401-403, 496, 559, 560, 639, 963; răscoală, 51, 133, 134, 269, 401-403, 412, 489, 539, 559, 630, 631, 634, 859-861, 892-896, 908, 909, 937, 938, 940, 1033, 1036, 1049, 1053; conducători și femei, 258, 489, 539, 560, 631, 634, 894, 938; legături cu cazacii, 821, 923, 924, 925, 953; împletită cu lupta antiotomană, 631, 640, 818 — 821; v. și: răscoala de la Bobilna; războiul țărănesc condus de Doja
- Lupu, paharnic din Moldova, viclean, 904
- Luther Martin, 684, 708, 1034

- Luxemburg, 240, 353, 355, 357, 426; sași veniți din ~ 76 Lycaon, personaj mitologic, 605
- Macarie, cronicar, episcop de Roman, 675, 677, 1019, 1020; despre Petru Rareș, 642, 646
- Macarie, tipograf adus de Radu cel Mare din Muntenegru, 681, 684
- Macedonia, 443; cnezate independente, 12, 221; negustori, 570, 572; relații cu Țara Românească, 350, 368; cucerită de turci, răscoale, 12, 351, 368, 380, 843, 844
- Mahmud pașa, mare vizir, luptă cu Vlad Țepeș, 472
- Mahomed I, sultan, fiul lui Baiazid, 383, 385; lupte cu Mircea cel Bătrîn, 382, 384
- Mahomed II, sultan, 302, 465, 477, 511, 548; lupte cu Vlad Țepeș, 471-475, 494, 496; cu Iancu de Hunedoara, 444, 445; cu Ștefan cel Mare, 495, 512, 513, 520, 522, 523, 529, 543.
- Viaľath Ștefan, voievod și principe al Transilvaniei, 638-640, 654, 656
- Malcoci Oglu v. Bali beg Malcoci-Oglu Malta, luptă, 773
- Mamai, ham tătar, 216
- Manasses Constantin, cronicar bizantin imitat în Moldova, 675, 1019
- Manasiia < R. P. F. Iugoslavia >, biserică, arhitectură, 710
- Mangalia, oraș, caracterul populației, 811; proprietate vacuf, 810; comerț, 814, 815
- Mangop (Tedor), oraș < R.S.F.S.R. >, 512, 517, 731, 736
- Manuel Comnenul, împărat bizantin, 10, 108, 111
- Manuel II Paleologul, împărat bizantin, 379, 380, 382
- Maramureș (Țara Maramureșului), voievodat și comitat din Partium, primele mențiuni, 47, 130; descoperiri arheologice, 66; creșterea populației, 242; obști, viteji, cnezi și voievozi români, 84, 129, 166, 168, 171, 241, 243, 265, 266, 275, 276, 603, 633, 889; coloniști privilegiați, 243, 246.; accentuarea feudalismului, 168, 242, 256, 260, 265, 266, 274-277, 801, 889, 938; emigrări în Moldova, 140, 170; 171; haiduci, răscoale, 401, 402, 559, 603, 607, 608, 882; minerit, 402 442, 559, 563, 633, 882; primele scrieri în limba română, 166, 181, 684, 686, 705-708, 1028, 1044; școli, 688; construcții, 207 marca feudală apuseană, analogie cu obștea românească, 3, 37 Marea, postelnic din Țara Românească, dăruiește evangheliar, 734 Marco Cralevici, cneaz sîrb, 368 Marcu, fiul lui Petru Cercel, 987 Marcu, țesător din Roman, 581 Mardarie Cozianul, lexiconul lui ~ 328 Marea Adriatică, 298, 351, 949 Marea Baltică, 7, 77, 78, 218, 298 Marea Mediterană, 164, 475, 511, 773, 774, 950; corăbii moldovenești pe -•'302 Marea Neagră (Marea cea Mare, Pontul Euxin), 7, 11, 95, 98, 103, 124, 164, 166, 172, 216, 238, 356, 358, 440, 458, 516, 517, 543, 665, 795, 807, 906; în titulatura domnilor, 356, 378; populație băștinașă lângă <«•' 108, 111 Margareta (Mușata), mama lui Petru I, catolică, 354 «Margine», obști românești, revoltă, 257 Măria, soția lui Alexandru cel Bun, epitrichil, 720 Măria, soția regelui Ludovic II, 698 Măria, soția regelui Sigismund de Luxemburg, 218 Măria de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare, 512; mormînt, 731, 736 Marian, meșter tipograf, 1039 Marienburg, cetate < R. P. Polonă >, participarea moldovenilor la lupta de la ^ 395 ; v. și Grünwald Marin, sat < r. Zalău >, domeniu, dări, 556 Marinca, soția lui Iliaș, domnul Moldovei, 393 Marini Poli, negustori, arendași ai dărilor, 879 Marini Poli (Ioan de <•>), trimis imperial, 785, 955 Marița, rîu în Bulgaria, 220, 350 Marpod, sat < r. Agnita >, meșteșugari, 568 Martin, jude sătesc, căpetenie de răsculați, 404, 405 Martin, magistrul, comite al Sălajului, în robie la Basarab, 151.

- Martin, pietrar, căpetenie de răsculați, 634
- Martin Hubec, căpetenie de răsculați croați, 767
- Martinus, sculptor din Cluj, 747
- Martinuzzi Gheorghe, guvernator al Transilvaniei, 638, 694, 800, 801, 932, 934 — 936; despre caracterul românesc al populației, 934; castelele sale, 746, 936, 1060
- Marx K. despre: rolul cuceririi în dezvoltarea feudalismului, 81; proprietatea funciară feudală, 316; renta feudală, 91, 303; acumularea primitivă, capital comercial, camătă, 763, 765, 848, 850; Țara Românească și Moldova, sub dominația otomană 793; oastea lui Ștefan cel Mare, 514; campania lui Iancu de Hunedoara, 438; oligarhia maghiară, 771; caracterul militar și decăderea Imperiului otoman, 769, 770
- Matei Corvin, regele Ungariei, 421, 511; fiul lui Iancu de Hunedoara, 472, 478; politica internă, 478, 479, 482-485, 595; relații cu Ștefan cel Mare, 260, 456, 460, 484, 485, 493, 498, 499, 502, 512, 516—518, 523, 525, 538, 692; relații cu Țara Românească, 456, 468, 469, 474, 476, 477, 495, 523, 524; relații cu Poarta, 220, 471, 516, 529; cultura la curtea sa, 744, 745, 1037; moartea, 485, 539; aprecierea cronicilor, 692, 699, 1051
- Matei de Murano, medicul lui Ștefan cel Mare, despre Moldova, 548, 573, 574
- Maxim Brancovici, mitropolit al Țării Românești, 611, 619
- Maximilian I de Habsburg, împărat german, pretendent' la tronul Ungariei, 539,* 542
- Maximilian II de Habsburg, împărat german, 773; politica sa în Transilvania, 892, 937-941, 975
- Mazaris, scriitor bizantin, despre cîntăreții populari din Țara Românească, 191
- Mazovia < R. P. Polonă >, 545
- Mădăraș, sat < r. Ciuc >, minerit, 883
- Măhaci, sat < r. Turda >, 1028
- Mălîncrav, sat < r. Sighișoara >, biserică, 750
- Măldărești, sat < r. Videle >, birul curtenilor, 870
- Mănăilă, meșter tipograf, 1039
- Mănăstirea lui Iațco < în orașul Suceava >, domeniu, privilegii, 292, 296
- Mănăstirea, sat < r. Dej >, arhitectura castelului, 1060
- Mănăstur v. Cluj, oraș
- Mănești, sat < Bufta r. Răcari >, luptă, 910
- măsuri și greutăți, 249, 284, 285, 288, 460, 554, 556, 572, 574, 576, 780; diferențe locale, 570, 572
- meceturi v. geamii
- Medgidia, oraș, 194; val de piatră, 51
- Mediaș, oraș, cetate, 699; vechime, 88; scaun săsesc, 246, 268, 270; populație, 564; meșteșugari, bresle, comerț, 88, 564, 569, 570, 755, 845; administrație, 246, 268, 270, 271; răscoală, 893; viața politică, diete, 262, 633, 636, 943
- medici, 111, 548, 573, 574; organizarea învățămîntului medical din Brașov, 1049; tratat despre ciumă, 709
- Medieș, cetate < r. Satu Mare >, domeniu, 555
- Megyericsei Ioan, umanist din Alba Iulia, 697
- Mehadia, oraș, cetate regală cu district românesc, 262, 264; descoperiri arheologice, 48, 66; lupte, 151, 352; sub comanda lui Pippo Spano, 385
- Mehedinți, județ, 857; vii, 287; boieri și pretendenți din <•> 650, 927; corp de oaste teritorial, 982
- Mehmed beg, pașă de Nicopole, rudă a Craioveștilor, 617, 620; amestec în politica Țării Românești, 617, 620, 621, 650, 651, 654
- Mehmed beg, pașă de Semendria, 635
- Mehmed Kiipruli, mare vizir cu domenii în Banat și Crișana, 810
- Mehmed Sokolli, mare vizir cu domenii în Banat și Crișana, 810; despre fugari și tribut, 804, 923
- Meletie, episcop al Moldovei, 180
- Meliusz Juhász (Petru ••), botanist, 1049
- Mengli-Ghirei, han al Crimeii, 452, 539; alianță cu Ștefan cel Mare, 540, 542
- Menușor, duce al Bihariei, lupte cu ungurii, 38, 43, 45, 54, 187, 196
- Mercurea, sat < r. Sebeș >, scaun săsesc, 269
- Mercurius, principe al Transilvaniei, 95
- Merkstein, sat < R. F. Germană >, coloniști din •» 77
- Mertan, croitor din Baia, 293
- Mesembria, port < Nesebăr R. P. Bulgaria >, 3 5 9

Meseș v. Poarta Meseșului
Messina, oraș < Italia >, comerț, 844
Meszáros Laurențiu, comandant de răscoală, continuă lupta lui Gh. Doja, 600, 603, 606, 607
meșteșuguri: 18, 42, 51, 56, 123, 125, 133, 268, 582, 763-765, 838, 920, 1051, 1052; separarea lor de agricultură, progrese tehnice și specializare, unelte descoperite în săpături, 26, 28, 30, 60, 88, **127**, 228-230, 234, 235, 293, 294, 454, 554, 563, 566, 568, 883, 884; ramuri meșteșugărești, 29, 30, 88, 127, 202, 208, 229, 230, 233, 281, 293, 294, 308, 339, 454, 456, 554, 562, 564, 567-569, 580, 581, 600, 729, 736, 755, 756, 814, 837, 884, 1055, 1060, 1067; ateliere, dîrste, pive, șteze, torcătoare, fierăstrae, slatnițe, velnițe, 28, 49, 60, 293, 313, 561, 562, 564, 566, 567, 755, 841, 1067; mori de hîrtie, tipografii, 566, 567, 884, 701, 708, 1033, 1034, 1039, 1041, 1043, 1045, 1055; meșteșuguri sătești, 88, 228, 293, 313, 568, 841; v. și mori;
ucenici, calfe, meșteri săraci, patroni, 232, 566, 568; frăție, bresle, comunități, isnafuri, uniuni, 230, 232, 281, 566-570, 814, 837, 884, 1060; organizarea breslelor, 230, 232, 233, 567, 568, 1051; meșteșugari în conducerea orașelor, 273, 581; meșteșugari țărani dependenți, 85; măsuri de sprijinire a meșteșugurilor, 625, 883; contracte încheiate de meșteri, 202; regresul meșteșugurilor sub dominația otomană, situația în ținuturile ocupate de turci, 790, 791, 814, 836; fiscalitate, 815, 879; meșteșugari în răscoale și războaie antiotomane, 232, 405, 411, 415, 445, 597, 601, 603, 895, 896
Meiodie^ mitropolit de Varna și Carbona, 353
Mecodiu, misionar creștin, 8, 180, 181.
Momtius, 605
Mrzid beg de Vidin, incursiuni în Transvania, 434
Bfiedbor (Matei de <*■), cronicar polon, iespre: asediul Sucevei, 544; comerțul * Tin, 576
■ac, în hrana locuitorilor, 578 : v. și comerț, ii-ml bisericască
Mieszko, primul rege al Poloniei, 7 Mihai Viteazul, domn al Țării Românești, 998, 1000, 1004, 1005, 1006, 1008; cariera și domeniul său de boier, luarea domniei, 953, 955; întărirea autorității domnești, politica față de boieri, 857, 863, 957, 963, 979-981, 983, 994-996, 1001, 1002; constituirea domeniului domnesc, 980, 981; situația țărănimii, răscoale, 894, 895, 993; sprijină comerțul extern, 846; organizează armata, 872, 873, 981; relații cu Sigismund Băthory, 893 — 895, 956, 959-962, 972, 976; alianță cu imperialii, 972, 974 - 977, 984, 990 998, 1001, 1002; relații cu turcii, campaniile antiotomane, 778, 787, 807, 822, 823, 871, 931, 945, 956-958, 965, 966, 971, 977, 978, 986, 1001; luptele din Transilvania, 985, 994, 1000; regimul său în Transilvania, 991, 995-997, 1000; campania din Moldova, 987, 990, 996, 1001; relații și lupte cu Polonia, 963, 986, 998—1000; alianța cu Moscova, 999; asasinarea sa, 1002, 1003; personalitatea sa, aprecieri greșite ale istoriografiei burgheze, cronicile și folclorul despre « 918, 956, 957, 959, 1011, 1013-1016, 1023, 1025, 1026, 1034, 1053; ctitor, ocrotește Universitatea din Cluj, 1038, 1057, 1059
Mihail, comite al secuilor, 149 Mihail din Ceh, căpetenie de răscoală, 411 Mihail, « der Salnitersyder» în Moldova, 456
Mihail, domnul Țării Românești, fiul lui Mircea cel Bătrîn, 226, 385, 386; asociat la domnie, 322 Mihail, fiul lui Ioan Paleologul, ginerele lui Dobrotici, 360
Mihail, mitropolit al Țării Românești, 833
Mihail, preot din Șura Mică, liturghierul său, 690
Mihail, țar bulgar, 163, 221 Mihail al Sinadelor, laudă a sfîntului <•> scrisă de vistierul Simion Dedulovici, 665
Mihail Alcz, căpetenie de răsculați, 411
Mihail cel Mare, căpetenie de răsculați, 405
Mihail de la Dorohoi, boier, domeniul său, 310, 324, 337, 417

- Mihail VII < Ducas >, împărat bizantin, 107
Mihail VIII Paleologul, împărat bizantin 146
Mihail Romînul din Florești, căpetenie de răsculați, 411
Mihail Transalpinul, boier executat de Matei Corvin, 484
Mihalcea (Caragea), mare ban, 846, 996; loțiitor al lui Mihai Viteazul în Transilvania, 973; sol la împăratul Rudolf, 976, 990
Mihnea cel Rău, domn al Țării Românești, 574, 675; familie, 620, 625, 912; relații cu boierii Craiovești, 620; amestec în răscoala țaranilor făgărășeni, 560
Mihnea Turcitul, domn al Țării Românești, 867, 927, 963; măsuri fiscale, 866, 870, 877, 880, 929; haraci, daruri pentru menținerea domniei, 782, 783; turcit, sangeac de Nicopole, 931
Mihu logofăt, boier al lui Petru Aron, 423, 488, 491, 501, 505; domeniu, 310, 313, 424
Mihu, portar de Suceava, 643, 644, 647, 649
Mikch, ban al Slavoniei, 149
Miko Fr., cronicar, despre revolta secuilor, 994
Milano, oraș în Italia, 434, 511, 630
Milcov, rîu, 508, 916
Milcova, episcopie catolică, devastată de tătari, 161, 162, 166
Milic de Kremsier, predicator ceh, 690
Milos, tatăl pretendentului Vlad, 783
minerit, 78, 120, 259, 764, 765, 937, 946; în sec. X — XI, descoperiri arheologice, 18, 23, 25, 26, 55; exploatări de: aramă, fier, aur, argint, plumb, 23, 55, 90, 227, 228, 288, 561, 562, 580, 588, 633, 834, 835, 883; mercur, chihlimbar, sulf, păcură, 227, 288, 834, 835, 883; sare, 23, 47, 53, 55, 288, 405, 452, 562, 579, 633, 834, 835, 882, 883, 937; tehnică, 23, 25, 60, 227, 292, 293, 313, 561-563, 566, 579, 580, 755, 835, 841; lucrători băștinași, iobagi, oaspeți cu privilegii, 90, 127, 227, 288, 559, 561 — 563, 597; stăpînirea minelor, 81, 135, 227, 442, 597, 1005; feudă a domnului Moldovei în Transilvania, 822; mine concesionate, părăsite, 561, 562, 563, 566, 572, 834; administrație, venituri, abuzuri, 321, 407, 442, 559, 561, 562, 803, 879, 880; condiții de muncă, răscoale, 402, 403, 405, 409, 411, 412, 442, 443, 559, 562, 563, 600, 604, 608, 609, 882, 946
Mineu, sat < r. Cehu Silvaniei >, biserică, obiecte de artă, 745
Mirăslău, sat < Aiud >, luptă, 1000
Mircea, fiul lui Mihnea cel Rău, ban al Olteniei, 620, 625, 912
Mircea, fiul lui Vlad Dracul, 431
Mircea cel Bătrîn, domn al Țării Românești, 333, 336, 363, 396, 665; familie, 322, 426; titlu, stăpînitor, al cetății Dîrstorului, 362, 365, 378; organizarea statului, 325, 326, 369, 370, 372, 375, 376, 416; oaste, cetăți, 343, 376, 466, 713, 871; privilegii comerciale, 296, 298, 366; sprijină pe Alexandru cel Bun, 358, 365, 366, 389; amestec în politica Imperiului otoman, lupte cu turcii, 222, 337, 365, 367-371, 373, 377, 379, -388, 432, 780, 791; relații cu Sigismund, 278, 366, 369, 378; alianță cu Vladislav Iagello, 355, 366, 378, 380, 394; danii, 688
Mircea Ciobanul, domn al Țării Românești, politică internă, 658, 864, 865, 910 — 912, 1025; sprijină comerțul extern, 819, 846; relații cu turcii, creșterea tributului, 658, 779, 786, 796, 798, 906, 912, 913, 935; cărți tipărite în domnia sa, 684, 1039
Mircea vodă, sat < r. Negru Vodă >, inscripție din sec. X, 38, 185
miri, proprietate a statului în Imperiul otoman, 809
Miroslav, logofăt, boier din Țara Românească, 963
Misail Călugărul, cronicar, despre începuturile statului moldovenesc, 171
Mislea, sat < r. Cîmpina >, sare exploatată de boier, 579
Mishelav, țara sa în cronică lui Rașid-ed-Din, 121
Mizil, raion: agricultură, viticultură, 828, 830
Mlaștinile uzilor v. Ozolimna
Modrzevski, teoretician al reorganizării statului feudal, 772

- Mohács, sat < R. P. Ungară >, luptă, 609, 629, 630, 689, 773, 791, 946, 1035, 1051, 1053
- Mohi, sat < R. P. Ungară >, luptă, 121
- Mohile, sat < R.S.S. Moldovenească >, luptă, 423
- Moigrad, sat < r. Zalău >, cetate în sec. X, 55
- Moimir, căpetenie din Moravia, 8
- Moinești, raion: agricultură, 828
- Moise, domn al Țării Românești, 654, 1064
- Moldova, autohtoni și populații străine, numărul locuitorilor, 18, 48 — 50, 67, 68, 93, 96, 101, 102, 789, 861, 876; numită Țara Vlahilor și Bogdania, 161, 163, 514; întindere, împărțire administrativă, 356, 391, 392, 420, 643, 648; Marx despre caracterul său autonom, 793; passim.
- Moldovenești, sat < r. Turda >, descoperiri arheologice, 48, 66, 72
- Moldovița (Vatra Moldoviței), mănăstire < r. Cîmpulung >, domeniu, 300, 313, 392, 577, 828; arhitectură și pictură, 714, 722, 729, 732-734
- Moldovița, sat < Vama r. Cîmpulung >, vamă, 300, 573, 847
- Moler Hannes, erou de baladă, 687
- Molitvelnic, tipărit de Dimitrie Liubovici, 677, 684
- Molnâr Grigore, filolog din Cluj, 1050
- monede:
în descoperiri arheologice, 34, 37, 38, 65, 66, aspri, 72, 104, 159; 572, 588, 779, 847; dinari, 133, 236, 238, 245, 246, 249, 399-400, 407, 411, 557, 558, 572, 805; ducăți, 572, 653, 847; fertuni, 246, 247; florini, 162, 236, 238, 250, 276, 399, 407, 411, 556-559, 571, 572, 588, 800, 804, 805, 891, 935, 941; galbeni, 424, 505, 648, 779-783, 848, 872, 876, 878, 879, 902, 908, 927, 929; 951; groși, 132, 236, 245, 249; mărci, 236, 246; perperi, 348, 582; pfenigi, 66; ponduri, 133, 246; potronici, 848; ruble de argint, 355, 394; scuzi, 781, 876, 879; solizi, 236; sterlingi, 66; taleri, 572, 847, 880; ughi, 847; zloți, 588, 847, 974; monede tăiate, false, 66, 572; echivalențe, 238, 848, 876, 879; circulație monetară, 66, 116, 124, 236, 238, 452, 572, 587, 588, 789, 790, 847-849, 1044; schimbarea monedei, devalorizări, crize, 247, 399, 400, 407, 560-562; emitenți, monetarii, 66, 238, 327, 355, 361, 790, 848, 849, 914
- Monembasia, mitropolie < Grecia >, 1026
- mongoli v. tătari
- monoxile, folosite de ruși, 95
- Morava, râu, 438, 443, 712
- Moravia (Moravia Mare), formarea și destrămarea statului feudal morav, 3 — 5, 8, 9, 13, 48, 118, 926; importă sare din Transilvania, 55
- More Filip de Ciula, umanist din Hunedoara, 697
- Moreea, supusă de turci, 511, 771, 774
- Morești, sat < r. Tg. Mureș >, cetate, descoperiri arheologice, 29, 48, 55, 67, 196
- mori, 392; primele atestări, răspîndire, 60, 116, 225, 264, 285, 286, 564, 566, 828, 841; monopol feudal, 313
- Morisena v. Cenad
- Moscova, oraș, cnezat, 216, 220, 452, 477, 539, 540, 542, 646, 769, 923; legături cu Moldova, 356, 540, 613, 644, 926; solii lui Mihai Viteazul la • 999; muzee, 538, 736
- Mosela, râu < Belgia >, 76
- Motoc, hatman din Moldova, 936.
- Mousket Filip, cronicar, despre vlahi, 122, 123
- Movilă Constantin, domn al Moldovei, 1009
- Movilă Gheorghe, mitropolit al Moldovei, 922, 923
- Movilă Ieremia, domn al Moldovei, 866, 1008, 1009; exponent al mării boierimi, 857, 970, 971, 975; dușman al lui Mihai Viteazul, 975, 984, 986, 987, 989, 995, 1004; evangheliar, mormînt, 1060, 1067
- Movilă Mihăilaș, fiul lui Simion, pretendent, 1009
- Movilă Simion, 1008, 1010, 1060; domn al Țării Românești, 983, 984, 1001, 1004, 1005; domn al Moldovei, 1009
- Movilești, familie domnească, 921, 1004, 1008, 1009, 1067
- Mstislavici v. Roman Mstislavici Muha, căpetenie de răscoală, considerat moldovean, 539

Muncaci, episcopie < Mukacevo R. S. S.Ucraineană >, 706 Muntele Lung, munte < r. Gura Humorului >,

al mănăstirii Voroneț, 577 Muntenegru < Cernagora >, răscoale anti-otomane, 771; tipografie, 681 Munții Apuseni, minerit, 55, 227, 273, 561, 883; apariția relațiilor feudale, 242 — 244; haiduci, 639; lexic, obiceiuri, 20, 49 Munții Metaliferi, 77 Miinzer Thomas, 1051

Murad I, sultan, cuceriri în Peninsula Balcanică, 220, 350, 351, 362, 363; lupte cu români, 350, 365, 366 Murad II, sultan, 385; lupte și relații cu țările române, 430, 431, 434, 438-440, 694; văduva sa despre lupta de la Vaslui, 515 Murad III, sultan, relații cu Transilvania,

941, 943, 945

Mureș, râu, 43, 45, 47, 48, 73, 93, 436, 603, 639, 807, 936, 941; transportarea sării pe **, 23 Mureș, scaun secuiesc, 267; răscoală, 941 Musa, sultan, sprijinit de Mircea cel Bătrîn,

380-382

Muscel, județ: caracterul locuinței, 206 Mustafa pașa, rudă a Craioveștilor, 617, 653 Mustafa pașa, luptă la Călugăreni, 965 Mustafa, pretendent la tronul sultanilor, ajutat de Mircea cel Bătrîn, 383, 384 Mustafa Aii, cronicar, despre populația țărilor române, 861, 862 Mușata v. Margareta Mutnicești, familie bănațeană înnobilită, 241 Muzeul arhiepiscopal din Strigoni, altar din Cluj, 754

Muzeul Brukenthal din Sibiu, 754, 756

Muzeul de artă al R. P. R., 720, 730, 732, 734, 736, 1067 Muzeul de artă din Viena, icoană de la Petru

Șchiopul, 1064

Muzeul de Istorie din Cluj, 745, 1060

Muzeul din Liov, broderii românești, 720

Muzeul istoric din Moscova, tetraevanghel de la Ștefan cel Mare, 538 Muzeul

mănăstirii din Putna, 718, 736 Muzeul raional din Bistrița, 1060 muzica, predată în școlile din Transilvania 688; carte de muzică în bibliotecă particulară, 1046

1110

Nadăș, sat < r. Huedin >, iobagi fugiți, 253 Nagy A., comandant din Transilvania, în luptă cu imperialii, 1010

Nagy Ioan, căpetenie de răsculați, 603

Nalevaico, hatman al cazacilor, 925

Nan, paharnic din Țara Românească, stăpîn al satului Crucea, 857

Nasuf-aga, eunuc, primește peșcheș, 782

nazir, administrator de raia, 807

Nădlac, cetate < r. Arad >, cucerită de răsculați, 603

Năieni, sat < r. Mizil >, luptă, 1000, 1005

Năsăud, județ, 255

Neacșu din Cîmpulung, scrisoarea sa în românește, 684

Neagoe, boier din Țara Românească, fratele lui Cîrlig Orbul, 574, 577

Neagoe, vornic din Țara Românească, viclean, 654

Neagoe Basarab, domn al Țării Românești, 649, 650, 712, 729, 1023, 1060; înrudiri, 621; administrație, măsuri de centralizare, 592, 623; izgonește negustori turci, 586; înțelegere de graniță, 578; neînțelegeri cu Brașovul, 623, 625; susține un pretendent moldovean, 611; rezidește școala din Șchei, 688; « învățăturile » atribuite lui, 1026; ctitorii, danii, 587, 710, 736

Neagoe de la Craiova, ban, tatăl fraților Craiovești, 617

Neagu, vornic din Țara Românească, informează pe brașoveni, 527

Neajlov, râu, 650, 964

Neamț, mănăstire < r. Tg. Neamț >, 477 1055; zidită de Petru I, 355; domeniu, 300, 392, 578, 833, 834; arhitectura bisericii, odoare, manuscrise, 185, 720, 724, 1067

Neamț, ținut, raion: viticultură, mori și oi, 287, 828, 830, 831; v. și Țirgu Neamț

Neapole, regat, 511

Neculce Ioan, cronicar din Moldova, 663, 664

Negoești, sat < Talpa r. P. Neamț >, produse vîndute de săteni, 312, 313

Negrea, spătar din Țara Românească, executat de Simion Movilă, 1001

Negrilă, boier din Moldova, viclean, 904

- Negrilă, ceașnic din Moldova, viclean, 503
- Negru vodă, biserică < orașul Cîmpulung Muscel >, vechime, 150
- Nemirov, oraș < R. S.S. Ucraineană >, orașeni partizani ai lui Potcoavă, 924
- Nicasius din Sibiu, căpetenie de răsculați, 634
- Nicefor Gregoras, cronicar bizantin, 163
- Nicefor II Phocas, împărat bizantin, 10; încheie alianță cu Sviatoslav, 13
- Nichita, zugrav din Moldova, 716
- Nicodim, miniaturist de la Humor, 734
- Nicodim, organizatorul vieții monahale din Țara Românească, 350; ctitor, 665, 688, 711; evangheliarul său, 690, 716, 720
- Nicolae, comite, domeniu, 82
- Nicolae III, papă, organizează episcopia Moldoviei, 161
- Nicolae IV, papă, călugări trimiși de el în « Țara Vlahilor », 161
- Nicolae, tatăl lui Dionisie, ban de Severin, 153
- Nicolae, voievod al Transilvaniei, 275
- Nicolae Alexandru, domn al Țării Românești, 346, 348; asociat la domnie de tatăl său, 156, 322; înrudiri, 159; relații cu ungurii, 156; luptă cu tătarii, 156; participă la coaliția antiotomană, 159; mormînt, 714
- Nicolae Olahus, umanist de origine română, 697, 699
- Nicolae Pătrașcu, fiul lui Mihai Viteazul, domn al Țării Românești, 987
- Nicolaus, pictor din Cluj, 747
- Nicolo Nevridi, negustor, arendaș al dărilor, 879
- Nicopole, cetate, oraș < R. P. Bulgaria >, 363, 440; pašalic, sangeacat, 617, 651, 806 — 808, 931; lupta cruciaților, participarea lui Mircea cel Bătrîn, 221, 277, 370-373 ; oraș ars de Mihai Viteazul, 958, 964, 978, 991; transportul zaharelei, 784, 818
- Niculișel, sat < r. Tulcea >, arhitectura bisericii, 196, 711
- Nifon, fost patriarh, mitropolit al Țării Românești, în conflict cu Radu cel Mare, 619
- Nilus, manuscris al lui, editat de Honterus, 701
- Nipru, fluviu, 6, 95, 102, 109, 216, 772, 808; cazacii de la « praguri », 920
- Niraj, rîu, 893
- Nistru, fluviu 40, 67, 96, 98, 100, 102, 140, 216, 491, 544, 578, 647, 807, 812, 822, 919
- Niș, cetate, oraș < R. P. F. Iugoslavia >, 438, 443; cucerită de turci, 362 Nocrich (Alțina), scaun săsesc, 269 Nogai, han tătar, 124, 145, 162-164 nomocanoane v. pravile
- normanzi, mercenari ai Imperiului bizantin, 11
- Norvegia, 445
- notar, particular, 188; v. și Anonymus
- Novgorod, cnezat, 100 Nowag Petru, canonic din Alba Iulia, autor de predici, 690 Niirenberg, oraș < R. F. Germană >, 754; Vlad Dracul încoronat la < * > 426; școală, umanistă, 701 Nușfalău, sat < r. Șimleu >, țărani răsculați, 255
- Oaia, sat < r. Tg. Mureș >, tabără de răsculați, 893
- Oană, vornic din Moldova, domeniu, 310
- Oancea, vistier din Țara Românească, partizan al lui Radu Bădica, 651
- oaspeți, coloniști aduși în Transilvania, privilegii, 90, 127, 131; iau parte la scaunul de judecată, 264; obligații militare, 276, combaterea istoriografiei burgheze în problema « oaspeților », 127
- oaste, 116, 151, 164, 516, 794, 795, 864, 879; Engels despre oastea feudală, 335, 337 ; categorii sociale cu obligații militare (curteni, slujitori etc), 86, 87, 166, 167, 269, 275-277, 336, 337, 389, 407, 533, 534, 555; efective, 337, 338, 489, 521; corpuri de oaste, 275-279, 335-339, 352, 417, 428, 443, 491, 533, 560, 600, 608, 625, 870, 871, 873, 889, 915, 919, 942, 981, 982, 985; oști ale feudalilor, 128, 129, 335-337, 417, 871, 919; oști din elemente populare, 335, 337, 338, 381, 387, 407, 436, 438, 443, 472, 474, 476, 506, 508, 520, 523, 544, 549, 600, 608, 609, 871-873, 958, 1008; strajă, posadă, 336, 337, 815; mercenari, 277-279, 337, 387, 438, 442, 443, 556, 770, 871, 872, 908, 910, 911, 929, 930, 935, 936, 971, 976, 977, 981; turci în garda domnească, 798, 911;

arme, echipament, aprovizionare, 26, 28, 277-279, 281, 339, 352, 443, 456, 479, 514, 522, 562, 573, 584, 603, 604, 607, 608, 820, 873, 931, 966, 967, 976;
 ierarhie militară, 87, 338, 407, 491, 609, 870, 871; tactică, 153, 154, 521, 607, 608; v. și cetăți
 Oaș (Țara Oașului), 130, 131; obști sătești, 129
 Obertyn, oraș < R. S. S. Ucraineană >, luptă, 643 -
 Obislav, sat < r. Titu >, rumâni nesupuși, 857
 obligații către stat:
 categorii impuse sau scutite, 132, 245, 246, 558, 815, 863, 869, 876, 879, 929; fiscalitate, abuzuri, 132, 245-247, 558, 559, 596, 788, 855, 870, 877-879, 927, 929; ocini pierdute pentru bir, 589, 590, 870;
 dări în bani și produse, 78, 90, 132, 242, 245-247, 284-287, 308, 320, 321, 327, 558, 560, 574, 577, 578, 601, 609, 870, 876 — 880, 908; venitul vistieriei din dări și dijme, 879, 880; arendarea dărilor, 561, 562, 570, 571, 879; obligații în muncă, 90, 91, 132, 321, 333, 558; obligația de găzduire, 91, 246, 247; v. și lupta de clasă
 Oblucița, vad la Dunăre, 520, 546, 919, 986; în folclor, 663 Oceakov, cetate < R. S. S. Ucraineană >, 786;
 în stăpânirea turcilor, 808; distrusă de cazaci, 785 Ocna Dejului < orașul Dej >, exploatare, 563, 882; privilegii, 259; lucrători răsculați, 255, 405 Ocna Mică, lângă Tîrgoviște, exploatare, 579, 835
 Ocna Mureș, exploatare, 55 Ocna Sibiului < sat r. Sibiu >, exploatare, 563, 882; oaspeți, greav, 90, 134; bi serică, 1059
 Ocna Șugatag v. Șugatag
 Ocnele Mari, exploatare, 288, 579, 835
 Octoih, manuscrise, 185, 1044; tipărit de Macarie, 681; tipărit de Coresi, 1041
 Oder, fluviu, 77 Odorhei (Telegd), scaun secuiesc, 267, 268, 893; răscoală, 893
 Ofenbaia v. Baia de Arieș
 Ogniben Paolo, sol venețian, 512 Ogretin < r. Teleajen >, luptă, 1005 Ohrida, episcopie < R. P. Bulgaria >, 12; relații cu Dîrstorul și nordul Dunării, 180 Oituz, pas < Grozești r. Tg. Ocna >, 120, 498; toponimic cuman, 70 Olaha, probabil voievod român, 160 Olanda (olandezi), 763, 765, 774 Oleg, cneaz al Kievului, 6, 13, 96 Olelko, cneaz al Kievului, rudă cu Ștefan cel Mare, 540 Oleșia, port la gurile Niprului < R. S. S. Ucraineană >, jefuit de berladnici, 102 Olga, mama cneazului Sviatoslav, 31 Olgiard, cneaz al Lituaniei, 165, 216 Olhovăț v. Volhovăț Olomouc, oraș < R. S. Cehoslovacă >, 8, 697
 Olpret sat < Bobîlna r. Dej >, dealul Bobîlna pe moșia sa, 404; răsculați din "•" > 405, 411 Olt, râu, 78, 80, 109, 112, 122, 130, 142, 144, 149, 744, 911
 Oltenia, 63, 144, 164, 620, 827, 1001; cumani, tătari, unguri în cîmpia olteană, 69, 110, 124, 144; epoci și tendințe de autonomie, 351, 625, 650; corp militar teritorial, 985; v. și bani Oltenița, raion: mori, 828
 Omul Negru v. Gheorghe Crăciun Onciul < Dimitrie >, despre Bazaramban, 122 Opolia (Oppeln), ducat < R. P. Polonă >, 159, 218, 935 Oprea, tipograf din Țara Românească la Brașov, 1033
 Oprea, țigan, ia bani cu camătă, 849
 opricinina, sistem de măsuri luate de Ivan II cel Groaznic împotriva feudalilor, 766, 769
 Oradea, cetate, oraș, 43, 47, 226, 563, 564 > 697, 938, 1001, 1049; existent din timpul năvălirii tătarilor, descoperiri arheologice, 48, 67, 120; populație, 229, 242; oraș episcopal, organizare, privilegii, 88, 235, 273; căpitănie, centurionat, 76, 1051; meșteșuguri, negoț, 230, 756, 815; bate monedă, 238; școală, tipografie, biserică, 688, 747, 750, 1037, 1039; asedii, răscoale în oraș și regiune, 603, 605 — 607, 978; pace, 637, 799;

episcopie, 82, 187; vechime, distrugeri, refaceri, 88; rentă feudală, socoteli de dijmă, 132, 250; obligații militare, 277; capitul, proba focului, Registrul de la Oradea, 84, 88, 92, 93, 188, 242, 247, 249; centru umanist, 690, 696, 1037; măsuri împotriva husiților, 404; pašalic: organizare, obligațiile țăranilor, 808, 810, 812, 815, 816 orașe (tîrguri): Engels despre: apariția și dezvoltarea orașelor, 291; patriciat și plebei, 767; vechime și evoluție, număr, categorii de orașe, 16, 88, 114, 127, 135, 243, 265, 268, 273, 289-291, 375, 561, 564, 586, 587; combaterea teoriei istoriografiei burgheze despre originea orașelor românești, 289; fortificații, construcții, aspect, 207, 254, 277, 281, 564, 587, 840, 1060; domeniu, 479, 566; populație, 133, 229, 253, 453, 563, 564, 559, 836, 838, 952; orașeni, prefaceri sociale, 242, 268, 273, 485, 560, 564, 566, 596, 642, 765-767, 803; meșteșuguri, comerț, bresle, confederații de orașe, 273, 562, 568, 569, 596, 763, 836; alte ocupații, 292; dări, obligații, 246, 273, 276, 277, 320, 331, 876; privilegii, măsuri de protecție, 234, 235, 442, 460, 476, 561, 562, 906; administrație, reprezentare, dreptul orașenesc, 261, 271, 273, 290, 330, 331, 462, 563, 564, 566, 570, 867, 868, 1051; luptă de clasă în *m* > 273, 405, 407, 409, 411, 412, 559, 599, 600, 601, 603, 605, 607, 608, 609; relații cu puterea centrală și cu nobilii, 128, 233, 234, 319, 320, 495, 508, 533, 535, 536, 596, 642, 868, 1009; decăderea orașelor sub dominația otomană, orașeni în luptele cu turcii, 438, 521, 549, 663, 790, 815, 835, 840, 958; cultura, 686, 705, 1028, 1035-1037, 1044; v. și cetăți

Orașul de Floci < lingă Piua Petrii, r. Fetești >, 291, 298; regres, 835; vamă, 847; lupte, 502, 503, 958

Orașul de pe Mureș v. Cenad Oravița, oraș; agricultură, 224 Orăștie, oraș, 484, 564, 697; existent din timpul năvălirii tătarilor, vechime, 88, 120; scaun săsesc, 269, 432; meșteșuguri, negoț, 230, 573; sfatul orașului, 271; școală, tipografie, 188, 1039; Palia de la Orăștie, 1038, 1039, 1041; lupte, 432, 604

Orbo, scaun secuiesc, 267

Orda, conducător mongol, în luptă cu Bazaramban, 122

Oreahov, iezer < R.S.S. Moldovenească >, al mănăstirii Humor, 578

Orhei (Orheiul Vechi), cetate, oraș < R.S.S. Moldovenească >, vechime, 291, 343, 714, 722; epoci de decădere, 835; biserică, 722; ținut, oferit sultanului de boierii moldoveni, 822

Orientul apropiat, 736

Orlești, sat, țăranii fugiți, 858

Orșova, cetate, 41, 45; vechime, descoperiri arheologice, 34, 44, 48, 65; construirea cetății, 247; cucerită de maghiari de la Ahtum, 44, 55; sub comanda lui Pippo Spano, 281, 385; comerț, 815; pescuit, 814

Oslea, munte < r. Baia de Aramă >, al mănăstirii Tismana, 577

Oslu (Osul), conducător peceneg, 68

ospitalieri v. ioaniți

ostateci din țările române, la Constantinopol, 797

Ostermayer Ieronim, cronicar din Brașov, 1051, 1052; organist, cîntă la curtea lui Radu Paisie, 1054

Ostrovul Mare, sat < r. Hațeg >, biserică, 748

Oșnarău, domeniu nobiliar atacat de țăranii, 257

Otto de Bavaria, în luptă cu Carol Robert pentru tronul Ungariei, 163

Otto de Freising, cronicar german, 69

Ottokar II, rege al Boemiei, 8; luptă cu Ladislau, regele Ungariei, 147

Ottokar de Stiria, cronicar, 163

Oțeleni, sat < r. Huși >, descoperiri arheologice, 159

Overchelăuți < R.S.S. Ucraineană >, tratat încheiat de Ștefan cel Mare cu Polonia, 491

Ovidiu, poet latin, despre purtatul pe cap, 49

Ozolimna, origina toponimicului, 70

Ozun, toponimic peceneg, 70

- Padova, oraș < Italia >, studenți din Transilvania, 188, 1037, 1053; carte tipărită la ~ 1053
- Paleologi, dinastie bizantină, 466
- Palestina, 78
- Palia de la Orăștie, 1038, 1039, 1041
- Pană, mare stolnic din Țara Românească, 912
- Panciova, oraș < R. P. F. Iugoslavia >, comerț, 815
- Pannonia, locuită de slavi, 47; cucerită de unguri, 47, 48, 75; feudalism, 4; influența băștinașilor, 94; importă sare din Transilvania, 55; dieceză, 8
- Pannonius János, poet umanist, 697, 699
- Paprocki, cronicar polon, despre Ioan vodă, 915
- Paris, oraș, 188; student din Transilvania, 187
- Paristrion temă, bizantină, 104, 105, 358; cuprinde și malul stîng al Dunării, 183 ; tendințe de autonomie, răscoală, 101, 105 ; lupte cu uzii și cumanii, 107, 108; planurile lui Vasilco Rostislavici de a ocupa tema, 101
- Parîng, munte, colibe de tip dacic, 175; în stăpînirea mănăstirii Tismana, 577
- Parler, familie de meșteri din Suabia, 741
- Partium, comitate, cetăți și nobili din >* > 803, 891, 939, 990; împărțit între principatul Transilvaniei și Habsburgi, 800, 801, 937, 938; stăpînit de turci, 800, 805
- pastrama, pregătită în Balta Brăilei și în deltă, 814
- pașalic (eialet, vilaet), pași (pașale), 429, 768, 793, 935 ; încercări de transformare a țărilor romîne în pașalicuri, 650, 651, 792, 952, 966; pașalicuri în țările romîne, 808, 816, 936, 943, 965; organizarea pașalicului de Silistra, 807, 808 ; amestecul pașalelor dunărene în țările romîne, 620, 651, 653, 808; pașă, fost domn, 901
- Pașco, diac al lui Ivan Cupcici, 317
- Pauschner Sebastian, tipărește un tratat despre ciumă, 709
- Pavel, jude la curtea Ungariei, 134
- Pavel, notar din Transilvania, studiază la Paris, 187
- Pavel cel Mare, din Voievodeni, căpetenie de răscoală, 405, 407, 411
- Pavel Chinezul, comite de Timișoara, 485; în izvoare și folclor, 687, 692
- Pavia, oraș < Italia >, 834, 878; luptă, 630
- pavlicieni, reprimarea mișcării, 11
- Păcuiul lui Soare < Galița r. Adamclisi >, descoperiri arheologice, 25, 37, 41, 60, 194, 292
- Pădureț, județ din Țara Românească: cășărit, 578
- pălânci < fortificații >, construite de turci, 966
- Părhăuți, sat < r. Gura Humorului >, biserică, 729
- păstorit, originea terminologiei păstorești, 22 ; înțelegeri pentru pășunat, 554, 555 ; păstori răsculați, 600, 601; v. și creșterea vitelor
- Pătrașcu cel Bun, domn al Țării Românești, 863, 929; înscăunat cu ajutorul lui Lăpușneanu, relații cu turcii, 796, 906; scăderea autorității față de boieri, 864, 910, 911; intervine pentru reînscăunarea lui Ioan Sigismund, 936, 937, 911, 1041; sprijinitor al lui Coresi, 1041
- Pătrăuți, sat < orașul Suceava >, biserică, 724, 731, 732
- Păuliș, sat < r. Lipova >, minerit, 227
- Peceneaga, toponimic peceneg, 70
- peceneg', numele poporului, 67 ; obiecte pecenege în descoperiri arheologice, 71, 98; în cronică lui Dlugosz, 68; fel de viață, organizare, 67; lupte, 13, 44, 50, 53, 67-69, 71-73, 95-96, 98, 105-108, 112, 205
- Pecevi, cronicar turc, despre lupta de la Călugăreni, 966, 968
- Pecineagul, toponimic peceneg, 70
- Pelei Toma, umanist din Alba Iulia, 697
- Peloponez, 367, 465, 466
- Penflinger, jude al Sibiului, 562
- Peninsula Balcanică, Balcani: passim
- Pera < cartier în Constantinopol >, aprovizionare din țările romîne, 787 ; negustori genovezi la '162; tratat de pace și comerț între Ivanco și genovezi la ~ 361
- Pereiaslaveț, cetate, oraș < probabil lîngă Isaccea r. Tulcea > 31, 41, 65; stăpînită de Sviatoslav, 31; bogății, negoț de sclavi, 25, 31, 40, 65
- Perenyi Nicolae, ban de Severin, întreține mercenari, 278

- Perenyi Petru**, voievod al Transilvaniei, 631, 634
- Peresvetov, scriitor rus, 642, 772
- Peri, mănăstire întemeiată de voievozi maramureșeni, autoritate asupra Transilvaniei, 706; centru de cultură, 688, 706
- Periam, sat < r. Sînnicolau Mare >, descoperiri arheologice, 48; moșie regală, țărani fugiți, 253
- Periș, sat < r. Răcari >, luptă, 910
- Perimișli, oraș < R. P. Polonă >, 101
- Persia, 511, 785, 919
- pescuit, 85; unelte descoperite în săpături 23, 26, 30; dezvoltare, răspîndire, 18, 23, **116**, 227, 288, 378, 379, 834; pescării datorite unor mănăstiri, 288, 392; produse pescărești, 814, 834 ; negoț cu pește, 834 ; venit, obligații, 227, 250, 333, 879; dreptul de pescuit al «oaspeților» din Maramureș, 131; în izvoare și folclor, 142, 663, 834
- Pesta, oraș < Buda-Pesta > 605, 639
- Peștiș, sat < orașul Hunedoara >, biserică distrusă de răsculați 147
- Peterman, negustor, 468
- Petrea stolnicul v. Lăpușneanu Alexandru
- Petrești, sat < r. Sebeș >, 255
- Petrovaradin, oraș < R.P.F. Iugoslavia >, 629
- Petru, conducător al răscoalei vlaho-bulgare, 12, 110
- Petru comite, în luptă cu Bărbat, fratele lui Litovoi voievod, 146
- Petru, croitor din Moldova, 456
- Petru, pretendent la scaunul Moldovei, 925
- Petru, țar bulgar, 45
- Petru I, domn al Moldovei, 357, 393; organizarea statului, 180, 355, 713; bate monedă, 355; relații externe, 355, 356, 365; luptă, 354; ctitor, 355
- Petru II, domn al Moldovei, 423, 430; cedează Chilia lui Iancu de Hunedoara, cumnatul său, 421, 493; danie, 313
- Petru Armeanul, sol al lui Mihai Viteazul, 990, 999, 1006
- Petru Aron, domn al Moldovei, 488, 493, 506, 547 ; închină Moldova turcilor, 424; lupte, 423, 491, 502; despre răscoala lui Leu, 489; rapsod sîrb la curtea lui < »" **191**
- Petru Cazacul, pretendent la scaunul Moldovei, 821
- Petru cel Tânăr, domn al Țării Românești, 820, 857; politică internă 865, 911, 912; relații cu turcii, aprovizionări, 784, 785, 786, 818, 819; alianță cu Despot vodă 908, 913; relații cu Brașovul, 911; mazi-lirea, averea sa confiscată de sultan, 782, 912
- Petru Cercel, domn al Țării Românești, 781, 828, 987; măsuri fiscale, reorganizarea armatei, 870, 873, 879, 929, 931; politica internă, 927; relații externe, 779, 782, 783, 793, 929, 931; palat, biserică, 866, 931, 1057, 1059
- Petru de Duisburg, cronicar, despre lupta de la Posada, 154
- Petru Delian, conducător de răscoală în Balcani, 11
- Petru Haller Hallerstein, epitaful lui, 1064
- Petru Petrovici, guvernator al Transilvaniei, consilier al reginei Isabella, 934 — 936
- Petru Rareș, domn al Moldovei, 535, 574, 580, 900, 902, 1060, 1064; întărirea autorității domnești, măsuri administrative, 592, 616, 642; comerț, 577, 581; feude în Transilvania, 637, 643; relații externe, 577, 582, 588, 635-640, 644-646, 648, 649, 656, 779-782, 820, 934, 1054; lupte, 635-637, 643, 647; reconstruiește cetate cu meșteri bistrițeni, ctitor, 722, 728; în cronici și folclor, 663, 675-677, 1020, 1023
- Petru Șchiopul, domn al Moldovei, 846, 863, 987, 1008, 1009, 1064; atitudine față de boieri, politică internă, 821, 864, 921, 922, 925; catastif de bir, 862; relații externe, 785, 949, 955; lupte, 912, 916; poruncește să se scrie cronică, 1019, 1023, 1026, școală, bibliotecă, 1032; biserică, ctitor, 866, 922, 923, 1057; cîntăreț la curtea lui ~ 664
- Petruman, negustor din Suceava, 302
- Petrus Italus, arhitect italian în Transilvania, 1059
- Pezzen Bartolomeu, consilier imperial la Alba Iulia, 990
- Piatra Craiului, munte, 72, 477
- Piatra Craivii, cetate < Craiva r. Alba >, 281; domeniu, țărani răsculați, 255

- Piatra Neamț (Piatra), oraș: săpături arheologice, atestări documentare, 291, 292, 294; biserică, 726, 729
- Piccolomini Silvio, comandant toscan în armata lui Minai Viteazul, 968
- pictură, 714-716, 731-734, 748-755, 1064; ateliere, icoane, 1064
- Pind, munți, 362
- Pippo Spano, conducător de oaste în Transilvania, 385, 713; ajută pe Dan II, 386, 387
- Piso Iacob, umanist din Transilvania, 699
- Pitești, oraș, 291, 527, 835; negoț, 298, 585; mori, 828; raion, regiune: podgorii, 576, 830, 831; ogoare și țărini, 827; mori, 828
- Pîncota, cetate <r. Arad>, iobagi romîni, 635
- Pîrvulești, boieri, 651
- Plocnik, luptă, 221, 362
- Ploiești, oraș, 836; mori, 828; raion, regiune : podgorii, 830, 831; agricultură, 828; mori, 828
- Plonini, codru <R. S. S. Ucraineană>, 354
- Plopeni, sat < r. Negru Vodă >, descoperiri arheologice, 34
- Plovdiv, oraș <R. P. Bulgaria>, 12
- Poarta de Fier < Bucova r. Caransebeș >, luptă, 432, 436
- Poarta Meseșului, < r. Zalău >, 43, 44, 47, 72
- Pocuția, primită amanet, stăpînită și pierdută de Moldova, 357, 394, 542, 549, 611, 643, 645, 646; răscoala lui Muha, 489, 539
- Podeni, sat < lîngă Arjoci r. Baia de Aramă >, al mănăstirii Tismana, 589
- Podișul Getic, desimea satelor, obiceiuri tehnice străvechi, 49
- podoabe, în descoperiri arheologice, 30, 34, 37
- Podolia, 353, 356, 394; relații cu Moldova, lupte, 321, 357, 540, 995
- Podraga, sat < Podriga r. Săveni >, luptă, 418
- Podul Iloaiei v. Loloni
- Podunavia, în titlul lui Mircea cel Bătrîn, 378
- Podwynyai Paul, sol în Transilvania, 633
- Poenari, cetate < r. Curtea de Argeș >, 330, 343, 712; sat al mănăstirii Vieroș, nesupunere, 857
- Poeni, sat < Comanca r. R. Vîlcea >, lipsit de vite, 577
- Poenile Sării, sat < Poiana r. Cîmpina >, sare exploatată de boeri, 579
- Polonia, Polonia Mică, 4, 7 — 9, 60, 77, 100, 118, 122, 124, 145, 166, 215, 217, 219, 220, 337, 352-355, 370, 438, 445, 460, 478, 483, 516, 537, 545, 547, 597, 611, 613, 614, 616, 620, 644, 646, 663, 764, 766-769, 771-773, 782, 794, 795, 799, 801, 806, 808, 810, 815, 821, 846, 847, 858, 860, 888, 899, 920, 923, 926, 936, 941-943, 949, 968, 974, 999; relații politice cu țările romîne, lupte, 320, 331, 336, 339, 353, 356, 357, 370, 386, 392-396, 416-418, 420, 421, 423, 489, 491, 493-496, 498, 501-504, 509, 510, 512, 517, 518, 525, 529, 534, 535, 539, 542-544, 546, 547, 610, 611, 614, 619, 623, 630, 631, 635, 640, 643, 644, 646, 772, 773, 794, 845, 863, 899-902, 904, 905, 908, 909, 914, 918, 919, 922-925, 927, 931, 942, 953, 962-964, 969, 970, 974, 975, 978, 979, 981, 986, 987, 990, 991, 997-1000, 1005, 1006, 1009, 1013; relații economice 236, 288, 554, 561, 569, 570, 573, 577, 586, 913; țigani fugiți în '■'858; influențe și legături culturale, 713, 1032, 1054, 1059
- Poloțk, cnezat, valahi în armata sa, 68
- polovți v. cumani.
- Pomarius Cristian (Baumgarten), geograf din Transilvania, organizează arhive orășenești, 1050
- Pomerania, 217
- pomestia, instituție rusă similară beneficiului, 4, 764
- pomicultură, varietăți de pomi, 225, 287, 554, 830, 831, 880
- Pongracz Ioan, voievod al Transilvaniei, 484
- Popăuți <orașul Botoșani>, biserică, 724, 732
- Popescu Radu, cronicar, 650
- Popești, sat < orașul București >, domn înecat la ~ 656
- Porfirogenetul Constantin, împărat bizantin, istoric, despre pecenegi și unguri, 53, 67, 75
- Portugalia, 763
- portulane italiene, porturi dobrogene în ** 103
- Porțile de Fier, 808
- Posada, localizarea luptei, 154

- posadnici, dregători ruși, 100
- Possevino Antonio, iezuit, conduce universitatea din Cluj, 1038; despre rezistența românilor din Transilvania față de catolicism, 942
- Potcoavă v. Alexandru și Ioan Potcoavă
- Povestea vremurilor de demult, cronică rusă, 6; despre gorodiștele de la Dunărea de jos, 41, 193; despre luptele maghiarilor cu românii, 48
- Povestire despre Dracula voievod, 476, 524, 675
- Praga, oraș, 8, 511, 741, 771, 971, 975-978, 990, 996, 998, 1005, 1006, 1013; relații economice, 236, 403; Mihai Viteazul și soli din țările române la ■^ 634, 976, 999, 1004; studenți români la <~> 686, 689; sculptori clujeni la <•< 747
- Prahova, râu, 235, 298, 508, 910, 911; vamă 300, 847
- Pravila polonă, 7
- Pravila rusă, 769
- pravile: bisericesti (nomocanoane), 677, 1028, 1030; -juridice, 677, 678, 1050, 1051
- prădalica, instituție feudală din Țara Românească, 309, 310
- Prăjescu Nicolae, boier din Moldova, domeniu, 1009
- Prejmer, sat < r. Sf. Gheorghe >, biserică fortificată, 744, 754
- Prepostvari Valentin, comandant al armatei imperiale din Ungaria, 955, 956
- prețuri, plătite în obiecte și vite, 790; prețul animalelor, 877, 878; al stupilor, 833; al unor cărți, 671; evoluția prețului la sate, imobile, robi, 862
- prisacă, 22; întărituri la Poarta Meseșului, 72
- Prislop, mănăstire < Cerna, orașul Hune-
doara >, ctitorie a lui Nicodim, școală, epitaf, 688, 690, 738, 1064
- Prislop, munte < r. Curtea de Argeș >, vândut pentru o carte, 671
- Probota, mănăstire < r. Fălticeni >, zidită de Petru I, domeniu, 293, 313, 355, 392, 450, 578; arhitectură, 714, 722, 728
- Prodan, grămatic din Moldova, 667
- proprietatea feudală:
Marx și Lenin despre proprietatea funciară feudală, 312, 316;
domeniul feudal: constituire, ocolirea dreptului de protimis, înfrățirea, 34, 81, 82, 590, 852, 962; întindere, evoluție, 310, 853; structură, rezervă feudală, 132, 251, 303, 310-312, 557;
autonomie, monopol seniorial, 82, 313, 319, 336; domeniul domnesc și regal, 81, 135, 308, 309; domeniul feudal laic, 82, 309; domeniul mănăstiresc, 309; alodii, predii, 40, 82, 83, 240, 309, 556, 566; dreptul de posesiune al țăranilor asupra delnițelor și sesiilor, 85, 242, 245, 312, 555, 556
- protobulgari, organizare, 180
- Provadia, oraș < R. P. Bulgaria >, răscoală, 381
- Prusia (Prusia Orientală), 77, 80; legături economice cu țările române, 236, 846
- Pрут, râu, 40, 96, 100, 520, 544, 545, 578, 807, 822, 919, 987
- Psaltirea românească, tipărită de Coresi, 1041; "»■ Hurmuzachi, 706, 708; <*> Scheiană, 705-707, 1028; ~ Voronețeană, 705-707
- Pskov, voievodat, integrat în statul rus, 769
- Pulcovăț, sat al mănăstirii Strugalea, 333
- Purcel, personaj legendar, 663
- Purice, boier al lui Ștefan cel Mare, 530
- Putinei, sat < r. Giurgiu >, luptă, 958
- Putna, mănăstire < r. Rădăuți >, arhitectură, 722 — 724; odoare, atelier de broderie, 736, 1064, 1067; în cronici și folclor, 664, 674; biserica de lemn de la Volovăț, 168; regiune, 611; v. și Țîrgul Putnei
- Quirino Bernardo, episcop catolic, despre mărimea orașelor din Moldova, 838
- Qjiintilian, scriitor latin, opera sa editată la Brașov, 701
- Racovița, sat < r. Balș >, descoperiri arheologice, 65
- Radovan, sat < r. Segarcea >, ridicarea sătenilor pentru judecirea, 994
- Radu, ceașnic din Țara Românească, lespede funerară, 1060
- Radu, dascăl la școala din Șcheii Brașovului, 688
- Radu I, domn al Țării Românești, 712; asociat la domnie cu Vladislav Vlaicu,

- 322, 351; lupte în sudul Dunării, 352; mormînt, 714
- Radu Bădica, domn al Țării Românești, 651, 653
- Radu cel Frumos, domn al Țării Românești, 469, 471, 588; sprijinit de turci, lupte cu Ștefan cel Mare, 307, 474 — 476, 494-496, 502, 503, 505, 506, 508, 509, 510, 516; vasal al lui Matei Corvin, 496, 505
- Radu cel Mare, domn al Țării Românești, 578; familie, 611, 617, 656, 910; măsuri de centralizare, 592, 617, 619; conflict cu mitropolitul Nifon, 619; relații cu Moldova și Polonia, 544, 610, 611; cu Turcia și Ungaria, 619, 621; introduce tiparul, 678, 679; ctitor, 729, 736, 738 Radu ide la Afumați, domn al Țării Românești, 577, 589; conflict cu Moldova, 616, 653; lupte cu turcii, relații cu Transilvania, 650, 651, 653, 654; moartea, lespede funerară, 650, 654, 664, 731, 1060
- Radu Ilie, domn al Țării Românești, 899, 910, 911, 913
- Radu Mihnea, domn al Țării Românești, 1010, 1011; încercări de a lua domnia, 963, 1005, 1008
- Radu Negru, legenda descălecatului, 140; mormîntul de la Curtea de Argeș, 714, 720
- Radu Paisie, domn al Țării Românești, 574, 577, 579, 590, 591, 910; ales de boieri, legături cu turcii, 588, 656, 657, 784; legături comerciale cu Transilvania, 576; muzicant la curtea sa, 1054; susține tiparul, 677, 684
- Radu Popa, pretendent, susținut de mehedințeni, 927
- Radu Praznaglava, domn al Țării Românești, 395; sprijinit de turci, 385-387, 432, 791
- Radu Șerban, domn al Țării Românești, 994, 1005, 1006, 1010 Ragusa, oraș < R.P.F. Iugoslavia >, 123, 372, 444, 796, 845; comerț în regiunile Dunării, 570, 844, 889 raiale, din Țara Românească și Moldova, 806; organizare, 648, 656, 806, 808, 810, 812, 813, 815 — 817; locuitorii țărilor supuse numiți «raia», 812
- Rákoczy Gheorghe, principe al Transilvaniei, 808
- Rákoczy Sigismund, principe al Transilvaniei, 1010, 1053
- Râkos, localitate lângă Buda < R.P. Ungară >, tabăra lui Gh. Doja, 599, 600; dieta de la ~ 441
- Rally Dionisie, mitropolit de Tirnovo, sfetnic al lui Mihai Viteazul, 977, 982, 996; mitropolit al Moldovei, 989 Rașid-ed-Din, cronicar persan, despre Bazaramban, 121, 122
- Ratibor, domeniu < R.S.S. Ucraineană >, 935
- Rădăuți, oraș: bilciuri, 462; arhitectura bisericii, 713; episcopie, 914, 990; vechime, 392; privilegii, 462
- Rădești, sat < r. Aiud >, descoperiri arheologice, 48
- Rădilă din Cîmpulung, negustor, 458
- Răducăneni, sat < r. Huși >, descoperiri arheologice, 49, 98
- răscoala de la Bobilna 252, 258, 436; cauze, 250, 251, 404, 405, 407; loc de adunare, program, 404, 405, 409, 411, 415, 556; arie de răspîndire, participanți, căpetenii, 404, 405, 407, 409, 411, 412, 415, 442; victoria răsculaților, înțelegerile cu nobilii, înfrîngerea, 250, 251, 262, 404, 405, 407, 409-412, 414, 415, 803; însemnătate, 415, 416
- răscoale, v. lupta de clasă Rășinari, sat < Sibiu >, cnezi romîni, 555 Răusenii, sat < r. Fălticeni >, luptă, 423 Răut, rîu, 832, 861 Războieni, sat < r. Tg. Neamț >, inscripția bisericii, 251; v. și Valea Albă războiul de 30 de ani, 763 războiul țărănesc condus de Doja: caracterizarea lui Engels, analogii cu războiul țărănesc german, 599, 601, 608, 609; conducătorul, participarea lui Doja la alte răscoale, 560, 599, 600, 601, 767; transformarea cruciadei în răscoală, program, 599, 412, 601; răsculații, compoziție socială, aria răscoalei, 559, 560, 563, 596, 600 — 605, 607, 608; organizarea armatei, 600, 601, 607 — 609; desfășurare, lupte, înfrîngere, 597, 599, 603-608, 629; supliul lui Doja, 605; urmări, 556, 557, 559,

609, 611, 629; în cronici, 694, 697, 1051
 războiul țărănesc german, 763, 1034; Engels despre <• 558, 608
 răzvrățiri v. lupta de clasă
 recensământ, făcut de tătari, 125 ; v. și statul Reghin, oraș, târg, 188, 564
 Registrul de la Oradea, proba fierului roșu în ~84
 Reichersdorffer G., umanist, secretar al împăratului, 633, 699; despre orașele și ocnele din Transilvania, 564, 882, 884; despre bogățiile Moldovei și îndatoririle ei față de turci, 574, 576, 580, 645, 783, 784, 847
 Rembald, preceptor al ordinului ioașiților, 142
 renta feudală:
 formele sale, Marx și Engels despre **• 91, 92, 303, 558; în timpul cuceririi maghiare și al tătarilor, 55, 75, 125; categorii sociale obligate la -^ 91, 249, 557; evoluție, abuzuri, 132, 133, 224, 242, 245, 247, 249, 250, 251, 303, 399, 400, 404, 407, 409, 411, 450, 556, 557, 596, 601, 854, 855;
 rentă în muncă, 91, 249-251, 303, 407, 409, 556, 557, 578, 601, 609, 816, 854; în produse, 91, 92, 132, 133, 224, 226, 247, 249-251, 286, 303, 332, 407, 409, 411, 554, 556, 557, 578, 601, 609, 816, 854, 892; în bani, 92, 133, 245, 250, 399, 400, 404, 409, 411, 556, 557, 601, 609, 816, 855, 891; obligație de găzduire, taxe, 133, 252, 407, 442, 450, 557; transformarea rentei în produse în rentă în bani, 77, 249, 250, 450, 556, 557, 591, 816; renta în ținuturile stăpânite de turci, 816; v. și lupta de clasă
 R.S.S. Moldovenească, 22
 retorica, obiect de învățămînt în școlile din Transilvania, 688
 Rhodos, pretendenți surghiuniți la *m*, 783
 Ribîța, sat < r. Brad >, arhitectura bisericii, 738
 Rimetea (Trascău), sat < r. Turda >, oraș minier, 228, 562, 563, 883; oaspeți privilegiați, 90, 227; răscoală, 604
 Rimgailla, soția lui Alexandru cel Bun, 325, 393; primește domeniu de la fostul soț, 453
 Rin, fluviu, 76, 236
 Rîmna, rîu, 916
 Rîmnicul Sărat (Rîtnic), 611; oraș, 836; lupte, 527, 533, 534; raion: agricultură, vii, 828, 830
 Rîmnicul Vîlcii, oraș, 291, 579, 835, 961; comerț, 585; domn omorît la ^654; raion: agricultură, vii, 827, 830, 831
 Rîșnov, cetate < Brașov >, 281; Mihai Viteazul la ■*•' 1000; manuscris, 185
 Rîureni, sat < r. R. Vîlcea >, descoperiri arheologice, 65
 Rodna, sat < r. Năsăud >, 226; distrus de tătari, 120; oraș minier, 88; coloniști privilegiați, 78, 90, 227; minerit, ocnă, 25, 227, 561-563, 580, 822; răscoală, 603, 604;
 district, feudă a domnilor Moldovei, 566, 580, 635, 822; vamă, 573, 845
 Rogerius, despre năvălirea tătarilor, 74, 120, 121, 123, 126
 Roggendorf, general imperial, 800
 Rohatyn, oraș < R. S. S. Ucraineană >, luptă, 539
 Roland Borșa, voievod al Transilvaniei, 135
 Roma, oraș, 180, 511, 694, 922, 923, 1013; soli ai lui Ștefan cel Mare la ■—' 518
 Roman, oraș, 423, 544, 686, 835, 987; primele mențiuni, 291; cetate de piatră, curte domnească, 326, 343; mărime, 838; meșteșugari și negustori, 293, 580, 581, 584; lupte, tratat, 394, 498; episcopie, mitropolie, 392, 420, 577, 675, 990, 1030; domeniu, 312, 313; raion: mori, 828
 Roman, pretendent la scaunul Moldovei, 611
 Roman I, domn al Moldovei, tatăl lui Alexandru cel Bun, 356-358, 366; titlul său, 356; aliat cu Mircea cel Bătrîn, 365, 369
 Roman II, domn al Moldovei, 421, 430
 Roman din Podeni, fiii săi pierd ocină pentru bir, 589
 Roman Diogene, împărat bizantin, 100
 Roman Gîrbovăț, boier din Moldova, pribeag, 547
 Roman Mstislavici, cneaz al Haliciului, 6, 103
 Romanai, județ: bălți mănăstirești, 578; cnezatul lui Ioan localizat în •»• 144

- Romanos Lekapenos, împărat bizantin, 180
 Românești, sat < r. Titu >, luptă, 911
 români (blachi, blaci, blași, valahi, volohi, walati), passim
 Romos, sat < r. Orăștie >, așezare săsească veche, 78; număr de gospodării, 244
 Rostislav, cneaz rus, 101
 Rostislav, întemeietorul Moraviei Mari, 8
 Rostov, cneaz, 100
 Roșea, sat < Unsa r. Hîrlău >, al mănăstirii Probota, cojocari, 313
 Roșcani, sat < r. Bujor >, luptă, 918
 Roșia, sat < Roșia Montană r. Cîmpeni >, coloniști privilegiați, minerit, 227, 883
 Roth Ioan, jude săsesc, omorît de răsculați, 895
 Rotumpănești, sat < lingă Cernați r. Bîrlad >, descompunerea obștii, 590
 Roubruck (Guillaume de f), călător, despre tătari, 125, 126
 Rovine, pe malul Argeșului < lingă Curtea de Argeș >, luptă, 368-370, 373, 384
 Rucăr, sat < r. Muscel >, drum comercial prin ~235, 298; vamă, 300, 468, 847
 Ruda, sat < Criscior r. Brad >, minerit, 883
 Rudeanu Teodosie, mare logofăt, cronicar, 996, 1025
 Rudolf II, împărat german, relații cu Mihai Viteazul, 955, 972, 974, 1001; relații cu Sigismund Báthory, 971, 975
 Rumelia, pašalic, 382, 513, 781, 783; organizare, 807; legături cu Mircea cel Bătrîn, 379, 380
 Rupea, târg, meșteșugari, 229; cetate sătească, 744; scaun săsesc (Cohalm, Kozd), 269; răscoală, 256
 Rusciuk, cetate turcească, 806, 858; schelă, 815; luptă, 959
 Rusia (ruși), 4, 6, 13, 60, 68, 69, 100, 117, 118, 124, 126, 215-217, 665, 764-769, 772, 799, 920, 923, 943, 955, 1009; relații politice cu țările române, 644, 794, 909, 926, 982, 999; relații economice, 236, 576, 586, 815, 846, 913; influențe culturale, 720; v. și: Belorusia, cazaci, Halici, Kiev, Moscova, Ucraina
 Rusu, fierar din Troțuș, 580
 ruteni, 160; meșter din Suceava, 456; în armata lui Doja, 600
 Sabat, cetate < R.P.F. Iugoslavia >, cucerită de turci, 516, 629
 Saint-Die, oraș < Franța >, meșter din -»■ la Alba Iulia, 202
 Sajo, rîu, < R. P. Ungară >, 121
 Salonic, oraș, 362, 443; oști muntene la <— 384
 Samuil, țar bulgar, luptă cu ungurii, 54
 San Marco, piață în Veneția, 437
 sangeace, sangeaci, 436, 807, 935, 960; în țările române, 807, 810, 912; fost domn devenit sangeac, 931; sangeace de margine, 621
 Sankt Wolfgang, oraș < Austria >, 750
 Sanudo Marino cel Bătrîn, cronicar, despre apărarea trecătorilor de către români, 120
 Sartaș, comandant tătar, 126
 Sas, domn al Moldovei, 168, 170, 713
 sași (flandrezi, oaspeți, saxoni, teutoni), 116, 120, 477, 620, 634; numele, țara de origine, locurile unde s-au așezat, 75 — 78, 93, 142, 229, 243, 564; combaterea istoriografiei burgheze în problema « oaspeților », 77, 127;
 categorii sociale, privilegii, organizare, Universitatea săsească, 77, 78, 242, 255, 256, 260-263, 266, 268-271, 276, 479, 555, 560, 801, 803, 804, 890, 1035;
 obligații, armată, lupte, 69, 112, 269, 276, 277, 805; meșteșuguri, negoț, 456, 572; abuzurile patriciatului, răscoale, 134, 242, 257, 401, 409, 410, 414, 415, 560, 608; asimilați de români, 93, 116;
 cultură, biserici fortificate, 78, 281, 1035, 1041, 1043, 1047, 1053; v. și germani
 sate, întemeiere, vechime, număr, 18, 22, 49, 242, 243, 536; mărime, 87, 244, 245, 302, 559, 952; bresle sătești, 568; preț, 450, 452, 574, 876; v. și clase sociale, dijmă bisericească, obligații către stat, rentă feudală, statul
 Satu Mare, oraș, cetate, 555, 564, 937; vechime, 43, 45, 88; oaspeți privilegiați, 90, 276; meșteșugari, comerț, 403, 405, 888; cetate regală, bate monedă, cămări, 88, 238; oraș episcopal, administrație, 273; răscoală, 403, 405; studenți, 403; comitat din Partium cu districte românești, 265, 801, 938; vechime, 94; organizare,

obligații, 250, 260, 277; revolte, 257, 401, 404, 411, 603, 894, 938
 Satza, căpetenie feudală din Vicina, 54, 71, 107
 Savina Kniga, ms. slav din sec. XI, 185
 Savoia, 359, 360
 Saxa, electorul de ■»• 932
 Săcuieni, sat < r. Marghita >, victorie a răsculaților, 603
 Sălaj, comitat, 151, 242; răscoale, 606, 894
 Săliște, sat < r. Sibiu >, 258
 Sbiera Ionașcu, boier din Moldova, viclean, 914
 Sbornic, tipărit la Sebeș, 1041
 Scanderbeg, luptător albanez împotriva turcilor, aliat cu Iancu de Hunedoara, 443, 496, 511
 Schesaeus Cristian, scriitor, despre reformă în Transilvania, 1048, 1049
 Schmidt Nicolae, librar din Brașov, 1045, 1046
 Sciția, Cumania numită ■■ 125
 Scodra (Scutari), oraș < R. P. Albania >, 511, 513
 Școlari Andrei, episcop la Oradea, sprijină pe umaniști, 696
 Scorei, sat < r. Sibiu >, mănăstire cu școală, 688
 scrisul:
 folosire neîntreruptă, primele atestări, 181, 182, 185; înlocuirea limbii latine cu cea maternă, 662, 702-705, 1038, 1045, 1047; înlocuirea limbii slave cu cea românească, teorii greșite despre originea scrisului în românește, 702, 705 — 708, 1019, 1028, 1034, 1041, 1044
 sculptură, caracter, influențe, 714, 729, 731, 746-748, 1060, 1064; populară, 208
 Sebeș, târg < Caransebeș >, cetate regală, scaun al districtelor românești din Banat, 264, 265; v. și Caransebeș
 Sebeș, oraș, 564, 633, 639, 858; vechime, 88, 120, 269; fortificații, 254; meșteșugari, bresle, 230; comerț, 88, 573; bate monedă, 236; scaun săsesc, 269; haiduci, 254; ocupații, prădat de turci, 434, 636; diete, 937, 938, 999; arhitectură, biserici, 202, 741, 746, 754; școală, tipărituri românești, 694, 1041
 secui (szkil, sikil), 434, 901, 1036;
 nume, așezare, obștea secuiască, 72, 75, 76, 80, 129, 130, 241, 243, 263, 266, 267; categorii sociale, organizare, 75, 76, 84, 94, 129, 130, 166, 240-244, 247, 260-262, 266-268, 276, 482, 555, 634, 801, 803, 804, 893, 943; rosturi militare, secui în oastea Moldovei și a Țării Românești, 68, 76, 112, 124, 266, 267, 269, 276, 277, 402, 482, 506, 514, 941, 985; negustori 884
 răscoale, 401, 403, 409, 410, 414, 482, 560, 603, 604, 608, 630, 892, 893, 937, 940, 943, 1049
 Seghedin, oraș < R. P. Ungară >, 430, 431, 440; sare adusă din Transilvania, 883; revoltă, 605; ocupat de turci, 935
 Sehabedin, beglerbegul Rumeliei, 436, 437
 Seini, sat < orașul Baia Mare >, 705
 Selim I, sultan, 621
 Selim II, sultan, 621, 766, 779, 785, 786, 820, 938
 Seleuș, sat < r. Ineu >, 255
 Semendria, oraș < R. P. F. Iugoslavia >, sangeac de ~ 635, 935
 Seneca, filozof latin, editat la Brașov, 701
 Seneslau, voievod al românilor, 116, 142, 144, 146, 151
 Sepeniț (Țara Sepenițului) < R.S.S. Ucraineană >, în stăpânirea Moldovei, 355, 357
 Sepsî, scaun secuiesc din Trei scaune, 267; obști cotropite, 242
 Serafim, mitropolit al Țării Românești, 1044
 Serbia (sîrbi), 11, 123, 135, 145, 220-222, 346, 365, 366, 368, 380, 388, 437, 443, 444, 465, 466, 471, 485, 650, 665, 926, 950; luptă cu Basarab, 153; se răscoală și sprijină pe Mihai Viteazul, 771, 956, 959, 977;
 sîrbi din țările române, 812; mercenari, 872; participă la răscoalele din Transilvania, 401, 600, 608, 639
 serhaturi, ținuturi de margine ale Imperiului otoman, 806
 Sestlav, căpetenie autohtonă din Dobrogea, 54, 71, 107
 sesii v. poprietatea feudală
 Severin, cetate, țară, banat, 122, 208, 240, 262, 264, 275, 278, 326, 343, 379; constituire, întindere, 113, 116, 376, 377; descoperiri arheologice, 37, 63; țară

- dăruită cavalerilor ioaniți, 142; în titlul lui Mircea, 378; banat pierdut și redobândit de Țara Românească, 142, 144, 153, 156, 349, 352, 366, 385, 386, 426; arhitectura unor biserici și a cetății, 205, 713; vamă, 847; mitropolie, 346; v. și Banat
- Sibiel, cetate < r. Sibiu >, 256
- Sibir, hanat, 216
- Sibiu, oraș, 47, 412, 436, 697; vechime, 76, 78, 88, 120; zidurile cetății, 442, 744; domenii, 270, 480, 482, 566; populație, coloniști, privilegii, 76, 78, 187, 229, 235, 270, 564; meșteșugari (număr), calfe, ateliere, bresle, 230, 232, 281, 566, 567, 569, 755, 884, 895, 896; comerț, 235, 236, 403, 458, 466, 468, 566, 567, 569, 570, 572-574, 844, 847, 883, 888; drept de depozit, 845, 885; oraș liber regal, sfatul orașului, administrație, 262, 271, 562, 564, 566, 744; ia în arendă vicesima Transilvaniei, 561, 570, 571; bate monedă, 236, 238; relații cu Țara Românească, 620, 623, 654, 686, 911; rolul în politica internă a Transilvaniei, asediat, prădat, 434, 468, 526, 633, 636, 637, 985; răscoale, 257, 603, 634, 893; lupta împotriva patriciatului, 566, 895, 896; centru cultural, arhivă, biblioteci, școli, tipografii, 403, 688, 690, 699, 701, 1035, 1037-1039, 1041, 1045, 1046, 1050; arhitectură, 741, 744, 1060; ateliere de argintărie, 755; picturi murale, 1051, 1053; prepozitură, 76, 187; scaun săsesc, 257, 269, 270, 980; comitat, 94, 112, 240, 254, 255, 259; desființat, 269
- Sic, sat < r. Gherla >, ocnă de sare, cămară, 563, 882; coloniști privilegiați, 90, 227; răscoale, 405, 411
- Sicilia, 773
- Sighet, oraș, descoperiri arheologice, 67; asediat de turci, 785
- Sighișoara, oraș, 633, 636, întemeiere, populație, 88, 229, 564; meșteșuguri, bresle, comerț, 230, 564, 569, 570, 573, 755, 845; sfatul orașului, 271; diete, 893, 932; răscoale, 560, 603, 604, 893; argintari, pictură, 750, 755; școală laică, 1038; scaun săsesc, 269
- Sigismund, pretendent la tronul Lituaniei, 396
- Sigismund I, rege al Poloniei, 542, 546, 620, 631, 773; lupte cu Moldova, 543, 611
- Sigismund II August, rege al Poloniei, 785
- Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei, împărat, 109, 218, 220, 222, 250, 355, 372, 379, 382, 394; măsuri interne în Transilvania, 233, 246, 252, 262, 275, 277, 399-401, 412, 434, 744; relații și lupte cu Moldova și Țara Românească, 226, 278, 357, 366, 369-371, 373, 377, 378, 385, 387, 388, 394-396, 426, 432
- Sigismund Zâp, căpetenie de răsculați, 634
- Sigler Mihail (Sieglers), cronicar, scrieri, 1051, 1053
- Silezia, 8, 118, 217
- Silistra v. Dîrstor
- Siluan, egumen al mănăstirii Neamț, 720
- Silva Blachorum et Bissenorum, în părțile Sibiului, 47, 69
- Simeon, fiul cneazului Oleg, 540
- Simeon, țar bulgar, 45, 180
- Simopetra, mănăstire de la Athos, prăvăliile sale din București, 837
- Sinade, oraș < Asia Mică >, 665
- Sinai (Muntele "▶") < R. A. V. >, obiecte de artă, 1067
- Sinaia, mănăstire < r. Cîmpina >, muzeu, 1064
- Sinan pașa, 926, 950, 968; în Țara Românească, 964—967
- Șiret, rîu, 113, 156, 164, 298, 490, 501, 520, 987
- Șiret (Țirgul Șiretului), oraș, 663; vechime, 164, 291, ocol, curte domnească, cetate, 325, 453, 713; capitală, 353; meșteșugari, comerț, 164, 298, 581; în regres, 835; arhitectura bisericii, 713
- Siria, 196
- Sirmiu < Srem R.P.F. Iugoslavia >, 145, 694
- Sisek, fortăreață < R.P.F. Iugoslavia >, 951
- Sivori, secretarul lui Petru Cercel, despre bogățiile și obligațiile Țării Românești față de Poartă, 781, 783, 788, 828-830, 834, 838, 853, 879, 880; despre țărănime și justiție, 855, 874
- Sixt, papă, corespondență cu Ștefan cel Mare, 512, 515
- Sîmbăta, sat < r. Făgăraș >, cotropit, 130

- Sinboleni, sat < r. Gherla >, iobagi, 226
 Sinie Vodî < R. S. S. Ucraineană >, luptă, 216
 Siniob, sat < r. Marghita >, domeniul mănăstirii, 82, 87, 187
 Sînmihai, sat, iobagi asupriți, 224
 Sînnicolau Mare, oraș, descoperiri arheologice, inscripții, 45, 185
 Sînpaul, sat < r. Tg. Mureș >, luptă, 941
 Sinpetru, cetate < orașul Brașov >, pictură, 750
 Sinpetru, sat < Sîmpetru Almașului r. Hue-din >, 1028
 Sintana de Mureș, sat < orașul Tg. Mureș >, pictură murală, 750
 Sintandrei, sat < orașul Oradea Mare >, descoperiri arheologice, 34, 65
 Sîntămăria-Orlea, sat, < r. Hațeg >, arhitectura și pictura bisericii, 205, 748
 Sîntimbru, sat < r. Alba >, luptă, 436
 Sîntimreu, sat < r. Oradea >, descoperiri arheologice, 48
 Sintion, sat < r. Oradea >, descoperiri arheologice, 66
 Sînzieni, sat < r. Tg. Săcuiesc >, școală satească, 1039
 Skender-beg, în Transilvania și Moldova, 484, 526, 528
 Slatina, mănăstire < r. Fălticeni >, ctitoria lui Alexandru Lăpușneanu, 1055; lespede, obiecte de artă, 1060, 1067
 Slatina, oraș, 291, 650, 654; comerț, 298, 835
 slavi (sclavi, sloviani), 47, 180, 812; din Dobrogea, Cîmpia română și Transilvania, asimilarea lor de români, 44, 48 — 50; elemente de cultură bizantină primite prin < * > 183
 Slavonia, 135, 149, 236, 240
 Slîmnic, sat < r. Sibiu >, descoperiri arheologice, 72; fierar, 228
 Slovacia, 4, 8, 9, 633, 771, 773, 800, 951, 1059, 1060; mineri veniți în Transilvania 563; slovaci răsculați, 600; relații culturale cu Transilvania, 754
 Slovenia, 635, 767, 771, 800
 Smolensk, voievodat integrat în statul Rusiei, 769
 Snagov, sat < r. Răcari >, descoperiri arheologice, 65; mănăstire: dani, privilegii, 327, 462; refacerea clădirii, 729
 Sniatyn, oraș < R. S. S. Ucraineană >, 394; comerț cu Moldova, 845; răscoală, 489, 539
 Soci, sat < lângă orașul Focșani >, luptă, 307, 503,
 Sofia, oraș, 438, 950 Sofocle, dramaturg grec, traduceri din < * >
 publicate în Transilvania, 1047 Socol, boier din Țara Românească, 585 Socol, sat < r. Reghin >, răscoală, 405 Socol, vornic din Țara Românească, 846, 911, 936
 Sokolli v. Mehmed Sokolli, vizir Soliman, beglerbegul Rumeliei, în Moldova, 513, 514, 520, 521 Soliman, pretendent la tronul sultanilor, în luptă cu Musa, 378, 380 Soliman I, sultan, 616, 617, 629, 766, 799, 800, 807, 861, 932, 934, 946, 950; sprijină pe Ioan Sigismund, măsuri privind Transilvania, 631, 635-637, 639, 640, 645, 785, 800, 801, 804, 818, 895, 935-938; intervenții în țările române, 637, 645-648, 651, 778, 784-786, 791 Solnoc, ■*■ de Mijloc, < * >
 Interior, comitate, vechime, 94, 259; cu districte românești, obști libere, 84, 265; organizare, dependență, 260, 277, 801, 891, 938 Solnoc, oraș < R. P. Ungară >, sare din Transilvania, la * 883; revoltă 401; Solnocul Exterior, comitat din Partium, inclus în principatul Transilvaniei, 260, 277, 801
 Solomon, comite de Brașov, 149 Solomon, rege al Ungariei, 68, 72 Solyomko, cetate < lângă Șimleul Silvaniei >, domeniu, 226 Sombor, moșie < Zimbor r. Huedin >, țărani fugiți, 253 Someș, rîu, 43, 45, 73, 93, 196, 688; cetatea lui Gelu pe " " 41, 44 Someșeni, sat < orașul Cluj >, descoperiri arheologice, 48 Sommer Ioan, profesor la Cotnari, 908, 1032, 1047; scrieri, 605, 874, 1047, 1048
 Sorbele, munte < r. Baia de Aramă >, al mănăstirii Tismana, 577 Soroca, cetate < R. S. S. Ucraineană >, 857; construcție, 722; ținut, 831 Soronius, căpetenie cumană, 118 sotnii, unitate militară a cazacilor, 916

- Sozzini Fausto, reformator, 1035
- spahii, corp militar otoman, 351, 438, 443, 770, 950, 964; primesc feude în țările române, 809-811, 816, 817
- Spania, 763, 774, 926, 949
- Speyer, oraș < R. F. Germană >, tratat de pace, 938, 939, 945
- Spinoasa, sat < r. Hîrlău >, descoperiri arheologice, 97
- SpiS, comitat < R. S. Cehoslovacă >, 483; domeniu dăruit regentei Isabella, 800
- Srațimir, țar din Vidin, 159, 221, 351, 372; cumnat cu Vladislav-Vlaicu, sprijinit de Mircea cel Bătrîn, 159, 349, 367
- Stanciu, avar din Moldova, 456
- Statileo Ioan, episcop de Alba Iulia, 639
- statul:
- clasicii marxismului despre statul feudal, combaterea istoriografiei burgheze, 3 — 5, 15, 47, 81, 124, 126, 140, 141, 240, 263, 318, 325, 768, 770, 874;
 - formații prestatale, stările din Dobrogea, 37, 39, 43-45, 51-53, 108, 114, 126, 165, 358 — 362; caracterul statului început, 171;
 - puterea centrală: domnia în Țara Românească și Moldova, 81, 260, 309, 318-322, 324, 336, 348, 375, 378, 392, 419, 421, 464, 528, 619, 623, 648, 795-797, 822, 867, 874, 876, 877, 879, 927, 936, 961, 962, 973, 1004, 1008; voievodatul (principatul) în Transilvania, 78, 81, 95, 246, 258-262, 264, 268, 274-276, 401, 544, 801, 803, 935, 936, 938, 939, 943; sfat, curte, dietă, organizare centrală, 90, 128, 134, 135, 246, 259, 263, 320, 324-327, 330, 389, 391, 441, 442, 452, 462, 498, 499, 503, 533-536, 554, 555, 557, 558, 562, 572, 609, 795, 797, 798, 801, 803, 804, 864-868, 874, 876-880, 911, 912, 914, 932, 934-940, 942, 943, 953, 957, 961, 962, 972, 973, 993, 1038; justiție, 77, 92, 95, 131, 238, 243, 246, 255, 263, 264, 268, 274, 275, 315, 320, 321, 325-327, 331-333, 335, 462, 625, 852, 870, 874, 879, 880, 1030;
 - adunări diferite, 130, 135, 260-263, 266, 268, 270, 274, 275, 424, 803, 958;
 - organizare locală, organe administrative, 37, 74, 77, 78, 87, 90, 94, 95, 126, 128 — 130, 134, 245, 246, 252, 255, 259, 262-271, 274, 305, 307, 315, 317, 319, 326-330, 332, 343, 389, 392, 401-405, **407**, 420, 442, 460, 489, 495, 534, 535, 555, 557, 559-561, 603, 614, 623, 642, 803, 855, 865, 866, 868-871, 874, 876-879, 915, 938, 951, 993, 1041, 1044;
 - fărîmîtare feudală, imunități, privilegii, 10, 11, 114, 117, 125, 127, 132, 223, 314-317, 319, 327, 328, 346, 375, 572, 640, 642, 863, 866, 867, 868, 904
- Staul, sat lângă Nitra < R. S. Cehoslovacă >, 23
- Stavrinos, vistier, despre Mihai Viteazul, 1026
- Stăncești, sat < r. Plocești >, 857
- Scănești, mănăstire < r. Drăgășani >, domeniu, 837; pictură, podoabe, 732, 1067
- Stănești, sat < r. Giurgiu >, luptă, 958
- Stănilă, postelnic din Țara Românească, 849
- Stănilă, vornic din Țara Românească, 885
- Stepa cumanilor v. Dest'i-kipciak
- Stepan, meșter din Suceava, 456
- Stețco, grămătic din Moldova, 667
- Stierochsel v. Taurinus Ștefan
- Stiria 163; legături comerciale cu țările române, 458
- Stîncă Sf. Mihail, cetate < lângă Alba Iulia >, 255
- Stoica, vistier, sol al lui Mihai Viteazul, 990, 996
- Stoican, boier din Loviște, pribeag, **154**
- Stoienescu, sat < r. Muscel >, tabăra lui Mihai Viteazul, 966
- Stoss: Vitus, Johannes, Stanislau, Vitus-Junior, meșteri, 754
- strateg (katepan, duce), comandant al temei Paristrion, 104, 105
- stratioți, 105
- Strehaia, raion: agricultură, viticultură, 827, 830
- Strei, sat < orașul Hunedoara >, arhitectura și pictura bisericii, 205, 748
- Streiul, rîu, 264
- Streja-Cărțișoara, sat < r. Făgăraș >, descoperiri arheologice, 66
- Strigoni, oraș < Esztergon R. P. Ungară >, 745; arhiepiscopie, 756, 699
- Strîmtori v. Dardanele
- Stroici, familie boierească din Moldova, 921

- Stroici Luca, logofăt din Moldova, 846
- Strugalea, mănăstire: domeniu, 333 Strykowski, cronicar polon, despre Ștefan cel Mare, 663 Suabia, 741
- Suatu, sat < r. Gherla >, 690 subași, demnitari turci, 650, 807, 966 Subotai, comandant mongol, 118, 121 Suceava (Soczavia), cetate, oraș, 419, 489, 508, 533, 548, 573, 665, 904; vechime, descoperiri arheologice, 291, 294, 341, 343, 355; oraș de scaun, curte domnească, 325, 355, 418, 421, 490, 649, 713, 716, 798, 835; întindere, construirea cetății, 293, 343, 716, 722, 838; portar, 327, 534, 587, 610, 614, 647, 867, 871; populație, caracter semiagrar, 292, 456; meșteșugari, 292-294, 456, 580, 581, 293, 294, 1067; comerț, 236, 293, 298, 302, 452, 581; vamă, 300; studenți, 686; pictură și arhitectură, biserici, 664, 656, 714, 716, 722, 728, 729, 732, 1055; mitropolie, 539; episcopie armeană, 392; asedii, lupte, 417, 520, 521, 529, 544, 647, 648, 909, 987, 995, 1000j
- ținut: bogăție, 831
- Sucevița, mănăstire < r. Rădăuți >, ctitoria Movileștilor, 1055, 1057; arhitectură, picturi, podoabe, 665, 1060, 1064, 1067
- sudebnic, legiuire tușă, 769 Suedia 445, 772, 918
- Suhardul Mare, ~ Mic, munți < r. Cîmpulung >, ai mănăstirii Moldovița, 577
- Suzdal, cnezat rusesc, 100 Svetislav v. Feodor Svetislav, țar Sviatoslav, cneaz al Kievului, 13; stăpînirea sa la Dunărea de jos, 31, 50, 51, 98
- Svidrigaillo, cneaz al Lituaniei, 219, 394, 396 Svierceviski, hatman al cazacilor, luptă la Jiliștea, 916 Sylvestre Ioan, umanist din Transilvania, fiu de iobag, 705
- S:abolcs, comitat din Partium, 801, 938
- Sralereszi Ambrosiu, căpetenie de răscoală, 600
- Szamoskozy Ștefan, cronicar din Transilvania, 996, 1025, 1051; scrieri, 1053
- Szecheny Toma, voievod al Transilvaniei și comite al secuilor, 149, 153, 240, 255, 258-260 Szechy, familie, bani ai Severinului, Croației și Slavoniei, 240 Székely v. Ioan Secuiul Székely Mihail, consilier imperial, 990 Székely Moise, conducător al nobililor maghiari, 1006
- Szekely Ștefan, cronicar din Transilvania, 1051
- Szentgyorgyi Ioan, voievod al Transilvaniei, răsculat împotriva lui Matei Corvin, 483, 484
- Szentgyorgyi Sigismund, nobil, răsculat împotriva lui Matei Corvin, 483
- Szeremi Gheorghe, cronicar, 634; scrieri, 692, 694; despre Doja, 605 Szilágyi Mihai, voievod al Transilvaniei, cumnat al lui Iancu de Hunedoara, 468, 478, 482 Szitvatorok, oraș < R. P. Ungară >, 1008
- șamanism, 114
- șangăi, folosiți ca ciocănași în ocelele din Moldova, 579
- Șcheia, cetate < orașul Suceava >, 341, 713
- Șcheia, sat < r. Negrești >, oraș în sec. XVI, 836; lupte, 530, 675, 836 Șcheii Brașovului, sat < în orașul Brașov >, școală românească, 688, 689, 1038, 1043; biserică, ctitorie a domnilor romîni, 688, 699, 738, 1043, 1044, 1059 școli (licee, universitate), 564, 686, 716, 908, 942, 1032, 1037, 1038, 1046, 1047, 1049; organizarea învățămîntului, 687, 688, 699, 1038, 1039, 1049, 1055; școli sătești, 187, 188, 687, 688, 1039; biblioteci școlare, 1046, 1049
- Șebiș, cetate < r. Gurahonț >, revoltă, 635
- Șegarcea, sat < r. Segarcea >, 324 Șeica, < " Mare, ** Mică, scaune săsești, 246, 268, 270 Șeica Mare, tîrg < r. Mediaș >, bresle, 566; dietă, 639
- Șelimbăr, sat < r. Sibiu >, descoperiri arheologice, 88; comerț, 845; luptă, 985, 994, 997, 1053 Șendrea, portar de Suceava, cumnat cu Ștefan cel Mare, 534, 722 Șendreni, sat < r. Galați >, descoperiri arheologice, 49, 97

Șerpătești, sat < lângă Daia r. Giurgiu >, lupte, 911, 958 Șerban, meșter tipograf, fiul lui Coresi, 1039 Șerban, vornic din Țara Românească, viclean, 654, 656, 657 Șiclău, sat < r. Criș >, descoperiri arheologice, 47, 67, Șipote, sat < r. Hîrlău >, luptă, 902 Siria, cetate < r. Arad >, 938; domeniu, starea țărănimii, 555, 557; răscoale, 603, 631 Șişman, țar bulgar din Tîrnovo, 221, 362, 363, 387; lupte cu Țara Românească, 351, 352, 365, 367 Șiștov, cetate < R. P. Bulgaria >, cucerită de turci, 363 șleahă polonă, 767, 769 Șoimoș, cetate < orașul Lipova >, 281; domeniu, agricultură, 554, 557; răscoale, 255, 603, 631; castel 744 Șomuz, rîu, 499 Șovîrcu, sat < lângă Topolnița, r. T. Severin >, țărani fugiți, 858 Ștefan, domn al Moldovei, tatăl lui Petru și Ștefan, 353 Ștefan I, domn al Moldovei, relații cu Polonia și Ungaria, 354, 357, 358; adversar al lui Mircea cel Bătrîn, 365, 369, 370 Ștefan II, domnul Moldovei, fiul lui Alexandru cel Bun, 301, 322, 417; asociat la domnie cu frații săi, 418, -421 Ștefan, duce al Transilvaniei, 259 Ștefan, fiul lui Petru Șchiopul, 987 Ștefan, logofăt din Țara Românească, ia bani cu camătă, 849. Ștefan, negustor armean din Suceava, 452 Ștefan, zugrav din Moldova, 716 Ștefan I, rege al Ungariei, cucerește Transilvania, 9, 52, 53, 55, 72, 73, 93 Ștefan II, rege al Ungariei, 75 Ștefan V, rege al Ungariei, fiul lui Bela, 128, 130, 145, 147; luptă cu tatăl său, stăpînește Transilvania, 134 Ștefan cel Mare, domn al Moldovei, 416, 446, 573; înrudiri, 168, 322, 512, 538, 640, 707, 901; luarea domniei, 322, 488, 490; centralizarea statului, atitudinea față de boierime și țărănime, greșelile istoriografiei bur-

gheze, 327, 338, 488, 490, 491, 498, 501, 503, 508, 515, 522, 529, 530, 532-536, 546, 547, 610, 611, 614, 615, 863, 960; măsuri interne, reorganizarea armatei, 338, 339, 341, 343, 424, 456, 460, 462, 489, 499, 506, 508, 514, 520, 521, 523, 532, 870; Marx despre caracterul popular al oastei sale, 514; intervenții în Țara Românească, 465, 493 — 496, 502, 503, 506, 509, 510, 516, 517, 523, 524, 526, 527; cereri de ajutor împotriva pericolului otoman, 450, 451, 511, 512, 515, 516, 518, 525; lupta pentru independență, relații cu turcii, 495, 502, 505, 506, 511-514, 528-530, 547, 548, 550, 611, 612, 642, 779, 780, 791; lupta de la Baia, alianța cu Matei Corvin, feudele din Transilvania, 260, 482, 484, 485, 493, 498, 499, 501, 502, 512, 516-518, 538; vasal al regelui polon, lupte cu polonii, 449, 491, 493, 494, 496, 501, 509, 518, 529, 534, 535, 539, 540, 543-545, 549; relații cu Moscova, 540, 542, 644; sprijină comerțul și cultura, ctitorii, 168, 301, 449, 452, 458, 460, 512, 537-539, 671, 674, 675, 677, 722, 724, 726, 728, 736; personalitatea sa, 509, 515, 549, 613, 663, 664, 692, 734, 956 Ștefan Dușan, cneaz sîrb, 170, 221, 351 Ștefan Hencz din Jimbor, căpetenie de răscoală, 411 Ștefan Lazarevici, despot sîrb, 221, 222; aliat cu Mircea cel Bătrîn, 368, 378, 380 Ștefan Lăcustă, domn al Moldovei, numit de turci, 645, 647 — 649; toarnă tunuri din clopote, 580 Ștefan Mîzgă, pretendent la scaunul Moldovei, 860 Ștefan Rareș, domn al Moldovei, 900, 901, 904, 1020; ucis de boieri, 902, 905 Ștefan Răzvan, domn al Moldovei, pus de Sigismund Băthory, 963, 964, 969, 970 Ștefan Surdul, domn al Țării Românești, 927, 931, 953 Ștefan Tomșa, domn al Moldovei (1563 — 1564), sprijinit inițial de mase, 859, 860; hatman, 908 Ștefan Tomșa, domn al Moldovei (1611 — 1615) 1011 Ștefan Uros II Miliutin, cneaz al Serbiei, 135

- Ștefan Uros IV, cneaz al Serbiei, 221;
 ginerele lui Nicolae Alexandru, 159
 Ștefănești, sat < r. Botoșani >, devine târg,
 586, 836, lupte, 647, 1009 Ștefăniță,
 domn al Moldovei, 588, 640,
 642; măsuri de centralizare, 592, 614,
 616, 677; relații cu turcii, 613; luptă în
 Țara Românească, 616, 653 Ștefeni pe
 Neajlov, sat < r. Videle >, luptă,
 650
 Știbor, voievod al Transilvaniei, 278
 Șugatag, sat < Ocnă Șugatag r. Sighet >, ocnă
 563 Șura Mică, sat < r. Sibiu >, preotul
 Mihail
 din - 690
 taboriți, 601
 Talabă, nume cuman, 71, 112
 Tangîru, sat < r. Giurgiu >, mormînt peceneg
 sau cuman, 71
 tarkan, termen tătăresc pentru scutirea de
 vamă, 159
 Tarnovski Ian, castelan al Cracoviei, 905
 Tarvisini Agostino Museo, despre revolta
 țărănilor din Transilvania după moartea
 lui Gritti, 636
 Tatos (Chalis), căpetenie feudală din Dobro-
 gea, 54, 71, 107
 Taurinus Ștefan (Stierochsel), scriitor, despre
 războiul țărănesc condus de Doja, 697
 Tazlău, mănăstire < r. Buhuși >, 578, 1064;
 vamă, 301
 Tălmăciu, cetate < r. Sibiu >, 258, 281; ori-
 ginea numelui, 70; moară de hîrtie, 1045 ;
 domeniu stăpînit de sibieni, 482; poem
 istoric despre ~ 1047
 Tămășeni, sat < r. Roman >, luptă, 423
 Tărășăuți, sat < R.S.S. Ucraineană >, luptă,
 616
 Tășnad, cetate < r. Cărei >, 891, 938
 Tătarca, Tătărani, Tătărășani, Tătărăști,
 Tătărăuși, toponimice tătărăști, 159
 tătari (mongoli, Hoarda de Aur), 117, 123,
 126, 517, 540, 548, 630, 920, 977, 1006;
 invazia din 1241 în Europa, 8, 10, 13, 74,
 109, 117, 118, 124, 126; dominația lor
 în țările romîne, 88, 103, 124-128,
 134, 145, 148, 159, 161; declinul Hoardei
 de Aur, 141, 145, 149, 163, 165, 215-217,
 356; colonizarea în Bugeac, 648, 778,
 807, 808, 810-812; invazii, lupte, 151,
 160, 162, 165-167, 172, 265, 358, 420,
 502, 503, 520, 528, 611, 613, 798, 799,
 905, 909, 916, 918, 919, 958, 968, 969,
 971, 1008; robii tătari din Moldova,
 307, 308, 333; organizare, relații, influ-
 ențe, 117-123, 125, 126, 162, 238, 542,
 665, 815
 Tăutu, logofăt al lui Ștefan cel Mare, 544;
 ctitor, 722
 Teaca, târg < r. Bistrița >, meșteșugari, 229
 Tecuci, oraș, 298; vechime, 102, 291; vamă,
 300; dăruit de Ilie voievod lui Ștefan
 voievod, 418; raion: viticultură, pomet,
 830, 831
 Tedoro v. Mangop
 Teișani < r. Teleajen >, luptă, 1005
 Teiuși, sat < r. Alba >, descoperiri arheolo-
 gice, 48
 Teleajen, cetate cucerită de Ștefan cel Mare,
 510; rîu, 235, 298, 1000; vamă, 300
 Telega, ocnă de sare < r. Cîmpina >, 835
 Telegd v. Odorhei
 Telegdi Ștefan, nobil din Transilvania, 597
 Teleorman, toponimic cuman, 70
 Temesvări Pelbart, călugăr franciscan, scri-
 itor, 690
 Temugin v. Ginghis-han
 Teodor, conducător de oaste din Dobrogea,
 358
 Teodor, logofăt al lui Petru Rareș, 675
 Teodor Coriatovici, cneaz din Podolia, 356
 Teodosie, ceașnic din Moldova, 456
 Teodosie, fiul lui Neagoe Basarab, 623, 650
 Teodosie logofăt v. Rudeanu
 Teofana, fiica lui Alexandru Lăpușneanu,
 mormînt, 1060
 Tereblecea, sat < R.S.S. Ucraineană >, cîntecul
 luptei de la ~ 663
 Terebovli, oraș < R. S. S. Ucraineană > 101
 Teremia Mare, sat < r. Sînnicolau Mare > ,
 descoperiri arheologice 65
 Terra Blachorum v. Făgăraș
 Tesalia, 221, 367, 843
 tetraevanghel, din Feleac. 690; scris din
 porunca lui Ștefan cel Mare, 538
 teutoni (cavalerii ^), 118, 222; colonizați
 în Țara Birsei, privilegii, 75, 78, 80, 103,
 112; opriți să se așeze în ținuturile dăruite
 ioaniților, 142; opriți să primească fugarii

- din Transilvania, 93; caracterul stăpînirii lor peste Carpați, 112, 113, 114, 116; alungați din Transilvania, 80, 113; încercare de a-i readuce pentru paza Dunării 426; lupte cu polonii și moldovenii, 217-219, 382, 394-396, 543
- Theotist, mitropolit al Moldovei, 490
- Theophilact de Ohrida, arhiepiscop al Bulgariei, 12
- Thomas, sculptor din Cluj, 754
- Thomassiis (Petrus de /•<), sol venețian, 472
- Thuroczy Ioan, cronicar, 75 ; despre numele Moldovei, 109; despre războiul țărănesc, 405, 412; despre neamul lui Iancu de Hunedoara, 434
- Tigheci, ținut de țărani liberi, 305 ; bogat în oi, 831
- Tighina (Bender), cetate, oraș, 298; vechime, 291; vamă, 300; raia, 648, 806, 808, 820; locuitorii din vremea ocupației turcești, 812, 821; lupte, cucerită de Mihai Viteazul, 648, 916, 926, 959, 987
- Tihomir (Togomer), tatăl lui Basarab, 149
- Tileagd, sat < r. Aleșd >, obști secuiești cotropite, 130
- timaruri, feude mici stăpînite temporar, în Imperiul otoman, 351, 766, 770, 791, 792, 809, 810.
- Timiș, rîu, 43
- Timișoara, cetate, oraș, 88, 369, 371, 564; meșteșuguri, negoț, 230, 234, 235, 573, 815, 889; răscoale, 604, 606; declinul orașului sub turci, 563; comitat: vechime, 94; extinderea viticulturii, 225; organizare, privilegii, obligații militare, 262, 264, 265, 275, 603, 801; pašalic, sangeacat, 807, 808, 810, 812, 814, 815, 935, 936, 943, 957, 965, 971, 991, 1008, 1054
- Timur-Lenk, han tătar, 216, 221, 377, 438
- Tinodi Sebastian, istoric, 1054
- tipar, introducerea lui în țările romîne, 678-684, 708, 709
- Tirol, școala de pictură din » , influența ei în Transilvania, 750
- Tisa, rîu, 120, 121, 807, 814, 894
- Tismana, mănăstire < r. Baia de Aramă >, 665, 671; domeniu, 284, 310, 335, 440, 441, 452, 577, 578, 589, 834, 853, 857, 858; privilegii, 579, 584; arhitectura bisericii, broderii, 712, 718, 729; depresiune, 144
- Tit-Liviu, istoric latin, imitat de scriitori din Transilvania, 1053
- Titești, depresiune < r. R. Vîlcea >, 144
- tiverți, trib slav, 67, 96
- Tîrgoviște, oraș, 291, 458, 524, 579, 653, 677, 835, 976, 977, 979, 984, 1044; capitală a Țării Romînești, populație, 798, 838, 1057 ; curte domnească, refacerea palatului, palanca, 325, 931, 966, 1057; comerț, 296, 298, 584, 838; lupte, 473, 967; centru tipografic, culegere de legi copiată la «333, 684, 1033, 1039; biserici, 709, 729, 1057; raion, agricultură, viticultură, mori, 828, 830, 831
- Tîrgșor, oraș < r. Ploești>, 289, 291; comerț, 298, 584; prădat de moldoveni, 616; în decădere, 835
- Tîrgu Frumos, oraș, vechime, 291; în decădere, 835
- Tîrgu Jiu, oraș, 291; comerț, 298, 577, 582; raion: agricultură, viticultură, mori, 827, 828, 830; depresiune, 144
- Tîrgu Mureș, oraș, 67, 253, 893, 941; administrație, 566, 1051; sate în stăpînirea orașului, 566; meșteșuguri, comerț, 564, 569; diete, 800, 936; școală, profesori, 688, 1038, 1050, 1053; relații culturale cu Praga, biserică, 403, 741
- Tîrgu Neamț (Neamț), oraș, 358; vechime, 291; mărime, 838; ars de ostile lui Matei Corvin, 498
- Tîrgu Putnei (Putna), oraș < r. Rădăuți >, vechime, 291; în decădere, 835; vamă, 300, 847
- Tîrgu Sărații, oraș lîngă Prut < R. S. S. Moldovenească >, dispariția sa, 291
- Tîrgu Secuiesc, oraș : răscoală, 560
- Tîrgu Trotuș, oraș < r. Tg. Ocna >, 835; vechime, populație, 291, 838; sudeț, 301; meșteșuguri, comerț, vamă, 288, 300, 579 — 581, 846, 847; ars de ostile lui Matei Corvin 498; copie a bibliei în limba maghiară, 702
- Tîrnava, comitat din Transilvania, 259; viticultură, 225
- Tîrnava Mare, Tîrnave, rîuri, 73, 744

Tîrnovo, oraș, tarat < R. P. Bulgaria >, 12, 221, 348, 349, 352, 358, 362; patriarhie, mitropolit, 665, 977, 982 Toader, grămătic din Moldova, 667 Toader Băloș, pisar din Moldova, 587 Tokai, oraș < R. P. Ungară >, 631 Toktai, han tătar, 163; monede de la '«în Moldova, 159

Toma, fierar din Roman, 580 Toma, nobil din Reghin, cu notar particular, 188 Toma, nobil din Transilvania, domeniul său atacat de țărani, 257 Toma, vistier din Moldova, vinde postav și blănuri la Bistrița, 581 Toma cel Mare din Sic, căpetenie de răscoală, 405, 411 Tomori Paul, comandant al armatei feudale din Transilvania, 607 Toparhul grec, despre stările de la Dunărea de jos, 18, 39, 42, 51 Topolnița, mănăstire < r. T. Severin >, ru-mîni fugiți, 858

torci v. uzi

Torino, oraș < Italia > 361 Tornikios Leon, răsculat bizantin, 105 Torok Blasiu, căpetenie de răscoală, 634 Torok Valentin, comandant de oști din Transilvania, 639

Torontal, comitat, obligații militare, 277

Torun, oraș < R. P. Polonă >, 394

Torzelo Ioan, demnitar bizantin, despre călăreții munteni, 428 Toscana, 950, 1001, 1025; ajutor militar dat lui Mihai Viteazul, 968 Toxabă, nume cuman, 71, 112 Tracia, cucerită de sultanul Murad, 351 Tranquillus Andronicus, despre revolta țăranilor din Transilvania după moartea lui Gritti, 636

Transilvania, populație: romîni, slavi, 48, 72; maghiari, secui, 9, 39, 47, 76; pece-negi, cumani, 68 — 70; sași, teutoni, 74, 75, 77, 78, 127, 243; numărul locuitorilor și al satelor, 16—18, 242 — 244, 861; numele țării, 72; hotare, 623; împărțire administrativă, 260, 263, 800, 801, 938; tendințe de autonomie față de regatul feudal ungar 640, 1036; v. și: Partium, pašalicuri; passim

Trapezunt, oraș < Turcia >, intervenția lui Dobrotici în luptele pentru tron, 361; grîu din țările romîne la >*> 785

Trapoldner Luca, tipograf din Sibiu, 708

Trascău v. Rimetea

Traulus, conducătorul răscoalei bogomile la Plovdiv, 12

Trei Scaune, scaun secuiesc, 267; așezarea secuilor, 80; cetate din '•'893

Trifăilă, pretendent la scaunul Moldovei, susținut de Neagoe Basarab, 339, 611, 625

Triodul Penticostar, tipărit de Coresi, 1039

Tripartitum, cod feudal întocmit de Ștefan Werboczi, 556, 609

Trotuș, rîu, 987

Trotușan logofăt, tăiat de Petru Rareș, 649; biserica lui, 729

Troyes, oraș < Franța >, 236

Tsimiskes v. Ioan Tsimiskes

Tudor diac, tipograf din Brașov, 1039

Tudor, logofăt din Țara Romînească, 588

Tuhutum, căpetenie maghiară, 44

Tulcea, oraș, populație, 811; proprietate vacuf, 810

Tulova, 324

Turda, oraș, 636, 941, 943; oaspeți privilegiați, 90, 259; minerit, cămăraș, 55, 88, 227, 563, 564, 604, 882; diete, adunări, 252, 261, 262, 266, 274, 410, 415, 800, 939; răscoale, 414, 604, 607; palat, biserică, 741, 1060; comitat din Transilvania, 259, 941; răscoală, 603

Turia sat < r. Tg. Secuiesc >, numărul gospodăriilor, 244

Turnu (Turnu Măgurele), cetate, oraș, 235, 298, 343, 712; vamă, 844; lupte, 370, 373, 472; raia, 806, 807; păstrează caracter romînesc, 812; în stăpînirea unui membru al familiei sultanului, 810; raion: agricultură, 828

Turnu Roșu, 235, 482, 985

Turnu Severin v. Severin

Tursunbei, cronicar turc, despre căderea Chiliei, 528

Turtucaia, oraș < R. P. Bulgaria >, cucerit de cruciați, 339; cucerit de Mihai Viteazul, 895

Tusculus Thomas, cronicar, despre bruteni și blaci, 160

Tutova, ținut, 330, 337

- , Tvardko Ștefan, ban al Bosniei, 221 Tzelgu, conducător peceneg, 69 Tyrach (Tirek), conducător peceneg, 68, 70, 105
- Țamblac Grigore, prelat grec, ancheta sa în Moldova, 392; scriitor bisericesc, 665
- Țara Bîrsei, primele mențiuni, 47; colonizarea sașilor și a cavalerilor teutoni, 78, 80, 112, 113, 202; relații cu Țara Românească, 458, 625, 885; răscoale, 401, 402, 603, 607; devastări, 120, 432, 434, 469, 527
- Țara Leșască v. Polonia
- Țara Românească: autohtoni și populații străine, numărul locuitorilor, 18, 48, 49, 68, 69, 93, 110, 144, 346, 789, 861; numele țării, 72, 470, 471; hotare, 151, 165, 968; Marx despre caracterul său autonom, 793; passim
- Țarigrad v. Constantinopol
- Țarul Negru v. Ivan Nenada
- Țările de Jos, 453, 698
- Țeligrad, cetate < Blîndiana, r. Orăștie >, 45, 55
- Țepeluș v. Basarab Țepeluș
- Țernoievici Gheorghe, domnitorul Muntenegrului, 681
- Țețina, cetate < R. S. S. Ucraineană >, vechime, 341, 355
- țigani, origine, 307; robi 307, 308, 339; muncesc în ocne, 579; impuși la dări, 876, 879; cneaz de țigani, 308
- Țițești (fost Hîrtiești), sat < r. Pitești >, arhitectura bisericii, 710
- Țuțora sat < r. Iași >, Ștefan Rareș ucis la <•" 902; luptă, 970
- Ucea, sat < r. Făgăraș >, răsculat din ■^ 560
- Ucraina, 4, 216, 219, 353, 771, 772, 810, 858, 920, 922, 923; Ucraina subcarpatică, influențe în pictură, 731; v. și: cazaci, Kiev, Rusia
- Udrea ban, comandant al armatei lui Mihai Viteazul, 985, 987, 1001; răsculat împotriva lui Simion Movilă, executat, 1001, 1004
- Udriște, vistier din Țara Românească, exploatează sarea de pe domeniul său, 579
- Uglieșa, cneaz al Macedoniei, legături cu Vladislav-Vlaicu, 350
- Ugocsa, comitat 801, 938; răscoală, 404
- Ugrinus, voievod al Transilvaniei, 130
- Uifalău < Satu Nou r. Bistrița >, fierar, răsculat din —'411
- Uioara, cetate < r. Aiud >, 999
- Ujlaki, familie feudală maghiară, 478
- ulici (ultini), trib slav, 96
- Umur-beg, emir, năvălirea sa la Dunăre, **151**
- Ungaria (unguri), tendințele de autonomie ale Transilvaniei față de regatul feudal ungar, 640, 1036; caracterul suzeranității sale asupra Țării Românești și Moldovei, 103, 142, 167, 168, 498, 619; crearea banatului de Severin, 113; maghiari colonizați în Maramureș, 243; maghiari catolici în Țara Românească și Moldova, 116; Marx despre politica oligarhiei maghiare, 771; prezentarea tendențioasă a dezvoltării sale sociale în istoriografia burgheză, 223; passim
- Ungheni, sat < r. Tg. Mureș >, 941
- Ungnad David, consilier imperial la Alba Iulia, 990
- Unguraș, cetate < r. Dej >, 281; în stăpînirea lui Petru Rareș, 635, 637; în stăpînirea lui Zăpolya, 637
- Ural, munți, 100, 109
- Urban, constructor român de tunuri, la asediul Constantinopolului, 281
- Urban V, papă, 220
- Urcan, sultan, 351
- Ureche, familie boierească din Moldova, 921
- Ureche Grigore, cronicar, 171, 328, 419, **421**, 489-491, 523, 530, 545, 611, 664, 675, 798, 799, 919, 921, 924, 956, 1023
- Ureche Nestor, boier din Moldova, pribeag în Polonia, 970; domeniu, 1009
- Urkund, toponimic peceneg, 70
- Urluia, sat < r. Adamclisi >, descoperiri arheologice, 34
- Uzbek, han tătar, 216; devastează Țara Românească, stăpînește în sudul Moldovei, 154, 165
- uzi (torci), așezați în Moldova, lupte cu pecenegii, 68, 107; lupte cu Imperiul bizantin, 68, 100
- Uzum-Hasan, han turcoman, relații cu Radu cel Frumos și Ștefan cel Mare, 505, 511, 512

- vacuf, domeniu bisericesc în Imperiul otoman, 809, 810
- Vad, mănăstire < r. Sighet >, ctitorie a domnilor moldoveni, 738; episcopie, școală, 539, 688
- Vadul Cumanilor, toponimic cuman, 70, 110
- Vadul Vidinului, vamă, 579
- val de piatră, pe valea Carasu < r. Medgidia >, 51, 194
- Valea Albă (Războieni) < r. Tg. Neamț >, luptă, 521, 532
- Valentin, fierar din Uifalău, căpetenie de răscoală, 411
- Valentin, meșter din Satu Mare, căpetenie de răscoală, 405
- Valentinus, pictor din Sighișoara, 750
- Valkai Nicolae din Huedin, căpetenie de răscoală, 411
- Valla Lorenzo, opera sa în biblioteca din Sibiu, 1046
- Vârdai Francisc, umanist din Transilvania, 697
- Vardan, doctor armean, scriitor, despre români din nordul Dunării, 111
- Varlaam și Ioasaf, roman popular, 667, 1028
- Varna, oraș < R. P. Bulgaria >, 104, 221, 358, 359, 363, 815, 845; cucerit de bulgari de la bizantini, 109; lupte între Dobrotici și Amedeo de Savoia, 360; bătălia de la ~ 430, 440
- Varșovia, oraș, 991
- Vartic Petru, hatman, executat de Iliăș Rareș, 900; în folclor, 664
- Vasco (Ivașco), boier din Moldova, pribeag în Polonia, 547
- Vasile II, împărat bizantin, 10, 13, 104
- Vasile Suci, căpetenie de răscoală, 894
- Vasili Dimitrievici, cneaz al Moscovei, înrudit cu Ștefan cel Mare, 356, 540
- Vasilko Rostislavici, legăturile sale cu cumanii din Moldova, 101
- Vaslui, oraș, 298, 423, 503, 505, 611; nume, vechime, prădat de tătari, 70, 102, 291, 420; curte domnească, 389, 419, 713; croitori, 581; mori, 828; dat de Ilie voievod lui Ștefan voievod, 418; Petru Aron închină țara turcilor la -^ 424, 488, 489, 491; lupta de la ~ 339, 510, 514, 515, 520, 532
- Vășcău, oraș: minerit, 883
- Vatatzes Leon, comandant bizantin, 108
- Vataul, jupan, în inscripția de la Sînnicolau Mare, 45
- Vatra Moldoviței v. Moldovița
- Văț, oraș < R. P. Ungară >, 639
- vămi, 238; felul lor, 300; vămile interne nobiliare, 260, 572, 596, 601; puncte de vamă, oficii, 300, 573, 579, 584, 585, 803, 844 — 847; taxe vamale, venit din vămii, 300, 321, 348, 452, 582, 879, 880; vămii arendate, 566, 617, 879; scutiri de vamă, 450, 460, 561; vămii luate de turci, 620, 808
- Vărsând, sat < r. Criș >, descoperiri arheologice, 67
- Vedenia lui Isaia proorocul, apocrif slav, 667
- Velbujd < R. P. Bulgaria >, luptă, 153, 221
- Veslavin (Daniel Adem de <*- >), editor de calendare, 1013
- Venceslav, rege al Boemiei, 118
- Veneția, oraș, 11, 170, 222, 360, 361, 362, 377, 379, 380, 437, 438, 440, 494, 511, 516, 597, 630, 697, 774, 787, 796, 844, 847, 926, 949, 950; în conflict cu genovezii la Chilia, 360, 361; relații despre țările române, legături politice și comerciale, 352, 380, 383, 472, 474, 494, 518, 520, 525, 547, 548, 623, 794, 845, 918, 931
- Venzina, oraș răsculat contra turcilor, 363
- Verancsics Anton, umanist, 697; despre stările din Transilvania, 633, 638, 639; despre relațiile dintre Petru Rareș și Transilvania, 642
- Verbia < Corlăteni r. Dorohoi >, lupte, 906, 987, 995
- Vereșmort Gereb Petru, negustor sas, 468
- Verocze, moșie: nesupunere, 133
- Vesprim, cetate < R. P. Ungară >, cucerită de turci, 951
- Vicina (Ditzina, Dițin), oraș, 102; port la Dunăre în sec. XII, 65, 103; stăpinit de Sestlav, 107; negoț, 162, 360; mitropolie, 108, 180
- Videle, raion: agricultură, 827
- Vidin, oraș, cetate < R. P. Bulgaria >, 112, 291, 350, 367, 651, 806, 808, 818, 889; relații cu Vladislav-Vlaicu, 349; lupte date de Dan II, Iancu de Hunedoara și Mihai Viteazul la ~ 387, 437, 978, 991;

- autoritatea episcopiei din ■» în nordul Dunării, 180 ; tarat, 159, 221, 348, 349, 358, 372
- Viena, oraș, 485, 511, 633, 654, 697, 699, 768, 773, 938-940, 945, 952, 1013, 1064; relații comerciale cu țările române, 236, 298, 573, 888; legături culturale, 686, 689, 705, 754, 1053; Minai Viteazul la ~ 1001; Cronica pictată din <*> 153
- Vieros, mănăstire < orașul Pitești>, sate nesupuse, 857; pietre de mormânt, 1060
- Viișoara, sat <r. Drăgănești-Olt>, luptă, 654 vilaiet v. pašalic
- Vilna, oraș, soli ai lui Ștefan cel Mare trimiși *la m* 542
- Vincentiu, jude, căpetenie de răscoală, 405
- Vintilă, comis din Țara Rotânească, exploatează sarea pe domeniul său, 579
- Vintilă, domn al Țării Românești, înscăunat de Ioan vodă, 916
- Vințu (-«de Jos), sat < r. Alba>, 940; sași privilegiați, 270; revoltă împotriva slujbașilor de la depozitul de sare, 559; castel, 746, 936
- Virgiliu, poet latin, opera sa în biblioteca de la Sibiu, 690; imitat în Transilvania, 1048
- Vistula, fluviu, 217, 394
- Vișegrad, oraș < R. P. Ungară>, 639
- Vișnevițcki Dimitrie, hatman al cazacilor, pretendent la tronul Moldovei, 904, 909 viteji v. oaste
- Vitez Ioan, umanist din Oradea, 697
- viticultură, 576, 633, 880; vechime, 286; tehnică, 287, 830; sporirea suprafețelor cultivate, 225, 554, 830; în gospodăria țărănească, în orașe, 285, 292; producția globală din Țara Românească și Moldova, 287; prețul pogoanelor de vie, 878
- Vitold, cneaz al Lituaniei, 216, 219, 356, 358, 395, 396; cumnat al lui Alexandru cel Bun, relații cu Moldova, 393, 394
- Vitold din Lujeni, biserica sa, 722
- Vița, sat < r. Dej>, cismar, căpetenie de răscoală, 603
- Vîlcan < r. Tg. Jiu>, pas, vamă, 298, 300, 847
- Vîlcea, județ, 1067; agricultură, viticultură, 287, 574, 576; cnezatul lui Farcaș localizat în ** 144
- Vîlsan, logofăt din Țara Românească, 656
- vînătoare, 69, 834
- Virful lui Tudor, munte al mănăstirii Tismana, 577
- Vlad, domn al Țării Românești, lupte cu Mircea cel Bătrîn, 369 — 372
- Vlad, fiul lui Milos, domn al Țării Românești, 783
- Vlad Călugărul, domn al Țării Românești, 466, 617; înscăunat de Ștefan cel Mare, 527 ; dă ajutor turcilor la cucerirea Chilie și Cetății Albe, 528; relații cu Brașovul, 452, 458, 528; ajută școala din Șcheii Brașovului, 688; cumpără un munte cu un tetraevangel, 671
- Vlad Dracul, domn al Țării Românești, încoronat la Nurnberg, 426; relații cu turcii, 427-429, 440-442, 465, 694; amestec în Moldova, 421; relații cu Iancu de Hunedoara și Brașovul, 343, 430; aprovizionează flota burgundă, 285; ucis de boieri, 431
- Vlad < înecatul>, domn al Țării Românești, 654, 656
- Vlad Țepeș, domn al Țării Românești, 322, 327, 416, 431, 446, 465, 466, 496, 511, 518, 532, 620; politica sa față de boieri, caracterizarea lui de către Bălcescu, 469, 470, 477, 525, 960; organizarea armatei, sprijinul maselor populare, 337, 338, 470, 506, 509; în conflict cu negustorii sași, politică comercială, 460, 466, 468; relații cu Moldova, 488, 489, 493, 494, 523, 524; lupte cu turcii, 470-477, 779; narațiuni despre viața sa, 675, 705
- Vlad Vintilă, domn al Țării Românești, 577, 651, 656, 657
- Vladimir (Fladmerus), căpetenie de răscoală, 257
- Vladimir, cneaz al Kievului, 6, 13, 52, 98
- Vladimir Monomahul, cneaz al Kievului, 6, 100
- Vladimirko, cneaz de Halici, 101
- Vladislav, rege al Poloniei și al Ungariei, 435, 440, 441 -
- Vladislav III, domn al Țării Românești, 578, 591, 651, 653
- Vladislav-Dan, domn al Țării Românești, 430, 431, 442, 465, 477
- Vladislav Iagello, rege al Poloniei, 218, 382, 383, 396; relații cu Moldova, 355, 393,

- 394, 395, 403, 417; relații cu Mircea cel Bătrîn, 355, 366, 380
- Vladislav II Iagello, rege al Ungariei, 220, 539, 545, 548, 556, 558, 601, 619; confirmă libertățile secuilor, 268
- Vladislav-Vlaicu, domn al Țării Românești, 322, 351, 711; relații cu Ungaria, 170, 257, 348, 349, 352; ocupă Vidinul, relații și lupte în Balcani, 348 — 350; privilegiu comercial dat brașovenilor, 235, 296, 346; bate monedă 348, ctitor, 307, 315
- Vlaha, sat < r. Turda >, biserică, 750
- Vlaicu, clucer din Țara Românească, 590; domeniu, 589
- Vlaicu, clucer din Țara Românească, mormântul său la Buda, 1060
- vlasi, populație din ținutul Vlaska, în Dalmația, 49
- Vlaska (vlasi), ținut în Dalmația, cu populație românească, 49
- Vlastares Matei, Syntagma sa, 333, 677, 1019
- Vlașca, toponimic, semnificație, 49
- Vlăduț, domn al Țării Românești, fiul lui Vlad Călugărul, 621, 654
- Vlășia, codru în Țara Românească, locuit de români, 49
- Vlășcuța, toponimic, semnificație, 49
- Vodița, mănăstire < r. T. Severin >, 665, 726, 729; imunități, 315; arhitectură, 711, 712, 1057, 1058
- Vodnău (Vodna), pîrîu, afluent al Prahovei, locul luptei de la « Cursul Apei », 508
- Voicu, boier din Țara Românească, stăpîn de țărani nesupuși, 304
- Voicu, tatăl lui Iancu de Hunedoara, originea sa românească, 434; castelul său, 744
- voievod, administrator al raielelor din stînga Dunării, 807
- Voievodenii, sat < r. Huedin >, căpetenie de răscoală din ~ 407, 411
- Voila, jupan, în inscripția de la Sînnicolau Mare, 45
- Voina, boier din Loviște, 154
- Voinești, sat < r. Iași >, descoperiri arheologice, 98
- Volga, fluviu, 502, 542, 548
- Volhovăț (Olhovăț), ocol, dăruit de Alexandru cel Bun Rimgaillei, 453
- Volînia v. Halici
- Volodar, fiul cneazului Rostislav, 101
- Volovăț, sat < r. Rădăuți >, biserica lui Dragoș voievod, 168
- Voroneț, mănăstire < r. Gura Humorului >, domeniu, 577; arhitectură, pictură, 665, 724, 731-734
- Vorskla, rîu < R. S. S. Ucraineană >, moldovenii în lupta de la ~ 358.
- Vorumloc, sat < r. Mediaș >, biserică fortificată, 744
- Voruntărești, sat < r. Bujor >, descompunerea obștii, 590
- Voskresenskaia, letopiseț rusesc, 121, 122
- Vrancea, ținut de țărani liberi, 305; munți dăruți fiilor Vrîncioaei, 336
- Vucașin, cneaz sîrb, în relații cu Vladislav-Vlaicu, 350
- Vulpaș, grămătic din Moldova, 667
- Vurpăr, sat < r. Sibiu >, sași privilegiați, 270
- Wagner Valentin, umanist din Brașov, 701, 1045, 1047, 1049
- Walther Balthazar, scrie biografia lui Mihai Viteazul, 1025
- Wapowski, cronicar polon, despre asediul Sucevei, 544
- Wavrin, cronicar, descrie campania burgundă de la Dunăre, 285, 339, 428-430
- "Werboczi Ștefan, jurist, 556, 604, 609
- "Werner Gheorghe, comisar al regelui Ferdinand, despre venitul ocnelor din Transilvania, 882
- "Wildner George, librar din Cluj, 1046
- Wittemberg, oraș < R. F. Germană >, 1034; studenți din Transilvania la ~ 1035, 1051, 1053
- Wolphardus, preot umanist din Cluj, 745
- Wolphardus Adrian, editor din Alba Iulia, 697
- Ypres, oraș < Belgia >, 453; postav de ~ în țările române, 296
- Zagorna, iezer pe Nistru < R. S. S. Moldovenească >, al mănăstirii Neamț, 578
- Zagreb, oraș < R. P. F. Iugoslavia >, 151, 236, 846
- zakonic slav, copiat la Tîrgoviște, 333, 677
- zaimi, stăpîni temporari ai ziameturilor, în Imperiul otoman, 809

Zalău, oraș, 564, 891; răscoală, 606; mănăstire, 556

Zamfira, fiica lui Moise voievod, epitaf, 1064

Zamoyski Ian, cancelar al Poloniei, 969, 970, 986, 1004; adversar al lui Mihai Viteazul, 984, 987, 998-1000

Zâpolya Emeric, comite de Spiș, răzvrătit împotriva lui Matei Corvin, 483

Zâpolya Ioan, voievod al Transilvaniei, rege al Ungariei, 631, 633-634, 637; 639, 640, 643, 649, 653, 694, 695, 799, 1035, 1054; măsuri în folosul nobilimii mici și al orașelor, 630, 636; luptă împotriva răsculaților, 601, 602, 604, 605, 607; relații cu turcii, 638, 796; relații cu domnii Țării Românești și ai Moldovei, 635, 650, 653, 656

Zâpolya Ștefan, comite de Spiș, răzvrătit împotriva lui Matei Corvin, 483

Zaporoje (Zaporojskaia Seci), < R. S. S. Ucraineană > tabără a cazacilor, 858, 920, 921

Zarand, comitat din Transilvania, din Partium, 197, 260, 262, 801, 938; obști, cnezi, districte românești, 45, 84, 265; feudalism târziu, 242 — 244; delegați în dietă, obligații militare, 277, 801; răscoală, haiduci, 253, 631 Zarna, tatăl lui Ladislau, boier din Țara Românească, 156 Zănoaga, sat < r. Ploești >, cotropit de boieri, 857

Zecan Efrem, dascăl din Caransebeș, 1038

Zekel Ioan, autor de predici din Sibiu, 690

Zemun, oraș < R. P. F. Iugoslavia >, lăncu de Hunedoara mort la "446 Zeta, pătrunderea turcilor în "362 ziameturi, feude mijlocii, stăpânite temporar, în Imperiul otoman, 809, 810 Zimnicea, oraș, 471 Zlatna, sat < r. Alba >, minierit, oaspeți cu privilegii, 88, 90, 227, 561, 883; biserică, 748

Zlatița, oraș < R. P. Bulgaria >, luptă, 438

Zograf, mănăstire la Athos, 734 Zoltan (Erdoeli Zoltan), voievod din Transilvania, 54

Zolyomi, familie de nobili din Bihor, 555

Zonaras, cronicar bizantin, despre uzi, 68

zugrăvi de biserici, din Moldova, 716 Zurich, oraș < Elveția >, 701, 1034 Zwingli Ulrich, reformator religios, 1034

LISTA FIGURILOR

Fig. 1.	-Fundatia unei locuinte de suprafata de la Garvan, sec. XI—XII
(<i>clișeu Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 2.	-Urmele unei locuinte semi-îngropate de la Garvan, sec. XI - XII
(<i>clișeu Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 3.	Interiorul unei locuinte semi-îngropate de la Garvan, sec. XI - XII,
(reconstituire) (desen <i>Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 4.	-Planul așezării fortificate de la Garvan, sec. X- XII (<i>desen Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 5.	-Unelte agricole de la Garvan și Capidava, sec. X—XI (<i>clișee Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 6.	-Tălăngi din bronz pentru vite, descoperite la Garvan, sec. X—XI
(<i>clișee Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 7.	-Unelte de pescuit de la Garvan, sec. X—XII (<i>clișee Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 8.	-Lupă de fier de la Bucov, sec. X (<i>clișeu Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 9.	-Ciocan de fier de la Bucov, sec. X (<i>clișeu Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 10.	-Arme de fier, sec. X—XI (<i>clișee Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 11.	-Piese de harnașament de la Garvan, sec. X—XII (<i>clișee Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 12.	-Vase de lut, sec. X XI (<i>clișee Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 13.	Unelte și materiale de țesut de la Garvan, sec. X—XII (<i>clișee Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 14.	-Tipar de lut pentru inele de la Garvan, sec. X—XII (<i>desen Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 15.	-Obiecte de uz casnic din lemn, sec. X—XII (<i>clișee Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 16.	Lacâte de fier de la Morești și Garvan, sec. X—XII (<i>clișeu și desen Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 17.	-Cuțite de fier de la Garvan, sec. X-XII
(<i>clișeu Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 18.	-Diverse obiecte de os de la Garvan, sec. X—XII (<i>clișee Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)
Fig 1.	-Obiecte de podoba de la Garvan și Capidava, sec. X—XII (<i>desen Inst. arh. Acad. R.P.RJ.</i>)

- Fig. 20. Obiecte de podoabă de proveniență moravă, descoperite la Ciumbrud, sec. X (*desen Inst. istorie Acad. R.P.R. - Cluj*), Monede bizantine din sec. X—XI (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 21. Inscripția slavă de la Mircea Vodă din anul 943 (*desen Inst. arh. Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 22. Planul așezării fortificate de la Capidava, sec. X—XI (*desen Inst. arh. Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 23. Planul cetății Biharea (*desen Inst. istorie Acad. R.P.R. — Cluj*).
- Fig. 24. Jupan Bîlea, ctitorul bisericii din Criscior, pictură murală din sec. XIV (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*).
- Fig. 25. Planul atelierului cu cuptoarele de redus minereu de la Bîrlad, sec. XI—XII (*desen Muzeul de istorie a Moldovei*). Secțiune în cuptorul de redus minereu de la Hlincea, sec. XIII (*desen Inst. arh. Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 26. Topor de la Păcuiul lui Soare, a doua jumătate a sec. XI (*clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 27. Unelte de lemnar de la Păcuiul lui Soare, sec. XIII—XIV (*clișee Inst. arh. Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 28. Dinari de Friesach și de Carintia din tezaurul de la Filiași, sec. XIII (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 29. Podoabă din tezaurul de la Streja-Cîrțișoara, sec. XII (*clișeu Muzeul Brukenthal—Sibiu*).
- Fig. 30. Bucăți de argint din tezaurul de la Streja-Cîrțișoara, sec. XII (*clișeu Muzeul Brukenthal Sibiu*).
- Fig. 31. Planul așezării fortificate de la Morești, sec. XI—XII (*după K. Horedt, Contribuții la istoria Transilvaniei, p. 49*).
- Fig. 32. Scenă de luptă cu cumanii, detaliu de pictură din biserica de la Dîrjiu, 1410 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*).
- Fig. 33. Planul cetății de la Moldovenești, sec. XI (*după K. Horedt, Contribuții la istoria Transilvaniei, p. 140*).
- Fig. 34. Fragment din diploma acordată cavalerilor teutoni de regele Andrei al II-lea în 1211 (*foto după orig. aflat în Arh. Vaticanului*). Obiecte meșteșugărești descoperite la Șălimbăr, sec. XIII (*clișee Muzeul Brukenthal Sibiu*).
- Fig. 35. Vase de lut din așezarea de la Răducăneni, sec. XI—XII (*clișee Muzeul de istorie a Moldovei*).
- Fig. 36. Obiecte de podoabă de la Voinești, sec. XII—XIII (*clișee Muzeul de istorie a Moldovei*).
- Fig. 37. Engolpioane de tip vechi rusesec de la Trifești și Ibănești, sec. XII—XIII (*clișee Muzeul de istorie a Moldovei*).
- Fig. 38. Sigiliul lui Simeon, katepan al temei Paradunavon, prima jumătate a sec. al XI-lea (*clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 39. Amforă sferoidală de proveniență bizantină și ștampile de pe amfore de la Garvăn (*desene Inst. arh. Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 40. Amforă și ulcioare de la Garvăn, sec. XI—XII (*desene Inst. arh. Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 41. Fragment din bula papală din anul 1234 în care sînt amintiți românii (Walathi) (*orig. aflat în Arh. Vaticanului*).
- Fig. 42. Marea invazie tătară în Europa.

Fig. 46. — Invazia tătarilor, gravură din cronica lui Thuroczi, sec. XV (ed. *Ratdolt*, 1488). Fig. 47. — Fragment din diploma cavalerilor ioaniți, 1247 (foto de pe orig. aflat în Arh. Vaticanului). Fig. 48. — Ruinele curții domnești de la Argeș, sec. XIV (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ.).

Fig. 49. — Ruinele cetății Severin, sec. XIII—XIV (clișeu Corina Nicolescu). Fig. 50. — Portretul ctitorului din biserica domnească de la Argeș, sec. XIV (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ.). Fig. 51. — Podoabe de aur găsite în mormintele din biserica domnească de la Argeș, sec. XIV (clișeu Muzeul de artă R.P.R.). Fig. 52. — Aplice de bronz aurit și inel de aur găsite în mormintele din biserica domnească de la Argeș, sec. XIV (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ.). Fig. 53. — Monede tătărești descoperite la Oțeleni, sfârșitul sec. XIII (Cab. numismatic Acad. R.P.RJ.). Fig. 54. — Obiecte de podoabă din tezaurul de la Oțeleni, sfârșitul sec. XIII (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ.).

Fig. 55. — Biserica de lemn de la Volovăț (clișeu Corina Nicolescu). Fig. 56. — Biserica de lemn din Cuhea-Maramureș (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ.).

Fig. 57. — Biserica domnească din Rădăuți, sec. XIV (clișeu D.M.IJ.). Fig. 58. — Motive vechi (sec. X—XVII) folosite în arta populară. Fig. 59. — Fragmente de inscripții chirilice de la Garvăn și Nicuiițel, sec. XI—XII (clișeu Inst. arh. Acad. R.P.RJ.). Fig. 60. — Litere zgîriate pe pereții unui atelier de fierărie de la Bucov, sec. X (clișeu Inst. arh. Acad. R.P.RJ.). Fig. 61. — Pagină din Evangheliarul slavon de la Rîșnov, sec. XIII—XIV (Acad. R.P.R., ms. slav nr. 613). Fig. 62. — Document în limba latină emis de capitulul bisericii din Alba Iulia, în 1296 (clișeu Inst. de istorie Buc.).

Fig. 63. — Intrarea în biserica din Basarabi (clișeu Inst. arh. Acad. R.P.RJ.). Fig. 64. — Biserica din Garvăn (plan și secțiune). Fig. 65. — Fundația bisericii din Nicuiițel (clișeu Inst. arh. Acad. R.P.RJ.). Fig. 66. — Planurile celor mai vechi biserici din Transilvania. Fig. 67. — Biserica din Densuș (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ.). Fig. 68. — Biserica din Cislădioara (clișeu D.M.IJ.). Fig. 69. — Catedrala din Alba Iulia (clișeu Foto film — Cluj). Fig. 70. — Basorelief de la catedrala din Alba Iulia, reprezentând pe arhanghelul Mihail (clișeu Foto film — Cluj). Fig. 71. — Biserica din Strei (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ.). Fig. 72. — Biserica din Sîntămăria-Orlea (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ.). Fig. 73. — Ruinele bisericii din incinta cetății de la Turnu-Severin (clișeu Corina Nicolescu).

Fig. 74. — Planul curții domnești de la Argeș (desen Muzeul de artă R.P.RJ.). Fig. 75. — Diferite motive zoomorfe de pe ceramică de factură bizantină, sec. XIII-XIV (după Corina Nicolescu, Ceramica smălțuită).

Fig. 76. — Plug din sec. XV (după o stemă din Dîrjiu). Fig. 77. — Pecetea orașului Baia Mare reprezentând o scenă de minerit (sec. XIV). Fig. 78. — Pagini din statutele aurarilor din Cluj (sec. XV), privind pe meșteri, calfe și ucenici (Arh. Fii. Acad. R.P.R., Cluj).

- Fig. 79. —Pecetea oraşului Cluj, din 1507 (*clişeu Foto film — Cluj*).
- Fig. 80. —Monede din sec. XIV, găsite în tezaurul de la Obad (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.*).
- Fig. 81. —Domeniul capitlului din Oradea în sec. XIV.
- Fig. 82. —Pagină din statutele capitlului din Oradea din 1374, privind obli
- Fig. 83. gaţiile ţărănimii (*Bibi. Batthyaneum, Alba Iulia*).
- Fig. 84. —Turnul clădirii sfatului oraşenesc din Sibiu, sec. XIV—
- Fig. 85. XV (*clişeu*
- Fig. 86. *D.M.I.*).
- Fig. 87. —Arbaletă cu stema Huniazilor, sec. XV (*Muzeul militar central*).
- Fig. 88. —Castelul Bran, sec. XIV (*clişeu Decorativa*).
- Fig. 89. —Cetatea Rîşnov, sec. XIV (*clişeu D.M.I.*).
- Fig. 90. —Cetatea ţărănească din Rupea. Stampă veche (*clişeu*
- Fig. 91. *D.M.I.*); Vedere
- Fig. 92. actuală (*clişeu I. Fischer — Sibiu*).
- Fig. 93. —Biserica fortificată din Prejmer (*clişeu I. Fischer — Sibiu*).
- Fig. 94. —Unelte agricole din sec. XIV—XV (*clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.*).
- Fig. 95. —Pecetea târgului Baia, sec. XIV (*clişeu Decorativa*).
- Fig. 96. —Lingură de turnat metal, din sec. XV, de la Suceava (*clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.*).
- Fig. 97. —Lacăt din sec. XV de la Suceava (*clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.*).
- Fig. 98. —Piese de harnaşament din sec. XIV—XV, de la Suceava (*clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.*).
- Fig. 99. —Mistrie de zidar din sec. XIV, de la cetatea Şcheia (*clişeu Inst. arh. Acad. R.P.R.*).
- Fig. 100. —Vase de lut din sec. XV, de la Suceava (*clişee Inst. arh. Acad. R.P.R.*).
- Fig. 101. —Privilegiul comercial acordat liovenilor de Mircea cel Bătrîn la 1409
- Fig. 102. (*după Kaluzniacki, Dokumenta Moldawkie i Multanskie z Archiwum Miasta Lwowa*).
- Fig. 103. —Monede de aur din sec. XIV—XV, găsite în tezaurul de la Brăeşti
- Fig. 104. (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.*).
- Fig. 105. —Perper de la Mihai al VIII-lea Paleologul (1261-1282) (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.*).
- Fig. 106. —Moldoveni participanţi la conciliul de la Constanţa din
- Fig. 107. 1415 după
- Fig. 108. Ulrich von Richental, *Concilium zu Costencz*, Augsburg, 1483.
- Fig. 109. —Domeniul mănăstirii Tismana în sec. XIV—XV.
- Fig. 110. —Document de la Vladislav-Vlaicu pentru mănăstirea Vodiţa privind scutirea de dări a satului Jidovştiţa (*Arh. St. Buc, SA. nr. 1*).
- Fig. 111. —Document moldovean din 1393, cosigilat de boieri (*după I. Bogdan, Album paleografie*).
- Fig. 112. —Pagină din *Syntagma* lui Matei Vlastares, 1472 (*Acad. R.P.R., ms. slav nr. 131, f. 189 v.*).
- Fig. 113. —Cavaler în armură medievală (*reconstituire după o cahă de la Suceava, sec. XV*).
- Fig. 114. —Săbii moldoveneşti (*Muzeul militar central*).
- Fig. 115. —Cămaşe de zale (*Muzeul militar central*).
- Fig. 116. —Poarta de intrare a cetăţii Neamţ (*clişeu D.M.I.*).
- Fig. 117. —Ruinele cetăţii Poenari (*clişeu Muzeul de artă R.P.R.*).
- Fig. 118. —Planurile cetăţilor Neamţ şi Suceava, din sec. XIV, cu adausurile făcute de Ştefan cel Mare (*desene Inst. arh. Acad. R.P.R.*).
- Fig. 119. —Monede emise de Vladislav-Vlaicu (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.*).

- Fig. 111. —Groși emiși de Petru Mușat (Cab. *numismatic Acad. R.P.R.*). Fig. 112. — Documentul lui Roman I din 1392 martie 30 (Arh. *St. Buc.*, Pecefi, nr. 111). Fig. 113. —Piatra de mormânt a lui Ștefan I, pusă de Ștefan cel Mare, în care se amintește lupta de la Hindău (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*). Fig. 114. —Cetatea lenisala (Heracleea) de pe malul lacului Sinoe, sec. XIII—XIV (*clișeu Muzeul regional Constanța*). Fig. 115. —Mircea cel Bătrîn și fiul său Mihail, pictură murală de la mănăstirea Cozia, sec. XIV, refăcută în sec. XVII (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*). Fig. 116. —Bătălia de la Nicopole (*după Schiltberger, Reisebuch, Nürnberg, 1540*). Fig. 117. — Monede emise de Mircea cel Bătrîn (Cab. *numismatic Acad. R.P.R.*). Fig. 118. —Inscripția în limba greacă din anul 1408, descoperită la Siliștriu, amintind de luptele lui Mircea cel Bătrîn cu turcii (*după Studia et acta Orientalia, I, 1958*). Fig. 119. — Monede emise de Alexandru cel Bun (Cab. *numismatic Acad. R.P.R.*). Fig. 120. — Document din 1409 noiembrie 18, de la Alexandru cel Bun (Muzeul regional Suceava, nr. 1733). Fig. 121. —Bătălia de la Grünwald (1410), după un desen din sec. XV. Fig. 122. — Tabără de care după model husit (*după Jan Durdik, Husitke vojenski, Praga, 1954, p. 193*). Fig. 123. — Prima înțelegere dintre țărani răsculați și nobili, iulie 1437 (*orig. aflat în Arh. St. Budapesta*). Fig. 124. — Aria de răspândire a răscoalei de la Bobîlna, 1437—1438. Fig. 125. —Monedă emisă de Iliș și Ștefan ca domni asociați ai Moldovei (Cab. *numismatic Acad. R.P.R.*). Fig. 126. — Tratatul din iulie 1450 încheiat între Bogdan al II-lea și Iancu de Hunedoara (*după I. Bogdan, Cinci documente din Arhiva Curții Imperiale de la Viena*). Fig. 127. — Privilegiul acordat negustorilor din Cetatea Albă de sultanul Mahomed, la 1456 iunie 9 (*după M. Quboglu, Paleografia și diplomatica turco-osmană*). Fig. 128. —Monede emise de Vlad Dracul (Cab. *numismatic Acad. R.P.R.*). Fig. 129. — Iancu de Hunedoara (*clișeu Decorativa*). Fig. 130. —Castelul Hunedoara—vedere dinspre vest (*clișeu I. Fischer, Sibiu*). Fig. 131. — Lupta de la Zlatița, 1443 (*după Bonfinius, ed. Berna, 1545*). Fig. 132. — Armatele creștine în drum spre Varna, 1444 (*după Barletius, De vita Georgii Castrioti, Augsburg, 1533*). Fig. 133. —Scenă de luptă între ostile lui Iancu de Hunedoara și turci (basorelief pe sarcofagul lui Iancu de Hunedoara din catedrala de la Alba Iulia). Fig. 134. — Iancu de Hunedoara primind o solie turcă la Seghedin, în iulie 1444 (*după Barletius, De vita Georgii Castrioti, Augsburg, 1533*). Fig. 135. — Unelte de meșteșugari lemnari din sec. XV—XVI, de la Suceava (*clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.*). Fig. 136. — Detaliu de sculptură de pe scaunul domnesc de la mănăstirea Voroneț, sec. XV—XVI (*clișeu D.M.I.*). Fig. 137. — Obiecte de podoabă din sec. XV, descoperite în cimitirul de la Suceava (desen *Inst. arh. Acad. R.P.R.*).

- Fig. 138. — Cuptor de ars var din sec. XV—XVI, descoperit la Suceava (*clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.*). Fig. 139. — Cuțite și furculiță din sec. XV—XVI, de la Suceava (*clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.*).
- Fig. 140. — Cântar din sec. XV—XVI, de la Suceava (*clișeu Inst. arh. Acad. R.P.R.*).
- Fig. 141. — Planul și secțiunea reconstituite, ale unei locuințe de orășean din Suceava, sec. XV. Fig. 142. — Scrisoare din 10 aprilie 1481 a sfatului din Suceava către cel din Bistrița, amintind pe Petruman măcelarul (*foto de pe orig. aflat în Arh. St. Bistrița*). Fig. 143. — Aspru de la Mahomed al II-lea (1451), găsit într-un tezaur din Moldova (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.*). Fig. 144. — Vlad Țepeș — după o broșură germană din sec. XV—XVI (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*).
- Fig. 145. — Matei Corvin, gravură contemporană (*clișeu Decorativa*). Fig. 146. — Domeniul cetății Hunedoara la sfârșitul sec. al XV-lea și începutul sec. al XVI-lea.
- Fig. 147. — Domeniul orașului Sibiu (sfârșitul sec. XV — începutul sec. XVI).
- Fig. 148. — Ducat de aur emis în timpul lui Matei Corvin în monetăria de la Baia Mare (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.*). Fig. 149. — Pecetea lui Ștefan cel Mare (*clișeu Decorativa*). Fig. 150. — Monede emise de Ștefan cel Mare (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.*). Fig. 151. — Steagul lui Ștefan cel Mare (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*). Fig. 152. — Cetatea Suceava. Vedere generală dinspre est, cu cel de-al doilea rând de ziduri și bastioanele construite în vremea lui Ștefan cel Mare (*clișeu D.M.I.*). Fig. 153. — Pagina de titlu a Cronicii moldo-germane (*după I. Chițimia, Cronica lui Ștefan cel Mare, pi. 11*).
- Fig. 154. — Planul bătăliei de la Vaslui (*desen Muzeul militar central*). Fig. 155. — Privilegiul din 1495 ianuarie 17, acordat de Ștefan cel Mare lui Dobroin voinicul și rudelor sale (*Acad. R.P.R., Pecefi nr. 119*).
- Fig. 156. — Mănăstirea Putna, ctitoria lui Ștefan cel Mare, refăcută în sec. XVII, vedere generală (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*).
- Fig. 157. — Pisania curții domnești din Hîrlău, 1486 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*).
- Fig. 158. — Ruinele curții domnești din Hîrlău (*clișeu Corina Nicolescu*). Fig. 159. — Portretul lui Ștefan cel Mare și al fiului său Alexandru, pe o broderie de la mănăstirea Putna (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*). Fig. 160. — Pagină din pomelnicul de la Bistrița în care este amintită prima soție a lui Ștefan cel Mare, Evdochia de Kiev și rudele sale (*Acad. R.P.R., ms. slav, nr. 78*). Fig. 161. — Piatra de mormînt a lui Ștefan cel Mare de la mănăstirea Putna (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*).
- Fig. 162. — Poarta veche de intrare în orașul Brașov (*clișeu D.M.I.*). Fig. 163. — Zidul de incintă al cetății Sighișoara cu turnul măcelarilor (*clișeu D.M.I.j.*).
- Fig. 164. — Marcă de meșter cositorar clujan din 1537 (*Muzeul istoric Cluj*).
- Fig. 165. — Casa veche a sfatului orășenesc din Brașov, originară din sec. XV, cu adaosuri din sec. XVII - XVIII (*clișeu Decorativa*). Fig. 166. — Harta Moldovei făcută de G. Reichersdorffer (*Acad. R.P.R., Secția Manuscrise*).

- Fig. 167. — Piatra de mormînt a lui Petru arcufex (meşter de arcuri), 1513, găsită la Suceava (*desen Inst. arh. Acad. R.P.R.*). Fig. 168. —
 Pagină din registrul de vamă al oraşului Braşov din anul 1529,
 în care sînt amintiţi negustori din Ţara Romînească (*foto de pe orig. aflat în Arh. St. Braşov*). Fig. 169. — Catifea cu fir de aur
 din sec. XV—XVI, de provenienţă italiană,
 păstrată la mănăstirea Bistriţa, ctitoria Craioveştilor (*clişeu Muzeul de artă R.P.R.*).
- Fig 1 Vas de faianţă din sec. XVI, de provenienţă orientală, descoperit la
 Fig 1 Bucureşti (Muzeul de istorie a oraşului Bucureşti).
- Fig 17 Pocai de argint aurit folosit de feudali, de la începutul sec. XVI
 7 (clişeu Muzeul de artă R.P.R.).
- Fig 17 Gheorghe Doja (*Acad. R.P.R., Stampe*).
- Fig 2 Desfăşurarea răscoalei condusă de Gheorghe Doja, **1514**.
- Fig 17 - Martiriul lui Gheorghe Doja — după o gravură
 3 contemporană.
- Fig 17 Țările romîne şi cele vecine după o hartă din 1513 (*Acad. R.P.R.,*
 Fig 6 *Secţia manuscrise*).
- Fig 177 Monede emise de Ştefăniţă vodă (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.*). Radu
 cel Mare şi soţia sa Cătălina, pictură murală de la mănăstirea Govora,
 Fig 1 refăcută în sec. XVII (clişeu Muzeul de artă R.P.R.J.).
- Fig 7 - Neagoe Basarab şi familia sa, pictură murală din biserica
 Fig 1 episco
- Fig 7 pală de la Curtea de Argeş din sec. XVI (clişeu *Decorativa*).
- Fig 1 Biserica episcopală de la Curtea de Argeş, ctitoria lui Neagoe
 8 Basarab (*clişeu Muzeul de artă R.P.R.J.*).
- Fig 1 Biserica mitropoliei din Țîrgovişte, ridicată de Neagoe Basarab
 8 (înainte de restaurare, clişeu D.M.IJ.).
- Fig 1 -Harta Transilvaniei făcută de Honterus, 1532 (*Acad. R.P.R., Secţia*
 8 *manuscrise*).
- Fig 1 Ducat de aur bătut de I. Zăpolya la Cluj, 1540 (*Cab. numismatic*
 8 *Acad. R.P.R.J.*).
- Fig 1 -Petru Rareş şi familia sa, pictură murală de la mănăstirea
 8 Moldo-
- Fig 1 viţa, din sec. XVI (*clişeu Muzeul de artă R.P.R.J.*).
- Fig 1 -Zidul de incintă al mănăstirii Probota, ctitoria lui
 Petru Rareş,
 1530 (*clişeu D.M.IJ.*).
- Piatra de mormînt a lui Radu de la Afumaţi, 1529, din biserica epis
 copală de la Curtea de Argeş, în care sînt amintite luptele sale cu
 turcii (*clişeu Muzeul de artă R.P.R.J.*).
- Fig. 186. — Steagul lui Vlad Vintilă — primul steag păstrat al Țării Romîneşti
 (*clişeu Muzeul de artă R.P.R.*).
- Fig. 187. — Tipar sigilar de la Radu Paisie (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.J.*).
- Fig. 188. — Pagină din *Viaţa sfîntului Ioan cel Nou* de Grigore Țamblac (*Acad.*
R.P.R., ms. slav nr. 164J.).
- Fig. 189. — Pagină din *Cartea tainică a lui Enoh*, scriere bogomilică (*Acad.*
R.P.R., ms. slav nr. 558.). Fig. 190. — Pagină din Varlaam şi loasaf
 (*Acad. R.P.R., ms. slav nr. 132,*
f. 11 v.).
- Fig. 191. — Pagină din *Alexandria* (*Acad. R.P.R., ms. slav nr. 337, f. 32 vj.*).
- Fig. 192. — Pagina de titlu a *Letopiseţului anonim al Moldovei* (*Acad. R.P.R.,*
ms. slav nr. 649, f. 267 vj.). Fig. 193. — Pagină din *Letopiseţul de*
la Putna (după I. Bcgdan, *Vechile cronici*).

- Fig. 194. — Începutul cronicii lui Macarie.
 Fig. 195. — Pagină din *Liturghierul* lui Macarie.
 Fig. 196. — Pagină din *Evangheliarul* lui Macarie, cu stema Țării Românești.
 Fig. 197. — Litere ornate din *Liturghierul* din 1508.
 Fig. 198. — Gravură din *Octoihul* din 1510 (*originalul la Muntele Athos*).
 Fig. 199. — Pagină din *Apostolul* din 1547, tipărit în Țara Românească cu stema Moldovei. Fig. 200. — Scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung, 1521 (*după I. Bianu și N. Cartoian. Album de paleografie românească, pi. XIV*). Fig. 201. — Piatra de mormînt a lui Baptista din Vesentino « magister in diversis artibus », 1512 (*desen Inst. arh. Acad. R.P.R.J.*). Fig. 202. — Foaia de titlu a unei cărți din biblioteca lui I. Vitez (*clișeu Fotofilm — Cluj*). Fig. 203. — Catalogul bibliotecii parohiale din Sibiu, sec. XV (*clișeu Fotofilm — Cluj*). Fig. 204. — Matricula școlii din Brașov, înființată de Honterus (1544) (*clișeu Muzeul Brukenthal—Sibiu*).
 Fig. 205. — Pagină din *Geographia* lui Mlinster, 1545.
 Fig. 206. — Foaia de titlu a *Cosmographiei* lui Honterus.
 Fig. 207. — Nicolae Olahus, gravură contemporană (*clișeu Fotofilm — Cluj*).
 Fig. 208. — Ioan Honterus după o gravură în lemn (*clișeu Decorativa*). Fig. 209. — Pagină din *Biblia* tradusă în limba maghiară, copiată la Troțuș, 1466 (*clișeu Fotofilm— Cluj*). Fig. 210. — Foaia de titlu a *Gramaticii* lui I. Sylvester, 1539 (*clișeu Fotofilm — Cluj*). Fig. 211. — Pagini din cele mai vechi scrieri românești, *Psaltirea Scheiană* și *Codicele voronețean* (*Acad. R.P.R., ms. rom., nr. 448, 449*). Fig. 212. — Biserica domnească de la Curtea de Argeș (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*).
 Fig. 213. — Biserica mănăstirii Cozia (*clișeu D.M.IJ.*). Fig. 214. — Ruinele mănăstirii Vodița (*clișeu Corina Nicolescu*). Fig. 215. — Piatra de mormînt zisă a lui Radu Negru (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*). Fig. 216. — Pictură murală din biserica domnească de la Curtea de Argeș (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*). Fig. 217. — Ferecătura evangheliarului lui Nicodim, 1404—1405 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*). Fig. 218. — Pagină din evangheliarul lui Nicodim, 1404—1405 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*). Fig. 219. — Ferecătura evangheliarului dăruit de Lațcu Cîndea mănăstirii Neamț, 1435-1436 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*). Fig. 220. — Epitaful de la Cozia, 1396 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*). Fig. 221. — Epitrahil cu chipul lui Alexandru cel Bun și al soției sale Marina (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*).
 Fig. 222. — Biserica mănăstirii Voroneț, 1488 (*clișeu D.M.IJ.*). Fig. 223. — Biserica din Arbore, 1503 (*clișeu D.M.IJ.*). Fig. 224. — Biserica sf. Gheorghe din Hîrlău, 1492 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*).
 Fig. 225. — Biserica mănăstirii Neamț, 1497 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*).
 Fig. 226. — Biserica mănăstirii Moldovița, 1532 (*clișeu D.M.IJ.*).

Fig. 227. — Pisania bisericii Sf. Dumitru din Suceava, 1535 (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ. Fig. 228. — Ușă sculptată în lemn de la mănăstirea Snagov, 1453 (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ. Fig. 229. — Pictură murală din biserica Pătrăuți, 1487 (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ. Fig. 230. — Portretul logofătului Tăutu din biserica de la Bălinești (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ. Fig. 231. — Asediul Constantinopolului, pictură murală din biserica mănăstirii Moldovița (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ. Fig. 232. — Ferecătura evangheliarului dăruit de Marea postelnicul mănăstirii Bistrița, 1519 (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ. Fig. 233. — Portretul Măriei de Mangop, soția lui Ștefan cel Mare, de pe acoperământul de mormânt de la mănăstirea Putna, 1477 (clișeu Decorativa). Fig. 234. — Biserica mănăstirii Prislop, sec. XIV, după restaurarea din ultimii ani (clișeu Corina Nicolescu). Fig. 235. — Biserica Sf. Mihail din Cluj, sec. XIV (clișeu Fotofilm — Cluj). Fig. 236. — Biserica Neagră din Brașov, sec. XIV (clișeu Fotofilm — Cluj). Fig. 237. — Zidul de incintă al orașului Cluj și turnul croitorilor, sec. XV—XVI, refăcut de G. Bethlen (clișeu Fotofilm — Cluj). Fig. 238. — Poartă de intrare în orașul Cluj, sec. XV—XVI (clișeu Fotofilm — Cluj). Fig. 239. — Biserica fortificată din Vorumloc (clișeu I. Fischer—Sibiu). Fig. 240. — Cadru de ușă de la casa "Wolphardus din Cluj, 1541. Fig. 241. — Casa din Cluj în care s-a născut Matei Corvin, mărită în sec. XVI. Fig. 242. — Capela Lâzo din Alba Iulia, 1512 (clișeu Fotofilm - Cluj). Fig. 243. — Castelul lui Martinuzzi din Vințul de Jos, sec. XVI (clișeu Fischer — Sibiu). Fig. 244. — Castelul din Făgăraș, sec. XV—XVI (clișeu Fotofilm — Cluj). Fig. 245. — Lespedea de pe mormântul lui Ladislau din catedrala de la Alba Iulia. Fig. 246. — Interiorul bisericii ortodoxe de la Feleac. Fig. 247. — Pictură murală din biserica de la Mălâncrav, sfârșitul sec. XIV. Fig. 248. — Pictură murală din biserica de la Ghelinta, sec. XIV (clișeu I. Fischer — Sibiu). Fig. 249. — Altarul bisericii din Sebeș (circa 1518—1526). Fig. 250. — Cristelnița bisericii evanghelice din Sibiu, 1438. Fig. 251. — Potir al bisericii de la Băgaciu. Fig. 252. — ■ Firmanul sultanului din 1566 către principele Transilvaniei (după M. Quboglu, Paleografia și diplomatica turco-osmană, p. 169). Fig. 253. — Turci ducând robi în captivitate (gravură din cartea lui B. Qeorgiewits, Worms, 1545J. Fig. 254. — Creuzete de topit metale din sec. XVI, descoperite la București (Muzeul de istorie a orașului București). Fig. 255. — Primul document păstrat emis de județul și pîrgarii orașului București la 1563 mai 13 (Arh. St. Buc. Ș.I., nr. 722j. Fig. 256. — Pечеți ale unor orașe din Țara Românească și Moldova, din sec al XVI-lea. Fig. 257. — Monede de aur în circulație în a doua jumătate a sec. XVI din tezaurul de la Galați (Cab. numismatic Acad. R.P.RJ. Fig. 258. — Podoabe purtate de feudali în a doua jumătate a sec. XVI, descoperite în săpăturile de la Buda-Aninoasa (clișeu Muzeul de artă R.P.RJ.

- Fig. 259. — Pocal de import folosit de feudali, sfârșitul sec. XVI (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.* Fig. 260. — Ostaș călare din Țara Românească, sfârșitul sec. XVI (*după <Bruyn>, Diversarum gentium armatura equestris, Amsterdam, 1601;* Fig. 261. — Pedestruș din Țara Românească, sfârșitul sec. XVI (*Bibi. Acad. R.P.R., Stampe*).
- Fig. 262. Țeava — de tun din vremea lui Petru Cercel (*Muzeul militar central*).
Fig. 263. — Pagini din catastiful moldovenesc de cislă din 1591 februarie 20 (*Acad. R.P.R., CCC/12,*).
- Fig. 264. — Unelte agricole din sec. XVI—XVII (*clișee Foto film— Cluj*). Fig. 265. — Pagină din registrul calfelor de butnari din Cluj, 1591 (*clișeu Foto film - Cluj*). Fig. 266 — 267. — Interiorul unui atelier de aurari, de pe tabla aurarilor din Brașov, 1556 (*clișee Fotofilm — Cluj*).
- Fig. 268. — Orașul Bistrița la 1602 (*stampă contemporană*). Fig. 269. — Țărani români din Transilvania, începutul sec. XVII (*clișeu Foto-film- Cluj*).
- Fig. 270. — Portretul lui Alexandru Lăpușneanu de pe o broderie de la mănăstirea Slatina, 1560 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*
- Fig. 271. — Taler emis de Despot vodă, 1562 (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.J.*
- Fig. 272. — Dinar emis de Despot vodă, 1563 (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.J.*
- Fig. 273. — Chipul lui Ioan vodă, de pe o monedă din 1573, în care se întitulează «Părintele Moldovei» (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.J.* Fig. 274. — Planul bătăliei de la Jiliștea (desen *Muzeul militar central*). Fig. 275. — Bula sigilară de aur de la Petru Șchiopul (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.J.* Fig. 276. — Harta Țării Românești și Moldovei din 1584, de I. Castaldo (*Muteui de istorie a orașului București*). Fig. 277. — Ruinele curții domnești din Țirgoviște, refăcută de Petru Cercel (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.* Fig. 278. — Harta Transilvaniei făcută de G. Reichersdorffer (*Acad. R.P.R., Secția Manuscrise*). Fig. 279. — Taler emis la Baia Mare în timpul lui Sigismund Băthory, 1597 (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.J.* Fig. 280. — Mihai Viteazul, gravură contemporană de Sadeler, 1601 (*clișeu Decorativa*).
- Fig. 281. — Planul bătăliei de la Călugăreni (desen *Muzeul militar central*).
- Fig. 282. — Lupta de la Țirgoviște, octombrie 1595 (*după o gravură în aramă publicată în Chronologia oder Historische Beschreibung aller Kriegsemporungen, Nürnberg, 1602, Bibi. Acad. R.P.R., Stampe*).
- Fig. 283. — Scenă de luptă a armatelor muntene și transilvănene conduse de Mihai Viteazul și Sigismund Băthory împotriva turcilor, octombrie 1595 (*gravură în aramă de Franco, Bibi. Acad. R.P.R., Stampe*).
- Fig. 284. — Retragerea turcilor peste Dunăre la Giurgiu, octombrie 1595 (*după o gravură în aramă, publicată în Pannoniae historia chronologica, 1596*).
- Fig. 285. — Bătălia de la Timișoara, 1596 (*după o gravură contemporană*).
- Fig. 286. — Document din 1600 sept. 26, dat de Mihai Viteazul ca domn al celor trei țări românești (*Arh. St. Buc, S.L nr. 1666*).

Fig. 287. — Scrisoarea autografă a lui Mihai Viteazul în care-și exprimă dorința de a uni cele trei țări românești (*după N. Iorga, Studii și documente, IV, p. 4*). Fig. 288. — Bătălia de la Gorăslău și sosirea la Praga a trofeelor cîștigate în luptă (*gravură publicată în Khevenhiller, Annales Ferdinandi, voi. V, Lipsea, 1722*). Fig. 289. — Asasinarea lui Mihai Viteazul (*gravură publicată în Le grand Théâtre historique, t. IV, Leyde, 1703*). Fig. 290. — Piatra de mormînt a lui Stroe Buzescu de la mănăstirea Stănești, în care este povestită lupta sa cu tătarii (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.J.*). Fig. 291. — «Avisi» tipărite la Pavia, în 1599, în care se vorbește de victoriile romînilor contra turcilor (*Milano, Biblioteca Ambrosiana*). Fig. 292. — Medalie cu efigia lui Mihai Viteazul, 1600 (*Cab. numismatic Acad. R.P.R.J.*). Fig. 293. — Document în limba romînă din 1572 iulie 4, din Țara Romînească (*Arh. St. Buc, S.L, nr. 921*). Fig. 294. — Fragment dintr-un document în limba romînă din 1593 aprilie, scris în Moldova (*Acad. R.P.R., CCCj30*). Fig. 295. — Document slav ornat, din 1590, emis de cancelaria Țării Romînești (*Acad. R.P.R., Foto XXVII/29*). Fig. 296. — Pagină din cronica lui Azarie (*după I. Bogdan, Cronica lui Azarie*). Fig. 297. — Pagină din *învățăturile* atribuite lui Neagoe Basarab. Fig. 298. — Pagină din *Pravila slavonă* din 1557 (*Acad. R.P.R., ms. slav nr. 636*). Fig. 299. — Pagină din *Pravila slavo-romînă* din 1581 (*Acad. R.P.R., ms. slav nr. 692*). Fig. 300. — Cîntecul lui Mihai Viteazul, pe un Liturghier slav din sec. XVI (*Acad. R.P.R., ms. slav nr. 30, f. 66 v.*). Fig. 301. — Pagină din *Palia de la Orăștie*, 1582. Fig. 302. — Epilogul *Psaltirii lui Coresi*, 1570. Fig. 303. — Foaia de titlu a *Herbarium-ului* tipărit la Cluj în 1578 (*clișeu Foto-film—Cluj*). Fig. 304. — Foaia de titlu a lucrării *Stătuta iurium municipalium Saxonum in Transilvania*, tipărită la 1583. Fig. 305. — Foaia de titlu a cronicii lui S. Tinodi, tipărită la Cluj în 1554 (*clișeu Foto film—Cluj*). Fig. 306. — Biserica mănăstirii Sucevița (*clișeu D.M.I.*). Fig. 307. — Biserica Mihai vodă din București (*clișeu Decorativa*). Fig. 308. — Arcade din Bistrița, sec. XVI (*clișeu Foto film—Cluj*). Fig. 309. — Castelul Bethlen din Criș (*clișeu I. Fischer—Sibiu*). Fig. 310. — Castelul de la Mănăstirea (*clișeu Fotofilm—Cluj*). Fig. 311. — Lespedea lui Albu Golescu de la biserica Vieroș, 1574 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*). Fig. 312. — Ușă de lemn sculptat de la mănăstirea Tazlău, 1596 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*). Fig. 313. — Portretul ctitorului și ale familiei sale de la mănăstirea Sucevița, sfîrșitul sec. XVI (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*). Fig. 314. — Portretul lui Radu Buzescu spătar și al soției sale, de la biserica din Căluș, sfîrșitul sec. XVI (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*). Fig. 315. — Portretul lui Ieremia Movilă, broderie de la mănăstirea Sucevița, 1604 (*clișeu Muzeul de artă R.P.R.*).

LISTA PLANȘELOR

PI.	I.	Harta descoperirilor arheologice și a tezaurilor monetare din perioada feudalismului timpuriu, sec. X- XIII.
P	II.	-Capitolele 24 și 25 din <i>Qesta Hungarorum</i> , de Anonymus, cuprinzând informații despre voievodatul român din Transilvania condus de Gelu și lupta acestuia cu oștirile maghiare pătrunse în Transilvania.
L		
PI.	III.	-Podoabe de aur de proveniență bizantină, sec. XI— XII, descoperite la Garvăn (<i>clișeu Decorativa</i>).
PI.	IV.	-Ceramică smălțuită de proveniență bizantină, de la Garvăn, sec. XI - XII (<i>clișeu Decorativa</i>).
PI.	V.	-Bătălia de la Posada. Reproduseri din <i>Cronica pictată de la Viena</i> (<i>clișeu Decorativa</i>).
PI.	VI.	-Răspîndirea așezărilor omenești din Transilvania, sec. XI — XIV.
PI.	VII.	-Ceramică din sec. XIV descoperită la Zimnicea (<i>clișeu Decorativa</i>).
PI.	VIII.	-Harta economică a țărilor române în sec. XIV— XVI (hotarele de la sfîrșitul secolului al XVI-lea).
PI.	IX.	-Alexandru cel Bun și curtea sa în fața cetății Suceava. Pictură murală din sec. XVI de la mănăstirea Sucevița (<i>clișeu Decorativa</i>).
PI.	X.	-Pagină de început din Tetraevanghelul manuscris ferecat de Lațcu Cîndea din Hațeg și dăruit mănăstirii Neamț, 1435—1436 (<i>clișeu Muzeul de artă R.P.R.</i>).
PI.	XI.	
PI.	XII.	-Luptele antiotomane de sub conducerea lui Iancu de Hunedoara. -Miniatură din Tetraevanghelul manuscris dăruit de Ștefan cel Mare bisericii curții domnești din Piatra, 1502 (<i>clișeu Muzeul de artă R.P.R.</i>).
PI.	XIII.	-Scene din viața Sf. Ioan cel Nou, detaliu de pictură murală de pe fațada de sud a bisericii Voroneț (<i>clișeu Uniunea arhitecților</i>).
PI.	XIV.	-Sinod ecumenic, pictură murală de pe fațada de vest a bisericii Arbora (<i>clișeu Uniunea arhitecților</i>).
PI.	XV.	-Harta răspîndirii ogoarelor, țărinelor și morilor în Țara Românească, în sec. XIV- XVI.
PI.	XVI.	-Harta răspîndirii ogoarelor, țărinelor și morilor din Moldova, în sec. XIV—XVI.

- PI. XVII. — Harta răspîndirii viilor, livezilor și grădinilor de zarzavat în Țara Românească, în sec. XIV—XVI.
- PI. XVIII. — Harta răspîndirii viilor, livezilor și grădinilor de zarzavat în Moldova, în sec. XIV-XVI.
- PI. XIX. — Țările romîne în sec. XIV —XVI (hotarele de la sfîrșitul secolului al XVI-lea).
- PI. XX. — Miniatură și pagina de început din Tetraevanghelul manuscris dăruit de logofătul Feriie mănăstirii Neamț, 1555 (*clișeu* Muzeul de artă R.P.RJ)

LISTA VIGNETELOR

Paftaua unuia din primii voievozi ai Țării Romînești, îngropat în biserica domnească de la Curtea de Argeș (p. 1).

Ștefan cel Mare, miniatură din Evangheliarul de la Humor (p. 213).

Șigiliul lui Mihai Viteazul ca domn al celor trei țări romînești, după documentul din 1600 iulie 3 (p. 761).

TABLA DE MATERII

	<u>pag.</u>
<i>Prefață</i>	V
<i>Izvoare</i>	XVII
1. Izvoare arheologice	XVII
2. Izvoare scrise	XIX
3. Izvoare etnografice și folclorice	XL
— M. BERZA în colaborare pentru Transilvania cu ȘT. PASCU (p. XVII—XL).	
<i>Lista abrevierilor</i>	XLI

PARTEA I-A

Feudalismul timpuriu

<p>Cap. I. <i>Dezvoltarea societății și a raporturilor internaționale în Europa răsăriteană și de sud-est în secolele X-XIII</i></p> <p>Rusia Kievană și cnezatul de Halici, p. 6. Statul polon, p. 7. Moravia mare, p. 8. Ungaria Arpadiană, p. 9. Imperiul bizantin, p. 10. Bulgaria în vremea dominației bizantine și a celui de-al doilea tarat, p. 12. — E. STANESCU (p. 3 — 14).</p> <p>Bibliografie</p>	13
<p>Cap. II. <i>Cristalizarea relațiilor feudale și apariția primelor formațiuni politice pe teritoriul țării noastre în secolul al X-lea și la începutul secolului al XI-lea</i></p> <p>1. Structura social-economică</p> <p> Dezvoltarea economică, p. 18. Cristalizarea relațiilor feudale, p. 34.</p> <p>2. Primele formațiuni politice de caracter feudal de pe teritoriul țării noastre. .</p> <p> Formațiunile politice din Transilvania în secolul al X-lea, p. 42. Formațiunile politice de la Dunăre în secolul al X-lea, p. 48. Formațiunile politice din Transilvania la începutul secolului al XI-lea, p. 52. — ȘT. PASCU (p. 15-59).</p> <p>Bibliografie</p>	<p>15 15</p> <p>42</p> <p>56</p>

	<u>Pag.</u>
Cap. III. <i>Dezvoltarea feudalismului timpuriu pînă la mijlocul secolului al "XIII-lea.. . .</i>	60
1. Condițiile istorice de dezvoltare a feudalismului timpuriu în secolele XI — XIII	60
Situația economică și socială, p. 60. Pecenegii, uzii și cumanii, p. 67.	
2. Dezvoltarea feudalismului în Transilvania din secolul al XI-lea pînă la mijlocul secolului al XIII-lea	72
Cucerirea Transilvaniei de către statul feudal maghiar, p. 72. Colaborarea unor căpetenii băștinașe cu cuceritorii, p. 74. Așezarea secuilor în Transilvania, p. 75. Colonizarea sașilor, p. 76. Colonizarea cavalerilor teutoni, p. 78. Formarea domeniilor nobiliare și întărirea clasei feudale, p. 81. Procesul de aservire a țărănimii și stratificarea ei, p. 83. Începutul separării meșteșugurilor de agricultură și formarea orașelor, p. 88. Obligațiile țărănimii, p. 90. Lupta țărănimii împotriva exploataării, p. 93. Organizarea politico-administrativă a Transilvaniei, p. 94.	
3. Teritoriul Moldovei sub dominația cnejilor ruși	95
Extinderea dominației statului kievian la Dunărea de jos, p. 95. Dominația cnezatului de Halici asupra Moldovei, p. 100.	
4. Dobrogea în timpul stăpînirii bizantine	103
5. Feudalismul timpuriu între Carpați și Dunăre în secolul al XI-lea și în prima jumătate a secolului al XIII-lea	109
Dezvoltarea feudalismului în secolul al XII-lea, p. 109. Dezvoltarea feudalismului în prima jumătate a secolului al XIII-lea, p. 112.	
6. Invazia și dominația tătară pe teritoriul țării noastre	117
Cuceririle mongole pînă la 1241, p. 117. Marea invazie din 1241 în Europa centrală și de sud-est, p. 118. Dominația tătară pe teritoriul țării noastre, p. 124.	
7. Procesul de fărîmîtare feudală în Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea și tendințele de autonomie ale voievodatului transilvănean....	127
Dezvoltarea economică, p. 127. Accentuarea fărîmîțării feudale, p. 128. Continuarea procesului de cîmpire a obștilor și de creștere a domeniilor feudale, p. 129. Extinderea iobăgiei, p. 131. Creșterea exploataării țărănimii, p. 132. Formele luptei de clasă, p. 133. Accentuarea tendințelor de autonomie ale voievodatului Transilvaniei, p. 134. — ȘT. PASCU (p. 60-95, 109-135), C. CIHODARU (p. 95-103), B. CÂMPINA-E. STĂNESCU'(p. 103-109).	
Bibliografie	135
Cap. IV. <i>Formarea statelor feudale Țara Romînească și Moldova.....</i>	140
1. Formarea statului feudal Țara Romînească	141
Situația social-politică în regiunea dintre Carpați și Dunăre la mijlocul secolului al XIII-lea, p. 142. Prima fază a procesului de formare a statului feudal Țara Romînească, p. 145. Desăvîrșirea procesului de formare a statului feudal Țara Romînească și consolidarea sa, p. 148.	
2. Formarea statului feudal Moldova	159
Moldova în timpul dominației tătare, p. 159. Lupta împotriva tătarilor și formarea statului feudal Moldova, p. 165. Desăvîrșirea procesului de formare a statului feudal moldovean, p. 168. — B. CÂMPINA - ȘT. PASCU (p. 141- 159), B. CÂMPINA-ȘT. ȘTEFĂNESCU (p. 140-141, 159-172).	
Bibliografie	173

Cap. V. <i>Cultura în vremea feudalismului timpuriu</i>	
Rolul bisericii în societatea feudală. Organizarea bisericească, p. 178.	
Limba slavă — limbă a culturii feudale românești, p. 181. Folosirea scri	
sului. Literatura slavo-romină, p. 183. Scrisul și literatura în limba	
latină în Transilvania, p. 187. Literatura orală populară, p. 190. Litera	
tura orală a clasei stăpînitoare, p. 191. Bogomilismul, p. 191. Arta în	
vremea feudalismului timpuriu, p. 192. Arta în Dobrogea, p. 192. Arta	
în Transilvania, p. 196. Arta în Țara Românească și Moldova, p. 205.	
Artele decorative, p. 208. Arta populară, p. 208. — B. CÂMPINA- M. BERZA	
(p. 175-211).	
Bibliografie	210

PARTEA A II-A

Feudalismul dezvoltat, în condițiile fărîmîțării feudale și ale luptei pentru centralizarea statului

Cap. I. <i>Dezvoltarea societății și a raporturilor internaționale în sud-estul Europei în secolele 3OV-2CV</i>	215
Slăbirea Hoardei de Aur și constituirea statului centralizat rus, p. 215.	
întărirea poziției Poloniei și Ungariei, p. 217. Pericolul otoman și țările	
balcanice, p. 220. — C. CIHODARU (p. 215 — 222).	
Bibliografie	222
Cmp. II. <i>Dezvoltarea feudalismului în Transilvania în secolul al XIV-lea și în prima jumătate a secolului al "XV-lea</i>	223
1. Dezvoltarea economică	223
Dezvoltarea agriculturii și creșterea vitelor, p. 224. Dezvoltarea mine-	
ritului și meșteșugurilor, a comerțului și orașelor, p. 227. Circulația	
monetară, p. 236.	
2. Situația socială	238
Prefaceri în structura socială a Transilvaniei. Transformări în sinul clasei	
stăpînitoare, p. 238. Stratificarea țărănimii, p. 241. Numărul satelor și	
locuitorilor, p. 242. Agravarea exploatării țărănimii, p. 245. Lupta	
țărănimii și a orășenimii împotriva exploatării, p. 253.	
3. Organizarea politică, administrativă, judecătorească și militară	258
Voievodatul transilvănean, p. 258. Adunările obștești (Congregațiile	
generale), p. 260. Organizarea teritorială a voievodatului, p. 263. Orga-	
ni2area orașelor, p. 271. Organizarea judecătorească, p. 274. Organizarea	
militaTă, p. 275. - ȘT. PASCU (p. 223-258), FR. PALL (p. 258-281).	
Bibliografie	282
Cap. 111. <i>FărîmîțaTea feudală în Țara Românească și Moldova în secolul al "XJV-lea și în prima jumătate a secolului al "XV-lea</i>	284
1. Dezvoltarea economică	284
Agricultura și creșterea vitelor, p. 284. Alte ramuri ale economiei,	
p. 288. Dezvoltarea meșteșugurilor, a comerțului și orașelor, p. 288.	
2. Starea socială	302

(9SVI — IVH) BaBopaunt-j ap nouBt m\ Bajaonpuoo qns B
 EUEUioiopuB Ejdnť tS ptuBAtt̃suEjj^ tntmepoAaiOA BajBpt̃tosuo;} •£
 •9^ 'd '9SVI—0£H ³-^{uu} t l^^{au}iuiio-^ ^ 9XV
 -d 'ISH — ZCH) BAopjoyNť ui appnaj mšlt̃uiUBj
 qt^ B3seaunuo" g EJE^ iš BAopt̃ojAl uip auaaauf̃ atspnaj apidnq *ť
 'Zlt *^d '« iw^! }⁸ !* inaSody •ťat̃Boosej B Epjť E EZEJJ •got' '
 B Enop B B2B;J-^0^ 'd 'EZBJ BUIUJ "8£V1 — *li'Xl*^{mb} ^UťP S^Eindo
 'OOi' 'd 'ťtST'H Ejuant̃iuj -Buťiqog v\ ap lajEOOSEj ajEoiEăiauiaad U
 g£ť EUťiqOg Eť ap BťBO3SE" g •EťUEAjISUEJL Uťp 8[ET̃DOS
 atťtinjEd tS apsBjo anuip ao|ui3ipBaũuoD E Tš appnaj io|iupjE9 EajEAEjBy -\
 <<£ »U|iqog pj ap Pipoo spjj
 •D3]-y\X ťo injnioaas jnaoift̃tu PJ suuiuo i 3|i.Źi U} sjppnsj! mpjitujjip^ P2:uo 'A.

%£
 '(88£ — S8£ nd) n
 (Z9£-8S£ nd) nosanvrai j -j.š - VNiawv_D -g
 •d) rmvaoHio -Q '(S8£-Z9£ 'ZSC-gVC nd) ⁰⁰¹W "O - vMiawvQ -g-
 68£ (KVI — 00VI) ^{un}9 P³ njpusxsťv lⁿ earao-iA m BAopt̃oyť -9
 S8£ (8ZVI -81H)
 8ui3}uf̃ topt̃dnť aťnit̃puoo uj nSaujrao-g nišj^ B BUBtaoapuB Bjuajst̃za^ -5
 'Z8£ 'd ^{<BS} Eaj
 in} ťaiumop IE ťUB ťťuiťUQ -9^ *d 'UEUioťo t̃mjadvaj wp auaajuf̃
 -uiuiEij UT Baajtť^ \n\ ťnaajsauiv "loťpjTu EAUjoduui BAISUSJO 'iii -^d
 '(8IH ~00t) ťat̃uuioip B ajasd snop B UI uinšg \ao Baojť^ ap aiBilťuf̃
 ajEitťťui tS aApe-nsTuirapE aDpt̃jod aťunsšui ik u4auuiio-g IUB^ E EDIUIOU
 -ooa BajEj|OAZag -\i£ 'd 'ťpjnj no apjdnť tS Baaaiy^ mj
 '96i\ ^UIP ^sT⁰io3it4 Eť ap Bj^ťiBg -99^ -d '6£ť ut̃p auťAO-g v\ ap
 •pan} ap BJBj nSauťuio-g ťť^l?l. piapupadapuf̃ B aiEJEde ap
 '59f -d 'EUE3UQ tš Biuopj 'EAop\oy^ na pā J
 Z9£ '*' (81^1 ~98£l) ^ul¹ -*S9 P³ BaDity^ \n\ piuuioip
 gťť BaSoaqoQ IOJBjEJS auťs ap [Bpnaj mpuEis
 ZS£ (OOVI - S9£l) P^opt̃ovH pťit̃zod BaiEpt̃tosucQ I
 9^£ (98£I — t-9£I) pSsut̃mo-a ni v^ pxixzod Ea«piiosuoo -\
 9Źt ³1-AX 1°
 -ooas |mn(Jaoui cj ii t^l-AIX 1" ĩninjo^ss P ajťjpiunr pnop p ui xojp^nj -o<Juui
 pjcnj| iJ iartop|oyj }S pSaiuiiojj ij-ipj, f sjouot̃ipujajui ťat̃iuoc} pajppijosuoQ

£t-£
 •(£V£-8I£ nd) n
 -^YO "9 '(8T£-Z0£ *d) aosaNyaaxā -xš - VNiawvo -g '(Z0£-88Z *^d)
 vzaag -yť ■ VMidwyo -g '(88Z-V8Z nd) ⁰⁰¹Yi 'Q • vNiawyo -g - -5££ •d
 'šaBjitiui EajBziuBgao 'Mi -^d 'EOSEaaojBaapnť BajBziu«Sio 'iZ£ nd
 'EApB«siuiuiipB BaaBzxuBgJO 'bZi nd 'osauuiop t̃njEjg •gťť -d 'BIUUJOQ
 gťť EaBjťťTiu ia gosBSiojgaapnť 'EApEijsimujpE 'BDpiťod BaiBziuEgjo '£
 'L|i ^{<d} 'UU10p
 T6 ťiaťoq awu-jp aťulBp-g -80£ ^{<d} 'ppnaj nťuaraop apjEui jS Eavuuat̃og
 'LOi nd 'ĤH⁰^ 'LOi nd 'iop^Eio p joťianSajj moimaoi -JO£ nd

- ȘT. PASCU (p. 399-416), B. CÂMPINA - N. STOICESCU (p. 416-432),
C. MUREȘAN (p. 432-446).

Bibliografie
446

Cap. VI. Lupta pentru centralizarea statului feudal în țările române în a doua jumătate a veacului al XV-lea	449
1. Dezvoltarea producției de mărfuri în Țara Românească și Moldova și urmările ei pe plan politic	449
Noua politică a domniei față de orășeni. Restrângerea privilegiilor de imunitate, p. 458. >	
2. Lupta condusă de Vlad Țepeș pentru consolidarea rezistenței Țării Românești împotriva primejdiei otomane (1456—1462)	465
începuturile domniei, p. 465. Politica internă, p. 466. Lupta contra turcilor, p. 470.	
3. Transilvania în a doua jumătate a veacului al XV-lea TM	
—B. CÂMPINA-ȘT. ȘTEFĂNESCU (p. 449—477), C. MUREȘAN (p. 477 — 485).	
Bibliografie	485
Cap. VII. Lupta antiotomană și pentru centralizarea statului în vremea lui Ștefan cel Mare (1457-1504).....	488
1. Lupta împotriva tutelei marii boierimi	490
Primii ani de domnie, p. 490. Campania regelui Matei Corvin din 1467. Criza politică din Moldova, p. 498. Situația Moldovei după biruința de la Baia. Noile campanii militare, p. 501.	
2. Războiul antiotoman și lărgirea bazei sociale a puterii lui Ștefan cel Mare	503
Campania din Țara Românească (1473) și urmările ei, p. 504. Luptele cu turcii. Bătălia de la Vaslui (1475), p. 511. Lupta de la Valea Albă (1476). Situația politică a Țării Românești, p. 515. Încercările de eliberare a Țării Românești. Lupta antiotomană în 1477 —1484, p. 523. Criza internă din anii 1485-1486, p. 529.	
3. Lupta pentru centralizarea statului la sfârșitul secolului al XV-lea.....	530
Situația internă, p. 530. Noile legături cu Ungaria. Răscoala lui Muha, p. 538. Alianța Moldovei cu marele cnezat al Moscovei, p. 540. Campania regelui Ioan Albert în Moldova (1497), p. 543. Opoziția boierească în ultimii ani ai domniei lui Ștefan cel Mare, p. 546. Noul război al Moldovei împotriva turcilor, p. 547. Sfârșitul lui Ștefan cel Mare. Personalitatea sa, p. 549, — B. CÂMPINA - M. BERZA (p. 488 — 553).	
Bibliografie	550
Cap. VIII. Dezvoltarea social-economică a țărilor române în prima jumătate a secolului al XVI-lea	554
1. Dezvoltarea economică și socială a Transilvaniei	554
Agricultura și creșterea vitelor, p. 554. Situația țărănimii, p. 555. Lupta țărănimii împotriva exploatarei, p. 559. Mineritul, p. 560. Orașele și producția de mărfuri, p. 563. Comerțul, p. 569.	
2. Dezvoltarea social-economică a Țării Românești și Moldovei	573
Agricultura și creșterea vitelor, p. 573. Alte ramuri ale economiei, p. 578.	

	P.g
Dezvoltarea meșteșugurilor, comerțului și orașelor, p. 580. Circulația mone tară, p. 587. Situația socială, p. 588. Lupta de clasă, p. 591. — ȘT. PASCU (p. 554 — 573), N. STOICESCU- ȘT. ȘTEFĂNESCU (p. 573-592).	
Bibliografie	592
 Cap. IX. <i>Agravarea contradicțiilor feudale în țările române la începutul secolului al XVI-lea. Războiul țărănesc condus de Qh. Doja</i>	595
1. Agravarea contradicțiilor și a anarhiei feudale în Transilvania. Războiul țărănesc din 1514 de sub conducerea lui Gheorghe Doja	595
<i>Agravarea</i> contradicțiilor și a anarhiei feudale în Transilvania, p. 595. Cruciada antiotomană din primăvara anului 1514, p. 597. începutul războiului țărănesc, p. 599. Desfășurarea războiului, p. 601. Sfârșitul războiului țărănesc, p. 605. Urmările războiului țărănesc, p. 609.	
2. Reacția feudală în Moldova și încercările de restabilire a autorității domnești (1504-1527).....	610
3. întărirea presiunii otomane asupra Țării Românești (1496—1521).....	617
— ȘT. PASCU (p. 595-609), N. STOICESCU (p. 610-616), ȘT. ȘTEFĂNESCU (p. 617-625).	
Bibliografie	625
 Cap. X. <i>Aservirea țărilor române de către turci</i>	629
1. Lupta grupărilor feudale pentru stăpânirea Transilvaniei după prăbușirea regatului ungar (1526—1541)	629
2. Domnia lui Petru Rareș. Căderea Moldovei sub dominația otomană (1538)	640
3. Căderea Țării Românești sub dominația otomană (1521 — 1545)	649
- M. DAN (p. 629-640), N. STOICESCU (p. 640-649), ȘT. ȘTEFĂNESCU (p. 649-658).	
Bibliografie	658
 Cap. XI. <i>Cultura în vremea feudalismului dezvoltat (secolul al XIV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea)</i>	662
1. Cultura în Moldova și Țara Românească în vremea feudalismului dezvoltat	662
Literatura orală, populară și de curte, p. 662. Cultura slavo-română, în Țara Românească și Moldova, p. 664. Cărțile populare, p. 667. Literatura în perioada centralizării statului, p. 671. Literatura istorică, p. 671. Literatura juridică. Pravilele slavone, p. 677. Elemente de cultură greacă în cultura feudală românească, p. 678. începuturile tiparului în Țara Românească, p. 678. începuturile scrisului în limba română în Țara Românească și Moldova, p. 684. Cultura orășenească și primele școli, p. 686.	
2. Cultura în Transilvania în vremea feudalismului dezvoltat.	687
Literatura populară, p. 687. Școlile și bibliotecile, p. 687. Cultura scrisă în limba slavă și latină, p. 690. Cultura umanistă, p. 694. începuturile literaturii în limba maternă, p. 701. începuturile literaturii scrise în limba română, p. 705. începuturile tiparului, p. 708.	

	Pag.
3. Ana în Țara Românească și Moldova în vremea feudalismului dezvoltat....	709
Arta în perioada fărâmițării feudale, p. 709. Arhitectura, p. 709. Pictura și sculptura, p. 714. Artele decorative, p. 716. Arta în perioada centralizării statului, p. 720. Arhitectura, p. 722. Sculptura și pictura, p. 731. Altele decorative, p. 734.	
4- Ana în Transilvania în vremea feudalismului dezvoltat	738
Arhitectura, p. 738. Sculptura, p. 746. Pictura, p. 748. Artele decorative. Argintăria, p. 755. - P. P. PANAITESCU (p. 662-687, 705-708), I. CRĂ- ous-S. JAKO-G. GUNDISCH (p. 687-705, 708-709), V. VĂTĂȘIANU <p- 709-756).	
	756
PARTEA A III-A	
dezvoltat, în condițiile instaurării dominației otomane (a doua jumătate a sec. al XVI-lea)	
Dezvoltarea societății și a relațiilor internaționale în estul și sud-estul Europei	763
Evoluția principalelor ramuri economice, p. 764. Prefacerile structurii sociale, p. 765. Intensificarea luptei maselor împotriva claselor exploatoare, p. 767. Formele reorganizării statului feudal, p. 768. Lupta împotriva dominației străine. Dezvoltarea conștiinței de neam, p. 770. Contra-«Șciile dintre marile puteri, p. 772. — E. STĂNESCU (p. 763 — 775).	
ane	774
—î L Metanul dominației otomane	776
L Wnimiil economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească. .	776
Haraciul, p. 778. Peșcheșurile, p. 780. Prestațiunile în natură și în muncă, p. 783. Monopolul comercial, p. 785. Consecințele exploatării turcești, p. 787.	
2. Regimul politic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească....	791
3. Formarea principatului autonom al Transilvaniei	799y
Împrejurările formării principatului autonom al Transilvaniei, p. 799.	—'
Organizarea politică și administrativă a principatului Transilvaniei, p. 801. Raporturile principatului Transilvaniei și Poarta otomană, p. 804.	
% Raialele și pašalîcurile de pe teritoriul țărilor romîne	806
Încercuirea țărilor romîne de turci, p. 806. Instituțiile feudale otomane pe teritoriul țărilor romîne, p. 808. Situația populației creștine sub ocupația otomană, p. 811. Aspectul economiei otomane și exploatarea maselor țărănești, p. 813.	
5. Lupta poporului împotriva jugului turcesc	817
- M. BERZA, (p. 776-791), D. Mioc, (p. 791-799, 817-823), ȘT. PASCU (p. 799-806), I. TOTIU (p. 806-817).	
Bibliografie	823
Cjț. DL Dezvoltarea economica fi socială a țărilor romîne în a doua jumătate a secolului ml XVI-lea	826
L Dezvoltarea economică și socială a Țării Românești și Moldovei	826
	1155

Dezvoltarea principalelor ramuri ale economiei, p. 826. Dezvoltarea orașelor. Meșteșugurile și comerțul, p. 835. Circulația monetară, p. 847. Acțiunea capitalului cămătăresc, p. 849. Ruinarea proprietății țărănești și creșterea celei feudale, p. 850. Intensificarea exploatarei țărănimii, p. 853. Întețirea luptei de clasă, p. 856.	
2. Prefacerile politice din Moldova și Țara Românească	863
Apariția unei noi boierimi, p. 863. Organele administrative centrale și locale, p. 867. Rolul curtenilor și slujitorilor, p. 868. Organizarea armatei, p. 871. Organizarea judecătorească, p. 874. Organizarea fiscală, p. 874.	
3. Situația social-economică a Transilvaniei	880
Agricultura și creșterea vitelor, p. 880. Mineritul, p. 882. Meșteșugurile și comerțul, p. 883. Situația socială, p. 889. Țărănimea liberă și iobagă și lupta antifeudală a acesteia, p. 890. Orășenimea și lupta de clasă în orașe, p. 895.	
-D. Mioc (p. 826-880), I. PĂTAKI (p. 880-896).	
Bibliografie	896
 Cap. IV. <i>Situația politică a țărilor romine în a doua jumătate a secolului al XVI-lea</i> ■ •	899
1. Situația politică a Moldovei între anii 1546—1572	899
2. Agravarea dominației otomane asupra Țării Românești (1545 — 1577)	909
3. Domnia lui Ioan vodă și războiul moldo-turc din 1574	913
Tendențele politice ale domniei lui Ioan vodă, p. 913. Începutul războiului moldo-turc. Ofensiva moldovenească, p. 915. Contraofensiva otomană. Trădarea mării boierimi, p. 917. Semnificația istorică a înfrîngerii din 1574, p. 919.	
4. Moldova și Țara Românească în ultimul sfert al secolului al XVI-lea	921
Dominația politică a mării boierimi în vremea lui Petru Șchiopul, p. 921. Mișcarea de sub conducerea lui Ioan Potcoavă, p. 923. Caracterul mișcărilor populare dintre 1574 și 1593, p. 925. Rusia și mișcările dintre 1574 și 1593, p. 926. Situația Țării Românești (1577-1593), p. 927.	
5. Transilvania în a doua jumătate a secolului al XVI-lea	931
Situația politică în primele trei decenii după formarea principatului autonom, p. 932. Situația politică în ultimele trei decenii ale veacului al XVI-lea, p. 938. - D. Mioc (p. 899-913, 927-931), E. STĂNESCU (p. 913-926), ȘT. PASCU-B. CSELIȘNYI (p. 931—946).	
Bibliografie	946
 Cap. V. <i>Războiul de eliberare de sub dominația otomană și unirea țărilor romine sub Mihai Viteazul</i>	949
1. Țările romine la începutul ultimului deceniu al secolului al XVI-lea	951
Regimul dominației otomane la sfârșitul veacului al XVI-lea, p. 951. Criza statului feudal domnesc, p. 952. Formarea alianței antiotomane a țărilor romine, p. 956. Începutul războiului dintre țările romine și Imperiul otoman, p. 957.	
2. Recâștigarea independenței (1595—1596). Încercarea de instaurare a regimului boieresc	960